ALTAY CENGİZER

ADİL HAFIZANIN IŞIĞINDA

OSMANLI'NIN SON SAVAŞI

kitapyurdu.com

Büyükelçi Ahmet Altay Cengizer, halen T.C. Dışişleri Bakanlığı'nda Siyaset Planlama Genel Müdürü olarak görev yapmaktadır. Boğaziçi Üniversitesi mezunu olup London School of Economics'ten Uluslararası Tarih alanında master derecesi sahibi ve Columbia Üniversitesi'nde Kriz İdaresi ve Önleyici Diplomasi alanında diploması olan Cengizer, 2007-2009 döneminde Harvard Üniversitesi Weatherhead Center for International Affairs üyeliğinde bulunmuş ve 1908-1918 dönemine dair çalışmalarını sürdürmüştür.

Güncel döneme göndermeler yapılmış olsa da, esas itibarıyla bir siyasi tarih çalışması olan bu kitapta yer alan görüşler, yazarın mensubu olduğu kurumun görüşleri olarak düşünülemez, o şekilde de yorumlanamaz. Burada, başka bir devirde cereyan etmiş, ancak en esaslı şekillerde oluşturucu olmuş, yadsınamaz etkileri günümüzde de süren tarihi hadiseler, özgün ve bağımsız bir çalışmanın ürünü olarak ele alınmakta, bunlara ilişkin yeni açıklama ve yorumlar getirilmektedir. Söz konusu olan, yirminci yüzyıl başında son raddeye varmış Büyük Güçler arasındaki emperyalist rekabetin Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına nasıl yansımış, beka sorununu nasıl alevlendirmiş ve ne derecede ağırlaştırmış olduğu suallerinin cevaplandırılmasıdır. Günümüzde Türkiye'yle Avrupa'nın devletleri arasındaki ilişkinin tabiatı da, üslubu da tamamen değişmiştir.

ADİL HAFIZANIN IŞIĞINDA
Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu

Yazan: Altay Cengizer

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.
1. baskı / Ekim 2014
2. baskı / Kasım 2014 / ISBN 978-605-09-2289-9
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi. A Blok Kat: 2
34310 Haramidere-İstanbul
Tel. (212) 412 17 00
Sertifika no: 12026

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Adil Hafızanın Işığında

Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu

Altay Cengizer

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Önsöz 13

I / Jön Türk Devrimi ve yirminci yüzyıl başında Avrupa siyaset arenası 41

II / Avrupa ittifak sistemi ve Antant anlaşmalarının oluşumu 67

III / İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik aktif husumet siyaseti 85

IV / Bosna-Hersek'in ilhakı ve büyük Avrupa krizi 102

V / Sadakatli ayrılış 127

VI / Balkan Harplerinin siyasi arka planı 137

VII / Şimdi artık her şey Edirne'de toplanır 170

VIII / Balkan Harpleri sırasında Avrupa diplomasisi 196

IX / Birinci Dünya Savaşı, Üçüncü Balkan Harbi'dir 209

X / Şark Meselesi'nin kalbi olarak İstanbul ve Boğazların uluslararası siyasette yeniden öne geçişi 226

XI / Liman von Sanders krizi 237

XII / 21 Şubat 1914 tarihli Çarlık Konferansı ve "büyük hengâme" fikri 263

XIII / Temmuz 1914'e doğru 272

XIV / İngiltere'nin kuşatma stratejisi ve Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa zorlamasının nedenleri 288

XV / Almanya'yla ittifak 331

XVI / 2 Ağustos Anlaşması sonrasında Rusya'ya yönelik girişimler ve İtilaf Bloku'nun sözde toprak bütünlüğü garantisi 375

XVII / Almanya'nın yardım operasyonu 412

XVIII / Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girişi 420

XIX / 29 Ekim Hadisesi ve Karadeniz'deki stratejik çerçevenin tarihsel niteliği 440

XX / Sazonov'un 15 Mart Anlaşması'yla sonuçlanan İstanbul ve Boğazlara yönelik hamle diplomasisi 473

XXI / Türkiye'nin ayakta kalma mücadelesinin doruk noktası olarak Çanakkale 516

XXII / Şark Vilayetleri Islahat Programı 543

XXIII / Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Ermenileri 567

XXIV / Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin Ermeni anlatısının ideolojik içeriği ve Türk aydınları 596

XXV / Tehcir yollarında Anadolu 644

XXVI / Türkler: Sokaktan çağrılan son çocuk 662

XXVII / En sonunda, herkesten sonra 685

Bibliyografya 699

Dizin 723

> Halbuki en parlak kahramanlık, eğer bir kalem ona şahadet etmezse, karanlıkta parlarken rüzgârın söndürdüğü ışıklar gibi tamamen kayboluyor. Hiç bilinemiyor... Hafızalara nakş ve hakk olması lazım gelen mucizeler bile unutuluyor.
>
> Abdülhak Şinasi Hisar

Şu halde, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de öğrenimlerine devam ederken, "İmparatorluğun yeniden kavuşacağı bir eski şan ve şevketin rüyasına kapılıp gittikleri" için sürgün yollarına koyulmak zorunda kalan ve "Jön" iken her şeye veda eden 79'lar ve onların korkusuz ardıllarının daima muzaffer anılarına... Eşim Gonca ve muasır medeniyete ulaşmak yolundaki mücadele geleneğinin yeni mirasçıları Ceyda Elif, Esra ve Eda Derin'e...

Önsöz

Mağlubiyet ve sessizlik...
Her yere sinen o an!
Keder, elem ve başkaldırı...
Her şeyi içine alan üst-zaman!

Bu kitapta, 1908 Jön Türk Devrimi'nden sonraki Osmanlı hükümetlerinin nasıl bir dış siyaset ortamıyla, hangi büyük sınamalarla karşı karşıya kaldıkları ele alınmaktadır. Esas itibarıyla da Avrupa'da emperyalist Büyük Güçler arasında kızışan rekabetin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde nasıl bir etki icra ettiğini ortaya koymak, bu karmaşa ve emperyalist saldırı ortamında Osmanlı İmparatorluğu'nun bundan tam bir yüzyıl önce farklı bir çözümün yokluğunda Birinci Dünya Savaşı'na giriş nedenlerine ve bunun cereyan tarzına açıklık getirilmek istenmiştir. 1912-1913'te Balkanlar'da Türk ve Müslümanların başına gelen Facia ve 1915'te Ermeni milletinin başına gelen Felaket üzerinde de siyasi tarih açısından olabildiğince ayrıntılı bir şekilde durulmuş, böylece, halen oluşturulmasına gayret edilen adil hafızaya doğru yürüyüş bir derece olsun kolaylaştırılmak istenmiştir.

Bu çerçevede, son Osmanlı hükümetinin memleketin içine gark olduğu bin bir türlü güçlüğe ve her türlü dezavantaja rağmen Birinci Dünya Savaşı'nda yer almayı tercih etmiş olmasının, imparatorluğun had safhaya varmış beka sorunu göz önünde tutulmadan anlaşılamayacağı; Almanya'yla ittifak tesisi ve Birinci Dünya Savaşı'na giriş kararlarının esas itibarıyla realpolitiğin gereklerinin yerine getirilmesi olduğu ve bu yönde zamanlıca karar verildiği görüşü savunulmaktadır.

Bu çalışmada ne zaman "Jön Türk" denilmişse, Prens Sabahaddin ve grubu yahut bu grupla bağlaşıklık içinde türeyen Ahrar Fırkası yahut Hürriyet ve İtilaf gibi muhalif oluşumlar kast edilmiş değildir. "Jön Türklük" ancak başından sonuna değin tüm meşakkatiyle katlanılıp taşınmış olduğunda kendi anlam bütünlüğüne kavuşabilen bir vasıf, siyasi bir kavramdır. Jön Türklük'ün esası, gü-

cü eriyen imparatorluğun önüne dikilen tehditler karşısında ısrarla sürdürülen çare arayışı olmuştur. Bu arayıştan vazgeçmek, aynı zamanda mücadelenin atardamarından kendini kopartmış olmak anlamına gelir. Talat ve Enver'in her zaman başını çektiği, meşaleyi başından sonuna taşımakta kararlı davranmış bir lider grubun varlığı, bu unsurun Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutma mücadelesinin her safhasında yer aldığının ve çok nitelikli bir direnç ortaya koyduğunun farkına varıldığında, bundan başka bir şey de söylenemez. Mücadeleden ayrılmakla kalmayıp aktif şekilde Jön Türk liderliğinin karşısına geçenler, karalama kampanyalarıyla hayatlarını kazanmaya başlayıp eski muarız ve düşmanlar arasına karışıp gidenler, Jön Türkler arasında olmaktan da çıkmışlardır.

"Şark" kavramı ise "Doğu" kavramında ifadesini bulabilecek hususlardan farklı unsurların çağrışımına yol açabildiği için yer yer tercih edilmiştir. *Grand Orient* anlamındaki "Şark" tanımlaması, Doğu'nun kadim milletlerini de içinde barındıran, Avrupa'nın Büyük Güçlerinin emperyalist ağırlığını ve yaşamını doğrudan etkileyen çok boyutlu, çok çehreli üstünlüğünü ve müdahalesini hep hissetmiş, Batı karşısında esas itibarıyla ne zamandır savunma halinde olan geniş Osmanlı coğrafyasına ilişkin daha güçlü zihinsel görüntüleri göz önüne getirmekte, bu toprakların eski Yunan, Mezopotamya, Doğu Roma ve Selçuklularla sahip olduğu bağları ve İslam medeniyetine aidiyetini daha iyi ortaya koymaktadır.

Jön Türkler'in, 1907'deki İngiltere-Rusya Antantı'yla birlikte Avrupa'daki bölünme ve ayrışmanın daha da derinleşerek tam manasıyla sistemik bir yapıya büründüğü, böylece birbirine düşman iki blok ortaya çıkmış olmasının Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki rekabeti de ister istemez arttırarak nüfuz alanları tesisine ilişkin süreci hızlandıracağı yönündeki teşhisleri doğruydu. Bundan sonraki aşamanın da parçalanma ve yok olup gitmek olabileceği yolundaki endişeleri de geçerli nedenlere dayanmaktaydı.

1908 Jön Türk Devrimi, kadim Şark'ı tüm unsurlarıyla kendine getirmek, bu amaçla her alanda yeni hamleler ve kalkınma devinimi yaratmak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çarlık Rusyası ve Batılı Büyük Güçler arasında paylaşılmasıyla sonuçlanacak güç kaybı sürecini tersine çevirmek iddiasıyla yola çıkmış, çok büyük özveriler üzerinde yükselmiş bir hareketin pek de beklenmedik bir anda zafere ulaştığı andı. Batı karşısında zayıf düşmüş virane haldeki bu eski imparatorluk, önce güç kaynaklarını derleyip tutunmalı, sonra da ayakta kalmalıydı.

Batı Avrupalı Büyük Güçler ve Çarlık Rusyası'nın, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde kapitülasyonlar da dahil, çeşitli yöntem ve yollarla kurumsallaştırmış oldukları üstünlük ve bu zafiyet noktasından kaynaklanan tehditkâr siyasi konuşlanmaları yüzündendir ki, 1908 Devrimi'nin dışa yönelik iddiaları içe yönelik iddialarının da önüne geçmiştir. Akıllardaki reform sürecinin başarıya ulaşması, ancak dış müdahale ve tacizlerin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilecekti. Osmanlıların özel coğrafi konumu ve tarihsel gelişim çizgilerinin dayattığı şartlar nedeniyle, dışarıda ne olup bittiği ve bunların imparatorluk üzerindeki etkileri, içeride ne olup bittiğinden dahi önemliydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği sorunsalının tüm inikâslarıyla birlikte Çarlık Rusyası ve Batılı büyük devletlerden oluşan Büyük Güçlerin kendi aralarındaki güç çekişmesine yansımasıyla ortaya çıkan Şark meselesinin Osmanlılar lehine halli, yani imparatorluğa musallat olmuş temel zafiyetleri gidermek yolunda verilmesi gereken mücadele ise uzun bir derlenip toparlanma dönemini gerekli kılmaktaydı. Jön Türkler'in bu en kapsamlı ve her yerde karşılarına çıkan ikilemi aşma şansı hiçbir zaman olmamış, bilakis dış tehditler bu dönemde soyut ihtimaller olmaktan çıkıp Trablusgarp ve Balkanlar'da, nihayet Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla birlikte, tüm memleket sathında hiçbir şekilde tahrik etmemiş oldukları somut tehdit ve savaşlara dönüşmüştür.

Yola koyulmuş umutların tam aksine, Osmanlı İmparatorluğu on yıl sonra nihayete ermiş, üstelik imparatorluk tarihindeki en ağır sancıları tüm unsurlarıyla yaşamak zorunda kaldığı bir yitiriş sürecinden geçmişti. Türk ve Müslüman unsurun asırlardır yaşadığı Balkanlar, olabilecek en kötü şartlarda terk edilmiş, Asya'da kalan topraklar da elden çıkmış, imparatorluğun her köşesinde son derece ağır insani bedeller ödenmişti.

İddiasının tam aksine tecelli eden bu sonuç karşısında, Jön Türkler ve onların siyasi örgütü İttihat ve Terakki'yi yerden yere vurmak, Birinci Dünya Savaşı'na rastgele girmiş olmakla suçlamak, körü körüne Alman taraftarlığıyla itham etmek, yaşanmış ya da elde kalmış her korkunç belayı İttihatçıların içine yuvarlandığı çukurdan aşağı atmak, en kolay ve en zahmetsiz yol olmuştur. Cumhuriyet, geriye dönüp başını o acılı döneme çevirmeyi, aralarındaki doğrudan illiyet bağlarına rağmen Jön Türkler'in hatırası ve mücadele tarihini de sahiplenmeyi çeşitli sebeplerle istemedi. Diğer taraftan, imparatorluğun yitip gitmesine, büyük çöküşün sonuçlarına, çekilen acılara bakan çok sayıda iyi niyetli in-

san da eleştiri kervanına katıldıkça bu eğilim artarak devam etti ve baskın çıktı.

Ne var ki, İttihat ve Terakki'nin Prens Sabahaddin, Kâmil Paşa gibi önde gelen siyasi rakiplerine, daha doğrusu amansız düşmanlarına yakınlıkları, yahut Kâmil Paşa'nın torunu olan Hikmet Bayur'un durumunda olduğu gibi doğrudan ilişkileriyle bilinen Ahmet Bedevi Kuran, Hasan Amca ya da İsmail Hami Danişmend gibi yazarların yansız davrandıkları, acı eleştirilerinde farklı amaçlar gütmedikleri söylenemez. Bazıları intikamcı duyguları öne çıkartmış, bunun için buldukları uygun ortamı da sonuna kadar kullanmıştır. Böylece, çok şey çarpıtılmış, çok şey de yanlış aktarılmıştır. Neticede, Birinci Dünya Savaşı'na girmenin eşiğindeki İttihat ve Terakki'nin açmazları, hangi saldırılara maruz kaldığı, neyin mücadelesini verdiği çok kolay ve çabuk, hatta denilebilir ki çocukça bir nisyanla hafızalardan silinmiştir. Halbuki acılar içinde son bulan sadece Osmanlı İmparatorluğu değil, Çarlık Rusyası, Avusturya-Macaristan ve Alman İmparatorluklarıydı da... Eski Avrupa sona ermişti.

Bugün de İkinci Meşrutiyet dönemi ele alınırken çok yoğun önyargılar gündeme geliyor. Sonradan ne olduğunu bilmenin rahatlığıyla, olağanüstü bir kargaşa içinde, geçmişi, karmakarışık bir dönemi izah ve bugüne nakletmekte kolaycılığa kaçmakta, sonranın kılıcını kuşanarak lider ve fedakâr bir nesle sövüp saymakta rahatsız edici çok şey var. Ne bu sövüp sayma, ne de Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalması uğrunda verilmiş bir ölüm kalım mücadelesinin söz konusu olduğunun unutulması yürekten içeri girebiliyor. Ters ve kötü gitmiş her şeyin yüz yıl sonra Jön Türkler'in kapı eşiğine yığılması yoluyla bir sağaltım sağlanmış olacağının zannedilmesi ise yakışıksız olduğu kadar da anlaşılmaz. Sonraki nesillerin, kendileri için benzersiz bir mücadeleye girişmiş önceki nesillerin içinde bulundukları şartlar ve hangi açmazların pençeleri altında kalmış oldukları hakkında, bu derece duyarsız kalıp bunlardan bihaber olmaları, bize özgü bir yüzeyselliğin artık çok sık rastlanılan dışavurumları, ülkemizin stratejik çarpanlarının ortaya çıkartabileceği gücün önünü kesebiliyor, sığ ve sathi yaklaşımların dayanılmaz sultası tarih bilincinin önünü tıkıyor.

Halbuki güçlü ve çok derinlere giden köklere sahip, tarihselliğin oluşumunda birbirleriyle hep karşılaşa gelmiş, bugün de tarihi oluşturmaya devam eden ülkelerin akıp giden uluslararası siyaset arenasındaki yaşamları, geleceğe dönük olmak zorunda olsa da, ne yapılmakta ve neyin mücadelesinin verilmekte olduğu

ancak geriye doğru bakılarak anlaşılabilir. Yoksa, zamanın her gün büyüyen okyanusunda yerimizi kaybedebilir, nerede durduğumuzu kestiremeyebiliriz. Günü herhangi bir sloganın uçuculuğu ve yanlış heyecanında değil, gerçek anlamda yakalayabilmemiz için ilk şart, eskilere ait olmaya devam eden bu dünyadaki konumumuzu saptamak, nerede durduğumuzu görebilmektir.

* * *

1905 yılında İngiltere'de iktidara gelen, 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığında da iktidarda olan Liberal Parti'nin, Başbakan Herbert Asquith ve Dışişleri Bakanı Edward Grey'in de dahil olduğu en güçlü kanadı, kendisini "liberal emperyalist" olarak tanımlamış, bu dünya görüşünden yana olduğunu ilan etmişti. Jön Türkler'e ilişkin yıllardır öne çıkmış tüm iddia, suçlama ve paradigma niteliği kazanmış olumsuz bakış açılarının esas kaynağını, özellikle bu kesimce üretilen, zamanla bilimsel çalışma kisvesine de bürünen propagandada bulmak mümkündür. Dönemin en büyük emperyalist devletleri olan İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusyası'nı barındıran *Entente* (Antant) Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatiyet ve zindelik bulmasını kendi çıkarlarıyla bağdaştıramamıştır.

Bu bağlamda, İngiltere'nin 1908 Devrimi üzerinden henüz çok kısa bir süre geçmişken Jön Türkler'i despotça davranmakla ve ırkçılıkla suçlamaya başlamış olması dikkate şayandır. Ancak, zamanın en büyük emperyalist gücü, ilkeli ve değer odaklı bir dış siyaset izlediği için bu tür suçlamalarda bulunuyor değildi. Şayet ilkelere dayalı bir dış siyaset İngiltere açısından gerçekten de varit olsaydı, her şeyden önce mutlakiyetçiliğin timsali olan Çarlık Rusyası'yla ilişkilerinin ittifak düzeyine doğru ilerlemesine izin vermemiş olması gerekirdi. Fakat çarlığın nam salmış despotizminden bahsetmek İngiltere'nin âli çıkarlarıyla bağdaşmadığı için Rusya'daki iç gelişmeler üzerinde pek durulmamaktaydı. Hatta bu dönemde birbirleri ardından Dışişleri Genel Sekreterliği görevinde bulunan Charles Hardinge ve Arthur Nicolson, Rusya'nın kötü şöhretinin İngiliz kamuoyunda Antant ortaklığı ve Rusya'yla ilişkiler bağlamında sorun çıkartabileceğinin farkında oldukları için Rusya'dan gelen haberlerin, çarlığı olumsuz etkilememesi için ellerinden geleni yapmış, haberlerin içeriğiyle dahi oynanmasını sağlamışlardır.[1] Grey, Çar II. Nikola'nın

1. Keith E. Neilson, "Wishful Thinking: The Foreign Office and Russia 1907-1917," s. 153.

Ağustos 1909'da İngiltere'yi ziyaretinden hemen önce, o sırada St. Petersburg'da büyükelçi olan Nicolson'dan "Rusya'daki meşrutiyetçi hareketin gelişip serpilmekte olduğunu ortaya koyan ve birkaç yıl önceki durumla olumlu karşılaştırmalar yapılabilmesine olanak tanıyacak bir raporun" gönderilmesini istemişti.[2]

Böylece, "liberal" İngiltere, meşrutiyetçi Jön Türk Devrimi ve liderlerini aşağılarken, 1907'den itibaren Antant ilişkisine girdiği, giderek müttefiki haline dönüşen mutlakıyetçi Çarlık Rusyası'nda olup bitenlere gözlerini kapatıyor, son derece ağır ihlaller karşısında sesini çıkarmıyordu. Kaldı ki, ne İngiltere'nin yine siyaseti gereği büyük anlayışla yaklaştığı Balkan Devletleri, ne de Avrupa kıtasının birçok ülkesinde hürriyet ve serbestiyetlerin İngiltere'nin görmek istediğini iddia ettiği çapta geçerli olduğu söylenebilirdi. Halbuki İngiltere'nin Osmanlılara karşı kendisini gittikçe daha muhasım bir konuma yerleştirdiği bu yıllarda, Jön Türkler tüm hak ve yükümlülükleriyle, ferdi hürriyetlerle güçlendirilmiş modern bir Osmanlı vatandaşlığı ihdas etmek amacıyla ittihad-ı anasır (unsurların birliği) siyasetini samimiyetle hayata geçirmeye çalışıyor, çenebaz olduğu kadar izansız bir muhalefet anlayışına karşı da mücadele ediyorlardı.

İngiltere, yine güç ilişkileri konusunda son sözün her zaman kendisinde kalmasına olanak tanıyacak mukayeseli üstünlükleri elinde tutmaya devam etmek istiyor, Jön Türkler'in kendisi için irili ufaklı sorunlar yaratabilecek "zıpçıktı" fikirlerinden rahatsızlık duyuyordu. Jön Türkler hakkındaki küçük düşürücü iddialarını, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nu eliyle geriye itiyor olmasını kendi kamuoyu önünde haklı göstermek için bahane olarak öne sürüyor, diğer yandan da Osmanlı memaliği üzerindeki emellerine sözde ahlaki geçerlilik kazandırmak için kullanıyordu.

Liberal emperyalist anlatının diğer ayağı, Almanya'nın hükümette de etkin olan ordu üzerindeki nüfuzu sayesinde Türkiye'deki konumunu gittikçe sağlamlaştırdığı, nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu'yla Almanya arasındaki 2 Ağustos 1914 tarihli ittifak anlaşmasıyla bu kesintisiz sürecin doruğuna çıktığı iddiasıdır. Bu görüş de, düz ve çizgisel, başı sonu belli olan bir izah sunduğundan olacak, İtilaf Bloku'nun zaferinin de etkisiyle sorgusuz sualsiz kabul görür olmuştur. Halbuki Osmanlılar ile Almanya arasındaki ilişkiler çok daha karmaşık cereyan etmiş, Almanya Osmanlılarla ittifak kurmak noktasına büyük tereddütler içinden geçerek varmıştır. Türk-Alman ittifakı, gücünü yıllar içinde

2. ibid.

yoğrulmuş yakın ilişkilerden alarak kolayca kotarılmış ve sorunsuz işlemiş olmaktan çok uzaktır. Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla birlikte kendi içinde kurulu, hedefine ulaşmış bir süreçten hiçbir şekilde söz edilemez.

Birbirine düşman iki blok arasında bölünmüş Avrupa siyaset arenasında hiçbir aktör gittikçe zayıfladığına, son günlerine yaklaştığına inandığı Osmanlı İmparatorluğu'nu, gittikçe güçlendiğine inandığı Rusya'nın önüne koyacak değildi. Bu yüzden, 1914'te Osmanlılar kurtlar sofrasında tek başlarına kalmamak, Büyük Güçler arasından bir müttefik bulabilmek için çok güçlü bir uğraş vermek zorunda kalmışlardır.

Kaldı ki, her şeyden önce, İngiltere ve dahil olduğu İtilaf Bloku, Osmanlıların kendilerine katılmak yahut yakınlık kurmak yolunda götürdüğü, samimiyetinden kuşku duyulamayacak bütün teklifleri üzerinde dahi durmaksızın geri çevirmiştir. Ardı ardına kendini açığa çıkarmış bu reddiyetçi tutumun sebebi o kadar da esrarengiz değildir: Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusyası'nın olduğu yerde olamayacaktır. Zira, Çarlık Rusyası'nı siyaseten tatmin etmenin de, savaşta tutmanın da yolu sadece Osmanlı İmparatorluğu üzerinden, Doğu Anadolu, İstanbul ve Boğazlardan geçmektedir.

Diplomasi, eninde sonunda, özellikle de mukadderat anlarında çıplak güç ilişkilerinin zemini üzerinde şekillenir. Bir ülkenin ve halkın en büyük talihsizliği de diplomasisi eriyip gittiği zaman ortaya çıkar. Birinci Dünya Savaşı'na giden yol iyice keskinleşirken, 1853-1856 Kırım Harbi'nden o yana hiçbir zaman tek bir müttefikin yanına gelmesini sağlayamamış, bu halde de seçeneksizlik içinde sürüklene gelmiş, savunma imkân ve kabiliyetleri oldukça yetersiz olan Osmanlıların, Büyük Güçlerin dahi müttefik ihtiyacı içinde kıvrandığı acımasız bir dünyayı tek başlarına göğüslememek için ittifak arayışına girmeleri kadar mantıklı ve gerekli bir şey olamazdı. Henüz iki yıl önce Balkanlar'da son bulmuş ve nihai parçalanmanın eşiğine gelmiş Osmanlılar, Birinci Dünya Savaşı'nda sürdürülemeyecek bir tarafsızlığın kesin yalnızlık ve bedbinliğinde değil, ancak Büyük Güçlerden birinin safında inşirah ve hayatta kalma şansı bulabilirdi. Müttefikleri konusunda gönüllerinden geçenler olabilecekse de neticede kiminle ittifak tesis edileceği, hiç de kendi tercihlerine kalmış bir şey değildi. Bunu en soğuk çıkar algılamalarının öne ittiği realpolitiğin baskın stratejik çerçevesi belirleyecekti.

Liberal emperyalist anlatının omurgasını oluşturan Enver Paşa'nın Alman yanlısı olduğu iddiası ve buradan türetilen di-

ğer isnatlar hiçbir şeyi açıklamaz. İttihat ve Terakki hükümetinin Alman yanlılığı yüzünden savaşa girdiğini iddia eden görüş, Almanya'nın da Osmanlı İmparatorluğu'yla bir askeri ittifak kurmayı baştan itibaren arzulamış olduğu, öte yandan İtilaf Devletleri'nin de Osmanlılardan yana kayda değer tekliflerle ortaya çıkarak gerçek bir seçenek yaratmış olduğu çifte varsayımına dayanmak zorundadır ki, bunların her ikisi de hiçbir şekilde geçerli değildir.

Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Alman nüfuzunu izahta çok sık rastlanılan kolaycılığın zemininde yatan Bağdat Demiryolu, Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasından sadece on gün önce dahi taraflar arasında şiddetli münakaşalara yol açmaktaydı. Deutsche Bank'ın 20 Temmuz 1914 tarihli raporu, Almanya'nın yakında masadan kalkmak zorunda kalacağını, Türkiye'yle anlaşmaya varmanın imkânsız gözüktüğünü kaydetmekteydi.[3]

Öte yandan, St. Petersburg'daki Fransız Maslahatgüzarı, 14 Mart 1914 günü Paris'e çektiği telgrafta, "Türkiye'ye doğru inmekte olan Rusya'nın önünde duran tek Güç Almanya'dır" demekteydi.[4] Almanya'yla ittifak, aşağıda ayrıntılı şekilde görüleceği üzere, ne kadar güçlükle varılmış olursa olsun, her iki tarafın temel yaşamsal menfaatlerini karşılıyor; her iki tarafı da bilinen güvenlik algılamaları temelinde oluşmuş esas stratejileri zemininden dışarı çıkartmayan, tehdit dökümünün ortaya çıkarttığı manzaraya uygun bir seçimi yansıtıyordu.

Buradaki temel gerçeklik, Osmanlı hükümetinin, Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa sathında patlamasını ve İtilaf Devletleri'nce izlenen siyaseti varoluşsal bir tehdit olarak algılayıp buna karşı icra yeteneği de olan bir savunma stratejisi geliştirmiş olmasıdır. 1914 Ağustosu'nda Avrupa'nın diğer geleneksel Güçleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu da zaman içindeki hareketin oluşumunu tamamlayıp tüm neticelerini talep ettiği; ne tevil ne de tehir edilebilir çıplak bir gerçeklik anıyla karşı karşıya kalmıştı. Kamuoyu tam farkında olmasa da birbirini takip eden siyasi buhranlarla gittikçe kötüleşen Avrupa'daki siyasi atmosfer, 1914'e dibe vurmak üzere olduğunu gösteren bir eğimle girmişti. Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 2 Ağustos 1914 tarihinde son anda kotarılabilmiş ittifak anlaşmasının nedenleri, içerik ve hedefleri, ancak

3. H.S.W. Corrigan, "German-Turkish Relations and the Outbreak of War in 1914: A Reassessment," s. 144-145.

4. a.g.m., s. 152.

bu görmezden gelinemez realpolitik şartların çizdiği doğru çerçeve içinde anlaşılabilir.

Almanya'yla ittifakın tesisinde aceleci davranılmış olduğu da söylenemez. Netice itibarıyla, İngiltere ve Fransa'nın diğer her mülahazanın önüne geçirdikleri ve tüm önceliği yükledikleri politika, dışarıdan bakıldığında baş döndürücü kaynaklara sahip olduğu görünen Rusya'yı, ne yapıp edip muhakkak surette kendi saflarında ve savaşta tutabilmekti. Bu durum da savaşın büyük ikramiyesi gözüyle bakılan İstanbul ve Boğazların, çarlığın göz hizasında tutulmasını gerekli kılıyor, Çarlık Rusyası neredeyse Osmanlı İmparatorluğu orada olamıyordu. İtilaf Bloku'nun üzerine gelişi, bilhassa içi boş bir toprak bütünlüğü garantisiyle ortaya çıkmalarının ertesinde iyice kesinlik kazanmışken, Almanya'nın da bir şekilde elden kaçırılması, muhtemel tek müttefiki de ortadan kaldırmak suretiyle Osmanlıların sonunu getirecek şiddette bir tehdidi ortaya çıkartırdı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa dahil olmayabileceğini iddia etmek, bu meyanda, İtilaf Devletleri'nin ikili düzeyde vermeyi reddedip ancak İtilaf Bloku adına üçlü düzeyde vermeyi önerdikleri; İtilaf ortadan kalkınca hiçbir bağlayıcılığı da kalmayacak, esasen bizzat kendilerinin peşine hiç de düşmedikleri o ucube toprak bütünlüğü garantisine olmadık bir kıymet biçmek, ezeli Şark Meselesi'nin varlığını reddetmekle eşanlamlıdır. Bunu söyleyebilmek için, bir de çarlık Rusyası ile Osmanlı İmparatorluğu'nun tam on üç kez birbirleriyle savaşa tutuşmuş olduklarını görmezden gelmek gerekir; tıpkı on yıllardır Kafkas halklarını önüne katıp Anadolu'ya sürmüş Çarlık ordularının Osmanlı ordusunun kışlık giysilerinin gelmesini Sarıkamış'ta centilmence bekleyeceklerini zannetmek gibi...

29 Ekim 1914 Karadeniz hadisesi, yani *Yavuz* ve diğer Osmanlı donanması unsurlarının Sivastopol, Odesa ve diğer Rus limanlarını bombalamasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na dahil olduğu bilinerek Jön Türk hükümeti bundan dolayı hep suçlanır da, hem Çanakkale hem de Basra'nın 29 Ekim'den bir ay önce İngiltere tarafından abluka altına alınmış olduğu, Karadeniz çıkışının da tam da teşebbüs edilmek olduğu üzere çarlık tarafından abluka altına alınması halinde Doğu Cephesi'nin ikmali imkânlarının ortadan kalkmış olacağı gibi ayrıntı olmaktan çok öte, en can alıcı hususlar üzerinde durulmaz. Karadeniz'de kaç yüzyıldır devam eden Osmanlı-Rusya rekabetinin arka planı, Karadeniz'deki stratejik durumun 1914 itibarıyla ulaştığı aşama gibi

mümkün olabilecek en esaslı suallere ilgi duyulmaz. Bu tür eksiklik, atlama ve ihmaller, sonunda büyük bir paradoksa da yol açmış, tarihin en fazla içinden gelen bir ülkede tarih bilincinin serpilmekte en çok zorlandığı bir dönem ortaya çıkmıştır.

Günümüzdeki baskın anlatı, çok karmaşık bir dünyadan yaptığı dümdüz ve kaba indirgemeler yoluyla dönemin İngiliz ve İtilaf Bloku politikalarına yön veren esaslı mülahazaları, uluslararası siyasi tarihin daha büyük gerçeklerini gözlerden saklamayı başarmıştır. Tarihimizin en belirleyici kesitini teşkil eden böylesine karmaşık bir devri, hâlâ son derece basit ve yalınkat açıklamaların izah ettiği gibi anlamamız beklenmektedir. Lakin bir yandan son Osmanlıların mukadderat anında yaptıkları seçimin basit bir taraftarlığın neticesi olduğunu ileri sürmek ve mücadeleci bir neslin kahramanlarını karalamak, diğer yandan da bir ittifak içinde hareket ediliyor olmasından kaynaklanan genel savaş harekâtına yine yüzeysellik içinde yaklaşıp Büyük Savaş'ın kendi içindeki bütünselliğini oluşturan irtibatları ve stratejik ihtiyaçları görmemek ve mesela niçin Galiçya'da savaştığımızı soruşturmak, dört yıl boyunca kayıtsız şartsız verilen mücadelenin niteliği üzerinde düşünmeyi dahi reddetmek, tarihin üstünü örtme çabasından başka bir şey olarak algılanamaz. İtilaf Devletleri'nin oluşturduğu söyleme bir yüzyıl sonra dahi boyun eğmek ve bu anlatının unsurlarını vicdani rahatsızlık duymaksızın tekrarlamak da basit bir cehaletten ibaret addedilemez.

Liberal emperyalist propaganda, aslında kendisi saldırgan durumda olan İtilaf Bloku'nun Osmanlılara hiçbir şans tanımayan politikalarına siyasi geçerlilik ve ahlaki zeminde üstünlük kazandırmak, tüm dünyaya yayılmış imparatorluklarında tebaaları olarak yaşayan on milyonlarca Müslüman nüfusu etkilemek amacıyla biteviye kullanıla gelmiş, Türkiye'yi meşru müdafaa halinde olduğu tezini savunamaz hale sokmayı hedeflemiştir. Almanya'nın yanında, Pantürkist emellerin ardından Birinci Dünya Savaşı'na girmeyi tercih etmiş gibi gösterilen Jön Türk hükümeti, tüm tahminlerin ötesinde son ana kadar savaşmış ve İtilaf Devletleri'ne büyük zarar vermiş olduğu için en büyük cezaya çarptırılmayı hak ediyor bilinmiş, bu ceza da Sevr'de verilmeye kalkışılmıştır.

Nihai açıklama gücü, burjuva ve aydın katmanları çok cılız olan bir topluma geçirilemediği, derinlikte tutunamadığı aşikâr olan Turancı emellere atfedilir olunca, Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'na giriş kararı da esas zemininden koparılabilmiş, Balkan Harpleriyle olan esaslı bağlantılar yerlerinden sökülmüş,

Çarlık Rusyası'ndan kaynaklanan gerçek tehdit resmin dışına itilmiştir. Daha iki yıl öncesine kadar en aşırı Balkan milliyetçiliklerinin kurbanı olmuş, varoluşsal nitelikte emperyalist tehdide maruz kalmış, ezeli Şark Meselesi'nin öznesi konumundaki Osmanlılar, bu Pantürkist kulp ve ona bağlanan "Alman yanlılığı" tezi sayesinde saldırgan gösterilebilmiştir.

Savaşa katılma kararında Enver Paşa ve onun sözde Alman yanlılığının, ordu içindeki geleneksel Alman etkisinin belirleyici addedilip Türkiye'nin adeta Almanya'ya doğru kurulu bir düzenek içinde bu noktaya vardığının iddia edilmesi, gerçeği yansıtmamaktadır. Bu anlatı, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı coğrafyasını savaşın dışında tutmak için kayda değer hiçbir gayret içine girmemiş olmasının asli sebeplerini gözlerden saklamakta; İngiltere'nin özellikle 1908'den sonra şiddetlenmiş aktif husumet politikasının hangi noktada sonlandığının üstünü örtmektedir. Böylece, zamanın İngiliz hükümeti ibra edilirken İngiliz İmparatorluğu ve müttefikleri Çarlık Rusyası ve Fransa aklanmış olmakta, fakat güçsüz ve saldırı altındaki Osmanlılar savaşa dahil olmanın büyük günahını üstlenmek zorunda bırakılmaktadır.

Bu el çabukluğu, siyasi bir hedef izlediği içindir ki, olayların içinde cereyan ettiği kapsamı gerçekten de izah etme gücünü haiz olgu ve detaylardan hiç bahsedilmemesi tercih edilmektedir. Örneğin, Almanya'yla 2 Ağustos tarihli ittifak anlaşmasının imzalanmasından sadece birkaç gün önce, Osmanlı hanımlarının nişan yüzüklerini, memurların ve subayların zaten zar zor ellerine geçen maaşlarını bağışlamalarıyla inşa ettirilen *Sultan Osman I* ve *Reşadiye* zırhlılarına tam Osmanlılara teslim edilecekleri gün, İngiltere tarafından el konulmuş olması gibi olağanüstü önemdeki hususlar unutturularak gidişata tesir etmemiş, o kadar da önemli olmayan ayrıntılar mertebesine itelenmeye çalışılmaktadır. Bu dönemde, diğerlerinin ittifak politikaları izlemesi hep bir hak olarak kabul edilmişken, Osmanlı İmparatorluğu gibi "geri" ve "Türk'ün" idaresi altındaki bir ülkenin kendisine yönelik belirgin tehditler karşısında müttefik araması büyük bir günah olarak gösterilmeye çalışılmış, Osmanlıların yüksek siyasette değil, ancak ve en fazlasından entrikalarda yer alabileceği söylenmiştir.

İttihat ve Terakki'yi bir diktatörlük statüsüne indirgeyip bundan ibaret saymak, lakin emperyalist Büyük Güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik emelleri karşısında ne yapılmış olması gerektiği sualini hiç mi hiç sormamak, İttihat ve Terakki iktidarının Balkan Harpleri dahil tüm döneme kesintisiz ve yekpare bi-

çimde yayıldığını zannetmek, Osmanlı hükümetlerini geniş bir seçenek yelpazesine sahip, kudretlerine de tam olarak hâkim karar vericilerden müteşekkil addetmek, stratejik hürriyetini yıllar önce yitirmiş Osmanlı İmparatorluğu'nu 1914'te elleri serbest ve seçenek bolluğu içinde saymak ve tüm bu yanlış faraziyelerden geçtikten sonra bir de bilanço ileri sürmek, üstelik zaman ve zeminin tamamen değiştiğine bakmaksızın bu ısrarı sürdürmek büyük haksızlıklara yol açmakta; baştan aşağı yanlış kurgulanmış bir tarih anlayışının sultasına kapıyı aralamaktadır. Algılamalar bu sığlığa doğru itildikçe, Osmanlıların verdiği ve hepimize ait olması gereken son savaşın siyasi boyutu hiç hak etmediği şekilde sahipsiz kalmış, meselenin Çanakkale ve Sarıkamış'ın çok ilerisine giden boyutları olduğu gözden kaçmıştır.

Bugün, son Osmanlıların uluslararası tarihte çok özgün bir yeri olan mücadeleleri, bunun günümüz Türkiyesi'yle ilişkisi ve hafıza bağları, sıkıştıkları o son sığınma hattından, unutuluşun en gerisinden artık düşüyor, o devre ait çok az şey gerçekten bilinir oluyor. Bu hal, zamanın hükmünü icra etmesi, basit bir unutma, geçen zamanın etkisiyle geçmiş zamandan kopma da değil... İkinci Meşrutiyet dönemini şekillendiren siyasi mücadelelerin dış boyutunun derinliğine kavranılmaya çalışılması yerine, hep üstünkörü bir şekilde geçiştirilmesi, günümüzdeki mücadelelerin tarihsel çerçevelerini de tahrip etmiş, sonunda kendi anlam dünyamızı da yanlış kurgulamamıza yol açan bir baştan savmalık galebe çalmıştır.

Bu ülkenin, Avrupa'nın, tarihinde modern zamanları doğurmuş, en şekillendirici ve en büyük mücadelesindeki altı ana muharip taraftan biri olmakla kalmayıp bu mücadelenin sonucuna da çok önemli etkiler icra etmiş olduğunu, o noktaya nasıl ve nerelerden gelerek ulaştığını, geride bıraktıklarını ve başına gelenleri unutup da nasıl anlamlı konuşmuş olacağız?

Mesele, bu dönemi kendi şartları ve bütünselliği içinde kavrayabilmek, kendisine Avrupa'dan "pılısını pırtısını toplayıp" olduğu gibi ve büyük insani acılar eşliğinde hiç yaşamamışçasına "atılması" reva görülmüş, acıları hiçe sayılmış ama aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki kökteş mücadele sayesinde Avrupalı kalmış bir ulus olduğumuzun farkına varabilmektir.

Türkiye Cumhuriyeti ayrı bir birey ve Avrupalı bir devlet olarak dünyaya geldi. Fakat borçlarını dahi tam olarak ödemekten imtina etmemiş olduğu öncülü Osmanlılar, eşsiz payitahtını en büyük mirası olarak devraldığı o imparatorluk, ne için, nerelerde

ve kimlere karşı savaşarak son buldu? Goethe, "Öl ve ol" demiştir. Ne için, hangi amaç uğrunda can verildiği, neyin ardından yaşamdan vazgeçildiği, kimliği en keskin ve en kalıcı biçimde belirler. Osmanlılar, sadece Sina, Süveyş, Filistin, Irak, gibi Asya cephelerinde değil, Galiçya, Çanakkale, Kafkaslar gibi Avrupa cephelerinde de öldüler ve bir kez daha Avrupalı oldular. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlıların Avrupalı kimliğini nihaileştirmiş, Doğu Roma'nın tohumlarını gelecek nesillere miras bırakmalarını da sağlamıştır. Unutmayalım, şehitlerimizin canlarını verirken savundukları, ayakta kalmasını, ileriye doğru yepyeni hamleler yapmasını, başına gelecek musibetleri artık hep defedecek kadar güçlü olmasını istedikleri, sadece Asya'da da toprakları olan bir devlet değil, eski gücünü kaybetmiş, Avrupa muvazenelerinde esaslı bir faktör olmaktan çıkmış, ihtişamı sararmış da olsa her zaman büyük kalmış bir Avrupa devletiydi.

1914'e gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden hayatiyet bulamayacak ölçüde çağın dışına düştüğü, denemiş olsa da farklı millet ve unsurlarını bir arada tutabilmesini sağlayacak yeni bir ideoloji ve çağrıyla ortaya çıkamayacağı, dolayısıyla Osmanlı toplumunun da bir güç ifade edecek şekilde mütecanis, yani kendini ölümcül iç ayrışmalardan masun kılabilmiş bir bütün halini alamayacağı, Avrupa'da hâkim inanç haline gelmişti. Ulusdevletin ve Batı emperyalizminin ezici şekilde üstün çıktığı bir çağda başka bir şey de beklenemezdi. Jön Türk Devrimi'nin su yüzüne çıkarttığı, Osmanlı toplumuna özgü saklı özlemler ve alttan alta süregiden dinamiklerin olumlu yönlere de sevk edilebileceğini ortaya koyan atmosfer ve yeni irade gösterilerine rağmen, oluşumu çok öncelere dayanan bu algılama değişmemiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanacağı ve bu kaçınılmaz akıbete karşı pozisyon almak gerektiği, bu dönemde de Avrupalılarda fikrisabit olarak kalmıştır.

Batılı elitlerin kendi sınıflı toplumlarındaki yapılarının karşılıkları olarak sayabilecekleri toplumsal katmanları Osmanlılarda görememeleri kadar, Şark'ın o harap ve yorgun, durağan görüntüleri de Osmanlıları küçük görmelerine, zihinlerdeki önyargı kümelerinin yerli yerine oturmasına, neticede Osmanlılara ilişkin olarak, kapasitelerini olduğundan aşağı gören epey bulanık tahlillerle ortaya çıkmalarına yol açıyordu. Son Osmanlı neslinin de bu kuşatmanın dışına çıkması çok zordu. En temel haklarını aramalarına dahi izin verilmedi, Osmanlılar söz konusu olduğunda hemen her şey onlara çok görüldü. Bu yüzdendir ki, Jön Türkler güç algıla-

malarının en önemli faktör olduğu, emperyalist rekabetin kızıştığı bir dünyanın ortasında tek başlarına kalmış, toplumsallığını bir türlü sağlayamamış bir ülkeyi vatanperverliğin gereği olarak ayağa kaldırmaya çalışmışlar, başlarındaki sayısız gailenin altından kalkamasalar da, en zorlu güçlükler karşısında kimsenin kendilerinden hiçbir zaman beklememiş olduğu kadar kararlı ve dirayetli, esin kaynağı olabilecek nitelikte bir mücadele vermişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili meseleler yüzünden patlamıştır denemez. Ancak, patladığı andan itibaren de Osmanlılarla doğrudan ilgili hale gelmiş ve imparatorluğun beka sorunu kesin ve acil bir nitelik kazanmıştır. Savaş, salt Avrupa dengeleriyle ilgili olsaydı, belki 1916'da sona erebilirdi. Ama bu büyük hengâmenin, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğiyle de ilgili olduğunun daha ilk safhalarından itibaren ortaya çıkmasıyla, ister istemez savaşın niteliği de değişmiş, İtilaf Devletleri, Osmanlı karşıtı siyasetleri için akıllarından hiç geçirmedikleri kadar yüksek bir bedel ödemek zorunda kalmışlardır.

George Curzon, Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na taraf olmasının, savaşın tam iki yıl uzamasına yol açtığını dile getirmiş, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa iten tarafın İngiltere olduğunu söylemeyi ihmal etmiştir. Kendisini hep çok haklı görmeye, hep haklı çıkartmaya alışmış İngiltere'yi kızdıran da, Osmanlıların herkesin sonlarının geldiğine inandığı bir anda dahi sahneyi kolay kolay terk etmeyeceklerini göstermeye kararlı, büyük ve tarihsel bir Güç gibi davranıp mücadele etmeyi seçmiş olmalarıdır. Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'nda muharip taraf haline gelmesi, Türkiye'nin yakın tarihinde verilmiş en önemli karardır, zira sonraki her şey buradan türemiştir. Osmanlıların mücadelesi Büyük Savaş'ı yeni coğrafyalara doğru sürüklemiş, Çarlık Rusyası'nın sona ermesinde hiç kuşkusuz çok kritik bir rol oynamıştır. Osmanlıların çöküşe doğru giderken, ezeli rakipleri Çarlık Rusyası'nı da beraberlerinde götürdüklerini söylemek abartı olmaz.

* * *

Türkiye, tüm bir yirminci yüzyılı görece bir geri kalmışlık, hak ettiğinin çok gerisine düşen maddi ve manevi varsıllık içinde ve "gelişmekte olan ülke" kategorisine düşmüş, zengin mirasına tam olarak sahip çıkamamış bir halde geçirmişse, bunun bir sebebi

de modern devinimlerin odağı Avrupa'yla bağlarında anahtar bir rol oynayarak Batı'nın akışkanlığını Osmanlı ülkesine taşımış yaratıcı Ermeni unsurunu yitirmiş olmasıdır.

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Osmanlıların tüm unsurları arasında olduğu gibi Türkler ve Ermenilerin de birbirleriyle kaynaşmalarının niteliğine ve bunun doğallığına bakıp Şark'ın elinden tarihi bir anın yüz yıl evvel çalınmış olduğunu düşünmek, zamanın son derece hakiki bir toplumsal gerçekliğinin kendini tamamlamamış olmasının nedenlerini soruşturmak, öylesine ortaya atılan bir tarih dışılık arayışı olarak görülemez. Asıl o hal ve anın, ayakta duramamış olduğu için küçümsenmesi, insanların tüm o kaynaşmasının da zavallı bir aldanış olduğuna hükmedilmesi olgusallık dışına düşmektir. Türkler ve Ermeniler, Büyük Güçlerin müdahalelerine maruz kalmadan kendi başlarına bırakılmış olsalar ilişkilerinin evrimi yine uyum ve buluşma değil, çatışma yönünde olurdu iddiasını kimse ayakları yere bastığı halde ileri süremez. Trajedinin arka planda saklı duran, fakat en esaslı bir boyutu, aslında oluşmaya da başlamış bir geleceğin yok edilmesi olmuştur.

Halbuki Ermeni milleti, yüzyıllardır birlikte ve iç içe yaşadıkları Türklerin 1912'de başına ne geldiğini en iyi anlayabilecek, acılarını hissedebilecek, onlarla birlikte bir imparatorluk için yeni bir gelecek inşa etmeye yönelebilecek belki de tek Hıristiyan ulustu. Ermeniler, özellikle, 1820'lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal, entelektüel, ticari ve ekonomik yaşamında ön sıralarda yer almışlar, eğitimden gazeteciliğe, edebiyattan müzik, tiyatro, mimari ve tıbba kadar hemen tüm alanlarda öne geçmişlerdi. Hükümet idaresinde önemli makamların sahibi olmakta da sorunları yoktu. Jön Türk kabinelerinde her zaman bir Ermeni bakan bulunmuş, bir Ermeni mebus da Meclis-i Mebusan Başkan Yardımcılığı yapmıştı. Bir ara hem Dışişleri Bakanı, hem Dışişleri Müsteşarı Ermeni yurttaşlardandı. Madalyonun öbür yüzünde ise, Doğu Anadolu vilayetlerinde yıllardır süren asayişsizlik, Kürt aşiretleriyle toprak çatışmaları ve bu olaylarda en ağır bedelin Ermeni unsurunca ödeniyor olması vardı. 1894-1896 ve 1909'da meydana gelen katliamlar da Ermenilerin Osmanlı yönetimine güvenlerini sarsmamış değildi.

Jön Türkler ise imparatorluğun kurtuluşunu Osmanlı kimliğinin pekiştirilip güçlendirilmesinde görüyor, Osmanlı vatandaşlığının çözüm olduğu inancıyla ittihad-ı anasır siyasetine samimiyetle sarılmış olarak, Ermenileri imparatorluğun toplumsal ve ekonomik yapısında gerekli reformların gerçekleştirilmesinde

başlıca ortakları olarak görüyorlardı. Yalnız Jön Türkler'in değil, başka hiç kimsenin de geniş tabanlı bir ideal birlik sağlanmış olduktan sonra Ermeni milletinin Osmanlı toplumu içinde sahip olduğundan da ileri noktalarda yer almasına diyeceği bir şey yoktu. Osmanlı ölçeklerinde Ermenilerin araya karışıp gitmek bir yana, kimlik ve kültürlerini zenginleştirerek muhafaza edebilecekleri de açıktı. Rusya'da ise örneğin petrol işine ya da madenciliğe girip çok zengin olan bir kesim Ermeni, o kadar Ruslaşmış, lisanlarını öyle unutmuşlardı ki, çocuklarını eğitmek için İngiltere'den getirttikleri mürebbiyeler, yanlarında çalıştıkları ailelerin Ermeni olduklarının farkına bile varmıyorlardı.

On dokuzuncu ve yirminci asırların acılı tarihi, bize farklı din ve kültürlere mensup ulusların bir arada yaşamalarının imkânsız olduğunu öğreten bir paradigmayı baskın çıkartmış olduğu içindir ki, bugün Jön Türkler'in Osmanlıcılık fikrinin nasıl olsa gerçekleşemeyeceğine, oldukça da safdil olduğuna inanılır olmuştur. Ne var ki, Şark tam da bunu doğurabilmesini sağlayacak gelenek, görgü ve yaşam kültüründen her şeye rağmen yoksun değildi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden hayatiyet bulması, pekâlâ bir Ermeni ideali de olabilirdi. İkinci Meşrutiyet'in içinde barındırdığı en mühim söz de herhalde buydu ve bu yolda çok da mesafe alınmıştı. Şüphesiz, o zaman Şark'ın da kaderi çok farklı olacaktı. Oluşmakta olan, yani kazanımlar temelinde istidat kazanmış, yön bulmuş, gittikçe de daha fazla kuvvetlenme kapasitesinde olan, yatırımı yapılmış ve yüzünü göstermeye başlamış bir gelecek söz konusuydu.

Bugünden bakıldığında ne kadar paradoksal gözükse de Ermenilerin bu ideal peşine düşmeleri, aslında kendi açılarından da en emin ve doğru yolu teşkil edebilecekti. Güçler dengesi de bunu gerektiriyordu. Ermeni din adamları ve örgüt milliyetçiliğinin çok güvendiği Çar II. Nikola, Osmanlı İmparatorluğu'yla savaş başlayalı henüz üç hafta olmuşken, 21 Kasım 1914 günü Fransız Büyükelçisi Maurice Paléologue'la yaptığı görüşmede, Ermenistan'ın ya çarlığa ilhak edilebileceğini ya da çarlığın koruması altında olacak şekilde idari muhtariyete kavuşturulabileceğini söylemişti.[5] Yani, Rusya'nın Ermeniler için aklından geçirebildiği en ileri statü, idari muhtariyetten ibaretti. Rusya, 1915 baharında da Ermenilerin birleşik Ermenistan içinde telakki ettikleri Çukurova'nın Fransız nüfuz sahasına devredilmesi hususunda Fransa'yla anlaşmıştı. İtilaf Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nı

5. Maurice Paléologue, *An Ambassador's Memoirs*, Cilt I, s. 192.

kazanması halinde dahi Birleşik Ermenistan'ın kurulamayacağı, Ermenilerin Rus ve Fransız nüfuz sahaları arasında taksim edileceği belliydi. Kaldı ki, Çarlık Rusyası bir de mujikleri (Rus köylüleri) ve Rus Kazaklarını Doğu Anadolu'ya yerleştirme planları yapmış, işgalle birlikte bu işe de girişmişti.

Fakat Osmanlıların millet-i sadıkası, daha entelektüel ve daha eğitimli olmasına karşın, bu asli menfaat birlikteliğini liderliğinin büyük kesimleri itibarıyla teşhis edebilmiş değildir. İmparatorluktaki özel konumlarının siyasi karşılığının ne olabileceğini çok daha iyi fark edebilmek durumunda olan, kendilerini Batı-Hıristiyan âleminin parçası, fakat en az o kadar da Şark-Osmanlı medeniyetinin unsuru olarak görebileceği ümit edilen Ermeni liderliği, hep farz edilegeldiğinden, herkesin hemen kabule yatkın olduğundan çok daha az sofistike olduğunu, basit mantık yürütmeleriyle çalıştığını ortaya koymuştur. Dahası, çokuluslu bir imparatorlukta, özellikle de çoğunluk oluşturmadıkları topraklar üzerinde arzulanan neticelerine kavuşturulması olanaksız, tekelci ve radikal bir siyasi çizgiden zerrece sapmayıp olağanüstü büyük riskler üstlenmekte sakınca görmeyerek, bu mukadderat anında büyük stratejiyi okuma becerisinden ne derece yoksun olduğunu da gözler önüne sermiştir.

Doğu Anadolu'daki usanç verici asayişsizlik dışında hangi sebepler ileri sürülebileceği soruşturulduğunda, kesinkes tavizsiz ve tedhişten yana bir siyasetten vazgeçilmemesini ve Osmanlı İmparatorluğu bir ölüm-kalım mücadelesi içindeyken büyük çaplı bir isyana yönelinmiş olmasını, proto-faşist bir milliyetçiliğin boy verip kendi üzerinde tahakküm kurmasına izin verilmesini haklı çıkarmaya yetecek izahat hiçbir şekilde ortaya konulamamaktadır. Gerçek sebep, radikal Ermeni liderliğinin, mitolojiye dayalı "idealize" bir geleceği tercih etmiş, her türlü kargaşa ve felaketi dahi göze alarak sislerin ardında belli belirsiz gözüken bir bağımsızlık fikrine yönelmiş olmasıdır. Tehcirin sonuçlarına, zavallı çoluk çocuğa, amele taburlarındaki Ermenilerin fotoğraflarına bakıldığında, bunların da nasıl biçare insanlar oldukları görüldüğünden, bugünkü münakaşada o dönemdeki liderliklerinin kapasitesini herkesten önce Ermenilerin kendilerinin soruşturması doğru olurdu. Lakin bunu yapmış değillerdir. Ancak, Taşnak ve Hınçak liderliklerinin hangi nedenlerle ve neye güvenerek bu derece riskli bir yola gözü kara girdikleri bir muamma olmaktan çıkarılmak durumundadır.

Babıâli Baskını'nı müteakip Mahmut Şevket Paşa hükümetinin

oluşturulmasından hemen bir hafta sonra, 31 Ocak 1913 tarihinde Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kurulmuş, düşmandan gelen tehdit karşısında tüm Osmanlı milletinin birlik ve beraberlik ruhu içinde olması gerektiğine dikkat çekilerek, Taşnaksutyun ve Hınçaklar da müdafaa çaba ve gayretlerinde yer almaya davet edilmişlerdi. Osmanlılar Balkanlar'dan sürülmüş, Bulgarlar son anda zar zor Çatalca'da durdurulabilmiş, Edirne de işgal altında olduğuna göre, siyaseten de yapayalnız Osmanlılar üzerindeki tehdidin niteliğinde abartma yoktu. Daha önce, 1909 Nisanı'nda Adana'da meydana gelen katliamları takiben, İttihat ve Terakki ile Taşnaksutyun, üzerinde anlaştıkları ortak metinde "Elele vererek vatan-ı mukaddes-i Osmanî'nin istiklâlini temin, toprak bütünlüğünü ve egemenliğini ebediyen muhafaza etmek, taksim ve tefrikten masun bulundurmak" yolunda çalışacaklarını açıklamış oldukları cihetle, şimdi Müdafaa-ı Milliye yolunda yapılan çağrı Taşnaksutyun'un dört yıldan az bir süre önce altına imza attığı bildirinin aynıydı.

Fakat, Ermeni örgütleri bu defa çağrıya icabet etmemiş, Müdafaa-ı Milliye'ye katılmayı reddettikleri[6] gibi, 1 Şubat tarihli toplantıyı da tantanalı bir biçimde terk etmişlerdi.[7] Ermeni liderliği, tutumunu bu şekilde ortaya koymuştu ama daha iki ay öncesine kadar 8.000 Ermeni de Balkan Harplerinde Osmanlı ordularında cesaretle savaşmış, vatanlarını korumuştu.[8] Aradan geçen kısa sürede esas itibarıyla ne olmuştu da, 1909'daki yurtsever irade beyanı, üç-dört yıl içinde Taşnak liderliğince tekrar edilebilir olmaktan çıkmıştı?

1909 Nisanı'ndan 1913 Ocak ayına dek geçen sürede Osmanlıların dünyasını değiştirecek nitelikteki tek esaslı gelişme Birinci Balkan Harbi sonucunda imparatorluğun Balkanlar'da süratle, aşağı yukarı kırk beş günde, son bulmuş olmasıdır.

Ermeni tarafı, kendi milliyetçiliğinin karmaşık ve çelişkili yönlerini hâlâ aklına getirmekten yana değildir ama Balkan Harpleri sonucunda Osmanlıların artık Asya'da da son bulmak üzere olduğu inancı her yerde galebe çalınca, kendi vaktinin de nihayet geldiğine inanan, biraz daha zorlansa Doğu Anadolu'nun da düşecek durumda olduğunu varsayan bir heyecan ve aşırılığın telaşla Ermeni siyasi hayatını köşe bucak kapladığı da gözden kaçırılabilecek gibi değildir. Vatche Ghazarian, Balkan Harplerinden sonra

6. Roderic Davison, "The Armenian Crisis, 1912-1914", s. 485.

7. Arsen Avagian, Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya*, s. 117.

8. a.g.e., s. 110.

Ermeni meselesinin artık yeni bir dönemece girmiş olduğuna işaret eder. Roderic Davison, Ermenilerin, bu günlerde tarihi bir fırsatla karşı karşıya olduklarına inandıklarını, ajitasyonlarının arttığını belirtir.[9] Hatta, Balkan Harpleri sırasında Çarlık Rusyası dahi kendi sınırları dahilindeki Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilere yardım etmek üzere ayaklanacakları kaygısına düşmüş, önde gelen 500 Ermeni'yi vatana ihanet suçlamasıyla yargılamaya girişmiştir.

Kararlı ve ideolojik bir azınlık, her zaman, özellikle de kimsenin geleceği hiç kestiremediği olağanüstü şartlarda kendi halinde kalmış, ne yapacağını şaşırmış bir çoğunluğu istediği yöne çekebilir. İşte yine, katiyen Ermenilerin hepsi değil, fakat kendinden başka kimseye hayat hakkı tanımayan, o tarihte yerel şartları ne bilen ne de bilmek isteyen diasporayı saflarından kaçırmak istemeyen Ermeni liderliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun geldiğine inanmış, bu inançla da Doğu'da Çarlık Rusyası, Çukurova'da ise İngiltere ve Fransa'dan alabileceğini düşündüğü yardımları da hesaba katarak, esasen kadro, silah, mühimmat ve teçhizat tedariki bakımından altyapısını da hazırlamış olduğu bir isyanı, savaş şartlarında başlatmıştır. Bu isyanın ulaştığı boyutlar, Ermeni anlatısının göstermek ve kendini inandırmak istediğinin çok üstünde olup yol açtığı sivil kayıplar bir yana, ya doğrudan cephe savaşı sürdüren ya da düşmanla temasa geçmiş durumdaki 3., 4. ve 6. orduların ikmalini tamamen sekteye uğratacak düzeydedir.

1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni nüfusunun başına gelen büyük felaketin boyutlarının kavranabilmesi ve konunun insani özünün yakalanması çabalarının sonuç verebilmesi, bu trajik olgunun doğru tarihsel kapsamı içine oturtulabilmesine ve adil hafızanın oluşmasına olanak tanınmasına bağlıdır. Hal böyleyken, ne zaman bu yolda bir söz söylenmek istenmiş, ne zaman tarihsel kapsamın niteliklerine dikkat çekilmeye çalışılmışsa, idrak yollarının önünü tıkayan inkârcılık suçlamasından başka bir şeyle karşılaşılabilmiş değildir. Türklerin hiçbir söz söylemeksizin büyük bir suçlamayı kabul etmeleri istenmekte, ancak bu şekilde tarihleriyle yüzleşmiş olacakları söylenmektedir. Lakin mesele tarihle yüzleşmek değil, tarihin içinden geçebilmektir.

Ardı ardına gelen ve sonunda bendini kıran şiddet dalgaları sonucunda sistemik kaos şartlarına sürüklenmiş, çözülüp yok olmakta olan bir ülkede meydana gelen insanlık trajedilerinin vebalini tek yöne doğru sermek, dahası, bu acıları güçlerinin doru-

9. Roderic Davison, a.g.m., s. 485.

ğundaki Avrupalıların kendi serbest iradeleriyle yol açtıkları büyük trajediler ve Holokost'la aynı düzleme oturtmak ve tek taraflı cereyan etmiş gibi göstermek yönünde sürdürülen bu ısrar, 1915'in tüm boyutlarıyla anlaşılması meselesini *bona fide*[10] bir tarih münakaşası olmaktan çıkartmakta, eski bir siyasi mücadeleyi bilinçli şekilde modern zamanlara taşımaktadır. Bu siyasi misyonu yüklenmiş olanlar için, hangi dönüm noktalarından geçilerek bu büyük trajediye varılmış olduğunun meydana çıkarılması gereksiz ve anlamsızdır. Halbuki bir değil birden fazla gelecek yitirilmiş olduğu için, geçmişten günümüze uzanmaya, hınca hınç kendini duyurmaya çalışan birden çok ses vardır. Halihazırdaki zorlamalarla geleceğe doğru aşkın, *catharsis*[11] yaratacak türde bir anlayış da doğamaz. Ne var ki, bir tarafta ancak ve sadece şu an'a kitlenmiş bir iletişimsizlik kültürü, hiçbir şeyi talep ettiği ölçüde basitleştirip magazinleştirmeden anlamak istemezken, diğer tarafta da Ermeniler kendi anlatı ve söylemlerini gözden geçirmeye en ufak bir gerek duymamaktadırlar.

Cevaplandırılmaya çalışılan birincil sual, Ermenilerin başına gelen felaket dinamiğinin dönemin Osmanlı hükümeti tarafından kurgulanıp kurgulanmadığıdır. Ermeni tezinin saldırgan olmasının en belli başlı nedeni de bu en esaslı noktada ilerleyememekten kaynaklanmaktadır. Oysa Ermeni nesillerinin bir mezalim ve kıtala kurban gitmiş olmaları, onları ne soykırıma kurban gitmiş olanlardan daha değersiz kılar, ne de hatıralarına saygıya doğru giden bir yol arayışını değerden düşürür. Lakin Ermeni anlatısı münhasıran siyasi saiklerle indirgemeci tezlerini dayattığı için, 1914 Şark Vilayetleri Islahat Programı, Ermeni İsyanı, Anadolu'da hüküm süren sistemik kaos şartları gibi anlama sürecinde olmazsa olmaz karşıt ağırlıklar yerlerine oturtulamamaktadır. Bu yüzdendir ki, Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Bakanlar Kurulu toplantılarında Ermenilerin yok edilmesi konusunun bir kez dahi ele alınmamış olduğuna, Nazilerin Wannsee Konferansı benzeri karar oluşturucu bir toplantının yokluğuna dahi değinilemez olmuştur.

İki milletten sadece birinin iç parçalayıcı acılarını ortaya koyup da, aynı zaman aralığında diğerinin ne çekmiş olduğuna hiç bakmamak, ahlaken sorunlu bir duruştur. Osmanlı nüfus hareketleri üzerine en kapsamlı çalışmaları yapmış olan Justin McCarthy, Doğu Anadolu'da yaşayan Müslüman nüfusun verdiği

10. İyiniyetli (ed.n.)

11. Arınma (ed.n.)

kayıpların Ermeni nüfusun verdiği kayıplardan daha fazla olduğunu ortaya koymuş bulunmakla, bu durumun, bir grubun katil, diğerinin maktul olduğu iddiası üzerine oturtulan paradigmatik inançla uyuşmadığını vurgulamaktadır.[12]

Diğer taraftan, "Ermeni soykırımının dünyaca tanınması gerçekleşmediği müddetçe Ermenilerin ruhen yaralı kalacağı; kimliklerinin de nesiller boyu değersizleştirilmiş olacağı", Ermeni tarafınca sıkça vurgu yapılan bir görüştür.[13] Kaba hatlarıyla ifade edilecek olursa, Ermeni tarafının ruhi kurtuluşu, Türk tarafının ruhen en dibe atılması ve münhasıran tek başına suçlu ilan edilmesi şartına bağlı kılınmıştır. Ermeni anlatısı, 1915'te meydana gelen büyük felaketi, soykırım hedefi yolunda birbirini takip eden, arka arkaya alınan önlemlerle gerçekleştirilen bir programın ürünü olarak algılamakta yahut öyle şekillendirmekte, her halükârda böyle resmetmekte ve böyle göstermektedir.

Öte yandan Ermeni tarafı, bu noktaya gelinmesinde, en başta Çarlık Rusyası olmak üzere, Büyük Güçlerin izlediği siyasetin yanı sıra, kendi eylem ve tercihlerinin katkısının ne olmuş olabileceğini; çok buğulu olduğundan hiç de iyi seçemedikleri bir hülya, aslında çok da tehlikeli bir yanılsama içinden geçip geçmemiş olduklarını soruşturmaya yanaşmamakta, karşı tarafı hep ve her zaman zalim ve saldırgan, kendisini de hep ve her zaman mazlum ve meşru müdafaa altında addetmeye devam etmektedir. Bu anlayışın tatmin olacağı asgari nokta, Türklerin, altından kalkamayacakları bir geçmişle baş başa bırakılmaları, yüz kızartıcı bir suç işlediklerinden yaşamlarına medeni âlemde yeri olmayan bir ulus olarak devam etmeleridir.

* * *

Paul Valéry, tarihin insanın beyin kimyasının ortaya çıkarttığı en tahripkâr ürün olduğunu, bir taraftan esrarlı rüyalar gördürüp mest ettiği milletlere aynı zamanda yalan yanlış hatıraların yükünü de bindirdiğini, yaralarını açık tutup eza ve cefa çektirdiğini; bir yandan megalomaniye yol açarken, diğer yandan da hep zulüm görüldüğü inancını doğurduğunu söyler.

Paradoksal olan, Türkler ve Ermeniler gibi eski uluslar için tarihten kurtulmanın yolunun yine tarihe geri dönmek, yine o hafı-

12. Justin McCarthy, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia at the End of the Empire*, s. 137-138.

13. Örneğin, Levon Boyajian ve Haigaz Grigorian, "Psychosocial Sequelae of the Armenian Genocide," s. 184.

zayla uğraşmak olmasıdır. Şark'ın en büyük özlemi, bu hayattan hakkının verildiğini görerek ayrılmak, ebediyete geri dönebilmek olmaya devam ediyor. Her şeyin her yönüyle doğru tanınıp doğru hatırlandığını görmedikçe, adil hafızanın sesini duymadıkça acısı da devam edecek.

Ulusal kimlikler, ancak tarihsellik içinde anlamlandırılabildikleri ölçüde geleceğe uzanmalarını sağlayacak bir derinliğe, üzerine basılabilecek sertlik ve yapıda bir zemine kavuşabiliyor. Ermeni milleti de bu esası tüm zerreleriyle anlıyor. Türkler en temel bilgiler kuşağından böylesine uzaklara düşmüş, kopuk ve kesintilere uğratılmış bir hafızayla malul olarak bu içbükey aynalar galerisinden geçebilecekler mi? Geçmişin, göçüp gitmiş nesillerin acılarını, içinden çıkamadıkları ikilemlerini hissedebilecekler mi?

Cumhuriyetimizin vardığı aşamaların doğal sonucu olarak, bireyselleşmenin ve sahip olunan bireysel özgürlüklerin giderek ön plana çıktığı bir zaman diliminden geçiyoruz. Ne var ki, özgür birey kendini gerçekleştirmek yolunda, kendini oluşturarak meydana gelecekse, bunun ancak bireyin kamusal sorumluluklar dizininin farkında olarak, aynı zamanda güçlü bir ulusal kimliğin eşliğinde ve bunun sağladığı koza içinde mümkün olabileceğini kolayca göz ardı eder olduk. Halbuki önceki nesillerin hiç görmediği yeni olanaklarla kuşanmış olmamız, bireyin topluma karşı ödevlerinin azaldığı, kendi alanının büyümesine koşut olarak bireyin kamudan uzaklaşmasının da doğal olduğu yanılsamasına yol açmamalıydı. Çünkü birey de ancak tarihsel zaman içinde kendini konumlandırabildiği anda gücünü bulabiliyor, aylaklık hakkı bir kenara, gerçekten de kullanabileceği bireysel hürriyetlerine kavuşabiliyor. Önceki nesillerin bıraktığı mirasın niteliğinin, öncüllerinin ne pahasına hangi ağırlığı sırtlamış, neyin mücadelesini vermiş olduğunun farkında olmayan sonraki nesiller, bugün bulunabildikleri noktanın hangi şans ve imtiyazın ifadesi olduğunu anlayamadıkça, elden düşme bir yaşama da razı olmuş oluyorlar.

Son yıllarda "tarafsız" tarihyazımından çokça dem vurulmakta, "resmi tarih" diye yaftalanan, yahut onunla benzeştiği zannedilen her izahat derhal hor görülerek bir kenara atılmakta, böylece başka bir sansür devreye sokulmaktadır. Şu var ki, resmi olmadığı iddia edilen tarih yazıcılığı da bir hafriyat ve inşa faaliyetidir, orada kullanılan açılar da, yapılan vurgular da belirli tercihleri yansıtır. Bu şekilde elde edilen görünümlerin saf ve katıksız gerçekliğin ta kendisi olduğu hiçbir şekilde öne sürülemez.

Tarih, sadece galiplerin yazdığı bir şey olarak kalmış olmuyor.

Daha da acı bir fark edişle görülüyor ki, mağluplar da ancak bu anlatıya inanıyor, bunu benimsiyor ve neredeyse pagan tanrılara kurban adarcasına bu baskın anlatıyı kendine dayatmaya başlıyor. Bu kendine sövme ayininde kimliğe derinlik katan, onu herhangi başka bir şey olmaktan çekip çıkartan öğeler ateşin ortasına atılıyor. Bu yüzden, söz konusu olan basit bir unutuş değil, doğrudan doğruya kimliğin, yani kendi arayışlarının idrakine varmak, kendi hakkını aramak ve kendini ileri götürmek yolunda hangi ölçülerin zorlanabileceğini teşhis etmek gibi, asli ve olmazsa olmaz toplumsal uyarıların, ulusal hissiyatın gerçek kaynağını terk ediştir. Toplumsal yaşamın sürdürülebilmesi, sadece toplumsal hafızanın değil, toplumun bunu harekete geçirebilme yeteneğinin muhafaza edilebilmiş olmasına da bağlıdır. Hal böyleyken, ne olursa olsun Jön Türk karşıtı olmayı seçmiş bir anlatının sultası altında kalmayı, bunun yarattığı görüntüler ve aşağılama dünyasının hafızasında yaşamayı tercih etmiş gibiyiz. Bu, baş döndürücü bir atlamadır.

İnşamızda en fazla rol oynamış bir devri kendimize izah etmemiş, yüzlerce şeytani ayrıntının taban aralarındaki kıymıklar arasından düşüp gitmesine böylesine müsaade etmiş olarak bugüne, 1914'ün yüzüncü yıldönümüne ulaştık. Döneme layığı veçhile, tüm boyutlarına doğru uzanarak el atmamakta ısrar edildikçe, ülke adına söylenebilecekler de hak ettikleri zenginlik içinde ifade edilmemiş oluyor; şu anki tartışma ortamına hâkim olan kopuş ve bağlantısızlıklar, tutarlı olmanın temel şartlarını, derli toplu bir söyleme kavuşma olanağını ortadan kaldırıyor. Unutuş süreci bu noktaya ulaştığı içindir ki, Birinci Dünya Savaşı ve imparatorluğun sona erişi sırasında yaşanan felaketlerin insani özüne inilmesinin tek yolunun Osmanlılar adına verilmiş hayatta kalma mücadelesinin reddinden geçtiği, kendi ardından hiç gözyaşı dökülmemiş, kendi acılarını hatırlama çabaları hakir ve küçük görülmüş bir ulusun başkasının acısını onarmaya muvaffak olacağı zannı, aydın zümre ve kamuoyuna dayatılabilmektedir.

* * *

Jön Türkler, Osmanlıların varoluş mücadelesinin kaçınılmaz bir gereği olarak Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın safında girince, İngiltere'nin husumeti kesin bir düşmanlığa dönüşmüş, Osmanlılara karşı sürdürdüğü propagandanın ne zamandır ortada dolaştırılan unsurları da nihayet mecrasını bulmuş akıntılar gibi bir araya gelerek, sözde derli toplu; her şeyi izah etmeye mukte-

dir bir anlatıyı oluşturmuştur. Bu süreçte, Jön Türkler'in Alman yanlılığı tekrarlana tekrarlana inandırıcılık kazanmış, her şeyi izah etmekte kullanılan bir sav haline dönüşmüştür. Aslında, "tarihi galipler yazar" özdeyişini haklı çıkartacak belki de en iyi örnek, Osmanlıların bekalarını sağlamak yolunda verdikleri büyük mücadelenin tüm esaslı unsurlarından ayıklanarak anlamsızlaştırılması, bugünkü nesillerin de kasti bir indirgeme sürecinin tüm sonuçlarıyla, tam bir unutuşla baş başa bırakılmış olmasıdır.

Türkiye, 1914 Ağustosu'nda kendisini sürükleye sürükleye getirebildiği bir yerde, tüm tarihinin olabildiğince meydana çıkıp üzerine yürüdüğü bir mukadderat anının eşiğinde bulunuyor, hiçbir şekilde kaçınamayacağı bir ölüm-kalım mücadelesine çağrılıyordu. Bir tarafta, emperyalist, genişlemeci ve giderek güçlenen Çarlık Rusyası ve bu yükselen gücü ne pahasına olursa olsun yanında tutmak, bu yolun bedelini de Osmanlılar üzerinden ödemek isteyen İngiltere ve Fransa, diğer tarafta yıldızı süratle aşağı doğru kayan Osmanlı İmparatorluğu vardı. Tarih ve coğrafyanın 1914'te kesiştiği nokta, Çarlık Rusyası'nın savaşın kendisine en uygun düşecek, hesabını kendisinin yapacağı bir safhasında muhakkak İstanbul ve Boğazlara doğru ilerlemek isteyerek yüzünü alınyazısı bildiği bu büyük yönelime döndüreceğini ve kendisini ancak bu şekilde tatmin olmuş sayacağını açıklıkla ortaya koyar.

Bunu görmüş ve cesaretle üstüne gitmiş olmak gerekirdi. Bu yüzdendir ki, karşı karşıya kalınan zaruretleri, içine saplanılan açmazları ve bin bir türlü güçlüğü kaale almaksızın son Osmanlıların savaşa giriş kararını kaba suçlamaların ittiği dar alanın bunaltıcı önyargıları ve cehaleti içinden ele almak, her şeyden önce kendimize karşı büyük bir haksızlık yapmamız, yüzbinlerce vatan evladının şehadetini de yok yere değersizleştirmemiz anlamına gelir.

En sonunda, çok uzun yıllardır emperyalist saldırı altında olan Osmanlı İmparatorluğu bir siyasi varlık olarak nihayete erecek, toprakları da yıllardır arzulandığı gibi paylaşılacaktır. Şüphesiz, bu sonun oluşumunda kendi iç zafiyetlerinin öne sürdüğü ölümcül etkiler de yok sayılamaz. Osmanlı, 1789'dan 1914'e, uzun on dokuzuncu yüzyıl boyunca giderek güç kazanan merkezkaç kuvvetleri toparlayamamış; Batı'nın yükselmesine ve imparatorluğun bekası üzerinde sürekli bir tehdit oluşturmasına cevap verecek güçte nitelikli büyüme ve kuvvet toplama süreçlerinin zeminini bir araya getirecek iç dinamikleri de bir türlü üretememiştir. Tüm bu yüzyıl boyunca, imparatorluk gittikçe kollarını kapatan bir kıskacın pençesinde yaşamaya mahkûm gibi durmuş, bir yandan

ayrışma süreci güçlenir ve maddi ve manevi anlamda pek çok şey Osmanlı'dan kaçarken, diğer yandan da Balkan milliyetçiliklerinin yanı sıra etrafını çevreleyen çok güçlü emperyalist baskılar da gittikçe merkeze yaklaşmıştır.

Fakat, gerçekten de şaşırtıcı olan, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyanın en güçlü sanayileşmiş ülkelerine karşı dövüştüğü Birinci Dünya Savaşı'nda kendisinden hiç beklenilmediği halde kazandığı zaferlerle son ana kadar savaşmakla ortaya koyduğu direnç ve bu direnci savaş sonrasına da aktarabilme kabiliyetini muhafaza etmiş, herkes yerine çekildikten sonra mücadelesini sürdürerek Sevr'i yok edip Lozan'a varmış olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın mağluplarından başka hiçbiri kendisine dayatılan ağır şartları ortadan kaldırmaya teşebbüs dahi edebilmiş değildir. Şu halde, karşımızda duran, en dayanılmaz acılar içinde son nefesini vermeye yaklaştığı anda dahi mücadelesini sürdürecek güç ve kudreti kendisinde bulabilmiş bir devlet ve halktır.

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu dışındaki tüm muharip tarafları, ya Büyük Güçler hiyerarşisindeki yerlerini sağlamlaştırmak veya sıralamada daha aşağı düşmemek için, ya da Balkan Devletleri gibi Balkan Harplerinde kazandıklarının da üstünde ilave toprak kazançları peşinde savaşıyorlardı. Beka sorunu, bir tek Osmanlı İmparatorluğu için tüm hatlarıyla belirmiş, kesinlik kesp etmişti. Sonunda, 29 Ekim 1914 sabahı başlayan büyük mücadele, 29 Ekim 1923'te ebedi zaferle sonuçlanmıştır. Her gün bir başka ölüm kalım uğraşının verildiği, modern Türkiye'yi baştan aşağı şekillendirmiş bu dönemde, hep vatan müdafaası içinde, hep vatanı yabancıların eline geçmekten kurtarmak peşinde olunmuştur.

Türkiye'nin ayakta kalma mücadelesi 1914'te başladığı içindir ki, iki kökteş fakat farklı liderlik altında verilmiş olan ve dokuz yıla yayılan mücadelenin safhalarının aynılığı ve özdeşliği görülebilmelidir. Bu olağanüstü kararlılık ve irade gösterisi sayesindedir ki, Osmanlı İmparatorluğu, efsaneyi doğrularcasına bir Anka Kuşu gibi gerçekten de küllerinden doğmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'ne hayat vermiştir. Bu kesintisiz mücadele sayesinde Türkiye yeniden bir güç olmasını sağlayacak potansiyel ve uluslararası açılımları, bağrında taşıdığı yaşam tohumlarını feci bir yangının alevlerinden kurtarıp elinde tutabilmiş, manda altındaki herhangi bir Ortadoğu ülkesi olarak değil, bir Avrupa devleti olarak dünyaya gelmiştir.

Bu müthiş yıllardan nihai zaferle çıktığımız içindir ki, Avru-

pa'nın oluşturucu ve belirleyici tarihi mücadelelerine girişmiş, en zorlu savaşlarda yerini almış diğer ulusları gibi bizim de elem çiçeklerimiz var. Farkında olmadan unutmamayı tercih ettiğimiz, adeta kayırdığımız acıların iç içe geçmiş hüzün dairelerinin yanında durmaya devam ediyoruz. Aynı trajedinin sayısız katmanı, şuuraltı birikimimizin en can alıcı noktalarında yaşamaya devam ediyor: Uyanıp kendini geri kazanma yolunun başına çıkmış, tam da ayağa kalkmak üzereyken bir daha geri gelmemecesine yok olup giden Şark ve onun son imparatorluğu... Artlarından yüz yıl sonra ne anlatılırsa anlatılsın aynı saklı acının sahibi olarak karanlıklara karışıp gidenlerin hikâyesi bir yerlerde devam ediyor. Bugüne taşıdığımız asabiyetin gerisinde başka ne var? Söz konusu olan kimliğimiz; o da hep o ana, 1918'deki son dakikaya ve hemen sonrasındaki Kurtuluş Savaşı'na raptedilmiş durumda...

* * *

İşte bu yüzden, gelecek nesillerimizin saflığı için İkinci Meşrutiyet dönemini sık sık yakışıksız yorumlara yol açan basit zıddiyetler içinde, Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenmemizin ardında yatan koşulları da en özensiz ve bilgiden yoksun şekilde ele almaya hakkımız yok! Bu derbederlik içinde bugüne gelip 1908-1918 arasında olağanüstü bir varoluş mücadelesi verilmiş olduğunu, bu mücadelenin her şeyin bittiği zannedilen bir anda 1919-1923'e taşındığını unuttuk. Şimdi de unuttuğumuzu hatırlamamak için kendi kendimize güçlü bir sansür uyguluyoruz. Aydınlarımızın en iyi kumaşı haiz kesimlerinde "başımıza gelenler"den hiç bahsedilemiyor. Güya bilimsellik içinde kalınacak diye, güya bilimsel birtakım kıstasları öne sürüp Türklerin hikâyesinin yeterince anlatılmamış olmasından kaynaklanan içe sinme halini kendi kendimize meşrulaştırdıktan sonra düşüncelerimize, duygularımıza gem vuruyoruz. Lakin bize ait bu mücadele, bilimsel yöntem ve kıstaslardan taviz vermeksizin de tüm hatlarıyla hatırlanıp su üstüne çıkartılabilir.

Jön Türkler epey bir gecikmeyle çok dik bir yokuşun başında yalnız başlarına tarih sahnesine çıkmışlardır. Bu yüzden de metanet, yolları sonbahar yapraklarıyla kaplı, yükleri ağır Jön Türkler için başından sonuna en fazla güvenebilecekleri tek şey olmuştur. O noktada biteviye, amansız ve olası ki, pek de nankör bir işe girişmekten başka çareleri kalmadığını da bilmiyor değillerdir. Neden ibaret olunduğu ve hangi aşamada sendelendiği, hep mukadderat

anlarında kendini belli eder. 1914 yılı da Osmanlı İmparatorluğu'nu en kötü zamanında, kendine gelme ve gücünü toparlama yolunda başlattığı hiçbir şeyi bitirememiş, çok şeyi de başlatamamış olduğu, Balkanlar'da dahi sona erdiği bir sırada yakalamıştır.

Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, diğerleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son anlarında direnmeye devam eden herkes, her şeyi içine alan temel bir ikilemi aşamamıştır: Bu ikilem, suyun bir kayanın yüzeyini aşındırması gibi, Doğu ile Batı'ya asırlar önce yerleşmiş anlayış farklarının bu iki âlem arasında uzun yıllar içinde dev bir uçurum oluşturmuş olmasına karşın, böylesine en alta itilmiş Şark'ın siyasi temsilcisinin, uçurumun en kenarına gelmişken dahi büyük Avrupa devletlerinin güç politikalarına karşı mücadele etmeyi seçmiş olmasıdır.

Batı, yeni bir dünyanın doğum sancıları çektiği o yıllarda da elindeki tüm olanak ve fırsatları, kıymeti harbiyesi olan hemen her şeyi aktif tutabiliyor, bunların bir araya gelmesiyle oluşan ufuk çizgisinde beliren hedeflere doğru harekete geçebiliyordu. Buna karşın, Şark, elindekileri bir türlü derleyip toparlayamıyor, her şeyi ziyan ediyor, bu halde de hedefin sadece daha fazla kaybetmemekten ibaret olabileceği bir cendere içinde sıkışıp kalarak, yeterli süratte yol alamıyordu.

İttihat ve Terakki liderliğindeki Osmanlılar, belki de olmamaları gereken bir yerde boy göstermeye kalkıştılar, sonunda da her türlü teknik donanım ve teçhizatta kendilerinden üstün ordular karşısında yenildiler denebilir. Lakin 1914'te Osmanlılar da diğer Avrupalılar gibi hanedanların ve eski olan her şeyin sonunu getirecek, kaçamayacakları büyük bir hesaplaşmayla yüz yüze gelmişlerdi. Mesele en başından itibaren savaşta yenilip yenilmemek değil, zorlanan bir kadere teslim olmamaktı. Kaderlerinin Büyük Güçler tarafından kendilerine tebliğ edildiğini görmek yerine, kalplerini ellerine alıp uçurumun kenarına gittiler, kaderlerini her şeye rağmen kendileri seçmeyi, mümkün olduğu kadar tarihe ağırlıklarını koymuş olmayı tercih ettiler. Başarılı da oldular, çünkü Çarlık Rusyası'nın tarih sahnesinden çekilmesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun mücadelesi en kritik rolü oynamıştır.

Uluslararası siyasette bilahare "tarihi" olarak tanımlanan anlar, arkalarında uzun oluşum süreçleri taşıyarak gelseler de birdenbire ortaya çıkar. Birdenbire ülkelerin sınıfı, ulaştığı nokta, durduğu yer, hayatın siyasi ve jeostratejik hakikatleri karar vericileri çarpar; adeta ele gelen iskambil kâğıtlarına atılan ilk nazarda olduğu gibi, bu dağılımdan nereye varılabileceği hesaplanma-

ya çalışılır. Somut gerçeklikler üzerinde oluşmuş kriz, somut talepler öne sürer; kaçmak, karar vermemek, ayak sürümek de artık bir işe yaramaz olur ve hayatın normal akışı sona erer. Siyasi hayatlarında bu nitelikte tarihi anlarla karşılaşmış karar vericileri topyekûn, kaba değerlendirmelere tabi tutmak, karar anlarının karmaşıklığını, hepsi aynı anda içeri giren yüzlerce faktörü, feci aciliyetleri yok sayıp izansızca hükümlere varmak kimseye bir şey öğretmez. Büyük ve adanmış hayatlar hakkında ayaküstü ve küstahça konuşmak, her yüksek ruhu rahatsız eder. Bugün yaşayan bizler, elemlerin iç içe geçmiş dünyasındaki en son dairenin, unutulmak ve nahak yere hep kötü anılmak olduğunu aklımızdan çıkaramayız.

Jön Türkler bir alacakaranlık kuşağına doğdular. Bir baktıklarında her türlü imkân önlerine serilmiş, bir daha baktıklarında ise hiçbir şansları yokmuş gibi görünüyordu. Ancak tarihin süratlenen akışından, dünya önüne çıkışlarının, ışıltıların çoğaldığı bir gün ağarmasına değil, gün batımına rast geldiğini anlayacaklardı.

Bilinmez bir geçmişin umutlarını taşımayı sürdüren yeni nesiller, hayatlarını en görünür ve en görünmez şekillerde, fakat devamlı surette ve baştan aşağı etkilemeye devam eden, yeryüzünün bağlantı noktalarından koptuğu bu yılları, yüzeysel indirgemelerin dar çerçeveleri içinde algılamaya zorlayan dayatmaları kabullenmeyecekler; Jön Türklcr'in niçin 29 Ekim 1914 sabahı geceye doğru yola çıktıklarını anlayıp onları çok daha derinlerde yakalamaktan yana olacaklardır.

I

Jön Türk Devrimi ve yirminci yüzyıl başında Avrupa siyaset arenası

> Tarih kitaplarının bir başı bir de sonu vardır.
> Fakat, anlattıkları hikâyeler devam eder.
>
> R.C. Collingwood

Bir tarafa "koca imparatorluğu yıkan Jön Türkler" söylemini oturtmak, bunun karşısına da birbirinden çok farklı zemin ve şartların varlığını göz ardı edip II. Abdülhamid'in "başarılı denge diplomasisi"ni geçirmek doğru bir karşılaştırma teşkil etmiyor. Günümüze aktarılmaya çalışılan bu yersiz hesaplaşma yüzünden her iki devirde de Osmanlılar adına verilmek zorunda kalınan mücadelenin ortak yönlerini unutmaya kendimizi zorluyor, yüzeyselliği seçmiş oluyoruz. Tarih ve siyasi hafızadan günün ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yararlanmaya kalkışmak, taraflardan birine, belki birkaç gelip geçici avantaj sağlasa da kimliğimizin üzerinde durduğu temelleri en göze çarpmaz fakat en tesirli şekillerde kemirerek bizi derin kavrayışların gücünden yoksun bırakıyor. Bu dönemi ancak karşıtlıklar dahilinde anlamaya çalışmak için sürdürülen ısrar, modern Türkiye'nin kendisini tam olarak hissedip tanımasının önüne de bir engel olarak çıkıyor; ülkeyi önündeki açılımlara tüm genişliklerini içine almış olarak uzanmakta zorluyor.

Osmanlı İmparatorluğu, II. Abdülhamid devrinde de dış müdahaleye açık, kudret ölçütleri söz konusu oldukça Büyük Güçlerle arasındaki makas açılmaya devam eden, zamanın dışına düşmüş olarak algılanan bir Şark imparatorluğuydu. Bu devirde de toprak kayıplarına uğramış, bir Büyük Güç olmanın gerektirdiği vasıfları yitirmeye devam etmişti. Abdülhamid'in Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın ifadesiyle, "İdare-i maslahat politikası para etmez olmuştu."[14]

14. Aktaran Veli Denizhan Kalkan, "Hürriyete Giden Yolun Kısa Tarihi", s. 19.

1789'dan 1918'e, uzun on dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu için had safhada sorunlu geçen bir zaman dilimi olmuştur. Bir yandan emperyalist sömürü ve yayılmacılık, diğer yandan merkezkaç kuvvetlerin gittikçe daha fazla baskın çıktığı bu yüzyılda Osmanlı dünyası ile Batı Avrupa arasında ortaya çıkan uçurumların adeta geri çevrilemez bir nitelik kazanması, bu durumun yol açtığı siyasi ve toplumsal sonuçlar, sonrasını en derin biçimlerde etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu, reform yolundaki tüm gayretlerine, karşı karşıya bulunulan meselenin özünü kavrayabilmiş cesur ve yetenekli devlet adamlarının varlığına rağmen, gittikçe ağırlaşan beka sorununu başından bir türlü def edememiş; 1700'lü yılların son çeyreğinin kayıp bir anında birdenbire masasından atıldığı kurtlar sofrasına geri dönmesini, yitirdiği Büyük Güç sıfatına tüm gösterge ve gerekçeleriyle yeniden sahip çıkmasını ve devletlerarası yaşamın gerçekliklerine bir kez daha kavuşmasını sağlayacak dönüşümleri başaramamıştır. Osmanlılar, bir yan sonuç olarak ortaya çıkan tüm gayri insani şartlara rağmen, Batı ve Merkez Avrupa'da meydana gelen sanayileşme ve zenginleşme sürecinin çemberleri içine giremedikçe, aleyhlerine çalışan dinamikler de daha kolay ve daha kısa sürede sonuç üretir olmuştur.

Sadece kapsadığı alana bakılacak olduğunda dahi bir jeopolitik fatih, muzaffer bir güç olan Osmanlı İmparatorluğu ve onun temsil ettiği Şark, ne zamandan beri kendini gözden geçirmemekte, kendisini bir güç olarak kavrama ve bu sıfatın gereklerini yerine getirme disiplininden düşmüş olarak eksikliklerini biriktirmektedir. Neticede, Doğu Roma'nın varisi, bilinip bilinemeyecek binlerce neden, olumlu olumsuz sayısız çökelti, şu ya da bu talihsizliğin eseri olarak yirminci yüzyıla, epey geriye kaymış, fakat hâlâ büyük ve farklı bir potansiyelin sahibi olarak ulaşmıştır. Lakin sanayileşme ve emperyalizm aşamasındaki Avrupa'nın algılayabileceği, hesaplarına katmak zorunda kalacağı yeni ve modern kritik yoğunluklar üretemediği için Avrupalı Güçlerin gözünde "anakronik" bir Doğu imparatorluğu olarak kalmıştır.

Bu bir değer yargısı değil, realpolitik bir saptamadır. Nitekim "anakronizm," Türkçeye "çağdışı" olarak çevrilse de bunun yanlış yollara sapan, verilmek istendiğinden daha ağır hüküm içeren bir çeviri olduğu da açıktır. Burada kullanıldığı anlamda "anakronizm"le kastedilen, daha ziyade, içinden geçilen zaman diliminde baskın çıkmış değer, anlayış ve tarzların epey dışında yaşanıldığıdır. Öne çıkan görüntüler yaşamın adeta başka bir zaman diliminde cereyan ettiği algılamasına yol açar. Söz konusu olan, du-

rağanlık, ayak sürüme ve çözümsüzlüklerin çok fazla göze çarptığı bir uyumsuzluk, yahut dış gerçeklikle uyuşmazlık halidir.

Avrupa'daki bu algılama kaçınılmaz şekilde dış siyaset ortamına da yansımıştır. Nitekim modernizasyon sorunsalının içine aynı zamanda hep bir Batılılaşma boyut ve anlatısının da katılmış, her ikisinin de aynı anlamda ve birbiri yerine kullanılagelmiş olmasının sebebi, meselenin basit bir değişim mekaniğiyle; orduya yeni bir subay sınıfı yahut daha fazla top ve mermi sağlanmasıyla ilgili olmanın çok ötesine geçen yönleri olduğunun, en fazla da devletlerarası rekabet ve güç mücadelesiyle ilgili boyutları haiz bulunduğunun Osmanlı aydınlarınca anlaşılmış olmasıdır. Başa çıkılması gereken kıta olan Avrupa'da gerçekleşen dönüşümün, tek başına askeri gücü bir mana ifade eder olmaktan çıkardığının farkında olunarak, askeri boyutun yanına diğer boyutların katılmaması, tüm bu kulvarlarda birbirine yakın performans düzeyleri yakalanmaması ve bu yönelimin uzunca bir süre ayakta tutulmaması halinde Batı'yla baş etmenin de mümkün olamayacağı, ayrışmanın derinleşeceği düşünülmüştür.

Avrupa, bilhassa ulus devletlerin güdümünde güçlenir ve emperyalizmi doğururken, dünyanın böylesine merkezi bir yerinde; İstanbul ve Boğazlar ile Doğu Akdeniz'e sahip olarak, aynı zamanda Hint Okyanusu'na doğru uzayıp giden kendi halinde bir arka kıyı gibi yaşamaya devam etmek mümkün değildi. Osmanlılar, ancak yeniden bir çekim gücü oluşturabildikleri, yeniden bir cazibe merkezi haline gelebildikleri ölçüde tehditleri savuşturabilir; Avrupa güç dengeleri ve ittifak politikaları içinde, yani kurtlar sofrasındaki yerlerini geri alabilirlerdi. Devletlerarası yaşamın gerçekliklerine geri dönmek, bu çok katmanlı ve çok yönlü performans düzeylerinin bir arada yakalanmasını gerektiriyordu. Ne var ki, bunların her biri bir başka bilmeceydi. Hayatın akışı epey bir vakit tanımış da olsa, Osmanlılar, üzerinde yeterince odaklandıkları, diğer her şeyin önüne geçirip ne pahasına olursa olsun ulaşmak için çalışacakları hedefleri önlerine koyamadıkça, bu bilmeceleri de çözemiyorlardı.

Önemli toprak kayıplarının yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun nihai paylaşımının siyasi zeminini hazırlayan gelişmeler, aksi yöndeki tüm çabalarına rağmen, II. Abdülhamid dönemine rast gelmektedir: 1878 Berlin Antlaşması'yla Bosna-Hersek'in idaresi fiilen Avusturya-Macaristan'a geçirilmiş, Sırbistan ile Eflak ve Boğdan tam manasıyla elden çıkmış, Teselya Yunanistan'a, Batum, Kars ve Ardahan ise Rusya'ya geçirilmiştir. Aynı tarihte

Kıbrıs'ın idaresi de İngiltere'ye bırakılmıştır. 1881'de Tunus'un Fransız Protektorası haline getirilmesi, 1882'de İngiltere'nin Mısır'ı işgali de bu meyanda zikredilmesi gereken gelişmelerdir. Gerçi Abdülhamid Eylül 1876'da tahta geçmiş, Nisan 1877'de Rusya'yla 93' Harbi kopmuş, Berlin Antlaşması genç bir sultana dayatılmış, Abdülhamid'e vakit dahi bırakılmamıştır denebilir; bu ilk bölüm kayıplar bir önceki dönemin oluşumları içinde addedilebilir. Fakat aynı mantık Jön Türkler için de geçerlidir. 1911 Trablusgarp Harbi koptuğunda, İkinci Meşrutiyet üç yaşındaydı. 1912 Birinci Balkan Harbi'nde iktidarda değillerdi. Birinci Dünya Savaşı koptuğunda, İttihat ve Terakki, o da bölük pörçük olmak üzere, iktidarda toplam beş yıl ya kalmış ya kalmamıştı.

Ne var ki, bilançoları karşılaştırmakta fazla bir yarar yoktur. Buradaki mesele, Abdülhamid döneminde de olumsuz sürecin geriye çevrilememiş olmasıdır. Dört Büyük Güç, 1898'den itibaren Girit'te askeri birlik bulundurmaya başlamış,[15] Balkanlar'daki lime lime hal bu devirde daha da çözülmüştür. İmparatorluğun tüm çeperinde, hatta ülkedeki Türk ve Müslüman nüfusun üçte ikisinin ya katledilip yok edilmesi, ya da Anadolu'ya sürülmesini müteakip 1878'de geniş bir muhtariyet elde etmiş Bulgaristan'da dahi devam ettiği zannına yol açan, aslında eninde sonunda hep başkalarının vereceği kararlara bağlı, "süzeranite"[16] başlığı altında toplanabilecek tüm o ucube düzenleme ve ara statüler, zafiyetin ifadesi olmaktan başka bir anlam taşımıyordu. Nitekim Avrupa'da siyasi şartlar değiştiğinde, bu geçiştirici tanımlamalardan müteşekkil örgü de çorap söküğü gibi çözülecektir.

Bu garip siyasi formüller, son dakikanın gelip çatmasını hep ertelemek isteyen o anlaşılabilir halet-i ruhiyeyi belki teselli ediyor, geri dönme umudunu son ana kadar taşıyanları herhalde memnun kılıyor olsa da, güç kaynakları yabancıların eline geçmiş bu eski imparatorluğun bir yanılsamalar dünyasında yaşamasına yol açıyordu. Zira, muhafaza edildiği zannedilen imparatorluk, çok kez ve çoğu yerde fiilen hüküm sürmemekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfuz bölgelerine ayrılma süreci de II. Abdülhamid devrinde harekete geçmiş durumdaydı. En başta da İngiltere, bu dönem boyunca Osmanlıların egemenlik haklarının altını oymayı sürdürmüş, kenarından köşesinden yır-

15. Bu kuvvetler, tedhişe de başvuracak şekilde radikalleşmiş *Enosis*, yani Girit'in Yunanistan'la birleşmesinden yana unsurların eylemlerine karşı barışı korumaya çalışacak olsa da, netice itibarıyla Girit oldukça yüksek düzeyde muhtariyet kazanmıştı.

16. Tabiyet, bağımlılık ilişkisi (ed.n.)

tılma ve yıpranmalara yol açmıştı. Örneğin, Ocak 1899'da Hindistan Genel Valisi Lord Curzon ile Kuveyt Emiri arasında yapılan bir anlaşmaya göre, Emir, Kuveyt'teki İngiliz temsilcinin izni olmaksızın herhangi bir yabancı temsilciyi kabul edemeyecekti. Bu anlaşma, 1907'de yenilenmiş, Osmanlıların Basra vilayetinin yanı başındaki Kuveyt, Körfez'de İngiltere için neredeyse ileri bir üs haline gelmişti.

Çarlık Rusyası'nın 1890'da İran Şahı'na kabul ettirmiş olduğu anlaşmanın bir benzeri olarak, Mart 1900'de Rusya'yla imzalanan Karadeniz Anlaşması'yla Kayseri-Diyarbakır ve Sivas-Harput hattının kuzeyinde ancak çar tarafından onay verilecek şirketlerin demiryolu inşasına girişebileceklerine rıza verilmişti. Böylece, imparatorluğun Rusya'ya karşı savunulmasında kilit role sahip Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da askeri ikmali sağlayacak demiryollarının inşa edilmesi engellenmiş oluyordu. Coğrafi bölgeler açıkça tanımlanmış olduğu cihetle, söz konusu anlaşma, Rusya'nın da kendine bir nüfuz bölgesi biçtiğinin ikrarı niteliğindeydi.

Makedonya'da reformu zorlayan 2 Ekim 1903 tarihli Mürzsteg Programı da dış müdahalelere açıklığın bir örneği olarak gösterilebilir. Buna göre, Rus ve Avusturyalı sivil idareciler, talimat verme yetkisini de haiz olarak reformların uygulamaya aktarılmasının kontrolü amacıyla görevlendirilmiş, Osmanlı jandarmasının başına yabancı bir generalin getirilmesi kararlaştırılmıştı.

Osmanlıların tüm ileri hamlelerinin önünü kapatan kapitülasyonların ekonomik ve sivil yaşam üzerindeki etkilerinin yanı sıra, Fransa ve İngiltere'nin Düyun-ı Umumiye aracılığıyla bütçesi üzerinde kurduğu hâkimiyet de dikkate alınacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine tam manasıyla sahip olmadığını, yarı-sömürge niteliğinin ağır bastığını ileri sürmek abartı olmaz. Zaten çok dar olan vergi tabanına da hâkim olamayan Babıâli, hep büyük güçlüklerle para bulmuş, bu durum da bir acziyetin ifadesi ve Osmanlı Devleti'nin Batı'ya karşı müeyyide uygulayamayacağının karinesi olarak görüldüğü cihetle, emperyalist politikaların dayatılmasını kolaylaştırmıştır.

Örneğin, Lorando-Tubini meselesi olarak tarihe geçmiş bir hukuki anlaşmazlığı sınırları dışına taşıran Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik kuruluşlar için ilave imtiyazlar sağlamış, gözdağı vermek için Kasım 1901'de Midilli'ye donanmasını dahi sevk edebilmiştir. Kuşkusuz, baskının bu raddeye getirilmesinin sebebi, Fransa'nın konuyu doğrudan doğruya nüfuz sahası politi-

kaları kapsamına oturtmuş olmasıydı. Nitekim, Dışişleri Bakanı Théophile Delcassé, parlamentoda yaptığı konuşmada, Fransa için dini ve kültürel alanlarda yeni kazançlar sağlanmış olmasını, Fransa'nın güneşin altında kendisini bekleyen yerler üzerindeki haklarının daha da güçlendirilmesi olarak tanımlamıştı.

Bu tür cazgırlık ve güç gösterileri devam da etmiştir. Fransız Büyükelçisi Ernest Constans, Zonguldak'taki değerli kömür madenlerini kontrol eden *Hereclea* Şirketi'nin tüm bölgedeki maden ve demiryolu işlerinde tekel haline gelmesini sağlayacak anlaşmaların imzalanmasını zorlamak için *Quai d'Orsay*'e[17] danışma gereği dahi duymaksızın 21 Nisan 1908 günü Babıâli'ye bir ültimatom vermiş, 5 Mayıs günü de büyükelçilik gemisini deniz piyadeleriyle birlikte Zonguldak'a göndermişti. Dışişleri Bakanı Stéphen Pichon da Osmanlı Büyükelçisini davetle, *Hereclea*'nın tekel haline gelmesine izin verilmemesi halinde Paris para piyasasını Osmanlılara kapatacağı tehdidinde bulunmuştu. Fransa'nın bu kol bükme taktiklerinin yanı sıra epeyce bir "bahşiş" dağıtması da istenilen sonucu doğurmuş, Osmanlı hükümeti anılan şirketin tekel haline getirilmesini, Jön Türk Devrimi'nden iki ay önce, 18 Mayıs 1908 tarihinde kabul etmişti.[18]

Osmanlılar sadece kurumsallaştırılmış ekonomik sömürüyle karşı karşıya değillerdi. En arsız siyasi ve askeri baskılara da maruz bırakılmaktaydılar. Açıkçası, Babıâli'ye, merkezlere danışılmadan ültimatomlar sunulabiliyor, yabancı donanmalar rastgele Osmanlı karasularını ihlal edip adalar önünde demir atabiliyor, yarı savaş düzenindeki gemiler Osmanlı limanlarında peyda olabiliyordu. Jön Türkler'in Fransız çıkarlarının başlıca aleti haline dönüşmüş olan Osmanlı Bankası, Tütün Rejisi gibi memleketin zenginliklerine yok pahasına el koyan şirketler yahut saray entrikalarının en içine kadar girmiş Constans'tan nefret etmesi katiyen sebepsiz değildi. Buna karşın, 1908 Devrimi'nden sonra Fransa, Constans'ı değiştirmeye, Jön Türkler'in güvenini kazanmaya gerek dahi görmemişti, zira sefaret tercümanlarının hüküm sürdüğü Osmanlı payitahtında on yıllar boyunca alışılmasına izin verilmiş olan tavır ve anlayış, Osmanlıların istiskaline dayanıyordu.

* * *

17. Paris'te Dışişleri Bakanlığı konutunun bulunduğu yer. Fransız Dışişleri Bakanlığı olarak da kullanılır (ed.n).

18. L. Bruce Fulton, "France and the End of the Ottoman Empire", s. 156.

O sıkça pek sitayişkâr göndermeler yapılan denge politikalarına gelinecek olursa, bloklar arası ayrışmanın derinleşmemiş olduğu, hatta Almanya'yla Çarlık Rusyası'nın müttefik oldukları, İngiltere'nin de "muhteşem yalnızlığı" içinde kıta Avrupası'ndaki gelişmelerden kendini bigâne sayma olanağına yahut zannına sahip olduğu akışkan diplomasi devrinde, Abdülhamid'in Büyük Güçler arasında denge arayışını sürdürmesi hem doğru, hem de olanaklıydı. Fakat bir yandan İngiltere'yle Almanya arasındaki rekabetin son haddine çıkması, diğer yandan da İngiltere'nin 1907'de Rusya'yla Antant'a[19] varmasıyla birlikte, Avrupa'daki ayrışma da sürat kazanacak, neticede birbirinin karşısına dikilen, iki düşman blok ortaya çıkacaktır. 1908 Jön Türk Devrimi, Antant'ın Avrupa'nın tüm siyasi çehresini değiştirmeye başladığı bir ana tesadüf etmiştir. Avrupa'daki siyasi atmosferin değişmesine bağlı olarak Osmanlı dış siyasetinin içinde cereyan edeceği çerçeve de değişmekte, diplomasinin üzerinde oynayabileceği esneklikler giderek ortadan çekilmektedir.

Avrupa siyaset arenasına zerk edilen sertlikler bağlamında gözden uzak tutulamayacak bir diğer gelişme ise Rusya'nın 1905'te kesin bir yenilgiye uğramasıyla sonuçlanan Japon Harbi ertesinde yenilenmiş bir ihtirasla Avrupa'ya yönelmiş olmasıdır. Esasen, İngiltere'yle Antant'ı da büyük ölçüde bu gelişme mümkün kılmıştır. Kısaca, İkinci Meşrutiyet, aynı zamanda da çarlığın gücünü toparlamaya ve Uzakdoğu'daki emellerini bir kenara bırakıp Avrupa siyaset sahnesine kararlılık ve esas itibarıyla de Boğazlara ilişkin yeni taleplerle geri dönmeye başladığı bir döneme tekabül etmektedir.

II. Abdülhamid dönemiyle İkinci Meşrutiyet'in dış politika sahası arasında çok esaslı farklılıklar oluşmasına yol açan bir diğer önemli neden, Avusturya-Macaristan ile Çarlık Rusyası arasında 1897 anlaşmalarından beri süregelen Balkanlar'daki statükonun idame ettirilmesi yönündeki anlayış birliğinin, Jön Türk Devrimi'nin üzerinden daha üç ay dahi geçmemişken Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan'a ilhak edilmesiyle ortadan

19. *Entente*, siyasi terminolojide zihinsel halin yakınlığından kaynaklanan, bir derece kayda da bağlanmış şekilde yaklaşım birliği içinde olma halini tanımlamaktadır. Öncelikle, taraflar daha büyük ve önemli mülahazalar tahtında ilişkilerini düzeltmek ve aralarındaki sorunları halletmek iradesini ortaya koyar. Böylece, bir ittifak ilişkisi olmadığı için tarafların elleri bir miktar serbest bırakılmış olmakla birlikte, sürdükçe de bir ittifaka doğru yaklaştırabilecek, üçüncü taraflarca da ittifak olarak algılanmaya müsait bir ilişki ortaya çıkmış olur. İngiltere, 1904'te Fransa, 1907'de ise Çarlık Rusyası'yla bu tür bir ilişki kurmuştu. İtilaf Bloku da İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusyası'ndan oluşmaktaydı. Bu çalışmada da "Antant" ile "İtilaf" eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte artık *Entente* değil tam manasıyla bir üçlü İttifak söz konusudur.

kalkması; Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşayıp yaşayamayacağını tayin etmekte başlıca amil olma gücündeki tek coğrafya olan Balkanlar'ın 1908'in ikinci yarısından itibaren içine düştüğü, her zamankinden de derin istikrarsızlıktır. İlhak Krizi'yle birlikte Avusturya-Macaristan'la Rusya'nın Balkanlar'daki çıkarlarının artık bir *modus vivendi*'de[20] buluşturulamayacağı meydana çıkmış, iki Büyük Güç arasında Balkanlar'da alevlenen ve hep açık bir çatışmanın kıyısında gezinmiş derin anlaşmazlıklar da Osmanlıların aleyhine işleyen dinamikler arasına katılmıştır.

1908 İlhak Krizi sonrasındaki Avrupa, gittikçe daha sıkıntılı, karşıt ittifakların ardı ardına çıkan siyasi buhranlarla sıkça sınandığı, anlaşmazlıklar ve rekabetin gittikçe derinleştiği bir kıtadır. Bu şartlarda, Avrupa diplomasisinin, denge oyunlarına izin veren geleneksel esnekliklerini yitirmesi, realpolitik düzlemin ihtiyaç duyduğu öngörü ve makul çıkarsamaların önünü kapatması kaçınılmazdı. Artık ya orada ya burada olunabilirdi, bir orada bir burada değil... II. Abdülhamid, rekabetin tüm Büyük Güçler arasında cereyan ettiği, kıyasıya birbirine karşıt ittifaklardan henüz söz edilmeyen bir zamanda ortaya çıkan fırsatları değerlendirebilirken, İkinci Meşrutiyet döneminde dış siyaset alanı Osmanlılara fazla seçenek bırakmayacak şekilde gittikçe kapanmıştır.

Diğer taraftan, denge politikalarının içeriğinde bir nebze olması kaçınılmaz, geçiştirme ve diğerlerini birbirlerine karşı kullanmak gibi taktiksel yöntemleri, esas itibarıyla idare-i maslahat anlayışının galebe çaldığını gözden kaçırmak pahasına yüksek siyaset sınıfında göstermek de çok anlamlı değildir. Netice itibarıyla, Büyük Güçler Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki taleplerinin birbirinin zıddına gittiğini biliyor, Avrupa'daki genel siyasi duruma bağlı olarak bu talepleri kesinleştirmemeyi yeğliyorlardı. Osmanlı memaliğinin hiçbir zaman yeniden çok güçlü olmasına izin vermeyecekleri bir tampon bölge olarak muhafaza edilmesini kendi aralarındaki büyük dengelerin sağlanmasını kolaylaştıran bir yol olarak gören Büyük Güçler, yine Avrupa'daki genel duruma bağlı olarak bu yaklaşımdan her an vazgeçebilirler, imparatorluğu parçalamaya girişebilirlerdi.

Realpolitik bakış açısı, eski kudretini yitirmiş, içeriğini kaybetmiş, sıkletten düşmüş Şark'a mahsus ayakta kalma taktiklerinin dahiyane ve yüksek bir siyasetin ürünü zannedilmesi hususunda uyarıcı olmak durumundadır. Büyük Güçler arasındaki rekabetten

20. Uluslararası hukukta, uyuşmazlık içindeki iki devletin, temeldeki anlaşmazlığın çözümünü başka bir zamana bırakarak geçici bir durumla yetinmeleri biçimindeki anlaşma (ed.n.)

istifadeye dayalı politikalar bir yere kadar zekice kavranmış olsalar da, eninde sonunda zayıf Şark'ın elinde kalmış birkaç çareden biri olarak fark edilmelidir. Esas mesele, imparatorluk sathında ve dış ortamda alttan alta süregiden toplumsal ve siyasi süreçlerin tüm mana ve inikâslarıyla kavranılmasıydı. Fakat, ne idare-i maslahat politikaları, ne de ne kadar iyi oynanmış olurlarsa olsunlar, neticede başkalarının karar ve tercihlerine bağlı denge oyunlarıyla bunlara asılı duran geçiştirme taktikleri, olayların gerisindeki sebepleri kavrama güdüsünü ortaya çıkartamazdı. Siyaset, bu kavrayış üzerinden uzun vadeli bir perspektifle şekillendirilmedikçe doğrudan doğruya güç ilişkilerinin yapısını değiştirmeyi amaçlayan ve diğer her şeyin önüne geçirilen iddialı bir ana hedef ortaya çıkamıyor; akıllıca izlenen uzun soluklu bir strateji meydana getirilemiyordu.

Bu tür bir üst stratejinin yokluğunda, Osmanlı İmparatorluğu da enerjilerini Avrupa realpolitik ortamının dayattığı ölçülerde toparlayamamıştır. Kuşkusuz, memleketin aydınları Osmanlı izmihlali olarak adlandırdıkları, yok olup gitmeye doğru yol alınmasının ardında yatan bu temel güç bileşenlerindeki kuvvet kaybının ancak köklü bir reform sürecine girilmesiyle alt edilebileceğinin farkındaydılar.

Tabii, Jön Türkler'in öncesinde Avrupa Büyük Güçleri arasında denge oyunları oynanarak kazanılan bir vakit var idiyse, bu yakalanan zaman ancak tek bir manada kazanca çevrilebilirdi: Bu da imparatorluğun görece ağırlığını yukarı çıkartıp diğerlerini tutumlarını gözden geçirmeye sevk edecek güçte bir yenileşme hareketinin, herhalde *Meiji* döneminin akla getirdiği biçim ve anlayışta, kararlılık ve inançla sürdürülmesi olabilirdi. Ancak o takdirde Osmanlıların denge oyunları basit bir erteleme ve geçiştirme olmanın ötesine geçebilirken kendi öznel hedefleri olan stratejik çabalar olarak kalıcı değerlere tahvil edilebilirdi.

Tüm bu hususlar, bir devre vebal yüklemek amacıyla dile getiriliyor değildir. Alzheimer hastalarının beyin röntgenlerini anımsatır, çok uzun yıllarda oluşmuş açıklar ve boşluklardan sadece II. Abdülhamid'in sorumlu tutulması anlamlı değilken, insaf ölçülerine de sığmaz. Fakat yukarıdaki örneklerden de görüleceği üzere, Abdülhamid'in hüküm sürdüğü yıllar İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlılara fırlatıp atılacak ağların ilmikten geçirilip yavaş yavaş aşağı indirilişine de sahne olmuştur. İkinci Meşrutiyet'i bu bağlantıdan ayrı ve kopuk değerlendirmek olanaklı değildir. Jön Türkler ve İkinci Meşrutiyet döneminde "koca imparatorluğun batırıldığı" başlığı altında giderek artan yoğunlukta ileri sü-

rülen ve tarihimiz kadar güncelliğin de doğru kavranmasının yollarını tıkayan iddialar da insaf ve izan ölçülerine sığmaz.

Altı Büyük Gücün silahlanmaya harcadıkları miktarın 1908 ila 1913 arasında yüzde 50 gibi çok yüksek bir oranda artmış olması, siyasi buhranın nasıl süratle derinleştiğini ortaya koymak bakımından yeterli bir göstergedir. 1912-1914 arasındaki artış hızı daha da yüksektir. Mayıs 1914'te Avrupa ülkelerini ziyaret eden ABD Başkanı'nın özel temsilcisi, her tarafta gemi azıya almış bir militarizmin baskın çıktığını yazmaktaydı.[21] Gerçekten de bu tarihlerde hesaplaşma ve çatışmaya hazırlıklı olma anlayışı Avrupa sathında öne çıkmış durumdadır. Osmanlıların ise ancak son anda üstesinden gelebilecekleri, gittikçe kesif bir yalnızlık içine gark oldukları görülür. Halbuki Avrupa'da keskinleşen rekabet ve çatışma ortamının İsveç ya da İspanya gibi çeperinde değil, tam ortasında yer alan Doğu'nun son imparatorluğu için tek başına verilebilecek bir mücadele söz konusu değildir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefik olabilme kapasitesini haiz olup olmadığı bu dönemde en can alıcı bir sual haline dönüşmüş, Osmanlıların işi daha sonra halledilebilecek bir ayakbağı oldukları görünümünden kendilerini bir an önce çekip çıkartmaları, cazibelerini süratle yükseltmeleri, harap ve bitap düşmüş değil, "ittifak kurulabilir" bir güç haline dönüşmekte oldukları inancını doğurmaları aciliyet kesp etmiştir. Ne var ki, Jön Türkler'in elinde kalan zaman, imparatorluğu bu kritik eşiklere yaklaştırmak için yeterli olmamış, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmanın eşiğinde olduğuna dair yerleşik algının değiştirilebilmesini sağlayacak, konsolidasyona olanak tanıyacak geniş zaman aralıkları hiçbir şekilde ortaya çıkmamıştır. Aksine, birbiri ardından patlayan Trablusgarp ve Balkan Harpleri imparatorluğun beka sorununu son raddesine getirmiş, kısa süre sonra da Birinci Dünya Savaşı kopmuştur.

Bir diğer deyişle, çok kısa sürmüş İkinci Meşrutiyet döneminde Şark'ın geleneksel zafiyetleri artık kendi halinde yaşamların sonuç doğurmayan sıradanlıkları olmaktan çıkmış, Büyük Güçler arasında kızışan rekabetle birlikte Osmanlılar için varoluşsal sorunların gerçek kaynakları haline gelmiştir.

* * *

Bu yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki varlığına

21. David Stevenson, *Armaments and the Coming of War: Europe 1904-1914*, s. 40.

kasteden Balkan Devletleri ise birer demir leblebiye dönüşmekte, yayılmacı, aşırı milliyetçi, hatta protofaşist olarak tanımlanabilecek ideolojiler etrafında kenetlenmekteydiler. Osmanlıların tarihi rakip ve düşmanı Çarlık Rusyası da 1909'dan itibaren kendini toparlamaya başlamış, giderek güçlenmesini sağlayan bir büyüme süreci içerisine girmişti. Tarihinde Rusya'yla başa baş mücadele edebildiğini gösteren örneklerden yoksun olmayan Osmanlıların aynı şansı yakalamalarına fırsat kalmadan, Rusya askeri olduğu kadar sınai bakımdan da güçlenmeye başlamıştı. Çarlığın Başbakanı Stolypin, Bosna-Hersek'in 6 Ekim 1908 tarihinde Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesinin yol açtığı kriz sırasında görüştüğü İngiliz Büyükelçisi Nicolson'a Rusya'nın Almanya ve Avusturya'yı bir arada karşısına alacak güce henüz erişmediğini, fakat iki ila dört yıl içinde bu durumun değişeceğini söylemekteydi.[22]

Antant'ın mimarlarından İngiltere'nin St. Petersburg'daki büyükelçisi Nicolson da farklı düşünmüyordu: Büyükelçiliğin 1909 yılına ait yıllık raporu Rusya'nın Japonya karşısında 1905 yılında aldığı yenilgiden sonra süratle kendine gelmekte olduğuna dikkat çekiyor, ülkenin sınırsız kaynakları ve 150 milyonu aşan nüfusu üzerinde uzun uzadıya duruyor ve Rusya'nın Avrupa'da "hak ettiği" pozisyonu iki ya da en fazla üç yıl içinde kazanacağı vurgusunda bulunuyordu.[23] Tarihin akışı, böylesine süratlenmişti.

Nitekim, St. Petersburg'dan dönüşünde Dışişleri Genel Sekreterliği'ne atanan Nicolson, dört yıl kadar sonra Berlin Büyükelçisi Sir Edward Goschen'e gönderdiği 21 Ocak 1913 tarihli bir telgrafta, Pyotr Stolypin'i teyit edercesine Rusya'nın 1908'deki Rusya olmadığına, müthiş bir ilerleme kaydettiğine işaret ediyor, ordularının ve mali durumunun giderek güçlendiğini belirtiyordu.[24] Osmanlı İmparatorluğu'nun geri çevrilemez bir çöküş sürecinde olduğuna inanan nüfuz sahibi İngiliz yerleşik zümreleri, gözlerini Rusya'nın uçsuz bucaksızlığı, büyük nüfusu ve sonsuz gözüken kaynaklarından alamıyorlardı. Nicolson'un St. Petersburg'daki halefi George Buchanan da 18 Mart 1914 günü Londra'ya gönderdiği bir raporda hemen hemen aynı şeyleri söylüyor; Almanya'nın Rusya karşısında sahip olduğu avantajları birkaç yıl içinde kaybedeceğini, Almanya çok yüksek miktarda askeri harcamaları göze almadığı takdirde Avrupa'daki Alman hegemonyasının gün-

22. William C. Wohlforth, "The Perception of Power: Russia in the pre-1914 Balance", s. 357.

23. ibid.

24. Keith Neilson, "My Beloved Russians: Sir Arthur Nicolson and Russia, 1906-1916", s. 546.

lerinin sayılı olduğunu ileri sürüyordu.[25] Nitekim, bu tarihlerde Rusya kendine güvenini ortaya koyacak şekilde savunmaya dayalı stratejiden, saldırıya dayalı stratejiye geçmekteydi.

Rusya'nın elit tabakası da bu güçlenme sürecinin sonunda ülkelerinin ulaşması gereken dış hedefler olduğuna inanıyor, ülkeleri için en önde gelen Büyük Güç olmak dışında başka hiçbir hedef biçmiyordu. Japon Harbi sonunda Pasifik donanması yok olan, ordusu en kötü şartlara sürüklenen, 1905 Devrimi'ni geçiren çarlık, bir müddet geri plana düşmüşse de ihtirasını hiç elden bırakmamış, ne çar ve silahlı kuvvetler, ne de çarlık hariciyesi ve entelijensiyası Rusya'nın yazgısında erişilmesi gereken tarihi misyonlar olduğu inancından vazgeçmişti.

Rusya, büyük bir Avrupa Gücü olmaktan daha fazla bir şey, bir Dünya Gücü olabilirdi ve öyle de olmalıydı. Halk yığınları da bu hedefe nasıl ulaşılacağına, bunun kendi üzerlerine hangi külfetleri getirebileceğine bakmaksızın Rusya'yı çok büyük bir güç olarak görmek istiyordu. Büyük Güç olmak, o sıfatın gereklerine yönelmek ve her zaman da öyle olmuşçasına davranmak, Rus diplomasisinin başlıca düsturu; sahip olunan iddialar ile imkân ve kabiliyetler arasındaki gedikleri kapamak, Rusya'nın ana siyasi hedefi olmuştu.

Güçler hiyerarşisinde kendisine ait olduğunu düşündüğü yere ulaşmayı amaç edinen bu büyük yönelim fikri ve bunun yanına konulan istikamet belirleme kapasitesi, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'yla Çarlık Rusyası arasındaki esaslı farklılıklardan biri olarak teşhis edilmek durumundadır: Osmanlıların savunmaya ve olabildiğince kendini muhafazaya yöneldikleri bir sırada, çarlığın yöneticileri ancak yeniden bir Büyük Güç olmalarıyla sonuçlanabilecek bir sürecin içinden geçtiklerine inanıyorlardı. Stolypin'in Jön Türk Devrimi'nden üç ay kadar sonraki bir tarihte, 1 Kasım 1908 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısı sırasında dile getirdiği görüşler oldukça fikir verici niteliktedir:

> Hariciyemiz şu sırada en kararlı ve kendinden en emin şekilde hareket edemez. Zira, bir Büyük Güç olan Rusya'nın kendisine en uygun yere ulaşmak için gücünü toplamaya, bunun için de nefes alacağı bir zaman aralığına ihtiyacı vardır.[26]

25. ibid.

26. D.W. Spring, "Russia and the Franco-Russian Alliance, 1905-1914: Dependence or Interdependence?", s.588.

Rusya'nın bu yıllarda gördüğü teveccühün hiçbir şekilde Osmanlılara yöneltilmemiş olduğu birkaç kez hatırlanmaya değer. Osmanlılar söz konusu oldukça öne sürdüğü zorlamacılığını, çıkarttığı sayısız güçlüğü hep yüksek ahlaki değerlere bağlamaya kalkışan "liberal" İngiltere, kamuoyuna yalan söylemek pahasına Çarlık Rusyası'ndaki sayısız kusura göz yummayı realpolitiğin gereği olarak addedebilmiştir.

Çarlığın İstanbul'daki Deniz Ataşesi, 1911 yılında şu hususları bir kenara not etmişti:

> Şayet önümüzdeki birkaç yıl içinde Rusya, Çin ya da Türkiye yahut Almanya'yla savaşa tutuşacak olursa, bunun sebebi hükümetin ehliyetsizliği ve hoppalıktan başka bir şey olmayacak, tabii Rus köylüsü de haksızlıklara maruz kalıp acılar içine sürüklenecektir.[27]

Rusya'nın çok güçlenmekte olduğu inancı basit gözlemlere dayanan bir zan da değildi:

Çarlık kara kuvvetlerine yönelik harcamalar 1907-1913 yılları arasında yüzde 43 oranında artarak 406 milyon rubleden 581 milyon rubleye çıkmış, aynı dönemde deniz kuvvetlerine yapılan harcama ise yüzde 178 oranında artarak, 88 milyon rubleden 245 milyon rubleye yükselmişti. Genel bütçe artışı ise yüzde 41 oranında gerçekleşmişti. Müttefiki Fransa'nın mali yardımları ve açtığı krediler olmaksızın çarlığın askeri harcamalarında bu denli yüksek oranları yine de yakalamış olacağını söylemek güç olmakla birlikte, 1909'dan itibaren Rusya'nın ekonomik patlama yaşadığı ve devlet gelirlerinde önemli artışlar sağlamayı başardığı açıktır. Söz konusu dönemde imalat sanayiinin üretimi yüzde 84, metalurji sanayiinin üretimi ise yüzde 90 gibi çok yüksek oranlarda artış göstermişti. Birkaç yıl öncesine kadar emekleme çağında olduğu düşünülen kimya sanayii ise yüzde 200 oranında büyümüştü. Avrupa'daki tüm stratejistler ve siyaset adamları, Rusya'yı geleceğe doğru müthiş adımlarla ilerleyen, güç kaynakları üzerinde hâkimiyet kurabilen bir dev olarak görmekteydiler. Şüphesiz, 1914 yılındaki Rusya, kara komşuları Almanya ve Avusturya için olduğu kadar, hem deniz hem kara komşusu Osmanlılar için de her zaman olduğundan fazla endişe kaynağıydı.

Neticede, 1914 Temmuz-Ekim döneminde, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyıl boyunca ortadan kal-

27. Philip E. Mosely, "Russian Policy in 1911-12", s. 71.

dırmayı başaramadığı çok yönlü açıkların tarihsel sonuçlarının Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte talep edileceği, diğer yandan da çarlıkla ezeli rekabetin nihai aşamasına gelinmiş olunduğu iyice billurlaşmış olduğu için, dönemin Osmanlı hükümeti savaştan kaçamayacaktır.

Kâzım Karabekir şu tespitte bulunur:

> Şimdi ise Alman tehlikesinden endişe eden aynı devletler Rusya'yla birlik oluyorlar ve bizi müdafaasız bırakıyorlar. Yani İstanbul'u Ruslara ikram ediyorlar. Şu halde bundan 25 yıl önce Sultan Hamit'e Almanya'yla ittifakını teklif ettiren tehlike, İngiltere'nin Rusya ile ittifak etmesi üzerine daha büyümüş oluyordu. Ve işte bu tehlikeye karşı siyasi ittifaklar yapılmamış veya yapılamamış olmakla beraber, hiç olmazsa Almanya'dan askerî heyetler getirilerek ordunun ıslahına daha Sultan Hamit zamanında başlanmıştı.[28]

Kuşkusuz, gerek II. Abdülhamid gerek İkinci Meşrutiyet dönemlerinde belirleyici etmen, Osmanlıların düvel-i muazzama karşısındaki temel dezavantajlarından kaynaklanan çaresizlik ve güçsüzlük olmuş; her iki dönemde de esas itibarıyla İngiltere'nin izlediği Osmanlı siyasetine karşı durulmak ve çarlığa karşı da korunaklı kılınmak gerekmiştir. Bu da ister istemez Almanya'ya daha fazla yaklaşmak, Almanya'nın desteğini aramak anlamına gelmiştir. Dış siyaset bağlamında iki devir arasındaki bu esaslı benzerlik, bu istikamet yakınlığı iyi saptanmak durumundadır. Jön Türkler'in, Abdülhamid'den daha fazla Almanya'yla bir arada olmak istedikleri söylenemez.

* * *

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı izlediği siyasetin temelinde hangi mülahazaların yattığının ve bunların hangi siyaseti öne sürdüğünün anlaşılması, II. Abdülhamid ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinin karşı karşıya kaldıkları dış koşulları anlayabilmek bakımından elzemdir.

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısına geçme sürecinin ilk kaynaklarını 1853-1856 Kırım Harbi'nde görmek mümkündür. İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Akdeniz'e doğru inişini durdurmak için Kırım Harbi'ni göze almışlar, lakin Osmanlılarla bu o zamana kadarki en yakın temas ve ittifak ilişkisi, karşı-

28. Kâzım Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 48.

larına aynı zamanda kumaşı lime lime olmaya yüz tutmuş, durağan ve kendi içinden dinamik üretemeyen bir Şark çıkartmış; Osmanlı İmparatorluğu İngiltere'nin gözünde Doğu'nun esaslı gücü olmaktan çıkma yoluna bu tarihte girmiştir. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir zaman kendisini yenileme olanağı bulamayacağı yönündeki inanç da birden aşikâr gerçeklik düzlemine inmiş, bu arada ne zamandır ortada duran çeşitli Hıristiyan önyargılar da pekişmiştir. Bu menfi gelişmenin yanına, 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasının İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na atfettiği stratejik önemin aşağı çekilmesine yol açtığı keyfiyetini de koymak gerekir. Bu tarihlerden itibaren Türkiye'nin İngiltere'deki dostlarının sayısı ve bunların etkinliği giderek azalacaktır. Nitekim, 1867 yılında Londra'yı ziyaret eden Sultan Abdülaziz kibar bir şekilde karşılanmış, uygun şekilde misafir edilmiş, fakat kendisine ilave herhangi bir nezaket gösterilmemiştir.

1876 yılında Bulgaristan'daki çatışmalar sırasında Liberal Parti lideri William Evart Gladstone'un yaptığı, Türkiye'nin "pılısını pırtısını toplayıp Avrupa'dan çekip gitmesi" yolundaki meşhur konuşma, ne yazık ki, Osmanlılar hakkında duyulan genel hissiyatı yansıtmaktaydı.[29] Muhafazakâr Parti lideri Benjamin Disraeli, Türklerin "Doğu'nun centilmenleri olduğunu" ileri sürse de artık çok az kişi kendisini bu noktada ciddiye alıyordu. Herkesin aklında "pılı pırtı" konuşması kalmıştı. İlerleyen yıllarda İngiltere'nin olumsuz bakışı hiç değişmeyecek, aksine daha da kuvvetlenecektir. Osmanlılar, Çarlık Rusyası'na karşı geleneksel hamileri İngiltere'nin, "93 Harbi" olarak da bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında "tarafsızlığını" ilan etmesini, hatta bu "tarafsızlık" bahanesiyle de "dostu" Osmanlı İmparatorluğu'na silah satmayı reddetmesini, kendileri için hem de çok yüksek sesle çalınan bir çan olarak ayırt edebilmeli, gerekli tüm önlemleri hiç vakit geçirmeden almaya girişebilmeliydiler.

1880 yılındaki seçim kampanyasını bugünün ölçütlerinde açık ve kesin şekilde ırkçı olarak nitelendirilebilecek yoğunlukta Türk düşmanlığı üzerine oturtan Gladstone liderliğindeki Liberal Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkileri geri dönülmez bir bozulma süreci-

29. Gladstone, bilahare *The Times*'e gönderdiği bir mektupta, Türklerin bütün Balkanlar'dan değil, sadece Bulgaristan'dan ayrılmasını kastettiğini söylemiş, hatta ikinci bir mektupla da sadece resmi Türk görevlileri kastettiğini açıklamak lüzumunu hissetmişse de, bu "pılılarını pırtılarını alıp gitsinler" *(bag and baggage)* konuşması hafızalardan hiç çıkmayacaktır. Böylece, Osmanlılara çok kesin bir zarar verilmiş, Türklerin Avrupa'dan "atılması" fikri iyice zihinlere yerleşmiştir. Nitekim 35 sene sonra Balkan Harpleri sırasında hiçbir Büyük Güç, Türklerin fiilen ve olabildiğince Avrupa'dan atılması karşısında hiçbir şey yapmayacaktır.

ne girmiştir. Bundan böyle, birkaç istisnai hal dışarıda tutulacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan doğruya istikrarını ilgilendiren bu en önemli ilişkisi önceleri "derin ve esaslı anlaşmazlık," bilahare "aktif husumet," nihayet "açık düşmanlık" olarak tanımlanabilecek bir kötüleşme süreci içinden geçmiş, karşıtlık, ilişkinin tabiatı haline dönüşmüştür.

İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması fikrini bu yıllardan itibaren fiiliyata dökmeye başlamış olduğu da gözden kaçmamalıdır. 1878'de Kıbrıs'ın imparatorluğuna katılmasını sağladıktan sonra 1881'de Tunus'un Fransa tarafından işgaline ses çıkarmayan, hatta arka çıkan İngiltere, aslında Tunus'u bir *quid pro quo*[30] olarak kullanmış, yani Fransız işgali keyfiyetini emperyalistler arası bir al-ver egzersizine dönüştürmek suretiyle kendisi de 1882'de Mısır'ı işgal etmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere, 1890'larda da Basra ve Körfez'deki şeyhliklere yönelmeye başlayacaktır.

Haziran 1895'te iktidara gelen Muhafazakâr Salisbury de Osmanlı İmparatorluğu'nun bir istikbali olduğuna inanmamaktadır. Fransız Büyükelçisi Geoffroy Chodron de Courcel'e "Oralarda işleri eskisi gibi tutmak artık imkânsız, Türkiye yavaş yavaş pejmürdeleşip ölüyor" der.[31] Salisbury 3. Markisi, Kırım Harbi'nde İngiltere'nin "yanlış ata oynadığı"na inanmakta, yani kudretini arttırmakta olan Rusya'ya karşı çürümekte olduğuna inandığı Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer alınmakla büyük bir hata işlendiğini düşünmektedir.[32] Salisbury, Osmanlılar hakkında "Avrupa'nın hasta adamı" nitelendirmesini ilk defa kullanmış olan Çar I. Nikola'nın 1853'te önerdiği doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması teklifinin zamanında kabul edilmemiş olmasına da hayıflanır. Çarın önerileri kabul edilmiş olsaydı, Avrupa'ya çok daha sağlıklı bir manzaranın hâkim olmuş olacağına inanan Salisbury, Alman Büyükelçisi Paul von Hatzfeldt'e "ardından ne çıkacaksa çıksın" İstanbul'un Rusya'ya geçmesinden yana olduğunu da söylemiştir.[33]

Şu halde, Osmanlılara ilişkin Kırım Harbi sırasında edinilmiş, Gladstone'un tamamen Türk karşıtı politikalarıyla zihinlerde iyice yerleşmiş olumsuz yargılar, yirminci yüzyılın başına gelindi-

30. Kısasa kısas, misilleme (ed.n.)

31. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe: 1848-1918*, s. 359.

32. Elie Kedourie, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire: 1914-1921*, s. 21.

33. A.J.P. Taylor, a.g.e., s. 359.

ğinde artık doktriner bir nitelik kazanmış, İngiltere'nin bir daha Osmanlıların safına geçmemesi, Osmanlıların bekası için kendini öne atmaması gerektiği, bu tercihe mantığını veren stratejik zeminin de temelden değişmiş olduğu inancı galebe çalmıştır.

İlginçtir ki, İngiltere'nin yine bu tarihlerde, Mekke Emiri'yle de özel ilişkiler kurmaya yöneldiği, hilafetin daha kolay ele avuca geleceğini düşündüğü Araplara geçmesini arzulamaya başladığı görülür. İngiliz Dışişleri'nin sözcüsü durumunda olan *The Times*'in dış politika editörü Valentine Chirol'un, Hicaz Demiryolu projesinin II. Abdülhamid'in dünyevi gücüyle halife olmaktan kaynaklanan ruhani gücünü birleştirmeye yönelik olduğunu söylemesi, doğru ve arka planı olan bir tespitti.[34] Bu sebeple de bahse konu proje İngiltere'nin hiç de hoşuna gitmemişti. Almanya'yla işbirliği halinde 1900 yılında inşasına başlanan Hicaz Demiryolu, hac farizasının İngiltere'nin kontrolündeki Süveyş Kanalı'nın kullanılmasını gerektirecek şekilde kırk gün süren bir deniz yolculuğu yerine üç gün süren bir yolculukla gerçekleştirilmesini olanaklı kılıyordu.[35] Chirol ve birçok İngiliz stratejist, II. Abdülhamid'in Almanya'nın da desteğini arkasına alarak tehditkâr bir güce dönüşmesinden, kudretini sınırları dışına sürme kabiliyetini kazanmasından endişe etmekteydi.

1897 Yunan Harbi sırasında Kuzey-Batı Sınır Eyaleti gibi Hint İmparatorluğu'nun uzak bir köşesinde dahi Müslümanların nasıl da Osmanlıların tarafını tuttukları görülmüştü. Nasıl oluyor da haberler buralara kadar ulaşıyordu? Nasıl oluyor da basit olduğu zannedilen bir taraftarlık yahut yandaşlık, birden güçlü bir siyasi tutuma dönüşüyordu? Bu tür suallerin, genellikle halk kalkışması ve başkaldırı korkusu içinde yaşayan emperyalist idarelerin zihinlerini meşgul etmediği söylenemez. Gerçekten, Osmanlıların iç karışıklık ve istikrarsızlık yaratma yeteneğini ellerine geçirmeleri ihtimali, imparatorluğunda iki yüz milyona yakın Müslüman nüfus bulunduran İngiltere'nin kayıtsız kalabileceği bir şey değildi.

Öngörüldüğünden bir yıl önce, 1908'de Medine'ye erişen Hicaz Demiryolu'nun giderlerinin üçte birinin Abdülhamid'in İslam âleminde açtığı bağış kampanyasına cevap vererek 5 milyon rupi

34. James Barr, *Setting the Desert on Fire: T.E. Lawrence and Britain's Secret War in Arabia: 1916-1918*, s. 3.

35. Öte yandan, hac yolu üzerinde tekelleri olduğu ve yaşamlarını bu yoldan kazandıkları için Hicaz Demiryolu'nu istemeyen, yolla birlikte kolera gibi bulaşıcı hastalıklardan da zarar gören Bedeviler ile Osmanlılar arasında çatışmalar da yaşanmıştır.

gönderen Hint Müslümanları tarafından karşılanmış olması keyfiyeti de İngiltere'nin gözünden kaçmamıştı.[36] Kısaca, İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyevi bir güce dönüşmesini arzulayamazdı. Osmanlıların Almanya'dan yana olacağını hesap ediyor, bu durumda hilafet makamını da Osmanlı hanedanının elinde kaldığı müddetçe esas itibarıyla kendisine karşı kullanılabilecek stratejik bir aygıt niteliğinde görüyordu. Yirminci yüzyılın buhranlı yılları yaklaşırken, dönemin her zaman en büyük emperyalist gücü olmuş İngiltere'nin başta Bağdat Demiryolu olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun ileriye dönük hamlelerine hep kuşkuyla bakmasına ve engelleyici tavır ve siyaset gütmesine yol açan bu yaklaşımı da gittikçe yerli yerine oturacaktır.

Dışişleri Bakanı Grey'in daha Temmuz 1911'de, yani Trablusgarp saldırısından iki ay önce görüştüğü İtalyan Büyükelçisi'ne "İtalya'nın Libya'da güçlükle karşılaşması halinde İngiltere'nin Türkiye'ye yardım etmeyeceği"ni söyleyerek,[37] bir nevi açık çek vermiş olması da İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne bakışının nereden nereye gelmiş olduğunu ortaya koyar. İtalyan saldırısının gerçekleşmesinin hemen akabinde ise o sırada Mısır "Genel Valisi" olan Lord Kitchener, Müslüman kamuoyunun hareketlenmesine yol açılmış olacağından endişelenip 2 Ekim 1911 günü Grey'e bir telgraf çekerek daha Osmanlı yanlısı bir politika izlenmesini önerdiğinde, iki yıl sonra İstanbul'a büyükelçi olarak atanacak Bakan Özel Danışmanı Mallet, bu telgrafın kenarına "Müslümanların bize gücenip darılacakları korkusu hayali bir korku... Bana kalırsa İtalya Türk İmparatorluğu'na saldırmakla bize hizmet etmiş oluyor" ibaresini düşmüştü.[38]

İngiliz Hariciyesi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na artık hitama erdirilmesi gereken arkaik bir yapı gözüyle bakmakta olduğu açıktır. Nitekim Grey, Rusya'yla Antant ortaya çıkar çıkmaz, Osmanlı coğrafyasını Rusya'yla işbirliğini ileri götürmesini sağlayacak bir alan olarak değerlendirebileceğini kestirememiş değildi. Nicolson'a yazdığı 24 Şubat 1908 tarihli mektupta, bir tarafta Fransa-Fas meselesi, diğer tarafta da Rusya Japonya yenilgisinin sonuçlarını gidermekle meşgul olduğu için İngiltere-Fransa-Çar-

36. O tarihlerde, diğerlerine oranla oldukça zengin bir şehir olan Bombay'da dahi ortalama hane gelirinin 52 rupi düzeyinde olduğu göz önünde tutulacak olursa, yüz binlerce Hint Müslümanı'nın bu kampanyaya katılmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

37. John Charmley, *Splendid Isolation? Britain and the Balance of Power: 1874-1914*, s. 372.

38. Cedric J. Lowe, "Grey and the Tripoli War, 1911-1912", s. 318, dipnot 2.

lık Rusyası üçlüsünün henüz zayıf olduğunu, buna karşılık, zaman geçtikçe Rusya'nın İngiltere'yle birlikte çalışmasının yararlarını daha fazla göreceğini ve bu üçlünün çok geçmeden Yakındoğu siyasetine hâkim olabileceğini dile getirmişti.[39]

Dışişleri de Grey'in bu ana yaklaşımından yanaydı. Sanderson ve Lascelles gibi emekliye ayrılmak üzere olan birkaç tecrübeli diplomat dışında bir yandan Rusya'ya bu derece yaklaşıp diğer yerden Almanya'ya karşı esneklikleri kaybetmenin tehlikelerine dikkat çeken olmamıştı. Aslına bakılacak olursa, İngiltere kendisinin sahip olduğu düzeyde bir ihtiras yoğunluğunu başkalarında görmeye katlanamıyordu. Sanayi Devrimi'ni ilk önce başarmış, imparatorluğunun ağlarını dünyanın dört bir köşesine yaymış, denizlerde kesin hâkimiyet tesis etmiş İngiltere, derin ve uzun soluklu ihtirasların ancak kendisine ait olması gerektiğine inanmıştı. Şimdi, Almanya'nın başta sınai üretim olmak üzere tüm güç bileşenlerinde kaydettiği olağanüstü sıçrama, kıta Avrupası'ndaki en büyük güç olarak meydana çıkması, nihayet bir kara gücü olarak kalmakla yetinmeyip aynı zamanda bir deniz gücüne de dönüşmek yolunda ortaya koyduğu kararlılık ve hamleler, kıtadaki gelişmelere geleneksel olarak güç dengeleri açısından yaklaşan, bu meyanda, kıtada hiçbir gücün hegemonyaya varabilecek bir üstünlük kurmasına izin verilmemesini dış siyasetinin başlıca umdesi olarak kabul eden İngiltere'yi son derece rahatsız etmekteydi.

Almanya'nın ortaya çıkışını hazmedemeyen, Almanya'nın güçlenme sürecini İngiliz İmparatorluğu'nu tehdit eden başlıca olgu olarak değerlendiren Almanya karşıtı bir grup daha 1901'de Hariciye'nin başına geçmiş, Almanya'nın müthiş yükselişini histeriye yakın bir asabiyetle izleyenlerin en başında gelen İngiliz Hariciyesi'nde Almanya'nın hakkından ancak sertliğin geleceği yolunda bir inanış yerleşmişti.[40]

Nicolson, Charles Hardinge, Eyre Crowe gibi oyun kurucu isimlerin dahil olduğu bu grup, Avrupa'daki statükoyu ancak Almanya'nın değiştirebileceğine, Almanya'nın meydana getirebileceği değişikliğin de ancak İngiltere'nin aleyhine olacağına inanıyor, bu inancını gözden geçirmeye de hiçbir şekilde yanaşmıyordu.[41] Bekleneceği üzere, bu politikanın gereği olarak Osmanlı İmparatorluğu söz konusu oldukça hep menfi tutum takınılmak-

39. Keith Neilson, *Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia: 1894-1917*, s. 294.

40. Joachim Remak, "1914: The Third Balkan War: Origins Reconsidered", s. 357, dipnot 4.

41. Zara Steiner, "The Foreign Office under Sir Edward Grey: 1905-1914", s. 24.

taydı. Zira, birinci sınıf bir deniz gücü olmasına karşın, gerektiğinde kıtaya sevk edebileceği kayda değer büyüklükte bir kara gücünden yoksun olan İngiltere için Rusya'nın büyük kara ordularının Almanya'nın değil kendi safında durması, en esaslı bir stratejik ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla, Almanya karşıtlığının mantıklı sonucu çarlık yanlılığı olduğu gibi, Osmanlı-karşıtlığı da doğallıkla derhal bu resme girmekteydi.

Paul W. Schroeder'in de dikkat çektiği üzere, İngiltere'nin, Rusya'ya kendisiyle İran ve Hindistan'da işbirliği yapması halinde Türkiye ve Boğazlarda bundan yarar sağlayacağını nasıl sıkça hatırlattığı, Osmanlıların 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle sonuçlanan süreci anlamak bakımından son derece önemlidir.[42] İngiltere, kendisini bir Avrupa Gücü olmaktan çok bir Hint ve denizler imparatorluğu olarak algıladığı ve stratejik dayanak noktaları itibarıyla kıta Avrupası'ndaki güçlerden kendisini ayrı tuttuğu için, Çarlık Rusyası'na gücünü ve dikkatini Avrupa üzerinde yoğunlaştırması gerektiğini, zamanla ve sabır göstermesi halinde Yakındoğu ve Avrupa'da son karar verici haline gelebileceğini kaygısızca söyleyebiliyordu.

İngiltere, kendisi açısından bir mesele görmese de Rusya'nın Balkanlar ve Boğazlara yönelmesi, ne Osmanlılar ne de Habsburglar için kayıtsız kalınabilecek bir gelişme olurdu. Bir diğer deyişle, İngiltere, ancak en başta Osmanlılar, daha sonra da Habsburgların temel ve yaşamsal çıkarları üstüne gitmek suretiyle, Rusya siyasetini kendi büyük stratejisiyle daha uyumlu kılabiliyor; bu meyanda, Hindistan'ın kuzeyinde ve Hindistan'a giden yollar üzerindeki Rus tehdidini asgariye çekebildiği gibi, Almanya karşısında bir denge de sağlamış oluyordu. Bu yaklaşım, şüphesiz Rusya'yı rahatsız etmemek için özen gösterilmesini, Rusya'yı doğrudan ilgilendirdiği düşünülen meselelerde Rusya'nın hiç mi hiç tersine gidilmemesini, hatta zaman zaman kraldan çok kralcı gözükmeyi de gerektiriyordu. İngiliz Dışişleri'ndeki çarlık yanlısı isimlere göre "İngiltere'nin Asya'daki tüm geleceği Rusya'yla olabilecek en iyi ve dostane münasebetlerin devam ettirilmesine" bağlıydı.[43]

Dışişleri Genel Sekreteri Hardinge'in aşağıdaki ifadeleri de Çarlık Rusyası'yla ilişkilerin İngiltere tarafından nasıl görüldüğünü ve pratikte nasıl çalıştığını açıklığa kavuşturur:

42. Paul W. Schroeder, "World War I as Galloping Gertie: A Reply to Joachim Remak", s. 339.

43. a.g.m., s. 331.

> Rusya'nın, İngiltere'yle Almanya'nın deniz kuvvetleri arasındaki rekabeti bir kenara koyabilip de aralarında anlaşmaya varabilecekleri yolunda zaman zaman hissettiği endişeye gelecek olursak, meraklanmalarına hiç de gerek olmadığını düşünüyorum... Bizim için Rusya'yla Asya ve Yakındoğu'da (Tabii ki, bu sözcükten ancak Osmanlı İmparatorluğu'nu anlamak icap eder) iyi bir karşılıklı anlayış içinde olabilmek, Almanya'yla iyi ilişkiler içinde olmaktan çok daha önemli olduğu gibi, Almanya'yla Fransa arasındaki ilişkilerde gerçek anlamda bir iyileşme de beklenemeyeceği cihetle, Fransa'yı desteklememiz ve şimdi adına üçlü Antant denen şeyin idame ettirilmesi hayati önem taşımaktadır.[44]

İngiltere'nin Rusya siyaseti uğruna feda edilen, yol açabileceği sonuçlara bakılmaksızın kolayca gözden çıkarılan, ikili ilişkileri düzgünce ve kendi doğru çerçevesi içinde yürütme şansı elinden alınan tek devlet Osmanlı İmparatorluğu değildi. Örneğin, Rusya'nın giderek güçlenen Baltık filosundan duyduğu korku ve Rus idaresi altındaki Finlilere uygulanan baskılar gibi nedenlere bağlı olarak İsveç'in de Çarlık Rusyası'yla ilişkileri iyi değildi. İngiltere'nin bu konular gündeme geldikçe yerli yersiz Rusya'ya arka çıkması yüzünden İsveç de gittikçe Almanya'ya yanaşmak zorunda kalmıştı. Mesela Nicolson, Rusya'nın silahlandırmaya başlaması nedeniyle ortaya çıkan Aaland Takımadaları sorununda, "Zaten Almanya'nın tarafına geçmiş bulunan İsveç'le ilişkiler nasıl olsa düzelmeyeceği" için Rusya'ya destek verilmesiyle ilişkilerin daha da ileri götürülmesi fırsatının ortaya çıkacağını söylüyor, pek kaba bir merkantilist yaklaşım sergileyebiliyordu. İsveç'le ilişkilerin bu durumda daha da kötüye gidebilecek olması, yahut sorunun hakkaniyet ölçüleri içinde ele alınması gibi mülahazalar İngiltere için hiç de önem taşımıyordu. İngiltere, Rusya'yı fırsat çıktığında başkaları üzerinden memnun etme siyaseti nedeniyle zor duruma düşürdüğü her ülkeyi bir müddet sonra Almanya taraftarı olarak yaftalıyor, böylece kendi kendini doğrulayan bir burguyu da çevirmeye başlamış oluyordu.

Aslında, İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında antagonistik bir ilişkinin varlığından söz etmek hiç de yanlış olmaz. Zira, bir ülkenin normal gelişme seyri ve bunun süreçleri içinde, örneğin Hicaz ve Bağdat demiryolları gibi gerekli atılımlar ve ana yön belirlemeleri, diğeri tarafından kendi temel çıkarları ve normal gelişme sürecinin devamına neredeyse otomatik olarak bir

44. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire: 1908-1914*, s. 23.

tehdit gibi algılanmaya başlanmışsa, o takdirde bu ikisi arasında bir antagonizmanın varlığına işaret etmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki karşıtlık, İngiltere'yle Almanya arasında olduğu kadar elle tutulur, büyük hırsların karşı karşıya geldiği, Avrupa'daki güç dengeleri ve küresel düzlemde rekabete dayalı bir çerçevede süregiden ve siyasi olmanın yanı sıra demografik, ekonomik ve sınai veriler üzerinden de cereyan eden bir antagonizma olmadığı için, siyasi tarihçilerin gözüne daha az çarpmış da olsa oldukça ortada duran siyasi bir gerçeklikti. Antagonizmanın teşhisi, siyasi maharetle hal yolları bulunmasına, bir *modus vivendi*'ye varılmasına yol açabileceği gibi, arka arkaya krizler çıkarılması ve buhran siyaseti güdülmesine de yol açabilir. Osmanlıların İngiltere'yle ilişkisi gittikçe daha fazla ikinci hale benzer bir minvalde gelişmiştir.

Osmanlı-İngiliz ilişkileri daha farklı yönlerde gelişebilir miydi? İngiltere, 1908 Devrimi'nden sonra Jön Türkler'in beklentisine de uygun olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden ayağa kaldırılmasında başrolü üstlenmek isteyebilir miydi? Jön Türk Devrimi, Şark'ta tüm Şark ulusları için özgün ve tarihi bir an yaratmış olabileceği gibi İngiltere için de üzerine oynaması ve pey sürmesi gereken büyük bir fırsat ortaya çıkarmış değil miydi? İngiltere, yukarıda söz konusu antagonizmanın farkındalığı içinde hareket ettiği için bu suallerin üzerinde durmamıştır bile... En başta Rusya'yla olan Antant ilişkisi, Osmanlılarla fazla yakınlık tesis etmemesini gerektiriyordu. Kaldı ki, Jön Türk Devrimi'nin başarıya ulaşmasının Müslüman tebaa üzerinde yol açabileceği etkilenmenin kendi yüksek emperyal çıkarlarıyla bağdaşmayacağına da inanmıştı.

Yüksek menfaatlerinin her zaman çok iyi farkında olmuş olan İngiltere, modernizasyon ve büyüme yoluna girmiş Çarlık Rusyası'nın Almanya'ya karşı ağırlık oluşturacağı düşüncesiyle, Avrupa güç denklemleri içinde yer almasını ister ve bunu desteklerken, imparatorluğunun belkemiği Hindistan ile Akdeniz arasında kalan geçiş bölgesinde görmeye alıştığı o yorgunluk, durağanlık, tekdüzelik ve yoksunluk halinin Jön Türk Devrimi'yle sona erme yoluna girdiğini görmek istememiştir.

İngiliz İmparatorluğu, Mısır yahut Sudan'da, Zanzibar ya da Nijerya'da, Hindistan ve Malay devletlerinde çok geniş bir tabaka oluşturan Müslüman yerel seçkinlerin sadakat ve işbirliğinin sürdürülebilir olmasına dayanıyordu. İngiltere'nin emperyalist idaresi bu sınıfın sağladığı kılıf içine sarılıyor, onlar tarafından icra

ediliyormuş zannı uyandırılıyordu.[45] Sömürge idaresi altındaki insanlar, pasif tebaalar olarak yaşamlarına hükmeden o dinamikleri hiç merak etmemeli, o her günün bir öncekinin aynısı olduğu hayatlarında tutku hiç ortaya çıkmamalı, yaşadıkları topraklarda milliyetçilik ateşi yanmamalıydı.

Jön Türkler'in fikirleri kadar, o çok tutkulu halleri, ilerlemeci ruhları, emperyalist düzenin dayandırıldığı küresel anlayışa ister istemez bir karşıtlık olarak ortaya çıkmıştı. Emperyalist devletler, esas bu nedenle, olmadık bir Prometheus gibi ortaya çıkıp büyük bir yangının ateşini tutuşturabilecekleri, İslamiyet'i milliyetçiliğin ateşiyle buluşturabilecekleri için Jön Türkler'in yükselişi karşısında hoşnutluk duymamış, onları aşağı itmek ve karalamaktan yana olmuşlardır. İngiltere, Prens Sabahaddin ve onun harekete geçireceği muhalif oluşumları yine aynı hesap içinde Jön Türkler'in ayağına dolamıştır.

Halbuki Antant ortakları, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik daha kapsamlı ve uzak görüşlü bir istikamet içine girebilmiş olsalardı, bunun gerekçelerini de, dinamizmini de doğurmakta aşılmaz güçlüklerle karşılaşmazlardı. Netice itibarıyla, içinde bocalanıp durulan yanlışlanmış çerçeveleri değiştirmek, kapsam ve içerikleri baştan aşağı yerlerinden oynatmak, büyük yönelimleri belirlemek imkân ve kabiliyetinin düvel-i muazzamaya ait olduğu; büyük kudretlerin büyük işler başarabilecekleri bir devirde, emperyalizm çağında yaşanıyordu.

Diğer taraftan, Jön Türkler, Avrupa'nın aydınlanma birikimini bütün İslam âlemiyle değil ama Şark ve geniş Osmanlı katmanlarıyla buluşturabilecek; hayata daha fazla müdahaleden yana, dolayısıyla daha az kaderci, daha modern bir dizi tutkuyu ateşleyebilecek bir Prometheus olma yeteneğini, zamanın büyük emperyalist devletlerini korkutmuş bu potansiyeli gerçekten de bağırlarında taşıyorlardı. Göksu'da ahali ile dolu kiralık sandallarda, İstanbul ve memleketin bayraklarla donanmış her meydanında İkinci Meşrutiyet'in ilanını kutlayan her milletten insanın belki de belli belirsiz hissettiği şey, geleceğe dair bu değişim sözüydü.

1908'in yarattığı havayı, özgürlük atmosferini ve bu atmosferin yaygın olarak hissedilip serin bir nefes gibi içe çekilmesi durumunu azımsıyor, o çok nadiren hissedilmiş ferahlığı küçümsüyoruz. Roni Margulies'in aşağıdaki ifadeleri mühimdir:

45. John Darwin, *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World System: 1830-1970*, s. 295.

Okullarda resmî tarih okuyarak büyüyen nesiller için bütün bunların, siyasetin saray duvarlarını aşmış olmasının, bireyin ülkenin kaderini belirler hale gelmesinin olağanüstü etkisini ve önemini kavrayabilmek, ansızın hak ve yükümlülüklerle donanan, artık sesini duyurabilen birey için ne anlama geldiğini kestirebilmek zor.[46]

* * *

Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik yoğun ilgisi ise, Bismarck'ın Mart 1890'da siyaset sahnesinden ayrılmasını izleyen dönemde Alman dış politikasının yönlendirici fikri haline gelen *Weltpolitik*'in[47] ilk ve en doğal sonuçlarından biri olarak görülebilir. Bismarck, Alman İmparatorluğu'nun uzun ve zorlu mücadelelerden sonra artık yerine oturduğuna inandığı için içeride toparlanma ve konsolidasyona öncelik tanıyan, dış siyasette ise gerçekçiliği her şeyin önüne koyan bir kurucu liderdi. Bu anlayışla, Almanya'yı dışarıya yönelik olarak muhteris olmayan, statüko yanlısı bir hareket sahası içinde tutmaya öncelik tanımış, ülkenin realpolitiğin gereklerinden kopmasına izin vermemişti. Balkanlar'daki çekişmenin bir tek Pomeranyalı piyadenin hayatına değmeyeceğine ilişkin sözleri, bu yaklaşımını iyi izah eder. Buna karşın, 1890'lı yıllarda Almanya için daha fazla ihtiras besleyen, Bismarck'ın öğretilerinin aksine güç dengeleri içinde kalmakla yetinmek istemeyen çevrelerin Kayzer II. Wilhelm'in de desteğini arkalarına alarak öne geçmeye başladıkları, *Weltpolitik*'in Alman İmparatorluğu'nun dış siyasetinin ilkesi haline getirildiği görülür.

Çıplak gücün ve dirilmiş kudretin dış dünyayı şekillendiren başlıca etmen olduğuna inanan *Weltpolitik* yanlıları, dünyada gittikçe daha belirleyici olan güç ölçütlerinin bir yanda ABD, diğer yanda da İngiliz ve Rus imparatorluklarınca ortaya konulduğunu düşünüyor, bu nedenle de Almanya'nın ölçeklerini bu üç en esaslı güç noktasının ölçeklerine yakınlaştırmak, bir diğer deyişle, Almanya'nın da büyük bir emperyalist güç olarak meydana çıkmasını sağlamak istiyorlardı. Bu ölçeklere erişememesi halinde, Almanya "doğa kanunları" gereği İspanya yahut Hollanda gibi ikinci lige itilmiş olacak, görece küçük bir devlete dönüşebilecekti.[48]

46. Roni Margulies, "'Her tarafta bir politika tufanı var:' İlan-ı Hürriyet'in Halk Arasındaki Etkileri", s. 6.

47. Almanya'nın Bismarck sonrası dış politikasına verilen ad. Almanya'nın 1890-1914 tarihleri arasında sürdürdüğü agresif dış siyaseti anlatan *Weltpolitik*, dünya siyasetinde ırksal üstünlüğe dayanan bir Sosyal Darwinizm'in geçerliliğine inanır (ed.n).

48. Sönke Neitzel, "Büyük Şiyaset: 1900'lerde Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu", s. 11.

Hiç şüphesiz, *Weltpolitik* Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na bakışını da etkilemiş, Bismarck sonrası Almanya, kendisini Osmanlılardan uzakta tutan, Osmanlılara pek bir ilgi duymayan Bismarck'ın aksine, Osmanlı coğrafyasını daha iyi anlamaya çalışmış, çok önemli bir husus olarak da Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi ayakları üzerinde durabilmesi; güç dengelerinin oluşumunda bir unsur haline gelecek şekilde yeniden öne çıkmaya başlaması durumunda bundan yarar sağlayacağını hesaplamaya başlamıştır. Bu yaklaşımı nedeniyledir ki, Almanya, İngiltere başta olmak üzere, diğer Büyük Güçler için geçerli olduğu hiçbir şekilde söylenemeyecek ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünden yana olduğu hususunda II. Abdülhamid döneminde güçlü bir inanç doğmasını sağlayabilmiştir. Bu çerçevede, Almanya 1890'lardan sonra salt kendi menfaatleri icabı yahut her iki tarafın da menfaatleri çakıştığı için, nereden bakılırsa bakılsın, Osmanlıları kazanmak yolunda diğer Büyük Güçlerden çok daha fazla gayret göstermiştir. Alman toplumunun ilgisinin de bu doğrultuda olduğu söylenebilir. Örneğin, bu tarihlerde Ernst Jaeckh'in Türk-Alman Dostluk Cemiyeti, 2.000 öğrencinin Almanya'da yüksek tahsil görmesine olanak tanıyacak ölçüde bağış toplayabilmiştir.

Almanya ve müttefiki Avusturya-Macaristan, kendi imparatorluklarında Boşnaklar dışında Müslüman nüfus bulundurmadıkları gibi, Fransa ve İngiltere'nin aksine Hindistan yolları üzerinde ve Yakındoğu'da mesela İran'da olduğu gibi nüfuz sahaları tesis etmiş; yahut Cezayir, Tunus, Mısır ve Kıbrıs'ta olduğu gibi eski Osmanlı toprakları üzerinde oturuyor da değildi. Böylece, ne İngiltere, ne de Fransa'nın üstlenmek istemediği yükümlülüklere, daha doğrusu kullanmaktan yana çıkamadıkları tarihi şansa, sonuçları itibarıyla devrimsel olabilecek yeni bir anlayışa istekle el atabilecek, objektif şartları buna olanak tanıyan Büyük Güç, ancak sahneye nispeten yeni çıkan, tatmin olmamış Almanya olabilirdi. O da buna her ne kadar Osmanlıların sözde işe yaramazlığına, geri kalmış bir sömürü alanı olduğuna içten içe inansa da bir dereceye kadar teşebbüs etmemiş değildir.

Bu halde, Osmanlılarla İngiltere arasındaki ikincil antagonizmanın İngiltere'yle Almanya arasındaki birincil antagonizmanın bir cüzü haline dönüşmesi de kaçınılmazdı. Bu yüzdendir ki, Bağdat Demiryolu örneğinde olduğu gibi Osmanlıların hemen her ileri atılımı kendi doğru çerçeve ve ölçekleri içinde değil, ancak Almanya'nın lehine, İngiltere'nin de aleyhine gelişebilecek girişimler telakki edildi.

Diğer taraftan, İngiltere'nin Avrupa'da güçler dengesini muhafaza etmek adına, kıtada statükodan yana olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yanına değil de, Alsace-Lorraine bağlamında statükoyu kabul etmeyen Fransa'nın ve müdahaleci, Boğazlar Rejimi'ni kendi lehine değişikliğe uğratmak istediği kadar neo-Panslavist kışkırtmalara da her zaman açık Çarlık Rusyası'nın yanına geçmiş olmasının, paradoksal bir durum olduğu kadar, yakın dönem Avrupa tarihini en menfi şekilde etkilemiş talihsiz bir gelişme olduğuna da işaret edilmelidir. İngiltere, kıtada statükoyu zorlayan tarafların yanına geçtiği içindir ki, tüm bu dönemde Avrupa'nın, sonunda felakete uğramasına yol açacak sorunlar giderek çetrefilleşerek içinden çıkılmaz bir hal alacaktır. İngiltere'nin her surette Fransa ve Rusya'yı desteklememesi halinde Avrupa'da yalnızlığa sürüklenmiş olacağı hezeyanının vardığı nokta ilgi çekicidir. Özellikle de güçler dengesi gibi bir konuda çok daha sofistike yaklaşımlar sergilemesi beklenecek İngiltere'nin, 1905'te Liberal Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte dış politikada izlediği basit merkantilist anlayış, siyasetin doğasında var olan esneklik ve akışkanlıkları durdurmasına da yol açmıştır.

Avrupa'nın çatışmanın eşiğine geldiği 1911 Agadir Krizi (İkinci Fas krizi) sırasında Grey'in özel danışmanı William Tyrrell, Fransa'nın "aptalca hareket ettiği" ve "dürüst olmadığı"na dair bir yerlere not düşerken, resmi görüşünü İngiltere'nin Fransa'yı desteklemesinin hayati çıkarları gereği olduğu yönünde bildiriyordu. Aynı şekilde, Dışişleri Genel Sekreteri Nicolson da İngiltere'nin 1905'te vuku bulan Birinci Fas Krizi sırasında Fransa'nın yanında yer almış olduğunu hatırlatıyor, şimdi de aynı şekilde davranmaz ise "Alman hegemonyasının, kısa ve uzun vadede doğuracağı tüm sonuçlarıyla birlikte iyice yerine oturmuş olacağı"nı iddia ediyordu.[49] İngiltere, krizlerin oluşması yahut krizlerden çıkışın yönünü belirleyebilecek bir denge unsuru olarak kalmak yerine, hep Fransa ve Çarlık Rusyası'ndan yana çıktıkça, Avrupa'daki iki blok arasındaki ayrışma da gittikçe keskinleşip derinleşmiş, bu halde Temmuz 1914'e varılmıştır.

49. John Charmley, *Splendid Isolation? Britain and the Balance of Power: 1874-1914*, s. 366.

II

Avrupa ittifak sistemi ve Antant anlaşmalarının oluşumu

> İmparatorluğumuzun yeteri kadar büyük olduğunu, artık daha fazla genişlemeye ihtiyacımız olmadığını söyleyenler var. Şayet yeryüzü esnetilebilen, istediğimiz gibi arttırıp eksiltebileceğimiz bir şey olsaydı, bu sözlerde doğruluk payı vardır derdim. Fakat dünya böyle değil. Bu yüzden de geleceğe yönelik iddia ve taleplerimizi şimdiden yerli yerine mıhlamak zorundayız. Şu an ne istediğimizi değil, yarın ne isteyebileceğimizi gözetmeliyiz. Bu duruma biz yol açmadık ama dünyanın paylaşımı meselesi zorla bizim üzerimize sürülüyor. Sorumluluklarımızı üstlenmekten kaçınır ve bu paylaşımda hakkımızı talep etmezsek vazifemizi de yerine getirmemiş oluruz.
>
> Lord Rosebery

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Rosebery'nin 1 Mart 1893 günü yaptığı bir konuşmada dile getirdiği bu ifadeler,[50] yirminci yüzyıl başındaki emperyalizmin doğasında yatan yayılmacılığı en yalın ifadelerle ortaya koyar: Bu dünyada her an devam eden bir paylaşım mücadelesi vardır. Geleceğe de bu mücadele açısından bakılmalı, pey öne sürmekle de yetinilmemeli, ilerisi için nereye göz konulmuşsa bunun herkesçe bilinmesi sağlanmalıdır. Şu an neye sahip olunduğu kadar, gelecekte göreceli olarak hangi noktada olunacağı da önemlidir.

İlginçtir ki, o tarihte aklından en başta Fransa'yı geçirerek konuşan Rosebery, paylaşım mücadelesinin en kıdemli emperyalist güç İngiltere tarafından başlatılmamış olduğunu dahi ileri sürebilmektedir. Suçun her zaman başkasının üzerine atılabileceği, her şey için bir bahane bulunabileceği emperyalist rekabet dünyasında geri adım atmak eşyanın tabiatına aykırı sayılmaktadır. Rothschildlerin damadı olan Rosebery'nin tam da bu günler-

50. William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, s. 78.

de, hayranı olduğu Napoléon'un "Mısır'ın hâkimi Hindistan'ın da hâkimidir" düsturuna uygun olarak İngiltere'nin Mısır'daki işgalini pekiştirme yolunda Afrika'da genişleme siyaseti izlemekte oluşuna da şaşmamak gerekir.

Rosebery'nin İngiltere'nin her şeyle başa çıkmaya hazır olduğunu söyleyen, özgüvenin doruklarında gezinen bu ifadeleri, üzerinden daha on yıl geçmeden yerini dünyaya tereddütlerle bakan, gelecek için büyük endişeler duyan bir ruh haline bırakmaya başlayacak, bir yandan üzerinde güneş batmayan imparatorluğun dört bir yönde savunulmasının güçlükleri ve bunun giderek artan maliyeti, diğer yandan Almanya'nın kıta Avrupası'nda en büyük güç olarak yükselmesi ve Tirpitz Programı'yla çok güçlü bir deniz kuvvetlerine sahip olmak için yaptığı atılımlar, İngiltere'yi köşeye sıkıştırmaya başlayacaktır.

Hindistan İşleri Bakanı Lord George Hamilton'ın Genel Vali Curzon'a 25 Nisan 1901 tarihinde yazdığı mektupta ileri sürdüğü görüşler, İngiltere'nin dünya imparatorluğunu müttefik ihtiyacı duymaksızın sürdürmesinde karşılaşmaya başladığı güçlükleri iyi toparlamıştır:

> Yavaş yavaş fikrimi değiştiriyor, dış politikamıza artık başka bir şekil kazandırmamızın vaktinin geldiğine ben de inanmaya başlıyorum. Artık kim olacaksa olsun, birileriyle birlikte birilerinden yana olma zamanı geliyor. Tabii, sonrası şansa kalmakta... Şu anda bütün dünyanın gözü üzerimizde, herkes bizi kıskanıyor. Çıkar alanımız o kadar yayılmış, her yere ulaşmış vaziyette ki, bir şekilde her büyük ülkenin menfaatine dokunuyoruz. Bu durumda da gücümüzü nereye gerekiyorsa oraya doğru teksif etmekte zorlanıyor, kimseyi imparatorluğumuzun şurası ya da burasına göz koymaktan caydıramıyoruz.[51]

İngiltere, Alman Birliği'nin kurulmasından otuz yıl sonra da hâlâ kıta Avrupası'nda profilinin yükselmesini sağlayacak güçte bir kara ordusuna sahip değildir. Öteden beri, dünyadaki en güçlü deniz kuvvetleri olan meşhur donanmasına güvenmeye devam etmiştir. Fakat, Almanya'nın çok güçlü kara kuvvetlerinin yanı sıra 1900'lü yılların başından itibaren güçlü bir donanma inşasına da yönelmesi, bu konumunu tehdit etmeye başlamış, daha ne kadar sürdürülebileceğini belirsiz kılmıştır. Tirpitz, İngiltere'nin karşısına ancak onunki kadar güçlü bir donanmayla çıkılması ha-

51. George Monger, *The End of Isolation: British Foreign Policy: 1900-1907*, s. 36.

linde İngiltere'nin Almanya'yı eşit düzeyde bir Büyük Güç olarak kabul edeceğine inanmıştı. Almanya tarafından bu doğrultuda, yeni ve çok güçlü son nesil dretnotların inşasına ilişkin programın kararlılıkla devam ettirilmesi, İngiliz donanmasının her zaman kendisinden sonra ikinci ve üçüncü sıralarda gelen donanmaların toplam gücünden daha güçlü olması şeklinde saptanmış; yıllar boyu da İngiltere'nin denizlere bakışını yönlendirmiş ana ilkenin geçerliliğini ve önüne koyduğu yüksek standardın sürdürülmesini tehdit altına atıyordu.

İngiltere'nin hiçbir zaman tehdide maruz kalmayacak ölçüde güçlü olmasını, başka hiçbir devlete karşı herhangi bir yükümlülük altına girmeye de hiçbir zaman mecbur kalmamasını sağlayacak ölçüde güç ve kapasitelerine hâkim olması anlamına gelen "muhteşem yalnızlığı" görünürde devam etmekteyse de, imparatorluğun savunulamayacağı korkusu Hamilton'ın mektubuna yansıdığı gibi harekete geçmiş, parasal kaygılar da artmaya başlamıştı. Yirminci yüzyılın başlarında artık İngiltere de müttefik arayışına girecektir.

İlginç olan, İngiltere'nin bu arayışta önce Almanya'ya yönelmiş olmasıdır. Almanya'yla görüşmeler, Mayıs 1901'de başlatılır. Fakat bu mecrada fazla bir yol kat edilemeyeceği de kısa sürede meydana çıkar. Salisbury, ittifakın ortaya çıkması halinde Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Rusya'ya karşı savunulması durumunda kalınacağı, bunun da ortaya ağır bir külfet çıkaracağı düşüncesiyle müzakereleri devam ettirmemeyi tercih eder.[52] Salisbury, Almanya'yla kurulacak bir ittifakın, küresel bir güç olan İngiltere'yi Avrupa'ya hapsetmesinden, kaynaklarını Avrupa sorunlarına hasretmek zorunda bırakmasından çekinmekte, bundan da önemli olarak, imparatorluğun Asya boyunca uzun ve korunaksız sınırları olduğunu dikkate almakta ve bu uzun sınır boylarında Rusya'yı İngiltere'yi rahatsız etmek için bahaneler üretmeye sevk edecek bir yoldan uzak durmaya çalışmaktadır. Kaldı ki, Asya'nın uzak noktalarında bir müttefik olarak Almanya'dan yardım alamayacağının da farkındadır. Bu mülahazalarla, muhtemel bir ittifakın tek yönlü olarak Almanya'nın lehine işleyeceği kanaati hâkim olur ve Almanya daha 1901'de İngiltere için bir seçenek olmaktan çıkar. Gerçi "Almanya'yla ne yapılabileceği" suali ortadan kalkmayacak, konu 1914'e doğru giden yolda birkaç kez daha gündeme gelecek, fakat şu temel ikilemi aşmak hiçbir zaman mümkün olmayacaktır.

52. Keith M. Wilson, *The Policy of the Entente: Essays on the Determinants of British Foreign Policy: 1904-1914*, s. 5.

Almanya, bir Avrupa savaşı halinde İngiltere'nin kendi yanında savaşmasını değil, tarafsız kalacağına dair söz vermesini istemekte, İngiltere'yle bir anlaşmadan sağlayabileceği en esaslı getiri olarak bu tarafsızlık sözünü görmektedir. İngiltere açısından bakıldığında, bir Avrupa çatışmasında "tarafsız" kalacağı sözünü baştan vermek, elindeki en güçlü karttan vazgeçmek; ağırlığını kimden yana koyacağının son ana kadar bilinemeyecek olmasından kaynaklanan müzakere gücünü kaybetmek anlamına gelmektedir. Almanya da elinde İngiltere'nin Avrupa'da "tarafsız" kalacağı sözü olmaksızın bir kara gücü olduğu kadar, aynı zamanda bir deniz gücü olarak da meydana çıkmak hedefinden vazgeçmek için neden görmemektedir.

Tüm bunlar kolay alt edilebilecek ikilemler değildi. İngiltere'yle Almanya arasındaki rekabet ve bunun yol açtığı anlaşmazlıklar kısa sürede bir antagonizmaya, karşılıklı çıkarların mevcut olmadığına inanıldığı bir anlaşmazlığa dönüşerek, tüm siyaseti içine alan, Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkiler de dahil olmak üzere her konuyla kesişen, Avrupa diplomasi arenasındaki ana hat olarak meydana çıkmıştır. Aslında, 1901 görüşmeleri İngiltere'yle Almanya arasındaki güven bunalımını daha da derinleştirmekten başka bir işe yaramamıştır. Bu tarihten sonra Almanların gözünde deniz kuvvetleri daha da sembolik bir önem kazanmış; Almanya kendisi için de güneşin altında bir yer aramaya, bu yolda da *Weltpolitik* siyaseti izlemeye sevk edilirken, Berlin'de İngiltere'nin Almanya'nın bu tür yüksek amaçlarını kıskandığı, kendinde olanı başkası için istemediği inancı güçlenmiştir.

* * *

Doğu'da ise Çarlık Rusyası kendisi için hiç zorlanmayacağı bir yayılma alanı bulduğunun farkında olarak, Orta Asya'nın eski şehirlerini öylesine canı istediğince fethetmeye girişmişti. O kadar ki, General Çernayev'in 1866'da Taşkent'i ele geçirdiği haberinin bir sabah St. Petersburg'a ulaşması üzerine, çarın bakanlarından biri Taşkent'in durup dururken niçin Rusya'ya dahil edildiği hakkında hiç kimsenin ne bir fikri ne de önceden haberi olduğunu söylemişti.

Böylece, Rusya Afganistan'ın etrafını sardıkça, İngilizlerin imparatorluklarının sıklet merkezi olarak gördükleri Hindistan'ın kuzeyden Rus saldırısına maruz kalabileceği ihtimalinden kaynaklanan asabiyetleri de artıyordu. 1884'te Merv'in Rusya'nın eline geçmesini takiben Penjch krizi patlamış, bunu 1892-1894'te

Pamirler üzerinde kopan kriz izlemişti. Bu tehdit algılaması karşısında İngiltere, 1884-1894 arasında kuzey Hindistan'daki asker sayısını iki misli arttırarak, 70.000'e çıkarmıştı. Türkistan'ı da işgal eden Rusya'nın böylece İran'a nüfuz edebilecek bir konumu ele geçirmesi ve bu konumu gittikçe güçlendirmesi de İngiltere'nin başını ağrıtan bir diğer gelişme olmuştu.

Arthur Balfour, başbakan olmadan altı ay kadar önce, kabinesinde dışişleri bakanlığına getireceği Lord Lansdowne'a gönderdiği 12 Aralık 1901 tarihli bir mektupta, "Rusya'yla herhangi bir yerde herhangi bir sebeple kavgaya girişmemiz Hindistan'ın işgali anlamına gelir" demekteydi.[53] Bu arada, o tarihte Hindistan'daki İngiliz kuvvetlerinin başkomutanı olan Kitchener da, artık tamamen çarlığın eline geçmiş Orta Asya'da yapımı tamamlanmakta olan stratejik demiryollarına dikkat çekiyor, bu demiryolları sayesinde Rusya'nın Hindistan'ı işgal etmesinin kolaylaştığını ileri sürüyordu.

İşte, bir yandan Almanya'nın Avrupa'da birinci sıradaki güç olarak yükselişini sürdürmesinden rahatsız, diğer yandan çarlık ile Asya'nın tepesinde oynadığı "Büyük Oyun"dan yorgun düşmeye başlamış İngiltere'yle Alsace-Lorraine'in kaybını hiçbir zaman içine sindirememiş, mağlupların ruh hali içinde rövanşizmin çağrısına her an kapılabilecek, hatta Alman Birliği'yle hâlâ ontolojik sorunu olduğu söylenebilecek Fransa bir buluşma noktası yakalamıştı: 8 Nisan 1904 günü iki ülke arasında imzalanan bir dizi anlaşmayla *Entente Cordiale* doğmuştu. Bundan böyle Fransa, 1892 yılından beri müttefiki olan Çarlık Rusyası'yla İngiltere'yi de bir araya getirmek, Almanya'nın etrafındaki kuşatmayı daraltmak yolunda diplomasisini sürdürecektir. Öte yandan İngiliz yöneticilerin Rusya'dan duyduğu şüpheler epey derinlere yerleşmişti. Mesela, Curzon Rus devlet adamlarının "iflah olmaz şekilde yalancı" olduklarına inanıyordu.[54] Buna karşın, İngiltere de Rusya'yla didişmelerinden artık kurtulmak istiyordu.

Rusya, İngiltere'yi Asya'da rahatsız edebildiğini görmüş, üstelik bu manivelayı kullanarak güçler hiyerarşisindeki yerini ileri doğru hareketlendirebileceğini anlamıştı. 1887'de sona eren Üç İmparatorlar Ligi'ni hatırlatır şekilde Almanya'yla yakınlaşma tehdidini dillendirmek gibi kozları da elinde tuttuğunun farkında olan Rusya'nın bir ortak anlayış zemininde buluşması için İngil-

53. John Darwin, *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World-System: 1830-1970*, s. 259.

54. David McDonald, "Review of Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia 1984-1917 by Keith Neilson", s. 1167.

tere kadar istekli olması da gerekmiyordu. Fakat, 1904-1905 Japon Harbi'nde aldığı müthiş yenilgi, bu meyanda Pasifik donanmasının, Tsuşima Boğazı'nda Japonya tarafından tamamen ortadan kaldırılması, ayrıca 1905 Devrimi'yle sonuçlanan iç karışıklıklar, epey zayıf düşen Çarlık Rusyası'nı Uzakdoğu'daki arayışlarından vazgeçirmiş, yüzünü tekrar Avrupa'ya çevirmek zorunda bırakmıştı. Rusya, Doğu Asya'da gücüyle mütenasip olmayan gereksiz riskler aldığının farkına varmış, İngiliz İmparatorluğu'yla sınırdaş düştüğü bölgelerde sürdürdüğü İngiltere'nin uykusunu kaçırma siyasetinin vaktinin geçtiğini anlamıştı.

Rusya'nın aklından geçen bir diğer güçlü mülahaza daha vardı: Japonya'daki birtakım güçlü kesimler Rusya'nın karşı koyacak gücü olmadığını biliyor, fırsat ortaya çıkmışken, tıpkı Prut Zaferi'nden sonra Baltacı Mehmed Paşa'nın Moskova'ya doğru ilerlemesi gerektiğini ileri süren çevreleri hatırlatır şekilde[55] Uzakdoğu'da daha içerilere girilmesini istiyordu. Diğer yandan, İngiltere "muhteşem yalnızlığı"nın gerçekten de sona ermekte olduğunun ilk habercisi olarak, Japonya'yla 1902 yılında bir ittifak, savaş halinde karşılıklı yükümlülükler doğuran bir anlaşma imzalamıştı. Rusya, Japonya'nın müttefiki İngiltere'yle anlaşma yoluna giderse, eline Tokyo'da biriken ihtirasın harekete geçmesi halinde başvurabileceği bir kanal geçirmiş olabileceğini de hesaplarına katmıyor değildi.

St. Petersburg'da Nicolson, Rusya'nın yeni arayışlar içine girdiğini, böylece bir anlayış birlikteliği için şartların müsait hale gelmeye başladığını, ancak bunun için de süratle hareket edilmesi gerektiğini görmüştü. 29 Temmuz 1906 tarihinde aşağıdaki uyarıda bulunmuştu:

> Rusya'yla anlaşmakta daha fazla gecikmemiz, Almanya'ya İran siyasetini geliştirmek ve ayağını kapıdan içeri atmak fırsatını verecek, ondan sonra da Fas örneğinde olduğu gibi İran'la ilgili olarak varılacak anlaşmalarda da söz hakkı olduğunu iddia etmeye başlayacaktır. Almanya'nın, işimize karışmasına olanak tanıyacak bu tür bir bahaneyi eline geçirmesine fırsat vermeden süratli davranıp Rusya'yla bir anlaşmaya varmalıyız.[56]

55. Aslında Baltacı Mehmed Paşa elindeki siyasi talimatı tamamlamış, bütün isteklerin yerine getirilmesini sağlamıştı. İsveç ise Rusya'nın "işinin bitirilmesini" istiyor, Baltacı'yı savaşa devam etmesi için zorluyordu, ki bu da o an itibarıyla Osmanlıların değil, İsveç'in siyasi hedefiydi. İsveç'in İstanbul'da bulunan casusları ve temsilcilerinin Baltacı Mehmed Paşa hakkında yaptıkları kara propaganda Prut Zaferi'nin sahibi bu Osmanlı paşasının katline neden olmuştur.

56. Keith Neilson, "My Beloved Russians...", s. 533, dipnot 54.

Tabii ki, İngiltere'nin Rusya'ya olan ihtiyacı sadece Hindistan'ın güvenliği meselesine inhisar ediyor denemezdi. İngiltere, Almanya'nın kıta Avrupası'nda hegemonya tesis etmesinden de büyük endişe duyuyor; bir ada ülkesi olarak hiçbir zaman güçlü bir kara gücüne sahip olamayacağının bilinciyle, eninde sonunda hesaplaşmak durumunda kalabileceğini aklından çıkartamadığı Almanya'nın karşısına, Rusya'nın büyük kara gücünü de yanına almış olarak çıkmak istiyordu. İngiltere'nin Rusya'yla Antant tesis ederken aklında tuttuğu temel varsayımlarından biri de Almanya'nın Rusya'ya öldürücü bir darbe vurmaya hiçbir zaman muvaffak olamayacağıydı. Rusya ne kadar ağır bir yara almış olabilecekse de tarihte örnekleri görüldüğü gibi içe çekilebilecek, gücünü yeniden toparlayarak meydana geri dönebilecekti. Çarlık Rusyası'nın coğrafyası ve nüfusunun, sahip olduğu her bakımdan olağanüstü potansiyelin İngiltere'nin gözlerini kamaştırdığı, Dışişleri ve İngiliz siyasetindeki belirleyici çoğunluğun da İngiltere'nin küresel pozisyonunu kaybetmemesi için Rusya'nın yanından ayrılmaması gerektiğine inandığı açıktır.

Grey, Kral VII. Edward'a arz edilmek üzere Kraliyet Sekreteri Lord Knollys'e yazdığı bir mektupta Antant siyasetini izah ederken Almanya faktörüne doğrudan değinmişti. Almanya'yla kimin daha büyük ve daha güçlü bir donanmaya sahip olacağı yarışına kesinkes girilmiş olduğuna göre, Fransa'yla olduğu gibi Rusya'yla da bir anlayış birliğine (*Entente*) varılmasının mümkün olması gerektiğini, dış politika açısından bunun en arzulanır şey olduğunu, böylece Fransa'yla olan Antant'ın da güçleneceğini ve İngiltere'nin dünyadaki pozisyonunun pekiştirilmiş olacağını yazmıştı.[57]

İngiltere'yle Çarlık Rusyası arasında nihayet 1906 sonunda başlayan görüşmeler epey uzun sürecek, Dışişleri Genel Sekreteri Hardinge'in de itiraf ettiği gibi İngiliz hükümeti Rusya'yla Antant'a giden yolda çok şeyi kamuoyundan gizlemek, hatta saptırmalara başvurmak zorunda kalacaktır.[58] İngiltere, Rusya'nın sağdaki soldaki kusurlarını örtüyor, içeride uyguladığı baskıları da görmezden geliyordu.[59] Nihayet, *Entente Cordiale* örneğindekine benzer bir yöntem izlenecek, İngiltere ve Rusya 29 Ağustos 1907 günü bir dizi eski kolonyal sorunu izale eden anlaşmalara imza koyacak, 10 Aralık 1905 günü Campbell-Bannerman kabine-

57. W.Bruce Lincoln, *In War's Dark Shadow: The Russians Before the Great War*, s. 400.

58. Keith Neilson, "My Beloved Russians...", s. 539, dipnot 72.

59. a.g.e., s. 542.

sinde Dışişleri Bakanı olduğu günden itibaren Rusya'yla anlaşma yolları arayan ve bunu hedeflerinin başına yerleştiren Edward Grey amacına erişecektir. 1907 sözleşmeleriyle İngiltere ile Çarlık Rusyası arasındaki uzun yıllara dayanan rekabet artık daha farklı bir çerçeveye oturtularak, açık düşmanlık körükleyebilecek olmaktan çıkartılıyor, fakat Antant İngiltere'yi Avrupa'daki şiddetli akıntılara doğru sürükleyecek yolu da açıyordu.[60]

Artık, sadece İtilaf Bloku'nu oluşturacak yapı taşları değil, II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi idaresi altındaki uzun yıllarla, çok kısa ve çok gözenekli Jön Türk dönemini dış siyaset ortamı bağlamında birbirinden esastan ayıran birincil faktör de ortaya çıkmıştı. İngiltere'nin giderek daha belirgin şekilde Çarlık Rusyası'nın yanına geçmesi, denge siyasetinin başarı şanslarını da aşağı yukarı yok etmiştir. Geçen yüzyıl başında dünya siyasetini değiştirmiş karşıt siyasi kümelenmelerin oluşturduğu Avrupa ittifak sistemi ve bunların ardındaki dinamikler göz önünde tutulmadan İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı dış siyasetinin ne denli dar bir alana hapsedilmiş olduğu anlaşılamaz, II. Abdülhamid ile Jön Türkler'in mücadelelerini aynı sahada verdikleri de söylenemez.

* * *

Tabiatıyla, asli hedef olarak İngiltere'yle Çarlık Rusyası arasında oluşturulmasına çalışılan siyasi atmosfere sadece birtakım kolonyal sorunların halliyle varılabilecek değildi. İrtifayı yükseltmek, daha çetrefil sorunlara girmek, nüfuz sahaları hakkında da karar vermek gerekiyordu. Sözleşmelerle, "Hindistan'ın Kapıları" olarak görülen güney İran ve Afganistan İngiltere'nin, kuzey İran ise çarlığın nüfuz ve etki sahasına bırakılmış, sözleşme kapsamına alınmayan Basra Körfezi'ndeki statükonun sürdürülmesine karar verilmişti ki, bu da İngiltere'nin Körfez'deki çıkar ve varlığının tanındığı, bu bölgede son sözün İngiltere'ye bırakıldığı anlamına geliyordu. İngiltere'yle Rusya, üçüncü bir ülkenin, ki bundan ancak Almanya anlaşılabilirdi, İran'da imtiyaz ve çıkar sağlamaya yönelik girişimleri olursa bunlara birlikte karşı koymaya da karar vermişlerdi. Nihayet, 1907 sözleşmeleriyle Rusya, Afganistan'a ajan göndermemek ve Afgan hükümeti nezdindeki girişimlerini İngiltere üzerinden yapmak hususlarında da yükümlülük altına girmişti. Her iki taraf da Tibet'in toprak bütünlüğünü

60. George M. Trevelyan, *Grey of Fallodon: The Life and Letters of Sir Edward Grey, afterwards Viscount Grey of Fallodon*, s. 209.

tanımıştı. Böylece Rusya, Orta Asya'da Afganistan'dan daha ileri geçmemeyi kabullenmiş olduğu gibi, Tibet Rusya'nın Hindistan yolu üzerinde Afganistan'a benzer bir tampon bölgeye dönüştürülmüş oluyordu.

En zorlu pazarlık ise, İran üzerinde gerçekleşmişti. Gerek İngiltere, gerekse Rusya, Alman etkisi İran'a ulaşmadan bir anlaşmaya varmak gerektiğini düşünüyorlardı. Neticede, İran üç bölgeye ayrılıp kuzeydeki daha büyük saha Rus nüfuzuna bırakılırken, Hindistan sınırına yakın daha küçük güney bölgesiyse İngiltere'nin nüfuz sahası olarak belirlenmişti. Bu iki saha arasında da tarafsız bir bölge yaratılmıştı. Bu meyanda, İran'ın Hindistan'a komşu olan Sistan Vilayeti'nin İngiliz nüfuz sahasına bırakılmış olması, İngiliz askeri planlamacılarını oldukça rahatlatan bir gelişme olarak görülüyordu. İngiltere ise, uzun yıllar sürdürdüğü itirazlardan sonra Rusya'nın kuzey İran ve Azerbaycan'da siyasi ve ekonomik etkinlik kurmasını kabullenmiş oluyordu.

Öte yandan, Büyük Güçler arasındaki rekabet ve anlaşmazlıkların tek bir el hareketiyle ortadan kalkması emperyalizmin dünyasında beklenecek bir şey değildi. Rusya, İngiltere'nin Almanya'yla olan rekabetinin dallanıp budaklandığı bir devirde kendisiyle anlaşmazlığa düşmeyi göze alamayacağını biliyor, daha ilk anlardan itibaren üste çıkmanın hesaplarını yapıyordu. Nitekim, İngiltere ve Çarlık Rusyası arasındaki rekabet, bilhassa İran'da zaman zaman yeniden alevlenecek, aralarındaki ilişkiler gelişmeye devam etmiş olsa da, İngiltere Rusya'yı sık sık 1907 ruhuna uygun davranmamakla suçlayacak, daha alt seviyelerdeki anlaşmazlık ve çekememezlikler de devam edecektir.

Yine de Rusya'yla Antant'a varılmasından İngiltere'nin daha kazançlı çıktığını düşünmek için sebepler vardır. Her şeyden önce, İngiltere nihayet Rusya'yı başlıca bir dış siyaset gailesi, büyük bir başağrısı olmaktan çıkarmış, mesele bu anlayışın pratiğe yansıtılmasına indirgenmişti. İngiltere açısından bakıldığında Rusya'yla işbirliği, Avrupa'daki dengelerin temin edilmesini, bu meyanda Rusya'nın Fransa'nın yanında askeri ve siyasi bir güç olarak duruşunu perçinlemek suretiyle Almanya'nın olduğu yerde tutulmasını, İngiltere'nin de böylece kıtaya yüksek sayıda asker sevk etmesine gerek kalmadan sadece denizlerdeki gücünü yansıtmak suretiyle çıkarlarını kollamaya devam etmesini sağlamasının yanı sıra, Orta Asya ve İran'a ilişkin savunma harcamalarını aşağı çekmesine yardımcı olduğu ölçüde başarılı sayılabilecekti.

İzleyen yıllarda, İngiltere Antant'ın bu kıstasları büyük öl-

çüde yakaladığını görmüş, fakat aynı zamanda bunun yolunun Rusya'ya sadakatten geçtiğini, Rusya'nın ancak bu şekilde Yakındoğu'da İngiltere'nin yardımı olmaksızın tutunamayacağının idrakine varmasını sağlayabileceğini de fark etmiştir.[61] Bu da esas itibarıyla doğasında Osmanlı karşıtlığı taşıyan, Rusya'yı Osmanlılara doğru iten bir pozisyondur.

Her halükârda, bundan böyle, İngiltere'nin temel anlayışı, Rusya'nın kendisinin desteği olmaksızın Osmanlı İmparatorluğu ve Boğazlar diplomasisinde başarılı olamayacağını kavramasını sağlayıp bu desteği de, dozunu zaman ve şartlara göre ayarlamak suretiyle verdikçe Rusya'nın hep yanında durmasını temin edebileceği ana varsayımına dayalı olacaktır. Bir diğer deyişle, Rusya'nın Avrupa ve Hindistan sahalarında İngiltere'nin karşısına çıkmamasını sağlayacak en etkili yolun, İngiltere'nin Boğazlar meselesinde Rusya'nın menfaatlerini gözeteceğini ortaya koyması olduğu düşünülmektedir. Rusya'yı en derinden etkileyen ve kendi tarihselliği içine oturmuş bu en esaslı konuda yaratılacak beklentiler, şüphesiz İngiltere'ye ilave bir çekim gücü kazandıracaktır.

Ancak, bu ana varsayımın pratikte getirdiği sonuç, Rusya'nın memnuniyetinin nasıl uyandırabileceği sualinden yola çıkan İngiltere'nin, kısa süre sonra nasıl olup da illa ki Rusya'nın tatmin edilebileceği noktasına varması, Rusya'nın griliklere fazla tahammülü olmadığını kavraması olacaktır.

Gerçekten, İngiltere-Rusya Antantı diplomaside sessiz bir devrim niteliğinde olmuştur. Nitekim, çarlığın Dışişleri Bakanı Aleksandr Petroviç İzvolski, "devrim" kelimesini kullanmak istemediğinden olacak, Antant'ı iki ülke arasındaki ilişkilerde o güne dek yaşanan "en büyük evrim" olarak tanımlamıştı. Çok şeyi su yüzüne çıkarttığı için Grey'in 24 Şubat 1908 tarihinde Nicolson'a gönderdiği telgrafta kullandığı lisana bir kez daha işaret etmekte yarar vardır:

> Gidişatın bizi Rusya'yla bir araya getiriyor olmasından memnunum... Rusya, şu an itibarıyla, Japon Harbi sonrasında zayıf düşmüş olabilir. Ayrıca, dahili siyasi durumunda bazı belirsizlikler de olsa, İngiltere-Fransa-Rusya bir üçlü olarak on yıl içinde Yakındoğu siyasetine hâkim olabilecek, o zamana kadar da İngiltere'yle Rusya'nın birlikte olmalarının çıkarları gereği olduğu herhalde meydana çıkacaktır.[62]

61. Keith Neilson, *Britain and the Last Tsar...*, s. 293.

62. D.W. Sweet, R.T.B. Langhorne, "Great Britain and Russia, 1907-1914", s. 244.

Grey'in bir "üçlüden" bahsetmiş olması üzerinde özellikle durmak gerekir. Bu tanımlama, henüz ittifak olmasa da ona yakın bir birlikteliğin en başından beri mevcut olduğunu gösterir. Grey, bu üçlünün Yakındoğu politikasında, yani Habsburglar ve Osmanlılara yönelik politikada hâkim konuma geçmesini ilk hedeflerden biri olarak belirlemekle, Rusya'yı İngiltere'yle birlikte hareket etmeye sevk edecek yolun Osmanlı İmparatorluğu'ndan geçtiğine de işaret etmiş oluyordu.

Bu dönemde İngiliz Hariciyesi'nde öne çıkan hemen bütün isimler aynı yönde düşünüyor, aynı endişe ve korkularla hareket ediyordu. Mesela, Genel Sekreter Hardinge, Fransız Büyükelçisi Paul Cambon'la yaptığı bir görüşmede, aynen Kitchener gibi konuşmuş, Orta Asya'daki Rus demiryolu sistemi Demokles'in kılıcı gibi İngiliz İmparatorluğu üzerinde sallandığı içindir ki, İngiltere'nin Asya'daki geleceğini "Rusya'yla olabilecek en iyi ve dostane ilişkilerin idame ettirilmesine bağlı" gördüğünü dile getirmiştir.[63] Hardinge'in halefi Nicolson ise Rusya'nın gözetilip kollanmasında her zaman başı çekmişti. Nisan 1912 tarihli bir telgrafta şu hususları dile getirmekteydi:

> Fransa ya da Rusya dostumuz olmayacağına, Almanya olmasın daha iyi! Almanya bizi birçok sıkıntıyla karşı karşıya bırakabilir, fakat en esaslı çıkarlarımızı tehdit edemez. Buna karşılık, özellikle Rusya'nın bize olağanüstü güçlükler çıkartmaya, Ortadoğu ve Hindistan sınırında bizim için tehdit teşkil etmeye kudreti vardır. 1904 ve 1907'den önceki duruma dönecek olursak, bu gerçekten de büyük bir talihsizlik olur.[64]

Hatta, Nicolson Antant gibi özünde yaratıcı muğlaklık taşıyan bir ilişkiden vazgeçilerek, doğrudan doğruya ittifak ilişkisine geçilmesi gerektiğine de inanmıştı. Geleceğin Rusya'nın elinde olduğuna, Rusya'nın uzaklaştırılması halinde İran ve Hindistan'da İngiltere için büyük bela olabileceğine inanıyor, Rusya'yla dostluğu kaybetmemek için her türlü bedeli ödemeye razı olduğunu da açık açık söylüyordu.[65]

İngiliz Dışişleri'ndeki en etkili ideolog olup ileride Osmanlıların belli başlı karşıtı olarak sık sık karşımıza çıkacak olan Eyre

63. Keith Wilson, "British Power in the European Balance: 1906-1914", s. 38.

64. ibid.

65. Michael G. Ekstein, "Great Britain and the Triple Entente on the Eve of the Sarajevo Crisis", s. 347.

Crowe da Alman bir anneden dünyaya gelmiş olmasına rağmen, Almanya'nın İngiltere için en büyük tehdidi oluşturduğunu söylüyor, bu yüzden o da Rusya'yla olabilecek en güçlü ilişkilerden yana çıkıyordu. En önemli merkezlerde bulunan Berlin Büyükelçisi Goschen ile Paris Büyükelçisi Bertie de söz birliği içinde İngiltere'nin Fransa-Rusya ittifakıyla daha fazla yakınlaşması gerektiğini savunuyorlardı. 1910'da St. Petersburg'a büyükelçi olarak atanan George Buchanan, Rusya'yla daha fazla yakınlaşılmaması halinde sorunların büyüyüp ilişkilerin bozulacağına işaret ediyor, süratle güçlendiğine dikkat çektiği Rusya'nın dostluğunun ne pahasına olursa olsun elde tutulması gerektiğini belirtiyordu.[66] Açıktır ki, Rusya, Almanya'nın safına geçeceğine dair olası tehditler ortaya atacak olursa, çarlığın başkentindeki İngiliz Büyükelçisi bunları derhal kaale almaya hazırdı.

Şüphesiz, Antant oluşumu Almanya'da pek de haksız olmayan bir asabiyete yol açmıştı. Lloyd George, 1908 yılında Berlin'de katıldığı bir resepsiyon sırasında Şansölye Bethmann-Hollweg'in, Almanya'nın etrafının nasıl Fransa, İngiltere ve Çarlık Rusyası tarafından demirden bir çembere alındığını, bu üçlüyü bir araya getiren sebebin de birbirlerini sevmeleri değil, Almanya'ya duydukları nefret olduğunu kızgınlıkla söylediğine şahit olmuştu.[67]

* * *

İngiltere'nin 1907'den itibaren giderek daha fazla içselleştirip kanıksadığı, bilhassa Çarlık Rusyası söz konusu olduğunda Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerinde hiçbir esnekliğe alan tanımayan katılık, modern siyasi tarihte belki de en dikkat çekici anomali olmuştur. Tabii ki, "Hindistan'a doğru yola çıkarabileceği" ordular bağlamında Rusya'ya atfedilebilecek niyetlerin hesaba katılması gerekliydi. Fakat Rusya'nın bu niyetleri gerçekleştirmeye kalkışıp kalkışmayacağı, kalkışsa dahi bunun ne sonuç vereceği hiç mi hiç belli değildi. Bilakis, Rusya'nın Hindistan'a inmek için durup dururken büyük riskler almaya yanaşmaması beklenirdi. Rusya'nın dünyadaki en yüksek dağlar silsilesini aşıp üstelik kendini idame ettirebilecek bir harp ve işgal düzeni içinde Hindistan'a doğru inebileceğini ve kendisini buraya konuşlandırabileceğini düşünerek derin endişelere kapılmak oldukça garipti.

66. Keith Wilson, "British Power in the European Balance...", s. 39.

67. Harry F. Young, *Prince Lichnowsky and the Great War*, s. 32.

Şu halde, temel bir sual, İngiltere'nin niçin Çarlık Rusyası'nı dış ilişkilerinde en üst sıraya oturtmayı tercih etmiş olduğudur. Bu açıdan bakıldığında, ilginç birtakım hususlar göze çarpmaz değildir:

Bu meşhur "Hindistan'a giden yollara hâkim olmak gerektiği" paradigması, İngiltere'nin dünya yüzeyindeki hemen bütün stratejik noktalara hâkim ve böylelikle de en yaygın ve güçlü emperyalist yapıya sahip olmasının felsefi tabanını, büyük harcamalarının gerekçesini oluştura gelmişti. Bu siyaset İngiltere'nin tam anlamıyla bir emperyalist imparatorluğa dönüşmesi yolunda bir argümantasyon ve strateji oluşturmasını da mümkün kılıyor; Cebelitarık'tan Ümit Burnu'na, Mısır'dan Aden ve Singapur'a kadar uzanan İngiliz malvarlığının edinilme gerekçesini sağladığı gibi bunların stratejik bir bütünsellik içinde algılanabilmesine, toprakları henüz tam manasıyla nüfuz sahalarına ayrıştırılamamış Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik siyaset üretmesine de imkân tanıyordu.

Çarlık Rusyası'nın, bu emperyalist yapının temel direği olan Hindistan'a, bu derece bir tehdit olarak gösterilmeye, bu çerçevede en doğru tercihin Rusya'yı karşıya almamaktan da öte, onunla birlikte olmak şeklinde öne sürülmeye başlanmış olması, ancak özellikle 1904'ten itibaren Almanya'yla daha da kıyasıya sürdürülmeye başlanmış rekabet hatıra getirildiğinde saklı anlamını ele vermekte, Rusya'nın İngiltere'nin yanına çekilmesi suretiyle, Almanya'nın etrafının kuşatılması ve köşeye sıkıştırılmasının asli üst hedef olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz, bu oyunu oynamak, "Hindistan" bahanesi etrafında Avrupa'da kendisine objektif şartlarda olabileceğinden çok daha fazla önem atfedildiğini, dolayısıyla, Antant'ı Yakındoğu ve Güneydoğu Avrupa'da siyasi kazançlara çevirmek için kullanabileceğini gören Rusya'nın da işine gelmiştir.

İngiltere'nin Rus siyasetinin gerçek kimliğini teşhis edememiş, Rusya'nın bu oyunu başka şekillerde kendisine getiri sağlamak için oynadığını anlayamamış olması düşünülebilecek bir durum değildir. Bilakis, İngiltere artık hep yükselmeye devam eden Almanya'nın da olduğu bir dünyada en büyük emperyalist güç olarak kalabilmek için Rusya'nın oyunda kalmasını sağlamanın kendi çıkarına olacağını, bizzat oyunun kurucusu olarak herkesten daha iyi biliyordu.

Hem İngiltere, hem de Fransa, kendi stratejik konumlanmalarından kaynaklanan ve esas itibarıyla Almanya'yı olduğu yerde tutabilmek, hatta günün birinde Almanya'yla bir hesaplaşmaya girişilmesi ihtimali karşısında hazırlıklı olabilmek açısından Rusya'nın ilgisinin Avrupa'ya yönelik tutulması gerektiği nokta-

sında her zaman hemfikir olmuşlardı. En başta bu sebeple, Antant'ın birincil siyaseti Rusya'nın merkezi Avrupa'ya yönelik askeri gücünün arttırılması olmuştur. VII. Edward ile II. Nikola'nın 9-10 Haziran 1908 tarihlerindeki meşhur Reval[68] görüşmelerine katılan Dışişleri Genel Sekreteri Hardinge, görüşmelere hâkim olan olumlu havadan istifadeyle, çarlığın Dışişleri Bakanı İzvolski'ye "Rusya'nın Avrupa'da kudretli olması halinde kıtada barışı tayin edecek güç, böylece dünyada barışın sağlanmasında da büyük söz sahibi olacağını" söylemeyi ihmal etmemiş, Rusya'nın dikkatini Avrupa'ya çekmeye çalışmıştı.

Bir siyasi yapı olarak İtilaf Bloku'nun nasıl çalışıp hangi sonuçları ürettiğine, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve beka sorunu açısından bakıldığında, çarlığın bu yapı içinde tutulmasının bedelinin her zaman Yakındoğu'da ve esas itibarıyla Osmanlıların kayba uğratılmasıyla ödendiği görülecektir. Dolayısıyla, Jön Türkler'in Reval görüşmesinin gelecek için ne gösterdiği hususunda yanılmış olduklarını iddia etmek ve bu korkularını küçümsemeye kalkışmak hiçbir şekilde doğru değildir. Jön Türkler, İngiltere'yle çarlık arasındaki yakınlaşmanın doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu'nun beka sorununun daha da ağırlaşması anlamına geleceğini doğru kavramış, haklı bir telaş içine düşmüşlerdir.

1914 yaklaştıkça, İtilaf Bloku Osmanlıların en meşru beklentilerini dahi kaale almayacaktır. Zira, bir yanda Çarlık Rusyası'nın ihtiraslarının karşılanması, diğer yanda ise Osmanlıların temel haklarının gözetilmesi, birbirinin zıddı hedefler teşkil etmektedir. Hatta İtilaf'ın bu iki parametre arasında bir derece eşit mesafe tutturmak gibi bir kaygısı dahi olmamış, içeriğine baştan itibaren kurgulanmış olan Osmanlı karşıtlığı, İstanbul ve Boğazların Rusya'ya söz verilmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır.

Osmanlılar pek çok sorunla boğuşmak durumunda olan ve gittikçe güç kaybeden eski bir Doğu imparatorluğu iken, İngiltere ve Fransa için Çarlık Rusyası ne pahasına olursa olsun ellerinde tutmak istedikleri yükselen güçtü... Bu durumda, Rusya'nın saf değiştirip Almanya'nın yanına geçmesi ihtimali, ne İngiltere, ne de Fransa'nın görmeye dayanabilecekleri bir karabasandı. Rusya'nın İtilaf ortaklarının Balkanlar ve Osmanlı ülkesiyle ilgili hemen her meselede zaman zaman Rusları dahi şaşırtacak şekilde çarlığın çıkarlarını gözetmiş olmalarının nedenlerini başka bir yerde aramaya gerek yoktur. Bu tarihlerdeki, gerek İngiliz, gerekse Fransız diplomatik yazışmaları, her iki ülkenin de Rusya'nın

68. Bugün Estonya'nın başkenti olan Tallinn.

kendi başına buyruk bir politika izlemesinden, ki bundan da hemen her zaman Almanya'yla yakınlaşma kastedilmektedir, ne denli endişe duyduğunu ortaya koyar niteliktedir.[69]

Emperyalizmin hâkim olduğu dünyada yaşayabilmek, kurtlar sofrasında yer bulabilmek için, bir değil birkaç göreceli üstünlüğe aynı anda sahip olmak gerekiyordu. Rusya'nın, büyük nüfus, muazzam genişlikte bir coğrafya, en önemlisi de büyük bir kara ordusu gibi öne sürebileceği kozlar elinde olmasa ve çarlık, yabancı nüfuzuna herhangi bir direnç gösteremeyecek, aklından diriliş senaryoları geçiremeyecek kadar düşkün, olabildiğince uzanıp giden kendi halinde bir gezegenden ibaret olsaydı, ne İngiltere, ne de Fransa Rusya'nın üzerine düşerdi.

* * *

Almanya da çarlığa yönelik açılımlarda bulunmuş, Rusya'yla geniş çaplı bir anlaşmaya varmak suretiyle Antant'ı nötralize etmek yönündeki ümitlerini uzun süre yüksek tutarak, bu yönde epey gayret göstermişti. Japonya'yı Rusya'ya karşı İngiltere'nin cesaretlendirdiğini düşünen, liberal İngiltere'den hoşlanmayan çarlığın daha gelenekçi kesimleri de, Bismarck dönemindeki Üç İmparatorlar Ligi'nde olduğu gibi Almanya'dan yana bir zihniyeti muhafaza ederek "tehlikeli ve kurnaz" buldukları İngiltere'yle yakınlaşma politikasına karşı çıkmışlardır. Bu yüzden, Rusya da Antant bağları nedeniyle Almanya'yla ilişkilerinin içine düştüğü durumu zaman zaman sorgulamak durumunda kalmıştır. Gerçekten, Rusya'nın kesinkes şurada ya da burada durmasını zorlayan çok kuvvetli bir jeostratejik sebep veya katı bir menfaat ortada görünmüyordu. Hatta Rusya Avusturya-Macaristan'la dahi anlaşma yolları bulmaktan kendisini alıkoyamayabilirdi. Nitekim bazı Rus tarihçilere göre, Çarlık Rusyası son anda bile ancak gelişmelerin akışıyla Almanya karşısındaki safta kalmıştır.[70]

Ne var ki, çarlık açısından en önemli mesele, Paris para piyasalarından kredi temin edebilmekti. Almanya'yla bir yakınlaşma halinde Fransa'nın kendisine çeşitli güçlükler çıkartacağından, daha önce de bu silaha başvurmuş olan Paris'in yine kredi musluklarını kapatmaya yelteneceğinden kuşku duyamazdı. Ordunun modernizasyonunu sürdürebilmek için Paris menşeli kredi akışının de-

69. D.W. Spring, "Russia and the Franco-Russian Alliance...", s. 590.

70. I.V. Bestuzhev, "Russian Foreign Policy: February-June 1914", s. 95.

vam etmesinin şart olduğunu bilen Rus Genelkurmayı, her zaman Fransa'yla ittifakın Rusya'daki en ateşli savunucusu olagelmiş, eli de hep Almanya'dan yana muhafazakâr ve aristokrat kesimlerden üstün çıkmıştır. Şüphesiz, kendisini bir Büyük Güç olarak gören ve öyle algılanmak isteyen Çarlık Rusyası'nın bir büyüme ve kalkınma, güç projeksiyonu stratejisine de ihtiyacı vardı. Fakat bu büyük iddia Fransa'dan sağlanabilecek krediler olmaksızın zemini hazırlanabilecek, devam ettirilebilecek bir şey değildi.

Rusya'nın Fransa'yla 1909 yılındaki borçlanma görüşmeleri bu bağımlılık durumuna iyi bir örnek teşkil eder: Rusya, bir yıl önce Baltık ve Karadeniz filolarının yenilenmesine karar vermişti. Zamanın en güçlü savaş gemisi olan dretnot sınıfı zırhlılar Rus tersanelerinde inşa edilecekti. Fakat tecrübe ve teknik donanım eksikliği, Rusların dışarıdan yardım almasını gerekli kılıyordu. Açılan ihaleyi Alman *Blohm und Voss* firmasının salt teknik görüş ve liyakat temelinde kazanmak üzere olduğu yolunda Paris'e ulaşan duyumlar, Fransız Dışişleri'nce hemen basına sızdırılmış, Rusya'nın Fransa'nın parasıyla Almanlarla iş yapmasının önüne geçilmesini isteyen başyazı ve yorumlar, Fransız diplomasisinin çarlık üzerinde baskı kurmasını sağlayacak şekilde ortalığı kaplamıştı. Başbakan Vladimir Kokovtsov, bu baskıya ne kadar direnmiş, ortaya çıkan durumun Rusya'nın Büyük Güç statüsüyle bağdaşmadığını ne kadar ileri sürmüşse de, neticede Alman firması ihaleden çıkartılmış ve bir İngiliz firması ihaleyi kazanmıştır.[71]

1913'te de Kokovtsov'un yine karşı çıkmasına rağmen, Fransız ve Rus Genelkurmayları arasındaki görüşmelerde, Fransa'nın Rusya'ya kredi açmak için şart koştuğu askeri-stratejik amaçlı demiryolları konusunun ayrı bir gündem maddesi olarak yer alması engellenememişti. Fransa'nın inşaatlarının bir an önce tamamlanmasını istediği demiryolları, Alman ve Avusturya-Macaristan cepheleri düşünülerek planlanmış, ekonomik getirisi olmayan hatlardı. Bunlara harcanacak çok yüksek miktarları ekonomik gerekçelere dayandırmak olanağı da yoktu. Rusya, Büyük Güçlerden biri olsa da mali açıdan dışa, esas itibarıyla da Fransa'ya bağımlıydı. Avrupa'daki gerilimler arttıkça, bu bağımlılık da gittikçe daha fazla askeri-stratejik bir nitelik kazanıyor; salt ekonomik mülahazalar geriye düşüyordu.

31 Ocak 1911 tarihli *Le Temps* gazetesinde yayımlanan ve Üçlü İttifak'ın diriliğine ve hareketliliğine karşın Antant'ın hareketsiz-

71. D.W. Spring, "Russia and the Franco-Russian Alliance...", s. 569.

liğini eleştiren bir makale üzerine Eyre Crowe şu mütalaada bulunmuştu:

> Buradaki temel gerçeklik, şüphesiz, Antant'ın bir ittifak olmamasıdır. Günün birinde en acil hallerde işe yarayacak içerikten yoksun olduğu meydana çıkabilir. Çünkü Antant her şeyden önce bir zihinsel hal, hükümetler tarafından paylaşılan bir genel siyaset görüşü olmaktan öteye giden bir şey olmadığı gibi, belki de tüm muhtevasını yitirmesine sebep olabilecek derecede de müphem bir şeydir.[72]

Eyre Crowe'un yukarıda işaret ettiği müphemiyet hali, aslında Antant politikalarına hayatiyet veren esas unsurdu. Her şey belirlenmeye, Fransa ve İngiltere'yle Çarlık Rusyası arasındaki ilişkilerin çerçevesi zapturapt altına alınmaya, karşılıklı yükümlülükler de kaydedilmeye kalkışılsaydı, bağlayıcı anlaşmalara karşı olan İngiliz gelenekleri, kamuoyu ve siyasi ortam buna müsaade etmez, Antant'ın doğmasına yol açmış o paylaşılan zihin halinin daha ileri adımlar için yeterli olmayacağı da meydana çıkardı.

Tabii, İngiltere dogmatik bir şekilde izlediği Rusya siyasetinin bedelini ödememiş değildir. 1914 Temmuzu'nda Rusya'nın itidal ve özenle hareket etmek noktasına getirilememesi, Almanya ve Avusturya üzerinde İngiliz diplomasisinin tamamen işlevsiz kalması ve Osmanlılara karşı güdülen husumet sonucunda büyük Osmanlı coğrafyasının savaşa sürüklenip, İngiltere için yeni cepheler ortaya çıkarması ancak bu tür bir dogmatizmin yol açabileceği kör noktalar yüzünden meydana gelmiştir.

Osmanlı-Rus ilişkilerinin asırlar öncesine dayanan uzun tarihi, Rusya'nın tatmin edilme yolları hakkında yeterince fikir verdiği cihetle, Antant'ın daha oluştuğu andan itibaren Osmanlılar lehine bir gelişme olarak görülemeyeceği de yeterince açıktı. Temmuz 1908 Temmuz 1914 döneminde Osmanlılar arasında hâlâ İngiltere'nin iyi niyetine bel bağlamaya çalışanlar, tek çıkar yolu İngiltere'yle birlik olmakta görenler, uluslararası siyasetin yeni gerçekliklerinden bihaberdiler. Başta Kâmil Paşa ile Prens Sabahaddin ve taraftarları olmak üzere, önce Ahrar, bilahare Hürriyet ve İtilaf fırkalarında toplanıp muhtelif nedenlerle İttihat ve Terakki'ye muhalefet yürüten tüm kesimlerin bu İngiltere yanlısı çizgide buluşmuş olmaları, gayet dikkat çekicidir.

Jön Türkler'den önce tarih sahnesine çıkmış olan Genç Os-

72. Kenneth A. Hamilton, "Great Britain and France, 1911-1914", s. 324.

manlılar, şayet imparatorluğun fazlasıyla geriye düşmüş, Büyük Güç olarak nitelendirilme kıstasları bağlamında oldukça da tükenmiş olduğunun, Avrupa'da neredeyse tamamen farkına varıldığı o kritik ana tekabül eden Kırım Harbi'nin hemen sonrasında, mesela (Osmanlı İmparatorluğu'nun 1856 Paris Konferansı'yla Avrupa Ahengi'ne dahil edilmesinin gerekli kıldığı bir yan ürün olarak) 1860'lı yılların başında, hatta (Avrupa'nın çehresini değiştirmesi mukadder devrimsel nitelikte bir gelişme olarak Alman Birliği'nin kurulmasıyla birlikte) 1870'li yıllardan itibaren iktidarda yer bulabilmiş olsalardı, Osmanlılar da kaderlerini döndürecek İngiltere-Almanya rekabetinin ve Antant oluşumunun etkilerini herhalde çok daha az hissedebilirlerdi. Zira o zaman Osmanlılar da diğer güçlerin parçalamaya değil, yanlarına çekmeye çalışacağı arzulanabilir bir müttefik olma yollarına girmiş olabilecek, nerede isyan çıkmışsa orada küçülmekle karşılaşmak zorunda kalmak yerine, stratejik küçülmenin güç toparlamasının artık başlıca şartı haline gelmiş olduğunu belki de daha erken bir aşamada kavramış olacaklardı.

Yenileşme ve reform hareketi iktidarda yer bulamadığı, şu halde yeterli çap, vüsat ve derinliği kazanamadığı, ne zamandır ihtiyaç duyulan Batılı anlamda kritik yoğunluklara ulaşılamadığı için Jön Türkler kayda değer güç kaynaklarından yoksun kalmış, devasa bir ülkede doğdular. Avrupa'da çok güçlü önyargıların şekillendirdiği bir Osmanlı algılamasının yarattığı, aşılması çok zor duvarlara çarpa çarpa sadece altı yıl sonra, tam gün ağarırken, 29 Ekim 1914'te Kilyos önünden Sivastopol ve Odesa'ya doğru yola çıktılar.

III

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik aktif husumet siyaseti

> İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki nüfuzunun artması ve memleketin iyice içlerine sokulmasına yol açacak, kontrolü de münhasıran İngiltere'ye ait olacak büyük bir teşebbüse cevaz vermektense, İngiltere'ye yılda bir ya da iki milyon sterlin vermeye razıyım.
>
> Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa

En açık ifadeyle, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na uzun zamandır husumet beslediği, bu husumeti de gittikçe daha aktif hale getirdiğini söylemek yanlış olmaz. Gerek II. Abdülhamid, gerekse İkinci Meşrutiyet dönemlerinde bu husumete tanıklık eden, Osmanlıların ağzında epey kötü tat bırakmış çok sayıda örnek vardır.

İngiltere, 1908'den sonra da sadece Antant ve Rusya siyaseti yüzünden değil, birtakım basit emperyalist çıkarlarından dahi vazgeçmek istemediği için Osmanlı İmparatorluğu ve Jön Türkler'e karşı kapsamlı ve geniş mülahazalardan hareketle geliştirebileceği daha bütüncül yaklaşımlarla ortaya çıkmayı yeğlemeyecek, ne zamandır elde etmiş olduğu birtakım hakları ilanihaye devam etmesi gereken kazanımlar mertebesinde görerek, sömürüye yol açtıkları ortada olduğu halde bunlardan vazgeçmeye hiçbir şekilde yanaşmayacaktır.

Örneğin, İngiltere menşeli Lynch firması, Dicle ve Fırat üzerindeki seyrüsefain hakları üzerinde yıllardır tekel sahibi olduğundan istediği gibi fiyatlandırma yapıyor, fahiş kârlar elde ediyordu. Jön Türkler, yöre halkında büyük bir memnuniyetsizlik yaratan bu tekel haline müdahale etmek istemişlerdi. Çok güçlü ve varlıklı bir aileye mensup olan Irak Yahudilerinden Bağdat mebusu Sasun Efendi'nin Lynch firmasının tekelinin kaldırılması yönünde Meclis'teki Arap mebusların da desteğini arkasına almış şekilde girişimlere başlayacağı yollu söylentilerin artması üzerine, İngiliz Dışişleri'nin ilk aklına gelen, Babıâli'nin gümrük vergilerinin

yüzde dört arttırılması yönündeki talebinin kabul edilmeyeceği tehdidinin savrulması olmuştur.[73]

Osmanlı hükümeti, kendi topraklarında nereden bir miktar gelir sağlamayı umuyorsa, karşısında ticaretinin zarardide olacağı iddiasıyla ortaya çıkan ve girişimlerini engelleyen İngiltere'yi buluyordu. Bu sebeple, "liberal" İngiltere de, Antant ortağı Fransa da, Düyun-ı Umumiye rejimine tabi olarak zaten gayet kısıtlı bir bütçe dairesi içinde hareket etmek zorunda olan Jön Türkler'in devlet gelirlerini arttırmak yönündeki çabalarının karşısında durmakla, reformların yaşama geçirilmesi için gerekli kaynakların elde edilmesinin önündeki başlıca engelleri oluşturmuşlardı.

Büyükelçi Gerard Lowther ve Sefaret Baştercümanı Gerald Fitzmaurice gibi müfrit Jön Türk düşmanlarından her zaman çok daha dengeli olabilmiş, gerektiğinde şahsi görüşlerini kurumsal kimliğinden ayrı tutabilmiş önemli bir gözlemci olan, Düyun-ı Umumiye'deki İngiliz temsilci Adam Block, Jön Türkler'le beraber imparatorluğun idaresinde, maliye ve deniz kuvvetleri ile orduda iyileştirmeler sağlanabilmiş olduğunu düşünmekle birlikte esas meselenin Osmanlıların kronik parasızlığında düğümlendiğini vurguluyordu. Block, memur maaşlarını ödemekte dahi büyük sıkıntıyla karşı karşıya olan Osmanlıların, kendi adlarını taşısa da aslında bir Fransız bankası olan Osmanlı Bankası elinde çektiklerine bakıldığında, Jön Türkler'in devleti mali bakımdan Fransa'ya bağımlı olmaktan kurtarmaya çalışmak yönündeki çabalarına hak vermek gerektiğini de cesurca dile getirmişti.[74]

Beklendiği üzere, Osmanlı hükümeti, memurların maaşlarının ödenmesini sağlayacak krediyi 1909 başında Fransa'dan talep etmişti. Ancak, o sırada Tütün Rejisi'nin millileştirilmesine yönelik çabalara şiddetle karşı çıkan Fransa'nın aklından başka şeyler geçmekteydi. Osmanlıların kredi ihtiyacı gittikçe daha acil bir hal alırken, eline Maliye Bakanı Cavit Bey'in direncini kırıp Jön Türkler'e bir ders vermek için fırsat geçtiğini düşünen Fransa, kredi talebini geri çevirmeyi tercih etmişti. Jön Türk heyeti bu gelişme üzerine Londra'ya gitmek üzere Paris'ten ayrılmış, fakat heyet henüz yoldayken Paris'ten çekilen bir telgrafla, Fransa tarafından reddedilmiş bu talebin İngiltere tarafından kabul edilmesinin doğru olmayacağı hatırlatılmıştı. Yani, karar siyasiydi; ekonomik

73. Lowther'dan Grey'e 13 Ekim 1909 tarihli ve 320 sayılı telgraf, FO/371/759; Lynch'in Osmanlı hükümeti nezdinde baskı kurulması yönündeki talepleri için FO/371/760.

74. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire...*, s. 35.

gerekçelere bağlı olarak alınmamış, sadece Jön Türkler'e siyasi bir ders verilmek istenmişti. Antant ilişkileri bir yana, kendisi de Jön Türkler'in "ukalalığı" ve millileştirme siyasetinden hoşnut olmayan İngiltere, Fransa'nın bu ricasını adeta bir emperyalistler arası dayanışma gösterisi çağrısına uyarcasına kabullcnmiştir.

Jön Türkler'in hayranlık duyduğu, iyi ilişkiler geliştirmek istediği *Entente Cordiale* bu en can alıcı noktada yardımcı olmak bir yana, kendini uzak tutmuş, elzem harcamalar için ihtiyaç duyulan 9 milyon lira tutarındaki krediyi vermeye yanaşmamıştı. İngiltere, tam da Jön Türkler'i kazanabileceği bir sırada Fransa'nın cezalandırma siyasetinin dümen suyuna girmekle Osmanlıları kolayca feda edebileceğini göstermiş; Şark'ın kendine gelmesi yolunda yeni bir irade ortaya koymak isteyen siyasi harekete makul bir şans vermekten yana çıkmamıştır. Buna karşın, Berlin krediyi hiçbir zorluk koşmadan temin edecektir.[75]

Dönüm noktası niteliğindeki bu gelişmeyi Mahmud Muhtar şu şekilde nakleder:

> Fransa'dan ümit kesince Maliye Nazırı Cavit Bey istikraz için Londra'da Sir Ernest Cassels'e müracaatla muvafakatini elde etmişken, Lord Hardinge ve Sir Mallet vasıtasıyla ortaya konulan engeller sebebiyle eli boş olarak döndü. Anlaşıldı ki, Mösyö Pichon'un basiretsiz siyasetine Edward Grey de iştirak etmekte ve bu durumdan istifade edecek fırsatçı bir Almanya mevcut olduğu hiç hesaba dahil edilmemekteydi... Deutsche Bank direktörlerinden Hellfriech İstanbul'a süratle gelerek istikraz muamelesini 48 saat zarfında neticelendirdi.[76]

Burada, Almanya için "fırsatçı" demek ne o kadar kolay, ne de o kadar açıklayıcıdır. "Fırsatçılık"tan daha fazla ortada olan, Almanya'nın Jön Türkler'in Antant tarafından iflasa sürüklenip bellerinin kırılmasını istememesidir.

Birkaç istisnai hal dışarıda bırakılacak olursa, İkinci Meşrutiyet döneminde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik izlediği, kaynağını "aktif husumet" olarak vasıflandırılabilecek bir kapalılık ve sertlikte bulan elverişsiz, gittikçe de daha ağır tonlar içinde öne sürülen siyaset anlayışı, ilişkilerin kendi değer çerçevesi ve doğru kapsamı içinde cereyan etmesine hiçbir zaman olanak tanımamış, Temmuz-Ekim 1914'te Osmanlılar üzerinde Avru-

75. Feroz Ahmad, "Great Britain's Relations with the Young Turks...", s. 318.

76. Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s. 120.

pa'daki kriz ve savaşa odaklı olağanüstü baskıların icra edilmesiyle de son bulmuştur. İngiltere, bu dönemde, ne olursa olsun kendi çıkarları lehinde netice almak, gerekirse oldubittiler yaratmak peşinde olmuş, Jön Türkler'e de son derece üstünkörü ve sığ, hemen tamamen önyargılara dayalı, sıkça hoşgörüsüzlük ve küçük görmeyle de bezenmiş bir yaklaşım sergilemekten hiçbir zaman vazgeçmemiştir.

* * *

Kayzer II. Wilhelm'in 18 Ekim 1898 haftasında İstanbul ve Kudüs'e gerçekleştirdiği ziyaret, Almanya'yla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştı. Nitekim, ziyaretten sadece bir ay kadar sonra devrin en büyük ve prestijli projelerinden olup Osmanlı ülkesi üzerinde İstanbul'dan Basra ve Körfez'e kadar uzanacak bir ana arter öngören Bağdat Demiryolu'na ilişkin ön lisans anlaşması 26 Kasım 1899 günü Almanya'nın yönetimindeki bir konsorsiyum ile Osmanlı hükümeti arasında imzalanmış, nihai lisans anlaşmasının 5 Mart 1903 günü İstanbul'da imzalanmasını müteakip, aynı yılın Temmuz ayında demiryolunun inşasına başlanmıştır.

Bağdat Demiryolu projesi, başından itibaren gerek II. Abdülhamid, gerekse Jön Türkler tarafından doğru bir çerçeve içinde ele alınmış, proje ekonomik açıdan Osmanlı ülkesini bütünleştirici bir unsur ve aynı zamanda askeri imkân ve kabiliyetleri arttıran stratejik bir yatırım olarak da görülmüştür. Buna karşılık, İngiltere ve Çarlık Rusyası, projeyi Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na attığı bir pençeden ibaret saymış, projenin özünden uzak, ister istemez de engelleyici bir siyasi pozisyon benimsemişlerdir. Çarlığın Mart 1900'de, yani Bağdat Demiryolu'na ilişkin anlaşmadan sadece dört ay sonra Osmanlılarla imzaladığı Karadeniz Anlaşması'yla Doğu Anadolu'da demiryolları inşa edilmesini kendi askeri stratejisi doğrultusunda engelleyebilmiş olduğu da daha önceki satırlardan hatırlanacaktır. İngiltere de Bağdat Demiryolu'nun Basra'ya ulaştırılacak olmasını Körfez üzerinde güçlü bir askeri tehdit olarak değerlendirmiş, 1903'te nihai lisans anlaşmasının imzalanmasından önce projeye ortak olması yönünde yapılan teklifi de yeterli görmeyerek geri çevirmesini müteakip girişimi her fırsatta baltalamaya çalışmıştır. İstanbul ile Bağdat arasında kurulacak doğrudan bağlantı, şüphesiz bölgede Osmanlı hükümetinin otoritesini arttıracak, bu da İngiltere'nin Körfez ve

Mezopotamya'da güttüğü farklı amaçlara sekte vuracaktı.[77]

Eski Hindistan Genel Valisi Lord Curzon, Mart 1911'de Lordlar Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada İngiltere'nin bölgeye bakış açısını oldukça eksiksiz bir şekilde ortaya koymuştu: Curzon'a göre, Hindistan'ın sınırları Basra Körfezi'nden başlamaktaydı. Yani, Körfez Hindistan'ın karasuları içindeymiş gibi telakki edilmeli, dolayısıyla başka herhangi bir ülkenin bu sularda rakip hale gelmesi söz konusu dahi edilmemeliydi. Körfez'de herhangi bir yabancı gücün ortaya çıkmasının engellenmesi, İngiltere'nin dış siyasetinin belli başlı ilkelerinden biri haline gelmişti.[78]

Öte yandan, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı da Haziran 1912'de Dışişleri'ne gönderdiği bir yazıda, hiçbir yabancı gücün Malta'nın doğusunda deniz üssü haline dönüştürebileceği bir liman edinmesine izin verilemeyeceğini vurgulamaktaydı.[79] İngiltere'nin imparatorluğunu bu derece kıskançlıkla koruması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Malta'nın doğusu ile Basra Körfezi arasında kıskaca alınması stratejisinin Kıbrıs ve Mısır "edinimlerinin" sonrasında da şiddetini azaltmamış olarak devam ettiğini göstermekteydi. Kuşkusuz, bu dönemde petrolün stratejik bir meta olarak arz ettiği önemin gittikçe daha fazla fark edilmeye başlanmış olması da bu kıskaç stratejisine İngiltere'nin gözünde ilave bir geçerlilik kazandırmıştı.

Dışişleri Genel Sekreteri Nicolson şöyle yazmaktaydı:

> Almanlar, Bağdat Demiryolu'nu kontrolleri altında tuttukları yetmiyormuş gibi nehir üzerindeki seyrüsefaini de kontrol etmek için girişimlerde bulunuyorlar. Mezopotamya ve İran'da petrol çıkarma ruhsatları da elde ettikleri takdirde, hiç şüphesiz Hindistan açısından son derece önem taşıyan bu bölgede bizim aleyhimize olarak çok güçlü bir siyasi nüfuz elde etmiş olacaklardır.[80]

Bu çerçevede, İngiltere'nin Bağdat Demiryolu projesine yaklaşım tarzı, Osmanlıların asli menfaatlerini, en başta da birikmiş devlet borçları ve kapitülasyonlar rejimi yüzünden zaten çok sığ bir vergi tabanına sahip Osmanlıların devlet gelirlerini arttırmak

77. E.T.S. Dugdale, *German Diplomatic Documents, 1871-1914, Cilt III: The Growing Antagonism, 1898-1910*, s. 368.

78. Marian Kent, "Great Britain and the End of the Ottoman Empire", s. 173.

79. a.g.m., s. 184-185.

80. Joseph Heller, *British Policy towards the Ottoman Empire 1908-1914*, s. 91.

yolundaki meşru girişimlerini hangi öngörüsüz bakış açısından ele aldığına dair çok şeyi açığa çıkarır. Grey, askeri-stratejik inikâslarının yanı sıra İngiltere'nin Mezopotamya'daki sömürgeci ticari çıkarlarını da etkileyeceğine kesin gözüyle baktığı Bağdat Demiryolu'nun inşasında kullanılmak üzere ek gelir yaratacağı veya başka gelirleri bu yolda serbest bırakacağı gerekçesiyle Osmanlı hükümetinin gümrük gelirlerinin yüzde dört oranında arttırılması yönündeki talebinin, nihai karar mercii olan Düyun-ı Umumiye Komisyonu'nda reddedilmesi talimatını bu sebeple vermiş, söz konusu vergi arttırımına rızasını ancak Bağdat Demiryolu'na İngiltere'nin de kendi istediği şekilde ortak edilmesi yahut apayrı bir proje olarak Dicle Vadisi Demiryolu imtiyazının İngiltere'ye tanınması halinde verebileceğini bildirmiştir.[81]

Düyun-ı Umumiye'de temsil edilen devletlerin, ki bunlardan esas itibarıyla Fransa ve İngiltere'yi anlamak gerekir, oluru sağlanmadan Osmanlı devleti vergi dilimlerini yükseltemediği cihetle, gerçekten de "rıza vermek" söz konusudur. Neticede, Osmanlı Devleti'nin aslında egemenlik haklarından kaynaklanan bir talebi olarak görülmesi gereken vergi oranlarının arttırılması isteği, İngiltere ve ardından gelen Fransa'nın bu blokajı yüzünden Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasına değin gündeme dahi gelmemiş, Antant Osmanlılar üzerinde bu derece tavizsiz ve ezici bir emperyalist siyaset uygulamıştır.

İngiltere'nin, çok dayattığı gibi, Bağdat-Basra arasında mevcut projeden ayrı bir imtiyazın sahibi haline getirilmesi ise Osmanlı ülkesinin nüfuz alanlarına bölünmesinin artık resmedilir hale gelmesinden başkaca bir anlam taşımayacaktı. Bu tarihlerde ABD'nin hiç kimse karışmadan demiryollarını ülke içine yaydığı, Avrupa'da demiryolu ağlarının en kendi halinde kasabalara kadar ulaştığı hatırlanacak olursa, Osmanlılar açısından durumun arz ettiği vahamet daha iyi göz önüne getirilebilecektir.

Bağdat Demiryolu'nun, hemen tüm İkinci Meşrutiyet dönemi boyunca Osmanlıların İngiltere'yle olan ilişkilerinin daha da karmaşık ve sorunlu bir hal almasına yol açan başlıca etmenlerden biri olduğu açıktır. Grey, Nisan 1910'da görüştüğü Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya Bağdat Demiryolu'nun bir Alman projesi olduğunu, bu meyanda, demiryolunun inşasından İngiltere'nin çıkarlarının zedelenmesi amacının güdüldüğünü, Basra'ya ulaştığı anda Körfez'deki siyasi durumu İngiltere ve Hint İmparatorluğu aleyhine değiştirmiş olacağını ileri sürmüş, Lowther'a bir telgraf

81. British Documents VI 292, 340, 350, 388.

gönderdiğini ve şimdi vurgulamakta olduğu tüm bu hususları bir kez de Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'ya "okumasını" Lowther'dan istediğini söylemişti.[82]

Maliye Nazırı Cavit Bey, aşağıdaki ifadeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı en temel sorunlardan birinin gerçek niteliğini iyi tarif etmiş oluyordu:

> Bağdat Demiryolu imtiyazının büyük dezavantajı, üstüne yapışıp kalan ve memleket için bitmek bilmeyen bir mesele, bir üzüntü ve endişe kaynağı olarak ortaya çıkan siyasi niteliği olmuştur. Bu mesele, tek kelimeyle ifade etmek gerekirse, Türkiye'nin siyasi yaşamını zehirlemiştir. Bağdat Demiryolu imtiyazı verilmemiş olsaydı, Jön Türk hükümeti devraldığı siyasi ve ekonomik sorunları çok daha kolay halledebilirdi. Fakat her neye mal olmuş olursa olsun, Abdülhamid'in bu imtiyazı tanımaktaki cesaretini de takdir etmek gerekir, zira Bağdat Demiryolu imparatorluğun savunulması ve iktisadi kalkınması için son derece gerekliydi. Ne yazık ki, Türkiye siyasetle ekonominin iç içe geçtiği bu tür imtiyazlardan hep büyük sıkıntı çekmiştir.[83]

Bağdat Demiryolu sistemi sayesinde Osmanlılar Körfez'e asker sevkiyatı yapabileceklerdi. Tabii, böylesine stratejik nitelikli bir hattın ortaya çıkması, İngiltere'nin hoşuna gidebilecek bir durum değildi. İngilizler tarafından işletilen Aydın-Kasaba gibi kısa demiryolları daha ziyade hammaddelerin limanlara taşınması için kullanılırken, Bağdat Demiryolu'nun Anadolu'yu dışa açacağı ve yöresel ürünlerin ucuza taşınmasını sağlayarak gelirleri de arttıracağı hesap edilmekteydi. Günümüzden bakılınca ne denli inanılmaz gözükse de Anadolu'da üretilen buğday, sırf taşıma masrafları yüzünden Amerika'dan ithal edilen buğdayla rekabet edememekteydi.[84]

Lakin Cavit Bey'in de işaret ettiği üzere, ülkenin savunulması ve kalkınması için gerek duyulan tüm proje ve hamleler, derhal Büyük Güçler arasındaki rekabetin içinde mütalaa ediliyor, doğru çerçevelerinin dışına çıkartılıyordu. Bağdat Demiryolu, Osmanlı İmparatorluğu'nun objektif şartlarından kaynaklanan bir gereklilik olduğu halde, İngiltere'nin gözünde Almanya'yla sürdürdüğü ve giderek kızışan rekabet bağlamında rakibinin Osmanlılardan koparmış olduğu bir projeden ibaretti. Konuya münhasıran bu je-

82. British Documents VI No 350, 466, 467, 496.

83. Edward Mead Earle, *Turkey, the Great Powers and the Baghdad Railway*, s. 235.

84. Feroz Ahmad, "The Late Ottoman Empire", s. 28, dipnot 29.

ostratejik açıdan bakmaya alışmış olan Londra, daha Jön Türk Devrimi'nin ilk günlerinde Almanya'nın Bağdat Demiryolu imtiyazı konusunda taviz vermek zorunda kalacağı ümidine de kapılmamış değildi.[85] Dışişleri Genel Sekreteri Hardinge, Berlin'deki Büyükelçi Goschen'e gönderdiği bir telgrafta, kuşkusuz Almanya'yı kastederek, "Şu Jön Türkler iyice bir yerlerine oturur ve memlekette iyi bir idare sağlarlarsa, başka devletlerden ziyade bizim işimize gelen bir oyunu oynamaya başlayabilirler" demekteydi.[86]

* * *

Osmanlı hükümeti, gümrük vergilerinin yüzde 11'den yüzde 15'e yükseltilmesi yönündeki talebini, 27 Mayıs 1909 günü Düyun-ı Umumiye üyesi devletlere bildirdiğinde, İngiliz Dışişleri konuyu İmparatorluk Savunma Komitesi'ne bağlı çalışan Mezopotamya Demiryolları Komitesi'ne havale etmiş, anılan komite de Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfuz alanları tesisi siyasetinin güdüldüğünü iyice açığa çıkartan aşağıdaki teklifin Osmanlı hükümetine iletilmesini 24 Temmuz günü Dışişleri'nden istemişti:

> 1) Bağdat ile Basra arasında, gerekirse mevcut Alman imtiyazıyla rekabet halinde olacak ve Dicle Vadisi boyunca uzanacak bir demiryolu inşası için İngiltere'ye ayrı bir imtiyaz tanınmalıdır. İmtiyazın Türk hükümeti tarafından garanti altına alınmasına ihtiyaç duyulmamaktadır. (Bu, finansmanın İngiltere tarafından üstlenileceği anlamına geliyordu.)
>
> 2) Yahut, Türk hükümeti, İngiliz finansörlerin demiryolunun Bağdat-Basra bölümünün inşası ve bu bölümün İngiliz grubunca kontrol edilmesi hususunda Almanlarla anlaşmaya varmaları halinde, ilgili sözleşmenin, demiryolu kuzeyden Bağdat'a ulaşmadan önce Bağdat'tan güney yönünde herhangi bir inşaata girişilmesini men eden 29. maddesini İngiliz grubu lehine iptal etmelidir.[87]

Yani, Bağdat Demiryolu'nun İngiliz İmparatorluğu için büyük stratejik önem arz eden Bağdat-Basra kesimi, muhakkak surette İngiltere'nin başını çektiği bir grup tarafından finanse edilerek İngiltere'nin kontrolünde olmalı; bu bölümün inşası İstanbul

85. S.A. Cohen, *British Policy in Mesopotamia, 1903-1914*, s. 99.

86. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire...*, s. 10.

87. Bağdat Demiryolu konusunda 28 Ocak 1910 tarihli muhtıra FO/371/991/3743, s. 4.

cihetinden gelen daha kuzeydeki bölümlerin inşasının tamamlanmasını illa ki beklemeyip diğer bölümlerden önce bitirilmeli; Bağdat-Basra bölümü hakkında Almanlarla anlaşmaya varılması mümkün olmazsa, o takdirde Osmanlılar Dicle boylarında Bağdat Demiryolu'na paralel gidecek ikinci bir demiryolunun İngilizler tarafından inşasına izin vererek bunun parasal boyutunu da fazla merak etmemeliydi. Komite, Osmanlı hükümetinin bu istekleri kabul etmemesi halinde, İngiltere'nin de gümrük vergilerinin yüzde 4 oranında arttırılması talebini reddetmesi gerektiği yolundaki görüşünü eklemeyi de ihmal etmemişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, toplumsal ve stratejik ihtiyaçları temelinde şekillenmiş Bağdat Demiryolu projesi gerçekleştirilmeye, Haydarpaşa'dan yola çıkan hat daha Anadolu içinde ilerletilmeye çalışılırken, hangi ihtiyaç ve hangi ekonomik mantığa binaen bir de Dicle kıyısından gidecek paralel bir demiryolu inşasına gerek duyulmuş olabileceği sualinin cevabı, hiç kuşkusuz, Hindistan yolu üzerindeki en kritik noktalardan biri olan Basra'nın kontrolünün İngiltere'de olmasını garanti altına almış olmaktı.

İngiliz Dışişleri, komitenin önerilerini aynen benimsemiş ve Lowther, aldığı talimat uyarınca 18 Ağustos 1909 günü Babıâli nezdinde, Dicle Vadisi Demiryolu inşaatı için İngiltere'ye imtiyaz tanınması yönündeki girişimini gerçekleştirmiştir. Bu arada, Londra'da da Tevfik Paşa Dışişleri'ne çağrılmış, tekelci Lynch firmasıyla uğraştığı için Osmanlı hükümetinin Mezopotamya'da İngiliz ticaretine vermiş olduğu "zararları" tazmin etmesi istenmiştir. Böylece, İngiltere Bağdat Demiryolu'na karşı yeni bir atak başlatmış oluyordu. Tabii, bu siyasi-diplomatik baskının asıl hedefi Almanya'yı "yola getirmek," İngiltere'nin Bağdat-Basra kesiminde bir şekilde son sözü söyleyecek biçimde yerini almasını sağlamaktı.

Öte yandan, İngiltere'nin bu günlerde Babıâli nezdinde kullandığı üslup da Osmanlılarla ilişkilerini gözden çıkarmaya giderek yaklaşmakta olduğunu ortaya koyan bir şekilde sertleşmektedir. Henüz bir yıl önce ilan edilmiş Meşrutiyet'in "büyük dostu" İngiltere, Osmanlılar için nüfuz sahalarına bölünmek dışında başka hiçbir anlam ifade etmeyen Dicle Vadisi Demiryolu projesiyle ortaya çıkmakta; gümrük vergilerinin yüzde 4 oranında arttırılmasına izin vermeyerek, bu can alıcı konuyu siyasi baskı için fırsat görmektedir.

Ağustos 1909'dan itibaren Dicle Vadisi projesi konusunda giderek artan bir baskıyla karşı karşıya kalan Osmanlı hükümeti, İngiltere'nin yeni demiryolu imtiyazları peşinde bu derece ısrarla koşmasının ardında hayırlı bir sebep olamayacağını bilmekte-

dir. Bu arada, Meclis-i Mebusan'daki Arap mebuslar ile Bayındırlık Nazırı Hallaçyan Efendi'nin de İngiltere'ye yeni bir demiryolu imtiyazı tanınmasına karşı çıkmaları Babıâli nezdindeki etkisine güvenen İngiltere'de epey bir gerilime yol açmıştır.

Mezopotamya'daki demiryolu imtiyazları üzerinde bu anlaşmazlıklar sürüp giderken, Osmanlıların Bayındırlık Müşaviri Sir William Willcocks'un bölgedeki çalışmaları neticesinde vardığı teknik sonuçlar, İngiltere açısından konuya ilave bir aciliyet kazandıracak niteliktedir: Osmanlıların Mezopotamya'da tamamlamayı öngördükleri sulama projeleri, beş ila on yıl içinde Dicle ve Fırat'ın kurumasına yol açarak nehir ticaretinin sürdürülmesini olanaksız kılabilecektir. Bu haber üzerine, Fransa'nın yanı sıra Rusya'nın da Mezopotamya'daki demiryolu imtiyaz ve projelerine ilişkin olarak izleyecekleri politikaların açıklığa kavuşturulması ve İstanbul üzerindeki baskının Antant ortaklarıyla birlikte icra edilmeye başlanması vaktinin geldiğini düşünen Grey, St. Petersburg'da yapacağı girişimlerde kullanılmak üzere aşağıdaki hususları Nicolson'a bildirir:

> Almanların Bağdat Demiryolu'nun Bağdat-Körfez arasındaki bölümünün inşasını bize bırakmalarını, bu yönde Babıâli nezdinde girişimlerde bulunma hakkımızı tanımalarını istiyoruz. Bu husus, Mezopotamya'daki çıkarlarımızın korunması bakımından hayati nitelikte olup şimdiye kadar hep bu yönde gayret göstermiş bulunuyoruz. Türk gümrük vergilerinin arttırılmasına itirazımızı artık tek başımıza sürdüremeyiz. Öte yandan, buna rıza gösterecek olursak Bağdat Demiryolu'nun tamamlanmasının yolu açılmış olacaktır.[88]

Grey, sadece birkaç gün sonra konunun önemini bir kez daha vurgular:

> Türk hükümetinin öngördüğü sulama projeleri Bağdat'ın güneyinde başlamak üzere olduğu için, mesele bizim açımızdan daha da fazla aciliyet kesp etmiş bulunmaktadır. Anlaşılıyor ki, Fırat ve Dicle yakın bir gelecekte nehir trafiğine elverişli olmayacak derecede sudan yoksun kalacak, dolayısıyla elli küsur yıldır Hindistan'la imtiyazı sadece bize ait olacak şekilde bu kanaldan yürüttüğümüz ticaret, şayet demiryolu da hâlâ tamamlanmamış ise, yerine hiçbir şey ikame edilmemiş olarak sona erecektir.[89]

88. Grey'den Nicolson'a 18 Kasım 1909 tarih ve 1334 sayılı telgraf, FO/371/765/41981.

89. Grey'den Nicolson'a 23 Kasım 1909 tarih ve 1909 sayılı telgraf FO/371/765/42117.

Zaman geçmekte, fakat Babıâli, İngiltere'nin Dicle Vadisi Demiryolu projesiyle ilgili girişimlerini cevapsız bırakmaktadır. Daha Bağdat ve Basra vilayetlerinin Anadolu'yla bağlantıları sağlanmamışken Dicle Vadisi üzerinde bir projenin İngiltere'nin finansmanıyla başlatılıp Basra yönünde süratle tamamlanabilecek olması, ayrılıkçı hareketlere de zemin hazırlamış olacağından, İngiliz projesi bir de Bağdat Demiryolu'yla izlenen bütüncül hedeflerin tam tersine gitmektedir. Halbuki Osmanlılar, Mezopotamya'nın stratejik nitelikli güney kesimiyle imparatorluğun geri kalanı arasında sağlam ekonomik ve siyasi bağların altyapısını kurmak istemektedir. Bağdat Demiryolu'nun inşa aşamalarını düzenleyen sözleşmenin şimdi İngiltere'nin kaldırılması yönünde baskı yaptığı 29. maddesinin ardında da bu esaslı mülahaza yatmaktadır. İngiltere, Dicle Vadisi Demiryolu Projesi'ni münhasıran kendi emperyalist çıkarları doğrultusunda önermekle, sadece ekonomik açıdan anlam ifade etmeyen bir ucubeyi değil, aynı zamanda, merkezle bağlantısı olmayacak şekilde kendi kendine muhitten muhite giden, dolayısıyla ancak merkezkaç kuvvetleri güçlendirecek bir hattın inşasını da istemiş olmaktaydı.

Tabiatıyla, Osmanlı hükümetinin yaklaşımına, ileri bir tarihteki bir paylaşımın eskizi olabilecek nüfuz alanlarının oluşturulması kaygısı şekil vermektedir. Henüz iki yıl önce, 1907 sözleşmeleriyle İran, Rusya'yla İngiltere arasında nüfuz bölgelerine ayrılmıştır. Nitekim Babıâli nezdindeki İngiliz girişimleri sırasında Bağdat-Basra bağlamında zikredilen "kontrol" sözcüğü de bu şüphelere geçerlilik kazandırmıştır.[90]

Denge mülahazaları içinde Almanya faktörünü de gözden uzak tutamayan, haklı olarak bu Büyük Gücün de kendisinden uzaklaşmasına yol açmak istemeyen Osmanlı hükümeti her gün realpolitiğin sınavından geçmek zorundadır. Doğaldır ki, bu ayakta kalma politikaları yorucudur. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Mezopotamya'daki demiryolları meselesi yüzünden Osmanlıların "örsle çekiç arasında kaldığını" söyler.[91]

Sonunda, İngiliz girişimlerinin ısrarla sürdürülmesi karşısında, Osmanlı hükümeti sözlü bir cevapla ortaya çıkmak zorunda kalır. Dışişleri Nazırı Rifat Paşa, Lowther'u davetle, ortaya attıkları projenin değerlendirilmesi için nasılsa ileride vakit bulunacağını; demiryolunun El Halif ile Bağdat arasındaki bölümünün tamamlan-

90. Babington-Smith'ten Hardinge'e 8 Şubat 1910 tarihli telgraf FO/371/991/5227.

91. Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics: 1908-1914*, s. 67.

masını müteakip konunun ele alınabileceğini; esasen demiryolu öylesine ortada bırakılamayacağına göre Osmanlıların Bağdat-Basra kesiminin kendileri tarafından inşa edilmesini de tercih edebileceklerini; diğer taraftan, demiryolunun Bağdat'a kadar ilerletilmesi hususunda Osmanlı hükümetinin ilke itibarıyla Almanya'yla anlaşmış olduğu göz önünde tutulacak olursa, bu aşamada anılan ülkeyle bir tartışma yaratmak riskini de göze almak istemediklerini söyler.[92] Lowther, görüşmeyi Dışişleri'ne naklettiği telgrafa "Açıktır ki, Türkler Bağdat'a ulaştıkları an demiryolunun Basra bölümü için kendi şartlarını öne sürebilecek hale de gelmiş olacaklardır"[93] uyarısını eklemeyi ihmal etmez.

Bir süre sonra İngiliz Dışişleri'ne ulaşan, demiryolunun El-Halif ile Bağdat arasındaki bölümünün bir an evvel tamamlanması yolunda Osmanlı hükümetinin arayışlarını yoğunlaştırdığı ve bu amaçla ek gelir kaynakları yaratmaya çalıştığı yönündeki haberler, İngiltere'nin telaşını arttırır. Grey, 18 Nisan günü Gerard Lowther'a karamsar bir tablo çizer, yeni rejim için güya neler yapmış olduklarını hatırlatır:

> Majestelerinin hükümetinin Türkiye'deki yeni rejime yardımcı olmak için yaptığı her şeye, bilhassa 1908-1909 Bosna-Hersek İlhak Krizi sırasında ortaya koyduğumuz dostane, hatta coşkulu maddi ve manevi desteğimize rağmen, Dicle Vadisi boyunca inşa edilecek "savunma" amaçlı bir demiryolu imtiyazı hususunun hiç kaale alınmamış olması, dostluğumuzun Babıâli'de takdir edilmediğini göstermektedir... Anlaşılan odur ki, Osmanlı hükümeti başkalarının bölgede İngiltere'ye atfettiği önyargılı ve haksız şüphelerden etkilenmiş olmayı yeğlemiştir.[94]

Ancak, Basra çevresindeki siyasi durum, Osmanlı hükümetinin gerçekten de "başkalarının (Grey, tabii ki Almanya'yı kastetmektedir) önyargı ve şüphelerinden" etkilenmeye ihtiyaç duyacağını hiç de düşündürtmez. İngiltere'nin henüz 1899'da Kuveyt Şeyhi'yle yaptığı anlaşmanın yanı sıra kuzey komşusu Muhammerah (bugünkü Hürremşehr) Şeyhi de İngiltere'nin peyki durumundadır. İngiltere Mezopotamya'daki petrol, nehir ticareti ve sulama imtiyazlarını tamamen kontrolü altına almak için Osmanlılara ne zamandır sürekli baskı uygulamaktadır. Birdenbire ısrarla öne

92. Lowther'dan Grey'e 2 Nisan 1910 tarih ve 197 sayılı telgraf FO/371/991/12167.

93. ibid.

94. Grey'den Lowther'a 18 Nisan 1910 tarih ve 96 sayılı telgraf FO/371/991/13013.

sürülmeye başlanmış Dicle Vadisi Demiryolu projesine, doğru arka plandan bakınca Osmanlıların bu imtiyaz talebini herhangi bir proje gibi değerlendirmek durumunda olmadıkları, aksine, bunu Basra bölgesindeki İngiliz etkisi ve varlığının tam manasıyla bir nüfuz sahasına dönüşmesine yol açacak ağırlıkta bir gelişme olarak ele almak zorunda kaldıkları daha da açıklık kazanır.

18 Nisan tarihli telgraftan sadece iki gün sonra Lowther'ın önüne gelen Grey'in ikinci telgrafı çok daha sert bir tonda kaleme alınmıştır:

> Ekselanslarına Osmanlı hükümetine bildirmeniz için ifade ediyorum ki, majestelerinin hükümeti, Dicle Vadisi Demiryolu imtiyazına ilişkin olarak arzularına uygun bir açılım görmediği müddetçe Türkiye'nin gümrük vergilerinin arttırılması yönündeki talebini hiçbir şekilde kabul etmeyecek; İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ileride takınacağı tutum ise büyük ölçüde ekselanslarının bulunacakları girişimin nasıl karşılandığının ışığında belirlenecektir.[95]

Bu, esas itibarıyla, ültimatom kategorisine sokulması gereken bir metindir. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik yaklaşımını ne derece dar ve merkantilist sınırlar içine hapsetmiş olduğunu açığa çıkarmakta mahzur görmeyerek nüfuz sahaları oluşturma politikalarından vazgeçmeye hazır; dostu olduğunu iddia ettiği yeni rejime de ayaklarını daha sağlam basmasına yardımcı olacak olanakları sağlamakla ilgili olmadığını, bu meyanda reformların maddi zeminini oluşturacak gelir arttırımı çabalarını desteklemek şöyle dursun, bu yöndeki talepleri siyasi manivelalar olarak kullanmakta beis görmeyeceğini; Osmanlıların bölünme, parçalanma endişelerini anlamakta da isteksiz olacağını en sert şekilde ortaya koymaktadır. Gelecekteki tavır ve yaklaşımlarının ise Osmanlı hükümetinin Dicle Vadisi Demiryolu imtiyazını İngiltere'ye verip vermeyeceğine bağlı olarak belirleneceği tehdidini savurmaktadır.

Grey'in 20 Nisan tarihli telgrafında yer alan ifadelerin, İngiliz İmparatorluğu'yla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin geleceğini tek taraflı olarak münhasıran Osmanlı hükümetinin belirli bir tasarrufta bulunup bulunmayacağına bağlamış olması, aslında bir kırılma noktasına daha erişildiğini göstermiştir. Bu, ayrıca, Osmanlıların yakın gelecekte kopacak Trablusgarp ve Balkan Harpleri yoluyla Birinci Dünya Savaşı'na doğru içinden geçecekleri olağanüstü meşakkatli ve acılı dönemde, Avrupa'nın

95. Grey'den Lowther'a 20 Nisan 1910 tarih ve 107 sayılı telgraf, FO/371/991/11933.

en büyük emperyalist gücünden en temel ve meşru menfaatlerinin korunmasında hiçbir yardım göremeyeceğinin de güçlü bir habercisi olmuştur.

Neticede, Osmanlı hükümeti Lowther'ın girişimine cevabını İstanbul'da değil, Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa vasıtasıyla İngiltere'nin başkentinde verir. Tevfik Paşa, "Bazı gruplara tek bir hat üzerinden demiryolu inşasına dair imtiyaz esasen verilmiş bulunduğu cihetle, Osmanlı hükümetinin başka bir devlete ilave bir imtiyaz tanımayacağını" söyler ve susar. O anda da Osmanlılar İngiltere'nin Dicle Vadisi Demiryolu projesini kesinkes reddederek ülkelerinin nüfuz alanlarına bölünmesine yönelik İngiliz siyaseti karşısında kararlı bir duruş sergilemiş olurlar. Bu kritik nokta dirayetle aşılamamış olsaydı, diğer Büyük Güçlerin benzer talepleri de daha güçlü bir şekilde öne sürülecek, Osmanlılar üzerindeki baskılar çeşitlenip artacaktı.

Dicle Vadisi Projesi'nin geride bırakılmış olması, tabiatıyla İngiltere'yle sorunların halledildiği anlamına gelmiyordu. Grey, Mayıs 1911'de düzenlenen İngiliz İmparatorluğu Konferansı'na katılan delegelere Bağdat Demiryolu konusunda şu izahatta bulunmuştu:

> Bağdat Demiryolu konusunda sadece iki hedefimiz vardır: Öncelikle, bu demiryolu faaliyete başladığında uygulamaya koyacağı fiyatlar, İngiltere'nin ticaretinde dezavantajlı bir duruma düşmesine yol açmamalıdır. Bu sebeple, demiryolunun tümü ya da bir bölümünün idaresinde söz sahibi olmak istiyoruz. Diğer hedefimiz, Basra Körfezi'nde İngiltere'nin prestiji ve stratejik durumunun etkilenmemesidir. Aksi yönde bir gelişmeye müsaade etmeyeceğiz.[96]

Bu ifadeler, Körfez ve Körfez'in Mezopotamya üzerinden Anadolu'yla ilişkisi bağlamında, bütünüyle temel bir uyuşmazlığın, bir antagonizmanın varlığını doğrular mahiyettedir. Tabiatıyla, demiryolu işletmeye açıldıktan sonra ticari gider ve masraflar deniz yoluna göre epey aşağı çekilmiş olacak, bölgede ticaret canlanacak ve dünyayla yeni bağlantılar ortaya çıkacaktır. Fakat, İngiltere'nin ilgisinin nedeni, bölgede ticaretin serpilmesi değil, kendi tekelinde ve kendi belirlediği şartlar dahilinde cereyan etmeye devam etmesidir. Basra Körfezi'ndeki "prestij"den kastedilen ise, Körfez'e giriş ve çıkışların İngiltere'nin kontrolünde olmasıdır. Sonuçta, İngiltere'nin talepleri karşılanmamış, fakat Bağdat Demiryolu inşaatı da istenilen süratte ilerleyememiştir.

96. British Documents Cilt VI 786-87.

Kuşkusuz, stratejik mahiyet taşıyan esaslı, dolayısıyla uzun süreli anlaşmazlıkların salt müzakereler yoluyla bir anda sona erdirilebileceklerini gösteren pek de bir örnek yoktur. Bu tür meselelerin sonlandığı ya da şekil değiştirdiğinin görüldüğü haller, çoğu kez başka eşiklere ulaşılmış yahut daha aşkın mülahazaların ortaya çıkmasıyla, başka bir deyişle belirleyici çerçevenin değişmiş olmasıyla ilgilidir. Bağdat Demiryolu meselesi de Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesine kadar bir anlaşmazlık olarak devam etmiş, Osmanlı hükümeti Temmuz 1911'de demiryolunun Bağdat'tan Basra'ya giden kesimine uluslararası nitelik kazandırılması fikrini kabullenmiş, bu yolda İngiltere ve Fransa'ya yüzde 20'şer hisse tanımaya hazır olduğunu açıklamışsa da, bu defa İngiltere, kendisi ve Fransa için yüzde 20'nin yanı sıra, Rusya için de yüzde 20 hisse talep edince anlaşma sağlanması yine mümkün olmamıştır. Böylelikle, İngiltere Osmanlılar için manasız olduğu kadar tehlikeli de olan bir teklifle meydana çıkıp Rusya'yı da ta Basra'ya kadar getirmeye kalkışmakla, Osmanlı ülkesine münhasıran bir paylaşım öznesi olarak bakmaya ne denli alışmış olduğunu bir kez daha ortaya koymakta beis görmemişti.

Diğer taraftan, İngiltere'yle Almanya arasında Temmuz Krizi'nden hemen önce 15 Haziran 1914 günü Bağdat Demiryolu konusunda bir anlaşmanın imzalanmış olması, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İngiltere-Almanya rekabetinin ne denli aşağı çekilmiş olduğunu, artık başka anlaşmazlıkların öne geçtiği bir devirden söz etmenin doğru olacağını gösterir.

Bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı nasıl bir yaklaşım içinde olduğunu gözler önüne seren bir başka örnek de Mezopotamya'daki petrol imtiyazları konusunda yaşanmıştır. İngiltere, Babıâli'nin Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinde petrol alanında faaliyet gösterecek bir Osmanlı şirketi kurulması yönündeki girişimlerine de karşı çıkmış, kurulacak şirketin en az yüzde 50 hissesinin İran'da faaliyet göstermekte olan, bugünkü BP'nin önceli William Knox d'Arcy grubuna ait olması yönünde baskı kurarak,[97] Rusya'yla arasında nüfuz sahalarına böldüğü İran'da İngiliz emperyalizminin timsali olan d'Arcy grubunu Osmanlı memaliğine sokmak istemiştir. Osmanlıların, millileştirme ve mali durumlarını iyileştirme yolundaki bu girişimleri de Tütün Rejisi ve diğer örneklerde olduğu gibi yine emperyalist müdahaleye uğramış, memalik üzerindeki en doğal tasarrufları engellenmiştir.

İngiltere, görüşmelerden istediği sonucu alamayınca, 14 Mart

97. Helmut Mejcher, "Oil and British Policy towards Mesopotamia, 1914-1918", s. 377.

1914 günü Babıâli'ye yine ültimatom niteliğinde bir nota vermiş, yine talebinin yerine getirilmemesi halinde Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik siyasetini baştan aşağı değiştireceği tehdidinde bulunmuş, o meşum konuyu da kim bilir kaçıncı kez ortaya atarak, yeni büyükelçisi Mallet'den söz konusu payın alınamaması halinde İngiltere'nin gümrük vergilerinin yüzde 4 arttırılmına onay vermeyeceğini Osmanlı hükümetine hatırlatmasını istemiştir.[98] Gerçekten, bu yüzde 4 şantajının Mart 1914 gibi geç bir tarihte dahi Osmanlıların önüne konmuş olması ancak trajikomik bir durum olarak görülebilir.

Trablusgarp saldırısının hemen öncesinde, İtalya Osmanlıları bir anlaşmaya imale edebilmek için İngiltere'ye Osmanlı hükümetinin gümrük vergilerinin yüzde 4 arttırılması yönündeki talebinin kabul edilmesini önermişti. Netice itibarıyla, İtalya'nın Türkiye'de önemli ekonomik girişimleri bulunmamaktaydı. Fakat o sırada Dışişleri Doğu Dairesi'nde görevli olup ileride Curzon'ın özel kalem müdürlüğüne getirilecek olan Vansittart'ın Viyana'daki Büyükelçi Cartwright'ın İtalyanlarla görüşmesini naklettiği telgrafı üzerine düştüğü not, Dışişleri'nde nasıl bir zihniyetin her düzeyde galebe çalmış olduğunu ortaya koyar: "Durun bakalım, öyle kolay değil! Bu yüzde 4 meselesine bizim menfaatlerimizin karşılanması açısından bakmak gerekir!"[99]

Her ne kadar Avrupa'nın Büyük Güçlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğine dair öngörüleri, özellikle de mirasının paylaşımında muhakkak surette yer almak yönündeki istekleri arasında pek bir fark olmasa da, Osmanlıların diğer anlaşmazlıklarının İngiltere'yle olduğu gibi antagonizma düzeyine ulaştığı söylenemez. Çarlık Rusyası'yla söz konusu olan durum ise tarihi düşmanlık kategorisine girmektedir. Lakin bu tür ilişkilerde, uzun vadeli asli menfaatlerin oldukça kesin uyumsuzluğu yüzünden çatışma riskinin tam manasıyla ortadan kaldırılamayacağı bilinse dahi, bu tür uyuşmazlıklar karşılıklı dengelerin oluşturulması ve diğer alt menfaat algılamalarının da çakıştırılması halinde çok uzun süreler harekete geçmeyecek şekilde uykuya da yatırılabilmektedir. Antagonizma hali ise daha acil, dolayısıyla ilişkilerin günlük hayatında çok daha fazla mevcut, taraflardan biri kesin üstünlük elde edinceye değin etrafta kalacak, idaresi epey zor, bazen da daha tehlikeli bir olumsuzluktur. Nitekim İngiliz diplomasisi kendi beceriksizlik yahut öngörüsüzlükleri yüzünden

98. Joseph Heller, *British Policy towards the Ottoman Empire*, 1908-1914, s. 92.

99. Cartwright'den Grey'e 28 Temmuz 1911 tarihli telgraf, FO371/1255.

Osmanlılar nezdinde istediği sonucu üretemedikçe İngiltere'yle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki antagonizma da hep bir derece daha ileri itilmiştir.

İngiltere'nin aktif husumet politikası, Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasından sadece birkaç gün önce Osmanlı İmparatorluğu için inşa edilmiş ve bedelleri tamamen ödenmiş zırhlılara el koymak; 29 Ekim 1914 sabahı gerçekleştirilen Karadeniz Harekâtı'ndan iki ay kadar önce Çanakkale ve Basra'yı abluka altına almak; kendi çıkarları doğrultusunda ve özellikle Balkan Harpleri ertesinde İstanbul ve Boğazları Çarlık Rusyası'na söz vermek ve bu yolda kışkırtıcı bir siyaset izlemek; Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa dahil olmasından epey önce Yunanistan ve Bulgaristan'a Osmanlı topraklarından vaatlerde bulunmak ve benzeri siyasi tercihlerle katlanılamaz bir raddeye çıkacaktır.[100] Buraya varılmasından da önce Balkanlar ve Yakındoğu söz konusu oldukça, İngiltere daimi surette Osmanlıların temel çıkarları hilafına Yunanistan başta olmak üzere Balkan Devletleri ve Rusya'nın çıkarlarını kollamıştır. İngiltere'nin, Balkan Harpleri diplomasisi sırasında Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesi yolunda sürdürdüğü olağanüstü ısrar ve baskıları ile Ege Adaları'nın Yunanistan'a bırakılmasına verdiği çok güçlü destek, bu duruma herhalde en bariz örnekleri teşkil eder.

Bu dönemde, Osmanlı-İngiltere ilişkileri kendi doğru parametreleri içinde gelişme şansını bulamamış, sorunlar kadar fırsatlar üzerinde de yoğunlaşılabilmesine olanak tanıyacak öznel bir çerçeveye oturamamıştır. Buna etrafta at koşturan Fitzmaurice, Mandelstam gibi müfrit dragomanların etkisine tamamen açık, çok sığ bir dünya görüşüne sahip, ilişkilerin gelişmesinde hep tıkaç işlevi görmüş Lowther gibi devamlı surette yanlış açıda duran bir büyükelçinin 1913 ortasına kadar İstanbul'da görev yapmasına izin verilmiş olması da eklenince, Osmanlı-İngiliz ilişkileri en menfi istikamete yerleşmiş olur.

Osmanlı protokolü, payitahta atanan İngiliz büyükelçilerini Edirne'de karşılamayı âdet haline getirmişti. Gelmiş geçmiş en başarısız İngiliz büyükelçisi olduğu kadar, ilişkilere sözünden çıkmadığı Baştercümanı Fitzmaurice ile birlikte en fazla zararı da vermiş bir büyükelçi olan Lowther'ı da Osmanlı protokol görevlileri Edirne'de karşılamış, ne hazindir ki, Lowther "Devrimin dostu İngiltere"nin büyükelçisi olduğu için İstanbul'a vardığında bir de omuzlarda taşınmıştı.

100. Verilen bu sözler için, "The Balkans, 1914-1915: From the Outbreak of the War to the Offer to Bulgaria", 9 Temmuz 1915, FO371/2264.

IV

Bosna-Hersek'in ilhakı ve büyük Avrupa krizi

Çevre mi hissettirmeden
Merkez'deydi?

Avusturya-Macaristan ile Çarlık Rusyası arasındaki ilişkilerin özellikle uzun on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde izlediği seyir, İngiltere'yle Almanya rekabeti gibi, yakın dönem Avrupa siyasi tarihinin oluşumunda en tesirli olumsuz dinamiklerin başında gelir. 1848 ayaklanmaları sırasında Çar I. Nikola, Habsburglara askeri yardımda bulunmuş, 1853'te Kırım Harbi başladığında, bu defa Rusya Avusturya'nın yardımına koşup borcunu ödeyeceği beklentisi içine girmişti. Buna karşın, Habsburgların üstelik oldukça da kayıtsız bir tavırla tarafsızlıklarını ilan etmeleri, Avrupa'nın iki büyük hanedanı arasında neredeyse karşılıklı nefret sınırlarında dolaşan hırçın bir rekabetin tohumlarını atmıştı.

Yine de on dokuzuncu yüzyılın son yıllarında taraflar ilişkilerini bir *modus vivendi*'ye kavuşturabilmiş, kendilerini doğrudan çatışmaya sürükleme istidadı olan anlaşmazlıkların üzerinde dolaşmak yerine bunları buzdolabına koymayı tercih etmişlerdi. Bu anlayışın ardında da realpolitik nedenler bulunmaktaydı. Çarlık Rusyası'nın bu yıllarda dikkatini emperyalist genişleme hamlesi içinde olduğu Uzakdoğu'ya çevirmesi, Avusturya-Macaristan'ın da giderek ağırlaşan iç sorunlarına yoğunlaşmak ihtiyacını hissetmesi, her iki imparatorluğu da Balkanlar'daki geleneksel rekabetlerini bir kenara koymalarını sağlayacak bir anlaşma arayışına sevk etmişti. 27-29 Nisan 1897 tarihlerinde St. Petersburg'u ziyaret eden Habsburg İmparatoru Franz Joseph, Rus Çarı II. Nikola'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün muhafazası ve Balkanlar'daki statükonun idame ettirilmesinin mevcut şartlarda her iki tarafın da menfaatine olduğu hususunda anlaşmış, 8 Mayıs günü de Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Agenar Maria Goluchowski ile Rus karşıtı Nikolay Muraviev ara-

sında bu anlayışı kayıt altına alan bir anlaşma imzalanmıştı.

Anlaşmanın ileriye dönük maddeleri de vardı. Çarlık Rusyası, Osmanlı İmparatorluğu'nun devam eden zafiyetleri nedeniyle toprak bütünlüğünün muhafaza edilememesi halinde Boğazlar rejiminin, Boğazların Rus savaş gemilerine açık, fakat Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını sağlayacak şekilde değiştirilmesi için diğer Büyük Güçler nezdinde yapacağı girişimlerde Avusturya'dan siyasi destek göreceği sözünü alırken bunun karşılığında da 1878 Berlin Antlaşması'yla bilfiil Avusturya'nın askeri işgal ve idaresi altına bırakılmış bulunan Bosna-Hersek ile Yeni Pazar sancağının Avusturya tarafından ilhak edilmesine ses çıkarmama sözü veriyordu.

Rusya, ilginç fakat yerine getiremeyeceği bir söz vermişti. Ne Rusya'da her zaman güçlü olan neo-Panslavist kesimler, ne de Rusya'nın hamisi olduğu Sırbistan, bir "Slav toprağı" olarak görülen ve "Büyük Sırbistan" dahilinde addedilen Bosna-Hersek'in ilhakına kolayca göz yumabilirdi. Ayrıca, Avusturyalılar, Osmanlıların Balkan topraklarını kaybetmesi halinde bir Arnavut devleti kurulmasını da Rusya'ya kabul ettirmişlerdi ki, neo-Panslavistler ile Sırbistan'ın buna da itiraz edeceği kesindi.

Nitekim Rusya, 8 Mayıs anlaşmasında dengelerin Avusturya'dan yana kaymış olduğunu çok geçmeden fark ettiği içindir ki, 17 Mayıs günü Viyana'da verdiği notayla anlaşmayı gözden geçirme ihtiyacı hissettiğini bildirmiştir:

> Berlin Antlaşması'yla Avusturya-Macaristan'a Bosna-Hersek'i askeri işgal altında tutmak hakkının verilmiş olduğuna işaret etmek isteriz. Bu vilayetin ilhakı ise ayrı bir hal olup daha kapsamlı bir mesele ortaya çıkartacağı cihetle, uygun zaman ve zeminde ayrıca ele alınmayı gerektirir. Diğer taraftan, Yeni Pazar sancağının sınırları şimdiye kadar açıklıkla tanımlanmamış olup buna ihtiyaç bulunmaktadır. Bir Arnavut prensliğinin teşkili ve Osmanlıların bırakacağı toprakların Balkan Devletleri arasında hakça paylaşımı gibi geleceğe dair olgunlaşmamış konuların bugünden ele alınması ise doğru olmayacaktır.[101]

Böylece, Çarlık Rusyası Balkanlar'daki statüko değişikliklerinin ancak bir pazarlık konusu olabileceğini hatırlatmakta, Bosna-Hersek'in ilhakının Avusturya-Macaristan için doğal bir hak değil, ayrı bir mesele olarak görülmesi gerektiğini tasrih etmekte, Bosna-

101. Barbara Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements 1806-1914*, s. 212.

Hersek'in ilhakı ve Arnavutluk'un ihdası konusunda Avusturya'ya açık çek verdiği iddiasına yol açabilecek herhangi bir bahanenin ileride karşısına çıkarılmasını engellemek istemektedir.

Her halükârda, Habsburglar ile Romanovlar arasındaki en zorlu mesele olarak Balkanlar bir kenara çekilmiş, Rusya'nın eli daha ziyade Uzakdoğu'ya yönelmesine yardımcı olacak şekilde rahatlamıştır. Ancak, Rusya'nın nüfuz sahasını çok yakınına getirmesi Japonya'yı rahatsız edecek, 1904 Şubat ayında Japonya'nın Port Arthur'daki Rus filosuna saldırmasıyla başlayan Rus-Japon Harbi, 1905 Eylül ayında Japonya'nın Çarlık Rusyası'nı tam bir yenilgiye uğratmasıyla sonuçlanacaktır. Japonya, Rusya'nın Pasifik donanmasını Tsuşima Boğazı'nda yok etmiş, çarlığın bir Büyük Güç olmanın başlıca kıstasından, yani açık denizlerde güç yansıtmasını sağlayacak kudrette bir donanmadan, yoksun bırakılması, Rus-Japon Harbi'nin en çarpıcı sonuçlarından biri olmuş, sıkletten düşen Rusya, Büyük Güçler hiyerarşisinde sınıf kaymasına uğramıştır.

Japonya karşısında alınan yenilgi, 1905 Devrimi'ne yol açmakla kalmamış, Çarlık Rusyası Kırım Harbi'nden sonra olduğu gibi yeniden reform yollarına koyulmuş, tahrip olan donanmasının yerine daha modern ve en üst standartlarda bir donanma yaratmaya hem de oldukça tutkulu bir şekilde girişmiştir. Yirminci yüzyıl başında Büyük Güç olmanın en esaslı şartlarından birini yerine getirmek üzere kalkışılan bu deniz kuvvetlerinin derlenip toparlanması hamlesi, Boğazlara dönük yeni bir ilgiyi de ister istemez beraberinde getirecektir. Rusya Japon Harbi'nden çıkarsamalarını yapmış; Karadeniz'e yabancı savaş gemilerinin girişine izin vermediği, böylelikle kendisine güneyde stratejik rahatlık sağladığı cihetle aslında pek de şikâyetçi olmadığı Boğazlar Rejimi'nin değiştirilmesi zamanının geldiğine karar vermiştir. Kısaca, Rusya Japonya yenilgisi sonrasında artık Uzakdoğu'yu bırakıp Avrupa'ya geri dönmektedir.

Daha yukarıda görüldüğü üzere, 1907'de İngiltere'yle vardığı Antant da esasen Rusya'yı Avrupa'ya geri çağıran, İngiltere'nin elini Almanya karşısında kuvvetlendiren bir dönüm noktası; Avrupa tarihinde gerçek anlamda siyasi ve diplomatik bir eşik olmuştur. Rusya, şimdi kaynağını Reval Görüşmesi'nde bulan anlayışı harekete geçirmek, Avrupa siyasetinin bu yeni Antant ekseninin, Boğazlar Rejimi'nde kendi lehine değişiklik yapılması için ortaya çıkarttığını düşündüğü fırsata el atmak istemektedir. Çarlık, Güneydoğu Avrupa'da pasif savunma pozisyonlarıyla yetinmek yerine, aktif ve ön alıcı bir stratejiye ve güç yansıtma olanaklarına nasıl kavuşabileceğinin hesabı içine girmiştir ki, bu da

Osmanlı İmparatorluğu'yla çıkar çatışmasını keskinleştirecek bir ortama doğru ilerlenilmesi, yani Boğazların Osmanlılar için yeniden çok öne çıkan bir tehdit unsuruna dönüşmesinden başkaca bir anlama gelmemektedir.

Boğazların sulh ve savaş hallerinde Rusya'nın istediği gibi sadece Karadeniz'e sahildar devletlerin savaş gemilerine açık tutulması, Çanakkale'den İstanbul Boğazı'na imparatorluğun tüm merkezi coğrafyası ve payitahtının 24 saat tehdit altında olan bir su yoluna indirgenmesinden başka bir sonuç doğuramazdı.

Boğazların Rusya'nın ekonomik kalkınması açısından taşıdığı önemin geçen yüzyıl başı itibarıyla olağanüstü artmış olması da Rusya'nın stratejik vizyonunu şekillendirmekte öne çıkan bir diğer gelişme olmuş, İngiltere'nin Osmanlılara yönelik yaklaşımında meydana gelen ve artık İstanbul ve Boğazları değil, Kıbrıs-Mısır-Süveyş hattını üst stratejik mülahaza olma noktasına taşıyan değişimle birlikte taşların yerinden oynamasına yol açan bir diğer amil olmuştur. Diğer taraftan, 1905 Devrimi'yle birlikte karar alma süreçleri farklı etkileri içine almaya başlamış, dış politika da neo-Panslavist propagandanın çok güçlü etkisine açık, özen ve tedbirlilikten değil, aktivizm ve müdahalecilikten yana kamuoyundaki hissiyattan giderek daha fazla etkilenir hale gelmiştir. Dış gelişmeler basın tarafından yakından izlenmekte, Duma'da hararetli tartışmalar yapılmakta,[102] Rusya'nın özellikle Balkanlar'da aktif olmasını isteyen siyasi partiler, basın ve örgütlü sivil kesim, çar da dahil olmak üzere karar vericileri baskı altında tutabilmektedir.

Bu durumun dış politikada önemli esnekliklerin yitirilmesine neden olduğu yadsınamaz. 1905 Devrimi'yle birlikte çarlığın karar vericilerini etkisi altına alan rejimin tehdit altında olduğu korkusu, içeride oluşacak tepkilerden kaçınmak için dışarıda zayıflık sergilenmemesi gerektiği inancını da beraberinde getirmiş, "Slav halklarının korunması" gibi kamuoyu hissiyatını kolayca dalgalandırarak anında sloganlaşabilen çağrıların hep kaale alınmasına yol açmıştır.

İlginç bir husus, "Türk boyunduruğu karşısında Rusya'nın Slav kardeşlerine karşı tarihi misyonu" şeklinde gelişmiş retoriğin, 93 Harbi, yani 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan o yana Balkanlar'da meydana gelmiş tüm siyasi ve toplumsal değişime rağmen bu geç dönemde dahi kamuoyunda rağbet görmesiydi. Üstelik bu

102. 1913 yılında Çarlık Rusyası'nda 856 günlük gazete yayımlanmaktaydı. En etkili gazetelerden biri olan *Novoe Vremya*'nın tirajı ise 150.000'e ulaşmıştı. Bu rakamlar, her ne kadar otokratik bir idare de olsa, Rusya'da kamuoyunun gücü hakkında göz açıcı olmalıdır.

yeni nesil Panslavistler ne kadar görmezden gelseler de Balkanlar'daki Slav nüfus, Ruslara göre çok daha iyi yaşam standartlarına sahipti. Fakir ve çok şeyden yoksun Rus halkından toplanan paralarla güçlendirilen Rus ordusunun günün birinde Panslavist politikalar yüzünden Balkanlar'da savaşa girmesi ihtimalinden çekinilmemekteydi.[103]

Mihenk taşı, Çarlık Rusyası'nın üçüncü taraflarca yeniden birinci sınıf bir güç olarak algılanması hedefine dayandırılmış Rusya'nın yeni Balkan ve Boğazlar politikası, Uzakdoğu'daki hezimetin yol açtığı utançtan Yakındoğu'da başarı elde ederek kurtulmak fikrine saplanmıştı. Liberallerden aşırı milliyetçi kesimlere, siyasi yelpazede bulunan tüm kesimlerin neredeyse eksiksiz bir şekilde bu politikaların yanında yer almış olmasının sebebi, çarlığın Büyük Güç niteliklerini muhafaza etme gereği söz konusu oldukça siyasetçiler arasında fikir ayrılığı yaşanmamasıdır.

Tokyo büyükelçisiyken savaşa girilmesine karşı çıkan İzvolski, Rusya'nın yenilgiye uğramasının ardından, doğru çıkan bu öngörüsü yüzünden olacak, Mayıs 1906'da Dışişleri Bakanlığı'na atanmıştı. Atamanın gerçekleşmesinden kısa süre önce mart ayında Paris'e giden İzvolski'nin, burada Paris Büyükelçisi Nelidov'un yanı sıra, Londra ve Roma Büyükelçileri Benckendorff ve Muraviev'le de bir araya gelerek, çarlığın dış politikada hangi hedefleri izlemesi gerektiğini etraflıca ele almış olması, göründüğünden daha ilgi çekicidir. Eski diplomasi döneminde ideoloji ya da ana yaklaşım veya tutum, hatta beğeni ve şahsiyet yakınlıkları temelinde ortaya çıkan bu tür klik hareketleri, bugün olabileceğinden daha önemli birlikteliklerı ifade ediyordu. Yukarıda anılan üçlü de, Rus Dışişleri'nde Fransa ve İngiltere yanlılarının başını çekmekteydi. İzvolski de böylece bakan olarak atanmadan önce Rusya'nın Batı Avrupa ülkeleriyle ittifak bağlarının korunup ileri götürülerek ilişkilerin Almanya ve Merkez Avrupa'yla değil Antant'la geliştirilmeye devam ettirilmesinden yana olduğunun işaretini vermiş oluyordu.[104]

* * *

1878 Berlin Antlaşması'yla Bosna-Hersek'e tanınan garip statü, Osmanlı İmparatorluğu'nun kimi sınırlarda fiiliyatta sona ermiş haline başlıca örnektir. Antlaşma'nın 25. maddesi uyarınca Bosna-

103. Barbara Jelavich, a.g.e., s. 209.

104. Friedrich Stieve, *Isvolsky and the World War*, s. 11.

Hersek Osmanlı egemenliğinde bırakılmış olmakla birlikte, Avusturya-Macaristan'ın resmi askeri işgali altında tutulmakta ve Viyana'dan yönetilmekteydi. Berlin Konferansı'na katılan Osmanlı heyeti, Habsburgların Dışişleri Bakanı Kont Andrassy işgalin geçici nitelikte olduğunu; padişahın vilayet üzerindeki hükümranlığını kabul eden gizli deklarasyonu imzalayıncaya değin antlaşmayı parafe etmeyi reddetmiş, Andrassy de ancak 13 Temmuz 1878 tarihinde, yani antlaşmanın akdedildiği gün imzasını bu gizli belgenin altına koymuştu. Belli ki, Osmanlılar imparatorluklarının kudretini yeniden bulacağı bir zamanın geleceği, yeniden Avrupa güç denklemleri içinde algılanmaya başlanacakları ümidini kaybetmemişler; elden kaymaya başlamış tüm bu toprakların daha sıkı tutulabileceği günlerin geleceğine gönülden inanmışlardı. Berlin'deki Osmanlı heyetinin direnci ne kadar saygı uyandırabilecekse de, realpolitik açıdan bakıldığında söylenebilecek tek şey, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'ten Mısır'a büyük toprak parçalarının yönetimini başka güçlere devretmiş olduğudur.

Osmanlıların ne zaman ve hangi şartlar oluştuğunda buralara geri dönecekleri hiç belli değildi. Vakit geçip gidiyordu. Sonunda Avrupa'daki Büyük Güçler arasındaki siyasi rekabet derinleşecek, bloklararası ayrışma hız kazanacak, birtakım memaliği Enver Ziya Karal'ın deyimiyle "pamuk ipliği gibi bir bağ" ile Osmanlı Devleti'ne tutuşturan[105] siyasi formülasyonların yaşayamayacağı buhranlı bir dönem baş gösterecektir.

Jön Türk Devrimi meydana geldiğinde, Avusturya-Macaristan'da devam eden Sırp ajitasyonu karşısında radikal kararlar almaya meyilli, sertlikten yana bir idare işbaşında bulunmaktaydı. Habsburg unsurları arasında gittikçe artan iç çekişme, Avusturya-Macaristan'ın artık tutarlı ve güvenilir bir dış politika izlemesinin olanaklı olmadığı inancının doğmasına yol açmış, Habsburgların bir Büyük Güç olarak sonunun gelip gelmediği soruşturulmaya başlanmıştı. 1906'da Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Kont Alois von Aehrenthal, tam da bunun tersinin geçerli olduğunu göstermek istiyor, Habsburg Monarşisi'nin elini kolunu bağlayan bir dizi iç sorunun tavizsiz bir dış politika izlenmesiyle halledilebileceğine inanıyordu.[106] Yeni Genelkurmay Başkanı Conrad von Hötzendorf da özellikle Sırp yayılmacılığına karşı sıkı durulmasından ve Sırbistan Prensliği'nin bağımsızlığının törpülenmesinden ya-

105. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IX, s. 214.

106. Gordon Martel, *The Origins of the First World War*, s. 69.

naydı. Hötzendorf'a göre, gözlerini Habsburg ve Osmanlı topraklarına dikmiş Sırplar, şöyle bir sarsılıp gördükleri "Büyük Sırbistan" rüyasından uyandırılmalıydı.

Çarlık Rusyası'nın Dışişleri Bakanı İzvolski de Aehrenthal ile aynı yıl görevc gctirilmişti. Böylece, kötü bir tesadüf eseri olmalı, daha ziyade maceraperest nitelikleri ön plana çıkan iki muhteris şahsiyet birbirleriyle tarihsel rekabet içinde olan Viyana ve St. Petersburg'da kritik mevkilere gelmişti.[107]

İzvolski, Kral Edward ile Çar Nikola arasında 9 Haziran 1908 tarihinde yapılan Reval görüşmeleri sırasında İngiltere'nin Boğazlar Rejimi'nin değiştirilmesine sesini fazla yükseltmeyip buna göz yumacağı izlenimini edinmişti. İzlenim yanlış olmamakla beraber, bu her şeyden önce bir zamanlama meselesiydi. Ayrıca İzvolski'nin İngiltere'nin bu desteği diğer güçlerle arasında sorunlara yol açmaksızın vermek isteyeceğini; henüz tek başına kalma pahasına Rusya'dan yana çıkacak durumda olmadığını kestirebilmiş olması gerekirdi. Yine de, İzvolski Reval'de bilhassa Hardinge'le görüşmesinde bu izlenimi çok güçlü bir şekilde edinmiş olarak, Boğazlarda çarlığın taleplerine hep set çekmiş İngiltere engelinin şimdiki Antant ortamında aşılabilecek gibi durduğunu düşünüyor, yeni bir hamle başlatma zamanının geldiğine inanıyordu.

Bu arka plan üzerinde, Çarlık Rusyası 2 Temmuz 1908 günü Avusturya-Macaristan'a verdiği bir notayla Boğazlar meselesini yeni bir safhaya getiren diplomasiyi yürürlüğe koymuş, Bosna-Hersek vilayeti ve Yeni Pazar sancağının sorunlu statüleri ile Boğazlar meselesinin karşılıklı menfaatlere uygun çözümlere kavuşturulması yolunda görüşmeler yapılmasını önermişti. Bir diğer deyişle, İzvolski, yalnız Osmanlılar için değil, tüm Avrupa için büyük bir sürpriz olan Jön Türk Devrimi'nden yirmi gün önce Bosna-Hersek ve Boğazlar bağlantısını zaten kurmuş ve bu yöndeki aktif diplomasiyi başlatmış bulunuyordu.

23 Temmuz günü İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde, Viyana hâlâ Rus notasına ne cevap verebileceği üzerinde düşünmekteydi. Jön Türk Devrimi'nin Osmanlılarda yepyeni ümitlerin doğmasına, Osmanlı unsurları arasında beklenmedik ölçüde içten dayanışma duygularının yeşermesine yol açtığını gören Viyana, Osmanlıların beklenmedik bir güçlenme ve kendini yenileme sürecine girebileceği ihtimalini göz ardı edemiyor, bunun da Bosna-Hersek konusunda yeni bir özgüven ve kararlılık gösterisine yol açmasından çekiniyordu.

107. Sydney B. Fay, *The Origins of the World War*, Cilt I, s. 369.

Öte yandan, Viyana Makedonya'daki sıkıntıların asıl kaynağının "Osmanlıların kötü idaresi" adı altında toplu bir açıklamaya indirgenemeyeceğini, farklı milliyetçilikler izleyen Hıristiyan ahalinin birbirleriyle nasıl çekiştiğini, Bulgar, Sırp ve Yunan sınırlarından Makedonya içine giren tedhiş çetelerinin rolünü bilmiyor değildi.[108] Şimdi, Jön Türk Devrimi'yle birlikte birbirlerine düşman bu çeteler silahlarını bırakmış, en azından görünüşte Osmanlıların kardeşliği fikrine sarılmaya başlamıştı. Neticede, Viyana gerek Osmanlı yenilenmesinin olası sonuçlarından, gerek Sırbistan'ın bütün Sırpları kendi idaresi altında bir araya getirmek yolundaki ihtirasına daha da germi verecek olmasından çekinmiş olduğu ve böylesine akışkan bir ortamda Bosna-Hersek'teki işgalinin devam ettirilmesinde öngöremeyeceği güçlükler çıkmasından endişe duymaya başladığı içindir ki, idaresi altına bırakılmış olan Bosna-Hersek'i ilhak cihetine gitmiş, Balkanlar'daki pozisyonunu böylelikle sağlama alabileceğini hesap etmiştir.[109]

Henüz Jön Türk Devrimi'ne sıcak bakan İngiliz basınına göre, Avusturya Osmanlı meşruiyetini torpillemek için Bosna-Hersek'i ilhak cihetine yönelmiş, bununla da kalmayarak, meselenin Osmanlılar açısından daha da çetrefil hale gelmesini teminen, yine garip bir formülasyon tahtında Osmanlı İmparatorluğu'na aidiyetini sürdüren Bulgaristan'ı da bağımsızlığını ilan etmesi yolunda kışkırtmıştır.[110]

Bu çerçevede, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'in ilhakına Jön Türk Devrimi'nden önce zaten epey meyilli olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Dışişleri Bakanı Alois Lexa von Aehrenthal, İstanbul'da devrim olduğu haberini aldığında eşine dönerek, "Artık benden önceki herkesin yapmaktan çekindiği şeyi benim yapmam gerekecek" demişti.[111] Bu ifadeyle, ne zamandır aklından geçirdiği gibi Bosna-Hersek'in statüsünü açıklığa kavuşturmak için artık harekete geçmek, bu eski Osmanlı vilayetini Habsburg monarşisine katmak zamanının geldiğini kastetmekteydi.

Kuşkusuz, Aehrenthal'ın esas sorunu Osmanlılarla değil, Sırplarla idi. Meselenin köküne inmek, bir başka *megalo idea* olan "Büyük Sırbistan" fikrini tek bir hamlede geçersiz kılmak istiyor-

108. F.R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo: The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914*, s. 295.

109. Gordon Martel, a.g.e., s. 69.

110. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 138.

111. David Wade Dewood, *European Diplomacy in the Near Eastern Question 1906-1909*, s. 92.

du. Alman meslektaşı Bernhard Von Bülow'a ifade ettiği gibi, kendisini ilhak kararına iten en derindeki neden de bundan başka bir şey değildi.[112] Gerçekten, sıkça iddia edildiğinin aksine, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yeni rejimin herhangi bir tahriki söz konusu olmamıştır. Bilakis, Viyana Jön Türkler'in teenni ve temkinle hareket ettiğini, örneğin, ortada dolaşan birtakım söylentilerin aksine Meclis-i Mebusan'a Bosna-Hersek'ten temsilci çağrılmadığını görmüştü.[113] Kaldı ki, Jön Türk idarecileri Bosna-Hersek'in statüsünü herhangi bir değişikliğe uğratmak niyetinde olmadıklarını da Aehrenthal'a defaatle bildirmişlerdi.[114] İttihat ve Terakki Cemiyeti bu yolda bir açıklama dahi yapmış, sancaktaki Osmanlı idareciler ile komşu Üsküp vilayetindeki İttihat ve Terakki örgütü Avusturya garnizonuyla dostane ilişkiler tesis etmeye çalışmıştı.[115] Cemiyet, tüm bu çabalarında samimiydi. Zira, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Marschall von Bieberstein'ın Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanının ardından Berlin'e gönderdiği bir telgrafta da dikkat çektiği üzere, gücünü konsolide etmek ihtiyacı içindeki İttihat ve Terakki, barış için her bedeli ödemeye razıydı.[116]

Avusturya, ilhak konusunda Osmanlılara açık açık yalan söylemekten de çekinmemişti. Jön Türk lideri Ahmed Rıza, 22 Eylül günü Viyana'da görüştüğü Aehrenthal'a yeni Osmanlı hükümetinin Girit, Mısır ve Bosna-Hersek'te uluslararası yükümlülüklerine bağlı kalacağını söylemiş, Aehrenthal da cevaben daha 10 Eylül günü Bakanlar Kurulu'ndan ilhakın zamanlaması konusunda elini serbest bırakan gizli bir karar çıkmasını sağlamış, 16 Eylül günü de Buchlau'da İzvolski'yle buluşarak ilhak konusunda anlaşmış olduğu halde Ahmed Rıza'ya statükoyu muhafaza edeceklerini söyleyerek, düpedüz yalan bir ifadede bulunmuştu. Avusturya Dışişleri Genel Sekreteri ise ilhakın hemen öncesinde bile böyle bir fikrin akıllarından dahi geçmediğini açık açık Osmanlı maslahatgüzarına söyleyebilmekteydi.

Aslında, Aehrenthal ilhak öncesine rastlayan bu günlerde müttefiki Almanya dahil hemen herkesi niyetleri konusunda karanlıkta bırakmıştı. Örneğin, İngiliz Büyükelçisi 4 Ekim günü kendi-

112. ibid.

113. ibid.

114. a.g.e., s. 70, dipnot 78.

115. David Wade Dewood, a.g.e., s. 93.

116. a.g.e., s. 96-97.

sini ziyarete gelip Bulgaristan'ın bağımsızlık ilan etmek üzere olduğuna dair güçlü duyumlar aldıklarından bahisle, Aehrenthal'dan ortalığı çok karıştıracak bu teşebbüsün durdurulması yolunda Sofya üzerindeki nüfuzunu kullanmasını istediğinde, Aehrenthal bundan haberi olmadığını söylemiştir. Halbuki Aehrenthal Bulgaristan'ın ne yapmak üzere olduğundan habersiz olmak bir yana, Bulgaristan'la eşgüdüm içerisinde hareket etmekte, 5 Ekim günü gerçekleştirilecek Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanının, bir gün sonra ilan edilmesi planlanan Bosna-Hersek'in ilhakının Avrupa siyaset arenasında yaratacağı menfi tepkileri aşağı çekeceğini hesaplamaktaydı. Kaldı ki, Aehrenthal 23 Eylül günü Viyana'da devlet başkanlarına uygulanan protokolle karşılanan Bulgar Prensi Ferdinand'la yaptığı görüşmede, Jön Türk Devrimi'ne atıfta bulunmuş, "Bulgaristan'ın meşru niyetlerini gerçekleştirmesi için belki de müsait şartlar yaratan bu durumdan istifade edebileceğini" dahi söylemişti.[117] Habsburg diplomatları İngiliz Büyükelçisinin Aehrenthal'ı ziyaret ettiği gün Ferdinand'la Rusçuk'ta görüşmüş, Ferdinand da kendisini bağımsız bir çar olarak ilan etmek için kararlı olduğunu söylemişti. Kısaca, Avusturya-Macaristan ile Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birlikte hareket etmek hususunda zımnen anlaşmışlardı.[118]

Nitekim Bulgaristan'ın bağımsızlığı, Avusturya-Macaristan'la belli bir eşgüdümün varlığını açığa çıkartır şekilde Bosna-Hersek'in ilhakından bir gün önce, 5 Ekim 1908 tarihinde açıklanmış, Prens Ferdinand da aynı gün kendisini çar ilan etmiştir. 6 Ekim günü de Bosna-Hersek'in ilhakı ilan edilince, İngiliz Dışişleri "dürüst ve iyi niyet sahibi Jön Türk idaresine karşı Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın birlikte hazırladıkları bir entrikanın söz konusu olduğu"nu açıklamıştır.

Görüldüğü üzere, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki rejim değişikliği, Bosna-Hersek'in ilhakı ile Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı gibi fırsatçı ve tek taraflı, ne var ki son derecede istikrar bozucu hamleler için bahane olarak kullanılmıştır. Avusturya'nın İstanbul Büyükelçisi Marki de Pallavicini, ilhakın hukuka uygunluğunu soruşturan Osmanlı gazetecilerine pek bir bilgiççe "Hakkımız var, çünkü gücümüz var" cevabını vermişti.[119] Doğrusu, o dönemde galebe çalmış hak ve hukuk anlayışına bakılacak olursa,

117. Hugh Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia: 1855-1914*, s. 342.

118. David Wade Dewood, a.g.e., s. 82.

119. a.g.e., s. 97.

gerçeğin ta kendisini ifade etmiş oluyordu.

Osmanlı hükümeti, Berlin Antlaşması'nın imzacı devletleri nezdinde ilhakı protestoyla Andrassy'nin imzaladığı o gizli deklarasyon belgesini hatırlattığında, Viyana'nın, Osmanlı diplomatlarının tam otuz yıl önce ellerine geçirmek için son ana kadar direndikleri bu deklarasyonun varlığını dahi çoktan unuttuğu meydana çıkmıştı.

Avusturya-Macaristan'ın ilhakı gayet planlı bir şekilde gerçekleştirdiği açıktır. Kesin karar, 19 Ağustos günü toplanan Bakanlar Kurulu'nda alınmış, Bosna-Hersek'in Habsburg İmparatorluğu'na ilhak edilmesi, Yeni Pazar sancağının ise tam olarak Osmanlı egemenliğine iadesi kararlaştırılmıştır. Avusturya, bu kararını diğer Büyük Güçlerle birlikte almadığı için Berlin Antlaşması'nı açık şekilde ihlal ettiğini bilmekte, ancak konuyu bir iç mesele olarak takdim edebileceğini hesaplamaktadır.

* * *

19 Ağustos tarihli Bakanlar Kurulu toplantısının ertesinde, Avusturya-Macaristan çarlığın 2 Temmuz tarihli notasını nihayet cevaplayabilecek duruma gelmiş, 27 Ağustos tarihli cevabi notayla kendisinin de aynı konuları ele almak ihtiyacı hissettiğini bildirmiştir. Notada Bosna-Hersek'in ilhakının Rusya tarafından "iyi niyetli ve dostane" bir hareket olarak görüleceğinin ümit edildiği, gizli tutulmak kaydıyla Boğazlar konusunda dostane bir fikir alışverişi de yapılabileceği belirtilmiştir.

Aehrenthal ile İzvolski, gizli görüşmelerini Habsburgların St. Petersburg'daki Büyükelçisi Kont Berchtold'un Moravia'daki Buchlau Şatosu'nda 16 Eylül günü gerçekleştirirler. Toplantı sonunda İzvolski, Çarlık Rusyası'nın Bosna-Hersek'in ilhakına göz yumması karşılığında Avusturya-Macaristan'ın da Boğazlar Rejimi'nin Rusya'nın istediği doğrultuda değiştirilmesini destekleyeceği kanaatini edinir. İzvolski, Buchlau'da bir ilke anlaşmasına varıldığını düşünmekte, diğer Büyük Güçleri de bu fikirlere alıştırmak yolunda gerekli siyasi ve diplomatik zemini oluşturmak için vakti olacağını zannetmektedir. Çok kısa süre sonra ne denli büyük bir yanılgı içinde olduğunu görecek, Avusturya Buchlau görüşmelerinin üzerinden henüz üç hafta geçmemişken Bosna-Hersek'i Habsburg İmparatorluğu sınırlarına katacaktır.

İlhak haberini Paris'e varmasından az önce tren garında satın

aldığı gazeteden öğrenen İzvolski, sinir krizi geçirir. Aehrenthal, İzvolski'ye Boğazlar konusunda gerekli siyasi zemini hazırlamak için süre tanımamıştır. Üstelik tüm bu süreç boyunca basit bir alışveriş mantığıyla hareket eden İzvolski'nin elinde Buchlau görüşmelerine dair herhangi bir zabıt dahi bulunmamaktadır. Kendi kafasında kendi kendine kurguladığı bir oyunu oynamaya başlamış ve hiç de beklemediği bir anda kaybettiğini görmüştür. Buchlau buluşması son derece kritik bir diplomasi oyununa sahne olmuştur ama diplomasinin en temel çalışma esaslarına dahi riayet edilmemiştir. Sadece Rus tarafı değil, Avusturya tarafı da zabıt tutmamış; ilhakın ne zaman yürürlüğe sokulacağı gibi en can alıcı bir sual üzerinde dahi doğru dürüst durulmamış, Aehrenthal çarlığın önceden haberdar kılınacağını söylemekle yetinmiştir. Şimdiyse, üzerinde birlikte karar kılınmamış bir zamanlamayı beklenmedik kadar öne çekmek suretiyle bir emrivaki yapmakta, İzvolski'nin ayağının altından bütün zemini çekmektedir.

Her şey bir yana, Batı Avrupalı Güçler bir tarafında Balkanlar, diğer tarafında da Boğazlar Rejimi'nde radikal değişikler bulunan bir değiş tokuşa onay vermeye hazır değildir. Bu bağlamda, İzvolski'nin en büyük hatası, İngiltere'nin ne kadar güçlü de olsa henüz işari mahiyette olan beyanlarından hareketle, dış siyaset arenasında böylesine köklü bir değişikliği ne Antant ortaklarına ne de diğer Büyük Güçlere kabul ettirebileceğini fark edememesi olmuştur. Tabii, Aehrenthal'ın bu derece pişkin olabileceğini de kestirebilmiş değildir.

İzvolski'nin yorumuna bakılacak olursa, Buchlau'da bir anlaşma gerçekleşmiş ve Aehrenthal birtakım yükümlülükler altına girmiştir. Buna göre, Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'in ilhakı karşılığında Rusya ve Balkan Devletlerinin tazmin edilmelerini; 1878 Berlin Antlaşması hükümlerine göre Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı muhtar bir prenslik olan Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanının tanınmasını; Boğazlar Rejimi'nin değiştirilmesi yönündeki Rus girişimlerinin desteklenmesini ve Karadağ Prensliği'nin Adriyatik'e çıkışı üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını kabul etmiştir. Hatta İzvolski bu sonuçtan çok memnun olarak, yardımcısı Aleksey Çarikov'a Buchlau'dan şu satırları dahi yazacaktır:

> Balkan hükümetleri, Bosna-Hersek yüzünden savaşa girecek halimiz olmadığına herhalde hak vermek durumundadırlar. Ancak, çıkarlarını gözetmeye devam ettiğimizden şüphe duymamalarını da sağla-

malıyız. Balkanlılar bu pazarlıktan pek fazla bir kazançla çıkmamaktadır ama küçük kazançları dahi sayemizde ellerine geçirmiş olduklarını da hiçbir zaman unutmamaları gerekir.[120]

İzvolski'nin Bosna-Hersek'in ilhakının hiçbir kargaşaya yol açmayacağını farz ettiğini açığa çıkartan bu ifadeleri, çarlığın yeni dışişleri bakanının Balkanlar'daki siyasi durumu ve sorunların çetrefilliğini kavrayabilmiş olmaktan ne denli uzak düşmüş olduğunu da ortaya koyar. İzvolski, Bosna-Hersek'in ilhakının Osmanlılar ve Sırbistan bir kenara, Rusya'da da nasıl büyük tepkilere yol açacağını; bu Osmanlı vilayetini, ardından yanıp tutuştuğu büyük hayalin ana gövdesi olarak gören Sırbistan'ın koparacağı yaygaranın, Rusya'da Panslavizmle nasıl bir etkileşime girebileceğini, neticede ilhakın Avrupa'da büyük bir siyasi buhranı tetikleyebileceğini görememiştir.

Nitekim, Başbakan Pyotr Stolypin ve kabinenin en güçlü ismi Maliye Bakanı Vladimir Kokovtsov, İzvolski'nin Buchlau'da bir "Slav" vilayetinin Avusturya-Macaristan'a katılmasını kabul etmiş olduğunu öğrenince duyduklarına inanamazlar. Panslavist propagandanın etkisi altındaki kamuoyunda müthiş tepkiler ortaya çıkartacağı kesin olan olağanüstü bir hata, Rusya'nın yerleşik politikaları açısından anlaşılması imkânsız bir atlama söz konusudur. Stolypin ve Kokovtsov, derhal Kışlık Saray'a çıkarak o zamana kadar İzvolski'nin iyi bir diplomasi yürüttüğünü sanan çarı uyarırlar. Çar da görüşmeden sonra fikrini tamamen değiştirir.

Bu tür tarihi eşik noktalarında sıkça görüldüğü üzere, plan ve kurgulamadan ziyade bu defa da plansızlık ve beceriksizlik çok daha ağır basmaktadır. İzvolski iyice şahsileştirmiş olduğu bir diplomasi oyununa kalkışmıştır. Ne çar, ne Stolypin, ne de Rus kamuoyu Bosna-Hersek'in ilhakına rıza gösterebilecektir. Avrupa başkentleri de Berlin Antlaşması hükümlerinin tek taraflı olarak değiştirilmesinin başlatacağı büyük diplomatik manevralara hazır değildir. İlhakın açıklanmasıyla birlikte, 1908-1914 dilimindeki büyük Avrupa buhranları dizisi de tetiklenmiş, Romanov ve Habsburg hanedanları arasındaki karşılıklı husumet bir daha geriye döndürülmeyecek şekilde dibe doğru hareketlenmiş, Balkanlar üzerinde yoğunlaşan bu rekabet, altı yıl gibi çok kısa bir sürede Avrupa'yı Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyen başlıca etkenlerden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Rusya açısından meselenin bir de Bulgaristan boyutu var-

120. Barbara Jelavich, a.g.e., s. 220.

dır. Her zaman kendisine danışarak hareket etmesi, hiçbir şekilde Avusturya'nın yörüngesine girmemesi gerektiğine inandığı, lakin yanlış yerlerde koşan haylaz bir çocuk gibi gördüğü Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanını herkesle aynı anda öğrenmiş olmanın kızgınlığı içinde olan Rus kamuoyu, 24 saat sonra da Bosna-Hersek'in "Slavların hapishanesi" olarak gördüğü Habsburg İmparatorluğu'na dahil edildiğini duyduğunda infialini zapt edemeyecek hale gelir; basın ve siyasi liderler ilhakın Slavlara karşı yeni bir Cermen oyunu olduğu teranesini tutturur.

Büyük Güçler de hiçbir ön danışmaya konu olmamış, nereye varacağı kestirilemeyecek emrivakilere karşıdır. İlhak tüm başkentlerde gayet nahoş bir sürpriz olarak karşılanır. İngiliz Dışişleri Genel Sekreteri Hardinge, haberin Avrupa'ya bir "bomba gibi düştüğü"nü yazar.[121] İlhak haberini gazetelerden öğrenen Kayzer II. Wilhelm de küplere binmiştir. Büyükelçi Bieberstein Almanya'nın illa ki de Avusturya'dan yana çıkmak zorunda olmadığı; bu oldubitti karşısında kendi özgün Osmanlı siyasetini izlemesi gerektiği hususunda ısrarcı olur. Ancak, Almanya tek müttefiki olan Avusturya-Macaristan'ın yanında yer almamayı göze alabilecek değildir. Bu emrivaki karşısında kızgınlığını dile getirse de kısa sürede Viyana'nın yanına geçer.

İzvolski ise fiyaskodaki sorumluluğunu reddetmiş, suçu bütünüyle Aehrenthal'a atmıştır. Rus diplomasisi en kısa zamanda Boğazlar rejimini de ele alacak uluslararası bir konferans toplanmasını ısrarla talep etmeye başlar. Viyana ise, ilhak keyfiyetinin uluslararası bir konferans önüne getirilmesi halinde çeşitli baskılara maruz bırakılacağının farkında olarak meseleyi diğer Büyük Güçlerle baş başa ikili düzeyde ele almayı istemektedir. Bu ortamda, ne çarlığın müttefiki Fransa, ne de Antant ortağı İngiltere, Boğazlar rejimini ele almak yönünde isteklidir. Neticede, Rusya'nın en fazla güvendiği bu iki Büyük Gücün tutumu sonucunda, Avusturya-Macaristan'ın eli güçlenecek, Rus diplomasisine ve uluslararası bir konferans toplanmasını sağlamak yönünde pek bir şans kalmamış olacaktır.

* * *

Uluslararası konferans fikrine destek aramak üzere yollara düşen İzvolski, 10 Ekim günü Londra'da Grey'le görüşür ve Bosna-Hersek'in ilhakıyla Boğazlar meselesi arasında bağ kurulması ge-

121. F.R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo...*, s. 305.

rektiğini iddia eder. İngiltere'nin vereceği destekle Rusya'yla Antant ilişkisine verdiği değer ve önemi St. Petersburg'daki İngiltere karşıtlarına göstermiş olacağını da söyler. Böylelikle aba altından sopa göstermiş, İngiltere'den yardım alamazsa Rusya'nın başka yollara sapma riski olduğunu hatırlatmış olmaktadır. Bu uyarıyı da aklında tutan Grey, İzvolski'nin teklifini 12 Ekim tarihli kabine toplantısına getirmiş ve Başbakan Asquith'le birlikte Boğazlar meselesi ve diğer hususları ele almak üzere toplanacak bir uluslararası konferans fikrini, bu meyanda, Boğazların sadece Karadeniz'e sahildar devletlerin savaş gemilerinin geçişine açık olması yönündeki Rus isteklerine destek ifadelerinde bulunmuştur.

Buna karşın, kabinenin çoğunluğu Boğazlar Rejimi'nde değişiklikten yana çıkmamıştır. Kabine ne kadar Antant yanlısı olsa da İngiltere'nin Çarlık Rusyası'nın temel bir menfaatinin sağlanmasında diğer dengeleri yerinden oynatmak pahasına ön almasını gerektirecek derecede yoğun ve kritik İngiliz çıkarlarının o an itibarıyla söz konusu olmadığını düşünmektedir. Hatta bazı kabine üyeleri, kendileri bir yana, İngiliz kamuoyunun da bu derece radikal bir değişikliğe hazır olmadığını hatırlatmıştır.

Grey, İzvolski'ye İngiltere'nin Boğazların sadece Karadeniz'e sahildar devletlerin savaş gemilerine açık olması fikrine karşı olmaya devam ettiğini; aksine, Boğazlar yabancı savaş gemilerinin geçişine açık olacak ise bunun hiçbir devleti dışlamaması gerektiği şeklindeki ezeli pozisyonundan ayrılmadığını bildirir. Bu sözler, henüz üç ay kadar önce gerçekleştirilmiş Reval görüşmeleri sonrasında tüm planını İngiltere'nin Boğazlar rejiminde Rusya lehine değişikliğe gidilmesine cevaz vereceği varsayımına dayandıran İzvolski'yi şaşkınlığa uğratır. Grey, hemen durumu tamire girişir ve 13 Ekim akşamı İzvolski onuruna verdiği akşam yemeğine Rusya'yla Antant'ın devam ettirilmesi hususunda İngiltere'de güçlü bir fikir birliği olduğunu göstermek amacıyla muhalefetteki muhafazakârların Balfour ve Lansdowne gibi önde gelen isimlerini de davet eder. İzvolski, yemekte yaptığı epey tatsız konuşmada, İngiltere'de Rus siyasetine karşı çıkılmış olmasının, Rusya'da İngiltere'yle anlaşmalardan memnuniyetsizlik duyan kesim ile Osmanlı İmparatorluğu'na bir defa saldırılarak Boğazlar meselesinin bir çırpıda halledilmesini isteyen aşırıcı çevrelerin elini güçlendireceğini ileri sürer.

Havanın bozulması üzerine İngiliz kabinesi 14 Ekim günü tekrar toplanır ve İzvolski'nin Afganistan'da İngiltere için birkaç yeni kolaylık daha öngörmek suretiyle biraz daha iyileştirmiş oldu-

ğu tekliflerini yeniden görüşür. Bu defa toplantıdan çıkan sonuç, özellikle de Osmanlılar açısından gayet ilgi çekicidir: Kabine, henüz kamuoyuna açıklanmaması kaydıyla, İzvolski'nin Boğazlarla ilgili önerilerinin ilke itibarıyla desteklenmesine karar vermiştir. Diplomasi lisanında "ilkesel temelde destek" ifadesi, bir yön tayini anlamına gelmekte olup orta ve uzun vadede geçerli olacak kalıbı tarif eder niteliktedir. Bu sebeple de en güçlü telaffuz olmasa dahi oldukça güçlü, müsait şartlar oluştuğunda hareketlenmeye izin verecek bir ifade söz konusudur.

Açıkçası, İngiltere İzvolski'nin tehditleri karşısında kayıtsız kalamamış, bariz bir şekilde olmasa da pozisyon değişikliğine gitmiş ve Grey'in bir süredir dillendirdiği noktaya daha fazla yaklaşmıştır. 1914'e giden yolda bu hususu bir kenara kaydetmek yanlış olmaz. 14 Ekim 1908 toplantısıyla birlikte, İngiltere Boğazlar meselesi bağlamında bir sapma teşkil edecek şekilde yeni bir siyasi çerçeve oluşmasının yolunu açmıştır.

İzvolski'nin Paris ve Londra ziyaretleri sırasında Osmanlı büyükelçileriyle yaptığı temaslarda dile getirdiği hususlar, çarlığın yaklaşımlarını ortaya koymak, Jön Türkler'in Reval'den duymuş oldukları endişenin hiç de yersiz olmadığını göstermek bakımından ilgi çekicidir:

İzvolski, Paris'te Osmanlı Büyükelçisi Naum Paşa'ya da ilhak keyfiyetini ele almak üzere uluslararası bir konferans düzenlenmesi gerektiğini; başka Osmanlı topraklarının elden çıkmasının kesinlikle söz konusu olmadığını; bu meyanda Karadağ yahut Sırbistan'ın Osmanlı toprakları üzerinde ortaya atabilecekleri iddialara hiçbir şekilde destek vermeyeceklerini söylemiş ve hemen ardından Boğazlar rejiminin niçin artık değiştirilmesi zamanının geldiğini anlatmaya koyulmuştur. Bu konuda bir de not tevdi eden İzvolski, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkisinin 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı takip eden yıllarda olduğu gibi olmasını arzu ettiğini, bu yolda ilerlemek istediklerini belirtmiştir.[122] Yani, çarlık Osmanlı İmparatorluğu'yla diplomatik ve siyasi ilişkilerini geliştirmek istemekte, o an itibarıyla da olsa imparatorluğun toprak bütünlüğünün muhafazasından yana çıkmakta, ayrıca 1833'te olduğu gibi Osmanlıların toprak bütünlüğü konusunda teminat vermeye hazır olduğunu ihsas etmektedir. Buna karşılık, Boğazlar rejiminin de Rus savaş gemilerinin geçişine izin verecek şekilde değiştirilmesi gerekecektir. Hünkâr İskelesi'nin özü de çarlığın Osmanlılar üzerinde bu el üstünlüğü-

122. Barbara Jelavich, a.g.e., s. 223.

nü ve baskın havasını tesis etmiş olmasıdır.[123]

İzvolski'nin Naum Paşa'ya tevdi ettiği muhtırada özellikle dikkat çeken bir husus, bu meselede Fransa, İngiltere ve Rusya arasında sanki bir mutabakatın mevcut olduğu zannını uyandırmaya çalışmış olmasıdır.[124] İzvolski, Londra'da Osmanlı Büyükelçisi Rifat Paşa'yla da görüşmüş, bu defa Paris'te kullandığı ifadelerin de ötesine geçerek, Çar II. Nikola'nın gizli tutulmak kaydıyla Osmanlılarla bir ittifak anlaşması imzalamaya hazır olduğunu dahi ileri sürmüştür. Rifat Paşa, İstanbul'a gönderdiği telgrafta, çarlığın dışişleri bakanının oldukça kibar bir tavır sergilemiş olmakla beraber, Rusların aslında ileride nasıl olsa güç kullanarak elde etmeye muktedir olacakları bir şeyi şimdi dostane bir şekilde istediklerinden şüphe duyulmaması gerektiğini hatırlatmak ihtiyacını hisseder.[125]

Diğer taraftan, Avusturya-Macaristan da İzvolski'nin talepleriyle taban tabana zıt pozisyonundan vazgeçmemekte, ilhak keyfiyetinin Osmanlı İmparatorluğu ve Sırbistan tarafından herhangi bir konferans toplanmasından önce kabul edilmesi gereğini şart koşmaktadır. Aehrenthal, konferans fikrini torpillemek amacıyla diğer Büyük Güçlere hiç de cazip gelmeyecek büsbütün karışık bir gündemden bahsetmekte, toplanacak bir konferansın, Karadağ'ın sınırları, Ermenilerin durumu, kapitülasyonlar, Tuna'da seyrüsefain hakları gibi çetrefilli diğer konuları da cle alması gerektiğini öne sürmektedir.

Burada, Avusturya-Macaristan ile Çarlık Rusyası arasında basit bir anlaşmazlığın değil, Avrupa'nın iki Büyük Gücü arasında tonu giderek artan karşılıklı suçlama ve tehditlerin eşliğinde cereyan eden; uzadıkça uzayan ve tarafların müttefiklerini de içeri çekmek istidadını taşıyan, göründüğünden çok daha tehlikeli bir siyasi krizin söz konusu olduğu gözden kaçmamalıdır. İlhakın ertesinde akıp giden süreçte Sırbistan da giderek daha ajite hale gelmekte, Rusya'da ise Panslavist propaganda ve kamuoyu baskısı had safhaya varmaktadır. Öyle ki, sonuçta Rusya'yla Avusturya-Macaristan, Mart 1909'da savaşın eşiğine dahi gelecek, beş aydır

123. 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Antlaşması, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı sırasında Çar I. Nikola'nın Osmanlılara yardım etmesini müteakip sekiz yıl süreli olarak imzalanmış; Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti etmişti. İngiltere ve Fransa, Boğazların sadece Rus savaş gemilerine açık tutulacağına dair gizli bir maddenin varlığından hep kuşku duymuşlar, neticede 1841 tarihli Boğazlar sözleşmesiyle Çanakkale ve İstanbul Boğazları tüm savaş gemilerine kapatılmıştı.

124. Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, s. 347.

125. Barbara Jelavich, a.g.e., s. 223.

devam eden ilhak krizi, son anda ancak Avusturya-Macaristan'ın müttefiki Almanya'nın verdiği ültimatomu takiben çarlığın geri adım atmak zorunda kalmasıyla sona erecektir.

Almanya, 21 Mart 1909 günü St. Petersburg'da verdiği söz konusu ültimatomda, Rusya'dan Berlin Antlaşması'nın Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan'ın askeri işgal ve idaresine bırakılmasına dair 25. maddesinin değişikliğe uğramış olduğu keyfiyetini herhangi bir rezerv koymaksızın kabul etmesini istemekte, kaçamak, şartlı ya da açık olmayan bir cevabın red olarak kabul edileceğini tasrih etmekte, o halde de Avusturya-Macaristan ile Çarlık Rusyası arasında sürüp giden bu anlaşmazlıkta gelişmeleri tabii seyrine bırakacağını vurgulamaktadır. "Olayların tabii seyri" ifadesi, Almanya'nın Rusya'ya karşı savaşmaya hazır olduğunu hatırlatmaya yöneliktir. Bir diğer deyişle, Rusya artık savaş ihtimalini zorlayan bu münakaşayı sona erdirmeyip de Avusturya-Macaristan'la bir çatışmaya yol açacak olursa, Almanya müttefikini durdurmaya kalkışmayacak, olayların doğal seyri neticesinde ve aralarındaki ittifak anlaşmasının gereği olarak, Habsburgların yanında yer alacaktır.

Rusya, ilhak nedeniyle savaşa gidebilecek durumda olmadığını bilmekte, Balkanlar'daki bir anlaşmazlık yüzünden Almanya'yla karşı karşıya gelmeyi aklından dahi geçirmeyen müttefiki Fransa'nın da desteğini sağlayamamaktadır. Böylece, Çarlık Rusyası "Slav Sırbistan'ı ortada bırakmanın utancını" yaşama pahasına Bosna-Hersek'in ilhakını Almanya'nın talep ettiği gibi hiçbir şart öne sürmeksizin kabul eder. Sırbistan ise krizin bir an önce son bulmasını isteyen diğer Büyük Güçlerin baskısı altında kalarak, Viyana tarafından önceden "uygun" bulunan aşağıdaki açıklamayı yapmak durumunda kalır:

> Sırbistan, Bosna-Hersek'teki gelişmeler neticesinde haklarının haleldar olmadığını, bu nedenle ilgili devletler Berlin Antlaşması'nın 25. maddesi hususunda hangi karara varacak olurlarsa buna uyacağını bildirir. Büyük devletlerin tavsiyelerini dinleyen Sırbistan, Bosna-Hersek'in ilhakı karşısında geçen sonbahardan bu yana sürdüre geldiği protestolarını ve muhalif tutumunu derhal sona erdirmeye söz verdiği gibi, siyasetinin yönünü Avusturya-Macaristan'la bundan böyle iyi komşuluk ilişkileri temelinde olmasını sağlayacak şekilde değiştirmeye de söz verir.[126]

Lakin Belgrad'daki Avusturya-Macaristan Elçisi Forgach'ın 3

126. Barbara Jelavich, a.g.e., s. 224.

Nisan 1909 günü Viyana'ya gönderdiği telgraftaki ifadeleri geleceğe güçlü bir ışık tutar: "Burada herkes intikam almaktan bahsediyor. Bu da ancak Rusya'nın yardımıyla yapılabilecek bir şeydir."[127]

* * *

İlhak krizi Avusturya-Macaristan için diplomatik başarı olarak addedilebilecek bir sonuçla kapanmış gözükse de, krizin kısa ve orta vadeli sonuçları çok daha karmaşık tecelli etmiştir. Bosna-Hersek'in ilhakı, siyasi tarihte esaslı bir kırılma noktası olarak anlaşılmak gerekir:

Şöyle ki, Rusya 1897'den itibaren Balkanlar'a ilişkin olarak izlediği, esas itibarıyla da Avusturya'yla uyumu gözeten *modus vivendi* halinin artık geçerli olamayacağı; Almanya ve Avusturya'nın Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinde hâkimiyet tesis etmeyi hedefleyen bir politika izlemeye kararlı olduklarının meydana çıkmış bulunduğu, bu sebeple de Habsburgların durdurulması için elden gelen her şeyin yapılması gerektiği hususunda, yanlış ya da doğru, fakat her halükârda çok güçlü bir kanaat edinmiştir. Nitekim İzvolski'den sonra Dışişleri Bakanlığına getirilecek olan Sergey Dmitriyeviç Sazonov, siyasetini "Cermenizm ile Slavizm'in her zaman birbirlerinin zıddı kalacağı, hiçbir zaman bir uzlaşıya varamayacakları"[128] inancı üzerine inşa etmiştir.

Rusya, ilhak krizinde önüne çıkan Almanya-Avusturya birlikteliğinin kendisi için kesin bir tehdit yarattığına da hükmetmiş, bu krizle birlikte Balkanlar ve Boğazların Rusya'nın güvenliği için yaşamsal bir öneme sahip olduğu inancı, yönlendirici bir ana fikir olarak iyice yerine oturmuş, bir nevi modernizasyona uğramıştır. Rusya'nın, özellikle 1913-1914 döneminde izleyeceği tavizsiz politikanın ardında ilhak krizi tecrübesinin oluşturduğu bu arka plan yatmaktadır.

Tüm bunlardan da önemli olarak, Rusya 1909'da tam bir diplomatik ve siyasi yenilgiye uğramış, hamisi olduğu Sırbistan için sıklıkla seslendirdiği iddialarının hilafına hiçbir şey yapamamış, Rusya'da hükümet kadar kamuoyu da ilhak krizinin Almanya'nın ültimatomunu müteakip sona ermesiyle başlarına bir "diplomatik

127. M.S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923: A Study in International Relations*, s. 286.

128. W. Bruce Lincoln, *In War's Dark Shadow...*, s. 408.

Tsuşima"[129] geldiğini düşünmüştür. Yani, Japonya Mayıs 1905'te Tsuşima Boğazı'nda Rusya'nın Pasifik donanmasını nasıl yok etmişse, şimdi de Cermenlerin önünde siyaseten bunu andırır bir yenilgi alındığına inanılır olmuştur.

Rusya'yla Avusturya-Macaristan arasındaki ilişkiler, Rusya'nın 1909 Mart ayında aldığı bu darbeden ötürü iflah olmayacak, iki rakip monarşi arasında artık iyiden iyiye hissiyat planına da dökülmüş bulunan bu çekişmenin, Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasına yol açan belki de en esaslı bir dinamiği yaratmış olduğu beş yıl sonra meydana çıkacaktır. Balkanlar'da Avusturya-Macaristan'ın ileri hamlelerinin önüne geçememiş, üstelik küçük de düşürülmüş olduğu inancına kapılan Rusya, bir daha böylesine bir utancı yaşamamaya kesin kararlı olduğunu tüm zerreleriyle hissetmiştir.

Nitekim 1914'te dünyayı savaşa itme pahasına izin vermeyeceği şey, 1909'un aynen tekrarlanacak, kendi anlayışına göre bir kez daha küçük düşürülecek olmasıdır. Zira bu takdirde Sırbistan'ın her zaman eninde sonunda Habsburgların dediğini yapmak zorunda kalacağı inancı tam olarak yerleşecek, Rusya'nın Balkanlar'da söyleyecek bir sözü kalmadığı meydana çıkacaktır. Çarlık Rusyası, Habsburg Veliaht Prensi Franz Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da katlinden sonra patlayan Temmuz Krizi sırasında Avusturya-Macaristan tarafından Sırbistan üzerinde kurulan baskıya karşı çıkmaması halinde "Slav uluslarının koruyucusu" namına bu defa artık silemeyeceği bir leke sürülmüş olacağına inandığı içindir ki, silahını çekmekten yana olmuş, Almanya-Avusturya ikilisinin Rusya'ya söz geçirmesi, 1909 Mart ayı sonu itibarıyla Rusya'nın artık bir kez daha kaldırabileceği bir hal olmaktan çıkmıştır.

İlhak krizinin Avrupa siyaset sahnesinde belirleyici niteliktek bir diğer izdüşümü ise Almanya-Avusturya ilişkilerinin tam bir ittifak düzeyine yükselmesine yol açmış olmasıdır. Bu duruma başlıca örnek, Alman Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke'nin Avusturyalı mevkidaşı Franz Conrad'a gönderdiği 21 Ocak 1909 tarihli bir mektupla Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a saldırması, buna karşılık Rusya'nın seferberliğe girişmesi halinde Almanya'nın Avusturya-Macaristan'ın yardımına koşacağı hakkında güvence vermiş olmasıdır. Bu aynen 1914 Temmuz Krizi'nde vuku bulan durumdur.

Halbuki ilhak krizinden önceki on yılda, ittifak ilişkisine rağmen Alman ve Avusturya Genelkurmayları arasında herhan-

129. Tsuşima Deniz Savaşı'na gönderme yapılıyor. Rus-Japon Savaşı sırasında Rus donanmasının bozguna uğradığı deniz çarpışması (ed.n.)

gi bir yazışmada dahi bulunulmamıştı. Conrad krizle birlikte Almanya'yı belirgin askeri yükümlülüklere raptetmek yolunda çalışmaya başlamış, bunu da Alman askeri planlamasını Avusturya-Macaristan kadar zayıf bir müttefike bağlı kılmakta önceleri çok isteksiz olan Moltke'ye rağmen başarmıştır. Bu yüzdendir ki, Moltke'nin 21 Ocak tarihli mektubu Habsburg diplomasisinin bir başarısını, zafiyeti avantaja dönüştürme becerisini resmeder. Almanya açısından mesele, tek müttefiki Avusturya'nın Avrupa'daki zorlu siyasi mücadele ortamı ve Büyük Güçler arasındaki rekabette tamamen yalnız olduğu hissine kapılıp içine kapanmasını ve bu halet-i ruhiye içinde üstesinden gelemeyeceği riskler almasını, yani kontrol dışı bir oyuncuya dönüşmesini engellemektir ki, Avusturya diplomasisi tam da bu korku üzerine oynamıştır. Madalyonun diğer yüzünde ise çarlıkla ilişkileri son derece kötüleşen Avusturya-Macaristan'ın Almanya'ya olduğundan da fazla bağımlı hale gelmesi bulunmaktadır.

Antant ülkeleri de ilhak krizinden ılımlılık ve dikkatten yana dersler çıkarmış değildir. Her üçü de Merkezi Güçler karşısında ancak müthiş bir silahlanma gayretiyle desteklenecek tam bir diplomatik dayanışma sergilemeleri halinde başarılı olabilecekleri kanaatine varmıştır. Nitekim İngiltere'yle Almanya arasındaki donanma yarışı da ilhak krizi sonrasında yeni bir sürat kazanmıştır. Fransa, ilhak krizi sırasında netice itibarıyla bir Balkan meselesi yüzünden Merkez Güçleriyle çatışmayı riske etmek istememişken, sadece beş yıl sonra, Temmuz 1914'te tamamen benzer kapsamda, yine Habsburglarla çarlık arasında Balkanlar'da birden derinleşen ve tehlikeli dönemeçlere giren bir anlaşmazlık sırasında Rusya'yı bir kez daha yalnız bırakmayı göze alamayacaktır. İngiltere de savaşın Avrupa'da ortaya çıkması mukadderken herhangi bir galip tarafın hegemonyasıyla bir arada yaşayamayacağı için Fransa'yı takip edecektir.

Bu noktada, geçen yüzyıl başındaki diplomasinin, hemen tamamen endişe temelli ve her zaman karşı tarafa güvensizlik üzerine inşa edildiği de hatırlanmalıdır. Bu yıllarda, tüm Büyük Güçlerin, müttefikleri olsun olmasın, birbirlerinden hep kuşku duyduklarını, her olup bitenden doğru yanlış birtakım sonuçlar ürettiklerini kaydetmek gerekir. İlhak Krizi, bu ayrışmayı derinleştirmiş, zaman zaman panik uyandıran bu havayı daha da ağırlaştırmıştır. 1914'e gelindiğinde, Avrupalı rakipler çoktan, birbirlerine ancak en kötü niyetleri atfeden bir ruh halinin esiri haline gelmiş olacaktır. Mesela, Habsburgların Selanik'e doğru inmek istediği iddiası, o zamana dek bir nevi şehir efsanesi olarak ortada dola-

şırken, İlhak Krizi'nden sonra Rusya'da kimsenin reddetmeye cesaret edemeyeceği genelgeçer bir inanç halini almıştır.

İttifak sistemleri güvenlik kaygılarının asgariye çekilmesi yoluyla ulaşılan karşılıklı caydırıcılık sayesinde barışın idame ettirilmesinin teminatını oluşturabilecekleri gibi, doğalarında bulunan rekabet ve karşıtlık burgusunun da ani bir tetiklenme sonucunda birden harekete geçmesine yol açabilecek içsel zafiyetlere de sahiptir. İlhak Krizi'yle birlikte, Avrupa'daki iki karşıt ittifak o bilinmeyen kader anına, Balkan Harpleri üzerinden Birinci Dünya Savaşı'na doğru yola çıkmıştır.

* * *

İlhak Krizi bağlamında İngiltere'nin meseleye aynı zamanda Osmanlıların da çıkarlarını göz önünde tutarak bakmış olması ve bu mecrada sağladığı siyasi destek de kayda değerdir. Grey, 10 Ekim günü Londra'da yaptığı görüşmede, Osmanlılara karşı açık bir tenakuz içinde olduğunu İzvolski'ye söylemiş, bir yandan Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki ilerlemesinin önüne set çekmek istedikleri cihetle Türkiye'nin güçlü olmasını tercih ettiklerini dile getirirken, diğer yandan Boğazlarla ilgili olarak İstanbul'daki çiçeği burnunda Jön Türk yönetimini yıpratacak öneriler ileri sürdüklerine işaret etmiştir. Grey, Viyana'da epey bir kızgınlığa yol açmak pahasına Avusturya'nın Babıâli'ye baskıda bulunulması yollu önerilerini de geri çevirdiği gibi, Osmanlılara iyi bir tazminat alıncaya kadar pes etmemelerini, Bosna-Hersek üzerindeki soyut haklarını savunmak yerine gerçekçi davranıp somut sonuç almaya çalışmalarını salık vermiştir.[130]

Osmanlı hükümeti de Bosna-Hersek'in ilhakını kabullenmemiş, sancaktaki Habsburg haklarından Osmanlılar lehine vazgeçilmiş olmasının Bosna-Hersek'te kaybettiği hakların tazmini için yeterli olamayacağını savunmuş, imparatorluk sathında Avusturya mallarını boykot etmiş, bunu da çok etkili bir şekilde uyguladığı gibi, siyasetini Bosna-Hersek'in ilhakından kaynaklanan zararların karşılanmaması halinde Avusturya'yla savaşın dahi göze alındığı hususunda herhangi bir yanılgıya düşülmemesini sağlayacak bir kararlılıkla sürdürmüştür. Neticede, krizin başlarında Pallavicini'nin "haklıyız, çünkü güçlüyüz" söyleminde ifadesini bulan umursamazlık içinde hareket eden Avusturya çark etmek zorunda kalmış, Osmanlı hükümetine 2.500.000 Osmanlı lirası tu-

130. British Documents. Cilt V no 384, 402, 407.

tarında tazminat ödenmesine ilişkin protokolün nihayet 26 Şubat 1909 tarihinde imzalanmasından sonra Osmanlı-Avusturya ilişkileri düzelme yoluna girmiştir. Avusturya hükümeti, kamuoyunda prestij kaybına uğramamak için, anılan meblağı Bosna-Hersek'te kalan Osmanlı malları için ödenmiş olarak göstermiştir.

Burada dikkat çekilmesi gereken husus, Osmanlı diplomasisinin kibirli Avusturya'yı sonuna kadar uğraştırmayı başarmış, anlaşmayı da en küçük detayına kadar müzakere etmiş olmasıdır. Öyle ki, Fairfax Leighton Cartwright, neşeli bir üslupla 16 Şubat 1909 günü Grey'e çektiği telgrafta, Avusturyalıların İttihat ve Terakki'nin elinde yorgun düştüğünü, İttihatçı büyücülerin *occult* (karanlık ve esrarengiz) etkisine inanır hale geldiklerini belirtmekteydi.[131] Öte yandan, bu *occult* tanımlaması, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Lowther tarafından da sık sık kullanılmaktaydı. Şark'ın, nihayet menfaatlerinin kesinkes müdafaasına girişmesi, gerçekten de olsa olsa esrarengiz büyücülerin becerisi olmalıydı.

Osmanlı hükümetinin Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi sonucunda ortaya çıkan gelir kayıpları ve *Orient Express* Demiryolu'nun Bulgaristan'da kalacak kısmının elden çıkmasından mütevellit zararın karşılanmasıyla ilgili tazminat talebi de yine Grey'in siyasi desteğiyle, Osmanlıların Rusya'ya 93 Harbi'nden kalma savaş borçlarından bakiye kırk taksitin Rusya tarafından silinmesiyle oluşan 6.500.000 sterlin tutarında kapitalize edilebilecek bir miktarın teminiyle karşılanmıştır. Ancak, bu neticenin alınması da sadece İngiltere'nin desteğine bağlanamaz. Avusturya örneğinde olduğu gibi, Osmanlı hükümetinin bu noktada da sergilediği kararlılığın etkili olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Avusturya'yla Bosna-Hersek için ödenecek tazminat konusunda anlaşmaya varılmasını takiben daha güçlü bir konuma gelen Osmanlılar, Bulgaristan sınırına asker yığmaya başlayınca, hem Balkanlar'da işleri iyice rayından çıkmış hem de Bulgaristan'ı Habsburglara daha da yaklaşmış görmek istemeyen Rusya devreye girmek zorunluluğunu hissetmiş ve Osmanlı borçlarını silmiştir. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıdığına dair anlaşma da 29 Mart 1909 günü imzalanmıştır.

İlhak Krizi, İngiltere'nin Osmanlılara belirli bir anlayış ve hayırhahlık payını vererek baktığı, Osmanlıları doğru bir çerçeve içine oturtmayı başardığı söylenebilecek son siyasi hadise olacaktır. İngiltere, İlhak Krizi'nin içine karıştırılan Bulgaristan'ın

131. F.R. Bridge, "The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, 1900-1918", s. 39, dipnot 39.

bağımsızlık ilanı ile 7 Ekim günü ilan edilen ve siyasi baskılar sonucu geri çekilmek durumunda kalan Girit'in Yunanistan'a ilhakını (*Enosis*) da tanımamış, adanın uzun vadede Yunanistan'a geçmesi gerektiğine inanmakla beraber, o pek meşhur Yunan muhibliğini iyice aşırı noktalara getiren; İzvolski'nin istediği gibi bir uluslararası konferans toplanacak olursa, konferanstaki ana ilkenin Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak koparılmaması olması gerektiği görüşünü Girit söz konusu oldukça reddeden Fransız Başbakanı Clemenceau'ya da karşı çıkmış, hatta Yunanistan'ın olası müdahalesini engellemek üzere Marmaris'e Akdeniz filosuna bağlı bir grup savaş gemisi de göndermiştir.[132]

Grey, İngiltere'nin bir müddetten beri Boğazların Rusya'ya kapatılmasının ilanihaye devam ettirilebilecek bir rejim olmadığı düşüncesinde olduğunu dile getirmekle beraber, uluslararası bir konferans gerçekten de toplanacak olursa, Osmanlılar rıza göstermedikçe Boğazlar meselesinin konferansta ortaya atılmasına müsaade etmeyeceğini de belirtmiş, Osmanlılara bu konuda güvence vermeye çalışmıştır.[133]

Öte yandan, İlhak Krizi, Rusya için Boğazlar meselesinin geçen yüzyıl başında aniden nasıl birincil konuma sıçrama kapasitesinde olduğunu açığa çıkartan önemli bir örnek vaka olarak da görülmek gerekir. Kriz, Rusya'nın Boğazlar meselesinde kendi lehine ilerleme sağlayabileceğini düşündüğü anda, başka yerlerde menfaat değiş tokuşuna hazır olabileceğini de su yüzüne çıkarmıştır. İzvolski Boğazlar konusunda Antant ortaklarından umduğu siyasi desteği sağlayabilmiş, Boğazlar rejiminde Rusya lehine bir değişiklik ihtimali güçlü şekilde gündeme gelmiş olsaydı, Stolypin de, Kokovtsov da çarı Rus diplomasisinin isabetliliği konusunda ikna etmek üzerinde durabilecekler, Panslavist kamuoyu da gözlerini başka bir zaferin buharına çevirecekti.

Diğer taraftan, Habsburgların Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Osmanlıların imparatorluklarının sınırlarıyla olan zihinsel ilişkilerinin gerçeklikle nasıl sıkıntılı bir örtüşmeme hali içinde olduğunu; birtakım siyasi formülasyonların yıllar içinde ne denli sanal bir nitelik kazandığını da en bariz şekilde açığa çıkartmış, Osmanlıların ne zamandır sarıldıkları birtakım faraziyeler realpolitiğin duvarlarına çarpmıştır.

Netice itibarıyla, Şark Meselesi, Osmanlılar kendi ileri hamle-

132. David W. Sweet, R.T.B. Langhorne, "The Bosnian Crisis...", s. 185.

133. British Documents, Cilt V, no 338.

leri, kendi gayretleri sonucunda yeniden bir güç olmanın tüm niteliklerini yeniden üzerlerine toplamakta geciktikçe, ancak günün birinde, herhalde oldukça da ani bir dış müdahaleyle çözümlenmek durumundaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa coğrafyası, ancak birinci sınıf bir gücün, yani her zaman ayakta duran, yarıştan kopmayan ve sürekli atılım içinde kalarak güç kaybına uğramaya tahammülü olmadığını gösteren bir devletin idaresi altında olabilirdi. Osmanlı İmparatorluğu, eninde sonunda ancak Üçüncü Roma vasıflarında tahayyül edilebilir, tüm boyut ve açılımlarıyla ancak öyle algılanabilirdi. Kuşkusuz, İstanbul'un fethiyle doğal olarak üstlendiği bu iddiadan her kopma ve aşağı kayış, ancak zayıflama olarak addedilecekti.

Ne var ki, Osmanlılar çok uzun süre böylesine bir farkındalığın oluşturacağı harekât çerçevesi içine doğru ve yenilenmiş bir zihinsel ve maddi altyapının eşliğinde giremediler. Bir bakıma, coğrafi fütuhatın 1683 İkinci Viyana Kuşatması'yla birlikte doğal sınırlarına ulaştığı meydana çıktıktan sonra, Rönesans'ın Doğu ikizi Konstantiniyye'den çıkabilmeliydi de denebilir. Hal böyleyken, Osmanlı İmparatorluğu Napoléon Savaşları sonrasında ve davet edilmediği 1814-1815 Viyana Kongresi ve de özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Kırım Harbi'yle ulaşılan büyük eşikle birlikte, bekalarının başkalarının kararlarına bağlı olduğu, dolayısıyla sanallığın fazlasıyla yer tuttuğu bir dünyaya doğru yol almaya başlamış gözükmektedir. Tabiidir ki, Osmanlıların yanlış ya da doğru, "gerilemesi" olarak adlandırılmış bu sürecin, sonraki nesilleri nasıl somut çaresizliklerle baş başa bıraktığı hep hatırlanacak; bu sürecin nasıl olup da bu noktalara kadar "ilerleyebildiği" her zaman sorulacaktır.

V

Sadakatli ayrılış

Bilinmedi, ne çare, sizdendik...

Son yıllarda Türk ve Müslümanların başına gelenlerden bahsedilemez oldu. Hatta bunlar hatırlanmak istenince, Türklerin kendilerinin neden olduğu büyük acıların üstünü örtmek, bunlarla yüzleşmemek için tahrifat yoluna saptıkları, çare olarak vülger bir milliyetçiliğe başvurdukları dahi iddia edildi, aydınlarımız çevrelendi. Öyle ki, bu kuşatma karşısında tarihte "saf kötü"nün Türklere ait olduğu inancı doğarken, Türkler de geri çekilmeye başladı. Halbuki kimsenin acısını küçümsemeden, acılar arasında bir hiyerarşi yaratmadan kendi acılarımızı hatırlamak mümkün ve gerçeklidir. Sorunların insani özüne gidebilmenin ilk şartı da budur.

Andrew Wheatcroft, Yunan bağımsızlık mücadelesinin başladığı 1821 yılından önceki otuz yılda kitlesel zulüm, katliam ve kıyımın, Doğu'da değil Batı'da rastlanılan bir hadise olduğunu, 1821 yılı Paskalya ayında Mora'daki Yunan köylülerin niçin birdenbire, erkek, kadın, çocuk bütün Müslümanları kesmeye başladıklarının izahı olmadığını, Balkanlar'da katliamların Mora Ayaklanması'yla başladığını söyler.[134] Wheatcroft'un da işaret ettiği üzere, Batılılar Osmanlıların iflah olamayacak derecede barbar ve kültürel bakımdan geri olduklarına inanmışlardı. Buna karşılık, Batı'nın işlediği barbarlıklar da görmezden gelinemiyor, fakat bunların bazı istisnai hallerin istenmeyen sonuçları olduğu ileri sürülebiliyordu.[135] Yafa'yı savunan Osmanlı askerleri uzun bir kuşatmanın sonunda silahlarıyla birlikte 1799 Mart ayında Napoléon ordularına teslim olmuşlardı. Ama "Hürriyet, Eşit-

134. Andrew Wheatcroft, *Infidels: A History of the Conflict Between Christendom and Islam*, s. 233.

135. Andrew Wheatcroft, *The Ottomans: Dissolving Images*, s. 11.

lik, Kardeşlik" ilkelerinin emrindeki askerler, esir düşmüş 2.500 yeniçeriyi süngüleyerek öldürdüklerinde, Napoléon döneminin en karanlık sayfalarından biri yazılmış, Fransa'nın, Müslümanları Türklerin sultası altında yaşamaktan kurtarmaya geldiğinin de bir yalandan ibaret olduğu meydana çıkmıştı:

> 10 Mart 1799 günü öğleden sonra, Yafa'nın esirleri General Bon'un askerlerinin dört bir tarafını sardığı çok büyük bir dikdörtgenin içine doğru karmakarışık bir şekilde yürütüldüler... Türkler, başlarına ne geleceğini anlamışlardı, fakat tek bir gözyaşı dahi dökmüyorlardı. Sonunda Yafa'nın güneybatısındaki kum tepelerine vardıklarında, sarımtırak bir gölcüğün yanında durmaları emredildi. Komutanın talimatıyla küçük gruplara ayrılarak sağa sola gönderilen esirler teker teker vuruldu. Sonunda sadece gölcüğün yanında bekleyen esirler kalmıştı. Askerlerimiz bütün mermilerini kullanmış olduklarından tek yapacak şey, bu son kalan esirleri süngülemekti... Sonuçta ölü ve ölmek üzere olan bedenlerden meydana gelmiş, her tarafından kan damlayan korkunç bir piramit ortaya çıkmıştı. Bu dehşet verici duvarın altında kalan zavallıların da işini bitirmek için cesetler çekilip bir yerlere atıldı.[136]
>
> Yunanistan'daki Türklerden geriye pek bir iz kalmadı. Günlerden bir gün, 1821'in baharında birdenbire, dünyada kimse farkına varmadan, artlarından da kimse ağlamadan bir daha dönmemecesine tamamen yok olup gittiler. Yıllar sonra oraları dolaşan gezginler, taş yığınlarını soracak olduklarında, yaşlılar "Şurada Ali Ağa'nın kulesi vardı ve orada onun, hareminin ve esirlerinin boğazını kestik" diyeceklerdi. Yunanistan'da bir zamanlar Türk soyundan gelen büyük bir nüfusun, hem de tüm ülkeye yayılmış küçük topluluklar halinde, aileleri yüzyıllardır yurt diye başka yer bilmemiş; hali vakti yerinde çiftçiler, tüccarlar, resmi görevliler olarak yaşamış olduğu gerçeği inanılacak gibi değildi. Yunanların söylediği gibi, gökteki ay Türkleri bir solukta yutup içine çekmişti.
>
> Birkaç hafta süren bir katliam sonucunda, yirmi binden fazla Türk, çoluk çocuk demeden Yunan komşuları tarafından öldürülmüşlerdi. Hiçbir mide bulantısı dahi duyulmadan, günah işlendiği hissine de kapılınmadan, kasten öldürülmüşlerdi ve ne o zaman ne de o zaman-

136. Jacques-François Moit, "Mémoires pour servir a l'histoire des éxpeditions en Egypte et en Syrie"den nakleden Véronique Nahoum-Grappe, "The Anthropology of Extreme Violence: the crime of desecration", s. 552. General Louis-André Bon, bu katliamdan tam iki ay sonra, 10 Mayıs günü Akra Muharebesi sırasında boğazından geçip kaba etinden çıkan bir mermiyle yaralanacak, tedaviyi reddettiği için 19 Mayıs günü ölecektir.

dan sonra bundan hiçbir pişmanlık duyulmadı. Küçük çiftliklerde veya uzakta tek başına köylerde kendi hallerinde yaşayan Türk aileleri önlerinde aniden beliren Yunanlar tarafından kesildi, evleri taş üstünde taş bırakılmaksızın cesetlerinin üstüne yakılıp yıkıldı. Bazıları, ayaklanma başlayınca evlerini bırakıp güvenlidir diye en yakın şehre kaçtı, fakat savunmasız mülteci kolları eli silahlı Yunan çeteleri karşısında hiçbir şey yapamadı.

Küçük kasabalardaki Türk nüfus, evlerinin etrafını barikatlarla çevreleyerek, ellerinden geldiği kadarıyla kendilerini korumaya çalışsa da çok azı yaşayabildi. Bazı yerlerde açlıktan ve saldırganların kendilerine bir şey yapılmayacağı sözü üzerine evlerini terk ettiler. Fakat bu verilen sözlerde hemen hiç durulmadı. Erkekler derhal öldürüldü, kadınlar ve çocuklar da esir olarak paylaştırıldıktan sonra, sıra gelince onlar da öldürüldü. Elleri sopalı, tırpan bazen de tabanca taşıyan katil çeteleri Mora'nın her tarafını istila etmiş, Türklerin evlerini yakıyor, yıkıyor yağmalıyorlardı. Çoğu kez çetecilerin başında bu kutsal görevlerini daha da iyi yerine getirmeleri için onları teşvik eden papazlar bulunmaktaydı.

Ayaklanmanın başlamasını takip eden birkaç haftanın sonunda, Yunanistan'da nüfusun dokuzda birine tekabül edegelen Türk ve Arnavut Müslümanlar, artık yerleşik bir topluluk olmaktan çıkmıştı. Çok sayıda Türk ticari gemisi de ele geçirilmiş, mürettebatları ise ya öldürülmüş ya da denize atılmıştı. Mekke'den dönen ya da Mekke yolunda olan Müslüman hacıları taşırken durdurulup mürettebat ve yolcuları öldürülen çok sayıda gemi de vardı. İskenderiye yolunda giden ve çok kıymetli yük taşıyan gemilerden mücevher ve kıymetli metaller ele geçirildiği de olmuştu. Ele geçirilen bir Türk muhribinin toplam 57 kişilik mürettebatı zafer çığlıkları içinde Hydra'ya getirilmiş ve şişlere geçirilerek teker teker plajda kızartılmıştı.[137] [...]

Balkan Harpleri sırasında ziyaret ettiğimiz Bakırköy'deki hastanelerde yaralarından değil, açlıktan ölen askerler görüyorduk. Boğazlarından ne zamandır bir lokma ekmek geçmediği için yutkunacak halleri dahi kalmamıştı. Yine de hiç şikâyet etmiyorlardı. İşkence görmüş, bir kenara atılıp kalmış bu zavallı köylüler, çocuklar gibi yumuşak huyluydular ve en ufak bir ilgiye müteşekkir kalıyorlardı. Artık konuşamayacak durumda olanlar bir gülümseme, bir el işaretiyle şükran hislerini belli ederlerdi. O büyük anın yaklaştığını anladıklarında ise çehreleri ciddileşir, derlenip toparlanırlardı. Öylece, hiç hareket etmeden, hiç ses çıkarmadan, tam bir sükûnetin mümkün kıldı-

137. William St.Clair, *That Greece Might Still Be Free: The Philhellenes in the War of Independence*, s. 1-2.

ğı asalet içinde ruhlarını teslim ediyorlardı.[138] [...]

Ayestafanos'a geri döndük... Demiryolunun etrafındaki boş alanda dünyada görülebilecek en korkunç, en dehşet verici manzarayla karşı karşıya geldik. Bir savaş manzarasından daha kötü bir görüntü karşımıza çıkmıştı. Bütün alan ölü ve ölmek üzere olan insanlarla doluydu. Ağzına kadar kirli örtüler, dışkı ve pislikle dolu bir çöplükte, koleranın her türlü safhasında olan bu insanlara yardım edecek, onlara bakacak kimse, yapılacak bir şey de yoktu. Çoğu zaten ölmüştü ve çeşitli şekillere bürünmüş korkunç görünüşlü siyah mumyalar gibi birbirlerinin üstünde yığılı duruyorlardı. Bazıları biraz hareket etmeye çalışıyor ve mücadele eder gibi oluyor, bazıları da belli ki son nefeslerini veriyorlardı. Birisi son bir hamleyle yerden bulduğu bir balkabağını sıkı sıkı tutmaya başladı. Bütün bunların etrafında ise evlerin duvarları arasında sabırla oturan ve ekmek yiyen askerler vardı. Hiçbir ses çıkmıyor, kimse mırıldanmıyordu dahi. Terk edilmiş ve artık hiçbir ümidi kalmamış bu insan güruhu, hem de payitahttan yedi kilometre uzakta, ezilip üst üste yığılmış solucanlar gibi, tarif edilemez bir pislik içinde acı çekerek ölmeyi bekliyordu. Hastaneler tıka basa doluydu zaten. Cepheye doğru daha ileride durumun daha da kötü olduğu, Osmanlı ordusunun koleradan günde bin kayıp verdiği söyleniyordu. [...]

Çatalca savunma hattının gerisindeki Hadımköy'de bir görenin bir daha hafızasından silemeyeceği bir temerküz kampı oluşturulmuştu. Civardaki bütün kolera hastaları, ölümü beklemek üzere kendilerini çeke çeke buraya ulaşmışlardı. Üstlerinde derme çatma bir çatı dahi olmayan bu insanlar, birbirlerine sokula sokula, birbirlerinin varlığından biraz olsun rahatlık duymaya çalışıyorlardı. İçlerinden bazıları ayağa kalkıp Allah'a dua ediyor, bazıları daireler çizerek dolaşıyor, bazıları şişmiş dudaklarını serinletir umuduyla çamura sokuyor, istifra ediyor, boğuluncaya kadar bağırıp ağlaşıyordu.

Atıyla oradan geçmekte olan bir subay, üst üste yığılmış cesetler arasında acele acele hareket etmeye çalışan bir vücudu fark edince, hemen sedye taşıyıcılara dönerek henüz yaşamakta olan adamı cesetler arasından alıp çıkartmalarını istedi. "Bir işe yaramaz, efendi" diye cevap verdi sedye taşıyıcı, "daha ölmemişse de, biraz sonra ölecektir" dedi ve adamın üzerine gözleri ve cildi yakan o çok güçlü klorid

138. Count Léon Ostrorog, *The Turkish Problem: Things Seen and A Few Deductions*, Londra, 1919 (ilk defa 1915 yılında Paris'te yayımlanmıştır), s. 97. İlginç olan, bu yürek burkan satırların, aşırı derecede İtilaf Bloku yanlısı, Türklerin "zekâca düşük" ve "tahtalarının eksik" olduğunu sıkça dile getirmiş, Fransız hükümetinin Osmanlıların payitahtındaki meşhur hukuk danışmanı, Kont Ostrorog'a ait olmasıdır. Türkler hakkında bu fikirlerin sahibi olan Kont Ostrorog, İttihat ve Terakki'nin başlıca muhalifi Prens Sabahaddin'in Ahrar Fırkası'nın programını da yazmıştır. Prens Sabahaddin ile Kont Ostrorog ilişkisi hk. bkz. Baran Hocaoğlu, *II. Meşrutiyet'te İktidar-Muhalefet İlişkileri: 1908-1913*, s. 79.

sıvıyı sıktı. İşte bu, ilk topyekûn savaştı...

Bu arada, Türklerin pılı pırtıyı toplayıp İstanbul'dan ayrılacağını zanneden birtakım sanat eseri simsarları, Bizans'ın hazinelerini toparlamak üzere İstanbul'daki iki büyük oteli doldurmuştu. Mukaddes Kâse, niye sultanın sarayında olmasındı ki? Kim bilir Haçlılar buraya neler getirmiş olmalıydı, kim bilir şehrin altı kazılınca neler ortaya çıkmazdı... Kütüphanelerde hangi paha biçilmez el yazmaları saklanmaktaydı? Pekin'in yağmalanması sırasında Avrupa kültürünün birtakım hizmetkârları büyük servet sahibi olmuşlardı. Gözlerinin önüne getirdi tüm o hayalleri ve geçmişi; İstanbul'da da aynı şey olabilirdi. Bu insanlar için gözlerinin önünde yaşayan hayaletler olması ve bir deri bir kemik kalmış elleriyle bir parça ekmek dileniyor olmaları, hiçbir şey ifade etmemekteydi. Sadece, yirmi kilometre ötedeki cephede kolera ve diğer bulaşıcı hastalıkların ortalığı kırıp geçirdiğini biliyor, hastalık kapmaktan korkuyorlardı. Avrupa'yı tehdit eden başka bir tehlikenin ise hiç farkında değillerdi: Anlaşmaların yırtılıp atılmasından, silahlanmanın arttıkça artmasından endişe duymaya hiç mahal var mıydı? Savaş savaştı... Şimdi İstanbul'da Odesa'dan gelen ucuz kırmızı havyar ve Marmara'nın o çok lezzetli istiridyeleri vardı ya...[139] [...]

Akşam yağmur başladı. Konsolosluğumuzun (Üsküp'teki Rus Konsolosluğu) arka tarafındaki sokağın köylerinden kaçan Türk kadınlarıyla dolup taştığını söylediler. Etraf karanlıktı. Yerlerde sürünen, ıslak kaldırımlarda oturan, korku içinde sesleri çıkmayan, çocuklarını yağmurdan korumaya çalışan kadınları zar zor seçebiliyordum... Ertesi sabah bir sürü zorluk ve tehlikenin beni beklediği hissiyle uyandım. Kapı çaldı. Gelen Vali Galip Paşa idi. Yanında sadık bir polisiyle yürüyerek konsolosluğa gelmişti. Üsküp'te Türk idaresinden kalan işte bundan ibaretti. "Sizin için ne yapabilirim?" diye sordum. Vali dürüst ve insancıl biriydi, arkadaşımdı da ve içine gark olduğu talihsizliği hiç de hak etmiyordu. "Kumandan bana dahi haber vermeden şehirden ayrılmış. Bir grup subay da arabamı aldı. Ben de ayrılmak istiyorum, bana bir araba bulabilir misiniz?" diye sordu. Ben de "derhal" diye cevap verdim, arabanın hemen hazır edileceğini söyledim. Benim için ayrılmış olan bir araba vardı. Diğer tüm arabalara el konulmuştu. Vali benim arabamı alarak yakındaki evine doğru yola çıktı. Oradan kâtibini ve bagajlarını alacaktı... Birkaç dakika geçmeden silah sesleri duyuldu. Tabancamı kaparak dışarı fırladım. Karşıma çıkan ilk kişi valiydi. Beti benzi atmış, ellerinde de kan vardı. "Tanrım"

139. Francis Yeats-Brown, *Golden Horn: Plot and Counter-Plot in Turkey 1908-1918*, s. 88-90.

diye bağırdım. Vali "Bana bir şey olmadı ama kâtibim hayatını kaybetti, sizin arabacı da yaralandı" dedi. Bir Arnavut, valiye ateş açmış fakat ıskalamış, kâtibi vurmuş, sürücümü de kolundan yaralamış, oradan geçmekte olan birtakım askerler de onu öldürmüştü. O gün Üsküp'te her şey çok süratle gelişiyordu.[140] [...]

Yanya, 11 Mart 1913

Akşam şehre indik. Eski Konak Meydanı'nı geçtik. Kışlanın önünde Türk esirleri kamp yapmışlar. Acele temin edilmiş çadırlar beş altı kişilik grupları bir arada toplamış. Isınmaları için yük arabası kalıntıları verilmiş. Yan yatırılmış, ateşin dingil yuvasını kavurduğu bir tekerlek yanıyor...

Harlı ateşte yüzler beliriyor... Ne kadar zayıflar, etleri kurumuş! Buna rağmen bu zavallı askerlerin bazılarında bir tür rahatlama hali görüyorum... Yorgun bedenler dikiliyor ve geriniyor... Aynı zamanda hem hayale dalmış, hem gergin bakışların ürkekliği kaybolmuş!... Huzur içinde, çocukça gülümseyen dudaklar var... Bu zavallılardan biri, üstündeki üniforma paçavrasından kurtulmuş, gözle görülür bir tatmin duygusuyla çıplak göğsünü ateşe tutuyor... Zavallı insanlar nihayet dinleniyorlar... Ve nihayetinde yemek yediler, yiyorlar...

Yürüyüşümüze devam ediyoruz ve biraz ileride... Ah! Daha ileride, o kadar iğrenç ki yazmaya zorlukla cesaret ediyorum!... Kışlanın sağ kanadını temizlemeye başlamışlar. Burada revir bulunuyordu... Ve orada açlıktan delirmiş, ilk partide dağıtılan bir lokma ekmek için hayvanlar gibi dövüşmüşlerdi... Ve orada, açlık ıstırabı içinde, yemek yeme gücünü, kuvvetini, fizyolojik yeteneğini kaybetmiş, ölmek üzere olanlar, onlara yardım etmeye çabalayanların ellerinde son nefeslerini veriyorlardı... Ve ölüler bulundu; yüzlerce insan cesedi, yorgunluktan, açlıktan ölmüş...

Yaşayanlar arasında, ölüm birçoğunu kesin biçimde bellemişti... Organik sefaletin belli bir seviyesine gelindiğinde insan toparlanıyor... Cesetler yavaş yavaş pis kokulu yerden çıkarılıyor, arabalar onları götürüyor...

Bizden birkaç adım uzakta bir toplu mezar çukuru var... Ateşlerin ve fenerlerin titrek ışığında beliriyor... Yarı yarıya çürümüş altmış ya da seksen beden oraya, kışlanın sağ tarafına bırakılmış... Bir kütle görüyorum, bir yığın, tasvir edilemez bir şey, hiçbir dilde adı olmayan bir şey... Kahverengi paçavralı bir iğrençlik ve şurada burada eller, kollar, ayaklar, bacaklar... Yeşil, kurşuni mor renkli ve iğrenç bir şekilde şişmiş yüzler...

140. Andrew D. Kalmykow, *Memoirs of a Russian Diplomat*, s. 231.

Korkunç bir koku çıkıyor, burun deliklerimi dolduruyor, dudaklarımda bir daha kurtulamayacağımı sandığım kusturucu bir tat bırakıyor...

Beni bu dehşetten uzaklaştırıyorlar...

Bütün hayatım boyunca, bütün savaş boyunca gördüğüm en iğrenç, en dokunaklı şey... En unutulmazı... Bunu hiç görmemiş olmayı isterdim.[141] [...]

Ah! Şu kirli, yırtık, sarkık paçavraya benzeyen toprak rengi üniformalar, düşman bölgelerindeki cebri yürüyüşlerin sonucu aşırı yorgunluk ve mahrumiyetin harap ettiği bedenler! Ve bilhassa, bilhassa, yorgunluktan tükenmiş adamların asık ve katılaşmış yüzleri; bu acılı, hasta, yaralı bakışlar, bu mağlubiyet bakışları...

Zavallı adamlar! Bağırmadan, bandosuz mızıkasız sessizce geçiyorlar... Onları selamlayanlar da sessiz... Göğsüm sıkıştı.[142] [...]

Epir Ordusu Baştabibi Süleyman Numan Paşa yaralılarından, hastalarından sevgi dolu bir teveccühle, neredeyse bir baba gibi bahsediyor. Bu fakülte profesörü de bir asker ve ateş altında muharebelere katılıyor. Anadoluların cesaretinden, fedakârlığından, heyecan verici şeylerden bahsediyor... Bu mert insanların bir tek arzusu var, savaşa geri dönmek. Ağır yara almamış olanlar tedaviyi gereksiz görüyorlar. İçlerinden birinin şu cevabını unutmadım: "Sadece sol kolumdan vuruldum; neden beni hastanede tutuyorlar?... Sağ kolum sağlam!"[143]

Zavallı Asyalı askerler! Soru sorulduğunda, en genç olanlarının yüzünde hüzünlü bir safiyet tebessümü beliriyor. Oraya neden sevk edildiklerini, neden oraya geldiklerini, neden her yerde savaş olduğunu bilmiyormuş gibiler. Teslimiyet içindeki büyük çocuklara benziyorlar... Ve arslanlar gibi dövüşüyorlar... Generalleri Cavit Paşa, onları ateşe alıştırırken ilk ölenlerden biri...

Vehip Bey gülümsüyor:

- Biz ateşkes istemiyoruz... Böyle bir savaş... Fransızca nasıl diyorsunuz? Numan Paşa'ya dönüyor ve sakin, huzurlu bir tarzda aradığı sözcüğü soruyor. Yanıtlıyorlar:

- *Anéantissement*! (Yok olma, yok ediliş)

- *Anéantissement*, evet, tam bu işte... Böyle bir savaş, iki ordudan birinin yok olmasıyla son bulmalıdır...

141. Guy Chantepleure, *Kuşatılmış Kent Yanya: Ekim 1912-Mart 1913*, s. 124. Chantepleure'ün asıl adı Jeanne-Caroline Violet olup, o dönemde Fransa'nın Atina Konsolosu olan Edgar Etienne Dussap'ın eşiydi. 1912-13'te Yunanlar tarafından kuşatılan Yanya'da eşiyle beraber bulunuyordu. Yanya'da bir sokak onun adını taşımaktadır.

142. Guy Chantepleure, a.g.e., s. 32.

143. a.g.e., s. 53.

Türkler hayranlık uyandıran bir direniş gösteriyorlar. Artık İstanbul'la ilişki kuramıyorlar. Yanya'nın etrafla ilişkisi tamamen kesik...

Onlara ulaşan son emirler: "Mücadele edebildiğiniz kadar edin." Ve ediyorlar.

Anadolular soğuğa, mahrumiyete, en kötü acılara kahramanca bir tevekkülle tahammül ediyorlar. Biri, bir kolunu ve iki bacağını yitirmişti. Bedeni zavallı bir kütük, içler acısı bir paçavradan farksızdı. Sadece şöyle diyordu: "Vatanımın bacaklarıma ve kollarıma ihtiyacı vardı, ben de verdim."

Dün, Alfred de Vigny'nin *Servitude et Grandeur Militaires* (*Askerliğin Kulluğu ve Büyüklüğü*) adlı eserinin en asil sayfalarını okurken, şu satırları not ettim:

"Savaşçının feragati, kurbanınkinden de ağır bir haçtır. Ağırlığını ve büyüklüğünü bilmek için onu taşımış olmak gerekir... Fedakârlık yeryüzünün en güzel şeyi olmalı, çünkü basit insanların içinde o kadar çok iyilik vardır ki, onlar liyakatlarının ve hayatlarının gizliliğinin farkında değildirler."

Yüreğimde, bunu o zavallı Anadolu askerlerine ve ayrıca, bu savaşın bütün alçak gönüllülerine, bütün o kahramanlıklarının bilincinde olmayanlara, hangi taraftan olurlarsa olsunlar, basitçe ve belki boşu boşuna, "değerlerini akıllarına getirmeyen...", bilmeden hayatlarını verenlere ithaf ediyorum.[144]

Batı'dan doğuya giden yollar muhacirlerle doluydu. Rumeli'nin Müslüman ahalisi göçüyordu. Yaylı arabalarıyla, yanlarına aldıkları birkaç baş hayvanları, küçük sandıkları ve ellerinde kalan en son malların satımından elde edilen birkaç kuruşla her yıl biraz daha doğuya gidiliyordu... Göçmenler çeşitli anılarını anlatıyor, nasıl karşı konulmaz bir silindirin altında ezildiklerini dile getiriyorlardı. Göçmenlerden bazıları kentte kaldıkları sürece bu öyküler katmerleşerek yankılanıyor, duyulan umutsuzluğu önüne geçilmez bir biçimde büyütüyordu... Sürekli bir yitirişin içindeydiler, bir uçuruma düşercesine yaşam isteklerini, ümitlerini kaybetmişlerdi... Bir ırmak gibi kendilerini sürükleyen bu duygu... Yoksulluk, umutsuzluk, yarınsızlık...[145]

Trakya sonbaharın yağmuruyla bir bataklık haline gelmiş çamurlu yollarıyla İstanbul'a yönelmiş binlerce göçmeni sırtlamıştı... Balkan Savaşı'nda somutlaşan koca bir devletin çöküşünün en güzel anlatımı, Belgrad Kalesi'nde esir Türk kumandanı Fuat Bey'in bir tabure üzerinde, başı elleri arasında toprağa, onun derinliklerine bakar-

144. a.g.e., s. 54, 65, 83, 93.

145. Tevfik Çavdar, *Talat Paşa: Bir Örgüt Ustasının Yaşamı Öyküsü*, s. 219.

ken çekilmiş resmidir. Uzakta, şapkalı birkaç yabancı gazeteci uzaydan gelen bir yaratıkmışçasına seyretmektedir onu. Bir batışın bundan daha somut çizgilerle simgelenişi görülemez...[146]

Gene bir başka tren istasyonu... Vagonlarının üstünde bile bir karış yer kalmamış bir tren duruyor. Ona koşanlar var. Ama geride, köşede yere çökmüş iki kadın ve üç çocuk yerlerinden bile kıpırdamamışlar. Binemeyeceklerini görmüşler. Beyaz başörtülü, mantolu kadının kucağında kundakta olduğu sezilen bir küçük. Yere çökmüş çarşaflı kadının yanında sonbaharın yağmur ve dondurucu soğuğuna karşı bir basma entariden başka giysisi olmayan küçük bir kız fotoğrafı. Dönmüş kendi resmini çekene bakıyor. Belki de yaşamında gördüğü ilk fotoğrafçı... Ara yollar, İstanbul'un her köşesi aç, yalınayak, soğuktan korunacak yerleri olmayan göçmenlerle dolmuş. Bunlar nerede barındırılabilir? Açlıkları nasıl giderilebilir?[147] [...]

Ayestafanos'ta karşımıza çıkan görüntüler elde kalem anlatılacak, fotoğrafların gözler önüne serdiği içler acısı görüntüler de dünyaya gösterilebilecek gibi değil... İki hafta önce, koleranın hem Türk ordusu hem de mülteciler arasında kol gezdiği açıklanmıştı. Hastalığın süratle yayılması, Çatalca'daki orduyu birkaç gün boyunca tümüyle tehdit altına almış, karantina kampının yeri olarak da Ayestafanos seçilmişti. Binlerce hasta asker, ardından binlercesi daha buraya gönderilmekteydi. Öyle ki, artık sayıları da tutulmamaya başlanmıştı. Ayestafanos'un yakınında yüksekçe bir demiryolu iskelesi vardı. Trenler burada duruyor, hasta askerlere dışarı çıkmaları talimatı veriliyordu. Cesetler ve hareket dahi edemeyecek kadar hasta olanlar ise dışarı atılıyor, küreklerle aşağıdaki tarlalara itiliyorlardı.[148]

Bir aralık Kumanova'da Sırp askerine karşı ordumuzun bir muvaffakiyet elde ettiği ve Sırp ordusunun bozulduğu bildirildi. Fakat günler geçtiği ve efkârı umumiye bu zaferin neticesini almak için sabırsızlandığı halde birdenbire yeis verici ilk felaket ve bozgun haberleri elektrik süratiyle bütün memlekette bir matem çanı gibi öttü! Koca Rumeli'yi baştanbaşa bir ateş ve kan deryası kaplamıştı! Artık anlaşılıyordu ki, feci bir akıbetle, memleketin tarihine büyük bir kara sahife ilave ediliyordu.[149] [...]

Bir defasında Girit'i ziyaret etmiştim. İrlandalı olduğumu öğrenen

146. a.g.e., s. 229.

147. a.g.e., s. 230.

148. *The New York Herald*, 1 Aralık 1912.

149. Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, s. 159.

Giritli politikacı, niçin Protestanları kesmediğimizi sorduktan sonra, "Bak biz herkesi kestik, sonra da çok rahat ettik" dedi.[150]

Ertesi gün Türk avına çıkıldı. Müslüman olmaktan başka hiçbir suçu olmayan birçok insan ki, bunların çoğu bölge eşrafındandı, muhakeme edilmeden zalimce öldürüldüler. Birkaç saattir hapiste bulunan bu çaresizler, gece yarısı uyandırılıp cellatları olacak kişiler tarafından çırılçıplak soyulup üçer kişilik gruplar halinde birbirine bağlanmış bir şekilde meydana götürüldüler. Orada, karın ve göğüsleri süngülerle delindikten sonra, kuduz köpeklere yapıldığı gibi kafaları dipçikle parça parça edildi. İlk gece bu şekilde 39, ikinci gece 8, üçüncü gece ise 30 kişi öldürüldü.

Serez'de Türk halkı düşmana kolay kolay teslim olmak istememiş ve şehirde dolaşan bir Bulgar bölüğünün üzerine ateş edilerek iki asker öldürülmüştü. Bölük komutanı Bulgar subayı, iki askerin yere serildiği an cebinden saatini çıkararak, "Şimdi saat tam dördü gösteriyor. Yarın bu saate kadar Türklere istediğinizi yapmak için serbestsiniz!" dedi. Bulgarlar kendilerine verilen bu sınırsız izinden yararlanarak, 24 saatte 1.200 Türk'ü öldürdüler. İskeçe'de Müslümanlar camilere sığındılar. Bulgarlar bunlara yetişerek onları et kıyarcasına süngüleriyle parça parça ettiler. Drama'da varlıklı bir Türk'ün kafası kesilerek bir sandığın üzerine konuldu ve ağzına bir çubuk sokuldu. Türklerin işini bitirmelerinden sonra bu kez Yahudilere –tabii yalnız varlıklı olanlarına– saldırdılar. Bunlar Sarı Şaban'a sürüklendiler ve orada kendilerine her türlü işkence yapıldı.[151] [...]

Yukarıda anlattığımız bütün bu yürek parçalayan koşullara rağmen, Avrupa'da mazlum Türkler lehinde hiçbir acıma sesi yükselmemektedir. Avrupa uygarlığı, bu kanıtlara karşın daha ne kadar suskun kalacak? Acaba, dindar Müslümanlar Batı dünyasının bu duyarsızlığını ve bunları durdurmada gösterdiği yavaşlığı görünce, Avrupa hakkında nasıl bir fikir edindiler?

Koca Avrupa'da henüz hiçbir yardımsever harekete geçmiyor mu? Hâlâ hiçbir uygar ses yükselmiyor mu? Bu ilgisizlik, Balkanlıların vahşi saldırılarını konu edinip gösteren bunca belge ve kesin kanıtlara rağmen böyle mi devam edecek?[152]

150. İrlanda Milli Eğitim Bakanı Ruari Quinn, Dublin'deki düşünce kuruluşu *Institute of International and European Affairs*'te 27 Ekim 2011 tarihinde düzenlenen ve yazarın da dinleyici olarak katıldığı "Greece: An Irish Perspective" başlıklı faaliyette yaptığı kapanış konuşmasında bu hatırasını nakletmiştir.

151. Ernst Jackh, *Doğu'da İngiliz-Alman Rekabeti ve Balkan Savaşı'ndan Sonra Almanya*, s. 249.

152. a.g.e., s. 256-257.

VI

Balkan Harplerinin siyasi arka planı

> Bir medeniyet son bulduğunda, bağrında oluşan insan tipini ve insani anlayışı da yanına alıp götürür.
>
> Georges Bernanos

Osmanlılar için 1912-13 Balkan Harpleri sonucunda Balkanlar'dan hiç yaşamamışçasına, hiç kök salmamışçasına sökülüp atılmanın siyasi, insani ve toplumsal sonuçları tek kelimeyle korkunç olmuştur. Yüz binlerce sivil dahil, bir buçuk milyon kişinin Balkan Harplerinde yaşamlarını, nesillerin geleceklerini yitirmiş olması bir yana, katliamlar eşliğinde ve olabilecek en zavallı, en çaresiz hallerde İstanbul ve Anadolu'ya ulaşan, kolera ve salgın hastalıklarda yitip giden askerler ve göçmenlerin içler acısı görüntülerinde simgeleşen ağır toplumsal yara, şuuraltına itilmiş de olsa var olmaya devam ediyor.

Osmanlı İmparatorluğu, 1912'den itibaren son nefesini verir, tüm unsurları için acılar ve yoksunluklar katlanarak büyürken de Balkanlar'dan, Kafkaslardan, büyük Osmanlı dünyasının her tarafından gelip kapısının önüne yığılan, gidebilecekleri başka bir yer olmayan dört milyon kişiye sığınak olmuştu. Tabii ki, böylesine bir felaketin, ülkenin kuvvet yapısında meydana gelen büyük hasarın, bir adım sonrası uçurum olan son derece tehlikeli eşiklere sürüklenmiş olmanın siyasi sonuçları da olacaktı. Balkan Harpleri sonrası artık tamamen ve çok zorlu bir varoluş mücadelesidir.

Aslında, 1912-1913'te Balkanlar'da gerçekten de ne olup bittiği anlaşılmadan bugünkü Türkiye'nin de anlaşılması; memleketin şuuraltı birikiminin içinden geçilmesi kolay değildir. Bu kavrayışa varabilmek için de birinci şart, harbin siyasi arka planını görebilmektir. Okuyucudan beklentimiz, geçen yüzyıl başındaki Avrupa siyaset arenası gibi, Balkan siyaset arenasının da iyice anlaşılabilmesi adına, fazlasıyla ayrıntılı olarak siyasi tarihe yönelmiş olduğu düşünülebilecek aşağıdaki bölümlere de dikkatini verebilmesidir.

Balkan Harplerinin anlatımına girişmeden önce, 1912'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açan Balkan Devletlerinin aşırı milliyetçi tedhiş örgütleriyle iç içe geçmiş halleri üzerinde durmak gerekir. Zira bu tedhiş arka planı anlaşılmadan, Balkan Harplerinin Osmanlılar için nasıl facia boyutunu kazandığı da anlaşılamayacaktır. Balkan Harplerinin süratle nizami savaş niteliğini kaybederek sivillere yönelik bir yok etme siyasetinin uygulama aracına dönüşmesinde, her bir Balkan devletinin olabilecek en aşırı milliyetçilikleri benimsemiş olmalarının yanı sıra, bu tedhiş geleneği ve bunun oluşturduğu tedhiş kadrolarının oynadığı rol de yadsınamaz.

Balkan Harplerinde her biri "Büyük Sırbistan", "Büyük Bulgaristan", "Büyük Yunanistan" gibi ayrı bir *megalo idea* peşine düşmüş; bu amaçlarına ulaşmak için terörist çeteleri Osmanlılara karşı olduğu kadar birbirlerine karşı da besleyip destekleyen, netice itibarıyla tedhiş ve terörle uyuşmuş devlet yapılarıyla karşı karşıya kalan Osmanlılar, sadece genişleme ve yeni toprak kazanımlarının değil, Türkler ve Müslümanların Balkanlar'dan nasıl olursa olsun atılmalarını ve yok edilmelerini ideolojik düzeyde benimsemiş, böylece acımasızlığı dünya görüşlerinin ortasına yerleştirmiş, zamanın en azılı devletleriyle savaşmaya zorlanmıştır. Bunların her biri yıllardır silahlanmaya büyük kaynaklar ayırmış, güçlü subay sınıfları yetiştirerek birer demir leblebiye dönüşmüştü. Mitolojik ve diğer tüm öğeleri barındıran kuruluş felsefeleri ve benimsemiş oldukları genişlemeci ideolojilerinin gerekli kıldığı üzere, halklarını zıpkın gibi büyük çatışmalara hazır bir halde ve disiplin içinde tutuyorlardı.

Balkanlar'daki tedhiş örgütlerinin en etkili olanlarından biri Avusturya Veliaht Prensi Arşidük Franz Ferdinand'a yönelik Saraybosna suikastını da hazırlamış, böylelikle Birinci Dünya Savaşı'nın fitilini ateşlemiş olan Sırp *Ujedinjenje ili Smrt* idi.[153] Kara El olarak da bilinen bu örgütün "devlet içinde devlet" olarak hareket etmesine göz yumuluyor, bu yolda arka da çıkılıyordu. Devletin ve ulusun büyük ideallerinin gerçekleşmemiş, yani Büyük Sırbistan tasavvuruna ulaşılamamış olması, Kara El'e bir nevi meşruiyet kazandırıyor, bu durum tedhiş hareketlerinin gerekçesi olarak öne sürülebiliyordu. Halkın nabzını elinde tuttuğunu iddia edebilecek hale gelmiş bu örgüt, istediği an Veliaht Prens

153. "Birlik ya da Ölüm" anlamına gelmektedir. Tabii, "birlik"ten bütün Sırpların "Büyük Sırbistan" altında birleşmesi kastedilmekteydi.

Alexander'a dahi ulaşabilecek durumdaydı.[154] Kısaca, ardından koşulan topraklara erişememiş olma hali, Sırpların kendi idealleri-ni gerçekleştirmeye çalıştığına inandığı bu örgüte iyi gözle bakması için yeterli sebepti.

Belgrad'daki İngiliz Elçisi Barclay, Balkan Harplerinin patlamasından sekiz ay kadar önce, 1 Şubat 1912 tarihinde Londra'ya gönderdiği telgrafta şu hususları dile getirmekteydi:

> Olup bitenlerden iyi haberdar olduğunu bildiğim çeşitli kaynaklara müracaat etmiş olmama rağmen, Kara El denilen hareketin vüsat ve derinliği hakkında tatmin edici bilgi sağlayabilmenin olanaklı olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat kesin olan bir şey varsa, o da başında askerlerin bulunduğu en az bir güçlü gizli örgütün varlığı ve bunun da her neyse Balkanlar'daki karışıklıklar içinde Sırbistan'ın tavrının belirlenmesinde önemli bir faktör olarak rol oynamasına yol açacak derecede nüfuz sahibi olduğudur.[155]

Barclay, Sırpların ağızlarını sıkı tutmaları yüzünden pek bir bilgi edinememişti ama 1911 Haziran ayında Sırp ordusunda istihbarat biriminin başkanlığını yürüten ve örgüt içindeki kod adı *Apis* (Boğa) olan Albay Dragutin Dimitrieviç, iki hafta sonra başbakanlığa atanacak olan Dışişleri Bakanı Milovanoviç'i ziyaretle, liderliğini kendisinin yapmakta olduğu örgütün varlığını açıklamış ve faaliyetleri hakkında bilgi vermişti. Görüşme sırasında müstakbel başbakana örgütünün Osmanlılara karşı Bulgaristan'la ortak hareket edilmesinden yana olduğunu da söyleyen Apis, bu yolda Bulgaristan'la bir ittifak kurulmasını da istemiş, Apis'e "genç arkadaşım" şeklinde hitap eden Milovanoviç, örgütün hizmetine sunulması halinde kendisinin de Sırp davası için neler yapmaya muktedir olduğunu göstereceğini söylemişti. Gerçekten, Milovanoviç'in cevabı, Osmanlıların kimlerle nasıl bir mücadeleye girişmek üzere olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Görüşmeyi nakleden Milovanoviç'in yardımcısı Popoviç, aşağıdaki hususları da dile getirmiştir:

> Görüşmenin akabinde Kara El Makedonya meselesinde pratik açıdan Dışişleri Bakanlığı'nın icrai kolu gibi hareket etmeye başlamıştır. Milovanoviç, Kara El'in getirdiği önerileri benimsiyor ve bunların ger-

154. Ernst Christian Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars: 1912-1913*, s. 42.

155. ibid.

> çekleştirilmesine çalışıyordu. Gerek fikren, gerek icraatta en yakın şekilde birlikte hareket edilmekteydi. Dragutin Dimitrieviç, büyük bir heyecan ve tam bir istekle, zamanı ve gücünden hiçbir şey esirgemeden kendisini tamamen bu faaliyetlere adamıştı.[156]

Bernadotte Schmitt, Kara El'in ne işe yaradığı hakkında daha da açık ifadeler kullanmış, örgüt ile hükümet arasında daha en baştan mükemmel ilişkiler kurulduğunu ve Sırp hükümetinin Kara El'i ulusal hedeflerin ileri götürülmesi doğrultusunda kullandığını belirtmiştir.[157]

Böylece, devletin desteğini arkasına almış olan Kara El, 1911 sonunda Prokuplje'de (Küplüce) gözden uzak bir yerde ve en az dikkat çekecek şekilde bir komitacı okulu dahi açmıştı. Burada Sırbistan ve henüz "vatana katılamamış topraklar"dan gelen gençlere silah ve bomba eğitimi verilmekte, tedhiş teknikleri öğretilmekteydi. "Öğretmenler"den Binbaşı Voja Tankosiç, 28 Haziran 1914 günü Saraybosna'da Franz Ferdinand'a suikastı gerçekleştirecek terörist time de eğitim veren kişiydi. Genellikle sınır bölgelerinde görevli subaylar tarafından örgüte alınan gençler, eğitimlerinin sonunda ya bizzat genelkurmay tarafından askeri görevlere tayin ediliyor ya da milliyetçi devrimci Kara El'in hedeflediği bölgelere örgütü güçlendirmek için gönderiliyor, çeteler teşkil ediyorlardı. Sırp hükümeti, 1912 yılının bahar aylarında zamanı geldiğinde Arnavutluk'ta karışıklık çıkartabilmek yönünde gerekli hazırlıkların tamamlanması için bölgede bulunan çetelerle birlikte çalışmış, Arnavut İsyanı'nın liderleriyle dahi temas kurmuştu.[158]

Kara El, halk ve özellikle de ordu mensuplarında çok yoğun milliyetçilik duyguları kabartıyor, hükümetin Büyük Sırbistan idealinden sapmasına izin vermiyor, hükümet de örgütle gittikçe daha yoğun bir ilişkiye giriyordu. Kara El ve Sırp ordusunun halk indindeki prestiji, beklenebileceği üzere Balkan Harplerinde alınan zaferin sonrasında süratle yükselmeye başlayacaktır. Bu tür tedhiş örgütlenmeleri o dönemde de savaş ortamlarından beslenmiş olarak çıkmaktaydılar.

* * *

156. a.g.e., s. 43.

157. Bernadotte Schmitt, *The Coming of the War: 1914*, Cilt I, s. 197.

158. Ernst Christian Helmreich, a.g.e., s. 44.

İzvolski, İlhak Krizi'nde uğradığı büyük başarısızlığa rağmen yeni Balkan siyasetinin altyapısını oluşturmaya devam etmekte, Balkan Devletlerini Avusturya-Macaristan karşıtı bir oluşumda bir araya getirmek amacıyla Balkan Ligi'nin kurulmasına çalışmaktadır. Aehrenthal'a karşı duyduğu hınç dinmemiştir. İzvolski, bu fikrini Duma önünde yaptığı meşhur Noel konuşmasında açıkça ortaya koyar. Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın, aralarında kurulacak manevi ve siyasi birliğin yaratacağı kudretin bilinciyle doḷup taşmaları gerektiğini söylemiş, Rusya'nın amacının Osmanlılar da dahil, Balkan Devletlerini ulusal ve ekonomik bağımsızlıklarının savunulması doğrultusunda bir araya getirmek olduğunu belirtmiştir.[159]

İzvolski'nin Osmanlıları Balkan Devletleriyle bir arada anmış olmasına şaşılabilir. Fakat Çarlık Rusyası açısından bu aşamada bütün mesele, "Cermen nüfuzu"nun Güneydoğu Avrupa'da dizginlenmesidir. Kaldı ki, Sırbistan Avusturya sınırını kapattığından beri ihracatının büyük çoğunluğunu Selanik limanı üzerinden gerçekleştirmektedir. Silah, mühimmat ve diğer malzeme de ancak bu yolla ulaşabileceği için Belgrad Osmanlıların iyi niyetine muhtaç durumdadır. Bu sıralardaki Osmanlı-Sırp yakınlaşması, diplomaside zaman zaman görülen beklenmedik pozisyon değişikliklerinin ardında oldukça mantıklı nedenler de yatabileceğine işaret eder. Fakat bunlar taktiksel mülahazalardır. Nitekim bu tarihlerde Sırp Dışişleri Bakanı Milovanoviç, Belgrad'daki Bulgar Elçisi Toshev'e Osmanlılarla kalıcı bir yakınlığın tesisinin olanaklı olmadığını, Osmanlıların Avrupa'daki varlığının ilk fırsatta sona erdirilmesinin küçük Balkan Devletlerinin mukaddes siyaseti olduğunu söylemiştir.[160]

Öte yandan, Balkan Ligi fikrinin Osmanlı hükümetini de pek cezbettiği söylenemez. Osmanlıların, Çarlık Rusyası ve kendisini hasım sayan Balkan Devletleriyle ne zamana kadar sürebileceği belli olmayan bir birliktelik görüntüsü içine girmesi sonucunda Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı karşısına almasını gerektirecek güçte bir mülahaza ortada yoktu. Dış siyasette dengeleri gözetmeye çalışmalarına karşın, Osmanlılar bu tarihte de daha fazla Merkez Güçleriyle yakınlaşabilme zemininin olduğunu görüyorlardı. Balkan Devletlerinin niyetlerinden çekindikleri için daha Kasım 1909'da Avusturya-Macaristan'a ittifak teklif etmişler, bir

159. a.g.e., s. 20.

160. Andrew Rossos, *Russia and the Balkans: Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy: 1908-1914*, s. 22.

ay sonra da Berlin Büyükelçisi Osman Nizamî Paşa, Berlin'i ziyaret etmekte olan Aehrenthal'a Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan ve Romanya arasında tam manasıyla bir askeri ittifak oluşturulması gerektiğini söylemişti.[161] Bu, Balkanlar'daki gidişat çerçevesinde yanlış bir okuma değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun, her biri yayılmacı bir retoriğe sahip Balkan Devletleri karşısında kendisini ittifaklar yoluyla daha korunaklı kılmak istemesi doğaldı. Netice itibarıyla, bu tarihte Arnavutluk, Epir, Kosova, Makedonya ve Trakya henüz Osmanlı İmparatorluğu'na aitti ve Balkan Devletleri gözlerini bu topraklara dikmişti.

Nitekim, İzvolski'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı atıf hiçbir zaman belli bir siyasete dönüşmemiştir. Sırplar da Osmanlı İmparatorluğu'yla bir ittifakın pek bir yarar getirmeyeceğinin, olsa olsa hesabın görülmesinden önce bir mola teşkil edeceğinin farkındadır.[162] Zaten, Eylül 1910'da İzvolski'nin yerine geçen Sergei Sazonov, Balkan Ligi bağlamında Osmanlıları hiç anmamış, İngiliz Maslahatgüzarı O'Beirne'e kendisinin de Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ arasında birliktelik tesisine çalışacağını, Türkiye'de bir çöküş yüzünden yahut başka bir nedenle Balkanlar'da çatışma çıkacak olursa Balkan Ligi'nin Avusturya'nın güneye doğru ilerlemesinin önüne geçmekte büyük kıymet-i harbiyesi olacağını söylemiştir.[163]

Rusya, Balkan siyasetinde önceliği Sırbistan ve Bulgaristan'a vermekteydi. İkisi de enerjik birer diplomat olan Nicholas Hartwig Eylül 1909'da Belgrad'a, Anatoly Nekliudov ise Şubat 1911'de Sofya'ya atanmıştı. Balkan Harplerinin ortaya çıkışında dedesi Alman olmasına rağmen ideolojisi uğrunda kendisine verilen talimatları yerine getirmeyecek kadar gözüpek ve militan bir Panslavist olan Hartwig olağanüstü önemli bir rol oynayacaktır. Hartwig'in atanması, esasen İlhak Krizi'ndeki fiyaskonun utancını yaşayan Sırbistan'ın teselli edilmesi ve Rusya'nın Sırbistan'ın koruyucusu olduğu fikrine bağlı kalmaya devam ettiğini göstermek amacını güdüyordu. Hartwig, Sırp hükümeti üzerinde gayet etkili olmuş, Balkan Ligi'nin Osmanlı İmparatorluğu aleyhine ortaya çıkmasında kilit rol oynamıştır.[164] Belgrad'daki Bulgar Elçisi

161. a.g.e., s. 15.

162. E.C. Helmreich, a.g.e., s. 25-26.

163. O'Beirne'den Grey'e 20 Ekim 1910 tarihli telgraf, B.D. Cilt X, Kısım I no 194.

164. Laurence Lafore, *The Long Fuse: An Interpretation of the Origins of World War I*, s. 167.

Toshev'e göre Hartwig "Adım adım Sırbistan Krallığı'nın yönünü belirleyecek duruma" gelmişti.[165] Kendisine duyduğu aşırı güven, acımasızlığı ve siyasette ahlaka yer olmadığı türünden inançları, bir önceki kralın vahşice katledildiği bu küçük Balkan başkentinde işine yarıyordu.

Hartwig, Bakan Yardımcısı Neratov'a yazdığı mektupta şunları söylüyordu:

> Bana göre, Rusya iki çok açık amaç sahibidir: Birincisi, Rusya'nın yardım ve desteğiyle bağımsızlıklarını kazanmış olan Slav uluslarının burunlarında tüten ideale kavuşmaları ve bu yolda Balkanlar'daki Türklerin sahiplendiği her şeyi kendi aralarında dostça paylaşmaları için onlara yardımcı olmaktır. İkinci amaç da ezeli misyonu olan Rus gölünün girişi olan Boğaziçi'nde ayağını sağlamca basmasını sağlayacak duruma gelmektir.[166]

Nekliudov ise Sofya'da daha özenli hareket etmiş ve talimatlarının dairesi dışına çıkmamıştır. Her halükârda, Sırbistan ve Bulgaristan'ın peşine düştükleri emeller birbirleriyle çatışır, en ateşli talepler Makedonya üzerinde yoğunlaşırken, St. Petersburg nezdinde Hartwig Sırp, Nekliudov da Bulgar emellerini destekleyecektir.

Balkan Devletleri'nin ellerindeki toprakları yeterli addetmedikleri, bu durumdan kaynaklanan halet-i ruhiyeleri bilinmez şeyler değildi. Örneğin, Sırbistan denize çıkışı olmayan tek Balkan ülkesiydi. İlhak Krizi'nden sonra ülkenin denize çıkışını sağlamak, gittikçe en öne çıkan ve ancak Osmanlılara karşı bir zafer kazanılmasıyla mümkün olabilecek bir amaç halini almıştı. Bu durumda, Adriyatik'e çıkmak istediği kadar Makedonya'ya da kısmen sahip olmak isteyen Sırbistan açısından Balkan Ligi sadece Avusturya-Macaristan'a karşı değil, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı da kullanabileceği bir silah olabildiği ölçüde anlam taşıyabilirdi. Habsburglarla bir anlaşmazlığı olmayan Bulgaristan içinse Balkan Ligi'nin tek anlamlı hedefi Osmanlı toprakları; yani Makedonya, Selanik, Edirne ve İstanbul'a doğru Trakya olabilirdi. Prens Ferdinand'ın "Bulgarların çarı" unvanını kabul ettiği büyük törenin eski Bulgaristan'ın başkenti Tırnova'da yapılmış olması rastlantı değildi. "Çar" Ferdinand, İstanbul'a bir fatih gibi girece-

165. Andrew Rossos, a.g.e., s. 26-27.

166. Ivo J. Lederer, "Russia and the Balkans", s. 441.

ği günlerin düşünü kurmaya başlamıştı.[167]

Bu sebeplerle, Çarlık Rusyası Sırbistan ile Bulgaristan'ı Makedonya üzerindeki anlaşmazlıklarını bırakıp bir araya getirmeye çalışırken, ne kadar Habsburgların güneye doğru ilerleme yollarının kapatılmasını esas amacı olarak gütmüş olursa olsun, Balkan Ligi'nin aslında Osmanlı karşıtı bir yapı olarak meydana çıkması eşyanın tabiatı gereği oluyordu. Halbuki Rusya bu tarihte İstanbul ve Boğazlarda zayıf bir Osmanlı devletinin mevcudiyetini diğer her ihtimale tercih etmekteydi. Boğazlar bölgesinde başını kaldıramayacak kadar güçsüz ve sorunlu, fakat birden aşağı düşmeyecek kadar da gücünü muhafaza edebilen bir Osmanlı devletinin varlığını öylesine sürdürüp gitmesi henüz işine gelmeye devam ediyordu.

Rusya, bile bile bu muhasım ve militan bloku ortaya çıkarmak için kendini tutamamış, elinden gelen çabayı göstermiştir.[168] İzvolski, Sırp-Bulgar anlaşmasının temelini oluşturmaya çalıştığı sırada Belgrad ve Sofya'ya gönderdiği talimatlarda İstanbul ve Boğazları münhasıran Rusya'nın nüfuz sahasında tanımlamış; Bulgaristan'ın Berlin Antlaşması'yla kadük bırakılmış Ayestafanos Antlaşması sınırlarına kadar ilerleyebileceğini; Sırbistan'ın da Adriyatik'te bir çıkışa sahip olması gerektiğini, bu anlayışa dayanacak bir ittifak anlaşmasının ekli bir askeri anlaşmayla da güçlendirilebileceğini, Rusya'nın bu yönde gayret göstereceğini belirtmişti.[169] Bulgaristan'ın Ayestafanos Antlaşması'na kadar ilerlemesi de, Sırbistan'ın Adriyatik'e çıkışı da ancak Osmanlı topraklarının ele geçirilmesiyle gerçekleştirilebilecek hedeflerdi. İzvolski, Balkan Devletleri'ni ne yaptığının gayet farkında olarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı da yönlendiriyordu. Netice itibarıyla, gerek en başından itibaren barındırdığı Osmanlı karşıtlığı, gerek Habsburgları muhakkak surette karşı önlemler almaya zorlayacak olması nedeniyle, Balkan Ligi de yine İzvolski'nin bilinen tehlikeli ve öngörüsüz siyaseti sonucu olarak meydana çıkmaya başlamıştı.

* * *

Makedonya'nın kime ait olacağı yahut nasıl paylaştırılacağı,

167. M.S. Anderson, a.g.e., s. 291.

168. F.R. Bridge and Roger Bullen, *The Great Powers and the European States System: 1815-1914*, s. 166.

169. Andrew Rossos, a.g.e., s. 23.

Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan arasında çok zorlu bir rekabet ve anlaşmazlık meselesi olagelmişti. Alman Büyükelçisi Marschall, İngiltere'nin Makedonya reformu konusundaki önerilerine ilişkin olarak Jön Türk Devrimi'nden iki hafta önce 6 Temmuz 1908 günü Berlin'e gönderdiği bir telgrafta şu hususlara dikkat çekmekteydi:

> İngiltere'nin ilk önerisinde yer aldığı şekliyle ordunun bir bölümünün padişahın emri altında olmaktan çıkarılması, nihai amacı Makedonya'nın Türkiye'den kopartılması olan bir anlayışın hayata geçirilmesidir... Bu yol bir açılacak olursa gerisi de gelir. Türkiye'den bağımsız bir Makedonya, sadece kısa bir geçiş dönemini ifade eder. Padişahın idaresine izin verilmeyecektir ama Büyük Güçler de ne kadar sivil görevli gönderirlerse göndersinler idareyi sağlamaya muvaffak olamayacaklar, merkezkaç kuvvetler misliyle fazla bir enerji yakalamış olarak faaliyetlerine devam edecektir. Padişahtan bağımsız kılınması, Makedonya'nın çökmesi, Balkanlar'da yangın çıkması demektir.[170]

Marschall'ın burada "merkezkaç kuvvetler" nitelendirmesiyle göndermede bulunduğu husus, şüphesiz, Makedonya üzerindeki Sırp, Bulgar, Yunan rekabetiydi.

Bulgaristan, ittifak müzakerelerinde daha fazla ilerlenmeden önce Sırbistan'ın Makedonya konusundaki pozisyonunu açık ve resmi bir şekilde ortaya koymasını istemektedir. Milovanoviç ise ittifak anlaşması bir kez ortaya çıktığında Makedonya meselesinin de hal yoluna konulabileceği yollu beyanların ötesine geçmemekte, Genelkurmay Başkanı Toshev'e Makedonya bağlamında Sırbistan'ın tevazu içinde davrandığını, her halükârda Bulgaristan'ın Makedonya'da aslan payını alacağını söylemektedir. Bulgaristan Makedonya'nın tümünü talep ederken, Sırbistan Üsküp ve civarını Bulgaristan'a bırakmak istememekte, Üsküp'te nasıl olsa yaşayamayacak bir otonominin tesis edilmesi sonrasında, buranın Sırbistan'a ilhak edilmesinin hesaplarını yapmaktadır.

Sırbistan'la Bulgaristan arasındaki ittifak görüşmeleri değişen yoğunluk ve sıklıkta, fakat uzun süre Makedonya'nın aralarında paylaşımı meselesini çözememiş olarak devam etmiş, bir Bulgar heyet, ardından bir Sırp heyeti St. Petersburg'a gelip giderken Rusya, görüşmelerin kesilmemesi yönünde gayret göster-

170. Hermann Lutz, *Lord Grey and the World War*, s. 56-58.

miş, içten içe epey daha Sırp yanlısı olmakla beraber, Avusturya-Macaristan'la anlaşabileceği endişesiyle Bulgaristan'a da uzak durur görünmemeye gayret etmiştir.

Balkan ittifakı görüşmeleri bu minvalde devam ederken, İtalya'nın 28 Eylül 1911 günü Trablusgarp Harbi'ni başlatmasıyla, Balkanlar'ın kaderini doğrudan etkileyecek, kimsenin beklemediği bir süreç yola çıkmıştır. İtalya, Üçlü İttifak düzenlemelerine göre gizli müttefikleri olmasına karşın ne Almanya ne de Avusturya-Macaristan'ı Libya'ya karşı girişeceği saldırıdan haberdar kılmıştır. İtalyan saldırısını duyunca küplere binen Aehrenthal, bu gelişmenin Osmanlıların Balkanlar'daki düşmanlarını harekete geçirip, Rusya'yla savaşa kadar gidebilecek bir kargaşa dönemini başlatacağını söylemiştir.[171] Tabii, tarihin akışının aynen de bu yönde tecelli etmiş olması düşündürücüdür. Ne var ki, Jön Türkler Trablusgarp Harbi'nin başlamasından önce İtalya'da savaş çığırtkanlığının durdurulması için Avusturya-Macaristan'ın yardımını talep ettiğinde, Aehrenthal Osmanlıların haksız olduğunu öne sürmüş, tek söyleyebileceği şeyin Türklerin kendilerine bir çeki düzen vermeleri olduğu ifadesinde bulunmuştu.[172]

Almanya da İtalya'nın statükoyu bozmaya teşebbüs etmesi karşısında tepkiliydi. Fakat gerek Avusturya, gerekse Almanya, İtalya'nın Üçlü İttifak'tan kopmasına yol açabilecek bir gelişmeyi göze alamadıkları için İtalya'yı dizginlemek yolunda bir şey yapmamışlardır. Büyük Güçlerin akıllarındaki hesap, İtalya'nın kısa sürede zafer kazanacağı varsayımına dayanıyordu. Böylece, çatışmalar durduktan sonra her zamanki konferans diplomasisi devreye girecek ve Avrupa dengelerinin bozulmasına izin verilmeksizin mesele hal yoluna sokulacaktı. Aehtrenthal'ın ilk kızgınlık anında ifade ettikleri hariç, Büyük Güçlerin hiçbir öngörüsü tutmayacaktır.

İtalya'nın Libya saldırısının, İlhak Krizi'nden sonra gerilmiş, Rusya'nın yeni Balkan diplomasisiyle de rabıtalarından kopmaya başlamış, böylesine elektrik yüklü bir ortam etrafı ateşe vermek için sadece bir kıvılcım beklemekteyken gerçekleştiği gözden uzak tutulmamalıdır. Bir *passeggiata*[173] imiş gibi kordon boyunda yürüyüşe çıktığını zanneden İtalya'nın Libya'da karşısına çı-

171. John Charmley, *Splendid Isolation? Britain and...*, s. 372.

172. F.R. Bridge, "The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire...", s. 41.

173. Akşam yürüyüşü (ed.n.)

kan hiç beklemediği kadar güçlü savunma karşısında Osmanlıları barışa zorlamak için Oniki Adalar'ı işgal etmesi, harbin Balkan coğrafyasına ulaşmasına yol açmış; Balkan Devletleri'nin aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara koyarak, Osmanlıları Balkanlar'dan tamamen "atmak" amacıyla saldırgan bir ittifak etrafında bir araya gelmelerini kolaylaştırmıştır. Büyük Güçler arasında sayılan bir Avrupa ülkesinin Osmanlılara karşı savaş açması, statükonun tehdit altına atıldığını gören Balkan Devletleri'nin moralini olağanüstü yükseltmiştir. Romanya Başbakanı Carp, Bükreş'teki Avusturya elçisine "Dansın daha yeni başladığını, sahneye çıkmak için sırada daha çok kimsenin bulunduğunu" söyleyecektir.[174] Buchlau'daki uğursuzluk, bu illiyet bağlarında düğümlenir.

İtalyan saldırısı başlar başlamaz, Bulgaristan müzakerelerde daha esnek davranmaya hazır olduğunu Sırbistan'a ihsas etmiştir. Trablusgarp saldırısının o ana dek zamana oynamakta olan Bulgaristan'ın aklındaki eşiği birden öne çektiği açıktır. Bulgaristan, Sırp tarafına yapılacak yeni teklifler üzerinde karar kılmış, savaşa giriş ve askeri destek verilmesi haline yol açacak nedenleri, yani Bulgaristan açısından *casus foederis*'i[175] belirlemiştir:

i) Üçüncü bir tarafın Sırbistan ya da Bulgaristan'a saldırması (Böylece Sırbistan'ın Avusturya-Macaristan'la ilgili bir madde bulunması yönündeki isteği nihayet karşılanmış oluyordu.)

ii) Türkiye'nin[176] herhangi bir Balkan ülkesine saldırması (Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunanistan'a saldırması halinde de Sırp-Bulgar anlaşmasının işletileceğine açıklık kazandırılmış oluyordu. Tabiatıyla, meşru müdafaa halinin dahi saldırı olarak tanımlanması önünde, hele Türkler söz konusu oldukça hiçbir engel yoktu.)

iii) Avusturya-Macaristan'ın Makedonya veya Arnavutluk'u işgale kalkışması

iv) Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iç karışıklıkların Balkan Yarımadası'nın barış ve huzurunu tehdit etmesi ya da Bulgaristan veya Sırbistan'ın menfaatlerinin sorunun çözüme kavuşturulmasını gerekli kılması (Böylece, Arnavut İsyanı gibi Osmanlılardaki iç karışıklıklar da faydalanılması gereken gelişmeler meyanında ta-

174. Andrew Rossos, a.g.e., s. 35.

175. Bir anlaşmanın uygulanabilir ve bağlayıcı hale geldiği şart; bir taahhüdün hatırlatmaya gerek kalmadan, anlaşmada belirlenen durum ortaya çıktığı anda doğrudan uygulamaya geçirilmiş kabul edileceği hal.

176. Metinde "Osmanlı İmparatorluğu" olarak değil, "Türkiye" olarak geçmektedir.

dat edilmiş oluyordu.) Karadağ'ın istediği zaman ittifaka dahil olabileceği; İttifak anlaşmasının ancak Rusya'nın olurunun alınması halinde imzalanacak duruma gelmiş olacağı da belirtilmişti. [177]

İtalya'nın Libya saldırısının ardından, diğer Balkanlılar gibi muhakkak surette kullanılması gereken tarihi bir fırsatın ortaya çıkmış olduğunu gören Bulgarlar alelacele harekete geçmişlerdi. Lisanları da savaşa kararlı olduklarını gösteriyordu. Rusya'nın olurunun muhakkak surette aranacak olması da zihinlerde bu saldırıya kesin karar verilmiş olduğunu gösterir. Zira, savaşın başlatılmasının Şark Meselesi'ni yeni bir mecraya sürükleyeceği, bu gelişmenin öne süreceği olağanüstü siyasi kargaşanın ise Rusya gibi bir Büyük Güç'ün kendi lehlerine müdahalesi olmaksızın Balkan müttefikleri yararına çözümünün olanaklı olamayacağı tahmin edilmeyecek bir durum değildi. Çarlık, İtilaf Devletleri'nin diplomatik desteğini de yanında getirebileceği gibi, Rusya'nın yardımıyla çok şeyin üstesinden gelinebilecekti. Balkan müttefikleri, aksi takdirde, savaşta kazanacakları Osmanlı topraklarını Büyük Güçlerin baskısıyla Avrupa dengeleri adına ellerinden çıkarmak zorunda kalabileceklerini de hesap ediyorlardı.

Kısa süre sonra, Bulgaristan Başbakanı Geshov ile Sırbistan'da başbakanlığa getirilmiş olan Milovanoviç, 11 Ekim 1911 günü Belgrad istasyonunda özel hazırlanmış bir vagonda gizlice buluşarak, Lapova'ya doğru hareket eden trende üç saat boyunca Bulgar tekliflerini ele almışlardır. Geshov, daha önce Kral Ferdinand ile Oderberg'den Viyana'ya giden bir trende buluşmuş, kralın nihai onayını da almıştır.

Görüşmede, Milovanoviç Aehrenthal'ın özerk bir Arnavutluk Prensliği kurmak yolundaki fikirlerinden şikâyetle, Manastır ve Üsküp'ü de içine alacak bir Arnavutluk'un Bulgar sınırına dayanmış olacağına işaret eder. Sırp Başbakanı'na göre bu kabul edilmesi mümkün olmayan bir tasarıdır ve Türklerle olan meseleler halledildikten sonra Arnavutluk sorununa birlikte el atmaları gerekecektir. Milovanoviç, Arnavutluk meselesinin en iyi çözüm yolunun, kuzey Arnavutluk'un Sırbistan, güney Arnavutluk'un ise Yunanistan'a ilhak edilmesi olduğunu belirtse de, bunun vaktinin gelmediğini, zira Trablusgarp Harbi'nin yerel boyutlarının dışına taşmasını engellemeye çalışan Büyük Güçlerin Balkanlar'da yeni karışıklıklar görmek istemediklerini söyler. En iyisi, Trablusgarp Harbi'nin sonuna kadar beklemek, bu arada Rusya'nın desteğini kesinleştirmeye çalışmak olacaktır. Fakat bundan ön-

177. Andrew Rossos, a.g.e., s. 37.

ce Bulgaristan'la aralarında anlaşmaları gerekeceğini ifadeyle, Sırbistan'ın cevabi anlaşma taslağını Geshov'a gösterir.[178]

Milovanoviç'in cebinden çıkarttığı *casus foederis*, Geshov'un cebinde tuttuğunun hemen hemen aynısıdır. Sırbistan ya da Bulgaristan, kimden gelirse gelsin bir saldırıya maruz kalmaları halinde birbirlerinin yardımına koşacaklar; Makedonya, Kosova gibi isimleri verilmek suretiyle tadat edilecek Osmanlı topraklarını işgale kalkışabilecek herhangi bir devlete karşı da birlikte mücadele edeceklerdir. Üçüncü zikredilen hal, esas itibarıyla Sırbistan'ın da Osmanlılara karşı saldırgan bir ittifak önerdiğini ortaya koyar. Buna göre, Sırbistan ve Bulgaristan, şartları uygun görmeleri halinde Makedonya ve "eski Sırbistan"ı (Kosova) Osmanlılardan kurtarmak ve tarafların hayati çıkarlarının bulunduğu Osmanlı vilayetlerindeki anarşi ve kıyımlara son vermek amacıyla Osmanlılara savaş açabileceklerdir.[179]

Ivan Evstratiev Geshov, bu tekliflerde itiraz edeceği bir husus görmez. Bilahare, iki başbakan Osmanlılardan kazanılacak toprakların ne şekilde paylaştırılacağına dair aralarında devam eden görüş ayrılığını ele alır. Milovanoviç, bazı bölgeler üzerinde nasıl olsa tartışma yaşanmayacağını, örneğin Şar Dağları'nın kuzeyinden itibaren "eski Sırbistan"ın Sırbistan'a ait olması gerektiğini, diğer toprakların paylaşımı üzerinde devamlı surette münakaşa etmektense, bu işi çarın hakemliğine bırakmanın daha doğru olacağını söyler. Geshov, Milovanoviç'in durabileceği azami noktaya geldiğini, bu sebeple "eski Sırbistan"a atıflarda bulunduğunu anlamıştır. Belgrad ve Sofya, üç saat süren gizli tren yolculuğundan sonuç almaya yönelik ortak bir anlayışa, yenilenmiş bir iradeye kavuşmuş olarak ayrılırlar. Her iki tarafın da Osmanlılara savaş açmak için fırsat kollamaya kararlı oldukları meydana çıkmıştır.

Geshov, Sofya'ya döndükten sonra Kral Ferdinand'a Milovanoviç'le genel mahiyette bir anlayış birliğine vardığını söyler ve görüşmelerin anlaşmanın detaylandırılması amacıyla devam ettirilmesi için izin alır. Sırp-Bulgar müzakereleri, Sofya'da Geshov'un evinde Sofya'daki Sırp Elçisi Spalajkoviç'le devam ettirilecek, Bulgar tarafında sadece *Sobranje* (Meclis) Başkanı Stoyan Danev, Maliye Bakanı Teodor Teodorov ve Savaş Bakanı Konstantin Nikiforov görüşmeler hakkında bilgi sahibi kılınacaktır. Bu çerçevedeki ilk görüş teatisinden sonra Belgrad'a giden Spalajkoviç, 3 Kasım 1911 günü

178. Andrew Rossos, a.g.e., s. 38.

179. ibid.

Sofya'ya cebinde bir anlaşma taslağı olduğu halde döner. Taslak, Sırbistan'ın Bulgaristan'ın onayı olmaksızın savaş deklare edebileceğini öngördüğü için Bulgarlar tarafından kabul edilmez. Ayrıca, Bulgaristan'ın talebi olan Makedonya'ya muhtariyet verilmesi hususuna hiç değinilmemiş olduğu gibi, Selanik ve Manastır vilayetlerinin de Rus çarının hakemliğine bırakılması teklif edilmiştir.[180] Güçlü Bulgar itirazları üzerine, Sırbistan taslağı değiştirmek zorunda kalır ve bu defa Makedonya'nın üç sahaya bölünmesini talep eder. Bunlardan birincisi kesinkes Sırbistan'a, ikincisi kesinkes Bulgaristan'a bırakılacak toprakları kapsar. Üçüncü saha ise, üzerinde anlaşmazlık yaşandığı için çarın hakemliğine bırakılacak toprakları göstermektedir. Bulgaristan bunu da kabul etmez.

Yine de taraflar bu aşamaya gelindikten sonra müzakerelerin kopmasına izin veremeyecekleri cihetle, diplomasilerini St. Petersburg'a yönlendirerek çarlık nezdinde girişimlere başlarlar. Bunun üzerine, Nekliudov Sofya'dan Sırp-Bulgar ikilisine güvenilemeyeceği, bunların fırsat buldukları an Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş başlatabilecekleri uyarısında bulunur. Yıldızı Belgrad'da iyice yükselmiş olan Hartwig ise Nekliudov'a karşı çıkmakta, Rusya'nın ne olursa olsun Sırbistan ve Bulgaristan'ı ittifak yolunda desteklemekten başka çaresi olmadığını ileri sürmektedir. Hartwig'e göre Balkan uluslarının talepleri, aynı zamanda Rus halkının ve "gayrı resmi Rusya"nın talepleridir ve kendisi her iki Rusya'yı da temsil etmektedir.[181]

Hartwig'in mantığı militan ve tek yönlüdür. Halbuki Rusya, Avrupa siyasetinin şartlarında bu derece düz bir mantıkla hareket edebilecek durumda değildir. İtilaf Bloku'nun iç dengelerinden, Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki gelişmelere müdahale etme olasılığına; Osmanlılarla savaşın siyasi altyapısı hazırlanmamış bir halde ve şartlar uygun değilken patlamasının nelere yol açabileceğinden, İngiltere'nin nasıl bir tavır takınacağına kadar çok sayıda mülahazanın göz önünde tutulması realpolitiğin gereğidir. Hal böyleyken, Rusya bir kez daha riskli bir yola girmekten kendini alıkoyamamış, sanki bu sağlanabilirmiş gibi Sırp-Bulgar müzakerelerinin savunma nitelikli ve sadece statükoyu korumayı amaçlaması kaydıyla devam ettirilmesine onay vererek, sonuçları itibarıyla en kritik anda tarihi bir hata işlemiştir.

Ocak-Şubat 1912 dönemi Sırbistan ile Bulgaristan'ın pozisyon-

180. E.C. Helmreich, a.g.e., s. 49.

181. Andrew Rossos, a.g.e., s. 40.

larını yakınlaştırma çabasına hasredilir. Merkez nezdinde zıt görüşleri savunan Hartwig'de de, Nekliudov'da da bıkkınlık emareleri görülmez. Sofya'daki Rus askeri ataşesi Romanovski de Hartwig gibi var gücüyle ittifakı vücuda getirmek için gayret göstermektedir. Artık çar dahi müzakerelerin gidişatıyla şahsen ilgilenmeye başlamıştır. Sonunda, 7 Mart 1912 günü taraflar bir protokol imzalayabilecek duruma gelirler. Bu protokole göre ittifak anlaşması 13 Mart günü yürürlüğe girecektir. Anlaşma, Sırp Kralı Peter tarafından 11 Mart günü imzalanır. Fakat 13 Mart tarihinin, Bulgaristan'ı Osmanlıların boyunduruğundan kurtardığı için "Kurtarıcı çar" olarak bilinen II. Alexandre'ın ölüm yıldönümü olması sebebiyle, Ferdinand anlaşmayı o gün imzalamak istemez ve anlaşmanın altına imzasını 14 Mart günü atar.

Böylece, tamamen Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik olarak netice doğuracak Balkan İttifak sistemi vücut bulmak yolunda ilk önemli merhaleyi uzun bir diplomasi sonucunda nihayet geride bırakmış olur. Sırp-Bulgar anlaşmasını Yunanistan ve Karadağ'ı da ittifaka dahil eden anlaşmalar izleyecektir.

Sırp-Bulgar anlaşmasının asli parçası olarak telakki edilmesi kararlaştırılmış ek askeri sözleşmenin de 16 Nisan günü imzalanmasını takiben, Sırp ve Bulgar genelkurmay başkanları arasında güya bir olasılık olarak öngörülmüş Avusturya ve Romanya'ya karşı savaşla ilgili askeri anlaşma 18 Haziran günü; kesinkes öngörülmüş ve kararının da yakın gelecekte verileceği bilinen Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşla ilgili askeri anlaşma ise 19 Haziran günü imzalanmıştır.

Nitekim, gizli ek münhasıran Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik saldırıyla ilgili maddeler ile anlaşmazlıkların Rusya'nın hakemliğine bırakılmasına ilişkin maddeyi ve Osmanlılardan kazanılacak toprakların paylaştırılmasını içermektedir. Bu gizli eke göre, Türkiye'deki şartların taraflardan birinin askeri harekâtı vazgeçilmez görmesine yol açacak derecede kötüye gitmesi halinde, o taraf derhal mantıklı bir öneriyle diğerine gelmelidir. Harekâta karar verilmesi halinde Rusya derhal haberdar kılınmalı, Rusya'nın karşı gelmemesi halinde de savaş başlatılmalıdır. Harekât hususunda tarafların anlaşmaya varamamaları halinde Rusya yine haberdar kılınmalı ve Rusya'nın vereceği karar, tarafları bağlayıcı olmalıdır. Rusya'nın bir düşünce beyan edememesi ve anlaşamamalarına rağmen taraflardan biri yine de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan edecek olursa, diğeri iyi niyetli tarafsızlık statüsünün gereklerine uyacak, fakat üçüncü bir ülkenin Osmanlı İmparatorluğu'nun yanı-

na geçmesi halinde o da savaşı açan tarafın yanına geçecektir.[182]

Görüleceği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ilk fırsatta açılacak savaşın zemini ve ittifakın hareket tarzı gayet dikkatli düşünülmüştür. "Türkiye'deki şartların kötüye gitmesi" ifadesinin son derece uçucu, her yere çekilebilecek, zaman ve şartlara göre kullanılabilecek bir tanımlama olduğu gözden kaçmamalıdır. Gizli ekte Osmanlı topraklarının paylaşılması da yer almış, buna göre Şar Dağları'nın kuzeyi ve batısında kalan tüm topraklar Sırbistan'a, Rodop Dağları ile Struma Nehri'nin doğusunda kalan tüm topraklar ise Bulgaristan'a bırakılmıştır. Tabiatıyla, söz konusu olan tümüyle Osmanlı İmparatorluğu'na dahil, Türk ve Müslüman nüfusun da yaşadığı topraklardır. Bu belirlemenin dışında kalan Makedonya topraklarında muhtariyet sağlanmasının olanaksız olduğunun meydana çıkması halinde ise Bulgaristan Golem Dağı'ndan Ohrid Gölü'ndeki Bulgar sınırına doğru giden bir çizgiye kadar olan toprakları alacak, bu çizgiden sonraki topraklar ise Sırbistan'a bırakılacaktır. Şar Dağları'ndan geçecek yeni Sırp-Bulgar sınır hattının hangi köylere girip çıkacağı tartışma konusu olmaya devam ettiğinden konu Rus çarının hakemliğine bırakılmıştır.[183]

* * *

Yunanistan da, Sırbistan ve Bulgaristan gibi Trablusgarp Harbi'ni Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun iyice yaklaştığının habercisi olarak görmüştü. Venizelos, Yunanistan'ın Osmanlı toprakları üzerinde kendisine biçtiği emellere ancak Bulgaristan'la ittifak halinde hareket etmesi halinde kavuşabileceğini görüyor, Bulgaristan'la yakınlaşma yolları arıyordu. Venizelos'un siyasi rakipleri ise diğer Balkan Devletleri'yle işbirliğine gitmek yerine, bunların Osmanlılara karşı savaş açmalarını bekleyip bundan sonra müsait anda ortada kalan parçaları toplamaya başlamanın daha akıllıca olacağını ileri sürmekteydiler. Bu da tam manasıyla çarıklı erkân-ı harp mantığıydı. Venizelos, realpolitik esasları yakalamaya çok daha yatkın, ortaya çıkmak üzere olan bir dinamiğin sonuçlarından yararlanabilmek için dinamiğin içinde yer almak gerektiğini çok daha iyi kavramış bir siyasetçiydi. Yunanistan'ın tek başına hareket etmesi halinde ancak Girit'i el-

182. E.C. Helmreich, a.g.e., s. 54.

183. ibid.

de edebileceğini, Sırbistan ve Bulgaristan'ı Osmanlılarla mücadelede kendi başlarına bıraktığı anda kuzey ve kuzeybatıda eline hiçbir şey geçiremeyeceğini anlamıştı.

O güne dek Makedonya sorunu sadece Sırbistan'la Bulgaristan arasında değil, Yunanistan'la Bulgaristan arasında da aşılamaz düşmanlıkların nedeni olmuş, bu ülkelerin besledikleri silahlı çete ve paramiliter yapılanmalar, Makedonya'da hep birbirlerinin boğazına sarılmıştı. Ancak, şartlar süratle değişmekteydi. İlhak Krizi sonrası dönemde, Bulgaristan Habsburgların Balkanlar'da oluşturabileceği Slav karşıtı bir bloka Yunanistan'ı dahil etmesinden endişe duymaya başlamıştı. Yani, kuzeyde Romanya, güneyde de Yunanistan tarafından sıkıştırılmaya başlanması ihtimalinden çekinmekteydi. Ayrıca, Yunan kara kuvvetlerinin ortak düşman Osmanlılara karşı işe yarayabileceğini düşünüyor, bundan da önemli olarak, Yunan donanmasının Osmanlıların Anadolu ile Trakya ve Makedonya sahilleri arasındaki ikmalini sekteye uğratabileceğini de hesaplıyordu. Böylece, Yunanistan da Bulgaristan da şimdi birlikte hareket etmelerini gerekli kılan ortak bir zemine sahip olduklarının farkında olarak, 1911 sonbaharında görüşmelere başlamışlardır.

Diğer taraftan, Sırbistan ile Bulgaristan arasında ittifak oluşmasında çok istekli olan ve anlaşmazlık hallerinde hakem olmayı da üstlenen Rusya, Yunanistan'la ilgili olarak aynı iştiyakı duymamaktaydı. Nekliudov, Sazonov'a vekâlet eden Neratov'a Ekim 1911'de ilettiği görüşlerinde, müzakerelere girişmiş bulunan Bulgaristan'la Yunanistan arasında kurulacak bir ittifakın Balkan İttifakı'nın içtenlik ve bütünselliğini alıp götürerek her şeyi karmaşaya sevk edeceğini, zamanı geldiğinde Balkan Ligi'ni kullanılamayacak hale getireceğini savunuyordu. Nekliudov'un bu şekilde düşünmesine yol açan neden, Yunanistan'ın da üçüncü bir ülke olarak devreye girip payını talep etmesi halinde Makedonya'da kimsenin tatmin edilemeyecek oluşuydu. Yunanistan da Sırbistan'a benzer şekilde Makedonya'da kendisine ait olduğunu iddia ettiği bölgelere ilişkin resmi bir anlaşmaya varılmasını ittifak tesisinin ön şartı olarak öne sürmüştü. Kendisine ulaşamayacak durumdaki Yunan donanmasından çekinmeyen, Yunan kara kuvvetlerinin de kendi kuvvetleri karşısında pek fazla bir varlık gösteremeyeceklerine inanan Bulgaristan taviz verme ihtiyacını hissetmiyordu. Venizelos da sonunda beklenen geri adımı atacak, Makedonya konusunda bir ön anlaşma imzalanmasındaki ısrarından vazgeçecektir.

Şüphesiz, bu durum Yunanistan'ın Makedonya'daki "hakla-

rı"ndan vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. Venizelos, Bakanlar Kurulu'nda yaptığı açıklamada, Makedonya'nın kaderinin anlaşmalarla değil silah zoruyla belirleneceğini, Bulgaristan'ın Yunan ordusunun en az kendi ordusu kadar güçlü olduğunun farkında olmadığını, gelecekte Türklere karşı yapılacak askeri harekâtta Bulgaristan'ın ordularını Edirne ve Meriç'e doğru, Sırbistan'ın ise Üsküp istikametinde yoğunlaştıracağını, bu durumda da Yunanistan'ın Selanik ve Serez'e doğru ilerleyebileceğini, zamanında buraya ulaşıp ele geçirmeyi başardıktan sonra Bulgaristan'ın elinde Yunanistan'a savaş açmaktan başka çare kalmayacağını söylemişti.[184] Gelişmeler, aynen Venizelos'un tahminleri doğrultusunda ortaya çıkacak, Yunan ordusunun Bulgar ordusundan sadece sekiz saat önce Selanik'e girmeyi başarması, İkinci Balkan Harbi'ne yol açan Bulgar tatminsizliğinin başlıca nedenini teşkil edecektir.

Bulgaristan'la Yunanistan arasındaki ittifak, Sırp-Bulgar ittifakından kısa süre sonra, ilginçtir ki *The Times*'ın Balkan muhabiri Bourchier'nin de yardımıyla İstanbul'un fethinin yıldönümü olan 29 Mayıs 1912 günü imzalanmıştır.[185] Bulgaristan ve Karadağ da 28 Ağustos günü sözlü bir anlaşmaya varmış, Karadağ Sırbistan'la da 6 Ekim günü bir ittifak anlaşması imzalamıştır. Savaş ganimetinin paylaşılması işini sonraya bırakmak hususunda anlaşmış olan Balkan müttefikleri, Osmanlılara savaş açmak için artık hazır ve son derecede isteklidirler.

* * *

Bir nekahet devresi geçirmek üzere Davos'ta bulunan Dışişleri Bakanı Sazonov'la buluşan Nekliudov, Sırp-Bulgar ittifak anlaşmasının imzalandığı haberini verdiği Sazonov'un bu gelişmeyi sevinçle karşıladığını, "Mükemmel! Balkanları savunmak için beş yüz bin süngü daha! Almanya'nın ilerlemesi, Avusturya'nın Balkanlar'ı işgali şimdi sonsuza dek engellenmiştir!" ifadelerinde bulunduğunu aktarır.[186] Bunun üzerine, Nekliudov şu cevabı verir:

184. Andrew Rossos, a.g.e., s. 51.

185. *The Times* muhabiri Bourchier'nin bu derece öne çıkarak, Bulgar-Yunan ittifakının adeta göbeğini kesmiş olması gerçekten de çok ilginçtir. Bu durumda, İngiliz kamuoyu denen şeyin Balkanlar'daki gelişmeleri hangi önyargı ve peşin hükümlere sahip olduğu aşikâr olan bir muhabirin ağzından öğrendiğini düşünmek hiç de yanlış olmaz.

186. A. Nekludoff, *Diplomatic Reminiscences: Before and During the World War: 1911-1917*, s. 45-46.

Gerçekten de öyle... Fakat, meselenin dile getirmeye çalışacağım bir diğer boyutu daha bulunmaktadır: Öncelikle, şahsen Avusturya'nın Balkanlar'da bir askeri işgale kalkışmasından hiç çekinmiyor, Avusturya'nın bu tür tehlikeli planlar içinde olduğuna inanmıyorum. Ama türlü entrikalar çevirmek, ekonomik baskı ve diğer yollarla üstünlük sağlamak isteyeceklerine de inanıyor, Sırbistan'la Bulgaristan'ın samimi ve kalıcı bir uzlaşı sayesinde bir araya gelmelerinin Avusturya'yı durduracağını da düşünüyorum. Baştan aşağı değişik bir çerçeve ve yepyeni şartlar ortaya çıkmadıkça Avusturya askeri yollara sapmayacaktır. Fakat şu husus da aklıma gelmiyor değil: Şimdi toplam 500.000 kuvvetindeki ordularını birleştirmiş, emin olabilirsiniz ki oldukça da iyi askerlere sahip olan Bulgaristan ile Sırbistan, Balkanları Avusturya'ya karşı korumak yerine Türkiye'ye saldırarak Makedonya meselesine bir son vermek istiyor olmasınlar? Türkiye'nin Trablus'ta İtalya'yla giriştiği savaş Sırbistan ve Bulgaristan'a bu yolda cesaret verecektir. Ben korkumu söylemiş oldum. Rusya'nın hazır olmadığı bir esnada son derece ciddi gelişmeler meydana çıkabilir. Ateşin ortasına atılmak istemiyorsak, hiç de hoşumuza gitmeyecek şeyleri kabullenmek durumunda kalabiliriz.[187]

Nekliudov'un bu uyarısı üzerine, Sazonov hiç merak etmemesini, Rus diplomasisinin bu tür bir gelişmeyi nasıl olsa engelleyeceğini söylemiştir.[188] Sazonov, esas sorunun Makedonya'nın Bulgaristan'a katılması olduğuna, ittifak anlaşmasında yer alan Rusya'yla istişare ve Rusya'nın hakemliğine ilişkin maddeler sayesinde kontrolü her zaman elinde tutabileceğine inanıyor, hep bu manivelayı kullanabileceğini zannediyordu.[189] Bunun fazlasıyla iyimser bir bakış açısı olduğu çok geçmeden meydana çıkacaktır. Balkanlıların ne derece yoğun bir ihtirasa sahip oldukları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınacak topraklarla genişlemek ve ulusal ülkülerine ulaşmak amacıyla ilk fırsatta Osmanlılara saldıracakları, çarlığın kestiremeyeceği şeyler değildi. Atlamaya yol açan, Sazonov'un Balkan Devletleri'ne her zaman sözünü dinletebileceği yolundaki bu demode inancı olmuştur. İstanbul'daki Büyükelçi Giers de Bulgaristan'ın eline en ufak bir şans geçtiği anda Ayestafanos sınırlarında da durmayacağını ve doğrudan İstan-

187. ibid.

188. ibid.

189. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, s. 485.

bul'a yürümeye başlayacağını, Balkan Ligi'nin Rusya'nın kontrolünden çıkabileceğini düşünmekteydi.[190] St. Petersburg'daki Fransız Maslahatgüzarı Panafieu dahi askeri harekâta geçildiğinde Bulgarların Rusya'ya danışmayacağını, sadece haber vereceklerini tahmin edebilmişti.

Sazonov, Nekliudov'a söylediği iddiayı aynen Poincaré'ye de tekrarlayacaktır: Balkanlar'daki gelişmeleri bir müddet müttefiki Fransa'yla paylaşmak istemeyen Sazonov, sonunda Ağustos 1912'de St. Petersburg'u ziyaret eden Fransa Cumhurbaşkanı'na Sırp-Bulgar anlaşmasını ve gizli askeri ekini gösterince, Poincaré şaşkınlığını gizleyememiş, ayağa fırlayarak "İyi ama bu bir savaş ilanı!" diye haykırmıştır.[191] Poincaré, Sazonov'a aralarındaki ittifak hükümleri uyarınca Rusya'nın Balkanlar yüzünden çıkacak bir savaşta Fransa'nın askeri desteğine, Avusturya tarafından saldırıya uğramış olsa dahi güvenmemesi gerektiğini de vurgulamış, Fransa'nın, Rusya'nın ancak Almanya tarafından yahut Almanya desteğinde Avusturya tarafından saldırıya uğraması halinde askeri desteğini vermekle yükümlü olduğunu hatırlatmış, bunun ötesine geçemeyeceğini söylemiştir.[192] Aynı şekilde, Fransa'nın Almanya tarafından yahut Almanya desteğinde İtalya tarafından saldırıya uğraması halinde de Çarlık Rusyası Fransa'ya askeri destek vermekle yükümlüdür.

Öte yandan, 13 Mart 1912 Anlaşması, belirgin şekilde Osmanlılara karşı bir savaş hazırlığı niteliğinde olduğu cihetle, çarlığın hâlâ resmi siyaseti olarak beyan edilen Osmanlı İmparatorluğu'nda statükonun muhafazası ve Habsburglara karşı bir blok oluşturulması hedefleriyle de açık bir çelişki içindedir.[193] Tahlil denilen şey, iyi niyetli yahut sağlam gözüken kararların beklenmeyen sonuçları ve olası yan ürünleri üzerinde sıkı sıkıya düşünmek ise, Rus devlet adamlarının Balkan Ligi'yle ilgili yerine getirmedikleri şey tam da budur. Fakat bundan da önemli olarak, Sazonov'un zayıf tahlillerinin Balkan Ligi'nin olası yönünde değil, içeriğine tutturulmuş askeri harekâtların zamanlamasının Rusya tarafından saptanabileceği noktasında olması dikkat çekicidir. Yoksa A.J.P. Taylor'un da dile getirdiği üzere, Sazonov Balkan

190. Ronald Park Bobroff, *Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits*, s. 47.

191. W. Bruce Lincoln, a.g.e, s. 409.

192. Hermann Lutz, a.g.e., s. 170-173.

193. Barbara Jelavich, a.g.e., s. 230.

Ligi'nin savunma amaçlı olmadığının, Avrupa'daki Türkiye'yi sonlandırmaya yönelik bir askeri ittifak olduğunun başından itibaren farkındadır.[194] Rusya'nın öncelikleri ve zamanlamasına göre çalışacak üst stratejinin Balkan Ligi'nin alt stratejisine hep hâkim olacağı farz edilmiş, hata da bu noktada yapılmıştır.

Netice itibarıyla, tarihsel planda kendisine biçtiği büyük Slav misyonunun göz boyacılığının yanı sıra, İlhak Krizi ertesinde Habsburglara karşı duyduğu tarihi düşmanlığın daha da körüklenmesi, çarlığı muhteris, hangi noktalarda tatmin edilebilecekleri belli olmayan Balkan ülkelerinin yanına çekmiş; çarlık, Balkanlıların savaş tutkularının en yanına kadar gelerek o buharı içine çekmiş, saldırgan nitelikli ve hedefleri belli siyasi ve askeri enstrümanların doğumunu sağlamıştır.

Saikleri ne olursa olsun, Balkan Ligi'nin gerçek mimarının Çarlık Rusyası olduğundan şüphe duymamak gerekir. Her şeyden önce, Balkan müttefikleri Osmanlı topraklarındaki bölgeler, vadiler, şehir ve kasabaların kime ait olacağı üzerinde anlaşamadıkça Rusya devreye girmekte ve hakemlik yapmaktadır. Örneğin, Ohrid Gölü kıyısındaki Struga'nın kime kalması gerektiği hususunda Sırbistan ile Bulgaristan arasında yaşanan tartışmayı bizzat Sazonov sonuca bağlamıştır. Rusya, Balkan İttifakı'nı sadece vücuda getirmek için değil, bir arada tutmak için de gayret göstermiş, nüfuzunu kullanmıştır. Rusya, Sırp-Bulgar anlaşmasının imzalanmasının hemen akabinde Paris para piyasalarında sarı ışıkta bekletilen Bulgar istikrazının gerçekleştirilmesi için Fransız hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmayı dahi ihmal etmemiştir.

Sazonov, her ne kadar ipleri elinde tutmaya hep devam edeceğini farz etse de Balkan Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı saldırıya geçmekte kendilerini dizginleyebilecek durumda olmadıkları gözden kaçacak şey değildir. Panafieu, ezeli Şark Meselesi'nin tarihinde ilk defa küçük devletlerin Büyük Güçlerden bu derece bağımsız hareket ettiklerini, onlar olmaksızın da bu derece kendilerini bağımsız ve yetkin hissettiklerini, hatta Büyük Güçleri kendilerini izlemeye zorladıklarını belirtirken, durumu bütün çıplaklığıyla ortaya koymuş oluyordu.[195]

Balkanlar söz konusu olduğunda, Sazonov da İzvolski'nin İlhak Krizi sırasındaki en temel hatasını tekrarlamış, durumun içeriğini iyi tahlil edemediği gibi, avucunun içi gibi iyi bilmesi gereken

194. A.J.P. Taylor, a.g.e., s. 486.

195. ibid.

Balkanlar'da radikal yollara sapmanın hangi dinamikleri harekete geçirebileceğine ilişkin en yanlış varsayımlarla hareket etmiştir. Balkanları Sazonov'dan iyi bilmesi beklenemeyecek olan Grey ise, Balkan ittifakı hakkında haberlerin ulaşması üzerine bu gelişmenin Balkan Devletleri'nin birbirlerine karşı duyduğu husumeti geçici olarak giderici bir rol oynayabileceğini ve bu muhteris devletleri ihtiyatlılık dairesi içinden çıkarabileceğini fark etmişti.[196]

Başta İtilaf Devletleri olmak üzere, Büyük Güçlerin Balkanlar'a kendi aralarında giderek sertleşen rekabetin penceresinden bakmakta oldukları da hatırda tutulmalıdır. Örneğin, Fransa için Balkanlar, büyük düşmanı Almanya ve onun müttefiki Avusturya-Macaristan'ın önüne çıkartılabilecek üçüncü bir cepheden ibaretti ve ancak bu bakımdan değer taşıyordu.[197] Sofya ve St. Petersburg'daki İngiliz temsilcilerinin, Rusya'nın önderliğinde Sırbistan ile Bulgaristan arasındaki bir yakınlaşmayı desteklemiş olmalarını da hatırda tutmak gerekir. İtilaf Devletleri, Balkan Devletleri'nin kimin hangi yaşamsal menfaatlerine yöneldiğini bilmiyor değildi. Grey'in ihtiyatlı ifadeleri bir kenara, İngiltere de siyasetinin sonuçlarını önceden kabullenmişti.[198]

Balkan Harbi'nin başlayacağı kesinlik kazandığında, çarlığın Belgrad ve Sofya'daki temsilcilerinin hangi tutum içine girdikleri, nasıl son tereddütleri de silmeye çalışıp müttefikleri savaş yolunda desteklemiş oldukları da çok şey izah eder. Sofya'daki Rus askeri ataşesi Bulgarlara hiçbir şekilde geri adım atmamalarını tavsiye ediyordu. Belgrad'daki İngiliz ve Fransız elçilerinin gözünde ülkedeki en güçlü kişi olan Hartwig de müttefiklerin Rus kamuoyuna güvenebileceklerini, Rusya'nın maddi yardımda bulunmaktan geri duramayacağını, Osmanlılara yenilecek bile olsalar Rusya'nın yardımlarına koşacağını söylemekteydi.[199] Paget, Balkan Harpleri başlamadan iki gün önce Londra'ya çektiği telgrafta Hartwig'in talimatlarını yerine getirdiğinden hiç emin olamadığını, aksine Sırp tarafına savaşta toprak kazanmaya muvaffak olmaları halinde kimsenin bunları kendilerinden geri alamayacağını söylediğini aktarıyordu.[200] Sırp ve Bulgar seferberliklerinin

196. R.J. Crampton, "The Balkans, 1909-1914", s. 258.

197. Ljiljana Aleksic-Pejkovic, "La Serbie et les rapports entre les puissances de l'Entente", s. 328.

198. Paul W. Schroeder, "World War I as Galloping Gertie...", s. 340.

199. E.C. Helmreich, a.g.e., s. 156, dipnot 41.

200. Paget'den Grey'e, 10 Ekim 1912 tarihli telgraf, British Documents, Cilt IX Kısım II no 11.

başladığı haberi ulaştığında Hartwig sevinçten havalara sıçramış, o sakin ve tedbirli Nekliudov da sevinç gözyaşlarına boğulmuştu. Gerçekten, Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda Avrupa siyasetini ölümcül şekilde zehirleyen etmenler arasında çarlığın basiretten yoksun Balkan politikalarını saymamak olanağı yoktur.

* * *

Libya'da ise olağanüstü şeyler olmaktadır. Osmanlı birliklerinin yanı sıra Enver ve Mustafa Kemal gibi büyük ustalar tarafından örgütlenen yerel aşiretlerden hiç de tahmin etmediği bir direniş gören İtalya, Trablusgarp Harbi'nin uzayıp gitmesi karşısında savaşı Libya'ya sıkışmış olmaktan çıkartıp Osmanlıların daha yakınına getirmek için yollar aramaya başladığında, Sofya'da Balkan Devletleri'nin temsilcileriyle bir araya gelen İtalyan diplomatlar Osmanlılara karşı savaş başlatılmasını istemişlerdir. Neticede, savaşı Osmanlı ana karasına kadar getirmek zorunda kalan İtalya, Oniki Adalar'ı işgal etmiş, Beyrut'u bombalamış, 23 Temmuz 1912 gecesi de Çanakkale çıkışını bombardımana tabi tutarak Balkan müttefikleri için adeta işaret fişeği fırlatmıştır. İtalya'nın bu tercihi, Balkan Harplerinin patlamasındaki etkisini dolaylı olmaktan çıkartarak geç kalmış emperyalistlerin halet-i ruhiyesi içinde sırf Libya'yı elde etmek için Avrupa dengelerini ateşe atmakta hiçbir beis görmemiş olduğunu da açığa vurur.

Diğer taraftan, Mart 1912'de başlayan Arnavut İsyanı ve bu isyana bağlı olarak gelişen hadiseler neticesinde İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşürülerek memleketin bir de iç çalkantıya sürüklenmesi başta olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu cihetindeki gelişmeler de Balkan müttefiklerinin Osmanlıların artık yeterince zayıf düşmüş olduğu yönündeki inançlarını kuvvetlendirmiş, Avusturya'nın Arnavutlardan yana bu gelişmeleri desteklemesi de asabiyetlerini körüklemiştir. Bu ortamda, Habsburgların Arnavutları tam muhtariyet talep etmeye sevk etmek istediği zannı kuvvet kazanarak, Osmanlılara karşı savaşın başlatılmaması halinde kontrolün artık kaybedileceği endişesi de ortaya çıkmış ve Balkan müttefikleri arasındaki görüşmeler hız kazanmıştır.

Savaşın artık başlatılmasına ilişkin nihai hususların ele alındığı görüşmeler tam bir gizlilik içinde yürütülür. Öyle ki, Panafieu'nün tahmin ettiği gibi Rusya dahi görüşmelerden haberdar kılınmaz. Yunan hükümeti, 25 Ağustos günü ittifaka dahil Balkan Devletleri'ne bir nota göndererek, Büyük Güçlerden Avrupa Türkiyesi'nde

reformlara başlanması yönünde Osmanlılara baskı yapılmasının talep edilmesini, müttefiklerin her birinin de seferberlik ilan ederek bu girişimi desteklemelerini önerir. Bu notaya yansımış olan anlayış, münhasıran toprak kazanımı amacıyla başlatılmasına karar verilmiş savaşı bir derece sivilleştirerek suçu Türkiye'nin Balkanlar'daki "kötü yönetimi"ne yüklemek suretiyle Avrupa kamuoylarını Balkan İttifakı'nın yanına çekmek taktiğinden başka bir şey değildir. Nitekim aynı notada Karadağ ile Osmanlılar arasında devam etmekte olan sınır anlaşmazlığının silahlı çatışmaya dönüşmesi halinde Karadağ'ın yanında savaşa katılınması gerekeceği de belirtilmiş, böylelikle aslında savaşı başlatmak için aranılan bahanenin nasıl bulunabileceğine de işaret edilmiştir.[201]

Gerçekten, Balkan Harplerinin 12 Ekim 1912 günü niçin Karadağ'ın Osmanlı garnizonuna saldırmasıyla başladığının sırrı da Yunan notasında saklıdır: İlk hareket, mahallenin deli oğlanı Karadağ'dan gelirse müttefiklerin de Büyük Güçlere dönüp istikrarın yok olduğu Balkanlar'da barışın tesisi ve ulusal çıkarlarını korumak adına savaşa katılmak zorunda kaldıkları iddiasını öne sürebilmeleri kolaylaşmış olacaktır.

Karadağ, 1910 yılında Rusya'yla bir askeri ittifak anlaşması imzalamıştı. Ancak, Karadağ Kralı Nikola'nın başına buyruk hareket etmesinden, Osmanlılara karşı militanca kışkırtmalarından, Balkanlar'da karışıklık çıkartmak için her fırsatı kullanmaya kalkışmasından Rusya da hoşnut değildi. Sazonov, Mayıs 1912'de Bulgar Dışişleri Bakanı Danev'le Kırım'daki Livadia Sarayı'nda görüşürken, Danev'in Karadağ'ın Balkan İttifakı'na dahil olmasına ilişkin görüşünü sorması üzerine, Karadağ içeri alınacak olursa Avusturyalıların her şeyi öğreneceğini, tam manasıyla ilkesiz biri olan Nikola'nın başıbozuk hareketleriyle Bulgaristan'la Sırbistan'ı Türkiye'yle savaşmaya itebileceğini söylemişti. Tilki kurnazlığında bir köy politikacısı olan Nikola, Büyük Güçler arasındaki güç dengelerini ne kadar umursamaz davranırsa o kadar dikkat çekici olabileceğini keşfetmiş; Viyana ile St. Petersburg arasındaki çekişmeden yarar sağlayabileceğini kavramıştı.

Daha çok kısa süre önce iki kez Osmanlılara saldırmış, İstanbul'la diplomatik ilişkisi de kesilmiş olan Karadağ, bir kez daha saldırabilir, Balkan müttefikleri de bunu bahane ederek Osmanlılara karşı savaşı nihayet başlatabilirdi. İşte, Yunan notası, Sazonov'un Livadia'da işaret ettiği tehlikeyi, tam tersi bir anlayışla

201. Andrew Rossos, a.g.e., s. 55.

müttefiklere bir fırsat olarak hatırlatmaktaydı. Müttefikler de bu bahaneye sarılmaya çoktan hazırdı. Livadia'dan ayrıldıktan sonra Avusturya-Macaristan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmekte olan Kral Ferdinand'ın heyetine dahil olmak üzere Viyana'ya giden Danev, Sazonov'un uyarılarını dinlemek yerine, Viyana'ya beklenen Kral Nikola ve heyetiyle görüşmek üzere ziyaretini birkaç gün daha uzatmış, Sırbistan'la ittifak anlaşmasının başlıca mimarlarından biri olan Bulgaristan'ın Roma Büyükelçisi Rizov da Viyana'dan ayrılmamıştı. Görüşmeler, Avusturyalıların konuk heyete açtıkları Hofburg Sarayı'nda gerçekleştirilmiş, Bulgar temsilcilerin Karadağ Başbakanı Martinoviç'le anlaşmaları çok da kolay olmuştu. Martinoviç, ihtiyaç duyulacak mali yardımı Bulgaristan karşılayacak olduktan sonra Karadağ'ın savaş ilanına dahi gerek duymaksızın Osmanlıları vurmaya hazır olduğunu söyler. Böylece, Balkan Harplerine giden yolun son birkaç döşemesinden biri de garip bir tesadüfle Balkan ittifakına ilişkin gelşmeleri tedirginlikle izleyen Habsburgların hanedan sarayı Hofburg'da Kral Nikola'nın heyeti için ayrılan odada çakılmış olur.

Fakat Karadağ'ın öngörüldüğü şekilde harekete geçebilmesi için önce Sırbistan'la anlaşması gerekiyordu. Yeniden başbakan olan Pasiç ise Kral Nikola'nın küçük menfaatler karşılığında her şeyi yapabileceğine inanıyordu. Lakin Karadağ'la pürüzlü konuların en kısa sürede halledilmesi zamanı gelmişti. Gizliliğin muhafazası için Sırbistan-Karadağ görüşmelerinin Luzern'de yapılmasına karar verilmiş, Pasiç 25 Eylül günü yanına çağırdığı Albay Petar Pesiç'e olağanüstü gizli bir görevle Luzern'e doğru yola çıkması gerektiğini, 8 ila 13 Ekim arasındaki bir tarihte Türkiye'ye karşı savaş başlatılacağını, Luzern'de Karadağ temsilcisi Plamenac ile görüşerek her iki krallığın da tüm güçleriyle Türkiye'ye karşı savaşmaları amacına matuf bir siyasi anlaşma ve buna ek bir askeri sözleşme imzalayacağını, Osmanlı topraklarının nasıl paylaştırılacağına dair herhangi bir hususu görüşmeye hiçbir şekilde yetkili olmadığını, Plamenac'ın bu konuda ısrar etmesi halinde harfiyen "Kardeşim, savaşta muzaffer olursak bu paylaşımı nasıl olsa aramızda kolayca hallederiz, fakat şimdi esas önemli olan şey Türkiye'ye karşı zafer kazanmamızdır" cevabını vermesi gerektiğini, bu da işe yaramaz ve Plamenac'ın Prizren'in Karadağ'a katılması noktasında direnmesi halinde görüşmeleri kesip derhal Belgrad'a dönmesini istediğini bildirir.[202]

202. Andrew Rossos, a.g.e., s. 63.

Luzern'deki görüşmelerde, Plamenac gerçekten de Karadağ'ın genişlemesine ilişkin bir planı masanın üzerine koyar ve Prizren'i ister. Pesiç de "kardeşim, savaşta muzaffer olursak..." formülüyle buna karşı çıkar. Plamenac fazla dayatmaz, neticede siyasi ve askeri anlaşmalar 6 Ekim 1912 günü Çetince'de imzalanır.

Sofya ve Çetince'de devam ettirilen görüşmelerde, Karadağ'ın 40.000 kişilik bir orduyu muharebe meydanına sürmesi, Osmanlılara savaş açmasını takip eden en fazla otuz gün içinde Bulgaristan'ın da bütün askeri gücüyle savaşa dahil olması, yani Sırbistan'ı kollamak üzere geride asker bırakmayacak şekilde harbe girmesi ve Karadağ'ın savaş masraflarını ödemesi üzerinde anlaşmaya varılmış, İttifak anlaşmalarına göre Bulgaristan'ın savaşa dahil olmasıyla Balkan İttifakı zaten otomatik olarak devreye gireceği cihetle, Sırbistan ve Yunanistan da gelişmelerden hemen haberdar kılınmıştır.

Balkan İttifakı, dört Balkan ülkesinin birbirleriyle yaptığı ve her biri siyasi bir anlaşmanın yanı sıra askeri bir sözleşmeyi de içeren, diplomatik zemin üzerinde inşa edilmiş saldırgan bir yapıdır. Öyle ki, ittifak anlaşmalarının askeri eklerinde kimin Türkiye'ye karşı ne kadar asker kullanacağı, kilit mahiyetteki Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerinde nasıl bir konuşlandırma yapılacağı dahi kayıt altına alınmıştı.[203] Her bir anlaşma asıl hedefin Osmanlılar olduğunu, Balkan Devletleri'nin Osmanlılardan kazanacakları topraklarla genişleyerek ulusal ülkülerine ulaşmayı hedeflediklerini ortaya koyuyordu. Fakat bu yöndeki en açık ifade, herhalde 6 Ekim tarihli Sırbistan-Karadağ anlaşmasında bulunur:

> Karadağ Krallığı ve Sırbistan Krallığı hükümetleri, Türkiye'de şu anda mevcut durumu ve Avrupa'daki genel şartları Sırpları Türk boyunduruğundan kurtarmak için son derece müsait bulmaları muvacehesinde, Türkiye'ye en geç bu yıl Ekim ayının 13'üne kadar savaş açılmasının elzem hale gelmiş olduğuna karar vermişlerdir.[204]

Bu cümle, uzun bir hikâyeyi, bazen tren katarlarında, bazen Hofburg, bazen de Livadia'nın salonlarında, zaman zaman gülünçleşen bir gizlilik içinde yürütülen büyük bir savaş hazırlığının hareket noktasını ve hedeflerini en yalın şekilde ortaya koyar.

Karadağ'ın Balkan Harplerini tetiklemeyi üstlenmiş olması, ilk bakışta göze çarptığından çok daha şeytani bir detaydır. Her şey-

203. Hugh Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia 1855-1914*, s. 350.

204. ibid.

den önce, Balkan müttefiklerinden herhangi birinin saldırgan pozisyona düşmesi Büyük Güçlerin tepkisini çekerek müdahalesine yol açabilecek, bu halde de Avrupa kamuoyunun kaybedilmesi riski çok kuvvetlenmiş olacaktı. Avrupa diplomasisini yanlarına çekememeleri halinde ise Balkan Devletleri'nin toprak kazançlarını sağlama almaları mümkün olamayacaktı.

Diğer taraftan, tüm bu ittifak anlaşmalarına rağmen neticede her biri bu dünyada kimseye güvenilemeyeceği öğretisini içselleştirmiş olarak çeteci gelenekten gelen Balkanlılar birbirlerine de güven duymuyor, savaşı kendiliklerinden başlatmaları halinde öbürlerinin cayıp kendilerini cephede tek başına bırakmasından çekiniyorlardı. Dahası, Bulgarların kafasından geçtiği gibi, Osmanlılarla savaşırken Sırbistan veya Yunanistan'ın kendilerine saldırması yahut Osmanlıların Romanya'yı yanına alıp kendilerine karşı savaşması gibi ihtimalleri de akıllarından çıkarmıyorlardı. Savaşı hep birlikte aynı anda başlatacak olsalar, bu defa da saldırganlıkları iyice gözler önüne serilmiş olacaktı. Ayrıca, pekâlâ farkında oldukları gibi, hamileri Çarlık Rusyası'nın uzun vadeli üst stratejisine, kendi zamanlamasına da karşı gelmek üzereydiler. Bu mülahazalarla, fitili ateşleme işi güya ne yapacağı hiç kestirilemeyen, kocaoğlan Karadağ'a bırakılıyordu.

Müttefikler, ekim ayında dahi niyetlerinin barışçı olduğu iddiasını salt bu kamuflaj saikiyle iddia etmekteydiler. Bu söyleme göre, Osmanlı idaresi altında olmaya devam eden Hıristiyan ahali dayanılmaz baskı ve sıkıntı altında olduğundan, Büyük Güçler duruma müdahale etmeli ve Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinin uygulanmasını, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan vilayetlerine tarafsız Avrupa devletlerinden Hıristiyan valilerin atanmasını ve bu vilayetlerde uluslararası bir polis gücünün görevlendirilmesini talep etmeliydiler. Bunlar sağlanabilecek ise savaşın engellenebileceği iddia ediliyordu ki, bu iddiaya Ruslar dahi inanmamaktaydı. Nekliudov, Balkan müttefiklerinin içtenlikten yoksun olduklarını düşünüyor, olayların akışını süratlendirmek ve Avrupa kamuoyunu etkilemek amacıyla reform konusunu işlediklerini, kesinlikle savaş çıkartacaklarını söylüyordu.[205] Tabii, savaşın başlamasıyla birlikte, her biri ayrı bir hesap güden bu tür uzun vadeli yaklaşımlar ortadan kalkacak, kısa vadedeki getirilerin beklentisi ve hissiyat yoğunluğu herkese hâkim olacaktır.

Savaşın açılacağı tarih iyice yaklaştığında, Geshov artık kendi-

205. Andrew Rossos, a.g.e., s. 70.

ni tutamayarak, 4 Ekim günü Nekliudov ve Sofya'daki diğer İtilaf temsilcilerine gerekirse Bulgaristan'ın tek başına savaşmaya kararlı olduğunu söylemiş, niyetini bu derece açığa çıkarmaktan çekinmemişti. Nitekim ekim ayının ilk haftası, Balkan müttefiklerinin savaş yolunda nihai hazırlıklarının yerine getirilmesine sahne olmuştur. Sırbistan ve Karadağ ortak askeri harekâtla ilgili son detayları da saptamışlar, Sırp askerleri ve mühimmatının Bulgar topraklarından ne şekilde geçirileceği gibi en ince kılıç detaylar da bu sırada karara bağlanmış, Osmanlılara karşı savaş için tam manasıyla hazır hale gelinmiştir.

Buna karşın, Osmanlı İmparatorluğu'nda farkındalık ve hazırlıklılık bir kenara, tam bir dağınıklığın yaşandığı, hükümetten düşürülmüş İttihat ve Terakki düşmanlığı adına en aşırı tedbirsizliklere cevaz verildiği günler söz konusudur.

* * *

Balkanların tarihine bakıldığında, Büyük Güçlerin Balkanlar'da ulusal kurucu mitolojilerin gerçekliğin önüne geçmesine hep izin verdikleri görülür. Fransız Devrimi'nin öne sürdüğü yeni toplum anlayışının yanı sıra Sanayi Devrimi'nin yol açtığı büyük toplumsal devinimler sonucunda ortaya çıkan süreçlerde dili ve dini farklı ulusların yan yana ve birlikte yaşamalarının sağlanması ne mümkün görülüyor, ne de arzu ediliyordu. Osmanlılar, bildiği birkaç eski marifetle hayatını kazanmak zorunda kalmış, apartman katlarından bakanların küçümseyerek izlediği, geçmişini merak etmediği yaşlı bir sokak sihirbazını akla getirmektedir artık... Balkan Harpleri, esas itibarıyla birlikte yaşama kültürünün reddi, bunun tersi yaşam anlayışının siyasi sonuçlarının silah zoruyla elde edilmeye kalkışılmasıdır. Küçük Karadağ dahi Osmanlının sözünü dinlememekte, Osmanlılarla çatışıp toprak işgal etmekte, verilen ültimatomu da kaale almamaktadır. Bunlarla uğraşamamak, haddini bildirememek, Osmanlıların kalan yaldızlarını da üzerinden silmiş gibidir.

Bir diğer açıdan, göründüğünden de çok şey "93 Harbi" olarak bilinen 1877-78 Rus Harbi'ne, muzaffer Çarlık Rusyası'nın dikte ettirdiği Ayestafanos Antlaşması ve bunu Avrupa denge arayışları lehine bozan 1878 Berlin Antlaşması'na kadar gider. Buna, döneme giderek daha fazla hâkim olacak emperyalist zihniyetin daha güçsüz olana karşı geliştirdiği kibirli, hak tanımaz ve alçaltıcı tavırları da eklemek gerekir. Ana çerçeve, olaylar dizisinin içinde cereyan ettiği kapsam bir defa bu şekilde belirlenmiş olunca, mü-

dahalelerin önü de iyice açılmış, esasen kapitülasyonlar rejimi altında güçlü bir devlet oluşturmak olanakları elinden büyük ölçüde alınmış, sınırlarda ve içeride zayıflamış bir ülkenin elverişsiz gerçeklerinden hareket etmenin zorluklarına gark olmuş Osmanlı dış politikası da savunma pozisyonlarında tıkalı kalmıştır.

Buna karşılık, Balkan Devletleri'nin her birinde siyaset ve diplomasi eliti, ülkelerinin sınırlarının tamamlanmamış olduğu, kendilerine ait olması gereken topraklar ile uluslarının bir bölümünün dışarıda kaldığı inancıyla hareket ediyordu. Ülkelerinin ancak genişleme ve büyüme süreci içerisinde olabileceğini varsayan *irredentist* bir zihin yapısı her tarafa hâkimdi. Başta Makedonya'nın kime ait olması gerektiği ve Adriyatik sahiline çıkışın nasıl sağlanacağı noktalarında olmak üzere, iddiaları da birbiriyle çeliştiği için eninde sonunda savaşa gidilmesi gerekeceği ana varsayımlarından biri olarak ortaya çıkmıştı. Böylece, her biri kendi hedeflerine kitlenmiş, bunun neye mal olacağı üzerinde fazla durmayan iddialı devletler ortaya çıkarak silahlanma yatırımlarında başı çekmişlerdi. Ancak, bu ülkelerin sadece ulusal devletlerini tamamlamakla yetinebilecek bir ideolojiye sahip oldukları da zannedilmemelidir. Aksine, gerek Sırbistan gerekse Bulgaristan ulus devletlerini tamamlama hedefinin üstüne çıkarak, aynı zamanda güçlü ve büyük bir Avrupa devleti de olmak istiyorlardı. Yunanistan ise malum *megalo idea*'ya bağlıydı.

Makedonya'da Manastır Öğretmen Okulu Müdürlüğü yapan Ethem Nejat şu çok önemli gözlemlerini aktarır:

> Biz aheste ve kendi halimizde yürürken neler oldu! Makedonya öğretmenleri ne devrimler yaptılar! Manastır-Selanik treni sizi Florina İstasyonu'ndan aşağı götürürken karşınıza ufak bir köy, koca bir okul çıkar: Bir Bulgar köyünün lisesi... Bütün Makedonya köylerini gezerseniz, sizi bir genç karşılar. Bu, pek az bir ücretle köyün fedakâr öğretmeni olan bir üniversite mezunudur. O okulların öğretmenleri bir yandan fikrî ve sosyal devrim yaparken, öte yandan dağlarda gezen çetelerin akıl yoldaşı idi. Rumeli'nde bizim köylerde adını yazmasını bilmeyen, elle yazılmış yazıları okuyamayan köy hocaları görev yaparken, kasabalarda milliyetten, Türklükten konuşmayı ayıp ve günah sayan daha yüksek derecede kişiliksiz, miskin öğretmenler yüksek tabakanın çocuklarını eğitirken, Makedonya öğretmenleri daha kaba ve cahil olan gayrimüslim köylüleri insan yaptılar.[206] Sonuç

206. Ethem Nejat'ın burada "insan olmak" tanımlamasıyla vatandaşlık kavramı çerçevesinde belirli haklara kavuşturulmuş bireylerin meydana getirilmesini kastettiği açıktır.

ne oldu? Bizim öğretmenler yenildi, onlarınki galip! Savaşı onlara kazandıran okulları, eğitimleridir. Bizi de mağlup eden yine okulumuz, medresemiz, eğitimimizdir. Balkanlıların askeri orduları değil, öğretmen orduları galiptir.[207]

Ethem Nejat, bir başka yazısında da şu hususları dile getirir:

Makedonya'da çeşitli toplumların öğretmenleri köylerde, küçük kasabalarda, her türlü maddi çıkarlarını bırakıp derin bir milli ihtirasla hayatlarını hiçe sayarcasına çalışırken bizim öğretmenlerimiz yüz kuruş, elli kuruş fazla maaşı olan bir öğretmenliğe geçmek için yer değiştiriyorlardı... Makedonya'da Rum, Bulgar, Sırp, Ulah okulları öğrencilerine fikir ve bilgiden çok duygu ve milliyet aşıladılar. Makedonya Hristiyan gençleri gerçekten apayrı bir eğitimle eğitilmiş, milliyetçi, hassas, büyük adamlardı. Bu öğrenciler bizimkiler kadar Amerika, Afrika coğrafyasını bilmiyorlardı; Fizik ve Kimya'da derin bilgi sahibi değillerdi; iki bilinmeyenli denklemden hiç anlamıyorlardı... Fakat onlar Bulgar tarihini biliyor, bütün ihtilâlci Bulgar şairlerinin şiirlerini okuyor, güzel millî şarkılar söylüyor, belki gitar, mandolin de çalıyor, güzel jimnastik yapıyor, yol yürümekten yılmıyorlardı... Birinci şekilde yetiştirilen duygusuz, kendine güveni olmayan, geçersiz bir eğitimin kurbanı olduğu için memur oluyor, esir kalıyor. İkinci tür eğitim alan duygulu, kendine güven sahibi, onurlu olduğu için hayatını özgürce kazanıyor, gerekirse çeteci, ihtilâlci oluyor.[208]

Ethem Nejat gibi pek çok yazar da Bulgar öğretmenleri, aydınları ve papazlarının köylerde halkı "Bulgar milliyetçisi" olarak yetiştirdiğini, Bulgar çetecilerine akıl hocalığı yaptığını vurgulamışlardır. Bulgar aydınları da, papazları da, köylerde, özellikle geceleri ve pazar günleri açılan kurslarla yetişkinlere zorunlu bir "halk eğitimi" veriyorlardı.[209]

Fazlı Necip'in 1885-1890 yılları için verdiği aşağıdaki bilgiler, milliyetçi hedeflerin nasıl uzun süre ve ne denli bir kararlılıkla sürdürülmüş olduğunu ortaya koyar:

O sırada Selânik'te yatılı olarak büyük bir Bulgar okulu açıldı. Bu önemli bir olaydı. Şehirde o güne kadar böyle büyük ve düzenli bir

207. Nakleden Yahya Akyüz "Balkan Savaşları'nın Eğitimsel Nedenleri ve Sonuçları", s. 92.

208. ibid.

209. Yahya Akyüz, a.g.m., s. 93.

okul görülmemişti. Gerçi Yunanistan'dan gelen paralarla Rum çocukları için "Büyük Yunanistan" hayaliyle kurulmuş okullar vardı ve bunlar çoğunlukla Fransız öğretmenler elinde daha çok hayali gösterişlerle uğraşıyor, Rumları medeni gösterip Avrupalıların gözlerini boyamaya çalışıyordu... Lise düzeyinde, yatılı olarak açılan Bulgar okulunun kısa zamanda gösterdiği başarılar Rumları kıskandırmaya başladı. Okul, Bulgar Hükûmeti'nin verdiği ödenekle yönetiliyordu... Öğretmenlerinin hepsi seçme Bulgar gençlerinden derlenmişti, hepsi aynı ideolojiyi güdüyorlardı: Bu okuldan uyanık gençler yetiştirilip köylere gönderilecek, milli duygular çocuklara aşılanacaktı. Bulgarların önce rastgele bir okul gibi tanıtmaya çalıştıkları bu okul, aslında mükemmel bir Erkek Öğretmen Okulu idi. Kısa süre sonra bunu aynı mükemmellikte bir de Kız Öğretmen Okulu izledi... Bulgarlar, Rumlar gibi fazla hayal peşinden koşmayıp kurnazca hareket ediyor, amaçlarına sinsi sinsi ulaşmaya çalışıyorlardı. Hedefleri, Makedonya'da nüfuzlarını arttırmak ve zamanı gelince orayı ele geçirmekti...

İşin garip tarafı, Selanik kentinin içinde Bulgar nüfusu yok denecek kadar azdı. Bu nedenle kız erkek sayıları bini geçen öğrenciler hep Makedonya içlerinden, köylerden ve kasabalardan toplanıp getiriliyor, yetiştirildikten sonra da geldikleri yerlere geri gönderiliyordu. Köylere dönen bu gençler Bulgar komiteleri ve papazlarının koruması altında çalışıyorlardı... Daha çok yakın bir zamana kadar, Makedonya'da kapkara bir cahillik içinde kim olduklarından, ne olduklarından, milli duygulardan tamamen habersiz bulunan, kendilerinin Rum olduğunu zanneden Bulgarlar, bu şekilde, çok kısa bir süre içinde iyiden iyiye uyanmışlar, milliyetlerini korumak ve yüceltmek uğrunda mücadeleye atılarak kanlarını dökmeye başlamışlardı.[210]

Fazlı Necip, herkesin el birliğiyle çalıştığını da anlatır:

Bir köyde bir Bulgar okulu açıldığı zaman, öğrenim çağında bulunan bütün çocuklar kaydediliyor ve çok düzenli biçimde devama mecbur tutuluyorlardı. Eğer cahil veya muhafazakâr bir baba çocuğunu okutmak istemezse, komitenin emrine karşı gelmenin cezası kesinlikle ölümdü. Her Bulgar köylü çocuğu mutlaka okuyacaktı! Okul çağını geçirmiş gençler için de gece derslerine devam zorunlu idi. Gece derslerine bile devam edemeyecek durumda olan yetişkinler de Pazar günleri Pazar Mektepleri denilen okuma yazma ve bilgilenme kurslarına devama mecburdular... Bu kitaplarda ve vaazlar-

210. ibid.

da ele alınan temel konu, yakında 'Büyük Bulgaristan'ın kurulacağı idi.[211]

Diğer taraftan, Avusturya-Macaristan ordusu subaylarından olup *Rechtpost*'un savaş muhabiri olarak Balkan Harplerini Bulgarların safında izleyen Wagner aşağıdaki hususları dile getirir:

> Anneler çocuklarını millî duygularla meşbu bir çeteci olarak yetiştirirler ve beşiklerini sallarken şu ninniyi söylerler: "Uyu yavrum uyu, büyüdüğün zaman dağların Çarı olacaksın..." Bulgar gençlerinden okuryazar olmayan bir kişi yoktur. Onlar Türklere karşı ihtilâlci olarak yetiştirilmişlerdir. Okullarda, edebiyat derslerinde, Balkanlar'da yayılmacı emellerini konu alan şiirler, parçalar okutulur.[212]

İleride, 1917 Ekim Devrimi hakkında en meşhur eserlerden biri olan *Dünyayı Sarsan On Gün*'ü kaleme alacak olan John Reed, genç bir Harvard mezunu olarak Balkan Harpleri sırasında bölgeyi dolaşmaktayken, en fazla dikkatini çekmiş bir husus olarak, 28 Haziran 1389 Kosova yenilgisinin acısının Sırplar tarafından nasıl yüzyıllardır nesillerden nesillere aktarıldığını, annelerin yeni doğan erkek çocuklarını "Kosova'nın intikamını alacak küçüğüm, hoşgeldin" diyerek karşıladıklarını aktarır.

Halklarını Osmanlı ya da Habsburg boyunduruğu altında değil, kendi devletlerinde güvenlik ve refah içinde yaşatmak iddiasıyla meydana çıkan Balkan Devletleri'nin aynı şehirleri, vadileri, gölleri talep edip birbirinin karşısına geçen kurucu mitolojilere sahip olmaları, nihai bir çatışma anına mukadder gözüyle bakmalarına yol açmış, çatışma yönünde kurulmuş bir zihin dünyasını normal ve anlaşılır, hatta arzulanır kılmıştır. Bu temel çelişkinin mümkün olduğu kadar az zararla atlatılmasını, yani herkesin tatmin edilmesini sağlayabilecek tek yol, ancak Osmanlıların Balkanlar'dan olduğunca ve sonuna kadar "atılması" olabilirdi. Balkan Harplerinde Türk ve Müslüman unsurun bu derece şiddet, etnik temizlik ve soykırıma maruz kalmasının başlıca sebebi de bundan başka bir şey değildir. Tabii, Osmanlılar için "işgalci" tanımlaması kullanıldığı anda Türk ve Müslümanların hiçbir hakları korunmadan, hiçbir şey soruşturulmadan Balkanlar'dan "atılmaları"nın felsefesi ve siyaseti, bunun pratiğe dökümünü

211. Yahya Akyüz, a.g.m., s. 94.

212. a.g.m., s. 101.

sağlayacak çarpık ahlaki zemin de ortaya çıkarılmış oluyordu.

Yalnızca Balkanlar'da değil, Avrupa sathında zamanın sloganı haline gelmiş "Balkanlar Balkan halklarına" söyleminin kimleri kastettiği ve kimi dışarıda bıraktığı açıktır. On üçüncü yüzyılda Çar Duşan'ın kurduğu imparatorluğun hayali olarak "Büyük Sırbistan" ayrıca bir ara Ayestafanos Antlaşması'yla ele geçer gibi olmuş "Büyük Bulgaristan" ya da *Megalo Idea* gibi ulusal mitolojiler ile "işgalci Türk" kavramı aynı madalyonun iki yüzü olduğu içindir ki, maksimalist, her açıdan en aşırı politikalar bu dönemde Balkanlar'a hâkim olmuştur.

Ayrıca Balkanlar'la en yakından ilgili iki Büyük Gücün bu öngörüsüz yaklaşımları da hatırda tutulmalıdır. Habsburglar Sırbistan'ı her yönde dizginlemeye çalışmış, ekonomisine müdahale etmiş, Bulgaristan'la serbest ticaret anlaşması imzalamasına dahi tahammül göstermemiştir. Romanovlar ise Balkan Devletleri üzerinden kendi ana yönelimlerine hizmet eden politikalar üretmiş, örneğin neo-Panslavist akımı sosyalist devrimci hareketin önüne geçirmek için kullanmıştır.

Yine de asli ve yön verici olmuş gerçeklik, Balkan Devletleri'nin on dokuzuncu yüzyıl boyunca hiç ara vermeden inşa etmiş oldukları kurucu mitolojilerin dünyaya son derece katı bir ulusal menfaat bütünlükleri dogması içinden bakmaları sonucunu doğurmuş olmasıdır. Bu ülkeler, barışa kurgulu diplomasi için gerekli esneklikleri sağlayabilecek politikaların da yaşam sahası bulabileceği bir ortamın oluşmasına, bu militan dünya görüşleri yüzünden izin vermemişlerdir.

Balkan Devletleri'nin liderleri, önlerindeki başlıca örnekler olarak İtalyan Birliği ve Alman Birliği'nin kuruluş sürecini yakından izlemişlerdi. Bu yüzden de tavizsiz ve mütecaviz bir ulusal programa bağlıydılar. Bunlar sahipleri için bir *fata morgana*, yani diğer her şeyden üstün ve diğer her şeye tercih edilecek, susuzluklarını ancak giderecek seraplardı. Balkanlar'da ulusal kurucu mitolojiler böylesine öne geçtiği içindir ki, Güneydoğu Avrupa buhranlı bir yaşama ve *irredentizm*in çıkmaz sokaklarında ilerlemeye mahkûm kılınmıştı.

VII

Şimdi artık her şey Edirne'de toplanır

Ey unutuş! Kapat artık pencereni,
Çoktan derinliğine çekmiş deniz beni
Çıkmaz artık sular altından o dünya!

Ahmet Muhip Dıranas

Balkan Harpleri, planlandığı üzere 8 Ekim 1912 günü Karadağ'ın Osmanlılara savaş ilanıyla başlamış, diğer Balkan müttefikleri Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan da kısa süre sonra, 18 Ekim günü savaşa dahil olmuşlardır. Yunanistan'ın savaşa dahil olmasından hemen önce, 14 Ekim günü Girit milletvekilleri büyük bir nümayiş eşliğinde alay-ı vâlâyla Yunan meclisinden içeri girmiş ve Ada'nın Yunanistan'a ilhak edildiği açıklanmıştır.[213]

Karadağ'ın savaşı başlattığı gün, Avusturya-Macaristan ve Çarlık Rusyası'nın yayımladığı, Balkan Devletleri'ne statükoyu bozmamaları ihtarında bulunan ortak açıklama, diğer beceriksizlikler gibi, diplomasinin ne denli yavaş hareket etmiş olduğunu da gözler önüne sermelidir. Gerçi, Rusya Karadağ'a yapmakta olduğu mali ve askeri yardımı kesmiştir; fakat artık Balkan Devletleri Büyük Güçlerin sözünü dinleyecek durumda değildir. Ekim ayı başlarında Sırbistan ve Bulgaristan'da Osmanlılara karşı savaş çığlıkları o denli ayyuka çıkmıştır ki, zaten ruhen ve maddeten hazırlanmış olmaları bir yana, her iki hükümet de savaşa girmemeleri halinde ülkelerinde devrim olacağından korkar hale gelmiştir. Balkan halkları, Trablusgarp Harbi sonucunda zayıflamış Osmanlılar karşısında bir daha ele geçmez tarihi bir fırsat yakalandığına o denli inanmakta, Türkleri Balkanlar'dan nihayet söküp atacak bir savaşı o kadar şiddetle arzulamaktadır ki, hiçbirinde Büyük Güçlerin birtakım yakınmalarını, denge söylemlerini dinleyecek hal yoktur.

213. Osmanlı Devleti, Girit'ten Yunanistan meclisine seçilmiş olan milletvekillerinin meclise kabul edilmelerini savaş sebebi olarak kabul edeceğini açıklamış, 14 Ekim 1912 tarihine kadar Girit milletvekilleri de Yunan meclisinden içeri adım atmamıştı.

Balkanların kaybı bir evlat acısı gibi Türklerin yüreğine oturacaktır. Üstelik muazzam insani kayıplar da verilmiş, bu boyutun eklenmesiyle tam olarak bir facia ortaya çıkmıştır. Balkan Harplerinde Balkanlı Türk ve Müslümanlar etnik temizliğe maruz kalmış, 500.000 kişi hayatını kaybederken, 1.000.000 zavallı da perişan halde göç yollarına dökülmüş, sığınacak yer aramıştır.[214]

Tüm bu arka plan ve Balkan Devletleri'nin genişlemeden yana hırslı ideolojileri, çarlığı da içine katan dikkatli ve kararlı siyasi-diplomatik hazırlıklara karşın, Türkiye'deki hâkim tarihyazımı, Balkan Harplerinin patlamasının sebebini "devletin İttihat ve Terakki'nin tecrübesiz ellerinde olması;" İttihat ve Terakki'nin "Kiliseler ve Okullar Kanunu'nu çıkarmak suretiyle, II. Abdülhamid'in dört Hıristiyan unsuru birbirlerine karşı vuruşturmasını sağlayan bir ihtilafı ortadan kaldırması" gibi son derece sathi ve yanlış sebeplere bağlamaya devam etmekte, II. Abdülhamid iktidarda olsaydı Balkan Harplerinin de çıkmamış olacağını ileri sürmekte, hatta Jön Türkler'in saldırgan siyasetlerinin harbe yol açtığını iddia edebilmektedir.[215]

Avrupa siyasetinin içinden geçmiş olduğu radikal değişim bir kenara, her şeyden önce, İttihat ve Terakki Balkan Harplerinin başlamasından üç ay önce iktidardan düşürülmüş olup sorumluluk mevkiinde değildir.

Şu halde, Balkan Harpleri bahsinde çok sözü geçen o iç çekişme üzerinde de durmak gerekir:

Balkan Faciası'na doğru giden yolda Arnavut İsyanı da esaslı bir amil olarak ortaya çıkmıştı. İtalya, Osmanlıları daha da zora sokmak amacıyla Arnavutlara, ayrıca Karadağ'a da silah yardımı yapmaktaydı. Trablusgarp Harbi devam ederken 1912 Mart ayında başlayan ve İttihat ve Terakki'ye karşı bir isyana dönüşen bu harekete Üsküp, Selanik ve İstanbul'daki garnizonlarda bulunan bir kısım subay da katılmıştı. Meclis-i Mebusan'daki bazı Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları da İttihat ve Terakki'yi zayıflatacağı düşüncesiyle Arnavut isyancılara yardım etmekteydi. Ayrıca, isyan bölgesi Arnavutluk'a asker sevkiyatı sırasında itaatsizlik gösterenlerden oluşan ve İttihat ve Terakki'ye hükümetten el çektirilmesini hedefleyen, pek tabii her zaman İngiltere'nin Osmanlı içine saldığı Truva atı gibi hareket etmiş

214. Kemal Karpat, "The Entry of the Ottoman Empire Into World War", s. 708.

215. Genellikle İttihat ve Terakki'nin başlıca muhaliflerinden Mevlanzade Rifat'ın anılarına dayandırılan bu anlatının sayısız örneğine rastlamak mümkündür.

Prens Sabahaddin'le de çok yakın ilişki içindeki Halaskâr Zabitan grubu da hükümetin istifa etmesi yolunda baskı kurmaktaydı. Nihayet, bu grubun, hükümete askeri bir muhtıra vermesi, aynı zamanda Halil Menteşe ve Halit Ziya Uşaklıgil'in evlerine tehdit mektupları bırakılmasını takiben, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteklediği Küçük Sait Paşa hükümeti 16 Temmuz 1912 günü istifa etmek durumunda kalmış, 20 Temmuz günü de Kâmil Paşa gibi İngiltere'nin dostu olarak bilinen Gazi Ahmed Muhtar Paşa sadarete getirilmişti.[216]

İttihat ve Terakki karşıtlarından oluşan toplama, dolayısıyla bütüncül bir disiplin ve irade ortaya koymakta zorlanacağı baştan belli olan yeni hükümet, Balkanlar'daki gelişmelere yüzeysel bir yaklaşım göstermiş, Arnavutların isyan etmesinin sebebini İttihat ve Terakki'nin baskılarına bağlayıp çıkmıştı. Prizren, Yeni Pazar ve Üsküp'ü işgal eden Arnavut isyancıları yatıştırmak maksadıyla İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya vilayetlerinin birleştirilmesi ve bunlara muhtariyet verilmesi yönündeki isyancı taleplerini güya adem-i merkeziyetçilik adına büyük ölçüde kabul eden hükümet, 5 Ağustos günü meclisi de lağvederek sıkıyönetim ilan etmiş ve İttihat ve Terakki'yi ortadan kaldıracağına inandığı seçimlere gitme kararı almıştı.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, düvel-i muazzamanın Balkan Harbi'ni engelleyeceğine safça inanmış, İtilaf Devletleri Fransa ve İngiltere'ye güvenmişti. Bu dönemde, asli menfaat zeminlerine bakılmaksızın, neye dayandırıldığı da hiç bilinmeksizin durup dururken İngiltere'ye güvenmek, Hürriyet ve İtilaf ya da etkisi altındakilerde tipik bir sendrom halindedir.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, bir yandan muhalif askerleri önemli görevlere getirirken,[217] diğer yandan da amansız bir İttihat ve Terakki düşmanlığı içinde cemiyet yanlısı genç subayları tasfiye etme işine girişerek, Osmanlı ordusunu tam bir kargaşa içine doğru itmişti.[218] Balkan Harbi koptuğunda İstanbul'da işbaşında bulunan hükümet, savaş yönetecek bir hükümette bulunması gereken niteliklerden hiçbirine sahip olmayıp İttihat ve Terakki'ye karşı yü-

216. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Kâmil Paşa'nınkini çok andırır bu bilinçsiz İngiliz muhipliği hep devam etmiştir. Öyle ki, "Türkiye'yle İngiltere arasında asırlardan beri mevcut olan sevgiyi pekiştirip sağlamlaştırmak vazifesiyle" kurulmuş olan Osmanlı-İngiliz Cemiyeti, İngiltere'nin Osmanlı siyasetinin niteliği kim bilir kaç kez ortaya çıkmış olduğu halde, 26 Haziran 1914 tarihinde yine Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın başkanlığında toplanmıştır.

217. Baran Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri: 1908-1913*, s. 247.

218. F.R. Bridge and Roger Bullen, *The Great Powers and the European States System...*, s. 171.

rütülen ülküsüz bir muhalefetin savaşımı sonunda kurulmuştu.[219] Tevfik Çavdar, bu hazin durumu aşağıdaki şekilde nakleder:

> Birçok noksanı giderilmiş olan ordu, birkaç hafta içerisinde tarihinin en büyük yenilgisine uğradı. Donatımı noksansız olduğu görülen bu ordunun erleri, subayları cephede aç kaldı. Yaralılar hastanelerde yaralarının bakımından önce ekmek istediler. Oysa İstanbul'dan un, pirinç ve bunun gibi maddeler cepheye akıyordu. Ama bu unu ekmek yapacak tesisat kıtalarda bulunmuyordu... Orduya sokulan politika, özellikle Gazi Ahmed Muhtar Paşa hükümeti zamanında değerli kumandanlarla genç subayların İttihatçı oldukları için ya da sadece haklarında bu kanaat beslendiğinden ötürü görevlerinden alınması veya Anadolu ve ülkenin diğer yörelerine sürülmesi gibi nedenlerin savaşın yönetiminde etkili olduğu söylenebilir. Selânik gibi bir kentin tek bir silah atılmadan Yunanlılara teslimi başka türlü açıklanamaz. Üstelik kentle birlikte daha kullanılmamış 100'den fazla top da düşman ordusuna bırakılmıştı. Yabancı yorumcuların şu yargısı savaş hakkında belki de verilebilecek en doğru yargıdır: "Savaşı Türkler kaybetti. Çünkü askerin ekmeği, başkumandanın telgrafı yoktu.[220]

Gazi Ahmed Muhtar Paşa hükümeti, 27 Ağustos 1912 tarihinde, yani Birinci Balkan Harbi'nin patlamasından sadece iki ay önce sırf savaşa hazırlanmadığını ortaya koymak gibi garip ve realpolitik dışı bir saik altında, aynı zamanda da kendisi için bir şey yapacağını zannettiği Antant'a hoş gözükmek adına, Balkanlar'daki 67.000 eğitilmiş askeri terhis etme yoluna gitmişti. Bu da yeni hükümetin Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'nın yanlış tasarruflarından biriydi. Bu terhisler nedeniyle, Balkanlar'da savaş koptuğunda Osmanlı İmparatorluğu'nda silah altında bulunan asker sayısı, Trablusgarp Harbi çıktığında var olan asker sayısından dahi azdı. Üstelik Balkanlar'daki meşum işaretlere rağmen terhisler devam da ettirilmiştir. Öyle ki, eylül sonu itibarıyla, yani Balkan Harbi'nin patlamasına birkaç hafta kala, Osmanlı birliklerinin asker sayısı yarı yarıya azalmış duruma gelecektir. Eğitimli askerler terhis edilmiş olduğu için, Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın saldırılarına, eğitim verilememiş asker tarafından karşı konulmak durumunda kalınmış, daha ilk neticeler Osmanlılar için olabilecek en berbat şekillerde tecelli etmiştir. Gerçi uzun

219. Hüner Tuncer, *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı (1878-1914)*, s. 151.

220. Tevfik Çavdar, *Talat Paşa...*, s. 227.

süredir silah altında tutulan eratın bitkinlik ve yılgınlığı açıktır, fakat gelişen tehlikelerin bundan çok daha önemli mülahazalara yol vermesi gerekirdi. Gerçekten, Balkanlar'daki gelişmeler ve hâkim siyasi hava bilinmez şeyler değildi.

Hükümetin Balkan İttifakı'nın varlığından bile haberi yoktu. Bilahare buna gerekçe olarak, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, bu İttifak'ı oluşturan antlaşmaların ve sözleşmelerin gizliliğini öne sürmüştür.[221] Bu da komik duruma düşmekten başka bir şey değildir. Halbuki 1912 yazının sonunda Büyük Güçlerin başkentlerinde Balkan Devletleri'nin belli bir eşgüdüm içinde Osmanlı İmparatorluğu aleyhine hareket ettiklerinden hiçbir kuşku duyulmuyordu. Avrupa başkentlerindeki Osmanlı büyükelçileri de bir müddetten beri dedikodusu yapılan Sırp-Bulgar anlaşması hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmaktaydılar. Sonunda Paris'teki bir kaynaktan şüphelerinde yanılmadıklarını öğrendiler.[222]

Hiçbir şey bilinmese dahi, Berlin'deki Osmanlı büyükelçisi, bilahare İttihat ve Terakki hükümetinin Nafıa Nazırı Osman Nizamî Paşa, daha 27 Temmuz tarihinde Hürriyet ve İtilaf'ın baskısıyla Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Noradunkyan Efendi'ye gönderdiği telgrafta, imparatorluğun Balkanlar'da karşı karşıya olduğu büyük tehlikeleri uzun uzadıya anlatarak açıklıkla ortaya koymuştu. Bu meyanda:

– Memleketteki iç çekişmenin Balkan Devletleri'ni Osmanlılara karşı çeteleşmek yönünde teşvik ettiğini,

– Türkiye'ye saldırılmasını amaçlayan bir Sırp-Bulgar anlaşmasının varlığından katiyen şüphe duymamak gerektiğini,

– Bulgaristan'ın illa ki de Büyük Güçleri dinleyeceğine hiç güvenmemek gerektiğini, ayrıca hiçbir Büyük Güç'ün Bulgaristan'ın girişebileceği bir askeri harekâtı durdurmak için askeri önlem almasının beklenemeyeceğini,

– Sırbistan'ın sessizce silahlanmakta olduğunu; Osmanlı sınırında ve sınıra mücavir yerlerde konuşlandırdığı asker sayısını büyük ölçüde arttırdığını bildirmiş, böylece tedbirli davranılması yönünde en önemli hususlara işaretle çok doğru vurgulamalarda bulunmuştu.[223]

Bir diğer son derece dikkat çekici atlama, Balkan Harplerinin

221. Hüner Tuncer, a.g.e., s. 150.

222. Lowther'dan Grey'e 17 Haziran 1912 tarihli telgraf, British Documents Cilt IX, Kısım I, no 594.

223. Timothy W. Childs, *Italo-Turkish Diplomacy and the War Over Libya*, s 171-172.

başlamasından az önce Sırbistan'ın Fransa'dan satın aldığı topların Selanik'ten Belgrad'a sevkine izin verilmiş olmasıdır. Karadağ saldırısından sonra dahi gelişmelerin yine kavranamamış olduğunu ortaya koyar şekilde, Balkan Devletleri'nin birlikte hareket edecekleri bilinemez, tahmin edilemezmiş gibi harbin ancak Karadağ'la sınırlı kalacağı zannedilmiştir.

Halbuki Üsküp düştüğünde, Sırp subayları Osmanlı karargâhında terör örgütü Kara El hakkında hazırlanmış son derece mütekâmil bir dosyayı keşfedince, içerdiği bilgiler karşısında hayrete düşmüşlerdi. Gerçekten, Balkan Faciası, Osmanlıların Balkanlar'da ne olup bittiğini bilmedikleri, bunların ne anlama geldiğini anlamadıkları için değil, o sırada başta olan ve Jön Türk karşıtı olmak ve bunu tutkuyla sürdürmek dışında başkaca bir iradenin sahibi olmayan Gazi Ahmed Muhtar ve Kâmil Paşa hükümetlerinin aczi ve bir türlü içlerinden atamadıkları kin yüzünden savaş halinde dahi dışarıyla değil, içeriyle uğraşmaya devam ettikleri için meydana gelmiştir.

Tevfik Çavdar'ın Celal Bayar'dan naklettiği aşağıdaki alıntı gayet çarpıcıdır:

> Eski iktidar, Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın hazırlattığı savaş planlarının yanı sıra, seferberlik zamanında derhal uygulanacak tafsilâtlı ve mükemmel bir iaşe ve levazım planı da hazırlamış, zamanı gelince açıp kullanılmak üzere gizli kasaya koymuştu... Daha sonra Babıâli baskını sonrasında yapılan hükümet değişikliğinde işten uzaklaştırılmış olan eski uzman subaylar tekrar yerlerini aldıkları vakit kasayı açmışlar, planlara el sürülmediğini derin bir hayret ve esefle görmüşlerdir.[224]

Hakikaten, Harbiye Nazırı Nâzım Paşa hazırlanmış bulunan harekât planlarından bihaber olduğu gibi, öğrenip anlamaya da çalışmamıştı. Bu yüzden, Osmanlı ordusu akıllıca öngörülmüş olduğu gibi önce geri çekilmek yerine hazırlıklardaki eksikliğe de bakılmaksızın ileri hatlara sürülmüş, Sırp ve Bulgarlarla aynı anda çatışmaya girmek zorunda bırakılarak, nokta yoğunlaşmalarını da süratle gerçekleştirememişti. Harekât planlarını hazırlamış olan Ahmet İzzet Paşa ise Yemen'e sürülmüş bulunmaktaydı.

224. Tevfik Çavdar, a.g.e., s. 228. Tabii, planlara el sürülmediği, Celal Bayar'ın da ileri sürdüğü gibi Balkanlar'da kalan topraklar elden gittikten sonra Babıâli Baskını'nın hemen akabinde fark edilmiştir. Enver Paşa'nın öncülüğünde yapılan bu baskınla, İttihat ve Terakki hiç olmazsa Edirne'yi kurtarabilmek umuduyla iktidarı ilk defa tek başına ele geçirmişti. Baskın sırasında eli silahına giden, Facia'nın müsebbiplerinden Nâzım Paşa, İttihat ve Terakki'nin silahşörlerinden Yakup Cemil tarafından vurulmuş, Enver Paşa "Ne yaptın Yakup!" nidası koparmış, Yakup Cemil de "Bunlar buna müstahak" demişti.

Nâzım Paşa, Fransız Harp Akademisi'nde eğitim görmüştü ve akademideki hocası Ferdinand Foch tarafından geliştirilmiş bulunan ofansif doktrinin doğruluğunu hırçınca savunuyordu. Nâzım Paşa'nın Harbiye Nazırı olur olmaz yaptığı ilk iş, Goltz Paşa tarafından geliştirilmiş bulunan Osmanlı askeri doktrinini baştan aşağı değiştirmek olmuştu. Goltz'un doktrini, Balkan Devletleri'yle harp çıkması halinde Osmanlı ordularının gerek batıdaki Vardar, gerek doğudaki Trakya hatlarında savunmada kalmalarını öngörmekteydi. Bu doktrine göre hazırlanıp da harp boyunca göz atılmayacak olan plan, Osmanlı ordusunun güvenli ve sakin bir savunma yapması esasına dayanıyordu. Asıl savunma hattı olan Ergene Nehri üzerinde beklenecek Bulgarların aşama aşama yorulup zayıflatılması, Ergene'de yeterli sayıda eğitimli askerle şiddetli bir karşı saldırı başlatılması öngörülüyordu.

Ne var ki, kasada kilitli bırakılmış bu plan uygulanmayacak, savunma pozisyonları terk edilecektir. Nâzım Paşa, seferberliğin son derece güç şartlarda gerçekleştirilebileceğine bakmaksızın Goltz'un savunma doktrinini terk edip ofansif doktrine geçmiş, yetersiz kuvvetlerle Vardar ve Trakya cephelerinde hücum başlatmıştır. Halbuki mevcut demiryollarının kifayetsizliği muvacehesinde Balkan cephelerine sevk edilecek kuvvetlerin ancak Ege'den deniz yoluyla ulaştırılmaları mümkündü. Fakat Ege'de Yunan donanmasının üstün olması bu yolu da çok müşkül kılmıştı.[225]

Halaskâr Zabitan grubuna yakın Nâzım Paşa'nın ofansif doktrin uygulamasının nasıl bir boşluğa düştüğünü, realitelerden ne derece kopuk olduğunu layıkıyla kavrayabilmek için çeşitli kaynakların betimlediği görüntüleri gözler önüne getirmek gerekecektir:

– Cepheye sevk edilmekte olan birliklerin kadroları noksan ve sınıfları karmakarışık vaziyetteydi...

– Bu askerlerin bir kısmı üniformadan yoksun ve köylü kılığında, bir kısmı baldırıçıplak durumdaydı...

– Silah ve teçhizat da noksandı...

– Son ana kadar direndikten sonra teslim olmak zorunda kalan İşkodra Kalesi'nde ele geçirilen Türk silahları müzelik parçalardı...[226]

– Geri hizmet teşkilatı bu karmaşa içinde çalıştırılamadığından açlık harbin ilk günlerinden itibaren sorun olmuştu...

225. Timothy W. Childs, *Italo-Turkish Diplomacy and the War Over Libya 1911-1912*, s. 208.

226. David Stevenson, *Armaments and the Coming of War...*, s. 280.

– Ülke içinde askeri araçların hareket edebileceği karayolu yoktu, demiryolları da çok yetersizdi...

– Üstelik Osmanlılar dört yönde birden savaşmak zorunda oldukları gibi asker mevcudu itibarıyla Balkan müttefiklerinin toplam asker sayısının ancak yarısına erişebiliyorlardı...

Balkan Harplerinde, yenilik ve iyileştirmeye karşı hep direnç göstermiş, Jön Türkler'in karşısında durmuş Osmanlı levazım sınıfı bütünüyle iflas etmiştir. Bu yüzdendir ki, savaş meydanında yeterli savaş malzemesi bulunmasına rağmen, bunlar hiçbir zaman gereken yerde olmamıştır. Kumanova'da bulunan Osmanlı askerleri açlık çekerken, otuz kilometre ötede, Üsküp'te dağ yığınları halinde pirinç, fasulye, ekmek ve peksimet bulunmaktaydı. Ne yazık ki, bu tür acı veren örnekler çoğaltılabilir.

Hal böyleyken, Nâzım Paşa ofansif anlayışa sarılmakla kalmamış, Sırp kuvvetlerini de gerçek rakamının çok altında hesaplamıştır. Bu tür temel yanlış ve hataların bir araya gelip, memleketin kendi kendini yiyip bitirdiği bir zamana denk gelmesi neticesinde, feci bir yenilgiye uğranmış, korkunç boyutlarda insani bedel ödenmiştir.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa hükümeti, gerek askeri gerek sivil cenahları itibarıyla vasıfsız bir kadro olarak Balkanlar gibi müthiş, doğrudan doğruya Osmanlıların bekasıyla ilgili bir meseleyi halledebilecek halde değilken, harbin tam ortasında 29 Ekim 1912 günü sadrazamlığa 80 yaşındaki Kâmil Paşa'nın yeniden getirilmiş olması gibi akıl almaz bir kararın nasıl ortaya çıkabildiği üzerinde de düşünmek gerekir. O zaman da parmaklar İngiltere'nin bir diğer müdahalesine işaret eder. İngiltere, Balkanlar'daki gelişmelerin Antant ortağı Rusya'yı içine çekip almasından, gelişmelerin Avrupa'ya sıçraması tehlikesinden, kendisinin de bir şekilde Balkanlar'a müdahil olmasına yol açılacağından çekinmekte, Balkanlar'ın ancak Osmanlıların azami tavizi vermesiyle, yani Balkanlar'ı tamamen terk etmeleri ve Edirne'yi de Bulgaristan'a bırakmalarıyla durulabileceğine inanmaktadır. Nitekim ileride ayrıntılı şekilde görüleceği üzere, Balkan Harpleri sırasında izlenen İngiliz siyaseti, Osmanlıların tüm tavizleri vermeye zorlanması hedefine kitlenmiştir.

Celal Bayar şu hususları da dile getirmektedir:

> Gazi Ahmed'in istifa tarihi 29 Ekim 1912'dir. Böylece 99 günlük bir sadaretten sonra kendisinin deyimiyle "suyu çıkarılmış bir limon gibi" bir kenara atılıyor ve yerine siyaset uzmanı olduğu için kendisin-

> den büyük "kerametler" beklenen İngiliz Kralı'nın has dostu Kâmil Paşa atanıyordu... Böylece Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda somut bir biçimde toplanan muhalefet tam anlamıyla iktidara geçmiş bulunuyordu. Bundan sonra İttihatçılara yönelik sert bir bastırma hareketinin yapılacağından kimse kuşku duymuyordu. Balkan savaşının askeri ve toplumsal yıkıntısı üzerinde durmayan bu hükümet, tüm suçları afakî bir biçimde eski iktidara, yani İttihat ve Terakki'nin sırtına atarak amansız bir İttihatçı avını başlatıyordu.[227]

İngiltere karşısında her zaman pek bir kıtıpiyos, lakin Halide Edip'in ifadesiyle tüm hareketlerine İttihat ve Terakki düşmanlığı hâkim olan[228] Kâmil Paşa, Balkan Harplerinin devam ettiği bir sırada 250 Jön Türk liderinin tutuklanması için emir verecektir.[229] Takip eden günlerde taşra ve İstanbul'da yüzlerce İttihat ve Terakki mensubu tutuklanmış, örgüt başsız bırakılmıştır. Eski Sadrazam Hakkı Paşa, Talat Bey ve bazı eski nazırlar dahi zamanlıca uyarılmamış olmasalar, tutuklanarak hapse atılacaklardı. Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'dan düşüyor, lakin içeride düşmanlık bu raddeye getirilebiliyordu.

Harbin seyri her an Osmanlılar aleyhine daha kötüye gitmekteyken, Kâmil Paşa 7 Kasım günü Grey'e bir mektup yazarak, İngiltere'nin idaresi altında halifeye güçlü şekilde bağlı yüz milyon Müslüman bulunduğunu, İngiltere'nin Kırım Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı nasıl korumuş olduğunu hatırlatarak amacı Türkiye'yi zayıflatmak olan harbin sona erdirilmesinde yardımcı olması için İngiltere'den müttefiki Rusya nezdinde teşebbüste bulunmasını istemiştir. Türkiye'nin İngiltere'den yana olmak yerine bir başka gücün siyasetini takip etmeye başlaması halinde, bundan ancak kayıp ve zarar göreceğini ekleyen Kâmil Paşa, halbuki Osmanlı İmparatorluğu ne kadar güçlüyse İngiltere de bundan o kadar yarar sağlayacakken, uzun uzadıya izah edilmesi gerekli olmayan İngiliz menfaatlerinin Türkiye'nin güç kaybetmesinden zarardide olacağını da belirtmiştir.[230]

Bu ifadeler, Kâmil Paşa'nın Avrupa siyaset arenasına şekil veren tüm esas mülahaza ve dinamiklerden şizofrenik derecede ko-

227. Tevfik Çavdar, a.g.e., s. 228.

228. Baran Hocaoğlu, a.g.e., s. 267.

229. Aubrey Herbert, *Ben Kendim: A Record of Eastern Travel*, s. 295-296.

230. Feroz Ahmad, "Great Britain's Relations with the Young Turks, 1908-1914", s. 320.

puk olduğunu ortaya koyması bakımından gayet ilgi çekici bulunmak gerekir. Bir kadro olarak gerek Hürriyet ve İtilaf, gerekse Kâmil Paşa dünyadaki değişimin niteliğini kavramış ve vurgulamalarını güncelleştirmiş olmaktan son derece uzak bir noktadadırlar. Bir Osmanlı sadrazamının İngiliz Dışişleri Bakanı'na yazdığı mektupta altmış yıl sonra dahi Kırım örneği verebilmiş olması karşısında ancak üzüntü duyulabilir. Kaldı ki, İngiltere memleketin fakirliği ve hali pür melali hakkındaki gözlemlerinin etkisiyle o zamana dek farz ettiğinin aksine Osmanlıların sağlam bir gelecek yaratmaya muktedir olamayacağını bu sırada düşünmeye başlamış, Kırım Harbi İngiltere'nin zihninde pişmanlık ve "yanlış ata oynanmış olmasıyla" yer etmiştir.

Kâmil Paşa'nın 7 Kasım tarihli mektubu, kim bilir belki de Başbakan Herbert Henry Asquith 9 Kasım günü Guildhall'da konuşma yaparken İngiliz hükümetinin eline ulaşmıştır. Asquith, tam da o gün Doğu Avrupa haritasının yeniden çizilmesi gerektiğini, Avrupa'da herkesin muzaffer Balkan Devletleri'nin kendilerine çok pahalıya mal olmuş savaşın ganimetlerine sahip olmaktan alıkonulamayacaklarına inandığını ve bu konuda Avrupa'da bir oydaşma olduğunu söylemektedir.[231] Üstelik bu ifadeler alkış ve sevinç çığlıklarıyla karşılanmıştır.[232] Gerçekten, Kâmil Paşa, o denli realpolitik tahlilden yoksundur ki, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşımı ve beslediği niyetler bu denli ortaya çıktıktan sonra dahi pek şaşılacak bir şey de olsa başta Kral Edward olmak üzere İngiliz kraliyet ailesine her nedense kendisini çok yakın hissetmeye ve İngiltere'ye gönülden bağlı kalmaya devam etmiştir.[233]

Grey, Kâmil Paşa'nın "Kırım Harbi" mektubuna cevaben gönderdiği mektupta çok açık konuşur: Toprak bütünlükleri artık savunulabilecek olmaktan çıkmış Osmanlılar, henüz kaybetmemiş oldukları topraklarının da elden çıktığını görmek istemiyorlarsa Edirne'yi Bulgaristan'a bırakmalıdırlar. Hiçbir Büyük Güç Edirne'nin Osmanlılarda kalması yönünde müdahalede bulunmayacaktır.[234] Tabii, Trakya elden çıkmış olduğuna göre, Grey'in kaybedilecek başka topraklara ilişkin göndermesinden ancak İstanbul'u anlamak gerekir. İngiltere, Edirne bir kenara,

231. Joseph Heller, *British Policy towards the Ottoman Empire...*, s. 74.

232. M. Naim Turfan, *Rise of the Young Turks: Politics, the Military and Ottoman Collapse*, s. 202.

233. Sir Harry Luke, *More Moves On An Eastern Chequerboard*, s. 183.

234. Joseph Heller, *British Policy towards the Ottoman Empire...*, s. 74.

İstanbul dahi kaybedilecek olsa ses çıkarmayacaktır.
Böylece, Mehmet Âkif'in

> Aman Grey! Bize senden olur olursa meded...
> Kuzum Puankare! Bittik!... İnâyet et, kerem et!"
> Dedikçe sen, dediler karşıdan: "İnâyet ola!"
> Dilencilikle siyaset döner mi, hey budala?[235]

dizelerinin, bugünkü zihin ve hafıza karmaşasında zannedilir hale geldiği gibi esasen mensubu olduğu İttihat ve Terakki'ye karşı kaleme alınmadığı, aksine, hiçbir ders almadan İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmaya devam eden ve Antant cenahından medet uman Kâmil Paşa ve Hürriyet ve İtilaf'taki yandaşlarının derinlemesine nüfuz kabiliyetinden her zaman yoksun olmuş politikalarını anlatmak istediği çok daha iyi anlaşılır.

Balkanlar'da o meşum siyasi görüşme trafiği devam eder ve Osmanlılara karşı başlatılacak harbin altyapısı hazırlanır, sonrasında harp başlayıp büyük kan kaybı devam ederken, Osmanlı İmparatorluğu'nda realpolitik ile hiçbir bağı kalmamış; memleketi hep aşağı çeken bir kayıp ve terk felsefesinin etrafında toplananların resmettiği dağınık ve niteliksiz tepki odaklarının iş başında olması ve bunların hiçbir şekilde gem vuramadıkları hasetlerinin yol açtığı ortam Türkiye için büyük bahtsızlık olmuştur. Bu kadrolar ve beraberlerinde getirdikleri zihniyet, olağanüstü şartların dayattığı büyük enerji ve gayreti ortaya koyabilecek değildi. Karşı karşıya geldikleri tarihi anın dehşeti önünde daha ilk dakikada dağılmışlar, hükümetteki allak bullak hal, cepheler ve savaş sahnesine de sirayet etmiştir.

Kâmil Paşa hükümetinde Dahiliye Nazırlığına getirilen ve "İttihatçı Avı"nı yöneten Ahmet Reşit Rey, olabilecek en sığ, lakin insafsız şekilde Balkan Harplerinden İttihat ve Terakki'yi sorumlu tutmuştur:

> Demek ki, İttihad ve Terakki Cemiyeti bu sebeple de, yani Rumeli'deki Hıristiyanları artan baskı ve zulüm altında ezerek, onlar hakkında kavmiyet güden iki hükümete bize karşı taarruz vesilesi vermiş olmakla da o harbe sebep olmuştur.[236]

Halbuki İttihat ve Terakki erkânının kısmen tevkif altında, kıs-

235. Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat – Vâiz Kürsüde*, s. 289.

236. Ahmet Reşit Rey, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, s. 202.

men de Divan-ı Harp'te yargılanmak için şiddetle aranmakta olmasına karşılık, cemiyet Balkan Harplerinin başladığı günlerde bir bildiri yayımlayarak, bu zor günlerde hükümete güçlük çıkartmanın yararlı olmayacağını, zamanın birlik zamanı olduğunu ilan etmişti:

> Balkan Hükûmetlerinin harp ilan etmelerine karşı bu gaileli zamanda Merkez-i Umumî, Hükûmet'le olan ihtilâfını unutarak müzaheret mesleğini tâkibe karar vermiş olduğundan, bütün İttihat ve Terakki evlâtlarını, bu vatan vazifesinin fedakârlıkla ifasına davet eder.[237]

Bu bildiri bir genelge şeklinde bütün örgüte ve kulüplere telgraflarla bildirilmişti. Lakin düşünmek gerekir ki, Tevfik Çavdar'ın tanımlamasıyla kime hizmet ettiği bütün yaşamı boyunca meçhul kalmış Sadrazam Kâmil Paşa, Dahiliye Nazırı Reşit Bey ve onlara bağlı muhalifler Balkan Harpleri sırasında dahi acımasız bir "İttihatçı avı"na girişebilmiş, Kâmil Paşa "Selanik gitti, kökleri kurudu" diyebilmiştir.[238]

Enver Paşa, Balkan Harbi'nin başladığı gün Trablus'ta şu satırları kaleme almıştı:

> Şeref sözünden dönmek korkaklık olur. Üstelik Sunusi Büyük Şeyhi tek başına emirlerime tamamen boyun eğeceğine dair haberciler yolluyor. Allahım, ne yapmalı? Karadağ ile savaş başladı. Avrupa'yla olan sorunlardan sonra öbür Balkan Devletleri de onu takip edeceklerdir. İtalya'yla olan meselemiz bu durumda ne ifade eder? Bana kalırsa liberaller (Hürriyet ve İtilaf'ı kastetmektedir) Hükûmet aleyhine yaptıkları ihtilâlle vatana karşı büyük suç işlediler ve hâlâ devam ediyorlar... Bir gün hakikat ortaya çıkarsa, bizim burada yaptığımızın bir mucize olduğunu göreceksiniz.[239]

Birbirinin devamı niteliğindeki Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve Kâmil Paşa hükümetleri, ülkenin tüm maddi ve manevi gücünün bir araya getirilmesini, en fazla beraberlik içinde olunmasını ge-

237. Tevfik Çavdar, *Talat Paşa*... s. 221. Öte yandan, Talat Paşa en zor günlerde örgütünün başında olmak istemişti. Her yerde arandığı günlerde dahi İstanbul'da saklanmış; koşullara göre bir evden bir başkasına, bir dosttan bir diğerine dolaşarak, arkasında iz bırakmama çabası içinde örgütle de ilişkisini kesmeden bu kaçma ve saklanma işini sürdürmüştür. (Tevfik Çavdar, a.g.e., s. 237-239).

238. Tevfik Çavdar, a.g.e., s. 237.

239. Şükrü Hanioğlu, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, s. 196.

rekli kılan şartlarda bunun tam tersine yol açacak her şeyi yapmışlar ise, Enver Paşa'nın yönelttiği "vatana karşı büyük suç" işlendiği iddiası ne kadar yanlıştır denebilir?

Bu dönemde İttihat ve Terakki büyük haksızlıklara maruz bırakılıp garazkârlığa uğradığına inanıyor, ancak düzenlediği mitinglerden ve direniş çağrılarından bütün maksadının "Vatan ülkelerinin hiçbir mukavemet eseri gösterilmeden kolayca istila edilebileceği zihniyetini Avrupalılardan ve cihan efkâr-ı umumiyesinden silmek olduğunu" hatırlatıyordu.[240] Daha harp başlamamışken, Bulgar hududundan gelen silah seslerini vesile addeden İttihat ve Terakki, 21 Eylül günü Sultanahmet'te bir miting düzenlemiş, bu sırada muhtelif Osmanlı milletlerine mensup parti üyeleri konuşmalar yapmıştı. Böylece, Osmanlıların bir arada ve birleşik olduğu ortaya konulmak, "sakın ola!" denmek istenmişti. Bu tür miting ve benzeri gayretleri, günümüze de uzanan haksız bir iddiayı takip edip savaş kışkırtıcılığı olarak saymak sadece bilgisizlikten ibaret olmamakta, aynı zamanda büyük bir haksızlık da teşkil etmektedir. Örneğin, henüz iki yıl önce yayımlanan ve birçok açıdan doyurucu da olan bir kitapta, hâlâ daha "Muhalefete düşen İttihat ve Terakki muhtemel bir mağlubiyetle hükümeti düşürerek yönetime geçmeyi hesapladığı için bir an önce savaşın çıkmasını istemiş, bu doğrultuda İstanbul'da gösteriler düzenlemiştir" iddiasının ortaya atılabilmiş olması,[241] elem vericidir. Halbuki aynı günün sabahı Hürriyet ve İtilaf Fırkası da bir miting yapmış ve düşmanların tecavüzüne karşı milletin hiçbir zaman lakayt kalamayacağını bildirmişti.

Balkanlar'daki muazzam kayıplar bağlamında sürdürülen İttihat ve Terakki karşıtı söylemin membalarında Antant kaynaklarından sızan kirlilik kadar, bugün de devam eden çarpıcı muhakeme zafiyetleri bulunmaktadır. İttihat ve Terakki yanlısı Darülfünun öğrencilerinin 2 ve 7 Ekim tarihlerinde de büyük mitingler tertip ettikleri ve savaştan kaçmayacaklarını haykırdıkları doğrudur. Lakin bunları da savaş kışkırtıcılığı sayıp öyle zikretmenin hiçbir tutarlı tarafı yoktur. Zira 1 Ekim tarihli İstanbul gazeteleri Bulgar ve Sırp hükümetlerinin genel seferberlik ilan etmiş olduklarını zaten duyurmuştur. 4 Ekim tarihinde Osmanlılar da nihayet genel seferberliğe lüzum görmüş, askerlerin trenlerle Balkan cephelerine sevki başlamıştır. Aslında, bu tür iddialar karşısında, cepheye giden askerler de mi şevkle uğurlanmayacaktı sualini yöneltmek gerekir.

240. Mustafa Ragıp (Esatlı), *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, s. 105.

241. Cihat Göktepe, *Balkan Harbi: Unutulmasınlar Diye*, s. 14.

Bu kirletme ameliyesinin bir diğer sorumlusu da Ermeni siyasi partileridir. Avagyan'ın da işaret ettiği üzere, Balkan Harpleri Ermeni siyasetini açmazda bırakmıştı. Zira, Balkan müttefiklerinin talepleri Ermenilerin emelleriyle bütünüyle örtüşmekteydi. Dahası, Balkan halklarının ulusal kurtuluş mücadelesi on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Ermeni siyasi partilerine örnek olmuştu. Dolayısıyla, Ermeni siyasi partilerinin yaptıkları yayınlarda savaşın asıl sorumlusu olarak Jön Türk hükümetini göstermeleri rastlantı değildi. Gözlerinin önünde her yerde, hem de ne zamandır müthiş bir ulusal uyanış cereyan etmesine rağmen Osmanlıların yıllardır bunun esasını anlayamamış, mukabele geliştirememiş, modern hissiyat yoğunluklarına kavuşamamış olduğunu herkesten iyi bilmesi gereken Taşnakların yayın organı *Troşag*, Balkanları kaplayıp gitmiş milliyetçilik dalgasının hangi noktalara ulaştığına hiç bakmaksızın, o anki ve gelecekteki feci olaylarda en büyük sorumluluk payının Jön Türk milliyetçiliğinde olduğunu söyleyebiliyordu.[242] Ne var ki, Taşnakların ilk önce kendi milliyetçiliklerinin aldığı hal ve şekle bakması doğru olurdu.

* * *

Harbin siyasi cenahında ise Osmanlılar üzerinde kurulan baskı giderek artmaktadır. Hükümetin Girit, Ege Adaları ve Edirne'nin galip taraflara geçirilmesini kabul etmemekte direnmesi, Birinci Balkan Harbi'nin askeri sonuçlarını siyasi kararlara bağlamak amacıyla toplanan Londra Konferansı'nın 6 Ocak 1913 günü askıya alınmasına yol açar. Büyük Güçler, 17 Ocak tarihli bir notayla Babıâli'ye işgallerin siyasi sonuçlarının kabul edilmemesi halinde savaşın devam edeceğini, bu takdirde Osmanlıların İstanbul ve Asya'daki vilayetlerini dahi elinde tutabilmesinin tehdit altına atılmış olacağını bildirirler. Notada Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşın yol açtığı zarar ve tahribatı gidererek geriye kalan topraklarını bir arada tutabilmesi için Büyük Güçlerin maddi ve manevi desteğine ihtiyaç duyacağı hatırlatılmış, bu halde, Osmanlılar için en iyi yolun Büyük Güçlerin tavsiyelerini dinleyip Edirne'yi Bulgaristan'a, Ege Adalarını da Büyük Güçlerin zilyetliğine bırakmasının en doğru yol olacağı belirtilmiştir.[243]

23 Ocak tarihli Vükela Heyeti (Bakanlar Kurulu) toplantısı sı-

242. Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya*, s. 108.

243. M. Naim Turfan, a.g.e., s. 205.

rasında Sadrazam Kâmil Paşa tarafından hazırlanan ve nihai haline getirilmiş olmakla padişahın Özel Kâtibi Ali Fuad Bey'e tevdi edilmiş bulunan mazbatanın kaleme alınış şekli, 17 Ocak tarihli ültimatomun hükümeti beklenen geri adımı atmaya sevk etmiş olduğunu ortaya koyar.

Söz konusu mazbatada, Edirne'nin Büyük Güçlerin de kabulü alınmak suretiyle çevresiyle birlikte bağımsız ve serbest bir şehir haline getirilerek, mukaddes camiler ve dini vakıflardan sorumlu olacak Müslüman bir valinin idaresine verileceği, buna ek olarak Şeyhülislamın Müslüman nüfusun dini ihtiyaçlarını yerine getirmekten sorumlu olacak bir kadıyı da Edirne'ye atayacağı, vali ve kadıya bağlı olmak üzere üyeleri Edirne halkı tarafından seçilecek, diğer din mensuplarının da yer alacağı bir idare meclisinin teşekkül edileceği, şehre yeterli sayıda polis ve jandarmanın sağlanacağı ve bunların maaşlarının, vali ve ona bağlı olarak çalışacak memurların maaşları için de geçerli olduğu gibi yerel olarak sağlanan gelirlerden karşılanacağı, dini ve resmi bayramların her zaman olduğu üzere aynı tarz ve şekilde kutlanacakları, Osmanlı ordusu silah ve teçhizatıyla birlikte şehri terk edip boşalttıktan sonra, geride kalan askeri yapıların yıktırılacağı kayıtlıdır.[244]

Bu arada, Hariciye Vekili Noradunkyan Efendi'ye Büyük Güçlerin notasına verilecek cevabı bu mazbatada yer alan hususlar doğrultusunda hazırlaması talimatı verilmiş, Noradunkyan Efendi tarafından hazırlanan cevabi notanın Vükela Heyeti toplantısında okunmasına da öğleden sonra saat üç civarında girişilmiştir.

Türk siyasi tarihine Babıâli Baskını olarak geçecek Enver Paşa önderliğindeki müdahale de 23 Ocak 1913 günü bu saatte gerçekleştirilmiş ve Kâmil Paşa'nın bilahare gittiği Lefkoşe'de yazdığı risale müsveddesinde bizzat dile getirmiş olduğu üzere, bu "vekayi-i fecia" karşısında ne askeri cenah ne de halk tarafından hiçbir üzüntü beyan edilmediği gibi bir karşı gösteri dahi tertip edilmemişti.[245] Zira Kâmil Paşa anlamamış da olsa "Edirne'nin istirdatı" fikri, milli bir gaye, milli bir mesele haline gelmişti. Edirne, Rumeli'de elden çıkmış, halkı zulüm ve vahşet görmüş büyük küçük bütün Osmanlı şehirlerinin son yadigârı olarak ne pahasına olursa olsun kurtarılmalıydı.

Kâmil Paşa'nın torunu Hikmet Bayur, 23 Ocak 1913'te Babıâli basıldığı sırada Meclis-i Vükela'da incelenmekte olan nota tasarı-

244. a.g.e., s. 207.

245. a.g.e., s. 210.

sında Edirne'nin büyük devletlerce seçilecek Müslüman bir valinin yönetiminde bağımsız bir kent olmasının istenildiğine dikkat çekip buna istinaden hâlâ, "Hükümet Edirne'yi Bulgar'a veriyordu" gibi yazıların çıkmasının şaşılacak bir şey olduğunu" söylese de[246] Edirne için önerilen "büyük devletlerce seçilecek Müslüman bir valinin yönetiminde yansız ve bağımsız bir kent" tanımlaması, en açık şekilde Edirne'nin artık Osmanlılara ait olmayacağı anlamına gelmektedir. Payitahtlık yapmış, İstanbul'un Trakya hinterlandı ve savunma hattının başında duran bu eski Osmanlı şehrinin Bulgarların önüne yem olarak konulduğu açıktır. Unutmamak gerekir ki, son dönem Osmanlı tarihi, bu tür garip formülasyonların kısa sürede fiili gerçekliklerle çatışması sonucu ortaya çıkan bir yitirişin de tarihidir.

Joseph Heller de Kâmil Paşa'nın barış yapabilmek için Edirne'yi vermeye razı olduğunu, fakat Edirne'nin kaybından dolayı ortaya çıkacak sorumluluğu tek başına üstlenmemek için Vükela Heyeti toplantısından bir gün önce Büyük Şura'yı toplamak cihetine gittiğini belirtmektedir.[247] İttihat ve Terakki'ye yakın en iyi gözlemcilerden olan Aubrey Herbert de Kâmil Paşa'nın Edirne'yi vermeyi kabullendiğini yazar.[248] Hürriyet ve İtilaf'la son derece sıkı fıkı ilişkiler sürdürdüğü gibi aynı zamanda İngiliz Büyükelçiliği'ne de yakın olan Sir Edwin Pears da aynı kanaattedir.[249] Dolayısıyla, karşıt cenahlardan oldukları söylenebilecek İstanbul'daki önde gelen iki yabancı gözlemci de bu noktada farklı düşünmemektedir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre de "Osmanlı kabinesi Edirne'nin Bulgarların eline geçmesine razı olmuş, Adalar'ın kaderini de büyük devletlere havale etmiş ve bu kararını bildirmek üzere iken düşürülmüştür."[250] Kirakossian da Kâmil Paşa'nın Edirne'yi Bulgaristan'a bırakmayı kabul etmiş olduğunu söyler.[251]

Gerçekten, Meclis dağıtılmış olduğu, Kâmil Paşa da sorumluluğu üstlenmek istemediği için, konunun hükümet üyeleri, dev-

246. Hikmet Bayur, "Balkan Savaşı'nda Büyük Devletlerin İstekleri ve Kâmil Paşa hükümetinin Cevabı", s. 45-51.

247. Joseph Heller, *British Policy towards the Ottoman Empire...*, s. 77.

248. Aubrey Herbert, *Ben Kendim...*, s. 295.

249. Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople*, s. 331.

250. Mithat Sertoğlu, "Mustafa Kemal'in Balkan Savaşı'nda Edirne'nin Kurtarılması için Harbiye Nezareti'ne Uyarısı", s. 40.

251. Arman J. Kirakossian, *British Diplomacy and the Armenian Question, from the 1830s to 1914*, s. 310.

let ileri gelenleri ve devlet hizmetinde bulunmuş kişilerin oluşturacağı Şura-yı Saltanat'ta görüşülmesi kararlaştırılmıştı. Böylece, Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılması ve Ege Adaları'nın elden çıkışının sorumluluğu yayılmak istenmiş, nitekim 22 Ocak günü toplanan Şura-yı Saltanat ezici çoğunlukla barış yapılması kararı almıştı. 23 Ocak günü toplanan Bakanlar Kurulu esasen alınmış bulunan bu kararı onaylayacaktı. Bu sebeplerle, Enver Paşa ve arkadaşları Kâmil Paşa hükümetinin Edirne'yi vermek üzere olduğunu varsaymakta katiyen haksız değillerdi.

İç tepki patlamasından çekinen Kâmil Paşa hükümeti, Edirne'nin bırakıldığını ilan edemeyeceği için yukarıdaki "serbest şehir" formülasyonuyla ortaya çıkmayı yeğlemiştir. Söz konusu formülasyonun Büyük Güçler tarafından kabul edilebilecek şekilde ifadesine kavuşturulduğu açık olup Noradunkyan Efendi'nin Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya gönderdiği 18 Ocak tarihli telgrafta da Osmanlı hükümetinin kamuoyu sıkıntısını bu şekilde aşmayı planladığı bildirilmiştir.[252]

Edirne'nin serbest şehir haline getirilmesi, Edirne'nin elden çıkacak olmasından başka hiçbir şey göstermez, mazbatada yer alan diğer hususlar da pek bir anlam taşımaz. Şehri kuşatma altında tutan Bulgaristan'dan yana bir geçiş döneminin zemininin oluşturulmak istendiği açıktır. Nitekim İngiliz basınında Babıâli Baskını'ndan bir gün önce, 23 Ocak 1913 günü çıkan haberler, toplanan Şura-yı Saltanat'ın Edirne ve Ege Adaları'nın kaderini Büyük Güçlerin kararına bıraktığını ve hatta savaşın sona erdiğini açıkça ve kesin bir dille ilan etmiştir. Hatta gazeteler Babıâli'nin kararını en kıdemli Büyükelçi Marki Pallavicini aracılığıyla Büyük Güçlere 23 Ocak'ta bildireceğini dahi yazmıştır.[253] Bekleneceği üzere, baskından sonra İngiliz basınının bir bölümünde İttihat ve Terakki'yi ağır bir dille suçlayan, Türkiye'nin iyiliği çok da umurlarındaymış gibi Meşrutiyet'in ilanından beri devleti çok kötü yöneterek mahvolmanın eşiğine getirdiğini belirten makaleler çıkmış,[254] Balkanlar'da yaşanan büyük kayıplardaki sorumluluğun Osmanlı aydınlarının gözünde Kâmil Paşa'ya değil, İttihat ve Terakki'ye yöneltilmesi amaçlanmıştır.

Cumhuriyet'i kuran Milli Mücadele'den sonra Ege Adaları gibi

252. ibid.

253. Önder Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914) Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması*, İkinci Cilt (1913-1914), s. 16.

254. ibid.

Trakya sınırlarının da değiştirilemediği hatıra getirilecek olursa, geri alınmamış olsaydı Edirne'nin de Kâmil Paşa hükümetinin öne sürdüğü o garip statüde, o çok sallantılı noktada tutulamamış olacağı daha iyi görülebilecektir. Gerçi, karşıtlarının bugün de nedense garip bir sevinçle işaret ededurdukları gibi, İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidara gelmesi de Edirne'yi kurtaramamış, şehir herkeste büyük saygı uyandıran kahramanca bir direnişten sonra 26 Mart günü Bulgar ordularına teslim olmuştur. Edirne dört ay sonra kurtarılacak, fakat düvel-i muazzama yine büyük baskılar icra edecek, bunlara da sonuna kadar direnilecektir. Buna karşın, önceki hükümetin de "Serbest Şehir Edirne"yi geri almaya teşebbüs etmesini sağlayacak dirayet ve kararlılığa nasıl olsa sahip olmuş olacağını düşünmemizi gerektirecek hiçbir şey yoktur.

Harp planlarını dahi okumamış Nâzım Paşa uzun süreden beri ancak küstahlığa varacak kadar fazlasıyla kendini beğenmişlik, kibir ve gereksizce kendine güven sergileyen tavırlarıyla öne çıkmıştı.[255] Yaşı 80'e varmış Kâmil Paşa da, Nâzım Paşa da mağlubiyetin bir sonucu olarak Edirne'den vazgeçmişlerdi. Direnç gösterecek zihni yapı, inanç ve halet-i ruhiye içinde de değillerdi. Edirne'nin verilmesini talep eden 17 Ocak tarihli ültimatoma başkaldırdıkları takdirde, bu defa büyük devletlerin nasıl olsa güç kullanarak istedikleri sonucu elde edeceklerini düşünüyorlardı.

Edirne, 26 Mart 1913 günü düşer, ama "ufûl bazen daha parlak bir tulû getirecektir." Necdet Raif şehrin terk edilişini anlatır:

> Ne acı, ne yaşanılması tahammül edilemez bir tarihi an! Artık yorumlanacak hiçbir nokta kalmadı: Kale teslim oluyordu. Demek artık bu toprak, ecdadımızın şanlı tarihi ile yoğurulmuş bu mukaddes toprak bizim olmaktan çıkıyor, bizim elimizden kayıyordu, öyle mi? Aman ya Rabbi, bu ne korkunç, bir daha doğuşu olmayacak ne içler acısı bir batış!...
>
> Ama hayır... Hayır! Ufûl (batış) bazen daha parlak bir tulû (doğuş) getirir. Şu dakikada, en mutaassıp, en coşkulu bir vatanseverin heyecanı ile damarlarımdan ateşler, kıvılcımlar yükseliyor. Bütün ruhum, bütün benliğim "İntikam, intikam" diye feryat ediyor. Mademki bu asır da diğerleri gibi her türlü şaşaaya rağmen şu an insaniyet, gerçek medeniyet fikirlerinden daha çok uzak... Mademki kandan, zulümden etkilenecek ve duygulanacak kadar asrın kalbinde naçiz bir

255. M. Naim Turfan, a.g.e., s. 197.

şefkat zerresi bile hissedilmiyor... Evet, mademki bu böyle... Öyleyse biz Türkler, biz Osmanlılar "İntikam, intikam" diye feryat etmez ve kalbimizde bu mukaddes ateş ile çalışarak Edirne'yi, bir "Alsace-Lorraine," millî bir gaye, bir ideal yapmazsak yazık, çok yazık bize!

Bulgarlar, Edirne'ye hiçbir şekilde Türkler kadar bağlı değiller. Makedonya'nın, Bulgarların ikamet ettiği gasp edilmiş kısmına, haydi objektif ve toleranslı bir gözle bakmak için beynimizde zorakî sebepler, zorakî hileler bulalım. Fakat Edirne için kılı kırk yararcasına ne kadar araştırılırsa araştırılsın en ufak bir vesileye bile rastlanamaz. Demek ki gasp, demek ki hayırsızlık, demek ki milletlerarası adaletsizlik Balkan vahşîlerine Edirne'ye sahip olmak için meşru bir hak veriyor öyle mi? Lânet olsun bu hakka, bu gasba!

Sevgili annesini kaybetmiş bir evlâdın samimî hüznüyle, gözlerimizde yaşlarla şehre doğru yürüyorduk... Bu bedbaht kafilenin yürüyüşü, bu gidişin anlamı nasıl böyle acı bir kuvvetle matem yaratıyordu.[256]

Osmanlılar, yüzyıllardır imparatorluklarının atar damarını oluşturmuş Balkanlar'ı ve Balkanlar'daki eski payitahtları Edirne'yi, üstelik şehir kahramanca direnmeye devam ederek açlığa ve sefalete dayanır, hatta tarihteki ilk havadan bombardımana dahi maruz kalırken, sırf başta İngiltere olmak üzere Büyük Güçlerin baskısı nedeniyle bırakıp gidemezler, Edirne'yi vermekle de İstanbul'un güvenlik ve geleceğini sürekli bir tehdit altına atamazlardı. Muhteşem bir liderlik göstermiş olan Edirne müdafii Mehmet Şükrü Paşa'nın talimatı da, ne yapıp edip şiddetli muhasara altındaki Edirne'nin elli gün teslim olmamasını sağlamaktı. Üstün kuvvetlerin sürekli saldırısı altında olağanüstü güçlüklere ve açlığa karşı koymaya çalışan Edirne, nihayet 26 Mart 1913 günü teslim olduğunda, erzakı her geçen gün azalan Mehmet Şükrü Paşa elli gün değil, beş ay beş gün dayanmış, bu gerçek kahraman, şehrin daha fazla bombardımana tabi tutulması halinde Selimiye Camii gibi tarihi eserlerin mahvına yol açılabileceğinden endişe duyduğu için teslim olmaya karar vermişti. Yanya ve İşkodra kaleleri de Edirne gibi bütün dünyanın dikkatini çeken bir şekilde müthiş kayıplar pahasına son ana kadar müdafaa edildikten sonra teslim olmuşlardı.

Bu mücadeleler sayesindedir ki, bizim için acı çekmiş, bugünün olabilmesi için mücadele vermiş olanların gerçek atalarımız olduğunu söyleyebiliyoruz.

256. Raif Necdet Kestelli, Haz. Esra Keskinkılıç, *Ufûl* (Batış), s. 121-123.

Bulgar Kralı Ferdinand, Şükrü Paşa'yı kabul etmek için ayağa kalkarak şu ifadelerde bulunmuştur:

> Bir yanlışlık yapıldığı görülüyor. Şehir teslim alınırken kılıcınızı da takdim etmişsiniz. Sizin gibi askerlerin kılıçları alınamaz. Savaş sırasında altın bir sayfa yazdınız. Lütfen kılıcınızı geri kabul ediniz. Sadece sizi kabul etmekten dolayı değil, fakat imkânsız bir savunmayı gerçeğe dönüştüren sizin gibi bir askere karşı savaşmış olmaktan da şerefyap oldum.[257]

Şükrü Paşa şu vasiyette bulunmuştu:

> Şayet düşman hatları geçtikten sonra ölecek olursam, kendimi şehit addetmeyeceğim. O zaman bana bir mezar hazırlamayınız. Bırakınız köpekler ve kuşlar etimi parçalansınlar ve yesinler. Fakat, savunma hatlarımız kırılmamışken ölecek olursam kefenim, havlum ve sabunum çantamdadır. Beni burada gömün ve gelecek nesiller bana burada bir abide diksinler.[258]

30 Mayıs günü Londra Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla Birinci Balkan Harbi sona erer. İkinci Balkan Harbi 29 Haziran'ı 30 Haziran'a bağlayan gece Bulgar ordusunun Sırbistan ve Yunanistan'a saldırmasıyla başlayacak, gelişmeden faydalanan Osmanlı hükümeti 14 Temmuz günü orduyu Enez-Midye çizgisinin üstüne sürecektir. 22 Temmuz günü Edirne geri alınır.

Osmanlı ordusu Türkiye'ye dayatılan Midye-Enez hattını aşmakla, İngiltere'nin garantörlüğünde imzalanan Londra Antlaşması'nı çiğnemiştir. Grey, Osmanlıların eski payitahtı Edirne'nin, şehrin tarihi bir kenara, ne coğrafi, ne demografik yapısının izah edemeyeceği şekilde Bulgaristan'a geçirilmesini istemekte, böylece savaş ganimetinin paylaşımı bağlamında Batı Balkanlar'da olduğu gibi Makedonya'da da tatmin edilememiş olan Bulgaristan'ın, "Büyük Bulgaristan"ı kuran kadük Ayestafanos Antlaşması'nda dahi kendisine verilmemiş Edirne'yle tatmin edilmiş olacağını ve yeni Balkan dengelerini bozmaya yeltenmeyeceğini düşünmektedir. Sebep budur, fakat Osmanlılar da kararlıdır. Enver Paşa, Edirne'ye doğru ilerlerken "Edirne'de bulunuyoruz, Edirne'de kalacağız!" demektedir. Antant, Osmanlı ordusunun derhal Edirne ve

257. Syed Tanvir Wasti, "The 1912-13 Balkan Wars and the Siege of Edirne", s. 76, dipnot 64.

258. a.g.m., s. 76, dipnot 70.

Kırklareli'nden çıkmasını ister, siyasi baskı kurar ve ambargo tehditleri ortaya atar. Bunlara kulak asılmaz!

İngiltere, Babıâli Baskını'ndan sonra Edirne'nin kararlılıkla peşine düşülmesini olabilecek en akıl dışı şekillerde yorumlamakta, ikinci başkentleri Edirne'nin Osmanlılar için ne anlam ifade edebileceğinin üzerinde dahi durmamaktadır. Ardında, Eyre Crowe gibi her zeminde Jön Türk düşmanlığı güden liberal emperyalist ideolog ve siyasetçilerin bulunduğu bu yaklaşımın yanı sıra, kançılaryasının Fitzmaurice gibi, Bulgar ordusunun Çatalca'ya ulaşmasıyla büyük sevince kapılıp, dostlarına "Çarigrad"dan mektuplar yazmaya başlayan Türk düşmanlarınca fikren ve fiilen ele geçirilmesine izin vermiş Lowther'ın son derece başarısız büyükelçiliğinin de etkisiyle, İngiltere Osmanlılarla ilgili her şeyi ters okumakta, Edirne örneğinin tüm çıplaklığıyla ortaya koyduğu gibi, Osmanlıların en haklı taleplerini dahi kaale almamaktadır.

* * *

Sırp ve Bulgar kuvvetlerinin Edirne'yi birlikte işgal ettiği gün olan 26 Mart 1913 tarihinde Türk ve Osmanlı karşıtı lobi grubu Balkan Komitesi de Noel Buxton'ın başkanlığında Avam Kamarası'nda bir toplantı yapmıştı. Önder Kocatürk'ün de işaret ettiği üzere, komitenin İngiliz hükümetine mesaj olarak aldığı karar çok dikkat çekiciydi: Buna göre, Türkiye'nin Trakya'nın bir parçasında egemenliğini sürdürmesine izin verilmiş olduğuna göre, buradaki Hıristiyan nüfusun iyi halinin sağlam bir şekilde garanti altına alınması için Büyük Devletlere karşı sorumlu olacak Avrupalı bir vali Trakya'ya atanmalıydı. Ege Adaları hususunda ise İngiliz hükümeti, Anadolu kıyısına veya Çanakkale Boğazı'na coğrafi yakınlıklarına rağmen, bütün adaların Yunanistan'a katılması için güçlü şekilde etkinliğini kullanmalıydı. Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa'da kaybettiği topraklar Osmanlı borçlarından muaf tutulmalıydı. Zira Osmanlılar Avrupa'daki topraklarına şimdiye kadar hiçbir sosyal hizmet sağlamamıştı.[259]

Balkan Komitesi, Grey'e "genç Balkan uluslarının özlemleriyle uyumlu" kalıcı barış için olması gereken koşulları bir önergeyle bildirmeye de karar vermişti. Bu koşullar şöyleydi:

– Avrupa'daki Türk egemenliği bundan sonra İstanbul'un duvarları dışında ve yakın bölgesinde son bulmalıdır. Eğer önerildi-

259. Önder Kocatürk, a.g.e., s. 38.

ği gibi Trakya'nın bir parçasında Osmanlı hâkimiyeti hâlâ olacaksa, bu hâkimiyet dolaylı ve Avrupa kontrolünde olmalıdır.

– Halen Osmanlı egemenliğindeki Ege Adaları ile İtalya'nın anlaşma gereği geri vermek mecburiyetinde bulunduğu adalar hem ırk hem de tarih bakımından doğal mirası olduğu Yunanistan'la birleşmelidir.

– Büyük Güçlerin Türk hükümetine barışın yapılması esnasında verebilecekleri her türlü mali destek veya gümrük vergilerinin arttırılmasına izin verilmesi gibi imkânlar, Ermeni nüfusunun şu anda çekmekte olduğu dayanılmaz muameleden kurtulması için gerçek teminatlarla beraber olmalıdır.[260]

Grey'e sunulan bu önergenin altındaki 24 imzadan 9'u, aralarında Londra, Oxford, Winchester, Chichester, Hereford ve Lincoln Piskoposlarının da bulunduğu, yüksek rütbeli din adamlarına ait olduğuna göre, Türkiye'nin sadece İstanbul surlarına kadar egemenlik sahibi olmasını isteyen bir nevi Hıristiyan şovenizminden bahsetmemek olanağı yoktur.

Halbuki Türkiye karşıtı yazılarıyla tanınan İngiliz yazar Edith Durham, bu defa gerçekten tanık olduğu olayları dürüst bir şekilde *Manchester Guardian* gazetesine gönderdiği 27 Haziran 1914 tarihli mektubunda anlatmıştır. Durham'ın anlatımına göre Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan, Avrupa'daki Türk topraklarının neredeyse tamamını Hıristiyanlık adına ele geçirmişlerdi. Kendi dinleri adına birçok bölgede Müslümanları hemen hemen yok etmişlerdi. Durham'ın elindeki bilgilere göre barış yapıldığından beri Sırbistan, Karadağ ve güney Arnavutluk'ta Müslümanlara zulüm devam etmiş, sadece Kosova vilayetinde kadın ve çocuklar dahil olmak üzere 30.000 Müslüman katledilmişti.[261]

Yukarıda, Bulgar-Yunan ittifakının göbeğini kesmiş olarak gördüğümüz *The Times*'ın Balkan muhabiri J.B. Bourchier'in de Balkan Komitesi'nin toplantısına katılarak komiteyi etkileyen bir konuşmayla önergeye destek vermiş olması da İngiliz kamuoyunun hangi taassup içinden Balkanlar'daki gelişmeler hakkında "bilgilendirilmiş" olduğu hakkında çok şey söyler. İngiliz hükümeti, Balkanlar'daki bu alt üst oluş sırasında aynen bu Osmanlı karşıtı siyaseti izlemiştir.

Saraybosna suikastının ardından iki hafta geçmiş, Avrupa de-

260. Önder Kocatürk, a.g.e.

261. a.g.e., s. 77.

vasa bir krizin eşliğinde Birinci Dünya Savaşı'na doğru sürüklenirken dahi, Balkan Komitesi Türkiye'ye karşı müthiş düşmanlığından vazgeçmiş değildi. Komite'nin 15 Temmuz 1914 tarihinde Westminster'da düzenlenen yıllık toplantısı sonunda yayımlanan bildiri şu ifadeleri içermekteydi:

> Zayıflamış ve eksilmiş olmasına rağmen Türkiye'nin gücü Güneydoğu Avrupa ve Küçük Asya siyasi yaşamında hâlâ hesaba katılması gereken bir faktördür. Türkiye'nin kanunsuz egemenliğine maruz bırakılan halklar mevcut olduğu sürece, özgürlük dostları Türkiye'nin hareketlerini dikkatlice izlemelidir.[262]

30 Mayıs 1913 tarihinde Birinci Balkan Harbi'ni sona erdiren antlaşma Londra'da imzalandığı gün İttihat ve Terakki'nin yayın organı *Tanin* gazetesinin anlaşmaya ilişkin yorumu şöyleydi:

> Rumeli'ne bir sal üstünde geçerek beraberinde görkem, ululuk, ruh ve adalet götüren Osmanlılar, 30 Mayıs 1913 günü İngiltere'nin başkenti olan Londra'da bulunan Saint James sarayında, alafranga saat on ikiyi kırk dakika geçe mağluben imzaladıkları bir barış antlaşmasıyla Avrupa'dan kovulup çıkarılmışlardır.[263]

Osmanlı hükümeti adına Londra'da İngiliz hükümetiyle görüşmeler yürüten eski Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, 23 Haziran 1913 tarihli telgrafında bu acılı hali şu şekilde naklediyordu:

> Anlaşmalar (İngiltere'yle başka konularda yapılacak ikili anlaşmalar kastedilmektedir) henüz imza edilmemiş olduğu halde bendeniz imza edilmiş gibi hareket ediyor ve ona göre konuşuyorum. Sefir Paşa hazretleri de kendi tarafından mümkün olan kuvveti gösteriyorlar. Adalar için tekrardan ileri sürülen kanıtlarımız tükendiğinden, bizim kendi kuvvetimizle bunlardan hiçbirini geri almaya gücümüz bulunmadığından ve Avrupa olmazsa her şey kaybedilmiş olacağından, Avrupa bize ne bırakırsa bizim için sadece istifade olunacağı beyan edilir. Bu cevap gerçekten pek ağır olmakla beraber, ne yazık ki gerçek duruma uygundur.[264]

262. Önder Kocatürk, a.g.e., s. 85.

263. a.g.e., s. 52-53.

264. ibid.

Osmanlı Ordusu'nun Edirne ve Kırklareli'ni kurtarmasının hemen ardından Başbakan Asquith ve Grey dahil, İngiliz devlet adamları tehditkâr uyarılarda bulunurlar. 21 Temmuz günü *The Times*'da Büyük Güçlerin bir donanma gösterisiyle veya çeşitli noktalara asker çıkararak Osmanlı Devleti'ni Edirne'den geri çekilmeye zorlaması fikri de ortaya atılır.[265] Bu tehditkâr ve hak tanımaz üslup üzerine, Hüseyin Cahit Yalçın'ın 29 Temmuz tarihli *Tanin*'de yayımlanan başyazısı, Osmanlıların verdiği mücadelenin gerçek niteliği hakkında çok şey anlatır:

> Bu takdirde Osmanlı Devleti kendisini yemeye hazır olan bir kurdun varlığından habersiz bir kuzu olduğundan, İngiltere gibi bir çobanın yalnız nasihat ve tehdidine değil, hatta böyle kafasına doğru büsbütün sersemletici sopa sallaması haline maruz kalıyor. İngiltere, koyunu kurda kaptırmak istemeyen iyiliksever, fakat haşin bir bekçi sıfatıyla hakkımızda bu şiddeti göstermiş oluyor... İngiltere sopanın birkaç tanesini ikaz için kafamıza haydi indirsin. Fakat kurda doğru da birkaç sopa atması gerekmez mi?...
>
> İngiltere Başbakanı Osmanlı Devleti için Avrupa faslı kapandı, artık Asya'ya baksın demek istiyor. İlk olarak, bilmiyoruz ki, Avrupa'nın toprağında Hıristiyanlık bakış açısından ne gibi bir istisnaî kudsiyet vardır ki, hâlâ Osmanlıların varlığı mübarek toprak için bir kir ve leke kabul edilsin? Eğer toprağa mahsus bir kudsiyet aramak gerekirse, elbette Filistin ülkesi Hıristiyanlar için Kırkkilise (Kırıkkale) ve Cisr-i Mustafapaşa'nın toprağından (Yunan, Bulgar ve Türk sınırlarının birleştiği yerdeki modern adıyla Svilengrad) çok daha mukaddestir. Bundan dolayı, siz Asyalısınız haydi Asyanıza gidiniz, ancak o şartla hayat hakkınız vardır iddiası gülünçtür ve hiçbir bilimsel gerçeğe dayanmamaktadır. Bir de acaba Asya'da yaşamak imkânı kalmış mıydı? Asya'daki kalan topraklarımızı iyi idare edebilmek için başkentimizi ansızın ve hain saldırılara karşı korumak, doğal bir sınıra sahip olmak elzemdi. Hakikaten, Asyalı olalım ve Asya'da yaşayalım desek bile yine Edirne bize çok gereklidir. Meriç'i kaybettiğimiz takdirde başkentin yolu Bulgar göçebelerine daima açıktır...
>
> Bundan ötürü hareketimizin ayıplanması değil takdir edilmesi gerektiği halde, yine en büyük taassup çarının Londra çevrelerinde yankılanması haksızlık olmaz mı? Bunda yatan istek, Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarının da iyi şekilde idare edilmesi değil, belki zaaf ve anarşi, ihtilâl ve nifak egemen olması ve Osmanlı Devleti'nin kalan

265. a.g.e., s. 59, dipnot 137.

hayatını en büyük ölüm nöbetleri ve kasılmaları içinde geçirmesidir. Osmanlı Devleti ise ölmemeye ve ölse bile işkenceyle ölmemeye karar vermiştir. Bize dostluk edenlerden de samimiyet, düşmanlık edenlerden de samimiyet bekleriz. Bizi hakikaten yaşatmak istiyorlarsa açık söylesinler ve bilakis eğer yaşamamamız isteniyorsa, Asya'da yaşayınız, Avrupa'nın havası size yaramaz gibi en cahil bir doktorun bile düzenlemeyeceği aptal aldatan reçetelerden vazgeçsinler."[266]

Grey'in Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmalarda tehditlerini sürdürmesi üzerine, Hüseyin Cahit'in bu defa 14 Ağustos 1913 tarihli *Tanin*'de aşağıdaki yazısı yayımlanır:

Edirne meselesinde Osmanlı Devleti'nin hakkı bu kadar aşikâr iken, İngiltere Hariciye Nazırı'nın her türlü adalet ve insaniyet fikirlerini bir tarafa bırakarak, olabilecek bir saldırıdan dolayı bizi hakkımızı feda etmeye teşvik ve davet etmesini memleketimizin ruhî durumu mümkün değil açıklayamaz... [...] "İşkodra bir Arnavut şehridir, nasıl olur da binlerce Arnavut'u arzularına karşı olarak Karadağ'a verebiliriz?" diyen Sir Edward Grey cenapları değil miydi? Bu sözleri kabul eden mebusan meclisi şimdiki İngiliz kamarası değil miydi? Arnavut, arzusuna karşı olarak Karadağ'a verilmiyor, Sırp ve Bulgar arzularına aykırı olduğu için Türk idaresinde bırakılmıyor da neden dolayı yüzbinlerce Türk Bulgar idaresine verilecek? Edirne'nin Bulgaristan'a terkini gerektirecek ne gibi bir sebep vardır? Neden Balkan Devletleri kendi işlerini kendi aralarında görüyorlar, Avrupa buna karışmıyor da, Edirne mevzubahis olunca bunun Bulgaristan ile bizim aramızda halledilmesine izin verilmiyor? Niçin Avrupa buna müdahale ediyor? Bu müdahale hangi esasa dayanıyor? Londra Antlaşması'na riayet sözü hiçbir zaman ne siyasi, ne ahlâkî, ne felsefî bir esas teşkil etmez. Bunda yalnız bir sebep düşünülebilir. O da Müslümanları ezmek, esaret ve hakaret altında yaşatmak azminden olabilir... Edirne'den niçin çıkacağız? Niçin oradaki bîçare Türk ve Müslüman halkı Bulgar işkenceleri altında mahvolmaya mahkûm edeceğiz? Sir Edward Grey cenaplarının beyanatından, buna başka bir devletin saldırısına uğramamak için rıza göstermemiz gerektiğini anlıyoruz. Eğer bu kadar aşikâr olan hakkımıza karşı hakikaten zalimane bir tecavüze uğramak ihtimalimiz varsa, İngiltere gibi büyük ve medenî bir devletten gelecek hareket, bu fena harekete karşı kadere boyun eğmeye bizi davet etmek olmamalıdır. Kıbrıs Antlaşması'nı imzalamış olan koca

266. Önder Kocatürk, a.g.e., s. 58.

> İngiltere Devleti'nin Hariciye Nazırı Avam Kamarası'nda ağzını açtığı zaman çıkacak söz saldırganlara, gaspçılara karşılarında İngiltere kamuoyunun hür ve adil vicdanını bulacaklarını ihtardan ibaret olmalıdır. Biz İngiltere'nin dostu ve hayranı olan bütün Doğulular ve Müslümanlar, İngiltere'den böyle bir politika bekleriz.[267]

Osmanlı hükümeti, özellikle 1913 Aralık ayında, en azından Anadolu kıyılarına yakın olan adaları geri almak için girişimlerde bulunmaya başlayınca, yine İngiltere'nin başını çektiği Büyük Güçlerin Gökçeada (*İmroz*) ve Bozcaada (*Tenedos*) dışındaki adaların Yunanistan'a verilmesini isteyen sert tutumuyla karşılaşır. İngiltere'nin bu tutumu Osmanlı kamuoyunda çok kötü karşılanmış ve İngiltere'ye duyulan tepki ve güvensizlik daha da artmıştır.[268] Şu halde, daha 1913, hatta epey öncesinden itibaren İngiltere'yle ittifakı önleyecek yoğunlukta menfi hissiyat birikimi, hemen tamamen İngiltere'nin tercih ve tasarrufları nedeniyle oluşmuş durumdadır. Bu olguya, 1914 yılının Temmuz-Ağustos aylarındaki gelişmeler zaviyesinden bakıldığında, İngiltere'nin bir de Osmanlılar için inşa edilmiş ve tüm bedelleri ödenmiş zırhlı gemilere el koymasının uyandırdığı hiddetin Osmanlı kamuoyunu hangi noktalara getirmiş olduğu çok iyi görülecektir.

267. Önder Kocatürk, a.g.e., s. 64.

268. a.g.e., s. 73.

VIII

Balkan Harpleri sırasında Avrupa diplomasisi

> Yıldızlara bakıp da tüm ümitlerinin denizin sularında yitip gittiğini gören nesildendi. Hapishanenin o loş ve kuytu köşelerinde sefil ve perişan halde düşünürken kendi benliğini hissetti. Demek vatanperverler kendilerine ait fakat kendilerinden büyük bir varlığın hep ve her şartta yanında kalan kimselerdi diye düşündü.

Grey, 21 Ekim günü, yani Karadağ'ı takiben Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın da Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesinin üzerinden sadece üç gün geçmişken, Rusya'ya İstanbul şehri ve vilayetinde Osmanlıların toprak bütünlüğünün tam olarak muhafazası, buna karşılık Osmanlıların tüm diğer Avrupa topraklarından çekilmeleri ve buralarda sadece isimde kalacak bir hükümranlık yürütmelerini sağlamak yönünde birlikte çalışılması için bir teklif götürmüştür.[269] Gerçekten, Kâmil Paşa'nın Edirne için öngördüğü yukarıdaki formülasyon, dikkat çekici derecede bu "sözde hükümranlık" anlayışı içine oturmaktadır.

Grey'in Sazonov'a götürdüğü teklif, İngiltere'nin Balkan diplomasisini içinde cereyan etmeye zorlayacağı ana çerçeveyi daha Balkan müttefikleri sahneye çıkar çıkmaz belirlemiş olduğunu ortaya koyar. Grey'in hedefinin, diplomasiyi bambaşka bir hesap, apayrı bir pazarlık ve çok farklı mülahazaların konusu olması gereken İstanbul ve Boğazlar dışında Osmanlıların Balkanlar'da son bulması, yani İstanbul'un mafsallarından kopartılması yönünde kurgulamak ve bu yolda Çarlık Rusyası'yla birlikte çalışmak olduğu fark edilmelidir.

Almanya dahil, diğer Büyük Güçler de bu politikaya karşı koyma gereğini hissetmemiştir. Edirne konusunda Osmanlılara baskı yapmamış olsa da Balkan Harpleri sırasında Almanya'nın da Osmanlılardan yana bir tutumunun kayda değer şekilde ortaya çıkmaması ilginçtir. Zaten Kayzer Wilhelm'e göre Türklerin Avru-

269. Ronald Park Bobroff, *Roads to Glory...*, s. 47.

pa'daki varlığı "lüzumundan fazla uzamıştır." Kayzer, savaş başladığı andan itibaren Büyük Güçlerin herhangi bir müdahalede bulunmaması, savaşın kendi tabii mecrasında gelişmesine izin verilmesi gerektiğini ve bu mücadelede kimseye iltimas geçilmeyeceğini ileri sürmüş; Avrupa'daki Türk üstünlüğü paramparça olacak, Bulgarlar İstanbul'u işgal edecek ve dahi Kral Ferdinand Bizans çarı ilan edilip meydana çıkacaksa, bunun da hiç mi hiç karşısında olmadığını söylemişti.[270]

Halbuki Balkan müttefiklerinin başarısı, Berlin'deki Fransız Büyükelçisi Jules Cambon'un işaret ettiği gibi, "Almanya'nın yirmi yıldır idame ettirdiği Yakındoğu politikasının iflası" manasına gelmiş, müttefiki "Habsburgları da tehlikenin eşiğine" getirmiştir.[271] Kayzer, Türkiye'nin dostu olarak bilinmesine, diğer monark ya da devlet başkanlarının aksine İstanbul'u iki kez ziyaret etmiş olmasına karşın, "şimdi Türklerin de diğer Balkan halkları gibi kabiliyetlerini ortaya koymaları, var olmayı hak ettiklerini ispat etmeleri zamanının geldiği" yollu notlar düşmekte, "her şeyin serbest olduğu bir savaş" olarak tanımladığı Balkan Harplerini locasından adeta bir gladyatör gösterisi gibi izlemektedir.[272]

Londra'ya Alman Büyükelçisi olarak atanan Prens Lichnowsky, yeni görevi için ayrılmadan önce 6 Kasım 1912 günü Kayzer'e yazdığı mektupta, Almanya'da genellikle paylaşılan anlayışı yansıtıyor, Kayzer'in Türkiye'nin tek taraflı savunulmaya kalkışılmasını önlemekle doğru bir şey yaptığını, zira Türkiye'nin çöküşünün yaklaştığını ve tarihsel akışın ruhunun, yani Hegelci diyalektik anlamda tarihin evriminin de Balkan müttefikleri lehinde olduğunu belirtiyordu.[273] Kayzer de diğer liderler gibi realpolitik düzlemi, yani belirli bir halden türeyebilecek olası sonuçları ve ortaya çıkacak yeni halin inikâsları üzerinde kafa yormayı bir kenara bırakıp bu tür metafizik yaklaşımlarla ortaya çıkmıştı. Halbuki en basit bir örnek vermek gerekirse, Balkan Harpleri sonunda Sırbistan'ın aşırı güçlenmesi, Avusturya-Macaristan'ın Rus cephesinde kuvvetlice yer alabileceği varsayımına dayanan Schlieffen Planı'nın üzerinde durduğu zemini yerinden oynatacaktı. Basit bir hesaplama dahi, Sırp cephesine öngörülenden fazla yığınak yapmak zo-

270. Harry F. Young, *Prince Lichnowsky...*, s. 54.

271. Hermann Lutz, a.g.e., s. 172.

272. Frank G. Weber, *Eagles on the Crescent: Germany, Austria and the Diplomacy of the Turkish Alliance, 1914-1918*, s. 11-12.

273. ibid.

runda kalacak Habsburgların Rus cephesine planlanan kuvvette asker sevk edemeyeceklerini gösterirdi. Lakin Almanya da Osmanlılar lehine dengeleyici bir güç olarak ortaya çıkmadığı gibi Türklerin yanına gelmemiş, Osmanlıların Balkan Harplerinden daha yaşanabilir, biraz daha katlanılabilir bir sonuçla ayrılması için gayret göstermemiştir.

Bu mukadderat anında Osmanlılar tamamen güce ve acımasızlığa dayalı denklemlerle hem de tam bir yalnızlık içinde boğuşmuş, Birinci Balkan Harbi kimsenin tahmin edememiş olduğu kadar kısa bir süre içinde, aşağı yukarı kırk beş günde Balkan müttefiklerinin zaferiyle sonuçlanmıştır.

Bulgaristan'ın kısa sürede zafer kazanarak birdenbire İstanbul'un nihai savunma hattı olan Çatalca'ya doğru ilerlemeye başlaması üzerine telaşlanıp Bulgarların İstanbul'u ele geçireceği korkusuna kapılan Sazonov, Büyük Güçlerin ve muharip devletlerin başkentlerine bir sirküler nota göndererek Rusya'nın siyasetini izah eder: Buna göre, Balkan Harpleri sınır değişikliklerine yol açacaksa, İstanbul ve şehrin Edirne'yi de içine alacak şekilde Meriç Nehri'ne kadar olan Batı tarafı gerçek anlamda Osmanlıların egemenliği altında kalmalıdır. Sazonov, İstanbul'un güvenliğinin ve Rusya ile Avrupa'nın birinci sınıf menfaatlerinin ancak bu şekilde karşılanabileceğini belirtmektedir. Ayrıca, çarlığın Paris ve Londra'daki büyükelçileri de yaptıkları girişimlerle Fransa ve İngiltere hükümetlerinden İstanbul'a daha fazla yaklaşmaması hususunda Bulgaristan'a gerekli uyarıları yapmalarını istemiştir.

Antant ortakları ise Kral Ferdinand tam da Ayasofya'da çar olarak ilan edilmenin hayallerini kurarken, Bulgaristan'ın İstanbul'a doğru yürüyüşüne kapıyı kapatmak niyetinde değildir. Müthiş bir süratle seyreden sahadaki gelişmeler Antant siyasetini de etkilemiş, hem Paris hem Londra Bulgaristan'a baskı yapılmasının bu ülkenin Antant'tan uzaklaşarak, Avusturya'nın yanına geçmesine yol açacağını iddia etmeye başlamıştır.[274]

İngiltere, ancak Balkan müttefikleri yanlısı bir siyaset izlediğinde İtilaf Bloku'nu bir arada tutabileceğine inanmaktaydı.[275] St. Petersburg'daki Büyükelçisi Buchanan'ın Rusya'nın İngiltere'den beklentilerine dair Londra'ya naklettiği hususlar oldukça açıklayıcıdır: Buchanan, Rusya'nın Antant çerçevesinde İngiltere'den Balkan Devletleri'nin davasına arka çıkmasını beklediğini; 1907 tarihli

274. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 49.

275. Lowther'dan Grey'e 15 Ocak 1913 tarihli 35 sayılı telgraf, FO/371/1757.

Antant'tan o yana "ilk defa kendisinden bir destek istenecek olan İngiltere'nin bu desteği vermemesi halinde Rusya'nın gözünde değerini yitireceğini" Rus yetkililerle görüşmelerine atfen bildirmişti.[276] Fakat Rusya Bulgar ordusunun Çatalca önünde biterek İstanbul'a el uzatabilecek duruma geleceğini tahmin edememişti.

Grey'in Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılmasını sağlamak yönündeki baskılarını son raddeye çıkarması, İstanbul'dan da adeta bir şehir devletiymişçesine bahsetmesi, Cemal Paşa'nın da hatıratında dile getirdiği üzere, İngiltere'nin maskesini düşürüp gerçek yüzünü göstermiş;[277] bu en hayati anlarda Grey'in Osmanlıların Avrupa'daki mevcudiyetlerinin devam ettirilmesi kaygısı içinde olmayacağı görülmüştür. Bu bakımdan, Balkan Harplerinin İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan tam manasıyla kopuk olduğunu, bu durumu da sıklıkla aktif, yani siyasi planda talepkâr ve Osmanlı karşıtı bir husumete dönüştürmekte sakınca görmediğini 1914 Temmuzu'ndan tam iki sene önce, olabilecek en açık şekilde su yüzüne çıkarttığı hatırda tutulmalıdır. Bu can alıcı husus, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girişi tartışmaları kapsamında gözden kaçmamalıdır.

İstanbul'un hemen dışında Bulgar ordusuyla çatışmalar devam ederken, Antant ortaklarından Bulgaristan'a baskı yapılması hususunda istediği desteği alamayan Sazonov, sonunda sesini yükseltir: İstanbul'un, sadece havalisi ile de değil, geniş bölgesiyle ya Osmanlıların, ya da Rusya'nın elinde olması gerektiğini, başka herhangi bir ülkenin İstanbul'u ele geçirmeye teşebbüs etmesi halinde bunu savaş sebebi sayacağını açıklar. Rus Dışişleri Bakanı, 2 Kasım günü görüştüğü Buchanan'a Bulgaristan'ın İstanbul'a ilerlemesini oturduğu yerden seyredemeyeceğini, lakin bu ülkenin Ayestafanos Antlaşması'yla öngörülmüş sınırlarının dışına taşıp Edirne'yi almasına izin verebileceğini söylemiştir.[278] Böylelikle, Sazonov İngiltere ve Fransa'yı da memnun edecek şekilde Antant tesanütünü de gözetmiş oluyor, müstahkem kalesinin yıkılması kaydıyla Edirne'nin Bulgaristan'a geçirilmesine yönelik itirazını geri çekmiş oluyordu.

Rus Kabinesi, bu anlayışla 3 Kasım günü Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılmasına itirazını kaldırmaya karar verirken, Osmanlı hükümeti de Büyük Güçlerden Çatalca önünde derhal bir ateşkes sağlanması yolunda yardımcı olmalarını istemekteydi. St. Pe-

276. John Charmley, a.g.e., s. 382.

277. Kemal Karpat, "The Entry of Turkey..." s. 710, dipnot 40.

278. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 50.

tersburg'daki Osmanlı Büyükelçisi Türkhan Paşa, Sazonov'a Osmanlı ordusunun Bulgar ordusuna karşı direnebilecek durumda olmadığını, Saray ve hükümetin Bulgarlar şehre girmeden payitahtı terk etmeye hazırlandıklarını söylemiş; bunun üzerine Sazonov Paris Büyükelçisi İzvolski'yi arayarak derhal Cumhurbaşkanı Poincaré'yle görüşmesini ve İstanbul'un Bulgaristan'ın eline düşeceği bir durumun ortaya çıkması halinde, Karadeniz donanmasını yola çıkartmaktan başka çareleri kalmayacağını izah etmesi talimatını vermiş, aynı girişimin Londra nezdinde de yapılmasını istemiştir. Fakat ilginçtir ki, Poincaré ve Grey, siyasi ağırlıklarını Osmanlılar lehine kullanmayı yine reddetmiş, Bulgaristan'ın Antant'tan uzaklaşmasına yol açmak istemediklerini söylemişlerdir. Açıktır ki, bir zıpkın gibi ortaya çıkmış Bulgaristan, son anlarını yaşadığına inanılan Osmanlılara tercih edilmekteydi. Bu tercih, 1914'ün kritik aylarında da değişmeyecekti.

Sonunda Sazonov da geri adım atar. İstanbul'un tek başına Bulgaristan tarafından değil, fakat tüm Balkan müttefiklerince geçici işgaline göz yummaya hazır olduğunu, lakin işgalin uzaması halinde çarlığın Karadeniz donanmasının İstanbul'a sevk edileceğini ve Balkan Devletleri şehri terk edinceye kadar donanmanın yerinden kıpırdamayacağını bildirir. Bu arada, Kokovtsov ve Sazonov, Türkiye'nin Çatalca hattında tutunamaması halinde Karadeniz donanmasının şehrin savunulması için Türkiye'ye gönderilmek üzere hazırlanması talimatını da vermişlerdir. Hatta Deniz Kuvvetleri, İstanbul Boğazı'nın zapt edilmesi zamanının geldiğini ileri sürer.

Her halükârda, Bulgaristan'ın Çatalca hattında artan baskısı karşısında Rusya aklından geçirdiği deniz harekâtının son derece süratle gerçekleştirilmesi gerekeceğinin bilincindeydi. Bu sebeple, gayet ilgi çekici bir gelişme olarak, Giers ile Odesa'da konuşlanmış Karadeniz donanması arasında doğrudan haberleşme düzeni kurulmuş, büyükelçinin gerekli gördüğü an donanmayı İstanbul'a çağırması imkânı yaratılmış, böylece lüzumsuz vakit kaybının önüne geçmek için aradaki bütün kademeler kaldırılmıştır. Yani, çarlığın İstanbul'daki büyükelçisi, Karadeniz filosuna İstanbul'a doğru yola çıkması talimatını uygun gördüğü an doğrudan verebilme yetkisiyle mücehhez kılınmıştı ki, bu da diplomasi tarihinde benzeri olmayan olağanüstü bir yetkilendirmedir.[279] Meselenin Rusya tarafından ne denli acil nitelikli görüldüğü, St. Petersburg'un ne denli endişeye sevk edilmiş olduğu açıktır. Nitekim 10 Kasım günü Sazonov'la görüşen Fransız Büyükelçisi Louis, Dışiş-

279. A.L. Macfie, "The straits Question, 1908-1914", s. 327.

leri Bakanının moralinin oldukça bozuk olduğunu, İstanbul'un Bulgaristan'ın eline düşeceğine iyiden iyiye inandığını görür.

Bu ortamda, Giers Sazonov'un soruşturması üzerine İstanbul'un sadece Avrupa yakasının korunması için en az 5.000 askerin bölgeye sevk edilmesi gerektiğini, aksi takdirde asayişin temin edilemeyeceğini bildirir. Bunun üzerine, Sazonov Savaş Bakanı General Sukhomlinov'la temas kurarak, hazırlanmakta olan 1.000 askere ilave olarak 4.000 askerin daha birliklere katılmasını istemiş, Sukhomlinov da İstanbul için hazırlanan piyade kuvvetlerine tam teçhizatlı muharip grupların eklenmesi talimatını vermiştir.

Sazonov, 14 Kasım günü Giers'e çektiği telgrafta, üzerinde karar kılınan Rus harekâtını birtakım gerekçelere de bağlamıştır. Bu meyanda, bir tehdit unsuru gibi gösterdiği İstanbul'daki büyük Müslüman nüfusa, Balkanlar'dan şehre akan mültecilerin tahriklere açık olduğuna ve geri çekilen askerlere işaret etmiş, İstanbul gibi bir dünya merkezindeki sayısız işyeri ve kuruluşun menfaatlerinin korunması gerektiğini belirterek, ABD, Belçika ve İsveç hükümetlerinden büyükelçiliklerin ve vatandaşlarının korunması için esasen talep vaki olduğunu, Ökümenik Patrikliğin de tehdit altında olan Ayasofya'nın korunmasını istediğini bildirmiştir. Sazonov'a göre Rusya İstanbul'a en yakın Büyük Güç ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların geleneksel koruyucusu olduğu cihetle bu acil tedbirlerin alınması yükümlülüğü de çarlığa düşmektedir.[280]

Rus birliklerinin İstanbul'a nakledilmesi için ihtiyaç duyulacak ticari gemilerin tespiti ve hazırlanması işine girişildiği sırada Bulgar ordularının 17-18 Kasım tarihlerinde Osmanlı kuvvetlerince Çatalca hattında nihayet geri püskürtüldüğü haberi ulaşmış ve hazırlıklar kesilmiştir.[281]

Bu noktada, Sazonov'un 14 Kasım 1912 tarihli telgrafının ardında yatan zihni altyapı üzerinde daha derinlemesine durmakta yarar olacaktır:

Her şeyden önce "yükümlülük" kavramının öne çıkartılmış olması dikkat çekicidir. Sazonov'un öne sürdüğü bu mülahazalar bütünü, dönüp dolaşıp İstanbul'un geleceği hakkında son sözü ancak çarlığın söyleyebileceği noktasında düğümlenmektedir. Şu halde, Çarlık Rusyası'nın asayişi koruma amacıyla göndereceği askerler, İstanbul ve Boğazlarda Rusya'nın âli menfaatlerine uygun bir çözüm sağ-

280. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 52-54.

281. ibid.

lanmadan şehirden ayrılacak değildir.[282] Rusya, İngiltere'nin aklından geçirdiği gibi İstanbul'un uluslararası statüye kavuşturulmasının menfaatlerini karşılamaya yeterli olmayacağını, bu derece hayati bir konuda yazılı anlaşmalara güvenemeyeceğini düşünmektedir. Rusya'nın aradığı somut maddi güvence, ancak İstanbul ve Boğazlara sahip olmakla sağlanabilecekken, o takdirde, anahtarları eline geçirebilmiş, Balkanlar dahil tüm güney havzaları üzerindeki emperyal etkisini yayabilecek konumu yakalamış olacaktır.

Sazonov, Akdenizli olma vasfını da sunan bu yeni Büyük Güç konumunun Rusya'nın dini, kültürel, ekonomik ve siyasi yaşamında devasa yansımaları olmasını, aslında Rusya'nın o kendine tutkun ruhi âleminin *(ozdorovlenie)* bütününde büyük bir sağaltım ve iyileşme yaratarak, hep ve gittikçe daha fazla ayrışma tehdidiyle yüz yüze olan ülkede devlet ve toplumu nihayet her şeyi içine alan aynı ulusal heyecanın *(obshchenarodnoi)* düzleminde buluşturmasını beklemektedir.[283] İstanbul'un çarlığa kazandırılması, Rusya'nın büyük hülyası olan toplumla devleti tek hamlede birleştirecektir.

Balkan Harpleri devam eder, İstanbul'un Bulgaristan'in işgaline uğraması giderek daha güçlü bir ihtimal olarak belirir, bizatihi Osmanlı hükümeti Büyük Güçlerin donanmalarını Bulgar işgalinin engellenmesi amacıyla İstanbul'a davet eder ve bu yüzden de İstanbul'un uluslararasılaştırılması gündeme girerken, Büyük Güçler arasında bir tek Çarlık Rusyası diplomasisini bu derece askeri güçle desteklemek ve geleceği somut olarak kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek istemiştir.

İlginç olan, İngiltere'nin de buna hak vermiş olmasıdır. Nicolson, Rus Büyükelçisi Benckendorff'a şu ifadelerde bulunur:

> Bulgaristan İstanbul'a doğru bir yarma harekâtı gerçekleştirmek istiyorsa, bu ancak silahlı bir güçle karşı konulabilmesi halinde engellenebilir. Bu zor noktaya kadar gitmeyi göze alabilecek tek güç ise Rusya'dır. İngiliz hükümeti, Rusya'nın kendi menfaatlerini korumak için bu yola başvurmayı gerekli görmesi halinde buna itiraz etmeyecektir.[284]

Nicolson, bu ifadelerini müteakip, Rusya'dan sadece Bulgaris-

282. ibid.

283. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 54-57.

284. Ronald Park Bobroff, a.g.e.,, s. 63.

tan'ı Üçlü İttifak'a, yani Alman tarafına yönelmesini engelleyecek tarzda iyi idare etmesini beklediklerini söylemiştir. Bu da zaten Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesini kabul etmekten ibarettir.

* * *

Londra Konferansı sırasında Benckendorff'a talimatlarını ileten Sazonov, Rus diplomasisinin hedefini, Balkan Devletleri'nin zaferlerinden en büyük kazancı elde etmelerinin sağlanması olarak tanımlamıştı. "Doğumları Rusya tarafından sağlanmış olan" bu devletler, Rusya'nın Avrupa'daki doğal müttefikleriydi. Sazonov'a göre Rusya'ya düşen, diğer Büyük Güçler karşısında Balkan Devletleri'nin menfaatlerinin korunmasından ibaret de değildi. Rusya, bu ülkelerin menfaatlerini "kendilerinin görebileceğinden de daha geniş ve derinden" kavrayabilmeli; Londra Konferansı'ndaki Rus temsilciler, aralarında anlaşmazlık çıkması sadece düşmanlarına yarayacağı; bunların deliliğe kapılıp birbirlerine saldırması da zaferlerinin meyvelerini heba edeceği için bu ülkeleri kendi aralarında işbirliği yapmaya sevk etmeliydiler.[285]

Sazonov'un bu derece teenni tavsiye etmesinin nedeni, Sırbistan'ın Makedonya'nın bir bölümünün kendisine geçecek şekilde bölünmesi yönündeki talebinde ısrarını sürdürmesiydi. Sazonov, Sırbistan'dan geleceğe bakmasını isterken ileride asıl büyük kazancını Habsburg İmparatorluğu'nun sona ermesiyle kazanacağını öne sürüyordu. Şubat 1913'te St. Petersburg'daki Sırp Elçisi Popoviç'e "gelecek bizimdir" demiş ve "henüz Türk ülseri gibi kesilip atılacak kadar olgunlaşmamış Habsburg ülserinin de kesilme zamanının" geleceğini, "asıl buna hazırlanmak gerektiğini" söylemişti.[286]

Sazonov, benzer hususları Belgrad'a gönderdiği telgrafta da tekrarlamış, Sırpların bütün Slavlar içinde en sempatik halk olduklarını dile getirdikten sonra, Sırbistan'ın tarihin akışındaki büyük seyahatinde sadece ilk aşamayı tamamlamış olduğunu; hedefine varması için tüm varlığının tehdit altına atılabileceği korkunç bir mücadele vermesi gerektiğini; Sırbistan'ın söz verilmiş topraklarının Bulgarların önünü kapattığı yerlerde değil, Avusturya-Macaristan'da olduğunu ileri sürmüştü. Nekliudov da Sofya'daki Sırp Elçisi Spalajkovic'e aynı yönde ifadelerde bulunmakta, Bul-

285. Barbara Jelavich, *Russia'a Balkan Entanglements...*, s. 233.

286. a.g.e.,... s. 246.

garların Makedonya'dan başka kazanacağı fazla bir şey kalmamışken, önünde tarihi emeller yatan Sırbistan'ın geleceğe bakması gerektiğini, nasıl olsa hem de en safkan Sırplarla mukim muhteşem bir sahilin Sırbistan'ın eline geçeceğini, Makedonya'nın bu denli arzulanmaması gerektiğini söylemekteydi.[287]

Avusturya ise, Balkanlar'daki Osmanlı varlığının berhava olduğunu gördükten sonra, önceliği Sırbistan'a karşı kullanılabilecek ağırlıkların teşkili, bu meyanda da Arnavutluk'un kurulması ve Bulgaristan'ın palazlandırılması politikalarına vermişti. Birinci Balkan Harbi'nin sonuçları, Avusturya'yı da Balkanlar'da kendi lehine olacak dengelerin kurulması, kendi tercihlerini yansıtan bir resmin ortaya çıkması çabasına yöneltmiş oluyordu ki, bu da Osmanlıların kayıplarının azami noktaya erişmesiyle sağlanabilecekti. Zira Arnavutluk'un yaşayabilir ölçeklerde dünyaya getirilmesi için Sırbistan Makedonya'da tatmin edilebilmeli; Makedonya'dan kısmen vazgeçmek zorunda bırakılan, Selanik'i de Yunanistan'a kaptırmış olan Bulgaristan ise Sırbistan ve Yunanistan karşısında kendi başına bir ağırlık teşkil etmeye devam edecek ölçeklere kavuşabilmek için asgaride Edirne'yi alabilmeliydi. İşte, tüm bu büyük dengelere ancak Osmanlılardan alınabilecek olan ilave topraklarla ulaşılabilecekti.

Bu yüzdendir ki, Aehrenthal'ın vefatından sonra Dışişleri Bakanı olan Berchtold da Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılması yönünde Osmanlılara baskı yapmış,[288] şehrin geri alınmasına da şiddetle itiraz etmiştir. Büyük Güçlerin kafasındaki, Türk ve Müslüman unsurun çıkarlarını hiçbir şekilde gözetmeyen çarpık denge anlayışına göre, Yunan ordularının Selanik'e Bulgar ordularından sadece birkaç saat önce girmiş olması, Bulgaristan'ın da tatmin edilmesini gerekli kılmaktaydı. Bulgaristan'ın tatmin edilmesiyle Avrupa'nın Balkan Harplerinden kaynaklanan çetrefil halden kurtulacağı zannediliyordu.[289] Buna karşın, Berchtold da Sırbistan'ın Viyana'dan epey güneye düşen Makedonya'da ne kazanıp ne kaybedeceğiyle pek ilgilenmiyor, sadece Sırbistan'ın Adriyatik'e çıkış elde etmesini engellemek hususunda kararlı davranıyordu. Berchtold, Sırbistan'ın Adriyatik'te bir liman eline geçirmesi halinde Avusturya-Macaristan'a karşı iyice kayıtsızlaşabileceğini düşünmekte, bu limanın Sırpların hamileri gözüyle baktık-

287. Barbara Jelavich, a.g.e.,... s. 247.

288. F.R. Bridge, "The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire...", s. 43.

289. Aubrey Herbert, *Ben Kendim...*, s. 297.

ları Çarlık Rusyası tarafından, belki de İtalya'yla birlikte Adriyatik'i Avusturya'ya kapatmak için kullanılması ihtimalinden de endişe duymaktaydı. Avusturya, bu mülahazalarla kendi koruması altında olacak ve Sırbistan'ın batıya doğru genişlemesini durdurabilecek bağımsız bir Arnavutluk Prensliğinin kurulmasını istiyor, bir müddetten beri de Arnavutlarda milli duyguların oluşmasını destekleyerek, okulları ve gazeteleri sübvanse ediyordu.

Bağımsız bir Arnavutluk'un kurulmasına ilke düzeyinde karar verilmiş olmakla birlikte, Balkan Harpleri diplomasisi bu müstakbel devletin sınırları üzerinde büyük tartışmalara sahne olacaktır. Adriyatik'in karşı sahiline ilişkin kendi planları olan İtalya, Sırbistan'a Adriyatik'te çıkış sağlanmaması hususunda Avusturya'yı destekliyordu. Bu şekilde, Almanya ve İtalya'nın desteğini arkasına alan Avusturya-Macaristan, mümkün olduğunca büyük bir Arnavutluk'un kurulmasına çalışırken, Fransa ve İngiltere tarafından desteklenen Rusya ise Arnavutluk'a daha az toprak bırakılmasını, Arnavutluk için öngörülen toprakların bir kısmının Sırbistan ve Yunanistan'a bırakılması yönünde gayret gösteriyordu.

Temmuz 1913 sonunda bağımsız bir Arnavutluk dünyaya gelecektir. Sırbistan topraklarını iki misline çıkartmış, buna karşın Adriyatik'e çıkış sağlayamamıştı. Yine de, Rusya'nın desteği sayesinde hiç olmazsa Arnavutluk'un doğusundaki Debre ve Djokova'yı almış, Arnavutluk da güneyde, Yunanistan sınırında tatmin edilmişti. Şüphesiz, Yunanistan'ın en büyük kazancı Selanik'ti. Yunanistan, ayrıca Ege Adaları'nda da işgal keyfiyeti yaratmıştı. Genel dengeler yine Osmanlıların aleyhine işlemiş, ancak Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınan topraklarla ne kadar kırılgan olsa da bir denge kurulabilmiş, Balkan Devletleri'nin kazançlarını birbirleriyle sağlamaları gerçekleştirilebilmişti. Örneğin, Yunanistan Ege Adalarını işgal altında tutmasına izin verilmesi karşılığında Epir'de bir miktar toprağın Arnavutluk'a geçmesine beklenildiği gibi ses çıkarmamıştı.

Zaten, Londra Konferansı'nda bir şey genel olarak beklenilmeye başlanmışsa, o takdirde Osmanlıların hangi toprağı alınarak kime veriliyor, böylece hangi dengeler sağlanmış oluyor diye düşünmek gerekirdi. Londra Konferansı'nın amacı, Balkan Faciası'nın sonuçlarının, bunların en azamiyetçi siyasetlerin sonuçları olduğu hiç gözetilmeden, hiçbir denge arayışı içine girilmeksizin tescil ettirilmesinden ibaretti. İngiliz temsilciler, devamlı surette Osmanlılara kasalarının boş olduğunu hatırlatmış, barış yapmamaları halinde düvel-i muazzamanın Osmanlıların egemenliğini daha da kı-

sıtlayacak tarzda müdahale etmek zorunda kalacaklarını ileri sürüp kol bükmüştür. İngiltere, Osmanlıları her şeyi kabul etmeye zorlayan bu tutumu dahi ılımlı bulan Rusya'ya merak etmemesini söylemiş, çatışmaların tekrar başlaması halinde bu "dengeli" davranış içinde kalmayacağının sözünü vermişti. [290]

Tüm bu "denge oyunları"nı aksettiren 30 Mayıs tarihli Londra Antlaşması da Balkanlar'da istikrarı sağlayamayacaktır. Romanya, komşularının kazanımlarına gıptayla bakmakta, Sırbistan da Bulgaristan'la anlaşmasından cayarak, ele geçirmiş olduğu Makedonya'yı Bulgaristan'la bölüşmek yerine olduğu gibi elinde tutmak istemektedir. Diplomasi haklı gerekçeler bulmak ve bunun münakaşasını üretmek sanatıysa, Sırbistan bir şeyler yakalamamış değildi: Bulgaristan'da kalmasını sağlamak adına ittifak anlaşmasının gerektirmediği sayıda Edirne'ye asker yolladığını, buna karşılık Bulgaristan'ın Vardar Ovası'na söz verdiği askerleri göndermediğini öne sürüyor, Adriyatik'e çıkışının da sağlanmadığına işaretle, Makedonya'yı istiyordu. Bulgaristan ise Selanik'i son anda elinden kaçırmış olmayı hazmedememişti. Struma Vadisi'nde Yunan ve Bulgar kuvvetleri arasında sık sık çatışma yaşanıyordu. Çok geçmeden Balkan müttefikleri arasında İkinci Balkan Harbi kopacak, neticede Bulgaristan, bir yanda Sırbistan ve Yunanistan, diğer yanda da Romanya'yla savaşmak zorunda kalınca pes edecektir.

Çar II. Nikola'nın Edirne'nin istirdadı sonrasında ileri sürdüğü, Rus halkının hissiyatının da dikkate alınması ve Türk boyunduruğundan daha yeni kurtulmuş Hıristiyan halkın yeniden Müslümanların eline teslim edilmesinin önüne geçilmesi gerektiği yolundaki ifadeler, Balkan Harpleri diplomasisine hâkim olan atmosferin ne olduğunu ortaya koymaz değildir. Daha sadece birkaç ay önce Osmanlılar Balkan Harplerinin en acı insani sonuçlarını yaşarlarken, hiç kimse onlardan yana "hissiyat" öne sürmemişti. Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan, Rusya'dan siyasi yardım gördüğü gibi parasal yardım da görmüş, Rus pilot ve havacıları bu ülkelerin hizmetine sunulmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun aslında 1912'de dolaylı olarak Rusya'ya karşı da savaşmış olduğunu ortaya koyan bu husus, Balkan Harpleriyle ilgili olup da unutuluşa terk edilmiş o çok önemli yüzlerce ayrıntıdan biridir.

Osmanlıları Edirne'yi Bulgaristan'a geri vermek için zorlayabilecek bir araç olarak mali boykot fikri üzerinde dahi durulmuş,

290. Grey'in Lowther'ın 22 Aralık 1912 tarih ve 731 sayılı telgrafı üzerine düştüğü not, FO/371/1507.

Grey ve Sazonov Osmanlıların iflasa sürüklenmekle Edirne'yi geri vermek arasında bir tercihe zorlanmasını istemişlerdir. Üstelik Alman Dışişleri Bakanı von Jagow da buna karşı çıkar gibi olmamış, Fransa tek başına bu tür bir çözüme itiraz etmiş, ancak sonra bu itirazını geri çekmek zorunda kalmıştır. Tabii, bu tutumunun sebebi gönlünün Osmanlılardan yana olması değil, Osmanlı borçlarının büyük bölümünün sahibi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun olduğundan da düşkünleşip müflis duruma düşmesini tercih edebilecek durumda olmamasıydı.[291] Yoksa Fransa da Osmanlıların Antant'la ilişkilerinin önünü açacak ve belli mecralara doğru ilerlemesini cesaretlendirecek bir kararlılıkla hiçbir zaman ortaya çıkmış değildir. Osmanlılar söz konusu oldukça İngiltere'nin husumeti karşısında isteseydi öne sürebileceği ağırlığını kullanmaktan kendini hep alıkoymuş, kendi farkındalıklarını siyaset sahnesine taşımamıştır. Zira netice itibarıyla, Fransa da Şark'ın ulusallaşmasını, kendi haklarına sahip çıkmasını arzuluyor değildi.

Almanya'nın Edirne'nin akıbeti konusunda Antant'la aynı çizgiye gelmiş olması, bu meyanda Türkiye'ye siyasi ve mali yönlerden baskı icrasına karşı çıkmaması, Balkan Harpleri boyunca Osmanlılar lehine işlev görebilecek bir ağırlık öne sürmemiş oluşu da epey ilgi çekici bulunmak gerekir. Yine de bu genel yaklaşımın bir istisnası olmuş, İtilaf Devletleri Londra Konferansı'nda Balkan müttefiklerini kararlı bir şekilde desteklerken, Almanya yanına Avusturya-Macaristan'ı da çekerek, hiç olmazsa Ege Adaları mevzuunda bir miktar olsun Osmanlılara arka çıkmıştır.[292] Osmanlı hükümeti, Büyük Güçlerden İtalya'nın Trablusgarp'ta sivil halka karşı işlediği suçları protesto etmelerini istediğinde de sadece Berlin konuyu Roma nezdinde ele almak için bir derece olsun isteklilik göstermişti.[293]

Fakat 1909 istikraz görüşmeleri sırasında Paris ve Londra'dan elleri boş dönen Jön Türkler'i memurlarına borç veremeyecek durumda olmaktan kurtaran Almanya'nın, üç yıl sonra Osmanlılara mali boykot uygulamak isteyen güçlerin safında durması, Osmanlıların mücadelelerini ne kadar kesif bir yalnızlık içinde, kimseden hiçbir yardım ve iltimas görmeksizin vermek zorun-

291. Ronald Park Bobroff, *Roads to Glory...*, s. 68.

292. William Peter Kaldis, "Background for Conflict: Greece, Turkey, and the Aegean Islands, 1912-1914", s. 1125-1126.

293. Timothy W. Childs, *Italo-Turkish Diplomacy...*, s. 113.

da kaldıklarının en açık kanıtı olarak kaydedilmelidir. Bu durum, devamlı surette öne sürülen Türkiye'deki Alman nüfuzu iddiasının ne denli geçersiz olduğunu ortaya koyan çok sayıda örnekten sadece biridir.

Ümit Meriç, Kemal Tahir'le ilgili bir hatırasını şöyle nakletmiştir:

> Kemal Tahir'i hatırlıyorum. Erenköy'ünde, balkonundan güller fışkıran küçük evinin salonunda, yazıhanesinin başına oturmuş, gülücüklerle dolu gözleri, gümbür gümbür sesi ile bana tarihimi anlatıyor. Arkasında at nalı gibi kendisini çeviren kütüphanesinden, bilgiler şelâle olmuş, aka kıvrıla onun beyin havuzuna doluyor: "Sen" diyor bana, "Edirne'yi Yunanla Bulgar niye bize bıraktı sanıyorsun?" Henüz küçüğüm, anlamıyorum. Şaşkın ve mahçub, ona bakıyorum. Kemal Tahir bir Anadolu aslanı gibi kükrüyor: "Koca Sinan, o çifte çifte minareleri sınır boyuna, süngü gibi, öyle bir çakmış ki, içeriye onların bedeni değil, ruhları bile giremez!"...[294]

Türk aydınının tarih algısını çok etkilemiş bir yazar, "Hatır gönül tanımadan amansız birer gerçekçi olmamız gereken bir dönemdeyiz" sözünün sahibi Kemal Tahir, Bulgaristan'ın Edirne'yi almak, sonra da elinde tutmak için Büyük Güç diplomasisini de yanına alarak nasıl amansızca uğraşmış, Jön Türkler'in de her türlü baskıya nasıl sonuna dek direnmiş olduğunu bilmiyor olamayacağına göre, herhalde bu sözleriyle gençliğe yeni yeni adım atmak üzere olan bir kız çocuğuna manevi sağlamlık aşılamak istemiş olmalıdır.

294. Ümit Meriç Yazan, *Türkiye Kanatlarınızın Altında*, s. 300.

IX

Birinci Dünya Savaşı, Üçüncü Balkan Harbi'dir

> Hiçbir büyük mesele, hiçbir zaman sonlanıp nihayetine ermiş addedilemez. Her yeni nesil her büyük meseleye geri döner ve binlerce açısı olan bir kristal topu inceliyormuşçasına yeni günün ışığına tutar; hangi ilmik ve hangi bahtsızlıkların geçmişin insanlarını sımsıkı sarmalayıp açmazlara ittiğini gördükten sonra, fakat ancak bundan sonra kendi hükmünü verir.

Avrupa'da oluşmuş ittifak sistemlerinin yarattığı dinamik, yukarıdaki sayfalarda da görülmüş olacağı üzere, her surette Osmanlı İmparatorluğu aleyhine çalışmaktaydı. Bütün Büyük Güçler, kendi dahil oldukları bloka avantaj sağlayacaksa, bedelin Osmanlılarca ödenmesinde hiçbir sakınca görmüyorlardı. Yirminci yüzyıl başında dünyanın siyaset ve diplomasi üzerinde durduğunu söyleyenlerin kastettiği de tam bu durumdu. Diplomasi, mukayeseli üstünlükler ve göreceli dirençlerin karşı karşıya gelmesi olduğu müddetçe bu durum da geçerli olmaya devam edecekti. Bu yüzden, Batılı olmak demek günümüzde de her an ve her dakika güç analizleri yaparak her an ne için nereye kadar bastırılabileceği hesapları içinde olmak demektir.

Şark Meselesi, Osmanlıların devamlı surette ya uçurumun kenarı ya da civarında durdukları inancını uyandıran, o ezeli, Doğu'nun zaman akıp geçse de giderilemeyen zafiyetlerini anlatmak açısından tüm Büyük Güçlerin kafalarında geçerli bir paradigmayı ifade ediyordu. Sınamaya gerek dahi duyulmayan bu inanç, şüphe yoktur ki, aynı zamanda geleceğe ilişkin bir önermeydi de... Buna karşılık, hep akıllarda olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı hiçbir zaman kolayca ve çatışmalara yol açmaksızın gerçekleştirilebilecek bir mesele yahut nasıl olsa kendiliğinden meydana gelmesi beklenebilecek bir hadise de değildi. Örneğin, İngiltere Başbakanı Salisbury, çökmek üzere olduğuna inandığı Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'dakiler da-

hil tüm topraklarının paylaşılmasını 1895 yazında önerecek olduğunda, bu paylaşımdan İngiltere'nin kazançlı çıkacağını düşünen Rusya ve Almanya'nın bu teklifin Avrupa barışını çok zorlayacağı yolunda kendisini uyarmasından sonra hemen cayarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmaya kalkışılmasının bir Avrupa savaşı anlamına geleceğini söylemeye başlamıştı.[295] Uzun süre herkesi ihtiyatlı davranmaya sevk eden de Şark Meselesi'nin ancak Avrupa'da barışı tehlikeye atma pahasına çözülebileceği yönündeki bu genel inanış olmuştur.

İtalya dahi Libya'da savaşı başlatmakla hangi büyük tehditlere kapıyı araladığının farkındaydı. Trablusgarp saldırısından kısa süre önce, Başbakan Giovanni Giolitti şöyle demişti:

> Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye ne kalmışsa bunun bütünlüğünün idame ettirilmesi, Avrupa dengeleri ve barışının üzerine yaslandığı ilkelerden biridir. Ya biz Türkiye'ye saldırdıktan sonra Balkanlar karışırsa ne olacak? Ya da bir Balkan Savaşı yüzünden Avrupa'daki iki grup birbirinin üzerine yürürse ne olacak? İtalya böylesine aptalca tehlikeli bir sorumluluğu üzerine alamaz![296]

Lakin İtalya Trablusgarp'a saldırmaktan kendini alıkoyamayacak, gelişmeler de aynen Giolitti'nin tahminleri doğrultusunda gerçekleşecektir. Artık kimse bahsetmez olmuştur ama İtalya aynen de bu "aptalca tehlikeli" sorumluluğun sahibidir.

Bu çerçevede, gerçekten de şaşırtıcı olan, Balkan Harpleri boyunca Büyük Güçlerin tüm bu muvazene kaygılarını hiçe sayıp Türkiye'nin Avrupa'dan "atılması"na sonuna kadar destek çıkmış, Balkanların çivisinin yerinden sökülmesinin kamplaşma ve rekabetin iyice kızışmış olduğu Avrupa'da hangi sonuçları doğurabileceği üzerinde pek bir kafa yormamış olmalarıdır. Daha İngiltere-Almanya rekabeti ortaya çıkmamış, Avrupa'nın birbirine düşman kamplara bölünmesi bu derece şekillenmemişken itibar edilen ihtiyatlılığın, 1912 gibi çok bunalımlı bir eşikte elden bırakılması, Büyük Güçlerin her birinin Avrupa'daki Türkiye'nin sona ermesi yönünde bunun sonuçlarını hiç hesaba katmaksızın olağanüstü bir iştiyaka kapılıp gitmeleri, bu sırada kamuoylarının da etkisiyle Türkiye'nin Avrupa'dan geri sürülüşü sırasında bölgede en asgari dengeleri ve insani gerekleri sağlayacak müdahalede bu-

295. Hermann Lutz, a.g.e., s. 47.

296. R.J.B. Bosworth, "Italy and the End of the Ottoman Empire", s. 60.

lunmaktan imtina etmeleri ve Edirne'nin dahi Bulgaristan'ın elinde kalmasını sağlamak için canla başla çalışmaları, Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasının hemen öncesine rastlayan basiretsizliklerin en başına yerleştirmek gerekir.

Osmanlıların sonunda Balkanlar'dan koparılıp atılmasının ortaya çıkarttığı boşluk içinde iyice büyüme imkânı bulan yayılmacı ve statüko karşıtı güçler Avrupa'daki genel siyasi kötüleşmeyle etkileşim içine girebilecek kadar güçlenmiş oldukları içindir ki, Avusturya-Sırbistan çatışması Temmuz 1914'te olduğu yerde hapsedilemeyip tüm kıtaya sıçramıştır. Bu bakımdan, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk ikisi gibi yerinde tutulamamış Üçüncü Balkan Harbi olduğunu söylemek gerekir. Avrupa, Balkan Harplerinin hangi sonuçlara yol açacağı üzerinde durmayıp Osmanlılara karşı ardı ardına yapılan haksızlıklara göz yumdukça, etrafta ne olup bittiğine değil de sadece dimdik önündeki araca bakan şoförler gibi, her an her şeyin yanlış gidebileceğinin farkında olmadığını ortaya koymuştu.

Balkan Harpleri diplomasiye hissiyatın karıştırılamayacağı iddiasının hiç de doğru olmadığını, bu yüzden de realpolitiğin çok kez ancak bir arayış olabileceğini gösteren herhalde en iyi örnektir. Özellikle de Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde Avrupa Güçleri'nin siyaset adamları ve diplomatları hissiyatlarından, şahsi tercih ve dünya görüşlerinden hem de fazlasıyla etkileniyorlardı. Bir güç oyunu içinde olduklarının pekâlâ farkında olsalar ve bunun gereklerine büyük ölçüde uysalar da diplomasinin öznesi durumunda olan ülkeleri de satranç taşlarından ibaret göremiyor, olumlu ya da olumsuz sayısız önyargı ve oluşmuş kanaat, doğrudan ve en ince şekillerde karar verme süreçlerini etkiliyordu.

Aslında, karar vericilerin sahip oldukları psikolojik ve zihinsel arka planları, geçerli geçersiz yargıları, inançları ve tercihlerini, "diplomasinin ardında yatan gerçeklikler" olarak görmek hiç de yanlış olmaz.[297] Balkan Harpleri sırasında da karar vericilerin bu zihin haritaları son derece etkili olmuş, Batı ülkelerinin elit sınıflarının yetiştiği özel okullarda, mesela eski-Yunan hakkında öğretilenlerden akıllarda kalan olumlu algılama ve önyargı, ne kadar geçerli olduklarına hiç de bakılmaksızın Balkan Devletleri'nden yana harekete geçerken, olumsuz her şey de bilinen alışkanlıkla Osmanlıların yanı başına konulmuştur: İşte, genç ve diri Hıristiyan Balkan Devletleri, zalim, kocamış ve beceriksiz Türklerin bo-

297. Keith Neilson, "My Beloved Russians...", s. 521.

yunduruğuna karşı mücadele etmekteydi...

Fransız Dışişleri'nde hâkim durumda olan *Sciences Po* grubu da, mezun oldukları *Ecole Libre des Sciences Politiques*'teki hocalarının etkisinde kalmış, Slav dünyasına ve Çarlık Rusyası'yla ittifaka inanan koyu Fransız milliyetçisi bir kesimdi ve bu zihniyetlerinin doğal bir sonucu olarak tamamen Balkan Devletleri'nden yana bir tutum izlemişlerdi. Hatta bu grup, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan ayrılmasının doğuracağı tehdit ortamı ve tehlikeler hakkında uyarılarda bulunan İstanbul'daki Büyükelçi Bompard'ı da hedef alarak, altını oymaya çalışmıştı.[298] Aynı grup, Balkan Devletleri yanlısı hissiyatı daha da körüklemek amacıyla, Birinci Balkan Harbi sırasında Büyük Güçler arasında yürütülen müzakerelerin detaylarını da kontrollü şekilde basına sızdırmıştı.

Dönemin diplomat ve siyaset adamlarının çoğu, Osmanlıların Balkanlar'daki varlığını, Yakındoğu üzerindeki eski İngiliz-Rus rekabetinin sonucunda ortaya çıkmış bir garabet, stratejik konumdaki Osmanlıların yere düşürülmesine izin verilmemesi siyasetinin gereği olarak devam ettirilmesine izin verilmiş bir askeri işgal gibi görerek Türk ve Müslüman unsurun yüzyıllardır Balkanlar'da yaşadığından bihaber görünüyorlardı.[299] Arkada yatan hissiyat bu olunca, Osmanlıların Avrupa'dan atılışını da sevinç nidalarıyla karşılamışlardı.

Yön verici paradigmanın tüm unsurları Türkler hakkında tüm bu olumsuzlukları söyledikçe, "işgalci" Osmanlıların Avrupa'dan atılmaları zamanının geldiğine inanç getirilmiş oldu. Almanya dahi Türkiye'nin Avrupa'dan yerlerde sürüklenerek atılmasını bir noktada durdurmak, bunun sonuçlarını bir derece olsun hafifletmek için bir şey yapmış değildir. İmparatorluğunda on milyonlarca Müslüman barındıran İngiltere de Müslüman nüfusun karşı karşıya bırakıldığı mezalime kayıtsız kalmış, hiçbir şekilde müdahale etmek istememişti. O tarihte Londra'da Yakındoğu Dairesi'nde olan, ileride 1930-1938 yılları arasında Dışişleri Genel Sekreteri olarak görev yapacak Robert Vansittart şöyle yazmaktaydı:

298. M.B. Hayne, *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898-1914*, s. 234. Bompard, Fransa'nın Yakındoğu'daki nüfuz ve etkisinin idame ettirilmesi bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmemesi gerektiğini düşünüyordu. Bununla birlikte, Balkan Harpleri sonunda o da Osmanlıların Asya'da da parçalanmaya başlayacağını öngörmeye, bu takdirde Fransa'nın mevcudiyetinin sağlama alınmaya çalışılması üzerine odaklanmaya başlamıştı.

299. George Young (A Diplomatist) ed. Lord Courtney of Penwith, *Nationalism and War in the Near East*, s. 162.

> Balkan Devletleri, üstünlüğü ele geçirdikleri andan itibaren, Türkler şimdiye değin en kötüsünden ne yapmışlarsa, hiç de onlardan aşağı kalan bir tarafları olmadığını gösterdiler... Bunların hareketlerine bir gem vurmak için hiçbir şey yapılmamış, bu insanların çektiği acılar hakkında Avrupa'nın haberdar kılınmamış, onlardan birazcık olsun sempatinin esirgenmiş olması karşısında üzülmemek mümkün değildir![300]

Gerçekten, Balkan Harpleri diplomasisi, Büyük Güçlerin yalnız muhakemede değil, hissiyatta da Osmanlılara karşı şiddetli önyargıların sahibi olduklarını ortaya koymuştur. Sazonov, zafer haberleri ulaştıkça coşan ve Balkan Devletleri lehine büyük nümayişlere girişen kamuoyunun da baskısını hissederek, "zaferin meyvelerinin bir an evvel toplanılmasını" istemişti.[301] Türk ve Müslümanların Avrupa'dan tamamen yabancı bir ur gibi "atılmaları" ortadaki feci insani sonuçlara hiç bakılmaksızın doğal ve doğru karşılanabilmiş, Balkan Devletleri'nin haklı bir mücadele yürüttüğüne inanılmıştır.

Batılılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmak üzere olduğu kadar, parçalanması gerektiğine de o denli inanmışlar ve bu yöndeki propagandaya zihinlerini o denli açmışlardı ki, Osmanlılara bir miktar şans vermek ve en tabii, en meşru ve en esaslı haklarının muhafaza edilmesi yolunda yardımcı olmak akıllarına dahi gelmemiştir.

Balkan Harplerinde Büyük Güçler Osmanlılara karşı kendi yüksek menfaatlerini de gözeten bir realpolitik değil, "Hıristiyan" bir politika izlemiş, Mora İsyanı'ndan o yana başlarına ne zaman bir felaket gelmişse hep olduğu gibi, Türklerin ardından yine kimse ağlamamıştır. Balkan Harpleri, "Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur" deyiminin anlatmak istediği, o her şeye ve herkese rağmen her şeyi tek başına üstlenme halinin, o sopsoğuk yalnızlığın en somut şekilde ve büyük acılar eşliğinde yaşandığı zamandır. Günümüzde ortaya çıkmış birtakım yüzeysel ve tarihsel zeminden kopuk, liberal siyasetin yanlış bir algılaması üzerine kurulu yaklaşımların söylediğinin aksine, Türkiye'nin yalnızlığı sınanmış, tarihsel tecrübenin imbiklerinden kim bilir kaç kez geçe geçe damıtılmış bir tespittir.

Neticede, Türkiye Avrupa'dan atılmıştır ama daha iki yıl geç-

300. ibid.

301. Edward C. Thaden, *Russia and the Balkan Alliance of 1902*, s. 109.

meden Avrupa da Türklerin başına geldiği gibi müthiş bir bedel ödemeye başlayacaktır. Sanki başından sonuna tüm bu sahnede en baştaki aktör olarak rol oynamamışçasına yazan Grey'in hatıratındaki şu ifadeler ve olaylar dizisi yeterince açıktır:

> Önce Avusturya harekete geçip Bosna-Hersek'i ilhak eder. Sonra İtalya Trablus'u ele geçirir. Nihayet, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ bir araya gelerek Türkiye'ye saldırırlar. Davaları haklıdır: Güneydoğu Avrupa'daki Hıristiyanlar Türkiye'nin boyunduruğundan kurtulmaktadır... Bosna-Hersek'in ilhakı, Türkiye'deki statükonun bozulmasını başlatan gelişme olmuştur. İtalya'nın Trablus'u ele geçirmesi Türkiye'de şok yaratmışken, Balkan müttefikleri Türkiye'yi yıkıp yok etmiştir. Sırbistan'ın savaşlardan çok güçlenerek çıkması da Avusturya'nın endişelerini arttırmıştır. Nihayet, Arşidük Franz Ferdinand'ın öldürülmesini takip eden kargaşa içinde Avusturya Büyük Savaş'ı başlatan ültimatomu Sırbistan'a dayamıştır.[302]

Grey'in ifadeleri, Balkan Harplerini çıkarmakta haklı bulduğu Balkan Devletleri'nin Türkiye'nin Avrupa'daki varlığına son vermeleriyle yerinden oynayan dengelerin kıta Avrupası'nda neye yol açtığının farkında olduğunun ikrarıdır.

Büyük Güçler arasında gitgide daha ciddi hal alıp, gittikçe daha sık aralıklarla husule gelmeye başlayan siyasi buhranların Avrupa'yı nasıl büyük bir tehlikenin eşiğine getirmiş olduğu ve sonunda işlerin nasıl sarpa sarılmasına yol açtığı hususunda Batı tarihyazımında görüş birliği olmasına karşın, bu siyasi-askeri buhranlar dizisinde Balkan Harplerinin çok daha fazla dikkat çekmesi gereken, epey daha özel bir yere sahip olduğu üzerinde nedense pek durulmamaktadır. Halbuki dengelerin esas bu sırada tamamen kontrolden çıktığı açıktır. Osmanlıların, temel ve haklı çıkarlarının gözetilmemesinde en aşırı noktaya varılmasının nasıl olsa pek bir sonuç yaratmayacağı inancının büyük bir yanılgı olduğunu görmek için çok beklenmeyecek, Avrupa'da gerilim sarmalının burnunu iyice aşağı verdiği bir sırada Balkanlar'daki zaten olağanüstü hassas dengelerin tamamıyla yerinden oynamasına ve Hıristiyan şovenizminin galebe çalmasına müsaade edilmiş olması, tüm Avrupa'da çok ağır bir bedel ödenmesine yol açacaktır.

Kaldı ki, bu müthiş bedel sadece Birinci Dünya Savaşı'nda da

302. Viscount Grey of Falloden, *Twenty-Five Years: 1892-1916*, Birinci Cilt, s. 260.

ödenmemiştir. Tabii, İkinci Dünya Savaşı da birincisinin yol açtığı bir cehennemdi. Fransa'nın, teslimiyet anlaşması 22 Haziran 1940 günü Paris'in altmış kilometre kuzeyindeki Compiègne ormanlarında, bir zamanlar Mareşal Foch'un özel vagonu olmuş bir katarda imzalanmış, Hitler de yanında Goering, Ribbentrop ve Hess olduğu halde Fransa imzasını atarken hazır bulunmuştu. İşte, yirmi iki sene önce, Almanya da Birinci Dünya Savaşı'nı sonlandıran anlaşmayı, 11 Kasım 1918 günü bu vagonda imzalamıştı.

Büyük Güçlerin Balkanlar'la ilgili bir diğer vebali de Balkan Devletlerini ağır silahlarla donatmış olmalarıdır. Bu yıllarda da Büyük Güçlerde bir sınai-askeri kompleksin varlığından söz etmek yanlış olmaz. Hatta Dışişleri Bakanlıkları da kendi şirketlerinin ihaleleri kazanması için çalışır olmuşlar, Krupp gibi büyük ağır silah üreticileri etkili aktörler haline gelmiştir. Bunlar muhtemel ve açık düşmanlara da silah satıyor, hükümetler de bu duruma göz yumuyordu. Örneğin, Krupp Belçika sahilinde muhkem kaleler inşa ederken, aynı zamanda bunları yerle bir edecek güçte toplar döküyor, yeni teknolojiler geliştiriyordu. Avam Kamarası'ndaki bazı milletvekilleri, silah üretimi sayesinde iktisadi durgunluğun geride bırakılacağını, İrlanda'daki durumu kastederek, bu sayede iç kargaşayla daha etkili mücadele edilebileceğini savunuyordu. Grey'in silah fabrikalarında hisseleri vardı. Fransa, ihaleleri Fransız firması Schneider'in kazanması için Balkan ülkelerinde basını manipüle ediyor, silah fabrikalarına cazip Fransa ziyaretleri düzenliyor, rüşvet de dağıtıyordu.[303] Gerçekten, Balkan Devletleri'ne yapılan silah satışları, Balkanlar'daki güç dengelerinin bozulmasında çok önemli bir rol oynamıştır.[304]

Öte yandan, daha yakından bakıldığında, Büyük Güçler arasındaki rekabetin, esas itibarıyla ekonomik değil, siyasi nitelikli olduğu görülür. Balkanlar bu duruma tipik bir örnek teşkil etmektedir: 1909 yılında toplam ithalatlarının oranı olarak, Bulgaristan yüzde 3,9, Romanya yüzde 2,7, Sırbistan da yüzde 2,4 oranında Rusya'dan ithalat yapmaktayken, Balkanlar Çarlık Rusyası'nın dış politikadaki başlıca iştigal sahası haline dönüşmüştür.

Avusturya-Macaristan Savunma Bakanı Schemua, Balkan Harplerinin sonucunun esas itibarıyla muzaffer Balkan Devletleri'nden müteşekkil yeni bir Büyük Güç'ün Güneydo-

303. David Stevenson, *Armaments*... s. 39.

304. a.g.e., s. 62.

ğu Avrupa'da meydana çıkması olduğunu söylemişti.[305] Topraklarını iki katına çıkartan Sırbistan, asker sayısını da 250.000'den 350.000'e çıkartacak duruma gelmişti. Buna Karadağ'ın öne sürebileceği 50.000 asker de eklenince Avusturya'nın en az on yıl sürecek ve epey pahalıya mal olacak bir yeniden silahlanma programı başlatması da şart hale gelmiş oluyordu. Bizatihi bu korkularla, Avusturya-Macaristan 1888'den beri ilk defa ordu mevcudunda büyük bir artırıma gitmek yolunu seçecek, bu da savunma amaçlı olup olmadığına bakmaksızın Rusya'yı derhal harekete geçirmek için yeterli olacağı cihetle, kötüye giden sarmal daha da sürat kazanacaktır.

Avusturya-Macaristan 1912 yılında, müttefiki Almanya da 1913'te çıkarttıkları kanunlarla ordu mevcudunu arttırmaya başlamış, Avrupa ittifak sisteminin otomatizmi içinde Fransızlar bu gelişmeyi öncelikle askerlik süresini üç yıla çıkartmak; ayrıca, müttefikleri Çarlık Rusyası'na askeri-stratejik amaçlı demiryolları inşası ve büyük çaplı bir askeri modernizasyon için yeni kaynaklar sağlamak suretiyle cevaplandırmıştır. Böylece, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın Balkanlar'daki yeni stratejik durum karşısında almaya başladıkları askeri tedbirler, Fransa'daki *réveil* (uyanış) hareketi ve Rus ordusundaki yenileşme sürecine güç kazandırmış oluyordu. Bu süreçte Fransa "Plan XVII" olarak bilinen ofansif nitelikli yeni stratejik planlamasını harekete geçirmiş, Rusya ise yine ofansif anlayışa dayanan Plan 20'yi ortaya çıkarmıştı.[306]

Netice itibarıyla, Balkan Harpleri öncesinde Büyük Güçler arasında sadece Almanya'nın, o da Fransa ve müttefiki Çarlık Rusyası'yla aynı anda savaşmak durumunda olmasından kaynaklanan ofansif nitelikli bir askeri-stratejik planı varken, harplerin hemen sonrasında kıta Avrupası'ndaki Büyük Güçlerin her biri ilk saldırının inisiyatifi de ele geçirmiş olacağı ana varsayımına dayanan ofansif planlara geçmişti. Bu yeni askeri planlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir daha esaslı bir denge unsuru olarak Balkanlar'a geri dönemeyeceğinin meydana çıkmasıyla beraber Avrupa'da siyasi durumun daha da kötüye gittiğine işaret etmek-

305. David Stevenson, a.g.e., s. 256.

306. Plan XVII, daha bir müddet önce askerlik süresini üç yıla çıkartan Fransa'nın ofansif anlayışa dayalı bir temerküz, yığınlaşma planlaması olarak görülebilir. Rusya ise Plan 20'de hem Almanya hem Avusturya-Macaristan'a aynı anda süratli ofansif harekâtlar başlatılmasını öngörmekteydi. Buna göre, esas vurucu harekât yine Avusturya'ya yönelik olacak olmakla birlikte, Almanya önceki planlamaların aksine daha öne çıkartılmıştı.

tedir. Kendi minvalinde seyreden Büyük Güçler arasındaki ilişkilerin bilinen mecrası, yani salt Avrupa odaklı bir izah, ortaya çıkan bu kötüleşmenin birden vardığı bu noktayı anlamak için yeterli değildir. Bu sebeple, Balkan Harplerinin dengeleri alt üst etmek suretiyle Avrupa'yı uçurumdan aşağı iten süreci son anına doğru kuvvetle itmiş olmaktan da öte, Büyük Güçleri de daha radikalleştirmiş ve ofansif planlara doğru sürüklemiş olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Bu noktada, ortaya çıkan askeri çerçeveye bir miktar daha yakından bakmak aydınlatıcı olacaktır: Yukarıda sözü edilen arttırımlar, 1913 yılı itibarıyla Rusya'nın 1.300.000 Fransa'nın ise 700.000 askeri cepheye sürmelerine olanak tanıyacak kapasitelere kavuşmaları anlamına gelmekteydi. Buna karşılık, Almanya'nın asker sayısı 782.000 idi. Avusturya-Macaristan savaş alanlarına 400.000 asker sürebilecek olsa da, karşısına bir o kadar da asker çıkartabilecek olan Sırbistan ve Karadağ'ı da artık hesaba katmak, ordusunun yarıya yakın bir bölümünü Balkanlar cihetinde konuşlandırmak zorundaydı. Bu halde ise Rusya'ya karşı Galiçya cephesi iyice zayıflıyor, Almanya'nın doğu cephesi Rus saldırısına daha açık hale geliyordu. Almanya doğu cephesini güçlendirmeye kalkışacak olsa, bu defa da İngiltere'den ilave yardım görecek Fransız kuvvetleri karşısında zayıflamış olacaktı. Dahası, Rusya Fransızların mali yardımıyla demiryolu ağını genişletmekte, bu sayede Schlieffen Planı'nda varsayılanın aksine, Doğu Prusya'ya çok daha süratli asker yığmasını sağlayacak bir seferberliği gerçekleştirmesine imkân tanıyacak bir stratejik üstünlüğe el atmakta, böylece de Almanya'nın askeri harekât planının esasını oluşturan, çift cephede savaş vermek zorunda kalmamak için cephelerden birini önceden ortadan kaldırmak mantığını boşa çıkartmaktaydı.

İngiliz Genelkurmayı daha 1910 yılında elindeki istatistiklere ve orduların büyüme hızına bakarak Sırp ve Bulgarların birleşmesi halinde Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'da kolay bir zafere ulaşmasının hiçbir şekilde mümkün olmayacağı saptamasında bulunmuştu.[307] Tüm bu sebeplerle, Balkan Harpleriyle birlikte Avrupa siyaseti de iyice tehlikeli bir noktaya oturmuş, A.J.P. Taylor'un tanımlamasıyla, Balkan müttefiklerinin zaferi, Habsburglar için "tamiri imkânsız bir felaket" olmuştu.[308]

307. David French, *British Strategy and War Aims 1914-1916*, s. 30.

308. Aktaran John Charmley, *Splendid Isolation?...*, s. 382.

O sırada Almanya'da emekliliğini geçiren, Baron von der Goltz, Kayzer Wilhelm ve Bethmann Hollweg'e gönderdiği özel bir mektupta, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi sonucunda Balkanlar'da ortaya çıkan durum muvacehesinde Habsburg İmparatorluğu'nu artık çok daha çetin bir mücadelenin beklediğini, bu sebeple de İtilaf Devletleri'yle meydana gelecek bir savaşta Avusturya'nın katkısının çok sınırlı olacağının muhtemel görülmesi gerektiğini belirtiyor, şu halde de Almanya'nın hazırlıklarını o güne dek olduğundan çok daha kapsamlı ve etkin gayretlerle sürdürmesinin şart hale gelmiş olduğu görüşünü serdediyordu.[309]

Balkan Harplerinin Avrupa siyasetine doğrudan yansımaları bahsinde yaşanan çok önemli bir diğer gelişme ise, Fransa'yla Rusya arasındaki ittifakın kapsamının Rusya'nın Avusturya-Macaristan'a saldırmasından kaynaklanacak genel bir savaşı da kapsayacak şekilde genişletilmiş olmasıdır.[310] Daha çok kısa bir süre önce Poincaré'nin Sırbistan-Bulgaristan ittifak anlaşmasını askeri ekleriyle birlikte görür görmez Fransa'nın Balkanlar'dan kaynaklanan bir savaşta Rusya'yı desteklemeyeceğini söylediği hatırlanacak olursa, Rus diplomasisinin büyük bir başarısının söz konusu olduğu, Balkan Harpleri sonrasında oluşan ortamı lehine kullanabildiği görülecektir. Fransa, Temmuz 1914 Krizi'nde yine Balkanlar'daki bir mesele yüzünden savaşa doğru ilerleyen Çarlık Rusyası'na bir müttefik olarak tüm desteği vermeye hazır olduğunu bildirecektir. Bu da Birinci Dünya Savaşı demektir.

Böylece, Balkanlar'ın içeriğinde bulunan çok-etnililik ve rakip milliyetçilikler olgusunun Avrupa'yı en doğrudan şekillerde etkilememesini sağlayagelmiş, belki de şok-emici olarak tanımlanabilecek esas unsurun Osmanlı varlığı olduğu unutulmuş, Avrupa'daki bloklar saflarını sıklaştırınca, her şeyi içine çekme istidadındaki kara delikler gibi büyüyen karşıtlıklar da iyice derinleşmiştir. Berlin'deki Fransız Büyükelçisi Jules Cambon, Poincaré'ye gönderdiği özel bir mektupta, Alman meslektaşlarını "hiç bu kadar endişeli ve zihnen meşgul, derinlere dalıp gitmiş görmediğini" söylüyordu. Stratejik dengeler alt üst olmuş, Balkanlar Avrupa ittifak sistemini etkilemesi mukadder bir karışıklık içine sürüklenmişti.[311] Büyük Güçler, emperyalist mantığın ve güçler hiyerarşisindeki yerini kaybetmemek güdüsünün içinde

309. Ulrich Trumpener, "Germany and the End of the Ottoman Empire" s. 124.

310. F.R. Bridge and Roger Bullen, a.g.e., s. 172.

311. David Stevenson, *Armaments* ..., s. 249.

geliştirdikleri önyargı kümeleriyle hareket etmekte, siyasi-jeopolitik üstünlük tesis etmeye çalışmaktadır. Bu mantık, aynen Temmuz 1914'e taşınacaktır.

* * *

Balkan Harplerinin Türkiye açısından aynı zamanda stratejik bir alt üst oluşu da beraberinde getirmiş olduğu çok iyi anlaşılmak durumundadır. Zira Osmanlı İmparatorluğu Batı'da az çok İstanbul'un çizdiği bir sınıra gerilediğinde, sonunu getirebilecek iki Büyük Güç olan İngiltere ve Çarlık Rusyası'nın önüne de küçülmüş ve çaptan düşmüş bir halde çıkmak zorunda kalıyor, bu ortamda da temel varsayım, Osmanlılar için yeni, daha derin ve baş edilmesi çok daha zor zafiyetlerin söz konusu olduğu, Avrupa'da sona ermiş Osmanlıların Asya'da tutunmasının da beklenemeyeceğine dönüşüyordu. Artık içeride Osmanlı unsurları da dahil olmak üzere, her yerde imparatorluğun ayakta kalma kapasitesi sorgulanmakta, bu ihtimale karşı bir an evvel pozisyon almak gerektiği inancı galebe çalmaktadır. Daha yalın bir ifadeyle, Balkan Harpleri sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun beka sorunu çok daha fazla öne çıkmış, kısa süre sonra Liman von Sanders Krizi'nde de görüleceği üzere, çarlığın stratejik bakışına da yeni bir aciliyet zerk edilmiştir.

Meseleye bu açıdan yaklaşıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun niçin aslında Balkanlar'dan ayrılış anında sona ermiş olduğu da akla gelmektedir. Batı Anadolu'yu, neşet ettiği Söğüt, İznik ve Bursa'yı, önceki başkenti Edirne'yi Avrupa'da bilen, İstanbul'un fethiyle kendisine yeni bir vücut bulup en görkemli bir gökkubbenin altına yerleşen imparatorluk, hiçbir zaman, özellikle de Yükselme Devri'nde ne esasları, ne de esaslı açılımları, ne de esasları itibarıyla bir Asya devleti olarak kavramsallaştırılmış değildi. Devlet-i Aliye, aynı zamanda bir Avrupalı olarak algılanıyor ve öyle tahayyül ediliyordu. İstanbul ve Edirne dışındaki Avrupa kaybedilince, Osmanlıların geleceği hakkında ne zamandır süregelen büyük tereddütlerin de süratle siyasi plana taşınmaya başlanması kaçınılmazdı.

Örneğin, Berchtold 17 Ocak 1913 günü İskenderun Başkonsolosu Petroviç'e gönderdiği telgrafta, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki geleceğine ilişkin görüşlerini soruşturmuştur. Berchtold, neticede Libya ve Makedonya külfetlerini üzerinden atmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden örgütlenme ve to-

parlanma imkânı bulabileceği ihtimali de olduğunu izharla, bunun yine de mümkün olmaması halinde Avusturya'nın paylaşıma uğrayacak Osmanlı topraklarında diğer Avrupalılardan, özellikle de herhalde Büyük Güçler hiyerarşisinde kendilerinden bir basamak altta gördükleri için olacak, İtalya'dan geri kalamayacağına işaret eder. Bu minvalde, İtalya'yla Ege'de karşı karşıya gelmek istemeyecekleri gibi, Bağdat Demiryolu güzergâhı üzerindeki Alman nüfuz sahasından da uzak durmak zorunda olduklarını belirtir. Haritaya bu anlayışla bakınca, Marmaris-Mersin arasındaki sahil şeridinin müsait gözüktüğünü söyler ve Petroviç'ten bölge hakkında gizlice bilgi toplamasını; buranın kolonizasyon için işe yarayıp yaramayacağını ortaya çıkarmasını ister.[312]

Altı hafta süreyle bölgeyi dolaşan Petroviç, Viyana'ya heyecanlı bir rapor gönderir ve her bakımdan "mükemmel" olan bölgenin Avusturya'ya kalmasını sağlayacak siyasi zeminin Almanlar piyasaya çıkmadan bir an önce hazırlanması gerektiğini, bu yolda Alanya'da bir konsolosluk açılmasını, özellikle de Avusturyalı yatırımcıların dikkatlerinin bölgeye yöneltilmesini önerir. Berchtold, 29 Mayıs günü Pallavicini'ye Alanya'da bir konsolosluk açılması talimatını verir. Fakat Avusturya Anadolu'daki bu koloni arayışını Almanya'yla eşgüdüm içinde yürütmediği için, daha kısa süre önce Almanya'yla İtalya'nın Alanya'nın batısının İtalyan nüfuz sahası olarak belirlenmesi üzerinde anlaşmış olduklarını bilmemektedir. Bu durum ortaya çıkınca, Avusturya Büyükelçisi Berlin'de Dışişleri Genel Sekreteri'ne yakınacaktır:

> Evet, bugün için limanlardan, demiryollarından bahsediyoruz; fakat herkes bunların modern fetih metotları olduğunu biliyor. Karşılığında bir şey almadan İtalya'nın Anadolu'da büyük bir toprak parçasının üzerine konmasına izin veremeyiz. Böyle bir gelişme, Akdeniz'deki dengelerin aleyhimize değişmesi demektir ki, buna da seyirci kalamayız.[313]

Bu ifadeler, Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu topraklarının yaklaşan bölüşümünde payına düşeni alamama endişesini açığa vurur. Anadolu'dan kendisine bir şeyler çıkartamaması halinde Avusturya prestij kaybına uğrayacak, Habsburgların

312. F.R. Bridge "Tarde Venientibus Ossa: Austro-Hungarian Colonial Aspirations in Asia Minor: 1913-1914", s. 319-320.

313. F.R. Bridge, "Tarde Venientibus Ossa...", s. 323.

zayıflamaya devam eden bir Büyük Güç olduklarına işaret eden bir gelişme daha ortaya çıkmış olacaktır.

Fransa da diğer Büyük Güçler gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun gittikçe yaklaştığına inandığı çöküşü sonucunda eline ne geçirmesi gerektiği üzerinde kafa yormakta, Balkan Harpleri ertesinde Poincaré, "Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılacağı zaman gelecektir. Bizim de sofradan eksik kalmamamız için hazırlanmamız gerekli hal alıyor" demiştir.[314] Böylece, dosyalar oluşturulur, pozisyonlar belirlenir ve nihayet 6 Kasım 1913 günü Poincaré'nin başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Fransa'nın kuzey Suriye'ye odaklanması ve Şam-Hama hattının da ilerisine geçilerek, İskenderun ve Halep'i de içine alacak bir bölge üzerinde Fransız nüfuzunun yoğunlaştırılmasına karar verir.[315]

Fransa, Osmanlı İmparatorluğu bağlamında Almanya'yla da bir anlaşmaya varmak istemiştir. Paradoksal gözükebilecek bu durum, aslında Poincaré'nin temel yaklaşımlarının bir sonucudur: Fransız Cumhurbaşkanı, kıta Avrupası'ndaki sorunlarda Avrupa ittifak sisteminin gereklerine tümüyle uyulmasından yanaydı. Böylece, Avrupa'da iki blok karşı karşıya durmaya devam etmeliydi, bu da güya bir denge oluşturmaktaydı. Buna karşın, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması söz konusu olunca daha farklı davranmak, ittifak sistemlerinin dar kalıpları içine sıkışmaksızın anlaşmalara varmak mümkün olmalıydı.

Almanya'yla müzakerelerin sonuçları kısa sürede alınmış, Fransa 15 Şubat günü Bağdat Demiryolu'nun finansmanına katılmaya dahi karar vermiş, ayrıca, Hama-Halep ve Trablus-Humus hatları ve bunların etrafındaki geniş bir alanı kendi nüfuz sahası olarak Almanya'ya kabul ettirerek, karşılığında Almanya'nın Anadolu ve Bağdat Demiryollarının geçtiği bölgelerde nüfuz sahaları tesisini ve Bağdat Demiryolu'nun Halep ve İskenderun'a bağlanmasını kabul etmiştir. Gerçekten de, Fransa-Almanya görüşmelerinin Şubat 1914'te yeni nüfuz sahaları üzerinde karar kılınmasıyla sonuçlanmış olması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'da kalan bölümünün Büyük Güçler arasında paylaşılması sürecinin Birinci Dünya Savaşı'ndan da önce başladığına ve zaten nereye kadar varmış olduğuna işaret eden en somut bir gelişme olarak görülmek gerekir.

Tabii, güya Osmanlıları Trablusgarp'ta barışa zorlamak için

314. John F.V. Keiger, *France and the Origins of the First World War*, s. 119.

315. L. Bruce Fulton, "France and the End of the Ottoman Empire", s. 159-160.

Oniki Adalar'ı işgal eden İtalya da Balkan Harpleri sonrasında gelinen yeni eşiği görmüştür. Şimdi işgali devam ettirmekte, Adalar'dan ayrılmak için Osmanlıların Libya'yı tamamen terk etmesini istemek gibi ne anlama geldiği belli olmayan bir taleple ortaya çıkmaktadır. Dahası, inanılması güç bir pişkinlikle Adalar'ın idaresinden kaynaklanan masraflarının da Osmanlı hükümeti tarafından tazmin edilmesini istemektedir. Bu da aslında Ege ya da Batı Akdeniz'deki Anadolu topraklarına pey sürmektir. Hiç kimse İtalyanların şimdi bir pazarlık kozu olarak kullanmaya başladığı Ege Adalarını terk edeceğini düşünmemektedir.

Almanya da Osmanlıların geleceklerini yaratabilme kapasitesi hakkında diğer Büyük Güçlerden farklı düşünüyor değildi. Dışişleri Bakanı Jagow, Ocak 1913'te karşılaştığı Roma'daki İngiliz Büyükelçisi'ne Osmanlıların Asya'da dahi artık tutunabileceğini sanmadığını söylemişti.[316] Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmeleri en iyi izleyenler arasında sayılabilecek bir isim olan Deutsche Bank Direktörü Dr. Gwinner, Balkanlar'dan sonra parçalanma sırasının Anadolu'ya geldiği kanaatinde olduğunu saklamaya gerek görmüyordu. Alman Dışişleri'nde hazırlanan haritalarda, Anadolu'daki *arbeitszonen*[317] farklı renklerde gösterilmekte, Almanlar Anadolu'nun paylaşılmasında kendilerinin de "hakları" olduğuna inanan müttefikleri Avusturyalı ve İtalyan diplomatlarla bu renkli haritalar üzerinden konuşmaktaydılar.

Nitekim 1906'dan beri Habsburgların İstanbul'daki Büyükelçisi olan Pallavicini, Veliaht Prens Arşidük Franz Ferdinand'a Saraybosna'da yapılan suikasttan bir gün önce, 27 Haziran 1914 günü Viyana'ya gönderdiği bir telgrafta, Almanya'nın politikası 1912'ye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün muhafazası yönünde olmuşken, Balkan Harplerinden sonra Almanya'nın "muhafaza etmek" fikrinden vazgeçerek, "bölme" seçeneğine yöneldiğini, Türklerin de farkında olduğu bu yeni yönelimin Osmanlı-Almanya ilişkilerini zorladığını bildirmişti.[318]

Gerçekten, Balkan Harplerinin Osmanlılar açısından en önemli jeopolitik sonuçlarından biri de zaten çok gerilere kaymış bulunan müttefik cezbedebilme kapasitesinde meydana gelen çok

316. H.S.W. Corrigan, "German-Turkish Relations...", s. 145.

317. *Arbeitszonen*, çalışma sahaları anlamına gelmektedir. Dışişleri Bakanı Jagow, bu tabiri kendisine göre İngiliz emperyalistlerinin buluşu olan *"zone of influence"* (nüfuz sahası) tabirinden hoşlanmadığı için tercih ediyordu. Neticede, her ikisi de aynı şeyi, emperyalist duhulu ifade etmektedir.

318. H.S.W. Corrigan, "German-Turkish Relations...", s. 145.

güçlü aşınmalardır. Balkanlar'da kendisini muhafaza edebilmiş, yenilenme yollarına kararlılıkla girebilmiş bir imparatorluğa bakış, tabii ki çok farklı olacaktı. Ne var ki, Pallavicini'nin yukarıdaki telgrafında da işaret ettiği üzere, Almanya dahil hiçbir Büyük Güç, Osmanlıların müstakbel bir müttefik olabileceğini düşünmüyordu.

Çerçeve ve şartlar değiştirilmedikçe, diğer güçlerle ilişkilerde ancak özgül ağırlıktan doğabilecek muvazene ve doğru simetriler sağlanmadıkça, uluslararası siyasette elde edilebilecek pek bir yeni sonuç da yoktur. Osmanlılar yine hep o aynı temel yoksunluklarıyla, bir güç olarak kendilerini ifade edememe, bunun formülasyonunu öne süreememe halinden kaynaklanan sonuçlarla baş başa kalmışlardı.

* * *

Balkan Harpleri sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki yüzölçümü 169.845 km²'den 28.282 km²'ye düşmüş, Osmanlılar Avrupa'daki topraklarının yüzde 83'ünü kaybetmiştir. Yanya, Kosova, İşkodra, Selanik, Manastır, Girit ve Ege Adaları bu müthiş kaybın başını çekmektedir. Artık, Osmanlıların eski payitahtı Edirne, yüzyılların ardından Balkanlar'da elde kalan tek yadigârdır. Büyük Güçler ise geri kalan Osmanlı topraklarının, daha üstün bir medeniyete mensup olanların eline geçtiğini zannetmektedir. Ne var ki, Balkan Harplerinin hemen ardından Birinci Dünya Savaşı'nın kopmuş olması, Türkiye'de dahi tarihin bu en önemli kesitinin geri plana atılmasına yol açmış, Balkan Harpleri üzerinde hiçbir şekilde yeterince durulmamıştır.[319]

Halbuki en yalın haliyle dahi anlatılacak olursa, Balkan Harpleri sona erdiğinde Osmanlılar imparatorluklarının en fazla kalkınmış, Batı'dan gelen dönüştürücü etkilere en fazla açık, kendisine sadece bir Şark ve Ortadoğu değil, bir dünya imparatorluğu olma vasfını bahşeden ve hep bu büyüklüklere geri dönebilmek kapasite ve potansiyelini barındırabilmesini sağlayan, Doğu Roma olmak iddiasını üstlenebilmesinin gerçek temeli olan İstanbul'u sahiplenmesinden bile önce ayak bastığı toprakları kaybetmiş, sı-

319. Bu durumun ortaya çıkmasında resmi tarih anlayışının da büyük payı olduğunu söylemek gerekir. Yazar, Harvard Üniversitesi'ndeyken, Türk Tarih Kurumu'nun yayın organı olan *Belleten* dergisinin Nisan 1938'de yayımlanan ilk sayısından 2009 yılına kadar olan tüm sayılarını teker teker taramış olmasına karşın Balkan Harpleri hakkında kayda değer tek bir makale ya da yoruma rastlayamamıştır. Bu husus, çok büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı için de geçerlidir.

nırlarının Adriyatik'ten Meriç Nehri'ne çekilmesi ve Rumeli'nin son bulmasıyla imparatorluğun ekseni kadar sıklet merkezi de tüm jeostratejik anlam ve sonuçlarıyla birlikte Doğu'ya kaymış, sürdürebileceği özlemler ve önüne çıkacak yollar bakımından Türkiye'nin dünyası ilelebet değişmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus kayıpları konusunda en yetkin araştırmacı olarak kabul edilen Justin McCarthy, Balkan Harpleri sırasında birçoğu Hıristiyan silahlı güçlerce katledilen Osmanlı Müslümanlarının sayısını 1.450.000 olarak ortaya koymuştur.[320] Halbuki Türkler ve Müslümanlar 1912'de Osmanlı Avrupası'nda küçük bir farkla çoğunluğu oluşturuyordu. Balkan Harpleri sonunda, Osmanlı Balkanlarındaki Müslümanların yüzde 27'si ölünce, [321] belirgin bir şekilde azınlık konumuna gelmişlerdi.

Yunan tarihçi Stavrianos, Balkan Harplerinin tam öncesinde Ege Makedonyası'nda yaşayan nüfusun dökümünü 326.426 Bulgar, 40.921 Müslüman Makedonyalı, 289.973 Türk, 4.240 Hıristiyan Türk, 240.019 Rum, 13.753 Rum Müslüman, 5.584 Müslüman Arnavut, 3.291 Hıristiyan Arnavut, 45.457 Hıristiyan Ulah, 3.500 Müslüman Ulah, 59.560 Yahudi, 29.803 Roman ve 8.100 diğer şeklinde yapmış; bugün tamamen Rumlarla meskûn Selanik'in nüfusunun o tarihte yüzde 45 Yahudi, yüzde 20 Bulgar, yüzde 20 Türk ve yüzde 15 Rum olduğunu belirtmiştir.[322] 1882'den 1895'e dek Yunan Başbakanı olan Trikoupis, büyük hesaplaşma geldiğinde, kimin kazanacağına bağlı olarak Makedonya'nın nüfusunun ya tamamen Yunan, ya da tamamen Bulgar olacağını söyleyerek[323] Balkan Devlet adamlarının bakış açısını ortaya koymuştu. Türkler, o büyük "hesaplaşmayı" Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'a karşı kaybettikleri için Balkanlar'da barındırılmamışlardır.

Bulgar Başbakanı Geshov bile, Bulgar ordularının kısa sürede gösterdiği başarıya inanamamış, bir "mucize" gerçekleştiğini ve "toplam nüfusu 10 milyonu geçmeyen dört küçük ülkenin 25 milyon nüfusu olan bir Süper Gücü devirdiğini" belirtmişti.[324]

Marriott, Sırpların ne hissetmiş olabileceğini şöyle aktarır:

320. Justin McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims*, s. 135-164, 399.

321. Justin McCarthy, "Kim Başlattı?", s. 25.

322. John Shea, *Macedonia and Greece: The Struggle to Defne a New Balkan Nation*, s. 100.

323. ibid.

324. J.A.R. Marriott, *Europe and Beyond: A Preliminary Survey of World Politics in the Last Half Century, 1870-1920*, s. 237.

> Kumanova'da üç gün süren şiddetli çarpışmalar sonucunda Türkler yenilmiş, Sırplar Kosova'nın kirini o tarihi ovada nihayet silmişlerdi. İşte beş yüzyıldan beri sabırla bekledikleri, bir gün geleceğinden hiçbir zaman şüphe duymadıkları o intikam anını yaşıyorlardı. Türkler Üsküp'ü boşaltmış, muzaffer Sırp ordusu eski başkentine girmişti. Şimdi büyük bir sualle karşı karşıya kalmışlardı: Adriyatik'e doğru mu yoksa Ege'ye doğru mu ilerlemeliydiler?[325]

İngiliz müesses düzeninin en tepe noktasındaki isimlerden Lord Cromer, Balkan Harbi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nca kaybedilmesinin akabinde, Avrupa'ya her zaman yabancı kalmış Türklerin, Avrupa medeniyetinin en temel gereklerini yerine getirmek hususunda bariz bir yeteneksizlik gösterdiklerini, Boğaz'ı geçtikleri andan itibaren güç ve pozisyonlarının temel direği olmuş o askeri etkinliklerini muhafaza etmeyi de nihayet beceremediklerini söylüyordu[326] ki, bu da şüphesiz bir sevinç çığlığıdır.

Tarihin bu dönemecinde böylesine temel bir zafiyetin meydana çıktığı an, aynı zamanda Osmanlılar ve ancak onların ayağa kaldırıp kendine getirebileceği Şark'ın talihinin de döndüğü andır. Yenilginin bozgunuyla imparatorluğun yaşam dinamikleri sönmeye yüz tutmuş, devletin kuvvet ve kudretinin en derin ve sağlam köklerinin, siper ve korunaklarının bulunduğu Anadolu'nun dahi artık bir arada tutulmasının mümkün olamayacağı düşünüldükçe de Osmanlıların nihayet ihmal edilebilir ölçeklere sahip, pek kendi halinde bir devlet statüsüne indirgenebileceğine dair umut ve beklentiler artmıştır. Osmanlılar için seçeneklerini iyice yok edip önlerini kapatan, geleceğin sınırlarını çizen de sonlarının geldiğine dair oluşan bu inanç olmuştur. Balkan Faciası'nın gerçek niteliği ancak bu vukuf içinde anlaşılabilir.

325. J.A.R. Marriott, a.g.e., s. 238.

326. a.g.e., s. 230.

X

Şark Meselesi'nin kalbi olarak İstanbul ve Boğazların uluslararası siyasette yeniden öne geçişi

> İstanbul kimin olacak? Büyük sual, meselenin esası daima budur!
>
> Napoléon

Napoléon, yukarıdaki gözlemini Fransa'nın denizlere hâkim olma iddiasını sona erdiren Trafalgar yenilgisinden üç yıla yakın süre sonra, Mayıs 1808'de St. Petersburg'daki büyükelçisine yazmıştı.[327] "Rusya, Boğazları eline geçirecek olursa, Toulon'un da, Napoli'nin de, Korfu'nun da kapısına dayanır" ifadeleriyle devam eden Napoléon'un zihni o sıra çarlığın Akdeniz'de giderek artan faaliyetleriyle meşguldü.

Kuşkusuz, on dokuzuncu yüzyılın jeopolitiğinde Çarlık Rusyası birden serbestçe Akdeniz'e inmeyi başardığı an dünya da değişebilirdi. Bu yüzden, İstanbul ve Boğazlar meselesi, Şark Meselesi'nin kalbinde yatıyordu. İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde, 1841 Londra Konferansı'nda kararlaştırılan Boğazlar Rejimi uygulamaya konulduğundan o yana yetmiş yıla yakın süre geçmişti. Kırım Harbi sonrasında toplanan 1856 Londra Konferansı'nın yanı sıra 93 Harbi sonrasında toplanan 1878 Berlin Kongresi'nde de teyit olunan 1841 düzenlemelerine göre, Osmanlı İmparatorluğu bir çatışmanın muharip taraflarından olmadığı sürece Boğazlar Osmanlı olmayan tüm savaş gemilerine kapalı tutulmaktaydı. Osmanlılar, savaş zamanında tarafsız statülerini muhafaza ettikleri müddetçe, yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan giriş yapmalarını engellemek yahut Boğazlarda yirmi dört saatten fazla vakit geçiren yabancı savaş gemilerine el koymakla yükümlüydüler. Söz konusu anlaşmalar ticari gemiler için bir uygulama öngörmemiş olduğundan, Osmanlı-

327. C.F. Aspinall-Oglander, *History of the Great War Military Operations: Gallipoli*, Cilt I, s. 1.

lar barışta olduğu müddetçe tüm ticari gemiler Boğazları serbestçe kullanabilmekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu açısından, Boğazlar ne Çarlık Rusyası'nın istediği gibi sadece Karadeniz'e sahildar olan devletlerin savaş gemilerine, ne de İngiltere ve Fransa'nın istediği gibi tüm devletlerin savaş gemilerine açık tutulabilirdi. Zira birinci halde Osmanlılar yardım görebilecekleri bir müttefikleri olmaması halinde çarlığın iyi niyetine terk edilmiş, ikinci halde ise Osmanlılar Boğazlara sahip olmalarından kaynaklanan en esaslı özellik ve avantajlarını yitirmiş, Boğazlar savaş halinde her isteyenin geçebileceği basit bir suyoluna dönüşmüş olacaktı. Bu çerçevede, tüm yabancı savaş gemilerinin Karadeniz'e girişini engelleyen, böylece ne Batılı Büyük Güçlerin, ne de çarlığın taleplerini karşılayan, fakat bir denge noktası da oluşturan 1841 düzenlemeleri, esas itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun yüksek çıkarlarıyla örtüşmekteydi.

Öte yandan, 1841 rejimi pratikte Çarlık Rusyası'nın da işine gelmiyor değildi. Zira yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verilmemesi, günün birinde Batılı Büyük Güçlerle girişilebilecek bir çatışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsız kalması devam ettirilebildiği müddetçe Karadeniz'in Rusya için ilave bir cepheye dönüşmesi ihtimalinin de önünü kapatmış oluyordu. Şu halde, Rusya'nın itirazları, ancak ve ancak Karadeniz'de gerçekten de açık denizlerde diğer Büyük Güçlere yönelik güç yansıtması amacıyla kullanabileceği ölçüler ve kudreti haiz bir donanmaya sahip olduğu andan itibaren bir anlam kazanabilirdi. Bu işlevselliğe sahip bir donanmanın yokluğunda, Batılı Büyük Güçlere ait savaş gemilerinin Karadeniz'de peyda olabilmelerinin engellenmiş olması, aslında çarlığı da koruyan bir düzenlemeydi. Yumuşak karnı Karadeniz'den saldırıya açık olan Rusya, İngiliz veya Fransız donanma unsurları Karadeniz'e girecek olursa, bunlar karşısında üstünlük sağlayamayacağının farkındaydı.

Neticede, çarlığın bilinen taleplerini retorik planda sürdürüp statükoya fazla ses çıkarmaması normaldi. Nitekim, çarlığın Dışişleri Bakanı Muraviev, 1897'de İstanbul'a atanan Büyükelçi Zinoviev'e Rusya'nın Yakındoğu'daki büyük hedefini ve Boğazların olağanüstü önemini hiç aklından çıkarmaması gerektiğini, lakin, bunun o günün meselesi olmadığını; Rusya bütün enerjisini bu hedefler üzerinde yoğunlaştırabilecek düzeye gelinceye değin bu meselenin tehir edilmesi gerektiğini söylemişti.[328] Boğazların ele

328. Alan Bodger, "Russia and the End of the Ottoman Empire", s. 78.

geçirilmesi, Bakanlar Kurulu dahil, hemen her düzeyde ve sıklıkla "Rusya'nın yirminci yüzyıldaki en önemli misyonu" olarak tanımlanıyor, devlet adamlarına düşen başlıca ödev olarak görülüyordu.

Batılılar da yine aynı nedenle, yani Rusya'nın kayda değer nitelikte bir Karadeniz donanmasının yokluğunda, herhangi bir devletin savaş gemilerinin Boğazlara girişine izin verildiği an bu imtiyazın diğer tüm devletlere de teşmil edilmesi gerekeceği şeklindeki söylemlerini sorunsuzca muhafaza edebildiler. Bu çerçeve, Rusya 1905'te Japonya önünde aldığı yenilgi sonrasında Karadeniz'e yeniden el atmak ihtiyacını hissedip, güçlü bir donanmanın inşasına yöneleceği ana değin uzun yıllar devam etmiş, İstanbul ve Boğazlar Meselesi uluslararası siyasette en üst sıralara tırmanmamıştı.

İngiltere ise Antant anlaşmaları öncesi dönemde Boğazlar Rejimi'ni zaman zaman da kıskançlıkla savunmaya devam etmişti. Öyle ki, 1892 yılında Osmanlılar Rusya'yla bir ticaret anlaşması akdedilmesi üzerinde çalışırlarken, İngiliz Büyükelçisi Clare Ford taslağın 17. maddesine itiraz ederek, Karadeniz'in münhasıran bir Rus-Türk denizi olarak görülemeyeceğini, Romanya'yla Bulgaristan'ın da sahildar devletler olduğunu ileri sürmüştü. Bir süre sonra anlaşmanın imzalanması ihtimali güçlenince, Dışişleri Bakanı Lord Rosebery, büyükelçiye Babıâli nezdinde girişimde bulunarak, İngiltere'nin anlaşmayla Rusya'ya sağlanmış olacak tüm hakların aynen İngiltere'ye de verilmiş olduğunu kabul etmekte hiçbir tereddüt göstermeyeceğini Osmanlı hükümetine bildirmesini istemişti.[329]

Öte yandan, Başbakan Balfour'un talimatıyla Şubat 1903'te hazırlanan bir muhtıranın, İstanbul ve Boğazlardaki statükonun muhafazasının artık İngiltere'nin öncelikleri arasında yer almadığı saptamasında bulunmuş olması oldukça ilginçtir.[330] Muhtırayı hazırlayan İmparatorluk Savunma Komitesi, İngiltere'nin Mısır'daki idaresini daha da güçlendirmiş olduğunu göz önünde tutmuş, Rus savaş gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmeleri, hatta Rusya'nın Boğazları işgal etmesi halinde dahi Akdeniz'deki stratejik durumun İngiltere'yi zarardide edecek şekilde değişmiş görülemeyeceği kanaatine varmıştı.[331]

329. I.F.D. Morrow, "An Unpublished Memorandum on the Straits Question by Baron von Aehrenthal" s. 85.

330. George Monger, *The End of Isolation: British Foreign Policy, 1900-1907*, s. 280.

331. British Documents IV, s. 58-60.

Daha ileri bir tarihte, Mart 1907'de Antant görüşmeleri henüz başlamışken, Grey İzvolski'ye iki ay sonra Reval'de tekrarlayacağı bir düşüncesini ifade edecek, "Tüm bu görüşmelerimiz sırasında, Rusya'yla iyi ilişkilerin ezeli siyasetimiz olan Boğazları Rusya'ya kapatmak ve her büyük Avrupa konferansında ağırlığımızı Rusya'ya karşı koymaktan vazgeçmemiz anlamına geldiğini hissettim" diyecektir.[332] İzvolski'nin de bu ifadeler karşısında, "Boğazların Rusya'ya kapatılmasının İngiliz siyasetinin artık yön verici ilkelerinden biri olmadığını" öğrenmekten duyduğu büyük memnuniyeti izhar etmiş olmasına hiç şaşmamak gerekir.[333] Yukarıdan hatırlanacağı üzere, Grey, İlhak Krizi sırasında da İzvolski'ye aynı hususları tekrarlamış, İngiltere'nin niyetinin Boğazları Rusya'ya kapatmak olmadığını bir kez daha tasrihle, iki ülke arasında karşılıklı iyi niyetin kalıcı olarak sağlanabilmesi için bu vurgulamayı yaptığını söylemişti.[334]

İngiltere'nin geleneksel pozisyonuna gittikçe daha az tutunduğu görülüyordu. Boğazların Rusya'nın suyolu haline getirilemeyeceği umdesi İngiliz siyasetine yıllarca yön vermiş ana ilkelerden biri iken, şimdi bundan vazgeçilmekte olduğu zannı uyanmış, söylentiler etrafta yayıldıkça duraksama ve itirazlar da başlamıştı. Paris Büyükelçisi Bertie, Grey'in özel sekreteri Tyrell'e 12 Ekim 1908 tarihinde şunları yazıyordu:

> Boğazları mı verecek mişiz? Kamuoyu, Rusya'yla Antant'ın fiyatının kısmen de Rusya'nın Boğazlara yönelik ihtirasına karşı çıkmamak olduğunu, lakin bunun ilan edilmediğini öğrenecek olsa acaba ne der? Boğazları düzenleyen kurallarda değişiklik olacaksa, sayılarına bir üst sınır getirilmek kaydıyla Çanakkale, Marmara ve Karadeniz'de her ülkenin zırhlısı bulunabilmelidir.[335]

Bertie, yukarıdaki telgrafı çektiği gün, Paris'teki Rus Büyükelçisi Nelidov'la görüşmüş, Boğazlar konusundaki fikirlerini dinlemişti. 1893-1897 yıllarında Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi olarak da görev yapmış olan Nelidov, Bertie'ye 1905'te yenildikleri Japonya'nın Rusya'nın Uzakdoğu'da filo bulundurmasına izin

332. British Documents IV, Grey'in imzasını taşıyan 15 Mart 1907 tarihli muhtıra, s. 280.

333. British Documents IV, Nicolson'dan Grey'e 14 Nisan 1907 tarihli telgraf, s. 286.

334. British Documents V, s. 377; 382.

335. A.L. Macfie, "The Straits Question, 1908-1914," s. 323.

vermemesi, ayrıca Baltık Denizi'nin de uzun kış ayları boyunca buzlarla kaplı olması nedeniyle Rus donanmasının esas sıklet merkezinin bundan böyle Karadeniz'de olması gerektiğini belirtmişti.[336]

Grey ise Rusya'nın dostluğu karşılığında bu bedelin ödenmesi gerektiğini, Bertie ve eski ekole mensup diğer bazı büyükelçilerin istediği gibi Karadeniz'e çıkışta İngiltere'ye mütekabiliyet sağlanmasının zannedildiği kadar yararlı olmayacağını düşünüyordu. Osmanlı İmparatorluğu İngiltere'nin müttefiki olmadıkça İngiliz savaş gemileri zaten Karadeniz'e çıkamayacaktı. Grey'e göre, Bertie'nin hatırlatmaya çalıştığı mütekabiliyet, Genel Sekreter Hardinge'in de söylediği üzere, güzel bir vitrin süsünden ibaretti ve Boğazlara ilişkin bir müzakere olacaksa, İngiltere Antant'la birlikte girilen yeni dönemde en fazlasından çarlığa tanınacak imtiyazların Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliğini tehlikeye atacak şekilde kullanılmamasını isteyebilirdi.

İzvolski'nin Ekim 1908'de gerek Paris'te Naum Paşa gerek Londra'da Rifat Paşa'yla görüşmelerinde üzerinde durduğu Hünkâr İskelesi modeli, İstanbul Büyükelçisi Çarikov tarafından 1911 sonuna doğru tekrar gündeme getirilmiş, Çarikov elinde tam ve açık bir talimat olmadığı halde 12 Ekim 1911 günü Babıâli'ye bir nota vererek, Hünkâr İskelesi'ni andıran bir anlaşma taslağı önermiştir. Osmanlı hükümeti, epey bir vakit geçirdikten sonra, 8 Aralık günü bu notaya verdiği cevapta, 1878 Berlin Konferansı'yla da teyit edilen muahedelere göre, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da yalnız Rus donanmasının Boğazlardan geçmesine müsaade edilemeyeceğini, Boğazlar üzerindeki tüm hakların Osmanlı topraklarının bütünlüğü ve korunmaları bakımından Osmanlılara ve onun hükümdarına ait olduğunu bildirmiştir.[337] Bir diğer ifadeyle, Osmanlılar Boğazların savaş gemilerinin geçişine açılması halinde ülke topraklarının da doğrudan saldırı tehdidi altına girmiş olacağının bilinciyle, cari Boğazlar Rejimi'nde herhangi bir değişikliğe gidilmesine hep şiddetle itiraz etmiş, bu bir fikir egzersizi olarak dahi düşünülmemiştir. Çarikov'un girişimine verilen cevap, bu ana mantığın geçerli olmaya devam ettiğini gösteriyordu.

* * *

336. A.L. Macfie, "The Straits Question, 1908-1914," s. 328. Nelidov 1882, 1892, 1895 ve 1896'da dört ayrı vesileyle Rusya'nın Boğazları, en azından İstanbul Boğazı'nı ele geçirmesi gerektiğini ileri sürmüştü.

337. Cemal Tukın, a.g.e., s. 354.

1905 Japonya yenilgisi sonrasında, Rusya bir Büyük Güç'te rastlanmaması gereken sıkıntı ve kısıtlarla hareket etmek zorunda kalmış olsa da Avrupa'da hemen herkes bunun geçici bir durum olduğuna, çarlığın tarih ve coğrafyadan devraldığı emperyal dinamiklerin kısa sürede tekrar harekete geçeceğine, hatta Rusya'nın çıkarlarını eskisinden de güçlü şekilde ileri sürebilecek konumu kazanacağına inanmış, Ruslar da kendileri için özel bir geleceğe inanç getirmişti. Örneğin, Ocak 1908'de sınır olayları takibi içinde olan Osmanlı birlikleri 1907 İngiltere-Rusya sözleşmesiyle Rus nüfuz sahasına bırakılmış olan İran sınırındaki bazı köyleri işgal edince, bir kısım kabine üyesi Rusya'nın derhal askeri harekât düzenlemesini istemiş, Başbakan Stolypin de "deliliğe gerek olmadığı"nı ifadeyle, Rusya'nın "nasıl olsa birkaç yıl içinde yeniden herkesin anlayacağı lisanla konuşmaya başlayacağı"nı söylemişti.[338]

Rusya, Karadeniz'deki 1905 sonrası yeni yöneliminin siyasi-stratejik çerçevesini belirlemeye çalışırken, bunun felsefi-askeri stratejik altyapısını da hazırlamaya girişmiştir. Bu anlayışla hazırlanan 24 Aralık 1906 tarihli Palitsyn-Brusilov Raporu, Rusya'nın İstanbul ve Boğazları sadece açık denizlere çıkış sağlamak hedefi çerçevesinde değerlendirmediğini açıklıkla ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir.[339] Rapor, İstanbul ve Boğazlar hedefini daha geniş bir çerçeveye oturtmakta, stratejik derinlik ve havzalara atıfta bulunmakta, İstanbul ve Boğazlarda bu aşamada hangi kapsam ve nitelikte olması gerektiği henüz tam olarak belirlenmemiş "müstakbel" Rus varlığını, Doğu Akdeniz kadar Doğu Anadolu'da da üstünlük ve hâkimiyet kurulmasının esas dayanağı olarak tanımlamaktadır. Üstelik, bu bileşik hedefin birtakım ihtimal hesapları dahilinde, duruma göre ve şartlar elverdikçe peyderpey izlenebilecek ikincil bir düzeyde olmadığı, aksine mutlak suretle erişilmesi gereken temel bir hedef olduğu da tasrih edilmiştir. Kısaca, Boğazlar ve Doğu Anadolu Rusya'nın ulusal hedefleri arasında en üst sıraya, hem de birinin öbürüne tercih edilemeyeceğini gösterir şekilde bir arada yerleştirilmiştir.[340]

Palitsyn için Boğazlar Rejimi'nin Rusya'nın klasik pozisyonu lehine değiştirilmesi Avrupa'nın yeni siyasi şartlarında artık fazla bir anlam ifade etmemekteydi. Rusya'nın Boğazlardaki yüksek

338. I.V. Bestuzhev, *Bor'ba v Rossii po Voprosam Vneshnei Politiki*, 1906-1910 s. 151.

339. Palitsyn, dönemin Genelkurmay Başkanı, Brusilov ise St. Petersburg Merkez Komutanıydı. Brusilov, 1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nde Ardahan cephesinde savaşmıştı.

340. K.F. Shatsillo, *Russkii imperializm i Razvitie Flota Nakanune Pervoi Mirovoi Voiny (1906-1914)*, s. 318-321.

çıkarlarını kalıcı şekilde temin etmenin tek güvencesi İstanbul'un ele geçirilmesi, şehri elde tutabilmenin tek güvencesi de Marmara havzasının ele geçirilmesiydi. Ayrıca, Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz'de hegemonyasını yayabilmek, güvenlik kaygılarını da aşağı çekebilmek için Kafkaslara komşu Doğu Anadolu'yu da imparatorluğuna katması gerekiyordu. Bu şartlar sağlandığında, Rusya gerçekten de St. Petersburg'dan İstanbul'a giden stratejik ekseni elinde tutan Avrupalı bir Büyük Güç'e dönüşmüş olacaktı. Tabiatıyla, bu yaklaşımın belirlediği doğrultuda ilerlenebilmesinin ön koşulu ise bir an önce çok güçlü bir Karadeniz donanmasının inşasına girişilmesiydi.

Görüldüğü üzere, Palitsyn'in mantığı, Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasındaki bir kazanımın sağlamca elde tutulabilmesinin ancak üst üste konulacak ilave kazanımlarla mümkün olabileceği fikrine dayanıyordu. Dahası, bu kazanımlar da "İngiliz ve Fransız nüfuz sahalarına" bitiştirilmeliydi. Bu ifadelerle, doğrudan doğruya Irak ve İran sınırlarına gönderme yapılmış oluyor, Doğu Anadolu gerçekten de Rus hedef kütlesinin aynı anda ve bir arada ulaşılmaları gerekecek ana parçalarından biri haline getirilmiş oluyordu.

Tabiatıyla, askeri-stratejik planlamanın doğrudan doğruya siyasi üstlenme anlamına geldiği söylenemez. Öte yandan, Rusya gibi otokratik ülkelerde siyasi üstlenmenin askeri mülahazalardan o kadar kopuk ve ilgisiz olması da beklenemez. Bu duruma en iyi örnek, ekonomik olmayan sınır boylarındaki demiryollarının Fransa ve bizzat Rus Genelkurmayı'nın baskılarıyla salt askeri gerekçeler tahtında devam ettirilmiş olmasıdır. Fakat Aralık 1906'da Genelkurmay Başkanı ve Merkez Komutanı düzeyinde Rus askeri planlamasını hazırlayanların bir fikir egzersizi içinde olmaktan çok, orta ve uzun vadede ulaşılmaları mümkün görülen hedefler, herkesin beklediği gibi Rusya "kendine gelir ve gücünü toparlar toparlamaz" nereye doğru yönelmesi gerektiği üzerinde stratejik veriler temelinde bir yol planı çizdiklerini düşünmek hiç de yanlış olmaz.[341] Netice itibarıyla, Palitsyn Rusya'nın yüzyıllara dayanan

341. Rusya, bu tarihte büyük ölçüde Japonya'yla savaştan kaynaklanan çok ciddi bir mali sıkıntı içinde bulunmaktadır. Yeniden Maliye Bakanlığı'na getirilen kabinenin en etkili isimlerinden Kokovtsov, ilave askeri harcama taleplerine karşı çıkmıştır. Kokovtsov'a göre Rusya'da istikrar ve güvenliği sağlamanın tek yolu, silahlanmanın sona erdirilerek bir an önce mali durumun düzeltilmesine çalışmaktı. Bu yüzden, Boğazlar Meselesi dahil, Rusya'nın maceracı politikalardan uzak durmasını istiyor, askeri harcamaların savunma anlayışına dayalı olarak hesaplanmasını istiyordu. Kokovtsov, ayağı yere basan bu yaklaşımlarını gerek kara gerek deniz kuvvetleriyle çatışma pahasına sürdürmüş olsa da, her iki kuvvet için Şubat 1910'da kararlaştırılan modernizasyon programı büyük ölçüde takip edilebilmiştir. Kokovtsov 1911'de Başbakanlığa getirilmiş olmasına rağmen, kötüye giden Avrupa siyasi durumu muvacehesinde özellikle Temmuz 1913'ten itibaren askeri harcamaların olağanüstü artmasının önüne geçemeyecektir.

saf hedefini ve bunun dayandığı mantığı bu defa güncelleştirerek yeniden ortaya koymuş oluyordu. Dikkat çekici olan, on yıldan kısa süre sonra Sazonov'un aynen Palitsyn'in öngördüğü kapsam ve derinlik içinde, yani tüm coğrafi ve stratejik havzası ve ekonomik hinterlandıyla İstanbul ve Boğazları Antant müttefiklerinden talep edecek ve bunu kabul ettirebilecek olmasıdır.

Diğer taraftan, Çarlık Rusyası'nın giriştiği modernizasyon ve sanayileşme hamlesinin devam ettirilebilmesi, başlıca ihracat kalemleri olan hububat ve diğer tarım ürünlerinin Batı pazarlarına eriştirilmesinin aksamaya uğramaksızın devam ettirilmesi ve müttefik Fransa'dan sağlanan kredilerin sürdürülmesine bağlıydı. 1887-1892 yılları arasında Maliye Bakanlığı yapan Vyshnegradski, bu yüzden Rusya'nın açlıktan ölme pahasına da olsa, tarım ürünleri ihracına devam etmesi gerektiğini söylemişti. Esasları Vyshnegradski tarafından belirlenen, halefi Witte'nin beceriyle devam ettirdiği anlayışa göre, Rusya'nın Batı'nın gelişmemiş, yarı kolonyal duruma düşmeye açık bir uzantısı olmaktan kurtulup bağımsız ve egemen bir Büyük Güç haline dönüşmesi, ancak geri ve kırsallığın ağır bastığı bir tarım ülkesi olmaktan çıkarak, modernleşmesi ve sanayileşmesi halinde mümkün olabilecekti.

Dış ticaretten sağlanacak fazla, iç sermayenin oluşumunu da destekleyecek, dış sermayeye olan bağımlılığı daha aşağıya çekebilecekti. Tarım ürünlerinin dış pazarlara sevkiyatı ise güney Rusya ve Ukrayna'dan, çok büyük ölçüde Boğazlar yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Hububat ihracı, 1900 ila 1913 yılları arasında Rusya'nın toplam ihracatının yarısına yakınını oluşturmuş, dönem dönem değişmekle birlikte, bu ihracatın yüzde 75 ila yüzde 90'ı da Boğazlar yoluyla gerçekleştirilmişti. Rusya'da kurulmakta olan yeni sanayi işletmeleri için gerekli olan makineler de Boğazlar yoluyla ithal edilmekteydi. Dikkat çekici bir husus olarak, 1913 itibarıyla, Boğazlardan geçen gemilerin toplam tonajının, Süveyş'ten geçen gemilerin toplam tonajının üçte ikisine varmış olmasıdır. Boğazların sadece Osmanlı İmparatorluğu ve Karadeniz'e sahildar devletler cihetinde cereyan eden bir ticarete hizmet ettiği, Süveyş'in ise bütün bir yarıküre ve Hint İmparatorluğu'na açıldığı göz önünde tutulacak olursa, stratejik öneminin yanı sıra Boğazların ekonomik öneminin de nasıl süratle artmakta olduğu daha iyi gözler önüne getirilebilir.

Nihayet, bir diğer önemli veri de 1914 başında çarlığın toplam nüfusunun üçte birine yakın bir kısmının Karadeniz Havzası'nda yaşamakta oluşuydu. Bu nedenlerledir ki, Boğazların ulaşıma ka-

patılması halinde Rusya büyük zararlara uğruyordu. Boğazlar, 1806-1812 Napoléon Savaşları sırasında, müteakiben 1820'lerde, bilahare 1853-55 Kırım Harbi ve 1877'de 93 Harbi nedeniyle ve son defa da İtalya'nın Trablusgarp Harbi sırasında Ege'ye saldırıları nedeniyle 1911'de kapatılmıştı.

Trablusgarp Harbi'nin patlamasının üzerinden daha bir hafta dahi geçmemişken, Rus Deniz Kuvvetleri Bakanı Amiral Grigorovich, Savaş Bakanı Sukhomlinov'a ilettiği bir notta, savaşın Rusya'nın müdahalesini gerektirebilecek, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadeniz kıyısında bir yere çıkartma yapılması ihtiyacını doğurabilecek şekilde Balkanlar'a yayılabileceği yolundaki öngörülerini nakletmiş, deniz ve kara kuvvetlerinin bir an önce amfibik saldırı üzerinde ortak planlamaya girişmelerini istemişti.[342] Balkan Harpleri devam ederken, Rusya Dışişleri Siyasi Direktörü Prens Trubetskoy tarafından Kasım 1912'de hazırlanan bir iç servis notunda da ortada dolaşan Boğazların uluslararasılaştırılması ya da tarafsızlaştırılması gibi seçeneklerin kabule şayan görülemeyeceğine işaret edilmekte, bu tür yarı-çözümlerin olsa olsa yabancı savaş gemilerinin Karadeniz'den içeri girmesini sağlamaktan başka bir işe yaramayacağı vurgulanmaktaydı.[343]

Rus Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı Prens Lieven'in de dile getirdiği üzere, Rusya ya Boğazların sahillerindeki her yeri almalı ya da hiçbir şey almamalıydı. Zira Boğaz sahilleri boyunca karşılıklı olarak yer alacak küçük ve savunmasız şeritler sahiplenilemeyecek ve Rusya için sürekli bir endişe kaynağı olmaktan başka bir işe yaramayacaktı. Yani, Palitsyn-Brusilov mantığı daha Trablusgarp Harbi'yle birlikte taraftar toplamaya başlamıştı.

En dikkat çekici bir husus, Birinci Dünya Savaşı ve hemen öncesindeki dönemin çok açık şekilde ortaya koyduğu üzere, Rusya'nın büyük çatışma ve hesaplaşmanın kapıda göründüğü her an derhal askeri müdahale tezekkür etme noktasına süratle gelebildiğidir.

Daha geriye gidilip genişçe bir tarihi perspektif içinden bakıldığında, Şark Meselesi'nin Çarlık Rusyası açısından 1878 Berlin Kongresi'nden 1905 Japonya yenilgisi ve hemen bunu izleyen 1907 Antantı'na değin oldukça durağan bir çerçeve içinde kaldığı görülür. Tabii ki, Boğazlar üzerinde hâkimiyet tesisi ve tüm bölge

342. Ronald Park Bobroff, *Roads to Glory...*, s. 23.

343. A.L. Macfie, "The Straits Question, 1908-1014", s. 329.

üzerinde yükselen bir siyasi nüfuza sahip olunması gibi geleneksel, ancak kısa sürede gerçekleştirilemeyecek hedeflerden vazgeçilmiş değildi. Bunların her biri asli hedefler olarak Rus devlet zihninin bir yerlerinde asılı duruyordu. Buna karşın, Rusya Şark Meselesi'nde sabırlı olması gerektiğini de kavramıştı. Çarlık, bu dönemde de Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün geri gelmesini sağlayacak, Osmanlıları ekonomik ve askeri bakımdan ayağa kaldırabilecek girişimlerin karşısında durmaya devam etmiş, güçlenmeye ve göreceli zafiyetlerini gidermeye yoğunlaştığı bu yıllarda Rusya'nın yönlendirici stratejisi, "Şark Meselesi" başlığının içinde barındırdığı çetrefil sorunların gündeme gelmesini engellemek, asli olarak telakki ettiği menfaatlerinin üçüncü taraflarca aşındırılmasına müsaade etmemek, kısaca, kendisi yeterince güçlü oluncaya değin diğer Büyük Güçlerden herhangi birinin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde birincil bir konum kazanmasını engellemek olmuştur.

Ana bakış açısı bu olduğu içindir ki, çarlık, Osmanlıları düşkün bir hal içinde tutmak istemiş, reform planlarının önüne set çekmeye çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun zafiyetler içine gark olmuş olarak hayatını sürdürmesi, imparatorluğun diğer güçlerin de bölgeye gelmelerine yol açacak şekilde parçalanıp yok olup gitmesine tercih ediliyor, fakat Osmanlıların derlenip toparlanmaya başlamalarını sağlayabilecek bir güçlenme süreci içine girmesi de Rusya'nın gelecek tasarımıyla, temel hesaplarıyla uyuşmuyordu.

İzvolski'nin Paris'teki büyükelçisine çektiği 15 Haziran 1910 tarihli telgraf bu bağlamda çok açıklayıcıdır:

> Türk Maliye Bakanı ve Türk hükümetinden bir heyetin çok kısa süre sonra bir kredi talebiyle ilgili olarak Paris'e gelecek olmaları muvacehesinde bu konudaki görüşümüzü bildirmek istiyorum:
>
> Mesele, şu andaki Türk bütçesini karşılamak maksadıyla 250 milyon Frank tutarında bir kredi almaya inhisar ediyor olsaydı, bizim açımızdan müdahil olmak hiç de gerekli olmaz, Fransa'nın kredi yi Samsun-Sivas demiryolu imtiyazının bir Fransız-Rus ortaklık girişimine verilmesi şartıyla temin etmesinden memnun da olurduk. Fakat görüşmeler Türk hükümetinin eline daha büyük miktarlar bırakacak tarzda bir kredi üzerinde cereyan etmeye başlarsa, Fransa'ya onun için de önemli olması gereken bazı mülahazalarımızı hatırlatmak durumunda kalırız.
>
> Fransa'nın, Türkiye'ye karşı askeri üstünlüğe sahip olmamızda çı-

karı vardır. Özellikle de Kafkas cephesinde Türk askeri pozisyonunun güçlendirilmesine matuf her hareket, tarafımızdan da karşı-önlem alınmasını gerekli kılacak, bunun da ister istemez Batı cephesindeki pozisyonlarımıza bir etkisi olacaktır. Şu halde, Türkiye'nin bu parasızlığından istifade etmemiz gerektiğini düşünüyoruz. Türkiye'nin askeri bakımdan güçlenmesinin engellenmesi, gerek bizim, gerek Fransa'nın çıkarlarına uygundur. Askeri bakış açısı nazarından, Türkiye'nin Kafkaslar ve Kuzey İran'da demiryolu inşasına girişmesi ve zırhlılar temin etmesi son derece tehlikeli teşebbüsler olarak görülmek gerekir. Bu alanlarda Türkiye'nin hareket serbestiyetinin kısıtlanması büyük önem taşımaktadır.[344]

1907'den 1914'e doğru yaklaşıldıkça, Rusya'nın aşikâr biçimde güçlenerek, bir Büyük Güç olmanın niteliklerini daha fazla üzerinde toplamaya başladığı, bu bekleme stratejisine gittikçe daha zor sığabildiği görülür. Osmanlıların 1914 Temmuz Krizi'nde doruğa tırmanan Rusya'dan korkularının asıl nedeni de gözlerinin önünde cereyan eden bu güçlenme sürecidir.

344. Baron Benno Aleksandrovich de Siebert; George Abel Schreiner, *Entente Diplomacy and the World: Matrix of the History of Europe, 1909-1914*, s. 298.

XI

Liman von Sanders krizi

Her tedbir emniyetten doğar.

Birinci Balkan Harbi'nin ağır yenilgisi, Jön Türkler'de Osmanlı kurumlarını çağdaşlaştırmak için yabancı uzmanlığının gerekli olduğu inancını kuvvetlendirmişti.[345] Türkiye'nin bir geleceği olacak idiyse, ordusunun yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. Hükümet, her şeye rağmen önce yüzünü İngiltere'ye dönmüş, İngiltere tüm alanlarda uzman göndereceği hususunda söz vermişse de kısa süre sonra bundan caymıştır. Bunun üzerine, Almanya'yla görüşmeler başlamış, Ekim 1913'te bir anlaşma imzalanarak, Osmanlı ordusunu modernize etmesi öngörülen askeri heyetin görevleri belirlenmiş ve Alman Askeri Heyeti'nin başına getirilen General Liman von Sanders Kasım 1913'te İstanbul'a gelmiştir.

Balkan Harplerinden arta kalan topraklarda tutunmaya çalışan, bu topraklarda varoluş mücadelesi veren Osmanlılar, her şeyden önce güçlü bir kara gücüne ihtiyaç duymaktaydı. İngiltere, denizde üstün olmakla beraber, karada üstünlüğü tartışmasız olan Almanya'ydı. Nitekim Prusyalı danışmanlar 1830'lardan beri Osmanlı ordusunun modernizasyon çabalarında görev alırken deniz kuvvetleri bağlamında İngiltere'yle işbirliği yapılagelmiştir. Bismarck da Berlin Antlaşması'ndan sonra ortaya çıkan belirsizlikler karşısında önlem almak isteyen II. Abdülhamid'in ordunun iyileştirilmesi için yardım, sivil ve askeri danışman gönderilmesi talebini kabul etmiş, çok üst düzey bir atama yaparak, 1880 yılında mareşalliğe yeni yükselmiş olan von Moltke'yi Türkiye'ye göndermişti. 1897 yılında Osmanlı-Yunan savaşı sırasında yine Abdülhamid'in talebi üzerine Feldmareşal Baron von der Goltz'un (Golç Paşa) riyasetinde bir Alman askeri misyonu İstanbul'a gelmişti.

345. Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 76.

Bu çerçevede, Liman von Sanders atamasının Jön Türk dönemine ait yepyeni bir şey, hiç de öyle bir kırılma noktası teşkil etmediği hatırda tutulmalıdır. Ayrıca, Osmanlı ordusunda Alman silah ve teçhizatı kullanılmaktaydı. Tüm bu sebeplerle kara ordusunun ıslahatı bağlamında Almanya'yla işbirliği cihetine gidilmiş olması doğru bir mantığa dayanmaktadır.

Osmanlıların Balkanlar'da aldığı müthiş yenilgi sonrasında bazı Avrupa gazetelerinde Almanya'nın Osmanlı ordusuna iyi bir eğitim verememiş olduğunun açığa çıktığı yönünde iddiaların yer alması üzerine, Goltz Paşa da Kayzer Wilhelm ve Şansölye Bethmann-Hollweg'e özel bir mektup göndererek, ordunun Abdülhamid döneminde senelerce sürmüş kötü idaresinin yol açtığı sonuçların birkaç yılda ortadan kaldırılamayacağını, bilhassa Osmanlı subay kadrosunda reform gerçekleştirilmesine ihtiyaç olduğunu vurgulamıştı.[346] Gerçekten, Balkan Faciası'nın ardından Osmanlı ordusunun çok geniş çaplı reformlara ihtiyaç duyduğu aşikâr bir hal almıştı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Osmanlı ordusunu Prusya modeli üzerinden reforma tabi tutmak hususunda kararlıydı. Ezcümle, reform faaliyetine bir an önce girişmek istemiş ve görüşmeleri de bizzat kendisi başlatmıştı. 15 Haziran 1913 günü suikasta kurban gitmesinden üç hafta önce, 22 Mayıs günü Alman Büyükelçisi Wangenheim aracılığıyla Kayzer'den ordunun yeniden örgütlenmesinin başına getirilmek üzere bir Alman generalin Türkiye'ye gönderilmesini isteyen de Mahmut Şevket Paşa'dır. Bilahare, yeni Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa Alman askeri misyonuyla ilgili görüşmeleri sürdürmüş, sonunda bizzat Osmanlı tarafı yeni misyonun başına getirilecek subayın halihazırda komuta yetkileriyle donatılmaması halinde reform sürecinin yol alamayacağına karar kılmıştı.

Osmanlı ordusunda bir yabancı subayın komuta yetkileriyle donatılacak olması, ilk bakışta feveran uyandıracak denli aşırıya kaçmış bir önlem olarak görülebilecek olsa da, bu oldukça anlaşılabilir nedenlere dayandığı gibi, fiili komuta yetkilerinin devredilmesi zaten hiç söz konusu olmamıştır. Her şeyden önce, Osmanlı İmparatorluğu gibi iki kıtaya yayılmış bir devletin beş asır sonra Balkanlar'da neredeyse tamamen son bulmuş olması, her an idare-i maslahata geri kayabilecek, yarı gönüllü reform hareketlerinin zamanının artık geçmiş olduğu anlamına gelmekteydi. Bu defaki reform hamlesinin, ancak can acıttığında başarı şansı

346. Ulrich Trumpener, "Germany and the End of the Ottoman Empire", s. 124.

olabilecekti. Bir yandan ordudaki eski alışkanlıkların, diğer yandan da menfaatleri etkilenecek birtakım çöreklenmiş grupların reform sürecinin hızını kesmeleri, bunu sekteye uğratıp işe yaramaz hale getirmeleri muhakkak surette engellenmek durumundaydı.

Kısaca, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki zafiyetlerin bu derece su yüzüne çıkmış olması kendi haline bırakılacak bir şey olarak görülemezdi. Ulaşılan bu tarihi eşikte, imparatorluğun bekası artık her zaman olduğundan da fazla güçlü bir orduya sahip olunmasına bağlı hale gelmiş, üstelik Avrupa'daki siyasi atmosfer de iyice ağırlaşmıştı. Böyle bir dünyada Osmanlıların başına musallat olmuş ezeli sorunların baştan savma bir anlayışla yürütülecek birtakım kısmi önlemlerle geçiştirilmesi artık katlanılabilir olmaktan çıkmıştı. İki adım sonrası uçurumken ordunun güçlendirilmesi şarttı, Osmanlıların bunu tek başlarına ve sırf kendi gayret ve olanaklarına dayanarak gerçekleştiremeyecekleri de apaçıktı.

Son Balkan toprakları da elden çıktıktan sonra Osmanlıların "imparatorluk" vasfını muhafaza etmeleri, yani çeşitli milletlerden Osmanlıların kendilerini hâlâ bir "imparatorluk resmi" içinde algılayabilmeleri, ancak başka toprak kayıplarının önüne geçilmesiyle sağlanabilirdi. Herkes çorap söküğü gibi yol alıp gidecek bir parçalanma sürecinin başlamış olmasından ürküyordu. Bu korkuya doğru hamle yapabilmenin ilk şartı da çok kısa sürede yetkin ve önündeki büyük sınamalarla mücadele edebilecek güç ve yapıda bir orduya kavuşulması olarak görülüyor, radikal ve can yakıcı olacağı kesin bir reform sürecini yönetecek subayın bu süreci baştan sona sürdürebilmesi için kuvvetli yetkilerle donatılmasının gerekli olduğu düşünülüyordu.

Öte yandan, Almanya'nın birtakım hesapları bulunması beklenmeliydi ki, bu da bu tür aciliyetlerle karşılaşıldığında ödenmesinden başka pek bir çare kalmayan işte o bedellerden biriydi. Nitekim Wangenheim Berlin'e "Orduyu kontrol altında tutan Güç, Türkiye'de nasıl olsa en kudretli Güç de olacaktır. Ordu tarafımızdan kontrol edildikten sonra Almanya karşıtı bir hükümetin işbaşında kalması olanaksızdır" şeklinde, aşırı mekanik ve oldukça da yüzeysel değerlendirmeler göndermiyor değildi.[347] Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybının artık bir noktada durdurulmasından kendisi için yarar sağlayacağını düşünmüş olsa da, Almanya, Liman von Sanders atamasını diğer Büyük Güç-

347. David Stevenson, *Armaments and the Coming of War...*, s. 343.

lere karşı bir hamle olarak görmemişti. Her şeyden önce, Almanya Balkan Harplerinin henüz sonuçlanmadığını gerekçe göstererek, 22 Mayıs'ta imzalanan anlaşmayı beş ay süreyle yürürlüğe koymamış, konuya ancak ekim ayı sonunda yeniden avdet etmiştir.

Balkan Harplerinde Alman yapımı silah kullanan Osmanlıların Fransız yapımı silah kullanan Balkan Devletleri'ne yenilmiş olması, Fransız firmalarının prestijini yükselttiği kadar Alman firmalarının imajını da aşağı çekmişti. Bu durum, kabahatin silahlarda değil, ordunun sevk ve yönetiminde olduğunu düşünen Almanya'yı Osmanlı ordusunu reforme etmek, derleyip toparlamak yönündeki çabalarda yer almaya iten ek bir mülahaza olarak ortaya çıkmıştır.

Sonunda, Berlin'de Osmanlıların kendileri olmazsa başka bir ülkeyle, muhtemelen de Fransa'yla anlaşmasının tercih edilemeyeceği noktasında bir oydaşma oluşmuş ve İstanbul'a 40 subaydan oluşacak bir askeri misyon gönderilmesine, bu ıslahat heyetinin başkanlığının da parlak bir kariyer sahibi olan General Liman von Sanders tarafından yürütülmesine karar kılınmıştır. Osmanlı hükümeti, askeri eğitim ve talim terbiyenin von Sanders'in uhdesinde olmasını, bu mantığın doğru bir uzantısı olarak Alman generalin atamalarda da bir derece söz sahibi olmasını istiyordu. Buna mukabil, Liman'ın görev tanımlaması içişlerine hiçbir şekilde karışamayacağına dair açık hükümler içermekteydi. Alman General, esas itibarıyla ordunun eğitiminden sorumlu olacağı gibi, İstanbul'daki Birinci Ordu'nun komutanı ve Yüksek Askeri Şura'nın üyesi olarak disiplin konuları ve atamalar üzerinde de yetkili kılınmıştı. Tüm bu hususlarda anlaşmaya varılmasını takiben, 4 Aralık 1913 günü atamanın yapıldığı açıklandı.

Netice itibarıyla, Enver Paşa'nın doğrudan gözetiminde gerçekleştirilen bu reform hamlesi çok etkili olacaktır. Şevket Süreyya, Yarbay Şerif Bey'in aşağıdaki gözlemlerini aktarır:

> Vatan Balkan Harpleri gibi büyük bir felâket geçirmiş ve millî varlığın tek dayanağı olması lâzım gelen ordunun yeni baştan düzenlenmesi ve liyakatsiz kumandanların ordudan uzaklaştırılması kaçınılmaz bir karar mahiyeti almıştı... Eski alışkanlıkla yeni tayinlere ayak sallayan her kumandan veya subay, derhal emekliye sevk edildi. İtiraz lakırdısı ağza alınmaz oldu. Herkese bir çeviklik, bir sürat, bir askerlik geldi. Ordu yeni bir dünyaya doğdu... Harbiye Nezareti'nin kapıları kapandı ve içeriye iş sahiplerinden başka kimse giremez oldu.

Alman Islahat Heyeti vazife başına geçti... Ordumuz orduya, subayımız subaya benzedi. Herkes gördü ki, akıl ve bilgi, kanun ve nizam yolunda Türkler de pekâlâ yol arkadaşı olabilirmiş.

Enver, Islahat Heyeti'nin taşkınlıklarını önler ve itirazlarına rağmen bildiği yolda giderdi. O zamanki Enver, Osmanlı tarihinin ilk defa gördüğü yenileştirici, çalışkan, kat'i ve azimkâr bir Harbiye Nazırı idi.

Harbiye Nezareti'nin ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin şube müdürlüklerine en temiz ve kudretleriyle tanınmış askerleri geçirmek suretiyle ordunun harbe hazır bir şekilde yetiştirilmesi işi, itiraz kabul etmez bir şekilde elde edilmişti.[348]

Bu ifadelerin sahibi Yarbay Şerif Bey, Sarıkamış Harekâtı'nı çok ağır şekilde eleştirmiş olmakla tanınan, Enver Paşa yanlısı olduğu hiç de söylenemeyecek birisidir.

Şevket Süreyya şu eklemede bulunur:

Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Ordusu, bütün yokluklara rağmen bu Harbin sonuna kadar tam dört yıl tam on cephede, aynı güçle harbi sürdürecektir. İlk önce silah bırakan da Osmanlı ordusu olmayacaktır. Bu tabloda Enver Paşa'nın orduya getirdiği yeni ruhun, genç kumanda kadrosunun ve en başta kendisinin temsil ettiği müsamahasız disiplinin rolü vardır. Paşa'nın, ıslah ve teşkilât gücünün, kesin ve dikkate alınması gereken müdahalesi vardır.

Birinci Dünya Harbi'nde hiçbir muharip devletin cepheleri, Osmanlı İmparatorluğu'nunkiler kadar yaygın ve onunkiler kadar çok sayıda değildi... Balkan Harbi'nde neredeyse kurşun atmadan dağılan Osmanlı ordularının, Birinci Dünya Savaşı'nda bu kadar yaygın cephelerde dört yıl dayanabilmeleri, bu harbin şaşırtıcı yönlerinden biridir. Bu neticede Enver Paşa disiplininin önde gelen etkisini hatırlamalıyız.[349]

* * *

Dışişleri Bakanı von Jagow ve Büyükelçi Wangenheim, Liman von Sanders atamasının St. Petersburg'da kaşların sertçe çatılmasına yol açacağını, Rusların ne olup bittiğini hemen soruşturmaya başlayacaklarını tahmin etmemiş değillerdi.[350] Fakat ne

348. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt III: 1914-1922, s. 48.

349. a.g.e., s. 146-147.

350. ibid.

Almanya, ne de Osmanlılar bu reform hareketinin başına bir Alman generalin getirilmesinin Rusya'ya karşı girişilmiş bir şey olduğunu düşünmüyor, çarlığın tepkilerinin ayyuka çıkacağını ve büyük bir Avrupa krizi patlayacağını katiyen öngörmüyorlardı. Lakin her iki tarafın da meselenin gerçek niteliğini Rusya'ya anlatmaya çalışmaları fayda etmeyecektir.[351]

St. Petersburg, bu gelişmeye tamamen farklı bir pencereden bakmaktadır. Çarlığın meselesi, bir Alman komutanın atanması olduğu kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvetlenme yollarını aramaya girişmiş de olmasıdır. Rusya, Osmanlıların öylesine ayakta durabiliyor gibi kalmalarını arzuluyor, yeni dirençler kazanması ihtimalini hoş karşılamamaktan öte, aksi yönde siyasi baskı kuruyordu. Liman von Sanders atamasından da önce Osmanlıların güçlenme yolundaki teşebbüslerine karşı çıkmıştı. 1913 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm tersanelerin inşa, bakım ve işletme ihalesini *Armstrong & Vickers*'ın kazanması üzerine İngiliz hükümeti de bedelleri Osmanlılar tarafından ödenecek iki dretnotun Türkiye için inşa edilmesine, ilave olarak bazı hafif kruvazörlerle destroyerlerin yanı sıra iki denizaltının da Türkiye'ye satılmasına ve bu gemilerde vazife görecek askerlerin İngiltere'de eğitim görmesine karar verince, Rusya bu gelişmeden son derece rahatsız olmuş, bu kararı Londra nezdinde protesto etmişti.[352]

Balkan Harplerinde Bulgarların Çatalca'ya kadar ilerleyebilmiş olmaları, Rusya'da Boğazların kontrolünün başka bir Büyük Güç'e geçebileceği yönünde çok güçlü bir korkunun uyanmasına da yol açmıştır. Rusya'nın mantığına göre, Osmanlılar artık Boğazlarda yarı uykuda, fakat ortadan da kalkıp gitmeyen stratejik ziyankârlık içinde bir devlet olarak dahi yaşamaya devam edemeyecek duruma düşmüşse, o takdirde Rusya'nın herkesçe bilinen ezeli hedeflerini öne çıkartmasına da kimsenin bir diyeceği olamazdı. Çünkü Almanya'nın illa ki *weltpolitik* izlemesi, İngiltere'nin donanmasının illa ki kendisinden sonraki en güçlü iki donanmanın toplamından da güçlü olması yahut Fransa'nın illa ki Alsace-Lorraine'i Almanya'dan geri alması gerektiği gibi, zaman zaman ne kadar geriye düşmüş gözükseler de netice itibarıyla Avrupa'daki büyük yönelimleri yaratma kudretinde olmuş dipte yatan inançlar arasında en tarihsel nitelikli olanı, Rusya'nın İs-

351. ibid.

352. Sibyl Crowe and Edward Corp, *Our Ablest Public Servant: Sir Eyre Crowe*, s. 240.

tanbul ve Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurması gerektiğini söyleyen inançtı. Bu inanç, şimdi Balkanlar'da varlığı birdenbire sona ermiş Osmanlı İmparatorluğu gerçeği karşısında yepyeni bir geçerliğe kavuşmuştu.

Bir medcezirin ritmik hareketini andırırcasına, Rusya'nın tekrar güneye, Boğazlara doğru daha kararlı adımlarla yönelmesi zamanı geliyordu. Kendisi dışında başka bir Büyük Güç Boğazlara yerleşecek olursa, çarlık bu gücün politikaları ve kaprislerinin esiri haline gelebilecek, Büyük Güç statüsünü dahi yitirebilecekti. Sazonov'un daha aşağıda üzerinde durulacak 6 Aralık 1913 tarihli muhtırasında açıkça ifadesini bulduğu üzere, Rusya çok yakın bir gelecekte çökeceğine inandığı Osmanlı İmparatorluğu üzerinde kendisinden başka hiçbir ülkenin üstünlük kurmasına ve Boğazların kontrolünü eline geçirmesine izin vermemek kararındaydı.[353]

Rusya, Liman von Sanders atamasından sonra tam bir Avrupa siyasi krizi çıkartmak istediği, gürültü patırtıyla yarattığı bu kriz vasıtasıyla da İstanbul ve Boğazlar yönünde ortaya çok güçlü bir pey sürmek istediği içindir ki, Sazonov Osmanlı kabinesinin Almanların oyuncağı haline dönüştüğü, İstanbul'daki Antant Büyükelçiliklerinin güvenliklerinin tehdit altında olduğu, Türk ordusunun Rusya'ya karşı savaşa hazır hale getirilmesine başlandığı gibi ipe sapa gelmez iddialar öne sürmüştü.[354]

Londra'daki Alman Geçici Maslahatgüzarı von Kühlman İngiliz Hariciye'sine, Liman von Sanders ile Amiral Limpus'un pozisyonlarının tamamen aynı, birinin Kara diğerinin ise Deniz Kuvvetleri'nin başında olduğunu kâğıt üzerinden gitmek ve görev tanımlarına işaret etmek suretiyle hatırlatmış, Berlin'de von Jagow da mesele Rusya'nın öne sürdüğü gibi Boğazların kontrolü ise o takdirde Limpus'un karadaki Liman'a göre çok daha avantajlı bir konumda olduğuna akıllıca işaret etmişti.[355] İngiltere, Almanya'ya hak verdiği gibi, Rusya'nın Liman von Sanders ataması karşısında bu derece rahatsızlık içine girmesine anlam veremediğini de Rus tarafına söylemişti.[356] İstanbul'daki görevi-

353. David Stevenson, *Armaments and the Coming of War...*, s. 348.

354. Frank G. Weber, *Eagles on the Crescent...*, s. 35, dipnot 57.

355. Chris B. Rooney, "The International Significance of British Naval Missions to the Ottoman Empire, 1908-1914", s. 17.

356. Harold Nicolson, *Portrait of a Diplomatist: Sir Arthur Nicolson, First Lord Carnock: A Study in the Old Diplomacy*, s. 404.

ne henüz başlamış olan Büyükelçi Mallet'in de Grey'e hatırlattığı gibi, Limpus savaş zamanında donanmanın başında olmayacaktı ama barış zamanında kanun dışı bir iş yapmak ya da elindeki bütçeyi aşmak dışında her şeyi yapabilecek kudreti haizdi.[357] Kont Ostrorog da Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada Osmanlı donanmasının gerek askeri, gerekse teknik kontrol bakımından İngiltere'ye emanet edilmiş durumda olduğunu belirtmektedir.[358] 1914 yılının Haziran ayında Osmanlı İmparatorluğu'yla Yunanistan arasındaki ilişkilerin iyice gerginleşmesi üzerine Enver Paşa'nın başkanlığında yapılan toplantıya Alman askeri heyeti ile İngiliz deniz heyetinin birlikte katılmış olmaları[359] da gayet ilginç, oldukça şeytani ayrıntılardan biridir.

Öte yandan, Rusya Amiral Limpus'un donanmanın başında bulunmasının Antant'ın von Sanders atamasına karşı koymasını engelleyen bir faktör olarak ortaya çıktığını fark edince, İngiltere'den Limpus'un karargâhının *Armstrong & Vickers* tersanelerinin kurulacağı İzmit'e nakledilmesini dahi talep edebilmiş, cüretkârlığı kadar temel bilgi kümelerinden hareket etmediğini de ortaya koymuştur.[360] Tabiatıyla, Mallet'in de Londra'ya yazdığı gibi, Limpus'un daha inşaatına dahi başlanmamış, İstanbul'un yüz kilometre doğusundaki tersanelerden donanmayı komuta etmesi imkânı yoktu. Kaldı ki, Bahriye Nezareti ve Deniz Kuvvetleri'yle sürekli istişare halinde olması gereken Limpus'un karargâhının İstanbul'da olması bir zaruret teşkil ediyordu.[361]

1914 yılına gelindiğinde, Rusya Liman von Sanders Krizi'nin de etkisiyle İstanbul ve Boğazlara ilişkin niyetlerini artık tarihte hiç olmadığı kadar artiküle edip ileri götürmeye, İstanbul ve Boğazlar stratejisini kesin hatlarına kavuşturma ve detaylarını ortaya koymaya başlamış, bir bakıma Palitsyn-Brusilov Raporu'yla başlamış yeni dönem fikri egzersizin realpolitik düzlemle nasıl ilişkilendirilebileceğini anlamaya girişmiştir. Artık, Balkan Harpleri ertesinde, İstanbul ve Boğazlar meselesi Rusya'nın ileriye bakışının ağırlık merkezini, Boğazlara ne olacağı suali başlıca gailesini teşkil etmektedir.

357. Marian Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey, 1905-1914", s. 160.

358. Count Léon Ostrorog, *The Turkish Problem...*, s. x.

359. Eda Gülşen Gömleksiz, "II. Meşrutiyet'ten Kurtuluş Savaşına Osmanlı Denizciliği", s. 183.

360. Marian Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey, 1905-1914", s. 160.

361. ibid.

Daha yukarıda işaret edildiği üzere, bir diğer önemli husus, konunun ekonomik boyutuydu. Trablusgarp Harbi sırasında İtalyanların Oniki Adalar'ı işgal edip, Çanakkale kıyılarını top ateşine tutmalarını müteakip, Osmanlı hükümeti de Boğazları kapatma cihetine gitmiş,[362] Rusya ekonomisi ve kalkınma stratejisinin korumasız olduğunun, Boğazların kapatılmasıyla dişlilerin birbirine geçebileceğinin farkına varmıştı. Rus sanayileşme hamlesini finanse eden Boğaz yoluyla gerçekleştirilen ihracatın düşmesiyle ortaya çıkan büyük sıkıntıların üzerine bir de savaş halinde Almanya'nın Baltık çıkışlarını Rusya'ya kolayca kapatabileceğini göz önünde tutan Rus idareci sınıfı, Boğazların eline geçmesi fikrini artık sadece jeostratejik bir gereksinim olarak gördüğü için değil, ekonomik hayatının devamı için şart olduğunu düşündüğü için de desteklemeye başlamıştı. Bu bağlamda, *Novoe Vremya*'nın 18 Nisan 1912 tarihli başyazısı, Rusya'daki havayı iyi yansıtmakta, Boğazlar tekrar açıldığı an meseleye sona ermiş gözüyle bakılmayacağının işaretini vermektedir:

> Çanakkale'nin kapatılması Rusya'nın güneyinde çok zor şartlar yarattığı için toplumda ortaya çıkan endişe gayet anlaşılabilirdir. İthalatımızın geçici bir süre için durmasına belki katlanabilecek olsak da ihracatımızın kesintiye uğraması güney Rusya'daki tüm üretim faaliyetini ve deniz ticaretini felce uğratacağından dayanılması imkânsız, kabul edilemez bir durum ortaya çıkartacaktır. Rusya'da karışıklıklara sebep verebilecek bu durum karşısında hiçbir şey yapmayarak Türk-İtalyan harbinin sonucunu beklemek yerine askeri tedbirlere başvurmak daha iyi olabilir. Haklarımız söz konusudur ve bunları daha kesin yollarla güvence altına almalıyız. Diplomasimizin vazifesi de bu olmalıdır.[363]

Gerek Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı Lieven Kasım 1912 tarihli ikinci bir muhtırada, gerekse Sazonov çeşitli vesilelerle meselenin bu ekonomik yönüne de dikkat çekmişlerdir. Lieven, Ukrayna'dan yapılan ihracatın gelişme hızına işaret eder, bunun

362. 6 Nisan 1912 günü Ege'deki İtalyan filosunun Çanakkale Boğazı'nın önüne gelerek Boğaz'ın girişindeki müstahkem mevkileri top ateşine tutmasını takiben Osmanlılar Boğaz'ı mayınlamak zorunda kalmış, ticari gemilerin geçişi de bundan ister istemez etkilenmişti. Rusya'nın tüm baskılarına karşın Osmanlılar İtalyan filosu Ege'den ayrılmadıkça mayınları temizlememekte direnmiştir. Sonunda, İtalyan filosu Çanakkale yakınlarından ayrılmamış olduğu halde, baskılar neticesinde Boğaziçi'nin Karadeniz girişinde içeri girmek üzere biriken 240 ticari geminin 5 Mayıs'tan itibaren girişine izin verilmiştir.

363. D.W. Spring, "Russian Foreign Policy, Economic Interests and...", s. 215.

devamının garanti altına alınmasının imparatorluğun sınai gelişimi için şart olduğunu vurgularken, Liman von Sanders atamasına da göndermelerde bulunan Sazonov, "Boğazların güçlü bir devletin eline geçmesi halinde bu gelişmenin tüm güney Rusya'nın ekonomik gelişiminin bu devlet her kim olacak ise onun insafına terk edilmesiyle aynı kapıya çıkacağını" ileri sürmüştür.[364] Bununla birlikte, ekonomik argümanın sadece ilave bir neden olduğu, Rusya'ya esas yön veren etkenlerin siyasi-stratejik nitelikli olduğu gözden kaçmamalıdır.

* * *

Liman von Sanders Krizi, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki son büyük Avrupa krizi olması nedeniyle özellikle önem taşır. Fakat Çarlık Rusyası Liman von Sanders atamasını, gerçekten de Almanya'nın Boğazlarda hâkimiyet kurması, ne zamandır herkesçe beklense de kimsenin henüz hazır olmadığı büyük paylaşımın ilk hamlesi ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarının kaderinin belirlenmeye başlanması olarak mı görmüştür? Yoksa bu şekilde sunmak suretiyle İstanbul ve Boğazların ancak kendisinden sorulabileceği ve bu konuda son sözü ancak kendisinin söyleyebileceğini, bunun iyi anlaşılması için de en ileri noktaya kadar gitmeye hazır olduğu hususunda hiçbir tereddüt bırakmamayı amaçlayan bilinçli bir buhran siyaseti gütmek istediği için mi bu büyük yaygarayı koparmıştır?

Kasım 1913'te, yani krizin derinleşeceği emarelerinin kuvvetlendiği bir sırada Berlin'i ziyaret eden Rus Başbakanı Kokovtsov, Osmanlı Büyükelçisi Muhtar Paşa'yla da görüşmüş ve genç büyükelçinin zarif tavırlarından etkilenmişti. Muhtar Paşa, Kokovtsov'a Almanya'yla Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan askeri yardım heyeti ihdas edilmesiyle ilgili anlaşmadan Rusya'nın endişe duymasını gerektirecek hiçbir sebep olmadığı hususunda teminat vermek istediğini, bahse konu anlaşmanın tamamen teknik nitelikli olduğunu, Osmanlıların Rusya'ya karşı hiçbir saldırganlık içinde olmadığını da anlatmıştı.[365] Esasen, Osmanlı hükümeti krizin başından itibaren, Liman von Sanders'in atanması talebinin Almanya'dan değil, kendisinden kaynaklandığını, Osmanlıların Boğazları et-

364. D.W. Spring, "Russian Foreign Policy...", s. 209.

365. Count Kokovtsov, *Out of My Past: The Memoirs of Count Kokovtsov*, s. 386-387.

kin bir şekilde savunabilecek duruma gelmesinin Rusya'nın da menfaatleri icabı görülmek gerektiğini anlatmaya çalışmışsa da Rusya'yı ikna edememişti. Şimdi, Kokovtsov da Muhtar Paşa'ya cevaben, bu girişim hakkında Boğazlarda hayati çıkarları olan Rusya'ya haber verilmiş olması gerektiğini, anlaşma mayıs ayında imzalanmışken Rusya'nın daha yeni haberdar olduğunu vurgulamakta, müttefikleri Fransa'nın da haberdar kılınmadığı üzerinde durmaktadır.

Ertesi gün Kayzer Wilhelm'le öğle yemeğinde bir araya gelen Kokovtsov, aynı hususları dile getirince, Kayzer 10 Mayıs tarihinde Potsdam'da çarla yaptığı görüşmede II. Nikola'nın von der Goltz Paşa'nın yerine başka bir Alman generali atanmasına itiraz etmemiş olduğu hatırlatmasında bulunur ve anlaşmanın uygulamaya geçirilmesine yönelik tüm hazırlıklar tamamlanmışken Rusya'nın itiraz etmeye başlamasının en azından tutarsız bir davranış olduğunu söyler. Kokovtsov, Kayzer'in çarla söz konusu görüşmesinde Sazonov'un hazır bulunmadığını, Rus Dışişleri'nin aradan geçen sürede bu gelişmeden haberdar kılınmamış olduğunu, Almanya'nın Türkiye'ye bir general göndermesine itirazları olmayacağını, lakin Liman von Sanders'in İstanbul'daki II. Kolordu'nun başına atanacağını tabii ki bilememiş olacaklarını, bunun İstanbul ve Boğazlardaki komutan düzeneğinin Almanya'nın eline geçmesi anlamına geldiğini, esasen Rusya'nın itirazının da bu noktaya inhisar ettiğini belirtir.[366]

Lakin çarın Kayzer'le görüşmesini gerekli detaylarıyla Sazonov'a nakletmemiş olmasından herhalde Almanya sorumlu tutulamaz. Kokovtsov'un da hatıratında dile getirdiği üzere, Boğazlar yüzünden bir savaşa girilmesi zamanı olmadığı gibi Rusya'nın bu sebeple çıkacak bir savaşta müttefiklerini yanında görüp görmeyeceği sualini spekülatif bir şekilde dahi Fransa ve İngiltere'yle ele alması imkânı yoktur.[367] Kokovtsov'a göre Balkan meselesi halledilmiş gözükse de Osmanlı coğrafyasında hâlâ epey bir yanıcı madde vardır ve bu ortamda da müttefiklerinin karşıt blokun eline bahane verilmemesi için Rusya'yı teskin etmeye çalışacaklarına kesin gözle bakmak gerekir. Bunun dikkat ve teenni isteyen bir görüş olmasına karşın, Sazonov önderliğindeki Rus diplomasisi, Liman von Sanders atamasını büyük bir Avrupa krizi boyutlarına taşımakta, bir Avrupa buhranı yaratmakta sakınca gör-

366. Count Kokovtsov, a.g.e., s. 389.

367. a.g.e., s. 403.

memiştir. Gerek Kokovtsov'un görüşleri gerek atamanın teknik niteliği ortadayken Sazonov'un bu yolu tercih etmiş olmasının nedenleri üzerinde düşünmek çok şeye ışık tutacaktır: Aslında, Sazonov'un tepki diplomasisi, Rusya'nın bu tarihte yakın çevresine yönelik olarak takip ettiği hırçın politikanın bir izdüşümü olarak da görülebilir. Rusya, hemen hemen aynı tarihlerde İran'daki bir atamayla ilgili olarak da aynı tepki diplomasisini harekete geçirmiştir. Şöyle ki, İran Meclisi tarafından haznedar olarak atanan Amerikalı Morgan Shuster, ülkenin mali durumunu düzeltmek amacıyla Tahran'daki İngiliz Askeri Ataşesi Binbaşı Charles Stokes'u 1911 yazında Hazine Jandarması'nın başına getirmek istemiş, Rusya bu atamaya da şiddetle karşı çıkmıştı. Rusya'yla ilişkilerini bu "basit" mesele yüzünden tehlikeye atmak istemeyen Grey de, Stokes'un büyükelçilikteki görevinden ayrılıp Shuster'in yanına geçmesine izin vermemişti. Bu defa, Ekim 1911'de Shuster, Rusya'nın yörüngesindeki eski Şah Muhammad Ali'nin kardeşinin mal varlığına el konulması talimatını verince, Rusya bu kararı derhal protesto etmiş ve esasen 1907 Sözleşmeleriyle kendi nüfuz sahası altında bulunan Kuzey İran'ı işgal edeceği tehdidini ortaya atmıştı. Bu derece tehditkâr, şirazesinden çıkmış bir siyaset karşısında dahi İngiliz Dışişleri'ndeki Nicolson gibi aşırı Rus yanlıları, 1907 Antantı'nın ortadan kalkmasının İngiliz dış siyasetine büyük darbe vuracağını ileri sürerek, Rusya'nın Shuster'in işine son verilmesi yönündeki talebini haklı bulabilmişlerdi. Nicolson'a göre Rusya zaman zaman birtakım güçlükler çıkartan bir ortak olmakla beraber, bu zorlukları fazla da oyalanmadan kabullenmek, Rusya'yı kaybetmekten evlaydı. Bu görüşe göre, şimdi biraz olsun Rusya'yı kontrol etmek imkân dahilindeyken, Rusya'yı yanında bulamayacak bir İngiltere'nin Avrupa'daki durumu hiç de iç açıcı olmayacaktı.

Grey de Nicolson'dan farklı düşünmemekteydi. 1907 Antantı'nın içeriğinde bulunan İran üzerindeki anlayış birliği ortadan kalkacak olursa, İngiltere için her şeyin daha kötüye gideceği inancı İngiliz Dışişleri'nde hâkim görüş olmaktan da öte, kimsenin aksini söylemeye cesaret edemeyeceği bir tabuya dönüşmüş durumdaydı. Bu şartlarda, tek başına kalan İran meclisi, çarlığın 20 Aralık tarihli ültimatomunu kabul etmekten başka çare bulamayacak, Shuster de 24 Aralık 1911 günü istifa edecekti.[368] Böylece, İran'ın kendi maliyesine ulusal bir yaklaşım göstermesi,

368. Keith Neilson, *Britain and the Last Tsar...*, s. 321.

kendi önceliklerine uygun bir maliye politikası yürütmesinin önü de kapatılmış oluyordu.

Açık olan, Rusya'nın orta ve uzun soluklu, stratejik hedefler izlediği ülkelerin güçlenmek, kendilerine gelmek yolunda adımlar atmasını görmek istemeyişidir. Nitekim Liman von Sanders ataması da, Shuster ataması da her şeyden önce Osmanlıları ve İran'ı bir derece olsun güçlendirmeye, ordu ve maliyelerine çeki düzen vermek suretiyle reform sürecini kuvvetlendirmeye yönelik atamalardı. Shuster'le ilgili itirazlarını ortaya dökerken Kuzey İran'ın işgal edilmesinden bahseden Rusya, Liman von Sanders Krizi sırasında da Trabzon'un işgal edilmesinden bahsedecektir. Böylece, İran ya da Türkiye mevzuunda olduğu gibi, yüksek sesle itiraz edip işgal tehditlerinde bulundukça etrafı sindirmekte; özellikle de mevcut anlaşmaları tehlike altına sürdükçe, İngiltere'den anlayış görmektedir.

Liman von Sanders Krizi durulduktan sonra dahi Rusya Boğazlar meselesini gündeme getirmeden, Almanya'yı da Osmanlılara yönelik niyetlerinden ötürü suçlamadan edemez. Çar, 3 Nisan 1914 tarihinde İngiliz Büyükelçisi Buchanan'la görüşmesinde şu hususları dile getirmekteydi:

> Son iki yıl zarfında Boğazlar kısa süreli de olsa iki kez kapatılmış, tahıl ihracatımız büyük zarara uğramıştır. Viyana'daki gizli bir kaynaktan bana ulaşan bilgiye göre, Almanya'nın İstanbul'da Boğazları Rusya'ya tamamen kapatmasını sağlayacak bir pozisyon edinmenin peşinde olduğunu düşünmemiz için sebep vardır. Almanya, bu siyasetini gerçekleştirmeye kalkışırsa, tek alternatifin savaş olması pahasına Rusya buna karşı durmak zorunda kalacaktır.[369]

Almanya'nın İstanbul üzerindeki emellerine yönelik bu tür fikir yürütme yahut suçlamaların Liman von Sanders Krizi'nden sonra da en üst seviyede dillendirilmiş olması, esas itibarıyla Rusya'nın yakın gelecekte alabileceği düşünülen ileri pozisyonlar için zemin hazırlamaya matuf görülmek gerekir. Çarın, daha iki ay evvel boşa çıkmış iddiaları tekrarlamasının, bu meyanda Almanya'ya İstanbul'da edinebileceğinin çok ötesinde bir nüfuz atfetmesini, Osmanlıların Almanya'ya tam bir bağımlılık içine gireceklerini varsaydıklarını dile getirmiş olmasını, yakın geleceğe ilişkin birtakım niyetlere bağlamaksızın izah etmek güçtür. Dik-

369. Buchanan'dan Grey'e 3 Nisan 1914 tarihi ve 100 sayılı telgraf FO/371/2092.

kat çekici bir husus, II. Nikola'nın Büyük Savaş'ın patlamasından sadece dört ay önce İstanbul ve Boğazlar bağlamında "savaş" kelimesini telaffuz etmekten çekinmemiş olmasıdır.

* * *

Kasım 1913 sonuna gelindiğinde, Liman von Sanders Krizi yeni ve tehlikeli eşiklere ulaşmış, Sazonov Antant politikasında eşgüdüm sağlanması yönünde daha fazla baskı kurmaya başlamıştır. Sazonov, üç Antant üyesinin İstanbul'da ortaklaşa yapacakları girişimlerle Almanya'ya tanınacak imtiyazların diğer Güçlere de eşit ağırlıkta imtiyaz tanınmasını gerekli kıldığının iyice anlatılması zamanının geldiğini ileri sürmektedir.[370]

Gerçekten, Sazonov Liman von Sanders Krizi'ni münhasıran Rusya'nın prestij ve güvenliği açısından ele almamış, tüm kriz boyunca meseleyi Antant'ın bir blok halinde hareket edip edemediğinin imtihanı haline dönüştürmeye de çalışmıştır. Fakat, Antant ortakları Liman von Sanders atamasına sadece on dokuzuncu yüzyılda dört kez Osmanlı İmparatorluğu'yla savaşa tutuşmuş olan Çarlık Rusyası'nın gözüyle bakmıyor, hayati çıkarlarının söz konusu olmadığı Liman von Sanders atamasının Rusya'nın istediği gibi Antant'ın gücünü ve dayanışma kabiliyetini imtihana tabi tutar nitelikte bir sınava dönüştürülmesinde hiçbir fayda görmüyorlardı. Neticede, İngiltere de, Fransa da, Rusya'ya olsa olsa epey dolambaçlı bir yoldan tehdit teşkil ettiği söylenebilecek bir gelişme karşısında İstanbul ve Berlin'e karşı tutumlarını sertleştirmekten yana çıkmayınca, Rusya diplomatik kanaldan yol alamayacaktır.

Rusya'nın tüm siyasi baskısına rağmen Antant'ı kendi istediği noktaya getirememiş olması dikkat çekicidir. Halbuki Sazonov Avrupa'nın son derece tehlikeli mecralara sürüklenmesine yol açacağını bildiği halde Antant ortakları üzerindeki baskısını son raddelere getirmekte sakınca görmemişti. Örneğin, 7 Aralık günü Buchanan'la yaptığı görüşmede, Osmanlıların "yola gelmemesi" halinde Antant'ın Akdeniz ve Karadeniz'deki Türk limanlarının ele geçirilmesi seçeneği üzerinde durması gerekeceğini ileri sürmüş,[371] bu aşırılık Londra'da istihzayla karşılanmıştı.

370. William Mulligan, "We Can't Be More Russian than the Russians: British Policy During the Liman von Sanders Crisis, 1913-1914", s. 266.

371. David Stevenson, *Armaments and the Coming of War...*, s. 345.

Sazonov çok geçmeden, 19 Aralık günü Buchanan'ın karşısına tedricen tırmandırılacak bir yaptırım programıyla çıkacaktır. Buna göre, öncelikle Osmanlılara karşı mali baskı devreye sokulacak, Paris para piyasası Osmanlı hükümetine kapatılacak; her zaman olduğu gibi gelirlerini arttırmaya yine son derece ihtiyacı olan Osmanlı hükümetinin devamlı surette öne sürdüğü gümrük vergilerinin yüzde 4 oranında arttırılması yönündeki talepler bir kez daha ve kim bilir kaçıncı kez geri çevrilecek; Vilayet-i Sitte'de uygulanacak Ermeni reform programını gözaltında tutmak için Fransız ve Rus müfettişler tayin edilecek; nihayet son basamak olarak da Doğu Beyazıt ve Erzurum Rusya tarafından işgal edilecekti.[372] Osmanlı hükümeti işgale rağmen hâlâ boyun eğmemişse, o takdirde Babıâli'ye ültimatom verilecek, diplomatik ilişkilerin kesilmesinin akabinde Kafkaslarda asker konuşlandırılmasına geçilecek ve Doğu Anadolu'nun işgali başlatılacaktı.

Sazonov, bu gayet cüretkâr tedrici tırmandırma programını Buchanan'a anlatırken, "Başka hiçbir şey savaş ihtimalini bu kadar yakına getirmez. Ancak, bundan korkamayız. Asıl, Rusya'nın nasıl olsa savaşmayacağı yolunda maalesef oluşmuş bulunan izlenim, barış için büyük bir tehdittir" şeklinde konuşabiliyor, ortaya epeyce çarpık bir mantık koyabiliyordu.[373]

Sazonov'un tedrici tırmandırma fikri, derli toplu düşünüldükten sonra cesaretle ortaya konulmuş, bütüncül ve gözü pek bir siyasetten ziyade, bütün Avrupa'yı ateşin ortasına atacak derecede tehdit içeren, fakat bir o kadar da zemin tahlilinden yoksun bir maceraperestlikti. Tedrici tırmandırmanın unsurlarına bakıldığında, öne sürülen aşırı önlemlerin, doğrudan Avrupa'yı tehdit eden bir gelişmenin yokluğunda Antant ortakları tarafından kabul edilmelerinin mümkün olamayacağı belliydi.

Rusya'nın tek başına Osmanlıları ekonomik olarak cezalandırması da olanaklı değildi. Osmanlıların ihracatının sadece yüzde 6'sı Rusya'yla olduğu gibi, Osmanlılar Rusya'dan mal da satın almıyorlardı. Rusya'nın Osmanlı ülkesindeki yatırımları da kayda değer bir meblağa varmıyordu. O sırada İngiltere ve Fransa'nın Rusya'nın Düyun-ı Umumiye'de temsil edilmek yönündeki isteğine karşı çıkmalarının bir nedeni de buydu. En etkili olabilecek yaptırım, Sazonov'un Antant ortaklarına sunduğu yaptırım dizisinde yer aldığı gibi, Paris para piyasalarının Türkiye'ye kapatıl-

372. ibid.

373. ibid.

ması olurdu. Fakat Fransız hükümeti, misyonerlerin ticaret yapmalarına ve diğer faaliyetlerine izin verilmesi ve bazı liman ve demiryolu imtiyazları karşılığında Osmanlılara borç verilmesini daha yeni onaylamış bulunuyordu. Nitekim Sazonov mali boykot hususunda ne kadar ısrar gösterse de Fransızlar bunun işe yaramayacağını, reddedilecek Osmanlıların bu defa yine Almanya'dan para talep edebileceklerini söyleyip Sazonov'u bu noktadan geri döndürmüşlerdi.[374]

Diğer taraftan, Rusya'nın bu cazgırlığının kendi kamuoyunu da yok yere heyecana sürüklemiş olduğu kaydedilmek durumundadır. Öyle ki, Liman'ın atamasına ilişkin olarak Berlin'de sürdürülen görüşmelerde Almanya ne kadar kolaylık öne sürse de bunlar sonuç doğurmuyor, Rusya için konu giderek artan iç baskılarla tamamen bir prestij meselesine dönüştüğü için görüşmeler de uzadıkça uzuyordu. Krizin bu kamuoyu boyutu, Rusya'yı daha da az uzlaşmacı kılmakta, kendisinin de içinden çıkamayacağı aşırılıklara sürüklenmesine yol açmaktaydı. Sazonov, çara Liman'ın atanmasına bundan sonra rıza gösterilmesinin Rusya için büyük bir siyasi yenilgi olarak algılanacağı ve feci sonuçlara yol açabileceği yollu uyarılarda bulunuyor, konuyu iyiden iyiye doğru ve makul çerçevesi dışına taşırarak, Rusya'nın yeni tehditlerle baş başa kalması ihtimali karşısında İngiltere ve Fransa'nın bunları görmezden gelebileceklerini ileri sürüyordu.

Rusya'daki bu havayı dikkate alan Buchanan, 7 Ocak 1914 günü Londra'ya gönderdiği bir telgrafta, krizin bir müddet daha devam etmesi halinde son derece ciddi bir safhaya ulaşılacağı uyarısında bulunmak ihtiyacını hissetmişti.[375] Gerçekten, Çarlık Rusyası Liman von Sanders ataması üzerine kendi kendine ortaya çıkarttığı krizi bir de o denli kötü ve Antant ortakları nezdinde de itibar kaybına yol açan bir dağınıklık, duyarsızlık, açık ve yakın tehlikeler karşısında umursamazlık içinde yönetmişti ki, Rusya'nın Londra'daki en önde gelen dostlarından Eyre Crowe dahi Sazonov'un İngiltere'den hiç memnun olmadığını sağda solda konuşan çarlığın Londra'daki Geçici Maslahatgüzarı Etter'i Dışişlerine davetle, kendisine Rusya'nın tam olarak ne istediğini, Osmanlılara karşı hangi baskı yöntemlerinin uygulanmasından yana olduklarını ve meselenin Berlin'le savaş çıkartma pahasına takipçisi olup olmayacaklarını sorduktan sonra, bu sualleri

374. ibid.

375. ibid.

aslında herkesten önce Rusya'nın kendisine sorması gerektiğini belirtmeyi de ihmal etmemişti.[376]

Eyre Crowe, Şansölye Bethmann-Hollweg'in krizi tırmandırmaktan yana olmadığını ve bir çözüm istediğini, İstanbul'da da Wangenheim'ın Türkleri ikna etmeye çalıştığını, Antant olarak toplu halde Berlin'de bir girişimde bulunacak olurlarsa bunun bir tehdit olarak görüleceğini ve Almanları sertliğe iteceğini belirttikten sonra, Rusya'nın Liman von Sanders hadisesinde neyin peşinde olduğunun gerçekten de anlaşılamadığını, Osmanlı İmparatorluğu'nun baskılara direnmeye devam etmesi halinde nasıl bir yol izleyeceğine Rusya'nın kendisinin karar vermesi gerektiğini söyleyerek,[377] çarlığın İngiltere'den bu mecrada daha fazla destek bekleyemeyeceği hususunda tereddüde mahal bırakmayacak açıklıkta konuşmuştu.

Liman von Sanders'in atanması Rusya tarafından böylesine büyük bir siyasi krize dönüştürülünce, Osmanlılar da bu kadar sorundan sonra Almanya'nın konuya fazla sarılmayacağı ve Alman askeri heyetinin kendisinden beklenen yararı sağlamayacağını düşünmeye başlamıştı. Hatta Enver Paşa bir ara heyetin İstanbul'a getirilmesinden vazgeçmek noktasına kadar gelmiş, eğitim için Berlin'e gönderilecek subaylarla aynı yararların sağlanabileceğini düşünmeye başlamıştı. Fakat, mesele artık kriz boyutlarını kazandığı için askeri heyetten vazgeçilerek başlangıç noktasına dönülmesi, Almanya açısından da büyük prestij kaybına yol açacaktı. Bu sebepledir ki, Enver Paşa kararından vazgeçirilmişti.[378]

Eyre Crowe'un da Etter'e hatırlattığı üzere, Rusya'nın Liman'ın İstanbul'daki Birinci Ordu Komutanlığı'na getirilmeyip İstanbul'dan başka bir yerde, mesela İzmit'te görevlendirilmesi yolundaki isteğine Almanya tarafından güçlü bir itiraz gelmezken, Osmanlı hükümetinin üzerinde karar kılınmış görevlendirmelerin değiştirilmesine şiddetle karşı çıkmış olması da kaydadeğerdir.[379] Tabiatıyla, ıslahat hareketinin İzmit'ten sevk ve idaresinde karşılaşılacak güçlükler bilinmekte, bu sürecin başında olacak komutanın İstanbul'da bulunması tercih edilmektedir. Hal böyleyken, Osmanlıların Liman von Sanders atamasıy-

376. David Stevenson, *Armaments and the Coming of War...*, s. 346.

377. British Documents Cilt X (i) – No. 400-402.

378. Frank G. Weber, a.g.e., s. 37.

379. Grey'den O'Beirne'e 15 Aralık 1913 tarihli telgraf, BD Cilt Xi No 384-385.

la Almanya'nın oyununa geldiği iddiasını anlayabilmek olanaklı değildir. Osmanlılar, Balkan Faciası ertesinde dört elle ordunun güçlendirilmesi işine girişmiş, bunu kim nerede en iyi şekilde yapabilecekse, onunla birlikte çalışmak istemişlerdir.

İngiltere ve Fransa, Rusya'nın tüm çabalarına rağmen krizin boyutlarını büyütmüyor, bunu Avrupa'daki iki blok arasında nihai bir hesaplaşmaya dönüştürmeye yanaşmıyorlardı. Müttefik Fransa da Antant ortağı İngiltere de Rusya'nın yaşamsal menfaatlerinin tehdit altında olmadığının farkındaydılar. Almanya da alttan alıyordu. Atama kararından caydırılamayan Osmanlılar olmuştu. Artık yol ayrımına gelmiş olan Rusya'nın başını öne alıp, Eyre Crowe'un suallerine samimiyetle cevap vermesi, Liman von Sanders Krizi'nde gerçekten de ne pahasına ve neyin peşinde olduğuna karar vermesi gerekiyordu.

Buna karşın, İngiltere ve Fransa'dan istediği siyasi desteği alamayan Rusya'nın tırmandırma siyasetini fiiliyata dökerek uçurumun kenarına yönelmeyi tercih ettiği, Osmanlı sınırına askeri yığınağa dahi başladığı görülür. Rusya, Antant ortaklarının elini zorlayabileceğini düşünmekte, Osmanlı hükümeti ise Rus tehditlerine aldırış etmemektedir. Giers da sözlü ya da işari tehditlerle yıldırılamayacağını düşündüğü Osmanlılara karşı gerçekten de güç kullanılmayacaksa, öylesine ortada bırakılacak bir tehdidin ancak inandırıcılığın kaybedilmesine yol açacağı düşüncesiyle sınırda yığınak yapılmasına karşı çıkmaktadır.

Gelişmeler bu minvalde kontrolsüzce ilerlerken, 13 Ocak 1914 tarihinde Liman von Sanders Krizi'nin en tehlikeli eşiklerinden birine ulaşılır. Başbakan Kokovtsov, Savunma Bakanı Sukhomlinov ve Genelkurmay Başkanı Zhilinski'nin de katılımıyla, daha aşağıda ayrıntılı şekilde üzerinde durulacak olan 21 Şubat tarihli Büyük Encümen Konferansı'nı öncelediği düşünülebilecek, Rus yönetiminde önemli olan o üst düzey geniş tabanlı konferanslardan biri bu tarihte düzenlenmiş, Sazonov Rus talepleri kabul edilinceye değin Trabzon ve Doğu Beyazıt'ın işgal edilmesi hususunda ısrarlı davranmıştır. Sazonov, risk almaktan hiç de kaçınmayan ve hiçbir muvazene kaygısı taşımayan bu baskı ve tırmandırma stratejisinin her safhasında İngiltere ile Fransa'nın aktif desteklerinin alınmasının şart olduğunu da hatırlatmış, İtilaf Devletleri aralarında hiçbir bölünme aksettirmeksizin tam bir birlik içinde ortaya çıkar ve dikkatli davranırlarsa Avrupa'da da savaş çıkmayacağını ileri sürmüştür. Açıkçası Sazonov bir Avrupa savaşını dahi göze almış durumdadır.

Gerçekten, başka çok az şey, Sazonov'un krizin ikinci ayında dahi nasıl ateşle oynadığını, tehlike çemberinin etrafında nasıl dolandığını bu ifadeler kadar açık şekilde ortaya koyar. Sazonov, her ne kadar Almanya'yla savaşa karşı olduğunu dile getirmiş olsa da izlediği siyaset bu ihtimali tamamen yok saymadığı gibi, tam da bunu tetikleyebilecek içeriktedir. Sazonov'u takiben askeri cenahı temsilen söz alan Savaş Bakanı Sukhomlinov ve Genelkurmay Başkanı Zhilinski, Rusya'nın Berlin ve Viyana'yla teke tek mücadeleye girişebileceğini, fakat bu ihtimalin varit görülemeyeceğini, zira karşılarındaki ittifakın harekete geçirileceğine ve Rusya'nın her ikisiyle birden mücadele etmek zorunda bırakılacağına kesin gözle bakmak gerektiğini hatırlatmışlardır. Başbakan Kokovtsov ise her zamanki gibi tedbirli ifadelerde bulunarak, Osmanlılara mali boykot fikrini desteklemekle beraber, bunun ötesinde atılacak her adımın Antant ortaklarından alınacak desteğe bağlı olduğunu vurgulamış, tırmandırma yönteminin en üst basamağına ulaşılıp Doğu Anadolu'nun işgaline girişildiğinde Merkezi Güçlerle savaşa yol açılmış olacağını, kendisinin bir orta yol göremediğini belirtmiştir. Konferans, Kokovtsov'un krizi bir derece daha geriye çekmeye yönelik yaklaşımını benimseyerek sona erer.

Buchanan 13 Ocak tarihli konferansın toplanmasından önce ziyaret ettiği Sazonov'u Kokovtsov'un da toplantıda dikkat çekeceği üzere, Türk toprağının işgal edilmesi halinde Almanya'nın müdahalesine yol açılmış olunabileceği, bu durumda da İngiltere'nin işe karışmasının beklenemeyeceği hususunda uyarmak ihtiyacını hissetmiş, bunun üzerine Sazonov da İngiltere'nin işbirliği göstermemesi halinde Antant'ın sona ermiş addedileceği tehdidinde bulunmuş ve bilinen mantığı tekrar etmiştir. Yani, birlikte hareket edebilirlerse hedeflerine barışçıl yollardan ulaşabileceklerken, asıl Rusya'nın tek başına atmak zorunda bırakılacağı adımlar savaşa neden olabilecek, İngiltere de bu savaşa ister istemez müdahil olacaktır.[380] Kriz boyunca Sazonov'un Antant ortaklarına uyguladığı baskıların yanı sıra çarlığın Avrupa'da yol açmış bulunduğu buhranı neredeyse son raddesine kadar tırmandırmış olması, birkaç ay sonra patlayacak Temmuz Krizi perspektifinde son derece dikkat çekicidir.

Sazonov'un bu tür meydan okumaları bir işe yaramamış, başta Grey, Nicolson ve Eyre Crowe olmak üzere, Rusya'nın Londra'da-

380. David Stevenson, *Armaments and the Coming of War...*, s. 347.

ki en yakın dostları dahi bu atama meselesinin çatışmaya yol açmaya değecek bir anlaşmazlık olduğu inancına hiçbir zaman kapılmamışlardır. Sazonov'u ne şekilde cevaplandıracağına ilişkin talimat isteyen Buchanan, Rusya illa ki de bir boy ölçüşme istiyor, çatışma çıkartmayı da göze alıyorsa İngiltere'nin hiç de buna karışmak niyetinde olmadığı yolunda bilgilendirilir.

İngiltere, nihayet Rusya'nın serbestçe koştuğu kriz alanına bir set çekmiştir. Öte yandan, bu noktaya sürüklenilirken, İngiltere'nin Rusya'yı kollamak saikiyle hareket etmiş olduğu da gözden kaçmamalıdır. 2 Aralık 1913 günü Liman von Sanders Krizi'ni ele almak üzere Londra'da yapılan toplantıya katılan Paris Büyükelçisi Bertie, Rusya'yla Almanya'yı İstanbul'da baş başa bırakmanın tehlikelerine işaret etmiş, Rusya'nın daha geçenlerde önceden verdiği sözleri bir kenara bırakıp İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına zarar verme pahasına Almanya'yla Bağdat Demiryolu konusunda anlaşmaya vardığını hatırlatmış ve bu ikisinin İstanbul'da kendi hallerine bırakılmaları halinde, çatışma yerine birdenbire anlaşmaya varmalarından da çekinilmesi gerektiğini belirtmişti.[381] Nicolson ve Grey, Bertie'nin ileri sürdüğü mantığa katılmış, bu hususa özellikle dikkat etmesi yönünde Mallet'ye gönderilen talimatı, Grey bizzat kendisi kaleme almıştı.

Salt Antant dayanışması adına baştan aşağı Sazonov'un mantığını taşıyan söz konusu talimat, Boğaziçi'nin ve İstanbul'daki kordiplomatiğin yaşadığı mahallin bir Alman subayının kontrolüne geçeceğine işaret etmek gibi bir sakillikle başlar, Liman von Sanders atamasının "Türkiye'nin varlığının garantisi olan" Büyük Güçler arasındaki dengenin mahvına yol açacağını ileri sürerek, pek de gereksiz bir üstten bakışla devam eder ve Mallet'den Fransız ve Rus büyükelçileriyle ahenk ve eşgüdüm içinde hareket etmesini, bu meyanda, birbiriyle tamamen aynı yazımı haiz fakat her büyükelçinin ayrı ayrı tevdi edeceği bir notayla Antant yaklaşımının Osmanlı yetkililerinin dikkatine getirmesini isteyerek sonlanır. Böylece, Babıâli'ye üç İtilaf devletinin bu konuda birlikte hareket ettikleri ve tam bir cephe arz ettikleri mesajının yeterli kuvvette verilmiş olacağı düşünülmüştür.[382] Tabii, bu cephe görüntüsü Sazonov'u memnun edecektir. Bununla birlikte, Grey Sazonov'un daha aşırı taleplerinin bu aşamada İngiltere tarafından öne sürülmesini istememiştir.

381. William Mulligan, "We Can't Be More Russian than...", s. 267.

382. ibid.

Bu dönemde, Fransa'nın artık pek bir duraksama da göstermeyecek şekilde Rusya'nın yanında durmaya başlayarak Rusya'ya arka çıkmak hususunda sıkça İngiltere'den daha istekli ve risk almaya daha yatkın bir tutum izlediği görülmektedir. Örneğin, kısa süre sonra St. Petersburg'a büyükelçi olarak atanacak olan Dışişleri Siyasi Direktörü Maurice Paléologue, krizin devam ettiği bir sırada Rusya'nın İstanbul önüne bir savaş gemisi göndermesi ve ancak Türkler yola geldikten sonra gemiyi geri çekmesi gerektiğini dahi söyleyebilmiştir. O sırada Savunma Bakanı olan Delcassé ise Sazonov'a Fransa'nın desteğinin sınırsız olacağını ifadeyle, bir nevi açık çek vermekte mahzur görmemiştir. Dışişleri Bakanı Pichon da Liman von Sanders atamasından ötürü Rusya'nın tazminata hak kazandığını belirtmiştir.[383] Bunlar, öylesine söylenmiş addedilebilir olmaktan çok, Fransa'nın Rusya'dan yana tepkilerinin artık neredeyse insiyaki bir nitelik kazanmış olduğunu ortaya koyan göz açıcı örnekler olup Temmuz 1914'te tekrarlanacak bir *pattern*[384] olarak teşhis edilmelidir.

Fransa'nın Rusya'yı memnun etme adına açık riskler taşıyan bir tutuma en azından krizin ilk safhalarında meyletmesinin başlıca bir sebebi, 1912'den 1914'e Avrupa'daki siyasi atmosferin daha kötüye gitmiş olmasıdır. Almanya'yla kara komşusu; Alsace-Lorraine konusunda her zaman her şeye rağmen esas itibarıyla rövanşist ve İngiltere'nin sahip olduğu gibi Almanya'nın gözünü korkutacak bir donanmadan da yoksun olan Fransa, Rusya'nın yanında daha net bir tutum içinde olmasını zorlayan bir noktadadır. Liman von Sanders Krizi sırasında da önce harekete geçen bu refleks olmuş, fakat kriz tırmandıkça Fransa da lafazanlığın bir kenara bırakılması gerektiğini kavramıştır. Bir süre sonra gerek Delcassé, gerek Pichon, Cambon'un Berlin'den devam eden uyarıları üzerine olacak, Sazonov'un tanımlamasıyla "Türkiye'deki bazı stratejik noktaların" ele geçirilmesinin Fransız menfaatlerini o kadar da etkilemeyen bir meseleden ötürü Almanya'yla savaşa sebep olabileceğinden endişe duymaya başlayınca, Fransız diplomasisi de İngiltere'nin çizgisine yaklaşmış, krizin idaresi de daha ziyade İngiltere'ye kalmıştır.

* * *

Dışişleri Genel Sekreteri Nicolson, ne kadar Rusya'nın uzak-

383. ibid.

384. Tekrarlayan anlarımda, örüntü (ed.n.)

laşmasına sebebiyet vermekten ürkse de, çarlığın yaklaşımı ve ortaya attığı tırmandırma önerilerinin hiçbir şeyle mütenasip görülemeyeceğinin farkındaydı. Nicolson, Rusya'nın hiddetini yersiz, abartılı, fakat aynı zamanda çok da tehlikeli buluyor, Rusya'nın fazla zorlanmaksızın içeri girme imkânlarına sahip olduğu Doğu Anadolu'ya karşı bir harekâta girişeceğinden, bu halde de Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemeye kalkışmasından çekiniyordu.[385] Bu noktada, Rusya'nın şu ya da bu nedenle, bir fırsat yahut zemin bulduğunda Doğu Anadolu'ya yerleşmeye çalışacağı inancının Avrupa siyasi çevrelerinde garipsenen, marjinal bir görüş olmadığını kaydetmek gerekir. Doğu Anadolu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'da da yok olup gitme süreci başladığında Rusya'nın eline düşmesi gereken bir parsa olarak kabul görmektedir. Nicolson'un korkusu Doğu Anadolu'nun Rusların eline geçmesi değil, bunun birtakım gerekli dengeler, ön anlayış birliktelikleri sağlanmış olmaksızın aniden gerçekleşmesi ihtimalidir.

Grey de bütün bu meselenin Sazonov'un koparttığı yaygaraya değdiğine hiç inanmamakta, fakat Buchanan'ın St. Petersburg'dan iletmeye devam ettiği, İngiltere'yle Rusya arasındaki ilişkilerin geleceğinin İngiltere'nin Almanya karşısında Rusya'ya vereceği desteğin niteliğine bağlı olduğu yolundaki uyarıları da kaale almamazlık edememekte, Rusya'ya sırt çevirmesi halinde İngiltere'nin çok güç durumda kalacağını düşünmektedir.[386] Nitekim Sazonov'un 14 Aralık günü İngiltere ve Fransa'nın, meselede Rusya'dan yana kesin tavır koymamaları halinde çarlığın Antant'tan ayrılacağı tehdidinde bulunması, Grey'in bu korkularını depreştirmiştir.

Bu çerçevede, İngiltere bir yandan Rusya'yı krizi daha fazla tırmandırmaması yolunda etkilemeye çalışırken, diğer yandan da Rusya'nın yaklaşımının ciddiyeti konusunda Almanya'nın yanılsama içine düşmemesine gayret etmiştir. Grey, 15 Aralık günü görüştüğü Alman Büyükelçisi Prens Lichnowsky'ye, 1906'dan o yana Rusya'yı başka hiçbir konuda bu kadar tepesi atmış ve endişeye kapılmış görmediğini belirtir. Grey'in bahsettiği dönem İlhak Krizi sırasında Rusya'nın Avusturya-Macaristan'la savaşın eşiğine gelmesi, Balkan Harpleri sırasında Bulgarların Çatalca hatlarına

385. FO/371/1847/55115 O'Beirne'den Grey'e 7 Aralık 1913 tarihli telgraf üzerine Eyre Crowe'un Nicolson'la görüşmesinden sonra düştüğü not, Rusya'nın her an Doğu Anadolu'ya karşı bir harekâta girişebileceğinden çekinildiğini gösterir. Eyre Crowe'un bu yönde bir diğer notu, Buchanan'dan Grey'e 19 Aralık 1913 tarihli telgraf üzerindedir. British Documents X (i), s. 390-391.

386. British Documents X (i), s. 431.

varması karşısında İstanbul ve Boğazların elden kaçacağı ihtimalinin çok kuvvetlenmesi yüzünden kapıldığı panik hali gibi çatlama noktalarını kapsadığına göre, bu ifadeler epey güçlü görülmek gerekir. Grey, sözlerine devamla, Rusya'nın İstanbul konusunda son derece hassas olduğunu, başka hiçbir Güç'ün İstanbul'da pozisyon oluşturmasına katlanamadığını; İngiltere'nin de bu yönde hareket eden başka bir Güç'ü desteklemesi halinde Rusya'yla geride bıraktıkları kötü ilişkiler dönemine geri dönüleceğinden hiç şüphe duymadığını söyler.[387]

Öte yandan, Grey Osmanlı donanmasının başında bir İngiliz amiralinin bulunduğunu Liman von Sanders Krizi sırasında hem de şaşkınlıkla öğrenmiştir. Mallet, Grey'in istifsarı üzerine Limpus'tan yetkilerinin mahiyetini soruşturmuş, Limpus da açıklamalarıyla barış zamanında donanmanın kendi komutası altında olduğu hususunda Mallet'in zihninde hiçbir kuşku bırakmamıştır. Nicolson, Sazonov'u memnun etmek için Limpus'un yetkilerinin budanması fikrine sıcak yaklaşır gibi olunca, Mallet bu halde İngiltere'nin Osmanlıların geleceğine pek de bir ilgi duymadığının bir diğer kanıtının ortaya çıkmış olacağını Londra'ya bildirmekte tereddüt göstermemiş, Grey de varlığının yeni farkına vardığı İstanbul'daki bu nüfuz hattının elden çıkmasını istememiştir.

Grey'in yeni keşfi, sahadaki İngiliz yetkili Limpus, Osmanlılara yardım edilmesi gerektiği hususundaki samimi görüşlerini açık yüreklilikle ortaya koymaktan da çekinmemektedir:

> Büyük Güçler, gerçekten de Türkiye'ye yardım mı etmek istiyorlar, yoksa Türkiye'nin gerekli yardımı alamayıp modernizm ve ilerlemenin zorlu yollarında geride kalması ve çöküp gitmesi bunlardan herhangi birinin işine mi gelmektedir?" diye sorarak ekler: "Türkiye'nin çöküşü bir felaket olacak ve salt maddiyatçı bir açıdan bakıldığında dahi İngiltere de, Almanya da, Fransa da bundan hiçbir yarar sağlamayacaktır.[388]

Mallet de aynı yönde düşünmektedir. Grey'e şu hususları iletir:

> Benim kanaatime göre Osmanlı hükümeti teşvik edilmeyi ve kendilerine gösterebileceğimiz her türlü sempatiyi hak ediyor. Son iki yıl zarfında nelerin içinden geçip de bugüne geldiklerine bakılacak olur-

387. William Mulligan, "We Can't Be More Russian..", s. 272.

388. a.g.m., s. 270.

sa, ulaştıkları yer son derece kaydadeğer olup, çok zor ve müthiş ağır bir iş yüküyle karşı karşıya oldukları hatırda tutulmalıdır.[389]

Sonunda, Liman von Sanders Mareşal unvanıyla Kara Kuvvetleri Genel Müfettişliğine tayin olununca, aslında Birinci Ordu Komutanlığının da üzerine çıkmış olur. Fakat mesele de çözülmüş, Rusya Liman'ın elinde komuta yetkileri olmayacağını anlamıştır.

Neticede, kriz Liman von Sanders'in görevinin sınırlı bir gözetim sorumluluğunun ötesine geçmeyeceğinin anlaşılmasıyla son bulmuş olsa da, Almanya'yla Rusya, ilk defa Şark Meselesi kapsamında, yani Avrupa dengeleri ve Avusturya-Macaristan'la ilgili olmayan bir sebep yüzünden karşı karşıya gelmişti. Bu durum da Avrupa'da derinleşen rekabet ve çekişmelere işaret etmekteydi. Hiç şüphesiz, Liman von Sanders krizi, Avrupa'yı Birinci Dünya Savaşı'na getiren krizler dizisinin sonuncusu olmuştur. Hemen takiben patlayan Temmuz 1914 krizi, çok süratle büyüyen bir yangın gibi kısa sürede dünyayı içine alan büyük savaşla sonuçlanacaktır.

İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki esasen nazik durumu içinden çıkılamaz bir noktaya sürükleme istidadındaki Rusya'nın kolaylıkla aşırı uçlara kayabilen siyasetini 1913 sonu itibarıyla dizginlemeye muvaffak olabilmiş, Rusya da sonunda ısrarını sürdürmesinin bir işe yaramayacağının farkına varmıştır. Doğrusu, İngiltere Rusya'yı frenlemek yerine Fransa gibi yanına gelmiş ve Antant'ın boy ölçüşmeye kalkışması stratejisinden yana çıkmış, Kokovtsov başta olmak üzere teenni göstermekten yana olanların eli de St. Petersburg'da bu defa üstün çıkmamış olsaydı bu kriz nasıl sonuçlanırdı suali ortaya atılacak olursa, Birinci Dünya Savaşı'nın Ağustos 1914'te değil de Şubat 1914'te kopmuş olacağı cevabının verilmesi pek de mantıksız olmaz.

Kriz bir kere sona erdikten sonra, ne Rusya, ne İngiltere, ne de Fransa Liman von Sanders'in ne yapmakta olduğuna, görevinin gerçekten ne içerdiğine bir kere olsun dönüp bakmak lüzumunu hissetmemiştir. Bu da Grey'in Amiral Limpus'un İstanbul'daki varlığı ve yetkilerini şaşkınlıkla öğrenmesi örneğinde olduğu gibi, Büyük Güç diplomasisinin bir diğer ironisi olarak karşımızda durur. Liman von Sanders İstanbul'a geldiğinde Wangenheim, generali Sirkeci Garı'nda karşılamaya dahi gitmemişti. Çok seyrek görüştüğü Sanders'in yeteneklerine güven duymuyor, bu ikili birbirinden neredeyse nefret ediyordu. Liman'ın Osmanlılar üzerin-

389. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire...*, s. 113.

deki büyük bir Alman operasyonunun eşgüdümünü sağlamak ve bunun politikasını oluşturmak misyonuyla İstanbul'a tayin edildiğini ileri sürmenin, dahası bu atamayı Almanya'yla ittifakın önceden hazırlanmış olduğunun bir karinesi olarak göstermeye kalkışmanın hiçbir tutar tarafı yoktur.

Ne zaman Osmanlı İmparatorluğu'nu kendine getirecek tedbirler alınmak istenmiş, ne zaman kalkınma ve gelişme yoluna girilebilmesi için uzun vadeli büyük gayretler söz konusu olmuşsa, Büyük Güçler kendi denge hesapları nedeniyle, emperyalist alışkanlıkları kadar, yüzyıllar boyu Şark'a yönelik geliştirmiş oldukları bakış açısının zorladığı algılamalar yüzünden de buna olanak tanımamışlardır. Osmanlılar ileri doğru hamle yapmak istedikçe, karşılarına Avrupa mahreçli bu rekabet politikasının çıktığını görmüşlerdir. Yalnızca İkinci Meşrutiyet döneminde değil, II. Abdülhamid iktidarında da Osmanlıların dış siyaset sahasında belli başlı bir güçlüğü, kendi çerçeveleri dahilinde ve kendilerinin içinde bulundukları şartlardan hareketle oluşturdukları tercihlerin Büyük Güçler arasındaki rekabet sahası içinde algılanması olmuş, Osmanlı yönelim ve girişimlerinin bu rekabet sahasına kayması engellenememiştir.

Şimdi de Balkan Harplerinden sonra elzem hale gelmiş, ordu reformunun en süratli şekilde gerçekleştirilmesi için Alman askeri heyetinin oluşturulması istenmekte, fakat Büyük Güçler, daha doğrusu İtilaf Bloku bu girişimi de kendi doğru çerçevesi dışına çıkartıp Osmanlı memaliğinde nüfuz sahaları tesisine yönelmeye teşebbüs edebilmektedir.

İlginçtir ki, Çarlık Rusyası'nın Liman von Sanders atamasını bir Avrupa buhranına dönüştürdüğü sırada ileri sürdüğü taleplerden biri de, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir ordu komutanlığına bir Alman getirilebildiğine göre Doğu Beyazıt'taki ordu komutanlığının da bir Rus'a verilmesiydi. Grey dahi bunun mümkün olamayacağını, aksi takdirde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecinin gerçekten de tetiklenmiş olacağını kabul etmekteydi:

> Alman hükümeti, diğer Güçlerin Almanya'ya sağlanmış olan avantajların kendilerine de sağlanması gerektiği yolundaki taleplerine karşı çıkmakta haklı olamaz. Buna karşılık, diğer Güçlere ne verildiğinde hem Türkiye'nin bağımsızlığına halel getirilmemiş, hem de bu Güçlerin menfaatleri yeterince korunmuş ve tazmin edilmiş olacaktır sualine cevap bulmakta güçlük vardır.[390]

390. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire...*, s. 112.

1914 yılı başlarında gelinen durum, imparatorluğun gücünün sonuna varmış olabileceğini düşündürtür. Dış baskılar had safhaya vardığında ne olacağı, içeriden bir direnme gücü çıkıp çıkmayacağı, çıkacak dahi olsa bunun merkezkaç kuvvetler karşısında yeterli gelip gelmeyeceği artık kestirilemez haldedir. Nitekim Mallet 5 Aralık günü Grey'i yukarıda söz konusu tazminat taleplerinin Rusya'nın öngördüğü şekilde uygulamaya kalkışılması halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne yol açılmış olacağı hususunda uyarmıştır.[391]

Liman von Sanders krizi sırasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çarlık Rusyası tarafından bu derece güçsüz ve edilgen bir konumda algılanmış, İtilaf'ın da bir bütün olarak bu kanaati sergilemiş olması, mukadderat anının harekete geçtiği bu yıla dair çok şey söyleyen, Osmanlıların 1914 Temmuz Krizi'nden itibaren karşı karşıya geldikleri tehdidin niteliğine de ışık tutan çıplak bir gerçekliktir. Osmanlılara o derece kudret atfedilmemektedir ki, Rus ordusunun Doğu Anadolu'ya girmesi, Osmanlı liman ve şehirlerinin işgal edilmesi gibi en aşırı önlemlere Osmanlıların karşı gelemeyeceği farz edilmekte, karşı gelecek olsa da bunun fazla bir mesele yaratmayacağı, her şeyin Almanya'nın aktif destek verip vermemesine bağlı olduğu düşünülmektedir.

Gerçekten, Osmanlı hükümeti Liman von Sanders Krizi sırasında üzerine gelen baskılara ne kadar göğüs germiş olsa da derin endişelere kapılmamış değildi. Rusya'nın Doğu Beyazıt'tan sonra kuvvet yığmaya dahi gereksinme duymaksızın Erzurum'un işgaline girişebilecek durumda olduğu düşünülmüş,[392] Kars ve Ardahan'dan sonra bu defa da Doğu Anadolu'nun bütünüyle elden gideceğinden korkulmuştur.

391. William Mulligan, a.g.m., s. 268.

392. a.g.m., s. 267.

XII

21 Şubat 1914 tarihli Çarlık Konferansı ve "büyük hengâme" fikri

Boğaz'daki ışık oyunlarını ancak Türkler anlar!

Liman von Sanders Krizi'nin en önemli ve sonrasını doğrudan etkilemiş yönü, 21 Şubat 1914 tarihinde, yani Temmuz Krizi ve Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasından sadece beş ay önce Çarlık Rusyası Bakanlar Konseyi üyeleri, Deniz ve Kara Kuvvetleri Bakanları ve tüm Kuvvet Komutanları dahil olmak üzere üst düzey bürokratlar ve İstanbul Büyükelçisi Giers'in de katılımıyla Dışişleri Bakanı Sazonov'un başkanlığında gerçekleştirilen, İstanbul ve Boğazlar konusunda tüm bir gelecek perspektifini çizmiş olan tarihi nitelikteki Büyük Encümen Konferansı'dır.

İlgili gizli resmi yazıda, toplantının "yakın gelecekte gerekli olabilecek Boğazların işgali konusunda ihtiyaç duyulan sistematik hazırlıklara başlanılması kapsamında ortaya çıkabilecek en esaslı sualleri ele almak üzere" ibaresi yer almaktadır. Boğazların bu şekilde münhasır bir konferansta ele alınması ilk defa gerçekleşiyor olmamakla birlikte, 21 Şubat tarihli konferansta alınan kararlar son derece önemli bir özelliği haizdir: Boğazların ele geçirilmesi yolunda o güne dek olduğundan çok daha sistematik bir içeriğe sahip hazırlıkların, Çanakkale'yi de içine alacak şekilde başlatılmasına bu konferansta karar verilmiştir.[393]

Palitsyn-Brusilov raporunun panoramik bir fotoğraf çekmiş olmasına, Sazonov'un buhran ve tırmandırma diplomasisi ve aşırılıklarına karşın, mesele Boğazların fiilen ele geçirilmesinin nasıl sağlanacağına gelecek olduğunda, 21 Şubat 1914'ten önce Rusya'da genel hatları itibarıyla temkinlilik ve duraksamaların geçerli olduğu görülür. Örneğin, konunun Rusya'daki en başta gelen takipçisi Deniz Kuvvetleri'nde Kurmay Başkanı Amiral Li-

393. D.W. Spring, "Russian Foreign Policy, Economic Interests and the Straits Question, 1905-1914", s. 203.

even, Nisan 1912 tarihli bir muhtırada Boğazların işgal edilerek Rusya'nın kontrolünde tutulması fikrinin "saçma" olduğunu, askeri strateji açısından bakıldığında, işgalin sürmesini sağlamak için Anadolu'nun da tümüyle kontrol altına alınmasının gerekeceğini, Rusya'nın buna henüz hazır olmadığını belirtmişti.[394]

Diğer taraftan, Balkan Harpleri sonrasında Rusya'da Osmanlıların son derece zayıf düşmüş oldukları inancı kuvvetlenmiş, buna koşut olarak da Rusya'nın Boğazlardaki çıkarlarının uluslararası hukuk yoluyla güvence altına alınması yaklaşımını savunan kesimler, Boğazların doğrudan doğruya çarlığa ilhak edilmesi fikrini savunan kesimler karşısında zemin kaybetmiştir. Artık İstanbul'a yönelik farklı bir heyecan ortaya çıkmış olduğu gibi, Çar II. Nikola da bu heyecanı sahiplenenlerin başında gelmektedir.[395] Liman von Sanders Krizi, Çarlık Rusyası'nın Boğazlar konusunda daha sistematik, daha bütüncül ve hazırlıklılık içeren bir politikaya yönelme sürecini de hızlandırmıştır.

İstanbul ve Boğazlar meselesi, Balkan Harpleri sonrası ortaya çıkan yeni tablo önünde ilk defa bu konferansta ele alınıyor olacaktır. Konferans, sadece Osmanlıların giderek daha aşikâr hal alan zafiyetleri muvacehesinde değil, Avrupa'daki siyasi atmosferin kötüleşmesi nedeniyle de radikalleşen Boğazlara yönelik Rus yaklaşımlarını derli toplu bir siyaset düzeyine yükseltmek isteyen Sazonov'un Liman von Sanders ataması ertesinde kaleme alınan 23 Kasım 1913 ve 7 Ocak 1914 tarihli muhtıralarını görüşmek üzere toplanmaya çağrılmıştır. Toplantının amacı da 23 Kasım tarihli muhtırada açıklıkla dile getirilmiş olan şu durum saptamasında görülür:

> Şartlar, Boğazların Türklerin idaresinden çıkması sonucunu doğuracak şekilde gelişiyorsa, o takdirde Rusya karşı kıyılarında başka hiçbir gücün yerleşip durumunu pekiştirmesine izin veremeyecek, Boğaziçi ve Çanakkale'yi eline geçirerek çıkarlarına uygun düşecek bir düzeni şu ya da bu şekilde tesis etmek zorunda kalacaktır.[396]

Sazonov, bilahare "başka güç"ten hangi ülkenin anlaşılması gerektiğine açıklık kazandırır ve Almanya'nın Boğazlarda kesin üstünlük tesis etmek, Osmanlı ordusunu Alman saldırgan-

394. ibid.

395. D.W. Spring, a.g.m., s. 207.

396. ibid.

lığının bir aletine dönüştürmek amacıyla harekete geçtiğini iddia eder. Devamla, Boğazların ne çok kuvvetli, ne de çok zayıf bir Türkiye'nin elinde kalmaya devam etmesinin şart olduğunu, Karadeniz ve Akdeniz'in anahtarlarının üçüncü bir tarafın eline geçmesinin muhakkak surette engellenmesi gerektiğini vurgular. Ayrıca Rusya'nın Karadeniz donanmasının güçlendirilmesinin yıllardır konuşuluyor olmasına karşın bu mecrada hâlâ fazla bir yol kat edilememiş olmasından duyduğu memnuniyetsizliği dile getirir. Hal böyleyken, Osmanlıların hem de Rusya'nın ortağı İngiltere'nin yardımıyla Karadeniz'de üstünlüğü ele geçirmek üzere olduğuna işaretle, bunun dayanılmaz bir durum olacağını, Karadeniz filosunun inşasının derhal süratlendirilmesi gerektiğini belirtir.

Ne var ki, bu derece alarmist ve provokatif bir muhtırayı kaleme alan Sazonov, henüz 26 Aralık 1913 günü görüştüğü Fransız Geçici Maslahatgüzarına Liman von Sanders atamasının askeri yönünün kendisini hiç de endişelendirmediğini, Almanya'nın Osmanlı ordusuyla pek de bir iş yapabileceğini zannetmediğini, Almanya'nın Osmanlı hükümeti nezdinde kazanacağı nüfuzun kendisini asıl ilgilendiren konu olduğunu itiraf etmiştir.[397]

Görüleceği üzere, Sazonov'un muhtırası, esas itibarıyla Rusya için Boğazlar yönünde bir askeri-teknik-siyasi; yani topyekûn hazırlık içine girilmesi çağrısıdır. Nitekim 21 Şubat tarihli konferans, Osmanlılara yönelik bir harekât bağlamında gerekli hazırlıkların başlatılması talimatının tüm bakanlıklar, kuvvet komutanlıkları ve ilgili kurumlar için oluşturulmaya başlanması kararını alarak son bulmuştur. Bu kararı savunma amaçlı görmek olanağı yoktur. Birtakım olasılıkların ortaya çıkmasıyla meydana geleceği düşünülen bir hal, Rusya'ya karşı oluşabilecek doğrudan bir tehdide ilişkin önlemler üzerinde çalışılmamakta, aksine, yakın gelecekte statükonun dışına çıkılması öngörülmekte; esasen ne zamandır belirlenmiş, hatta tarihten devralınarak belirli bir mitleştirme sürecine de uğratılmış bir hedefi ele geçirmenin yolları bulunmaya çalışılmaktadır. Gayet ilgi çekici bir husus olarak, toplantıda Sazonov da diğerleri gibi yakın gelecekte bir Avrupa savaşının kaçınılmaz gözüktüğü ifadesinde bulunmuştur.

Gerçekten, Boğazlar meselesi 1896'dan o yana ilk defa olası bir silahlı harekâtın konusu olarak ele alınmaktadır. 1896 yılında, çarlığın İstanbul'daki Büyükelçisi Nelidov, Rusya'nın

397. David Stevenson, *Armaments and the Coming of War*, s. 344.

Boğaziçi'nin Karadeniz çıkışını işgal etmesini haklı gösterecek bir kargaşayı İstanbul'da kolaylıkla çıkartabileceğini ileri sürmüş, Rus Genelkurmayı'nda bu yönde bir deniz harekâtı için planlamalar da yapılmasını takiben konu, çar, dönemin Genelkurmay Başkanı Obruchev ve Dışişleri Bakan Vekili Shishkin'in de dahil olduğu bir toplantıda ele alınmıştı. Genel hava Nelidov'un projesinin desteklenmesinden yana seyretmekte, çar da harekâttan yana çıkmışken, dönemin güçlü Maliye Bakanı Sergei Witte'nin müdahalesi ve muhalefet şerhinin toplantı tutanaklarında yer alması yönündeki ısrarı üzerine bu fikirden vazgeçilmişti. Witte, Boğazların kuzey yakasının Rusya tarafından işgal edilmesi halinde İngiltere'nin de Çanakkale'yi işgal etmesinin yolunun açılmış olacağından, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli mali çıkarları olan yeni müttefikleri Fransa'nın da Rusya'yı desteklemeyeceğinden endişe duymuştu.[398]

Bu bağlamda, Nelidov'un İstanbul'da kolaylıkla bir kargaşa çıkartabileceği hususunda bu derece kendine güveniyor olması kadar Çar II. Nikola'nın da hükümranlığının daha ikinci yılına tekabül eden 1896 gibi erken bir tarihte Boğazların işgali amacını güden bir askeri harekât fikrini üzerinde fazla durmadan desteklemiş olması da dikkate şayandır.

Yirmi yıl sonrasının Avrupa siyasi manzarası ise çok farklıdır. Rusya, İngiltere ve Fransa artık Antant ortakları olmuş; Osmanlı İmparatorluğu ise Balkanlar'dan yoksun kalmıştır.

Sazonov, 21 Şubat toplantısını açarken, Boğazlar üzerindeki "mukaddes gaye"nin ancak genel bir Avrupa harbi sırasında gerçekleşebileceğini vurguladıktan sonra, şimdilik önemli siyasi çatışmalar vuku bulacağını zannetmediğini, lakin çok yakın bir gelecekte bugünkü durumun devam edeceğini garanti edebilecek durumda olmadığını, şayet Boğazlar Osmanlıların elinden alınacak olursa, Rusya'nın bir üçüncü devletin Boğazlara hâkim olmasını kabul edemeyeceği cihetle Boğazlarda kendi menfaatlerine uygun bir düzenin kurulması için bölgeyi işgale mecbur kalacağını, bu harekâtın başarıyla sonuçlanabilmesi de icraattaki süratе bağlı olacağından deniz harekâtından ayrı olarak bir çıkartma ameliyesi hazırlamak gerektiğini belirterek katılımcılardan gerekli tedbirlerin tespit edilmesini istemiştir.[399]

Konferansta esaslı ve çarlığın dış siyaset pratiğini doğrudan et-

398. George Katkov and Michael Futrell, "Russian Foreign Policy in 1880-1914", s. 9.

399. Cemal Tukin, a.g.e., s. 356.

kileyeceği açık saptamalar öne çıkmıştır:

– Henüz savaşa hazır olmayan Rusya "tarihi misyonu"nu gerçekleştirmek yolunda askeri harekât düzenleyemeyecektir.

– Bu yoldaki hazırlıkların tamamlanması için dört ila beş yıla ihtiyaç duyulacak, İstanbul ve Boğazlar yönünde bir harekât 1917'den sonra mümkün hale gelebilecektir.

– Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun önlenemeyecek çöküşünün pek yakın bir gelecekte vuku bulması halinde Boğazlar yüzünden Almanya'yla bir çatışmaya gidileceğine kesin gözle bakmak gerekmektedir.

– Esasen, Boğazlar meselesinin ancak genel bir Avrupa savaşı kapsamında, yani büyük bir hengâme koptuğunda çözüme kavuşturulması mümkün olabilecek, bu hengâme ve kapışmadan Rusya'nın tarihi emellerinin gerçekleştirilmesi yolunda istifade etmek için tereddüt edilmeyecektir.

– Avusturya'yla Sırbistan ya da Sırbistan'la Bulgaristan arasında çatışma çıkma ihtimalleri vardır. Bu durumda her iki ihtimal de Avrupa'da genel bir savaşa yol açabilecek ve Rusya'nın Sırbistan'ı desteklemesi gerekecektir.

Ayrıca, Avusturya'ya karşı Sırbistan'ın lehine bir müdahalenin de gerekli olacağının kabul edildiği, bu meyanda Sırbistan'ın sonuna kadar desteklenmesine de 1914 Temmuz Krizi'nden daha dört ay önce bu konferansta karar verildiği görülmektedir.[400]

Kuşkusuz, konferanstaki en önemli saptamalardan biri de "Büyük Hengâme," yani "Avrupa'da büyük bir kapışma" ihtimaline yapılan atıf ve böyle bir ortamın çarlığın İstanbul ve Boğazlara ilişkin "mukaddes gayesi"ne doğru yürümesini de mümkün kılmış olacağı, bu fırsattan muhakkak surette istifade edilmesi gerektiğidir.

Bu anlayış ve yaklaşımların temelinde oluşan Rus politikası, 1917 sonrasına kitlenmiştir. Sadece dört ay sonra o her şeyin bağlandığı "Büyük Hengâme" kopacak, Rusya'nın aklındaki takvim üç yıl kadar öne çekilmiş olacaktır.

Çarlık Rusyası, bir taraftan Boğazlar meselesinin çözümüne de yol açacağını düşündüğü, fakat henüz hazır olmadığı Avrupa'daki büyük çatışmayı 1917'ye ötelemek istemekte, diğer taraftan da daha erken bir safhada savaşa itilme pahasına Sırbistan lehine müdahalede bulunmaktan kaçınamayacağı kararına kendisini çok yaklaştırmış bulunmaktadır. Esasen, çarlığın te-

400. I.V. Bestuzhev, "Russian Foreign Policy: February-June 1914", s. 106; ayrıca Robert J. Kerner, "Russia, the Straits, and Constantinople, 1914-15", s. 402.

mel ve merkezi ikilemi de burada yatmaktadır.

Diğer taraftan, konferansta saldırı ve işgale dair konuların çok ayrıntılı şekilde ele alınması, bu yöndeki düşünce egzersizinin daha ileri götürülerek, pratik meseleler üzerinde de yoğunlaşılabilmiş olması gerçekten de dikkat çekicidir. Örneğin, "Büyük Hengâme" kavramına göre Boğazlara müdahale ancak büyük bir Avrupa çatışması bağlamında söz konusu olabilecek ise, bu takdirde Rus ordularının Batı cephelerine yığılmış olacağı, bu yüzden de İstanbul ve Boğazlar yönünde asker sıkıntısı çekileceği ve ulaştırmada da sorun yaşanacağı hesaba katılmalıydı. Konferansta işte bu tür güçlüklerin üstesinden gelmek için birtakım önlemler alınmasına da karar verilmişti ki, bunların arasında Karadeniz donanmasına yeni bir filonun eklenmesi ve Kafkas cephelerinde yeni demiryolları inşasına girişilmesi özellikle öne çıkmaktaydı. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu yönünde daha fazla askere, daha güçlü bir donanmaya ve Kafkaslarda daha iyi ulaşım altyapısı ve yeni demiryollarına ihtiyacı olduğuna, bu eksikliklerin süratle giderilmeye girişilmesine karar verilmiş, II. Nikola da 5 Nisan 1914 tarihinde tüm bu zafiyetlerin ortadan kaldırılmasını hedefleyen programı imzalamıştır.

Çarlık, 21 Şubat'ın içerikli yönelimini kâğıt üzerinde bırakmamaya kararlı olup paralel bir çabayla diplomasi ortamını da güçlendirmeye yönelmiş, bu meyanda, müttefiki Fransa'yla süregelen birtakım pürüzlerin giderilmesi, İngiltere'yle Antant'ın gerçek bir ittifak düzeyine çıkarılması, Sırbistan ve Karadağ'ın Avusturya karşısında birleşik kalmalarının sağlanması, Avusturya yanlısı telakki edilen mevcut Bulgar hükümetinin Rusya yanlısı bir hükümete yerini bırakmasının sağlanması, Romanya'yla yakınlaşma sürecinin konsolide edilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman nüfuzunun altının oyulmasına girişilmesi gibi oldukça çeşitli ve yoğun gündemi haiz olan çok yönlü bir siyasi atağa da koyulmuştur.

Şüphesiz, Balkan Harplerinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun nihai paylaşım vaktinin gelmekte olduğu inancı Rusya'da da dile getirilmeye başlanmıştı.[401] Bu sebeple de İstanbul ve Boğazların geleceği, 1914 başı itibarıyla Çarlık Rusyası açısından en esaslı bir mesele olarak görülmekteydi. Bu yaklaşım, Avrupa'da savaş çıkacağına ilişkin giderek artan beklentiyle etkileşime girince, Rusya da Sazonov'un kararlı öncülüğünde İstanbul ve Bo-

401. I.V. Bestuzhev, "Russian Foreign Policy: February-June 1914", s. 110.

ğazlar konusundaki pozisyonunu süratle derinleştirmeye, hatlarını daha belirgin hale getirmeye başlamıştır.

Liman von Sanders Krizi sırasında İngiltere ve Fransa'dan istediği gibi destek alamamış olması Rusya'nın ağzında kötü bir tat bırakmamış da değildi. Rusya, bu tecrübe sonrasında İngiltere'yle daha yakın ve bağlayıcı askeri ilişkiler kurmak ihtiyacında olduğunu anlayacak, Fransa'yla mevcut olduğu gibi İngiltere'yle de deniz kuvvetleri arasında işbirliği anlaşmasının imzalanması yönünde Mart 1914'ten itibaren yoğun diplomatik girişimler başlatacaktır. Bir diğer deyişle, Sazonov İngiltere'nin beklentilerini karşılamamış olmasını da bir avantaja dönüştürmek istemiş, mağdur kisvesini takınmak suretiyle, Liman von Sanders Krizi'ni İngiltere'yle ilişkisini İngiltere'nin istediği zaman kaçıp içine saklanabildiği "anlayış birliği"nin dışına taşırıp daha üst düzeyde konsolide etmek, hatta karşılıklı yükümlülüklerin belli olduğu tam bir ittifak seviyesine getirmek yolunda fırsat olarak kullanmak istemiştir.

Neticede, bağlayıcı formülasyonlardan geleneksel olarak ne kadar kaçınmak istemişse de 1914'e giden süreçte Fransa'ya hayati konularda söz vermiş olan İngiltere, Mayıs 1914'te Rusya'yla da pek de istekli olmayarak benzeri bir adım atmak zorunda kalmıştır.[402] Her ne kadar, kabinede bunun Rusya'yı gücendirmeme amaçlı olduğu iddia edilmiş olsa da neticede Rus ve İngiliz deniz kuvvetleri arasında işbirliği tesisi amaçlı görüşmelerin başlatılmasına karar verilmiştir. 1914'ün Avrupası'nda bu "yasak savma kabilinden" gösterilebilecek bir yakınlık düzeyi değildir.

Rusya'yla bu kapsamda müzakereleri yürütecek heyetin görev talimatında çok dikkat çekici bir ayrıntı göze çarpmaktadır. İngiltere, Liman von Sanders Krizi'nin sona ermesinden birkaç ay sonra da Çarlık Rusyası'yla görüşmelerine bir istisna hükmü getirmek ihtiyacını hissetmiştir. Görev talimatı, "Almanya'yla Rusya arasındaki İstanbul'a ilişkin anlaşmazlık çözüme kavuşturulmadıkça görüşmeler Akdeniz'i kapsamayacaktır"[403] şeklinde bir

402. Cambon-Grey mektup teatisiyle sağlanmış olan aralarındaki anlaşmaya göre Fransa Manş Denizi'nde hiçbir savaş gemisi bulundurmayacak, bu bölge tamamen İngiliz zırhlıları tarafından korunacaktı. Fransa'nın böylece Akdeniz'deki filosunu çok daha güçlendirmesi de sağlanmış olacağından, Almanya içinden çıkılması daha da zor bir stratejik çevrilme olgusuyla karşı karşıya bırakılmış oluyor, bu da İngiltere'nin işine geliyordu. Ağustos 1914'te İngiltere'nin savaşa girmesinde Fransızların bu anlaşmanın bir askeri ittifak yarattığı, dolayısıyla bir ahlaki yükümlülük doğurduğu konusundaki güçlü argümanları etkili olmuştur.

403. Buchanan'dan Grey'e 14 Nisan 1914 tarihli telgraf üzerinde Grey'in düştüğü not; British Documents X (ii) s. 783; ayrıca, Buchanan'dan Grey'e 3 Nisan 1914 tarihli telgraf, s. 785.

kısıtlama içermektedir. Yani, İngiltere Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu bağlamında yeni pozisyonlar üretmeye başladığını, ittifak ilişkisine doğru ilerlediği çarlığın Avrupa'daki bloklar ayrışmasının hız kazandığı bir sırada İstanbul bağlamında yeni bir kararlılık öne sürdüğünü görmüştür. Aslında, buna itirazı da yoktur. Ancak, bu defa, deniz kuvvetleri arasında işbirliği konusunda Rusya'nın bastırmasıyla görüşmelere hazırlanırken getirdiği istisna hükmü yoluyla kontrolün elinden kaçmasını önlemeye çalışmakta, Akdeniz söz konusu oldukça Rusya'nın peşinden aşağı inmeyeceğini; daha doğrusu, bu noktaya ancak kendi menfaatlerinin ve Avrupa'daki siyasi durumun süzgecinden ne geçtiğini gördükten sonra gelebileceğini söylemekte, henüz belirli ölçüde olsun kendi güdümünde cereyan etmeyeceğini bildiği bir hesaplaşmaya ne alacağını bilmeden cevaz vermiş olmak istememektedir.

İngiltere'yle Rusya arasında deniz kuvvetlerinin işbirliği yapmasına matuf görüşmelerin başladığı haberi etrafa çabuk yayılır. Görüşmeler içerikli olsun ya da olmasın, bu gelişmenin etrafının düşmanlarla çevrilmekte olduğuna inanan Almanya'daki endişeleri ne denli derinleştirmiş olabileceği açıktır ki, bu da Liman von Sanders Krizi'nin doğrudan doğruya Temmuz 1914'e giden beklenmedik bir yan ürünü olmuştur.

* * *

Her şeyin sezilip hiçbir şeyin tam bilinemediği zamanın diplomasi oyununda Çarlık Rusyası'nın Osmanlı İmparatorluğu'na bakışının 1914 itibarıyla ne derece mütecaviz bir noktaya ilerlemiş olduğunu ortaya koymak açısından başka hiçbir örnek Liman von Sanders Krizi ve krizin nihayet hitama ermek üzere olduğu sırada gerçekleştirilen 21 Şubat tarihli Büyük Konferans kadar göz açıcı değildir. Bu tecrübeyi yaşamış, bu derece ağır baskılara maruz kalmış Osmanlı hükümeti birkaç ay sonra çarlığın iyi niyetine güvenerek, öylesine kenarda beklemeyi tercih edemezdi. Daha Ocak 1914'te sınıra asker yığmayı, Trabzon ve Doğu Beyazıt'ın işgal edilmesini öngörebilmiş olan Çarlık Rusyası, Birinci Dünya Savaşı'nın müsait kılacağı bir anında nelere kalkışmazdı? 21 Şubat 1914 tarihli konferans kararları ve orada işlenen "Büyük Hengâme" fikri, tüm bu yaşamsal suallerin cevabını vermektedir.

Çarlık Rusyası'nın ortaya koyduğu bu hiddet, Rusya'nın kendi "arka bahçesi" olarak telakki ettiği bir coğrafyada ortaya çıkan meseleleri hangi aşırı noktalara taşımaya meyilli hale gelmiş ol-

duğunu çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. Kendisince peylenen yerler, aynen de öyle bellenmeli, İstanbul ve Boğazlar denildi mi buraların ancak "kendisinden sorulabileceği" çok iyi anlaşılmalıydı. Lafore'un da dile getirdiği üzere, Rusya İstanbul'u kendisi alabilecek konuma geleceği ana değin Türkiye'yi zayıf ve güçsüz tutmak istiyor,[404] başka hiçbir gücü de civarda görmek istemiyordu. Bu yüzden de krizden herkesin almasını istediği ders, akıllarda iyice asılı kalmasını istediği husus, bir dahaki sefer daha büyük meseleler çıkartmaktan hiç mi hiç çekinmeyeceği olmuştur.

404. Laurence Lafore, *The Long Fuse...*, s. 203.

XIII

Temmuz 1914'e doğru

> Tam onlara inanmayı bıraktığınız anda siyasi hedefler de kaybolur.

İttihat ve Terakki hükümetinin başından itibaren Alman yörüngesinde olduğu şeklinde karşımıza çıkan ve her şeyi olduğunca basite indirgeyen izahatlerin arkasında duran iddia sahiplerinin en açık şekilde tenakuza düştükleri olgulardan biri de Osmanlı hükümetinin 1913 ve 1914 yıllarında İngiltere'yle ardı ardına imzalamış olduğu anlaşmalar silsilesidir. Bu silsile anlaşmalarla uzun yıllardır devam eden ve esas itibarıyla İngiliz İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'yla çakıştığı Şattülarap ve Körfez bölgesindeki gerginlikler de dahil olmak üzere, epey çetrefil bir sorun halledilmiş oluyordu. Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasından sadece sekiz gün önce dahi İngiltere'yle irili ufaklı hemen tüm sorunları hep de ilk pozisyonlarından geri çekilmek pahasına çözmüş olmaları, ayrıntı mertebesine indirgenemeyecek kadar önemlidir.

Osmanlı hükümeti, bu yönde sahip olduğu siyasi iradeyi Babıâli Baskını'ndan hemen sonra akıllıca uzlaşıdan yana bir diplomasi uygulamakla ortaya koymuştur. 24 Ocak 1913'te oluşturulan hükümetin ilk icraatlarından biri de eski Sadrazam Hakkı Paşa'nın İngiltere'yle açıkta kalan tüm meseleleri hal yoluna sokmak talimatıyla Londra'ya gönderilmesi olmuştur.[405] Aynı anlayışla Cavit Bey de Fransa'ya gönderilmiştir.

Sırasıyla 29 Temmuz 1913, 2 Ağustos 1913, 19 Mart 1914, 3 Haziran 1914, 10 Haziran 1914 tarihlerinde ve ne ilginçtir ki, son olarak da Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasından sekiz gün önce 24 Temmuz 1914 günü imzalanan anlaşmalarla, İngiltere'nin hep sorun oldukları iddiasıyla yaklaşmış olduğu çok sayıda mesele hal yoluna sokulmuştur. Bu meyanda, İngiltere'nin Dicle ve Fırat'taki

405. Bu konuda fevkalade mufassal bilgi Önder Kocatürk'ün adıgeçen eserinde bulunmaktadır, s. 86-273.

kullanım hakları teyit edilerek genişletilmiş, hatta İngiliz gemileri için iki yüzyıl süreli bir tekel tesis edilmiş; Bağdat Demiryolu'nun Basra'dan sonra Körfez'e uzanacak bölümü üzerinde İngiltere'ye basit bir iştirakin ilerisine giden müdahale hakları verilmesi kararlaştırılmış; Bağdat ve Basra limanlarının inşasına katılması kesinleştirilmiş; Aden ile Yemen arasındaki sınırlar belirlenmiş; çok da önemli bir gelişme teşkil edecek şekilde Mezopotamya'da petrol arama imtiyazı çoğunluk hissesi İngiliz girişimcilere ait olacak bir şirkete verilmiştir.

Geleneksel olarak Osmanlılara karşı en azamiyetçi bir duruş sergilemiş Hindistan Bakanlığı ve Hindistan İdaresi dahi anlaşmaları "mükemmelen tatminkâr" bulmuştu.[406] İngiltere'nin anlaşmalardan büyük memnuniyet duyduğuna şüphe yoktur. Öyle ki, Grey Almanya'yı sakinleştirmek, Anadolu ve Asya'daki Osmanlı ülkesinin Almanya aleyhine bir paylaşımın eşiğinde olmadığını anlatmak ihtiyacını hissetmiş, İtilaf Bloku'nun Küçük Asya'yı tabiatıyla Fas imiş gibi ele alamayacağını; şayet bir paylaşım olacaksa bunda muhakkak surette Almanya'nın da tam olarak yer alması gerekeceğini, Almanya'yı dışlamayı katiyen düşünmediğini belirtmek zorunda kalmıştır.[407]

Hüseyin Cahit 1 Kasım 1913 tarihli *Tanin*'deki başyazısında şu yorumda bulunmuştu:

> Düşmanlarının İngiltere aleyhtarı olarak göstermeye çalıştığı İttihat ve Terakki Partisi, geçen Kanun-ı Sâni'de tekrar iktidar mevkiine geldiği zaman, kabinenin ilk yaptığı işlerden biri Hakkı Paşa Hazretlerini Londra'ya göndererek, İngiltere'yle Osmanlı Devleti arasında mevcut olan bazı meseleleri halletmeye, tarafların ilişkilerini hiçbir zaman yanlış anlaşılmalara yol açmayacak açık ve samimi bir dostluğa dayandırmaya ve aynı zamanda, İngiltere'nin gümrük, patent ve diğer meselelerde onayını almaya önem vermek olmuştur.[408]

Buna karşın, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği, 1908'den beri bir defa olsun sektirmeden sürdürdüğü gibi, Hakkı Paşa misyonu konusunda da olumsuz görüş bildirmiş, o basiretsiz önyargı küpü Fitzmaurice, Hakkı Paşa'nın "lafazanlığı seven şişko bir geveze" olduğunu yazmıştı.

406. Joseph Heller, *British Policy towards the Ottoman Empire...*, s. 95.

407. Marian Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey, 1905-1914", s. 155.

408. Önder Kocatürk, a.g.e., s. 19-20.

O sırada Fitzmaurice'in yerine Büyükelçilik Baştercümanlığı'na geçmiş olan Andrew Ryan'ın da dile getirdiği üzere, Birinci Dünya Savaşı arifesinde Türkiye'yle İngiltere arasındaki ilişkiler son derece sağlıklıydı. İngiltere İstanbul'daki en önde gelen güçtü.[409] Şurası muhakkak ki, tüm bu silsileye bakıldığında, İngiltere'yle ilişkilere en üst düzeyde önem atfeden ve İngiltere'nin güvenini kazanmak isteyen bir siyasi iradenin varlığı kolayca görülmekte, İngiltere'ye karşı bu bütüncül ve kapsamlı siyasi irade, Almanya'nın yörüngesi altında olduğu iddia edilen bir siyasi teşekkülden neşet etmektedir.

Donanmanın başında Amiral Limpus bulunmakta, Crawford Maliye ve Gümrük, Graves ise Dahiliye Nezareti'nde en etkili bürokratlar olarak görev yapmaktadır. Haziran 1914 gibi oldukça geç bir tarihte dahi İngiliz vatandaşı Orme Clark, Adalet Bakanlığı'nda Genel Müfettişliğe tayin edilmiştir ki, Clark'ın tayininin Osmanlı tarihinde örneği bulunmamaktadır. Daha ileride ayrıntılı şekilde ele alınacağı gibi, Şark Vilayetleri Islahat Programı'nın da İngiltere'yle birlikte gerçekleştirilmesi istenilmektedir. Osmanlı jandarmasının yeniden örgütlenmesi ameliyesinin başına 1912'de Fransız Generali Baumann'ın getirilmesinden sonra, Temmuz 1914'te de Osmanlı maliyesine bir Fransız başmüfettiş tayin edilmişti. Bu geç tarihte dahi yapılan atamalar, verilen silah siparişleri ve benzeri kıstaslar, Osmanlı hükümetinin Avrupa'daki dengeleri gözetmeye çalıştığını ortaya koyar niteliktedir.

Liman von Sanders'in görevine başladığı sırada *Armstrong & Vickers*'la yapılan anlaşma, Jön Türk hükümetinin silah tedarikinde siyasi değil, kalite ve fiyat kıstaslarını kullandığını açıkça ortaya koyar.[410] Buna karşın, Kayzer'in 1889 yılındaki ziyaretinin ertesinde Alman silah firmaları Krupp ve Mauser ile Schichau tersanesi Osmanlıların silah alımlarında tekel halini almışlardı. "Alman yanlısı" olmakla suçlanan Jön Türkler ise silah tedariki gibi en esaslı bir konuda sıklet merkezini Almanya'dan alıp İngiltere ve Fransa'ya kaydırmışlardı. Hatta Birinci Dünya Savaşı patlamak üzereyken, Temmuz 1914 Krizi sırasında dahi hükümet Fransa'ya bir heyet göndermiş ve Creusot fabrikasına havan topu siparişlerinin yanı sıra, Fransa'ya denizaltı ve zırhlı siparişleri de vermişti.

409. Sir Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans*, s. 92.

410. Kemal H. Karpat, "The Entry of the Ottoman Empire into World War", s. 712.

Şayet, bir Alman yanlılığından bahsedilecekse, o zaman hiç de yepyeni bir şeyden bahsedilmediği hatırlanmalıdır. II. Abdülhamid, daha tahta çıkmadan Prusya'ya hayranlık besliyor, Rusya'dan nefret ederken Fransa'dan hiç hoşlanmıyor, İngiltere'den çekinirken Almanya'yı güvenilir bir müttefik olarak görüyordu.[411]

"Alman yanlısı bir *triumvira*"nın hüküm sürdüğü Osmanlı İmparatorluğu, Kasım 1913'te tüm rıhtım, havuz ve tersanelerin inşa, bakım ve onarımı gibi ulusal güvenlikle doğrudan ilgili bir konuda Alman *Krupp*'u değil, İngiliz *Armstrong & Vickers*'ı tercih etmiştir. İngiliz şirketinin kazandığı ihale otuz yıl süreli olup sadece tersaneleri değil, cephanelikleri de kapsamakta, Basra Körfezi bölgesi ve Kızıldeniz hariç tüm Osmanlı toprakları için geçerliliği haiz bulunmaktaydı. Kısaca, *Armstrong & Vickers* imparatorluğun hemen her yerinde liman, tersane ve cephanelik inşa etme hakkını elde etmişti. Üstelik Amiral Limpus'un işaret ettiği veçhile, İngiliz şirketine dünyanın hiçbir yerinde rastlanmayacak olağanüstü kolaylıklar da sağlanmış, İngiltere otuz yıl süreli bir tekel kazanmıştı. Üstelik tersanelerde sadece Osmanlı ve İngiliz vatandaşları çalıştırılabilecekti.

Bu gelişmeyle İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuzu artmış, yeni bir eşiğe gelinmişti. Amiral Limpus ihale sürecinde "bir kuruş bahşiş peşine düşmemiş" Osmanlı hükümetini ikna etmekte önemli bir rol oynadığını kabul ediyor, ancak Londra'nın ihaleyi İstanbul'da nüfuz tesisi oyunu çerçevesinde değerlendirmesine de karşı çıkarak, "Türkler açısından çok önemli bir kazancın söz konusu olduğu bu gelişmenin, İstanbul'da diğer Büyük Güçlere karşı ele geçirilmiş bir puandan ibaret görülmesini şaşkınlıkla karşılıyorum" diyordu.[412] İngiltere'nin Akdeniz Donanması Komutanı 1914 yazında, Saraybosna suikastından iki gün önce, 26 Haziran günü padişaha saygılarını sunmak üzere İstanbul'u ziyaret ettiğinde, Boğaziçi'ne alışıldığı gibi büyükelçiliğin yatıyla değil, Amiral gemisi *Inflexible* kruvazörünün güvertesinde girmiş, böylelikle Babıâli, İngiltere'ye karşı iyi niyetini bir kez daha göstermişti.[413]

Öte yandan, Limpus'un komutasında Osmanlıların arzuladığı yönde gelişmeler sağlanmış, Osmanlı hükümeti 5 Mart 1914 gü-

411. Feroz Ahmad, "The Late Ottoman Empire", s. 11.

412. Chris B. Rooney, "The International Significance of British Naval Missions...", s. 12-13.

413. Feroz Ahmad, "Great Britain's Relations with the Young Turks...", s. 324.

nü adıgeçenin görev süresinin uzatılmasını talep etmişti. Yani, "Alman yanlısı" İstanbul, Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasından henüz beş ay önce donanma komutanlığının bir İngiliz amiralin uhdesinde kalmaya devam etmesini istemişti. Kendi hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu için gerçekten ne düşündüğü hakkında karanlıkta bırakılan Büyükelçi Mallet, Avrupa'da savaş devam ederken, 11 Eylül 1914 tarihinde dahi Londra'dan Limpus'un görev süresinin uzatılmasını istiyor, Osmanlı donanmasına eğitim ve istikâmet vermiş, savaşta etkin olmaya hazırlamış bir komutanın sırf tayin vakti geldi diye Türkiye'den alınıp İngiliz donanmasına geçirilmesinin siyasi açıdan çok yanlış olacağına işaret ediyordu.[414]

"Alman yanlılığının galebe çaldığı, gözü kara Almanya taraftarlarından oluşan, kumarbazca risk alan bir kliğin idaresinde" olduğu iddia edilen Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Büyükelçisinin, ülkesi Birinci Dünya Savaşı'na katıldıktan kırk gün sonra dahi hükümetinden bu talepte bulunabilmesi karşısında, gerçekten de hiçbir şeyin farkında olmadığını mı düşünmemiz gerekir? Kaldı ki, Limpus'un kendisi de İngiltere'ye geri çağrılmasına kesin bir lisanla karşı çıkmıştı.

Mallet, daha Londra'dan yola çıkmamışken hemen hemen bir ilk iş olarak Hindistan Genel Valisi Hardinge'in dikkatini İngiltere'nin Osmanlılara yönelik siyasetindeki tenakuz ve tutarsızlıklara çekmek istemişti:

> Majestelerinin hükümetinin Türkiye'ye yönelik siyaseti konusunda daha berrak bir zihne sahip olmak isterdim. Türkler Edirne'yi geri aldıklarında Başbakanımız tarafından yapılan konuşma ve *Times*'daki başyazılara bakılacak olursa, bu şehrin tekrar Türklerin eline geçmesi bizim için müthiş mi müthiş bir talihsizlik olmuştur. Fakat itiraf etmeliyim ki, Türklere bu konuda niye karşı çıktığımızı anlayabilmiş değilim. Gerek siyasi gerek ticari açılardan Türkiye'nin Edirne'yi elinde tutması ve kuvvetlice bir Güç olarak kalmaya devam etmesi bizim lehimizedir.
>
> Fakat siyasetimizde bir tutarlılık yoktur. Saçma sapan laflarımızdan ötürü sonunda sadece biz zarara uğrayacağız. Türkiye'ye karşı oluşturulacak siyasetin formülasyonunda herkesten çok siz etkili olabilirsiniz. Şayet, Türkiye'nin Asya'da da son bulması engellenmesi gereken bir şey, Rusya'yı Doğu Anadolu vilayetlerinde, Almanya'yı

414. Chris B. Rooney, a.g.m., s. 24.

> Anadolu ve Fransa'yı da Suriye'de yerleşmiş görmek Hindistan açısından herhalde hiç de arzu edilir gelişmeler olmayacaksa, Osmanlı İmparatorluğu'nun reformlarla desteklenerek güçlendirilmesi yolunda tutarlı bir siyaset izlenmesi için Hindistan da ısrarcı olabilir.[415]

Mallet, bu tespitleriyle İngiltere'nin Osmanlılara yönelik siyasetinin içerdiği ikilemleri, sıkça görülen sathiliğin ardında duran tutarsızlıkları özetlemiş oluyordu. Mallet, Şark vilayetlerinde ıslahat dahil, Jön Türkler'in genel planda samimi olup İngiltere'ye karşı iyi niyetler beslediklerine de inanmaktaydı. Buna karşın, Londra'dan o derece kuşkuludur ki, görüşlerinin paylaşılmayabileceği hususunda Jön Türkler'i sıkça uyarmayı gerekli görmüştür. Bu uyarıyı yapmakta haklıdır da... Malum Eyre Crowe, Mallet İstanbul'da göreve başlayalı iki ay geçmemişken aşağıdaki karalamayı çiziktirmiştir:

> Türk hükümeti öyle söylendiği gibi bize karşı sahiden de iyi niyet besliyorsa, o takdirde Hindistan'a gizli görevliler göndererek İngiltere'ye karşı sürdürdüğü ajitasyona son vermelidir. Bunların söylediklerine pek itibar edilmemelidir. Politikaları, diğer birçok ülke gibi kendi menfaatlerinden ilham almaktadır. İşlerine gelince bizi kullanacaklar, diğer Güçlere karşı bizi oynayacaklardır.[416]

Ne demek istediği anlaşılamayan, İngiltere'yi emperyalist politikalar izlemez sayıp da son derece üstten bakan bu üslup, İstanbul'daki gerçek eğilimlerin farkında olamayan, dış politikanın mümkün olduğunca ortaklık yaratarak ilişkiyi bir yerlerden alıp bir yerlere getirme sanatı olduğunu çok iyi bildiği halde, Şark söz konusu oldukça ancak baskı ve sömürü düşünebilen, üstelik kendisini küçük gördüğü bir ülke tarafından diğerlerine karşı oynanabilecek mevkie de düşüren demode bir zihniyetin Londra'da hâkim olmaya devam ettiğini ortaya koyar.

Liberal emperyalist anlatının baskın çıkmasıyla tarihin kıymıkları arasından aşağı düşmüş yüzlerce şeytani detay, dev bir hafriyat çalışmasıyla tekrar önümüze getirilmediği müddetçe, 1914 ve sonrasında gerçekte ne olduğunu anlamak imkânı da olmayacaktır.

* * *

415. Joseph Heller, *British Policy towards the Ottoman Empire...*, s. 102.

416. a.g.e., s. 104.

1914 yazı yaklaşırken, etrafta ne olup bittiğine bakan Osmanlılar, herhalde derin yeis ve endişelere kapılmış olmalıdır. Artık aleniyette cereyan etmeye başlamış o berbat fakat çok da gerçek paylaşım planlarının yol açtığı endişe ve korku, bir buhurdanlıktan yayılıp etrafı kaplayan rayiha gibi İstanbul'un eski semtlerinde bütün kapı aralarından içeri sızmakta, Osmanlılara beka sorunlarının yeni bir evreye ulaştığını söylemektedir. Adeta uzun yıllardan beri açmazlara saplanıp kalmış Osmanlı İmparatorluğu'nun nesillerden nesillere devrettiği tüm zafiyetlerin bir bileşeni karşılarına dikilmiş, boşa geçmiş tüm zamanların bedelini istemektedir.

Sona eriş ve yok oluş dışında başka hiçbir istikbalin kendisini beklemediğine inanılan Osmanlı İmparatorluğu da bu şartlarda cazibesini toparlayamamakta, tarihin en berbat hesaplaşma anı yaklaşırken tek başınalığı sürmektedir. Eskilerin dediği gibi bütün mesele edadaydı, ama geleceği olmadığına inanılan, muhtemel bir müttefik olarak da görülemezdi. Talat Paşa, böyle bir ahvalde Türkiye'yi ormanda tek başına yürürken Kırk Haramiler'in eline düşen bir adamın haline boşuna benzetmiş değildir: Hayatının bağışlanmasına, belki üzerinde bir de gömlek bırakılmasına karşılık her şeyini, parasını ve eşyalarını vermeye hazırdır.[417]

Temmuz 1914 Krizi'nin hemen öncesinde gerçekleştirilen Rusya'yla yakınlaşma teşebbüsleri de Osmanlı hükümetinin körü körüne Alman taraftarı olduğu iddiasını çürüten, aksine, aslında hiçbir zaman geçerli de olmamış İtilaf Bloku alternatifini çoktan tüketmiş olduğunu gösteren başlıca örnekler arasında yerini alır. 1914 ilkbaharında gelinen nokta, Osmanlı hükümetinin niçin ezeli düşmanı çarlıkla anlaşma arayışına girdiğine, niçin bu yolu daha ehvenişer gördüğüne ışık tutar: Osmanlılar, Almanya dahil kimseye güven duyamamakta, belirginleşen tehditler karşısında Rusya'yla bir anlaşma zemini yakalamaya çalışmaktadır.

Sadrazam Sait Halim Paşa, Pallavicini'ye dış politikanın yönünü tamamen değiştirmeye karar verdiklerini, Kayzer'in gün gibi aşikâr Yunan yanlılığının görmezden gelinemeyeceğini, bu halde Talat Paşa ve eski Harbiye Nazırı İzzet Paşa'nın Livadia'ya giderek çarı yazlık sarayında ziyaret etmelerinin kararlaştırıldığını söyler.

II. Abdülhamid, Rus çarları yazları tatillerini geçirmek üzere Kırım'a geldiklerinde onları selamlamak üzere birincisi 1879, ikincisi de 1891'de olmak üzere Yalta'ya padişahlığın yatıyla iki

417. H.S.W. Corrigan, "German-Turkish Relations and the Outbreak of War in 1914:...", s. 147.

kez heyet göndermişti. Şimdi Talat Paşa'nın 10 Mayıs 1914 tarihinde gerçekleşen Kırım ziyareti de bu çerçeve içine oturtulmaktaydı. Tabii, İstanbul'daki kordiplomatiğin önde gelen kesimi, bu arada hem Wangenheim, hem de Pallavicini bu defaki heyetin farklı bir misyon için İstanbul'dan ayrılacağı, heyetin bir ittifak görüşmesi için icazet aldığı kanaatine varmakta zorlanmamışlardı. Pallavicini, Osmanlıların ne yapacaklarını bilemez halde yalnız ve ortada kaldıklarını ve büyük bir güven bunalımına sürüklendiklerini görüyor, bu korkuyla da Rusya'yla yakınlaşma yolları aradıklarını düşünüyordu. Osmanlı hükümetinin Doğu sınırında asker sayısını azaltmasının da bu yönde bir işaret olduğunun altını çizmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir an evvel Üçlü İttifak'a bağlanmasının gerekli bir hal almış olduğunu[418] Viyana'ya bildiren Pallavicini, telaşa kapılmamış değildi.

Ancak, çok daha ilgi çekici bir husus, Pallavicini'nin aynı telgrafta Osmanlı İmparatorluğu'yla Rusya arasında bir anlaşma vuku bulmadan önce İstanbul'un Rusya'ya verilmesinin Avusturya tarafından kabul edilmesini de önermiş olmasıdır. Açıkçası, İstanbul'daki en kıdemli ve Türkiye'yi en iyi bilmekle maruf büyükelçinin gözünde Osmanlı İmparatorluğu esasen son bulmuş gibidir. Pallavicini, Osmanlı hükümeti ne yaparsa yapsın, Rusya'nın her halükârda Anadolu'yu parçalara ayırmaya hazırlandığına, Osmanlı payitahtının ancak çarlığın eline geçebileceğine, ayrıca Rusya'nın Habsburgların karşısına yine bir Balkan Ligi dikmek üzere olduğuna inanmaktadır. Bu durumda, Avusturya'nın başına bela olacak, hatta sonunu getirebilecek yeni bir Balkan Ligi girişiminden çarlığı alıkoyacaksa, Rusya'nın her iki yakasıyla birlikte İstanbul'a yerleşmesi, pek de yüksek bir bedel olarak görülmemeliydi.[419] Bu sıralarda, Giers da gelişmelerden pek memnun bir tavırla etrafta dolaşmakta, neticede her şeyin Rusya'nın insafına kalmış olduğunun Türkler tarafından iyi anlaşıldığını söylemektedir. Rusya'yla yakınlaşma fikri, çarlığın müttefiki Fransa tarafından da desteklenmiştir. Bompard, imparatorluğun yenilenme sürecine girmesi gerektiğini, bunun da ancak Rusya'yla yakınlaşma sayesinde mümkün olabileceğini, Türkiye'nin bu yolda Fransa'nın yardımına güvenebileceğini söylemekteydi.[420]

418. Frank G. Weber, a.g.e., s. 53.

419. a.g.e., s. 54.

420. H.S.W. Corrigan, a.g.m., s. 147.

Sazonov, Liman von Sanders Krizi sırasında 8 Aralık 1913 günü çarla yaptığı görüşmede tüm Büyük Güçlerin planlarını artık tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın gelecekte son bulacağı kanaatine dayandırmaya başladıklarını anlatıyor, Anadolu vilayetlerindeki çıkarlarını en iyi ne şekilde koruyabileceklerini hesaplamaya çalışan Büyük Güçlerin, Osmanlıların parçalanmaya başlamasıyla öne sürecekleri siyasi ve diğer taleplerin gerekçelerini hazırlamaya, pozisyonlarının zeminini güçlendirmeye girişmiş olduklarını vurguluyordu.[421] Sazonov'a göre Çarlık Rusyası da Osmanlı mirasına süreceği peyi daha güçlü temellere dayandırmalı, gerekçeler üretmeye başlamalıydı.

Rusya'nın İstanbul'daki Geçici Maslahatgüzarı Gulkevitch'in St. Petersburg'a gönderdiği 16 Şubat 1914 tarihli rapor, çarlığın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki mücadelede kendini nasıl konuşlandırması gerektiği hususunda dikkat çekici olduğu gibi, emperyalist bir Güç'ün daha zayıf ve edilgen olana bakış açısının en iyi niyet sahibi olunduğu anda dahi ancak neden ibaret olabileceğini de ortaya koyar niteliktedir:

> Somut güç, ancak maddi çıkar zemininde oluşabilir. Siyasi prestij, barışçı fakat aynı zamanda da kati ve kesin maddi çıkara dayandırılmalıdır. Güçlü tarihsel konumumuzu yeniden kazanmak için en iyi ve kısa yol, Türklerle baş başa verip samimi ve açık bir şekilde konuşmak ve bunu Türkiye'yi bize daha yakın bağlayacak şekilde güçlendirilmiş ekonomik ve ticari pozisyonlarla desteklemek olacaktır.[422]

Ana fikri yukarıda yer alan Gulkevitch'in raporu, St. Petersburg'da çara arz edilecek kadar önemsenmiş, II. Nikola da telgrafın kenarına "üzerinde düşünmeye devam edelim, mütalaa geliştirelim" şeklinde bir not düşmüştür. Raporda önerildiği üzere, Rusya kısa sürede Türkiye'yle ekonomik ve ticari ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde çalışmaya başlamış, *Russo-Asiatic Bank*, bilhassa Şark vilayetlerini gözeterek kredi vermeye başlamıştır.

Pallavicini, 21 Şubat tarihli Büyük Konferans'a katıldıktan sonra İstanbul'a dönen Giers'in halinin tavrının değiştiğini sezmiş, adıgeçenle görüşmesini takiben, 4 Nisan günü çektiği bir telgrafta, Rusya'nın Osmanlı politikasının değişmekte olduğunu; ilişkilerin yeni bir düzeye yönelmek üzere olabileceğini Viyana'ya bil-

421. a.g.m., s. 148.

422. a.g.m., s. 149.

dirmiştir. Pallavicini, bu görüşünü ancak birtakım güçlü intibalara dayandırmaktadır. Giers Wangenheim'a ise daha açık sözlü davranmış, St. Petersburg'un Osmanlı politikasını değiştirdiğini söylemiştir. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına şu sıra müsaade edecek durumda olmadığı gibi, Asya'da Almanya'yla komşu olmak da istememektedir.[423]

St. Petersburg'daki Fransız Maslahatgüzarı Doulcet de 14 Mart günü Paris'e gönderdiği bir telgrafta, Rusya'nın İstanbul yolu üzerinde artık sadece Almanya'nın durduğunu belirtmiştir.[424] Fakat bu bir zaman meselesidir ve 21 Şubat kararları uyarınca askeri-stratejik hazırlığa ihtiyaç duyan Rusya'nın bu ara dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı muhasım bir genel tavır içinde olmasını gerektirecek bir neden bulunmamaktadır.

Sazonov, etrafı kendisi üzerinde emeller besleyen irili ufaklı devletlerle çevrili, güvenebileceği Batılı bir Güç, sağlam bir müttefik bulamayan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu çemberi kırmak için Rusya'ya yönelme hazırlığı içinde olduğunu, Giers'in 25 Nisan tarihli bir telgrafından öğrenmiştir. Hünkâr İskelesi modeli yoluna kendiliğinden girmiş, beka sorunu iyice ağırlaşmış Osmanlıları sonradan el atmak üzere şimdilik bir kenara koymak, askeri bakımdan epey daha güçlü hale geleceği 1917 yılına kadar olsun bir süreliğine *modus vivendi* içine girmek suretiyle Osmanlı topraklarının paylaşımı meselesinde daha avantajlı bir konum yakalayacağı günlere yaklaşmak, şu sıra Rusya'nın da işine gelmektedir.[425]

Bu arka plandan bakılınca, Yalta'da gerçekleştirilecek Osmanlı girişimini çok da zemin yoksunu görmek, ani bir deneme olduğunu düşünmek doğru olmayacaktır. Rusya'nın dikkatinin istenilen yönde çekilememiş olduğu da söylenemez. Aşağıda görüleceği üzere, girişimi elle tutulur bir sonuca ulaşmaktan alıkoyan Grey olmuştur. Yine de ziyaret sonrasında Rus Dışişleri'nde Osmanlılarla dostane ilişkilerin tesis edilmiş olduğundan söz edilmekte, Mallet de "daha yeni çiçek açmış narin Türk-Rus dostluğu"ndan bahsetmektedir.[426] Bu müşahedelerin Birinci Dünya Savaşı'na gidecek yolu açan Temmuz 1914 Krizi'nden sadece bir ay kadar

423. a.g.m., s. 148.

424. a.g.m., s. 152.

425. Robert J. Kerner, "Russia, the Straits, and Constantinople, 1914-15", s. 402.

426. Mallet'den Grey'e, 2 Haziran 1914, British Documents X (i) No 370.

önce ileri sürüldüğünü göz önünde tutmak, gerçekten de ortaya çok ilginç bir tablo çıkartır.

Osmanlıların Çarlık Rusyası'yla en asgaride bir anlayış birliği sağlamak yolundaki girişimleri ve Talat Paşa-II. Nikola görüşmesi, Almanya faktörünü en öne çıkartan hâkim liberal emperyalist mantığı ters yüz ettiği için olacak, üzerinde pek durulmaya değer görülmemiş, Yalta'da ne cereyan ettiği hususu üzerinde emin bir üslupla durulmamıştır.

Talat Paşa'ya Yalta ziyareti sırasında refakat eden *Tanin* yazarı Muhittin Birgen, Talat Paşa'nın yoldaki ruh halini çok iyi nakletmiştir:

> Ertuğrul yatıyla, sakin ve mehtaplı bir deniz üzerinden kayarak Yalta'ya doğru yol alıyorduk. Talât Bey bütün seyahat esnasında düşünceli ve hatta dalgındı. İkide bir bana Yalta'da çok dikkatli olmamı, mümkün mertebe fazla insanla konuşmamı, söylemekten ziyade dinlememi tavsiye ediyordu. Aylardan beri bu müthiş Panslavizm hücumu karşısında mücadele ederek ve ekser gecelerini uykusuz geçirmiş ve nihayet bunalmış olan bu adamcağız, şimdi biraz geniş nefes alırken gene hâlâ düşünceli ve hatta bazen de dalgın olmakta haklıydı.[427]

Birgen, Avrupa'da bir savaş çıkacağı yolunda bir tahminde bulunduğu zaman, Talat Paşa'nın şu şekilde tepki verdiğini nakleder:

> "Aman" dedi Talât, "şu sırada olmasın!" Ve uzun uzadıya izahat verdi: Avrupa'da bir harp olması, dönüp dolaşıp Türkiye'yi alâkadar edecek, nihayet kıyamet bizim yorganın üzerinde kopacaktı. Avrupa birbiriyle kavga halinde bulunan bir aile halinde iki parçaya ayrılmıştı. Türkiye'den başka bütün milletlerin birbirleriyle alâkaları, bağları vardı. Aileden olmayan, yabancı telâkki edilen tek bir millet varsa o da bizdik. Bizim ne bir müttefikimiz ve ne de hatta hakiki bir dostumuz vardı. Biz Avrupalılar nazarında hasta ve tabii varisten mahrum, hatta vasiyet hakkı bile olmayan bir memlekettik.
>
> O güne dek yaşayabilmiş olmamızın sebebi de sırf bu iki blok arasındaki anlaşamamazlık hali ve bundan doğan muvazenesizlik idi. "Harp çıkarsa galip olan taraf Türkiye'yi dilediği gibi yutmaya kendisini haklı bulacaktır' diyordu. Bizim için, her ne olursa olsun, bir müttefike ihtiyaç vardı. Türkiye'nin mutlaka ya doğrudan doğruya ya-

427. Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene: İttihat ve Terakki Neydi?*, s. 172.

hut bilvasıta bu iki Avrupa blokundan birinin ittifakı dairesine girmesi lâzım idi. Ancak bu sayededir ki, biz Avrupa ailesine girmiş olabilecektik. "Bu bize" diyordu, "Avrupa hukuk-u düveline girmeyi temin eder. Şu anda hukuk-u düvelin esas prensipleri bizim hakkımızda cari değildir."

Bunları söyledikten sonra da dalgın dalgın düşünüyor ve sonra gülerek, her şeye rağmen neşeli neşeli yüzüme bakıyor ve ilave ediyordu:

"Belâya bak ki hangi tarafa başvursak bize yüz veren olmuyor!"

Böyle bir durumda Rusya'nın bizimle ittifak yapmaya taraftar olabileceğini söylediğim zaman gülerek, "Hah, işte o zaman kuzu ile kurdun nasıl kardeş oldukları bir kere daha görülür!" dedi.

Dünyayı karıştıracak zaman gelinceye kadar biz mutlaka kendimizi toplamayı, kuvvetlenmeyi düşünmeliydik. Kaybedilecek bir dakika dahi yoktu![428]

Ziya Şakir de aynı hususları nakleder:

Talât Bey'in de dediği gibi şayet bu kılıçlar parlayacak olursa, kavga Osmanlı yorganının başına kopacaktı! Muharipler, sulh masasının etrafına oturdukları zaman, birbirlerine Osmanlı ülkesini peşkeş çekmekle barışacaklardı... İşte bu tehlikeye mani olmak için mutlaka ve mutlaka Avrupa siyaset âlemine karışmak ve kuvvetli bir zümreye dayanmak lâzımdı.[429]

Talat Bey, Liman von Sanders Krizi'nin hemen ertesine rastlayan bu ziyaretinde 10 Mayıs 1914 günü çar tarafından kabul edilmiş, hükümetin Rusya'yla ilişkilerini yeni bir düzeye çıkartmak, iki ülkeyi birbirlerine yakınlaştırmak suretiyle ilişkiyi yeni bir zemine taşımak istediğini söylemiş, Sazonov'un tuttuğu notlara göre iki defa da "ittifak" kelimesini telaffuz etmiştir. Hasan Babacan, Talat Bey'in çara "Burada yalnızca bir nezaket görevini değil, siyasi bir görevi de yerine getirmek üzere bulunuyoruz. Misyonumuz barış ve dostluktur. Rusya ile aramızda mümkün olan en samimi anlayışa varmayı diliyoruz" dediğini belirtmektedir.[430] Bu ifadeler, gerçekten de bir ittifak isteğini yansıtmaktadır.

Çar Nikola da cevaben, Rusya'nın Boğazlara olan ilgisini anlat-

428. Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene...*, s. 178-179.

429. Ziya Şakir (Soko), *Birinci Birinci Dünya Savaşı'na Nasıl Girdik?*, s. 13.

430. Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*, s. 101.

mış, bu bölgede Türkiye'den başka bir devletin varlığına tahammül gösteremeyeceklerini belirtmiş ve Almanya ve diğer Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetlerine gönderme yaparak, Rusya'nın ekonomik alanda Batılılar gibi talepkâr olmadığını, komşusunun durumunu istismar etmediğini söylemiştir. Çarın Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya bağımlı bir duruma düşmesine izin vermeyeceğini belirtmesi üzerine, Talat Paşa da Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan teknik yardım almak zorunda olduğunu, fakat hiçbir siyasi taviz vermemek hususunda da kararlı olduğunu, ne var ki, bu ilişkiyi başarıyla yürütebilmesi için Rusya'nın dostluğuna güvenmesinin hayati önem taşıdığını söyleyerek çarı ikna etmeye çalışmıştır.[431] Çarla Talat Paşa'nın uzun uzun görüştükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, Sazonov'un görüşmeler hakkında Paris, Londra, Viyana ve Berlin'deki büyükelçilerine de bilgi vermiş olması kayda değerdir.

Talat Paşa da İstanbul'a dönüşünde Giers'e iki ülkenin ittifak kurmasının yararlı olacağına inandığını söylemiş, Giers de bu görüşmeyi 18 Mayıs tarihli bir telgrafla St. Petersburg'a nakletmiştir. Bompard'ın da Osmanlıların Rusya'yla yakınlaşma girişimlerinde epey bir mesafe kat edildiğini 27 Mayıs tarihli telgrafında Paris'e bildirmiş olduğunu kaydetmek gerekir.[432]

Pallavicini de bu tarihlerde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda birincil güç olmaya iyice yaklaşmış olduğunu düşünmekte, Viyana'ya çektiği telgraflarda defaten bu hususa işaret etmekteydi.[433] Osmanlılar da İstanbul ve Boğazları ellerinde tutarak yaşamaya devam edebileceklerse, Rusya'yı memnun etme yollarını aramaya hazırdılar.

Sazonov, Yalta görüşmesinden sadece birkaç gün sonra Duma'da yaptığı konuşmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir anlaşmadan yana olduğu izlenimini edindiğini açıkça söylemiş, Talat Paşa da İstanbul'a dönüşünde gerek çar, gerek Sazonov ile yaptığı görüşmelerden umutla söz etmiştir.[434] Bu çerçevede, Rusya kendi realpolitik zemininden kaynaklanan nedenlerle Osmanlılara olumlu cevap vermeye hazırlanır, hatta yukarıda Rusya-Asya Bankası örneğinde olduğu gibi pratik birtakım çalışmala-

431. ibid.

432. H.S.W. Corrigan, a.g.m., s. 148.

433. a.g.m., s. 150.

434. Tevfik Çavdar, *Talât Paşa...*, s. 317.

ra da girişmişken, bir Osmanlı-Rus yakınlaşmasının Antant'ı tehlikeye atabileceğini, yani Rusya'yı Osmanlılar üzerinden tatmin etmek lüksünü ve bunun kendisine sağladığı manivelayı elinden alabileceğini gören ve bu noktada hiçbir risk üstlenmek istemeyen Grey'in girişimleri sonrasında Rusya, Osmanlı açılımını bir kenara koymuş ve Osmanlı-Rus ilişkisini bir *modus vivendi* üzerine oturtabilecek güven ve işbirliği ortamını meydana getirmek yönünde hareket etmekten vazgeçmiştir.

İngiltere'nin bu gelişmenin de önünü tıkamış olması, Osmanlı İmparatorluğu'nu Birinci Dünya Savaşı'na itmekte oynadığı rolü daha da ağırlaştıran bir olgu olarak görülmek gerekir. Uzattığı elin daha mayıs ayında geri çevrilmiş olması, Osmanlı hükümetinin 1914 Temmuz Krizi ve sonrasında çarlıktan kaynaklanan tehdidi temel veri addetmek ve bu tehdidin azameti karşısında hiçbir surette yalnız kalmamak yolundaki çabalarının ne denli haklı ve geçerli gerekçelere dayandığını da ortaya koyar. Nitekim, Feroz Ahmad da Rusya'nın Osmanlıların açılımını Grey'in baskıları sonucu da olsa reddetmesinin olası bir nedeni olarak, Osmanlıların karşı safta bırakılmaları halinde İstanbul ve Boğazlar üzerindeki tarihi emellerine daha kolay erişebileceklerini hesaplamış olabileceklerine işaret etmektedir.[435] Dönemin önde gelen bir Rus diplomatı olan Andrei Kalmykow da Talat Paşa'nın Rusya'yla yakınlık tesis etme yönünde samimi olduğu, Sazonov'un bu açılımı ciddi biçimde ele almamasının ise büyük bir hata teşkil ettiği kanaatindedir.[436]

Her halükârda, devlet adamları ve karar vericilerin yerine getirmekle mükellef oldukları zeki, makul ve mantıklı çıkarsamalar vardır ve Rusya'nın açılımı reddetmiş olması keyfiyeti, gerektiği üzere Babıâli'nin farkındalığında ön sıralara yerleşmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girmemiş olması gerektiğini iddia eden görüşün sahipleri, aslında pek farkında olmasalar da son Osmanlılardan bir nevi "muhteşem yalnızlık" gösterisine kalkışmış olmalarını istemektedir. Bu derece güçlü iddialar ortaya atılabiliyorsa, bunlara zemin sağlamış olması gereken siyasi-stratejik çerçeveye de bakılmış olması gerekirdi. Ne var ki, İstanbul ve Boğazlar meselesi gibi en hayati bir konuda dahi, 1914 itibarıyla geride kalmış son birkaç yıl içinde hangi evrelerden geçildiği, hangi noktaya gelinmiş olduğu hakkında

435. Feroz Ahmad, "Great Britain's Relations with the Young Turks...", s. 324.

436. Andrew D. Kalmykow, *Memoirs of a Russian Diplomat: Outposts of the Empire, 1893-1917*, s. 259.

en temel bilgilerden yoksun olunarak bu iddialar tekrarlanmakta; Büyük Güç çekişmesinin cereyan ettiği devasa dairenin merkezinde bulunan, güç kaynaklarını yitirme sürecine ne zamandır girmiş Osmanlıların kesif bir yalnızlık içinde bu büyük mukadderat anına sürüklenmiş oldukları unutulmaktadır.

Olağanüstü geniş coğrafyaların birden fütuhat devirlerinin ağır mirasına, kaldırılması güç yüklere dönüşmeye başladığı anda Osmanlılar da konumlarını payitahtları ve seçili merkezlerde sabitleştirip her şeyden önce içerde güçlenme yollarına girebilmek için bilinçli bir tevakkufa ulaşabilmeli, egemenliklerinin çok daha sağlam temeller üzerine oturtulmasını en esaslı meseleleri olarak teşhis edebilmeliydiler.

Şark'ın son dönemeçleri neredeydi? Hiç tam olarak yenilmiş miydi?

Bu tür suallerin cevabını vermek hiç kolay değildir. Fakat, ne kadar puslu da olsa daha geniş bir mercekten bakıldığında, 1699 Karlofça Anlaşması'ndan ziyade, Napoléon sonrası Avrupa'yı şekillendiren, özellikle de hanedanların toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti eden 1814-1815 Viyana Kongresi'ne Osmanlı İmparatorluğu'nun esas itibarıyla Çarlık Rusyası'nın itirazları yüzünden davet edilmemiş olması keyfiyeti ve bunun hemen ardından, 1821 Mora İsyanı ve 1833'te Kavalalı Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin Kütahya'ya kadar gelmiş olmaları, bilahare imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın çok kuvvetli işaret fişekleri olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Tabii, Osmanlı toprakları üzerinde emelleri olan çarlığın ilk büyük Avrupa Kongresi kapsamında imparatorluğun toprak bütünlüğüne kendisini bağlaması beklenemezdi; itirazının esas nedeni de daha başka bir şey değildi. Osmanlılar, en geç Kırım Harbi'nden sonraki dönemde haklarında sadece bir kısmı da maceraperest gezginler vasıtasıyla bilgi edinilen bir ülke olmaktan çıkmanın yollarını bulmalı; Batı'yla mücadelenin salt askeri yöntemlerin yeterli olabileceği bir mesele olmaktan çıktığı teşhisinin gereklerini yerine getirmeye başlamalı; Sanayi Devrimi ve emperyalizm çağında kendi elit sınıflarını üretmeli; zenginlik ve varsıllığı resmi çerçeve ve kategorilere kavuşturarak formalize etmeliydiler.

Şimdi, tarihin akışı, Hünkâr İskelesi'nden üç çeyrek asır sonra Jön Türkler'e bu mücadeleyi son anına kadar sürdürmek, Osmanlıları korumak misyonunu verdiği halde müdafaa için gerekli hiçbir kaynakla da donatmadığı gibi çok şeyden de yoksun bırakmıştı. Her türlü mali zorluk içine gark olmuş, eskimiş bir impara-

torluğu ayağa kaldırmak için gerekli hamlelerin sürdürülmesi bir derece olsun parasal güç olmaksızın başarılamazdı. Fakat bu güç de emperyalizm karşıtlığı öne çıkan Jön Türkler'e sağlanacak bir olanak olarak görülmemiştir.

Jön Türkler'in zamana da ihtiyaçları vardı. Bu da onlara nasip olmamış, tam aksine, dış cephede de bütün vakitlerini ellerinden alıp götürecek bir mücadele sahasıyla karşı karşıya kalmışlar, stratejik tevakkuf; gerektiği kadar kendi içine kapanıp geleceği oluşturacak vakte ve imkânlara sahip olmak, Türkiye'nin erişemediği, erişir gibi olduğu sıralarda da tamamlayamadığı büyük hülyası olarak hep yaşamaya devam etmiştir.

XIV

İngiltere'nin kuşatma stratejisi ve Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa zorlamasının nedenleri

> Sevgili Naciye,
> Bak! Benim ölümüme sakın üzülmeyesin. Sabırlı ol! Hele bir düşün, benim şehid olmam senin için ebedi bir iftihar kaynağı olacaktır... Ayrıca ikinci bir arzum daha vardır. O da Mustafa Paşa ile ilgilidir. Onun başarıya ulaşması için mümkün olan hiçbir yardımı esirgeme. Zira Allah (c.c.) onu bu memleketi düşmanlardan kurtarmak ve korumak için seçip göndermiştir.
>
> Enver Paşa'nın son mektubu[437]

İkinci Meşrutiyet'te her siyasi kesimden Osmanlı idarecisi, Devlet-i Aliye'nin muhakkak surette güçlü bir donanmaya sahip olması gerektiğine, aksi takdirde Akdeniz ve Karadeniz'deki en uzun sahillere sahip imparatorluğun güvenliğinin sağlanamayacağına inanıyordu. Jön Türkler de bu inançla Mayıs 1911'de İngiliz firması *Armstrong & Vickers*'a her biri 23.000 tonluk iki süperdretnot siparişi vermişlerdi. Bu gemilere *Sultan Osman I* ve *Sultan Mehmet Reşad* adlarının verilmesi kararlaştırılmıştı. İkinci gemide en son teknolojiyi yansıtan 13,5 inçlik toplardan da 10 adet bulunacaktı. Gemilerin Eylül ve Aralık 1914'te teslimi hususunda anlaşılmıştı. Zırhlıların inşası 7,5 milyon sterline mal olacaktı.

İtalya'nın Trablusgarp Harbi'ni devam ettirmesi, Beyrut'u bombardımana tabi tutması ve Oniki Adalar'ı işgal etmesinin arka planında hep donanmasının üstünlüğüne güvenmesi, yani Osmanlıların kendi kıyılarının korunmasını sağlayacak evsafta bir donanmanın sahibi olmaması yatıyordu. İngiltere'ye verilen siparişlerin üzerinden daha iki yıl geçmemişken, Balkan Harplerinin dehşetli kayıpları yaşanmış, Osmanlılar Balkan Harbi'ne çok zayıf bir donanmayla girmek zorunda kalmışlardı. Gemiyi inşa eden İtalyan

437. Şükrü Hanioğlu, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, s. 187-189.

tersanesi tarafından ilk seferinde kendilerine teklif edildiği halde Osmanlıların parasızlık yüzünden ellerinden kaçırdığı Yunanların meşhur zırhlısı *Averof*, Doğu Ege Adaları'nın ele geçirilmesinde gerçekten de başrolü oynamış, 16 Aralık 1912 İmroz ve 18 Ocak 1913 tarihli Mondros deniz muharebelerinde Osmanlı donanması *Averof*'un üstün atış gücü karşısında pek bir varlık gösterememişti. Osmanlı zırhlılarının en yenileri dahi ancak 16 mil sürat yapabilirken, *Averof* 22 mile ulaşabilmekteydi. Osmanlı zırhlılarının topları üç dakikada bir mermi atıyor, *Averof*'un merkezi sistemli modern topları ise dakikada üç mermi atıyordu.[438] Osmanlı sularını "bihakkın müdafaa ve muhafaza" edilememiş, Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi tam manasıyla bir tutkuya dönüşmüştü. Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin anlatımıyla, *Averof*'un Yunanistan'a kaptırılmasının acısı hep yüreklerde hissedilmişti. Bu yüzdendir ki, İngiltere *Sultan Osman* ve *Reşadiye*'ye el koymakla Osmanlıların yüreğini dağlamış olacaktı.

Donanma Komutanı Amiral Limpus, Yunanlar dretnot sahibi olduğuna göre, Osmanlıların da dretnot edinmelerinin en doğal hakları olduğunu hatırlatmakta,[439] Bahriye Nazırı Cemal Paşa da İngiltere nezdindeki girişimlerinde Osmanlı donanmasının hep İngiltere'yle aynı safta olacağını; Akdeniz'de giderek varlık gösteren İtalya'ya karşı güç dengesinin temininde işlevsel olacağını belirtmekteydi.

İngiltere, zırhlıların bedellerinin peşin ödenmesini istediğinden, millet dişinden tırnağından arttırdığını zırhlıların inşası için açılmış yardım kampanyasına bağışlamaktaydı. Kefen parasını dahi bağışlayan vardı. Halk iyi bir donanmaya sahip olabilmek için elinden geleni yapıyor, Türk hanımları saçlarını kestirerek bedelin ödenmesine katkıda bulunuyorlardı.[440] Edirne'ye bağlı, günümüzde Yunanistan topraklarında kalan Drama'da çok başarılı bir bağış kampanyası düzenlenmiş, toplanan miktar *Drama* adı verilen orta-boy bir zırhlının satın alınması için yeterli olmuştu.[441]

1914 yılı Ocak ayının ilk günlerinde, Brezilya hükümeti tarafından sipariş edilmiş, ancak bedeli ödenememiş *Rio de Janei-*

438. Zafer Toprak, "Osmanlı donanması, Averof zırhlısı ve ulusal kimlik", s. 15.

439. Mallet'den Grey'e 27 Ekim 1913 tarih ve 525 sayılı telgraf, FO/371/1522.

440. Roger Adelson, *London and the Invention of the Middle East: Money, Power, and War, 1902-1922*, s. 89.

441. Nadir Özbek, "Defining the Public Sphere During the Late Ottoman Empire: War, Mass Mobilization and the Young Turk Régime (1908-1918)", s. 799.

ro dretnotunun, Yunanların da talip olmasına karşın daha süratli davranılmak suretiyle, *Sultan Osman-ı Evvel* adıyla Osmanlı donanmasına katılması sağlanmış, *Averof*'la ilgili hata tekrarlanmamıştı. Bu edinimin önemini Hüseyin Cahit şu sözlerle açıklamıştı:

> Hükûmet bu fırsatı takdir etmemiş, Osmanlı kamuoyunun bu şiddetli cereyanına önem vermeyerek Rio de Janeiro dretnotunun da Yunanlılar tarafından satın alınmasına imkân vermiş olsaydı, Osmanlı ülkesinin her yerinde âdeta matem tutulacak ve Hükûmet pek fena tenkitlere maruz kalacaktı. Çünkü herkes donanma için yapılacak bir fedakârlığı büyük bir memnuniyet ve minnetle yapmaya hazırdı. Yunanistan'ın ise bu zırhlıyı almak için pek fazla arzu gösterdiğinden, elinden geleni yaptığından şüphe yoktur. Bu zırhlıyı Yunana kaptırmak yalnız Adalar ve Ege'de deniz hâkimiyetini kaybetmek, Anadolu sahillerini Yunan propagandalarına açık bulundurmak gibi fena bir tesir yapacak ve millette şu felaketlerden silkinip kalkmak, daha iyi olmak yolundaki azmi kıracaktı.[442]

Nitekim zırhlının satın alınması halk arasında sevinçle karşılanmış, donanmaya yapılan yardımlar artarak hızlanmıştır. Osmanlı hükümeti, aslında mali açıdan çok güç bir durumdaydı. *Reşadiye* zırhlısına ait teçhizata 3 Ocak 1914 tarihinde 135.000 lira ödeneceği için, Maliye Nezareti maaşların ödenmesinin gecikebileceğini duyurmuştu. Bu nedenle halkın yapacağı bağışlar çok daha önem kazanmıştı.

Şimdi artık zamanın en güçlü savaş gemilerinin yakında memlekete gelecek olması, büyük bir ümitle bekleniyordu. Haziran 1914'te bekleyişin yakında sona ereceği, zırhlıların teslim alınmasına çok az vakit kaldığı düşünülüyordu. Ege Adaları'ndaki işgalini devam ettiren Yunanistan'ın ABD'den *Idaho* ve *Mississipi* zırhlılarını satın aldığı haberinin tam da bu umutlu günlerde ulaşması İstanbul'da şok etkisi yaratmıştı. Bu gemiler, kullanılmış da olsalar Osmanlı donanmasındaki tüm gemilerden çok daha güçlüydüler. Böylece, Osmanlıların Yunan donanmasıyla baş edebilmek için güçlü zırhlılara olan ihtiyacı had safhaya çıkmış oluyordu. Bu durum muvacehesinde, Talat ve Enver Paşalar, artık büyük ölçüde hazır olup bazı ince işleri ile testlerini tamamlamakta olan *Sultan Osman I* ve *Sultan Mehmet Reşad*'ın bir an evvel Türkiye'ye getirilmesinin yollarını aramaya başlamışlardı. Bahri-

442. Önder Kocatürk, a.g.e., s. 329.

ye Nazırı Cemal Paşa da hiçbir şekilde vakit geçirmek istememiş, tüm bedelleri ödenmiş olan gemilerin teslimatını çabuklaştırmak amacıyla yola çıkardığı subay ve mürettebattan oluşan binden fazla denizci temmuz sonunda İngiltere'ye varmıştı.

Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'yla Çarlık Rusyası arasında Karadeniz'de üstünlük tesis etmeye yönelik ezeli rekabet de kuşkusuz ortadan kalkmış değildi. Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik yeniden yapılanma programı, çar tarafından 5 Nisan 1914 günü imzalanmıştı. Buna göre, 21 Şubat tarihli Büyük Konferans'ta öngörüldüğü gibi Kafkas cephesinde yeni demiryolları inşa edilecek, Karadeniz donanması ise yeni ve modern bir filo eklenmesi suretiyle daha da güçlendirilerek, Karadeniz'de stratejik üstünlük kesinkes ele geçirilmiş olacaktı. Tabiatıyla, Rusya bu hedeflere ulaşıncaya kadar Osmanlı donanmasındaki gelişmeleri çok yakından izlemekteydi.

Çarlık, çok daha pahalıya mal etmesine, daha da fazla vakit almasına karşın, donanmasına katılacak zırhlıları yerli sanayii desteklemek amacıyla Rus tersanelerinde inşa ettirmekteydi. Bu nedenle, ilk Rus dretnotu ancak 1915 yılı içinde Karadeniz'e çıkabilecekti. Osmanlılar için İngiltere'de inşa ettirilen dretnotların bir an evvel teslim edilmeleri bu yüzden de bir şart teşkil etmekteydi. Vakitlice verilmiş sipariş Rusya'nın canını çok sıkmaktaydı. Şimdi, Yunanistan'ın hamlesine cevap vermeye çalışan Osmanlı hükümetinin Şili için inşa edilen bir dretnotu da satın almaya çalıştığına dair St. Petersburg'a ulaşan ve Osmanlıların 1914 sonu itibarıyla Karadeniz'de stratejik üstünlük tesis edebileceğini gösterir duyumlar, morallerin daha da bozulmasına yol açmıştı. Osmanlı donanmasının çarlığın Karadeniz donanmasından güçlü olması, çarlığın İstanbul ve Boğazlar yolunda ilerlemesini durdurabilecek yegâne faktördü.

Kaldı ki, Rusya'nın yeniden yapılanma programında öngörülen demiryollarının tamamlanmamış olması, Kafkas cephelerine asker sevkiyatının ancak Karadeniz üzerinden gerçekleştirilmesini gerekli kılıyordu. Osmanlıların Karadeniz'de üstünlük tesis etmesi bu sevkiyatı da sekteye uğratabilecekti. Açıkçası, St. Petersburg'dan bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadeniz'de üstün gelerek Rusya'yı hem Batı hem de Kafkas cephelerinde vurabilecek olması, Rusya'nın aklındaki takvimi karmakarışık edebileceği anlamına gelmekteydi.

Rusya, bu esaslı mülahazalarla İngiltere nezdinde Osmanlılar için inşa edilmekte olan zırhlıların teslim edilmemesi yönündeki girişim-

lerini sürdürecektir. Öte yandan, konu Rus Bakanlar Konseyi'nde görüşülürken, Deniz Kuvvetleri Bakanı Amiral Grigorovich'in, Doğu Ege Adaları'nın Yunanistan'a geçmesini isteyen İngiltere'nin Osmanlıların elini çok güçlendireceği için zırhlıları Osmanlılara teslim etmek istemeyeceğini ileri sürmesi[443] İngiltere'nin gerçekten de iki ay sonra Osmanlı zırhlılarına el koymuş olması karşısında çok ilginç bir tespit olarak karşımıza çıkmaktadır.

Benckendorff, 8 ve 21 Mayıs 1914 tarihlerinde yaptığı iki ayrı girişimle İngiltere'nin Osmanlı donanmasını güçlendiriyor olmasından çarlığın duyduğu endişe ve rahatsızlığı Dışişleri nezdinde dile getirerek Osmanlı donanmasının Rusya'nın Karadeniz donanmasından daha süratli büyümesine izin verilemeyeceğini, inşa edilen zırhlıların teslimi halinde Karadeniz'deki üstünlüğün Türkiye'ye geçmiş olacağını vurgulamış ve İngiltere'den zırhlıların teslim edilmemesini istemiştir. Sazonov da St. Petersburg'da aynı yönde girişimlerde bulunarak 1 Haziran günü kabul ettiği Buchanan'a Osmanlıların içinde bulundukları maddi duruma bakmaksızın üçüncü bir zırhlı için sipariş vermenin peşinde olduklarına dair haberlerin etrafta dolaştığını, İngiltere'nin bu gidişatı durdurmak için herhalde bir şeyler yapması gerekeceğini söylemiştir. Buchanan'ın, Londra'nın özel tersanelere verilen siparişler üzerinde yetkisi olmadığını ileri sürmüş olmasına karşın, neredeyse teslime hazır hale gelmiş *Sultan Osman I* ve *Sultan Mehmet Reşad*'ın *(Reşadiye)* ince işlerinin bu günlerde yavaşlatılmış olması dikkate şayandır.

Daha Aralık 1913'te kaleme aldığı bir notta *Sultan Osman* ve *Reşadiye*'nin Osmanlılara değil Yunanistan'a verilmesi gerektiğini ileri sürmüş olan[444] Eyre Crowe, Yunanistan'ın Akdeniz'de önemli bir güç olarak meydana çıkmasının İngiltere'nin lehine olacağına inanmış bir diplomat olarak, Avrupa'da savaşın kopmasıyla birlikte Türkiye'ye daha da sert çıkılmasını istemeye başlamıştı. Tercihinin tamamen Yunanistan yönünde olduğunu ortaya çıkartacak şekilde, İngiltere'nin Yunan deniz üslerini kullanmasını isterken Mısır'la deniz bağlantılarının devam ettirilmesini sağlamak amacıyla Yunan donanmasıyla işbirliği yapılması gerektiğini de öne sürüyordu.[445] Aslında, bu tam da Crowe'dan beklenile-

443. Ronald Park Bobroff, *Roads to Glory...*, s. 88.

444. İstanbul Büyükelçisi Mallet'in 12 Aralık 1913 tarihli telgrafı üzerine Eyre Crowe tarafından düşülen 24 Aralık 1913 tarihli not. FO/371/1998/27926.

445. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire: The Road to War", s. 9.

bilecek bir tutumdu. Sibyl Crowe, babası Eyre Crowe'un Yunanlara çok fazla yakınlık hissettiğini, Yunan ve Ermeni azınlıklara zulmettiği için Türklere karşı gittikçe daha fazla düşman kesildiğini nakletmiştir.[446]

Crowe'un Osmanlı İmparatorluğu'nu hiçbir tereddüt göstermeksizin istiskal edebilmiş olması, İngiltere'nin Osmanlıları karşı tarafa itmekle üstlendiği risklerin farkında olduğunu ve bunlara aldırmadığını gösterir. Nitekim bu tarihte İstanbul'da İngiliz Askeri Ataşesi olan Cunliffe-Owen, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı safa geçmesi halinde Boğazların kapatılacağını ve bunun Rusya'ya büyük bir darbe vuracağını pekâlâ bildiğini, hatta bu durumda Hindistan'dan getirilecek askerlerin Süveyş yoluyla Avrupa cephelerine sevk edilmesi operasyonunun da tehdit altına sürüklenmiş olacağının farkında olduğunu belirtmiştir.[447]

Eyre Crowe'un birbiri içine geçmiş Yunan muhibliği ve Türk düşmanlığı o derece şiddetlidir ki, 1920-1925 yıllarında Dışişleri Genel Sekreteri olarak en üst düzeyde görev yaptığı, yani Yunanistan'ın İngiltere'nin de kışkırtmalarıyla Batı Anadolu'da fetihlere yönlendirildiği sırada dahi kudretli ve İngiltere'ye dost bir Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de büyük bir güç olarak peyda olması fikrine bağlı kalmıştır.[448]

Artık *Sultan Osman* ve *Reşadiye*'nin İstanbul'da Boğaz'dan içeri giriş yapmaları ülkenin her köşesinde dört gözle beklenen bir haberdir. Amiral Limpus dahi 27 Temmuz günü İstanbul'dan Osmanlı Donanması'na ait gemilerle yeni zırhlıları karşılamak üzere Çanakkale'ye doğru yola çıkmış; hatta Alman yanlısı olmakla itham edilen Jön Türk hükümeti, zırhlıların gelişi vesilesiyle, hem de Avrupa büyük buhranın en tehlikeli dönemecinden geçmekte olduğu, her hareketin bir işaret olarak algılandığı bir zamanda, İngiliz-Osmanlı dostluğu onuruna İstanbul'da bir donanma haftası düzenlemiştir.[449] Ayrıca, hiçbir şekilde güvenilir olmadığını birkaç gün içinde ortaya koyacak bu ülkeye yeni bir dretnot siparişi de verilmiş, *Fatih* adı verilen dretnot, 11 Haziran 1914 günü *Armstrong & Vickers*'ın Barrow'daki tersanesinde kızağa konmuştur.

446. Sibyl Crowe ve Edward Corp, *Our Ablest Public Servant: Sir Eyre Crowe (1884-1925)*, s. 231.

447. F. Cunliffe-Owen, "The Entry of Turkey into the War: The Action of H.M. Embassy", s. 617.

448. Keith Neilson ve T.G. Otte, *The Permanent Under-Secretary for Foreign Affairs, 1854-1946*, s. 177.

449. Önder Kocatürk, a.g.e., s. 407.

İngiliz Deniz Kuvvetleri Bakanı Winston Churchill, Avrupa'nın uçurumun en kenarında dolaştığı, fakat Birinci Dünya Savaşı'nın henüz patlamadığı, İngiltere'nin de savaşa taraf olmadığı bir tarihte, 28 Temmuz günü verdiği bir talimatla, yapımı tamamlanmış olan *Sultan Osman* ve *Reşadiye*'yi teslim almak üzere İngiltere'de bulunan 1.300 Türk denizcisinin zırhlılara çıkmasının ve gemilere Osmanlı bayrağı çekilmesinin engellenmesi talimatını vermiştir. Sancak çekme töreninin yapılmasına sadece yarım saat kala verilen bu emrin sonucunda, Osmanlı subaylarının protestolarına karşın İngiliz deniz piyadeleri güvertelere çıkmış, kaptan köşklerine el koymuşlardır.

İngiliz hükümeti de Churchill'in Osmanlılar için inşa edilmiş iki zırhlının İngiliz donanmasına katılması yolundaki görüşünü hiç duraksama göstermeksizin benimseyecek, 31 Temmuz günü, yani Osmanlı İmparatorluğu'yla Almanya arasında ittifak anlaşmasının imzalanmasından iki gün önce, tüm bedelleri ödenerek büyük fedakârlıklarla Osmanlılar için satın alınmış olan zırhlılara el koyma kararı alınacaktır. Böylece, *Sultan Osman I* bir çırpıda *HMS Agincourt*, *Sultan Mehmet Reşat* ise *HMS Erin* olup çıkar.

Catherwood, ilginç bir ayrıntı olarak, İngiliz donanmasını kabinenin onayını almaksızın seferber eden genç ve muhteris Churchill'in Osmanlı zırhlılarına el koyulması kararını da kabineye haber vermeksizin kendi başına aldığına işaret etmektedir. Catherwood, bu el koyma kararının Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa Almanya safında katılmasında nasıl etkili olmuş olduğunun o sıra her tarafta sürüp giden entrikaların yarattığı toz bulutunda gözden kaybolduğunu belirtir.[450]

İngiltere, bizzat kendi politikalarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu İtilaf Bloku'ndan ne zamandır bilinçli bir şekilde uzaklaştırmaktaydı. Fakat liberal emperyalist anlatıyı oluşturan iddiaların aksine, el koyma kararı alındığında, mantık ve realpolitik şartlar ne kadar Almanya tarafını işaret etse de Osmanlıların hangi safta savaşa gireceği belli, bilinen bir şey katiyen değildi. Bilakis, Jön Türk hükümeti, Almanya'yla temas halinde de olsa, hâlâ Çarlık Rusyası'yla karşı karşıya gelmemenin yollarını arıyor, nasıl olup da İtilaf tarafında kalınabileceğini araştırıyordu.

İngiltere, *Sultan Osman I* ve *Reşadiye*'ye el koymakla, Osmanlıların yandaşlığını da her iki tarafı tatmin edebilecek bir ilişki ihtimalini de ateşin ortasına atmış; küçük ve hakir gördüğü ve

450. Christopher Catherwood, *Churchill's Folly: How Winston Churchill Created Modern Iraq*, s. 24.

gelecek sahibi olmadığına inandığı Osmanlı İmparatorluğu hakkında Temmuz-Ekim 1914'te ardı ardına yapacağı büyük hesap hataları zincirini harekete geçirmiştir.

2 Ağustos günü Avrupa'da savaş başlamış, 4 Ağustos günü de İngiltere savaşa dahil olmuştur. 18 Ağustos tarihli kabine toplantısında, Churchill'in daha önceden tanışıklığı olduğu Enver Paşa'ya bir mektup yazarak, İngiltere'nin birkaç gün evvel Boğazlardan giriş yapmış *Goeben* ve *Breslau*'nun Alman mürettebatının gemileri terk ettiği anda başlatılmak üzere, el konulan zırhlılar için haftada 7.000 sterlin tutarında bir ödeme yapmaya hazır olduğunu bildirmesine karar verilir. Mallet ise zırhlıların o andaki değerinin 15 milyon sterlin olduğuna işaret ederek Churchill'in mektubundaki teklifin bu gemilerin yılda 365.000 sterline kiralanması anlamına geldiğini, bunun İngiltere açısından çok iyi bir iş fırsatı olarak görülebileceğini, fakat Enver Paşa'nın hoşuna gitmeyeceğini belirtiyordu.[451] Gerçekten, Churchill bu teklifle gemilerin bedelinin ödenmesini tam 41 yıla yaymış oluyordu.

Churchill'in mektubunu Osmanlıların sahip olmaktan alıkonuldukları zırhlılar için son kuruşuna kadar yerine getirdikleri ödemenin yıllar boyunca faizsiz geri ödenmesini teklif eden bir sakillikten ibaret görmek olanağı yoktur. Aslında, Churchill Osmanlıların bir müttefik kazanma yolunda tek ve son şansı olan Almanya'yla tüm ilişkilerini hiçbir şey karşılığında berhava etmesini istemektedir. Osmanlı denizcilerinin dretnot kullanamayacağını düşünen Başbakan Asquith de Almanların Türkiye'yi terk etmesi istenecceğine göre bir mesele olmayacağını, Türklerin *Goeben*'i olsa olsa kayalara çarptırmaya muvaffak olacaklarını söylemektedir.[452]

Halbuki 15 Ağustos tarihinde dahi Mallet Londra'ya çektiği telgraflarda Osmanlıların Almanya'nın tarafına geçmiş olduğunun söylenemeyeceğini vurguluyordu. Mallet, İstanbul'da Rusya'nın niyetleri hakkında büyük bir endişe duyulduğuna tekrar ve tekrar dikkat çekiyor, Enver Paşa'nın gemilere geçici süreyle el konulduğunun, bedelleri ve tazminatın tam olarak ödeneceğinin açıklanması halinde kamuoyunun süratle İngiltere'nin lehine döneceğini söylediğini bildiriyor, kendisinin de bu tür bir açıklamadan son derece yana olduğunu vurguluyordu.[453]

451. Paul K. Davis, *Ends and Means: The British Mesopotamian Campaign and Commission*, s. 21.

452. ibid.

453. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire...", s. 9.

Osmanlı İmparatorluğu iki ay sonra muharip taraf haline gelince para meselesi tamamen ortadan kalkacak, İngiltere zırhlıları bedelsiz edinmiş olacaktır. Zırhlıların parasının geri alınması çabaları Lozan'da da sonuç vermemiştir. Antlaşma'nın 58. maddesi, "Türkiye, Hükûmet-i Osmaniye tarafından İngiltere'ye sipariş olunup, Britanya hükümeti tarafından 1914 tarihinde vaziyet edilmiş olan harp sefineleri için tediye kılınmış bulunan mebaliğin iadesini ne Britanya hükümetinden ne de tebaalarından talep etmemeyi ve bundan dolayı her türlü metalibinden (hakkını talep etme) feragat eder" şeklindedir. Anlaşmanın Fransızca metni, "vaziyet etme" için *réquisition* (fiili el koyma) tanımlamasını kullanmıştır.

İngiltere'nin zırhlılara el koyma kararının, savaşın herhangi bir noktasında değişebilecek, tersine çevrilebilecek bir siyasetin ürünü olmadığı, İngiltere açısından bir siyasi atlama teşkil etmediği, aksine bilinçli bir tercihin ürünü olduğu çok iyi anlaşılmak durumundadır. İngiltere *Sultan Osman* ve *Reşadiye*'ye el koyduğu an, Osmanlılarla birlikte yapacağı bir şey olmadığını da tüm dünyaya ilan etmiş oluyor; Osmanlılar üzerinde olabilecek şanslarını yitirme noktasına gelmekten sıkıntı duymadığını ortaya koyuyordu.

İngiltere'nin hangi noktada ve nasıl bir atmosferde zırhlılara el koyduğunu daha iyi görebilmek için ilerde Malta sürgünleri arasında da yer alacak olan Fazıl Berki Bey'in, haberin ulaşmasından önce Meclis-i Mebusan oturumunda dile getirdiği şu ifadelere de göz atılabilir:

> Girit'i vermeyiz diye o kadar bağırdık, o kadar protestolar, mitingler yaptık. Taşradan Merkezî hükümeti o kadar aldattık, malımızı, canımızı her şeyimizi feda ederiz dedik, fakat sonra o Girit nereye gitti? Üç Padişah zamanında 180,000 İslâm şehidi verilerek, 25-26 sene uğraşılarak zapt edilen zavallı Girit ne oldu? Halbuki vaktiyle çok söylendi, çok feryat edildi ki Girit, protesto ile miting yapmakla korunamaz. Ancak deniz gücüyle, mükemmel bir donanma ile korunabilir. Bu sözler maalesef lâyık olduğu derecede etkisini yapmadı ve bir Averof'a karşı mükemmel bir zırhlı dretnot alınamadı. Bundan dolayı da bu kadar facia başımıza geldi ve bugün de hâlâ alaylar altında eziliyoruz.[454]

Fazıl Berki Bey'in Osmanlıların halet-i ruhiyesini ortaya koyan

454. Önder Kocatürk, a.g.e., s. 84.

bu kanaati herkesçe paylaşılıyordu. Üstelik İngiltere, son taksit de eline geçtikten hemen sonra tebligatı yapmıştır ki, bu da çok açık bir kötü niyet göstergesinden başka bir şey olarak görülemez. Zırhlılara el konulması talimatı, Armstrong Şirketi'ne 1 Ağustos sabahı ulaştığı halde şirket bunu gizli tutmuş, 700.000 liralık son taksitin aynı gün Osmanlı Devleti tarafından yatırıldığını telefonla öğrendikten sonra gemiye el konulduğunu *Sultan Osman*'ın komutanına tebliğ etmişlerdi.[455] El koyma ameliyesinin, sancak törenine yarım saat kala gerçekleşmiş olması da son taksitin dahi hesaba geçmesinin beklendiğini gösterir. Şu halde, ortada olan her yönüyle bir hırsızlıktır.

Sultan Osman I ve *Reşadiye* için açılan kampanyaya Osmanlı hanımlarının sadece saçlarını değil, yüzüklerini de satarak katkıda bulunmuş oldukları, subayların zaten düzensiz ödenen maaşlarını yatırdıkları çok iyi bilinir. El koyma haberinin duyulmasından sonra İngiliz Büyükelçiliği'ne yağan protestolarda çok büyük bir kızgınlık dile getirilmiştir. Ama aşırıya kaçan bir lisan yine de kullanılmamış, ağırbaşlı, bazen de çok çarpıcı ifadelerle kalplerin en derin yerlerine işleyen bir acı ifade edilmiştir. Örneğin, bir emekli memur maaşının yarısını, "İngiltere hırsızlık yapacak kadar duçar duruma düşmüşse, belki de zar zor kazanılmış bu kuruşlarla kurtulur" yazan bir notu da ekleyerek büyükelçiliğe göndermiştir.[456]

Osmanlılar ihanete uğradıklarını düşünmekte haklıydılar. Çok uzun yıllardır donanmanın gelişmesinde işbirliği yapılan ülke, tüm bedelleri ödenmiş zırhlıları ellerinden alıyor, bir de gemilerin sonsuza dek kendisine geçtiğini kanıtlamak ister bir hırsla, dakikalar geçmeden isimlerini değiştiriyordu. Hatta bununla da kalmıyor, Şili için inşa edilmişken, anılan ülkenin vazgeçmesi sonucu Osmanlılar tarafından satın alınması kararlaştırılıp pazarlığı da yapılmış olan iki torpido destroyerine de el koyuyordu. Bu günlerde, İngiltere'nin, kendi imparatorluk sahasıyla bitişik ya da yol üstündeki büyük Osmanlı coğrafyasını savaş dışı tutması her şeye değebilecekken, bu yönde bir politikanın sahip olması gereken en asgari gereklerini dahi yerine getirmemektedir.

Diğer taraftan, Osmanlı zırhlılarına el konulmasının İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla germi verdiği ittifak politikasıyla ilgili yönleri olduğunu da gözden kaçırmamak

455. a.g.e., s. 416.

456. Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans*, s. 95.

gerekir. Nitekim savaşın kopmasıyla birlikte paniğe kapılan Venizelos hükümeti de İngiltere'den zırhlıların Türkiye'ye verilmemesini isteyince,[457] bu talep müsait bir zemine düşmüş, zaten Yunanları müttefik olarak görmek için çabalayan İngiltere, askeri-stratejik bir bahaneye de kavuşmuştur. St. Petersburg'dan gelen aynı yöndeki talepler de çerçeveyi tamamlamıştır.

Rusya başından itibaren İngiltere'nin Osmanlılar için güçlü ve modern zırhlılar inşa etmesine karşı çıkmıştır. Buna da hiç şaşmamak gerekir. Netice itibarıyla, Osmanlı donanmasına subay yetiştirecek olan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun 1773'te açıldığı ve Baron de Tott önderliğinde Fransa'dan getirilen hocalarla dersler başladığında, Çarlık Rusyası bu okulun da varlığından rahatsız olmuş, Fransa üzerinde baskı kurarak, hocaların geri çağrılmalarını sağlamıştı.[458]

İngiltere, bu defa da Eyre Crowe'un istediği yönde hareket etmiş oluyordu. Öyle ki, tam da Osmanlı zırhlılarına el konulduğu sırada Yunanistan'ın ABD'den satın aldığı yukarıda anılan *Idaho* ve *Mississippi* zırhlıları da Pire Limanı'na ulaşmış bulunmaktaydı. İngiltere, Yunanistan'ın Ege'de deniz üstünlüğünü ele geçirmesine böylece müsaade etmiş olmakla, Yunanistan'la Osmanlılar arasında devam eden ve tarafları çatışmanın eşiğine getiren Doğu Ege Adaları'yla ilgili büyük anlaşmazlığa da doğrudan müdahale etmiş olmaktaydı. Zira donanma gemilerinden *Turgut Reis*, *Barbaros Hayreddin*, *Hamidiye* ve *Mecidiye* Balkan Harplerinde aldıkları yaralar sonucunda tamir ve bakımlarının yapılması için hâlâ İstanbul tersanesinde bulunduğu[459] cihetle, Yunanistan'ın temin ettiği bu son iki zırhlıyla eline geçirdiği deniz üstünlüğü, dolayısıyla yeni saldırganlıklara girişme ihtimali, ancak *Sultan Osman I* ve *Reşadiye*'nin Osmanlı donanmasına katılmasıyla dengelenebilirdi.

Bu güçlü zırhlılar İstanbul'a ulaşmış olsaydı, Osmanlılar sadece Ege'de Yunanistan'a karşı parite sağlamış olmakla kalmayacak, aynı zamanda, gittikçe kuvvetlenip heyula gibi önlerine çıkmaya başlayan çarlığa karşı da hayati değerde bir şans ele geçirebilmiş olacaklardı. İngiltere, bu zırhlılara el koymakla sadece Yunanistan'dan yana çıkmış olmuyor, Osmanlı İmparatorluğu'nun

457. William Peter Kaldis, "Background for Conflict: Greece, Turkey, and the Aegean Islands, 1912-1914", Ek D, s. 1142.

458. Celalettin Vatandaş, "Türkiye'nin Batılılaşma Süreci ve II. Meşrutiyet'i Hazırlayan Şartlar", s. 24.

459. Eda Gülşen Gömleksiz, "II. Meşrutiyet'ten Kurtuluş Savaşı'na Osmanlı Denizciliği", s. 183.

kimsenin elinden alamayacağı nefs-i müdafaa hakkına el koymuş olarak, Osmanlıların beka sorununun çok daha kötü bir noktaya sürüklenmesine de yol açmış oluyordu.

En yalın ifadesiyle söylemek gerekirse, İngiltere Osmanlıların hasımlarından yanadır. En büyük emperyalist güçten beklenilecek şekilde, kendi siyasi hesap ve çıkarlarının gereğini yerine getirmekte, kendi kollamak istedikleri kimse onların yollarını kolaylaştırmakta, onların tercihlerine arka çıkmaktadır.

* * *

Liberal emperyalist anlatının üzerine inşa edildiği başlıca iddialardan biri de Osmanlıların *Goeben* ve *Breslau*'nun Çanakkale'den içeri girişine izin vermiş olmakla tarafsızlıklarını yitirmiş olduğudur. Bu olguya, aynı zamanda Türkiye'yi Birinci Dünya Savaşı'nda yer almaya iten gelişmeler dizisinde başat bir rol de atfedilir. *Goeben* ve *Breslau*'nun kaçışı mevzuunda herhalde en fazla bilinen kitaplardan birini kaleme almış olan Dan van der Vat, 2 Ağustos tarihli ittifak anlaşmasına giden yolda Alman diplomasisinin becerisini öne çıkartarak hiçbir şekilde söz konusu olmadığı, aksine Alman tarafındaki büyük tereddütler aşılarak son anda imzalanabilmiş olduğu halde, ittifak anlaşmasını Almanya'nın uzun gayretlerinin meyvesi olarak takdim eder.[460] Buna karşılık, ne İtilaf Bloku'nun Osmanlı-karşıtı diplomasisi, ne de Osmanlıların asli güvenlik ihtiyaçları ve stratejik konumları üzerinde durmuştur. Üstelik *Goeben* ve *Breslau*'nun 3 Ağustos günü verilen emirle Çanakkale'ye yönlendirilme kararının, Almanya'nın 1917'de Lenin'i dört tarafı kapalı bir vagon içinde trenle Rusya'ya gönderme kararı kadar tarihin akışını etkilemiş olduğunu düşünmesine karşın olguların karmaşıklığı içine girmemiş, oldukça sığ bir izahatla yetinmeyi tercih etmiştir.

Churchill'in de *Goeben*'in kaçışını Yakındoğu ve Ortadoğu halklarına büyük felaket getirecek bir sürecin başlangıcı olarak tanımlamış olmasına hiç şaşırmamak gerekir. Liberal emperyalist anlatı, zaten bu yollarla kökleri savaş öncesine dayanan Yakındoğu ve Ortadoğu'ya ilişkin İngiliz tasarım ve niyetlerini kesif bir sis perdesinin ardına atmayı başarmıştır.

4 Ağustos günü İngiltere'yle Almanya arasında savaş başladığında, Alman dretnotu *Goeben* ve yardımcı gemisi *Breslau* Akdeniz'de

460. Dan van der Vat, *The Ship That Changed the World: The Escape of the Goeben to the Dardanelles in 1914*, Önsöz.

bulunmaktaydı. İngiliz Akdeniz filosunun savaşın başlamasıyla derhal artlarından harekete geçmesi üzerine, zırhlılara aynı gün İstanbul'a doğru kaçmaları talimatı verilmiştir. *Goeben ve Breslau*, gece karanlığında Messina Boğazı'nda izlerini kaybettirmeyi başarmış, İngiliz donanmasının takibinde Ege'ye doğru yol alarak Çanakkale önüne varmışlardır. Enver Paşa, Türkiye'nin bu zırhlıları içeri almaktan başka çaresi olamayacağını düşünüyordu. Sait Halim Paşa ise Bulgaristan'ın kimin safında yer alacağının açıklık kazanmadığı bir sırada Alman zırhlılarının Çanakkale'den içeri girmelerine izin verilmesinin Osmanlıları savaşa itebileceği kanaatindeydi. Ancak, ilk bakışta aklı başında gözükebilecek bu tutum, ortada bir *force majeure*[461] olduğunu, Osmanlı hükümetinin Alman zırhlılarını artlarından yetişmekte olan İngiliz donanmasının önüne yem olarak bırakacak durumda olmadığını dikkate almıyordu.

Kuşkusuz, Alman zırhlılarının Çanakkale önünde giriş yapmak için yakın tehdit altında bekler durumda kalmaları, Osmanlıları çok zor bir ikilemle karşı karşıya bırakmış, Osmanlı Devleti zırhlıların Çanakkale Boğazı'ndan içeri girişine izin vermiş olmaktan dolayı tarafsızlığını kaybetmekle suçlanmıştır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu 1907 Lahey Anlaşmalarının ilgili 13 Numaralı Sözleşmesi'ni imzalamış olsa da onaylamış değildi. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin savaş esnasında muharip ülke gemilerinin tarafsız ülke limanlarındaki tevakkufunu 24 saat ile sınırlı kılma konusunda bir yükümlülüğü olmadığı gibi, anılan sözleşmede tarafsız bir ülkenin, savaşan taraf gemilerinden birisini kendi limanlarına kabul etmemesine dair bir hüküm de yer almamaktaydı. Hem uluslararası hukukta, hem de geleneksel anlayışta, üstün düşman filosunun arasından geçen savaşan ülke gemileri, tarafsız ülke limanlarına sığındıkları takdirde, limanı terk etmeme hakkına sahiptiler. Bu durumda da tarafsız ülkenin kendisine sığınan gemiye, savaş süresi boyunca el koyması gerekiyordu ki, Osmanlı hükümeti de gemileri satın almış olduğunu ilan etmekle, aynen bunu yapmış oluyordu. Hatta muharip ülkeye ait bir savaş gemisi, savaş esnasında tarafsız bir ülke limanında bulunurken, o limanı terk ettikten sonra kendisinden daha üstün bir düşman filosuyla karşılaşırsa, insani sebeplerle tarafsız ülke limanına yeniden dönme hakkına dahi sahipti.[462]

461. Zorunlu hal, geçerli mazeret (ed.n.)

462. Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, *Kızılay ve Kızılhaç Belgeleriyle Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921)*, s. 82-83.

Savaş sırasında tarafsızlığını ilan eden ülkelerin, silahlı tarafsızlık hakkı da uluslararası hukukta genel kabul görmüş bir kuraldı. Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını ilan etmesi, savaş sırasında tarafsız ülke olarak askeri gücünü arttırmasına hukuki bir engel oluşturmamaktaydı.[463] Osmanlı Devleti'nin iki Alman savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan geçişine izin vermesi, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, uluslararası hukuka uygun bir hareketti. Ahmet Tetik ve Mehmet Şükrü Güzel'in de kuvvetle vurguladıkları gibi, bunun Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını kaybettiği şeklinde yorumlanması, İtilaf Devletleri'nin propagandasını kabul etmek anlamına gelmektedir.[464]

Kaldı ki, İngiltere'nin askeri zorunluluk doktrini çerçevesinde bedelini ödemeden el koyduğu iki savaş gemisini kaybeden Osmanlı Devleti'nin, on gün sonra İngiliz filosundan kaçarak kendisine sığınan iki savaş gemisini askeri zorunluluk doktrini çerçevesinde satın alması da en doğal hukuki hakkıydı.[465]

Öte yandan, İngiltere'nin *Goeben* ve *Breslau*'nun Osmanlı karasularından çıkarılması hususundaki ısrarı, büyükelçiliğin de bu yolda Babıâli'ye hırçın notalar yağdırması,[466] daha güçsüz ve üzerine gelinmekte olan; müttefik edinme ve korunma ihtiyacı had safhadaki Osmanlı hükümetini sonuçlarıyla baş edemeyeceği kadar net ve kesin bir tavır almaya zorlamaktaydı.

Sonunda zırhlıların İstanbul'a vardıklarında silahlarından arındırılmaları ve denizde seyredebilir halden çıkartılmalarının bir çözüm yolu olabileceği düşünüldüyse de, Wangenheim buna şiddetle karşı çıkarak her ne kadar Osmanlılar şimdilik tarafsız kalmak istese de bu gemilere sığınak sağlanmasının gerekli olduğunu, hiçbir Alman komutanın kendiliğinden silahlarını teslim etmeyeceğini, aslına bakılacak olursa, Türkiye'nin artık İtilaf Devletleri'yle her türlü temasını kesmesinin zamanının da geldiğini söylemiştir. Bunun üzerine, Sait Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında tekrar bir toplantı yapılmış, bu sırada bazı kaynaklara göre Talat Paşa, bazılarına göre ise Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in aklına *Goeben* ve *Breslau*'yu satın almış olmak fikri gelmiştir. Bu fikrin, Wangenheim dahil herkesin aklına yatması üze-

463. ibid.

464. ibid.

465. ibid.

466. Sir Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans*, s. 102.

rine Berlin'in görüşü sorulmuş, 12 Ağustos günü saat 04.00'te ulaşan cevap uyarınca, *Goeben* ve *Breslau*'nun Türkiye'ye satıldığı, Amiral Souchon'un da Osmanlı donanmasının emri altına geçtiği gün ağarırken açıklanmıştır. Aynı gün, sabah 08.00'de bir Osmanlı torpidosu Çanakkale dışındaki İngiliz zırhlısı *Weymouth*'a yanaşarak, *Goeben* ve *Breslau*'nun Osmanlı Devleti tarafından satın alındığını bildirmiştir. Tabii, Osmanlıların kasasında bir balıkçı kayığı satın alacak kadar bir meblağın bile olmadığını herkes bilmektedir. Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin bu savaş gemilerini, savaş sırasında tarafsız bir ülke olarak, muharip bir ülkeden satın alması, emsali olmayan bir işlem olarak uluslararası hukukta yerini almıştır.[467]

Alman zırhlılarının *Yavuz* ve *Midilli* adları verilerek Osmanlı donanmasının unsurları haline gelmeleri üzerine İngiltere sahih bir satışın söz konusu olmadığını, gemilerin Osmanlı'ya ait sayılmayacağını ve Çanakkale'den çıkış yapmaları halinde Alman savaş gemisi olarak muamele göreceklerini bildirmiştir. Halbuki Osmanlıların gerçekten de dahiyane bir fikirle ortaya çıkmış olması, aslında herkese ilave zaman tanıyor; Osmanlıların gidebileceği sınırları ve içinde bulundukları güçlükleri gören, buna göre çözüm yolları arayan yeni ve daha gerçekçi bir diplomasiye de şans veriyordu. Nitekim Mallet de bu çizgiyi takip etmeye çalışacak, fakat hep malum Arthur Nicolson-Eyre Crowe grubunun sabotajıyla karşılaşacaktır. Mallet, Osmanlı hükümetinin şayet İngiltere'ye karşı oynuyor ise Almanya'ya karşı da oynamakta olduğu, gerekli gördüğü anda Almanya'nın yanından ayrılacağı kanaatine sahiptir.[468] Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey, Osmanlı menfaatlerinin içinde bulunulan an itibarıyla Almanya'dan yana olunmasını gerektirdiğini, lakin bir ay sonra İngiltere ve Fransa'dan yana olmak gerekecek olursa, bunda da tereddüt göstermeyeceklerini söylemiştir.[469] Daha ilerde, İtilaf Bloku tarafından verilen toprak bütünlüğü garantisi bahsinde ayrıntılı şekilde üzerinde durulacağı gibi, Mallet Osmanlı hükümetinin geri döndürülemez şekilde Almanya'nın yanına geçmemekle birlikte İtilaf tarafından aradığı teşvik ve desteği görmediği yolundaki teşhisinde katiyen haksız değildir.

Grey, 17 Ağustos'ta Karadeniz'de bulunan hiçbir İngiliz bay-

467. Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, a.g.e., s. 82.

468. Paul K. Davis, a.g.e., s. 24.

469. a.g.e., s. 25.

raklı geminin Boğazlardan geçmemesi, seyahat halindeki gemilerin Osmanlı limanlarına uğramaması, Osmanlı limanlarında bulunan gemilerin ise vakit geçirmeden bulundukları yerlerden ayrılmalarını istemiştir. *Goeben* ve *Breslau*'nun İstanbul'a demir atmış olmalarının bu derece aşırı tedbirlere yönelinmesini gerekli kılmadığı düşüncesindeki Mallet ise, Grey'in talimatını geri almasını sağlamıştır. Bu arada, yangına körükle giden Eyre Crowe, Limpus'un derhal İstanbul'dan ayrılmasını istemektedir.

Halbuki Sazonov dahi zırhlıların Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmelerinin kabul edilebilir olmamakla beraber bu hususta çok da ısrarcı olmayıp zırhlıların silahsızlandırılmasını da talep edebileceği, ne olursa olsun meseleyi bir kopma noktasına getirmemesi yönünde Giers'a talimat vermişti.[470] Sazonov, aşağıda ele alınacağı üzere Enver Paşa'nın anlaşma teklifleri üzerinde ciddiyetle durduğu bir sırada, Alman zırhlıları meselesi yüzünden elinin zorlanarak köşeye sıkıştırılması halinde Türkiye'ye Almanya'nın safına geçmekten başka bir çare bırakılmamış olacağını görüyordu. Tabii, o da bizzat kendi tabiriyle "zamana oynuyor," Osmanlıların savaşa girişini mümkün olduğunca geciktirmeye,[471] Rusya'nın Batı cephelerinde göreceli olsun rahatlayıp yüzünü Türkiye'ye çevirmek için müsait olacağı anla çakıştırmaya çalışıyordu.

14 Ağustos 1914 günü gemiler Dolmabahçe önünde demirlemiş, 16 Ağustos günü yapılan törenle *Goeben*'e "Yavuz Sultan Selim" *Breslau*'ya "Midilli" adları verilerek, Osmanlı sancağı toka edilmiştir. Zırhlılar İstanbul'da halk tarafından coşkun gösterilerle karşılanmış, Sultan Reşad halkın sevinç çığlıkları içinde gemileri gezmiştir. Gerçekten, "Âdeta gökten inmiş gibi bu iki Alman gemisinin İngilizler tarafından el konulan *Sultan Osman* ve *Reşadiye*'nin yerine gelmesi" Türk halkını çok sevindirmiş ve Almanlara karşı sempati duymasına yol açmıştır."[472] Şüphesiz, İngiltere'nin daha iki hafta önce el koyduğu *Sultan Osman* ve *Reşadiye*'nin yokluğunda *Yavuz* aynı zamanda ve ister istemez olası bir Rus saldırısına karşı hayati değerde kıymetliydi. *Yavuz*'a verilmek üzere Kastamonu ahalisi tarafından Kız Sanat Okulu'na büyük bir ipek sancak yaptırılması örneğinin de ortaya koyduğu gibi bu büyük sevinç Anadolu'da da kendini göstermiştir.

470. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 101.

471. ibid.

472. Özdem Koçer, (haz.) *Şanlı Yavuz*, s. 36.

Zırhlıların eylül ayı sonunda eğitim ve ticaret gemilerine refakat maksadıyla Karadeniz'e çıkışları sırasında da şehri sevinç ve heyecan saracak, etraf bayraklarla donatılacaktır. Ne de olsa Osmanlı İmparatorluğu, otuz yıldan o yana yüzü Osmanlı savaş gemisi görmemiş Karadeniz'e çıkmaktadır.

Bu konuda da İngiliz iddialarının hemen sahiplenilmesi, birtakım can alıcı suallerin cevapsız bırakılmasına yol açmıştır. Her şeyden önce, İngiliz donanmasının sıcak takibi altında olan Alman zırhlılarının geri çevrilmesiyle tarafsızlığın muhafaza edilmiş olacağını, gerek uluslararası hukuk, gerekse en temel çıkarların korunmasına yönelik siyaset pratiği açısından söylemek olanağı yoktur. Tarafsızlık, pasif değil aktif ve değişime dönük bir statü olduğuna, bu sebeple de tanım gereği aynı zamanda yeri ve zamanı geldiğinde taraf seçebilmek özgürlüğünün muhafaza edilmesi olarak telakki edilmek gerektiğine göre, Alman zırhlılarına sığınak sağlanmamış olması halinde Almanya'nın kaybedilmiş, tarafsızlığın anlamını yitirmiş olacağına kesin gözle bakmak gerekirdi. Hukuken "sığınma" talep etmiş olan Alman zırhlılarının İngiliz donanması tarafından yok edilmelerine cevaz vermiş olmak, yıllardır süren Osmanlı-karşıtı İtilaf politikaları ve çarlığın emellerinin niteliği de ortadayken Almanya'yla ittifakı havaya uçurmuş olacak, bu defa da Almanya'nın tüm hiddetinin Osmanlılara yönelmesine yol açacaktı. Galiplerin anlatısı, meselenin bu yönleri üzerinde hiç durmamakta, Osmanlı hükümetinin nasıl olup da Almanya'yı karşısına alabileceğini hiç soruşturmamaktadır. Bu hususu, Rauf Orbay "Almanlar bizi bırakmış olsalardı, bittik demekti" ifadeleriyle siyasi hatıratında açıkça dile getirmiştir.[473]

Bu sırada, İngiltere'nin resmi pozisyonu, Grey'in Paris Büyükelçisi Bertie'ye gönderdiği 15 Ağustos tarihli telgrafta kaydedildiği üzere, Osmanlılarla kavga çıkartmak değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsız kalmasını sağlamak olarak ifade edilmektedir. Halbuki Benckendorff tam da aynı gün, 15 Ağustos tarihinde Sazonov'a çektiği bir telgrafta, Grey'in bir müddettir Yunanistan'ı İtilaf Devletleri safına çekmeye çalıştığını, bunu da Türkiye üzerinden sözler vermek suretiyle gerçekleştirmek istediğini bildiriyordu.[474] Buna karşın, Grey, Osmanlılarla ittifak ve bunun öne süreceği sorumlulukları telaffuz dahi etmemekte, yakında Belçika topraklarında meydana gelecek büyük kara sava-

473. Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, s. 47.

474. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, s. 534.

şında Almanya'nın geride tutulmasının mümkün olması halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığının sağlanmasında zorluk çekilmeyeceğini düşünmektedir. Grey'e göre, Türkler şayet tarafsız kalırlarsa savaş sonrası düzenlemelerde imparatorluklarının hiç olmazsa Asya'daki bölümünü muhafaza edebileceklerini düşünmeye, buna karşın Almanya ve Avusturya'ya yardım etmeye kalkışacak olurlarsa Anadolu'dan da toprak kaybını göze almak durumunda kalacaklarını hesaplamaya yöneltilmelidir.[475]

Tabii, esas itibarıyla kamuflaj ve aldatmaya dayalı bu strateji bir an için samimi ve gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını sağlamaya yönelik addedilecek olsa dahi İngiltere'nin hiç yüz yüze gelmek istemediği gibi kimseye de sordurtmak istemediği, kendi tarihçileri ve onların tekrarlayıcılarının da o günden bugüne sormaya yanaşmadığı bir sual vardır: İngiltere'nin, hiçbir yerden duymamış ve görmemiş bile olsa hiç olmazsa Düyun-ı Umumiye'nin Fransa'yla birlikte başlıca bir azası olarak duçar durumunu herkesten iyi bildiği Osmanlı İmparatorluğu, her türlü beter olasılığın gerçekleşebileceği bir dünyada nasıl olup da tarafsızlık statüsünü tutturabilecek, her olasılığa karşı hazır tutulması gerekli ordusunun silah, mühimmat ve teçhizat ihtiyacını nasıl ve nereden temin edecektir?

Bu günlerde, Osmanlı ülkesindeki İngiliz konsoloslukları, Çanakkale, Mısır ve Mezopotamya cihetindeki asker ve materyal sevkiyatı hakkında bilgi toplamış, tespit edilen tüm bu hareketlilik, Osmanlıların Almanya'dan yana savaşa girme hazırlığında olduğunun kanıtı olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Halbuki sorulması gereken sual çok daha basittir: Osmanlılar, Avrupa'da müthiş bir savaş sürerken hareketsiz ve hazırlıksız kalıp İmparatorluklarının yumuşak karnı ve Çanakkale gibi stratejik noktalarda hiçbir önlem almamış olduklarında mı kendi yüksek menfaatlerinin gereğini yerine getirmiş olacaklardı?

Almanya'dan Çanakkale'deki tahkimatlar için obüs topları, Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'ya girişin yolu olan İskenderun limanını koruma altına almak için de mayınlar getirtilmesi, pasif, münhasıran savunmaya yönelik tedbirler olmakla beraber, İngiltere bu hazırlıkları tutumunu daha da sertleştirmek yolunda kullanmıştır.

Tarihin gördüğü en büyük savaşa sürüklenmiş bir dünyada savunma amaçlı olarak alınan önlemlerin çıplak nedenleri-

475. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire...*, s. 137.

ni görmeyip, bunları İngiltere'nin Osmanlı siyasetinin önünü tıkayan unsurlar olarak ortaya sürmenin, bir de bunları Osmanlı İmparatorluğu'nun zaten elden çıktığına dair kanıtlar olarak sunmaya kalkışmanın hiçbir inandırıcılığı yoktur. Mesele Osmanlılarla anlaşmak olsaydı, sözde Alman yanlılığına delalet ettiği söylenen her şeyi, bilakis anlaşmak yolunda nedenler olarak sıralamak da mümkün olurdu. Ne var ki, Jön Türk hükümetinin "Alman yanlısı" olduğunu baştan ilan etmekle, İngiltere her şeyden önce kendi siyasetinin önüne bilerek aşılması çok güç bir duvar örmüştür.

Osmanlı hükümetinin savaş zamanında alınması artık elzem hale gelmiş bir karar gereği, kapitülasyonlar kapsamında yıllardır faaliyetlerini sürdüren yabancı postaneleri 19 Eylül günü kapatması da İngiltere'nin asabiyetini arttırmıştır. Dışişleri'nde Clerk ve Nicolson, "Türkler başka hiçbir şeyden anlamayacağı için İngiltere'nin dişlerini göstermesi zamanının geldiğini" ileri sürmektedir.[476] Büyük Güçler etrafında birbirleriyle kapışmışken, Osmanlı hükümetinin memleketteki muhaberatı kontrol altına almak istemiş olması doğaldır. Tabii memleketin bir casus yuvası haline gelmesi de önlenmek istenmiştir. Bütün Avrupa'da muhaberatı kontrol altındadır. Fakat İngiltere sadece bahane aramaktadır.

Yabancı postanelerle ilgili kararın açıklanmasından üç gün önce, 16 Eylül günü yapılan kabine toplantısında, Churchill Türkiye'nin son derece "aşağılık bir şekilde" davrandığını ileri sürmüş, muhakkak surette cezalandırılması gerektiğini belirterek, sadece bunun ne zaman ve nasıl yapılacağını bilemediğini söylemiştir. Grey de Churchill'le aynı görüşü serdetmiştir.[477] Tabii, Churchill bu ifadelerle İngiltere'nin önünde paylaşıma müsait bir Osmanlı memaliğinin uzanıp gittiğini de hatırlatmış olmaktaydı. Osmanlılar kabahatli öğrenciler gibi tek ayak üstünde yüze kadar saydırılacak olmadıklarına göre, Churchill'in ifadelerinin çözümlemesi, "Osmanlıların toprakları paylaştırılarak cezalandırılmaları gerekir, fakat bu paylaşımın nasıl olacağını şimdilik kestiremiyorum, zira bu hususu müttefiklerimiz Fransa ve Rusya'yla ele almak fırsatımız henüz olmamıştır" şeklinde olmak gerekir.

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik hazırlıkları ve hiçbir şekilde güven telkin etmeyen siyaseti ortadayken, en zayıf

476. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire...", s. 22.

477. Marian Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey...", s. 438.

bir güç olarak Osmanlıların tedbir mahiyetindeki hazırlıklarının Churchill jargonunda "aşağılık" hareketler olarak tanımlanmış olması, emperyalist yayılma niyetinin *a priori* varlığı dışında izah edilebilir değildir. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa müdahil kılan 29 Ekim Karadeniz Harekâtı'ndan çok önce Osmanlıları cezalandırmaya karar verdiği, yani Osmanlı coğrafyasına yönelik emperyalist politikalarını her halükârda pratiğe aktarmaya teşebbüs etmeye karar kıldığı açıktır. İngiltere'yle savaşmak için hazırlanan bir Osmanlı İmparatorluğu değil, Osmanlılarla savaşmak için hazırlanan bir İngiltere söz konusudur. Aşağıda görüleceği üzere, Çanakkale ve Basra'da ablukalar tesis eden, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç suyollarına giren, en yakın yerlerde asker konuşlandıran İngiltere'dir.

Bu hazırlıkların, örneğin kendi Müslüman tebaasının dikkatinin uyanmasına yol açmasını önlemek de dahil, İngiliz saldırganlığını farklı stratejik gereksinimler gereği olarak bir sis perdesi ardına atmanın en iyi yolu da Jön Türkler'i karalamak, onları savaş yanlısı olarak göstermekti. Böylece, etrafında süren Büyük Savaş gerçeği muvacehesinde ancak tam bir kavrayış ve hazırlıklılık içinde olması gereken, hareket ve siyasetinde tereddüt ve duraksamalar içine düşmekten sakınmak durumunda olan Osmanlılarda da zihin karmaşasına yol açılmış olacaktı. Bu nedenledir ki, İngiliz Dışişleri'nin sözcüsü gibi hareket eden *The Times*, tam da bu günlerde "her zaman etkili olmuş aşırıcı ve Almanya yanlısı Jön Türkler'in savaş yanlısı olduğu" propagandasını ara vermeksizin kamuoyunda yaymaktaydı.

İngiltere'ye göre tedbirli davranmak, meşru müdafaa içinde müttefik aramak, memleketin hakkını soruşturmak, aşırıcılıktı. Safça beklemek ve biraz sonra teslim alınmak üzere idame ettirilmesi mümkün olmayan, sağlam garantilerden yoksun bir tarafsızlığa sarılıp kalmak ise normaldi! Jön Türkler'den de, tüm Osmanlılardan da her şeyi unutmaları, hiçbir şeyi kaale almamaları, her şeyi akışına bırakmaları beklenirken her şeyi kendine hak bilen İtilaf, zaten dertleriyle baş başa kalmış Osmanlıları daha da ağır güçlükler içine atıyor, bile bile her şeyi birbirine karıştıran kesif bir propagandayla, aslında neyin peşinde olduğunu saklayabiliyordu.

* * *

26 Eylül sabahı, Çanakkale Boğazı dışında bekleşen İngiliz do-

nanmasına Çanakkale çıkışının abluka altına alınması talimatı verilir. İngiltere, Boğaz dışına çıkmaya teşebbüs etmeleri halinde Osmanlı gemilerine düşman gemisi muamelesi yapılacağını açıklar. Sait Halim Paşa'yı ziyaret eden Mallet, İngiltere'nin bundan böyle ne Alman, ne de Osmanlı savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan çıkışına izin vereceğini bildirir. Aynı gün, Çanakkale'den çıkmaya çalışan *Akhisar* isimli Osmanlı torpido botu İngiliz donanmasına mensup iki muhrip tarafından durdurulur ve Boğaz'dan dışarı çıkmaya çalışacak olursa ateşe maruz kalacağı bildirilir. Kesin ve giderek daha sertlikle uygulanacak bir abluka tesis edilmiştir. Osmanlı savaş gemilerinin kendi sahilleri boyunca ülkelerinin Akdeniz limanlarına doğru yola çıkmalarını, en azından Yunan donanmasının muhtemel harekâtına karşı tarassut görevini yerine getirmesini engellemek, tarafsız olması talep edilen bir ülkeden istenebilecek şey değildir. Aksine, abluka uygulaması Osmanlıların tarafsız statüyü idame ettirebilmelerini zora sokmaktadır.[478]

Sait Halim Paşa, İngiltere'den zırhlılarını Çanakkale girişinden bir miktar olsun daha geriye çekmesini, zırhlıların hiç olmazsa Limni civarında durmasını istemiş, fakat Londra artık Osmanlıların "oyalama taktikleriyle vakit geçirmek istemediği ve bunları dinlemeye de fazla sabrı kalmadığını" ileri sürerek, bu talebi dahi reddetmiştir.[479] Daha eylül ayı sonu itibarıyla Osmanlılara en şiddetli tedbirler uygulanmaktadır. Buna karşın, Osmanlı hükümetinin kaale almadığı, üzerine yattığı yahut cevapsız bıraktığı, dolayısıyla "oyalama" iddiasını haklı ve geçerli kılabilecek herhangi bir İngiltere yahut İtilaf kaynaklı ciddi bir teklif de ortada yoktur. İtilaf, devletten devlete değil, bir siyasi blok olarak Osmanlıların toprak bütünlüğünü güya garanti etmek istemiş, ancak İtilaf ortadan kalktıktan sonra ne olacağı, bir Rus saldırısına karşı Osmanlıların ne şekilde korunacağı, bu garantinin niçin devlet düzeyinde verilmediği gibi en esaslı sualleri açıkta bırakan bu içeriksiz teklif de kabul görmemiştir.

Bu arada Londra, Giers aracılığıyla İstanbul'da donanmayı yakıtsız bırakmak bir kenara, ticari ve günlük kullanımda dahi kömür sıkıntısı çekilmeye başlandığını öğrenmiştir. Çok geçmeden, 4 Ekim günü İngiliz Büyükelçiliği, *Goeben* ve *Breslau*'ya verileceği gerekçesiyle bazı temel tüketim maddelerini, bu meyanda kömür taşıyan gemilerin de Çanakkale Boğazı'na girişinin engelleneceği-

478. A.L. Macfie, "The Straits Question in the First World War...", s. 49.

479. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 110.

ni Babıâli'ye bildirir. İngiltere'nin niyetlerine en kuvvetli ışığı tutan bir gelişme, saldırganlığın açık bir karinesi daha ortaya çıkmıştır. Mevcut ablukayı iyice ağırlaştıran bu uygulamalar, İstanbul'un o yıl çok sert geçeceği belli kışa teslim edilmesi demektir. Tetik ve Güzel'in de hatırlattığı üzere, İngiltere, uluslararası hukuka aykırı olarak uyguladığı ablukalar[480] ve şimdi de kömür ambargosuyla, savaş öncesinde Osmanlı Devleti'ne savaş hali ablukası ve ambargosu uygulamasına fiili olarak geçmiş bulunuyordu.[481]

Osmanlı basını, İngiliz donanmasının şehre mal getirilmesine izin vermediğini yazmaktaydı. İngiltere, *Sultan Osman* ve *Reşadiye*'ye el koyarken Türkiye'deki kamuoyunu nasıl umursamamış ise, şimdi de bizzat yarattığı zorlukları halk tarafından günlük yaşamında hissedilecek bir boyuta taşımakta beis görmüyor, yine eğer var idiyse sözde Alman yanlısı klike karşı durmakta olan hükümetteki o "barıştan yana" grubun kozlarının elden çıkmasına yol açacak her şeyi yapıyordu. Ege'ye çıkmaya çalışan yahut İstanbul yönünde seyreden gemilerin dretnot olup olmadıkları ayırt edilemezmiş gibi, Çanakkale'deki tüm trafiği abluka altına alıp Osmanlılar ve payitahtlarının nefes borusunu kesmeye kalkışmanın bu savaş ortamında hangi amaca hizmet ettiği, sorulmak durumundadır.

İngiltere'nin, Alman komutası altında olup olmadığını, dolayısıyla Çanakkale önünde bulunan zırhlılarına saldırıp saldırmayacağını bilemeyeceği gerekçesiyle Osmanlı bayrağı taşıyan gemilerin Boğaz'dan çıkış yapmasına izin vermeyeceğini bildirdiği bu günler, emperyalist kibir ve aymazlığın doruk yaptığı anlardır.

Osmanlılar bu darlıkta ABD'den kömür satın almak istemiş, fakat ABD İngiltere'nin girişim yapmasına dahi gerek kalmadan, Jön Türkler'e düşmanlığıyla bilinen Büyükelçi Morgenthau'nun itirazlarını dinlemiş, sevkiyatını dahi başlattığı kömür satışını durdurmuştur ki, bu da çok ilginç bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hükümet, kömür alımı için on yıllardır Türkiye'de faaliyet gösteren meşhur *Whittall* firmasına da başvurmuştur. Bu şirket de Osmanlı hükümetine yardımcı olmak bir kenara, İngiltere'ye İzmir ve Dedeağaç'a giden küçük gemilere özellikle dikkat etmesi gerektiği, bunların kömür taşıdığı haberini uçurmuş,[482] çok uzun yıllardır Türkiye'de para kazanmış, ne var ki, hep bir ajan

480. Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, a.g.e., s. 79.

481. ibid.

482. Yuluğ Tekin Kurat, "How Turkey Drifted into World War I", s. 309.

gibi davranarak Türkiye'ye ihanet etmek için fırsat kollamış, lakin hâlâ Moda'daki "Vitol Çıkmazı"yla adının anılmasına müsaade edilen aile, Dedeağaç'a kömür getirilmeye çalışıldığını gammazlamıştır.[483] Bu ailenin başlangıçtan sonuna Türkiye aleyhindeki faaliyetleri son bulmayacaktır. Oğullardan Arthur Whittall da İstanbul'da MI6 görevlisi olarak görev yapmıştır.[484]

Bu ağır önlemlere paralel olarak, İngiliz zırhlıları *Odin* ve *Lawrence* da Basra'da Şattülarap çıkışını abluka altına almıştır. Böylece, daha eylül ayı sonu itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz ve Körfez'e çıkışları abluka altına alınmış oluyordu. Bu sırada *The Times* da dahil olmak üzere İngiliz basınında Osmanlılar aleyhine çok sert bir propaganda kampanyası sürdürülmekteydi. İngiltere, bir müddet sonra ablukalarını daha da genişletmiş, İskenderun'daki birkaç eski Osmanlı hücumbotunun da oldukları yerden ayrılmalarına müsaade etmeyeceğini bildirmiştir. Bu bilinçli tırmandırma stratejisiyle, Çanakkale ve Basra'dan sonra Suriye ve Filistin kıyıları da abluka altına alınmış oluyordu. İlginçtir ki, Sömürgeler Bakanlığı 28 Eylül ila 21 Ekim tarihleri arasında Kıbrıs'ın İngiliz İmparatorluğu'na katıldığını ilan etmek yolunda tüm hazırlıklarını tamamlamışken sadece Osmanlılarla savaşın kopmasını bekliyordu.[485]

Diğer taraftan, İngiltere, Hindistan'dan getirerek Bahreyn'e konuşlandırdığı birliklerin bu defa Basra'ya komşu Muhammerah'ta karaya çıkartılması seçeneği üzerinde durmakta, Eyre Crowe da Basra'ya asker gönderilmesinden yana çıkmaktadır. Apaçık olan, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı her an şiddet uygulamasını sağlayabilecek bir altyapının tesisine yönelmiş olduğudur.

Nitekim, Basra Valisi Boğazlar gibi bir Osmanlı iç suyolu olan Şattülarap'a İngiliz savaş gemilerinin girmiş olmasını 3 Ekim günü protesto ederek, gemilerin geri çekilmesini istemişken, Osmanlıların Şattülarap'a mayın yerleştirmek istediği yolundaki haberlerin İngiltere'nin peyki konumundaki Muhammerah Şeyhi tarafından gammazlanması üzerine, İngiltere bölgede bulunan sa-

483. Whittall'ın Türk askerlerinin İzmir Körfezi yakınlarındaki Uzun Ada'da 16 Rum'u katlettiklerinin doğru olduğu yönündeki açıklaması da 12 Temmuz 1914 tarihinde İngiliz basınında yer bulmuştur. Whittall'ın teknesiyle bu adaya gidip oradaki Rumlarla konuştuğu ve ertesi gün İzmir'e dönerek söz konusu açıklamayı yaptığı anlaşılmaktadır. Osmanlı yetkilileri ise öldürülen 16 kişinin tanınmış çeteciler olduğunu ve diğer ada sakinlerinin güvenliği için öldürüldüklerini açıklamıştı. (Önder Kocatürk, a.g.e., s. 78, dipnot 195)

484. Alistair Horne, *But What Do You Actually Do? A Literary Vagabondage*, s. 67.

485. Yuluğ Tekin Kurat, a.g.m., s. 310.

vaş gemilerine Osmanlıların mayın yerleştirme teşebbüsüne girişecek olmaları halinde derhal ateş açılması talimatını vermiştir.[486] İngiltere, Osmanlıların yine salt savunmaya yönelik bir tedbiri karşısında elini hemen silaha götürmektedir. Savaşa hazırlık anlamı taşıyan bu talimatı Körfez'de bulunan donanma unsurlarına 21 Ekim tarihinde göndermiştir. Daha önce Fransa'ya gönderilmesi kararlaştırılmış Hint sefer görev gücünün Bahreyn'deki konuşlandırılması da 23 Ekim tarihinde tamamlanmış, İngiltere'nin Basra'ya saldırmasına izin verecek güç yığınağı, 29 Ekim Karadeniz Hadisesi'nden bir hafta önce tamamlanmıştır.

Aslında, Grey, Osmanlı İmparatorluğu'yla savaş çıkabileceğine işaret ederek, Hindistan Genel Valisi'nden İngiliz menfaatlerinin korunması yolunda Basra Körfezi bölgesinde bir saptırma harekâtı düzenlenebilmesi için ne gibi önlemler alınması gerekebileceği üzerinde düşünülmesini çok daha önce, 18 Ağustos tarihinde istemişti.[487] "Expeditionary Force D" adı verilen Bahreyn'deki sefer görev gücünün, Osmanlılar savaşa girsin ya da girmesin, her halükârda Abadan'daki İngiliz yatırımları ve petrol tesislerinin korunması gerekçesi ileri sürülerek neticede Basra'ya çıkarılmalarının öngörüldüğü açıktı. Nitekim birlikler bu yönde bir harekâta da hazırlanmışlardı.[488] Fakat bu konuşlandırmanın daha da ileri giden nedenleri olduğu üzerinde durmak gerekir:

Bu güç gösterisiyle, bazı Arap grupları ve Körfez'deki şeyhlere İngiltere'nin Osmanlılara karşı kendilerini desteklemeye hazır olduğunun işareti de verilmiş oluyordu.[489] İngiltere, zaten ağustos ayı ve eylülün ilk haftasında Körfez'deki tüm şeyhlere topluca güvence vermekle de yetinmemiş, Kuveyt, Muhammerah ve Katar Şeyhleri ve Saud ve Idrisi aileleriyle de ikili düzeyde temas kurmuş, yahut mevcut temaslarını yenilemişti.[490] Bu çerçevede, Basra'nın İngiltere tarafından ele geçirilmesi, Osmanlıların prestijine darbe vuracak, Dicle boyunca bir ayaklanmayı tetikleyeceği düşünülen koçbaşı yerine yerleştirilmiş olacaktı. İngiltere, bir de bu nedenle zırhlılarının Şattülarap'tan çekilmesi yönündeki Osmanlı protestosunu reddetmişti. Zırhlılarını geri çekmesi halinde İngiltere, Osmanlıların sö-

486. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire..", s. 27.

487. Marian Kent, "Asiatic Turkey...", s. 439.

488. S.A. Cohen, "The Genesis of the British Campaign in Mesopotamia, 1914", s. 119.

489. ibid.

490. Marian Kent, "Asiatic Turkey...", s. 439.

zünü dinlemiş duruma düşmekle Arapların gözünde prestij kaybına uğrayacağını, Arap aşiretleri arasında dağıttığı ilan ve propaganda kitapçıklarında öne sürdüğü iddialara inanılmayacağını biliyordu.[491]

Hindistan Bakanı Crewe, genel Vali Hardinge'e gönderdiği bir telgrafta, Körfez'e bir kuvvet gönderilmesinden sağlanabilecek faydalar arasında kendisinin en önem verdiği hususun bu güç gösterisinin Arap şeyhleri üzerindeki moral etkisi olacağını, petrol stoklarının korunmasının ikinci sırada geldiğini belirtmişti.[492] Crewe'a göre Araplar patronun kim olduğunu görmeliydi.

Harekâtın askeri planlamasını hazırlayan General Barrow da görünürdeki amaç petrol kaynakları ve tesislerin korunması olsa da esas amacın Türklerle Arapların ayrıştırılması olduğunu kaydetmişti.[493] Nitekim Grey daha 1 Ekim günü Churchill ve Hindistan Genel Valisi Hardinge'e Basra harekâtının asıl amacının Abadan petrolünü korumaktan ziyade Arapların algılamalarını etkilemek, Arapları Türklerden kopartmak olduğunu söylemekteydi.[494] Grey, aslında Barrow'un Crewe'a 26 Eylül günü sunduğu aşağıdaki görüşleri de olduğu gibi benimsemiş bulunmaktaydı:

> Her şey birkaç hafta, hatta birkaç gün içinde Türkiye'yle savaşa tutuşmak üzere olduğumuza işaret ediyor. Türkler Arapları yanlarına çekmeyi başaramadıkları müddetçe bizim açımızdan endişe etmeye mahal yoktur. Savaş çıkması halinde büyük ihtimalle cihat ilan edecekler ve Hindistan bakımından ciddi bir tehlike ortaya çıkartacak, burada karşı karşıya olduğumuz güçlükleri arttıracak şekilde Afganistan ile sınır boylarındaki kabilelerin bize karşı başkaldırmalarını sağlamaya çalışacaklardır. Bu husus da Türklerle Arapların anlaşma içinde hareket etmelerinin engellenmesinin ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.
>
> Arapları destekleyeceğimize ilişkin kesin bir işaret verilmesi yeterli olmalıdır. Genel olarak Türklere karşı olan Arapların desteğinin yanımıza çekilmesiyle dengeler lehimize değişecektir. Bu işaretin savaş başlamadan önce verilmesi gerektiği kanaatindeyim. Aksi takdirde, çok geç kalınmış olmasından korkarım. Bunu yapmanın da en iyi yolu, Hindistan'dan Şattülarap'a asker göndermektir... Askerler görünüşte petrol tesislerinin korunması amacıyla Fars toprağındaki Mu-

491. S.A. Cohen, "The Genesis of the British Campaign in Mesopotamia, 1914", s. 123.

492. Roger Adelson, *London and The Invention of the Middle East*, s. 103.

493. S.A. Cohen, "The Genesis of the British Campaign in Mesopotama, 1914", s. 124.

494. ibid.

hammerah ya da Abadan'a konuşlandırılabilir, fakat bu harekât, gerçekte Türklere ciddi olduğumuzu gösterecek, Araplara da kendilerini desteklemeye hazır olduğumuz mesajını verecektir. Bu durumda, Türklerle savaş çıkar çıkmaz Basra'yı işgal etmemiz gerekecektir.[495]

Görev sahası Basra Körfezi'ni de kapsayan Hindistan Bakanlığı, eylül ayı başından itibaren Hint ordusunun Basra limanını işgaline yönelik planlar hazırlamaya başlamış, Hint sefer görev gücünün hedefi Basra olarak belirlenmişti.[496] Tabii, her zaman aklından çok şey geçiren İngiltere'nin Basra'yı işgal edip orada durması beklenemezdi. Nitekim Basra'yı işgal eden İngiliz kuvvetleri komutanı Barrett'ın siyasi danışmanı Percy Cox, İngiltere'nin ilerlemeyip ivme kaybetmesi halinde Türklerin Arapları ve İranlıları İngiltere'ye karşı kışkırtabileceği uyarısında bulunmuş, Barrett'dan Dicle boyunca 650 kilometre daha ilerleyerek Bağdat'ı da ele geçirmesini istemiştir. Emperyalizmin tabiatında bu "ivmenin kaybedilmemesi" fikri, bir kere başlandığında işin kalbine doğru gidilmesi gerektiği mantığı gerçekten de bir tutku halindedir. Crewe, daha ileri gitme fikrini, bunun müttefikler arasında akdedilen ve diğer hususlar meyanında toprak paylaşımına ilişkin konuları da savaş sonrasına öteleyen 6 Eylül tarihli Londra Anlaşması'na aykırı olacağını ileri sürerek reddetmiştir.

Osmanlılar savaşa girmemiş olsaydı da İngiltere Basra Körfezi'nde öteden beri tespit etmiş olduğu stratejik hedeflerini gerçekleştirmek için yola çıkacak, bunları elde tutabilmek için de şüphesiz en başta Mezopotamya'nın dahil olacağı şekilde kendisine bağlı, kendi mandası altına alacağı bölgeler oluşturmaya çalışacaktı. A.J.P. Taylor'un da işaret ettiği üzere, İngiltere Basra Körfezi'nde ağırlığını bir kere yerine koyduktan, imparatorluğunun ismini bir kez buraya sapladıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nu defterden silmeye de aslında hazırdı.[497]

Bu noktada, İngiltere'nin Hindistan'daki idaresinin kendinden tam olarak emin olmasına izin verecek ölçüde güçlü olmadığını kaydetmekte yarar vardır. 300 milyon Hintlinin yaşadığı ülkede İngiliz devlet görevlisi sayısı 1.200'ü aşmazken, İngiltere'nin emrinde olan asker sayısı 77.000'di. Osmanlıların savaşa girmesin-

495. C. Jay Smith, Jr. "Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1914", s. 1020.

496. Roger Adelson, *London and the Invention of the Middle East*, s. 103.

497. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery*..., s. 505.

den etkilenebilecek bir diğer Müslüman koloni olan Mısır'ın nüfusu 13 milyon, İngilizlerin bulundurduğu asker sayısı ise sadece 5.000'di. İngiliz kolonyal idaresi, bir tarafta devlet dairelerinin alt kademelerinde iş bulabilmiş yerlilerin aktif işbirliğine, diğer tarafta da Hindistan örneğinde olduğu gibi muazzam büyüklükteki yerli nüfusun edilgenliğine dayanmaktaydı. Yerli nüfus, öylesine eylemsiz kalıp başını öne eğmeye devam ettikçe büyük meseleler de ortaya çıkmazdı. Ancak, Balkanlar için ne zamandır geçerli olduğunun aksine, milliyetçilik ateşiyle henüz tanışmamış bu kendi halindeki Asyalı kitlelerin o tarihte ayağa kalkmasına yol açabilecek belki de tek şey, halifenin cihat ilan etmesi olabilirdi. Bu yüzdendir ki, Osmanlı padişahının bir cihat çağrısında bulunması, İngiliz kolonyal idarecilerini ürkütmüyor değildi.

Osmanlılar savaşa girdikten sonra cihat çağrısında bulunmuşlarsa da Osmanlıları "dinsiz ve tanrısız Jön Türkler'in elinde bir Alman oyuncağına dönüştürülmüş" olarak resmeden çok güçlü İngiliz karşı propagandasının da etkisiyle beklenilen tesir ortaya çıkmamıştır. Fakat cihat ilanının etkisinin ne olabileceği önceden kolayca kestirilebilir değildi. Netice itibarıyla, 1857 Hint İsyanı ve 1881-1885'te Hartum'daki Mehdi İsyanı'ndan ağzı yanmış, fakat hafızası geniş ve her zaman yerinde büyük bir emperyalist ülke olarak İngiltere, Panislamist milliyetçiliğin kendisi için başlıca bir tehdit teşkil edebileceğinin kuşkusuz farkındaydı. Kaldı ki, Mısır'daki İngiliz Maslahatgüzarı tam da bu sıralarda Kahire'de halk arasındaki genel havanın Alman yanlısı olduğunu bildirmekte; Hindistan Orduları Komutanı Duff da kendi komutası altındaki Müslümanlardan emin olamamak bir kenara, Afganlıların kuzeybatı sınırı boyunca saldırıya geçebileceklerinden endişe duyduğunu söylemekteydi. Hardinge, en iyi seçeneğin Müslüman askerlerin Hindistan dışında görevlendirilmeleri olacağını, böylece isyana kalkışacak olsalar bile zaten ülke dışına çıkarılmış olacakları kanaatine varmıştı.[498]

* * *

Grey'in 31 Ağustos tarihli bir telgrafında, Osmanlı hükümetini tehdit etmenin bir yolunun da İngiltere'nin Araplara destek sağlaması olabileceğine işaret etmesi üzerine, Mallet de 4 Eylül tarihli bir telgrafla bu konuda fikir yürütmüş, bu hareketin hedeflerinin

498. David French, *British Strategy and War Aims...*, s. 31.

açık seçik ortaya konulması gerektiğini, aksi takdirde başkaldırının bir işe yaramayacağını vurgulamıştır. Mallet'ye göre başkaldırı hareketinin İbn Saud ve Kuveyt Şeyhi gibi İngilizlere yakın Arap şeyhlerince başlatılarak ilk önce Bağdat'ın ele geçirilmesini müteakip gelişmelerin seyrinin izlenmeye başlanması doğru olacaktı. Mallet, Osmanlıların zaten Rusya'yla boğuşacakları bir sırada İngiltere'nin para ve silah yardımıyla başlatılacak bir isyan hareketinin başarıya ulaşmasında pek bir güçlükle karşılaşılacağını düşünmemekteydi.[499]

Hardinge de keza 4 Eylül tarihli bir telgrafta Kuveyt ve Muhammerah şeyhlerinin yanı sıra Ibn Saud'un da yardımı alınmak suretiyle Basra ve havalisinin işgal edilmesinin yeterli olacağını ileri sürmekte, diğer yönde de Hicaz Demiryolu'na saldırı gerçekleştirilebileceğine, bunun için Mekke Şerifi'nden de yararlanılabileceğine dikkat çekmekteydi. İngiliz Deniz Kuvvetleri de "Arap İsyanı" fikrine kolayca alışmış, bu yönde bir gelişmeyi Mezopotamya için düşünülen harekâtı epey kolaylaştıracak bir faktör olarak görmüştü.

İngiltere'nin İstanbul'daki Baştercümanı Ryan'ın "Arap İsyanı" hakkında henüz 24 Eylül 1914 tarihinde yürüttüğü fikirlerin içerdiği ayrıntı dikkat çekicidir:

Ryan, Aden'den Katar'a olan çizginin kuzeyinde Suriye ve Mezopotamya dahil, Musul'a kadar olan bölgede Osmanlıların başına pek çok dert açılabileceğini, Ibn Saud ile Kuveyt Şeyhi ve bir iki kuzeyli şeyhin daha ön planda rol oynayabileceklerini, bölgeyi istikrar içinde idare etmeye yetecek güçte, fakat her zaman İngiltere'ye bağımlı olacak kadar da güçsüz yeni bir hilafet sistemi kurulmasına çalışılabileceğini, İngiltere'nin daha büyük sorumluluklar yüklenmesi gerekeceği zamana değin, aşiret reislerinin ellerinin oldukça serbest bırakılabileceğini, daha epey bir fikir ve uyarı eşliğinde öne sürmektedir.[500]

Bu arada, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk ve Müslüman unsuru kadar Jön Türkler'in de en büyük düşmanlarından biri olmuş, Mallet tarafından son derece önyargılı ve kendi uygulamak istediği diplomasinin altını oyacak kadar tehlikeli biri olarak görülüp Londra'ya geri gönderilen eski Baştercüman Fitzmaurice'in de yine ortalara çıkıp akıl vermeye kalkışmış olması şaşırtıcı olmamalıdır. Bu defa, ekim ayı başında Dışişleri'ne gönderdiği bir

499. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire...", s. 15.

500. a.g.m., s. 24.

notta, Türkiye'nin eldeki bütün imkânlarla zorlanarak işe yaramaz hale getirilmesi gerektiği görüşünü savunuyor, özellikle Arapların isyana teşvik edilmesi üzerinde duruyordu.[501] Fitzmaurice, Edirne Osmanlılar tarafından yeniden ele geçirilinceye kadar Arap milliyetçi harcketinin epey güçlü olmuş olduğunu hatırlatarak, hareketin yeniden canlandırılabileceğini, İngiltere'nin Kuveyt, Fransa'nın ise Hıristiyan nüfusun İtilaf Devletleri yanlısı olduğu Suriye üzerinden destek vermesi halinde hareketin başarı şansının daha da artacağını; İngiltere'nin Muhammerah'yı merkez olarak seçebileceğini, nüfusunun çoğunluğu Şii olan Bağdat'ın önem taşıdığını, şehrin İran'dan Osmanlıların eline geçmiş olması keyfiyetiyle hiçbir zaman barışık olmamış Şiilerin İstanbul hükümetine karşı kullanılabileceğini hatırlatıyordu.[502]

Nicolson ve Grey de hiç tereddüt duymadan bu yaklaşıma katılmışlardı. Mallet ise bir kez daha kritik bir konuda Londra'yla ayrı düşecektir: Yukarıda da görüldüğü üzere, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'yla savaşa tutuşması halinde Arapların kullanılması fikrine esas itibarıyla karşı çıkmayan Mallet, bu günlerde de Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş dışı tutulabileceğine inanmaya devam etmekte, Arapları isyana teşvik gibi birtakım katakullilere başvurulması halinde gelişmelerin istenmeyen bir seyre girebileceğinden çekindiği için Londra'dan bu tür yollara tevessül edilmemesini istemekteydi.[503]

Ancak, Arapların isyana teşvik edilmesi, İngiltere'nin dayanamayacağı kadar cazip bir fikir olarak ortaya çıkmıştır. Savaş Bakanı Lord Kitchener, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmasından epey önce, daha eylül ayında Kureyş kabilesinin başı Hüseyin'in oğullarından Abdullah'la temas kurarak, Hüseyin'in hilafet makamına getirilmesi yolunda görüşmeler başlatmış bulunuyor, "gerçek ırk"a mensup bir Arap'ın Mekke ya da Medine'de halifelik makamına geçmesi gerektiğini söylüyordu.[504] Tabiatıyla, Kitchener "gerçek ırk" fikrini ortaya atmakla İslamiyet'in en temel bir umdesine aykırı laflar ettiğinin farkında dahi değildi, ama mesaj da yerine ulaşmamış değildi.

Bu günlerde, Hindistan İdaresi'nden siyasi memur William Sha-

501. G.R. Berridge, *Gerald Fitzmaurice (1865-1939) Chief Dragoman of the British Embassy in Turkey*, s. 208.

502. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire...", s. 27.

503. G.R. Berridge, *Gerald Fitzmaurice...*, s. 208.

504. Rodger Adelson, a.g.e., s. 104.

kespeare de Vahhabilerin lideri Ibn Saud'u Arapların İngiltere'ye karşı Türklerle yan yana mücadeleye girmemesi yönünde ikna amacıyla Nejd'e gönderilmişti. Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Henry McMahon, Kitchener'ın talimatıyla 24 Eylül günü Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e gönderdiği mektupta, Osmanlı askerlerine deve verilmemesini dahi istemişti. Shakespeare de Saud'larca iyi kabul görmüştü. Artık Arap İsyanı'nın daha pratik veçhelerine geçilebilecekti. McMahon, İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e Arap bağımsızlık hareketini desteklemek sözünü verdiği gizli anlaşmanın altına imzasını 24 Ekim 1914 günü koyacaktır.

Tabii, sahadaki İngiliz görevlileri Arapların kendilerini idare etmeye hazır olmadıklarının farkındaydı. Musul Konsolosu Hony, o sırada İstanbul'da Geçici Maslahatgüzar olan Marling'e gönderdiği 18 Haziran 1913 tarihli telgrafta şu hususları dile getiriyordu:

> Bu insanları Türk'ten kurtarmak için cemiyetler kuruluyor, ajitasyon yapılıyor. Fakat daha büyük ihtiyaç, birisinin bu insanları önce kendilerinden kurtarmasıdır. Hiç şüphesiz, hükümet kötü idareden sorumludur. Ancak, yerel idarede rüşvet ve irtikâba en fazla bulaşmış olanların buralı Araplar olduğunu söylemek gerekir. Adalet Bakanlığı'nda da aynı durum mevcuttur.[505]

Ne var ki, İngiltere için bu tür mülahazaların yüksek stratejik çıkarlar için bir kenara bırakılması, Arapların Türklere üstün bir millet olarak tanıtılması ve Arap bağımsızlığının muhteşem bir ideal olarak öne sürülmesi zamanı gelmişti. Kitchener'in 1 Ekim 1914 günü, Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'a babasına iletmek üzere gönderdiği mesaj, riyakârlığın olduğu kadar kara propagandanın da zirve noktalarından birini teşkil eder:

> Şerif'e selamlar olsun,
>
> Tahmin etmekte olduğumuz şey gerçekleşti. Osmanlı Türklerinin bütünlüğü, Türkiye'nin bu savaşta tarafsız kalması şartıyla İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından garanti altına alınmış olmasına rağmen, Almanya Türk hükümetini altınlarla satın aldı.
>
> Şayet Şerif ve genelde Araplar, Türkiye'nin bizi zorladığı bu çatışmada İngiltere'ye yardımcı olmak isterlerse, İngiltere de dini veya diğer konulardaki işlerine hiçbir şekilde karışmamaya söz verebilecektir. Ayrıca, Şerif Hüseyin'in görevinin kutsal ve benzersiz niteliğini tanıyan

505. Joseph Heller, *British Policy towards the Ottoman Empire...*, s. 97.

> İngiltere, şeriflik makamının bağımsızlığını, hak ve imtiyazlarını, başta Osmanlılar olmak üzere tüm dış saldırılar karşısında garanti de edecektir. Şimdiye kadar Türklerin şahsında İslamiyet'i tanıdık ve dostluk gösterdik. Bundan böyle, bunu necip Arap milleti aracılığıyla yerine getireceğiz. Ekselansları, her ülkede ve tüm dünyaya yayılmış olarak sizi takip eden ve size bağlı olanlara Arap hürriyetinin, güneşin Arabistan üzerinde doğuşunu müjdeleyebilirse çok iyi olacaktır.[506]

Bu mesaj, baştan aşağı İngiltere'nin Osmanlılara yönelik gerçek niyetlerini ve nasıl bir aldatma ve aynı anda kuşatma stratejisi izlemekte olduğunu en bariz şekilde ortaya koymaktadır. Jön Türkler'in Alman yanlılığı, Pantürkizm ve benzeri tezlerin bir araya gelerek, salt siyasi amaç taşıyan bir bileşen teşkil ettiklerini, söz konusu siyasi amacın da şimdi Yakın ve Ortadoğu'ya yönelmiş olan İngiliz emperyalizminin saldırganlığının üstünü örtmek olduğu, Kitchener'in mektubunda gözler önüne serilmiştir. Bu belgeye, yakından bakıldığında, bir dizi şeytani ayrıntı hemen su yüzüne çıkar:

– En dikkat çekici bir husus, mektubun tarihi 1 Ekim olmasına karşın, Kitchener'in Türkiye'nin İngiltere'yi bir çatışmaya zorladığını ileri sürmüş olmasıdır. Bir diğer deyişle, İngiltere Savaş Bakanı, Karadeniz Hadisesi'nden tam bir ay önce Türkiye'yle savaş halinde olunduğunu söyleyebilmiştir.

– "Osmanlı Türklerinin bütünlüğü" kavramı, Türklerin Anadolu'nun bir yerinde yaşayabileceği düşüncesini resmetmekte, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü kavramıyla aynı şeyi ifade etmemektedir. Kitchener, "Osmanlı İmparatorluğu" tanımlamasını bilerek kullanmamıştır.

– İngiltere'nin İslamiyet'le bundan böyle Türkler aracılığıyla değil, necip Arap milleti aracılığıyla temas kuracağını belirtmek suretiyle işaret ettiği yol yeterince açıktır.

– İngiltere, Rusya örneğinde olduğu gibi müttefiklerine, hatta Yunanistan örneğinde olduğu gibi olası müttefiklerine de büyük miktarlarda para yardımı yapmış yahut önermiş olmasına rağmen, Osmanlılara hiçbir maddi teklifte bulunmamıştır. Şimdi de Kitchener "altınlarla satın almak" ifadesini bilerek kullanmakta, böylece Arap liderlerinde Jön Türkler'in para karşılığı satın alınmış olduğu izlenimini, dolayısıyla da Türk karşıtlığını arttıracak bir kızgınlığı doğurmak istemektedir. Halbuki bir müddet sonra

506. David A. Andelman, *A Shattered Peace: Versailles 1919 and the Price We Pay Today*, s. 47-48.

başlayacak Alman yardımı tamamen silah, mühimmat ve teçhizat alımına, öncelikle de Çanakkale'deki tahkimatlarının güçlendirilmesine hasredilecektir.

– Almanya'nın Türkiye'yi altınla satın aldığını iddia eden İngiltere, savaş boyunca Şerif Hüseyin'e olağanüstü büyük miktarlarda altın gönderecek, silah ve para yardımında bulunacaktır.[507]

Öte yandan, Şerif Hüseyin'in Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından en az iki yıl önce bizzat kendi inisiyatifiyle gözde oğlu Abdullah'ı Kahire'ye göndererek Kitchener'la temas kurmuş olduğu, Arabistan'daki güçlü çevrelerin Osmanlı idaresine karşı ayaklanmak için tam da olgunlaşmış olabilecekleri hatırlatmasında bulunduğu[508] da gözden kaçmamalıdır.

Bu tarihteki İngiliz siyasetinin ne denli ilkesiz ve kandırma amaçlı olduğunu ortaya koyan bir diğer önemli ayrıntı, İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e Lawrence vasıtasıyla külçelerce altın gönderdiği sırada tanınmış Arabist St. John Philby'yi (Soğuk Savaş döneminin meşhur Sovyet casusu Kim Philby'nin babası) de Hüseyin'in ölümcül düşmanı Ibn Saud'la temas kurmak üzere Cidde'ye göndermiş olmasıdır. St. John Philby, Ibn Saud'a İngiltere'nin kendisini kayıtsız şartsız desteklemekte olduğunu bildirmekle görevlendirilmişti.[509] Gerçekten, bu tarihte İngiltere'nin adı, boşuna her an her şeyi yapabilecek sadakatsiz Ada anlamında kullanılan *Perfidious Albion*'a çıkmış değildi. Ama bu yakıştırma diğer Büyük Güçler için hiç de kullanılamaz değildi.

Neticede, İngiltere'nin Arap İsyanı'nın liderliği için Şerif Hüseyin'i tercih etmesinde, Kahire ve Hartum'daki İngiliz idarelerinin özellikle dikkat çektiği şu dört ana mülahaza önemli bir rol oynamıştır:

– Şerif Hüseyin'e bağlılığını ilan edebilecek aşiretlerle meskûn topraklar, İngiltere'nin Hindistan ve Afrika'daki imparatorluğuyla deniz muhaberatında stratejik önemi haiz Kızıldeniz sahilleri boyunca uzanmaktaydı.

– İngiltere, Araplar arasında İstanbul'a başkaldırabilecek iki unsur teşhis etmişti. Bunlardan biri Beyrut ve Şam'da bulunan Arap milliyetçisi küçük subay grubu, diğeri ise Osmanlıların esasen pamuk ipliğine bağlı gibi duran bir ilişki yürüttükleri Arabistan'ın iç tarafındaki şeyhlerdi. Coğrafi konumları itiba-

507. David A. Andelman, a.g.e., s. 48.

508. a.g.e., s. 47.

509. a.g.e., s. 48.

rıyla Şerif Hüseyin ve oğlu Abdullah'ın, bu iki kritik unsur arasında bağlantı sağlayabilecek durumda olduğu hesaba katılmalıydı.

– Kahire'deki İngiliz idaresi, kendisinin ilham verdiği ve tüm gücüyle desteklediği bir isyan başarıyla sonuçlandığında, İngiltere'nin Ortadoğu'da da en etkin güç olarak ortaya çıkmış olacağına güveniyor, savaş sonrası dönemde Fransa'yı Suriye ve Filistin'e yerleşmiş görmek istemiyordu. Şerif Hüseyin, Suriye ve Filistin cenahının da kazanılabilmesini sağlayacaktı.

– Şüphesiz, Şerif Hüseyin'in tercih edilmesinde en öne çıkan mülahaza, Kureyş kabilesine mensup olmak hasebiyle Mekke ve Medine'nin muhafızı sıfatıyla hareket edebilecek olmasıydı.[510]

İngiltere'yle Fransa arasındaki görüşmeler ilerledikçe, Fransa'nın Suriye ve Çukurova'da kendisine atfettiği hakları elde etmekten kolayca vazgeçmeyeceği görülecektir. Sonunda, İngiliz Dışişleri Fransa'yı daha fazla zorlayıp uzaklaşmasına sebebiyet vermenin manası olmayacağı kanaatine varacak, Fransa'nın Çukurova lehine Akra'nın güneyinde kalan "hakları"ndan, İngiltere'nin de Hayfa'da bir üs lehine İskenderun'daki deniz üssü talebinden vazgeçmesiyle Sykes-Picot Antlaşması'nın imzalanması mümkün hale gelecektir. Buna ilaveten, İngiltere Osmanlıların Bağdat ve Basra vilayetlerinde, Fransa ise Suriye'nin Akdeniz şeridinde istedikleri şekil ve biçimde hükümet oluşturabilecek; "bağımsız" bir Arap krallığı kurulacak olmakla beraber, İngiltere krallığın güney ve güneydoğusunda, istediği şeyhi yönetime atayabilmek yetkisi gibi en can alıcı bir hususu da elinde bulunduracak, kuzeyde de Fransa aynı haklara sahip olacaktır.

Filistin'in ise Fransa'ya verilmeyip uluslararası bir idareye devri üzerinde karar kılınmasının sebebi, İngiltere'nin Fransız bölgesini Mısır'a fazla yanaştırmak istememesi olmuştur. Benzer bir mülahazayla, yani Rusya'nın Mezopotamya'ya yaklaştırılmaması amacıyla Fransa'nın nüfuz ve hakimiyetine bırakılan bölge de İskenderun Körfezi'nden İran sınırına kadar uzatılmıştır. Çarlık Rusyası da Doğu Anadolu kendisine bırakılınca Mayıs 1916'da Sykes-Picot Antlaşması'na katılmıştır.[511]

* * *

510. Jukka Nevakivi, *Britain, France and the Arab Middle East*, 1914-1920, s. 25.

511. Christopher Andrew ve Alexander S. Kanya-Forstner, *France Overseas: The Great War and the Climax of French Imperial Expansion*, s. 90-97.

Osmanlı hükümetinin, Avrupa'da müthiş bir savaş patlamışken ne İngiliz diplomasisinin asli hedeflerine ne de İngiltere'nin vereceği sözlere güven duyması için geçerli herhangi bir sebebi vardı. Aksine, İngiltere ne zamandır Osmanlılara yönelik husumetini olabilecek en aşikâr şekillerde ortaya koymaktan çekinmemişti. Üzerinde güneş batmayan imparatorluğun sahibi İngiltere, Şark karşısında ancak baskı ve çıplak güç kullanıyor, aklına başkaca bir yöntem getirmiyordu. Henüz sekiz yıl önce, 1906 Taba Krizi sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı somut askeri gücünü kullanmak yolunda ne derece kayıtsız olabileceğini adeta insiyaki şekilde ortaya koymuş; Ege Adaları'nı işgal etmeyi, Türkiye'nin deniz yollarını kapatmayı planlamıştı. 1914'te Jön Türk hükümetinin karşısında aynı İngiliz hükümeti ve aynı Dışişleri Bakanı olduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

Aslında, İngiltere oldukça uzun bir müddettir Doğu Akdeniz'de Osmanlılarla savaşa tutuşacağı beklentisi içindeydi ve kendisini de buna göre hazırlamıştı. Kitchener, 1910 yılında İstanbul'u ziyaret etmiş ve İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda menfaatlerini istediği gibi ileri götüremeyeceğine hükmetmişti. Kitchener, 1911 yılında Mısır'da "Konsül" iken Lübnan, Filistin ve Sina'da geniş çaplı tarama-tanıma ve istihbarat faaliyetlerine de girişmişti. Filistin Araştırma Fonu'nun bilimsel araştırmaları olarak üstü örtülen bu istihbari faaliyetlerin gerçekleştirilmesini isteyen kurum, savaş ve barış konularında İngiliz İmparatorluğu'nun beyni olarak hareket eden İmparatorluk Savunma Komitesi'ydi.[512]

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşımı gelip geçici bir zihin hali olmaktan çok uzaktı. İngiltere'nin Osmanlıların yakınlık tesis etme girişimlerine hep soğuk durması, hep mesafesini korumasının bir başka sebebi de zihnindeki Ortadoğu'nun geleceğini ele alış tarzı ve aklından geçirdiği tasarılar olmuştur.

İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin yanı sıra Dışişleri, Savunma ve Hindistan Bakanlıkları da daha Ağustos 1914'ten itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşın hazırlıklarına girişmişti.[513] Öyle değişik konjonktürler göz önünde tutularak hazırlanmış senaryolar üzerinde çalışıldığı zannedilmemelidir. Askeri tedbir ve siyasi önlem düzeyinin çok ilerisine giden bu hazırlığın kapsam ve derinliği, İngiltere'nin Osmanlılarla savaşmak istediğini, bunu stratejik gerekçelere de oturtmuş olduğunu gösterir. Taktik planda ise,

512. Jukka Nevakivi, "Lord Kitchener and the Partition of the Ottoman Empire, 1915-1916", s. 318.

513. Roger Adelson, a.g.e., s. 100.

ilk hareketin Osmanlı yönünden gelmesini sağladığında, kendisini Müslüman tebaası önünde masum, İtilaf Bloku'nu ise saldırıya uğramış gösterebileceğini bildiği için, abluka örneklerinde olduğu gibi kışkırtıcı davranmıştır. Nitekim Churchill'in Osmanlılara bir ön alıcı darbe vurulması gerektiği yolunda ortaya attığı fikir daha 1 Eylül ve hemen ardından 3 Eylül tarihli kabine toplantılarında görüşüldüğünde, Crewe Osmanlılara tahrik edilmemiş bir savaş açılması halinde Hint Müslümanlarının tepkisinden çekindiğini vurgulamıştı.[514]

Goeben ve *Breslau*'nun Çanakkale'den içeri girmesinden sonra, 17 Ağustos günü yapılan kabine toplantısıyla ilgili olarak Başbakan Asquith'in tuttuğu notlar her şeyi açığa vurur:

> Winston, (Churchill) en asabi ve kavgacı haline bürünmüştü. Gerekirse İngiliz donanmasını Çanakkale'den içeri sokup *Goeben* ve *Breslau*'yu topa tutmaktan yanaydı. Hindistan ve Mısır'daki Müslümanların duyarlılıklarının göz önünde tutulması gerekçesiyle Crewe ve Kitchener bu fikre şiddetle karşı çıktılar. Bu yüzden, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı inisiyatif aldığı görüntüsüne yol açılmamalı, Türkiye, ilk yumruğu vurmaya zorlanmalıydı. Buna onay verdim. Türkiye'nin saldırıyı başlatması halinde savaşın yayılmasını izah etmek daha kolay olacaktı.[515]

Asquith, kabine toplantısı hakkında krala yazdığı raporda da Crewe ve Kitchener'ın ifadelerine atıfta bulunmuş, ilk saldırının Türkiye tarafından gelmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.[516]

Savaşın yayılmasının izah edilmesine ilişkin cümle, aynı zamanda Ortadoğu coğrafyasına da gönderme içeren çok önemli bir ayrıntıdır. Bu durum, İtilaf Bloku'nun Osmanlı politikasının İngiltere'nin güdümünden niçin çıkamadığını,[517] niçin hemen tamamen İngiltere tarafından saptanır hale geldiğini de açıklar:

İngiliz hükümeti, savaşın daha geniş bir coğrafyaya yayılmasını, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında da cereyan etmesini kendi yüksek stratejik menfaatleri ve gelecek planlamasının ge-

514. A.L. Macfie, "The Straits Question in the First World War, 1914-1918", s. 48.

515. Roger Adelson, a.g.e., s. 101.

516. C.Jay Smith, "Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia...", s. 1028. Aynı hususa Grey de hatıratında dikkat çekmiştir: *Grey of Falloden, Twenty-Five Years*, Cilt II, s. 170-171.

517. Herbert Asquith, *Memories and Reflections, 1852-1927*, Cilt II, s. 32-33.

reği olarak görmüş, ancak saldırganın kendisi olması halinde ortaya çıkacak tepkilerle karşı karşıya kalmak, en azından Müslüman aydınların yanından ayrıldığını da görmek istemediği için Osmanlıları ilk harekette bulunmaya kışkırtmanın daha sağlam ve geçerli bir yol olacağını hesap etmiştir.

Hatta Grey sadece bu hesaba katılmakla da kalmamış, ilave mülahazalar da eklemiştir. Grey'e göre, ilk hareket Osmanlı tarafından gelecek olursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının artık kesinleşeceği de meydana çıkacak olduğundan, yani bu yolla "cezalandırılmak" üzere olduğu herkesçe görüleceğinden, Osmanlı mirasından pay isteyen Yunanistan, Bulgaristan ve İtalya da bir an evvel kararlarını vermek zorunda kalacak ve İtilaf Bloku safında yer almaları epey kolaylaşmış olacaktır.[518] Böylece, kapasiteleri açısından önem taşıyan bir grup ülkeyi İtilaf safına çekmek, Türkiye'yi Almanya'nın safına itmekle mümkün olabilecektir.

Netice itibarıyla, İngiltere Osmanlıların karşı tarafa geçmesinin jeostratejik getirilerini göz önünde tutarak, Osmanlıları yanında tutmanın yollarıyla ilgilenmemiştir dahi... Osmanlı İmparatorluğu'nu İtilaf safına kazanmak bir yana, Türkiye'nin asli menfaatlerini kollamak, Osmanlıları İtilaf'tan uzaklaştırmamak gibi bir gaye içinde hiç olmamıştır. Çanakkale ve Basra'da uyguladığı ablukalar bir kenara, daha ağustos ayı sonlanmadan Bulgaristan'ı kendi safına çekebilmek için Edirne'yi teklif etmiş, bu da henüz bir yıl önce Edirne'yi Bulgar işgalinden kurtaran Jön Türk hükümetinin kulağına gelmiştir.[519]

Ağustos 1914'te İngiltere Osmanlıların ilk yumruğu vurup Almanya'nın safında savaşa girmesini arzulamaktadır. Söz konusu olan, tam manasıyla bir kurtlar sofrasıdır ve her an ihanete uğrayabilecek olan Osmanlılar burada hiç kimseden ve hiçbir şeyden emin olmaksızın yollarını çizmek zorundadır.

* * *

Trablusgarp Harbi başladığında, Osmanlılar ileride Antant'a teşmil edilebilecek şekilde İngiltere'ye yine bir ittifak önerisiyle gitmişler, fakat bu öneri de Grey tarafından geri çevrilmişti. Bu sırada Jön Türkler'i en hararetli şekilde savunan İngiliz kabine

518. William A. Renzi, "Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915", s. 5.

519. Robert J. Kerner, "Russia, the Straits and Constantinople, 1914-15", s. 406.

üyesinin Deniz Kuvvetleri Bakanı Winston Churchill olması tarihin o garip ironilerinden biridir. Churchill, 4 Kasım 1911 tarihinde Grey'e yazdığı mektupta aşağıdaki hususları vurgulamaktaydı:

> Türkiye'nin bize verebileceği çok şey var... Dünya yüzündeki en büyük İslam Gücü olduğumuzu gözden kaçırmamalıyız. Türkiye'ye gerçekten de yardımcı olabilecek ve ona yol gösterebilecek olan bir tek biziz. Türkiye, bir anlaşmaya varmak için başını İngiltere ve Rusya'ya doğru çevirmişse ve Rusya da Türkiye'yi bir şekilde Antant sisteminin içinde görmek için iştiyak duyuyorsa bunu yapmalıyız... Türkiye, Almanya'nın bize karşı kullanabileceği büyük bir kara silahıdır. İtalya ise herhangi birinden yana ya da herhangi birine karşı kullanılmaya daha epey bir müddet değecek değildir.[520]

Girit meselesinin yeniden alevlendiği 1908'de İngiltere Osmanlılardan yana ağırlığını koymuş, Grey aşırı Yunan yanlısı Fransız Başbakanı Clemenceau'ya Yunanistan'ı memnun etmek adına İstanbul'daki Antant etkisinin kaybedilmesinin delilik olacağını söylemişti.[521]

Churchill'in yukarıda kullandığı "büyük kara silahı" tanımlaması, aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun hacim politikaları öne sürebilme kapasitesine işaret etmekteydi. Ancak, tüm bu somut ve kalıcı mülahazaların üç yıl içinde İngiltere'nin önünden nasıl da çekilip geri gelmemecesine gittiği ilk bakışta esrarengiz gözükür. İtilaf ve onun Osmanlı siyasetini belirleyen İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun hacim politikaları üretmesine, yani elindeki en esaslı jeostratejik avantajlar olan büyük yüzölçümünü ve Boğazları nesnel anlamda olması gerektiği gibi birer kaldıraç olarak kullanmasına şans tanımamıştır. Halbuki ancak bu tür avantajların bir ülkeye kıymet-i harbiye kattığı, sahip olduğu gücün daha ilerisine taşıdığı, daha kaale alınması gereken bir oyuncuya dönüştürdüğü açıktır.

İtilaf Devletleri, gerçekten de Rusya'ya giden ikmal yollarını kapanmış; Rusya'nın cephe sayısını Batı cephelerinden asker çekmesine yol açacak pahada çeşitlenmiş; Almanya'yı Boğazlar ve Süveyş'te rahatlamış; Avusturya'yı da Almanya'ya daha fazla yardım yapabilir hale gelmiş görmek istemiyorlar idiyse, bunun yolu Osmanlıları anlamsız olacağını, sürdürülemeyece-

520. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914*, s. 63.

521. David W. Sweet, "The Bosnian Crisis...", s. 185.

ğini herkesin bildiği garip bir statüde kalması için zorlamak değil, yanlarına çekmek için her şeyi yapmalarıydı. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifak'a alınması için Almanya nezdinde ısrarlı girişimlerde bulunan Avusturya'nın aklındaki başlıca gerekçelerden biri de Osmanlılar İtilaf Bloku'na geçtikleri an etraflarının tamamen düşmanlarla çevrilmiş olacağıydı.[522]

Gerçekten, Joseph Heller'in de işaret ettiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinin ortaya çıkartacağı, Boğazların kapatılması, Rus kuvvetlerini bölecek şekilde Kafkasya'da yeni cepheler açılması veya savaşın coğrafyasının Süveyş ve Basra Körfezi'ni de içine alarak genişlemesi gibi büyük meseleler ve bunların olağanüstü, nerede sonlanacağı bilinemez inikâsları muvacehesinde Osmanlıları kendi yanına çekmek için İngiltere'yle Almanya arasında büyük bir çekişme yaşanmış olması gerekirdi.[523]

Cunningham da Boğazlardan geçiş ve Asya'daki Osmanlı topraklarında hangi Büyük Gücün belirleyici olacak avantajı eline geçireceği gibi son derece stratejik nitelikli meseleler yüzünden Ağustos-Ekim 1914'te Üçlü İtilaf ile Üçlü İttifak arasında Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi saflarına çekebilmek yolunda müthiş bir rekabet yaşanmış olması gerektiğine işaret etmektedir. Cunningham'a göre, 1841-1858 yıllarında İstanbul'da İngiliz Büyükelçisi olarak bulunmuş Stratford Canning 1914'te İstanbul'da olsaydı, Osmanlıları Almanya'ya kaybetmemek için aslanlar gibi savaşır, ne yapıp edip Osmanlıları İngiltere'nin yanına çekmeyi başarırdı.[524]

Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın safında savaşa girmesinin Almanya'ya Napoléon'un ancak hayalini kurabileceği avantajları tek bir hareketle sağlayacak olduğunu görebilmek için Harp Akademisi'nde birkaç ay okumuş olmak dahi yeterli olmalıydı. Lakin İtilaf Bloku temel verilere riayet etmemiş, imparatorluğun Boğazlardan başlayarak çizdiği, büyük stratejik ekseni göz ardı ederek büyük bir hata işlemiştir.

Sonuçta, Osmanlıların diğer cephelerde verdikleri mücadelelerin İtilaf için yol açtığı sonuçlar bir kenara, tek başına Çanakkale Zaferi dahi Rusya'nın bir Büyük Güç olarak hareket etme kapasi-

522. Jonathan S. McMurray, *Distant Ties: Germany, the Ottoman Empire, and the Construction of the Baghdad Railway*, s. 112.

523. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire", s. 37.

524. Alan Cunningham, *'The Wrong Horse?' – A Study of Anglo-Turkish Relations Before the First World War*, s. 72.

tesinin gittikçe daha fazla kısıtlanmasına yol açmış, Arkhangelsk ve Murmansk gibi Petrograd'a 1000 kilometre uzaklıkta olup, bir de yılın büyük bölümünde buzlarla kaplanan kutup limanlarının Rusya'nın ikmalinin kesintiye uğramaksızın devamını sağlamak açısından hiçbir anlam ifade edemeyeceği meydana çıkmıştır. Kaldı ki, bu tarihte henüz Murmansk'a demiryolu götürülmüş de değildir. Diğer liman Vladivostok ise dünyanın öbür ucundadır. Büyük Osmanlı coğrafyasının içinin boş olduğunu zanneden İtilaf'ın görmeyi reddettiği temel stratejik veri, apaçık coğrafi gerçeklik de budur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın safında yer alması sonucunda Avrupa'nın altı Büyük Gücü'nden biri olan Çarlık Rusyası tek bir darbeyle orta bir güç seviyesine düşürülmüş; Rusya açısından Karadeniz bir harekât alanı olmaktan çıkmış; Rus ordusunun hiç de azımsanmayacak bir bölümünün Batı'da Alman ve Avusturya cepheleri yerine Osmanlı cephelerine konuşlandırılması gerekmiştir. Rusya'nın uğradığı zararlar, sadece büyük ikmal sıkıntıları ve konuşlandırmalar bağlamında meydana çıkan sorunlardan da ibaret sayılamaz. İhracatın durması, Rusya'nın savaşla birlikte artan döviz ihtiyacının karşılanamamasına yol açarak, ülkeyi dışarıdan çok elverişsiz koşullarda kredi bulmak zorunda bırakmış, müttefikleri de petrol başta olmak üzere Rusya'dan ihtiyaçlarını karşılayamamak durumunda kalmıştır.

Tüm bu çıplak olguların İtilaf Bloku'nun karar alma sürecinde gözetilmemiş oluşu, bir yandan Osmanlı memaliğinin paylaşılacak olmasından duyulan heyecan, diğer yandan Osmanlıların savaşta birkaç aydan fazla direnemeyeceği yanılgısı üzerinde oluşan büyük bir hesap hatasına işaret eder.

1916'da Çanakkale Harekâtı'yla ilgili olarak açılan soruşturma kapsamında ifade veren Başbakan Asquith, Boğazların kapatılmasından ötürü İtilaf tarafının gemi sayısında sıkıntılar yaşandığını, bu meyanda Karadeniz'de sıkışıp kalan ve toplam tonajı 350.000'e varan 129 buharlı geminin kullanılamadığını, Rusya'nın buğday ihraç edememesinin de büyük sıkıntılara yol açtığını, neticede bu ülkenin dış borçlarını ödemekte zorlanmaya başlamasının, en başta borçları vermiş olan Fransa'yı zora soktuğunu, Fransız halkının maddi durumunu doğrudan etkileyen bu durumun halkın savaşı devam ettirmekteki kararlılığını da tehdit etmesinden çekinilecek bir hale gelindiğini söylemiştir. [525]

525. C. Jay Smith, Jr. "Great Britain and the 1914 1915 Straits agreement with Russia...", s. 1027-1028.

Osmanlıların savaşın gidişatına etkileri sadece Rusya'nın neredeyse safdışı bırakılmış olmasının da ilerisine geçmektedir. İngiliz kuvvetlerinin Filistin, Sina, Yemen, Mezopotamya gibi cephelerde tutulması, ancak birinci sınıf devletlerin tertipleyebileceği içerikte başarılı casusluk faaliyetlerinin yanı sıra düzenlenen gerilla harekâtlarıyla da İtalya ve Fransa'nın en hafif tabiriyle bizar edilmeleri de Osmanlıların artı hanesine yazılmalıdır. Tüm bu hususlar göz önünde tutulduğunda, Rusya'nın 1917 Ekim Devrimi'nden de önce savaştan düşmesinin ne Almanya ne de Avusturya'nın tek başına ya da birlikte sağladıkları bir sonuç olmadığı kolaylıkla görülür. Frank Weber'in de işaret ettiği üzere, İtilaf Bloku Türkiye'nin savaş gayreti yüzünden hiçbir şekilde hesaplayamamış olduğu büyük güçlükler içine düşmüştür.[526]

Bu durumun ortaya çıkmasının ardında yatan sebepler, bir miktar daha irdelenmek durumundadır.

İngiltere, nasıl olup da 1914 Temmuz Krizi'nden itibaren Osmanlıları strateji ve realpolitiğin temel kurallarına temelden aykırı düşen bir hafiflik içinde ele almıştır? Bunun sebebi anlaşıldığında, Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'na giriş nedenleri de çok daha iyi anlaşılacaktır.

Objektif zeminden bakıldığında, sadece İngiltere değil, Çarlık Rusyası açısından da Boğazların düşman safına geçmemesinin sağlanması, en azından savaşın ilk safhalarında öncelikli bir hedef olmalıydı. Her şey bir kenara, salt Rusya açısından bakıldığında, dehşetli seviyelere çıkmış savaş masraflarının karşılanması, Boğazlar üzerinden yürütülen tahıl ihracatının kesintiye uğratılmamasını gerekli kılıyordu. Nitekim Mallet eylül ayı ortasında Londra'ya çektiği telgraflarda sadece kendisinin değil, Giers'in de Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş dışında tutulması gerektiği düşüncesinde olduğunu, Avusturya'ya karşı verdiği meydan muharebelerinin zafere ulaştırılması bakımından Rusya'nın bunu elzem gördüğünü anlatmaya çalışıyordu.[527]

Fransa açısından bakılacak olduğunda, var gücüyle Batı cephelerinde Almanya'ya karşı savaşmasını beklediği çarlığın Osmanlıların karşı safta savaşa dahil olması sonucunda kuvvetlerini bölmek zorunda kalacak olması en istenmeyecek bir gelişmeydi. Ne var ki, Paris Osmanlılara yönelik Antant siyasetinin tespitinde ağırlığını yitirmiş olmak bir kenara, İngiltere gibi o da Balkan

526. Frank G. Weber, *Eagles on the Crescent...*, s. 1.

527. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914*, s. 142.

Devletleri'nin peşine düşmüştü. İki müttefikinin tercihleri muvacehesinde Rusya da güçlü bir inisiyatifin sahibi olamayacaktı.

Churchill'in Türkiye'nin İtilaf'a alınmasından yana çıkan, Trablusgarp Harbi'nin ilk safhalarında kaleme alınmış 4 Kasım 1911 tarihli yukarıdaki mektubundan sonra meydana gelen Balkan Faciası, Osmanlılardan bu büyük vazgeçiş üzerindeki esrar perdesini kaldırır.

Şimdi Churchill, bu defa 30 Kasım 1912 günü Liberal Parti'ye bağlı bir siyasi kulüp olan *Eighty Club*'da yaptığı konuşmada, "Türklerin pılılarını pırtılarını toplayıp Avrupa'dan gitmeleri gerektiği"ni söylemiş olan Liberal lider Gladstone'ın, "o büyük adam"ın olayların akışını nasıl da "en ince ayrıntılarına kadar olağanüstü bir kesinlikle tahmin edebilmiş olduğunu söylemektedir.[528]

Osmanlılar Avrupa'dan ayrılmış, fakat birbirleriyle anlaşmazlıkları da olsa Balkan Devletleri yeni ve Osmanlılardan daha fazla cazibe sahibi olduğu düşünülebilecek bir güç olarak peyda olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Balkan Harplerinde direnebilmiş, hiç olmazsa belirli ölçülerde Balkanlar'da tutunabilmiş olsaydı, ne Balkan Devletleri bu kadar büyümüş ne de Osmanlıların kaderlerini belirlemiş olan o berbat algılamalar da bu denli yerli yerine oturmuş olacaktı. Bu temel zafiyet algılaması yüzündendir ki, İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletleri artık sonunun geldiğini düşündükleri Osmanlı İmparatorluğu'nun müstakbel bir müttefik olabileceğini hiçbir şekilde düşünmemiş; inandırıcılığı olan toprak bütünlüğü garantileriyle ortaya çıkmamış, aksine, baştan itibaren niyetleri Osmanlı topraklarının paylaşımında en ön sırada yer almak olmuştur.

Yakındoğu'nun tarihinin şekillenmesine müdahil olmuş, bu coğrafyada tarihin nasıl aktığını çok iyi bilen Londra ve Paris'in, Osmanlıların Rusya'dan korkularını anlamazdan gelmiş olmaları ancak art niyete işaret eder. Tabii, kendi yanlarında kendi zaferleri için kanını akıtmış bir eski imparatorluğu savaşın hitamında sırası artık gelmiştir diye parçalamaya kalkışmak, emperyalistlerin dahi kendilerine yediremeyecekleri bir nankörlük olur, kamuoylarına izahı da mümkün olmazdı.

Sonuçta, Osmanlıları değişimsizliğin resmettiği Şark'tan ibaret sayan önyargıların şekillendirdiği, ikinci sınıf olduğu dahi söylenemeyecek bir diplomasi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir şekilde

528. a.g.e., s. 74.

hâlâ sahip olmaya devam ettiği güç kaynaklarının, yaşama dönme mücadelesini vermeye son derece azimkâr olduğunun görülmesini de engelleyen bir zihniyetle buluşmuş ve 1914'te büyük resmi okuyamayan taraf İtilaf Bloku olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nu hemen tamamen İngiltere'nin etki ve yönlendirmesinde değerlendiren İtilaf, Osmanlıların temel ve meşru ihtiyaçlarını karşılamak yerine Osmanlıların artık var olmayacağı bir gelecek tasarımına yönelmiş olduğu için Birinci Dünya Savaşı'nda bu coğrafyada meydana gelen büyük felaketlerden, savaşın epey daha da yayılıp ağırlaşmasına ve günümüze de devredilen istikrarsızlık ve insani trajedilere yol açmış olmaktan da sorumludur.

İngiltere, Avrupa'da güçler dengesinin yeniden kendi lehine tesisi mülahazasının tetiklemiş olduğu nedenlerle Birinci Dünya Savaşı'na girmiş olsa dahi, en başından itibaren hedef çoğaltmasına girişmiş; Osmanlı ülkesine yönelik siyasi ve askeri harekât fikrini, adeta bunlar ne zamandır hep varolmuşlarcasına süratle kesin çizgilerine kavuşturmaya başlamıştır. Bu dikkat çekici bir hal olarak görülmez, dolayısıyla İngiltere Yakındoğu ve Körfezi yeniden şekillendirmek için savaşa girmemiş addedilirken, niçin İstanbul ve Boğazlara yönelik açık tehdit karşısında savaşa zorlanan Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi coğrafyasından kaynaklanan ikincil, hatta daha alt sıralardaki hedeflerini belirlemeye çalışmış olması kolaylıkla tüm kapsam ve içeriğinden koparılabilmekte, Osmanlıların "Türkçü-Turancı" emellerle savaşa girdiği iddiası bu derece kolayca öne sürülebilmekte ve taraftar toplayabilmektedir?

Jön Türk hükümetinin gözü kara bir Alman yanlılığı yüzünden ve Turancı emellerle Birinci Dünya Savaşı'na katıldığını öne sürenler, İtilaf'ın Osmanlı İmparatorluğu'nu kazanmak ve Sadrazam Sait Halim Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey ve Cemal Paşa gibi yandaşlarının elini güçlendirmek için niçin içi boş ve tutarsız bir toprak bütünlüğü garantisi dışında hiçbir şey yapmamış olduğu sualini de cevaplandırmakla yükümlüdürler.

Bizzat Yakındoğu Departmanı'nın başındaki George Russell Clerk, 15 Eylül günü, Osmanlıların savaşa girmesine daha bir aydan fazla bir zaman varken, İttihat ve Terakki hükümetini bir kumarbaz gibi savaşa katılmış olma iddiası altında nahak yere ezilmekten kurtarmaya yeterli şu tespitte bulunmuştur:

> Ya Türkiye bize karşı savaşmak, ya da barış zamanı geldiğinde öyle bir bedel ödemek zorunda bırakılacaktır ki, savaşıp da yenilmiş ol-

> mamız evlâ olurdu demek durumunda kalacaktır. Artık Türkiye'ye vereceğimiz taviz kalmamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bundan sonra dikkatsiz davranacağını da zannetmiyorum.[529]

Tarihin akışının Osmanlıları hangi noktada ve hangi şartlar altında yakaladığı ve İtilaf Devletleri'nin niyetleri ortadadır. Ne var ki "İngiliz hükümeti ve diplomasisi harbin başlamasından sonra Osmanlı Devleti'ni silahlı bir tarafsızlığa razı edebilmek için elinden gelen tüm çabayı göstermiş, ancak Karadeniz Baskını sonrasında Asquith'in meşhur sözleriyle başlayan bir söylemi benimsemişlerdi"[530] yollu hükmün sahibi olabilen birisi, uzmanı olduğu en kritik bir dönem hakkında böyle konuşsa da, kendisini gözden geçirmek ihtiyacı hissettirilmeyecek şekilde bir tek Türkiye'de el üstünde tutulmaya devam edilir, bir tek Türkler kendilerine sövdükleri zaman önlerinin açılmış olduğunu zanneder.

Bu yüzdendir ki, Gerald Fitzmaurice 1939'da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve serpilmesine şahit olduktan sonra herhalde acılar içinde ölmüş olsa da Türkiye'de hâlâ nihai zaferin sahibidir!

529. Grey'den Mallet'ye 15 Eylül 1914 tarihli ve 560 sayılı telgraf üzerine Clerk tarafından düşülen not FO371/2141.

530. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, s. 276-277.

XV

Almanya'yla ittifak

İçe sinme hali, eskiden ulaşılmış kritik yoğunlukların, eski farkındalıkların kaybedilmesiyle başlar, yeni dinamiklerin oluşması önünde engel teşkil ettikçe yerine yerleşir. Artık geçerlikleri su götürür algılama yapılarına dayalı paradigmalara asılı kalmış, aslında tehdit altındaki zihniyet, başarısını sorunu ne kadar ortadan kaldırmış olmakla değil, ne kadar uzağa atabilmiş olmakla ölçer hale gelir. Osmanlı İmparatorluğu da ne zamandır, idare-i maslahatın adeta anavatanı haline gelmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 Temmuz ayında kendisini içinde bulduğu siyasi çerçeve ve şartlar göz önünde tutulmaksızın niçin Almanya'yla ittifak tesisi yoluna gittiği, niçin Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmak zorunda kaldığını anlamak olanağı da olmayacaktır. Kuşkusuz, Avrupa'da patlayan savaşın siyasi neticeler doğurmaması, ortaya çıkacak gelişmeler silsilesinin en zayıf halka olan Osmanlı İmparatorluğu'nu içine almaması beklenemeyeceği gibi, tüm Büyük Güçlerin geleceği üzerinde yıllardır planlar yaptıkları Osmanlıların savaş dışında kalarak herhangi bir şeyi kendi lehlerine çevirme imkânları olacağını düşünmek de yaşamlarına mal olacak derecede ağır bir muhakeme hatası olurdu. Osmanlılar açısından bakıldığında, her şeyden önce Çarlık Rusyası'nın tarihi emellerine ulaşmak yolunda nelere kalkışabileceğinin düşünülmesi gerekiyordu.

Büyük Güçler dahil, Avrupa'da kimse tek başına sağlam ve emin bir duruş sergileyebilecek, müttefiksiz kalmayı göze alabilecek durumda değildi. Gözleri Osmanlı topraklarına dönük Balkan Devletleri'nden hiçbiri de ittifak kümelerinden birine dahil olmaksızın savaşa girebilecek durumda değildi. Fakat Osmanlıların Büyük Güçlerde olmayan en büyük ikilemi, Çarlık Rusyası bir ölçüde dışarıda bırakılacak olursa, sanayileşmiş ülkeler arasında patlayan cehennemi bir savaşa, hem de sadece savaştığı

cephelerin çeşitliliğine bakılacak olduğunda görülebileceği üzere, sanayileşmiş bir Büyük Güç'ten beklenen tüm rolleri de üstlenmiş olarak katılmak zorunda kalmış olmasıdır. Aşağıdaki birkaç veriye göz atmak, bu durumu açıklığa kavuşturur, Osmanlıların kendilerini içinde buldukları maddi çerçeve ve somut gerçeklikler hakkında fikir verir:

Birinci Dünya Savaşı arifesinde demiryollarının uzunluğu:
Büyük Britanya: 32.623 km
Fransa: 40.770 km
Almanya: 63.378 km
Avusturya-Macaristan: 22.981 km
Rusya: 62.300 km
Osmanlı İmparatorluğu: 5.759 km[531]

Bu istatistik, Rusya'daki demiryollarının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki demiryollarından tam on bir kat daha uzun olduğunu göstermektedir. Bir diğer sanayileşme göstergesi olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kömür üretimi sadece 600.000 ton civarındayken, Rusya'da 16,2 milyon ton, yani neredeyse otuz kat daha yüksekti. Öte yandan, imparatorluktaki yaygın muafiyet sistemi yüzünden, nüfusu zaten hasımlarından daha az olan Osmanlılar, yeterli sayıda asker de celp edemiyorlardı. Celp oranı Rusya'da da düşük olmakla beraber, Osmanlılardan tam beş misli nüfusa sahip olan çarlık, sayıca güçlü ordulara sahip olmakta fazla bir sıkıntıyla karşılaşmıyordu. Nihayet, Rusya Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha zengin, her ne kadar "milletler zindanı" olarak anılmaktaysa da çok daha mütecanisti. Osmanlı İmparatorluğu'nun yüz yıldır ayrılıkçılıkla mücadele etmesine karşılık, çarlıktan ayrılıp da bağımsızlığını kazanan bir ulus daha görülmüş değildi. Aslında, Batılıların Osmanlı İmparatorluğu'nda teşhis ettikleri yahut var olduğuna inandıkları birçok zafiyet, Çarlık Rusyası'nda da yok değildi. Buna karşılık, yukarıdaki istatistiklerin de destekleyeceği bir mantıkla, Osmanlıların değil, Rusya'nın çok daha süratle hayatiyet yollarına gireceği düşünülmekte, geleceğe yönelik hesaplar bu ana varsayıma göre yapılmaktaydı.

Bu şartlarla karşı karşıya bulunan Osmanlıların, bir de tarihi tecrübelerinin ışığında, her zaman çarlığın tehdidini hissetmeleri normal görülebilecek iken, bu tehdit Birinci Dünya Savaşı ortamında kesin bir nitelik kazanmıştı. Rusya'nın bütün harp asabiyetinin yerli yerinde durmasını sağlayacak olan tek şey, Grey'in ta-

531. Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928*, s. 72.

biriyle *Glavny Priz*, yani savaşın büyük ikramiyesi olan İstanbul ve Boğazlardı. Laurence Lafore'un da yukarıdaki sözlerle anlatmak istediği bundan başka bir şey değildir.[532]

Diğer taraftan, Çarlık Rusyası'nın 1917 itibarıyla tamamlama yoluna girdiği silahlanma ve ordunun modernizasyonu programı da Osmanlı İmparatorluğu açısından en fazla dikkate alınması gereken bir gelişme olarak ortaya çıkmıştı. Çarlığın yakında eline geçireceği yeni kudretle ne yapacağı, nereye yöneleceği gibi sualler ve bu gelişmenin en başta Karadeniz bağlamındaki inikâsları, Osmanlılar için üstesinden gelinmesi çok zor temel bir çerçeve değişikliği anlamına geliyordu.

Her şey bir kenara, Rusya'nın bu gelişme çizgisi dahi tek başına Osmanlıları esasen Almanya ve Avusturya-Macaristan'la geniş anlamda aynı güvenlik ve menfaat algılaması içine sokmak için yeterli olurdu. Bir yandan, Çarlık Rusyası'nın giderek güçlenmekte oluşu, nüfusu ve yüzölçümünün büyüklüğü gibi soğuk maddi gerçeklikler, diğer yandan İtilaf Devletleri'nin giderek daha birbirine yakın ve bağdaşık bir görüntü arz etmeleri, Almanya ve Avusturya-Macaristan kadar Osmanlıların da gözlerinin önünden kalkıp gitmeyen bir endişe kaynağıydı. Almanya'nın geleceğe bakış açısını son derece etkilemiş olan Rusya'nın giderek güçlenmekte ve 1917'ye gelindiğinde askeri-stratejik üstünlüğü ele geçirebilecek olması keyfiyeti, çarlığın tarihi emelleri ve kendine biçtiği misyon göz önüne getirildiğinde, Osmanlılar için de özellikle geçerli bir kaygı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, Alman Dışişleri Bakanı Jagow'un Temmuz 1914'te sarf ettiği şu sözler dikkat çekicidir:

> Esas itibarıyla, Rusya şu anda savaşa hazır değildir. Fransa ve İngiltere de şu anda savaş istememektedir. Gidişata bakıldığında, Rusya'nın nasıl olsa birkaç yıl içinde hazır hale geleceği görülür. O zaman Baltık filosunun oluşturulması ve stratejik demiryollarının inşası da tamamlanmış olacak, üstün asker sayısıyla üzerimize çullanabilecektir. (Avusturya-Macaristan'a işaretle) Bizim safımız ise gittikçe zayıflayacak, parçalanacaktır.[533]

Osmanlıların bu gözleme sadece "Karadeniz filosu da tamamlanmış olacaktır" şeklinde bir ekleme yapmaları yeterli olurdu.

532. Laurence Lafore, *The Long Fuse: An Interpretation of the Origins of World War I*, s. 268.

533. I.V. Bestuzhev, a.g.m., s. 96.

Jagow, Mayıs 1914'te Moltke'yle olan bir konuşmasını ise şu şekilde nakletmekteydi:

> Gelecek Moltke'yi son derece endişelendirmekteydi. İki ya da üç yıl sonra Rusya silahlanmasını tamamlamış olacaktı. O takdirde düşmanlarımızın askeri kudreti o denli artmış olacaktı ki, bununla ne yapmaya kalkışacakları bilinemezdi. Halbuki bugün Rusya'yla az çok güreşe tutuşabilecek durumdaydık. Moltke'ye göre halihazırda mücadeleden başarılı çıkma şansımız varken Rusya'ya karşı önleyici mahiyette bir savaş açılmalı ve Rus tehlikesi bertaraf edilmeliydi. Bu çerçevede, Genelkurmay Başkanımız bana siyasetimizin erken bir savaş çıkartılması hedefine göre ayarlanması gerektiğini söyledi.[534]

Moltke, Mayıs 1914'te siyasi değil, salt teknik fakat çok da güçlü bir argüman öne sürmekteydi. Şüphesiz, bu yaklaşım Temmuz Krizi sırasında etkili olmuştur. Lakin sırf bu görüşlerin varlığı nedeniyle tüm Alman devlet mekanizmasının önleyici bir savaş çıkartmak hedefine yönlendirilmeye başlanmış olduğu söylenemeyeceği gibi, başta çarlığın seferberlik kararı olmak üzere savaşın patlamasında etken olmuş çok sayıda irili ufaklı gelişme ve önceki yıllardaki isabetsiz İtilaf siyaseti de göz ardı edilmemelidir. Hatta Moltke, Temmuz Krizi Avusturya-Macaristan'a açık çek verildiği gün özel kâtibine ne derece endişeli olduğunu yansıtan aşağıdaki ifadelerde de bulunmuştu:

> Rusya'yla ilgili olarak ulaşan gizli istihbarat karşısında darmadağın oluyorum. Rusya'nın askeri heybeti büyüdükçe büyüyor. Gelecek, durmadan gelişen ve her geçen gün bizim için bir karabasana dönüşen Rusya'ya aittir.[535]

Rusya'nın artan askeri kudretiyle "ne yapmaya kalkışabileceğinin bilinemez" olmasından kaynaklanan korku ve endişe, Osmanlı İmparatorluğu açısından da aynen geçerlidir. Tarihi Rusya'ya karşı yapılan savaşlarla dolu Osmanlılar, Rusya'nın giderek daha da heybet kazanmasını kaygısızca izleyemezlerdi.

Lakin objektif şartlar ne dayatırsa dayatsın, Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefik bulması kolayca sağlanabilecek değildi. 1914 Temmuz Krizi sırasında Avusturya-Macaristan, Ber-

534. Willam C. Wohlforth, "The Perception of Power...", s. 362.

535. ibid.

lin Büyükelçisi Kont Szögény vasıtasıyla Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla olası bir ittifak hakkındaki düşüncesini öğrenmek istemiş, Szögény de 14 Temmuz tarihli cevabında, Almanya'nın Rusya'ya karşı askeri ve siyasi güçten yoksun Osmanlılarla muhtemel bir ittifakın etkin bir nitelikte olmayacağı, Balkanlar'da da bir tesiri görülmeyeceği kanaatinde olduğunu aktarmıştır.[536] Almanya'ya göre, Osmanlı Devleti herhangi bir ittifak anlaşmasına, doğudaki sınırlarının Rusya'ya karşı korunması hükmünü dahil edeceği cihetle, sadece bu sebep dahi Osmanlılarla ittifak yönüne gitmemek için yeterliydi. Nitekim Sait Halim Paşa'nın Wangenheim'la 15-16 Temmuz tarihlerinde yaptığı ittifak görüşmeleri bu nedenlerle sonuçsuz kalmış, konuyu Enver Paşa'nın 22 Temmuz günü tekrar ele alması gerekmişti.

Avrupalı Güçler'le ittifak kurmak, herhalde 1640'lardan itibaren Osmanlılar için sorunsuzca sağlanan basit bir siyasi tercih meselesi olmaktan çıkmıştı. Şumnu'da konuşlu Osmanlı ordusunun karargâhından İstanbul'a gönderilen 27 Kasım 1789 tarihli bir değerlendirme, Osmanlıların Avrupa'daki güç dengelerinden kaynaklanan sorunlarını çok yetkin bir şekilde ortaya koymaktadır:

> Hıristiyan devletlerin Osmanlı devletinin sükûn bulmasını arzu etmedikleri, aksine sürekli bir mücadele içinde olmasını istedikleri aşikârdır... Rusya, Avusturya, Prusya, Hollanda ve diğerleri, birbirleriyle müttefik ya da birbirlerinin karşısında olsunlar, Devlet-i Âliyye'ye yardımcı olmayacaklardır. Müslümanları Avrupa kıtasında istememektedirler. Avrupalıların aklındaki denge hesaplarına bakılacak olursa, bu durumun Devlet-i Âliyye'ye karşı bir nevi ittifak olduğu anlaşılacaktır. 1591, 1630 ve 1640'a değin bugünkü durum geçerli değildi ve bu devletler birbirlerine karşı savaşıyor, zaman zaman da birbirlerinden yardım istiyorlardı. Fakat, Devlet-i Âliyye'nin sınırları imparatorun şehri Viyana'ya eriştiğinde Avrupalılar da bir sistem dahilinde müttefik olmadıkça Osmanlıların topraklarını alacağını düşünmeye başlamışlardır. Bu yüzden, kendi aralarında bir denge kuralı oluşturmuşlar, her devletin şu kadar asker bulunduracağına ve şu kadar güç sahibi olacağına karar kılmışlardır... Dost bir devlete bu denge meselesini soracak olduğumuzda, varlığını hemen kabullendikleri bu durumun aslında Osmanlı Devleti'ne karşı ittifakın sonucu olarak meydana çıktığını açığa vurmamaktadırlar.[537]

536. Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, *Kızılay ve Kızılhaç Belgeleriyle Osmanlılara Karşı İşlenen...*, s. 68.

537. Selim Deringil, "The Turks and 'Europe': The Argument from History", s. 714.

Bu hal Sanayi Devrimi'nin ve toplumsal değişimin Avrupa'yı daha da yukarılara çıkarması ve emperyalizmin iyice biçim kazanmasıyla birlikte daha da kesin bir nitelik, yepyeni veçheler kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun, çok büyük güçlükler aşılarak sağlanmış da olsa Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer alması, öncelikle objektif siyasi-stratejik durumdan kaynaklanan bir zorunluluğun sonucudur. Çarlığın Genelkurmay Başkanı General Zhilinski'nin 21 Şubat 1914 tarihli konferans sırasında Rusya'nın Türkiye'ye yönelebilmesi için önce Almanya'yı alt etmesi gerekeceğini söylemiş olması da bu objektif şartlardan ne anlaşılması gerektiği hakkında fikir vermelidir.[538]

Kâzım Karabekir, Almanya'yla ittifak cihetine gidilmiş olmasının haklı ve geçerli nedenlere bağlı olarak doğru bir seçim olduğunu söyler:

> Eğer o zaman fikrimi sorsalardı, ben de artık Almanlarla ittifak yapılmasına taraftar olduğum cevabını verirdim. Bunun zamanını da en geç, kendilerinin (Enver Paşa'yı kastetmektedir) karar verdiği 20 Temmuz 1914 olarak tayin ederdim. Çünkü, meydanda bulunan tehlikeye karşı Boğazların müdafaa kudretini ve dolayısıyla vatan müdafaasını başka suretle temine imkânımız kalmamıştı.
>
> Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında bir harp çıkacağı ve bunun da bir Birinci Dünya Savaşı şekline dönmek istidadında olduğu artık görülüyordu. 14 Temmuz 1914'te Avrupa'dan İstanbul'a geldiğim gün Enver Paşa'ya söylediğim mütalâalarımda tafsil ettiğim veçhile, dostluklarına güvendiğimiz Fransızlar ve İngilizlerden bize bir hayır gelmeyeceği ve onların felâketimize yalnız seyirci kalmak değil, bu hususta Çarlık Rusya ile birlik olacakları seziliyordu... Rusya'nın da İstanbul'u işgal etmesi tehlikesi vardı... Tabii Fransa ve İngiltere de bu paylaşmadan hisselerini yine bizim üzerimizden almaya kalkacak, yalnız Osmanlı camiası değil, Türk varlığı dahi tehlikeye düşecekti.[539]

Önce İtilaf'tan yana tavır alan Bahriye Nazırı Cemal Paşa da bilahare fikrini değiştirmiştir:

> Almanya, kim ne derse desin, Türkiye'nin kuvvetli olmasını en ziyade arzu eden bir devlettir. Almanya'nın çıkarları yalnızca

538. A.L. Macfie, "The Straits Question in the First World War...", s. 43.

539. Kâzım Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, s. 53.

Türkiye'nin kuvvetli bulunmasıyla korunabilir. Almanya Türkiye'yi bir müstemleke gibi eline geçiremez. Buna ne coğrafya vaziyeti ne de Almanya'nın vasıtaları uygundur. Dolayısıyla, Almanya kendisine bağlantı sağlayacak bir pazar olan Türkiye'nin İtilâf Devletleri arasında taksim edilmemesinin en büyük savunucusudur.

Türkiye ortadan kalktığı gün, Almanya İtilâf'ın mahut çelik çemberi içine kesinlikle girmiş olur. Bugün kendisine güneydoğu cephesi ancak Türkiye sayesinde açıktır. Dolayısıyla bu demir çember içinde boğulmamak için tek çare Türkiye'nin parçalanmamasını sağlamaktan ibarettir.[540]

* * *

Osmanlı Genelkurmayı, hükümetin takınacağı pozisyon ne olursa olsun, İngiltere'nin Rusya'ya yardım edebilmek maksadıyla Boğazları zorlayacağı kanaatine varmıştı. Tabii, Osmanlıların uykusunu kaçıran esas endişe, Çarlık Rusyası'nın savaşın bir aşamasında, kendisi için en müsait olabilecek bir anda Türkiye'ye yönelebilecek olmasıydı. Olayların süratlenen akışı, Enver Paşa'nın Almanya'yı bir anlaşmaya bağlamak ve tarafların birbirlerini karşılıklı olarak savunmak yolundaki yükümlülüklerini zapturapt altına almak yönünde süratlenmesini de gerekli kılmıştı.

Gerçekten, 28 Haziran Saraybosna suikastı Jön Türk liderliğini son derece telaşa sevk etmiş, Talat Paşa ve arkadaşları, Sadrazam Sait Halim Paşa'nın çalışma odasında telgraf başında sabahlamışlardı. 28 Haziran'da devletin kasasında ise sadece 92.000 lira bulunmaktaydı. Kabine, ortaya çıkan durumun yarattığı hassasiyetleri kaale alarak, gerekli özen içinde bir hareket tarzı belirlemeye çalışmış ve o andan itibaren süratle müttefik aramaya koyulmuştur.[541]

Bu ortamda, İngiltere nezdinde bir kez daha yapılan girişimler hiçbir sonuç vermediği gibi, İngiltere'nin niyetlerini de açıklığa kavuşturur nitelikte olmuştur: İngiltere Osmanlılarla herhangi bir ittifak ilişkisine giremeyeceğini, herhangi bir konuda garanti de veremeyeceğini, zira bunun İngiltere'nin tarafsızlığına halel getireceğini söylemiştir.[542] Savaş Bakanı Kitche-

540. Cemal Paşa, *Hatıralar,* s. 137.

541. Jonathan S. McMurray, *Distant Ties: Germany, the Ottoman Empire, and the Construction of the Baghdad Railway*, s. 14

542. Kemal H. Karpat, "The Entry of the Ottoman Empire...", s. 714.

ner, Büyükelçi Ahmet Tevfik Paşa'ya çok açık konuşmuş, İtilaf üyelerinin Türkiye'yi kendi saflarında savaşa girmiş görmek istemediklerini söylemiştir.[543] Osmanlılar savaş ganimeti olarak paylaşılması gereken topraklardan ibaret görülmektedir. İngiltere'nin herhangi bir garanti veremeyecek durumda olmasının sebebi de budur.

Bir diğer İtilaf üyesi Fransa'nın yaklaşımı da daha farklı olmamıştır. Halbuki 15 Nisan 1914 günü Osmanlı hükümeti Maliye Nazırı Cavit Bey'in gayretleriyle Fransa'dan 35 milyon lira tutarında bir istikrazı gerçekleştirmeye muvaffak olmuş, böylece Balkan Harpleri nedeniyle ortaya çıkan gayrı muntazam borçların ödenmesi imkân dahiline girdiği gibi, Fransa da bu gelişmeden memnuniyet duymuş, Cemal Paşa'yı Paris'e davet etmişti. Cemal Paşa, Cumhurbaşkanı Poincaré ve Dışişleri Bakanı Viviani'nin St. Petersburg'da bulundukları sıraya rastgelen Paris ziyaretinde 13 Temmuz günü Dışişleri Siyasi Direktörü Margerie'yle görüşmüş, "Bizi *Entente*'a alınız ve aynı zamanda korkunç Rus tehdidine karşı koruyunuz; böylece, Merkez Güçleri tam olarak çevrilmiş olacaktır" ifadelerinde bulunmuş, Yunanistan'a karşı da destek istemişti.[544] Siyasi Direktörün, bu talebin Fransa'nın müttefiklerince, yani Çarlık Rusyası tarafından da kabul edilmesi gerektiği yollu cevabı, Cemal Paşa'nın Türkiye'nin Rusya'nın pençelerinden kaçamayacağı, Fransa'nın da hiçbir surette Türkiye'ye yardımcı olmayacağı kanaatine varmasına yol açmıştı.[545]

Cemal Paşa, vaki davete binaen gittiği bu ziyarette *Légion d'Honneur* nişanını almış, fakat Fransa'nın dostluğuna güvenini yitirmiş ve Almanya ve Kayzer'e karşı duyduğu hoşnutsuzluğu bir kenara bırakmak zamanının geldiğini kavramış olarak 18 Temmuz günü Paris'ten ayrılmıştı. Talat Paşa, Almanya'yla ittifakı kabul edip etmeyeceğini sorduğu zaman, Cemal Paşa "Türkiye'yi içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtaracak her türlü ittifakı desteklemeye hazır olduğunu" söyleyecekti.[546]

Ziya Şakir, Cemal Paşa'nın Paris'te neyle karşılaştığını ve oradan dönüşünü şu şekilde nakleder:

543. ibid.

544. Kemal H. Karpat, "The Entry of the Ottoman Empire...", s. 715.

545. ibid.

546. ibid.

Cemal Paşa, siyasi düşüncelerini izhar eder etmez, derin bir hayret içinde kaldı. Çünkü Fransızlar, Osmanlı hükümetiyle siyasi bir yakınlaşmaya katiyen yanaşmamışlardı. Hatta İtalya Harbi'nde kaybedilen Oniki Ada'ya muhtariyet verilmesine dair yaptığı teklifi de soğuk karşılamışlardı. Cemal Paşa İstanbul'a pek müteessir avdet etti ve uğradığı inkisar-ı hayali arkadaşlarına anlattığı zaman, bu teessür onlara da sirayet eyledi...

Hükümetin şeref ve haysiyetini korumak için bir müddet sabır ve sükûn göstermek istediler. Hiç kimse zorla dost edilemezdi; siyaset merkezlerinde kapı kapı gezilemezdi... İster istemez münasip fırsatlar beklenecek ve böyle bir şey zuhurunda derhal ondan istifade edilecekti...

İttihatçılar halkın endişesini haklı buluyor, vahameti inkâr etmiyorlardı. Ancak, zuhur etmesi kuvvetle muhtemel hadisata karşı halkı metanetle hazırlamayı düşünüyorlardı. "Büyük bir Harp muhakkaktır. Avrupa'nın iki devlet zümresi, mutlaka birbirleriyle çarpışacaktır. Bu müthiş müsademe esnasında bîtaraf kalmamıza memleketimizin coğrafî vaziyeti müsait değildir. Bilhassa harbin uzaması halinde er veya geç muharip zümrelerden bir taraf bizi şiddetle tazyik edecektir" diyorlardı.

Halkın yegâne silahı ise boş yere dedikodudan ibaretti... Tamamıyla hezeyandan ibaret olan rivayetler dalga dalga her tarafa yayılmaktaydı.[547]

Bu hissiyatına rağmen, Cemal Paşa İstanbul'daki Fransız kolonisinin memleketlerine dönen askerlik çağındaki gençlerini uğurlamaya gitmiş ve Fransa hakkında gayet samimi bir konuşma yapmıştı.[548]

Öte yandan, Almanya'yla ittifakın sadece zaten var olmamış diğer seçenekler tüketildikten sonra değil, bizatihi Almanya'nın Osmanlılara yaklaşımından kaynaklanan zorlukların da üstesinden gelinmek suretiyle sağlanabilmiş olduğu hatırda tutulmalıdır.

Liberal emperyalist anlatının galebe çalması yüzünden bugün neredeyse en sağlam bir veri olarak kabul edilir olmuş Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki siyasi hırsı, 1914'te de, öncesinde de o derece kararlılıkla sürdürülmüş, Almanya'yı yanıp tutuşturmuş bir arzu değildir. Örneğin, 1911'de Marschall von Bieberstein Boğazlar üzerindeki Rus emelleri-

547. Ziya Şakir (Soko) *Birinci Birinci Dünya Savaşı'na Nasıl Girdik?*, s. 94-95; 233.

548. Ahmet İzzet Paşa (Furgaç) *Feryadım*, s. 182.

ne Almanya'nın karşı çıkmasını istemişse de İstanbul'da da görev yapmış bir diplomat olan Dışişleri Bakanı Kiderlen-Waechter, Marschall'a Boğazların Almanya'yı hiç uğraştırmayacağını bildirmişti.[549] Türkiye'yi Rusya'ya karşı korumak, Almanya'nın üzerine düşen bir iş gibi görülmemekteydi. Osmanlıların ya diğer Batılı Güçlerin yardımı ya da kendi olanaklarıyla Rusya'ya karşı durabileceğini zanneden, yani tam bir ilgisizlik beyan eden Kiderlen, Marschall'a Rusya'nın Boğazlarla ilgili ihtiraslarına karşı koymaması talimatını vermişti.[550]

İlginçtir ki, Berlin'in Marschall'ın halefi Wangenheim'a verdiği talimat da Osmanlılarla ilgili konularda Rusya'yla sıkıntı çıkmasını engellemek ve anlaşma yolları aramak yönünde olmuştu. Hatta bu mecrada İstanbul'un Rusya'ya bırakılması seçeneği dahi dışlanmış değildi.[551] Dikkat çekici bir husus, Liman von Sanders Krizi sırasında müttefiklerini Türkiye'ye karşı daha sert tedbirler almak yolunda ikna etmeye çalışan Sazonov'un, 7 Aralık 1913 günü bir araya geldiği İngiliz Geçici Maslahatgüzarına üzerinde durulan ekonomik ve mali yaptırımların netice vermemesi halinde İtilaf'ın Akdeniz ve Karadeniz'deki Türk limanlarını işgal etme seçeneği üzerinde durması gerektiğini söylerken, bunun Almanya tarafından dostluk dışı bir davranış olarak görülmeyeceğini iddia edebilmiş olmasıdır.[552]

Şu halde, 1913 yılı sonunda, yani Avrupa ittifaklarının evriminin bu geç aşamasında, Osmanlıların limanlarının işgal edilmesinin Almanya tarafından düşmanca ya da dostluk dışı bir davranış olarak görülmeyeceği bizzat çarlığın Dışişleri Bakanı tarafından dile getirilebiliyorsa, Türk-Alman ittifakının hangi sağlam ve humuslu topraklar üzerinde yükselmiş olduğu epey bir sorgulanmak gerekir. Gerçekten, Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke daha Mart 1914'te Avusturyalı mevkidaşı Conrad von Hötzendorf'a şu gözlemlerini aktarıyordu:

> Türkiye'nin askeri açıdan yapabileceği hiçbir şey yoktur. Askeri heyetimizden gelen raporlarda herhangi bir ümit belirtisi de bulunmamaktadır. Türk ordusunun durumu anlatılabilir gibi değildir. Tür-

549. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery...*, s. 506.

550. ibid.

551. Frank G. Weber, a.g.e., s. 17.

552. David Stevenson, *Armaments and the Coming of War*, s. 345.

kiye hakkında eskiden "hasta adam" diye konuşulurken, artık "ölü adam" diye konuşmak doğru olur. Yaşama gücü kalmamış olan Türkiye, acısını dindirebilecek bir yol da bulamamaktadır. Askeri heyetimizin ölüm döşeğindeki bir hastanın başında bekleşen doktorlardan farkı yok.[553]

Netice itibarıyla, Almanya'da da Balkan Harplerinden yenilgiyle çıkmış Osmanlı ordusunun modern bir savaşı kaldıramayacağı düşünülmekte, bir ittifak halinde Almanya'nın kaynakları için sadece fazladan bir yük olacağına inanılmaktaydı.[554] Almanya'da büyük çoğunluk, Osmanlıların başta askeri ve ekonomik açıdan olmak üzere çok zor üstesinden gelinebilecek zafiyetler içinde olduğuna inanç getirmişti.

Moltke, Mayıs 1914'te de Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla bir ittifak ilişkisi içine girmesinin görünebilir gelecekte mümkün olmadığını söylemekteydi.[555] Bir ay kadar sonra Habsburgların Dışişleri Bakanı Berchtold, Osmanlıların İttifak'a alınmasını önerdiğinde, Jagow bu fikre hiç itibar etmemiş, Türkiye'nin bir müttefik rolüne asla yakışmayacağını, müttefiklerine hiçbir yarar vadedemeyeceği gibi, yüklerini de arttıracağını söylemişti.

Tüm bu hususlar bir kenara, 1914'te Osmanlı-Alman ikili ilişkileri dahi pek de iyi denebilecek bir durumda değildir. Osmanlı hükümeti, birtakım nüanslara sahip olmasına karşın imparatorluğun parçalanma vaktinin geldiği hususunda Almanya'nın diğer Büyük Güçlerden çok da farklı düşünmediğinin farkındaydı. Maliye Nazırı Cavit Bey, Haziran 1914'te Wangenheim'a Fransa'nın çok ihtiyaç duyulan krediyi sağlamak suretiyle Türkiye'yi feci bir duruma düşmekten kurtardığını, tüm ümitlerin bağlandığı Almanya'nın ise Türkiye'yi tam bir düşkırıklığına uğrattığını söylemişti.[556]

Avusturya'nın Sırbistan'a ültimatom verdiği 23 Temmuz tarihinde, yani en kritik eşik menfi yönde aşılmış, Birinci Dünya Savaşı'nın kopmasına on gün kalmışken, Sadrazam Sait Halim Paşa Üçlü İttifak'a dahil olmak için resmen girişimde bulunduğunda,

553. Jonathan S. Mc Murray, *Distant Ties...*, s. 112.

554. A.L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları: 1908-1923*, s. 109.

555. Ulrich Trumpener, "Liman von Sanders and the German-Ottoman Alliance", s. 181.

556. H.S.W. Corrigan, a.g.m., s. 145-147. Diğer taraftan, daha yukarıda da işaret edildiği üzere, Fransa verdiği kredi sayesinde Osmanlı topraklarında demiryolu inşası için önemli imtiyazlar elde etmişti.

bu talep Almanya'da çok soğuk karşılanmıştı. Alman kabinesinin büyük çoğunluğu Osmanlılarla bir ittifak tesisine taraftar değildi. Wangenheim de İstanbul'dan görüşünü bildirmiş, bir müttefik olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun "hiçbir işe yaramayacağını" söylemişti.[557] Corrigan, Almanya'daki önemli kesimlerin çoğunlukla Osmanlılarla müttefiklik ilişkisine girmekte gösterdiği isteksizliğin, ancak Avrupa'nın hasta adamının cenazesinin hazırlanmakta olması, Almanya'nın da bu paylaşımda yer almak istemesiyle anlaşılabileceğini söyler.[558] Yani, Almanya da yakın zamana kadar Osmanlıların çöküşünün aniden gerçekleşmesi halinde bundan yarar sağlayamayacağını hesap ederken, Avrupa'nın savaşa sürüklendiği bir ortamda diğer Büyük Güçler gibi düşünüyor, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması durumunda "haklarını" korumaya kararlı olduğunun işaretlerini veriyor, sadrazamın talebini geri çeviriyordu.

Jagow, Asya'daki Türkiye'nin "ikinci bir Fas olmayacağını" söylerken[559] tam da bunu kastetmekteydi. Yani, Fas'ın Fransa'ya geçişini seyretmek zorunda kalan Almanya, bu sefer aynı şeyi yapmayacaktı. Jagow, Ocak 1913'te de Roma'daki İngiliz Büyükelçisi Rodd'a Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'da dahi tutunabileceğini zannetmediğini söylemiş, Wangenheim'den de Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu geldiğinde bundan en asgari şekilde zarar görmelerinin yolunun İngiltere'nin Mısır'da kurduğu rejimin bir benzerini Osmanlılar üzerinde kurmak olup olmayacağını soruşturmuştu.[560]

ABD Büyükelçisi Morgenthau dahil, liberal emperyalist anlatının başlıca müelliflerinin Osmanlılarla Almanya arasındaki 2 Ağustos tarihli İttifak Anlaşması'nı perde gerisinde imal ettiğini ileri sürdükleri Wangenheim ise, Almanya'nın Osmanlılar üzerinde bir nevi dominyon kurması gerektiğine de inanmıyor, İstanbul'un ister istemez Rusya'nın eline geçeceğini, bunun tarihin akışının bir gereği olduğunu ve önlenemeyeceğini, aslında Rusya'nın İstanbul'u ele geçirmeyebileceği gibi bir ihtimal üzerinde dahi durulmaması gerektiğini düşünüyor; kaldı ki, bu sonu-

557. H.S.W. Corrigan, a.g.m., s. 151.

558. a.g.m., s. 146.

559. Robert J. Kerner, "Russia, the Straits, and Constantinople, 1914-15", s. 401. Burada Jagow Agadir Krizi'ne atıf yapmaktadır. Temmuz 1911'de Fas üzerindeki Fransız nüfuzu kesinleştirilmiş, Almanya bunun karşılığında bir şey alamazken, Fransa bir yıl sonra Fas'ta tam bir protektora tesis etmişti.

560. H.S.W. Corrigan, a.g.m., s. 146.

cun illa ki de Almanya için tehdit yaratmayabileceğini, Almanya Anadolu'da ayağını yere sağlam bastıktan sonra İstanbul'un Çarlık Rusyası'nın eline geçmesinden pek de zararlı çıkmayacağını iddia ediyor, hatta hedeflerinin Osmanlı topraklarını Rusya'yla aralarında nüfuz sahalarına bölmek olması gerektiğini ileri sürüyordu.[561] Bunun için de Jön Türkler'le anlaşmaya çalışmak yerine Ermenilere yönelinmesi gerektiğini vurguluyor, Ermenilerin bir Alman protektorasını kabul etmeye hazır oldukları yönündeki kanaatini dile getiriyordu.

Öte yandan, Jagow 28 Temmuz 1913 günü İstanbul'a gönderdiği telgrafta, Almanya güçlü bir şekilde etkisini öne sürebilecek hale gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi sıkıntı ve buhranlardan uzak tutulması, başka hiçbir Güç'e Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmelere müdahil olmak bahanesinin verilmemesi gerektiği yolunda genel bir talimat vermişti.[562] Yani, Almanya da Osmanlıların mirasının paylaşımının kendisinin hazır olmadığı erken bir safhada başlamasını engellemek istiyordu. Bu yaklaşım, çarlığın yaklaşımını andırmaz değildir. Almanya da, Rusya da Osmanlıların kaderinin kendiliğinden değil, kendi kontrolleri altında meydana çıkması gerektiğine inanmaktaydı.

Nitekim Sazonov Osmanlı İmparatorluğu'nu bir kenarda tutacak ve savaşa karışmasını engelleyecek bir düzenleme yönünde çalışan Giers'e o kadar da telaşa kapılmaması gerektiği mealinde bir telgraf çekmiş, "Türkiye'nin doğrudan bize karşı bir eylemde bulunması ihtimali tarafımızda endişeye yol açmamaktadır" demişti.[563] Albertini, Rusya'nın bu kayıtsızlığını Türkiye'nin savaşa gireceğine ihtimal vermemesine bağlamakta, Rusya'nın savaşın sonunda İstanbul ve Boğazlar sorununun nasıl olsa kendi lehine halledileceğine inandığına işaret etmektedir.[564]

Diğer taraftan, Nisan 1914'te Almanya'yla Osmanlıların birbirlerinden epey uzağa düştüklerine işaret eden gelişmeler yaşanmış, Osmanlıların içinde bulunduğu siyasi yalnızlık hissi ağırlaşmaya başlamıştı. Bu soğumanın sebebi, Yunanistan'la Adalar üzerindeki çekişme de devam etmekteyken, Kayzer Wilhelm'in Yunan yanlılığında epey ileri gitmesi olmuştur. Tatilini Korfu'da

561. Frank G. Weber, a.g.e., s. 19-20.

562. a.g.e., s. 24, dipnot 28.

563. H.S.W. Corrigan, a.g.m., s. 152, dipnot 45.

564. Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, Cilt III, s. 620.

geçiren Kayzer, buraya davet ettiği Wangenheim'ı Şansölye Bethmann-Hollweg'in önünde azarlayarak, "Yunanlara karşı fazla Türk yanlısı" olmakla itham etmiş, Wangenheim de İstanbul'a son derece bozuk bir moralle dönmüştü.[565] Kızkardeşi Yunan Kraliçesi olan Kayzer'in Yunan kraliyet ailesiyle akrabalık ilişkilerinin izin verebileceği, bir yere kadar makul görülebilecek sınırın çok ötesine geçen Yunan yanlılığı, Osmanlılarda epey bir kaygıya yol açmıştır. Üstelik Balkan Harpleri sırasında İtilaf Devletleri'nin kesinkes karşı tarafta durduğu, Almanya'dan da kaydadeğer bir destek gelmemiş olduğu hatırlardadır. Osmanlıların bir de Alman kamuoyunun Türk yanlısı değil de Yunan yanlısı, daha doğrusu eski-Yunanistan'a duyulan hayranlığın bir sonucu olarak *philhellene* bir politikadan yana çıkacağını da hesaba katmaları gerekirdi. Ege'de işgal altındaki adaların geri alınmasında güçlü desteği sağlanamayan Almanya'ya Osmanlıların varoluş mücadelesinde ne kadar güvenilebilecekti?

Doğrusu, 1914 baharında meselelerin içinde olan hiç kimse Almanya'yla Osmanlı İmparatorluğu arasında iki ay geçmeden bir ittifak anlaşması imzalanacağını kestiremezdi. İttihat ve Terakki hükümeti, Wangenheim'ın önerilerini dinleyerek, Yunanistan'la gerginliğin daha fazla arttırılmaması için 29 Mayıs'ta İstanbul'un fetih yıldönümünü abartısız kutlamalarla geçiştirmiş; Makedonya'da Yunanların geride kalan Türklere yaptıkları zulümle ilgili haberlerin basında yer almasını da engellemişti. Buna karşılık, İstanbullu Rumlar haziran başında Kral Konstantin'in doğum gününü gürültülü nümayişlerle kutlamışlar, büyükelçiliğin önünden geçerken Almanya'yı selamlamışlardı.

17 Haziran günü Alman Dışişleri'nde dağıtılan bir iç servis notu zaten aşikâr ve aleni hale geleni doğrulamaktaydı: Yunanistan'la Türkiye arasında savaş kopması halinde çatışmanın yerel boyutlarda kalması yönünde "diğer Güç'lerle" birlikte çalışılacaktı.[566] Bu da aynen Grey'in kullandığı formülasyondur. Söz konusu notun gönderme yaptığı "diğer Güçler," esasen Ege Adaları'nın Yunan işgali altında olmasına ses çıkarmamaktadır. Nitekim notta Almanya'nın Osmanlılara diplomatik düzeyde dahi arka çıkabileceklerine dair hiçbir işarete de rastlanmaz.

1914 yaz aylarında da Osmanlıları Üçlü İttifak safına çekmek için ne aktif bir diplomasiden ne bir fırsat arayışından ne de bu

565. Frank G. Weber, a.g.e., s. 52.

566. a.g.e., s. 57.

yönde bir emrivaki yaratmanın hazırlığından bahsedilebilir. Tıpkı İtilaf cephesi için geçerli olduğu üzere, İttifak cephesinde de Osmanlıların olası bir müttefik olarak kaybından herhangi bir endişe duyulduğu yönünde bir emareye rastlanılmaz. 1914'te de Osmanlı İmparatorluğu, *Bündnisfaehigkeit* olarak tabir edilen yetiden yoksun addediliyor, yani coğrafi, askeri, sınai ve nüfus yapısı gibi niteliklerin yanı sıra, sahip olunduğu düşünülen kapasite ve potansiyeller temelinde de olası bir müttefikin cazibesi içinde algılanmıyordu. İmparatorluk, mütecanis, halkı ve unsurları bir arada hareket etme kapasitesini haiz bir birim olarak değil, dağılma ve nihai çöküşün eşiğinde görülüyordu. Son Osmanlılar da ataları gibi tamamen aleyhlerine işleyen ve ülkenin kıymetlerini görmek yerine zafiyetlerinin ön plana çıkartılmasına yol açan önyargı kümelerinin tahakkümüyle mücadele etmek zorundaydılar.

Almanya'yla ilişkiler bu minvalde devam etmekteyken, Habsburg Veliaht Prensi Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da katledilmesinden hemen sonra Osmanlıların stratejik değer taşıdığı savını öne sürmeye başlayan Alman Askeri Heyeti Başkanı General Liman von Sanders olmuştur. Liman, Berlin'in epeydir geçiştirdiği altı ilave istihkâm subayı talebini bu yeni gelişme muvacehesinde tekrar gündeme getirmiş, uzak görüşlülükle Boğazlardaki askeri yapıların tahkiminin acil bir hal aldığı yönünde uyarılarda bulunmaya başlamış, Boğazların son derece savunmasız olduğunu vurgulamıştır. Aynı günlerde, görüş alışverişi için Berlin'e çağrılan Wangenheim ise Kayzer'in Askeri Kabine Şefi'ne Liman von Sanders'in talep ettiği istihkâm subaylarının gönderilmesine gerek olmadığını, bunun yok yere Rusya'nın dikkatini çekeceğini söylemiştir. Keyfiyet üst düzeyde ele alınmış, neticede Boğazların tahkiminin teknik bir gereklilik olduğu kabul edilmekle birlikte, herhalde Liman von Sanders'in atanması sırasında yaşanan krizi ve çarlığın bu meseleyi nasıl tırmandırmış olduğunu hatırda tutan Almanya, Rusya'da herhangi bir kuşkuya yol açmamak için istihkâm subaylarını göndermemeye karar vermiştir.[567]

Osmanlı hükümeti, altı istihkâm subayının dahi ülkeye sevk edilmemesini büyük bir hayal kırıklığı kadar kızgınlıkla da karşılamıştır. Liman von Sanders de kendi hükümetinin durumun aciliyetini kavrayamamış olması karşısında tepkilidir. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında gerekli tahkimat daha uzun süre yapılma-

567. Frank G. Weber, a.g.e., s. 61.

yacaktır. Hatta aşağı yukarı üç ay sonra *Yavuz*'un liderliğindeki Osmanlı filosunun 29 Ekim gecesi Karadeniz'deki Rus askeri tesislerini bombalamasının ardında yatan nedenlerden biri de bu hayati eksikliğin devam etmiş olmasıdır.

Berlin'deki Habsburg Büyükelçisi Szögény, temmuz ortasında, tam da Sait Halim Paşa'nın girişimine denk gelen bir gün Jagow'u ziyaretle, Osmanlıların Üçlü İttifak safına çekilmesinin doğru olup olmayacağını sorduğunda, Jagow'un cevabı bir kez daha olumsuz olur. Osmanlılar, edilgen bir faktör olarak görülmektedir. Jagow, çarlığın Doğu Anadolu'ya saldırıda bulunması ihtimali karşısında Türkiye'ye bir garanti verilmesinin doğru olmayacağını özellikle vurgulamıştır.[568] Jagow, Avusturya'nın Osmanlıların Üçlü İttifak'a alınması yolunda Berlin'de yaptığı girişimlere menfi cevap verildiğini Viyana ve İstanbul'daki büyükelçilerine 14 Temmuz günü gönderilen telgraflarla bildirmiştir.[569] Jagow'un bu tutumundan çıkarsanması gereken bir diğer sonuç da, Almanya'nın Rusya'yla o tarihte dahi tek taraflı bir anlaşmaya varmak ümidini muhafaza ettiği ve bu ihtimalin önünü kapatmak istemediğidir.

Wangenheim ise, Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasından sadece on gün önce, sırasıyla 18 ve 21 Temmuz tarihlerinde Jagow'a gönderdiği telgraflarda Osmanlı İmparatorluğu'nun bir ittifakın sorumluluklarını üstlenebilecek durumda olmadığını, hiçbir işe yaramayıp sadece sıkıntıya yol açacağını, Avusturyalıların Osmanlıların Üçlü İttifak'a alınması yönündeki girişimlerinin sadece Balkanlar'daki profillerini yükseltmek amacını taşıdığını ileri sürmüştür.

Almanya, 1914'ten önce de tam olarak güvenilebilir olmamıştır. Bilhassa, İngiltere'yle varmak istediği genel anlayışa ulaşılmasına hizmet edecekse Osmanlıları bu uğurda feda etmekten çekinmemiş olacağı da yeterince açıktır.[570] Albertini, Almanya'nın Temmuz sonunda dahi Türkiye'yle ittifak kurmaya yanaşmamış olmasını inanılmaz bulur.[571] Nitekim savaş sonrası dönemde açılan arşivlerdeki diplomatik muhaberat, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla yakın ilişkilerini terk etmeye çok yaklaşmış ol-

568. a.g.e., s. 62.

569. H.S.W. Corrigan, a.g.m., s. 151.

570. Helmut Mejcher, "Oil and British Policy Towards Mesopotamia, 1914-1918", s. 377.

571. Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, CIlt III, s. 608; 612.

duğunu göstermiştir.[572] Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi safına çekmek için yıllardır özenle kurmuş olduğu herhangi bir düzenek olmadığı açıktır. Liberal emperyalist anlatı, bir de bu cenahtan boşluğa düşer.

Zafiyetleri olmasına karşılık, askeri yardımla işe yarar olmanın da ilerisinde performans ortaya koyacak orduları yakında cephelere sürecek olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir müttefik olarak her iki tarafça da istenmemesi, Büyük Güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında yer tutmak istediklerinden başkaca bir şey ortaya koymaz. Bu noktada, mesela Churchill çok samimidir. Daha Ağustos 1914'ün ilk günlerinden itibaren Yunanistan'ın yardımıyla Boğazları ele geçirme fikrinin kendisini büyülediğini, bundan da hiçbir zaman vazgeçmemiş olduğunu açıkça yazmıştır.[573]

* * *

Sait Halim Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa giriş nedenlerini aşağıdaki şekilde izah etmiştir:

> Malûm olduğu üzere Avrupa genel dengesinin iki ittifak grubu şeklinde ortaya çıktığı günden beri Fransa ile İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı mevcut olan dostane siyasetlerinden ayrılmak zorunda kaldılar. *Entente Cordiale* ile Fransa'ya yaklaşan İngiltere doğuda asırlardan beri sürdürdüğü siyasetini terk etmiş ve gerek İran'da gerek Yakındoğu'da Fransa'nın aracılığıyla Rusya ile uzlaşmıştı. Bu meseleyi daha açık bir şekilde ortaya çıkaracak birçok kanıt arasında ancak bir iki tanesini zikrediyoruz ki, onlar da İngiltere'nin bizim hakkımızdaki siyasetinin değişimini gayet açık bir surette gösterir. Balkan Savaşı'nın başlangıcında Balkanlar'da statükonun değişmeyeceği ilan edildiği halde, bizim mağlubiyetimizin ardından hemen bu prensibin aleyhimize değiştirilmesi ve Londra Konferansı kararlarının uygunsuz bulunması, [burada Osmanlı hükümetinin Londra Konferansı'nda ileri sürdüğü ve Büyük Devletler tarafından kabul görmeyen şartlar kastedilmektedir] keza Vilâyat-ı Sitte ıslahatı meselesinde İngiltere'den talep ettiğimiz memurların gönderilmemesi, Rusya'nın Üçlü İtilaf Devletleri arasındaki nüfuzunun önem derecesini ispata yeterlidir. Fransa ise Rusya'nın çıkarlarını ihlal edecek hiç-

572. Frank G. Weber, a.g.e., s. 10.

573. Winston Churchill, *The World Crisis*, Cilt I, s. 485-495.

bir harekette bulunamazdı ve bulunamıyordu. En güçlü ve muazzam devletlerin ittifaksız yaşamadıkları bir devirde Osmanlı Devleti'nin yalnız kalması kendisini kesinlikle gayet tehlikeli bir konumda bulunduruyor ve Rusya'nın sürekli saldırılarına karşı memleketimiz kendini savunmadan aciz kalıyordu. Bundan dolayı bu iki gruptan birini seçip onunla hayatî menfaatlerini savunmak ve korumak Osmanlı Devleti için kesin bir mecburiyetti. Rusya'nın dahil bulunduğu gruba girmek bizim için imkânsızdı. Hatta o arzuyu göstersek bile onlar tarafından kabul edilemezdi.[574]

Jön Türkler'in en öne çıkan ideoloğu Hüseyin Cahit Yalçın da bu harbe iştirak için gösterilen şevk ve isteğin, ancak memleket aleyhindeki hücumlar göz önünde tutularak anlaşılabileceğini söyler.[575]

Osmanlıların karşı karşıya bırakıldığı büyük meseleyi zamanında samimiyetle anlatabilmiş olan tanınmış Rus stratejist Klado, Karadeniz Hadisesi'nden çok kısa süre sonra şu hususları öne çıkartmaktaydı:

Türkiye'nin çıkmaz bir yola girdiğini inkâra lüzum yoktur. Türkleri, kendi siyasi tutumlarından ve askeri hazırlıklarından dolayı sorumlu tutmayacağız ve kınamayacağız. Bu esasen bizim düşmanlarımızdan beklediğimiz olağan bir durumdur. Ancak, şurası da bir gerçektir ki, Almanların bu savaşta yenik düşecekleri kuvvetle muhtemel olmasına rağmen, Türkler için Almanya'dan başka el uzatacak kimse yoktur. Türklerin Avrupa'da kalması ve bilhassa Boğazlara sahip olması, yalnız Türkiye'yi kendi sömürgesi haline getiren Almanların işine yarar. Türkler de pek iyi anlamışlardır ki, Avrupa'daki topraklarını ve Boğazları muhafaza için biricik ümit, Almanya'nın sömürgesi olmayı kabul etmektir. Ama bir kere de kendimizi Türklerin yerine koyarsak, o zaman bu büyük Dünya Savaşı'nda kesin bir tarafsızlık içine girmekle Türklerin kendi topraklarının bütünlük ve dokunulmazlığının sağlanacağına inanamayacaklarını anlarız.[576]

574. Sait Halim Paşa'nın Beşinci Şube'ye yazılı olarak verdiği 17 Kasım 1918 tarihli ifade. Aktaran, Önder Kocatürk, a.g.e., s. 413.

575. Hüseyin Cahit Yalçın, *Talat Paşa*, s. 44.

576. 14 Kasım 1914 tarihli yarı resmi Rus Bahriye mecmuasının resmi olmayan bölümünde Nikolai Klado tarafından yazılmış "Dünya Savaşı Olayları" başlıklı makale s. 258; aktaran E.E. Adamov, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Avrupa Hükümetleri ve Türkiye", Çev. Kurmay Yarbay Hüseyin Rahmi, *Belgelerle Türk Tarihi* dergisi, Sayı 38, Mart 2000, s. 23-24.

Klado'nun ifadeleri Osmanlıların açmazlarını açıklıkla ortaya koymuştur. Almanya'nın "sömürgesi" haline dönüşmek iddiası ise, Rus devlet adamlarının hep aklında olmuş, güç dengelerini haiz olmayan her ilişkide güçsüz tarafın muhakkak surette diğerinin boyunduruğu altına gireceği şeklindeki ana varsayımı yansıtıyor olmaktan ibarettir.

Tanin Başyazarı Birgen ise Almanya'yla ittifakın nedenini hatıratında aşağıdaki şekilde izah etmiştir:

> İttihat ve Terakki, belki de sırf hissiyat ve efkâr-ı umumiye'deki temayüle tabi olarak, gene de Almanya'yla ittifak yoluna gitmeyi istemeyecekti. Ancak, Panslavistlerin en kızgın bir devirlerinde çarlığın Türkiye'ye son hücumları hazırlamakta olduğunu ve İngiltere'nin de artık bunlara karşı muhalefet edemeyeceğini anladığı zaman, ister istemez bu yola gitti. Türkiye, eğer yalnız kalmamak mecburiyetinde idiyse eğer, "hahi selâmet derkenarest" (selâmet kenarda durmaktır) sözünün Türkiye için bir kıymeti kalmamış bulunuyordu ise onun yapacağı şey, Rusya'nın da dahil olduğu blok haricinde bir dostluk ve istinatgâh aramak idi. O da yalnız Almanya'ydı.[577]

Berlin'deki askeri ataşelik görevini bırakıp, Trablusgarp'taki savunmayı örgütlemeye koşan Enver'in gözünde Almanya da diğer açgözlü ve her şeye tamah eden Avrupalılardan farklı değildi. Trablusgarp Harbi'nde Osmanlılara hiçbir şekilde arka da çıkmamıştı. Sarıkamış'ta da görev almış olan Alman Askeri Heyeti'nden Guse, Komutanı Enver Paşa'da pek bir Alman yanlılığı görmemişti:

> Almanya'ya yönelik samimi ve güvenilir dostluğu hissi olmaktan ziyade, iki ülkenin menfaatlerinin birleştiğini görmesinin ve Almanların becerisine duyduğu güvenin bir tezahürüydü. Kendisine kalsa hiçbir yabancı Güç'le birlikte çalışmazdı. Fakat, Türkiye'nin desteğe ihtiyacı olduğunu biliyordu... Şimdi savaşta hayatını vermiştir. En fazla güvenilebilecek bir silah arkadaşı olan Enver'in hatırasına saygı duyuyorum. Kaderin insanı yanına yaklaştırarak bir hediye gibi sunabileceği en önemli şahsiyetlerden biriydi.[578]

Nihayet, Osmanlılar bağlamında geçerli olsun olmasın, "Alman

577. Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On sene...*, s. 184-185.

578. Charles D. Haley, a.g.m., s. 45.

yanlılığı"nın o tarihte garipsenecek bir şey olmadığı da belirtilmelidir. Danimarka, İsveç, Hollanda ve İsviçre de kendi gerekçeleri tahtında Almanya'ya daha yakın duruyorlardı.[579] Her birinin ayrı nedenleri vardı. İlgi çekici olan, Çarlık Rusyası'nın tehdidini kuzey Boğazları yoluyla hisseden İsveç ve Danimarka'nın da bu tarihte Almanya'dan yana durmalarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'yla ittifak halinde Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmasını, başta Enver Paşa olmak üzere İttihat ve Terakki'nin ihtiraslarına ve yanlış hesaplarına bağlayanlar, tarihin her şeyi önüne katıp sürükleyen soğuk dinamiklerinden, Osmanlıların kendilerini içinde buldukları objektif siyasi durum ve şartlardan hiç bahsetmemekte, realpolitik parametreler yokmuş gibi boşlukta fikir yürütmektedirler.

Geçerli dinamiklerin ve zorlamaların farkında olmak, muhteris olmak değildir. O her şeyi belirleyecek an, bir daha hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı, bir daha eskiye geri dönülemeyeceğinin kendini belli ettiği mukadderat anı, diğer büyük Avrupa devletleri gibi Türkiye için de Ağustos 1914'te gelip çatmıştı. Osmanlıların da diğer tüm muharip taraflar için geçerli olduğu gibi, dikkat kaybına uğramaksızın yaşamsal öncelikleri doğru saptayacak; bunlara odaklanacak ve hadiselerle birlikte sağa sola sürüklenip gitmeyecek bir liderliğe ihtiyacı vardı. Enver ve Talat Paşalar, Osmanlılar için bu işlevi yerine getirmiş, yalpalama halinden çıkmak için gerekli olan irade ve kararlılık ülkeye zerk edilmiştir. Her yönden gelebilecek baskılara açık, müteredditruh halleriyle Ağustos 1914'ün içinden çıkılamaz, kırılgan ve geçişken zihinsel hallerin doğuracağı hareket tarzları, ancak korkunun yönetimde olduğunu aşikâr hale getirerek güç kaybına yol açardı. Enver Paşa ve temel Jön Türk liderliğinin seçim ve eylemlerinin dayandığı düşünsel altyapı ve bunlara yön veren ana varsayımlar, Ağustos 1914'ün tevil edilemez gerçeklikleriyle örtüşüyordu. Savaş, bu demekti ve bu dünyanın içine düştüğü en olağanüstü halde dahi her zaman kesinlik aramaya, her şeyden emin olunmaya çalışılamazdı.

Osmanlı İmparatorluğu bu kurtlar sofrasındaki yaşamını çok uzun yıllar hiçbir müttefike sahip olmaksızın, Ahmet İzzet Paşa'nın deyimiyle "sönük bir yalnızlık" içinde sürdürmüş, Avrupa'da yalnız kalmanın hangi korkunç sonuçlara yol açabileceği Balkan Harpleri sonrasında iyice ortaya çıkmıştı:

579. Paul W. Schroeder, "World War I As Galloping Gertie: A Reply to Joachim Remak...", s. 336.

> Öteden beri devletin geleceğine ait düşüncelerimde, bizim birkaç asırdan beri duraklama ve gerilememize karşılık, medenî milletlerin ilerleme yolunda aldıkları mesafeleri göz önüne getirdikçe ve hayat yarışında onlarla aynı hizaya erişmek için atacağımız himmet ve gayret adımlarının ne kadar ağır ve güç olduğunu düşündükçe, bu zor işin gerçekleşmesinin ancak onların bazı olağanüstü sebeplerle yerinde sayma ve gerilemelerine bağlı olduğunu hayal edip düşünürdüm.[580]

1914 Temmuz ayında hayatın akışı buna artık zaman tanımıyordu...

Osmanlı hükümetinin içindeki stratejik düşünce ve gelişmelerin süratli evrimi karşısında tutarlı hareket tarzını idame ettirme yetisine sahip unsurları Alman yanlısı olmakla suçlamak, son derece karmaşık gelişmeleri hiç de gerekli olmayan bir basitliğe indirgemekte; Türkiye'nin mukadderat anının kavranılmasını sekteye uğratmakta, bu yetmezmiş gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya bulunduğu emperyalist saldırının üstünü örtmektedir. Kurat'ın da dile getirdiği üzere, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlılara "maddi garantiler" vermemesi Osmanlıların tek ümidinin Almanya olarak belirmesine yol açmış ise, sayısız tereddüt ve duraksamalar arasından geçerek bunu sağlamış olan Enver Paşa ve Jön Türk liderliğinin Osmanlıları Almanya yanında savaşa sokmuş olmakla suçlanmaları da ayakta durabilecek değildir.

* * *

Osmanlı Devleti tarafsızlığını ilan ettiği gün, iki kötü haber almıştı: İngiltere'nin *Sultan Osman* ve *Reşadiye*'ye el koyması, aynı zamanda Karadeniz'de Rusların İstanbul'a muhtemel saldırısına en büyük caydırıcı gücün ortadan kalkması anlamına geliyor, Osmanlıların Ege'de kaybettiği adaları geri alabilme ümidi de yok oluyordu. Üstelik aynı gün ulaşan haberler, Yunanistan'ın *Averof* zırhlısıyla var olan deniz gücü üstünlüğünü, ABD'nden *Idaho* (*Kilkis*) ve *Mississippi* (*Limnos*) zırhlılarını da alarak daha da arttırdığını gösteriyordu. Böylece, Osmanlılar Yunanistan'ın deniz gücü üstünlüğü karşısında Çanakkale Boğazı'na hapsolmuş bir hale düşmüştü.[581] Bu gelişmeler de Osmanlı diplomasisine sürat katacaktır.

580. Ahmet İzzet Paşa (Furgaç), *Feryadım*, s. 181.

581. Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, a.g.e., s. 73.

18 Temmuz günü Talat, Enver ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey, Merkez Güçleriyle ittifak konusunu Sadrazam Sait Halim Paşa'yla gizlice ele almışlardır. Bu görüşmeyi takiben, Sait Halim Paşa 22 Temmuz günü Pallavicini, Harbiye Nazırı ve Başkomutan Enver Paşa da aynı gün Wangenheim nezdinde sırasıyla Avusturya-Macaristan ve Almanya'yla ittifak önerilerini büyükelçilere bildirmişlerdir. Bu girişimlerden bir gün sonra, aynı zamanda Avusturya-Macaristan ültimatomunun Sırbistan'a verildiği gün olan 23 Temmuz'da Sait Halim Paşa Wangenheim'a da ittifaka üye olmak istediklerini bildirmiştir.

Jagow, İttifak teklifinin Wangenheim'a bildirilmesinden sadece bir hafta önce, ne zamandır sürdürdüğü genel yaklaşımını aksettiren şu hususları vurgulamıştı:

> Türkiye daha birkaç yıl süreyle, zayıf askeri durumu itibarıyla bir müttefik olarak işe yaramaz ve ancak bir baş ağrısı teşkil edebilir. Rusya'yla cephelerde başa çıkabilecek durumda da olmayacaktır... İster istemez bizden taleplerde bulunmaya kalkışacaktır. Türkiye'ye, örneğin Ermenistan'a yönelik bir Rus saldırısına karşı kesin bir koruma da şüphesiz vermemeliyiz.[582]

Wangenheim, Enver Paşa'nın teklifini derhal reddetmiş, gerekçe olarak da Osmanlı ordusunun harap halini öne sürmüştü. Wangenheim'a göre Türkiye'yle Bulgaristan bir blok oluşturacak dahi olsa ittifak yine de Almanya'ya çok pahalıya patlayacaktı.[583] Wangenheim da Berlin'e Jagow'un yaklaşımını doğrulayan yönde görüş bildirmişti. Kayzer dahi, bu sıralarda Wangenheim'a hak veriyordu. Fakat Avusturyalılar gibi o da Türkiye'nin geri çevrilmesi halinde Fransa ve Rusya'nın tarafına geçip Avusturya'yı bir şekilde tehdit etmesinden çekinmekteydi.[584]

Enver Paşa, Wangenheim'ın ittifak konusunda gösterdiği bu kesin dilli isteksizlik karşısında, Osmanlıların istemeye istemeye İtilaf Bloku'yla işbirliği aramak zorunda kalacaklarını söyler.[585] Ancak, Enver Paşa bu uyarıda bulunmuş olsa da, İngiltere ve

582. Martin Sicker, *The Islamic World in Decline: From the Treaty of Karlowitz to the Disintegration of the Ottoman Empire*, s. 205.

583. Jonathan S. McMurray, *Distant Ties...*, s. 113.

584. ibid.

585. Allan Cunningham, "The Wrong Horse: A Study of Anglo-Turkish Relations...", s. 70.

Fransa'nın Rusya karşısında Türkiye'nin istediği garantileri vermeyeceklerini bilmekte, ancak elini de artık ne kadar olabilecekse o kadar güçlendirmek istemektedir.[586] Zaten, Enver Paşa'nın Wangenheim'a götürdüğü teklif, İngiltere nezdindeki girişimlerin yanı sıra, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Paris'te yaptığı tekliften de sonuç alınamamasının sonrasına rastlamaktadır. Osmanlı hükümeti, diğer girişimler olumsuz sonuçlandıktan sonra İttifak'a teklif götürmüştür.

Temmuz Krizi koptuğunda Pallavicini de Wangenheim'la aynı yaklaşımı benimsemişti. O da Osmanlı İmparatorluğu'nun Üçlü İttifak'a alınmasının hiç gerekli olmadığını düşünüyordu. Osmanlılar, Doğu'da Rusya'ya karşı durabilecek durumda olmadıkları gibi, Balkanlar'da da pek bir şey yapamazlardı. İzlenebilecek en iyi yol, Osmanlıların İtilaf tarafına geçmesini engellemek, bu arada Bulgaristan'la kapışmamasını sağlamaktı. Habsburgların Dışişleri Bakanı Berchtold da Osmanlıların ittifak önerisini büyük duraksamalarla karşılamıştı.[587]

Fakat sonunda bir kıpırdanmanın işaretleri görülür ve Almanya Boğazların kapatılması yoluyla çarlığın müttefikleriyle ilişkisinin ve ikmal yollarının kesilmiş olacağı fikrini cazip bulmaya başlar. Avusturya da "her kafa eninde sonunda bir fazla asker daha demektir" anlayışıyla hareket etmeye başlamış, Berlin nezdindeki baskılarını arttırmıştır. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ı ezebilmek için ordusunun tümüne ihtiyacı olmasına karşın, Almanya önce Rus tehdidinin ortadan kaldırılması, Sırbistan'a sıranın sonra gelmesi gerektiğini düşünmektedir. 31 Temmuz günü Kayzer'in İmparator Franz Joseph'e çektiği telgrafta bu husus açıkça dile getirilmiş, Avusturya'nın esas gücünü Rusya'ya karşı yoğunlaştırması, aynı anda Sırbistan'a yüklenmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Almanya, büyük strateji çerçevesinde haksız da değildi[588] ve bir denge noktasına gelinebilecekse, bu yüzden de Osmanlı İmparatorluğu'nun devreye girmesine ihtiyaç olacaktı.

Kayzer Enver Paşa'nın girişiminden iki gün sonra, 24 Temmuz günü Jagow'un muhalefetini ve Dışişleri'nin aksi yöndeki görüşlerini bir kenara iterek, Osmanlı İmparatorluğu'yla ittifakın tesisi üzerinde çalışılmaya başlanması talimatını vermiştir. Üstelik

586. Frank G. Weber, a.g.e., s. 63.

587. F.R. Bridge, "The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, 1900-1918", s. 34.

588. David Fromkin, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, s. 273.

bu çok geç tarihte dahi Alman Kara Kuvvetleri Komutanlığı da Türkiye'yle bir ittifak yönündeki muhalefetini devam ettirmiştir. Sadece Deniz Kuvvetleri'nin ittifak hususunda göreceli olarak daha olumlu bir yaklaşımından bahsedilebilecek olduğu gibi, Enver Paşa'nın da yakın dostu olan Alman Deniz Ataşesi Humann'ın bu yöndeki gayretleri de rol oynamıştır.[589]

Wangenheim'in ittifak konusunda itirazlarına devam edip ayak diremesi Kayzer tarafından azarlanmasına dahi yol açacaktır. Kayzer, büyükelçiye "Türkleri niçin geri çevirdiğini" sorar ve "Türklerin isteklerinin öğrenilmesini" isteyerek, Almanya'nın "hiçbir şekilde Türklerin teklifini geri çevirecek durumda" olmadığını epey sert bir tonda bildirir. Bunun üzerine, Wangenheim da Osmanlılara ilişkin değerlendirmelerini değiştirmeye, epey daha olumlu ifadeler kullanmaya başlar. Bu defa, Türk ordusunun Alman generallerin komutası altında savaşın sonucunun belirlenmesinde önemli bir faktör olacağını söylemektedir.[590] Gerçi, Weber Wangenheim'ın bunu inanarak dile getirdiği görüşünde değildir. Her halükârda, nereden bakılırsa bakılsın, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya koyduğu performans, Büyük Güçlerin kendisine biçtiğinden çok daha etkili olmuş ve savaşın gidişatına önemli ölçüde tesir etmiştir. Almanya'nın Osmanlılara lojistik desteğinin ne denli mühim olduğu hususunda farklı görüşler ortaya konabilecek olsa da Alman teknik yardımı ve askeri danışmanlığının Osmanlıların ellerindeki kısıtlı olanakları oldukça etkin şekilde kullanmalarını sağladığını ve bu durumun Osmanlıların uzun süre savaşta tutunmalarında önemli bir etmen olduğunu söylemek mümkündür.[591]

Almanya'yla esasa müteallik görüşmeler, Enver Paşa ile Wangenheim arasında 28 Temmuz günü başlamış, Enver Paşa, sadece kendisinin değil, Sadrazam Sait Halim Paşa, Talat Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey de dahil olmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çoğunluğunun Almanya'yla ittifaktan yana olduğunu belirtmiş ve Rusya'ya biat etmeyeceklerini, çarlığın boyunduruğu altına girmek istemediklerini vurgulamıştır.[592] Enver Paşa, imparatorluğun parçalanma sürecinin Birinci Dünya

589. ibid.

590. F.R. Bridge, "The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire...", s. 34.

591. Şevket Pamuk, "The Ottoman Economy in World War I", s. 117.

592. Robert J. Kerner, "Russia, the Straits and Constantinople, 1914-15", s. 404.

Savaşı'yla birlikte yepyeni ve en tehlikeli bir dönemece girdiğini bilmekte, parçalanma sürecinin İstanbul'un yitirilmesiyle de durmayacağını kavramaktadır.[593]

Bu defa Liman von Sanders'in de katıldığı, 1 Ağustos günü Alman Büyükelçiliği'nde cereyan eden müzakere, Osmanlıların Almanya'ya ne şekilde yardım edebileceği hususunun açıklığa kavuşturulduğu toplantı olmak açısından önem taşır. Şansölye Bethmann-Hollweg, bir gece önce ittifak anlaşması imzalanmadan önce ilk yapılması gerekenin, Türkiye'nin Almanya'nın savaş gayretine hangi katkıları getirebileceğinin açıklıkla tespit edilmesi olduğunu söylemiş, bunu bir ön koşul olarak öne sürmüştür. Bu talep de Almanya'nın Osmanlılarla ittifak hususunda son ana değin duraksamalar geçirdiğine işaret eder.[594] Hatta Şansölye'nin bu aşamada dahi Wangenheim'a Osmanlılarla ilgili tereddütlerinin devam ediyor olması halinde anlaşmayı imzalamama yetkisi vermiş olması, ne derece engebeli bir yoldan geçilmiş olduğunu ortaya koymak bakımından gayet dikkat çekicidir. Almanya'nın duraksamaları, hatta derin tereddütlerinin imza gününe kadar devam ettiği açıktır.

Üstelik Almanya savaş sonrasında Rusya'yla ilişkilerini olup olabileceğinden daha karmaşık hale gelmesine yol açmasından çekindiği için ittifak anlaşmasının geçerlilik süresini kısa tutmak istemiş, Osmanlı hükümeti ise buna şiddetle karşı çıkmıştır. Neticede, Osmanlı tarafının ısrarıyla 31 Aralık 1918 tarihine kadar devam etmesi kararlaştırılan ve münhasıran Rusya'ya yönelik olan anlaşmanın kapsamı, 11 Ocak 1915 günü bu defa Rusya'nın yanı sıra Fransa, İngiltere ve olası bir Balkan koalisyonuna karşı Alman askeri desteğini de içerecek şekilde genişletilmiş ve anlaşma Temmuz 1920'ye kadar uzatılmıştır.

1 Ağustos görüşmesinde, Enver Paşa ve Liman von Sanders, Osmanlıların seferberliğin başlatılmasından itibaren otuz gün içinde 120.000 kişilik bir orduyu Trakya'da Rusya'ya karşı ortak bir Türk-Bulgar saldırısına katılmak üzere hazırlamaya muvaffak olabileceği, bundan bir ay sonra da 90.000 kişilik bir diğer ordunun daha ya aynı amaçla, ya da İtilaf Devletleri safına geçmesi beklenen Yunanistan'a karşı kullanılmak üzere hazırlanabileceği hususunda Wangenheim'ı temin etmişlerdir. Bu hususların daha ziyade varsayım düzeyinde olduğunu kaydetmek gerekir. O ta-

593. Charles D. Haley, "The Desparate Ottoman: Enver Paşa and the German Empire – II", s. 246.

594. Ulrich Trumpener, "Liman von Sanders and the German-Ottoman Alliance", s. 182.

rihte Bulgaristan'ın Osmanlılarla aynı safta savaşıp savaşmak istemeyeceği belli olmadığı gibi, Romanya'nın Türk-Bulgar ordularının Rus cephesine varmak için topraklarından geçiş yapmasına izin vereceğine de kesin gözle bakılamazdı. Buna karşın, Wangenheim Şansölye tarafından ittifak için ön şart olarak bildirilen, Osmanlıların Rusya'yla mücadele noktasında işe yarar ve kayda değer katkı getirebileceklerini görmüş ve 2 Ağustos günü de ittifak anlaşması imzalanmıştır.

* * *

1 Ağustos'u 2 Ağustos'a bağlayan geceyarısından sonra Sait Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında yapılan toplantıda Almanya'yla ittifak yapılmasına karşı en şiddetli tepki Maliye Nazırı Cavit Bey'den gelmiştir. İttifak hazırlığını henüz öğrenmiş bulunan Cavit Bey, Almanya'nın savaşı kazanacağını zannetmenin ölümcül bir yanılgı olacağını söylemiş, mağlubiyet halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun haritadan silineceğini öne sürmüştür. Daha kısa süre önce Fransa'dan umudunu yitirmiş olarak dönen Cemal Paşa, Almanya'yla ittifakın daha fazla geciktirilmesine artık imkân kalmadığını söylemiştir. Talat Paşa söz almamış, Enver Paşa ise sükunetini muhafaza ederek, bu itirazların yapılması için artık çok geç olduğunu, yapılabilecek bir şey kalmadığını ifade etmiştir.

Bilahare, Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'dan gelen ve 30 Temmuz günü Newcastle'da teslim etmesi gereken *Sultan Osman I* ve *Reşadiye* zırhlılarına İngiliz hükümeti tarafından el konulduğunu bildiren 1 Ağustos tarihli telgraf okunmuştur.

Osmanlı zırhlılarına el konulması mevzuunda, Yuluğ Tekin Kurat'ın tüm ülkeye kısa sürede yayılacak atmosfer ve halet-i ruhiyeyi dikkate almak yerine, nedense Tevfik Paşa'nın Londra'dan ulaşan telgrafının Yeniköy'deki toplantıda açıklanma tarzının şüphesiz, "Enver'in stratejisini güçlendirmek ve Almanya'yla ittifaka karşı çıkanların tüm silahlarını ellerinden almak amacını yansıttığı" şeklinde garip, tutarsız ve liberal emperyalist anlatının kuyruğuna takılmış bir yorum içine girdiği görülmektedir.[595] Londra Büyükelçiliği'nin Osmanlılar için son derece hayati önem taşıyan bir konudaki somut, üstelik hiç de beklenmedik bir gelişmeyi bildiren "yıldırım" ibareli telgrafı, tabii ki toplantı sebe-

595. Yuluğ Tekin Kurat, "How Turkey Drifted into World War I", s. 299.

biyle gönderilmiş değildi, ama toplantıya da denk gelmişti. Netice itibarıyla, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl gözden çıkardığı olabilecek en sarsıcı biçimde ortaya çıkıyordu. İngiltere'nin 28 Temmuz günü aldığı karar sonucu meydana gelen bu ani gelişmeyi; Osmanlıların baş başa bırakıldığı bu ağır ihlal ve oldubittiyi Enver Paşa'nın sözde Alman yanlısı stratejisi içinde göstermek mantık dışıdır.

Kurat, Almanya'yla aynı safta durulmasının gerekli hal almış olduğunu kabul etmiş, buna karşın İtilaf Devletleri'nin Osmanlı siyaseti ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı uygulanan ablukalar, netice itibarıyla Almanya'yla ittifakın tek çıkar yol haline gelmesine yol açan süreç üzerinde durmamış olarak, Osmanlıların müsait şartların oluşmasını beklemeden savaş hazırlıklarına girişmiş olduğunu ileri sürmüştür ki, bu da eksik bir tahlildir.

Yeniköy toplantısında Almanya'ya aşağıdaki önerilerin götürülmesine karar verilmiştir:

i) Osmanlı hükümeti, Türkiye'ye karşı yeniden bir Balkan ittifakının oluşmasını engellemek istediği cihetle Bulgaristan ve Romanya'yla kesin bir anlaşmaya varılmadan askeri harekâta girişmeyecektir,

ii) Kapitülasyonlar rejimine son verilmesinde Almanya Türkiye'yi destekleyecektir,

ii) Düşman orduları Osmanlı İmparatorluğu'na ait toprakları boşaltmadığı sürece Almanya da barış yapmayacaktır,

iv) Yunanistan'ın karşı safta savaşıp da yenilmesi halinde Almanya Doğu Ege Adaları'nın Türkiye'ye iade edilmelerini garanti edecektir,

v) Almanya, Türkiye'nin doğu sınırlarının Rusya'daki Müslüman nüfusla bağ kurulması hedefine uygun düşecek şekilde tanzim edilmesi hususunda sorumluluk üstlenecektir,

vi) Almanya, Türkiye'nin çatışmaların hitamında hakça tazmin edilmesini sağlamaya çalışacaktır.[596]

Önerilerin iletildiği Wangenheim, sadece düşman kuvvetleri Osmanlı topraklarını terk etmedikçe Almanya'nın barış yapmayacağı hususunda söz verebileceğini, diğer öneriler için Berlin'den cevap beklenmesi gerektiğini söyler. Berlin, tüm önerileri kabulle, bunların gerçekleşmesinin ancak Almanya'nın düşmanlarına

596. Yuluğ Tekin Kurat, a.g.m., s. 300.

isteklerini kabul ettirmesine olanak verecek kesinlik ve kesafette bir zafer kazanmasına bağlı olacağına da işaret etmiş, anlaşma Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Harbiye Nazırı ve Başkomutan Enver Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa tarafından imzalanmıştır.

Diğer taraftan, Osmanlıların yukarıda sıralanan talepleri aşırı olarak görülemez. Beşinci sıradaki teklifin Turancı çağrışımlar taşıdığını ileri sürüp buna olduğundan fazla anlam yüklemenin bir gereği yoktur. Türk-Alman ittifakının Turancı düşünceyle alakası bulunmamaktadır. Neticede, "milletler zindanı" olarak bilinen Çarlık Rusyası'na karşı sürdürülecek bir savaş söz konusudur ve savaş sonunda gelineceği ümit edilen nokta, Müslüman nüfusla bağ kurulması fikrini de beraberinde getirmektedir. Bu bir hedef çoğaltması olup hiçbir şekilde Rusya'nın açık tehdidi altındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na asli giriş nedeni olarak gösterilemez.

Enver Paşa, insiyaki olarak bir büyük strateji sahibi olmak istemiyor da değildi. Tüm Büyük Güçlerin savaşa girmelerine neden olan esas sebeplerin yanı sıra bizatihi savaşın başlamasıyla ortaya çıkmış; ikinci, üçüncü sırada duran amaçları vardı. Esas meselesi Almanya ve Alsace-Lorraine olan Fransa, Filistin ve Suriye yönünde de amaçlar taşıdı diye, bunlar Fransa'nın savaşa giriş nedeni addedilemez; muharip tarafların savaş sonrasında ortaya çıkmasını arzuladıkları bir sürü yeni düzenleme de savaşa girişlerinin sebebi olarak gösterilemez. Liberal emperyalist izahat ve ona koşulu Ermeni anlatı ne kadar çarpıtmaya kalkışsa da Osmanlı İmparatorluğu için esas mesele, Çarlık Rusyası'ndan kaynaklanan tehdit, bu meyanda İstanbul ve Boğazların korunması ile Doğu Anadolu'nun işgalinin önüne geçilmesi olmuştur. Diğer her şey, bu asli endişenin çok altına düşer, hiçbir şey bu temel gerçekliğin önünü perdeleyemez.

Osmanlı hükümetinin Almanya'yla gizli bir anlaşma yapmış olmasına savunma amacından başkaca atfedilebilecek bir niyet bulunmamaktadır. Gizli olduğu için anlaşmanın karanlık yönleri olduğu da farz edilemez. Bu dönemde Avrupa gizli anlaşmadan geçilmemekte, bu yöntem neredeyse bir standart teşkil etmektedir. İtalya'yla Rusya 24 Ekim 1909 tarihli Racconigi Anlaşması'ndan müttefiklerini haberdar kılmamışlardı. Yahut, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın gizli ortağı da olan İtalya'nın ayrıca Romanya'yla da gizli bir anlaşması mevcuttu ve buna göre taraflar savaşa dahil olmadan sekiz gün önce birbirlerini haberdar kıl-

mayı kabullenmişlerdi. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Devir, gizli diplomasi devridir.

Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya, ittifak anlaşmasını 2 Ağustos günü İstanbul'da gizli ittifak antlaşmasını imzalamışlardır. Antlaşmada, şu maddeler vardı:

1) Taraflar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan arasındaki mevcut ihtilafta tarafsız kalmayı taahhüt ederler.

2) Rusya etkin bir şekilde bu duruma müdahale eder ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu, dolayısıyla *casus foederis*'le Almanya'yı karşısına alırsa, Osmanlı Devleti de *casus foederis*'e tabi olur.

3) Almanya savaş halinde askeri heyetini Osmanlı Devleti'nin emrinde bırakacaktır. Hemen yürürlüğe giren, Harbiye Nazırı ve Alman Askeri Misyon Şefi arasında imzalanan önceki antlaşmalara göre, söz konusu askeri heyetin Osmanlı ordusunun genel komutasında etkin nüfuz sahibi olacağını garanti eder.

4) Almanya, tahrik edilmemiş tehdit durumunda ve gerekli olduğunda, Osmanlı Devleti'nin topraklarını silahlı kuvvetlerle savunmayı taahhüt eder.

5) Taraflar bu antlaşmayı, her iki ülkeyi mevcut ihtilaftan doğabilecek uluslararası karışıklıklardan korumak için yapmışlardır. Yetkili kişilerce imzalandıktan itibaren yürürlüğe girer. 31 Aralık 1918 tarihine kadar, mevcut bütün kararlarda bağlayıcıdır.

6) Taraflardan biri antlaşmanın sona ereceği tarihten önce iptal olacağını bildirmezse, beş yıl daha yürürlükte kalacaktır.

7) Bu belge, Almanya imparatoru ve Osmanlı padişahı tarafından onaylanacaktır. Onaylı nüshalar, imza tarihinden bir ay sonra takas edilecektir.

8) Bu antlaşma gizli kalacak olup, ancak taraflardan birinin onayıyla diğer tarafça yayımlanabilir.[597]

İttifak anlaşmasının imzalanmasını takiben, Enver Paşa vakit geçirmeksizin metnin iyileştirilmesine ve tam ifadesini bulamamış bazı hususların açıklığa kavuşturulmasına girişmiş, emrinde çalışan Bavyeralı subay von Lossow'dan yeniden yazım çalışmasında kendisine yardımcı olmasını istemiştir. Yeni yazımda, Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili tüm nihai nitelikli kararlar Osmanlı hükümetinin uhdesinde bırakılmış olup, bu husus, üst komuta

597. Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, a.g.e., s. 70.

kademesi için de geçerli kılınmıştır. Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki ilk kurmay başkanı Bronsart von Schellendorf'tan son kurmay başkanı Hans von Seeckt'e kadar tüm Alman subaylarının Osmanlı askerleri üzerindeki komuta yetkisi Enver Paşa'nın onlara tanıdığı kadar olmuştur.[598] Enver Paşa, aynı hususları Liman von Sanders'e de söylemiş, hiçbir Alman subayının onun komutası altında olmadığını, hiçbir önemli kararın kendisi tarafından verilemeyeceğini, Almanya'dan gelecek parasal dahil her türlü yardım ve ikmalin ancak Harbiye Nezareti tarafından tahsis edilebileceğini oldukça da sert biçimde söylemiştir.[599]

Osmanlı hükümeti, Ocak 1915'te anlaşmanın *casus foederis*'e ilişkin bölümünü yeniden müzakereye açarak, anlaşma metninde Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Devletleri kaynaklı olarak maruz kalacağı saldırının tanımlanmasında kendi aleyhine kısıtlayıcı bir ifade olarak gördüğü "tahrik edilmemiş" sıfatının kaldırılmasını talep etmiş, Almanya da bunu kabul etmiştir. Böylece, herhangi bir Balkan devletiyle savaş sebebi sayılacak bir hal meydana çıktığında, Almanya'nın tahrik var idi yahut yok idi gibi bir münakaşa yaratıp Osmanlıların yardımına koşmaktan kaçınmak için bahane bulmasının önü kapatılmıştır.

Bir diğer önemli iyileştirme, tarafların münferit barış yapmayacakları hususunda birbirlerine söz vermelerinin sağlanmış olmasıdır. İlginçtir ki, Wangenheim'in 2 Ağustos mutabakatı sırasında verdiği söze rağmen, bu hususu zapturapt altına almak mümkün olamamış, Osmanlılar nihayet Eylül 1916'da Almanya'yı taraflardan herhangi birinin toprağı yabancı işgalinde kaldığı sürece diğerinin onayı olmaksızın ayrı bir barış imzalamama konusunda karşılıklı söz verilen bir anlaşmayı imzalamaya ikna edebilmiştir. İtilaf Devletleri ise bu yönde bir iç anlaşmayı, 6 Eylül 1914 günü imzalamışlardı.

Bu gecikme, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatlerini gözetmeksizin Rusya'yla münferit barış yapması ihtimalinin Osmanlıların önünden ne kadar uzun süre kalkmamış olduğunu da gösterir. Almanya'nın münferit barış yapmayacağı yolunda verdiği söz, Rusya'nın Doğu Anadolu'yu terk etmemesi halinde Almanya'nın da savaş meydanını terk etmemesini telmih etmesi bakımından önem taşımaktaydı. Osmanlıların bu hayati sözü Çanakkale zaferinden sonraki bir tarihte, hatta Avusturya'yı

598. Charles D. Haley, "The Desperate Ottoman: Enver Paşa and the German Empire – II", s. 224.

599. ibid.

ayakta tutmak için Galiçya'ya asker sevk etmek üzere oldukları bir sırada ellerine geçirebilmiş olmaları, mücadelelerinin ne zorlu olduğuna da işaret eder.

Kudüs düştüğünde Viyana'da kilise çanları çalmaya başlayınca, Osmanlı askeri ataşesi dayanamayarak koşmuş, halka müttefikleri Türkiye'nin kaybettiğini, düşmanları İngilizlerin kazandığını, şu halde çanların niçin çaldığını, pencerelerden aşağı sarkarak haykırmıştı.[600] Osmanlıların müttefiklerinin münferit barış yapmayacaklarına dair söz vermelerine uzun süre karşı çıkan Avusturya, Çanakkale mevzileri içinde dahi ticaret yapmaya devam etmiş, askeri ikmalin sağlanması için bin bir güçlükle açılan patikaları kendi ticareti için kullanmış, üstelik Çanakkale muharebeleri sırasında dahi son derece gerekli hal almış askeri mühimmatı sağlamak yolunda hiçbir şey yapmamıştır.[601] Avusturya'nın Türk-Alman ittifakına Mart 1915'te Çanakkale Harekâtı'nın başladığı geç bir tarihte dahil olması, ayrıca bunu daha az bağlayıcı, daha şaşaasız bir yöntem olan mektup teatisiyle yapmayı tercih etmesi pek de hatırlanmayan bir husus olarak kayda değerdir.

Almanya'nın Osmanlılar hakkındaki duraksamaları savaş başladıktan sonra da devam etmiş, bu hal o sıralar çok sözü edilen "silah arkadaşlığı" kavramıyla bağdaşmayacak hareketlere de yol açmıştır. Örneğin Almanya, Avrupa cephelerindeki Osmanlı askerlerinin sayısını, savaş sonrasında Türkiye'nin Balkanlar'la ilgili olabilecek taleplerinde elini zayıf kılmak amacıyla kısıtlamaya tabi tutmuştur. Savaşta dahi, ne Almanya ne de Avusturya-Macaristan'ın Osmanlıları kendileriyle eşit düzeyde ve aynı imtiyaz ve haklara sahip bir müttefik muharip güç olarak gördüklerini söylemek zordur. Osmanlılar, İtilaf Devletleri'yle boğuşurken, dört yıl boyunca bir de müttefiklerinin neyin peşinde olduğunu düşünmek, yaşam mücadelelerini müttefiklerinden dahi emin olmaksızın sürdürmek zorunda kalmışlardır.

* * *

Enver Paşa'nın Alman yanlılığı ve bu iddianın etrafında toplanan birtakım yanlış isnatların kaynakları arasında Şevket Sürey-

600. Anılan askeri ataşenin torunu öğretim üyesi Prof. Alp Yalman tarafından, Harvard'da bir toplantı sırasında yazara bizzat nakledilmiştir.

601. Frank G. Weber, a.g.e., s. 3.

ya Aydemir'in de olması, tarih ve tarihselliğin tüm derinliğiyle kavranıp anlaşılmasında ülkemize özgü talihsizliklerden biri olarak görülmek gerekir. Zira kaynak teşkil etme iddiasına karşın, en can alıcı noktalarda en temel hataları işlemiş bir kitabın 1972 yılında ilk baskısı yapıldıktan bu kadar yıl sonra dahi birincil başvuru metni olarak kalabilmiş olması haline başka bir yerde rastlamak güçtür. Şevket Süreyya, nereye dayandırdığı belli olmayan, baştan aşağı yanlış ana fikrini şu şekilde ortaya koyar:

> Tam kavganın başladığı günde taraflardan biri, yani İngiltere, Fransa ve Rusya, bizim tarafsızlığımızı, diğer taraf da, yani Almanya ve Avusturya-Macaristan, ittifakımızı isteyerek pazarlığı açtılar... Almanya'ya hayranlık, başta Enver Paşa olmak üzere, bizde söz sahibi olanların içlerinde yaşıyordu. Derhal Almanya'nın kucağına atıldık.[602]

Esasları yakalamakta hiç de fena olmayan Macfie dahi, savaşa girme kararının gerekli tartışmaları yapan bir hükümet tarafından değil, Enver'in başını çektiği, anayasal kaygılar tanımadan hareket eden bir grup entrikacı vekil tarafından alındığını söyler.[603] Ancak şu hususu da ilave eder: "Var olan seçenekler arasında en kuvvetli ve en az tehditkâr büyük devlet olan Almanya'yla bir ittifak kurmak en çekicisi gibi görünüyordu. Dolayısıyla, Enver ve bir grup arkadaşının daha baştan bu yolu temel hedef olarak görmeleri hiç de şaşırtıcı değildi."[604]

Halbuki Enver Paşa Ocak 1914'te Harbiye Nazırlığı'na atandığında, başta çarlığın büyükelçisi Giers olmak üzere, bu gelişmenin Rusya'nın işine geldiğini düşünenlerin sayısı hiç de az değildi. Bu tarihte, Enver Paşa'nın Almanya'da askeri ataşe olarak görev yapmış oluşu, Prusya ordularına duyduğu hayranlık ve bunun gibi kısa süre sonra Alman yanlısı olduğu iddiasını öne sürmekte kullanılacak birtakım propaganda malzemesi de kimsenin aklında değildi. Bu sıralarda en fazla dikkati çeken, Enver Paşa'yla Giers'in arasının gerçekten de çok iyi olmasıdır. Öyle ki, Enver Paşa'nın çeşitli kereler Ruslarla temas kurduğunu öğrenen Wangenheim, ajanlarını İstanbul'da birtakım yerlere girip çıktığı için şüphe çeken bir Rus'a yönlendirmiştir. Alman ajanlarının bir yolunu bulup öğle yemeğine çıkarttıkları Çernogorçeviç isimli bu şahıs, içkiyi fazla ka-

602. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt III: 1914-1922, s. 27.

603. A.L. Macfie, Osmanlı'nın Son Yılları, s. 127.

604. A.L. Macfie, a.g.e., s. 129.

çırdıktan sonra St. Petersburg'dan Enver'in diktatörlüğünün kurulmasına yardımcı olmak için geldiğini, elindeki paranın haddi hesabı olmadığını, çeklerin bizzat Giers tarafından imzalandığını, polis ve şehirdeki diğer kimselere rüşvet dağıtmakta olduğunu anlatır. Bu tür yeraltı haberlerini genellikle doğrulatmaya çalışan ve bunları Berlin'e iletirken ek notlar düşme gereğini duyan Wangenheim, bu defa heyecana kapılıp Çernogorçeviç'le ilgili olarak sağlanan bilgileri herhangi bir müdahalede bulunmaksızın doğrudan Şansölye Bethmann-Hollweg'e göndermiştir.[605]

Bu haberlerin gerisi gelmez, bunlardan bir şey de çıkmaz. Burada dikkati çeken husus, Temmuz 1914'te Alman yanlısı olduğu isnadıyla karşılaşacak olan Enver Paşa'nın, bu tarihten sadece birkaç ay önce Rus yanlısı olabileceğine, hem de bizzat Alman Büyükelçisi tarafından nasıl kolayca inanılmış olduğudur. Üçlü İttifak'ın diğer temsilcisi Pallavicini de Enver Paşa'nın yıldızının yükselişe geçmesinden endişe duymakta, bunu Rus desteğine bağlamaktadır.

Hatta Enver Paşa bir Alman doktorun maharetiyle kurtulduğu apandisit ameliyatından sonra nekahet devresini evinde tamamlamaktayken geçmiş olsun ziyaretine gelmek isteyen Alman Büyükelçiliği mensuplarını kabul etmeyi reddedip Almanları riyakârlıkla suçlamıştı. Wangenheim'ın ise bir paralı asker gibi hareket ettiği, kendisine güvenilemeyecek derecede menfaatlerine düşkün birisi olduğu kanaatindedir.[606]

Osmanlıların "Alman yanlısı" bir kliğin idaresinde olduğunu ileri sürenler, ağustos ayında savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı ordusunun seferberliğe geçirilmiş olmasına da tezleri doğrultusunda yükleme yapmış, münhasıran savunma amaçlı bu kararа dahi başka anlamlar atfetmişlerdir. Ancak, Osmanlıların ordularının erken saldırı amaçlı kullanılmasını sağlayacak şekilde, bir seferberlik planı dahi mevcut değildi.[607] Osmanlı hükümeti, daha iki yıl önceki Balkan Harpleri sırasında seferberlik ve hazırlıklarda yaşanan feci zafiyetlerden gerekli dersi çıkartmış olduğu için, Avrupa'da savaş patladığı andan itibaren seferberlik hazırlıklarına girişmek ve kendisini olabildiğince hazır tutmak cihetine gitmiştir. Esasen, altyapı yetersizlikleri ve yapısal zafiyetler nedeniyle Osmanlı ülkesinde seferberlik son derece yavaş ger-

605. Frank G. Weber, a.g.e., s. 37-39.

606. ibid.

607. Şevket Pamuk, "The Ottoman Economy in World War I", s. 117.

çekleştirilebiliyor, tamamlanması dört ila beş ay alıyordu.[608] Asya vilayetlerindeki birliklerin Avrupa cephelerine ulaşamadan Balkan Harbi'nin kaybedilmiş olması, akıldan çıkabilir değildi. Balkanlar'dan büyük bir yenilgiyle ayrılmış bu ülkede seferberliğe gidilmesi, Çarlık Rusyası bir kenara, Yunanistan yahut Bulgaristan gibi hasım komşu ülkelerin hangi safa geçeceği, ne yönde saldıracağının belli olmadığı, her an her şeyin kopabileceği bir savaş ortamında kuşkusuz gerekliydi. Her şeyden önce, seferberlik ve psikolojisi, etrafta tehlike çemberi daralırken bir yaşam rejimi ve disiplin gereği olarak eldeki imkânlarla olabilecek en güvenli yolu sağlamaktaydı.

Osmanlıların seferberliğini dahi Almanya yanlısı bir tutumun neticesi olarak göstermeye çalışan kesim, Scapa Flow'daki, yani Kuzey denizi yönünde konuşlu İngiliz donanma unsurlarının İngiltere savaşa taraf olmadan bir hafta önce savaş düzeni aldığını yahut çarlığın Kafkasya cephesindeki ordularını daha 27 Temmuz tarihinde savaş halinden bir önceki safha olan "savaşa hazırlık" düzeninde tuttuğunu[609] görmezden gelmektedir. Osmanlıların konumunda olup da seferberlik cihetine gitmemek için ancak hiçbir şey olmadığı için hiçbir şey olmayacağını zannedenlerin aptallar cennetinde, fazlasıyla hayalperest bir dünyada yaşıyor olmak gerekirdi.

Bu "Alman taraftarlığı" yaftası, kendi küresel emelleri uğrunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olup gitmesini isteyen, en büyük korkuları da memleketin yeniden hayatiyet bulmasını sağlayacak bir silkinme ve toparlanma süreci içine girmesi olan liberal emperyalist kesimler tarafından Birinci Dünya Savaşı'nda sömürgelerdeki Müslüman tebaayı tereddütlere sevk etmek amacıyla olduğu kadar, Osmanlılar arasına nifak sokarak kamuoyunu yanlış ve beyhude bir savaş içinde olunduğuna inandırmak suretiyle savaşma gücünü aşağı çekmek amacı doğrultusunda, Jön Türkler'in dinsiz oldukları yolundaki benzeri yalan eklemelerle birlikte kara propaganda olarak uydurulmuştur. Ne var ki, sonraki yıllarda üçüncü şahıslarca da bilip bilmeden tekrar edilen bu isnatlar genel kabul görür ve günümüzü de en olumsuz şekillerde etkiler hale gelmişlerdir.

* * *

Kuşkusuz, bir müttefiklik ilişkisi, savaş halinde dahi doğrudan

608. Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim...*, s. 170.

609. Bernadotte Schmitt, "July 1914. Thirty Years After", s. 187.

doğruya mükemmel ve sorunsuz ilişkiler anlamına gelmemektedir. Güç mücadelesi, her yerde olduğu gibi, müttefikler arasında da sürer gider. Gerçi, bir ittifakın tarafları, daha büyük resim içinde, kendi özel konum ve şartları kadar daha geniş dinamiklerin de zorlamaları karşısında belirli bir zaman aralığı ve konjonktüre ait olarak mantıklı ve realpolitik yönü mümkün olduğunca ağır basan bir anlayışla güçlerini bir araya getirmişlerdir. Ancak, bu durum menfaatlerinin her zaman uyumlu olacağı anlamına gelmediği gibi, her ittifakta da yanlış, yerine oturmayan şeyler pek fazla da vakit geçmeden ortaya çıkar. Büyük ve kalıcı yakınlaşmalar olabilse de hiçbir ittifak tarafların menfaatlerini olduğu gibi birbirine kaynaştırıp mezcetmez, ruhsal bir birliği doğuracak şekilde de sonuç yaratmaz. Türkiye-Almanya ittifakı da daha farklı olmamıştır. Bu durumu gözler önüne seren iyi bir örnek, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde en büyük baskılar ve sömürünün; en büyük sıkıntıların kaynağını oluşturmuş kapitülasyonlar, imtiyazat-ı ecnebiyenin lağvı kararıyla 9 Eylül 1914'te 1 Ekim'den itibaren geçerli olmak üzere tek taraflı olarak kaldırıldığında, en büyük gürültüyü Wangenheim'ın kopartmış olması, Almanya'nın bu kararı uzun müzakereler sonunda ancak Aralık 1917'de kabul etmiş olmasıdır.

Birtakım iddiaların aksine, Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmaları, Osmanlıların Merkez Güçleri'nin kuklası haline gelmelerine de yol açmış değildir. Örneğin, Almanya ittifak anlaşmasının imzalanmasını takip eden günlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun bir an evvel savaşa girmesi hususunda çok ısrarcı olmuş,[610] buna karşın Enver Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa sokmakta gecikmesi, Liman von Sanders ile arasında bizzat Kayzer Wilhelm'in müdahalesini gerektirecek ölçüde sert ve ciddi münakaşalara yol açmıştır. Liman, savaş başlamış olduğu halde hiçbir iş yapmıyor gözüken bir askeri misyonun başında olmayı kendisine yedirememekte, Enver Paşa ise bu kaygıyla hiçbir şekilde ilgilenmemektedir. Sonunda Kayzer araya girer ve Doğu'daki gayretlere Batı'dakiler kadar değer verdiği yollu ifadelerle Liman'ın gönlünü alır. Tabii, Almanya Osmanlı İmparatorluğu'nun bir an evvel savaşa dahil olup Rus ordularını kısmen kendi üstüne çekmesini isterken, öncelikle gerekli hazırlıkların ikmali ve eksikliklerin giderilmesiyle ilgilenen Enver Paşa'nın aklındaki takvim farklıdır. Ayrıca, İngiltere'nin savaşa girmiş olması da Enver Paşa'nın göz önünden hiç ayırmadığı bir gelişme teşkil etmiştir.

610. Ulrich Trumpener, "Turkey's Entry into World War I: An Assessment of Responsibilities", s. 371.

Şüphesiz, daha aşağıda ayrıntılı şekilde görüleceği gibi 2 Ağustos'tan sonraki tarihlerde de bir yandan İtilaf'la hâlâ gizli görüşmeler sürdürülür, savaş dışında kalma yolları aranırken, diğer yandan da askeri güç ve hazırlıklılık bakımından birtakım kritik eşiklerin geride bırakılmasına çalışılmaktaydı. Her şey hazır olmuş olsaydı dahi, Boğazlardaki savunma düzenlemeleri hâlâ içler acısıydı.[611] Ayrıca, seferberlik tamamlanamamış olduğu gibi, Bulgaristan'la ittifak görüşmeleri de 19 Ağustos tarihinde Osmanlılarla Bulgaristan arasında bir savunma paktı imzalanabilmiş olmasına karşın Bulgaristan'ın Rusya'ya karşı saldırı öngören bir anlaşmaya yanaşmaması nedeniyle çıkmaza girmiş; Osmanlılar açısından anlamını epey yitirmiş bulunuyordu. Romanya'yla ise bir dostluk anlaşması dahi imzalanması mümkün olamamıştı.

Hal böyleyken, gerek Moltke gerek Avusturyalı karşıtı Conrad von Hötzendorf, bu esaslı operasyonel hususları görmezden gelerek Osmanlı İmparatorluğu'nun bir an önce Rusya'ya karşı savaşa katılmasını istemişlerdir. Avusturyalılar Osmanlı kuvvetlerinin Rusya'ya Karadeniz cihetinden, yani Avusturya cephelerine yakın hatlar üzerinden saldırıya geçmesini istiyorlardı. Böylece, Avusturya'nın daha Batı'dan Rusya'ya karşı başlatmaya hazırlandığı ofansif harekât desteklenmiş, Almanya'nın eli de rahatlamış olacaktı. Eylül ayı başına gelindiğinde, Galiçya'da durumu daha zorlaşmış olan Conrad, Odesa'ya amfibik bir çıkartma gerçekleştirmek hususunda Osmanlılar üzerinde baskı yapmaya dahi başlamıştı. Osmanlı Genelkurmayı, bu tür bir amfibik operasyon üzerinde çalışmış ve Liman von Sanders de yapılabilir olduğuna kanaat getirmiş olmasına karşın, Enver Paşa'nın ikna edilmesi mümkün olmamıştı.[612]

Karşı karşıya kalınan yoğun baskılara rağmen, Osmanlı ordusunun Doğu harekâtı müttefiklerinin stratejisinin bir alt başlığı haline indirgenmemiş, Osmanlılar kendi tehdit değerlendirmeleri ve stratejileri dahilinde Güney Kafkaslarda harbe girmiştir.[613]

Weber, Enver Paşa'nın Alman yanlısı olarak tanımlanamayacağını, her şeyden önce Türk ve çok iyi bir müzakereci olduğuna dikkat çekmektedir.[614] Trumpener'in de işaret ettiği üzere, hemen tüm komuta pozisyonları Türk subayların elinde olmaya de-

611. Ulrich Trumpener, "Liman von Sanders and the German-Ottoman Alliance", s. 184.

612. ibid.

613. Frank G. Weber, a.g.e., s. 2.

614. a.g.e., s. 34.

vam ettiğinden, Alman Askeri Heyeti'nin Osmanlı ordusunu, bu vasıtayla da tüm ülkeyi kontrolü altına aldığı iddiası hiçbir şekilde doğru değildir.[615]

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, Almanya yine Osmanlılar üzerindeki nüfuzunu güçlendirmeye çalışıyor, Osmanlılar da Almanların etkisini sınırlayarak kendi manevra sahalarını korumaya çalışıyorlardı. Hollanda Büyükelçisi Van der Does'un 5 Kasım 1915 günü bildirdiğine göre, Alman Büyükelçiliği'nin Talat Paşa'yla ilişkileri çok gergin haldeydi. Van der Does, bir hafta geçmeden tekrar Osmanlı yönetimi ile Alman Büyükelçiliği arasındaki geçimsizlik ve karşılıklı güvensizlik hakkında Lahey'e bilgi vermişti.[616] Kasım 1915'ten itibaren Osmanlı-Alman ilişkileri, büyük ölçüde yeni Büyükelçi von Metternich'in kibirli ve tuhaf davranışları nedeniyle daha da soğumaya başlamış, sonunda Osmanlıların ısrarı üzerine von Metternich Eylül 1916'da Berlin'e geri çağrılmıştı. Öte yandan, Liman von Sanders ile Enver Paşa arasındaki sürekli gerilim de devam etmekteydi. Van der Does'a göre propagandası yapılan "silah kardeşliği," aslında bir mantık evliliğiydi. Daha da önemli olarak, Alman subaylar cephedeki birliklerin çoğu üzerinde günlük kontrole sahip olsalar da siyasi pozisyonu belirleyenler Osmanlılardı.[617] Osmanlı Silahlı Kuvvetleri tamamıyla Osmanlı politikalarının uygulayıcısı olarak kalmıştı.[618]

1914'te savaş başladığında Almanya'nın Osmanlılara askeri yardımı esas itibarıyla üst düzey danışmanlar şeklindeydi. İki yıl sonra, Ağustos 1916'da ise Osmanlı topraklarında 640 Alman subay ve 5.900 Alman askeri bulunmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sonuna gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman askeri misyonu fevkalade büyümüş, Alman subay ve askerlerinin toplam sayısı 25.000'e ulaşmıştı. Malzeme yardımı da 650.000 tüfek, 600 top ve diğer mühimmatı kapsar durumdaydı. Osmanlılar ise toplam 2.800.000 kişiyi silah altına almışlardı.[619] İttifak anlaşması, her ne kadar Alman Askeri Heyeti'nin "Osmanlı ordusunun genel yönelimi üzerinde etkin nüfuzu olacağını" belirtmişse de Osmanlı ordusunun üst düzeyinde bulunan kimse komutayı Alman

615. Ulrich Trumpener, "Germany and the End of the Ottoman Empire", s. 124.

616. Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde geçiş Dönemi (1908-1928)*, s. 38.

617. a.g.e., s. 40.

618. A.L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları...*, s. 159.

619. Şevket Pamuk, a.g.m., s. 117.

subayların eline bırakmamıştır. Trumpener, Alman orduları başkomutanı Ludendorff'un dahi Enver Paşa'yı kararlarından caydıramamış olduğunu vurgulamaktadır.[620]

Bağdat'ın düşmesini takiben Enver Paşa'nın talebi üzerine oluşturulan Yıldırım Ordular Kumandanlığı'na yönelik Alman yardımının boyutu, Enver Paşa'nın Almanya'yla olan ittifakı Türkiye lehine iyi kullanabilmiş olduğunu gösteren örneklerden biri olarak görülebilir. Almanya, 1917 yılının ortasında, kendisi de pek çok zorlukla karşı karşıyayken dahi, Osmanlılara yaklaşık 5 milyon sterlin değerinde altın yollamış; General Falkenhayn gibi çok üst düzey bir komutanı yeni bir kurmay grubuyla birlikte Türkiye'de görevlendirmiş; piyade, süvari, topçu, istihkâm gibi doğrudan doğruya cephelerde mücadele veren birliklerde yeni birimler oluşturulmasına yardımcı olmuş, yeni uçaklar ve sahra hastaneleri de sağlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın önemli bir bölümü boyunca Osmanlı İmparatorluğu'yla Almanya aynı stratejik yönde kalmışlar ve ayrışma yaşanmamıştır. Buna karşın, Ekim Devrimi sonrasında Rusya'nın savaştan kopmasıyla birlikte Almanya'yla Osmanlılar arasında Müslümanların yaşadığı toprakların geleceğine ilişkin anlaşmazlıklar baş göstermiş, 1918'de Türk ve Alman kuvvetleri Bakü petrol yatakları yüzünden çatışmaya dahi tutuşmuşlardır. Bu noktadaki anlaşmazlık, Osmanlıların petrol yataklarına ulaşılmasını sağlayacak Poti-Batum ile Bakü arasındaki Trans-Kafkasya demiryolunu istemesine karşılık, savaşa devam edebilmek için petrole ihtiyaç duyan[621] Almanya'nın da aynı hedefe yönelmiş olmasından kaynaklanmıştı.

* * *

Aslında, Almanya'yla niçin ittifaka gidildiği sualinin cevabı, her yerde olduğundan çok Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere'yle ilişkilerinde saklıdır. Görüldüğü üzere, İngiltere, ne zamandır kendi soğuk maddesel pozisyonunun, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir güçlenme süreci içine girmesinden yana olamayacağı kanaatine varmış ve bu kanaatten neşet eden bir politikayı oldukça da bütüncül şekilde tatbik etmişti. Zihnindeki blokajı aşması,

620. Ulrich Trumpener, "Germany and the End of the Ottoman Empire", s. 127.

621. Kevin D. Stubbs, *Race to the Front: The Materiel Foundations of Coalition Strategy in the Great War*, s. 220.

ancak Osmanlıların güçlenmesinin kendi emperyal sistemini de güçlendirebileceğini, Osmanlılarla beraber güneyde kendisinden yana bir eksen oluşturabileceğini düşünmesi ve buna inanmasıyla mümkün olabilirdi. Ne var ki, Berlin Kongresi sonrası döneme ait, en başta da Kıbrıs ve Mısır'la ilgili birtakım olumsuz kalıtım, İngiltere'nin Çarlık Rusyası'yla tesis ettiği Antant'ın yola çıkarttığı dinamiklerle birleşince Osmanlı karşıtlığı da iyice yerine oturmuştur.

İngiltere'nin Osmanlıların yanlarına geçme ve ittifak çabalarını hep reddetmiş olmalarının ardında bu temel bakış açısı yatar. Birkaç ay içinde İstanbul'da büyükelçi olarak göreve başlayacak Mallet'in Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'nın Haziran 1913 tarihli girişimi sonrasında hazırladığı not ilginç olup Jön Türkler'in İngiltere'yle ilişkilerinde başından itibaren karşı karşıya kaldıkları kısır döngünün ardındaki nedenlere ışık tutmaktadır:

> Türkiye'yle bir ittifak bizim için menfi sonuçlar doğuracaktır. Yakındoğu üzerindeki ihtiraslarını ortaya dökmüş, seslerini duyuracak kudret sahibi diğer Güçler mevcut olmasaydı, nereden bakılacak olursa olsun, esas itibarıyla davet edilmiş olduğumuz, bize gel de al denilmiş Türk İmparatorluğunun yeniden hayatiyet bulmasında başı çekmemiz yönündeki teklif bize son derece cazip gelebilirdi. O takdirde kendimizi Osmanlı idaresinin reformu, insanların yaşam şartlarının iyileştirilmesi, bu büyük ve zengin ülkenin ticari gelişiminin sağlanması hedeflerine gönülden bağlı kılabilirdik. İngiliz idaresinin çürümekte olan bir Güç'ü kısa sürede kuvvetli bir müttefike dönüştürmeyi başaracağından, böylece Osmanlıların coğrafî konumları nedeniyle gücümüze güç katabileceklerinden şüphe duymak için pek bir neden yoktur. Fakat pratikte bunun uygulanması olanağı bulunmamaktadır. Zira Türkiye'nin reformu tüm Büyük Güçlerin desteğini gerektirmektedir.
>
> Mevcut şartlarda Türkiye'yle ittifak kurulması, bütün Avrupa'nın bize karşı birleşmesi sonucunu doğuracak, hem bizim için hem de Türkiye için bir zafiyet kaynağı ve tehdit teşkil edecektir. Aynı sebepler, bir dereceye kadar Türkiye'nin *Entente*'a dahil edilmesi hususunda da geçerlidir. Böyle bir gelişme, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın kıskançlığına yol açacaktır. Avrupa'daki topraklarının hemen tamamını, Afrika'daki varlığını tamamen yitirmiş olsa da Türkiye'nin *Entente*'a dahil edilmesinin Almanya tarafından açık bir düşmanlık gösterisi olarak algılanmayacağından da emin olamayız. Konunun Fransa ve Rusya'yla da ele alınması kaydıyla, Türkiye'nin münhası-

ran *Entente*'a bel bağlar hale getirilmesinden yana olamadığımı söylemek istiyorum. Buna karşılık, Türkiye'nin Merkez Güçleri'nin kucağına düşmesi sonucunu doğurabilecek tamamen menfi bir tutum takınabileceğimizi de düşünmüyorum.[622]

Mallet'in Türkiye'nin reformunun tüm Büyük Güçlerin desteğini gerektirdiği için mümkün olamayacağı yönündeki tespiti, öncelikle Çarlık Rusyası'nın kırmızı çizgilerine bir göndermedir. Fakat İngiltere'nin bir türlü fark edemediği, Mallet'in ifadelerine de yansımış en temel yanılgısı, Osmanlıların kendi ağırlıkları içinde ayakta durabileceğini farz etmek olmuştur ki, göz göre göre ortaya çıkan bu atlama, ancak Dışişleri'ndeki önyargılar ve zihni tembellikle izah edilebilir. Avrupa'daki tehlikeli ayrışma ve emperyalist güçlerin birbirlerine karşı duydukları kıskançlıkların daha da derinleşmesine yol açmış olmamak için Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avrupa'daki bloklardan hiçbirine dahil olmayıp tarafsız kalmasını istemek, imparatorluğun hiçbir savunma yöntemine başvurmaksızın parçalanmaya ve Büyük Güçler arasında paylaştırılmaya kendisini hazır tutmasını istemiş olmakla aynı şeydi.

Churchill, Jön Türkler'le iyi ilişkiler kurulamamasına hayıflansa da bu durumu realpolitiğin gereği olarak kabulleniyordu. 1910 Eylül ayında İçişleri Bakanı olduğu sırada İstanbul'u ziyaret eden Churchill, Jön Türk hükümetinin "kalitesi, canlılığı ve pratik yönleri"nden çok olumlu etkilenmiş, her bakımdan "modern" olduklarını düşünmüştü. Hatta İttihat ve Terakki'nin kabine tarzı çalışmasının ve üyelerin birbirleriyle ilişkisinin Avrupa'da hiç karşılaşmamış olduğu kadar İngiliz tarzına benzediğini düşünüyor, dile getirebileceği bundan daha büyük bir iltifat olamayacağını da söylüyordu.[623] Churchill, tam da Türkiye'nin yeniden hayatiyet bulması ve toprak bütünlüğünün muhafazası yolunda gelecek için büyük ümitler beslenebileceği bir sırada İngiltere'yle yollarının ayrılmasından dolayı üzüntü de beyan etmiş, diğer hususlar meyanında Rusya'yla olan Antant'ın bu durumun husule gelmesindeki etkisini de teslim etmişti.[624]

Tabii, Churchill sonuçta *Sultan Osman I* ile *Sultan Mehmet*

622. Feroz Ahmad, "Great Britain's Relations with the Young Turks, 1908-1914", s. 322-323.

623. "No higher praise is in my power!" Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire, 1908-1914*, s. 35.

624. ibid.

Reşat zırhlılarına el konulmasının da Çanakkale Harekâtı'nın da başlıca planlayıcısı olarak, İngiliz siyasetinin tamamen Osmanlı karşıtı bir noktaya oturmasının başlıca sorumlularından biridir. Yine de onun Şark'ta tarihi bir an yakalanabileceğini pek de belli belirsiz olduğu söylenemeyecek şekilde görebilmiş olduğunu ortaya koyan yukarıdaki ifadeleri dikkat çekicidir.

Talat Paşa, Scotland Yard tarafından yanına gönderilen Aubrey Herbert'le 26 Şubat 1921 günü Almanya'nın Hamm şehrindeki görüşmesi sırasında aşağıdaki hatırlatmalarda bulunmuştur. Herbert, görüşmeyi şu şekilde nakleder:

> Şubat 1921'de Sir Basil Thomson kendisini Scotland Yard'da görmemi istedi. Derhal Almanya'ya gidip Talât Paşa'yla bir görüşme yapmamı istiyordu. Sir Basil'e kendisi için bu görüşmeyi yapmaya hazır olduğumu, fakat Lloyd George ve hükümetine güven duymadığımı söyleyerek, bu talebi yazılı olarak yapmasını istedim, o da bunu kabul etti. Bunun üzerine 26 Şubat tarihinde Almanya'nın Hamm şehrine vardım ve Talât'la görüştüm... Bir gün sonra birlikte Düsseldorf'a gittik. Talat şu hususları dile getirdi:
>
> "Yanlış ya da doğru, Rusya'yla dost oldunuz. İçerdeki siyasetiniz de buydu, İstanbul'daki büyükelçiliğinizin siyaseti de buydu. Gerard Lowther'ı beğenirdim, bir İngiliz centilmeniydi ve herhalde talimatlarını yerine getirmekteydi. Fakat, zannederim, dünya tarihinde hiçbir devlet başka bir ülkenin başkentinde biz devrim yaptığımız sırada İngiltere'nin İstanbul'da sahip olduğu konum kadar güçlü bir konum sahibi olmamış, başka hiçbir ülke bizim o sırada İngiltere'ye karşı sahip olduğumuz taşkın hayranlık duygusu gibi bir hissiyat yoğunluğuna, bir başkasının cazibesine bu kadar kapılmamıştır. O günlerde, bizden istemiş olduğunuz takdirde yerine getirmeyeceğimiz hiçbir şey yoktu. Lakin bizimle hiç ilgilenmediniz. Şükran duyguları havayla beslenemez. Büyükelçi soğuk, Fitzmaurice düşmandı. Yaşayabilmek için yollar bulmak zorundaydık. Yanınızdan uzaklaştırıldıktan sonra dahi dostluğunuzu kazanmaya çalıştık. Siz memnun olasınız diye, baş düşmanımız Kâmil Paşa'nın Sadaret makamına getirilmesini kabul ettik. Bu da sizi memnun etmedi; ne yaptıysak sizi memnun edemedik. Bizi Almanya'nın kollarına ittiniz. Başka hiçbir alternatifimiz yoktu: Bunun dışında kalan her şey siyaseten ölüm ve parçalanma demekti."[625]

Talat Paşa, Herbert'in sualine cevaben, Asquith'in Edirne hak-

625. Aubrey Herbert, *Ben Kendim...*, s. 312.

kındaki konuşmasını yaptığı sırada, Grey'in de Büyükelçi Tevfik Paşa'yı yanına çağırarak, aynı şeyi söylediğini, İngiltere'nin hem kamuoyu önünde hem de özel olarak Türkiye'nin Edirne'ye girmesi halinde sonuçlarına katlanacağı tehdidinde bulunduğunu, o andan itibaren de İngiltere'yle Osmanlılar arasında dostane ilişkilerin mümkün olamayacağının anlaşıldığını ilave etmiştir.[626]

Rauf Orbay da Büyükada'da misafir edilmekte olan Kutü'l-Amare'de esir düşmüş İngiliz Generali Townshend'e şu hususları dile getirdiğini hatıratında nakleder:

> İngiliz siyasetinin bilhassa Balkan Harbi'nde Türkiye'ye aleyhtar bir istikâmet almış olduğunu, Umumi Harp'ten önceki yıllarda işbaşına gelen Osmanlı Hükûmetlerinin dostluklarını kazanmak için İngilizlere karşı her türlü fedakârlığı yaptıklarını, fakat İngilizlerin bunlara ehemmiyet vermediklerini, şahsî müşahedelerime dayanarak aynı safta harbe giren Rusya'nın galip gelmesi halinde Osmanlı Devleti'ni zayıf, dostsuz ve yalnız bularak Türk vatanını istilâ ve Türkleri esir etmesi tehlikesi karşısında bizim Ruslara düşman zümreye katılarak mukaddesatımızı muhafaza ve kurtuluş çaresi aramamıza hayret edilmemesi gerektiğini ilave etmiştim.[627]

Orbay, ayrıca "Harb-i Umumi'nin sona ermesinin vatanımızdaki savaşı bitirmediğini, İngiliz emperyalizminin müthiş bir kin ve garazla, savaş gücünün sarsıldığını düşündüğü Türklerden intikam almak için neler yaptığının" hatırlanmasını ister. Orbay'ın varlığından bahsettiği tüm korku ve endişeler geçerliydi. Orbay'ın değindiği "esir düşme" korkusu, bugün gelişmeye ve büyümeye hızla devam eden hür ve muzaffer ülkede yaşayan yeni nesillere çok garip gelebilir. Ne var ki, yüzyıllardır yaşadıkları Balkanlar'da başlarına ne geldiğini anlamak için kimsenin dönüp bakmadığı, çarlığın tüm Kafkas halklarını yarım asırdır önüne katıp sürdüğü, hürriyetlerini yok ettiği bir dünyada yaşayanlar için bu korku hiç de manasız değildi.

İngiltere'nin zihnine egemen olan ana paradigma, Osmanlı İmparatorluğu'nun "alt edilemez zafiyetleriyle birlikte nihai çöküşe doğru ilerlediğini" söyledikçe, bu ana bakış açısını doğrulayan, dolayısıyla daha da ileri sürükleyen siyaset daha da güçlenmiş oluyordu. Lakin Adelson'un da dile getirdiği veçhile, Osmanlıların güçlerini yitirdiği ve artık önemli olmadıkları inancı tehli-

626. a.g.e., s. 313.

627. Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, s. 63.

keli bir illüzyondu.[628] İtilaf Bloku'nda kimse bu büyük yanılgının içinden çıkmak için bir şey yapmayınca, Osmanlı ordularının 1914-1918 arasında vermek zorunda kaldığı mücadelede ortaya koydukları yüksek performans, gerçekten de bir illüzyon içinden geçilmiş olduğunu gözler önüne sermiştir.

Meclis Başkanı Halil Menteşe'nin mağlubiyet sonrasında Curzon'a muhatap mektubunda yer alan aşağıdaki ifadeler, Osmanlıların hangi aşılmaz güçlüklere karşı mücadele yürütmüş olduklarını en yalın ve doğru şekilde ifade eder:

> Alman hegemonyası tehdidini ortadan kaldırmak amacıyla Rus İmparatorluğu'nun askeri gücüne ihtiyaç duydunuz. Bunun için Rusya'nın yanına geçtiniz, biz de İngiltere'nin Rusya siyaseti uğrunda feda edildik. Kendimizi savunabilmek için Almanya'yla güç birliği yapmaya zorlandık. Şimdi emellerinize ulaştınız, her iki imparatorluk da sırt üstü yatıyor. Anadolu'da önündeki her engeli silip süpürecek milliyetçi bir fırtına esmekte. Boğazları kollamak, gözetmek için Türklerden daha iyi kimseyi bulamazsınız. Geliniz, eski dostluğumuzu ihya edelim, çünkü bu her iki ülke için de kazanç demektir. İyi bilinen bir deyişimiz vardır: Bir güçlük ortadan kalktığı zaman, engellemiş olduğu şey geri döner.[629]

Bu sözler, Curzon için hiçbir şey ifade etmeyecek, aksine Versailles düzeni kurulurken, Fransa Almanya'ya karşı ne kadar intikamcı duygularla hareket etmişse, İngiltere de Türkiye'ye karşı o kadar intikamcı davranacaktır.

Lakin, neticede Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük acılar çekerek sona ermiş olması, tabii ki gerçek manada esaslı değerlerini muhafaza edip de değişmiş; dönüşümden geçmiş ve modernite-le tam olarak kucaklaşmış olmak kaydıyla, yirminci yüzyıl ve sonrasında Doğu ve Şark adına konuşabilecek tek olası güç ve esaslı denge unsurunun da ortadan kaybolması anlamına gelmiştir.

Bu sebeple, çok geniş bir açıdan bakılacak olduğunda, 1908 Devrimi'yle birlikte kendi içinde taşıdığı sözü yerine getirebilmiş Osmanlıların olabilecek en modern halinden yoksun kalmış bir dünyanın, muvazenelerini de iyice yitirme sürecine girmiş olduğunu söylemek ne kadar abartı sayılabilir?

1914'te karşımıza çıkan kader anını gerçek boyutları için-

628. Roger Adelson, *London and the Invention of the Middle East: Money, Power, and War, 1902-1922*, s. 90.

629. Syed Tanvir Wasti, "Halil Menteşe: The Quadrumvir", s. 99.

de görebilmeli, doğru kapsamı içinde tartabilmeliyiz. 1914 Temmuz Krizi patladığında Talat Paşa gibi, Enver Paşa da Avrupa'daki müthiş gelişmeler karşısında Osmanlıların ister istemez büyük badirelere sürükleneceğini, ülkenin kurulu ve sürekli güç dayanaklarındaki büyük zafiyetlerin farkında olarak, aynı zamanda, çok şeyin yokluğunun da çekildiği bir dönemde, nihayetinde tüm Osmanlıların kaderlerini belirleyen seçimler yapmak zorunda kalacaklarını görmüşlerdir.

Jön Türk liderliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ortamda başında dolaşan felakete tek başına karşı koyamayacağını, geri dönülmez bir bozgun ortaya çıkmadan takdir edebilmiş, tarihin akışının son derece hızlandığı bir esnada öne çıkan objektif koşulların öne sürdüğü gereklerin vakit geçirilmeden yerine getirilmesi icap ettiğini zamanlıca kavramış ve bu yolda cesaretini toplayabilmiştir.

Almanya'yla ittifak anlaşması, bir ölüm kalım mücadelesinin eşiğindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun bu Büyük Gücün altyapısından yararlanmasının yolunu açmış; toplumsal, sınai, askeri ve siyasi anlamda yoksun bulunduğu güç tabakalarının eksikliğinden doğan kritik sorunları kayda değer ölçülerde gidermiştir.

Bir diğer açıdan, İttifak Anlaşması Kırım Harbi'nden altmış yıl sonra Osmanlıların ilk defa müttefik edinebilmelerini sağlamış olmakla son derece önemli bir diplomatik başarı da teşkil etmektedir. Almanya'yla ittifak, memleketi bir gayya kuyusuna atmak değil, etrafın ateşle sarıldığı en tehlikeli ve tehdit dolu bir dönemeçte ayakta kalmak iradesi doğrultusunda atılmış bilinçli bir adım, her şeye rağmen, en başta Almanya kaynaklı güçlü itirazlara karşın kazanılmış bir siyasi başarıdır. 2 Ağustos tarihli İttifak Anlaşması'nı doğru çerçevesi içine oturtmadan değerlendirmeye kalkışmak, çok yanlış ve üstünkörü yorumların, üstelik günümüz siyasetinde de sonuç doğurucu siyasi hataların kapısını ardına kadar aralamaktadır.

Osmanlılar er ya da geç Rusya'yı karşılarında bulacaklardı. Bu an da Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla birlikte, belki Rusya için istediğinden erken, fakat her halükârda geriye itemeyeceği şekilde öne fırlamıştı. Osmanlılar için savaşmamak, kaderlerinin çarlığın merhametli olamayacak ellerine teslim edilmesi olurdu. Savaşırlarsa bir şansları da olabilir, şans Osmanlıları tercih edebilirdi. Sonunda da böyle olmuş, ne kadar uzun ve zorlu, ne kadar acılı ve dehşet verici bir mücadeleden sonra da olsa Türkiye ayağa kalkmış, diriliş yollarına çıkmıştır.

XVI

2 Ağustos Anlaşması sonrasında Rusya'ya yönelik girişimler ve İtilaf Bloku'nun sözde toprak bütünlüğü garantisi

> Büyük strateji, ülkenin nerede ve kimin eline doğmuş, hangi açılımlarla birlikte dünyaya gelmiş olduğunun bilincinde olmak, bulunulan yerden nereye doğru gidilebileceğini hesaplamakla ilgilidir. Ülkeler de bir ada yaşamı sürdürür. Doğmak, çırılçıplak ve her şeye muhtaç halde bir ada sahiline vurmaktır.

Osmanlı hükümetinin Almanya'yla ittifak anlaşmasının imzalanmasının hemen akabinde Çarlık Rusyası nezdinde giriştiği gizli diplomasi hamlesi, Osmanlıların tarihten devraldığı açmazların savaşın kopmasıyla birlikte artık ne derece baskın hale gelmiş, Osmanlıların manevra alanının ne denli daralmış olduğunun anlaşılması bakımından kilit öneme sahiptir.

2 Ağustos 1914'te bir yanda Çarlık Rusyası ve Fransa, diğer yanda Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında savaş koptuğunda, İngiltere'nin çatışmaya dahil olacağına kesin gözüyle bakılmıyor, hatta İngiltere'nin savaşta safını belirlemesinin düşük bir ihtimal olduğu düşünülüyordu. Bir deniz gücü olarak İngiltere'nin netice itibarıyla kıta Avrupası'nda cereyan edecek bu kapışmada yer almak istemeyeceğini farz etmeye devam eden Almanya'nın İngiltere'nin tarafsız kalmayı tercih edebileceğine dair ümitleri o kadar da kaybolmuş değildi. Almanya, İngiltere'nin Fransa ve Rusya'nın yanına geçmesini gerekli kılacak ölçüde asli menfaat de teşhis edemeyeceği inancıyla Londra nezdinde son ana kadar sürdürdüğü girişimlerini hep bu varsayımlar üzerine oturtmuştu. İngiliz kabinesine hâkim olan müteredditt hal de İngiltere'nin kopan fırtınada limandan çıkmamayı tercih edebileceğine işaret ediyordu. Öyle ki, İngiltere'nin sergilediği, ikircikli lisan, Fransa'yı epey bir korku ve son derece asabiyete sevk etmiş, Fransa'nın İngiltere'yi savaşta saf tutarak ahlaki yükümlü-

lüklerini yerine getirmesi yolunda epey zorlaması gerekmişti.

Petrograd[630] da İngiltere'nin tutumundan emin olamıyordu. Fakat, Eyre Crowe'un o meşhur tanımlamasıyla, paylaşılan bir zihinsel hal ve genel anlayış birliğini ifade etmekle beraber, bir "müttefik" olmanın yükümlülüklerini ortaya çıkartmayan *Entente* kavramının arkasına saklanarak kartlarını kapalı oynayabilmiş, bağlayıcı kararlardan kaçabilmiş İngiltere'nin elini hep böyle serbest tutabileceği yanılsaması da savaş ortamında devam edebilecek değildi. Osmanlı hükümetinin beklentisi de İngiltere'nin en azından ilk aşamada savaşa dahil olmayacağı yönündeydi. Almanya'yla yapılan 2 Ağustos tarihli ittifak anlaşması da münhasıran Rusya'dan kaynaklanan tehdide ilişkin olup anlaşmada Rusya'dan başka hiçbir ülkenin ismi zikredilmemiştir.

Bu beklentilere karşın, İngiltere'nin 4 Ağustos günü Fransa ve Çarlık Rusyası'nın yanında savaşa dahil olmasıyla işin şekli baştan aşağı değişmiş; Osmanlı liderliği de derhal Rusya'yla anlaşma yolları aramaya başlamıştır. Bu mecrada, Enver Paşa, 5 Ağustos günü Rus Askeri Ataşesi Leontieff'le görüşerek, ya Bulgaristan'ın eline geçmiş Batı Trakya ya da Anadolu'nun savunulması açısından en kritik önemi haiz üç Doğu Ege adasının geri verilmesine ve kapitülasyonların kaldırılmasına karşılık ittifak kurulabileceği ve Alman Askeri Heyeti'nin vazifesine son verilebileceğini Rusya'ya bildirmiştir.[631] Enver Paşa, bir iyi niyet gösterisi olarak hükümetin Rus sınırındaki ordularını geri çekmeye hazır olduğunu da ilave etmiş,[632] anlaşma halinde Osmanlı ordularının Rusya'nın yanında yer alabileceğini söylemiştir.[633]

Sazonov, savaş sonrasında yayımlanan hatıratında, Enver Paşa'nın teklifini şüpheyle karşıladığını, zira daha geçen mayıs ayında Talat Paşa'nın Yalta'daki girişiminden Wangenheim yüzünden sonuç alınamamış olduğunu ileri sürmüştür.[634] Bu savaş sonrası anlatıya uyarlanmış tam bir çarpıtmadır. Daha yukarıda da görüldüğü üzere, Yalta girişiminden sonuç alınamamasının esas sorumlusu Grey'dir. 5 Ağustos'ta başlatılan bu son dakika girişimi de yine Grey tarafından akamete uğratılacaktır.

630. Almanya'yla savaş başladıktan sonra çarlığın başkentinin adı Petrograd olarak değiştirilmişti.

631. Robert J. Kerner, "Russia, the Straits and Constantinople, 1914-15", s. 404.

632. Martin Sicker, *The Islamic World in Decline...*, s. 206.

633. Alan Bodger, "Russia and the End of the Ottoman Empire", s. 96.

634. Serge Sazonov, *Fateful Years: 1909-1916*, s. 113.

Diğer taraftan, Osmanlı hükümetinin Almanya'yla daha mürekkebi kurumamış 2 Ağustos Anlaşması'nın varlığına rağmen Rusya'nın yanına geçmek için yollar aramış, şu halde yalpalamış ve aldatmaya kalkışmış gözükmesi çok da garipsenmemelidir. Netice itibarıyla, Balkan Faciası'nın hemen ertesinde başlayan Birinci Dünya Savaşı, tam manasıyla yaşamsal bir tehdidi Osmanlıların önüne sürmüştür. Osmanlı liderliği, bu tehdide nasıl ve nerede en güçlü biçimde karşı koyabilecekse, o konumu edinmeye çalışmaktadır. Büyük Güçlerin tarihi çatışmasının ortasında kalmış, kuşkusuz nihai hesaplaşmanın öznesi olan, Balkan Harpleriyle üzerinde durduğu ekseni yitirmiş, tam manasıyla bir varoluş sorunuyla karşı karşıya bulunan Osmanlıların gizli diplomasilerini birden durdurmaları beklenemezdi. Ya hasımlarıyla anlaşacak ya da onlara karşıt Büyük Güç bloku içinde yer almaya çalışacaklardı. Her iki yolu da ardı ardına denemiş olmaları, doğru yönde bir diplomasi çabasıdır.

Almanya'yla yapılan anlaşmanın asli niteliği, olabilecek en karmaşık ve tehlikeli bir ortamda gerekli hale gelen bir tedbir, diplomatik lisanda bir *hedging*[635] enstrümanı olmasıdır. Lakin, ağustos ortası itibarıyla dahi Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın safına kesinkes geçmiştir denemez. Henüz her şey akışkandır. Savaşın ilk aylarında tüm ikincil Güçlerin yalpaladığı, tercihlerini kesinkes belirlemekte zorlandıkları, İtalya'nın da Üçlü İttifakın gizli ortağı olmasına rağmen iki blok arasında gidip geldiği hatıra getirilmelidir. İtilaf Bloku'ndaki müttefikler dahi birbirlerinden tam emin olamadıkları için 6 Eylül tarihli Londra Anlaşması'yla Almanya karşısında kesin zafere ulaşılmadan münferit barış anlaşmaları yapmayacakları yolunda taahhüt altına girmişlerdir.

Enver Paşa, 9 Ağustos günü bu defa Giers'le yaptığı görüşmede ittifak teklifini daha da somut çizgilere kavuşturmuş, hatta o ana dek Enver Paşa'nın bir oyalama peşinde olup olmadığından tam olarak emin olamayan Leontieff'in de Osmanlı girişiminin niyet ve ciddiyeti noktasında yoğunlaşan şüpheleri dağılmıştır. Enver Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun henüz hiçbir tarafla bağı olmadığını, ancak ve ancak kendi menfaati doğrultusunda hareket edeceğini vurgulamış, Osmanlıların Balkanlar'da Rusya'nın karşısına geçecek herhangi bir devleti askeri konuşlandırmasıyla tarafsızlığa zorlayabileceğini yahut Türkiye'nin müttefike dönüşebilecek Balkan Devletleri'yle birlikte Avusturya'ya karşı bir

635. Oluşabilecek risklere karşı önlem alma (ed.n.)

harekâta da katılabileceğini belirtmiştir. Leontieff'in 13 Ağustos tarihli telgrafına göre, Enver Paşa beş ila on yıl süreli olabilecek bir ittifak anlaşması teklif etmiş; Balkan Harpleri sırasında Yunanistan tarafından işgal edilerek İzmir'in önünü kapatır hale gelen Limni, Midilli ve Sakız adalarının iade edilmeleri, lakin süratle değişen siyasi durumun buna elvermemesi halinde, bu defa Osmanlılara Batı Trakya'da bir güvenlik şeridi sağlanması koşuluyla Rusya'ya askeri yardımda bulunmaya söz vermiş, böylece Rusya'nın bir de Kafkaslarda çarpışmak zorunda kalmayıp Rusya'daki Müslüman nüfusun sadakatinin de güçlenmiş olacağına, nihayet Türkiye'yle Rusya'nın anlaşmasının Avusturya-Almanya eksenine kayma ihtimali olan Balkan Devletleri üzerinde de Rusya yanlısı bir tesir icra edeceğine işaret etmiştir.[636] Enver Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun görünüşün aksine gerekli ve çok da işe yarayabilecek bir müttefik olabileceğini izah etmeye gayret ettiği, elindeki tüm kıymet-i harbiyeleri Giers'in gözüne sokmaya, görmesini sağlamaya çalıştığı açıktır. Bunlar, vakit geçirme yahut zaman kazanma peşinde olan birisinin takınacağı tutum değildir.

Kaldı ki, Enver Paşa Giers'in yönelttiği, "Boğazlara ne olacağı" sualine bu konunun kendi ağırlığıyla kendi doğru yerini bulacağı,[637] Osmanlılarla Rusya bir kez aralarında anlaştıktan sonra Boğazların da bir anlaşmazlık mevzuu olmaktan kendiliğinden çıkacağı cevabını vermiştir.[638] Gerek Boğazlar konusunun ele alınmış olması, gerek Enver Paşa'nın verdiği cevap, öylesine yapılmış bir konuşmayı değil, daha ileri safhalara gitmesi istenilen ve ciddiyet içinde yürütülen bir müzakere içinde olunduğunu gösterir. Boğazlar bağlamında "meselenin kendi ağırlığı içinde yerini bulması"na razı olunacağını söylemek, konunun hangi çerçeveye doğru ilerleyeceğinin ancak savaşın gidişatına göre ve iki "müttefik" olarak Rusya'yla Türkiye'nin birbirleriyle ne yapabildiklerinin görülmesiyle ortaya çıkabileceğinin ifadesidir. Bu hercümerç sonrasında nasıl olsa yeni bir dünya kurulacak, savaş sonrasında ortaya çıkacak karşılıklı ağırlıklar Boğazlar meselesinde çözümün yönünü tayin edecektir. Lakin Avrupa'da savaş patlamışken içine sürüklenilmiş bu en kritik aşamada Boğazlar meselesinin olabilecek işbirliğinin önünü tıkamasının engellenmesi gerekmektedir. Bu ifadelerle bundan daha fazla bir şey söylenmek istenmiş değildir.

636. C. Jay Smith, Jr. a.g.e., s. 9.

637. ibid.

638. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 101.

Enver Paşa, Osmanlıların Rusya'ya karşı hiçbir saldırgan amaç taşımadığını, seferberliği sadece kendisini koruyabilmek amacıyla başlattığını da vurgulamış, Osmanlıların Üçlü İttifak'a bağlı olmadığını tekrar etmiş, Almanya'nın ordunun kontrolünü elinde tuttuğuna dair İngiliz menşeli iddiaları da reddetmiştir.[639]

Rusya'ya yapılan bu son açılımın da samimiyetten yoksun olduğunu iddia etmek için hiçbir geçerli sebep bulunmamaktadır. Her şeyden önce, evveliyatı olan bir açılım söz konusudur. Talat Paşa'nın mayıs ayındaki Yalta teklifleri ile Enver Paşa'nın iki ay sonra ileri sürülen teklifleri aynı çizgi üzerinde durmakta, böyle dile getirilmemiş de olsa her iki girişim de esas itibarıyla Rusya'yla savaşı engellemek, bu yolda da Hünkâr İskelesi tarzında bir *modus vivendi* arayışını yansıtmaktadır.

Rusya'ya yönelik son Osmanlı açılımının ne derece yapıcı, ciddi ve karşı karşıya gelmek üzere olan tarafları çatışmadan alıkoymaya yönelik olduğunu gösteren en kuvvetli delil, bizzat çarlığın tepkileridir. Şu var ki, Giers Leontieff'in şüphelerine dahi düşmemiş, ilk görüşmenin cereyan ettiği 5 Ağustos günü çektiği telgrafta Petrograd'dan teklifin derhal kabul edilmesini, Osmanlıların Ege ve Batı Trakya'da memnun kılınmasını istemiştir.[640] 9 Ağustos tarihli görüşmeyi takiben de Petrograd'dan süratli davranılmasını istemiş, iki üç ada yahut Batı Trakya'nın kaybı karşısında Yunanistan ve Bulgaristan'ın başka şekillerde tatmin edilebileceklerine dikkat çekerek, anlaşma olmaması halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanına geçmekten başka çaresi kalmayacağını vurgulamıştır.[641] Giers, bir gün sonra çektiği telgrafta daha da ikna edici olmaya çalışmış, tarihi bir fırsatla karşı karşıya olunduğunu, Rusya'nın Enver Paşa'nın teklifini kabul etmesi halinde Yakındoğu'daki pozisyonunu son derece güçlendirmiş olacağını vurgulayarak *Goeben* ve *Breslau*'nun 11 Ağustos tarihinde Boğazlardan giriş yapmalarından sonra da ittifak teklifinin kabul edilmesi yolundaki ısrarını sürdürmüştür.[642]

Bu çerçevede, Sazonov da Enver Paşa'nın açılımının farkında olarak dikkatli davranmakta, Osmanlılarla vakitsiz bir çatışmaya sürüklenilmesini engellemeye çalışmaktadır. 6 Ağustos gü-

639. ibid.

640. Ramazan Balcı, *Tarihin Sarıkamış Duruşması*, s. 12.

641. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 102-103.

642. ibid.

nü Petrograd'da yapılan bir toplantıda Alman ve Avusturya filolarının Karadeniz'e geçişi halinde ne yapılabileceğine ilişkin tartışmalar sürerken, Sazonov Rusya'nın İstanbul ve Karadeniz çerçevesinde almak isteyebileceği tedbirlerin ister istemez Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hasmane bir tabiata bürünebileceğine dikkat çekmiş; bu durumda da Osmanlıların Almanya'nın safına katılmasına yol açılmış olacağı uyarısında bulunmuş, hatta Karadeniz Filosu komutanı Amiral Eberhardt'tan Türkiye'nin muvafakati alınmadan hiçbir şeye kalkışılmamasını istemiştir. Nitekim Eberhardt'a 9 Ağustos günü gönderilen talimat, "gerekli olmadıkça, doğrudan doğruya Türkiye'ye yönelik tedbirler alınmaması" şeklindeydi.[643]

Sazonov'un Enver Paşa'nın önerilerine denk gelen bu tarihlerde bu derece özenli davranmasının da gösterdiği üzere, Osmanlı liderliği tarafından öylesine ortaya atılmış, ciddiye alınamayacak bir açılım söz konusu değildir. Sazonov, hatıratında iddia ettiğinin aksine, Rusya'nın Almanya için yarattığı en esaslı ikilem olan çift cephede savaş keyfiyetinin bu defa Osmanlılar tarafından kendisi için yaratılmasının önünü kesmeye çalışmakta, önceliği Alman cephesine vermesi gerektiğini bilerek, Enver Paşa'nın teklifleri üzerinde ciddiyetle durmaktadır.

Tabiatıyla, burada esas riski yüklenen Osmanlı İmparatorluğu'ydu. Rusya'yla anlaşma sağlanmış olduktan sonra dahi ne olacağı hiç belli değildi. Sadece Rusya'yla değil, İngiltere'yle de yol ayrımına gelinebilirdi. O zaman artık bir müttefik olarak ilanihaye kaybedilmiş, belki de zaten yenilgiye uğramış Almanya da ortada olmayacaktı. Rusya'nın hiçbir kaprisine ses çıkarmayıp kendi menfaatleri sağlandıktan sonra Rusya'nın isteklerini kabul etmeye hazır olacağını belli eden İngiltere'nin bir de Ortadoğu'da muzaffer çıktığı bir dünyada Osmanlılar nasıl yaşayacaktı? Osmanlı liderliği son anda dahi Rusya'yla anlaşmaya çalışmakla taşınması çok güç riskler de almış oluyordu. Fakat bu nihai bir arayıştı ve buna teşebbüs etmekte haksız değillerdi.

Bu mecrada, Petrograd Maslahatgüzarı Fahrettin Bey'in 12 Ağustos günü Sazonov'la bir görüşme gerçekleştirerek, Osmanlıların herhangi bir toprak talebinin dahi söz konusu olmayıp bir ittifak yolunda sadece Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman imtiyazlarının geri alınması için yardımcı olması ve Ermeni milliyetçiliğini desteklemeyeceği hususunda güvence verme-

643. a.g.e., s. 100-101.

sinin yeterli olacağını bildirmiş olması da dikkat çekicidir. Fahrettin Bey'in girişimi, Osmanlıların kendilerini Rusya'yla karşı karşıya gelmekten korumak uğrunda en basit ve haklı taleplerinden vazgeçmeye hazır olduklarını ortaya koymaktadır. Alman imtiyazları gibi ancak savaş sonunda ele alınabilecek bir konunun gündeme getirilmiş olması, Osmanlıların Alman yanlısı olmadıklarını ortaya koymaya yöneliktir. Sazonov, Fahrettin Bey'e Rusya'nın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti etmeye hazır olduğu ve Osmanlıların zayıflığından istifade etmeye kalkışmayacağı mukabelesinde bulunmuş, Türkiye'nin esasen Fahrettin Bey tarafından da dile getirilmiş olduğu veçhile, sonunda nereye varacağı belli olmayan toprak kazanımları yerine imparatorluğundaki Alman imtiyaz ve menfaatlerinin kendisine geçmesini sağlamaya çalışmasının daha doğru olacağını belirtmiştir.[644]

Öte yandan, Sazonov'un Fahrettin Bey'le görüşmesini Giers'e aktarırken, Ermenilerin desteklenmesinden vazgeçilmesinin söz konusu olmadığını vurgulaması son derece dikkat-ı şayan ve göz açıcıdır. Tabii, Giers ve Leontieff de Sazonov'un da aklından geçirdiği gibi, Enver Paşa'nın açılımını Rusya'ya zaman kazandıracak bir fırsat olarak görmüşler, Almanya'yla çok zorlu bir mücadele devam ederken, Osmanlı cephelerinin vakitsizce açılmasının önüne geçilmiş olacağını, nasıl olsa Osmanlılara her zaman geri dönebilecek durumda olacaklarını hesaplamışlardı.

* * *

Osmanlıların Rusya nezdindeki girişimlerinin yine de bir minvale girmiş olduğu söylenebilecekken, mayıs ayındaki Yalta görüşmeleri sonrasında olduğu gibi, İngiliz Dışişleri yine son derece etkin bir müdahalede bulunacak ve süreci rayından çıkartacaktır. Nicolson ve Grey'in Osmanlıların netice almaya yaklaştığını gördükleri Rusya'ya yönelik diplomasinin önünü kesmek için buldukları yol, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün üç İtilaf devleti tarafından bir arada garanti edilmesi yönünde 14 Ağustos günü ortaya attıkları fikirdir.[645] İlk bakışta ne kadar olumlu ve birden her sorunu çözer gibi gözükse de bu fikir esas itibarıyla içeriksiz bir göz boyamacadan ileri gitmemekteydi. Zira Osmanlıların toprak bütünlüğü, olması gerektiği gibi iki-

644. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 103-104.

645. David French, *British Strategy and War Aims...*, s. 34.

li düzeyde devletten devlete değil, İtilaf şemsiyesi altında garanti edilmek isteniyordu. Bu halde de bir siyasi yapı olarak İtilaf sona erecek yahut taraflardan biri savaşın bir aşamasında, hatta savaştan sonra İtilaf Bloku'ndan ayrılacak olduğu takdirde toprak garantisinin neyin üzerinde oturacağı sualinin cevabı yoktu.

Sazonov, böylece müttefikleriyle de danışmış olduktan sonra Enver Paşa'nın önerilerini 15 Ağustos tarihinde cevaplandırmıştır: Osmanlı hükümetinden öncelikle deklare ettiği tarafsız pozisyonun sahih olduğunu ortaya koyması, bunun için de seferberlik haline son vermesi istenmektedir. Tabii, netice itibarıyla Osmanlıları savunmasız bırakacağı aşikâr olan bu durumun sakıncalarının "telafi edilebilmesi" için de Grey'in önerdiği üzere İtilaf Devletleri Osmanlıların toprak bütünlüğünü bir arada garanti edecektir. Ek bir teşvik olarak, Anadolu'daki Alman imtiyazlarının savaş sonunda Türkiye'ye geçirileceği sözü de verilmektedir. Sazonov, samimiyetinin göstergesi olarak, Osmanlı hükümetinin seferberlik ilan etmiş ve İstanbul'a kaçan Alman zırhlılarını donanmasına katmış olmasına rağmen, Rusya'nın Kafkaslara yeniden asker sevkiyatında bulunmadığına, Alman cephesi üzerinde yoğunlaştığına işaret etmektedir.[646]

Osmanlıların 15 Ağustos itibarıyla karşı karşıya kaldıkları bu durum, şu önemli hususları daha da gün ışığına çıkarmıştır denebilir:

Her şeyden önce, Rusya'nın ilk aklından geçirdiği, nitekim Sazonov'un da henüz 12 Ağustos günü Fahrettin Bey'e söylediği gibi toprak bütünlüğü garantisinin ikili düzeyde verilmesi fikrinden derhal caymış, bunun İtilaf Bloku üyeleri olarak bir arada verilmesi şeklindeki İngiliz pozisyonunu süratle benimsemiş olması dikkat çekicidir. Şu halde, Osmanlı Maslahatgüzarıyla görüşmenin gerçekleştiği 12 Ağustos'tan Enver Paşa'ya cevabın oluşturulduğu 15 Ağustos'a geçen üç gün içinde, İngiliz diplomasisi Sazonov'u farklı bir noktaya itmeyi başarmış ve Osmanlıların aldatılabileceği faraziyesine dayanan bu ilerisi için elini serbest bırakmak isteği Rus Dışişleri Bakanı'na daha cazip gelmiştir.

İkinci husus, seferberliğin kaldırılması yönündeki gereksiz, Osmanlı hükümetinin çok büyük çekinceyle karşılayacağı belli olan ısrardır. Seferberlik ilanının başlıca nedenleri arasında daha iki yıl önce Balkan Harplerindeki hazırlıksızlık içine yeniden düşülmemesi, seferberliğin de genel mahiyette bir toplu önlem ma-

646. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 103-104.

hiyetinde olduğu, seferberliğe son verilmesi halinde Osmanlıların sıcak savaşın psikolojisi ve donanımı içinde hareketlilik kazanmış çarlık karşısında çırılçıplak, savunma pozisyonlarını terk etmiş halde kalacağı anlaşılmayacak şeyler değildir. Hal böyleyken, içi boş bir toprak bütünlüğü garantisi karşılığında, öz disiplini elden bırakmalarının istenmiş olmasını, Osmanlı liderliği ne iyi niyete, ne de müzakerenin ciddiyetine bağlayabilirdi.

Bir diğer husus, Sazonov'un Osmanlı ülkesindeki değil, Anadolu'daki Alman imtiyazlarından bahsetmesidir ki, bu da İngiltere ve Fransa'yı kollayan, yani Ortadoğu bağlamında müttefikler arasında eninde sonunda gerçekleştirileceği bilinen paylaşım müzakerelerine daha sıra gelmediğinin farkında olduğunu, cevabın örneğini ilettiği İngiliz ve Fransız meslektaşlarına anlatmaya yönelik bir terminolojinin seçildiğini göstermektedir.

Açılmamış bir savaş için Kafkas cephesinde olduğundan daha fazla yoğunlaşmamış, bu yöne asker sevkiyatında bulunmamış olmak ise neticede Almanya'yla kıran kırana bir mücadele veren Çarlık Rusyası için zaten bir stratejik gereklilik olup bu durumu bir samimiyet göstergesi olarak saymak güçtür.

Osmanlı ülkesinde söz etmeye değer herhangi bir ekonomik girişimi olmayan Rusya, kapitülasyonların kaldırılması konusunda elini müttefiklerine göre çok daha rahat hissedebilmekteydi. Hal böyleyken, İngiltere de, Fransa da Osmanlı açılımının kabul edilmemesi yönünde Petrograd'ın aklını çelmeye çalışırken, elden kaçırmaya dayanamayacakları büyük bir imtiyazlar bütünü olan kapitülasyonlardan vazgeçilmesine de şiddetle karşı çıkarak Sazonov'un cevabında Osmanlıların bu isteğini de gündemden düşürmesini sağlamışlardır. Müthiş bir ölüm-kalım savaşı başlamış; olası bir ittifak üzerinde konuşulurken dahi en bayağı çıkarlarını şahince koruyan bu iki Büyük Güç, Türkiye'nin kendisine gelmesinin ön şartını oluşturan, inkişafına engel teşkil eden, kudret kazanmasını engelleyen bu rejime karşı çıkmaktan kendilerini alıkoyamayıp realpolitik mülahazaları bir kenara bırakarak emperyalist refleksleri doğrultusunda hareket etmişlerdir.

Ne var ki, 1908'de Bulgaristan bağımsızlığını eline geçirdikten sonra bu ülkede kapitülasyonların kaldırılmasına hiç itiraz edilmemişti. Üç yıl kadar sonra, Birinci Balkan Harbi sonrasında toplanan Londra Konferansı sırasında da Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopartılarak farklı Balkan Devletleri'ne geçirilen topraklar üzerindeki kapitülasyon rejiminin kaldırılması sırasında da Büyük Güçler arasında bir sorun yaşanmamıştı. Grey,

"düşük gümrük vergilerinin bulunduğu Türkiye'den ayrılan bu topraklarda büyük bir ihtimalle yüksek gümrük vergilerinin uygulanmaya başlayacağını, bu durumda ticareti kısıtlayıcı diğer engellerin asgariye indirilmesinin doğru olacağını" söylemekle yetinmişti.[647] Kapitülasyonlar, Osmanlılar üzerinde olanca şiddetiyle uygulanırken, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Hıristiyan Balkan Devletleri'ne geçen topraklarda sona erdirilmeleri normal ve olması gereken bir şey olarak karşılanıyordu. Dahası, Mondros Mütarekesi hükümleri hilafına sadece stratejik noktaları değil, İstanbul ve memleketi işgale girişecek İtilaf Devletleri'nin ilk icraatlarından biri de kapitülasyonların olduğu gibi yeniden ihdas edilmesi olacaktır.

Rusya'yla bir ittifaka ulaşılması halinde kapitülasyonların kaldırılması böylece gündemden düşerken, Fransa yaklaşımlarının ne derece yüzeyselleşebileceğini bir kez daha gözler önüne seren biçimde netice itibarıyla savaş sonrası döneme ilişkin bir konu olmaktan ibaret Anadolu'daki Alman imtiyazlarının Osmanlılara devrine dahi karşı çıkınca, aşağıda görüleceği üzere, İtilaf Bloku'nun mukabil önerisi denilen nesne, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün üçlü düzeyde sözde garanti edilmesinden ibaret kalmış olacaktır.

İstanbul'daki Fransız, İngiliz ve Rus büyükelçileri, 16 Ağustos günü birlikte ziyaret ettikleri Sadrazam Sait Halim Paşa'ya Osmanlı hükümetinin tarafsız kalacağına dair söz vermesi, hemen savaşın başında ilan edilen tarafsızlığın tüm yükümlülüklerini yerine getireceği ve ticari gemilerin Boğazlardan herhangi bir zorlukla karşılaşmadan geçişlerini kolaylaştıracağı yolunda yazılı taahhütte bulunması halinde, Osmanlıların bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü garanti etmeye hazır olduklarını bildirirler. Bu teklif, çarlığın Boğazlar hakkındaki emellerinin farkında olan, İngiltere'yle Fransa'nın da imparatorluğu paylaşmak için çarlıkla bir araya gelebileceğini göz önünde tutan Osmanlıların endişelerini gidermek bir yana,[648] korkularını depreştirecektir. İtilaf, Osmanlılardan tarafsız kalmalarını istemekte, fakat zafiyetlerini gidermek için şart olan müttefik ihtiyacını karşılamamaktadır. İtilaf Bloku ayrışacak yahut dağılacak olduğunda verilen garantinin akıbetinin ne olacağı suali cevapsızdır. İtilaf'ın müttefik olarak kazanmaya çalıştığı Yunanistan ya da Bulgaristan'ın bloklar-

647. R.J. Crampton, "The Balkans, 1909-1914", s. 264.

648. A.L. Macfie, "The Straits Question in the First World War: 1914-1918", s. 49.

dan birine katılarak, Trakya ve Anadolu'ya yönelmeleri halinde ne olacağı sualinin de cevabı yoktur.

Yakın tarihte Osmanlıları hep tehdit etmiş, Osmanlılara verdikleri hiçbir sözü tutmamış olan İtilaf üyeleri, şimdi Osmanlılardan kimin sahipleneceği belli olmayan bir "teminat"la yetinmelerini istemekte, en fazla güven aşılamaları gereken bir anda bundan kaçınmakta, üstelik Osmanlılardan talepleri olan Yunanistan ve Bulgaristan'ı da elinden kaçırmak istememektedir.[649] İngiltere, Yunanistan'ı İtilaf Bloku'nun safında savaşa girmiş görmek istediği için Limni, Sakız ve Midilli'nin Osmanlılara iadesine karşı çıkmıştır. Benckendorff, 17 Ağustos günü, yani toprak bütünlüğünün sözde garanti edilmesi yönündeki teklifin Osmanlılara götürülmesinden sadece bir gün sonra St. Petersburg'a çektiği telgrafta, Osmanlı hükümetiyle her çeşit toprak müzakeresi Balkan Devletleri'nde ve bilhassa Yunanistan'da hoşnutsuzluk uyandıracağından, Grey'in Osmanlılara taviz verilmesine şiddetle karşı çıktığını bildiriyordu.[650] Bobroff'un da vurguladığı üzere, Osmanlıların Rusya'ya götürdüğü teklifin hiçbir yere gidememesinin müsebbibi, Türkiye'yle toprak meselelerinin ele alınmasının Yunanların Almanya tarafına itilmesine neden olacağı bahanesinden vazgeçmeyen İngiltere olmuştur.[651]

Almanya cephesinde yoğunlaşmak gereğinin bilincinde olan Sazonov ise Osmanlıların en azından oyalanmasından yana bir tavır sergilemiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı tarafa geçmesinin Rusya'nın yükünü epey arttıracağının, savaş sahnesinin de çok daha karmaşık hale gelmesine yol açacağının farkında olarak, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yenilgiye uğratılacağı ana değin Osmanlıların tarafsız sahada tutulmasını istemiştir. Stieve'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rus arşivlerine dayanarak yaptığı çalışmada ortaya çıkardığı üzere, İtilaf Bloku'nun Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün muhafazasına ilişkin teklifi tam bir tuzaktan ibaretti.[652] Fransız Dışişleri Bakanı Doumergue, Osmanlılara teklif edilecek garantinin içinin boş olduğunu biliyor; İzvolski'ye çarlığın Osmanlıların toprak bütünlüğünü ikili düzeyde, devletten devlete garanti ederek, En-

649. M.S. Anderson, *The Eastern Question...*, s. 312.

650. ibid.

651. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 104.

652. Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde...*, s. 359.

ver Paşa'nın açılımıyla ortaya çıkan fırsatı kaçırmayıp Osmanlıları bir şekilde yatıştırması gerektiğini; Boğazlar meselesinin savaşın sonunda nasıl olsa "Rusya'nın görüşleriyle anlaşma sağlanmak suretiyle" çözüme kavuşturulacağını söylüyordu.[653] Osmanlıların aslında hiçbir geçerliliği olmayan bir sözde garantiyle teskin edilmeleri, o sıra İtilaf'ın işine gelmekte, hesaplarına uymaktadır. İtilaf Bloku'nun Osmanlı siyasetinin baştan aşağı riya üzerine inşa edildiğini söylemek hiç de abartı olmayacaktır.

Gerçekten, asıl mesele İtilaf garantisinin içinin boş olması da değil, öneri sahiplerinin ikiyüzlülüğüdür. Çarlık Rusyası Dışişleri Siyasi Direktörü Prens Trubetskoy'un, karşı öneride bulunmalarının üzerinden henüz bir hafta dahi geçmemişken, 20 Ağustos günü Giers'e yolladığı telgrafta yer alan hususlar, Rusya'nın müttefikleriyle birlikte toprak bütünlüğü garantisini Osmanlı hükümetine sunduğu anda dahi aklından neler geçirmekte olduğuna ışık tutar:

Trubetskoy, telgrafta Rusya'nın savaştan kazançlarının ne olabileceği konusunu ele almakta, Rusya için Boğazların batı yakasında bir miktar kazanç nasıl olsa her halükârda mümkün olabilecek olsa da, Rusya'nın aslında çok daha geniş bir mercekten bakarak talep yelpazesini açması gerekeceğini hatırlatmakta, İtilaf'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti etmesinin şartı olarak imparatorluğun da savaşta tarafsızlığını muhafaza etmesi gerekeceğine, şu halde Türkiye'nin de tarafsızlığın gereği olarak Karadeniz'deki sahildar devletlerin savaş gemilerini Boğazlardan geçirmek zorunda kalacağına işaret etmektedir.[654] Yani, savaş sürerken Rus zırhlıları da İstanbul ve Boğazlara yönelebilecektir.

Trubetskoy, aynı tarihli bir iç servis notunda tutumunu daha açık sergilemiş, "doğrusu, düşüncelerimiz her şeyden önce Boğazlar üzerinde olmalıdır" ifadesini kullanmıştır.[655] Görüleceği üzere, beş gün önce Babıâli'ye resmen bildirilmiş üçlü toprak bütünlüğü garantisi, Rusya'nın önünden Boğazları çekip almamış olduğu gibi, Rusya'nın tarafsızlık statüsünün gereği olduğunu ileri sürerek, Boğazlardan savaş gemileri için geçiş hakkını isteyecek olmasını da engellememekte; Rus tehdidini uzaklaştırmış olmak bir kenara daha da yakınlaştırmaktadır. Çarlık, savaş gemilerini İstanbul ve Boğazlara indirme hakkını kendinde görecek, Osmanlılar da geçip gidecekler mi yoksa bir bahane bulup ka-

653. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 103.

654. a.g.e., s. 105.

655. C. Jay Smith, Jr. a.g.e., s. 72-73.

lacaklar mı korkusuyla, üstelik Almanya'yı da kaybetmiş, hiçbir müttefikleri kalmamış olarak yaşayacaktır.

Vurgulanmasında yarar olan bir diğer husus, İtilaf'ın sözde garanti önerisini sadece savaş süresinde geçerli olmak kaydıyla getirmiş olmasıdır. Bu da savaşın sona ermesinin hemen ertesinde ortaya çıkmasına kesin gözüyle bakılması gereken pazarlıklar karşısında tam bir korumasızlık anlamına gelmektedir. Bu haliyle, iki defa sakat, yani ne garanti düzeyi ne de garanti süresi açısından kabule şayan olan bir teklif söz konusudur. Hatta savaş sonlandığında ne olacağı da bir kenara, savaşın dev girdabı her şeyi ve herkesi içine almaya başladığında da ne olacağı belli değildi, zira bir ittifak tesis edilmiş değildi.

İngiltere mi, Almanya'yla kıyasıya mücadeleye girişmiş Fransa mı "İtilaf" bir garanti verdi diye "İtilaf" adına müttefikleri Çarlık Rusyası karşısında Osmanlıların yardımına koşacaktı? Güç ve kudretin her şeyi ifade eder olduğu bu dünyada kim kime verdiği sözü tutmaktaydı? Büyük Güçlerin en zayıfı olan İtalya dahi Trablusgarp Harbi'ni Balkanlar'a getirmeme yolunda Avusturya'ya söz verdiği halde, Oniki Adalar'ı işgal etmiş, Çanakkale'yi de bombardımana tabi tutmuştu. Özellikle de güçsüz olanlar bu acıma nedir bilmeyen kurtlar sofrasında kimsenin sözünü tutmasına muhtaç duruma düşmemeliydi.

Balkan Harplerinde Avrupa'nın tüm Büyük Güçlerinin Osmanlı karşıtlığında nasıl birleşebildiğini daha iki yıl önce görmüş olan Jön Türkler, kimin hangi sözüne güveneceklerdi? Tukin'in de işaret ettiği üzere, ortada ne Babıâli adına müzakerelere girişmiş, Antant'a en yakın duran Cavit Bey, ne de Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun en "mutedil" üyelerini tatmin edecek bir Antant teklifi vardı, hiç olmamıştı.[656] Zaman imparatorluğun önünde yine bir okyanus gibi açılıyor olsaydı, İtilaf Bloku Osmanlılarla anlaşmak için her şeyi yapardı. Ama şimdi tuzak kurmayı yeterli görmüştü. Osmanlı hükümetinin İtilaf'ın aldatma teşebbüslerine kapılmamış, bu noktada kararlılık göstermiş olması, tarihi tecrübenin içinde oluşmuş güçlü ve doğru sezgilere dayanmaktaydı.

Kaldı ki, İngiltere dahi İtilaf'ın geleceğinden emin olamıyordu. İngiliz Savaş Konseyi'nin İstanbul ve Boğazları Rusya'ya bırakan 30 Mart 1915 anlaşması öncesine rastlayan 10 Mart tarihli toplantısında, İngiliz İmparatorluğu'nun güvenliğinin gelecekte nasıl sağlanabileceği suali de ele alınmış, Almanya'nın berta-

656. Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde...*, s. 361.

raf edildiği bir dünyada İngiltere'ye yönelik esas tehdidin Fransa ve Rusya'dan geleceği kanaatine varılmıştı. Kimse savaş sonrasında oluşacak yeni şartlarda İtilaf'ın devam edeceğini düşünmüyor, bilakis Rusya'yla İngiltere arasındaki rekabetin yeniden, bu defa daha da şiddetlenmiş olarak ortaya çıkabileceği üzerinde duruluyordu.[657] Nicolson'un yerine bizzat seçtiği yeni St. Petersburg Büyükelçisi George Buchanan, 28 Aralık 1912 günü Londra'ya gönderdiği bir telgrafta, ciddi bir sorunla karşılaşıldığında Rusya'nın kimsenin sırtını yaslayamayacağı kadar kaypak bir söğüt dalından ibaret olduğunun meydana çıkacağını, Rusya'ya katiyen güvenmemek gerektiğini belirtmişti.[658]

Otuz yıl kadar sonra, Soğuk Savaş başlarken *Foreign Affairs*'in Temmuz 1947 tarihli nüshasında "X" imzasıyla yayımlanan, *containment*[659] politikasının ideolojisini oluşturmuş meşhur makaleyi de kaleme alan olan George F. Kennan, Rusya'yı en iyi tanıyan bir diplomat, siyaset bilimci ve tarihçi olarak da temayüz etmişti. Kennan, Rusya'nın ancak kendi menfaatleri dahilinde hareket etmeye alışkın olduğuna, komşu ülkelere hiçbir zaman ortak çıkarlar kavramı içinden bakmadığına, tarihi boyunca Rusya için farklı bir algılamanın da söz konusu olmadığına inanıyordu.[660]

Osmanlı hükümeti, 16 Ağustos tarihli İtilaf teklifini kabul etmiş olsaydı vatana ihanet suçunu işlemiş olurdu. Pek tabiidir ki, Osmanlıların toprak bütünlüğünü garanti etmesi gereken şey, bir siyasi yapı olan "İtilaf" değil, onun üreticileri olan ve arkasında duran devletler olmalıydı. İngiltere, Fransa ve Rusya hayatlarına devam eder, fakat İtilaf Bloku tarihteki yüzlerce örneği gibi her an ortadan kaybolabilirdi.

Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz Rus birlikleri Osmanlı sınırına doğru kaydırılmış, Londra Rusya'yla Türkiye arasında her an savaş çıkabileceğini düşünmeye başlamıştı. İngiliz Dışişleri'nde Yakındoğu'dan sorumlu olan George Russell Clerk, 14 Ağustos tarihli notunda, yani İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da yapacakları girişimden bir gün önce, Rusya'nın Türkiye'ye yönelik yaklaşımının çok tehlikeli olduğuna işaret ediyordu.[661] Çarlı-

657. Keith Neilson, *Britain and the Last Tsar...*, s. 371-372.

658. Buchanan'dan Nicolson'a 28 Aralık 1912 tarihli telgraf, British Documents IX (ii) No 158.

659. Soğuk savaş döneminde komünizmin yayılmasını önlemeyi amaçlayan ABD dış politikası (ed.n.)

660. George Urban, "A Conversation with George F. Kennan", s. 15.

661. FO/371/1900/31986.

ğın konuşlandırması, normal bir askeri önlem olmaktan çok, Osmanlı İmparatorluğu'yla Rusya arasında savaşın kopmak üzere olduğunu düşündürtecek bir mahiyet taşımaktaydı.[662] Nihayet, eylül ayı başından itibaren sınırdaki Osmanlı ve Rus öncü müfrezeleri arasında silahlı müsadereler bir patlayıp bir kesilmeye başlamıştı.[663] Nicolson, Benckendorff'u çağırarak, Rusya'nın savaşı Türkiye'ye yaymasının şimdi doğru olmayacağını söylemiş, önce Almanya'nın yenilgiye uğratılması gerektiğini, yan yollara sapılmasının bu esas amaca hizmet etmeyeceğini belirtmişti.[664] Açıkçası, henüz ağustos ayı ortasında dahi Rusya öncelik sıralaması farklı olan müttefiki İngiltere'de endişeye yol açacak derecede Kafkas cephesine asker sevkiyatına girişiyor, İngiltere de önce Almanya'nın yenilgiye uğratılması gerektiğini hatırlatıp sonrasında Rusya'nın Osmanlılar üzerinden nasıl olsa ödüllendirileceğini söyleyebiliyordu.

Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinin çok öncesine rastlayan bu günlerde, İngiltere'nin Kafkaslarda Londra'yla telsiz haberleşmesini sağlayacak bir istasyon dahi kurmuş olması[665] dikkate şayandır. Kafkaslarda ancak Osmanlılarla bir cephe oluşması mümkün olduğuna göre, İngiltere'nin Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla bir savaşa ister istemez tutuşacağını ve bunun zamanlamasının tayininde son sözün de kendisine ait olamayacağını kabullendiğini düşünmek gerekir.

Sazonov da 29 Ekim 1914 Karadeniz Harekâtı'ndan elli gün önce, 9 Eylül tarihinde Duma'nın açılışında yaptığı konuşmada çok şeyi ortaya dökmüştür:

> *Goeben*'in Çanakkale'de ortaya çıkmasından bu yana Türkler her şeyi Almanya'nın baskısı altında yapmıştır. Türklerin sorumluluktan kaçmaya çalışmaları, gittikçe yanına yaklaştıkları cehennem çukurundan aşağı atılmalarını engelleyemeyecektir. Rusya-Türkiye sınırındaki hadiseler silahlarımızı yeni zaferlerle parlattığı gibi, Rusya'nın açık denizlere ulaşması bağlamında ortaya çıkan siyasi ve ekonomik sorunların halline Rusya'yı daha da yakınlaştırmaktadır.[666]

662. FO/371/2171/38796.

663. FO/371/2080/46559.

664. FO/371/2171/38796.

665. Keith Neilson, "'Joy Rides?' British Intelligence and Propaganda in Russia... ", s. 886.

666. *Great Speeches of the War*, s. 265.

Sazonov, henüz muharip olmadığı gibi, çarlıkla Hünkâr İskelesi'ni andırır tarzda bir anlaşmaya varmaya hazır olduğunu üç hafta önce Rus tarafına bildirmiş olan Osmanlılar için "cehennem çukurundan aşağı" gideceklerini söyleyebilmiş, Kafkas cephesinde zaten başlamış çatışmalarda Rus silahlarının yeniden parıldadığını Duma önünde açıklayıp aynı cümle içinde de Rusya'nın açık denizlere ulaşma sorununa atıfta bulunabilmişse, bu takdirde çok da fazla izahata gerek kalmamaktadır.

Nitekim İstanbul'daki İtilaf büyükelçilerinin, Osmanlı hükümetinin zorlamasıyla geçilen son bir diplomasi trafiğinden sonra 28 Ağustos günü Babıâli'ye tekrar çıktıklarında bu içi kof garanti teklifinden başka söyleyebilecekleri yeni bir şey yoktur. Netice itibarıyla, Liman von Sanders Krizi sırasında daha etkili bir yöntem olduğunu pekâlâ bilerek, Babıâli'ye aynı notayı bire bir düzeyde aynı gün ayrı ayrı veren İtilaf Devletleri, şimdi Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün garanti edilmesi gibi en hayati bir meselede bireysel sorumluluk altına girmeyi reddediyor, Babıâli'yi üç İtilaf büyükelçisi bir arada ziyaret ediyordu. Bu şartlarda, İtilaf'ın karşı önerisi hiçbir şekilde Osmanlı hükümetinde memnuniyet uyandırmamış, her şeye rağmen hâlâ İtilaf'a yakın durmaya çalışan hükümet üyeleri dahi, İtilaf'ın tamamen içeriksiz bir karşı teklifle ortaya çıkması karşısında şaşkınlığa uğramış, Rusya'nın niyetleri konusundaki korkularını açıkça dile getirerek, toprak bütünlüğü garantisinin İtilaf Devletleri tarafından teker teker, ikili düzeyde verilmesi gerektiğini belirtmek durumunda kalmışlardı.

Böylece, Enver Paşa'nın çarlığa yönelik kapsamlı, çok kuvvetli bir askeri-stratejik mantıkla da savunmuş olduğu açılım cevapsız bırakılmış olur. Osmanlılarla herhangi bir birlikteliğin gerçekleşmesine en başta İngiltere'nin izin vermeyeceği ortaya çıktıktan sonradır ki, Çar II. Nikola 30 Ağustos günü Kafkasya Genel Valisi Vorontsov-Dashkov'a Osmanlılarla savaş hazırlıklarına girişilmesi talimatını vermiştir.[667] Bu meyanda, Vorontsov-Dashkov'dan "Türkiye'yle savaşın çok yakın gelecekte olduğu göz önünde tutularak," Türkiye'deki Ermeniler ve Kürtleri isyana hazırlamaya başlaması da istenmiştir.[668]

* * *

667. Ulrich Trumpener, "Germany and the End of the Ottoman Empire", s. 122.

668. C. Jay Smith, Jr. *The Russian Struggle...*, s. 16.

Osmanlı hükümetinin İtilaf Devletleri'nden toprak taleplerini esas itibarıyla Balkan Harpleri neticesinde ortaya çıkıp da, uluslararası yasallığa kavuşmamış işgal hallerinin sona erdirilmesine inhisar ettirmiş olması, İtilaf Bloku'yla savaşmaktan kaçınmak için ne derece istekli olunduğuna önemli bir karine teşkil eder. Bu talepler, nereden bakılırsa bakılsın, özellikle de diğer tüm Balkan Devletleri'nin ilave toprak kazanımı peşine düşmüş olduğu bir sırada ancak son derece makul görülebilir.

Batı Trakya, Türkiye'nin Avrupa'dan "atılma" sürecinde son direnç hattı ve İstanbul'un savunulması açısından stratejik bir gereklilik olarak görülüyordu. Sakız, Limni ve Midilli ise Londra Konferansı sırasında Alman Dışişleri Genel Sekreteri Zimmerman'ın Berlin'deki Yunan Elçisi Theotokos'a hatırlattığı gibi, Batı Anadolu'daki Rumlar arasında karışıklıklar yaratmak için Atina'nın eline geçen çok özel bir silah mertebesindeydi. Lakin Osmanlıların taleplerinin İtilaf Devletleri'nce kabul edilmediği bu günlerde diğer Balkan Devletleri'ne çok büyük kazançlar önerilmekteydi. Daha 11 Ağustos tarihinde kabinede yaptığı konuşmada, Venizelos'un Pancermenizm karşısında bir Balkan Konfederasyonu kurulması fikrinin ne denli ilgi çekici olduğunu anlatan Grey, C. Jay Smith Jr.'un da işaret ettiği üzere, hiçbir stratejik öğretinin izah edemeyeceği kadar Yunanistan'ı kollamaktaydı.[669] Hatta İtilaf yanlısı olduğu halde Yunan Kralı'nın Kayzer'in kızkardeşiyle evli olması yüzünden istediği serbestiyet içinde hareket edemeyen Başbakan Venizelos'un elini güçlendirmek için Grey'in aklına Kıbrıs'ı Yunanistan'a teklif etmek dahi gelmişti.

Rusya da Romanya'nın tarafsız kalması karşılığında Bükreş'e olağanüstü teklifler götürmekteydi. Romanya, Transilvanya'nın tümüne sahip olacak, ne de olsa Romanya'ya verilecek her şey sonunda yenilip halledilmesi gereken Avusturya-Macaristan'dan alınacağı için kısmen Romenlerin yaşadığı Macar toprakları da Romanya'ya verilecekti.[670] Tabii, Almanya da Romanya'ya çarlık dahilinde olan Beserabya ve Odesa'yı teklif ediyor, bağımsız bir Ukrayna kurulacağı sözünü veriyordu. Bu durum, Romanya'nın o sıradaki jeopolitik şansı olarak da görülebilir. Çarlıkla Habsburglar arasındaki coğrafi pozisyonu yüzünden her iki taraf da Romanya'yı saflarına katmaya çalışıyordu. Buna karşılık, Osmanlıları kazanmak yönünde adım atmak bir kenara, Adalar'da nüfu-

669. C. Jay Smith, Jr. "Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia...", s. 1017.

670. M.S. Anderson, *The Eastern Question...*, s. 316-317.

sun Yunan olduğunu ileri sürüp Osmanlıların öne sürdüğü açık coğrafi ve stratejik gerekçeleri reddeden İtilaf, 1913 başında İşkodra'daki nüfus Arnavut olmasına rağmen, kendi siyasi gerekçeleri tahtında İşkodra'nın Sırbistan'a bırakılmasını isteyebilmişti.

İngiltere, Anadolu kıyısının hemen karşısında duran adaların Türkiye için apaçık stratejik önemini tanımaya yanaşmamıştı ama Roma'daki İngiliz Büyükelçisi Rodd, 20 Mart 1915 günü Londra'ya çektiği bir telgrafta, Venedik'ten Brindisi'ye savunulabilir bir limanı olmayan İtalya'nın hem Avusturya kâbusu hem de savaştan sonra çarlığın İstanbul'a yerleşmesiyle Akdeniz'de ortaya çıkacak Rus tehdidinden korunmasının tek yolunun Adriyatik'in karşı kıyısında mümkün olduğu kadar toprak ele geçirmesi ve Adriyatik'teki adaları silahlandırması olduğunu söylüyor, İtalya'nın ancak bu sözleri aldıktan sonra İtilaf Bloku safında savaşa girebileceğine işaret ediyordu.[671] Grey, Sırbistan'ı ne kadar hayal kırıklığına uğratmak istemese de Osmanlıların Çanakkale'deki beklenmedik direnişi ertesinde İtalya'nın da elden kaçacağından çekinmiş ve Rodd'un önerilerini kabul etmişti. Yalnız Ege Adaları'nda değil, Osmanlı ülkesinde yaşayan milletlerin hakları konusunda da pek titiz olan İngiltere, Hırvat lideri Supilo'nun ulusal hakların gözetilmesi ilkesi uyarınca İtalya'nın isteklerinin kabul edilmemesi yolundaki çağrılarına kulak asmamıştı.

Bu arada, George Russell Clerk, Supilo'ya illa ki de bir cevap verilmesi gerekiyorsa, o takdirde ulusal hakların gözetilmesi ilkesinin savaşta yenilgi ihtimalini arttırmak pahasına savunulamayacağının açık açık kendisine söylenmesini istemişti. Dalmaçya'da sayısı bir milyonu geçen güney Slav nüfusunun 10.000 civarındaki İtalyan'a feda edilebileceğini aklından geçirmesi düşünülemeyecek Çarlık Rusyası ise tam da bu günlerde yani Mart 1915'te nihayet bir anlaşmaya rapt edebildiği İstanbul ve Boğazlara ilişkin sözleri tehlikeye atmamak için İtalya'nın Adriyatik'in karşı yakasına yerleşmesine izin verileceğine ilişkin sözlere gözlerini yummuş, diplomasisini sadece Karadağ sahillerinin dışarıda bırakılması yönünde çalıştırmıştı. Fransa da İtilaf saflarına katılmasını sağlayacak olduktan sonra İtalya'ya ne verilecekse verilmesinden yanaydı.

Açıkça görüldüğü üzere, realpolitiğin çerçevesi ortaya çıkınca, izahat ve kullanılan gerekçeler de değiştirilebilmekteydi. Coğ-

671. Rodd'dan Grey'e 20 Mart 1915 tarihli telgraf, FO/800/65.

rafi anlamda Anadolu'nun doğal uzantısı olan adalar nüfus kriterine göre Yunanistan'a bırakılırken, Dalmaçya sahili ve buradaki adalar stratejik ihtiyaca binaen İtalya için öngörülebiliyor, bu birbirinin zıddı hallere ayrı ayrı izahatlar getiriliyordu. Yahut Tirol ve Istria'da İtalyan nüfus çoğunluk oluşturmadığı halde, bu iki bölgeyi ulusal birliğinin tamamlanması açısından şart addeden İtalya'nın karşı saftaki Avusturya'ya yönelik iddiaları karşısında hiçbir şey söylenmiyor, aksine, İtalya'nın İtilaf safına geçmesi için bu iddialar sahipleniliyor, Istria'da çoğunluğu oluşturan 600.000 Sloven yaşadığının farkında dahi olunmak istenmiyordu. Hatta İtalya'yı kazanabilmek için İtilaf Devletleri Arnavutluk'ta İtalyan protektorası kurulması teklifiyle de ortaya çıkabiliyorlardı.

Anadolu'nun hemen karşısındaki bu adaların ait oldukları anakara ülkesine değil de Yunanistan'ın eline geçmesi, stratejik açıdan da Osmanlıları çok zorlayacak bir kayıp olacaktı. *Megalo Idea* peşindeki Yunanistan adaları ele geçirdiğinde, pratik anlamda Anadolu'yla sınırdaş hale gelmiş olacak, adaları Ege bölgesinde faaliyete girişebilecek isyancı çetelerine silah ve malzeme sevkiyatında üs olarak kullanabileceği gibi, çetecilere kolayca ulaşabilecekleri bir sığınak da sağlayabilecekti. Nitekim Doğu Ege adalarının Yunanistan tarafından işgal edilmesinden sonra İzmir, Aydın ve Ege bölgesinin diğer kesimlerinde karışıklık çıkaran Rum ahali ve çiftçilerden bazıları Atina'dan talimat almaya başlamıştı. Balkan Devletleri'nin çete hareketlerini körüklemesi, bunlara para, malzeme ve eleman sağlaması, Osmanlıların görmemiş olduğu bir şey değildi. Sınırlardan sızan Yunan, Sırp, Bulgar çetecilerin faaliyetleri sonucunda daha birkaç yıl önce şiddet sarmalına sürüklenen Makedonya örneği ortada duruyordu. Bizzat İngiltere, sadece 1907 yılında Makedonya'da 1.370 kişinin tedhiş hareketleri sonucu hayatını kaybettiğini hesaplamıştı.[672]

İngiltere'nin aşırı Yunan yanlısı olarak ortaya çıkan tutumuna yön veren, ilk bakışta göze çarpmayabilecek, oldukça derinlerde yatan bir stratejik mülahaza daha söz konusudur:

İtalya, tahminlerinin çok ötesinde zorlandığı Trablusgarp Harbi'nde Osmanlıları köşeye sıkıştırmak için harbi Ege'ye getirmiş, Nisan ve Mayıs 1912'de Rodos dahil Oniki Adalar ve Güney Sporad'ları işgal etmişti. Balkan Harbi başladığında İtalyan işgali devam etmekteydi. Yunanistan da Doğu Ege Adaları ile Çanakkale girişindeki İmroz ve Bozcaada dahil, daha kuzeydeki Ege

672. George W. Gawyrch, "The Culture and Politics of Violence in Turkish Society, 1903-1914", s. 22.

Adaları'nı Balkan Harbi sırasında işgal etmişti. Grey, bu oldubittilerden sonra hep Ege'deki adaların, Yunanistan'a geçirilmesinden yana bir tutum izlemeye başlamıştı.[673] Bu yaklaşımının sebebi, tabiatıyla yine İngiltere'nin kendi yüksek menfaatlerini nasıl tanımladığıyla ilgiliydi.

Şöyle ki, İngiltere'nin Doğu Akdeniz stratejisi, herhangi bir düşman filosunun en az bin deniz mili uzaktan hareket etmiş olacağı varsayımına dayandırılmaktaydı. Böylece, kim gelecekse gelsin, Cebelitarık ve Malta'da konuşlu İngiliz donanması düşman filosunun önünü istediği yerde kesebilme kabiliyetini elinde bulundurabilmekteydi. Fakat Almanya ve Avusturya'nın gizli müttefiki olan, nitekim muhtemel pozisyonu hakkında İngiltere'nin her zaman kuşku duyduğu İtalya'nın Ege'de ayak basacak bir yer bulması halinde bu hesap tutmuyor, İngiliz Akdeniz filosu Malta'dan yola çıkıp yetişinceye kadar İtalyan savaş gemileri Mısır ve Doğu Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarını tehdit edebilecek pozisyonlara ulaşabiliyorlardı. İngiltere, bu sebeple hem İtalya'yı Ege'den çıkarmak hem de adaları yakın gelecekte ya Almanya ya da Rusya'nın güdümüne gireceğini düşündüğü Osmanlılara iade etmek yerine kendi yörüngesinde tutabileceğini hesapladığı Yunanistan'a geçirmek, bir bakıma bu en stratejik adaların kendi kontrolünde kalmasını sağlamaya çalışıyordu. Osmanlı açılımını akim kılmasının bir nedeni de budur.[674]

Bir diğer neden ise Venizelos'un İtilaf yanlısı bir Balkan Ligi oluşturulması fikrine iştiyakla verdiği destekle ilgilidir. Çanakkale Harekâtı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra harekâta nasıl karar verilmiş olduğunu ve yenilginin nedenlerini araştırmak üzere 1916'da kurulan komisyonun gizli oturumlarından birinde açıklamalarda bulunan Asquith, o sıralarda bir Balkan konfederasyonu oluşturulması fikrinin gerçekten de belli başlı bir politika olarak öne çıkmış olduğunu, Balkan Devletleri'nin tarafsız ya da bütünüyle İtilaf Devletleri safında tutulamaması halinde Türkiye'nin de nerede avantaj görürse o tarafa geçmeye fırsat bulmuş olacağını söylemesi ilginçtir.[675] Yani, İngiltere'nin aklından geçen Balkan Konfederasyonu esasen Osmanlı İmparatorluğu'nu içermemekteydi. Bu tür bir konfederasyon olsa olsa Osmanlıların üzerinden verilebilecek toprak taahhütleri

673. R.J. Crampton, "The Balkans, 1909-1914", s. 267.

674. Robert J. Kerner, "Russia, the Straits, and Constantinople, 1914-15", s. 408.

675. C. Jay Smith, Jr. "Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement...", s. 1017.

ve diğer tavizlerle sağlanabileceği için Osmanlıların İngiltere'nin ittifak politikalarında yeri olamazdı.

Diğer taraftan, kabine içinde Balkan Konfederasyonu fikrini en hararetle savunanların Churchill ve Lloyd George olması dikkat çekicidir. Lloyd George, Gladstone'un Osmanlı idaresi altındaki Balkan uluslarına karşı sahip olduğu "liberal" taraftarlığı devralmış, her konuda Balkan uluslarına hak vermeyi âdet haline getirmişti.

Ancak, İngiltere'nin Balkanlar'daki durumu tam manasıyla kavramış olduğu da söylenemez. French'in de dikkat çektiği üzere, İngiltere'nin Şili'deki diplomatik ve konsüler görevli sayısı tüm Balkanlar'da olandan daha fazlaydı.[676] İngiltere, Türkiye'nin Gladstone'un istediği gibi nihayet pılısını pırtısını toplayıp Avrupa'dan atılmasının sevinci içinde Balkan Devletleri'nin gücünü, Türkiye'nin de zafiyetlerini olduklarının fevkinde okumuş, her ikisini de abartmıştı. Tabii, Balkan Harbi'nin kaybedilmesinin İngiltere'nin esasen olumsuz olan Türkiye okuyuşunu iyiden iyiye bozmuş olması normaldir. Arnavutları kaybeden, Arapları askere celp edemeyen, Hıristiyanları da büyük sayılarda ordu saflarına katamayan Osmanlı hükümetinin tüm bu açmazların altından kalkamayacağı, savaşta ortaya çıkacak kayıpları zamanlıca yerine koyamayacağı düşünülüyor,[677] Osmanlılara genel olarak fazla bir kıymet-i harbiye biçilmiyordu.

Bu dönemde, İngiltere kurnaz fakat zeki olmayan bir siyaset içindedir. İngiliz İmparatorluğu için stratejik önemde geçişleri ve suyollarını içeren büyük Osmanlı coğrafyasının Merkez Güçleri'ne bırakılması, bu durumda da yeni cephelerin ortaya çıkmasına yol açılmasının bedelini İngiltere de ödememiş değildir. Fakat Osmanlılar bu bedeli katbekat fazlasıyla ödemiştir. Trumpener, Almanya'nın Osmanlı jeopolitiğinin potansiyelini ve barındırdığı stratejik avantajları son anda da olsa çok daha iyi kavramış olduğunu[678] vurgulamakta haksız değildir.

Fransa'nın ise bu dönemde de Türkiye'ye hep elden düşme, bu Büyük Güç'ün Doğu ve Şark'ı algılama düzey ve kapasitesiyle örtüşmeyen, ikinci sınıf bir sofistikasyonun penceresinden, hep de derin bir şüpheyle baktığı görülür. Bu çerçevede, İngiltere İtilaf'ın Osmanlı siyasetinde gittikçe daha belirleyici bir konum

676. David French, *British Strategy and War Aims: 1914-1916*, s. 30.

677. Herbert Adams Gibbons, *The New Map of Asia (1900-1919)*, s. 185.

678. Ulrich Trumpener, "Germany and the End of the Ottoman Empire", s. 122.

yakalar, son sözü söyler hale gelirken, Fransa'nın kayda değer karşılıklar üretememiş olması ilginçtir. Tabii, Alsace-Lorraine'in kaybını kabullenemeyen, gözü Almanya'dan başka bir şey görmeyen Fransa, bütün sihrini Rusya'yı büyülemek için kullanıyor, o üstün yaratıcı zekâsından en küçük bir kırıntı Osmanlılardan yana düşmüyordu. Dışişleri Bakanı Delcassé de Enver Paşa'nın 5 Ağustos tarihli girişimini elinin tersiyle itmiş, Türkiye'yle konuşmayı bırakıp bir an evvel Balkanlar'da İtilaf yanlısı bir blok oluşturmak ve bunu Türkiye'ye karşı yönlendirmek üzerinde yoğunlaşılması gerektiğini söylemiştir.[679]

Delcassé'ye göre, Limni'nin Türkiye'ye geri verilmesi istenip Venizelos'un İtilaf'tan uzaklaşmasına yol açılamayacağı gibi, Türkiye'nin Batı Trakya'ya dönüşü de Bulgaristan'ın iyice Merkez Güçleri'ne yanaşmasına yol açacağı cihetle söz konusu olamazdı. Tüm bu örneklerin gözler önüne serdiği gibi, Osmanlıların asli hakları söz konusu oldukça, işgal olgusuna da emrivakilerle yaratılmış pozisyonlara da derhal garip bir bağlılık üretilmekteydi.

* * *

Liberal emperyalist izahatın yazıcıları tarafından Osmanlı hükümetinin Almanya'ya doğru kayışını teşhis edememiş olmakla suçlanan Mallet ise Osmanlıların toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının devletten devlete yazılı olarak garanti edilmesi gerektiğine, Osmanlı hükümetinin bu talebinde haklı olduğuna inanıyor, ayrıca İngiltere'nin kapitülasyonların hiç olmazsa kapsamının daraltılması yönünde müzakerelere girişmeye hazır olması gerektiğini düşünüyordu. Mallet, Osmanlıların ayakta kalmasına yarayabilecek mali ve ticari tavizler verilmesini de gerekli görüyor, gümrük vergisi oranının yüzde 15'e çıkarılması zamanının da geldiğini ifadeyle, Osmanlı limanlarına nasıl olsa mal gelmediğine göre, bu arttırımın zaten fazla bir etkisi olmayacağını da belirtiyordu. Mallet'ye göre ancak bu tavizlerin verilmesi halinde Alman etkisi karşısında dengeleyici unsurlar yerlerine oturtulmuş, "barış yanlısı kesim"in eli güçlendirilmiş olacaktı.

Mallet, İngiltere'nin aktif bir Osmanlı politikasıyla, esas itibarıyla da İstanbul'daki Rus korkusunun aşağı çekilmesini sağlaması halinde Osmanlıların savaş dışında tutulabileceğine inanmaktaydı. 1 Eylül günü Londra'ya çektiği telgrafta, her ikisi de İstan-

679. Allan Cunningham, "The Wrong Horse...", s. 74-75.

bul'daki en iyi gözlemciler arasında sayılan Adam Block ve Giers ile daha hatırı sayılır birçok kimsenin kendisi gibi düşündüğünü, Osmanlı hükümetinin tarafsız kalmak için yollar aradığını bildiriyor,[680] 8 Eylül günü bu görüşünü bu defa Amiral Limpus'u da listeye eklemiş olarak tekrarlayıp Osmanlılara henüz kaybedilmiş gözüyle bakılamayacağını vurguluyordu. Tabii, gayretleri nafileydi, zira Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili kararını ne zamandır vermiş bulunan Londra, İstanbul'daki büyükelçisini dahi niyetleri konusunda bilgili kılmış değildi.

Mallet, Londra'nın Osmanlı hükümetinin Alman yanlısı bir kliğin eline geçtiği yollu propagandasına sıkı sıkıya sarıldığı günlere rastlayan 14 Eylül gibi geç bir tarihte dahi Osmanlıların toprak bütünlüğüne dair teklif edilen garantinin süresinin savaş sonrası dönemi de kapsayacak şekilde uzatılarak inandırıcı hale getirilmesini istemiş,[681] üstelik Bompard ve Giers de Mallet'in önerilerini kendi başkentleri nezdinde desteklemişlerdi.[682] İstanbul'daki duruma ilişkin olarak doğru dürüst fikir yürütebilecek durumda olan hemen herkes ortada kesinkes galebe çalmış bir Alman yanlılığı görmemekte, aksine İngiltere'nin dikkatli ve özenli davranması gerektiğine inanmaktaydı. Mallet, ekim ayı ortasında dahi Londra'yı Osmanlıların Almanya safında savaşa girmesinin Rusya ve İngiltere'nin Avrupa cephelerinden sapmasına yol açacağı için Almanya'nın işine geleceği hususunda uyarmakta, Osmanlıların hacim politikaları uygulama kapasitesine, aşikâr coğrafi gerçekliğe dikkat çekmekteydi.

Alman Dışişleri Genel Sekreteri Zimmermann, 4 Ekim 1914 gibi geç bir tarihte dahi Wangenheim'a çektiği telgrafta, Osmanlıların avuçlarının içinden kayıp gitmekte olduğuna işaret ederek, büyükelçiden daha aktif olmasını istemişti.[683] 1914'te İstanbul'da Alman yanlısı bir *triumvira* yoktur. Bilakis, İngiltere'nin son derece basiretsiz politikalarıyla öne çıkmış beka sorunuyla yüz yüze kalmış olarak buna karşı çare arayan ve bu çareyi de giderek daha fazla Almanya'da görmek zorunda bırakılan vatanperver bir grup vardır.

"Alman yanlılığı" yaftası, 1908'den itibaren, İtilaf Bloku siyase-

680. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire...", s. 14.

681. a.g.e., s.19.

682. a.g.e., s. 143.

683. Ulrich Trumpener, "Turkey's Entry into World War I...", s. 372.

ti sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl bir emperyalist tecavüz ve saldırı altında olduğunun üstünü kapatarak Şark meselesi ve onun en önemli boyutu olan Boğazlar sorununu yok sayıp da Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasındaki tarihsel dinamikleri ve Osmanlılar üzerinde tüm şiddetiyle yeniden belirmiş olan Rus tehdidini gözler önünden kaçırmaya yönelik bir el çabukluğu, liberal emperyalist propagandanın en sivri ucu olmaktan başka bir şey değildir.

Mallet'in, Enver Paşa'nın girişimlerinden hemen sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını garanti eden yazılı bir deklarasyonda bulunulmasının, yani Osmanlılara "gerçek bir garanti" verilmesinin içinden geçilen aşamada son derece kritik olduğunu Londra'ya hatırlatmış olması[684] son derece dikkat çekici bulunmak gerekir. İngiltere'nin, kendi sahadaki büyükelçisinin Osmanlıları savaş dışında tutmak için neredeyse tek başına yeterli olacağına inandığı bir deklarasyonu yapmaktan kendini adeta men etmiş olması, çok şey ifşa eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun deklarasyona rağmen İngiliz liberal emperyalist anlatının hep iddia ettiği gibi nasıl olsa Almanya'nın yanında savaşa girmesi halinde, İngiltere'nin tek yapması gereken deklarasyonu geri çekmek olacaktı. Fakat İngiltere sadece zaten müttefiki olan Fransa ve Çarlık Rusyası'nı değil, müstakbel müttefikleri olabilecek Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve İtalya'yı da ancak Osmanlı toprakları üzerinden tatmin edebileceğini bilmekte, söz konusu ülkeleri Osmanlı memaliğinden teklifte bulunmak suretiyle İtilaf safına katmaya çalışacağını daha ağustos ayının bu ilk günlerinde hesaba katmaktadır. Osmanlıların toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını garanti ettiğini açıklayıp bir deklarasyon vasıtasıyla bütün dünyaya ilan etmesi, bu ittifak diplomasisini kuşkusuz işlemez hale getirecekti.

Aynı günlerde İstanbul'da Geçici Maslahatgüzar olarak kalan Beaumont ise 15 Ağustos tarihinde Londra'ya çektiği telgrafta İstanbul'da zihinlere hâkim olan, Rusya'nın niyetlerinden duyulan derin endişeye hak veriyor, İngiltere'nin toprak bütünlüğünü garanti etmesi halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsız kalmasının sağlanabileceğini belirtiyordu.[685]

Mallet ve yardımcısının bu gayretlerine karşın, Londra'da Eyre Crowe Osmanlıların seferberlik ilan etmesinin bir savaş ha-

684. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire...", s. 10.

685. Joseph Heller, *British Policy towards the Ottoman Empire...*, s. 136.

zırlığı olduğunu ileri sürmekte, Osmanlı hükümetinin *Goeben*'in kazanlarının tamiratının tamamlanacağı 2 Eylül tarihine kadar İngiltere'yle oyun oynamaya devam edeceğini iddia etmektedir.[686] İngiltere'nin oyun kurucusu, hiçbir şey yaşamamış ise Balkan Faciası'nı yaşamış, daha altı ay önce Liman von Sanders Krizi sırasında Rusya'nın açık tehdidine maruz kalmış, zafiyetleri itibarıyla her an saldırıya açık bir ülkede ilan edilen seferberliği en temel bir hazırlıklılık gereği olarak görmemekte, savaşa yönelik bir adım olarak sunabilmektedir.

Bu arada, Enver Paşa'nın 5 ve 9 Ağustos tarihli önerilerine cevap beklenmekteyken, Churchill'in Paşa'ya muhatap mektubu 15 Ağustos günü, İtilaf büyükelçilerinin toplu girişiminden bir gün önce Babıâli'ye ulaşır:

> Türkiye'ye yapmış olduğunuz tüm hizmetler ve İkinci Balkan Harbi'nin kazançlarını (Edirne'nin istirdatı kastedilmektedir) bir kalemde silecek bir hataya düşmeyeceğinizi ümit ediyorum... Almanya'nın yanında açık ya da gizli şekilde yer almanız siz, yoldaşlarınız ve memleketiniz için en büyük bir felâket anlamına gelecektir. İngiltere, Fransa, Rusya ve Japonya donanmalarının Avusturya ve Almanya'nın donanmaları karşısında denizlerde sahip olduğu kesin üstünlük, dünyanın herhangi bir yerinden neredeyse sınırsız sayıda askeri savaş mahalline getirebilecekleri ve Türkiye'yle bir münakaşaya zorlanmaları halinde kalbinize [Payitaht İstanbul kastedilmektedir. Çanakkale Harekâtı'nın başlıca stratejisti olan Churchill'in bu ifadeyi şimdi bu vesileyle bu erken tarihte kullanmış olması dikkat çekicidir] bıçağı saplayabilecekleri anlamına gelmektedir. Diğer taraftan, Almanya ve Avusturya'nın yenilgiye uğratılmalarından sonra olası barış şartları hakkında daha şimdiden kendisine müracaat edilmiş olan Sir Edward Grey'in, Türkiye'nin tarafsızlık statüsüne sadık kalması halinde Türk İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiği hususunun Yakındoğu'yu ilgilendiren her barış anlaşmasında yer alması gerektiği hususunda güçlü bir açıklama yapmaktan yana olduğunu biliyorum. Size, Talat ve Cavit'e şahsen duyduğum saygı ve Würzburg'daki ilk karşılaşmamızdan bu yana hayranlıkla takip ettiğim mesleki kariyeriniz nedeniyle ve sadece bu sebeple bu dostluk ifadelerini çok geç olmadan dile getirmekteyim.[687]

686. a.g.e., s. 138.

687. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire...*, s. 136.

Fakat İngiltere'nin Mallet'in de istediği, toprak bütünlüğüne dair güçlü açıklamayı yapması için ön şartı Alman zırhlılarının İstanbul'u terk etmesiydi. Daha yukarıda bu talebin yerine getirilmesinin hangi sebeplerle olanak dışı olduğu hususu üzerinde durulmuştu. Gerçi, bu da bir bahane olmaktan ileri gitmiyordu. Osmanlıların Edirne'yi savunmaktan vazgeçip bırakıp gitmeleri, Ege Adaları'ndan da vazgeçmeleri yolunda en faal ve sert siyaseti izlemiş, şimdi de Çarlık Rusyası'yla anlayış birlikteliğinden ayrılarak ittifak ilişkisine geçmiş, İstanbul ve Boğazların akıbeti konusunda kafasından hangi hesapları geçirdiği, Rusya'ya hangi sözleri verdiği tahmin edilebilecek İngiltere'nin Osmanlıların toprak bütünlüğüne dair güçlü, sağa sola çekilmeyecek bir açıklama yapması ihtimal dışıydı. *Goeben* ve *Breslau*'nun Marmara'dan dışarı zorlanmaları ise ya Çanakkale açıklarında bekleyen İngiliz donanmasının önüne yem olarak atılmaları, ya da Karadeniz'de Rusya'nın eline terk edilmeleri, her iki şekilde de Almanya'nın en hiddetli halinin Osmanlıların üzerine çekilmesine yol açmak demekti.

Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile Mallet arasında 20 Ağustos 1914 günü gerçekleşen görüşmede Cemal Paşa Enver Paşa'nın önerilerini tekrarlamış, ancak bu görüşmede de İngiltere'nin Osmanlılara istediklerini vermeye niyeti olmadığı meydana çıkmıştır.[688] Grey, daha da sertleşecek, 28 Ağustos günü Mallet'ye gönderdiği talimatla Babıâli nezdinde girişimde bulunarak, İngiltere'nin karşısına geçmenin sonuçları hakkında Osmanlı hükümetini uyarmasını, hatta bundan böyle Arapları desteklemek yolunda ellerini serbest kalmış varsayıp Arabistan ve Mekke ile Medine'nin idaresini Osmanlıların elinden alınabileceğini de bildirmesini isteyecektir.[689] Halbuki İngiltere'nin bu yöndeki hazırlıkları, Kitchener'ın mektuplaşmalarıyla hem de epey daha önceden zaten başlatılmış bulunuyordu. Mallet, yine de İstanbul'daki gerçek duruma dikkat çekmekten geri kalmaz, henüz Araplar ile Mekke ve Medine'den bahsetmeye gerek olmadığını, bilakis bu tür bir tehdidin ancak Almanya'nın elinin güçlenmesine yol açacağını, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının garanti edilmesine ilişkin deklarasyonun Osmanlıları tarafsız statüde tutmayı sağlayacak güçte bir kart olduğuna inanmaya devam ettiğini bildirir.[690]

688. Mallet'den Grey'e 20 Ağustos 1920 tarihli telgraf. Correspondence Respecting Events Leading to the Rupture of Relations with Turkey, Miscellaneous No 13.

689. Grey'den Mallet'e 28 Ağustos 1914 tarih ve 461 sayılı telgraf FO/371/2138.

690. Mallet'den Grey'e 1 Eylül 1914 tarih ve 663 sayılı telgraf FO/371/2139.

Bunun üzerine, Grey 15 Eylül tarihli telgrafıyla Osmanlılara verilecek garantinin savaş sonrasını kapsaması fikrine kesinlikle karşı çıkar, bu defa çok açık ifadelerle Arapların isyan etmesi ihtimali üzerinde durarak, Osmanlıların toprak bütünlüğünden yana olamayacaklarını Mallet'ye bildirir.[691]

İngiltere, Türkiye'ye yönelik olarak geliştirilebilecek bir Antant diplomasisinin başından itibaren şansı olmadığı inancını yerleştirmeye çalıştığı içindir ki, Alman nüfuzu meselesini kasıtlı olarak ön plana sürmüş, fakat İstanbul'daki büyükelçisini dahi buna ikna etmekte zorlanmıştı. Londra'nın Mallet'den de sakladığı husus, ne olursa olsun kendi amaçları gereği Osmanlılarla çatışmaya girmek durumunda olduğunu görmesiydi. Yine bu yüzden, Atina'daki İngiliz Askeri Heyeti'nin başında bulunan Amiral Kerr'in 4 Eylül günü Grey ve Churchill'in talimatları doğrultusunda Yunanistan'a Türkiye'den toprak verilmesini de içeren birtakım taahhütler içine girdiği keyfiyeti de Mallet'den saklanmıştır.

Grey bir yandan "bırakalım İstanbul'daki üç İtilaf büyükelçimiz de kendi kendilerine meraklansınlar" diyecek kadar taviz vermemekten yana bir tutum sergilemekte, diğer yandan da "barış yanlısı kesim"den olan Sadrazam Sait Halim Paşa'nın artık duruma hâkim olması gerektiğini ileri sürerek, aksi takdirde İstanbul'un tamamen Almanya'nın eline geçmiş olduğunun kabul edileceği tehdidini savurmaktadır.[692] Grey, Yunanistan'ın yanı sıra şimdi de Bulgaristan'ın Edirne dahil olmak üzere Osmanlılardan toprak alması gerektiğini savunan bir politika doğrultusunda görüşmeler sürdürdüğü bir sırada, Türkiye'yi entrikalar içinde olmakla ve ikiyüzlülükle suçlamakta,[693] Alman zırhlılarının kapı önüne konulmaması halinde günahın İngiltere'den gitmiş olacağını söylemektedir.[694]

Gerçekten, Anderson'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ve Fransa'yla ittifaktan hiçbir yarar sağlayamayacağının savaşın patlamasından önce meydana çıktığına işaret etmesi hiç de mesnetsiz değildir.[695]

İngiltere'nin aslında hiç başlamamış olan Osmanlı diplomasi-

691. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire...", s. 19.

692. a.g.m., s. 20.

693. a.g.m., s. 21, dipnot 84.

694. Grey'den Mallet'ye 23 Eylül 1914 tarihli ve 581 sayılı telgraf, F0371/2141.

695. M.S. Anderson, *The Eastern Question...*, s. 311.

si o kadar süratle son bulacaktır ki, Churchill olmadık bir hışımla 8 Eylül günü Amiral Limpus ve yardımcılarının İstanbul'dan derhal ayrılmalarını, dahası, Osmanlıların en içlerine kadar sokup her şeylerini bilmesine izin verdikleri Limpus'un, Çanakkale'deki donanmanın başına getirilmesini isteyecektir. Mallet bu karara da şiddetle karşı çıkmıştır. İngiltere, Osmanlıların hissiyatları hakkında o derece duyarsızdır ki, kendi hizmetlerinde bulunmuş Limpus'un Çanakkale'deki donanma grubunun başına getirilmesinin İstanbul'da nasıl bir etki yaratacağını dahi aklına getirmemiş, Grey Mallet'in bu fikre şiddetle karşı çıkmasına da şaşırmıştır.[696] Sonunda Mallet'ye hak verilecek, Limpus Malta'daki İngiliz filosunun başına getirilecektir.

* * *

İngiliz liberal emperyalist anlatıyı Mallet'yi fazlasıyla iyimser olduğu töhmeti altına atmış, Jön Türkler ve Almanların oyununa geldiği suçlamasıyla karşı karşıya bırakmıştır. Halbuki adeta son günleri yaklaşmış bir şeyhlikle üstünkörü bir görüşme yapıyor havasından bir türlü çıkamayan, Osmanlılar bağlamında realpolitikten içeri adım atmayan, müzakere zemini oluşturmamakta direnen, tüm bu durumu izah etmek için de çeşitli bahaneler öne süren İngiltere'dir. Aynı şekilde, Fransız Dışişleri'nde hâkim çarlık yanlısı *Sciences Po* kliği tarafından tıpkı Mallet gibi gidişatı görememiş ve fazla Türk yanlısı olmakla suçlanmış olan Bompard da toprak bütünlüğü ve bağımsızlık garantisinin savaş sonrasını da kapsayacak şekilde yeniden önerilmesini Paris'ten istemiş, aksi takdirde mevcut tekliflerin Osmanlı hükümetinin gözünde hiçbir değer taşımayacağını açık yüreklilikle vurgulamıştı.[697] Netice itibarıyla, herkesten de önce Giers dahil Babıâli nezdinde girişimde bulunan İtilaf Devletleri büyükelçilerinin hiçbiri Osmanlı hükümeti önüne getirdikleri teklife inanmıyordu.

Şüphesiz, art niyetler kadar İtilaf Devletleri'ne hâkim olan zihni tembelliğin de katkısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştaki yeri ve oynayabileceği rol, tarafsız statüden muharip statüye geçmeye zorlanmasının sonuçları gibi son derece yaşamsal önemde sualler doğru derinlik ve kapsamları içinde ele alınmamıştır. Tabii, Osmanlıların pek bir kıymeti harbiyesi olma-

696. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire", s. 17.

697. a.g.e., s. 19.

dığı düşünülüyordu ki, bu da savaşın Noel 1914 itibarıyla sona ereceğinin zannedilmesi kadar büyük bir yanılsamaydı. Ne var ki, İtilaf Devletleri'nin büyük riskler alma pahasına Osmanlı İmparatorluğu'nu neredeyse göz göre göre Almanya'nın safına itmiş olmasını bir atlamadan ibaret saymak mümkün değildir. Bu kaypaklık, ancak daha büyük bir stratejinin altındaki bir basamak olarak görülebildiğinde, yani İtilaf'ın Osmanlı ülkesinin paylaşılması kararlılığına önceden sahip olduğu kavrandığında, mantıklı bir izaha kavuşabilmektedir.

İngiliz Dışişleri'nin Türkiye uzmanı Clerk, Mallet'in İstanbul'daki Rus korkusunun giderilmesi gerektiğine ilişkin telgrafına düştüğü notta, savaş sonrası dönemde Osmanlıların toprak bütünlüğünün garanti edilmesi fikrine karşı çıkmış, bunun "siyaset dışı" olduğunu belirtmiştir. Zira "Arapların bağımsızlıklarını kazanmak için harekete geçmelerinin ve bu yolda başarılı olmalarının da mümkün olduğu bir sırada Türkiye'den yana müdahalede bulunmak zorunda kalınması ölümcül bir hata teşkil edecektir."[698]

Clerk'in telgraf kenarlarına düştüğü notlar gerçekten çok ilginçtir. Örneğin, Osmanlıların savunma amaçlı olarak Şattülarap'ın ön kesimlerine mayın yerleştirmeyi düşündüklerini İngiltere'ye ihbar eden Muhammerah Şeyhi Talip, ekim ayı başında Basra'daki İngiliz Konsolosu'nu ziyaret etmiş, Kitchener'la 1911 yılında yaptığı temaslara işaretle, konuşulduğu gibi artık İngiltere'den yana olma vaktinin geldiğini söylemişti. Mallet'in Şeyh Talip'e dostça fakat kaçamaklı bir cevap verilmesini istemesine rağmen, Clerk Mallet'in telgrafında yer alan "Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki toprak bütünlüğünün bir İngiliz menfaati olarak muhafazası" şeklindeki ifadenin üzerini çizmiştir. Neticede Şeyh Talip'e kaçamaklı değil, oldukça teşvik edici bir cevap verilmiş, savaş çıkması halinde İngiltere'nin Araplarla değil, İttihat ve Terakki hükümetiyle savaşmakta olduğunu hatırda tutacağı söylenmiştir.[699]

Clerk'in 1926-1933 arasında büyükelçilik nihayet Ankara'ya taşınıncaya kadar İstanbul'da İngiliz "büyükelçisi" olarak bulunacak olması ise tam bir ironi teşkil ettiği gibi, İngiltere'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne hangi açıdan bakmaya devam etmiş olduğu hakkında da fikir verir.

698. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914*, s. 143.

699. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire...", s. 27.

Grey, Nicolson ve Crowe üçlüsü esaslı meselelerde hep Mallet'ye karşı çıkmış, Türkiye'deki "ılımlı kesim"in duruma hâkim olma ihtimali olmadığına göre, şimdi taviz verilmesinin Osmanlı hükümetindeki aşırılar tarafından zayıflık olarak algılanacağını ve daha fazlasının isteneceğini ileri sürmüştür. Osmanlı karşıtlığı söz konusu oldukça ne zamandır aşırı tavır takınan bu grup, Osmanlıların samimiyetinin ancak *Goeben* Karadeniz'e çıktığı anda Çanakkale önündeki İngiliz zırhlılarının da Boğazlardan içeri girerek, Çanakkale'yi işgal etmelerine ve buradaki tahkimatların imha edilmesine izin verilmesi halinde sınanmış olacağını dahi söyleyebilmiştir.[700]

İtilaf, Osmanlı İmparatorluğu'nu Almanya yanlısı bir kliğin idaresi altında olduğu için yanına çekemiyor değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nu yanında istemediği için yanına çekmiyordu.

İstediği an ipince katmanlar arasında gidip gelme, nüanslar üzerinde en etkili şekilde oynayabilme kabiliyetine sahip İngiliz diplomasisinin Osmanlı İmparatorluğu söz konusu olunca kendisini bütün esnekliklerden yoksun kılan bir çerçeve içine kapatıp başka hiçbir şey duymak istememesinin nedenleri, İngiltere'nin geleceğe bakışı ve geleceğe yönelik tasarımlarında saklıdır. Özellikle Temmuz 1914 Krizi'yle birlikte İtilaf Bloku'nun Osmanlı siyasetini belirleyen, bu konuda hep son sözü söyleyen İngiltere, kafasında biriktirdiği kadar şuuraltında da yer etmiş art niyetler, ne zamandır içselleştirdiği bir zihniyet içinden tutarlı bir Osmanlı siyaseti çıkartamayacağı için Osmanlı hükümetine somut, inandırıcı, samimi gayret ve çaba içeren bütüncül bir teklifle gelmiyordu. Osmanlılarla işlerinin hep daha sonra ve daha müsait bir zamanda halledilebileceğini farz eden Fransa ve Çarlık Rusyası ise Osmanlı mevzuunda öncülüğü hemen hiç ses çıkarmadan İngiltere'ye bırakmışlardır.

Bu üst stratejik amaçlara uygun tutulmak istenen hâkim paradigma, tabiatı gereği kendisini oluşturan ana varsayımların da olduklarından daha gerçek ve geçerli gösterilmesinin yolunu hazırlıyor, bunları yanlışlayabilecek her gelişme ise ya yok sayılıyor, ya da görmezden geliniyordu. Jön Türkler ve Enver Paşa bir kere "Alman yanlısı" olarak yaftalandıktan sonra, artık İstanbul'daki her gelişme bu yaftalamayı doğrular tarzda yorumlanacak, öyle sunulacak, neticede Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece tehditkâr bir diplomasiyle değil, askeri zeminde de ne denli kö-

700. a.g.m., s. 12.

şeye sıkıştırılmakta olduğu gözlerden uzak tutulacaktır. İngiltere başta olmak üzere, İtilaf Devletleri Osmanlıları Almanya'dan başka hiçbir güçten yardım bekleyemeyecek pozisyona doğru iten asli dinamiğin bizatihi kendi diplomasilerinden kaynaklandığını saklarken, ne zamandır saldırı altında bulunan, güçsüz ve parçalanmanın eşiğindeki Doğu'nın eski imparatorluğunu, yayılmacılık ve Pantürkizm suçlaması altında saldırgan bir konumda gösterebilmiştir ki, bu da ancak büyük bir sihirbazlık ve bayağı bir maharetin, Türkiye'de ise inanılması güç bir vurdumduymazlığın eseri sayılabilir.

İngiltere'ye göre her an gelişen objektif siyasi-askeri duruma kayıtsız kalmayıp önlem almak isteyenler, emperyalist saldırıya karşı koymaktan yana çıkanlar "aşırı kesimler," hâlâ bir yol bulmaya çalışanlar da "barış yanlıları"dır. Ne var ki, İngiltere kendi iddiasından dahi yola çıkmış, bu kesimin elini güçlendirmek için herhangi bir çaba göstermiş değildir. Hatta dehşetengiz bir savaş yaşandığı, yeni bir dünyanın doğum sancılarının çekildiği bir ortamda dahi gümrük vergilerinin yüzde 4 oranında arttırılmasına, bunu hâlâ elindeki güçlü bir silah olarak görmeye devam ettiği için yanaşmamış, bu yolda Fransa da kendisini desteklemiştir.[701]

Bu tavır, geçen yüzyıl başındaki emperyalist zihniyete yön vermiş mantığı da su yüzüne çıkartır: Alta düşmüş olanın en basit ve geçerli hakları en olağanüstü zamanlarda dahi tanınmamalıdır. Aksi takdirde, baskı ve haksızlığa dayanan bu çıkar düzeni çözülmeye başlayacaktır. İngiltere ve Fransa'nın gümrük vergilerinin yüzde 4 oranında arttırılması meselesini bu noktaya kadar sürükleyebilmiş olmaları, aynı zamanda, Osmanlılara bakış açılarını da ortaya koymakta; Osmanlı ülkesini ancak sömürülecek ve parçalara ayrıştırılacak bir coğrafyadan ibaret saydıklarını da ortaya koymaktadır.

İtilaf Bloku'na yeni müttefikler kazandırılmasından Çarlık Rusyası için tek anlamlı savaş hedefinin oluşturulması, bu meyanda, Yakındoğu ve Ortadoğu'nun şekillendirilmesine kadar İtilaf Devletleri'nin Almanya'ya karşı nihai zaferi kazanacak şekilde ayakta durması ve savaş sonrası döneme küresel düzlemde güçlü bir şekilde adım atmalarını sağlayacak en önemli imkânları, Osmanlı İmparatorluğu üzerinden verilen sözler ve bu doğrultuda da imparatorluğun parçalanmasına girişilmesidir. Dönemle ilgili çalışan en önemli tarihçilerinden Feroz Ahmad da İtilaf

701. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire...", s. 20.

Devletleri'ni bir arada tutan en önemli unsurun Osmanlı topraklarının bölünüp paylaştırılması sözü olduğunu belirtmektedir.[702]

Bu nedenlerle, İtilaf Devletleri'nin Osmanlıların tarafsızlık statülerini sürdürmelerini olanaklı kılacak, başta mali sorunlar olmak üzere, ordunun seferber ve hazırlıklı tutma ihtiyacı, mühimmat ve teçhizat gereksinimi gibi çeşitli can alıcı zafiyetlerinin asgari düzeyde olsun giderilmesi, bu sayede Osmanlıların içinde bir derece olsun güvenle kalabilecekleri bir çerçevenin ortaya konulması yönünde en ufak bir çabası söz konusu olmamıştır.

Feroz Ahmad'ın da açıklıkla dile getirmiş olduğu gibi, İtilaf kendisi hiçbir şey yapmadan Türkiye'nin tarafsız kalmasını istemişti.[703] Birinci Dünya Savaşı'nın en önde gelen tarihçileri arasında bulunan Stevenson'un vurguladığı üzere, İtilaf Devletleri'nin talep ettiği şekildeki bir "tarafsızlık" statüsünü idame ettirmek, Osmanlı İmparatorluğu'nu çarlığın merhametine teslim etmekten başka bir anlam taşımıyordu. Gerçi, bu günlerde Osmanlılar için riskli olmayan bir yol yoktu; fakat "tarafsızlık," dışarıdaki şiddetli fırtınaya karşı bir paçavra parçasına sarılmak olurdu.[704] Stevenson'un da dikkat çektiği üzere, İtilaf Devletleri Türkiye'yi yanlarına çekmek için hemen hiçbir şey yapmadılar.[705] Yine Stevenson'a göre, İtilaf'ın Osmanlıları oyalamaya kalkışmasının ardında hem İngiltere hem de Çarlık Rusyası'nın imparatorluklarındaki Müslüman nüfusun cihada kalkışabileceği korkusu bulunmaktaydı.[706] Bu tespite, Türkiye'nin işinin nasıl olsa sonradan görülebileceği gibi basiret ve öngörü yoksunu yanılgılar ile savaşın ilk safhalarında gereksiz yere ilave cepheler açılmasından kaçınma gibi mülahazaları eklemek de yanlış olmaz.

Feroz Ahmad'ın da işaret ettiği üzere, tarafsızlık tecrit edilmiş olma anlamına gelmekteydi. Osmanlılar, terk edilmiş ve tek başlarına bırakılmış, yapayalnız olmalarının en acı sonuçlarını daha iki yıl önce hiçbir Büyük Gücün kendilerinden yana en basit bir ağırlığı koymaya yanaşmadığı Balkan Harpleri sırasında yaşamışlardı. Aslında, Jön Türkler'in maruz kaldığı ardı ardına gelen krizler sonucunda herhangi bir rejim ayakta kalamazdı. Feroz Ah-

702. Feroz Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, s. 208.

703. Feroz Ahmad, "The Late Ottoman Empire...", s. 16.

704. David Stevenson, *The First World War and International Politics*, s. 47.

705. David Stevenson, *1914-1918: The History of the First World War*, s. 110.

706. David Stevenson, *The First World War and International Politics*, s. 46.

mad, son derece kayda değer bir gözlem olarak, eski rejimin birkaç göstermelik protestodan sonra bir kez şu ya da bu kisve altında görünürde yaşamasına müsaade edildikten sonra parçalanmaya karşı koymamış olacağını hatırlatmak lüzumunu boşuna hisetmiş değildir.[707]

Tüm bu nedenlerle, liberal emperyalist jargonda vazgeçilmez bir yere oturtulmuş "barış yanlısı kesim" yahut "aşırılar" gibi tanımlamaların hiçbir geçerliği yoktur. Jön Türk hükümetine yönelik tüm karşıt iddia yekûnunun köşe taşlarını oluşturan "Alman yanlılığı" ve Türkçü-Turancı emellerle Birinci Dünya Savaşı'na girildiği iddiaları hiçbir mana ifade etmez.

Giers'in ciddiyetine inandığı, Petrograd'a tarihi bir fırsat olarak sunduğu önerilerin ağustos ayı ortasında İtilaf Bloku tarafından reddedilmiş olması, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa sürükleniş sürecinde müthiş bir eşik teşkil eder, Osmanlı liderliğinin İtilaf Bloku'yla savaşa tutuşmamak için son ana kadar elindeki tüm imkânları kullanmış olduğunu ortaya koyar. Enver Paşa'nın realpolitik ve objektif şartların gereği olarak uyguladığı siyaseti olabildiğince görmezden gelip, sözde Alman yanlılığını olabildiğince öne çıkartan bugünün nakledicileri, tüm varsayımlarının tersine bir durumu ortaya çıkartan bu teklifin üzerinde bir vakıa olarak dahi durmazlar. Tabii, Tevfik Çavdar'ın düz ve yalın ifadeleriyle söylemek gerekirse, İngiltere ve Çarlık Rusyası paylaşılacak en büyük lokma olarak Osmanlı ülkesini görüyorlar ve bu lokmayı Osmanlıları kendi yandaşları arasına alarak yiyemeyeceklerini biliyorlardı.[708] Buchanan, Grey'e muhatap 20 Ağustos tarihli bir telgrafında, sözde toprak bütünlüğü garantisini kasıtla, "Türk hükümetinin gözlerinin önünde bu yemi sallandırmak için hiçbir fırsat kaçırılmamalıdır"[709] demekteydi. Yani, bizzat İngiltere'nin Petrograd'daki büyükelçisi, bugün birtakım yeni peyda olmuş anlatıcıların Enver Paşa ve Osmanlı hükümetini karalamak, manevi şahsına saldırmak için sarıldığı bu dayanağı "yem" olarak tanımlamıştı.

Tüm bu hususlar Türkiye'de bilinmez şeyler de değildi. Cemal Tukin, 1947 yılında yayımlanan *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi* başlıklı eserinde aynen şu hususları dile getirir:

707. Feroz Ahmad, "War and Society under the Young Turks, 1908-1918", s. 126.

708. Tevfik Çavdar, *Talat Paşa...*, s. 317.

709. Buchanan'dan Grey'e, 20 Ağustos 1914 tarih ve 309 sayılı telgraf FO/2138/41432.

29 Ekim 1914 tarihli Karadeniz çarpışmasını İstanbul'da İngiliz Büyükelçisi "kâfi derecede meserret", Fransız sefiri de yeter derecede bir lakaydiyle karşıladılar. Çünkü Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle Rusya için bu harp asıl şimdi mana ve gaye kazanmış oluyordu. Aynı zamanda, bu suretle İngiliz ve Fransız siyaseti Rus harp neşesini daima körükleyebilmek için kıymetli bir tahrik vasıtası elde etmiş bulunuyorlardı. Bahusus maddi zenginliklere malik bulunan bu iki büyük Batı devleti müttefikleri Rusya'nın insan kaynaklarından bu harpte mahrum kalamazlardı. Bu sebepten İngiltere ve Fransa, Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı arifesinde İtilâf Devletleri tarafında çarpışmak ve yahut da toprak bütünlüğünün bu devletler grubu tarafından garanti edilmesi teşebbüslerini reddetmiş olsalar gerekti. Nitekim bu keyfiyet, Cemal Paşa'nın hatıratında ileri sürdüğü şu gerçek mütalâadan da anlaşılmaktadır. "Bizim kendileriyle beraber harbe girmekliğimizi İtilâf düvelliyesi istemiyordu. Bunun sebebi ne olabilir? Zira biz onların müttefiki olarak harbe girecek olursak Rusya'nın göz diktiği İstanbul'a vaziyed imkânı ortadan kalkacaktı. Buna Rusya katiyyen razı olamaz ve binaenaleyh Fransız ve İngilizler de yanaşamazlardı."[710]

Osmanlılar bir İtilaf zaferi durumunda yahut savaşın en müsait bir aşamasında Rusya'nın nelere yeltenebileceğinden, çarlığın İstanbul ve Boğazlar üzerinde beslediği emellerinden şüphesiz bihaber değillerdi.[711] Hiçbir şey değilse bile, beş asırlık tarihleri bunu söylüyordu. Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan başka hiçbir ülkenin beka sorunu yoktu, başka hiçbir ülke Osmanlılar gibi yok oluşun eşiğinde durmuyordu. Gelişmelerin seyrini gözetleyip safını buna göre belirleme olanağından yoksun Jön Türk liderliği, kimin neyin peşinde, kimin neyi ne kadar yapmaya hazır olduğunu ortaya çıkartmak zorundaydı. Bu yüzden bir aynalar galerisine girdi, Boğaz'da sırlarını ancak kendisinin bileceği ışık oyunları oynadı ve sonunda İtilaf Devletleri'nin Türkiye'nin boynuna geçireceği yağlı ipi nihayet fırlatmış olduklarını gün yüzüne çıkardı. Osmanlı liderliğinin İngiltere ve onun önderliğindeki İtilaf diplomasisine güvenmemek için tarihin içinden damıtarak getirttiği onlarca sebep vardı.

* * *

710. Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, s. 361-362.

711. Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 215.

İngiltere Savaş Konseyi Genel Sekreteri Maurice Hankey, Çanakkale Muharebelerinin hız kazandığı Ağustos 1915'te Osmanlıların savaştan çekilmesinin sağlanmasının Rusya'nın işine gelebileceğine işaret etmiş, Türklere İstanbul'u elde tutabileceklerinin garantisinin verilebileceğini, bu durumda Rusya'nın "tabii ki İstanbul'a ilişkin niyetlerini savaşı kazanmak uğruna bir miktar tehir etmek zorunda kalabileceğini" dahi söyleyebilmişti.[712] Yani, savaş bir kere kazanıldıktan sonra Rusya nasıl olsa istediğini alabilecekti. Türkiye'ye verilecek "garantilerin" hiçbir önemi yoktu. Hankey'in aklından geçenler, realpolitiğin ne denli acımasız bir dünyada temellendiğini çok açık şekilde ortaya koyar.

Gerçekten, Türklerin hâlâ aldatılabileceği fikrinin bu derece yerleşmiş olması son derece ilginçtir. Örneğin, çarın askeri kabine şefi, bilahare Genelkurmay Başkanı General Alexeev, biri Bulgaristan'ın 11 Ekim 1915'te Merkez Güçlerin safına geçmesinden sonra, diğeri de 1916 başında olmak üzere, gayet müsait şartlar da öne sürmek suretiyle Osmanlılara münferit barış önerilmesi gerektiği fikrini iki kez ortaya atmıştı. Alexeev, savaşın neticesinin alınmasında Batı cephesinin belirleyici olacağına işaret ederek, Osmanlılarla anlaşılması halinde Kafkas ordularının Almanya cephelerine aktarılmasının mümkün olabileceğini belirtmiş, bu önerisinin Rusya'nın ezeli emelinden sarf-ı nazar ettiği anlamına gelmediğini özellikle vurgulayarak, genel barışın sağlanması sonrasında Rusya'nın istediği zaman herhangi bir vesileyle Türkiye'yle bir hadise çıkarabileceğini ve kolayca hedefine ulaşabileceğini hatırlatmıştı.[713]

İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanı Henry Jackson'ın 10 Mart 1915 tarihli Savaş Konseyi toplantısında İskenderun'un İngiltere'ye geçirilmesi fikrinin ele alınmış olması muvacehesinde sıcağı sıcağına hazırladığı 15 Mart tarihli muhtıra ve bu muhtırayla başlayan Akdeniz stratejisini yeniden değerlendirme sürecine göz atmakta da yarar olacaktır:

Jackson, Akdeniz'in dünya politikasının merkezi olduğunu belirterek, İskenderun'un İngiltere'ye geçmesinin Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar nedeniyle kazanacağı yeni ağırlığın dengelenmesi açısından şart hale geldiği görüşünü savunmaktaydı. Ayrıca, İstanbul'dan Akdeniz'e çıkacak Rus donanmasının ardında Rusya'nın geniş petrol yatakları olacak iken, İngiltere'nin Akde-

712. Hugh Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia 1855-1914*, s. 331-332.

713. Gaston Gallıard, *The Turks and Europe*, s. 380-381.

niz donanması ancak Bağdat Demiryolu'nun bağlanabileceği tek liman olan İskenderun'da konuşlanması halinde Mezopotamya'daki petrol yataklarından istifade edebilecekti. Bu nedenlerle, İskenderun'un başka hiçbir gücün eline geçmemesi gerekliydi.[714]

Kitchener ise İngiliz İmparatorluğu'nun çarlıkla sınırdaş olmamasının nasıl sağlanacağı üzerinde düşünüyor, Savaş Konseyi önüne götürdüğü 16 Mart 1915 tarihli bir muhtırada şu ifadelere yer veriyordu:

> Hindistan yolları üzerinde Rusya'yla hiçbir şekilde sınırdaş olamayız. Umarım, Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalan bir yerlerde Anadolu'da İran sınırına doğru Türk ya da Ermeni bir tampon devlet oluşturmaya yetecek kadar toprak kalır.[715]

Emperyalizm, karşılıklı ağırlıkların tesis edilmesi adına ortaya konan süreçlerin öne çıkarttığı yayılmacı siyasetlerle hem büyüyüp güçlenebildiği hem de kendisini izah edebildiği için, İstanbul'un elden gitmesi, doğrudan doğruya Anadolu'nun parçalanması sonucunu doğuracaktı. Netice itibariyle, Sevr de daha farklı bir durumun ifadesi değildir. Osmanlı ülkesi parçalandıkça, Türkiye'nin eline kalacak olanın da gittikçe küçülmeye başlaması, parçalama mantığının gereğinden başka bir şey değildi. İstanbul'un düşmesi, doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sefer Asya topraklarında çözülmeye başlaması ve Türkiye'nin son bulması anlamına geliyordu. İstanbul, Anadolu'yu bir arada tutabilen tek öğeydi. Türkiye'nin stratejik merkezinin elden çıkmasıyla, kartopu etkisiyle elde kalan tüm toprakları içine katarak Basra'ya doğru inen bir parçalanma süreci de başlamış oluyordu.

Tüm bu dinamiklerin, Osmanlıların seçiminden bağımsız olarak savaşla birlikte harekete geçmeye hazır hale geldikleri görülmek gerekir. Osmanlılar, on dokuzuncu yüzyıl boyunca da güçlü kalabilmiş, yarıştan hiç kopmamış ve Büyük Güç statüsünü muhafaza edebilmiş olsalardı, kuşku yoktur ki, 1914'te de gerçek bir tercih hakkını ellerinde bulundurmuş olurlardı.

Bu çok sert stratejik çerçevenin zorlaması yüzünden, Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlık statüsünü benimseme-

714. Keith Neilson, *Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia, 1894-1917*, s. 360.

715. A.L. Macfie, "The Straits Question, 1908-1914", s. 328-329.

sinin reel zemini zaten hiçbir zaman mevcut olmamıştı. Tarihinde on üç kez savaşa tutuştuğu Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara yönelik emellerinin artık içine girilmiş bu kıran kırana mücadele dünyasında önünün kesilmesi mümkün olamazdı. Çarlık, bir kere bu büyük kapışma içine girdikten sonra, ister istemez Boğazları asli savaş hedefine dönüştürmek zorunda kalacaktı. Ardındaki tarihsel tecrübe, gözünün önündeki beyanlara rağmen bu en esaslı noktaları teşhis edemeyecek bir hükümetin vatan hainliği suçlamasıyla Divan-ı Harp'te yargılanması gerekirdi.

XVII

Almanya'nın yardım operasyonu

> Öne geçirilebilecek bir geçmiş oluşturulmamış ise gelecek de görünmeyecektir.

Zaman süratle akıp geçmekte, her ihtimale karşı hazırlıklı olmak, en başta da Çanakkale'deki tahkimatların iyileştirilmesi her geçen dakika daha elzem hal almaktadır. Bu ortamda, Alman istihkâm subayları, denizci ve gemicilerinin İstanbul'a varması gibi hadiseler, İngilizlere göre Jön Türkler'in Almanya'dan yana olmalarının beklenir sonucudur. Aksine, Alman yardımının İstanbul'a varmaya başlaması, Alman yanlılığının sonucu değil, İngiltere önderliğinde harekete geçirilip sürdürülen ve Osmanlı İmparatorluğu'nu zorla Almanya'nın yanına itmiş olmaktan başka bir netice veremeyecek süreçteki beklenir gelişmelerdir. Osmanlı İmparatorluğu bir yandan nasıl olsa Almanya tarafında savaşa girmekte olduğundan ağır baskı ve ablukalara maruz bırakılır, diğer yandan da İtilaf Bloku ne Osmanlıları kendi yanına çekmek, ne de mantıklı ve sürdürülebilir bir tarafsızlığın içinde kalmasını sağlamak yönünde hiçbir anlamlı gayret içine girmezken, Osmanlıların tek başlarına alamayacakları en acil güvenlik önlemlerinin yerine getirilmeye başlanması, kendi kendini doğrulayan bir senaryo gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Sürecin asli niteliği bu iken, sürecin öne sürdüğü savunmaya yönelik ihtiyaçları gidermeye çalışan Enver Paşa sürecin yaratıcısı ve Almanya'nın vasıtası gibi gösterilmektedir.

Ağustos 1914'te savaş başladığında, Osmanlı ordusu acınacak biçimde teçhizatsızdı. Daha yukarıdan hatırlanacağı üzere, devletin kasasında da topu topu 92.000 lira bulunmaktaydı. Buna karşın, en muhafazakâr bir hesap dahi devletin ilk altı ayda yapması gereken harcamaların kolaylıkla 32 milyon lirayı aşacağını göstermekteydi. Memur ve subayların maaşları nadiren zamanında ödenebiliyor, bazen de hiç ödenemiyordu. Savaşın patlamasıy-

la birlikte dizginlenemez hale gelen fiyat artışları sonucunda, 5 Ağustos günü İstanbul'da bir somun ekmeğin fiyatı 5 paradan 55 paraya yükselmişti. Feroz Ahmad, bu kahrolasıca parasızlığın, Osmanlıların savaşa girmesinde birinci derecede amil olduğunu, Büyük Güçlere bağımlılığın nerelere varmış olduğunun savaşla birlikte meydana çıktığını vurgular.[716]

Enver Paşa'nın, erken gözükse de ancak son anlarda ve en kritik dakikalar fazla aşılmadan netice alınabilmesini sağlamış Almanya nezdindeki girişimleri sonucunda Amiral Guido von Usedom başkanlığında sahil koruma uzmanlarından müteşekkil bir grubun nihayet ağustos ayı sonunda Çanakkale'de tahkimat hazırlıklarına girişmiş olması gibi bu büyük hikâyedeki en can alıcı unsurlar, ancak bu nesnel arka plan göz önünde tutulduğunda anlaşılabilir. Kuşkusuz, Çanakkale'de son derece gerekli hal almış bulunan tahkimatın daha fazla geciktirilmesi, Osmanlıların son bulmasıyla eş anlamlıydı.

Kuşkusuz, Osmanlı İmparatorluğu'nu müttefik arayışına sevkeden en önemli ve en fazla aciliyet kesp etmiş nedenlerden biri de askeri ihtiyaçların giderilmesiydi. Enver Paşa, 2 Ağustos Anlaşması'ndan dört gün sonra Wangenheim'a diğer malzemenin yanı sıra ordunun 500.000 kadar top mermisiyle, 200.000 tüfeğe ihtiyaç duyduğunu bildirmişti.[717] Bir müddet sonra, *Krupp* firması söz konusu malzemelerin gönderilmeye hazır olduğunu bildirmiş, fakat Osmanlıların daha önceki alımlardan kaynaklanan borçlarını hâlâ ödememiş olduğunu gerekçe göstererek, silahların bedelinin sevkiyattan önce ödenmesini istemişti. *Krupp*'un talebi Alman makamlarını üç gün süreyle meşgul etmiş, Savaş Bakanı Erich von Falkenhayn, sonunda 15 Ağustos günü Alman ordusu için ayrılan ödeneklerin bir kısmını Osmanlıların ihtiyaçları için kullanmak zorunda kalmıştı. Henüz 60 katar malzemeden oluşan ilk sevkiyatın hazırlıkları sürerken, Enver Paşa Osmanlı ordusunun diğer ihtiyaçlarını da bildirmiştir. Bunlar arasında Howitzer toplar, mayın, elektrikli malzemeler, çeşitli alet edavat, üniforma, çizme, battaniye, konserve yiyecek dahil hemen her şey vardır.

Almanya'yla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki doğrudan tren yolu Sırbistan'dan geçtiği için kullanılamamaktaydı. Bu nedenle de savaş malzemesi ancak tek hatlı bir demiryoluyla önce

716. Feroz Ahmad, "War and Society under the Young Turks, 1908-1918", s. 134.

717. Ulrich Trumpener, "German Military Aid to Turkey in 1914: An Historical Re-Evaluation", s. 14.

Budapeşte'ye, sonra Romanya'daki Giurgiu limanına, oradan da Tuna yoluyla Bulgaristan'ın Rusçuk şehrine ulaştırıldıktan sonra tekrar katarlara yüklenerek İstanbul'a ulaştırılmak durumundaydı. Bu da uzun ve çok zahmetli bir güzergâhtı. Ayrıca, Romanya ve Bulgaristan'ın o sırada sürdürdükleri "tarafsızlık" siyaseti, zaten böyle ayrı bir macera halinde süren silah ve askeri malzeme sevkiyatının her an son bulabileceği korkusunu yaratıyor, ne yapılacaksa bir an evvel yapılması gerekiyordu.

Öte yandan, *Yavuz*'un komutanı Amiral Souchon'un daha fazla personele ihtiyaç duyduğunu bildirmesi üzerine, toplam 800 subay, denizci ve teknisyenden oluşan personelin 170 kişilik ilk bölümü sivil kıyafetli üç ayrı grup halinde 19 Ağustos günü Budapeşte ve Bükreş üzerinden Sofya'ya geçerek İstanbul'a intikal etmeye başlamıştır. Von Usedom başkanlığındaki 460 kişilik ikinci bölüm ise 21 Ağustos günü Berlin'den ayrılmış, ne var ki bunların içinden bazıları talimatlarının aksine üniforma ve silahlarını yanlarında taşıdıkları için dikkat çekince, Romanya Başbakanı Bratianu derhal Bükreş'teki Alman Elçisini uyarmış, "tarafsız" statüdeki Romanya'dan Alman askerlerinin geçirilmesinin kendisini çok müşkül mevkie soktuğunu; Rusya'nın Alman askeri personelinin Romanya topraklarından transit geçiş yapmalarını protesto ettiğini söylemiştir. Bundan kısa süre sonra da Berlin'deki Romen Elçisi Beldiman, Bratianu'nun Almanya mahreçli askeri personel, silah, malzeme ve mühimmat geçişine Romanya yolunu kapatmak kararını verdiğini Dışişleri'ne bildirmiştir.

Bu gelişme karşısında, Almanya 53 kişiden oluşan üçüncü bölüm personel sevkiyatını durdurmak, bundan da önemlisi, Çanakkale'nin savunulması için hayati önemi haiz mayınları taşıyan 19 katarı da Budapeşte'de beklemeye almak zorunda kalmıştır. 24 Eylül günü Romanya birtakım geçişleri sağlamış, fakat 2 Ekim günü Rusya'yla gizli bir anlaşma imzalamasının hemen akabinde Almanya'dan Türkiye'ye yönelik her türlü sevkiyatı bu defa kesin olarak durdurmuştur. Hatta o sırada Romanya'da bekleyen katarların dahi Budapeşte'ye geri çevrilmeleri gerekmiştir. Romanya, kasım ayı başında mühimmat bulunduran 74 katarı daha Macaristan'a geri göndermiş, telsiz ekipmanı taşıyan 16 katarın ise Bulgaristan'a doğru yola çıkmasına izin vermiştir.[718]

Almanların Romen makamları üzerindeki baskıları da sonuç vermeyecek, Türkiye'ye sevkiyat tam bir sekteye uğraya-

718. Ulrich Trumpener, "German Military Aid to Turkey In 1914...", s. 149, dipnot 41.

caktır. Öyle ki, kasım ayı başı itibarıyla, Türkiye için yola çıkarılmışken Alman ya da Macar istasyonlarında hareketsiz beklemek durumunda kalan son derece kritik önemde askeri malzeme ve teçhizat yüklü katarların sayısı 200'e yaklaşacaktır. Neticede, Romanya'nın İtilaf Bloku cenahından gelen baskılara dayanamamış olması kadar Rusya'yla gizli bir anlaşma imzalamış da olması muvacehesinde, Çanakkale'nin savunulması için gerekli olan büyük toplar ile diğer aksam, teçhizat, mühimmat ve cephanenin yanı sıra subay, makina mühendisi, mekanist gibi Osmanlıların eksikliğini çektiği personeli de içeren yardım akışı, ekim ayı başından itibaren akim kalmıştır.

Aslına bakılacak olursa, askeri yardım sevkiyatının yukarıda bahse konu pratiği ve karşı karşıya kalınan müthiş zorluklar, Almanya'yla ittifak anlaşmasının zamanlıca yapılıp yapılmadığı tartışmalarına da bir nokta konulmasını gerektirir. Büyük bir talih eseri, Romanya'nın tarafsızlığının bir süre olsun devam etmiş olması, hiç değilse bir bölüm silah ve teçhizat yardımının Osmanlılara ulaşmasına imkân tanımıştır.

Eyre Crowe'un daha 5 Ağustos günü dikkat çekmiş olduğu üzere, İngiltere'nin de yanında tutmak istediği ülkelere en azından parasal yardımda bulunması şarttı. Büyük Güçlerin tüm müttefiklerinin parasal yardıma ihtiyacı vardı. Buna karşın, İtilaf hangi şartlar içinde olduğunu çok iyi bildiği Osmanlılara tarafsız kalmasını önerip başka hiçbir şey söylememekle, ayakları sımsıkı bağlıyken ayağa kalkıp dik durmasını istemiş oluyordu. Büyük Güçler arasında Osmanlılara ihtiyaç duydukları maddi yardımı yerine getirmeye hazır olan sadece Almanya'ydı.

* * *

Almanya'nın Osmanlıların bir an evvel savaşa dahil olarak Rusya'yı vurması yönündeki ısrarını sürdürmesi karşısında Enver Paşa, Wangenheim'e Osmanlı ordusunun savaşa hazır olduğunu, ancak en önemli meselenin parasal sıkıntılardan kaynaklandığını, savaşa girilmesinden önce Almanya'nın mali desteğinden emin olmak istediğini söyler.

Bunun üzerine, Wangenheim 10 Ekim günü Berlin'e aşağıdaki telgrafı çekmiştir:

> Türkiye'nin vakitsizce savaşa sokulmasına ilişkin tereddütlerim devam ediyor. Türkiye'nin Karadeniz'de muharebeleri başlatması halin-

de bunun Hindistan, İran, Mısır ve benzeri yerlerde İngilizlere karşı ayaklanmalara yol açmak için yeterli olacağı kanaatinde de değilim. Ayrıca, Romanya yolunun İstanbul'a ulaştırılacak altın külçelerin geçişine de kapatılmış olması ihtimali göz önünde tutulmalıdır. Buna karşılık, Türklerdeki savaşa girmek yanlılığından şu anda istifade etmezsek, ilerde ve özellikle de birtakım muharebelerde yenilgiye uğramamız halinde, Türkiye'yi Rusya'yı vurmak için ikna edemeyebiliriz.[719]

Şansölye Bethmann-Hollweg'in, Wangenheim'a cevabında derhal gerekli müdahalede bulunulacağını bildirmesini takiben, 16 Ekim günü ilk partiyi teşkil eden 1 milyon lira değerindeki altın külçeler İstanbul'a doğru yola çıkarılır. Trende Kayzer Wilhelm'in emir subaylarından Prens Karl von Wedel ile külçelerin Romanya'dan geçişinde yardımcı olmak için söz veren Romen Büyükelçi Beldiman bulunmaktadır. İlk parti yardımın fazla sorunla karşılaşılmaksızın İstanbul'a ulaşmasını takiben, Enver Paşa Wangenheim'e savaşın ilk safhalarını finanse edebilmek için toplam 2 milyon liraya ihtiyaç duyulduğunu, bu meblağ tam olarak İstanbul'da hükümetin kasasına girdiğinde, ittifak anlaşmasının altında imzası bulunan Sait Halim Paşa'yı ya işbirliği göstermek, ya da politikadan ayrılmak seçeneğiyle karşı karşıya bırakmak kararında olduğunu bildirir.[720] Bu görüşmeyi müteakip, Wangenheim Berlin'den 1 milyon lira değerinde altın külçenin daha yola çıkarılmasını talep eder. Alman Maliye Bakanlığının itirazına karşın ikinci parti altın da 21 Ekim'de yine Romanya ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a ulaşır. Rusya'nın, Alman trenlerinin ne taşıdığını öğrenmiş olmasına karşın geçişleri durdurmaya teşebbüs etmemiş olması ilgi çekicidir.

Neticede, Almanya Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyaç duyduğu mühimmat için yarım milyar, Bağdat Demiryolu'nu Musul'a kadar uzatmak için 360 milyon, Osmanlı lirasını ayakta tutmak için de 4 milyar mark harcamıştır.[721]

Şüphesiz, Alman yardımı İngiliz propagandası için malzeme yaratmayacak değildi. Bu meyanda, İttihat ve Terakki liderlerinin Osmanlı Devleti'ni savaşa dahil edebilmek için Almanya'dan 2 milyon lira rüşvet aldıkları İngiltere tarafından savaş meydanlarına atılan propaganda broşürlerinde iddia edilmiş, yine İttihat ve

719. Ulrich Trumpener, "Turkey's Entry into World War I...", s. 376.

720. ibid.

721. Kevin D. Stubbs, a.g.e., s. 220.

Terakki liderlerinin Trablusgarp, İşkodra, Yanya, Kosova, Cezair-i Bahr-i Sefid (Ege Adaları) ve Manastır vilayetlerini düşmana satarak büyük servetlerin sahibi oldukları, padişahlardan bile daha lüks bir hayat yaşadıkları yalanı ortaya atılmıştır.[722]

Alman Büyükelçiliği'nin Deniz Ataşesi Carl Mühlman ise artık getirilebildiği kadarıyla yardımın ulaşmasıyla birlikte Çanakkale'de girişilmiş olan hummalı askeri faaliyeti şöyle anlatıyordu:

> Tabyalar, bataryalar hazırlandı... Yetersiz stoklar tamamlanmaya çalışıldı... Topçu parkları, obüs ve havan toplarının tahsis edilmesiyle takviye edildi... İstanbul'daki fabrikalar obüs imal edemiyordu, Romanya üzerinden henüz sevkiyata imkân verilirken getirildiler. Bütün alan gece projektörleriyle aydınlatıldı, denizaltı ağ engeli hazırlandı, tabyaların arazi şekline intibak ettirilmesine çaba harcandı, dikkat dağıtacak aldatıcı tesisler kuruldu...[723]

Acilen girişilmesi gereken işler, acilen giderilmesi gereken ihtiyaçlar, acilen alınması gereken tedbirler... Hayatın da siyasetin de akışı kendini acilen tamamlanması gereken işlerle dayatır. Bu tür acil haller, sorumluluk sahiplerini teori ve varsayımları bir kenara bırakıp gerçekliği tüm çıplaklığıyla görmeye, tamamen ve sadece kendi üzerlerine eğilmeye zorlar... Osmanlılar tüm bu acil işleri İngiliz subaylarıyla yerine getiremeyecekti.

Şüphesiz, Alman yardımı hayati önem taşımıştır. Yine de esas ve yerine hiçbir şey geçemeyecek olan Osmanlı askerinin kahramanlığıdır. Mühlman, aşağıdaki tespitte bulunur:

> Yıllardan beri Yemen'de savaşan ve orada ordusunun en seçkin elemanlarını yitiren, 1912 yılında komşu düşmanlarının ilk darbesiyle çökecek gibi olan bir devlet, yetkin olmayan siyasi ve ekonomik teşkilâtına rağmen dünya savaşında tarihinin en parlak askeri dönemleriyle karşılaştırılabilecek kahramanlık eylemleri gerçekleştirmiştir. Bu olgunun izahı, sadece Türkiye'nin savunması esnasında Almanya ve sınırlı bir ölçüde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan gördüğü destekle mümkün olmuştur gibi bir düşüncede gerçek manasına kavuşamaz. Kuşkusuz, Alman desteği olmaksızın Türkiye'nin direncinin bu kuvvette ortaya çıkabileceği düşünülemezdi... Ama yü-

722. Servet Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, s. 83-84.

723. Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı: Bir Alman Subayının Anıları*, s. 41-46.

rütülen kahramanca muharebelerin ana yükü Osmanlılar tarafından taşınmıştır.[724]

Almanya'yla ittifakın hemen göze çarpmayan, fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun savunulmasında yaşamsal etkileri olduğundan kuşku duyulamaz yönleri de bulunmaktadır. Örneğin, Çarlık Rusyası Deniz Kuvvetleri'nin değerlendirmesine göre Karadeniz'de Alman denizaltılarının varlığı, Rusya'nın Boğaz yönünde olabilecek bir harekâtını epey zora sokmuştu.[725] Gerçekten, Birinci Dünya Savaşı başladığında, Rusya'nın Karadeniz'deki gücünü ve caydırıcılığını daha da arttıran bir faktör de sahip olduğu denizaltılardı ki, bunların arasında dünyada bir benzeri daha olmayan mayın döşeme denizaltısı *Krab* da bulunmaktaydı. Buna ilaveten, Rusya'nın elinde altı adet *Holland* tipi denizaltı ve birkaç tane de 500 tonluk Nikolaev sınıfı denizaltı bot bulunmaktaydı. Buna karşın, Osmanlıların tek bir denizaltısı dahi yoktu. Bu çerçevede, Alman U-Bot'larının Karadeniz'e de geçmiş ve Rusya için esaslı bir tehdit oluşturmuş olmaları keyfiyeti dahi tüm bu meseleye bakışta kendi başına önem taşımaktadır.

Buna karşılık, Osmanlılar da en iyi evsafı haiz yedi tümenlerini, dördü Romanya/Galiçya ve üçü de Selanik'te olmak üzere Avrupa cephelerine sevk etmiştir. Bu tümenler gönderilirken, Almanya'nın yardımlarına karşılık verilmesinden de önemli bir mülahaza, savaşın sonucunu belirleyecek esas mücadelenin Avrupa'daki merkez cephelerinde cereyan edeceğinin farkında olunmasıydı. Almanya'nın savaştan düşmesi müttefiklerin savaşı devam ettirmelerini de kesinkes olanaksız kılacak, böylece Osmanlılar için de yenilginin yolu açılmış olacaktı.

Doğaldır ki, Osmanlılar yardım almak durumunda kalan tek muharip devlet değildi. Savaş şartları, Büyük Güçlerin daha zayıf müttefiklerine, hatta birbirlerine dahi yardımda bulunmalarını gerekli kılmıştı. Örneğin, İngiltere daha savaşın hemen başında Sırbistan'a 600.000 sterlin ve 50.000 tüfek yardımda bulunmuş, 2 Eylül tarihinde ise 800.000 sterlin daha vermişti. Grey, kimseye danışma gereği dahi duymaksızın 9 Eylül günü Belçika'ya 10 milyon sterlin yardımda bulunmuştu. Hatta Fransa dahi kasım ayında para piyasalarından toplayacağı 8 ila 10 milyon sterlin tutarındaki kredi için İngiltere'nin yardımını talep etmek durumunda kalmıştı.

724. a.g.e., s. 41-46.

725. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 150.

Kasım sonu geldiğinde, İngiltere'nin Rusya'ya hemen savaş başında 20 milyon sterlin tutarında bir kredi açmış olmasına karşılık bunun çok yetersiz olduğu meydana çıkmış, Rusya savaşın finansmanı için 100 milyon sterlin daha talep etmiştir.[726] Bunun üzerine Nicolson derhal müdahale etmiş, savaşın sonunu belirleyecek darbenin Rusya tarafından vurulacağını, İngiltere'nin de Fransa'nın da Rusya'ya muhtaç olduğunu söylemiş ve talep edilen maddi yardımın verilmesini istemiştir.[727] Sonunda İngiliz Savaş Konseyi 16 Aralık günü yaptığı toplantıda Rusya'ya ancak yüzde 5 faizle 40 milyon sterlin tutarında kredi verilmesini, bu kredinin münhasıran İngiltere'den silah alımları için kullanılmasını kararlaştırmış, ayrıca Rusya'nın krediyi karşılamak için derhal İngiltere'ye altın sevkiyatına başlamasını istemiştir. Beklenece ği üzere, bu koşullar Petrograd'da büyük infiale yol açacaktır.

726. David French, *British Strategy and War Aims...*, s. 50.

727. a.g.e., s. 51.

XVIII

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girişi

> Osmanlı neslinin son temsilcileri, ulu çınarın sonuna yaraşır bir finalle sahneden çekilmeye karar verdiler. "Milli namusun icabı" yerine getirilecekti. "Zillet içinde kahrolmak yerine izzet içinde ölmek" tercih edilecekti...

Çarlığın savaşa giriş deklarasyonu, sayıları 6.000'e yaklaşan tüm üst düzey askeri ve sivil yönetici erkânın hazır bulunduğu St. Petersburg'daki Kışlık Saray'ın devasa boyutlarındaki St. George Salonu'ndaki bir törende Çar II. Nikola tarafından 2 Ağustos 1914 günü saat 15.00'te okunmuştur. Törendeki tek yabancı, Rusya'nın yanında savaşa giren Fransa'nın Büyükelçisi Maurice Paléologue'dur. Savaşa girip girmeyeceği henüz açıklık kazanmamış İngiltere'nin Büyükelçisi Buchanan törene davet edilmemiştir. Mareşal Kutuzov'un 1812'de Napoléon'un ordularıyla savaşa ayrılmadan önce önünde dua ettiği Kazan Bakiresi ikonu da Kışlık Saray'a getirilmiştir. Çar, Kutuzov'un tam yüz yıl önce yaptığı gibi aynı ikonun önünde diz çöker. Ortodoks liturjisi okunurken ordularının zaferi için kendinden geçmiş şekilde dua ettikten sonra çarlığın savaş bildirgesini okumaya başlar:

> Muhafız ordularımın burada bulunan subayları, sizin şahsınızda tüm ordumu selamlıyor ve kutsuyorum. Vatanın üzerinde tek bir düşman askeri kalmayıncaya kadar barış yapmayacağıma söz veriyorum!
>
> 1812'de Çar I. Alexander da Napoléon'a karşı aynı yemini etmiştir. Çarlık Orduları Başkomutanı Grandük Nikola Paléologue'u kucaklar... St. Georges salonunu dolduranların, olsaydı Napoléon'un şaşkınlıkla izleyeceği "Vive la France" haykırışına dışarda toplanmış on binlerce kişinin tezahüratı karışır... Çar Kışlık Saray'ın balkonuna doğru ilerler, çarı gören halk diz çökerek dua etmeye başlamıştır.[728]

728. C. Jay Smith, Jr. *The Russian Struggle for Power, 1914-1917: A Study of Russian Foreign Policy During*

Bütün gücü ve ihtişamıyla harekete geçmiş Çarlık Rusyası'nın nihai amaç ve yönünün neresi olduğu suali, artık Osmanlı yöneticilerinin aklından gece gündüz çıkmayacaktır.

Çarlık Rusyası, Birinci Dünya Savaşı'na gerçekten ne için girdiğini, kendine de izah edebilmiş değildi. Sırbistan'ın Habsburgların bir peyki haline getirilmesini engellemek, buna bağlı olarak da büyük ölçüde kendi onurunu korumak için savaşa girmiş görünse de mesele böylesine yüksek bedellerin ödeneceği bir savaşta izlenmesine değecek daha somut hedeflere geldiğinde Batı yönünde elle tutulur hiçbir şey yoktu. 1914'te Polonya çarlığa dahil olduğu için, Batı yönünde Almanya'dan alabileceği toprak sadece yine Polonyalılarla meskûn otuz kilometre uzunluğundaki Posen (Poznan) şeridi olabilirdi ki, bu da uğrunda müthiş bir savaşın verilmesini gerektirecek, içerde devrimi riske etmek pahasına ardından koşulacak bir hedef teşkil etmemekteydi. Çarlığın, daha fazla Polonyalı nüfusu imparatorluğuna katmasının da Almanya'dan ilave toprak almasının da anlamı yoktu.

Çarlık, Polonyalı yurttaşların desteğini kazanmak amacıyla, 14 Ağustos günü yaptığı bir açıklamayla Polonya ulusunun yeniden doğup din, dil ve iç idaresinde serbest olacağını açıklamışsa da herkes bu sözlerin pratiğe aktarılmayacağını biliyordu. Mutlakiyetçi Çarlık Rusyası, savaşa girme nedenini "Alman militarizmini yok etmek" gibi gevşek, hiç de Rusya'yı şaha kaldırmayacak, fazlasıyla da İngiliz izahatından devraldığı apaçık bir söylem tutturmuş, bu da hiçbir şekilde üstüne oturmamıştı.

Savaşın ilk safhalarında Polonya Galiçyası'nı işgal eden Rus birliklerinin komutanları da Almanya'yı yenmekle Rusya'nın eline hiçbir şey geçmeyeceğini, uğrunda savaşmaya değer tek hedefin Boğazların kontrolünü ele geçirmek olduğunu düşünüyorlardı.[729] Üstelik İngiltere de İstanbul ve Boğazlar sözünü Rusya'yı savaşta tutmak için kullanmaya hazırdı.[730]

Avrupa'da savaş çıktığı anda Rusya'nın Boğazlarda derhal kriz çıkarması gerektiğine inanan Sazonov,[731] Buchanan'a Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesini ümit ettiğini, Osmanlılarla

the First World War, s. 4.

729. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, s. 540.

730. ibid.

731. D.W. Spring, "Russian Foreign Policy, Economic Interests and the Straits Question, 1905-1914", s. 220-221.

savaşın Avusturya ve Almanya'yla savaştan Rusya'nın doğru dürüst bir kazanç sağlayamayacağı endişesi taşıyan Rus kamuoyunda memnuniyet yaratacağını[732] boşuna söylemiş değildi.

Gerçekten, İngiltere, özellikle de Fransa'dan farklı olarak, Çarlık Rusyası'nın Almanya'yla epey bir alıp veremediği olmasına karşın bu ikisi arasında Temmuz 1914 öncesinde ölümcül ve kıyasıya bir çatışmayı gerekli kılacak, realpolitiğe dayalı esaslı bir menfaat çekişmesinden söz etmek olanağı yoktur. Şüphesiz, çarlık da Almanya'nın kıta üzerinde hegemonya tesis etmesinden, Fransa'ya bir darbe daha vurmasından kendi denge hesapları uyarınca büyük rahatsızlık duymayacak değildi. Fakat ne kadar uzak görünmüş olsa da bir uzlaşma zemini, bir *quid pro quo*'ya, al-ver'e yol açabilecek üst çıkarların varlığı da biliniyordu. Kaldı ki, Rusya'daki hâkim zümrelerin Almanya'ya çok uzak durmadığı, bu kesimin uzayıp gidecek büyük bir savaş yüzünden içerde devrim riskinin üstlenilmiş olmasından derin endişe duydukları da bir vakıadır. Çarlığın yerleşik ve aristokrat zümreleri 1905 Devrimi'nin Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlanan Japon Harbi'nin ertesine geldiğini hatırdan çıkarmıyordu. Güvenilemeyecek "Liberal Avrupa"yı temsil eden İngiltere'yle ittifak içinde olmaktan hoşnutsuzluk duyan çarın etrafındaki muhafazakâr çevreler, Almanya'yla anlaşıp savaşı sonlandırmalarının bir şekilde mümkün olması halinde çarlığa yönelik iç tehdidin de ortadan kalkabileceğini, bu takdirde Rusya'nın genişlemeci enerjisinin de olması gerektiği gibi yeniden Asya'ya yöneltilebileceğini düşünüyorlardı.[733] 26 Ağustos-13 Eylül tarihlerinde cereyan eden Tannenberg muharebelerinde Rusya'nın 90.000 kayıp verdiği büyük bir yenilgiye uğraması, Almanya'yla bir anlaşmaya varılması gerektiğine inanan kesimin elini daha da güçlendirecektir.

Tabii, bir anlaşmaya varılması halinde Almanya da Doğu cephesini sağlama almış olarak tüm savaş gayretini Batı cephesinde yoğunlaştırabilecekti. Nitekim bu sıralarda Alman ordusunda da Rusya'yla anlaşmaya varılmasından yana görüşler ileri sürülerek, iki cephede birden savaşmak zorunda kalınmasından kaynaklanan temel ikilemin ortadan kaldırılması seçeneği üzerinde durulduğu, bilahare iki savaş arasında kaleme alınan hatıratlarla meydana çıkmıştır.

İngiltere ve Fransa bu oldukça kuvvetli stratejik mantığın ha-

732. David French, *British Strategy and War Aims...*, s. 44-45.

733. M.S. Anderson, *The Eastern Question...*, s. 324-325.

rekete geçmesi sonucunda bir müttefik olarak Rusya'nın kaybedilmesinden son derece ürkmekteydiler. Bu yüzden, Sazonov'un Almanya'yla anlaşmanın karşısında duran çevrelerin başında gelmesi, kendisine Londra ve Paris'in gözünde çok değerli bir pozisyon kazandırıyor, Rusya'nın Almanya'yla münferit barışa gitmesi ihtimali Demokles'in kılıcı gibi Rusya'nın müttefikleri üzerinde sallandıkça, Sazonov'un istekleri de ardı ardına yerine getiriliyordu. Almanya'yla Rusya'nın bir şekilde birbirleriyle anlaşmaları ihtimalinden duyulan endişe birdenbire ortaya çıkmış değildi. Buchanan, 26 Nisan 1914 günü Nicolson'a çektiği bir telgrafta, Rusya'nın Almanya'yla anlaşması halinde Türkiye ve İran'da istediği gibi hareket etmeye başlayabileceğine dikkat çekmiş, bu durumda ne yapabileceğini soruşturmuştu.[734]

Wangenheim, *Goeben* ve *Breslau*'nun Çanakkale'den girişi sırasında Osmanlı hükümetinde duraksamalar ortaya çıkınca, hükümetin İtilaf Devletleri'nden korktuğunu, Almanya'ya karşı olan taahhütlerini ifa etmek istemediğini ileri sürerek, Osmanlıların niyeti buysa ve bu vaziyet devam edecekse, Almanya'nın yapacağı şeyin Ruslarla birleşip Osmanlı topraklarını kendi aralarında taksim etmek olduğunu söylemişti.[735] Wangenheim, birkaç gün sonra da Almanya'nın Marne, Avusturya'nın da Galiçya cephesinde tıkanması üzerine, Osmanlıları Almanya'nın mağlubiyetine seyirci kalmakla itham edecektir. Bu sıralarda İtilaf zümresiyle anlaşabilmenin olanaksız olduğu iyiden iyiye tebellür ederken, Almanya da ittifak anlaşmasının gereğinin yerine getirilmeye başlanmasını istemekte, cephelerdeki gelişmeler de Osmanlıların bitaraf halinin devam ettirilmesini gittikçe zorlamaktadır.

Maliye Nazırı Cavit Bey de Wangenheim'ın Türkiye'nin savaşa girecekse artık girmesi gerektiği, aksi takdirde Almanya'nın Rusya'yla aynen İngiltere ve Fransa'nın yapmış olduğu gibi İstanbul üzerinden anlaşacağı yönündeki tehditlerine Beşinci Şube'deki yargılanması sırasında atıfta bulunmuştur.[736]

Gerçekten, ne kadar paradoksal gözükse de bir tarafta Almanya'nın Marne cephesinde olduğu yere saplanıp kalmış olması, diğer tarafta da Rusya'nın Tannenberg'de aldığı büyük yenilgi, bu iki tarafın anlaşmaya varmasını daha da mantıklı kılmak-

734. Buchanan'dan Nicolson'a 26 Nisan 1914 tarihli telgraf, British Documents, X (ii) sayı 588.

735. Ziya Şakir Soko, *Birinci Dünya Savaşı'na Nasıl Girdik?*, s. 94-96.

736. Nazmi Eroğlu, *Fırtınalı Günlerin Ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey*, Ek. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Cavit Bey'in 24 Kasım 1918 tarihindeki ifadeleri, s. 383.

taydı. Bu takdirde, Almanya belini büken en temel bir açmazdan kurtulacak, Çarlık Rusyası da iç karışıklığa doğru ilerlediğine inanılan bir dinamiğin içinden kendini çekip çıkartabilecekti. Kuşkusuz, hem İngiltere, hem de Fransa, Rusya'nın Almanya'yla anlaşmasından çekinmekteydiler.[737] Almanya'nın İstanbul ve Boğazlar konusunda İngiltere gibi Rusya'ya söz vermesi, bir katalizör etkisi yapabilirdi. Kısaca, Rusya'nın müttefikleri de, Osmanlı liderliği de aynı şeyden, Almanya'yla Rusya'nın Osmanlıların yaşamsal menfaatleri üzerinden bir anlaşmaya varabilecek olmalarından korkuyordu. Tüm bu gelişmeler, Osmanlıları savaşa dahil olmak yönündeki kararı bir an önce vermeye zorlamaktaydı.

Öte yandan, Almanya'yla Çarlık Rusyası'nın münferit barış yapmaları ihtimalinin, uzun süre ortadan kalkmamış olması dikkate şayandır. Şansölye Bethmann-Hollweg, Aralık 1914'te "bizim için her şey karşımızdaki koalisyonu yıkmamıza, yani düşmanlarımızdan biriyle münferit bir barış sağlamaya bağlıdır" demekteydi.[738] Temmuz 1915'te dahi Stockholm'deki Rus Büyükelçisi Nekliudov (Balkan Harpleri sırasında Sofya Elçisi) Almanya'nın münferit barış karşılığında İstanbul ve Boğazları Rusya'ya bırakmaya istekli olduğunu Petrograd'a bildirmekteydi.[739] A.J.P. Taylor da 1915'te Almanya'nın çarlığa münferit barış karşılığında İstanbul'u teklif ettiğini belirtmektedir.[740]

Buchanan, 3 Ağustos 1915 günü Londra'ya çektiği telgrafta, Rusya'da İngiltere'nin Almanya'yla mücadele etmek için gerekli çabayı göstermediği, Almanya'nın da bu yüzden gittikçe daha fazla askeri Batı cephesinden alarak Rus cephesine kaydırdığı inancının güçlendiği yolunda hükümetini uyarmak gereğini hissetmişti.[741] Bu uyarısının üzerinden daha iki hafta geçmemişken, 15 Ağustos günü Varşova'nın düşmesi ve Alman ordularının Riga'ya doğru ilerlemeye başlaması üzerine, bazı Duma üyeleri de dahil olmak üzere Petrograd'da birtakım çevrelerin Riga'nın da düşmesi halinde Almanya'nın Petrograd'ı ele geçirebileceği, bu halde de Rusya'nın savaşı kaybetmiş olacağı düşüncesine ka-

737. Samuel Kucherov, "The Problem of Constantinople and the Straits", s. 209.

738. David Dutton, *The Politics of Diplomacy: Britain and France in the Balkans in the First World War*, s. 5, dipnot 21.

739. M.S. Anderson, *The Eastern Question...*, s. 326, dipnot 1.

740. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery...*, s. 543.

741. Keith Neilson, "'Joy Rides'? British Intelligence and Propaganda in Russia, 1914-1917", s. 891.

pıldığını ve Almanya'yla münferit barış yapılması gerektiği görüşünü öne attıklarını Londra'ya bildirmekteydi.[742] Hatta, Mart 1917'de kurulan geçici hükümetin münferit barışa yönelmesinden ürken İngiltere, bu ihtimali bertaraf edebilmek için Somerset Maugham'ın Rusya'ya gizli görevle gönderilmesi dahil aklına gelen her yola başvurmaktan çekinmemişti.[743] İngiltere, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra dahi Rusya'yı savaşta tutmanın yollarını aramış, daha evvel Rusya'da görev yapmış dönemin en meşhur istihbarat ajanlarından Bruce Lockhart'ı bu amaçla Moskova'ya göndermişti.[744]

Her halükârda, Osmanlı hükümeti, düşük bir ihtimal olup olmadığı sualinden ayrı olarak, içinde bulunduğu objektif şartlar itibarıyla Almanya'nın Rusya'yla ne yapacağını görmek için bekleyebilecek durumda değildi. Osmanlıların, bu "ayrı" barışın kendi yaşamsal haklarının çiğnenmesi, payitahtlarının ve topraklarının başkalarına söz verilmesi suretiyle sağlanması ihtimalini mümkün olduğunca bertaraf edebilmek için harpteki kıymetlerini olabildiğince ve bir an evvel ortaya koyarak savaşın başından sonuna bu yolda kıyasıya bir mücadeleyi göze almaları, en güç şartlar altında dahi hiçbir yerde kolayca geri adım atmamaları gerekiyordu. Birinci Dünya Savaşı Osmanlılar için aynen de böyle, kıran kırana cereyan etmiştir.

* * *

Kabinenin önde gelen üyeleri, her gece Sadrazam Sait Halim Paşa'nın yalısında toplanmakta, geç saatlere kadar muhtelif meseleler üzerinde müzakerede bulunmaktaydılar. Savaşa girme kararının yoğrulduğu Sait Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında yapılan toplantıya ilişkin olarak, hemen sadece Enver Paşa'nın Almanlar için "kazanıyorlar, bizim de savaşa girmemiz lâzım" dediği nakledilmekte, bu ifadeler de savaşa dahil olunmaması halinde semerelerinden istifade edilmesinin mümkün olmayacağının kastedildiği şeklinde yorumlanmakta, bunun da ilerisine geçilmemektedir. Zamanın İngiliz propagandası eşliğinde gelişmiş ve bugüne dek ulaşmış hâkim anlatı da Enver Paşa'nın Osmanlıların da savaş sonrasında kendi paylarını alabilmesi, parsayı toplayabil-

742. Buchanan'dan Dışişlerine 19 Ağustos 1915 tarihli telgraf, FO371/2454/115774.

743. Keith Neilson, "'Joy Rides'?...", s. 889.

744. R.H. Bruce Lockhart, *Memoirs of a British Agent; Introduction by Robin Bruce Lockhart*, s. xiii.

melerini teminen savaşa bir an evvel girmek istediği ve bunu zorlamış olduğu yönündedir. Böylece, Almanya'nın Tannenberg muharebelerindeki başarısından etkilenen Enver Paşa'nın Osmanlıların savaşa bir an önce dahil olmamaları halinde Almanya'nın yaklaşan zaferinin sonuçlarından nema alamayacaklarına inandığı, çok sık ve nesilden nesile aktarılan bir genel inanç haline dönüşmüştür.[745] Aynı kısıtlı ve yanlı kaynaklara başvurmaktan başka çaresi olmayan Stevenson gibi aslında derinlik sahibi tarihçiler de Enver Paşa'nın Almanya'nın Rusya karşısında kazandığı zaferlere dikkat çektiğine işaretle, Osmanlıların savaşa girişini hızlandırdığını söylemektedirler.[746]

Lakin Enver Paşa'nın sadece pastadan pay kapmak fikriyle hareket ettiği çok dümdüz bir indirgeme ve hadisenin karmaşıklığını yansıtabilmekten çok uzak basitlikte bir önerme olduğu kadar, hiçbir zaman somut bir şekilde ortaya konulabilmiş de değildir. "Kazanıyorlar" ifadesi, Batı cephesindeki durum ve Almanya'nın Marne'daki saplanmışlığı ortadayken, kuşkusuz münhasıran Tannenberg ve sonrasına bir göndermedir. Yani, Enver Paşa Almanya'nın savaşı kazanacağını değil, Rusya'ya karşı muharebeyi kazanmakta olduğu düşüncesini dile getirmektedir. Almanların Rusya'yla münferit anlaşma cihetine yönelmesi ihtimali bu sıra zihinleri son derece meşgul ettiğine göre, Enver Paşa'nın Almanya'nın tam da bu zaferin yarattığı olanağa elini atması ihtimaline atıfta bulunmakla Doğu cephelerinde daha fazla savaşmasına gerek bırakmayacak erken bir anlaşma yönünde Rusya'yı teşvik edebilmek için Osmanlıların menfaatlerini çiğnemeye yatkın olacağına işaret etmek istemiş olabileceğini de düşünmek gerekir. Kimse Almanya Rusya'yla Osmanlıların ali menfaatlerini gözetmeksizin anlaşmaz, Osmanlıları korur diyebilecek durumda olmadığı gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda eldeki tek müttefikin göz göre göre kaybedilmesi, Osmanlıların üstlenebileceği bir risk de değildir. Zaten Almanya da Osmanlı İmparatorluğu savaşa katılmadığı takdirde yardımı keseceği hususunda açık konuşmaktadır.[747]

Bu durumda denebilir ki, birinci yorum Enver Paşa'nın bir "fırsat penceresi," ikinci yorum ise bir "tehdit" penceresinden gelişmelere baktığını varsaymaktadır. O yaşamsal, müthiş karar-

745. Nispeten yeni tarihli bir örnek olarak Şuhnaz Yılmaz'ın "An Ottoman Warrior Abroad: Enver Paşa as an Expatriate" başlıklı makalesi, s. 46.

746. David Stevenson, *Armaments and the Coming of War*, s. 348.

747. David Stevenson, *The First World War and International Politics*, s. 47.

lar alınırken karar vericilerin zihnine egemen olan "fırsatlar dünyası"nın penceresinden bakınca ne gördükleri midir? Yoksa etrafı saran tehditlere bakıldığında ne gördükleri mi bu tür en esaslı kararları şekillendirir? Enver Paşa'nın çok yakın bir tehdit görerek, Almanya'yı Osmanlı menfaatleri üzerinden Rusya'yla anlaşmaya varmaktan alıkoymak istemiş olması çok daha akla yatkın ve siyasi-stratejik çerçeve içine oturan bir önermedir.

Tarih, karar vericilerin fırsat algılamalarından çok daha fazla tehdit algılamalarına göre hareket ettiklerini gösterir. Enver Paşa'yı harekete iten zihnindeki o hâkim endişenin kaynağı, Hazar kıyıları yahut Asya stepleri burnunda tüten bir kumarbazın heyecanı değil, Almanya'nın Osmanlılardan vazgeçip Rusya'yla münferit barışa yönelmesi ihtimalidir. Feroz Ahmad da Wangenheim'ın *Goeben* ve *Breslau* Çanakkale'den içeri girebilmek için izin beklediği sırada Almanya'nın Rusya'yla anlaşıp İtilaf Devletleri gibi imparatorluğu parçalamaya girişebileceği yolundaki tehdidine işaret eder.[748] Enver Paşa'nın Karadeniz Harekâtı'na onay vermesine yol açan nihai mütalaa, bu çok daha karmaşık askeri-siyasi çerçeveden neşet etmiştir. Savaşı nasıl olsa kazanacağına inanılan tarafın yanına geçip de parsaları toplamak güdüsünün harekete geçmesiyle izah edilebilecek herhangi bir şey ortada yoktur. Kaldı ki, o ana kadar dış taleplerini ya Ege Adaları ya da Doğu Rumeli'nin kısmen iadesiyle sınırlandırmış olan Osmanlı liderliğine birdenbire aşırı bir ihtiras ve acelecilik yüklemek, bunu da savaş sonunda alınacak toprak beklentisiyle izah etmekte büyük güçlük vardır.

Harbe girilecekse, tabiatıyla bundan sağlanacak olası kazançlar üzerinde de durulacaktır. Ancak, olası kazanç fikri, sadece ilave bir alt katman, hem de varoluşa yönelik tehdit karşısında epey altlarda bir ilave mülahaza teşkil eder. Olası semere fikrine savaşa giriş kararının ardında yatan asli mülahazalarla aynı kıymet biçilemez.

Ziya Şakir, o günlerin halet-i ruhiyesini en veciz şekilde naklet-miştir:

> O tarihte iki İstanbul vardı. Biri, hadiselerin sevk ve cereyanına sürüklenerek, hiçbir şey bilmeden ve hiçbir şey hissetmeden propagandacıların peşlerine takılan ve iple müteharrik kuklalar gibi, her ipi çekildikçe her vakayı yaşasın diye alkışlayan, her şeyden sebepsiz ve

748. Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 79.

> manasız heyecan duyan İstanbul... Diğeri de akıl ve şuuruna sahip olan; her hareketin arkasında bir fayda ve zarar arayan; propaganda cereyanları ne kadar kuvvetli olursa olsun, hiçbir zaman o cereyana kapılmayarak daima idrak ve muhakemeye dayanan İstanbul... İkinci İstanbul derin derin düşünüyordu: Orta Avrupa'da var kuvvetleriyle çarpışan orduların kazandıkları zaferlerde, Türkleri alâkadar eden fayda ve zararları büyük bir dikkatle muhakemeden geçiriyorlardı... Beyoğlu'nun her kuytu köşesi, Türklerin ruhunu avlamak için birer entrika pususu halinde idi. Bundan dolayı efkâr-ı umumiye bîtaraf kalamıyordu. Daima parlak hadiselerin cazibesine kapılan birinci İstanbul, Beyoğlu'nun kozmopolit kaynaklarından taşan yalan yanlış haberlerle heyecandan heyecana düşüyordu...[749]

Diplomaside "zihin karmaşası" hali, etkin ve zamanlı karşı-stratejiler üretememek olarak karşımıza çıkar. Jön Türk liderliği, akılları kolayca çelinen insanların o ürkek tavırlarını sergilemiş olsaydı, Osmanlıların müttefik arayıcı diplomasisi de başarılı olamazdı. Enver Paşa, 1-9 Kasım 1920 tarihlerinde Bakü'de Sovyetlerin desteğiyle toplanan "Şark Halkları Kongresi"nde yaptığı konuşmada, Osmanlıların Almanya'nın yanında savaşa girmiş olmasını müdafaa etmiş, İngiltere ve Çarlık Rusyası'yla karşılaştırıldığında Almanya'nın ehveni şer olduğunu, hiç olmazsa diğerlerinin aksine Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşam hakkını kabul ettiğini, kendisinin tüm hayatı boyunca emperyalizme karşı mücadele yürüttüğünü ve devletinin bekası ve bağımsızlığı dışında hiçbir zaman başka bir emel izlememiş olduğunu söylemiştir.[750]

Bu ifadelerin samimiyetinden kuşku duymak için hiçbir neden bulunmamaktadır. Savaşa giriş noktasında ve öncesinde doğaldır ki büyük tereddütler geçirmiş İttihat ve Terakki'nin diğer önde gelen erkânı da neticede kararın doğruluğuna inanmıştır. Örneğin, Kannengiesser Cemal Paşa'nın İtilaf Devletleri'ne sempatisi olduğunu, fakat duygularının boşa gittiğini de anladığını, hislerini muhakeme eden bir kişi olan Cemal Paşa'nın Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı darbeler nedeniyle çok şeyin farkına varmış olarak Almanya'yla ittifakı sahiden ve inanarak istemiş olduğu kanaatindedir.[751]

* * *

749. Ziya Şakir, *Birinci Birinci Dünya Savaşı'na Nasıl Girdik?*, s. 242-243.

750. Şuhnaz Yılmaz, a.g.m., s. 50.

751. Hans Kannengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber*, s. 42.

Zaman geçtikçe Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa katılmaması da güçleşmekte, Alman baskısı artmaktadır. Amiral Souchon, Türkler tarafından avutulduğunu öne sürmekte, *Yavuz* ve *Midilli*'yi kullanılamayacak hale getirdikten sonra ordu ve donanmadaki bütün Alman subaylarını alıp Almanya'ya döneceğini söylemektedir.[752]

20 Ekim günü, Osmanlıların finansman ihtiyacını gidermek için gönderilen 1 milyon lira değerindeki ikinci parti külçe altın henüz İstanbul'a ulaşmamışken, Liman von Sanders savaşa girişin daha fazla gecikmesi halinde para akışının durdurulacağı uyarısında bulunmuştur. 21 Ekim günü Enver Paşa ve Kurmay Başkanı Bronsart von Schellendorf, Osmanlı harekâtını detaylandırmaya çalışmış, Kâzım Karabekir ve Ali İhsan Sabis'in Osmanlı ordusunun savaşa girmek için yeterli hazırlığa sahip olmadığına dair raporları aynı gün içinde Başkomutanlığa takdim edilmiştir. 22 Ekim günü Enver Paşa Karadeniz Harekâtı hususunda Amiral Souchon'a uygun gördüğü anda harekete geçebileceği yönünde talimat vermiş ve savaş planını paylaşmıştır. Buna göre, ilk muharip hareket Rusya'yı Karadeniz'de vurmak amacıyla gerçekleştirilecek, Mısır için sefer görev gücü hazırlanmasına girişilecek, Osmanlı ordusunun esas gövdesi ise Rusya'nın güney kanadına vurmak için hazır tutulacaktır. Enver Paşa, Karabekir ve Sabis'in raporları uyarınca, halihazırdaki diplomatik ve askeri şartlara da dikkat çekmiş, Osmanlı ordusunun kısa sürede Balkanlar ve Karadeniz'de harekete geçemeyeceğini belirtmiştir.

Berlin'de Dışişleri Genel Sekreteri Zimmermann, Enver Paşa'nın harekât planının derhal kabul edilmesini istemiştir. Daha fazla vakit geçirilmesinden yana olmayan Genelkurmay Başkanı Falkenhayn da Enver Paşa'nın planlarıyla tamamen mutabık olduğunu, Karadeniz'de muharebenin derhal başlatılması ve Mısır'a yönelik harekâtın süratle gerçekleştirilmesinin Almanya için büyük önem arz ettiğini bildirmiştir.

Bu arada, Avusturya Türk müdahalesinin Osmanlı topraklarının paylaşımında muhakkak surette yer almak isteyen İtalya'nın İtilaf tarafına geçip kendisine saldırmasına yol açmasından çekinmektedir. 25 Ekim günü yapılan kabine toplantısında Enver ve Talat Paşalar da vaktin uygun olmadığını belirtmişler, bunun üzerine Meclis Başkanı Halil Bey ve Hafız Hakkı Paşa'nın Berlin'e gitmeleri ve Osmanlıların savaşa girişlerini altı ay daha

752. Ramazan Balcı, *Tarihin Sarıkamış Duruşması*, s. 118.

geciktirmelerine lüzum görüldüğünü Alman tarafına izah etmelerine karar verilmiştir. Hafız Hakkı Paşa hemen Berlin'e doğru yola çıkmış, Halil Bey de 29 Ekim günü hareket etmek üzere hazırlanmaya başlamıştır.

29 Ekim Karadeniz Harekâtı'ndan önceki günlerde, stratejik koşul ve zorlamaları en iyi şekilde tahlil etme yeteneklerini ortaya koymuş, çok nadiren kararsızlığa düşmüş en tepedeki liderliğin dahi büyük tereddütlere sürüklendiği görülmektedir. Nitekim Wangenheim Talat ve Enver Paşaların fikir değiştirir gibi olduklarını Berlin'e bildirmiş, Jagow da 25 Ekim günü Wangenheim'a çektiği telgrafta Enver Paşa'nın derhal harekete geçmesinin beklendiğini bildirmiştir.[753] Öte yandan, bu günlerde, Rusya'nın Boğaz'ın Karadeniz çıkışını mayınlamaya girişmek üzere olabileceği yahut göndereceği denizaltılarla *Yavuz*'u batıracağı endişesi had safhaya çıkmış, 25 Ekim günü Donanma Komutanlığı'na Amiral Souchon'un getirildiği, tüm deniz subaylarının Souchon'ın komutası altına geçirildiğini bildiren bir tamim yayımlanmıştır.

İngiltere'nin Çanakkale'nin yanı sıra Basra'da uygulamakta olduğu abluka ise daha da sertleştirilmiş olarak devam etmektedir. Souchon'a verilen 22 Ekim tarihli talimatın, ancak İngiliz zırhlılarının Basra önündeki hasmane konuşlandırılmalarından geri çekilmeyeceği, İngiltere'nin bir Osmanlı iç suyolu olan Şattülarap'ı tehdit etmekten vazgeçmeyeceği tam olarak meydana çıktıktan sonra verilmiş olduğu gözden kaçmamalı; İngiltere'nin yarattığı kışkırtma ortamıyla her geçen gün daha fazla, *Yavuz* ve *Midilli*'nin İstanbul'da demir atmış olmasıyla da izah edilemeyecek kapsam ve yoğunlukta Osmanlıların üzerine gittiği hatırda tutulmalıdır. İngiltere, Osmanlıların can havliyle saldırmasını sağlayacak her şeyi yapmış, en önde gelen Müslüman Güç'le savaşı başlatan taraf olmamak için saldırgan konumuna sokmak istediği Osmanlıları tahrik etmiştir. Adelson'un da vurguladığı üzere, İngiltere yıllardır olmasa da aylardır Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmak yönünde bir kurguyu harekete geçirmiş bulunmaktaydı.[754] İngiltere'nin eli 29 Ekim Karadeniz Harekâtı'ndan sonra daha da rahatlar. İmparatorluğundaki Müslüman nüfusa Osmanlıları artık saldırgan olarak gösterebilecektir.[755]

Aslına bakılacak olursa, Basra'nın nasıl düştüğü kimin hangi

753. Ulrich Trumpener, "Turkey's Entry into World War I...", s. 377-378.

754. Roger Adelson, a.g.e., s. 104.

755. Keith Neilson, *Britain and the Last Tsar...*, s. 358

hazırlıklar içinde olduğu hakkında yeterince fikir verir: İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'yla savaşa o derece hazırlıklıdır ki, Karadeniz Harekâtı'nın üzerinden iki gün geçmemişken, harp ilanında bulunmaya gerek dahi duymaksızın 1 Kasım günü Basra'ya saldırmış, Körfez'de daha önce konuşlandırılmış bulunan İngiliz savaş gemileri Şattülarap'tan içeri girmiştir. İngiltere, Bahreyn'e getirilen Hint sefer görev gücü sayesinde asker sayısında 1'e karşı 10 üstünlük sağlanmış, Osmanlıların elindeki tek ganbot da çok güçlü İngiliz zırhlılarına yem olmamak için Dicle'den içeri ricat etmek zorunda kalmıştır.[756] Buna rağmen, Basra 21 gün direnecektir. Tabii, son derece güç şartlar altında sürdürülebilmiş bu direnişin hikâyesi de herhalde sonsuza dek kaybettiğimiz, bize ait yüzlerce hikâyeden biridir.

İngiltere'nin yol açtığı tırmandırma ve İngiltere'nin Osmanlılarla savaşmak yönündeki aşikâr istekliliği, ne zamandır Osmanlılara karşı izlediği aktif husumet politikasının, Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkarttığı yeni koşullar kadar yeni stratejik fırsatlara da uyarlanmış, yeni bir düzleme kavuşturulmuş halidir. Çarlık Rusyası'nın ise ezeli İstanbul ve Boğazlar sorununa el atmak için uygun zaman kolladığı açıktır. Bu şartlarda, mevcut ablukalara bir de Rusya'nın uygun gördüğü anda Boğazların Karadeniz çıkışının da eklenmesi, Osmanlıların artık nefes alamayacakları anlamına gelecektir. Ahmet İzzet Paşa, Almanya'nın Marne'da tutulmasından sonra harbe girilmiş olmasını cinayet sayar,[757] ama sahadaki siyasi ve askeri şartların Osmanlı hükümetini nasıl zorladığından bahsetmez.

* * *

29 Ekim Karadeniz Harekâtı'nın savaşa erken ve hazırlıksız bir safhada girilmesine yol açtığı sıkça öne sürülen bir görüştür. Bizzat Sait Halim Paşa, istifası üzerine bayramın ikinci günü yanında birkaç kişiyle yalıya gelen Ali Fuat'a (Türkgeldi) "Biz harbe girmeliydik amma, onların ihtiyar edecekleri zamanda değil, bizim ihtiyar edeceğimiz zamanda" ifadelerinde bulunmuştur.[758] Ne var ki, bu büyük hengâme kopmuşken, üzerlerinde emperyalist paylaşım tehdidi bulunmayan ülkelerle Osmanlıların manevra

756. Roger Adelson, a.g.e., s. 104.

757. Ahmet İzzet Paşa, (Furgaç), *Feryadım*, Cilt I, s. 189.

758. Nakleden Kudret Bülbül, *Bir Devlet Adamı ve Siyasal Düşünür Olarak Sait Halim Paşa*, s. 73, dipnot 114.

alanları hiçbir şekilde benzeşmemektedir. Osmanlı İmparatorluğu, kendisi için siyasi-askeri açıdan en müsait anın kollanmasına izin verecek zamanlama esnekliklerine sahip değildi. 1914'te savaşa tutuşan her iki düşman blokun da müttefikleri olmaları için peşine düştüğü diğer ülkelerin hiçbirinin varoluşsal bir sorunu, başkentlerini sonsuza dek yitirmek korkusu yoktu. İtalya, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya, İtilaf safında yer alamayacağı çoktan belli olmuş Osmanlıların aksine, iki blok arasında denge oyunları oynayabilecek, kendileri için en fazlasını talep edebilecek durumdaydılar. Buna karşın savaşın hedefleri haline dönüşmüş Osmanlı toprakları başkalarına söz verildiği gibi, Osmanlılar üzerindeki kıskaç da her geçen gün daralıyordu.

İngiltere'nin Yunanistan'ı İtilaf safında savaşa sokmaya çalıştığı gün, Mallet de İstanbul'da Talat Paşa'yı uyarmakta, "İtilaf Devletleri'ni kışkırtacak kadar akılsız davranması halinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun da gelmiş olacağını" söylemekteydi.[759] Bunun sebebi de Osmanlıların Çanakkale'ye mayın döşemeye başlamaları, münhasıran savunma amaçlı bir önleme başvurmuş olmalarıydı. Osmanlı topraklarını neredeyse aynı saatlerde başkalarına söz veren İtilaf, Osmanlı hükümetinin savunma amaçlı gayretlerini korku salmak isteyen protestoların gerekçesi olarak kullanıyordu.

Yunanistan da meydana gelen gelişmeleri daha iyi kavramış, daha basiretli liderlere sahip olduğu için savaşa girişini geciktirmiş ve kendisi için daha müsait bir anda savaşa taraf olmuş değildi. Bilakis, Venizelos belki de Enver Paşa'nın gözüpekliğini hatırlatır şekilde daha 18 Ağustos günü İngiltere'ye son derece ileri giden bir teklifte bulunmuş ve tüm Yunan deniz ve kara kuvvetlerinin istenildiği an İtilaf Bloku'nun emri altına girmesini önermişti. Gerçi, İngiliz kabinesinin 20 Ağustos tarihli toplantısında Venizelos'un bu önerisi o sıradaki Balkan diplomasisinin Bulgaristan'dan yana daha üstte duran mülahazaları esas itibarıyla Rusya'nın Yunanistan'a muhalefeti nedeniyle geri çevrilmiş olsa da, bu olgu küçük ve orta boy ülkelerin bir müttefik bulabilme yolunda ellerindeki her şeyi ortaya koymak ve cazibelerini olabildiğince yükseltmekten başka bir çareleri olmadığına örnek teşkil etmek bakımından ilgi çekicidir.

Rusya, sadece savaşa bir an evvel taraf olmak isteyen Yunanistan'ın değil, İtalya'nın da İtilaf Bloku'na dahil olmasına

759. C. Jay Smith, Jr. "Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia...", s. 1020.

karşı çıkmış, Adriyatik kıyılarına ilişkin anlaşmazlıklar yüzünden İtalya'ya da itiraz etmişti. Paléologue, İtalya'nın Dalmaçya kıyılarını almasına karşı çıkmak suretiyle İtilaf'ın Balkan siyasetini çıkmaza sokan Sazonov'a, Rusya'nın Panslavizm hayallerinin gerçekleşmesi için değil, Sırbistan'ın Avusturya'nın elinden kurtarılması için savaşa girdiğini, İstanbul'un feda edilmesinin Rusya'ya yetmesi gerektiğini söylemişti.[760]

İtalya Dışişleri Bakanı Sonnino'nun 26 Şubat 1915 günü Başbakan Salandra'ya Londra'yla ittifak müzakerelerine artık başlanmasını önermesi de Osmanlı memaliğinin paylaşımı meselesinin savaşta oynadığı rolü ortaya koymaktadır. Sonnino'yu telaşa sevk eden, Yunanistan'ın İtilaf Bloku'na katılmak üzere olduğu yönündeki söylentilerdir.[761] Doğaldır ki, İtalya Nice sahili ya da Fransa'da başka bir yer için değil, yer yer Yunanistan'la da rekabet içinde olduğu, Anadolu'daki Osmanlı memaliğinin paylaşımına geç kalacağı endişesi içindedir.

Sazonov, 21 Aralık 1914 tarihinde Çarlık Rusyası Orduları Başkumandanı Grandük Nikola'ya gönderdiği bir yazıda, Rusya'nın Boğazları ele geçirmesinin şart olduğunu hatırlatıyor, Boğazlar bölgesine girişin gerçekleştirilmesi yolunda hangi harekâtların karar altına alınmış olduğunu soruşturuyordu. Grandük'ün Batı cephesinde kesin zafer sağlanıncaya değin Boğazların ele geçirilmesi amacıyla bölgeye kuvvet gönderilmesinin düşünülemeyeceği[762] yolundaki cevabı, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa niçin nispeten erken bir safhada girmek ve Avrupa cephelerine de

760. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery...*, s. 546. İtalyan talepleri de oldukça aşırıydı. Tirol ve Istria'nın yanı sıra, Adriyatik'te de üstünlük tesis etmek istediği için Dalmaçya ve Arnavutluk üzerinde de talepleri bulunuyor, bir Büyük Güç mertebesinde muamele görmek istiyordu. Tabii, İngiltere ve Fransa, özellikle de Çanakkale Harekâtı'ndan önce İtalya'yı yanlarına çekmek için bunları kabullenseler de, İtalya'nın talepleri Rusya'nın Balkanlar için geliştirdiği öngörüler ile uyuşmamaktaydı. Sazonov, Arnavutluk gibi Slav nüfusun bulunmadığı her yeri İtalya'ya rahatlıkla teklif ediyor, fakat Dalmaçya noktasında direniyordu. İtalya'nın İtilaf safında savaşa girmesinin bir dönüm noktası olacağını düşünen Grey, Sırbistan'a kıyı şeridi sağlanacak diye meselenin uzatılmasından hiç memnun olmamıştı. Ayrıca, Rus Orduları Başkomutanı Grandük Nikola da Avusturya ve Almanya'nın yeni bir saldırıya geçmesinden çekiniyor, bu yüzden de İtalya'nın bir an evvel savaşa girerek, Avusturya'ya saldırmasının stratejik açıdan gerekli olduğunu düşünüyordu. Sonunda Sazonov, Dalmaçya'nın Hırvat nüfusun yaşadığı bölümün İtalya'ya verilmesini, buna karşılık güney Dalmaçya'nın Sırbistan'a bırakılmasını kabul etmiş, İtalya'yla İtilaf arasında 26 Mart 1915 günü Londra Antlaşması imzalanmıştı. Güney Dalmaçya dışında tüm taleplerini elde eden İtalya, İtilaf'ın "tüm düşmanlarına karşı" saldırıya geçmek üzere söz vermiş, bu arada Londra Antlaşması'na "italya'nın Akdeniz'deki dengenin muhafaza edilmesiyle ilgili" olduğuna dair bir madde de dercettirmek suretiyle Antalya bölgesinde İtalya'nın "haklarının" gözetileceği sözünü de almıştı.

761. C.J. Lowe, "Italy and the Balkans, 1914-1915", s. 416.

762. A.L. Macfie, "The Straits Ouestion in the First World War, 1914-1918", s. 53.

asker göndermek zorunda kaldığını izah eder niteliktedir. Bir diğer deyişle, Batı cephelerinde alınacak sonuç belirleyici olacağı için, Boğazlar meselesinin getirileceği aşama dahil pek çok şey Batı'da alınacak sonuca bağlıdır. Dışişleri'nin Genelkurmay nezdindeki temsilcisi Prens Kudashev de 25 Ocak 1915 tarihli bir muhtırada, Almanya karşısında kesin zafer kazanılmadan İstanbul ve Boğazlara yönelik bir harekâta yeterli sayıda asker ayrılması imkânı olmadığını vurgulamıştır.[763]

Paylaşım anlaşmalarının Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinden sonra gerçekleştirilmiş olması da Osmanlı liderliğinin yanlış ve zamansız bir karar aldığına işaret etmez. Netice itibarıyla, Rusya, İtalya ve Balkan Devletleri'nin çoğu kez birbirine zıt düşen hedeflerinin savaşın başında uzlaştırılmaya çalışılması, ancak bölünme ve müttefik kaybına yol açabilirdi. Şüphesiz, paylaşım süreci, Osmanlılar savaşa girdi diye başlatılmamıştı. Bunun aksini iddia etmek, ezeli Şark meselesini yok saymak olur. Kayda değer bir güç olarak sayılmanın başlıca önkoşullarını yerine getirememek, lakin İstanbul'dan Körfez ve Kızıldeniz'e doğru uzanan geniş toprakların hâlâ sahibi olmak, aynı zamanda açıkta ve korumasız bir ganimeti elde tutuyor olmakla eşanlamlıydı.

Ekim 1914 sonu itibarıyla gerek siyasi, gerekse askeri mantık, Osmanlı İmparatorluğu'nun mümkün olduğunca erken bir aşamadan itibaren Almanya'yı desteklemeye başlamasını gerekli kılmıştı. Boğazlar ve Doğu Anadolu cihetlerinde böylesine açık tehditlere maruz Osmanlılar savaşa müdahil olmakta daha fazla gecikemezlerdi.

* * *

Enver Paşa'nın kararları kısıtlı sayıda arkadaşıyla birlikte almak suretiyle hatalı davranmış olduğu yolundaki görüş, Birinci Dünya Savaşı bağlamında cereyan etmiş karar verme süreçlerinin her yerde çok kısıtlı tutulmuş bir çevrenin icraatı olarak ortaya çıkmış olduğunu gözden kaçırmaktadır. Liberal emperyalist anlatının Türkiye'deki en yeni aktarıcılarından, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün garanti edilmesi teklifine pek de büyük bir önem atfeden, savaşın asli nedeni olarak da Turancılığı gören Erdoğan Aydın, "Bir ülke

763. a.g.m., 55-56.

düşünün ki, varlığını sona erdirecek bir savaşa, hükümeti, meclisi, genel karargâhı ve devlet başkanı olan padişahından gizli girmiş olsun!" diyerek söze girer.[764] Lakin 1914 yılında, savaşa giriş gibi olabilecek en önemli bir kararın hemen her yerde çoğu kez üç kişiyi geçmeyen kısıtlı bir çevre içinde alınmış olması bir zafiyet ve mesele ise, bu hiç de Osmanlı İmparatorluğu'na özgü bir durum değildir.

Örneğin, İtalya Başbakanı Salandra, haziranın ilk günlerindeki "Kızıl Hafta" olaylarından sonra tamamen iç politikayla meşgul durumdaydı. Kral III. Vittorio Emanuele ise siyasetle ilgilenmemekteydi. Bu durumda, tecrübeli Dışişleri Bakanı San Giuliano, hastalığı yüzünden Roma dışında da olsa Temmuz Krizi boyunca İtalya'daki tek karar verici konumunda olmuş, bu konumu İtalya'nın savaşa dahil olacağı ana kadar devam etmiştir.

Fransa'nın savaşa katılma kararı da esas itibarıyla Cumhurbaşkanı Poincaré tarafından şekillendirilmiştir.[765] Fransa'nın savaşa dahil olmasıyla birlikte 4 Ağustos günü "Kutsal Birlik" ilan edilmiş, hükümet ve yüksek komuta kademesinin kararlarına uymayı bir vatanperverlik görevi sayan Fransız parlamentosu da aynı gün oturumlarına süresiz ara vermiş ve yaş kuşağı tutan 200 milletvekili orduya katılmıştır.

İngiltere'nin durumunun pek farklı olduğu zannına da kapılınmamalıdır. Temmuz 1914 Krizi patladığında İngiltere'nin askeri planlamasını Fransa ve Rusya'nınkilerle iç içe geçiren, Fransa'nın da İngiltere'nin güçlü duraksamalar içinden geçtiğini görmesi üzerine derhal ileri sürmüş olduğu gibi, esas itibarıyla İngiliz siyasetinin ilkeleri hilafına iki ülke arasında ittifak düzeyinde bir ilişki tesis etmiş olan anlaşmalardan parlamento ve kamuoyunun haberdar kılınmamış olması bir kenara kabine üyelerinin büyük çoğunluğu da İngiltere'nin kaderini bu derece Fransa'nın kaderine, dolayısıyla kıta Avrupası'ndaki gelişmelere bağlamış olan Grey-Cambon mektup teatisinin varlığını ilk defa savaş patladıktan sonra duymuş ve büyük şaşkınlık geçirmişti.[766] O sırada İngiliz hükümetinin zihnini en fazla meşgul eden mesele, İrlanda'da şiddetlenen ayrılıkçı hareketti. Sonunda, bir kısım kabine üyesi ülkenin bölünmesine yol açacak bir krizi engelleyeceği düşüncesiyle savaşa katılmaktan yana bir tutum alınca, dengeler de de-

764. Erdoğan Aydın, *Osmanlı'nın Son Savaşı*, s. 11.

765. Samuel R. Williamson, Jr. and Ernest R. May, "An Identity of Opinion: Historians and July 1914", s. 30.

766. Williamson ve May, a.g.m., s. 31.

ğişmiş oldu. Ayrıca, daha yukarıdan hatırlanacağı üzere, Churchill de *Sultan Osman I* ve *Reşadiye*'ye el konulması gibi son derece kritik bir kararı tek başına almıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın muharip tarafları arasında sadece İngiltere'de savaşa girip girmeme hususunda kayda değer bir kabine tartışması gerçekleşmiş olduğu söylenebilecekse de, buna gereğinden fazla değer de atfedilmemelidir. İngiltere için de Churchill, Lloyd George ve Grey'den müteşekkil bir *triumvira*nın söz konusu olduğunu söylemek çok da abartılı olmaz. Başbakan Asquith, tartışmaların yönünü belirlemiş bu üçlünün dış politikadaki tercihlerine uymuştur.

Nitekim Asquith ağustos ayı sonuna doğru kabinesindeki üyelerin tutumlarını günlüğüne şu şekilde aktarmıştı:

> Churchill, şiddetle Türk karşıtı... Kitchener anahtarın Romanya'da olduğu hususunda ısrarlı... Lloyd George bir Balkan Konfederasyonu ortaya çıkartılmasından yana... Grey dikkatli ve her şeye eleştirel bir gözle bakıyor... Diğer kabine üyeleri çoğu kez sessiz ve şaşkın... Sorumluluğu Grey'e veriyorum...[767]

Venizelos, 18 Ağustos günü İngiltere'ye götürdüğü ittifak teklifiyle Enver Paşa'nın yaptığından daha farklı bir şey yapmamakta, Enver Paşa'nın Almanya'yla anlaşmakla sağladığı avantajın benzerini Yunanistan için İngiltere'den elde etmeye çalışmaktadır. Bilahare, Ocak 1915'te yine tek başına hareket ederek, Bulgaristan'ın tarafsız kalmaya söz vermesi, Romanya'nın da İtilaf safına katılması halinde İngiltere ve Fransa'nın Balkanlar'da bir koçbaşı oluşturmak üzere Selanik'e çıkartma yapması fikrine de destek verecektir.[768]

Rusya'da da savaşa giriş kararını şekillendiren en başta "dış politikanın inceliklerden anlayan kimseler olmadıklarını" düşündüğü Bakanlar Konseyi üyelerine danışmak gereğini duymayan,[769] doğrudan doğruya çarla çalışmayı tercih eden Sazanov olmuştur.

* * *

767. Asquith, *Memories and Reflections...*, Cilt II, s. 36.

768. David French, *British Strategy and War Aims...*, s. 72.

769. V.S. Vasiukov, "Glavnyi Priz: S.D. Sazonov i Soglashenie o Konstantinopole i Prolivakh" (Büyük İkramiye: S.D. Sazonov ve İstanbul ve Boğazlar Anlaşması).

Kuşkusuz, Osmanlıların kendilerini içinde buldukları şartlarda hiçbir zaman kolaylık söz konusu olmamış, karar vericiler hemen hiçbir esnekliği olmayan çerçeveler içinde hareket etmeye zorlanmıştır. Osmanlıların kendilerini savunmak için harbe girmekten başka çareleri kalmadığını anlayan kesimde de rastlanan tüm bu tereddüt, duraksama ve kararsızlık, hep acaba daha müsait bir zaman olup olmadığı sualine bağlı olarak ortaya çıkmakta, bir kaleydoskoptaki pul taneleri gibi her oynamayla yer değiştiren, her an bir pozisyondan diğerine geçen siyasi ve askeri gelişmelerin sonunda bir "en müsait an" öne sürülüp sürülmeyeceği suali zihinlerden çıkmamaktadır. Bu arayış, insan tabiatı gereğidir, fakat Osmanlıların kendilerini içinde bulundukları şartların oluşturduğu realpolitik çerçevedeki verilerle uyumlu değildir. Doğaldır ki, tarihi kararlar almak eşiğindeki liderler o dayanılmaz ve korkunç yanılmış olma ihtimalinin cenderesinden kolayca kurtulabilecek değildir. Bu yıllarda, hem de en sancılı tereddütler içine girip çıkmamış bir siyasi ya da askeri lider, Kayzer Wilhelm dahil karşımıza çıkmaz.

İngiltere ve Çarlık Rusyası'nın savaş ilanına dahi gerek duymaksızın 30-31 Ekim günlerinde Çanakkale, Urla, Basra, Akabe ve Kafkaslarda gerçekleştirdikleri askeri harekâtlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun etrafının esasen nasıl kuşatılmış bulunduğunu gösterir.

Mukadderat anları, adeta bir yasa uyarınca hep bilinmezlerle çevrilidir. Enver Paşa'nın savaşa müdahil olma yolunda Amiral Souchon'u 22 Ekim tarihinde yetkilendirmiş olması, Osmanlıların özel konumundan, kendi stratejik gerçekliklerinden kaynaklanan nedenlerle, artık o meşkuk en müsait anı beklemek imkânı kalmadığının farkındalığı içinde, şüphesiz kalp çarpıntısı içinde verilmiş bir karardır; fakat uygulanma şansı olan başka geçerli seçenekler hilafına alınmış yahut daha iyi seçenekleri ortadan kaldırmış bir karar değildir. Dehşet verici Birinci Dünya Savaşı'na girip girmeme kararı bir kenara, İkinci Balkan Harbi'nde Edirne'yi kurtarmaya yönelik harekât gerçekleştirilmezden önce dahi İttihat ve Terakki'nin oluşturduğu Bakanlar Kurulu'nda çoğunluğun harekâta karşı çıktığı hatırlanmalıdır.

Jön Türk liderliği, büyük ve eski, fakat çok yıpranmış imparatorluklarının savunulması idealine son nefeslerine kadar bağlı kalmış; 1914 Temmuz-Ekim döneminde aldıkları kararların haklı nedenlere dayandırıldığı objektif planda, izleyen hadiseler ve bilahare ortaya konulan belgeler ışığında meydana çıkmıştır. Kal-

dı ki, İtilaf Bloku Osmanlılara dönük gerçek yüzünü savaşa dahil olunmasından önce ifşa etmeye zorlanmamış, İtilaf'la anlaşma ihtimalinin varit olmadığı ortaya konulmamış değildir. Enver Paşa'nın dehası, İtilaf Devletleri'nin hiçbir zaman tutum değiştirmeyeceği gerçeğini, bu pozisyonun ardında bulunan stratejik ve diğer mülahazalarla birlikte vakitlice kavramış, bu kavrayışın gereği olarak ortaya çıkan hareket çizgisini doğru teşhis etmiş, sonra da bu çizgiye sağa sola sapmaksızın uyması sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih önündeki nihai duruşunu bir siyasi felsefe ve askeri stratejiye kavuşturmuş olmasıdır. Bu yolda ilerlenirken, aynı zamanda müttefik Almanya'dan da kaynaklanan zorlukların üstesinden gelinmesi gerekmiştir.

Bugün liberal emperyalist anlatı dahi, İtilaf Devletleri'nin Osmanlılara bir ittifak yahut yardım önerdiğini, Osmanlı hükümetinin buna rağmen karşı tarafa geçtiğini iddia edebilecek durumda değildir. Bu anlayışın ileri sürebildiği, elini atabildiği tek şey, o içi kof sözde toprak bütünlüğünün garanti edilmiş olmasıdır.

Büyük hengâmede tarafsız kalınıp da tüm zafiyetler içinde İstanbul'un istikbali nasıl beklenilecekti? Yoksa Sadrazam Sait Halim Paşa savaşa sürüklenmiş olmaktan saçını başını yoluyor, Veliaht Yusuf İzzettin Efendi kendi kendine saatlerce "felaket, felaket" diye mırıldanıyor, bir Fransız arkadaşından Poincaré ve Grey'le konuşup ne kadar derin bir yeis içinde olduğunu iletmesini rica ediyordu.[770] İstanbul'daki İngiliz ve Fransız büyükelçiliklerinin kapatılıp bayraklarının kaldırılması, payitahtta korku salmamış da değildi. Halbuki Büyük Güçlerin başkentlerinde halk galeyana gelmiş, savaş kararını büyük nümayişlerle desteklemişti.

Akıllarından ne geçmiş olursa olsun, o gün savaşa taraf olmak istemeyenlerin bu tepkileri çok insani, fakat gerçeklikle uyum içinde değildi. O sıradaki berbat açmazları, seçenek yoksunluğunu ve hareket alanının nasıl süratle daraldığını görememişler, ancak savaşmaktan başka çare olmadığının bilahare farkına varmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı'na katılmamızın hangi feci sonuçlara yol açtığını biliyor olmamız, şayet katılınmamış olsaydı elini çok rahatlamış bulacak muzaffer bir çarlığın İstanbul ve Boğazlara girişi başta olmak üzere, hangi daha feci sonuçların doğabileceğini düşünmemizi engeller olmuştur. Bir film şeridindeki son ana ve son karelere bakan, o noktada yoğunlaşan her anlatı, kaçınılmaz

770. Count Léon Ostrorog, *The Turkish Problem*..., s. 89.

olarak büyük yanılgılar içine düşecek, büyük haksızlıklara da yol açacaktır. Savaşa girme kararının nasıl alındığı anlaşılmaya çalışılırken, kararın oluştuğu stratejik çerçeve ve o esnada hangi koşulların gelip dayattığı görmezden gelinemez. Balkan Harpleri ve Balkan Faciası, eski payitaht Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılması için kurulan müthiş baskı, adaların işgali, düvel-i muazzama denen güç ve kudret yoğunluğunun bütün bu dönem ve öncesine yayılan sayısız baskı ve tehditleri gibi, tüm bu sürece esas atmosfer ve şeklini veren irili ufaklı yüzlerce detayı algılama çerçevesi dışında bırakarak, Osmanlıları hiç bu tecrübelerin içinden geçmemiş mi sayacağız?

XIX

29 Ekim Hadisesi ve Karadeniz'deki stratejik çerçevenin tarihsel niteliği

> Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği için elinizden gelen her şeyi yapınız!
> (*Yavuz*'da dalgalanan işaret sancakları - 27 Ekim 15.45 Kilyos, Kısırkaya önü)

27 Ekim 1914 günü *Yavuz*, *Midilli* ve *Hamidiye* kruvazörleri ile *Berk-i Satvet*, *Peyk-i Şevket*, *Gayret-i Vataniye*, *Muavenet-i Milliye* ve *Taşoz* muhripleri ve *Nilüfer* ve *Samsun* mayın gemileri Boğaz'dan Karadeniz'e çıkarak öğleden sonra Kilyos açıklarında toplanmıştır. Saat 15.45'te *Yavuz*'da gemi komutanları ve komutan vekilleriyle bir toplantı yapılarak kendilerine Rusya'ya karşı bir harekât yapılacağı açıklanmış ve özet bilgi verilmiş; toplantı Amiral Souchon'un "ecdadınızın kanının intikamını almak zamanı gelmiştir" sözleriyle sona ermiştir.[771]

1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden o yana otuz altı yıldır ilk defa Karadeniz'e çıkmış olan Osmanlı donanması unsurları 29 Ekim sabahı Rusya sahillerine ulaşmış, Karadeniz Harekâtı Rusya kıyılarındaki tesislerin bombalanmasıyla sabaha karşı 03.30-03.45 arasında başlamıştır. Saat 06.00 sularında *Yavuz*, Sivastopol'e yedi mil mesafeye kadar yaklaşmış ve Rus bataryalarının 06.20'de açtığı ateşe 06.30'dan itibaren karşılık vererek, 06.45'te bölgeden uzaklaşacak şekilde rota değiştirmiştir. Ancak, havanın puslu olması nedeniyle gerek karaya, gerekse o sırada harekete geçmiş olan Rus muhriplerine karşı yapılan ateşten istenilen düzeyde olumlu sonuç alınamamıştır.

Sivastopol'ün bombalanmasından bir saat önce günün ilk ışıklarıyla birlikte 05.30'da Kırım yarımadasının doğusunda bulunan Novorossisk önünde beliren *Midilli* ve *Berk*, sivillere zarar gel-

771. Özdem Koçer, (haz). *Şanlı Yavuz*, s. 44.

memesi yolunda gerekli önlemlerin alınabilmesini teminen sahildeki petrol depolarının, mısır silolarının ve limanın dört saat içinde bombardımana tabi tutulacağını bildirmiş, *Nilüfer* de gün ağarmadan Sivastopol etrafına 60 mayın döşemiştir. *Hamidiye* zırhlısı da uyarıda bulunduktan sonra Kırım'daki Feodosiya'yı (Kefe), *Muavenet* ve *Gayret* ise Odesa'yı bombalamış, burada 50 petrol deposu ile pek çok buğday silosu yakılmış, 14 askeri nakliye gemisi batırılmış, Kerç Boğazı da mayınlanmıştır.

Osmanlı donanması, 29 Ekim harekâtını Rusya Boğaz çıkışına mayın döşeme hazırlıklarına girişmek üzere olduğu sırada gerçekleştirmişti. *Yavuz*, Rus limanlarının bombalanmasından önce yolda bir mayın dökücüye dönüştürülmüş; 700 mayın taşıyan buharlı gemi *Prut*'a rastgelmiş ve gemiyi batırmıştır.[772] Mürettebatın gemiyi terk etmesine izin verilerek, Rus denizciler esir alınmış, gemiyi terk etmemekte direnen bir Ortodoks rahip elinde asasını tutar halde *Prut*'la birlikte batmıştır.

Donanma Komutanlığı'na Karadeniz olayına ilişkin ilk mesaj 29 Ekim günü saat 17.00'de ulaşmıştır. Raporda, "Rus harp gemisi *Prut* ile son sistem üç muhrip ve bir kömür gemisi düşmanca bir zihniyetle Boğaz önünde dolaşıyordu. *Yavuz*, mayın gemisini batırdı, kömür gemisini zaptetti, bir muhribi ağır surette hasara uğrattı. 3 subay ve 72 er esir alındı. *Yavuz* başarıyla Sivastopol'ü bombardıman etti. Osmanlı gemileri *Kubanetz* torpido çekerini (ganbot) batırdı" ifadeleri yer almaktaydı.[773]

29 Ekim 1914 saat 23.30'da ikinci mesaj ulaşmıştır:

> Tahrip edilen *Prut* torpil gemisi 250 mürettebatla, 700 mayın taşımakta idi. 30 Ekim 1914 öğleden sonra İstanbul'a getirilecek olan üç subay ve 72 er kurtarıldı. Esirlerin ifadelerine göre Rus komutanı, Boğaz'dan çıkacak Osmanlı filosunu tahrip etmek maksadıyla geceleyin Boğaz ağzı önüne mayın dökmek niyetindeymiş. *Midilli* önce bilgi verdikten sonra Novorossisk limanında 50 petrol sarnıcını, 14 nakliye gemisini ve birçok hububat deposunu yakmıştır. *Berk-i Satvet*, Novorossisk telsiz telgraf istasyonunu tahrip etmiştir.[774]

31 Ekim günü Rusya, İngiltere, İtalya ve Fransa'ya verilen notalar ile "çatışmaya Rus filosunun İstanbul Boğazı'na mayın dök-

772. Hans Kannengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber*, s. 37.

773. Özdem Koçer (haz). *Şanlı Yavuz*, s. 46.

774. a.g.e., s. 47.

mek için yaklaşmasının sebep olduğu, Osmanlı hükümetinin tarafsızlığını muhafaza etmek istediği, Rus Karadeniz Donanma Komutanının şahsi hatası yüzünden iki komşu devlet arasında gereksiz muhasamata sebep olabilecek bu hareket dolayısıyla adıgeçen hakkında uyarı işleminin süratle yerine getirileceğinin ümit edildiği" ifade edilmiştir. Rusya verdiği nota ile "Karadeniz çatışmasına Rus savaş gemilerinin sebep olduğu iddiasını reddetmiş, ayrıca fiili olarak savaşın başladığını" bildirmiştir.[775]

1 Kasım 1914'te Rusya Kafkas hududundan taarruz harekâtına başlamıştır. Aynı gün İngilizler Akaba'yı bombardımana tabi tutmuş, Urla İskelesi'nde bulunan Beyrut ölçüm gemisi ile Kınalıada ticaret gemisini batırmıştır. Ege'de bulunan İngiliz-Fransız filosu Churchill'in emriyle Çanakkale Boğazı girişindeki tabyaları 20 dakika süreyle bombalamış, şehit olan 5 subay ve 81 er Çanakkale muharebelerinin ilk şehitleri olarak tarihe geçmiştir. Bu bombardımanı takiben Çanakkale Boğazı'ndaki kaleler ile mayın hatları güçlendirilmiştir.[776]

2 Kasım günü Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerini kesen İngiltere ve Fransa, 5 Kasım günü savaş ilan etmiş, 11 Kasım günü de Osmanlı hükümeti bu devletler ile savaş halinde olduğunu ilan etmiştir.

Öte yandan, Rus kaynakları Karadeniz Harekâtı hakkında ilginç ayrıntılar içermektedir. Ruslar tam bir şans eseri olarak harpten önce Baltık Denizi'nde batan Alman Kruvazörü Magdeburg içerisinde Alman telsiz şifrelerini bulmuşlardı. Bu şifreleri İngiltere'ye de veren Ruslar, Birinci Dünya Savaşı boyunca Türk ve Alman gemilerinin bütün hareketlerini ve Merkez Güçleri arasındaki haberleşmeleri yakından takip etme imkânı bulmuşlardı. Rusya, Karadeniz çıkışını mayınlamaya girişmeden önce Osmanlı filosunun Karadeniz'e çıkacağını kestirebilecek durumdaydı. Sazonov, Amiral Eberhardt'a çektiği bir telgrafta, *Yavuz*'un Karadeniz'e girmesi durumunda kesin bir zafer kazanılacak bile olsa taarruz edilmemesini, Fransa ve İngiltere'nin de iştirak ettiği görüşe göre Osmanlı İmparatorluğu'yla harp kaçınılması imkânsız bir şekle girse de taarruz seçeneğinin Türk tarafına bırakılmasını istemişti.[777]

Bombardıman haberi Petrograd'a 29 Ekim sabahı saat 04.15'te ulaşmış, saat 05.00 sularında Sivastopol Limanı açıkların-

775. a.g.e., s. 48.

776. ibid.

777. Ramazan Balcı, a.g.e., s. 120 / N. Monasterev, Birinci Dünya Harbi'nde Karadeniz Cephesi'nden nakil.

da *Yavuz*'un dumanlarının fark edilmesi üzerine, Liman Müdafaa Komutanı üstü Amiral Eberhardt'tan arka arkaya rasatlı mayın manialarına cereyan verilmesi ve ateş izni istemiş, Eberhardt Sazonov'un talimatına uygun olarak ateşe hazır olunmasını istemekle beraber manialara cereyan verilmesini kabul etmemiştir. *Yavuz*, bu yüzden ateş menzili içerisinde olmasına rağmen saat 06.00'ya kadar limana yaklaşabilmiştir. Eberhardt, ancak saat 06.23'te rasatlı mayınlara ikaz cereyanı verilmesini kabul etmiş, bu emrin icrasına kadar geçen 15 dakikalık süre içerisinde *Yavuz* liman ve tesisleri bombalamıştır.[778] Balcı'nın da işaret ettiği üzere, yaklaşık bir saat önce görüldüğü halde *Yavuz*'a uzun müddet ateş edilmemesi, Rusların savaş ilanına sebep olacak kadar bir tahribatı önceden kabullendiklerini göstermesi bakımından ilginçtir.[779] Böylece, nedenleri üzerinde daha yukarıda durulan Osmanlı İmparatorluğu'nun saldırgan gösterilmesine yönelik üst siyasetin gereği yerine getirilmiş oluyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı süresince Karadeniz'de tam anlamıyla taarruz niteliğinde bir strateji izlememiş, donanmanın birinci vazifesini İstanbul Boğazı ve Karadeniz yoluyla Doğu cephelerine yapılan nakliyatın savunulması teşkil etmiş, bu meyanda, Karadeniz, Marmara ve Boğazlar bölgesinde donanma varlığının muhafazası esas tutularak stratejik savunma çerçevesinde taarruz harekâtına öngörülmüştür.[780] Bir diğer deyişle, *Yavuz* Rus donanmasına gözdağı verecek şekilde hareket edebilecekse de kesin sonuç gözükmeyen muharebelerde yer almayacak, kaybedilme riskine atılmayacaktır.

Karadeniz Harekâtı kendisinden habersiz gerçekleştirilmiş olduğu için bayram kutlamalarına katılmayan Sadrazam Sait Halim Paşa ve harbe girilmesine taraftar olmayan Ticaret Nazırı Süleyman Bostani, Nafıa Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa ve Posta ve Telgraf Nazırı Oskan Efendi istifa etmişler, padişah ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinin yoğun baskısı üzerine Sait Halim Paşa tekrar barışı temin etmek amacıyla çalışılması kaydıyla istifasını geri almış, daha önce milli namus icaplarının yerine getirilmesi kararını almış bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti Rüesa Heyeti de 17'ye karşı 10 oyla saldırının haklılık ve doğruluğunu kabul etmiştir.

Enver Paşa'nın Talat Paşa ve Halil Bey'le birlikte 30 Ekim sa-

778. Ramazan Balcı, a.g.e., s. 121 / Monasterev'den nakil.

779. ibid.

780. Özdem Koçer (haz). *Şanlı Yavuz*, s. 50.

bahı yalıya giderek sadrazamı hükümete geri dönmesi yolunda ikna etmesi üzerine İtilaf büyükelçileri nezdinde harbin önünün alınması için girişimde bulunulması, Petrograd'a uzlaşı arayan bir nota verilmesi kararlaştırılmıştır. Ali İhsan Sabis, "Rusya'nın böyle bir müracaatı kabul etmeyeceğini ve zaten harbe girmek için Ruslar ile İngilizlerin bahane aradıklarını ve münasip vakit beklediklerini Talat ve Halil Beylerle Enver Paşa şüphesiz telakki ettiklerinden Sadrazam Paşa'yı ikna ve teskin için kendi aralarında bu müracaatı tertip ettikleri aşikârdır" der.[781]

Öte yandan, Enver Paşa Petrograd'a nota verileceğini 31 Ekim günü Alman Askeri Ataşesi Humann'a söylediğinde, adıgeçen bunun çok tehlikeli bir manevra olacağı kadar Almanya'yla ittifak anlaşmasına da aykırı olduğunu belirtmiş, Türkiye Rusya nezdinde Almanya'yla ittifak ilişkisini reddetmeye kalkışacak olursa, o takdirde Almanya'nın da Türkiye'ye ilişkin olarak Rusya'yla pazarlığa oturma hakkının doğmuş olacağına işaret etmiştir. Genel çerçevesi içinde Humann haksızdır denemez. Bu baskıya rağmen, Enver Paşa elinin kolunun bağlı olduğunu, yapacak bir şey olmadığını söylemiş, [782] İtilaf Devletleri nezdinde öngörülen girişimlere başlanmıştır.

Bu meyanda, sadrazamın İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve Rus büyükelçilerini davetle meselenin münasebetlerin kesilmesine kadar götürülmemesi ve suhuletle bir yol bulunması yönündeki girişimlerinin sonuç vermemesi üzerine Londra, Paris ve Petrograd'daki Osmanlı büyükelçilerine aynı yönde girişimde bulunmaları için talimat gönderilmiştir. Uzlaşmacı bir tona sahip olmakla birlikte Karadeniz'deki çatışmanın Rus donanmasının tahrikleri yüzünden meydana geldiğine işaret etmekten geri kalmayan Osmanlı notası 1 Kasım günü Petrograd'da verilmiştir. Bunlardan da bir sonuç elde edilemeyince Mebusan ve Âyan Meclisleri hükümete itimat beyan ederek harbi kabul etmiştir.

* * *

Böylece, en son 1854 Kırım Harbi sırasında saldırıya uğrayan Sivastopol'deki Rus deniz üssü, 29 Ekim 1914 sabahı bombalanmaya başlandığında, 60 yıl sürmüş bir sessizlik de son bulmuş oluyordu. 130 yıl önce de Büyük Katerina'nın sadece iki gün

781. Nakleden Kudret Bülbül, a.g.e., s. 74, dipnot 115.

782. Ulrich Trumpener, "Turkey's Entry...", s. 378-379.

içinde İstanbul'un kapısına dayanabilecek güçte savaş gemilerinden oluşan Karadeniz donanmasını yığdığı Sivastopol'e şaşaalı bir ziyarette bulunması, dönemin Sultanı I. Abdülhamid'e fazlasıyla tehditkâr bir haber olarak ulaşmış, 1787'de Rusya'ya savaş ilan edilmişti. Yenilgiyi müteakip üzüntüsünden felç olup vefat edecek olan I. Abdülhamid, Küçük Kaynarca Antlaşması'nda ifadesini bulan 1768-1774 harbinin sonuçlarını tersine çevirmek, Rusya'yı kendi kıtasına doğru olabildiğince geriye sürmek istemişti.

Şüphesiz, 29 Ekim 1914 Hadisesi hiçbir geçmişi ve arka planı olmayan, tarihsizlik ve boşluk içinde oluşup birden bire ortaya çıkmış değildir. Tam aksine, Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında Karadeniz'de kalıcı hâkimiyet tesisi için kökü çok öncelere dayanan, her iki tarafın da yaşamsal nitelikte gördüğü büyük ve ezeli rekabetin son halkasını teşkil etmektedir. Böyle olduğu içindir ki, ne basite indirgenebilir ne de delice bir ihtirasın sonucu olarak gösterilebilir.

Rusya'nın Osmanlı donanmasını Boğaz'da hapsetmek için iki temel nedeni bulunmaktaydı: İlk neden 1914 Ekim ayı itibarıyla çarlığın Karadeniz filosunun modernizasyon ve güçlendirilmesine yönelik programın henüz tamamlanmamış, dretnot sınıfı güçlü zırhlıların Karadeniz filosuna katılmamış oluşudur. Bu yüzden, her şeyden de önce stratejik bir gereklilik olarak, Osmanlı İmparatorluğu yeni dretnotların Karadeniz filosuna katılıp çarlığın bu iç denizde üstünlük tesis etmesine yol açmasından önce hareket etmek, Ruslar ise tam da bunu engellemek zorundaydı.

İkinci neden, demiryolu bağlantılarının henüz tamamlanmamış olması muvacehesinde Rusya'nın Kafkas cephelerinin de aynen Osmanlılar için geçerli olduğu üzere, bu tarihte de deniz yoluna bağımlı kalmaya devam etmesinden kaynaklanmaktaydı. Rusya, şimdi *Yavuz*'un katılmasıyla güçlenmiş olan Osmanlı donanmasının Kafkas cephelerini de tehdit edecek şekilde Karadeniz'e çıkmasından çekinmekteydi. Osmanlılar ise kara ve demiryolu bağlantılarının yokluğunda, Doğu cephelerinin ikmalini ancak Hopa limanı üzerinden deniz yoluyla sağlayabileceği için Karadeniz'e çıkamamaya dayanamazdı. Bu çok sert ve dayatmacı stratejik çerçeveye her ikisi de cevap vermemezlik yapamayacak olan Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası'nın Karadeniz'de çatışmamaları ancak ya müttefik olmaları ya da her ikisinin birden savaş dışında olmaları halinde mümkün olabilirdi.

Çarlığın Karadeniz filosu için sipariş edilen *Imperatritsa Ma-*

ria ve *Yekaterina II* isimli dretnotların, sırasıyla Temmuz ve Ekim 1915'te filoya katılacakları, böylelikle Karadeniz'deki güç dengesinin tamamen Osmanlılar aleyhine döneceği göz önünde tutulacak olursa, Osmanlı harekâtının savunma amaçlı olduğu kadar zamanlamasının da yanlış olmadığı daha iyi anlaşılır. Kaldı ki, söz konusu dretnotların denize çıkmasından önce dahi çarlığın Karadeniz filosundaki zırhlılarının 8 mil olan menzilleri, bunları Osmanlı kara bataryalarının ateşi dışında tutuyordu. Yani, Rusya'nın Karadeniz'de sahip olduğu denizaltı filosu bir kenara, Rus savaş gemileri tehdit altında olmaksızın Türk sahillerine yaklaşıp kıyıları topa tutabilirdi. Nitekim Çanakkale muharebeleri sürerken, çarlık donanması müttefiklerine arka çıkmak için 29 Mart ve 2 Mayıs 1915 tarihlerinde İstanbul'un Avrupa ve Asya kıyılarını Karadeniz'den top atışına tutmuştur.

Bu stratejik çerçeveyi bir miktar daha açmak, Çarlık Rusyası'nın Karadeniz'e ilişkin üç ana mülahazasını bir miktar daha irdelemekte yarar vardır:

Daha yukarıda da değinildiği üzere, 1900 yılında Rusya'yla yapılan Karadeniz Anlaşması'yla Osmanlıların tüm Doğu sınırı boyunca demiryolu inşa etmelerine yasak getirilmişti. Bazı Fransız şirketlerinin girişimleri dahi Rusya'yla ittifak ilişkisini gözeten Fransız hükümetince engellenmişti. Poincaré bir ara Ruslara Fransız şirketlerinin taleplerine karşı koymakta artık zorlanmaya başladığını söylemiş olsa da Birinci Dünya Savaşı patladığında durum değişmiş değildi.[783] Bu nedenle, Osmanlıların Karadeniz'deki deniz ulaşımının engellenerek, Hopa üzerinden Doğu cephelerine ulaşan ikmal yolunun işlevsiz bırakılması, Kafkasya'daki Rus birliklerinin savunulması açısından bir nevi ön şart niteliğindeydi. Bu takdirde, Osmanlı ordusu her bakımdan son derece yetersiz olan kara yollarını kullanmaya zorlanmış olacak, zaten en sorunlu ve ikmali en güç cepheyi teşkil eden Doğu cihetinde tutunma olanakları iyiden iyiye elinden alınmış olacaktı. Kısaca, Doğu cephesinin Karadeniz üzerinden gelecek ikmale bu derece yüksek bağımlılığı, Osmanlılar açısından büyük bir stratejik zafiyet teşkil etmekte, tabiatıyla Rusya da bu zafiyete oynamak istemekteydi. Başkaldırı halindeki Ermeni isyancıları da bu hedefe yöneltmişti. Ermeni çeteleri, Doğu cephesiyle Anadolu arasında zaten çok güç yürütülen ikmal ilişkisini bir makas gibi kesmeye kalkışmak suretiyle çarlığın üst stratejisine hizmet etmiş olmaktan başka bir şey yapmış olmuyorlardı.

783. D.W. Spring, "Russia and the Franco-Russian Alliance...", s. 575.

Rusya'nın ikinci stratejik mülahazası, Çanakkale yoluyla İstanbul'u hedefleyeceklerini düşündüğü müttefiklerini, aslına bakılacak olursa, İstanbul ve Boğazlar söz konusu olduğunda her zaman kuşkuyla yaklaşmış olduğu İngiltere ve Fransa'yı İstanbul yolunda kendi hallerine bırakmamak, böylece İstanbul'un uluslararası statüye kavuşturulması gibi çarlığın hiçbir şekilde kabule yanaşmayacağı birtakım statülerin kendisine zorlanmaya kalkışılmasını engellemekti. Bunun da yolu, yine her an doğrudan müdahale edebilmesine olanak tanıyacak şekilde Karadeniz'de bir an evvel üstünlük tesis etmiş olmaktan geçiyordu.

Üçüncü olarak, Rusya özellikle Karadeniz yoluyla Türkiye'yi bezdirici ve aşağı düşürücü darbeler vurabileceğini de hesap etmekteydi.[784] Karadeniz'de eline geçireceği üstünlük sayesinde İstanbul ve Boğazları sürekli tehdit altında tutabilecek, kendi zamanlaması uyarınca harekete geçebilecekti. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadeniz kıyıları farklı stratejik hedefleri de barındırıyordu. Örneğin, Osmanlıların kömür ihtiyacının Zonguldak'tan sağlanıyor olması, bu limanı da Rus Karadeniz filosunun hedefleri arasına sokmuş, Rusya 29 Ekim Harekâtı'ndan da önce Zonguldak açıklarına mayın yerleştirdiği gibi, Zonguldak'ı savaş sürerken bombardımana tabi tutmuştu.

1905 Japonya yenilgisinden sonra Rusya'nın Baltıklar ve Karadeniz'de hangi bileşimlerde güç projeksiyonu yapabileceği sualine geri dönen Rus stratejistlerin, Baltıklar için daha savunma merkezli bir yaklaşım öne sürerken, Karadeniz'i hâkimiyet tesis edilmesi gereken, Tuna yolları ve Balkanlar'a nüfuz edilmesini sağlayacak bir alan olarak değerlendirmiş olmaları, 29 Ekim Karadeniz Harekâtı'nın arka planı bağlamında özellikle dikkate şayan olup çarlığın en önde gelen deniz stratejisti Nikolai Klado'nun bu yaklaşımı giderek daha fazla işlemeye başladığı görülür.[785] Bu ana stratejik anlayışın ardındaki nedenleri anlamak zor olmasa gerektir. Kuzeyde iki Büyük Güç, Almanya ve İngiltere'nin hâkimiyet sahaları Rusya'nın karşısına çıkarken, Karadeniz'de daha güçsüz ve siyaseten yalnız olduğu gibi, esas itibarıyla de Rusya'nın tarihi emellerinin hedefi olan Osmanlı İmparatorluğu bulunmaktadır.

Rusya açısından bakıldığında, o güne değin Boğazların üçün-

784. Donald W. Mitchell, *A History of Russian and Soviet Sea Power*, s. 313.

785. a.g.e., s. 272-273. 1912'ye gelindiğinde, çarlığın deniz stratejistleri Karadeniz'de Osmanlılardan yüzde 50 nispetinde daha güçlü olmak hedefini belirlemiş bulunuyor, bunun yukarıdaki hedefler bakımından yeterli olacağını düşünüyorlardı.

cü tarafların savaş gemilerine kapalı olmasının sağladığı koruma avantajı kadar Osmanlı donanmasının içinde bulunduğu durum da Karadeniz filosuna öncelik verilmesini gerekli kılmamıştı. Karadeniz'deki rekabetin hız kazanmaya başladığı bir yıl olarak gözüken 1910'da çarlığın Deniz Bakanı Amiral Grigorovich, gelişmelerin Rusya'nın Karadeniz'de güçlü bir filoya ihtiyaç duyacağını ortaya çıkartmış olduğunu, bu filonun inşasına Karadeniz kıyısındaki Nikolaev tersanelerinde bir an evvel başlanması gerektiğini, Rusya'nın beş ila altı yıl içinde Boğazları ele geçirmek yönünde hazırlanmaya başlaması vaktinin geldiğini vurgulamıştı.[786]

Birinci Dünya Savaşı patlamadan birkaç ay önce St. Petersburg'daki İngiliz Askeri Ataşesi tarafından hazırlanan ve Grey'e de arz edilen bir muhtıra, çarlık ordularının her geçen gün daha iyiye gittiğini, Rusya'nın bütün Batı Avrupa'nın karşısına çıkabilecek düzeye gelmesi için sadece biraz süreye ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktaydı.[787] İngiltere, Rusya'nın bu güç toplama sürecini bir miktar abartsa da neticede Rusya'nın her yıl gücüne güç kattığı noktasında Avrupa'da görüş ayrılığı yoktu. Bu dönemde uluslararası ilişkiler alanındaki en önemli gelişme olarak çarlığın yükselişi görülüyor, Avrupa'daki tüm kançılaryaların 1913 ve 1914 yıllarındaki yazışmaları Rusya'nın askeri kudretinin nasıl dikkat çekici bir şekilde artmakta olduğu üzerinde duruyordu.

Osmanlılar, ne olursa olsun, ülkelerinin kaderini böylesine bir yükseliş içindeki Rusya'nın tercih ve kaprislerinin seyrine terk edemezlerdi. Bir yandan her an bir düşmana dönüşme potansiyelini içinde barındıran esas muarızlarının tüm heybetiyle ortaya çıktığını, diğer yandan da Büyük Güçlerin kapitülasyonlar ve gümrük vergileri gibi kirli konularla dahi sonuna kadar uğraşmaya kararlı olduklarını görüyorlardı. Kimse, rahatça uzandığı ranzasından kalkıp da Osmanlıların yanına gelecek değildi. *Sultan Osman I* ve *Reşadiye* için *Armstrong & Vickers*'a Haziran 1911'de verilen siparişlerin ardında bu sıkıntılı duygular vardı. Rus Büyükelçisi Çarikov, Şubat 1912'de St. Petersburg'a çektiği telgrafta, Osmanlıların sadece İngiltere'ye dretnot siparişi vermekle yetinmediklerini, aynı zamanda iyi denizciler de yetiştirmekte olduklarını belirtiyor, Rusya'nın Osmanlılar üzerindeki üstünlüğünün münhasıran kara gücüyle sağlanamayacağı-

786. Alan Bodger, "Russia and the End of the Ottoman Empire", s. 88.

787. Keith Neilson, "Watching the Steamroller: British Observers and the Russian Army Before 1914", s. 212.

nı, Karadeniz'de güçlü bir filoya da ihtiyaç duyacaklarını vurguluyordu.[788]

Dikkat çekici bir husus, Osmanlı İmparatorluğu ve Karadeniz söz konusu oldukça Stolypin, Sazonov ve Savunma Bakanlığı'nın Çarlık Rusyası Deniz Kuvvetleri'nden dahi daha şahin olabilmeleridir.[789] Deniz Kuvvetleri daha sabırlı bir bekleyişi tercih edebiliyordu. Nitekim 9 Aralık 1913 tarihli bir gizli rapor, "Şark meselesinin nihai çözümünün sadece birkaç yıl daha ertelenmesi gerektiğini" öne sürmekteydi.[790]

Çarlık Rusyası, geleneksel olarak Doğu Anadolu'nun geri kalmış, tecrit içindeki halinin devamını sağlamaktan yana bir siyaset izleye gelmişti. Böylece, sık sık karmaşa içine sürüklenen kendi Trans-Kafkasya bölgesini Batı'dan gelebilecek tehditlere kapatmış oluyor, İran bağlamında giriştiği nüfuz savaşında avantajlı bir konum yakalamış oluyordu. Tabii, Osmanlıların Doğu'da demiryolu inşası yönünde ne zaman bir girişimleri olmuşsa, Rusya itiraz etmek için bir neden bulmuş, Karadeniz Anlaşması da bu durumu kesinleştirmişti. Netice itibarıyla, 1914'e gelindiğinde Osmanlıların Doğu cephesiyle demiryolu bağlantısı yokken, Çarlık Rusyası Kafkaslarda tamamlanmamış da olsa münhasıran stratejik mülahazalarla inşa edilmiş, Kafkas cephelerine asker sevk edilmesini sağlamaya oldukça yeterli bir demiryolu ağına ve elverişli kavşak noktalara sahipti. Rusya'nın kara yolları da kış şartlarında iyice perişan hale düşen Osmanlı yollarıyla karşılaştırılamayacak derecede iyi evsaftaydı.

Osmanlılar ancak Karadeniz çıkışını, bu meyanda Hopa'dan Doğu cephelerine bağlanan ikmal yollarını çoğu yerde merkep patikalarından ibaret de olsalar açık ve emniyet altında tutmakla bir şans sahibi olabilecekken, Rusya'nın Boğaz'ın Karadeniz çıkışını mayınlamış olması halinde, İngiliz ablukalarının da varlığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm dışarı çıkışları kapatılmış olacaktı.

Kaldı ki, Rusya Doğu Anadolu'yu İstanbul ve Boğazlardan ayrı bir stratejik platforma yerleştirmiş değildi. Doğu Anadolu'ya müdahale, kendi içinde stratejik hedeflere sahip olacak olmakla birlikte, İstanbul ve Boğazlara yönelik harekâtı destekleyici bir mahiyet de taşıyacaktı. Osmanlı hükümeti de Rus tehdidini aynı bü-

788. Ronald Park Bobroff, *Roads to Glory...*, s. 80.

789. K.F. Shatsillo, *Ruskii Imperializm i Razvitie Flota Nakanune Pervoi Mirovoi Voiny (1906-1914)*, s. 331-332.

790. I.V. Bestuzhev, a.g.m., s. 96.

tünsellik içinde algılamak zorundaydı. Boğazlar bağlamında olduğu gibi, Doğu Anadolu için de kaynağını vesvese değil, somut olgularda bulan derin bir endişe vardı. Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'nda karşılarında buldukları bu baskın stratejik çerçeve, çarlığın Osmanlılara hiçbir şans tanımayan yukarıda kayıtlı hedefler kümesi, 29 Ekim Karadeniz Harekâtı ve Doğu Anadolu'daki müteakip askeri harekâtların ardında yatmaktadır.

Osmanlılar, Sivastopol'ü bombardımana tutmuş olmakla, 1915 yazına kadar da olsa Karadeniz'de ellerini bir derece rahatlatabilmişlerdi. Lakin hava şartları yaver gitmediğinden, Rus donanmasına fazla bir zarar da verebilmiş değillerdi. Nitekim Amiral Eberhardt komutasındaki Rus Karadeniz filosu 6 Kasım 1914 günü ilk karşı harekât olarak iki kruvazörünü Zonguldak Ereğlisi'ne göndermiş, Kafkas ordusuna cephane ve malzeme götüren üç nakliye gemisi batırmıştı. Buna karşın, Rusya'nın bu saldırıları dizileşemeden münferit kalmıştır. Karadeniz Harekâtı'nın yarattığı yeni çerçeve sayesinde Doğu Cephesi'nin ikmali sağlanabilmiş, Ereğli kömürü de İstanbul'a ulaştırılabilmiştir. 1915 yazından sonra Osmanlı gemileri Karadeniz'i ancak bin bir güçlükle boğuşarak kullanabilecek, 1917 Ekim Devrimi'ne değin bu durum değişmeyecektir.[791]

* * *

Gerçekten, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tarihi emelleri, düşünce ve öğreti yapısının yanı sıra özel stratejik konumu gereği ruhen, siyaseten ve askeri olarak Boğazlara doğru hareketlenmiş olan Çarlık Rusyası'nın Osmanlılara karşı harekâtını Boğazlara inhisar ettirip Doğu Anadolu'ya yönelmemesi düşünülebilecek değildi. Henüz bir yıl kadar önce, Sazonov Edirne'nin istirdadından iki gün sonra, 23 Temmuz 1913 tarihinde görüştüğü Buchanan'a Doğu Anadolu'ya müdahale edebileceklerini söylemiş, Buchanan da bunun üzerine Rusya'nın tek taraflı hareket etmekten kendini alıkoyması gerektiğini ifadeyle, Doğu Anadolu'ya müdahalenin Osmanlıların bu defa da Anadolu'da parçalanma sürecini tetikleyeceğini belirtmişti.[792] O günlerde, hemen bütün Büyük Güç kançılaryaları Rusya'nın Osmanlılara karşı tek taraflı harekete geçerek, Şark Meselesi'nin çözümünü vakitsizce zorlayacağından çekinmekteydi. Üstelik İtilaf Bloku'ndaki ortaklarının bu güçlü çekince-

791. Ahmed Emin (Yalman), *Turkey in the World War*, s. 89.

792. Ronald Park Bobroff, *Roads to Glory*... s. 68-70.

lerine rağmen, Rusya Doğu Anadolu'ya müdahale fikrinde epey diretmiş, Sazonov ancak iki hafta sonra, 9 Ağustos günü Buchanan'a Rusya'nın müdahalede bulunmaktan vazgeçtiğini söylemişti.

Buna karşılık, Sazonov Karadeniz'de harekât fikrinden vazgeçmemişti. Hatta Rusya'nın bir harekâtın kenarından döndüğü anlaşılmaktadır. Odesa'daki Fransız konsolosu, 2 Ağustos 1913 günü Rus Karadeniz filosunun Türkiye'nin Karadeniz sahili yönünde yola çıkmak için hummalı bir faaliyetle hazır hale getirildiğini ve bir ay yetecek kadar malzemeyle donatıldığını, artık sadece St. Petersburg'dan gelecek talimatın beklendiğini öğrenmişti.[793] Rusya, bu sırada İngiltere ve Fransa'ya İstanbul'daki büyükelçilerini geri çekmeleri için baskı yapmakta, aksi takdirde kendi büyükelçisini geri çekeceği ve Karadeniz'deki bir Osmanlı limanını işgal edeceği tehdidinde bulunmaktaydı. Sazonov, İngiltere ve Fransa'nın alacağı karardan bağımsız olarak Giers'in geri çağrılması hususunda çarın da onayını da sağlamış olup, talimatı elinde hazır bekletiyordu.

Neticede, Osmanlı hükümetinin geri adım atmaması üzerine, Balkan diplomasisinden nihayet yorgun düşmeye başlamış Büyük Güçlerin Bulgaristan'a daha fazla arka çıkmaları zora girmiş, Avrupa'daki desteğini yitiren Bulgaristan, Edirne'nin Osmanlılara geri dönüşünü 29 Eylül 1913 günü resmen kabul etmişti. Kriz sona ermiş, fakat Çarlık Rusyası'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik emelleri doğrultusunda gittikçe daha kararlı ve gözüpek bir hareketlilik içine girmiş olduğu da açıklık kazanmıştı.

Gerçekten, dikkat çekici bir husus, Çarlık Rusyası'nın Osmanlı siyasetini askeri yöntemlerle desteklemek yönünde artık pek bir duraksama geçirmediği, aklına geldikçe Karadeniz filosunu seferberlik ayağına geçirme ve Karadeniz'de bir Türk limanını işgal etme seçeneği üzerinde durmaya başlamış olmasıdır. Hatırlanacağı üzere, Rusya'nın saldırganlığa çok yakın duran bu radikalleşmiş pozisyonu, birkaç ay sonra patlayacak olan Liman von Sanders krizi sırasında çok daha müşahhas, elle tutulur bir hal alacaktır.

Barış halinde dahi Boğazlar ve Karadeniz yönünde bu derece ileri hazırlıklara girişmekte beis görmemiş olan Çarlık Rusyası'nın 21 Şubat 1914 konferansıyla en belli başlı tahmini arasına alıp üzerinde uzun uzadıya düşündüğü büyük hengâme kopmuşken çok daha kararlı olmayacağını beklemek, gerçekliğin karşısına geçmek, realpolitikten tam olarak kopmak anlamına gelirdi.

793. a.g.e., s. 68-70.

Birinci Dünya Savaşı patladığında Karadeniz'deki Rus filosunun Osmanlılara karşı kesin bir üstünlüğü vardı. Osmanlı donanmasının durumu güven verici olmaktan uzak olduğu gibi, sahip olduğu hepsi çok yaşlı olan az sayıdaki zırhlı ancak bir dereceye kadar etkili olabilecekti. *Yavuz* ve *Midilli*'nin katılımıyla da Karadeniz'deki denge Osmanlılar lehine değişmemiş, daha ziyade bir parite sağlanmıştı.[794] Eğitim, disiplin, beceri ve moral açılardan Rusya'nın Karadeniz filosunun Baltık filosuna göre epey daha iyi olduğu da bilinmekteydi. Karadeniz filosunda kullanılan en son teknolojiyi haiz nitelikli radyo haberleşme kabiliyeti ise İngiliz donanmasında dahi bulunmuyordu.[795] Rus Karadeniz filosu top atışında daha güçlü olmakla birlikte, Osmanlılar da *Yavuz*'un katılımıyla daha süratli bir zırhlı edinmiş, bir bakıma çatışmanın yeri ve zamanına karar verme avantajını ellerine geçirmişlerdi.

Yukarıda da işaret edildiği üzere, Rusya'nın Karadeniz'de nitelikli denizaltıları olmasına karşın, Osmanlıların elinde tek bir denizaltı yoktu. Fakat Osmanlılar açısından sorunlar bunlarla da bitmemekteydi. Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz, Rusya 9.000 tonluk iki kargo gemisini, her biri 7-8 savaş uçağı taşıyacak şekilde yeniden yapılandırmıştı. *Nikolai I* ve *Aleksandr I* adları verilen bu gemiler altı adet 120 mm, dört adet de 75 mm çapında toplarla mücehhez kılınmışken, Osmanlıların elinde benzeri hiçbir imkân yoktu. İlginçtir ki, Amerikalı bir gözlemciye göre, İngilizlerin bir sorti yapmasının 20 dakika sürdüğü bir tarihte, Ruslar söz konusu gemilerden 14 dakikada 7 sorti gerçekleştirmişlerdi.[796]

17.700 kilometre uzunluğunda sahil şeridine sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun tehditlerle başa çıkabilecek güçte bir donanmaya sahip olmamasının nedenlerini anlamak güçtür. Osmanlı donanması en azından Batı tarafında tehdit teşkil eden Yunan donanmasından daha güçlü olmak zorundayken, 1908'de Anadolu'ya yapılmış olabilecek küçük çaplı bir saldırıya dahi karşı koyabilecek güçte değildi.[797]

1908 Devrimi'ni takiben, Jön Türkler donanmaya da el atarak, bir modernizasyon programına girişmişlerdir. Lakin Osmanlıların bir derece olsun donanmalarını modernize etme yoluna girmek

794. Donald W. Mitchell, a.g.e., s. 312.

795. ibid.

796. a.g.e., s. 318.

797. Chris B. Rooney, "The International Significance of British Naval Missions to the Ottoman Empire...", s. 2.

istemeleri, çarlığın derhal İstanbul ve Boğazlar yönünde planlara koyulmasına yol açmıştı. Osmanlı İmparatorluğu içinse, mesela Kırım'a yönelik benzer bir tutku söz konusu değildi. Türkiye'nin Karadeniz'i emniyet altına almak yönünde giriştiği her tedbir çarlığı daha fazla hareketliliğe iterek ortaya bir kısır döngü çıkarıyor, Jön Türkler'i Karadeniz'de eninde sonunda kaybetmeye mahkûm oldukları bir silahlanma yarışını başlatmış olacakları ve bunu sürdürmeye maddi olanaklarının elvermeyeceği hususunda derin şüphelere sevk ediyordu.[798] Fakat bu yüksek olasılık dahi hiçbir şey yapmamanın sebebi olamazdı. Ayrıca, çarlık kendi programını zaten ortaya koymuş, Osmanlıların bir dizi hamleye girişecek olup olmamasından bağımsız olarak Karadeniz'de üstünlük tesis etmeye karar vermiş bulunuyordu. Hemen her konuda olduğu gibi, Jön Türkler yine her şeye rağmen hareket etmek zorundaydılar.

1910'da Osmanlı hükümetinin Brezilya için İngiltere'de inşa edilen üç dretnotu satın almak yönünde teşebbüste bulunması üzerine Sazonov Osmanlı Büyükelçisi Türkhan Paşa'yı davetle, Rusya'nın kendi donanması dışında başka hiçbir ülkenin donanmasının Karadeniz'de üstünlük kurmasına müsaade etmeyeceğini çok kesin ifadelerle dile getirmişti.[799] Daha yukarıda görüldüğü üzere, Rusya İngiltere'nin Osmanlıların donanmalarını güçlendirmek için gösterdiği büyük çabalarda yer almasından da hoşlanmamaktaydı. Hatta 1910 yazında İngiliz ve Rus hükümetleri arasındaki görüşmelerde İzvolski bu konuyu da açarak, Osmanlı donanmasının güçlendirilmesinin Doğu Akdeniz'deki dengelerin bozulmasına yol açacağını ileri sürmüş, çarlığın buna karşı olduğunu, İngiltere'nin Jön Türkler'in çabalarına arka çıkmasının Rus kamuoyunda da dikkat çekeceğini ve Rusya'nın Osmanlıların çabalarını engellemek için elinden gelen her şeyi yapmaya hazır olduğunu vurgulamıştı.[800]

Aynı anda hem Baltık, hem de Karadeniz filoları için harcama yapmak durumunda kalması, çarlık için esaslı bir ikilem teşkil etmemiş değildir. Özellikle de programı finanse etmek için gerekli vergi arttırımlarının toplumsal sonuçlarından çekinilmekteydi. Bu sıkışıklığa rağmen, Karadeniz filosu için en ileri donanıma sa-

798. David Stevenson, *Armaments and the Coming of War...*, s. 148.

799. Alan Bodger, "Russia and the End of the Ottoman Empire", s. 88.

800. Chris B. Rooney, a.g.m., s. 7.

hip olacak 4 adet *Gangut* sınıfı dretnotun yanı sıra 12 adet Novik sınıfı destroyer ile 4 hafif destroyer programa alınmış, öncelikle 3 dretnotun inşasına 1912 yılında Nikolaev tersanelerinde başlanmıştı. Çarlık Deniz Kuvvetleri, 30 Mart 1914 tarihinde Duma'ya ilettiği bir yazıyla, Osmanlıların İngiltere'de inşa ettirdiği zırhlılardan kaynaklanan tehdide de işaret ederek, Karadeniz filosu için inşası devam eden üç dretnota ilaveten dördüncü bir dretnotun inşasına başlanması da dahil olmak üzere, yeni zırhlı edinimleri için gerekli olan mali kaynakları talep etmiş, Duma ve çar da bu talepleri vakit geçirmeksizin kabul etmişlerdi.

Görüleceği üzere, 1914 yazı yaklaşırken Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında Karadeniz'de üstün çıkmaya yönelik rekabet hız kazanmıştı. Nitekim Buenos Aires ve Washington'daki Rus büyükelçileri, Amerika'da Arjantin için inşa edilmekte olan dretnotların Rusya'ya satılması için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Benckendorff'un 21 Mayıs günü Grey'e bizzat teslim ettiği notada İngiliz subaylarının Osmanlı donanmasının güçlendirilmesinde rol oynamalarından şikâyet edilmekte, Osmanlıların İngiltere'den savaş gemisi satın alacak olmalarından duyulan memnuniyetsizlik ortaya konulmaktaydı.[801] İki hafta kadar sonra Mallet de İstanbul'dan gönderdiği telgrafta çarlığın Osmanlı donanmasının güçlenmesinden giderek daha fazla rahatsızlık duyduğunu, muhtemelen kısa süre içinde Boğazlar meselesini gündeme getirmesinin beklenebileceğini yazıyordu.[802]

Bu çerçevede, Rus Deniz Kuvvetleri'nin yukarıda söz konusu 9 Aralık tarihli raporunda Şark meselesinin nihai çözüme kavuşturulmasının birkaç yıl daha ertelenmesinin istenmiş olması, Karadeniz filosuna katılmak üzere yapımları devam eden dretnotların inşasının en az 1915 ortaları, hatta 1916 başına kadar tamamlanamayacak olması muvacehesinde bir uyarı teşkil etmektedir. Raporda, İngiltere'ye verilen siparişler tamamlanıp dretnotlar Osmanlıların eline geçtiğinde Karadeniz'deki dengelerin de bozulmuş olacağına dikkat çekilmekte, bu durumda çarlığın ofansif harekât yapamayacağına işaretle, 1914-1916 arasında savaş çıkmayacağı ümidi izhar edilmektedir. Yani, zor kullanılmasını gerektirecek "nihai çözüm" Rusya'nın hazır olacağı anı beklemelidir.

1914-1916 arasına yapılan atıf, aynı zamanda Osmanlı İmpara-

801. William A. Renzi, "Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915", s. 2.

802. Mallet'den Grey'e 2 Haziran 1914 tarihli ve 400 sayılı telgraf, FO/371/2135.

torluğu için son şansın ne olduğunun da ifadesidir. O tarih aralığı geçip gittiğinde, yaşamsal değerde stratejik bir fırsat da bir daha geri gelmemecesine elden kayıp gitmiş olacaktır. Çarlık Rusyası'nın temel ve oluşmakta olan avantajlar yekûnuyla karşı karşıya kalan zayıf tarafın erken vurmak ihtiyacı kendini dayatır, Osmanlıların beka sorunu Karadeniz'in emniyeti noktasında düğümlenirken, Osmanlı liderliğinin elindeki kısıtlı taşları çok dikkatli ve çok iyi bir zamanlamayla kullanması gerekmektedir.

29 Ekim Karadeniz Harekâtı'nı bu büyük resim içine oturtmak doğru olur. Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası'nın Karadeniz'de ne zamandır içinde bulundukları ezeli rekabet hatıra getirilmeden, tarafların bu temel stratejik çerçevedeki değişiklik ve oynamalara hangi cevapları geliştirdikleri göz önünde tutulmadan bu büyük mukadderat anında gerçekten de ne cereyan etmiş olduğu anlaşılamaz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi, sadece Rusya'nın zihnindeki zamanlamayı öne çekmiş, Rusya'nın tarihi emellerinin ne tabiatını ne de yönünü değiştirmiştir. Osmanlılar savaşa taraf olmasaydı da anın gerçeklikleri ve stratejik duruma göre yelpazesini istediği gibi açıp kapama olanağını elinde tutmaya devam edecek olan Rusya, gidişata göre kendisi için en müsait gözüken bir zamanda kuşkusuz, yine harekete geçecekti. Zira üstün kalmasına, avantajlarını katlamasına müsaade edilmiş olacaktı.

* * *

Enver Paşa'nın Souchon'a 22 Ekim günü vermiş olduğu, "Donanma-i Hümayun'un Karadeniz'e çıkarak Rus donanmasını gördüğü yerde vurması ve Karadeniz'de üstünlük kurmasını" emreden talimatın da Enver Paşa'nın her surette savaşa girmekten yana olduğunu gösterdiği ileri sürülmüştür. Söz konusu talimat *standing*[803] niteliğiyle, askeri-stratejik ve siyasi ortamda meydana gelebilecek olumsuz gelişmelere derhal mukabele edilebilmesine, Osmanlılar açısından hayati mahiyette olan Karadeniz'de gecikmeler sonucunda ölümcül bir hata yaşanmasının engellenmesine yönelik olduğu gibi, önünü kestiği bir diplomasi gayreti, engellediği barışçı bir çözüm de ortada yoktu. Çarlığın Karadeniz filosu komutanı Amiral Eberhardt da Boğazlar bölgesinin mayınlanması dahil tüm gerekli önlemleri alabileceğine dair benzer bir *standing* talimatı çok daha önce, 28

803. Meri, yürürlükte olan (ed.n.)

Ağustos tarihinde eline almış bulunuyordu.[804]

29 Ekim Karadeniz Harekâtı'nı takiben, İngiliz hükümeti 30 Ekim günü yaptığı basın açıklamasında Alman yanlısı Enver Paşa'nın savaşmak istediğinin malum olduğunu iddia etmiş ve Enver Paşa'yı "ihtiyatlı ve aklı başında" İngilterc'nin Türkiye'ye karşı her zaman izlemiş olduğu dostane siyaseti daha iyi bilen kabine üyelerinin sözlerini dinlememiş olmakla itham etmiştir.[805] İngiltere'nin, bu açıklamayla dünya kamuoyu ve özellikle de kendi Müslüman tebaasını İtilaf'ın meşru müdafaa içinde olduğuna inandırmak, emperyalist hedeflerini gözlerden saklamak istediğinden şüphe duyulamaz.

İngiltere, kendi menfaatleri için Osmanlıları köşeye sıkıştırmak yolunda nasıl çalıştığını; Osmanlı kabinesindeki o "ihtiyatlı ve aklı başında" üyelerin elini güçlendirmek için en ufak bir jest dahi yapmadığını anlatacak değildi. Osmanlı hükümetinin İtilaf'tan yana durabilmek için yaptığı her şeyi bizzat kendisinin tökezlettiğini, ablukalar ve tehditlerle, imparatorluk etrafında yaktığı simsiyah isle Osmanlıları başlarını inlerinden dışarı uzatmaya nasıl tahrik edip zorladığını, muhtemel ve müstakbel müttefiklerine Osmanlı topraklarından sözler verip çarlığın İstanbul ve Boğazlar iştahını kabartmak için nasıl çalıştığını anlatması da beklenmezdi. Dünyadaki en büyük emperyalist güç olmasına karşın Rusya karşısında nasıl sindiğini, fakat fakir ve çaresiz, herkesin saldırısı altındaki Osmanlılar karşısında nasıl aslan kesildiğini, yenilik ve serpilmeden yana, imparatorluğu tüm unsurlarıyla birlikte ayağa kaldırmak ve Avrupai bir yaşam isteyen Jön Türkler'in memurlarının maaşlarını hiçbir zaman tam ve zamanında ödeyememiş devletin gelirlerini bir miktar arttırmak için talep edegeldikleri gümrük resimlerinin yüzde 4 yükseltilmesi yönündeki taleplerine nasıl kıyasıya karşı çıkıp Düyun-ı Umumiye'de hep reddettiğini ise hiç anlatmazdı.

Yukarıda görüldüğü üzere, İngiltere savaş ilanına da gerek duymaksızın 24 saat içinde Çanakkale girişindeki tahkimatları ve Akabe'yi bombalamış, denebilir ki Osmanlılarla kendi arasında bir an evvel fiili savaş durumu çıkartmaya özen göstermiştir. Ne zamandır arzuladığı sonucu, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmiş olması keyfiyetini geri dönülmez kılmayı, ne kadar düşük bir şansı da olsa diplomasiye son bir defa olsun başvurulması ih-

804. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 107.

805. 30 Ekim 1914 tarihli Dışişleri basın açıklaması, FO371/2143/65795.

timalini tamamen bertaraf etmek istemiştir. 5 Kasım günü Kıbrıs'ı ilhak eden İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'yla savaş halinde olduğunu ilan etmiş, ne zamandır Bahreyn'e konuşlandırdığı Hint sefer görev gücü de 6 Kasım günü Basra'dan içeri girmeye başlamıştır.

Giers, 31 Ekim günü İstanbul'dan ayrılmış, Mallet de bir gün sonra Atina'ya geçmiştir. Mallet, Atina'dan Grey'e gönderdiği bir telgrafta bütün suçu Jön Türkler'in üzerine atmış, böylece hâkim sesi çıkaran koroya o da katılmıştır. Telgrafta hükümetinin kendisini hiç dinlemeyip salık verdiği önlemlerden hiçbirini almaya yanaşmadığını anlatmamış, daha da öncelere giden birçok esaslı ayrıntıya da gönderme yapmamıştır. Zira tüm bu geçmişi hatırlatacak olsaydı, Londra'da hâlâ Jön Türkler'in haklılığını savunduğu konuşulacaktı.

İngiltere, 1914 ve öncesinde ancak kendi durduğu noktadan değer kazanabilecek birtakım stratejik sebep ve mülahaza tahtında Osmanlı İmparatorluğu'nun karşıtı olmuş olabilir. Netice itibarıyla, bir menfaat mücadelesi vardır ve bu tür karşıtlıklar, yirminci yüzyıla hâkim olmuş devletlerarası yaşamın asli unsurları olarak da düşünülebilir. Fakat meşru müdafaa halinde olan, kendini içinde bulduğu jeostratejik ortamın öne sürdüğü kaçınılmaz gerekleri yerine getirmeye çalışan Osmanlılar ve liderlerinin cansiperane giriştikleri gayretleri "Alman yanlılığı" ve benzeri iddialar ile tarih önünde karalamaya kalkışan bir propagandaya yol açarak sonuna kadar vatan müdafaası anlayışıyla kavranmış bir siyaset ve mücadeleyi basit yanlılıklar ve kumarbazca heveslerin ürünü olarak göstermekle büyük bir haksızlığa yol açmış olması, bu propagandalarının etkilerinin bugüne de ulaşması ve tüm izah alanını kaplaması kabul edilebilir değildir.

Benckendorff, Enver Paşa'yla ağustos ayında yürütülen görüşmeleri, bu girişimi ilk fırsatta torpillemeye hazır İngiliz Dışişleri'nin bilgisine sunduğunda, Eyre Crowe bu tür bir pazarlığın ne akıllıca, ne de asil bir davranış olacağını söylemişti.[806] Asıl asil olmayan, vatanperver kimselerden müteşekkil olduğunu çok iyi bildikleri Jön Türk liderliğinin altın karşılığı memleketlerini sattıkları yalanını da ortaya atıp amansızca bir karalama kampanyası yürütmek, bedelleri halktan toplanan bağışlarla son taksitine kadar ödenmiş ve inşası tamamlanmış zırhlılara, bir de son taksidin bankaya yatırılmasını bekleyip son anda el koy-

806. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and...", s. 11.

mak savunma amaçlı girişecekleri her şeyin saldırı amaçlı gösterilmesini mümkün kılacak şekilde ilk hareketin Osmanlılardan gelmesini sağlamak için her şekilde Osmanlıları tahrik edip varoluş mücadelesi veren Osmanlıların garanti ve müttefik arayışlarını entrika olarak nitelendirmektir.

Son dönemde yakın tarih kapsamında Türkiye'de kaleme alınmış en yetkin ve önemli eserlerden birini kaleme almış olan Tetik ve Güzel, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinin haklı savaş hukuku kapsamında olduğunu vurgulamakta, içinde bulunulan şartların ilk saldırıyı İtilaf üyelerinin yapmamış olmasını önemli kılmadığını, şayet İngiltere Osmanlı Devleti'nin bedellerini ödediği iki savaş gemisine el koymamış olsaydı, Osmanlıların kendilerini Ege'de Yunanistan, Karadeniz'de de Rusya'ya karşı askeri deniz gücü bakımından güvende hissedeceklerini hatırlatmakta, ayrıca *Sultan Osman I* ve *Reşadiye* zırhlıları Osmanlılara verilmiş olsaydı, gemilerin mühimmat ve yedek parça ihtiyacından dolayı, İngiltere'yle ilişkilerin adı konmamış ittifak olarak yürütülmüş olacağına dikkat çekmektedirler.[807]

* * *

Çarlığın, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa dahil olmasından önce İstanbul ve Boğazlar konusunda Türkiye'nin her halükârda birlikte yaşayamayacağı radikal bir çözüm üzerinde karar kılmış olduğundan şüphe edilemez. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu savaşa taraf olsun ya da olmasın, ezeli Boğazlar meselesinin kendi lehine halli zamanının geldiği inancıyla hareket etmekte, 21 Şubat 1914 tarihli konferansa hâkim olan "büyük hengâme" fikrinin nihayet ortaya çıkmasıyla birlikte Dünya Savaşı'nı kendisi açısından anlamlı kılabilecek tek hedefe yönelmektedir.

Buchanan, kabinenin en etkili ismi kabul edilen Tarım Bakanı Krivoshein ile 24 Eylül günü yapmış olduğu görüşmeyi şöyle aktarır:

> Savaş başladığından bu yana sadece Rus hükümetinin değil, kamuoyunun da ilgisi, her zamankinden de fazla Boğazlar meselesine yönelmiştir. Dün beni ziyaret eden kabinenin en nüfuzlu ismi Krivoshein, Türkiye'nin Rusya'ya savaş ilan etmesinden memnuniyet duyacağını, zira Türkiye meselesinin de böylece kendiliğinden çözülmüş ola-

807. Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel a.g.e., s. 79, dipnot 145.

cağını söyledi. Rusya'nın ancak Türkiye'den elde edecekleriyle savaştan maddi kazanç sağlamasının mümkün olabileceği görüşü gittikçe daha fazla taraftar toplamakta olup, Batı'da Posen ya da Galiçya'yı ele geçirmesinin Rusya'nın kuvvetine fazla bir katkı sağlamayacağı düşünülmektedir...

Bu yüzden, Rusya Türkiye'yi tahrik etmek için bir şey yapmayacak olsa da Türkiye, Rusya'ya karşı sergilediği açık düşmanlığın bedelini şu ya da bu şekilde yahut uzun dönemde ödemek zorunda bırakılacaktır....

Sazonov'un benimle yaptığı görüşmelerde Boğazlar meselesine yaptığı göndermeler şimdiye kadar akademik düzeyde kalmış olmakla birlikte, bende Rusya'nın bu meseleyi artık tamamen ve kesin bir şekilde çözüme kavuşturmak yönünde ısrarlı olacağı izlenimini uyandırmıştır.[808]

Rusya'nın ancak Osmanlı İmparatorluğu üzerinden alacaklarıyla savaştan anlamlı, gücüne güç katan, elle tutulur kazançlarla çıkabileceği harita üzerinde dahi bellidir. Osmanlıların 29 Ekim Karadeniz Harekâtı'na değin ne 24 Eylül öncesi ne de sonrasında Rusya'ya karşı "açık bir düşmanlık" sergilemiş olmaları söz konusu edilemeyecek iken, Buchanan'ın diplomasi lisanında ancak çok aşırı bir noktaya gelinmiş olduğunu anlatmak için kullanılan bu tanımlamayı dile getirmiş olması dikkat çekicidir.

Türkiye konusunu ağustos ayında Bakanlar Konseyi'nde de açmış olan Krivoshein'in Buchanan'ı ziyaret ettikten bir gün sonra da Paléologue'u ziyaretle aynı hususları dile getirmiş olması, bilinçli bir zemin yoklaması içinde olduğuna da işaret eder. Nitekim Paléologue'un 26 Eylül günü vakit geçirmeden yanında Buchanan da olduğu halde ziyaret ettiği Sazonov'a Krivoshein'in 24 ve 25 Eylül tarihlerindeki ifadelerine atıfta bulunarak konuyu açması üzerine, Sazonov da Boğazlar meselesine ilişkin kendi "şahsi" görüşlerini dile getirdiğini tasrihle, Rusya'nın bu meseleyi artık tam olarak ve tüm zamanlar için çözmek istediğini söyler. Sazonov'a göre, Çanakkale Boğazı ve Marmara sürekli denetim altında tutulmalı, İstanbul Türkiye'de kalacak olsa bile Rusya en azından Boğazlarda, muhtemelen Büyükdere'de bir üs sahibi olmalıdır. Sazonov daha fazla konuşmaktan imtina eder. Fakat sesinin tonundan üzerinde epey bir görüşme geçmiş, vazgeçilmesi söz konusu olmayacak hususlar dile getirdiği de anlaşılmıyor de-

808. Buchanan'dan Grey'e 25 Eylül 1914 tarih ve 456 sayılı telgraf FO/438/3 /324.

ğildir.[809] Osmanlıların Karadeniz Harekâtı'na ise daha bir ay vardır...

Grey, Çanakkale yenilgisinin nedenlerini araştırmak üzere kurulan komisyona 16 Temmuz 1916 günü ifade verirken şu hususları dile getirmişti:

> Savaşın başladığı andan itibaren her zaman Rusya'yla İstanbul konusunda bir anlaşmaya varılmak zorunda kalınacağını düşündüm. Müthiş meselelerin söz konusu olduğu böyle bir savaş sürüp gider, Almanya da müttefikleri bölmek için uğraşırken, açık bir liman eline geçirmemesi yolunda tarih boyunca dünyanın her yerinde ısrarla mücadele ettiğimiz Rusya'nın içinden geçtiğimiz bu savaş ortamında da kış boyunca kapalı kalmasının ne anlama geleceğini düşündüm ve dehşete kapılarak, Rusya'nın bir yerde bir açık limana ihtiyaç duyduğunu anladım. İstanbul'la ilgili olarak kendisine itiraz etmeyeceğimizi ve bu konuda anlaşmaya hazır olduğumuzu zaten en baştan itibaren belli etmiştik.[810]

Grey, "Osmanlılar savaşa girdikten sonra" değil, "savaşın başladığı andan itibaren" demektedir. İstanbul ve Boğazların İtilaf Devletleri'nin muzafferiyeti halinde Rusya'ya bırakılması yönündeki anlaşma, Osmanlıların savaşa girmesinin neticesi olarak görülemez. Bizans'ın diriltilmesi ideali Rusya'nın aklına Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdi diye gelmiş değildi. Rusya, savaş devam ederken yahut sonuna doğru, dengelerin ve şartların uygun kıldığı her dönemeçte, "tarafsız" Osmanlıların ne yapmakta olduğunu hiç de kaale almaksızın harekete geçebilecek, kendi mücadele dünyasını bütüncül bir anlama kavuşturabilecek bu tek ana yönelime adım atacaktı. Sazonov'un 22 Şubat 1915 tarihli toplantıda dile getirdiği üzere, İstanbul ve Boğazlara doğru ilerlemek için en uygun zaman da Almanya'nın yenilgisi kesinleştikten, fakat barış anlaşması imzalanmadan önce olabilecekti.[811] Bu durumda, Türkiye'nin kalbi sökülmüş, bağımsız bir devlet olarak yaşamasının önü bir daha açılamayacak şekilde kapatılmış olacaktı.

Çarlık Rusyası, 2 Kasım günü Osmanlı İmparatorluğu'na büyük sevinç gösterileri eşliğinde savaş ilan ettiğinde, Doğu'nun iki geleneksel gücü on dördüncü kez savaşa tutuşmuş oluyordu. Sazo-

809. William A. Renzi, "Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915", s. 4.

810. ibid.

811. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 128.

nov, çarın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ederken kullandığı Rusya'nın atalarından kalan tarihi emellere kavuşacağına dair ifadelerinin ne anlama geldiğini soruşturan Paléologue'a şu cevabı vermiştir:

> Türkiye'ye yaptığı hatanın bedelini çok ağır bir şekilde ödetmeliyiz. Boğazlarda ele gelir, dişe dokunur garantiler almalıyız. İstanbul'a gelince, şahsen Türklerin oradan tamamen temizlenmesini istemiyorum. Eski Bizans'ı, şöyle iyi ölçülerde bir mutfak ve bahçesiyle birlikte seve seve onlara bırakırım.[812]

Bu arada, Buchanan da Grey'e halkın Türkiye'ye savaş açılmasıyla nasıl sevinç gösterileri yapmaya başladığını, zira Rusya'da kimse Almanya ve Avusturya'yla savaşmakla bir şey kazanılabileceğini düşünmezken, durumun şimdi nasıl farklı görüldüğünü nakletmektedir.[813]

* * *

Balkan Faciası, Türklerin ve Müslümanların o tarihte de Avrupa'dan bir ur gibi çıkartılıp atılması gereken yabancı ve işgalci bir unsur olarak görüldüğünü, Osmanlıların kimseden bir yardım görebilecek de olmadığını ortaya koymuş, İtilaf Bloku'nun Balkan Harpleri sırasında Babıâli üzerinde kurduğu olağanüstü baskı ve tavizsiz siyaset, bu üçlünün Osmanlılara düşmanlıkta çok ileri bir noktaya varmış olduğunu da açığa çıkarmıştı. Osmanlıların çökeceğine Avrupa'da bu denli inanç getirilmemiş, çöküş fikri ana paradigma haline dönüşmemiş olsaydı Balkanlar'da Osmanlıların yarattığı dengelerin gözetilmesi gereği de zamanında kavranabilirdi.

Ne var ki, paradigmalar göz önüne getirdikleri kadar gözden kaçırdıklarıyla da etkilidir. Herkes çöküş bekleyip çöküşü izledikçe, Osmanlıların yaşayabileceğini gösteren güçlü belirtiler de gözlerden kaçmış, Osmanlıların yaşamlarının sonuna gelmiş, tarihsel varlığını ve stratejik noktalarını terk etmesi istenerek topraklarının paylaşılması peşine düşülen bir imparatorluk şeklinde algılanışı kesinlik kesp etmiştir.

Balkan Harpleri sırasında İstanbul'un ebediyen kaybedilme-

812. C. Jay Smith, *The Russian Struggle for Power: 1914-1917*, s. 81.

813. a.g.e., s. 82.

sine çok yaklaşılmış, Bulgar ordularının ancak Çatalca hatlarında durdurulabilmiş olması, Osmanlı hükümetinin 1914 Temmuz Krizi'ne yaklaşımını da belirleyici mahiyette bir dehşet anı teşkil etmişti. Bu durum, Jön Türkler'e 1914 Ağustosu'nda korkup büzülerek bir köşeye çekilmenin ve o yapayalnız köşeden devam ettirilmesi olanağı olmayan, canlarını alacak kadar güvenceden yoksun, afaki ve kaygan bir tarafsızlık statüsüne tutunmaya çalışmanın hiçbir işe yaramayacağını öğretmişti.

Tarafsızlık statüsü, hiçbir şeye karışmamak, elini eteğini çekmek, Osmanlı İmparatorluğu'nun yanı başında kopmuş koca bir dünya savaşının sonuçlarından kendini masun tutabilmek olanağı ile karıştırılmaktadır. Türkiye'nin o tarihte moratoryum ilanının eşiğinde olması dahi anlamlı ve sürdürülebilir bir tarafsızlığın maddeten mümkün olamayacağını ortaya koymak bakımından yeterlidir. Savaş ve emperyalist paylaşım coğrafyasının merkezinde yer alan Osmanlıların kapılarını sürgüleyebileceği, hiçbir şey yapılmayacağı için hiçbir şey olmayacağı zannedilemez, bu büyük yanılgının altından kalkmak mümkün olmazdı. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk örneğini teşkil ettiği modern savaşları devrim süreçlerine benzetmek yanlış olmaz.[814] Osmanlı liderliği bu karmaşa dinamiğini ve karmaşanın tabiatını zamanlıca kavrayarak gereğini yerine getirmiş, belirgin bir stratejik bilinç ve vatanperver bir cesaret içinde hareket etmiştir.

* * *

Garp, birikimini devrederek büyüyüp her alanda çokluklar yaratırken her şeyini yitirmeye devam eden Şark ise önünde zorlandığı zaman açılabilecek tek bir kapı, kendisini yok oluşun dipsiz kuyularına sürükleyen bu kısır döngüden çıkış yolları bulamıyordu. Sonuçta, işte bu mukadderat anına gelinmişti. Son bulmakta olan imparatorluk son mücadelesine doğru yola çıkmaktaydı...

1913 başı itibarıyla İstanbul'daki büyükelçilikler başkentlerine hep aynı şeyi söylemekteydi: Harplerle zayıflamış, kötü yönetimini iyileştirememiş, maliyesi tükenmiş Osmanlı İmparatorluğu son nefesini vermeye iyice yaklaşmıştır.[815] Wangenheim, 21 Mart 1913 tarihinde Berlin'e çektiği telgrafta imparatorluğun içinde bulunduğu trajik durumu detaylandırır: Ayrılıkçı eğilimler kuv-

814. Elie Halévy, *The World Crisis of 1914-1918: An Interpretation*, s. 5.

815. André Mandelstam, *La politique russe en Arménie turque a la veille de la Grande Guerre – I*, s. 221.

vetlenmiştir... Türkler de geleceğe güven duymamakta, büyük endişeler beslemektedir... Ülkenin mali durumu tek kelimeyle berbat olup ithalatın devam ettirilmesi mümkün gözükmemektedir... Orduda moral kalmamış, subay sınıfı siyaseten bölünmüştür... Ülkeyi parçalanmaya sürükleyen faktörlerin karşısına çıkabilecek tek şey yine de İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir, lakin mantık Asya'daki Türkiye'nin de artık kendi gücüyle kendini idame ettirmeyi başarmasının mümkün olmadığı çıkarsamasını zorlamaktadır.[816]

Alman Büyükelçisi'nin bu hususları dile getirmesinden yedi sene kadar sonra, bu defa Fransız işgal komutanı Franchet d'Esperey de "Her şeye rağmen bütün dinamizm miskin ve çürük ihtiyar Türkler'de değil, bu Jön Türkler'de" diyecektir.[817]

Enver Paşa'nın aşağıdaki ifadeleri, Birinci Dünya Savaşı'nın, bu büyük dövüşe iştirak etsin etmesin, Osmanlı İmparatorluğu için en başından itibaren bir varoluş meselesi olarak ortaya çıkmış olduğunu; bu durumda Osmanlıların ya kendilerini imhaya karar vermiş kuvvetlere karşı savaşmakta olan Merkez Güçleri'nin safına geçmek, ya da ellerini kollarını bağlı tutarak, akıbetlerinin ne olacağına karar verilmesini beklemek şıklarından birini seçmek zorunda kalmış olduklarını ortaya koyar:

> Harp ilanıyla birlikte tabiidir ki, bizim böyle tarafsız kalmamıza müsaade edilmeyecekti. Çünkü durumumuz gereği İtilaf Devletleri'nin önemli bir cüzünü teşkil eden Rusların her an kuvvetli bulundurulabilmesi Boğazların ancak onların elinde olmasıyla mümkün olacaktı. Bu nedenle, Avrupa'da ilk top patlar patlamaz bizi seferberliğe sevk eden nedenler, Boğazları da elden gelen araçlarla tahkime sevk etmişti.[818]

Osmanlı hükümetinin 2 Ağustos tarihli ittifak anlaşmasının gereklerini yerine getirmeye başlaması için fazla vakti kalmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'yla ittifak kurma noktasına gelmiş tek Büyük Güçle olan ilişkinin cephelere geçilmek suretiyle sağlama bağlanmaması, realpolitik zeminde cereyan eden gelişmelerin dayattığının aksi yönünde birtakım yüzeysel nedenler bulunup

816. André Mandelstam, a.g.e., s. 222.

817. İlber Ortaylı, *1923-2023: Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı*, s. 43.

818. 10 Ocak 1916 tarihinde Mebusan ve Ayan Meclisleri'nde yapılan konuşma. Aktaran, Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III, Kısım 2, s. 76.

savaşa girişin geciktirilmesi taşınabilecek bir risk değildi.

3 Ağustos günü Almanya Fransa'ya savaş ilan etmiş ve Belçika'ya bir ültimatom vererek Alman ordusu için geçiş hakkı verilmesini istemişti. Notada savaş bittiğinde ortaya çıkacak zarar ziyan için tazminat ödeme sözü de verilmekteydi. Belçika, Almanya önüne hangi kuvvetle çıkacak olursa olsun bunu geri püskürtmeye muvaffak olabileceğini düşünmüş ve bu talebi reddetmiştir.[819] Bu küçük ülke, hiç kimsenin beklemediği bir şeyi başarmış, Alman ordularının onda birine tekabül eden ordusuyla bir ay süreyle işgale karşı direnerek, İngiltere ve Fransa'nın Marne saldırısı için hazırlanmasına fırsat tanımıştır. Bir diğer deyişle, 1914'ün dünyasında norm, kendine inanç duymaktı, aksi değil! Bu dünyada verilen sözlere de kanmamak gerekiyordu. Büyük gücün yol açtığı sonuçların geriye çevrileceğini, sözlerin tutulacağını zannetmek saflıktı, mücadeleye çağrılan da gitmek zorundaydı...

Jön Türkler, *zeitgeist*'a[820] uygun davrandılar. Tabii ki, bu meydan okumayı kabullenmek, gereğini de yerine getirmek üzere yola çıkmak, Batılı Güçlerin içinde bir sürü moloz taşıdığına inandığı Şark'tan beklenen şey değildi. Jön Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun meydan okumalara cevap vermemesi gerektiğine inanılan, emperyalizm ve güç ilişkilerinin dayattığı hiyerarşi anlayışının hâkim olduğu bir dünyaya kafa tutmuş oldukları içindir ki o zamandan bugüne hakir görülmüşlerdir.

Dünya sathına yayılmış, üzerinde güneş batmayan mağrur imparatorluğun sahibi olduğu kadar tam manasıyla da sınıflı bir toplum olan İngiltere başta olmak üzere Büyük Güçler, Doğulularda "olmaması gerektiği" kadar bağımsızlığına düşkün, ilerlemeci, kararları ve tercihlerini kendilerine göre oluşturmak isteyen, bütün yenilgilerine ve artık elden düşmüşlüğüne rağmen Osmanlı İmparatorluğu için hâlâ kendine ait bir güç olmanın yollarını araştıran bu kadroyu tabii ki sevemezdi.

Roni Margulies'in şu içten ifadeleri büyük bir siyasi mücadelenin özünü en güçlü şekilde ortaya koyar:

> Niye mi İttihatçılar? Ben İttihatçıları seviyorum. Devrimci oldukları için, gözü kara oldukları ve boylarından büyük bir işe kalkıştık-

819. William Van Der Kloot, *The Lessons of War: The Experiences of Seven Future Leaders in the First World War*, s. 14.

820. Zamanın ruhu (ed.n.)

ları için. Hiç hadleri değilken, egemen sınıfın yönetmek üzere yetiştirilmiş evlatları değillerken, tarihe çelme takmak cesaretini gösterdikleri için. Başladıkları işi başkaları bitirmiş, Allah'ın belası yerlerde vurulup gitmişler, resmî tarihten silinmişler. Olsun. Öyledir tarih, teşekkür etmez kimseye. Ama tarihin akışını değiştirenler unutulmuyor işte![821]

Buraya en karanlık anında Türkiye'yi ayağa kaldırdıkları için, kanının sürekli çekilip emildiği hastalıklı bir gövdeye sahip olmalarını hiçe sayıp Türkiye'nin kararlılık ve dayanıklılıktan yoksun olmadığını gösterdikleri için ifadeleri de eklenebilir. Kaos ortamında her şeyle birlikte bağımsızlığı kaybetmek de gerçek bir risk, düvel-i muazzamanın zayıflık gösterene acımayacağı belliydi... Ulusların kaderlerinin çizileceği anlar, büyük ve cesur liderleri sahneye çağırır, liderlerin gerçek çapı ancak bu anlarda su üstüne çıkar. 1914 sonbaharında işin sonunu düşünenler cesur olamazlardı.

Tüm bu yıllarda, Büyük Güçlerin mağrur duruşunu bozan, onları asabiyete sevk eden gerçeklik, Jön Türkler'in emperyalizmin zihin dünyasında Şark için biçtiği deli gömleğinin kalıplarının dışına çıkmak yönünde sergilediği kararlılık, sönmekte olan bir eski imparatorluğun tüm durağanlığı ve kaderciliğini üstlenmek yerine, önüne çıkan vazifenin gereğini Batılı bir güçlü ülke gibi yerine getirmeye girişmesi, içeriden ve dışarıdan saldırı ve tehditlere aldırmaması, vatanı ve haklarını müdafaadan vazgeçmemesi olmuştur. Düvel-i Muazzama, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir emperyalist rekabet ve paylaşım sahasından ibaret sayar ve Osmanlı liderlerinden kafalarındaki bu tanıma uygun kıtıpiyos tutumlara bağlı kalmalarını beklerken, Jön Türkler ve Osmanlı İmparatorluğu, aleyhlerine çalışan yüzlerce etkene rağmen 1914 Ağustosu'nda ve Birinci Dünya Savaşı'nda nihai mücadeleyi verebilecek kapasiteye sahip olduklarını ispatlamışlardır.

* * *

Son Osmanlıların siyasi-diplomatik mücadelelerini ne derece dar bir alanda vermek zorunda kaldıkları açıktır. Dönemin en önde gelen aydınlarından, *Divan-ı Lügat-it Türk*'ün elde kalan tek nüshasını Beyazıt'taki sahaflarda keşfetmiş olmakla maruf Âli Emirî Efendi, Birinci Dünya Savaşı'na girilmesinin yanlış olduğunu söylemiştir ama pek muhtemeldir ki, başta çok sevdiği İs-

821. Roni Margulies, Yay. Haz. *Manastır'da İlân-ı Hürriyet 1908-1909*, s. 5.

tanbul olmak üzere memleketin başına hariçte hangi çorapların örüldüğünü bilseydi bu kanaatini muhafaza etmezdi. İnsanlık halinin temel bir ikilemi olarak, anı yaşayan, bilgi zenginliği değil, bilgi eksikliği içindedir. Yaşadığı anın uzamdaki yerini pek tayin edemez, tam olarak neyin içinden geçildiği hakkında fikir yürütse de doğru kavrayıp kavrayamamış olduğu ancak on yıllar geçtikten sonra anlaşılabilir. Bu yüzden de doğru sezgiler esastır, ancak bunlar dahi hadisenin dışında değil, içinde kalınarak edinilir. Âli Emirî Efendi gibi savaşa taraf olunmasından haklı bir azap duyanların söylediklerini bugün nakletmek onların hissiyatlarını bilmemizi sağlar ama karar verme sürecinde etkili olmuş çok sayıda baskın mülahazanın varlığını ortadan kaldırmaz.

İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, Sait Halim Paşa'nın "Hiç olmazsa bilfiil bîtaraf kalalım, tecavüz ve taarruz etmeyelim. Bu suretle bîtaraflığımızı muhafaza etmiş oluruz ve memleket de harp felâketinden kurtulur... Hududlarımızı muhafaza edelim" dediğini hak verir tarzda aktarmıştır.[822] Tabii, bunun nasıl olup da yapılabilmiş olacağı hiç belli olmadığı gibi, İnal da meseleyi geniş kapsamı içinde ele almış, derinliğine inmiş değildir. Osmanlı tarihinin bu nihai ve kesin kırılma noktasıyla ilgili olarak tahlil kabiliyetini sergilememeyi yeğlemiş eksantrik bir vakanüvis olan İbnül Emin, 29 Ekim Hadisesi'nin tarihi kapsam ve arka planını hiçbir şekilde göz önünde tutmaksızın, "harp gemilerinin, Alman amirali Şuson'un kumandasında olarak bağteten (apansızın) Karadeniz Boğazı'ndan çıkarak Rus gemileriyle müsademeye" başladığını söyler, "Balkan harbinden henüz kurtulmuş ve enva'ı müşkilat içinde derdine derman aramakta bulunmuş olan devletin başını belâya sokan bu felâketengiz hareketi meş'umeden padişahın, sadrazamın ve vükeladan ekserisinin haberi yoktu" der.[823]

Neredeyse, Birinci Dünya Savaşı patlar ve büyük hengâme yola çıkarken Osmanlılara niçin zamanlıca haber verilmediğini, niçin müsait olup olmadığımızın soruşturulmadığını düşünmemiz gerekecektir.

Osmanlıların savaşa girişinin zamansız olduğunu ileri süren yorumcular arasında Şükrü Hanioğlu kalitesinde bir ismin de bulunması üzüntü vericidir. Adıgeçene göre sorun, bir bölgesel gücün "ittifak" yapıp yapmaması değil, meydana gelen gelişmelerin iyi kavranamaması, iyi tasarlanamaması ve cephelerdeki duruma

822. İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt IV, s. 1899.

823. a.g.e., s. 1899.

karşın savaşa dahil olunmasıdır.[824] Almanya'yla yapılan ittifakın yanlış olduğunu söylemeyen, fakat savaşa müdahil olmanın zamanlamasının doğru olmadığı fikrini savunan bu görüş, Osmanlıların bizzat savaşın ve parçalanmanın öznesi olmaktan kaynaklanan özel durumu kadar, gerek İtilaf, gerek Alman politikalarının açık ve olası yönelim ve askeri hazırlıklarını da dikkate almamakta; bunların kendi dinamiklerinden yoksun, durağan faktörler olduğu zannıyla, kararın münhasıran Osmanlı hükümetinin ihtiyarında olduğunu varsaymaktadır.

Tipik yazımlardan birinde, "hevesli ve inanmış bir Alman yandaşı" olarak tanımlanan Enver Paşa, Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanında en kısa zamanda savaşa sokmak için hazırlanan planda bir vasıtadan ibaret olarak görülür, Karadeniz Harekâtı da bu planın nihai aşaması olarak değerlendirilir.[825]

Kendisini sol cenaha yerleştiren, lakin Türk düşmanlığıyla bilinen Lloyd George'u müdafaa eden bir yazara göre Osmanlı'nın boynuna yağlı ipi geçiren Enver Paşa'nın ihtirasıdır.[826] Yine aynı cenahtan başka bir yazar ise "Birinci Emperyalistler arası savaş'a taraf olarak katılmış olan Osmanlıların amacı paylaşımdan pay kopartmaktı" der ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu emperyalist zincirin en zayıf halkasını oluşturduğunu iddia eder.[827]

Sefa Kaplan, "1915 dosyasını yeniden açarken", yönetimdeki Talat, Enver ve Cemal Paşaların Almanlara yönelik sempatisinin, yeni hükümetin politikasının da esası olduğunu, Almanya safında yeni bir savaşa girmenin kaybedilen toprakları kazandırmasa bile Turan hayallerini gerçekleştirmeye yardım edeceğini düşünen Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti 20 Temmuz 1914'te tarafsızlığını ilan ettiği halde, savaşa girmenin yollarını aramaktan vazgeçmeyip bunun için 10 Ağustos'ta (2 Ağustos olarak düzeltilmesi gerekir) Almanya'yla gizli bir anlaşma yapmaktan bile çekinmediğini söyler.[828] Tabii, 20 Temmuz'da henüz başlamanuş bir savaş karşısında nasıl olup da tarafsızlık ilan edilmiş olabileceği de ayrı bir sualdir.

Hicran Göze niteliğinde bir aydının büyük mütefekkir Sâmiha

824. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet...*, s. 202; 206.

825. Mustafa Balcıoğlu, *Birinci Dünya Savaşı'na Girişimizle İlgili Tartışmalar ve Yeni Belgeler*, s. 20-21.

826. Veysel Dikmen, *Büyük Ölüler Meydanı: İttihat ve Terakki'nin Romanı*, s. 313.

827. Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası: Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, s. 42.

828. Sefa Kaplan, *1915'te Ne Oldu? 90. Yılında Ermeni Trajedisi*, s. 19.

Ayverdi'nin hayatını anlattığı *Mâverâdan Gelen Ses* isimli eserinde harp yıllarından bahsederken "koca imparatorluğu yıkılışa doğru götüren tecrübesiz ve uzağı görmeyen bir iktidarın yol açtığı facia"[829] tanımlamasını kullanmış olması yürek burkucudur.

Öte yandan, bu konuda Mustafa Kemal Atatürk adına da anlaşılmaz şekilde aynı talihsiz noktaya gelinmiş, Türkiye'deki inkılapçı geleneğin de Milli Mücadele'nin de can düşmanı olmuş liberal emperyalist anlatıyla garip bir buluşması gerçekleşmiştir. Örneğin, Sadi Irmak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girişini kaybedilmiş bir macera harbi olarak tanımlar, devleti idare eden mesuliyetsiz ve esrarlı grubun Almanya'dan getirilen askeri heyet üyelerini genelkurmayımızın en gizli yerlerine yerleştirdiklerini ve memleketi feci bir maceraya sürüklediklerini, nitekim Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla bu maceranın gerçekleştiğini iddia eder.[830]

Alev Coşkun da aynen yukarıdaki örnekte olduğu gibi siyaset ve dış tehdit ortamındaki tüm asli dinamikleri bir sihirli değnek dokunuşuyla yok sayan şu aktarımda bulunur:

> Osmanlı İmparatorluğu'nun o günkü yöneticileri arasında Alman taraftarlığı bir moda haline gelmişti. Bu işbirliğinin ateşli savunucusu, İttihat ve Terakki örgütünün genç liderlerinden Enver Bey'di. Henüz 33 yaşında generalliğe yükseltilmiş ve Harbiye Nazırlığı'na getirilmişti. Bir süre sonra da Naciye Sultan ile evlenerek saraya damat olmuştu... Oldubittiler birbirini izliyordu. İngiltere ve Ruslara karşı savaş açan Almanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun da kendi yanlarında savaşa girmesini çok istiyorlardı. Bu sırada, iki Alman savaş gemisi Karadeniz'e çıkarak Rusya'nın Sivastopol, Odesa ve Kefe limanlarına saldırdı... Enver Paşa ve Almanların ortaklaşa geliştirdikleri senaryo, kendileri açısından başarıyla uygulanıyordu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Almanların yanında Birinci Dünya Savaşı'na resmen girmiş oldu.[831]

Belirli bir nüfuz yeteneğiyle öne çıkmış Hulki Cevizoğlu ise İttihat ve Terakki'nin iktidar mevkiinde iken milletin ihtiyacıyla, mizacıyla alakalı olmayan istilacı bir siyaset, kendi toprağı çalışmaya ve itinaya muhtaç iken, milletin gözlerini başka noktalara

829. Hicran Göze, *Mâverâdan Gelen Ses*, s. 54.

830. Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak, "Millî Mücadele'de Yurt ve Dünya", s. 517.

831. Alev Coşkun, *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*, s. 33.

çevirmeye çalışan gayritabii bir siyaset takip ettiğini iddia etmiş, üstelik bu ifadeleri sanal bir röportaj kapsamında Atatürk'e atfen dile getirmiştir.[832]

Şu ya da bu cenahtan olsun, bu çok sığ iddialarda bulunanların hiçbiri Almanya'yla ittifakın aslanın ağzından alındığının farkında gözükmemekte, siyasi ve askeri şartların Osmanlılar açısından doğru okunup okunmamış olduğu, İtilaf Devletleri'nin Temmuz Krizi'nden o yana ne yapmakta oldukları, Karadeniz'deki stratejik denge ve Rusya'nın gelişen Boğazlar siyaseti gibi en esaslı ve can alıcı suallerin yanına uğramamaktadırlar.

Halbuki Atatürk'ün "Türkiye geçen Büyük harbe behemehâl iştirak etmeliydi ve iştirak şekli de ancak devletin yürüdüğü yolda olabilirdi. Harbe giriş zamanı, orduların sevk ve idaresi gibi bazı hususlar münakaşa olunabilse bile prensipte yanlış yoktur" hükmünde bulunduğu[833] hatırda tutulmalıdır. Ayrıca, *Nutuk* 132 sayılı vesikada Atatürk, "Gayrikabil-i tamir felâket ve netayic-i elîmeye müncer olduğundan bugün milletin adem-i memnuniyetini celbeden Harb-ı Umumi'ye iştirâk etmemek elbette son derece şâyan-ı arzu idi. Fakat buna imkân-ı maddî mevcut değildi" ifadelerinde bulunmuş, "silahlı tarafsızlığın devamı için paramız, silahımız, hülâsâ lâzım olan vasıtalarımız mevcut değildi" demiştir.[834]

Diğer taraftan, çok özel bilgi ve tecrübe birikimleriyle tarih disiplininin ülkede saygınlığını yitirme ve tamamen popülerleşip magazinleşme tehlikesini bir dereceden de fazla geriye çevirebilmiş İlber Ortaylı gibi tarihçilerimizin de yanlış öğütülmüş katı Kemalist anlatı örneğinde olduğu gibi Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'na dahil olması bağlamında da tenakuza düştükleri görülür.

Ortaylı, şu açıklamaları getirmiştir:

> Genç Türk hükümeti, paylaşılmaktan kurtulmak adına – aslında suçlamamak lâzım – İngiltere ve Fransa blokuyla ittifaka girmek için çok uğraştılar, ama bugün nasıl reddediliyorsak o zaman da reddedildik.
>
> Şurası bir gerçek; Genç Türkler belki ilk başta haklı görünüyordu, ama haklı ve doğru görünmenin ötesinde doğruya ulaşmak, yani kendine güvenmek gerekiyordu ve Büyük Harp dışında kalarak

832. Hulki Cevizoğlu, *Gizli Sözler (Bir Devrimciyle Röportajlar)*, s. 23.

833. Yunus Nadi'den aktaran Tevfik Çavdar, *Talat Paşa...*, s. 500.

834. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* – Vesika 142.

> ince bir politikayı yönetecek kadrolar maalesef bu hükümet çevrelerinde yoktu. Büyük Harp, imparatorluğun yıkımını getirdi. Bugün buna çok ağıt yakacak değiliz; imparatorluklar yıkılmak için kurulurlar. Türklerin imparatorluğu da er ya da geç idare ettiği milletleri, bu memaliki bırakmak zorundaydı. Ama okullarını boşaltacak kadar gençlerini yedek subay harbinde harcamak, demircilerini ve çiftçilerini cephelerde yok edecek ve iktisadiyatı onlarca yıl kalkınamayacak derecede boğazlamak, bu hükümetin suçu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nu basiretsiz politikalar, ani kararlarla çok erken ve çok pahalı bir şekilde yok etmiştir bu anlayış. Bu aynı zamanda millî sınırları da mahvetmiştir.[835]

Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafyası ve ülkeye yönelik artık iyice billurlaşıp açığa çıkmış emeller, imparatorluğun geleceğinin doğrudan doğruya harbin nihai şeklini vereceği birkaç esaslı konudan biri olması, ince siyasetle Büyük Harp dışında kalınmasını olanaklı olmaktan çoktan çıkarmış, bir asırdır devam eden tarihi Şark Meselesi son safhasına ulaşmıştı. Kaldı ki, bizzat Ortaylı'nın ifade ettiği üzere, Jön Türkler İtilaf Bloku'yla anlaşmanın yollarını da aramamış değillerdi. Bu ince siyaset yönetimini yapacak kadrolar Jön Türk hükümetinde yok idiyse Balkan Faciası'nın birinci derecede sorumluları arasında mı yahut başka bir yerde mi vardı diye sormak gerekir.

Birinci Dünya Savaşı'nın, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkımını değil, hepsinin armasında çift başlı kartal olan, hepsi hem Doğu, hem de Batı'ya sahip çıkmaya azimli o mağrur Alman, Avusturya-Macaristan ve Rus imparatorluklarının da sonunu getirdiği çok sık gözden kaçırılmakta, onların da ne müthiş insani ve diğer türde kayıplar verdikleri, tüm bir yüzyıl ve sonrasını Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri altında yaşadıkları unutulmamamaktadır. Asıl basiretsiz politikalar Avrupalılara aitti. Osmanlı liderliği, imparatorluğun bu kaçınılmaz randevuya on yıllar sonra ilk defa Büyük Güçler'den bir müttefikle birlikte yürümesini zorlukla da olsa sağlamış, ani değil, aksine daha fazla geciktirilemeyecek kararları zamanında basiretle almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun daha az bedel ödemesi mümkün müydü sualinin cevabı herhalde yoktur. Ancak, içinde yaşattığı tüm acılar ne olursa olsun, Birinci Dünya Savaşı'nda verilen mücadelenin derinlik, yoğunluk ve eşsiz, ancak orada o

835. Taha Akyol, İlber Ortaylı, *Tarihin Gölgesinde*, s. 128-129.

anda olmakla kazanılacak tecrübe ve disiplin birikimi sayesindedir ki, bu varoluş mücadelesinin elde kalmış olanakları Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak, bizzat mücadelenin içinden gelen yeni bir lider nesle aktarılabilmiştir. 1914'te büyük girdaba sürüklenilirken de, 1919'da vatan işgal altındayken de Osmanlı İmparatorluğu'nda var olma iradesinin ardı ardına kendini öne sürebilmiş olması, Türkiye'nin ayakta kalış ve yeniden doğuş mücadelesinin bütünlük kazanmasını da sağlamıştır.

Osmanlı hükümeti savaşa girmemiş olsaydı imparatorluk da parçalanmayacak, kalan haliyle kendisini muhafaza edecekti katiyen denemez. 1914'te Osmanlılar öylesine bir eşiktedir ki, bir miktar daha güçlü olabilseler, Balkanlar tamamıyla ellerinden çıkmamış olsa ve belki de en önemli bir husus olarak bir derece toplumsal açıdan mütecanis olmuş, Ermeniler gibi hayati bir unsurun İtilaf Devletleri'yle savaşmayacağı ayyuka çıkmamış olsa, kıymet-i harbiyelerini çok daha etkinlikle öne sürebilmiş olacaklarından hiç şüphe edilemez. Bu en mühim olanak son Osmanlı hükümetinin eline geçmemiştir. Bu yüzdendir ki, Avrupa sathında her olası müttefike teklif edilecek bir şey bulunmuşken, bir tek Osmanlılara hiçbir şey teklif edilmemiştir. Vermek, Osmanlı'dan almakla mümkün olabilmektedir zaten... Osmanlıların savaşa niçin müdahil olmak zorunda kaldıklarını açıklayan her şey, aynı zamanda sadece vatan müdafaası zemininden hareket edildiğini de ortaya koyar, tam anlamıyla kutsal bir mücadele verilmiş olduğunu gözler önüne serer.

Birinci Dünya Savaşı başladığında, Osmanlı donanması Karadeniz'de Rusya'ya kayda değer bir tehdit oluşturabilecek olmaktan uzaktı.[836] *Yavuz*'un Osmanlı donanmasına katılması, sadece çarlıkla parite sağlanmasına hizmet etmemiş, çok süratli olmasının yanı sıra vurucu kabiliyetleri bakımından da tüm Rus gemilerinden üstün olması sayesinde, *Yavuz* salt Osmanlıların elinde var olmuş olmasıyla, Rusların Karadeniz Boğazı'na güvenli bir çıkarma yapmalarına karşı caydırıcı bir engel oluşturmuş, Boğaz'ın savunulması uğrunda verilecek binlerce şehidi hayata, daha doğrusu vatan cephelerine iade etmiştir.

Mukadderat anlarının tüm karmaşa ve kargaşasını bir çırpıda izah etmeye kalkışan, nedenselliği tek çizgiye bağlayan anlatılar, Karadeniz'in 1914 yılının bir Ekim sabahı koca bir deniz olarak Osmanlılarla çarlık arasında peyda olduğu, dolayısıyla hiçbir ta-

836. Chris B. Rooney, a.g.m., s. 8.

rihi olmadığı savına dayanmakta, yüzyıllardır Karadeniz üzerinde sürüp gitmiş müthiş rekabeti yok saymaktadır. Böylece, yeni nesiller de eşsiz bir mücadelenin kendilerine bıraktığı mirastan da mahrum kılınmıştır. Bu yüzden, her şeyin artık tamamen kuvvet mukayeselerinde tıkanmış olduğu 1914 Ağustos ayında Boğaz'ın önünde duran, yıllar önce jilet olup gitmiş o dev zırhlıyı bugün de gözler önüne getirmeye, o günden bugüne her şeyi yeniden duyumsamaya değer.

XX

Sazonov'un 15 Mart Anlaşması'yla sonuçlanan İstanbul ve Boğazlara yönelik hamle diplomasisi

> İstanbul vardı... Savaş bir kere koptuktan sonra, Rusya asırlardan beri sürdürdüğü bu ihtirasının tatmin edileceğinden emin olmadıkça barış yapamazdı.
>
> Laurence Lafore

Çarlık Rusyası'nın 2 Ağustos günü Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte, İstanbul ve Boğazlar meselesi de kaçınılmaz olarak gündemin en üst sıralarına doğru tırmanmaya başlamıştır. Siyasi Direktör Trubetskoy, 7 Ağustos günü Giers'e gönderdiği telgrafta, Merkez'de düşüncelerin ister istemez Boğazlara doğru kaydığını bildirmekteydi.[837] İtilaf Devletleri'nin münferit barış yapmayacaklarına dair birbirlerine söz verdikleri 6 Eylül tarihli Londra Deklarasyonu imzalanırken, Grey İstanbul ve Boğazlar konusunda Rusya'nın emellerinden yana çıkan açık ifadelerde bulunmuştu.[838]

Jön Türk Devrimi'yle Türkiye'de İngiltere'ye yönelik olarak ortaya çıkan olağanüstü yoğun ilgi üzerine Grey'in adeta insiyaki olarak ilk aklına gelen şey, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu vasıtasıyla çarlığa karşı bir barikat oluşturmak şeklindeki eski siyasetine geri dönmekte olduğuna dair St. Petersburg'da herhangi bir kuşku uyanmasını engellemeye çalışmak olmuştu. 14 Ekim 1908 tarihli kabine toplantısında dile getirdiği, "Beaconsfield'in siyasetine geri dönemeyiz"[839] ifadesiyle tam da bu kaygısını dile getirmiş, 2 Kasım tarihli kabine toplantısında da İngiltere'nin Osmanlıların toprak bütünlüğünü gözetmek gibi bir amaçla hareket etmek durumunda olmadığını kabine üyelerine bir kez daha hatırlatmış-

837. Alan Bodger, "Russia and the End of the Ottoman Empire", s. 78.

838. Roger Adelson, *London and the Invention of the Middle East*, s. 103.

839. D.W. Sweet and R.T.B. Langhorne, "Britain and Germany...", s. 245.

tı.[840] Grey'in bu siyasetin tüm inikâslarının farkında olduğunu düşünmek gerekir. Esas itibarıyla, bir kopmanın ifadesi olan bu anlayış, çorap söküğü gibi ilerleyerek Temmuz 1914'e varacaktır.

Osmanlı kabinesinin bir bölümü 29 Ekim Karadeniz Harekâtı'ndan sonra da şaşkınlık ve kararsızlık içindeyken, Grey 2 Kasım günü İstanbul ve Boğazlara ilişkin taleplerini daha kesin çizgilerle ortaya koyması için Rusya'ya baskı yapıyor, Benckendorff'a "iflah olmayacağını ispatlamış olan" Türkiye'nin hiçbir şekilde hoşgörü ve merhamet görmemesi gerektiğini söylüyor; bir yandan Rusya'yı İstanbul ve Boğazlara doğru teşvik ederken, diğer yandan da Rusya'dan İngiltere'nin Mısır'ı ilhak etmesine ses çıkarmamasını istiyordu.[841]

9 Kasım günü ise Benckendorff'a Almanya'nın mağlup edilmesi halinde İstanbul ve Boğazların kaderinin ancak Rusya'nın menfaatlerine uygun olarak çizilebileceğini söylemiş, Türkiye'ye karşı yapılabilecek harekât konusunun ele alındığı 12 Kasım tarihli toplantıda da büyükelçiye aşağıdaki ifadelerde bulunmuştu:

> Diğer her şey Almanya'nın yenilmesine bağlıdır... Türk hükümetinin davranışı, İstanbul ve Boğazlar meselesinin Rusya'yla anlaşma halinde tam bir çözüme kavuşturulmasını şart kılmıştır. Tabiatıyla, bunun için ilk önce Almanya'nın yenilmesi gerekmektedir.[842]

Bir diğer deyişle, Grey çarlığın büyükelçisine Rusya'nın Almanya'nın yenilgiye uğratılması yolunda elinden geleni yapması ve bu amaca odaklanması, hedefleri birbirine karıştırmayıp kuvvetlerini bölmemesi halinde İstanbul ve Boğazlar meselesinin Rusya lehine çözümleneceğinin sözünü vermekteydi. Şüphesiz, Grey'in en son görmek istediği şey, Rusya'nın şevk ve savaş heyecanının gevşemesi, cephelerdeki gayretinin azalmasıydı. Bu yüzden de Rusya'nın Almanya cephesinde ortaya koyacağı mücadelenin Türkiye üzerinden ödüllendirileceği hususunda[843] arka arkaya yeniden teminat veriyordu. Bu hususlar, Buchanan'ın 14 Kasım günü çarlık Dışişleri'ne verdiği notada da tekrarlanmış olup Churchill'in bu konudaki ifadeleri çok açıktır:

840. J.A. Spender and C. Asquith, *Life of Herbert Henry Asquith*, Cilt II, s. 129.

841. C. Jay Smith, Jr. "Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia...", s. 1030.

842. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire", s. 34.

843. ibid.

> Her şeyin önüne geçen bir gelişme olarak Rusya'nın teşvik edilmesi ihtiyacının farkında olan Grey, çarlığın karşılaştığı felâket ve yenilgileri de gözönünde tutarak, daha 14 Kasım günü İstanbul ve Boğazlar meselesinin Rusya'nın istekleri doğrultusunda çözüme kavuşturulacağını Sazonov'a bildirmesini Buchanan'dan istemiştir.[844]

Churchill'in ifadelerinin saklı bir anlam taşıdığı gözden kaçmamalıdır: Grey, Alman cephesinde Rusya için işlerin çok kötü gitmesinden ötürü karşısında kalbi kırık, çok hüzünlü bir Rusya olduğu için değil, bu yenilgi sonrasında Rusya'nın Almanya'yla münferit bir barış yapma ihtimalinin arttığını bildiği için Rusya'yı ödüllendirileceği hususunda açık konuşmaktadır. Üstelik İngiltere mesajın iyi anlaşıldığından emin de olmak istemiş, Grey'le görüşmesinden bir gün sonra bu defa Kral V. George çarlığın büyükelçisine "İstanbul'a gelecek olursak, şehrin sizin olması gerektiği açıktır" ifadesinde bulunmuştur.[845] Benckendorff, bu görüşmeyi Petrograd'a naklederken, kralın dışişleri tarafından bilgilendirilmiş olması gerektiğini, aksi takdirde bu derece hassas bir konuda böylesine açık konuşmamış olacağını vurgulamıştır.[846]

Benckendorff dahi, konuşmada sıra İran'ın Türkiye'ye savaş açmaya teşvik edilip edilemeyeceği bahsine gelmişken Grey'in İtilaf'ın zafere ulaşması halinde İstanbul ve Boğazların kaderinin ancak Rusya'nın isteklerine uygun şekilde belirlenebileceği sözünü kayıtsız ve umursamaz bir edayla söylemesi karşısında şaşkınlık geçirmişti. Bodger'ın da dikkat çektiği üzere, asırlar boyunca çarlığı meşgul etmiş, İngiltere ve Fransa'nın da dahil olduğu savaşlara yol açmış İstanbul ve Boğazların şimdi çarlığın önüne bu denli bir rahatlık içinde konuluyor olması, ancak "mucizevi" bir gelişme olarak tanımlanabilirdi.[847] Eric Hobsbawm da İngiltere'nin İstanbul ve Boğazları çarlığa böylesine sunabilmiş olmasını çok şaşırtıcı bir gelişme olarak görmüştür.[848]

* * *

844. Winston Churchill, *The World Crisis*, Cilt II, s. 198.

845. ibid.

846. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 118.

847. Alan Bodger, "Russia and the End of the Ottoman Empire", s. 97.

848. E.J. Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914*, s. 314.

29 Ekim Karadeniz Harekâtı Rusya'da sevinçle karşılanmış, tarihi bir fırsatla karşı karşıya olunduğu bilincinin yarattığı enerji yoğunluğu içinde harekete geçen Sazonov, aynı gün görüştüğü Buchanan ve Paléologue'a Türkiye artık savaşa taraf olduğuna göre, Şark meselesini bir bütün olarak gündeme girmiş olarak addetmek gerekeceğini, Boğazlar Meselesi'nin de nihai çözüme kavuşturulmasının artık gerekli hale gelmiş bulunduğunu söylemiştir.[849]

Kuşkusuz, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesiyle Rusya'nın gücünü İstanbul ve Boğazlar hedefi üzerinde yoğunlaştırması, bu yüzden de Almanya cephesine daha az ilgi göstermesi ihtimalinin ortaya çıkması Grey'i endişeye sevk etmiş, Sazonov da Benckendorff aracılığıyla kendisine ulaşan hedefler arasındaki sıralamanın gözetilmesine ilişkin uyarılara cevaben, Almanya cephesindeki kuvvetlerini bölmeyeceklerini, ancak Boğazlardaki istekleri hususunda İngiltere ve Fransa'dan güvence talep edeceklerini eklemişti.[850] Sazonov'un Boğazlarla ilgili konuları mümkün olduğunca sağlama bağlamak istediğini bilen Grey de, bir an önce anlaşmak, tüm bu esaslı hususları zapturapt altına almak istiyordu. Grey'in aceleci davranmasının bir diğer sebebi, Rusya'daki yerleşik sınıf ve güçlü zümrelerin sırf Berlin ve Viyana'da kendileri gibi otokrat olan kesimleri yenilgiye uğratmak amacına inhisar eden bir savaşı sonuna kadar devam ettirmek hususunda istekli olmayacaklarının belli olması ve bu durumun Almanya'nın istismarına yol açması tehlikesiydi. Muhafazakâr ya da liberal, tüm Rusları bir araya getirebilecek yegâne amaç, ancak İstanbul ve Boğazların çarlığa geçirilmesi olabilirdi.[851] Başbakan Asquith ise zaten Osmanlıların "ebediyen Avrupa'dan atılmalarını" istiyordu.

Bu noktada, İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya olan ihtiyacının niteliği üzerinde bir miktar daha durmakta konunun daha iyi ele alınması açısından yarar olacaktır:

Ekim 1914'e varıldığında, Fransa 1871 hezimetinden sonra Almanya tarafından bir kez daha bozguna uğratılıp Büyük Güç statüsünü yitirmek tehlikesiyle karşı karşıyadır. Hükümet, 2 Eylül günü Alman işgali tehdidi altındaki Paris'ten ayrılarak geçici başkent Bordeaux'ya taşınmıştır. İngiltere, Fransa'nın akıbetinden

849. Joseph Heller, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire", s. 34.

850. ibid.

851. ibid.

endişe duysa da kara orduları yetersiz olduğu için Fransa'ya ihtiyaç duyduğu yardımı sağlayamadığı gibi, Dunkirk ve Calais yönünde üstünlük kuran Alman ordularının Manş kıyısındaki İngiliz Sefer Gücü'nün etrafını çevirip yok etmesi tehlikesi de belirmiştir. Kabinede İngiltere'nin savaşı devam ettirmesinin kısa süre sonra akla yatkın bir seçim olmaktan çıkıp çıkmayacağı dahi soruşturulmaya başlanmıştır. Bu durumda, Fransa ve İngiltere'nin ümidi, Tannenberg'de Alman ordularına yenik düşen Rusya'nın Batı Polonya cephesinde Almanya'ya karşı göğüs göğüse verdiği mücadeleyi her şeye rağmen sonuna değin sürdürmesidir.

Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi, Rus ordularının konuşlandırılmalarında İngiltere ve Fransa'nın hiç de görmek istemeyecekleri bozulmalara yol açabilecektir. Müttefiklerinin bu korkularını gayet iyi bilen Sazonov, Buchanan'a da Paléologue'a da aynı şeyi, "halkın Türkiye'nin şiddetle cezalandırılmasından yana olduğunu" söylemekte, bu durumun Kafkaslara öngörülenden fazla asker kaydırılması gerektireceğini ihsas ederek, büyük pazarlığın kapısını aralamaktadır.[852] Şimdiye kadar ne Rusya Boğazlar meselesinin çözümünden tam olarak neyi kastettiği hakkında fikir vermiş, ne de uzun süredir Boğazlarda Rusya'nın menfaatlerine destek vermeye hazır olduğunu söyleyen İngiltere bundan tam olarak neyi anladığına, bu desteği nereye kadar verebileceğine açıklık kazandırmıştır. Sazonov, müphemiyetten ayrılıp, tam olarak ne istediğini ortaya koyması vaktinin geldiğinin farkındadır.

Buchanan'ın, 14 Kasım günü Sazonov'a tevdi ettiği, İstanbul ve Boğazlar meselesinin Rusya'yla "anlaşarak" çözüme kavuşturulacağını bildiren muhtıra, Sazonov'a aradığı fırsatı verecektir. Sazonov, muhtırayı okur okumaz Grey'in daha önce "Rusya'nın çıkarlarına uygun" ifadesini kullanmış olmasına karşılık bu defa niçin farklı bir lisan kullanma ihtiyacının duyulduğunu soruşturur. Buchanan bu suale pek bir cevap veremez. Sazonov, yine de Grey'in konuyu "doğru kapsamı" içinde yakaladığını düşünmekte, iç nedenler bağlamında zamana ihtiyacı olabileceği ihtimalini de göz önünde tutmaktadır. İngiltere'yi o aşamada fazla zorlamak yerine, *de jure*[853] Osmanlı toprağı olan Mısır'ın İngiliz İmparatorluğu'na ilhakına ses çıkarmamayı, İran'da da İngiltere'ye daha müzahir bir politika izlemek suretiyle, İstanbul ve Boğazlar konu-

852. V.S. Vasiukov, "Glavnyi Priz. S.D. Sazonov I Soglashenie o Konstantinopole I Prolivakh", s. 117.

853. Kanuna göre, hukuki olarak (ed.n.)

sunda ileride yapacağı kapsamlı taleplerin önünde duran çakıl taşlarını kaldırmayı tercih eder.

Fransa cenahında işlerin iyi gittiği gözükür. Paléologue ile çar 21 Kasım günü savaş hedeflerine dair bir görüşme gerçekleştirirler. II. Nikola, kendisi Aydınlanma çağının en mükemmel bir ürünüymüş edasıyla öncelikle Alman militarizminin tahrip edilmesinin çarlığın en üst hedefi olmaya devam ettiği hususunda büyükelçiye güvence verdikten sonra, Fransa ve İngiltere'nin kendileri açısından uygun bulacakları barış yapma şartlarının Rusya tarafında da kabul göreceğini söyler. Görüşme bir miktar ilerlemişken, çar daha samimi bir havaya bürünür ve sadece kendi fikirlerinden bahsedeceğini, lakin bunların henüz tam oluşmadığını, hatta bakanları ve kumandanlarıyla da bu konuları henüz ele almamış olduğunu tasrih eder ve savaş sonundaki Avrupa'nın nasıl olması gerektiğine ilişkin görüşlerini anlatmaya koyulur:

> Aklımdan çıkmayan iki husus var. Zihnim ikide bir bunlara geri dönüyorum. Birincisi, Türklerin Avrupa'dan atılmaları gerektiği, ikincisi de İstanbul'un gelecekte uluslararası idareye tabi tarafsız bir şehir haline getirilmesidir. İstanbul ve Çanakkale boğazları boyunca, İstanbul şehrinin kendisi ve yakın civarı dışında geri kalan her şey Rusya'ya verilmelidir. İstanbul, uluslararası kontrole terkedilmeli ve tarafsız bir şehir haline getirilmelidir.[854]

Çar, sözlerine devamla, Türkler Avrupa'dan atılacağına göre, bundan böyle Enez-Midye hattının Bulgaristan ile Rusya arasındaki sınır olması icap edeceğini, Sofya'nın bu hattın batısında kalan toprakları alabileceğini, Rusya'nın ise Batı Trakya'yı ilhak etmesi gerekeceğini söyler. Türkiye'nin sınırlarının Boğazlar ve Marmara'nın gerisinde başlaması gerektiğini, Rusya'nın Boğazlardan serbest geçişinin sağlanmasının ise şart olduğunu belirtir.[855] Çar, Rusya'nın sadece Almanya'ya hangi barış koşullarının kabul ettirilmesi gerektiği hususunda değil, diğer konularda da Fransa ve İngiltere'den gelecek tüm önerileri kabul etmeye hazır olduğunu da ekler. Yani, İstanbul ve Boğazlar karşılığında İngiltere ve Fransa Osmanlı ülkesinden başka yerler talep edecek olurlar ise, Rusya'nın bunları kabul etmeye hazır olduğunu hatırlatmış olur.

854. A.L. Macfie, "The Straits Question in the First World War, 1914-1918", s. 51.

855. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 120.

Paléologue, hemen çarın bu yüksek gönüllülüğüne teşekkür eder, Fransa'nın da Rusya'dan gelecek tüm önerilere aynı sıcak yaklaşım içinde olacağı mukabelesinde bulunur. Bunun üzerine, çar, Paléologue'un bu sözlerinin düşüncelerini biraz daha açmak için kendisini cesaretlendirdiğini söyleyerek, masaya bir Avrupa haritası açar. Genelkurmayın Prusya'nın Vistül Nehri'ne kadar işgal edilmesi niyetinde olduğunu, fakat kendisinin bunun aşırıya kaçtığını düşündüğünü, her neyse, konu hakkında bilahare karar verileceğini, fakat Pomeranya ve Silezya'nın bir kısmının yeni kurulacak Polonya'ya bırakılması, Galiçya ve Bukovina'nın ise Rusya'ya dahil edilmesi gerekeceğini söyler[856] ve yeniden Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği sualine döner. Osmanlı İmparatorluğu savaşa katılalı henüz yirmi gün olmuştur. Fakat çar, Paléologue'un dikkatini çekecek kadar Türkiye'ye hangi cezanın verilmesi gerektiği hakkında fikir oluşturduğu görülmektedir. Çar, Türkiye'nin Avrupa'dan tamamen atılması gerektiğini bir kez daha dile getirir. Balkanlar Osmanlıların elinden çıkmış olduğuna göre, bu ifade doğrudan doğruya İstanbul ve Boğazlara bir göndermedir. Çar, Güney Trakya'nın Edirne'yi de içine alan Enez-Midye çizgisine kadar Bulgaristan'a geçmesi, geri kalan bölümünün ise İstanbul şehrinin hemen sınırlarından başlayacak şekilde tüm sahil şeridiyle birlikte Rusya'ya ilhak edilmesi gerektiğini söyler. Rusya'nın Boğazları serbestçe kullanabilmesi garanti altına alınmalı ve İstanbul uluslararası bir idare tarafından yönetilen serbest bir şehir haline getirilmelidir. Türkler de, Ankara ya da Konya'da yeni bir başkent kurmaya hazır olmalıdır. Tabiatıyla, İstanbul'daki bütün türbe ve camilere saygı gösterilecektir. Paléologue, çarın ağzından bunları duyunca, Fransa'nın Suriye ve Filistin'deki "mirasını" elinde tutmak isteyebileceğini ihsas eder, çar da bu fikri hemen kabul eder.[857]

Ne ilginçtir ki, müttefik donanma ve ordusu Çanakkale önünden ayrılıp gittikten sekiz ay sonra dahi, çar 3 Eylül 1916 tarihinde bir telgraf üzerine düştüğü notta hâlâ daha 21 Kasım 1914'te Paléologue'a söylediğini tekrarlayarak "Türkiye'nin işi bitirilmelidir. Her halükârda yeri Avrupa'da değildir" diye yazabiliyordu.[858]

İstanbul şehri o denli müthiş ve gösterişli bir hedeftir ki, bu

856. William A. Renzi, "Who Composed 'Sazonov's Thirteen Points?' A Re-Examination of Russia'a War Aims of 1914", s. 350.

857. William A. Renzi, "Who Composed...", s. 351.

858. Robert J. Kerner, "Russia and the Straits Question, 1915-1917", s. 595.

tarihte çar dahi bunu tam olarak Rusya'nın üzerine konduramamakta, "uluslararası idare" gibi, mahiyetini kendisinin de doğru dürüst bilmediği, aslında mahcubiyetini örtmeye yönelik birtakım tabirler kullanmaktadır. Nitekim Sazonov, bir gün sonra görüştüğü Buchanan'a çarın ifadelerini yanlışlamış, Rusya'nın ancak Boğazların her iki yakasının da kontrolünün eline geçmesiyle tatmin edilmiş olacağını, memlekette milli hislerin gittikçe kabardığını, İstanbul'un olduğu gibi çarlığa geçirilmesinden başka bir seçenek üzerinde durulamayacağını vurgulayarak,[859] İstanbul'un uluslararası idareye geçirilmesi fikrini gündemden düşürmüştür.

Sazonov, ortada dolaşan Boğazların "uluslararasılaştırılması" lafının bir seçenek haline dönüşerek Rusya'ya zorlanabileceğinden ürkmüş, çarlığın diplomasi kadar askeri yollarla da İstanbul ve Boğazlar yönünde hazırlık içinde olması gerektiğine inanmaya başlamıştı. Ancak, askeri cenah İstanbul yönünde bir harekâta girişilmesini uygun bulmuyordu. Genelkurmay Başkanı Yanushkevich, 25 Aralık tarihinde Sazonov'a gönderdiği yazıda, Almanya ve Avusturya-Macaristan'la mücadele edildiği bir sırada Türk cepheleri için ilave asker kaydırılmasının söz konusu olamayacağını, Sazonov'un istediği gibi Boğazlar yönünde özel bir kuvvet teşkilinin batı cephesinde kesin bir zafer sağlanmasından önce mümkün gözükmediğini belirtmişti. Rus komuta kademesinde üçüncü sırada olan General Danilov da Sazonov'un Rus Genel Karargâhı *Stavka*'daki temsilcisi Büyükelçi Kont Bazili'ye Boğazlara bir harekât düzenlenmesinin güçlüklerini izah etmeye çalışıyor; ikmal yollarının çok uzun olduğuna değinerek, İstanbul yakınına çıkartma yapılması esasına dayanan bu tür bir harekât için ihtiyaç duyulacak birlikleri oluşturmanın Merkez Güçleriyle savaş devam etmekteyken olanak dışı olduğunu vurguluyordu.[860] Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdikten sonra Rusya'nın sadece Batı cephelerinde Merkez Güçleri tarafından değil, Kafkas cephesinde de Osmanlı orduları tarafından sıkıştırılmaya başlanması, komuta kademesini derin bir endişeye sevk etmemiş değildi.

Yanushkevich ve Danilov'un görüşleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'yla ittifakının ana mantık kütlesi ve Osmanlı ordularının harekât tarzının nedenlerine de güçlü bir ışık tutar. Bir

859. William A. Renzi, "Who Composed...", s. 351.

860. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 124.

tarafta, Rusya'yı Batı cephelerinde zorlayan, dolayısıyla İstanbul'a doğru hareketlenmesine olanak tanımayan Merkez Güçleriyle birlikte olunması gereği, diğer tarafta ise Kafkas cephesinin Rusya'yı daha da zorlamakta oynayacağı önemli rol şeklinde beliren iki ana mülahaza, pratikte de doğrulanmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Çarlık, Boğazların kontrolünün kendisine geçmesini sağlamak amacıyla Osmanlı cephelerine ayıracak büyüklükte bir orduyu oluşturmakta esasen zorlanırken Osmanlıların Kafkas cephesini açması, Rusya'nın bu konuşlandırma sorununu iyice ağırlaştırmıştır. Her şey İstanbul ve Boğazların müdafaası içindir.

Tabii, bu arada çar da bu konuda ne telaffuz etmesi gerektiğini kavramış, "uluslararası idare" lafını ağzından düşürmüştü. Bu defa, 3 Mart 1915 günü Fransız General Peau'nun onuruna verilen akşam yemeğinde karşılaştığı Paléologue'a İstanbul şehri ve Güney Trakya'nın imparatorluğuna geçirilmesi gerektiğini söylüyordu.[861] 1915 baharında Rusya artık İstanbul'u nihayet ele geçirmek üzere olduğuna o kadar inanmaya başlamıştı ki, Sazonov Sinod'dan Patrikhane'nin Rus idaresi altında hangi statüde olması gerekeceğine dair görüş dahi istemiş, bu konuda bir de konferans düzenlenmişti. Konferansta söz alan Sinod'un karizmatik üyesi Kiev ve Galiçya Metropoliti Antony (Khrapovitsky) kutsal topraklara işaret ederek Filistin'i Güney Kafkaslarla birleştirecek büyüklükteki bir kara parçasının Rusya'ya katılması gerektiğini savunmuş, bu görüş epey de taraftar toplamıştı.[862]

* * *

Kasım 1914'te, Türkler ve Müslümanların büyük acılar çekerek Balkanlar'dan atılmalarının üzerinden sadece iki yıl geçmişken "Türklerin Avrupa'dan atılmaları gerektiği" yollu inancın bu derece ortada olması, son Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'ndaki mücadelelerinin gerçek niteliğine ilişkin zihinlerde kalmış olabilecek her türlü tereddüt kırıntısını söküp atmalıdır. Türkiye'ye karşı derin ve kapsamlı bir husumetin devam ettirilmesi, her şeyden önce en esaslı jeopolitik talebin, İstanbul ve Boğazları istiyor olmanın gereğidir. Tabiatıyla, tarihi emelleri bu derece gözünün

861. M. Paléologue, *La Russie Tsariste Pendant La Grande Guerre*, Cilt I, s. 199.

862. W.E.D. Allen & Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921*, s. 231, dipnot 1.

önüne yaklaştıktan sonra Çarlık Rusyası'nın her kesimiyle bu hedefin içeriğini güçlendirmek, öne sürebileceği tüm sebeplere el atıp bunları birbiriyle eklemleştirmek suretiyle büyük tezini ortaya çıkarması beklenmeliydi.

Prens Trubetskoy, İstanbul ve Boğazların bir paylaşıma tabi olmasının gerekçesini şu şekilde izah etmiştir:

> Rusya kimin için savaşmaktadır? Topraklarının Almanya tarafından fethedilmesi, Almanya'nın hükümranlığı altına düşme tehdidiyle karşı karşıya olan tüm ülkelerin bağımsızlığı için... Şu halde, bu savaş Rusya'nın kendisinin de bağımsızlığını güvence altına almalıdır. Şu husus son derece açıktır ki, Boğazların tarafsızlaştırılmasıyla yetinemeyiz, zira bu durumda ekonomik ve siyasi bakımdan tamamen başkalarına bağımlı hale geliriz... Hayatımız, tüm veçheleriyle bizi İstanbul'a çağırmaktadır. İstanbul, bizim için günlük ekmeğimiz, suyumuz, siyaseten güçlü olmamız ve kültürel misyonumuzun yerine getirilmesi demektir. Bu sorun, Rusya'nın manevi özünü ilgilendirir. Ayasofya, İncil'deki incinin ta kendisidir ve ona ulaşmak uğrunda Rusya geri kalan her şeyi vermeye de razı olmalıdır.[863]

Tanınmış siyasetçi, Meşrutiyetçi Demokrat Kadet Partisi'nin kurucusu Pavel Milyukov da Rusya'nın Türkiye üzerindeki hedeflerini hararetle desteklemekteydi:

> Yakındoğu'daki ezeli sorunlarımızın çözüme kavuşturulmaları vakti gelmiştir. Şu an itibarıyla, Boğaziçi ve Çanakkale'nin İstanbul'la birlikte tam olarak elimize geçmesi, her iki kıyıda da buraları savunmamıza imkân verecek yeterlilikte toprak sahibi olmamızı kesinliğe kavuşturmak hedefi üzerinde yoğunlaşmamız gerekmektedir.[864]

Aynı zamanda çarlığın en meşhur ekonomisti olarak da bilinen Ukraynalı siyasetçi Mikhail Tugan-Baranovsky hiç de farklı düşünüyor değildi:

> İstanbul ve Boğazların tarafımıza geçmesi, Rusya'nın güneyinin kalkınması yolunda çok büyük imkânlar ortaya çıkartacaktır. Bu de-

863. Prince E.N. Trubetskoy, Natsionalnyi Vopros (Millî Mesele) s. 97

864. Pavel Milyukov, *Chego Zhdet Rossiya ot Voiny* (Rusya Savaştan Ne Beklemektedir?) başlıklı kitapta yer alan makale, s. 57.

rece inanılmaz güçlükler içinde savaşı sürdüren Rusya, ancak bu şekilde yaptığı büyük fedakârlıkların karşılığını alabilmiş olacaktır.[865]

Aynı heyecan, resmi yazışmalara da yansımıştı. 1913 yazında da bir muhtıra kaleme almış olan Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı'nda Karadeniz'den sorumlu Albay Nimitz (bilahare Amiral ve Karadeniz Filosu Harekât Başkanı) Aralık ayında yazdığı ikinci muhtırada şu ifadelerde bulunmuştu:

> Biz, Rusya'nın hizmetkârları, Türklerin Balkan yarımadası, Çargrad (İstanbul) ve Boğazlar üzerinde yaşamanın bahşettiği dünya çapındaki pozisyonlarından eninde sonunda sürüleceklerinden, yerlerini yeni bir doğu imparatorluğunun alması gerekeceğinden hiçbir zaman şüphe duymamışızdır. Rusya, ancak Boğaziçi ve Çanakkale boğazlarını en sağlam şekilde elinde tutmak suretiyle devletin birleşmesini ve iç barışı sağlayabilecek; doğu Avrupa ve Asya'nın büyük bölümünde yaşayan insanları Avrupa kültürüne açarak tarihi misyonunu yerine getirebilecektir.[866]

İstanbul ve Boğazlar, Rusya için stratejik ve siyasi olduğu kadar, ekonomik, toplumsal ve manevi boyutları da olan, tarihten ve Moskova Prensliği sıfatıyla Karadeniz'e adımını attığı andan itibaren nesilden nesile devretmeye başladığı en büyük, en ezeli hedefti. Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar talebi müttefiklerine de bu kavramsal inşaat içinde sunuluyor, Boğazlar bölgesinin tümüyle ve savunulmasına izin verecek derinlikte ele geçirilmesi dışında başka hiçbir seçeneğin Rusya'yı tatmin edemeyeceği ve savaşta tutmaya yetmeyeceği ortaya konuluyordu.

Buchanan'ın da Londra'ya bildirdiği üzere, bu günlerde tüccar kesim, asker ve bürokratlar da dahil olmak üzere Rus kamuoyunun azımsanmayacak bir bölümü, müttefiklerin cephelerde üzerlerine düşeni yapmadığı, Rusya'nın savaşta en ağır bedeli ödemek zorunda bırakıldığına inanmaya başlamıştı.[867] Kuşkusuz, Rus diplomasisi de kamuoyundaki bu havayı argümantasyonunu güçlendirmek yolunda kullanacaktı. Örneğin, Süveyş Kanalı ve Kıbrıs'ı elinde tutmadığı için Boğazlar konusunda İngiltere'nin rahat tavır-

865. Mikhail Tugan-Baranovsky, *Chego Zhdet Rossiya Ot voiny* (Rusya Savaştan Ne Beklemektedir?) başlıklı kitapta yer alan makale.

866. Ronald Park Bobroff a.g.e., s. 123.

867. Buchanan'dan Grey'e 4 Aralık 1914 tarihli telgraf, FO/371/2095/78627.

larını sergileyebilecek durumda olmayan Fransa ne zaman bir şey söyleyecek olsa, Rusya'nın ortak dava uğrunda Doğu Prusya'da vermiş olduğu büyük kayıplara dikkat çekiliyor, Paris'i kurtarmış Rus halkı ve kamuoyunun kendisi için arzuladıklarının çok görülemeyeceği hatırlatılıyordu. Rus kamuoyu denildiğinde ise Duma'da temsil edilen tüm siyasi partilerin İstanbul ve Boğazlar konusunda ne derece şiddetli bir istek içinde olduklarına dikkat çekilmiş oluyordu. Nitekim 10 Şubat 1915 günü yapılan Duma oturumunda tüm partiler İstanbul ve Boğazlara yönelik taleplerini dile getirmişler, Sazonov'u dahi yeterince etkin olmamakla suçlamışlardı. Bu tür gelişmeler de müttefikleri yola getirmek, Rus karar vericilerin üzerindeki baskıları anlatmak için bahane addedilmekteydi.

* * *

Çarlık, bu halet-i ruhiye içinde yol alırken, Churchill 20 Ocak 1915 günü birden Çanakkale'de sadece bir donanma gösterisine girişilmeyeceğini, Marmara'ya geçmek ve Osmanlı donanmasını yok etmek amaçlı tam bir saldırı başlatılmasına karar verildiğini, Çanakkale'deki müstahkem mevkilerin düşmesiyle birlikte ortaya çıkabilecek avantajlara el atmak üzere hazır bulundurulacaklarını ümit ettiği Rus ordularının da harekete geçebileceğini bildirmiştir.[868] Bunun üzerine, Sazonov Rus Orduları Başkomutanı Grandük Nikola nezdinde orduların Çanakkale Harekâtı bağlamında nasıl "uygun" bir rol oynayabileceğini derhal soruşturmuş, fakat yine Rus ordularının Boğazlar yönünde kifayetli bir harekâta henüz hazır olmadıkları cevabını almıştır.

İngiltere daha 4 Eylül günü o tarihte Yunan donanmasının manevralarına katılan Amiral Kerr'le temas kurarak, İngiliz-Yunan askeri işbirliği konusunda görüşmeleri başlatması talimatını vermişti.[869] Daha da ilginç olan, Kerr'in daha ağustos ayında Çanakkale'ye yönelik harekâtın planlarını Yunan kurmaylarıyla bilistişare hazırlamış olmasıdır.[870] Yunanistan Bulgaristan'ın durumundan emin olamadıkça tüm askeri gücünü Çanakkale yönünde harekete geçiremeyeceği için, Venizelos Bulgaristan'a da Osmanlı İmparatorluğu üzerinden toprak verilmesini önermiş, İngiltere de Bulgaristan'a bu yönde öneriler götürmüştür. Venizelos,

868. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 125.

869. Paul K. Davis, a.g.e., s. 25.

870. ibid.

İskenderun'u da ele geçirebileceğini, böylece Bağdat Demiryolu vasıtasıyla yapılacak ikmali de kesebileceğini söylemiştir.[871]

Rusya, Almanya cephesindeki şartların zorlaması nedeniyle Çanakkale Harekâtı'na katılamamakta, bu durumda İngiltere'nin Fransa'yla birlikte İstanbul'u ele geçirdikten sonra ne yapacak olduğu suali Sazonov'un aklından çıkmamaktadır. Grey'in Venizelos'un aklına uyup, Çanakkale'yi karadan da zorlamak gerekirse Yunan ordularına ihtiyaç duyulabileceğini, Rusya'nın Yunanistan'a olan itirazını artık kaldırması gerektiğini söylemesi, Sazonov'un şüphelerini daha da körüklemiştir. Sazonov, uluslararası idare kisvesi altında İstanbul'un Yunanistan'a geçirilmesi yolunun açılacak olmasından çekinmektedir. Şehirdeki büyük Rum nüfusun yanına bir de Yunan askeri varlığı eklendiğinde, bu oyun kolaylaşmış olacak, neticede Almanya'nın "kuklası" olarak gördüğü Türkiye, bu defa da İngiltere'nin "kuklası" olarak gördüğü Yunanistan'la Boğazlarda yer değiştirmiş olacaktır.[872]

İngiltere'nin eninde sonunda Yunanistan'ı *Megalo Idea* yolunda Türkiye'nin üzerine sürebildiği ve "Küçük Asya Felaketi"ne yol açtığı hatıra getirilecek olursa, Sazonov'un İngiltere'nin niyetlerinden şüphe duymakta pek de haksız olmadığı söylenebilir. Esasen, Yunanların aklından da çok farklı şeyler geçmemektedir. Çanakkale Harekâtı'na katılmak hususunda pek istekli olan Yunanistan'ın şartı, aynen Girit örneğinde olduğu gibi İstanbul ve Boğazların uluslararası bir idareye devredilmesi, böylece Yunanistan için bir atlama taşı ortaya çıkmasıdır. Tam da bu sırada Rus ajanları eski Başbakan Dragoumis ile Venizelos arasındaki yazışmaları ele geçirmiş, tarihi emellerinin peşinde olanın sadece Rusya olmadığı görülmüştür.[873]

Grey, İstanbul'a girecek müttefik kuvvetler arasında Yunan askerlerinin de bulunması halinde, bunun Rusya üzerindeki etkisinin hesap edilemeyecek kadar büyük olacağını, bu takdirde çar ve Sazonov'un dahi Rusya'yı savaşta müttefiklerin yanında tutamayacaklarını görmeye başlamış,[874] fakat yine kendini tutamayıp bir kez daha Benckendorff'a Yunanistan'ın Çanakkale saldırısında çok önemli bir işlevi olabileceğini, Çanakkale'de elde edi-

871. a.g.e., s. 26.

872. Robert J. Kerner, "Russia, the Straits, and Constantinople, 1914-15", s. 410.

873. a.g.m., "Russia, the Sraits, and Constantinople, 1914-1915", s. 412.

874. M.S. Anderson, *The Eastern Question...*, s. 326, dipnot 2.

lecek zaferin diğer tarafsız ülkeler nezdinde de güçlü bir etki icra etmek suretiyle onları da İtilaf'ın yanına getireceğini söylemiştir.

Delcassé de Yunanistan'ın Çanakkale'de çok faydalı olacağına kanidir. Sazonov'a savaştan sonra İstanbul ve Boğazların kaderi gibi konulara ilişkin büyük kararların nasıl olsa ancak Fransa, İngiltere ve Rusya tarafından birlikte alınacağını, Yunanistan gibi küçük ülkelerin bu tür konularda söz hakkı olmayacağını söylese de Sazonov tutumunu değiştirmez, hatta Çanakkale Harekâtı'nın ertelenmesini ister. Sazonov, bu taleple ortaya çıkmışken, 12 Şubat günü Buchanan harekâtın bir hafta içinde başlayacağını bildirir. Müttefiklerin yanlarında Rusya olmaksızın İstanbul'a girme kararlılığında olduğu ortaya çıkmış, Sazonov gidişatı artık kendi haline bırakamayacağını, müttefiklerin geleceği belirsiz tutmayı tercih ettiklerini, şu halde diplomasisini birtakım hatırlatıcı mahiyette girişimlere inhisar ettiremeyeceğini görmüştür. Rusya'nın, İstanbul ve Boğazlarla ilgili olarak gerçekten de ne istediğini tamamen kesin hatlarına kavuşturmuş olarak müttefiklerin önüne koyması zamanı gelmiştir. Çarın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilanına dair 2 Kasım tarihli deklarasyonunda bahsettiği, "Rusya'nın atalarından devraldığı Karadeniz sahillerindeki tarihi sorunun çözümü"nden tam olarak ne kastettiği ve nasıl bir çözüm tarzıyla tatmin olacağının tam olarak tespiti ve bunun derhal siyaseten raptedilmesi gereği artık daha fazla ertelenemeyecektir.

* * *

Sazonov, Rus-Japon Harbi sırasında Rus ordularına komuta eden, fakat Şubat 1915'te aktif görevi olmayan General Alexei Kuropatkin'le bakanlıktaki en yakın mesai arkadaşları ve eski İstanbul Büyükelçisi Giers'i de yanına alarak 21 Şubat günü özel bir görüşme yapar. Kuropatkin, Rusya'nın Boğazların her iki yakasını da zapt etmemesi halinde burada tutunamayacağını, Anadolu'daki birtakım nehirlerin yarattığı coğrafyayı ve kara oluşumlarını da dikkate almanın askeri mantık gereği olduğunu, bu anlayışla Enez-Midye çizgisine kadar ilerlenmesi ve Boğazlar ve Marmara'dan da güney yönünde en az 200 kilometre kadar aşağı inilmesi gerekeceğini söyler. Bir diğer ifadeyle, Kuropatkin'e göre Rusya'nın Boğazları elinde sağlamca tutabilmesinin ön şartı, Bursa'yı dahi içine alan bu geniş hinterlandı eline geçirmesidir.[875]

875. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 128.

Öte yandan, Çanakkale Harekâtı'nın başlaması, çarı da zaten aynı çizgide durduğu Sazonov'un fikriyat ve eylem anlayışı içine daha da çekmiş, II. Nikola *Stavka*'dan Boğazlara yönelik harekâtın ayrıntılarının saptanmasını istemiştir. Bu talimatı takiben 22 Şubat tarihinde Başbakan Goremykin başkanlığında gerçekleştirilen toplantıda, Sazonov İstanbul ve Boğazlar konusunda müttefiklere güvenilemeyeceğini, barış temin edildikten sonra Rusya'nın Karadeniz'de çatışmaları devam ettirmek için İngiltere ve Fransa'nın rızasını alamayabileceğini, her şeyi bir anlaşmaya rapt etmek gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Dışişleri ve kuvvet komutanlıkları müttefiklere götürülecek talebi tüm ayrıntılarıyla saptama işine girişir.

25 Şubat günü, Grey'e Avam Kamarası'nda soru yönelten bir üye, Sazonov'un Duma'da yaptığı bir konuşmada Rusya'nın İstanbul'u ele geçirmek niyetini ortaya koyduğuna dair birtakım haberler olduğuna dikkat çekerek Grey'in bu yönde bir beyandan haberi olup olmadığını soruşturur. Grey, Asquith tarafından onaylanan ve Benckendorff'a da önceden gösterilen cevabında, Rusya-Türkiye sınırındaki olayların çarlığın açık denizlere çıkış sorunu bağlamında ortaya çıkan ekonomik ve siyasi zorlukları çözmesine Rusya'yı daha da yaklaştıracak olduğu yönünde yapılan bir beyandan haberdar olduğunu, esasen, İngiltere'nin de bu amacı desteklediğini, çözümün alacağı nihai şeklin, şüphesiz barış müzakereleri sırasında saptanabileceğini söylemekle yetinmiştir. Rus basınının Grey'in ifadelerini çarpıtarak yayımlaması, Sazonov'a aradığı fırsatı vermiş olur. Sazonov, Buchanan'ı dışişlerine davet eder. Grey'in kullandığı ikircikli lisana işaretle, İstanbul ve Boğazlar bağlamında Grey'in Kasım ayında verdiği sözün artık yeterli görülemeyeceğini, o tarihten beri Rus kamuoyundaki havanın çok değiştiğini, bundan böyle İstanbul'u Rusya'ya bırakmayan hiçbir çözümü kabul edemeyeceklerini, İstanbul'un Rusya'ya ait olmasını şiddetle arzulayan Rus kamuoyuna boyun eğmekten başka bir çare olmadığını söyler.[876]

Buchanan'ın bu görüşmeyi naklettiği telgrafın ulaşmasını takiben, Grey derhal Benckendorff'u davet etmiş ve kamuoyu önünde yaptığı beyanlarda bir Rus'tan daha fazla Rus gibi konuşamayacağı ikazında bulunmuştur. Ancak, artık Sazonov'u sözlerle oyalama döneminin geride kaldığını, çarlığın İstanbul ve Boğazlar konusunda çok daha somut bir yüklenimi zorlamak üzere olduğunu da anlamıştır.

876. William A. Renzi, "Great Britain, Russia. And the Straits, 1914-1915", s. 10.

Gerçekten de Sazonov, birkaç gündür çok yoğun ve süratle çalıştırdığı bir diplomatik hamlenin içindedir. İtilaf müttefiklerine verilecek muhtıranın hazırlıkları 26 Şubat 2015 saat 01.00'de Londra ve Paris'e çekilen ve bu iki müttefik başkentteki büyükelçileri hazırlıklı olmak hususunda uyaran telgraflarla başlamıştır.

28 Şubat günü Sazonov *Stavka*'dan Sırbistan için ayrılmış olan tugayın Boğazlar için hazır tutulup tutulamayacağını soruşturur; müttefik kuvvetleri İstanbul'a girerken Rus kuvvetlerinin de muhakkak surette orada bulunmaları gerektiğini vurgular. Sazonov, 1 Mart günü çara yazıyla başvurarak, Rus kuvvetlerinin de müttefiklerin Batı Türkiye'ye doğru ilerleyişinde yerlerini almaları gerektiğini vurgular. 2 Mart günü yapılan toplantıda, çar da desteğini Sazonov'dan yana kullanır. Ancak, Osmanlıların Çanakkale'de ortaya koydukları, kimsenin kendilerinden beklemediği müthiş direniş, çarlığın tefrik etmiş olsa da hazırlama fırsatı bulamadığı bu tugayı işlevsiz bırakacaktır.

Sazonov, 2 Mart tarihli toplantının hemen akabinde Buchanan ve Paléologue'la bir araya gelerek, geçen sonbaharda V. George ve Grey'in verdiği sözlere dikkat çeker. Artık daha açık konuşulması gerektiğini, İngiliz ve Fransız kamuoylarının İstanbul ve Boğazların Rusya'ya verileceği keyfiyetine hazırlanmaları zamanının gelmiş olduğunu vurgular. Her müttefik esas hedef olan savaşı muzafferiyetle sonuçlandırmaya katkı vermeye devam etmekte olduğuna göre, her birinin hayati çıkarlarının da karşılanmak durumunda olduğunu belirtmek[877] suretiyle, aba altından sopa göstermeyi de ihmal etmez.

Çar da Sazonov'un diplomasisine destek vermektedir. Bir gün sonra iki müttefik büyükelçiyi davetle şu ifadelerde bulunur:

> Boğazlar meselesi başka hiçbir şeyin yapamayacağı kadar Rus kamuoyunu tutuşturmakta, bu durum her geçen gün daha şiddetli bir hal almaktadır. Bu isteklerini karşılamadan, sonunda ödüllendirileceklerini söylemeden halkıma ortaya koyduğu dehşetengiz fedakârlığı daha fazla zorlama imkânım kalmamıştır. İstanbul ve Boğazlar Rus İmparatorluğu'na dahil edilmelidir.[878]

Zemin hazırlayıcı bu girişimlerin ardından çar ve Sazonov 4 Mart sabahı bir araya gelir ve Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara

877. ibid.

878. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 131.

ilişkin taleplerinin nihai şekli üzerinde son bir kez daha çalışırlar.

Londra'da ise Grey, çarlığın nihai talebinin belirlenmesine saatler kaldığını bilmektedir. 3 Mart günü toplanan Savaş Konseyi'nde Rusya'nın açık denizlere çıkmak zorunda olduğunu, bunun da kendi kontrolü altında olacak bir suyoluna sahip olması anlamına geldiğini söyler. Churchill'in tüm sınır ve toprak meselelerinin savaş sonrasında ele alınması gerektiğini söylemesi üzerine, Grey barış müzakerelerini bekleyebilecek durumda olmadıklarını, Rusya'yla bir ayrışmaya yol açılmaması elzem olduğu gibi Rusya'nın münferit barış yapmasına sebebiyet verebilecek bir hareket tarzından da muhakkak sakınmak gerektiğini, fikrini soruşturduğu Fransa'nın bu konuda İngiltere'nin öncülük göstermesinden büyük memnuniyet duyduğunu, bundan böyle İngiltere'nin Boğazlar üzerindeki Rus emellerine karşı çıktığı zannını uyandıracak bir görüntü verme riskini üstlenemeyeceğini belirtir.[879]

Tartışma devam eder, fakat konseyin istediği noktaya gelemeyeceğini gören Grey, bu durumda Sazonov'a İngiltere'nin henüz Yakındoğu'ya yönelik savaş hedeflerini tam olarak kesin hatlarına kavuşturamamış olması sebebiyle İstanbul ve Boğazlar meselesinin şu sıra ayrıntılı bir şekilde ele alınması olanağı bulunmadığını, konunun ancak savaş sonrasında ele alınabileceğini söyleyeceğini, fakat İngiltere'nin Rusya'nın nihayetinde İstanbul'u işgal etmesine ses çıkartmayacağını da şahsi düşüncesi olarak ilave edeceğini Savaş Konseyi'ne belirtir.[880]

Ancak, Grey Buchanan'a bu yönde talimat vermeye zaman dahi bulamadan, Sazonov 4 Mart sabahı çarla yaptığı toplantıdan dışişlerine döner dönmez Buchanan ve Paléologue'u yanına davet ederek İstanbul ve Boğazların savaş sonunda kayıtsız şartsız tüm hinterlandı ve savunma hatlarıyla birlikte Rusya'ya bırakılmasını talep eden, çarla birlikte hazırlamış oldukları tarihi muhtırayı müttefik büyükelçilerine tevdi eder:

> Son gelişmeler, Majesteleri Çar II. Nikola'yı İstanbul ve Boğazlar meselesinin Rusya'nın tarihî özlemleri doğrultusunda kesin bir çözüme kavuşturulması için vaktin geldiğini düşünmeye sevk etmiştir. Bundan böyle, İstanbul şehrini; Boğaz'ı, Marmara ve Çanakkale Boğazı'nın tüm yakalarını ve Enez-Midye hattına kadar Güney

879. William A. Renzi, "Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915", s. 11.

880. ibid.

Trakya'yı Rus İmparatorluğu'na dahil etmeyen herhangi bir çözüm tatminkâr ve istikrarlı olmayacaktır.

Esasen stratejik bir gereklilik olarak, Boğaziçi'yle Sakarya Nehri'nin ve İzmit Körfezi'nin bilahare tespit edilebilecek bir noktası arasında kalan Asya toprakları; Marmara Denizi'ndeki adalar ve Imbros (Gökçeada) ve Tenedos (Bozcaada) adaları da çarlığa katılmak durumundadır. Fransa ve İngiltere'nin tanımlanan bölgedeki özel çıkarlarına titizlikle saygı gösterilecektir.

Yukarıda kayıtlı görüş ve mülahazaların iki müttefik hükümetçe de sempatiyle karşılanacağını ümit etmekte olan imparatorluk hükümeti, müttefiklerinin diğer Osmanlı toprakları veya başka yerler üzerinde olabilecek isteklerine aynı anlayışla mukabelede bulunacaktır.[881]

Sazonov, "veya başka yerler" ibaresini Buchanan'ın o sıradaki isteği üzerine muhtıraya eklemiştir. Buchanan, Grey'e aynı gün gönderdiği telgrafta, bu ekleme sayesinde İngiltere'nin Boğazlar meselesiyle Körfez arasında ilinti kurabilme yolunun açılmış olabileceğini hatırlatır.[882] Söz konusu olan, tam bir emperyalist pazarlıktır. Rusya, bilahare bu taleplere Yunan işgalinin sürdüğü Limni ve Semadirek adalarını da ekleyecektir.

Paléologue ve Buchanan, Rusya'nın İstanbul'a ilişkin özel çıkarları ne kadar aşikâr olsa da, Boğazlardan geçiş serbestiyetinin tüm ülkeleri ilgilendiren bir husus olduğuna işaretle, Boğaz yakalarının hem de buralarda muhkem kaleler de inşa edilebilecek şekilde Rusya'ya geçirilmesi talebinin geçiş serbestiyetine aykırı olduğunu vurgulamışlardır.[883] Bu tür itirazlar, siyasetin yoğunlaşma anları ve ulaşılan eşikleri doğru tayin edebilen, her şeyi üst üste koyup muhatabının önüne sürmeye hazır, sinsi fakat sabırlı siyasetin usta uygulayıcısı Sazonov'un beklemediği bir şey değildir. Müttefik büyükelçilerine basit bir cevap verir: Mesele Boğazlardan geçiş serbestiyeti ise, buna hiçbir şekilde halel getirilmeyeceği hususunda en bağlayıcı garantileri vermeye hazır olduğunu, lakin Rus halkının artık radikal bir çözüm istediğini söyler.

Paléologue, tüm bu konuları görüşmek amacıyla bir üçlü konferans düzenlenmesi fikrini ortaya atınca, Sazonov artık eski oyunların işe yaramayacağını söyleyerek, teklifi kesin bir dil-

881. A.L. Macfie, "The Straits Question in the First World War, 1914-1918", s. 57. Ayrıca, bu konuda "Memorandum on the Russo-British Agreement of 1915" FO E 10996/27/44 geniş bilgi ihtiva etmektedir.

882. Buchanan'dan Grey'e 4 Mart 1915 tarihli özel telgraf, FO/371/2449.

883. Samuel Kucherov, "The Problem of Constantinople and the Straits", s. 211.

le geri çevirir. Paléologue, ısrarını sürdürür ve Rusya'nın Boğazlarda kale inşa edemeyeceğini söyleyince, Sazonov bu defa sertçe sözünü keser ve Buchanan'a dönerek, Fransa ve İngiltere'nin Rusya'nın taleplerini kabul etmemesi halinde derhal çara istifasını sunacağını, çarın da bu taleplerin yerine getirilmesini sağlayacak birisini atayacağını, lakin yerine gelecek kişinin Almanya'yla anlaşma yapılmasından yana, eski Üç İmparatorlar Ligi'ne inanmaya devam eden kesimden de seçilebileceğini söyler. Büyükelçileri uğurlarken, Rusya'nın kararlı olduğunu vurgular, bir başkasının nasıl olsa bu konuyu çözeceğinden şüphe etmemeleri gerektiğini bir kez daha hatırlatır.

Buchanan, görüşmeyi Londra'ya aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

> Paléologue, daha önce dile getirmiş olduğu hususlarda ısrar ettikçe Dışişleri Bakanının ses tonu da ciddîleşiyordu. Her ikimiz de onun bizi ne kandırmaya ne de gözümüzü korkutup sindirmeye çalışacağını bilecek kadar kendisini iyi tanıyor olmalıydık. Hükümetlerimizin İstanbul ve Boğazlar meselesini Rusya'nın ulusal özlemlerine uygun şekilde çözüme kavuşturmaya yanaşmaması halinde bunun hesap edilemeyecek büyüklükte sonuçları olacağı hususunda hiçbir şüphe duymamamız gerekiyordu. Bu takdirde, kendisi arzulasın ya da arzulamasın, istifasını çara sunmak ve Dışişleri Bakanlığına Rusya'nın menfaatlerini daha iyi koruyabilecek birisinin atanmasını istemek zorunda kalacaktı.[884]

Buchanan, telgrafta Sazonov'un istifa etme tehdidini öne çıkartmıştır. Bu tehdit de İngiltere'ye büyük bir korku salmak için yeterliydi. Grey'in de hatıratında dile getirdiği üzere, İngiltere İtilaf dayanışmasına inanan Sazonov'u çarla birlikte en büyük destekçisi olarak görmekte, bu ikisinin sadakatinin kendisi için en büyük güvence olduğuna inanmaktadır.[885]

Böylece, Çarlık Rusyası İstanbul ve Boğazları kimsenin tahmin etmediği bir hacim ve bölgesel bütünlük içinde nihayet 4 Mart 1915 günü bir savaş hedefi olarak resmen talep etmiş oluyor, savaş gayretine devam etmesini bu talebin kabulüne bağlı kıldığı hususunda herhangi bir tereddüte de mahal bırakmıyordu. Çarlık Rusyası, İstanbul ve Boğazlar meselesinin içinde örülü duran, yıllardır birbiri içine geçmiş sayısız perdenin ardında neler yattığını

884. Buchanan'dan Grey'e 5 Mart 1915 tarih ve 257 sayılı telgraf, F0371/2481.

885. Viscount Grey of Falloden, *Twenty-Five Years*, Cilt I, Is. 181.

nihayet açıklıkla ve tam olarak ifade etmişti. 21 Şubat 1914 tarihli konferansta değinilen genel Avrupa çatışması, o büyük hengâme kopmuş, Çarlık Rusyası bu büyük mücadeleyi kendisi için anlamlı kılacak tek hedefe yönelmiş, dünya hercümerç içindeyken tarihin akışına elini uzatmıştır.

* * *

Çarlığın tarihi 4 Mart muhtırasına ilişkin olarak Petrograd'a ilk ulaşan tepkiler Sazonov'u memnun etmekten uzak olmuştur: Fransa, Boğazların askersizleştirilmesini ve şehirdeki polis hizmetlerinin uluslararası bir güç vasıtasıyla yerine getirilmesini istemekte, Delcassé'nin bu hususlarda anlaşma sağlanmadan Rusya'nın taleplerine cevaz vermemek noktasında ısrarlı olacağı anlaşılmaktadır. Delcassé, Rusya'nın Boğazların Asya tarafına da yerleşmesinin kabul edilmesi için öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun geriye kalan topraklarının ne şekilde bölüşüleceğinin aydınlığa kavuşturulması gerektiğini de söylemekte;[886] Fransa'nın zamanında İngiltere'nin Cebelitarık'ın iki yakasını birden eline geçirmesine izin vermemiş olduğunu hatırlatmaktadır.[887] İngiltere de "Almanya'yı bir dize getirelim gerisi nasıl olsa gelir" mealinde bir şeyler söylemeye devam etmektedir. Netice itibarıyla, İngiltere de geriye kalan Osmanlı topraklarının ne şekilde paylaştırılacağı hususunda Fransa'yla henüz bir anlaşmaya varmış değildir.

Müttefiklerin bu menfi tutumu, Sazonov'un başını ağrıtacaktır. Siyasete geri dönen eski Başbakan Sergei Witte dahil, çarlığın yönetici ve güçlü sınıflarının önemli bir bölümü, Almanya'yla savaşa tutuşulmasının çok büyük bir hata teşkil ettiğine inanmakta, bu durumun müsebbibi gördükleri Sazonov'dan nefret etmektedir. Asalet Konseyi'nde toplanan büyük toprak sahipleri ve Panslavist olmayan sağ, Avrupa'daki anlaşmazlıkların İngiltere tarafından bilinçli olarak çıkartıldığına da inanmaktadır. Muhafazakâr kesim, Almanya'yla diğer Batılı güçler arasındaki dengenin devam etmesini Rusya'nın güvenliğinin teminatı olarak görmekte; Almanya'nın Avrupa'daki güç dengesinin dışına atılması halinde Rusya'nın çok geçmeden 1870 Alman Birliği öncesindeki İngiltere-Fransa koalisyonuyla karşı karşıya kalmasından çekinmektedir. Temmuz Krizi'yle birlikte, hatta bunun da öncesinde

886. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 132.

887. Robert J. Kerner, "Russia, the Straits and Constantinople...", s. 412.

Sırbistan'ın çarlığı adeta burnundan tutup sürüklemiş olmasından da hoşlanmayan Muhafazakârlar, Kayzer'e otokrasi anlayışının en güçlü destekçisi gözüyle bakmakta, Rusya'nın "din karşıtı ve cumhuriyetçi" Fransa'yla ittifak ilişkisi yüzünden Fransa'nın Alsace-Lorraine'i geri alma tutkusunun peşine düştüğünü ileri sürmektedirler.

Bu grubun önde gelen sözcülerinden Purishkevich'in, savaştan önce Duma'da yaptığı konuşmada, İngiltere'nin Rusya'yı Almanya'yla savaşmak yolunda kışkırttığını, İngiltere ile Almanya'nın dünya pazarlarını kapmak için aralarında başlattıkları mücadelenin şiddetle sonuçlanacağını, Almanya'yla savaşa girmek istemeyen "kendi hesabına dost" İngiltere'nin, Rusya'nın Almanya'yla savaşmasına yol açacak tertipler içinde olduğunu söylediği hatırlardadır.[888] Rus yerleşik zümreleri, Rusya'nın dış maceralardan uzak durmasını ve içerdeki büyük sorunlara eğilmesini istemekte; Rusya'nın doğal müttefikinin İtilaf Devletleri değil Almanya olduğuna, ancak birbirleriyle savaşmaya devam etmeleri halinde hem Rusya hem de Almanya'da büyük toplumsal kargaşa ve devrim meydana geleceğine inanmaktadır.[889]

Muhafazakârlar, hemen hemen aynı gerekçelerle İngiltere'yle sürdürülen Antant'tan da hoşlanmıyor, Rusya'nın İran'da istediğini alamadığına inanıyorlardı. Yukarıda, Enver Paşa'nın kararlarının içinde oluştuğu çerçeve irdelenirken üzerinde durulduğu veçhile, söz konusu çevreler, A.J.P. Taylor'ın da işaret ettiği gibi, Almanya'nın Boğazlar meselesinde Rusya'ya güvence vermesi halinde yön değiştirebilecek, bundan da çok memnuniyet duyacaklardı.[890] Nitekim Buchanan'ın Kasım 1914 başında Londra'ya çektiği ve Witte'nin savaşı sonlandırmak amacıyla birtakım temaslar yürüttüğünü bildiren telgraf, Londra'da oldukça endişe uyandırmamıştı.[891] Almanya, kendisiyle temaslarını hiç kesmemiş olan bu kesim üzerinden münferit barış seçeneğini zorlayabilirdi.

İngiltere, muhafazakârların çarın aklını çelmesinden de ürküyordu. Grey, II. Nikola için "onurlu ve vicdan sahibi olmakla beraber, kendisini kandırma ve imaların etkisinden koruyabilecek kavrayış ve yetenekte olmadığını" söylerken aklında Almanya'yla

888. Andrew Rossos, a.g.e., s. 9.

889. Samuel R. Williamson, Jr ve Ernest R. May, "An Identity of Opinion: Historians and July 1914", s. 24.

890. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, s. 519.

891. David French, *British Strategy and War Aims 1914-1916*, s. 45.

anlaşmak isteyen bu çevreler vardı.[892] Rusya'nın süratle sanayileşmesinin mimarı Witte, henüz Mart 1914'te kamuoyu önünde Fransa, Rusya ve Almanya arasında üçlü bir ittifak kurulması gerektiğini söylemiş, İngiltere'nin Rusya'nın düşmanı olduğunu ileri sürerek, Rus-Japon Harbi'nde alınan yenilgiden İngiltere'yi sorumlu tutmuştu. Buchanan, Witte'nin bu derece açık konuşabilmiş olmasını hayra yormamış, Londra'ya gönderdiği telgrafta, "Çar'ın etrafında her zaman Almanya yanlısı bir grup olagelmiş, hatta en yakınındakiler dahi hem de oldukça sıklıkla, Almanya'yla varılacak bir çözümden Rusya'nın sağlayacağı yararları, İngiltere'yle zaten sorunlu olan ilişkilerden edinilen yararlarla karşılaştırır olmuşlardır" demişti.[893]

Buchanan, "en yakınındakiler"den İngilizlerin hoşlanmadığı şahsiyetler listesinin başını çeken ve aslen bir Alman Prensesi olan çariçe ile sarayın en mahrem yerlerine kadar girmesine izin verdiği, savaşın devrime yol açacağını söyleyen karizmatik papaz Rasputin'i kastetmekteydi.[894] İngiltere, çariçenin nüfuzunu kullanarak Almanya yanlılarını idareye yerleştirdiğine de inanıyordu. İlgi çekici bir husus, Rusya'yı yanlış yönlere sürüklediği inancıyla Rasputin'i katlederek ortadan kaldıran grubun lideri olan Prens Yusupov'a bir İngiliz casusu olan Oswald Rayner'ın da eşlik ettiğinin yakın tarihte ortaya çıkması, İngiliz İstihbarat Servisi'nin "Karanlık Güç" olarak tanımladığı Rasputin'i kavga sırasında öldüren kurşunun da Rayner'ın tabancasından çıktığının ileri sürülmeye başlanmasıdır.[895] Cinayet mahallinin İngiliz Papaz Lombard tarafından yıkanıp temizlenmiş olmasına da bir diğer ilginç ayrıntı gözüyle bakmak yanlış olmaz. Nihayet, Prens Yusupov cinayetten bir gece sonra St. Petersburg'daki İngiliz hastanesine şehirde yerleşik İngiliz toplumunun önde gelen bir üyesinin müdahalesi sonucunda kabul edilmiş, böylece Rasputin'in kızgın taraftarlarının elinden kurtulması sağlanmıştı.[896] Kısaca, Almanya'yla münferit barış isteyen Rasputin'in öldürülmesi işine çok fazla İngiliz parmağı girmemiş değildir.

892. a.g.e., s. 11.

893. a.g.e., s. 12.

894. Yuri Shelayev, *Nicholas Romanov: Life and Death*, s. 102.

895. Frances Welch, *The Russian Court at Sea: The Last Days of a Great Dynasty: The Romanovs' Voyage into Exile*, s. 41.

896. ibid.

Şimdi ise Buchanan, Londra ve Paris'in, Sazonov'un beklentilerinin hilafına 4 Mart muhtırasına olumlu cevap vermemelerinin sebeplerini anlayabilse de, genellikle İngiltere'nin en ateşli taraftarları arasında olan orta sınıf tüccarlar arasında dahi İngiltere'nin son Rus askerine kadar çarpışacağı esprisinin yayılmaya başlamış olduğunu da görmezden gelemiyordu.

Aslında, istifa etmesi halinde yerine Almanya'yla savaşı devam ettirmekten yana olmayan birisinin getirilebileceği yolunda Sazonov'un öne sürdüğü tehdidin geçerli olup olmadığı o kadar da mühim değildi. Sazonov'un da çok iyi bildiği gibi, Çarlık Rusyası'nın yanlarından ayrılması halinde Almanya'ya karşı mücadelelerini tek başlarına sürdürmeyi göze alamayacak olan İngiltere ve Fransa bu riski zaten üstlenebilecek durumda değilerdi.

Grey, Buchanan'dan konunun ilk kabine toplantısında ele alınacağını Sazonov'a bildirmesini istemiş, Rusya'nın muhtırası da 9 Mart tarihli toplantıdan bir gün önce kabine üyelerine dağıtılmıştır. Bu arada, Delcassé'nin Sazonov'a Boğazlar meselesinin çözümünde Fransa'nın iyi niyeti konusunda güvence vermiş olduğu haberi de aynı gün Londra'ya ulaşmıştır. Bertie, Paris Büyükelçisi İzvolski'nin Rusya'nın saf değiştirebileceği iddiasıyla Delcassé'yi tehdit etmiş olduğundan emindir. İzvolski de 8 Mart günü Petrograd'a çektiği telgrafta Delcassé'nin artık zorluk çıkarmayacağını, İstanbul ve Boğazlarda Rusya'nın tam hâkimiyetini kabul ettiğini bildirmiştir.[897] Bu arada, Grey de Rusya'yla herhangi bir ayrışma görüntüsünün dahi ortaya çıkmaması ve Rusya'yı münferit barış arayışına itebilecek, Almanya'yı da bu yolda cesaretlendirecek bir gelişmeye yol açılmaması gerektiğini kabine üyelerine vurgulamaya başlamıştır.[898]

İngiliz kabinesi Rusya'nın muhtırasını ele almak üzere 9 Mart günü toplanır. Kabinede, Yunanistan'ın Çanakkale'ye asker göndermesine itirazını kaldırmamış olmasından dolayı Sazonov'a kızgınlık vardır. Ancak, kimse Grey'in "Rusya'yı karşıma alacağıma bütün Balkan ülkelerini karşımda görmek isterim" şeklindeki sözlerine ses çıkaramaz.[899] Kitchener, Churchill, Hankey gibi önde gelen isimlerin hiçbiri Rusya'nın taleplerine itiraz etmeyince, tartışma kısa sürede İstanbul ve Boğazlar karşılığında ne istenmesi gerektiği üzerinde cereyan etmeye başlar. Asquith'in

897. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 133.

898. David French, *British Strategy and War Aims...*, s. 81

899. ibid.

düştüğü notta da belirttiği üzere, "Rusya'nın talepleri karşı konulamaz"dır. İtalya ve Balkan Devletleri'nin İtilaf Bloku'ndan uzaklaşmasına yol açılmaması için İstanbul ve Boğazlar konusunda varılacak anlaşmanın çok gizli tutulması gerektiği üzerinde de uzun uzadıya durulur. Kuşkusuz, Trakya ve Bursa'nın dahi Rusya'ya geçirileceği, İngiltere ve Fransa'nın da Osmanlı ülkesinden taleplerinin ne olabileceğini saptamaya girişeceklerinden kimsenin haberi olmamalı, kimse kendisine düşen bir şey kalmadığı zannına kapılmamalıdır.

Grey, 10 Mart günü çektiği telgrafla Buchanan'ı kabine toplantısı hakkında bilgilendirir. Kabinenin süratli hareket edilmesi gerektiğinin farkında olarak fikir yürüttüğünü, gerek kendisi gerek kabine üyelerinin Rusya'nın Boğazlarda güvenliğe ihtiyaç duyduğu, bunun da sadece Avrupa yakalarına sahip olmakla sağlanamayacağının bilincinde olduklarına da işaret etmek suretiyle, esas anlaşmazlık noktasında dahi oldukça bağlayıcı bir yazımda bulunmaktan da kaçınmaz. Şimdiye kadar gecikilmişse, bunun sebebinin, Rusya'nın Osmanlı memaliğinden taleplerini detaylandırabilmiş olmasına karşın, İngiltere'nin henüz bunu yapmaya vakit bulamamış olması olduğunu ileri sürer.[900] Grey, Osmanlı ülkesinin paylaşımı meselesini henüz Fransa'yla ele alıp sonuçlandırmaya vakit bulunamamış olduğunu söylemiş olsaydı, şüphesiz daha doğru ve eksiksiz bir ifadede bulunmuş olurdu.

Öte yandan, Asquith İngiltere'nin zahiren de olsa uzun yıllardır izlediği bilinen temel bir siyasi umdenin ortadan kalkıyor olması, İstanbul ve Boğazlar konusunda çoğunluğun farz edegeldiğinin aksi yönde olacağı kadar bağlayıcılığı da olacak bir karara çok yaklaşılmış olması muvacehesinde muhalefetin de gelişmeden haberdar kılınmasını istemiştir. 9 Mart tarihli kabine toplantısını takiben 10 Mart günü yapılan Savaş Konseyi toplantısına konseyde daimi sandalyesi bulunan Balfour'un yanı sıra bu defa diğer Muhafazakâr liderler Lansdowne ve Bonar Law da iştirak eder.

Savaş Konseyi'nin ardılı İmparatorluk Savunma Komitesi'nin 11 Şubat 1903 tarihli toplantısında ele alınan, dönemin Deniz İstihbarat Başkanı Prens Battenberg'in (bilahare Prens Mountbatten) İstanbul ve Boğazların Rusya'nın eline geçmesi halinde İngiliz menfaatlerinin kayda değer biçimde zarardide olmayacağını ileri süren raporu, Asquith'in isteği üzerine toplantıdan önce 1903'te iktidarda olan Muhafazakâr liderlere de dağıtılır. Tartışmayı Grey yürütür ve

900. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 133.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından itibaren Rusya'yla yapılagelen müzakereler üzerinden giderek izahatta bulunur, Rusya'ya ağustos, bilahare kasım aylarında verilen sözlere de kısaca değinir. Rusya'nın istediğini alamayıp da savaş meydanını terk etmesi halinde ortaya çıkacak tehlikeleri vurgular, Rusya'da zaten bir güven bunalımı olduğuna işaret ederek, müttefiklerinin moralini yükseltecek ve mücadeleye ilgisini kaybetmemesini sağlayacak bir jest yapılmasının gerekli hal almış olduğunu söyler.[901] Asquith, esas meselenin Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki nihai emellerini kabul edip etmemek olduğundan çıktığını, şimdi bunun karşılığında ne isteneceğinin kararlaştırılması gerektiğini söyler.[902]

Grey, Almanya'nın Rusya'yla münferit barış sağlamak peşinde olduğunu vurgulayarak Asquith'e destek verir. Rusya'nın şimdiye kadar İstanbul ve Boğazlar konusunda istediği sağlamlıkta bir güvence elde edememiş olduğu için Balkan Devletleri ile İtalya'nın İtilaf Bloku safında savaşa girmelerini engellemekte olduğunu söyler. Çanakkale Harekâtı da başlamış, İstanbul'un işgali her an gerçekleşebileceği cihetle, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar konusunda İngiltere'nin nerede durduğunu artık bilmesi gerektiğini, bunun savaşın sürdürülebilmesi açısından şart göründüğünü vurgular.[903]

Muhafazakâr liderlerin de sonunda bu görüşlere hak vermesi üzerine tartışma İngiltere'nin taleplerine dönmüştür. Bu çerçevede, Rusya'nın İstanbul ve Boğazları kazanmasıyla elde edeceği avantajları dengelemek maksadıyla, İngiltere'nin de Bağdat Demiryolu'na bağlanabilecek tek liman olan İskenderun'u alması ve burada bir deniz üssü kurması fikri üzerinde durulmuş, Savaş Bakanı Kitchener, İskenderun'dan Mezopotamya ve Hindistan'a kolaylıkla asker sevkiyatı yapılabileceğine işaret etmiştir. Hindistan yolu üzerindeki en stratejik duraklardan biri olan Basra'nın İngiltere'nin eline geçmesi gerektiği hususu ise özellikle vurgulanmıştır. Suriye üzerinde bir oyun oynanmak zorunda kalınacağını tahmin eden Konsey, İskenderun'un İngiltere'ye geçirilmesini, daha Balkan Harpleri sırasında Suriye'deki ayrılıkçı grupları teşvik etmiş olan[904] Fransa'ya karşı ele geçirebileceği kuvvetli bir kart olarak da telakki etmiştir.

901. Bu tarihi toplantının kayıtları için, "War Council Meeting of 10 March 1915", 127 CAB 42/2.

902. William A. Renzi, "Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915", s. 13.

903. a.g.m., s. 14.

904. John F.V. Keiger, *France and the Origins of the First World War*, s. 123.

İlginç bir husus, Savaş Konseyi'nin büyük stratejiyi bir kenara koyup epey gündelik konulara da el atmış olmasıdır. Ticari gemilerin geçiş serbestiyetine sahip olması gibi ilk akla gelen temel ilkelerin yanı sıra, Boğazlardan geçişteki pilotaj hizmetleri için ücret alınmaması, ışıklandırma ve yanaşma gibi rıhtım hizmetlerinin ücretsiz verilmesi, Rusya'ya müteveccih mallar için ayrılacak limanda düşük gümrük rüsumu uygulanması gibi ayrıntılar üzerinde dahi durulmuştur.[905]

Neticede, 9 ve 10 Mart tarihli toplantılar sonucunda, İngiltere'nin 4 Mart tarihli çarlık muhtırası karşısında takınacağı resmi tutum, Rusya'nın taleplerinin kabul edilmesi, buna karşılık İngiltere'nin de kendi taleplerini ortaya koyması, bu meyanda, İran'daki tarafsız bölgede İngiliz nüfuzunun tesisi, ticari gemilerin Boğazlardan her zaman serbestçe geçmelerinin sağlanması, Rusya'nın hükümranlığı altında olacak İstanbul'un aynı zamanda bir serbest limana dönüştürülmesi, İngiltere ve Fransa'nın Anadolu ve Osmanlı memaliği üzerinde ileride olabilecek taleplerinin Rusya tarafından kabul edilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.

İngiltere'nin savaş sonrası döneme stratejik bir bakış geliştirmeye çalıştığı açıktır. Şu var ki, İngiltere tarih bilincine ve bunun gereklerini üstlenebilme kapasitesine sahip, bulunduğu noktaya nasıl ve ne pahasına geldiğini kavrayabilen, dolayısıyla önündeki oluşumları da doğru okuyabilen bir güç olarak, Rusya'nın çok geçmeden İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya yönelik ihtiraslarının o kadar da kendisine ait olmadığının, aksine devrimi risk etme pahasına çok yüksek bir bedel ödemekte olduğunun iyiden iyiye farkına varacağını görmekte, hangi yolu tercih edeceğini realpolitik çerçeveden kaynaklanan, yani kendini gittikçe dayatan şartların farkındalığı içinde oluşturduğu saptamalara göre yapmaktadır. Böylece, İngiltere'nin bakış açısı, o an için en acil ve belli başlı bir gereklilik olarak ortada duran Rusya'nın savaştan kopmamasını temin etmenin de ilerisine geçerek İngiltere, İstanbul ve Boğazların Rusya'ya geçmesi karşılığında, yalnız Hindistan yolları üzerinde olmaları nedeniyle değil, aynı zamanda petrole de sahip oldukları için Osmanlı ülkesinde gözüne kestirdiği bölgelerin kendi sahasına geçmesine çalışmaktadır.[906]

İngiltere, Almanya kenara itildiğinde, bu defa Fransa ve

905. Michael G. Ekstein, "Russia, Constantinople and the Straits, 1914-1915", s. 434.

906. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 116-117.

Rusya'nın yeni tehditler olarak karşısına çıkacağını hesaplamaya başlamış, İstanbul ve Boğazların Rusya'ya geçecek olmasının, çarlığı güneye doğru itmeye devam edeceğini de görmüştür. Küresel strateji ve siyasetin tüm parametreleri değişirken, İngiltere kendi savunma hattını nereden başlatabileceğini saptamaya çalışmakta, Rusya'nın aynı zamanda bir Akdeniz gücü olarak da ortaya çıkmasına olanak tanıdığının ve bunun tüm inikâslarının farkında olarak kendi pozisyonunu tahkim etmenin yollarını aramakta, çağ değiştirici nitelikte, etkileri günümüzde de devam eden bir emperyalist paylaşımın hatlarını çizmeye koyulmaktadır. Bu nedenlerle, İngiliz Savaş Konseyi'nin 10 Mart tarihli toplantısı, sadece realpolitik anlayışın değil, emperyalist siyasetin de en açık şekilde sergilenmesine sahne olmuştur.

Öte yandan, Grey'in "jest" tanımlamasını kullanmış olması son derece dikkate şayandır. İstanbul ve Boğazlar, tüm Marmara Bölgesi olarak en geniş hinterlandıyla birlikte Rusya'ya söz verilirken, Grey bunu bir "jest"ten ibaret sayabilmiştir. Bir dil sürçmesi de söz konusu değildir.[907] İngiliz Dışişleri Bakanı, kendi açısından ne kadar realpolitik gereği gözükse de bir dünya şehri ve dünyadaki en önemli suyolları üzerindeki hükümranlığı birinden alıp bir başkasına verirken, bunu alt tarafı bir "jest" olarak tanımlayabilmekte, fakat İngiltere kendi çıkarları söz konusu olduğunda, savaş halindeki bir dünyadan neşet eden o karanlık *zeitgeista* hiç de oturmayan, rıhtıma yanaşma ücreti alınmaması gibi süfli ayrıntıları dahi böylesine bir kararlılıkla kafasında tutabilmektedir. Bu örnek de emperyalist zihniyetin nasıl çalıştığını ortaya koyar. Ne de olsa kaç yüzyıldır Şark'ta her şeyin ucuza getirilmesine alışılmıştır.

Savaş Konseyi'nde çok güçlü şekilde beliren stratejik mantık, aynı zamanda, İstanbul elden çıktığı an, Osmanlıların diğer topraklarının da nasıl kaçınılmaz biçimde gündeme gelmiş olacağını en açık şekilde ortaya koyar; yitirim hattının sadece Ortadoğu'daki topraklara da inhisar etmeyeceğini, İstanbul'la birlikte aynı anda Anadolu dahil tüm Osmanlı memaliğinin nasıl yırtılmaya başlamış olacağını gözler önüne serer. Bu yüzdendir ki, Osmanlılar İstanbul'u kaybettikleri an, tam olarak ve her yerde

907. "Unless some gesture is made to keep up her moral and interest in the struggle..." İngiltere'nin Rusya'nın taleplerine vereceği cevabı kararlaştırdığı 10 Mart 1915 tarihli Savaş Konseyi toplantısı hakkında Petrograd'ın bilgilendirilmesiyle ilgili olarak Grey'den Buchanan'a 10 Mart 1915 tarihli telgraf, FO/371/2449/28770 ve yine Grey'den Buchanan'a keza 10 Mart 1915 tarihli ikinci telgraf, FO/371/2479/25969.

son bulmuş olacaklardı. Jön Türkler'in dehası, bunu görebilmiş ve mücadeleyi seçmiş olmalarında yatar. Kendilerinden başka hiç kimse bu yok oluşu durdurmaya çalışmayacak, hiç kimse Osmanlıların haklarını soruşturmayacaktı.

* * *

Grey, 11 Mart günü Petrograd'a çektiği telgrafta, Rusya'nın başta Yunanistan olmak üzere tarafsız ülkelerin İtilaf Bloku'nun safına geçmelerini artık kabul etmesi ve İstanbul ve Boğazlar karşılığında 1907 Sözleşmeleriyle tarafsız sahada bırakılan orta İran'ın İngiliz nüfuz sahasına devredilmesi hususlarını Sazonov'un yanı sıra bizzat çarla da ele alması yönünde Buchanan'a talimat vermiştir. Buchanan, İngiltere'nin dostluğunun en büyük kanıtını İstanbul ve Boğazlara ilişkin Rus taleplerini kabul etmekle ortaya koymuş olduğunu özellikle vurgulamalı, İngiliz hükümetinin büyük güçlükler pahasına geleneksel Boğazlar siyasetinden Rusya uğrunda vazgeçmiş olduğu Petrograd'da çok iyi anlaşılmalıdır.[908] Ayrıca, Rusya'nın bütün şüphelerinin artık dağılmış olması gerektiğini, Çanakkale Harekâtı'nın tüm meyvelerinin neticede Rusya'ya ait olacağını söylemeli, Rusya'nın Yunanistan'ın harekâta katılmasına yönelik itirazlarını geri çekmesini de istemelidir.[909]

Buchanan, 12 Mart günü ziyaret ettiği Sazonov'a 4 Mart tarihli Rus notasına cevap teşkil eden İngiliz notasını tevdi ederken, yanına bir de muhtıra iliştirmiştir. Bu muhtırada, İngiltere'nin Boğazlar konusundaki geleneksel politikasını nasıl tamamen değiştirmiş olduğu, bunun İngiltere'nin Rusya'ya gösterebileceği en büyük dostluk nişanesi olduğu uzun uzadıya anlatılmıştır.[910]

Sazonov, İran'daki İngiliz nüfuz sahasının genişletilmesine, söz konusu bölgede Rus demiryolları bulunduğunu da hatırlatmak suretiyle onay veremeyeceğini, Yunanistan'ın İtilaf Bloku'na katılması üzerinde duracağını, diğer hususları ise kabule çok yatkın olduğunu söyler. Buchanan'ın Grey'in talimatı olduğunu tasrih etmesi üzerine, çar cepheye doğru yola çıkmak üzereyken, aynı akşam için bir görüşme sağlanır ve çar, Sazonov ve Buchanan'ı birlikte kabul eder. Buchanan, İran'la ilgili önerilerinin İngiltere'yle

908. Grey'den Buchanan'a 11 Mart 1915 tarih ve 43 sayılı telgraf, FO/371/2481.

909. Maurice Hankey, *The Supreme Command: 1914-1918*, s. 287

910. Samuel Kucherov, "The problem of Constantinople and the Straits", s. 210.

Rusya arasındaki çekişme sahalarını daraltmak, devam edegelmiş anlaşmazlıkları aşağı çekmek amacını taşıdığını söylese de çarın duraksamalarını gideremez. Bunun üzerine, Buchanan, İstanbul ve Boğazlar karşılığında İran'daki tarafsız bölge talebini bir yıl önce çara sunmuş olsaydı alacağı cevaptan emin olduğunu söyleyince, çar hak verir tarzda gülümser ve İngiltere'nin önerisini kabul ettiğini söyler. Tabii, Sazonov da bu durumda Rusya'nın İran'daki kendi nüfuz sahasında tam bir hareket serbestiyetine sahip olacağını hatırlatmayı ihmal etmez.[911]

12 Mart 1915 günü, St. Petersburg yakınlarındaki Tsarskoe Selo'da yapılan bu görüşmeyle, İngiltere çarlığın 4 Mart 1915 tarihli muhtırasında kayıtlı şekil ve hacmi kabul etmiş olarak, Osmanlıların payitahtı İstanbul ve Boğazları tüm hinterlandıyla birlikte çarlığa söz vermiş olur. Bundan sonra Rusya'yı nasılsa fazla zorlayamayacak olan Fransa, ters ayakta kalmış olarak bir müddet dirense de anlaşmaya katılmak zorunda kalacaktır.

Diğer taraftan, Sazonov Yunanistan'ın Çanakkale Harekâtı'na katılmasına dair itirazını geri çekmek durumunda olduğunu, Grey'in bir *quid pro quo* ihtiyacı içinde olduğunu anlamıştır. Aşağıdaki şartlarla, Yunanistan'ın İtilaf Bloku safına katılmasına itirazını kaldırdığını bildirir:

– Yunanistan hükümeti, kendisine bir davet vaki olmaksızın kuvvetlerini kendiliğinden müttefiklerin istifadesine bırakacaktır.

– Savaşın sonucundan bağımsız olarak Güney Trakya ya da Boğazlar yakınında toprak kazanmayacağı hususunda zihninde hiçbir kuşku bırakılmayacaktır. (İngiltere, Yunanistan için zaten İzmir ve Ege bölgesini öngörmektedir.)

– Yunan ordularının faaliyeti müttefik kuvvetler komutanının belirlediği görevler dışına çıkmayacaktır.

– Yunan ordusu hiçbir şekilde İstanbul'a giriş yapmayacaktır.

Ancak, Venizelos'un iktidardan düşürülmesi sonucunda Yunanistan Çanakkale Harekâtı'na yine katılamayacaktır. Venizelos'un düşürülmesinin nedeni Kayzer Wilhelm'in kız kardeşiyle evli Kral Konstantin'in Almanya'ya karşı savaşmaktan kaçınmış olması değildir. Yoksa Konstantin de ordularının başında İstanbul'a gireceği günün hayalini kurmamış değildir. Hükümetin düşürülmesindeki esas etken, Yunan genelkurmayının Bulgaristan'dan emin olamaması, yani Yunan ordusu Çanakkale'ye gönderildiği anda Bulgaristan'ın da Birinci Balkan Harbi'nde saat farkıyla kaybettiği

911. William A. Renzi, "Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915", s. 16.

Selanik'i ele geçirmek üzere harekete geçmesine yol açılmış olacağı korkusu olmuştur.

Bununla birlikte Avrupa'daki kendi savaşlarını hep başkalarının yapmasını istemiş olan İngiltere, Yunanistan'ın Çanakkale Harekâtı'na katılmasını sağlamak için yollar aramaktan vazgeçmeyecektir. Yeni Yunan hükümeti, nisan ayı ortasında Çanakkale muharebelerine katılmak için şartlarını, İstanbul'un uluslararası bir idareye kavuşturulması ve kral olmayacaksa veliaht prensin İstanbul'a girecek Yunan birliklerinin başında bulunması olarak bildirir. Şüphesiz, bunlar mevcut koşullarla alakası olmayan, çarlığın hiçbir şekilde kabule yanaşmayacağı isteklerdir. Halbuki realpolitiğin çerçevesini görebilen, bu yüzden de daha tehlikeli olabilen Venizelos, Yunanistan'ın harekâta katılmasını şartlara bağlamaya kalkışmamış, her şeyin belirli aşamalardan geçmesi gerektiğini; her aşamanın da kendi fırsatlarını doğuracağını kavramış olarak, evvelemirde hadisenin içine adım atmaya çalışmıştır.

Paris cephesinde ise aslında kafa karmaşasının hâkim olduğu meydana çıkmak üzeredir. Londra'ya ulaşan haberlerin ve İzvolski'nin tahminlerinin aksine, Fransa Rusya'nın hiç beklemediği şekilde İstanbul ve Boğazlar konusunda direnç göstermeye devam etmektedir. Bu gelişme, İstanbul ve Boğazlar konusunda esas güçlüğün, tutum ve telaffuzu ne olmuş olursa olsun, yine İngiltere cenahından kaynaklanacağını varsayan, yirmi küsur yıldan beri müttefiki olan Fransa'dan ise fazla bir itiraz beklemeyen çarlığı şaşkınlığa uğratmıştır. Buna karşın, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde kendi hesapları olan Fransa da çarlığın İstanbul ve Boğazlar'a ilişkin taleplerinin daha birkaç hafta öncesine kadar kimsenin aklından geçirmediği en aşırı boyutlara varmış olduğunu öğrenince tam bir şaşkınlık içine sürüklenmiştir.

İngiltere gibi Mısır, Süveyş ve Kıbrıs'ı elinde tutmayan, İran'da olduğu gibi Rusya'yla bir al ver sağlayabilecek nüfuz sınırdaşlığı da olmayan Fransa, Rus taleplerinin gerçekleşmesi halinde Doğu Akdeniz'deki güç dengelerinin kendi aleyhine altüst olacağından şüphe duymamakta, belirli stratejik rahatlıklara sahip İngiltere'den farklı olarak Rus hegemonyasının Yakındoğu'ya inmesi karşısında lâkayt kalamamaktadır.

Delcassé, Rusya'nın 4 Mart tarihli muhtırasını aldıktan sonra, Cumhurbaşkanı Poincaré'yi doğrudan çar nezdinde girişimde bulunması için ikna etmeye çalışmış, Poincaré de çara muhatap bir mektup kaleme aldığı gibi, Paléologue'a İstanbul ve Boğazlar ko-

nusunda son derece sıkı durmasını tembih etmiş, hiçbir şekilde tavizkâr bir lisan kullanmamasını isteyerek, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara sahip olması hakkında duyduğu derin endişeleri ayrıntılı bir şekilde büyükelçisine aktarmıştır:

> İstanbul ve çevresine sahip olması halinde Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasında sadece imtiyazlı bir konum elde etmiş olmakla kalmayacak, artık Akdeniz yoluyla Batılı ulusların arasına karışabileceği gibi açık denizlere de ulaşabilecek olduğundan, aynı zamanda büyük bir deniz gücü olma şansını da elde etmiş olacaktır. Böylece Avrupa dengelerindeki her şey değişecektir. Böylesine bir genişleme ve böylesine bir güç artışı, bizim bakımımızdan ancak savaştan mümasil kazançlar sağlayabilmemiz halinde kabule şayan olabilir... Her şey birbirine bağlıdır. Rusya'nın isteklerini ancak karşılığında bizim ne şekilde tatmin edileceğimize bakarak kabullenebiliriz.[912]

Fransa'nın tahmin edemediği bu tutumu karşısında açığa çıkan Rus tepkisi, çarlığın İstanbul ve Boğazların olduğu gibi ele geçirilmesini artık ne derece içselleştirmiş, bunu nasıl bir tutkuya dönüştürmüş olduğunu gözler önüne serer: Çar, Paléologue'a Fransa'nın itirazlarından hoşnut olmadığını söyledikten sonra, Fransa'nın masanın üzerinden istediğini almasını, Ren nehri boyunca Alman topraklarından içeri girmesini, bir kez İstanbul ve Boğazlar hususunda anlaştıktan sonra tabii ki bunlara ses çıkarmayacaklarını belirtir ve "İlerleyin! Mainz'i de Koblenz'i de Fransa'ya katın, istiyorsanız daha da ilerleyin!" ifadelerinde bulunur.[913] Çok yönlü bakış açıları gerektiren esaslı suallerle ilgilenmeyen çar, savaşı basit toprak kazanımlarından ibaret gören bir anlayış ortaya koymuştur. Fransa karşısında güçlü bir Almanya görmek istememektedir ama daha fazla ilerleyip içine Alman nüfus almaktan kazanacağı bir şey de yoktur.

Paléologue, talimatı olmamasına karşın, Fransa'nın Rusya'nın İstanbul ve Boğazları eline geçirmesine, Suriye ve Çukurova'nın Fransa'ya bırakılması halinde rıza gösterebileceğini söyler. Çarın isteği üzerine bir harita üzerinden de gitmek suretiyle, Fransa'nın anlayışına göre Suriye'nin kutsal toprakları da kapsadığına işaret eder. Çar, bu konudaki kararını ancak Sazonov'la

912. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 122.

913. Anthony Adamthwaite, *Grandeur and Misery: France's Bid for Power in Europe 1914-1940*, s. 24.

görüştükten sonra verebileceği ifadesinde bulunur.

Sazonov ise Paléologue'a bir kez daha İstanbul ve Boğazlar meselesi halledilmezse istifa etmek durumunda kalabileceğini, yerine gelecek kişinin herhalde Almanya'ya başka gözle bakacağını ve Üç İmparatorlar Ligi'ni yeniden ihdas etmek fikriyle ilgilenebileceğini söyler. Suriye'nin kutsal toprakları içermediğini, Rusya'nın Çukurova ve Suriye'yle o kadar da ilgili olmadığını belirtir. Bilahare, Sazonov ile Paléologue arasında değişik mezheplerin kutsal topraklardaki menfaatlerinin en iyi kimin tarafından korunacağı hususunda epey hararetli bir tartışma cereyan eder. Burada ilgi çekici olan husus, Sazonov'un tarafsız Osmanlı idaresinin kutsal topraklarda Fransız gözetimiyle yer değiştirmesi fikrine karşı çıkmış olmasıdır.[914]

Tabii, Fransa stratejik varsıllığı ve konumundaki farklılıklar nedeniyle İngiltere'den epey daha ağır bir ikilem içindeydi. Bir yandan, Rusya'nın savaştan kopmasını hiçbir şekilde isteyebilecek durumda değilken, diğer yandan da Rusya'nın savaş sonrasında erişeceği kudret düzeyinin tehditkâr niteliğinden endişe duyuyor, Rusya'nın İstanbul ve Boğazları eline geçirmesi halinde Fransa'nın Yakındoğu'da hep kendisine ait olduğunu, kendi nüfuz sahasında bulunduğunu farz ettiği bölgelere kolaylıkla asker sevkiyatı yapabilecek bir konuma erişmiş olacağını düşünüyordu. Bu endişeyi duymakta hiç de haksız değildi. Rusya'nın Mart 1915'te müttefiklerinin önüne koyduğu nihai talebin oluşturulması ve kesin hatlarına kavuşturulması sürecinin başlangıcında karşımıza çıkan en belli başlı belgelerden biri olan *Stavka*'da Dışişleri Temsilcisi ve Sazonov'un yakın dostu Büyükelçi Kont Bazili'nin Kasım 1914 tarihli "Boğazlara İlişkin Gayelerimiz" başlıklı muhtırası da çarlığın tarihi emelini gerçekleştirmesiyle birlikte Karadeniz'e sıkışmış olmaktan kurtularak, gücünü Akdeniz ve daha ilerisine de yansıtabilme olanağına kavuşacağına işaret etmekteydi.[915]

Netice itibarıyla, Boğazlar diplomasisi Mart ayı başı itibarıyla kazandığı süratle Fransa'nın durduğu noktayı geride bırakmış, Grey Fransa'yı da yanına alıp Rusya'nın karşısına çıkmak niyetinde olmadığını ortaya koymuştur. İngiltere ve Fransa, Çanakkale'den İstanbul'a doğru içeri girmeye çalıştıkları bir sırada İstanbul ve Boğazların geleceği noktasında birtakım şeyle-

914. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 136.

915. Nicholas de Basily, *The Abdication of Emperor Nicholas II of Russia* Ek 1. Söz konusu muhtıranın tam metni Ek 1 olarak kitapta yer almaktadır.

ri sadece telaffuzla yetinemezlerdi. Almanya'yı geri püskürtebilmiş olsalar, üzerlerindeki baskıyı da hafifletmiş olabileceklerdi. Halbuki müttefikler ne bu stratejik başarıyı sağlayabiliyor, ne de Rusya'nın talep ettiği kadar silah ve mühimmatı temin edebiliyorlardı. Bu yüzden diplomasi devreye girmeli ve askeri stratejinin sağlayamadığını Rusya'ya vermeliydi.[916]

İngiltere'nin Paléologue'un girişimlerinden sadece iki gün sonra Rusya'nın taleplerini kabul etmesi, fiili bir durum yaratarak Fransa'nın diplomasisini de torpillemiş, Rusya karşısında birleşik bir ikili olmadığını görmüştür. Sonunda Fransa geri adım atar ve Paléologue Sazonov'a "Rusya'nın Boğazlar meselesinin çözümünde Fransa'nın iyi niyetine tamamen güvenebileceğini" bildirir. Sazonov, Fransız Büyükelçisi'ni iltifatlara boğar.

Delcassé, talimatını vermiştir ama hâlâ içi içini yemekte, İstanbul ve Boğazlar, yani tüm Marmara Bölgesi'nde tam bir Rus hâkimiyeti görüntüsü gözünün önüne geldikçe, pişmanlık hisleri içinde kavranmaktadır. Bertie'ye sabahlara kadar gözüne uyku girmediğini, büyük endişeler içinde olduğunu söyler. Fakat yine de esas meselenin savaşı kazanmak olduğunun farkındadır. Sonunda, aklına kendisini bir nebze olsun rahatlatabilecek bir fikir gelir ve Paléologue'a nihai barış anlaşması yapılıncaya kadar Fransız askerlerinin işgal kuvvetlerinin bir parçası olarak İstanbul'da kalmaya devam etmesi gerekeceğini Sazonov nezdinde kayda geçirmesini isteyen bir talimat gönderir. Delcassé, böylece savaş sonrası şartlarda pazarlık gücünü bir miktar olsun arttırabilmeyi ümit etmiş, bu askeri varlığın sağlayacağı güvence ve koruma altında Fransa'nın mali, sınai ve kültürel menfaatlerinin sağlamca yerine oturtulabileceğini düşünmüştür.[917] Sazonov, bu isteği kabul eder.

Fransa, Çanakkale Harekâtı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı meselesini öne çektiğinin farkında olarak, kendisi var gücüyle kıtada Almanya'ya karşı savaşırken müttefikleri İngiltere ile Rusya'nın Osmanlıların mirasını aralarında paylaşmaya kalkışabileceklerinden endişe duyuyor, harekâtın ardındaki mantığın İngiltere'nin imparatorluğunu Ortadoğu'da genişletmekle ilgili olabileceğini dikkate almamazlık edemiyordu. Çanakkale Harekâtı'na katılmasının başlıca nedeni de İstanbul'a İngiltere'yle birlikte, Rusya'dan da önce varabilmekti. İstanbul ve Boğazlar bağlamında yönlendirici mülahazası Rusya'yı savaşta tutmaktan ibaret olan İn-

916. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery...*, s. 543.

917. L. Bruce Fulton, "France and the End of the Ottoman Empire", s. 162.

giltere ise harekâtın yaklaşmakta olduğunu kibir ve yüksek sesle dile getirmiştir.[918]

Neticede İtilaf Bloku'nun zafere ulaşması halinde İstanbul ve Boğazları çarlığın istediği gibi savunma yaklaşım hatlarının dahil olduğu tüm stratcjik alan ve ekonomik hinterlandıyla Rıısya'ya bırakan anlaşma üç İtilaf devleti arasında 30 Mart günü imzalanmıştır. Rusya da İstanbul ve Boğazlar karşılığında İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarının diğer bölümleri, Doğu Akdeniz ve Mezopotamya üzerindeki emellerini kabul etmiştir.

Karşı karşıya olunan, tam bir emperyalist paylaşımdır. Çarlık Rusyası, Osmanlı mirasından istediği *glavnyi priz*'i, yani bizzat Grey'in tabiriyle savaşın büyük ikramiyesini, hem de o güne dek hayal dahi etmemiş olduğu kadar büyük bir paket içinde, sağlam bir siyasi anlaşmaya bağlanmış olarak eline geçirmiştir. Gerçi, müttefikleri de bu paylaşımdan kazançsız çıkacak değildir. Ancak, Rusya'nın eline geçecek müthiş mücevheri, müttefiklerinin eline geçecek kıymetli taşlarla karşılaştırmak olanağı yoktur. İstanbul ve Boğazlar, imparatorluğa imparatorluk katacak, sürekli bir dinamizm ve büyümenin kaynağı olacak değer ve nitelikteyken, paylaşıma konu olan diğer memalik, esas itibarıyla İngiliz ve Fransız emperyalist idarelerini bir miktar daha yayıp Ortadoğu'ya daha sağlamca yerleştirecektir.

A.J.P.Taylor, İstanbul ve Boğazlar konusundaki anlaşmanın İtilaf Devletleri'nin aralarında gerçekleştirdikleri en önemli anlaşma olduğuna işaret eder.[919] Bolşevikler iktidara gelince bu gizli anlaşmayı yayımlamışlardır. Böylece güya birtakım ahlaki gerekçeler arkasına saklanan İtilaf Devletleri'nin aslında tamamen emperyalist emeller güttüğü ortaya çıkmış, bu da zamanında her yerde büyük gürültü koparmıştır.

Bizzat Sazonov, daha Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmeden önce Rusya'nın Osmanlılara yönelik emellerinin İngiltere tarafından kabul edildiğine inandığını dile getirmiştir.[920] Grey de İstanbul'a ilişkin sözlerin daha 1908'de verildiğini ifade etmiş, Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte de hep bu sözü hatırlatmış, Rusya'ya verilen sözlerin yerine getirilmesi gerektiğini savunmuştur.[921]

918. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, s. 541.

919. a.g.e., s. 543.

920. Serge Sazonov, *Fateful Years*, s. 252.

921. Michael G. Ekstein, "Russia, Constantinople and the Straits, 1914-1915", s. 427.

Hugh Seton-Watson, Baltık Boğazlarının da Türk Boğazları gibi Rusya'nın önünü kapatmasına, sınai gelişimi için ihtiyaç duyduğu sevkiyatın da bu yolla gerçekleşmesine rağmen, Baltıkların hiçbir zaman Rus dış siyasetinde İstanbul ve Boğazlar gibi öne çıkmamış olduğuna işaret eder ve bu durumu özellikle dini ve hissi sebeplere bağlar. Seton-Watson'a göre, Rusya önünde Almanya ve İngiltere gibi iki Büyük Güç'ün durduğu Baltık yollarında hâkimiyet tesis etmesinin mümkün olamayacağını bilmekte, buna karşın Türk Boğazlarını şartlar müsait olduğunda eline geçirebileceği gibi, elinde tutabileceğini de düşünmekteydi.[922] Bu da gerçekten ilgi çekici bir tespit olup Jön Türk hükümetinin bir savaş dönemi diplomasisi uygulamak zorunda olduğunun, Türkiye'de çocuksu bir nisyanla unutulduğunu düşündürtür.

Başından beri İstanbul ve Boğazların Rusya'ya verilmesine karşı çıkan Bertie, şartlar daha olgunlaşmamış olduğu halde Rusya'ya beklediğinden çok daha fazlasının verildiğini, bu noktadan geri dönülmek istense dahi durumun artık içinden çıkılmaz bir hal aldığını Grey'e açık kalplilikle söyleyen sayılı büyükelçilerden biridir. Buna karşılık, Grey zamanın *raison d'état*'sından[923] kaynaklanan bir gereği yerine getirdiğine inanmaya devam edecektir. Kasım 1916'da kaleme aldığı bir yazıda, 1915 yılındaki Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar ümidi olmaksızın savaşta dayanması olanağının kalmadığını vurgulamış,[924] Çanakkale Harekâtı başladıktan sonra İngiltere'nin Rusya'ya İstanbul ve Boğazlar sözünü vermemesi halinde Rusya'nın müttefiklerinin İstanbul'u ellerine geçirmek üzere yola çıktıklarına inanç getirmiş olacağını belirtmiştir.[925] Diğer taraftan, Grey, bu defa müthiş bir yenilgiye uğratılsa dahi sahip olduğu teknik ve sınai olanaklarla Almanya'nın kısa sürede yeniden bir Büyük Güç haline dönüşebileceğini hesaplarına katarak, İstanbul ve Boğazların Rusya'ya bırakılmasını, aynı zamanda Almanya'nın önünün kesilmesinin en iyi yolu olarak da görmüştür.[926]

* * *

922. Hugh Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia*, s. 331-332.

923. Devlet çıkarı (ed.n.)

924. William A. Renzi, "Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915", s. 20.

925. Grey of Falloden, *Twenty-Five Years*, Cilt II, s. 181.

926. William A. Renzi, "Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915", s. 19.

İstanbul ve Boğazlar bölgesini idare etme ve elde tutmanın güçlükleri dahil, Rusya'nın başına almış olabileceği dert ve sorunlar ne olabilecekse olsun, Rusya'nın bir kez daha eline geçiremeyeceği bir fırsatı çok iyi kullanmış ve ortaya çıkan çerçevenin içini istediği gibi doldurmuş olduğu görmezden gelinemez. Bunu da en başta Sazonov'un kararlı siyasetine borçludur. Böylece, Birinci Dünya Savaşı'ndaki mücadelesini bir yanda Slav halklarıyla dayanışma ve başını dik tutmak adına verir gösteren, diğer yanda da bunu Cermenlere duyulan düşmanlıkla besleyen Rusya, İstanbul ve Boğazlar sayesinde, aslında âli menfaatleriyle çok da ilgisi olmayan basit ve yüzeysel duyguların çemberini de kırmış ve mücadelesini kendi açısından anlamlı kılmıştır.

Sazonov, 8 Ekim 1910 günü, yani Rus diplomasisinin başına henüz geçmişken, Tahran'daki Rus Elçisi Poklewski'ye aşağıdaki satırları kaleme almıştı:

> Şundan emin olabiliriz ki, Avrupa'da yaşamsal siyasi sorunları olan İngiltere, sırf kendisi için son derece önemli olan aramızdaki Antant'ı muhafaza edebilmek adına Asya'da birtakım menfaatlerinden vazgeçmeye razı olacaktır.[927]

Sazonov, daha iş başına geçer geçmez elindeki kozlarla Rusya'nın ekonomik, askeri, toplumsal ve siyasi bileşkenlerinin izin vereceğinin ötesinde bir güç projeksiyonu yapabileceğini görmüş, hep bunun farkındalığı içinde davranmıştır. İngiltere bu çerçeve içinde tutulabildikten sonra, müttefik Fransa'nın konumu da büyük ölçüde belirlenmiş olacaktı.

Gerçekten, İstanbul ve Boğazlar konusunda Rusya'ya çok geniş bir oyun sahası bırakan aktörün İngiltere olduğunu unutmak doğru olmaz. Rusya'nın Çanakkale Harekâtı'na katılamamasından büyük üzüntü duyan Sazonov'un dehası, bu çaresizliği fırsata dönüştürebilmiş, İstanbul ve Boğazlar meselesinin nihai çözüm şeklinin savaş sonrasına bırakılması mantığını haklı gösterecek her türlü gerekçenin Çanakkale muharebelerinin başlamasıyla birlikte ortadan kalktığını iddia edebilecek duruma geldiğini teşhis etmiş olmasıdır. İngiltere'nin zafiyetinin nereden kaynaklandığını çok iyi bilen Sazonov, oyunu da maharetle oynayabiliyordu. Güçlü bir kara ordusuna sahip olmayan İngiltere, Rusya'yı savaşta tutmak, Almanya'ya karşı Doğu cephe-

927. D.W. Spring, "Russia and the Franco-Russian Alliance...", s. 590.

lerinde yoğunlaşmasını sağlamak zorundaydı.

Rusya'nın ittifak içinde kalması, İngiltere'nin savaşta kendisi için öngörmüş olduğu, esas itibarıyla bir deniz gücü ve ekonomik güç rolünü oynayabilmesi, kara savaşlarının sona ermez siperlerinde kanını dökmesinin engellenmesi için de gerekliydi.[928] İngiliz komuta heyeti, Avusturya tüm gücüyle üzerine gelse dahi çarlığın gücünün Almanya'yı yeterince uğraştırabileceğini düşünüyordu. Böylece, Rus orduları sayesinde İngiltere'nin Avrupa'ya göndereceği göstermelik sefer görev gücünün karşısına olabileceğinden çok daha az Alman askeri çıkartılabilecek, İngiltere kıtaya daha fazla asker göndermesini isteyen Fransa'nın baskılarına da karşı koyabilecekti.[929] Nitekim 1914 sonuna gelindiğinde hayatını kaybeden ya da yaralanarak savaş dışı kalan asker sayısı Fransa için 528.000, Almanya için 800.000 gibi çok yüksek seviyelere ulaşmışken, aynı Batı cephesinde savaşan İngiltere için bu rakam sadece 90.000'di.[930]

İngiltere, İstanbul ve Boğazları Rusya'nın önünde tuttuğu için savaşta da tutmuş oluyor, Osmanlıların payitahtı sadece Almanya'yı yenilgiye uğratmak için değil, İngiltere'nin kendi kanını Avrupa cephelerinde çok daha az akıtması için de kullanılmış oluyordu. Bu da çok daha fazla Osmanlı kanı akması demekti.

Rusya'nın imkânlarıyla ihtiraslarının atbaşı gitmediği epey üzerinde durulmuş bir husustur. Bodger, Boğazlar Meselesi'ne atfettiği birincil öneme karşın, Rusya'nın bir türlü Karadeniz filosunu güçlendirememiş olması örneğini verir.[931] Bu önerme çok yanlış olmamakla birlikte, Osmanlıların tehdit algılamalarının geçerliliğini ortadan kaldırmaz. Kaldı ki, Rusya'nın Karadeniz filosunu güçlendirmek üzere son dönemde oldukça kararlı davranmaya başlamış olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Bodger, ayrıca, müttefiklerinin Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara yönelik "tarihi misyon" anlayışını maharetle manipüle ettiklerini, Rusya'nın İstanbul'a el atmasının bütün Avrupa'yla karşı karşıya gelmesi sonucunu doğurmuş olacağını da ileri sürer ki, bir yandan İngiltere'nin siyasetine, diğer yandan Fransa'nın hiçbir sonuç doğurmayan itirazlarına bakılacak olursa buna inanmak

928. Keith Neilson, *Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia, 1894-1917*, s. 364.

929. William C. Wohlforth, "The Perception of Power: Russia in the pre-1914 Balance", s. 358.

930. David Stevenson, *With Our Backs to the Wall: Victory and Defeat in 1918*, s. 7.

931. Alan Bodger, "Russia and the End of the Ottoman Empire", s. 101.

çok güçtür. Aksine, içinden geçilen aşamada, Rusya'nın yapabileceği en iyi şey siyasi-diplomatik altyapıyı hazırlamaktı ki, Sazonov da aynen bunu, hem de olağanüstü şekilde başarmıştı. İngiltere ve Fransa'nın bir yandan Rusya'nın saf değiştirmesi ihtimalinden duydukları büyük korkuyu, diğer yandan da Rus ordusuna olan ihtiyaçlarını maharetle manipüle eden Sazonov'dur. Grey, bu en büyük korkusunu, "İtilaf içi bölünme" olarak adlandırmaktaydı.[932] Tabii ki, kastettiği Fransa değil Rusya'ydı.

Çanakkale Harekâtı'nın yenilgiyle sonuçlanacağının iyice açıklık kazandığı günlerde Hankey'in, Türkiye'nin kandırmacalı bir münferit barışa teşvik edilmesi yönündeki fikirleri ortada dolaşmaya başlayınca, Sazonov 14 Ekim 1915 günü görüştüğü Buchanan'a 30 Mart anlaşmasını herhangi bir şekilde değiştirmeye yönelik bir çaba ortaya çıkarsa bunun İtilaf'ın son bulmasına yol açacağı ihtarında bulunmuş, çara da bu pozisyonu sıkı sıkı tembih etmiştir.[933] Yani, Sazonov cephelerde Rusya'yı rahatlatacak olsa da birtakım siyasi oyunlarda dahi yer almak istememiş, 30 Mart anlaşmasıyla şekillenen haliyle İstanbul ve Boğazlar hedefini bariz ya da değil, herhangi bir tehdit altına atmamak için anlaşma ile savaşın gidişatı arasında hiçbir irtibatın kurulmasına yanaşmamıştır. Rusya, anlaşma imzalandıktan sonra İstanbul ve Boğazlara ilişkin "tarihi misyonu"nu yerine getirmekten bir şekilde alıkonacağı korkusundan kurtulamamış, Rus askerleri İstanbul'da konuşlandırılmadan önce herhangi bir barış konferansının başlamamasını dış politikasının mihenk taşı haline getirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla birlikte kendisini siyasi yelpazede sağa çeken, neticede hayatını cephede kaybedecek oğlunu savaşa katılması yolunda zorlayan, Mart 1917'de Devrim Kabinesi'nde Dışişleri Bakanı da olan Kadet Partisi lideri Milyukov'un 24 Mart 1916 günü Duma'da yaptığı konuşma da ilgi çekicidir:

> Bizim bu savaştan çıkarımız gerçekten de nedir? Denizlere serbestçe çıkabilmek istiyoruz. Savaşa bu nedenle girmedik ama mademki artık savaşıyoruz, bu hedefimize ulaşmadan savaştan ayrılamayız. Bu savaştan çıkarımız, Boğazların imparatorluğa kazandırılmasıdır. Gerçekte hangi dava için savaştığımızı bilmek, artık halkımızın hakkıdır![934]

932. C.J. Lowe, "Italy and the Balkans, 1914-1915", s. 414, dipnot 16.

933. Gaston Gaillârd, *The Turks and Europe*, s. 380-381.

934. Samuel Kucherov, "The Problem of Constantinople and the Straits", s. 211.

Milyukov, devrim hükümetindeki bakanlığı sırasında da İstanbul ve Boğazlar üzerinde ısrar etmeyi sürdürmüş, hatta İstanbul'a asker sevk etmeyi aklından geçirecek derecede bir hayalperestliği sürdürmeye kalkışmışsa da Alman ordularının çökmekte olan Batı cephesini her an yarabilecek durumda olduğu gerçeği kendisine hatırlatılınca bu fikrinden caymıştır.[935] Fakat bu ilk devrim hükümetinde dahi Sazonov'un yakın çalışma arkadaşı Kont Bazili'nin aklına Boğazların kontrolünü Rusya'ya bırakacak bir anlaşmanın imzalanması gelmekte, Milyukov'a bu yönde çalışılmasını önermekteydi. Bu öneri, çok şeyden vazgeçmek durumunda kalmış, devrim ve yenilginin eşiğine yaklaşmış olsa dahi Rusya'nın asgaride Hünkâr İskelesi modelinden, yani Boğazların kendisi tarafından denetlenmesi hedefinden vazgeçemediğini ortaya koymaktadır. Rusya, Boğazların elinde olmamasından kaynaklanan her türlü zorluğu ne zamandan beri hep hafızasına kaydediyor, hiçbirini hiçbir zaman aklından çıkarmıyordu. Fakat savaşın müthiş yorgunluğu halk üzerine bindikçe, bu refleksler dahi zayıflayacaktır.

1916 sonbaharına gelindiğinde Almanların hâlâ devam eden İtilaf içinde bölünme yaratmak ve çift cepheli savaştan kurtulmak yönündeki teşebbüsleri Buchanan'ı derin endişelere sevk edecek kadar yoğunlaşmıştı. Büyükelçi, Rusya'ya daha güçlü mesajlar verilmesi gerektiğine inanıyor, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara ilişkin taleplerinin yerine getirilmesinin İngiltere tarafından nihai barışın en temel ve kalıcı şartlarından biri olarak kabul edildiğinin Rus halkı tarafından artık tüm çıplaklığıyla bilinmesinin gerekli bir hal aldığını düşünüyordu.[936] Çar da 30 Mart anlaşmasının kamuoyuna açıklanmasını istemekteydi. Böylece, ortada dolaşan bütün şüpheler giderilmiş olacaktı. Tabii, bu yönde bir açıklamayla savaşın "büyük ikramiyesi"nin İtilaf Devletleri'nin zaferi halinde çarlığa verileceğinin ortaya çıkacak olması, İngiliz ve Fransız kamuoylarında çok büyük menfi tesir de yaratabilecekti. Neticede, Rusya'nın yeni Başbakanı Trepov, 2 Aralık günü Duma'da söz alarak, "Rusya'nın hayati menfaatleri, sadık müttefiklerimiz tarafından da bizim anladığımız şekilde anlaşılmaktadır. Boğazlar ve İstanbul üzerindeki haklarımız, 1915'te İngiltere ve Fransa'yla akdetmiş olduğumuz, artık İtalya'nın da taraf olduğu bir anlaşmayla tespit edilmiştir" ifade-

935. Robert J. Kerner, "Russia and the Straits Question, 1915-1917", s. 598.

936. a.g.m., s. 66.

leriyle anlaşmayı kamuoyunun bilgisine getirmiştir.[937]

Paléologue, Trepov'un sözlerinin Duma'da fazla bir tesir yaratmadığını, sevinç gösterilerine, nümayişlere yol açmadığını belirtir. Trepov, adeta artık çok gerilerde kalmış, unutulup gitmiş eski bir aşk hikâyesinden bahsediyormuşçasına kimseden bir ses, bir nida duyulmamıştı. 2 Aralık 1916, eski Rusya'da sevinç duyulması için çok geç bir tarihti. Savaşın yarattığı yıpranma, çarlığın sona erişini de iyice yakına getirmişti.

Bir yüzyıl kadar önce, Çariçe II. Katerina torunları için çok muhteris bir gelecek tasarlamış, büyük torununa Alexander, küçük torununa ise Konstantin isimlerini vermişti. Küçük torununun bir gün İstanbul'dan idare edilecek büyük bir Grek-Ortodoks imparatorluğunun başına geçeceğine inanıyor, torunlarının öngörülen gelecek yönünde yetiştirilmelerine özen gösteriyor, gidişatlarını yakından takip ediyordu. Mürebbiyesi de İngiliz olan geleceğin çarı Alexander, İngiliz modeline uygun bir eğitim alır, Avrupa tarihi ve Aydınlanma edebiyatı dersleri görürken, İstanbul için "hazırlanan" Konstantin'e Yunan hizmetkârlar hizmet etmekteydi. Yunancayı küçük yaştan itibaren konuşabilmesini sağlamak için oyun arkadaşları da hep Yunan çocuklardan seçilmiş, Konstantin Rus tarihinin yanı sıra, Yunan, Roma ve Bizans tarihi de öğrenmişti.[938]

Büyük Katerina, Mayıs 1789'da Habsburg İmparatoru II. Joseph ile Mogilev'de gizli bir buluşma gerçekleştirmiş, görüşmede Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının paylaşılması konusu ele alınmış, çariçe kendisine yön veren vizyonun torunu Konstantin'in liderliği altında, İstanbul başkent olmak üzere Bizans'ın ihya edilmesi olduğunu söylemişti. Joseph ise Balkanlar'daki Osmanlı vilayetlerini almak, mümkün olduğunca da Ege ve Doğu Akdeniz'e yayılmak istiyordu.[939]

1914'e gelindiğinde, büyük siyasetin içinde koştuğu bu ana çerçeve değişmiş değildi. Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği meselesi yüzünden kopmamış, fakat kopar kopmaz da aynı zamanda ve doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği üzerinde cereyan etmeye başlamıştır. Bu husus katiyen gözden kaçabilecek gibi değildir. İstanbul ve Boğazlar, şüphesiz en üstte duran birinci sınıf savaş hedefleri arasında ye-

937. ibid.

938. Robert K. Massie, *Catherine the Great*, s. 564.

939. a.g.e., s. 486.

rini almıştır. Bunun sebebi Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa dahil olması değildir. Çarlık basını Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz, Osmanlıların savaşa girişinden önce İstanbul ve Boğazların Rusya'nın hakkı olduğunu ileri sürmeye başlamıştı.

İngiltere ve Fransa, paylaşım planlarına kalıcı bir şekil verebilmek için bunlara Rusya'yı da dahil etmek istemişlerdir. Bu amaçla Mark Sykes ve François Georges-Picot birlikte St. Petersburg'u ziyaret dahi etmiştir. Tabii, bu ziyarette, Doğu Anadolu'nun da Rusya'ya bırakılacağı mündemiçti. Nitekim Sazonov Adana-Diyarbakır hattının güneyinde İngiltere ve Fransa'nın serbestçe hareket etmesini ve paylaşımı kendi aralarında halletmelerini istemiş, buna karşılık, Van, Bitlis, Trabzon ve Erzurum vilayetlerini talep etmiş, bu da kabul edilmişti.

* * *

Zeynep Göğüş, epey önce yazmış olduğu bir köşe yazısında şöyle der:

> Napoléon Bonaparte, Moskova seferinde ordusunu kara gömmüş, Waterloo'da büyük bir yenilgiye uğratmıştır, ama Fransız milleti sürgünde ölen imparatorunu getirip Paris'in göbeğine gömmüştür. Her Fransız Napoléon'u çektiğinizde kimliğinin büyük bir parçasının da yiteceğini bilir. Enver Paşa'nın mezarının getirilmesine bile tahammül edemeyenler, onun tuttuğu aynaya bakıp önce kendi kimlik sorunlarını çözümlemeyi deneyebilirler.[940]

Rus yönetmen Protazanov tarafından 1915 yılında çekilen *Vatan Haini Enver Paşa* isimli propaganda filmi, Enver Paşa'nın savaştan önce askeri ataşe olarak görev yaptığı Berlin günlerini "anlatmakla" başlar. Kayzer Wilhelm, yükselişte olan Jön Türkler'in önde gelen bir mensubu olduğu için Enver'e yakınlık gösterir ve yaklaşmakta olan savaşta Almanya'ya sadık kalmasını teminen Enver Paşa'yı nişanlara boğar. Bu arada, Enver Kayzer'in emir subayının bir fahişe olan sevgilisi Alisa'ya âşık olur. Balkan Harbi patlayınca vatani görev için Berlin'i ve aşkını bırakmak zorunda kalır. 1914'e gelindiğinde Enver Paşa artık Türkiye'de çok güçlü bir şahsiyet olmuştur. Alman generali Liman von Sanders güçlü bir düşman olan Rusya'yla savaşa tutuş-

940. Zeynep Göğüş, *Sabah*, 6 Ağustos, 1996. Üstelik Fransa, Napoléon'u Paris'in ortasına getirmekle de kalmamış, mezarını her ziyaret edenin başını eğmesini gerektirecek şekilde düzenlemiştir.

maktan korkan Enver'i ülkesini Almanya'nın yanında savaşa sokmak için ikna edemeyince, Almanlar bu defa Alisa'yı Enver'in aklını çelmek için İstanbul'a yollar. Ne ki, hareminde Enver'in gözdesi olan bir kadın bu durumdan şüphelenir ve Alisa'nın üstünde hangi görevle İstanbul'a gönderilmiş olduğunu açığa çıkartan bir mektup bulur ve bunu Enver'e gösterir. Enver, nihayet Almanya'nın bir kuklasından ibaret olduğunu anlayınca, bir harem ağasını Alisa'yı öldürmesi için görevlendirir. Enver Paşa şimdi Türkiye'nin Rusya tarafından mahvedildiği ve Ayasofya'nın kulesine altın bir haç yerleştirildiği kâbusunu görmeye başlamıştır.

Tabii, bekleneceği üzere, epey bir masraf yapılmış, saray ve harem gibi fantezi Türk dekorlarının da kullanıldığı filmde korkaklık, cinsel bağımlılık ve zafiyet Türklerin başlıca karakteristikleri olarak gösterilmiştir.[941] Dehşet verici olan, 1914'ten bir asır sonra Türkiye'de dahi Enver Paşa ve Birinci Dünya Savaşı olgusunun kavranılmasında karşımıza çıkan düzeyin hemen hemen bu Rus propaganda filminde olduğu kadar olmasıdır.

Birinci Dünya Savaşı koptuğunda, on sekizinci yüzyılın başından 1914'e gelinceye değin Rusya'yla neredeyse yirmi yılda bir toplam süresi otuz yıla yayılan on üç savaşa tutuşmuş Osmanlı İmparatorluğu'nun çarlığın iyi niyetle hareket edeceğine, tarihi emellerini gerçekleştirmesi için ortaya çıkan müthiş fırsatı değerlendirmek yolunda elinden geleni yapmayacağına inanması için hiçbir sebep yoktu. Şu halde, Enver Paşa ve Jön Türk liderliğinin sürüklediği İttihat ve Terakki, tarihsellik içinde oluşmuş hafıza yapısının öne sürdüğü tedbirleri almaya çalışmış, sonu getirilmek istenen ülkelerini ne pahasına olursa olsun korumakla yükümlü olduklarının bilinciyle hareket etmiştir. Bu cesur, gözüpek ve inançlı kararı almamış olsalardı, Türk ve Osmanlı tarihinin akışının ana damarına ihanet etmiş olacaklardı.

Türkiye'nin bu yıllarda kimlere karşı neyin mücadelesini hangi müthiş güçlüklere karşın ne denli bir kararlılıkla sürdürmüş olduğu ibret vericidir. Realpolitik, acıması olmayan bir dünyada temellenir, daha da acımasızca yoluna çıkar. Tarih bir şey gösteriyorsa, diplomasi ve barış yöntemlerinin de bir işe yaramayacağı mukadderat anlarının gelip çatabileceği, hesaplaşmaların eninde sonunda ortaya çıkacağıdır. Belirli güç yoğunluklarına ulaşamamış, toplumsal, manevi ve kültürel anlamlarda belirli irtifalara çıkamamış, kendi halinde olmak kadar kendi halince yaşamaktan

941. Hubertus F. Jahn, *Patriotic Culture in Russia During World War I*, s. 162.

da kurtulamamış, ihtirasları geri çevirmiş ülkelerin perde birden gerçek dünyaya açıldığında yaşama şansları pek yoktur.

Bu temel varsayım bir defa olsun yanlışlanabilecek gibi olmuşsa, o da son ana kadar mücadeleden kopmayan Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı İmparatorluğu'dur. Hatta mücadelelerini yeni ve kendilerinin dünyaya getirdiği bir kurucu devlete teslim edebildiklerine göre, o temel varsayım bir defa olsun yanlışlanmıştır dahi!

XXI

Türkiye'nin ayakta kalma mücadelesinin doruk noktası olarak Çanakkale

> Derinlere gizlenmiş, zaman zaman başgösteren infial halleri... Hep yanımızda burukluk, üzerimize oturan bir hüzün. Hep bir coşkulu olmamak... Şuuraltımız, Çanakkale'ye borcumuzu böyle ödememeli artık! Borç, ancak çok daha iyi olursak ödenmiş olacak.

Şu sıralarda İngiltere ve Avrupa tarihçiliğinde Çanakkale Harekâtı'nı çok pahalıya mal olmuş gereksiz bir gösteriş gibi görmek isteyen, bir yıla yakın sürmüş muharebelerin kaybedilmesinin apaçık nedenini Osmanlı ordusunun olağanüstü direnç gücünde görmeyip de, en baştaki çıkarma harekâtının yanlış yere yapılmış olması gibi tali nedenselliklere bağlamaya yeltenen, hatta Çanakkale'de yenilgi alınmamış olsaydı dahi bunun önemli stratcjik sonuçlar doğurmamış olacağını ileri süren çevrelerin oluşturduğu bir anlatının öne geçmeye başladığı görülmektedir. Gerçi, Türkiye'de dahi Çanakkale'de neredeyse sadece Avustralya ve Yeni Zelanda'ya karşı savaşıldığı zannedilecek bir noktaya gelinmişse, bu aşınmalara, değer kaybettirme teşebbüslerine şaşmamak gerekir. İngiltere'yle birlikte Çanakkale saldırısında yer alan Fransa'da ise Çanakkale'den İngilizlerin ortaya çıkarttığı yanlış bir fikir, İngiltere'ye ait olması gereken bir yenilgi olarak hiç söz edilmemesi yeğlenir olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na Avrupa merkezli bir bakış açısından yaklaşılması tercih edilmekte, Batı Avrupa cephelerindeki kara savaşları öne çıkartılmaktadır. Halbuki Çanakkale, 1915 yılında İngiltere'nin giriştiği en büyük askeri harekât olduğu gibi,[942] tam manasıyla o büyük Avrupa cephe savaşları kategorisinde görülmek gereken bir deniz ve kara muharebeleri dizisidir.

Türkiye'nin Çanakkale'deki direnişinin Birinci Dünya Savaşı'ndaki yeri, birtakım tutarsız yaklaşımların arkasına sığınılarak

942. David Stevenson, *With Our Backs to the Wall: Victory and Defeat in 1918*, s. 9.

küçümsenebilecek değildir. Türkiye'yi bir kez daha Avrupalı yapmış, aynı zamanda Avrupalı olan hüviyetini pekiştirmiş, onu tekrar Avrupa tarihinin aktığı büyük nehirlerden geri bırakmış bu büyük muharebenin içerdiği anlam, en başta da Türkiye'de çok iyi kavranabilmeliydi. Ne var ki, zamanın geçişi içinde vuku bulan unutuş ve esasları terk, tarihsellik olgusuna yönelik hırçınca özensizliğin de etkisiyle, hatırlama – içselleştirme – toplumsallaştırma ve kimliğe katma süreçlerinin de yolunu tıkamıştır. Böyle bir ortamda en fazla duyulan sesin, en fazla ortada gözükenin baskın çıkması beklenirdi. Böyle olduğu içindir ki, tam bir yüzyıl sonra genç nesillerin Çanakkale'de ANZAC'ların değil, İngiliz ve Fransız imparatorluklarının yenilgiye uğratıldığını anlamaları, bu sonucu da tüm kalıcı ve derin anlamlarıyla birlikte kavramaları ihtiyacı had safhaya çıkmıştır.

Sadece 1917 Ekim Devrimi'nin arka planına bakıldığında dahi Çanakkale muharebelerinin derin ve doğrudan etkilerini kolaylıkla görmek mümkündür. Çanakkale'deki direniş, Boğazların diğer ucunda ikmal yollarının açılmasını bir yıl boyunca bekleyen çarlığın daha da zayıflayarak kritik bir eşiğe gelmesine yol açmış, çarlık o eşikten aşağı düşmüştür. Nitekim Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn, İtilaf kuvvetlerinin Ocak 1916'da Çanakkale önünden çekilmesinin hemen ertesinde Rus cephesindeki uğraşı daha aşağı çekerek, eline geçen fazla askeri varlık ve enerjiyi Batı cephesine yöneltecek kadar elini rahat hissedebilmiştir.[943]

Cunningham da Osmanlıların İtilaf'a Çanakkale'den geçit vermemesiyle 1917 Ekim Devrimi arasında doğrudan bağ kurar ve Çarlık Rusyası'nın yıkılmasının yol açtığı muazzam sonuçların Fransız Devrimi'nin sonuçlarını çok geride bıraktığı tespitinde bulunur. Üsküdar'daki mezarlıkta yatan İngiliz askerlerinin Boğazları Rusya'ya kapatmak için Kırım Savaşı'nda, Gelibolu'daki mezarlıklarda yatan İngiliz askerlerinin ise Boğazları Rusya'ya açmak için Çanakkale'de hayatlarını vermiş olduklarına işaret ederek, yarım asır içinde meydana çıkmış büyük değişime de dikkat çeker.[944]

İtilaf Devletleri'nin Osmanlıları tarafsız statüde tutmak yönünde güya gayret gösterdiği bir sırada Churchill'in Enver Paşa'ya yazdığı 19 Ağustos tarihli mektupta "Türkiye'yi kalbinden vurmak" yolundaki tehdidi ortaya atmış olduğu daha yukarıdan ha-

943. ibid.

944. Allan Cunningham, "The Wrong Horse...", s. 76.

tırlanacaktır. Churchill, 3 Kasım 1914 günü, İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'na henüz savaş ilan etmemişken, yeni konuşlandırıldığı hakkında söylentiler duyduğu Krupp toplarının menzilinin tespit edilebilmesi maksadıyla İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin Çanakkale'nin ucundaki müstahkem mevkileri bombardımana tabi tutması emrini de vermişti.[945] Şimdi ise "Türkiye'yi kalbinden vurmak" için Çanakkale'ye bir harekât düzenlenmesi fikrini 25 Kasım 1914 tarihli İngiliz Savaş Konseyi toplantısının önüne getirmektedir.

Bu günlerde Çanakkale'de bir harekât yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'nun boğazının sıkılması fikrine çok farklı anlamlar yükleniyordu. Her şeyden önce, en başta da Churchill olmak üzere İngiltere'de pek çok kimse, Çanakkale Harekâtı'na savaşın bir an evvel sona ermesini sağlayacak tek çözüm olarak büyük umutlar bağlamıştı. Önce donanma, ardından da ordu Boğaz'daki direnişi kırıp İstanbul'a doğru yürümeye başladığı anda, İtalya ve Balkan Devletleri'nin de İtilaf'ın safına geçmek için birbirleriyle yarışacağına inanılıyordu.[946] Böylece, Almanya etrafındaki çember daha da daraltılmış olacak, bir tarafta batıda siper savaşına tıkanmış cepheler, diğer tarafta doğu cephelerinde Rusya'nın bir türlü vurucu darbeleri gerçekleştirememesinden kaynaklanan güçlükler geride bırakılmış olacaktı. Almanya da harekâtın olası sonuçlarından ürkmüş, İtilaf'ın zafer kazanması halinde bunun savaşın gidişatı üzerinde son derece dramatik sonuçlar doğuracağından şüphe duymamıştı.[947]

Churchill yenilginin nedenlerini tespit etmek üzere oluşturulan Çanakkale Komisyonu'na aşağıdaki açıklamalarda bulunmuştu:

> Rusya'nın Kafkaslardaki durumunun gittikçe kötüleşmesi başta olmak üzere, savaşın akışı içinde ortaya çıkan birtakım gelişmeler, bu arada Sırbistan'ın düşecek hale gelmesi, Balkanlar'daki genel durum ve İtalya'nın savaşa ne yönde müdahil olacağı gibi meseleler karşısında Türkiye'ye kuvvetli bir şekilde vurmak, savaştan düşürerek genel gidişatta güçlü bir yön değişikliğine yol açmak zaruri hale gelmişti.[948]

945. Martin Gilbert, Winston S. Churchill, *The Challenge of War, 1914-1916* Cilt III, s. 274-282.

946. Maurice Hankey, *The Supreme Command 1914-1918*, Cilt I, s. 271.

947. Jay Winter, Geoffrey Parker, Mary R. Habeck eds. *The Great War and the Twentieth Century*, s. 54.

948. A.L. Macfie, "The Straits Question in the First World War, 1914-1918", s. 53.

Öte yandan, Boğazlar söz konusu oldukça kendisinin başı çekmediği her gelişmeyi şüpheyle karşılayan Rusya'nın Çanakkale'ye girişilecek harekât karşısındaki tavrının ne olacağı Londra'da zihinleri meşgul eder, harekât yüzünden Rusya'yla ittifakın tehlikeye atılmış olup olmayacağı soruşturulurken, 21 Ocak 1915 günü Rus Orduları Başkumandanı Grandük Nikola'dan İngiliz Dışişleri'ne ulaşan bir telgraf, bu son mülahazayı da ortadan kaldıracaktır. Çarın amcası olan Grandük, daha önce 30 Aralık 1914 günü Rus Genel Karargâhı'ndaki İngiliz temsilciye verdiği bilgileri, yani Osmanlı direnişinin beklemedikleri kadar güçlü çıkıp ikmal yollarını kapatması yüzünden içine düştükleri mühimmat sıkıntısını, Rusya'nın Kafkas cephelerinde Osmanlı kuvvetlerince zorlandığını[949] tekrarlıyor, İngiltere'den Türkiye'nin en hassas ve zayıf noktalarına baskı uygulamasını, böylece Kafkaslarda yoğunlaşmaya başlayan Türk askerlerinin başka cephelere gönderilmesinin sağlanmasını istiyordu.[950]

Grandük Nikola'nın 21 Ocak tarihli talebi, İngiltere'nin Çanakkale'ye saldırının başlatılmasıyla ilgili iç görüş alışverişini hızlandırmış olduğu bir sırada Londra'ya ulaşmıştır.

Şöyle ki, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ana askeri doktrin noktasında İngiltere'de açık bir bölünme ortaya çıkmıştı. Bir grup savaşın ancak Batı cephesinde, Almanya'nın Fransa'da yenilgiye uğratılmasıyla kazanılabileceğine inanırken, bir diğer grup Batı cephesinde büyük can kaybına yol açan süngü süngüye siper çatışmalarından kaçınılması gerektiğine, Almanya'nın ancak çevrede yapılacak harekâtlarla dize getirilebileceğine inanıyordu. İngiliz sefer görev gücünün kıta Avrupası'ndaki ilk çatışmada büyük kayıplar vermiş olması, İngiltere'yi savaşı daha az acı çekerek devam ettirme yollarını aramaya sevk etmişti. Çanakkale fikri, bu ihtiyaca da cevap verir gözüküyordu. Hal böyleyken, Kafkaslarda sıkıştırılan Rusya'nın müttefiklerinden yardım istemesi, "Doğulu" olarak adlandırılan ve başını Churchill'in çektiği bu ikinci grubun elini çok güçlendirmiş, Deniz Kuvvetleri'nin de devreye sokulması suretiyle kıta Avrupası'nda içine saplanılan çıkmazın kırılabilecek olması karar vericilere daha cazip gelmeye başlamıştı. Churchill de Batı cephesinde kimsenin kimseye üstünlük sağlayamadığı bu pat durumunun ortaya çıkması muvacehe-

949. Halbuki, Doğu cephesinde saldırıyı başlatan Rusya'ydı. "Aktif savunma" anlayışıyla kasım ayında Eleşkirt, Aras Nehri üzerindeki Köprüköy ve Karakilise'yi işgal etmişlerdi. Bunun üzerine, Osmanlı kuvvetleri de daha kuzeyde sınırı geçerek o sırada Rus işgali altında bulunan Artvin ve Ardanuş'u ele geçirmişti.

950. A.L. Macfie, "The Straits Question in the First World War, 1914-1918", s. 53.

sinde, savaşta bir kırılma sağlanmadıkça bu halden kurtulunamayacağına, cevabı da Çanakkale'de bulduğuna inanıyordu.

13 Ocak günü yapılan Savaş Konseyi toplantısında, Çanakkale seçeneklerden biri olarak masa üzerinde durmakta, fakat Lloyd George'un Balkanlar'a çıkartma yapılması ve İngiliz ordusunun Selanik'te bir güç merkezi oluşturmaya başlaması fikri hâlâ daha cazip gözükmekteydi. Balkan başkentlerine yaptıkları ziyaretten yeni dönen, Türk ve Osmanlı karşıtı olmakla maruf İngiliz propagandistleri Buxton Kardeşler, İtilaf'ın Bulgaristan'a 1913'te eline geçirmeye muvaffak olamadığı Makedonya'yı söz vermesi, buna karşılık Sırbistan'ı da Bosna-Hersek ve Dalmaçya kıyıları yoluyla tatmin etmesi, Yunanistan'a da Ege ve İzmir yolunun gösterilmesi suretiyle her üç Balkan Devletinin de İtilaf safına geçmesinin mümkün olacağı hususunda Başbakan Asquith'i ikna etmişlerdi. Fakat Selanik'e doğru bir harekâtın gerekli kılacağı gibi, tüm Balkanlıları aynı safa getirmek, Buxtonlara göründüğü kadar kolay ve düz bir yol değildi.

15 Ocak tarihli müteakip toplantıda Churchill yine Çanakkale yönünde ısrar etmiş, sonunda Lloyd George'un da onay vermesiyle, "nihai hedef İstanbul olmak üzere Çanakkale yarımadasının şubat ayı içerisinde bombardımana tabi tutularak ele geçirilmesi" fikri yönünde karar alınır gibi olmuş, fakat deniz kuvvetlerine bu yöndeki talimatın verilmesinden henüz sarfınazar edilmişti. Bu tereddüt ve gecikmenin sebebi de yukarıda değinildiği gibi, İstanbul ve Boğazlara yönelik bir harekâta girişilmesinin Rusya'da uyandıracağı büyük hassasiyetler yüzünden ittifakın tehlike altına atılabileceği korkusuydu. Şimdi, 21 Ocak günü Rus Orduları Başkumandanı'nın Osmanlı ordularının Kafkas cephesinde teksif olmalarının önüne geçilmesini, bunun için de yeni bir cephe açılmasını istemesiyle birlikte, Kitchener, Balfour ve Grey'in de dahil olduğu Çanakkale'ye saldırıdan yana olan grubun önünde duran en önemli karşıt mülahaza ortadan çekilmiş oluyordu. Çanakkale'yle ilgili kararın zaten eşiğinde durmakta olan Londra, mektubu süratle cevaplandırmış, muhakkak surette tedbir alınacağı şeklinde oldukça bağlayıcı bir lisan kullanmakta da sakınca görmemiştir.

28 Ocak 1915 günü ardı ardına iki kez toplanan İngiliz Savaş Konseyi, diğer seçenekleri sonlandırarak Çanakkale'ye saldırılması talimatını kesinleştirmiş, büyük ümitler bağlanan saldırı, 19 Şubat 1915 günü Çanakkale sırtlarının kesif bombardımanıyla başlamıştır.

İngiliz Savaş Konseyi'ni Çanakkale seçeneğine yönelten daha

farklı stratejik nedenler de bulunmaktaydı: En önemli bir mesele, silah sanayii yetersiz olan Rusya'nın müttefiklerinden yardım alamaması sonucunda Rus ordusunun üçte birinin silahsız kalmış olmasıydı. Bir Rus komutanın anlatımıyla, ordu bu yüzden kendi kanı içinde boğularak yok oluyor, daha 1915 baharında sayıları giderek azalan top mermileri, bazı cephelerde eczaneden alınan ilaçlar gibi neredeyse çay kaşıkları içinde veriliyordu. Giderek daha fazla sayıda asker kaçağı şehirlerdeki serseri sürülerinin arasına karışıyor, sağdan soldan çırpmakla hayatını sürdürüyordu.[951]

Bu şartlarda, Rusya'nın ikmalinin sağlanması hayati önem kazanmış, sadece birkaç ay evvel coğrafyanın aşikâr gerçekliklerini yok sayıp, Osmanlı hükümetinin açılımlarını geri çevirmiş olan İtilaf, Türkiye'nin önemi ve karşı tarafa geçmesinin nelere mal olabileceği hakkında baştan aşağı yanılmış olmanın, sergilediği kibrin ağır bedelini ödemeye başlamıştı. Rusya'ya ulaşan, kışın da donmayacak olan tek suyolunu teşkil eden Boğazların açılmasını sağlamak elzem bir hal almıştı.[952]

Şimdi Osmanlılar savaştan düşürülecek olduğunda, Kafkas cephesinin yanı sıra Süveyş Boğazı ve İngiltere'nin elinde tuttuğu İran'daki petrol yatakları da güvence altına alınmış olacaktı.

Bir diğer önemli beklenti, Çanakkale'nin geçilerek İstanbul'a ulaşılmasıyla kazanılacak zaferin, İtalya ve Balkan Devletlerinin de savaşa İtilaf safında girmesini sağlayabilecek olmasıydı. Grey, Bertie ve Buchanan'a gönderdiği telgraflarda İtalya ve Balkan Devletlerinin İtilaf'a katılmalarının nihai zaferi yakınlaştıracağını, Almanya ve Avusturya'nın direnişlerinin çökmesine yol açacağını yazmıştı.[953] Kısaca, Almanya'nın müttefikleri arasında en zayıf halka olarak görülen Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş dışı bırakılmasından epey ve farklı yararlar bekleniyordu.

Hatta İngiltere ve Fransa açısından ekonomik gerekçeler de söz konusuydu. Boğazların kapalı olmasından ötürü Rus tahılı Batı'ya ulaşamadığı için stoklar erimeye başlamış, tahıl fiyatları çok yükselmişti. Bu durum da müttefikleri zorlamaktaydı.[954]

951. Jay Winter, Geoffrey Parker, Mary R. Habeck eds. *The Great War...*, s. 50.

952. Diğer taraftan, İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun Süveyş'te cephe açmış olması nedeniyle buraya çok yüksek sayıda asker bağlamak zorunda kalmıştı. Öyle ki, 1916 Ocak ayında Çanakkale'den dönecek olanlarla birlikte Mısır'daki asker sayısı 300 bine yükselecekti. Keza bu durum da Osmanlılar hakkındaki bir diğer büyük yanılgının sonucuydu.

953. C.J. Lowe, "Italy and the Balkans, 1914-1915", s. 416.

954. Ronald Park Bobroff, a.g.e., s. 125.

Churchill'in harekâttan şahsi beklentileri de yok değildi. O sıralarda şöhretinin iyi seyrettiği söylenemeyecek olan Deniz Kuvvetleri Bakanı, başında bulunduğu donanmanın gösterişli bir zafere imza atmasını istiyor, zaferin ışıltısının kendisine de yansıyacağını düşünüyordu.[955]

Üstelik tüm bu hedeflere ulaşılmasının hiç de zor olmayacağına inanılmıştı. İngiltere'nin elinde Alman dretnotlarının önüne sürülemeyecek oldukları için Kuzey Denizi'nde işe yarayabilecek olmaktan çıkmış çok sayıda dretnot dönemi öncesi zırhlı mevcuttu. İmparatorluğun uzak köşelerinden toplatılan askerlerin yanı sıra, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi kolonilerden gelen birliklerin de katılımıyla İngiltere'nin elinde konuşlandırılmayı bekleyen asker sayısı 300.000'e yükselmişti. Bütün bu atıl kapasiteyle ne yapılacağı sorulduğunda, gerek kabine üyeleri, gerek üst düzey ordu kademeleri açısından ibre İstanbul'a işaret ediyordu. En akıl kârı yol, bu kuvvetin mirası nasıl olsa galipler arasında paylaştırılacak olan Osmanlılara yönelik olarak kullanılmasıydı.[956] Fransa da önemli çıkarları olan Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik bir harekâtta İngiltere'yi nasıl olsa tek başına bırakıp da zaferin nimetlerine el koymasını seyredecek değildi.

* * *

İlginçtir ki, harekâtın başlamasına sadece üç gün kala, 16 Şubat tarihli kabine toplantısında bakanlar ilk defa çok da ümit verici bir gelişmeden haberdar kılınıyor, Çanakkale'yi hep denile geldiği gibi çok kolay geçecekleri kanaati pekişiyordu. Grey'in verdiği habere göre, Deniz Kuvvetleri İstihbarat Başkanı Albay Hall'un ocak ayında Atina'ya gönderdiği üç gizli ajan vasıtasıyla İstanbul'daki Almanya karşıtlarıyla temas kurulmuş ve Çanakkale'de harekât başlar başlamaz, Türkiye'de askeri bir kalkışmayla devrim yapılması için güçlü kimselerden söz alınmıştı.[957] İngiliz donanmasının başının ucunun gözükmesi dahi İstanbul'da hükümetin düşürülmesine yetecekti. Grey, sadece kabine toplantısında değil, Savaş Konseyi'nin 26 Şubat tarihli toplantısında da İstanbul'da darbe olacağı yönündeki beklentisini,

955. David French, *British Strategy and War Aims...*, s. 66.

956. G.J. Meyer, *A World Undone: The Story of the Great War 1914 to 1918*, s. 216.

957. Edward David ed. *Inside Asquith's Cabinet: From the Diaries of Charles Hobhouse*, s. 222.

buna çok güvendiğini açıkça dile getirmişti.[958]

İlginç bir tesadüf eseri olarak, tam da bu sıralarda ABD Büyükelçisi Morgenthau yine büyükelçilikteki hempalarıyla birlikte, Osmanlılar müthiş bir ölüm-kalım mücadelesine hazırlanmaktayken, Çanakkale'nin geçileceği ve savaştan bıkmış halkın İttihat ve Terakki'yi her an iktidardan indireceği dedikodusunu yaymaktaydı.[959]

Mesele şuydu: İngiliz Deniz Kuvvetleri İstihbarat Bölümü Başkanı Reginald Hall, Çanakkale'ye yönelik bir harekâta başlanması için kabinede oydaşma ortaya çıkmaya başladığını görünce, Türkiye'de daha fazla ajana ihtiyaç duyacağını düşünerek, Ocak 1915'te nüfuz sahibi Türklerle yakın ilişkiler idame ettirdiği söylenen bir inşaat mühendisi olan George Griffin Eady'yle temas kurulmasını sağlamış; Eady de Fitzmaurice'in yanı sıra Çanakkale ablukasının devam ettiği sırada İstanbul'a kömür getirme teşebbüslerini henüz birkaç ay önce İngiliz istihbaratına gammazlamış olan Modalı casus aile, Whittall'lerin adını vermişti. Çanakkale'ye saldırının başlamasının üzerinden sadece iki gün geçmişken, Grey Sofya'daki İngiliz Elçisi Bax-Ironside'a bir telgraf göndermiş, saldırının başlatılmış olması muvacehesinde Fitzmaurice'i Yakındoğu'da el altında tutmak, bu suretle Balkanlar ve bilhassa Türkiye hakkındaki bilgi ve tecrübesinden yararlanmak istediğinden bahisle, adıgeçeni Sofya'ya başkâtip sıfatıyla tayin ettiğini bildirmişti. Grey'in esas beklentisi, Çanakkale'de zafere doğru ilerlenilirken Fitzmaurice'in zaten iyi tanıdığı İstanbul'daki Almanya karşıtı çevrelerle temas kurmasının sağlanmasıydı. Grey'in Fitzmaurice'den beklentileri öylesine yüksekti ki, Çanakkale'deki filo komutanıyla her gerekli gördüğünde doğrudan temas kurmak yetkisini dahi vermişti.

Deniz Kuvvetleri İstihbarat Başkanı Albay Hall'ın ajanlarının temas kurduğu "en üst düzey" kişi Talat Paşa'ydı.[960] İngiltere, Talat Paşa'nın Almanya'yla ittifakı bozmasını, savaşı sonlandırıp Çanakkale'nin açılmasını sağlamasını istiyordu. Üstelik İngiliz ajanları karşılarında bir hain olduğunu farz etmiş olacaklar ki, Churchill'in talimatıyla Talat Paşa'ya 4 milyon sterlin tutarında rüşvet de önermiş, darbe yolunda yaşanacak her gecikme için bu

958. G.R. Berridge, *Gerald Fitzmaurice...*, s. 216.

959. a.g.e. s. 21, dipnot 29.

960. David French, *British Strategy and War Aims...*, s. 82-84.

miktarın aşağı çekileceğini söylemişlerdir.[961] French'in de işaret ettiği üzere, Talat bir vatanperverdi[962] ve aklından geçen tek şey de Çanakkale'deki müthiş tehdidin nasıl olup da ortadan kaldırılabileceğinin yollarını bulmaktı. Savaşın hitamında Osmanlıların başkentinin İstanbul olarak kalacağı yönünde güvence sağlanamayacağını anlayan Talat Paşa, Enver Paşa'nın da isteğiyle görüşmeleri kesmiş,[963] Muhammerah Şeyhi'nin önüne atılırcasına ortaya konan o muazzam miktardaki rüşvet teklifi hiçbir işe yaramamış, İngiltere kim bilir kaçıncı kez Jön Türk liderliği hakkında yanılmış olmakla kalmıştır.

Öte yandan, birtakım Hürriyet ve İtilaf kalıntıları da İngiltere'yle temas kurmuş, kendilerine yardım edilmesi halinde darbe yapıp İstanbul'da idareyi ele geçirebileceklerini ileri sürmüşlerdi.[964] Bu grup, Birinci Balkan Harbi sırasında idare ellerindeyken de olduğu gibi, realpolitik zeminde doğru ve sağlam bir teşhisten tamamıyla yoksundu. Anlayışları kıt, işbirliği arayan değil, işbirlikçi bir zihniyetle hep İngiltere'ye yanaşmış, geleceğin ne olacağını sorgulamadıkları için söz aldıkça hep sevinmiş, hep her şeye razı olacaklarını belli etmiş bu kişiler yine ortaya çıkmışlardı. Bu arada, İngiliz Büyükelçiliği'nin Baştercümanı iken her türlü melanet içinde olmuş ortakları Fitzmaurice de Sofya'da Bulgar Kralı Ferdinand'ı Türkiye'ye saldırması yolunda ikna etmeye çalışmakta, Çanakkale Harekâtı'nın kaçırılmayacak bir fırsat olduğunu söylemekteydi.

18 Mart günü başlatılan büyük saldırıdan çok umutlu olan Churchill, bu defa 4 milyon sterlin gibi yüksek bir miktarın harcanmasına hiç de gerek olmadığını düşünerek, İstanbul'daki görüşmelerin derhal kesilmesini istemişti. Fakat saldırının işe yaramayacağı meydana çıkınca, 180 derece çark etmiş ve İstanbul'da ihtilali düzenlemekle görevlendirdiği Albay Hall'e ne kadar yüksek olursa olsun hiçbir masraftan kaçınmaması yolunda talimat göndermek zorunda kalmıştı.[965]

Cemal Paşa ise Aralık 1915'te, yani İngiltere ve bağlaşıklarının hiçbir başarı elde edemeyecekleri artık meydana çıkmış ve Çanak-

961. G.R. Berridge, *Gerald Fitzmaurice...*, s. 218.

962. David French, *British Strategy and War Aims...*, s. 84.

963. G.R. Berridge, *Gerald Fitzmaurice...*, s. 218.

964. A.L. Macfie, "The Straits Question, 1908-1914", s. 64.

965. G.R. Berridge, *Gerald Fitzmaurice...*, s. 218.

kale önünden ayrılmalarına bir ay varken, İstanbul ve Suriye'deki bazı Ermeni çevreler aracılığıyla Petrograd'a gönderdiği haberde, İtilaf Devletleri'nin kendisini sultan olarak tanıması karşılığında İttihat ve Terakki'yi iktidardan düşürmek üzere ihtilâle girişeceğini ve İstanbul'dan vazgeçeceğini, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Arabistan, Ermenistan ve Kürdistan'a muhtariyet tanımaya hazır olmakla beraber, Türkiye'nin Asya topraklarındaki hükümranlığının tanınmasından vazgeçmeyeceği mesajını iletmiştir. Wohlforth'a göre Cemal Paşa'nın bu girişiminden Grey'i haberdar kılan Sazonov, Türkiye'de kargaşa çıkartacak olduktan sonra Cemal Paşa'ya müspet cevap verilebileceğini söylemiş, Grey de bu yaklaşımı kabul etmiştir.[966] French, sonunda Nicolson'ın İngiltere'nin Araplara vermiş olduğu sözler ve bölgenin geleceğine ilişkin olarak Fransızlarla yürütülmekte olan görüşmelere dikkat çekerek, teklife olumlu cevap verilmesini engellediğini belirtmektedir.[967] Büyük mücadele verilirken bir de içerde ta nerelerden dönüldüğü açıktır.

İzvolski, Talat Paşa'nın İstanbul'un tam olarak muhafazası noktasında hiçbir taviz vermemesi nedeniyle İngiliz girişiminin sonuçsuz kaldığından bir şekilde haberdar olmuştu. Bu "beceriksizliğe" sinirlenen Rus Büyükelçisi'nin *Quai d'Orsay* koridorlarındaki bağırış çağırışlarını Londra'ya nakleden Bertie, Rusların tıpkı Bourbonlar gibi olduklarını, hiçbir şeyi unutmadıklarını, lakin hiçbir şeyden de ders almadıklarını söylüyordu.[968]

İngiltere, yine ve kim bilir kaçıncı kez Fitzmaurice'in birtakım olabildiğince bulanık savlarını önyargıları içine kolayca yerleştirmiş, savaşmak istemeyen Türkiye'ye dışarıdan mahirane yapılacak bir iğneyle Osmanlı hükümetinin düşürülüp başa İngiltere yanlısı bir hükümetin geçirilebileceğine kendisini inandırmıştı.[969] Zaten, Batılı bir güç olmayan Osmanlıların direnç gösterebileceğine de hiçbir zaman inanmamış, Osmanlılar için uzun uzadıya askeri planlar yapmaya da gerek duymadığı için ele avuca sığdıramadığı Osmanlılar söz konusu olduğunda başını hiç tahmin etmemiş olduğu zorluklardan kurtaramıyordu.[970]

Gerçekten, İngiltere Çanakkale saldırısı başladığı an Osmanlı-

966. William C. Wohlforth, *The Perception of Power...*, s. 358.

967. David French, *British Strategy and War Aims 1914-1916*, s. 148.

968. William C. Wohlforth, *The Perception of Power...*, s. 358.

969. David French, *British Strategy and War Aims*, s. 79.

970. ibid.

ların korkudan felç olacağını düşünüyordu.[971] Dünyanın en büyük imparatorluğunun en şaşalı isimleri Çanakkale Boğazı'ndan kolaylıkla geçileceğine inanmıştı. Hindistan Genel Valisi Hardinge, Irak'ta direnmeye devam eden, hatta Hindistan üzerinde tedricen baskı kurmaya da başlayan Osmanlıların savaştan düşürüleceğine seviniyordu.[972] Bugün pek hatıra getirilmese de Çanakkale zaferinin, aynı zamanda İngiltere'nin özellikle Doğu dünyasındaki prestijine büyük bir darbe vurmuş olmasının bir sebebi de, daha en başından kendini yine kaptırdığı bu kibirdir.

Tabii, İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılı bir güç olmadığını düşünmekte haksız değildi. Herkesten evvel Jön Türkler bu durumu ve ancak gücün para ettiği bu dünyada yol açtığı sayısız dezavantajın varlığını teslim ederdi. Lakin direnme gücünün çıplak güç göstergeleriyle ilintisi bire bir değildir. İngiltere Osmanlıları küçük görme bahsinde kendisini aşırı bir noktaya getirip sıkıştırdığı gibi, Osmanlıların Batılı bir Büyük Güç müttefikin yanında ve onun yardımıyla ne yapabilecek olduğu sualini de atlamıştı. İşte, henüz üç dört ay önce Osmanlılara hiçbir kıymet biçmeyen, zorla Almanya'nın yanına iten kendisiydi ama şimdi "Almanya'nın en önemli müttefiklerinden birinin saf dışı bırakılmasını sağlayacağı ve hayati önem taşıyan Rusya'ya suyolunu açacağı" görüşüyle Çanakkale Harekâtı'nı benimsemekteydi.[973]

İngiltere, Osmanlılara hiçbir şans tanımayan tezlerini gözden geçirmek yerine hep daha ileri götürmüş, Osmanlıları geri bir oryantal despotizm mertebesinde kavrayıp her türlü olumsuz önyargısının harekete geçmesine müsaade etmiş olmasaydı, Osmanlı Devleti'nin içinde yanmaya devam eden kor ateşini de teşhis ederdi. Fakat tam aksi yöne sapmış, Türkiye'ye karşı hep Sevr'de patlatacağı o müthiş kini biriktirmiştir.

Çanakkale önündeki Akdeniz sefer görev gücünün komutanı General Hamilton, öyle zannedildiği gibi "oryantal bir despotizm"le savaşa tutuşulmadığının çok geçmeden farkına varmış olarak, Kitchener'in İngiltere'nin Çanakkale'den çekilmesi halinde Türk askerlerinin bu defa da Mezopotamya ve Mısır'da savaşmak için serbest kalmış olmalarına yol açılmış olacağı şeklindeki endişesini paylaştığını ifade ederken, şu hususları da dile getirmekteydi:

971. Marian Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey...", s. 440.

972. David French, *British Strategy and War Aims...*, s. 138.

973. Maurice Hankey, *The Supreme Command 1914-1918*, Cilt I, s. 271.

> Şunun şurasında, oldukça kuvvetli de olsa netice itibarıyla bir sefer görev gücü olarak düşmanın başkentine ve güç merkezine çok yakın bir mesafede bulunmaktayız. Fakat bu düşman, eski üstün mertebesinden çok aşağı bir yerlere düşmüş olsa da hâlâ devasa kaynakları haiz kıtasal ölçülerde büyük bir imparatorluktur.[974]

Grey, Eyre Crowe, Lowther, Fitzmaurice ve diğerlerinin teşhis edemediği can alıcı nokta da buydu.

19 Şubat 1915 günü başlayan harekât, 20 Aralık 1915 günü İngiliz kuvvetlerinin Suvla ve Anzac koylarından çekilmesiyle başını sona doğru çevirmiş olur. Osmanlıların ellerine yeni geçen 10 inçlik Avusturya Howitzer toplarıyla plajları vurdukları haberinin 23 Aralık günü Londra'ya ulaşmasını müteakiben, 9 Ocak 1916 günü tahliye tamamlanacaktır.

Osmanlılar, Çanakkale'de eldeki silah ve mühimmat ne kadarsa onunla, bir de Doğu cephesinde savaşırken tutunmaya çalışmışlar, memleketin direnme gücünün her şeyin başında Çanakkale'nin elde tutulmasına bağlı olduğunun her an farkında olarak, Çanakkale kaybedildiğinde her şeyin kaybedilmiş olacağını bilerek insanüstü bir mücadele vermişlerdir. Bu yüzdendir ki, Çanakkale Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'nda verdiği mücadelenin doruk noktasıdır. Ne var ki, bu zafer, gerçek sayıların çok altında olan resmi rakamlara göre 90.000 şehit ve 165.000 yaralı pahasına kazanılmıştır. Bu şehit ve gaziler, ordunun ve memleketin en deneyimli, en donanım sahibi kesimlerinden gelmekteydi.[975] Türkiye, en iyi yetişmiş, memleketin geleceğini inşa edecek ve onu yirminci yüzyılda da geriye düşmüş olmaktan çekip çıkartma gayretlerine bambaşka katkılar verebilecek, yüzü ileriye dönük gençlerini Çanakkale'de toprağa vermiştir. Çanakkale zaferi Türkiye'ye yeni bir hayat bağışlamış, ama beline de vurmuştur. Geride bıraktığımız yüzyılı kapıdan içeri sokarak modern zamanları doğuran Birinci Dünya Savaşı'nın altı esaslı muharip tarafından biri olmuş, son ana kadar direnerek bir bayrak yarışında olduğu gibi mücadelesini bir sonraki liderliğe aktarabilmiş Türkiye'nin sonra aynı yüzyıl boyunca devamı etmiş göreceli geri kalmışlığının sırlarından biri de Çanakkale sırtlarında yatmaktadır.

Çanakkale'de zaferin iki taraf arasında gidip geldiği kader an-

974. David French, *British Strategy and War Aims...*, s. 104.

975. Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim...*, s. 183.

larının sayısı da az değildir. 26 Şubat ila 2 Mart tarihleri arasında bombardıman durmaksızın devam etmiş, İtilaf donanması 6 deniz mili kadar Boğaz'dan içeri girmeyi başarmıştır. Bu gelişme üzerine Churchill harekâtı kamuoyunda daha fazla tanıtmaya girişecek, Çanakkale'nin eninde sonunda geçileceği, harekâtın sonuna kadar devam ettirilmesi gerektiği inancının yerleşmesini sağlayacaktır.[976] Bundan kısa süre sonra, İngiltere 15 Mart günü Berlin'den İstanbul'a gönderilen bir kriptoyu çözmüş, buradan Osmanlıların Çanakkale'de mühimmat ve cephane sıkıntısıyla karşı karşıya olduğunu anlamış olarak, 18 Mart tarihli büyük saldırıyı başlatmıştır. Yine müthiş bir direnç gösterilmiş, saldırının netice vermeyeceği üç gün içinde belli olmuştur.

Savaş ortamında bazen düşman donanmasının Boğaz'ın en dar yeri olan Nara Burnu'ndan geçtiği haberleri ortalığa atılıyor, İstanbul baştanbaşa korku ve yeis içinde kıvranıyordu.[977] Bu ıstıraplı günlerde, Topkapı Sarayı'ndaki Mukaddes Emanetlerin nakli için Konya'da yer hazırlatılmış, halifenin düşmana esir düşmemesi için Sultan Reşad'a Eskişehir'de münasip bir bina hazırlanmıştı. Tabii, İngiltere de bu dehşet havasını körüklemek için elinden geleni ardına koymamakta, bir sürü söylenti yaymaktaydı.

Bağdat Demiryolu hakkındaki temel kaynaklardan biri olmaya devam eden eserini 1920'li yıllarda kaleme alan Edward Mead Earle, Çanakkale Muharebeleri hakkında aşağıdaki ifadeleri kaleme almıştır:

> İngiliz zırhlılarının öldürücü top atışları altında mücadelesini sürdüren Türk ordusu, bir de ulaşım ve ikmal yolları tıkandığı için elleri kelepçelenmiş olarak mücadele ediyordu. Cepheye yeni asker sürülemiyor, mühimmat, malzeme, yiyecek bir şey getirtilemiyor, yaralılar taşınamıyordu. Bu haldeki bir ordunun Çanakkale yarımadasını sonuna kadar elinde tutmayı başarmış olması, aşağı yukarı bir mucizedir.[978]

Earle, Çanakkale'de Osmanlı askerlerinin diğer cephelerde olduğu gibi kolera, tifo, sıtma, dizanteriyle boğuşa boğuşa ya da kar fırtınalarında donarak yok olup gitmediklerini, savaşarak can verdiklerini anlatır. Liman von Sanders'in "yiyeceği, giyeceği ve mühimmatı olmayan, tıbbi yardım görmeyen, ardından da yerini

976. David French, *British Strategy and War Aims...*, s. 80.

977. Mustafa Ragıp (Esatlı) a.g.e., s. 288.

978. Edward Mead Earle, "Liman von Sanders' Five Years in Turkey", s. 132.

alacak kimse gelmeyen Türk askeri, işte tüm bu olumsuzlukların üstüne çıktı. Bunu ancak kanaatkâr olan, en az şeyle yetinmeyi bilen Anadolu askeri başarabilirdi" ifadelerine yer verir.

Mühlman ise şu hususları nakleder:

> Çıkarma ordusunun ardında tükenmez güç kaynaklarıyla İngiltere gibi bir dünya devleti bulunuyordu. Tek bir İngiliz askerinin rahatlığı ve savaş gücünün devamı için gerekli şeyler cepheye getirtilebilirdi ve getirtiliyordu da... Buna karşın, Türk ordusunun ardında yoksullaşmış, nüfusu azalmış ve dünya ticaretine hemen hemen kapatılmış, gelişmemiş sanayisi ve gelişmemiş kara ve deniz trafik ağıyla bir ülke vardı. İstanbul'da üretilebilen ve sevk edilebilen malzeme zaten yetersizdi... Ama Türklerin yoksunluğu sadece araç gereçle sınırlı değildi; savaşan askeri sağlıklı, randımanlı ve iyi bir durumda yaşatacak olan her türlü sosyal yardım teşkilâtından da yoksundu. Yetersiz besin almış, haşeratlarla boğuşan, güneş çarpmasına karşı korumasız, kum fırtınalarından, yağmur ve soğuktan müteessir olarak Türk insanı, gündüz ve gece savaşta en ön hatlarda, avcı hendeğinde ama yine de yakınmadan, homurdanmadan sorumluluğunu yerine getirmiştir.[979]

Çanakkale Muharebeleri'ne Türkçe tercüman olarak da katılmış olan *Ben Kendim*'in yazarı Aubrey Herbert isyan eder:

> Türklerin çok büyük kayıplar verdiği söyleniyor. Eğer Kayzer bir kan içiciyse, Winston Churchill'e ne demeli? Onun kibri ve kendini beğenmişliği yüzünden biz de Türkler de ölüyoruz. Bu saldırı doğru bile olsa stratejisinin yanlış olduğunda herkes hemfikir...[980]

Savaş Bakanı Kitchener, Çanakkale Harekâtı başladıktan sonra "Doğu'da alınacak bir yenilgi son derece ciddi sonuçlara yol açacaktır; geriye dönüşü olmayan bir yola girilmiştir" demekteydi. Kuşkusuz, yenilginin İngiliz İmparatorluğu için yaratacağı prestij kaybına tahammül edilemeyeceği bilindiği içindir ki, 18 Mart saldırısının sonuç vermemesi üzerine, Donanma Komutanı kara ordularından destek istemiş, başlangıcında sadece bir deniz savaşı olacağı zannedilen Çanakkale Harekâtı, nereye doğru gidildiğine pek de bakılmaksızın bir kara ve deniz savaşına dönüşmeye başlamıştır. Nitekim ilk kara çıkartması girişimi de hazır-

979. Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı...*, s. 171.

980. Aubrey Herbert, *Mons, Anzac and Kut*, s. 84.

lıklar tamamlanır tamamlanmaz 25 Nisan günü başlatılacak, kara savaşının da sonuç vermemesi üzerine kopan kabine buhranında Churchill Deniz Kuvvetleri Bakanlığını Balfour'a bırakmak zorunda kalacaktır.

İngiliz Savaş Konseyi, 8 Haziran 1915 tarihli toplantısında geri çekilmeye değil, Çanakkale'ye ilave kuvvet gönderilmesine karar vermişse de Osmanlıların canlarını dişlerine takmış olarak sürdürdükleri direniş nedeniyle beklenen netice İngiltere'nin eline geçmeyecektir. Fakat Temmuz 1915'te de Churchill yine aynı şeyleri söylemekte, müttefiklerin geri çekilmesi halinde Bulgaristan'ın Almanya'nın safına geçerek Sırbistan'ı vuracağını, Sırbistan'ın yenilgisi halinde ise Almanya'nın rahatça Türkiye ve Doğu cephesine asker ve teçhizat nakline başlayabileceğini hatırlatmaktadır. Hindistan Genel Valisi Curzon da Çanakkale'de alınacak bir yenilginin İngiltere'nin Asya'daki prestijine darbe vuracağını söylüyor, hatta Afganistan, İran ve Hindistan'daki pozisyonlarının çökertilmiş olacağını dahi ileri sürüyordu.[981]

6 Ağustos günü Suvla'da başlayan saldırılardan da sonuç alınamaması üzerine müttefiklerin komutanı General Hamilton'ın 17 Ağustos tarihli 95.000 ilave asker talebinin Kitchener tarafından geri çevrilmesi, bu büyük mücadelede bir dönüm noktasına gelindiğini, İngiltere'nin Çanakkale'de tutunmasının giderek zorlaştığını gösterir. Bu sırada, Fransa ve Rusya kıtadaki cephelerde son derece zorlanırken, İngiltere'nin Çanakkale'de beyhude bir çaba içerisinde olduğu algılaması da güçlenmekte, İngiltere'nin müttefiklerine kıtada çok daha fazla destek vermesi gerektiği inancı kuvvet kazanmaktadır. Savaş Konseyi 20 Ağustos günü kerhen de olsa Joffre'un sonbahar harekâtına katılmaya karar verince, Çanakkale'ye çok daha az sayıda asker sevk edilebileceği de meydana çıkar. Osmanlılar, salt inançlı mücadeleleri sayesinde korkunç meşakkat çektikten sonra zafer çizgisinin çok daha yakınında durmaya başlamışlardır.

Lakin Churchill Ekim 1915 gibi, Çanakkale bağlamında geç bir tarihte dahi geri çekilmeye karşı çıkıyor, sadece ve sadece İstanbul ve Boğazları ele geçirme hedefinin Rusya'yı savaşta tuttuğunu hatırlatarak, aşağıdaki ifadelerde bulunuyordu:

Rusya'nın bu savaştan sağlayabileceği yegâne büyük kazanç İstanbul'u almaktır. Rusya'ya gerekli teçhizat ve ekipmanı sağlamanın,

981. A.L. Macfie, "The Straits Question in the First World War, 1914-1918", s. 61.

gayretlerine arka çıkmanın en emin yolu ise Çanakkale ve İstanbul Boğazını açmaktır. Çanakkale'den geri çekilmemiz halinde bu ümit ışığı sönmüş olacaktır. [982]

Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Çanakkale'de müthiş bir direniş ortaya koyarken, aynı anda Doğu cephelerinde direnmek zorunda kaldığı da gözden kaçmamalıdır. Erzurum, ancak 16 Şubat 1916'da, müttefik orduları Çanakkale önünden ayrıldıktan bir ay sonra düşmüştür. İtilaf'ın beğenmediği müttefik adayı, tüm savaş sahasındaki en dikkate değer direnişleri ortaya koymuştur. Çanakkale'de büyük prestij kaybına uğrayan İngiltere için şimdi Arap İsyanı'nı başlatmak zamanı gelmiştir. Tabii isyanla birlikte savaş Irak ve Ortadoğu sathında iyice körüklenmiş olacaktır. Osmanlıların Çanakkale'den hemen sonra Irak cephesinde de küçümsenmeyecek bir zafer kazandığı da artık unutulmuş gibidir. Halbuki Townshend'in 21 Kasım 1915 günü başlattığı Bağdat'a yönelik hamle Selman-ı Pak'ta İngiliz ordusunun ricat etmek zorunda bırakılmasıyla durdurulmuş, 3 Aralık günü bu defa da Kut'ta durdurulan Townshend Nisan 1916'da teslim alınmıştı.

İngiltere'nin Çanakkale'deki başarısızlığının Türklerin başarısı olarak teslim edilmesi yerine birtakım talihsizliklere bağlanması örneğinde olduğu gibi, Irak'ta uğranılan yenilgi de Townshend'in beceriksizliği olarak sunulmak istenmiştir.

* * *

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na dahil olması, kuşkusuz bütün bir yüzyılın çehresini şekillendiren kalıcı stratejik sonuçlara yol açmıştır. Bu müdahalenin, Avrupa sahalarında daha erken sonuçlanabilecek bir büyük kapışmayı Avrupa dışına çıkarttığı için Rusya, Kafkaslar ve Ortadoğu'daki tüm sonuçlarıyla birlikte savaşın epey uzamasına yol açtığı kesindir. Çanakkale müdafaası ise Rus ordusunun müttefiklerince ikmal ve desteklenmesini son derece zora sokmuş, Rusya'nın savaş etkinliği çok aşağı çekilmiştir. Bu çerçevede, Çanakkale'yle Bolşevik Devrimi'ne giden süreç arasındaki doğrudan ilişki yadsınamaz. [983]

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordularının hedefleri şu şekilde belirlenmişti:

982. a.g.m., s 60.

983. James T. Shotwell and Francis Deak, Turkey at the Straits, s. 98.

– Birinci Ordu: Bulgaristan ve Romanya üzerinden Beserabya yoluyla Rusya'ya taarruz, İstanbul'da ihtiyat
– İkinci Ordu: Gerektiğinde Birinci Ordunun takibi
– Üçüncü Ordu: Kafkas Cephesi
– Dördüncü Ordu: Kudüs üzerinden Mısır ve Irak

Osmanlı İmparatorluğu bu planla kendi çıkarlarından çok Almanya'nın çıkarlarını korumuş olmakla suçlanmıştır. "Ama bu plan, Enver Paşa'nın şahsında artık asırların ezikliğine bir son verme hayalinde olan genç kurmayların bir meydan okuma planıdır. Dövüşülecekse böyle dövüşülecektir."[984]

Jön Türkler, düvel-i muazzama denilen Büyük Güçler tarafından kaderlerinin zorlanmasına başkaldırmışlar, istiskal edilmeye isyan etmişlerdir. 1914'ün Osmanlıları, her türlü menfaatinin farkında olan, üstün çıkmış bir dünyaya teslim olmayı reddetmiş, bir tek onlar Doğu'dan olup da Batı'yla bu raddeye kadar dişe diş mücadele sürdürmüştür. Bütün o yenilgiler, yıllardır çekilmiş bütün o sıkıntılardan sonra için için yanmaya devam eden o kor ateşi sonunda alev almış, bu lider nesil, kendi zamanlarının bütün özlemlerini, tüm ülküsünü üzerinde taşımak istemiştir.

Ordular için belirlenmiş hedefler bir gözüpeklikten ibaret sayılamaz. Bunun da ötesinde, Birinci Dünya Savaşı'nda daha önce benzeri görülmemiş topyekûn bir harbin tarafı haline gelindiğinin, Osmanlıların içinde bulundukları şartlarda ancak savunma pozisyonlarını ileri doğru taşıyacak, bir yandan savaşın hep mümkün olduğunca ilerde kabul edilmesini, diğer yandan da düşmanın bizar edilerek hep geride tutulmasını sağlayacak bir stratejinin başarı şansı olabileceğinin farkındalığını taşımaktadır. Birinci, İkinci ve Üçüncü Orduların hedefleri, Rusya'nın geride tutulmasına yöneliktir. Dördüncü Ordu ise Osmanlıların Asya'da kalan ve İtilaf'ın Batılı üyelerinin gözlerini diktiği topraklarını ileri hatlarda savunacaktır.

Osmanlıların mümkün olan her cephede İngilizleri sıkıştırması, savaşın coğrafyasını İngiliz İmparatorluğu'nun su kıyılarına doğru itmesi, Rusya'nın Doğu'dan içeri girmesini engellemeye çalışması hep aynı gayeye yönelik olmuştur. Bu da İstanbul'a giden yolların ne pahasına olursa olsun elde tutulması, bütün gücün neşet ettiği, elden gittiğinde her şeyin de yitirilecek olduğu Osmanlı payitahtının savunulmasıdır.

İçinde bulunulan koşulları, bilhassa İngiltere'nin stratejisi-

984. Recep Şükrü Apuhan, *Çanakkale 1915...*, s. 22.

ni, buna yön veren mülahazaları ve bunların taktik yansımalarını en iyi şekilde kavramış; en dikkat çekici bir Jön Türk olan Halil Halid'in aşağıdaki tespiti son derece ilginç olup zamanın ruhunu iyi ortaya koymaktadır:

> Faaliyetlerini Doğu ve Batı'da göstermeyen, başka bir deyişle, dünyada başkalarıyla yarışırcasına bir çalışma ve gayretle nüfuz alanını genişletmeye uğraşmayan bir milletin, kendi sınırları içindeki yönetim ve egemenlik gücüyle düşmanları daha yakından uğraşacaktır.[985]

Kendi üstünlüğüne inanan Batı, Osmanlıların ortaya koyduğu bu kararlılığı, bir tek kendisinde olduğuna inandığı anlayış ve yöntemlerle karşısına çıkılmış olmasını, ancak dikbaşlılık sayabilirdi. Aslında, Halil Halid çok mühim bir hüküm de dile getirmiş, Jön Türkler'in üstlendikleri büyük sınamayı, zihinlerinde yatan felsefeyi ve nasıl bir mücadele anlayışına sahip olduklarını "dünyayla yarışırcasına" tanımlamasıyla ortaya koymuş, böylece Teşkilat-ı Mahsusa'nın da varlık sebebini açıklığa kavuşturmuştur. Batılı emperyalist güçler, ancak kendilerinde olabileceğini varsaydıkları bir beceriye Şark'ın da el atmasını hiçbir şekilde içlerine sindiremedikleri için bu örgütlenmenin de şöhretine saldırmış, hep Ermeni kıtali kapsamında anılmasını sağlamıştır.

Halil Halid, İngiltere'yle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki temel çelişkiyi çok güçlü bir şekilde izah etmişti:

> Dünya çapında çıkarları olan bir emperyalizm ile dünyanın bu köşesinde dayanıklı, samimi ve iki taraf için de eşit ve faydalı bir anlaşma yapılabileceğini ümit etmek, ancak ham hayal sahiplerine yakışır... Doğu'nun gelişmiş Avrupa kıt'ası karşısında ve kıt'aya çok yakın ve çok özel bir konumda; tarihsel, stratejik, uluslararası ticaret yolları üzerindeki bu büyük ülkede, Türkler gibi bağımsızlık ve varlıklarını silahla koruyabilen bir milletin hâkimiyetini İngiliz yayılmacılığının kabullenemeyeceği hakkındaki eski kanaatimi değiştirecek hiçbir işaret göremedim. Ben sadece İngiliz emperyalizminin Doğu milletleri üzerindeki zulüm ve tahakkümünün bedduacısı olageldim.[986]

Gerçekten, İngiltere'nin menfaatleri çokuluslu Habsburglar gibi Osmanlıların da son bulmasını gerektiriyordu. Böylece, Gü-

985. Halil Halid, *İngilizlerin Osmanlı'yı Yok Etme Siyaseti*, s. 109.

986. a.g.e., s. 35.

neydoğu Avrupa sathında ve Ortadoğu ile Hindistan yolları üzerinde yekpare devletler yerine daha küçük mikyasları haiz, belirli çerçeveler dışına çıkamayacak, İngiltere'nin küresel ihtiraslarına da dadanamayacak, bir kısmı manda altında çeşitli devletler ortaya çıkmış olacaktı. Ayrıca, uzun vadede Almanya'yı kıtada sıkıştırıp tutabilecek tek güç olan Çarlık Rusyası da bu paylaşımla tatmin edilmiş olacaktı. Bu öngörüdeki en önemli zafiyet, Türkiye'nin postunu pahalıya satma ihtimaliydi ki, gerçekleşen de kimsenin fazla sahiplenmediği bu alt ihtimal olmuştur. Çanakkale ya da Kutü'l- Amare gibi tüm karşı karşıya gelişler, hep Osmanlıların saklı kapasiteleri olduğunu meydana çıkartmış, çok daha ciddiye alınmış olmaları gerektiğini göstermiştir. 1915'ten 1917'ye tüm karşı karşıya gelişlerde mücadeleden galip çıkan taraf Osmanlılar olmuş, hatta Nisan 1918 gibi geç bir tarihte dahi Allenby'nin Ürdün'e yönelik saldırıları geri püskürtülebilmiştir. Fakat Stevenson'un da vurguladığı üzere, tüm bu mücadele gücü ve kararlılığını canla başla ortaya koymasına karşın, Osmanlı İmparatorluğu son derecede fakirdi ve bu fakr-u zaruret eninde sonunda neticesini talep etmiştir.[987]

Abdülhak Şinasi Hisar, Cambridge'de öğretim üyeliğinde de bulunmuş Halil Halid'in Türklüğün varlığını ve hukukunu müdafaa için İngilizce yazdığı kitapların Arapça, Hintçe ve Urducaya tercüme edildiklerini, Sait Halim Paşa tarafından Bombay Şehbenderliği'ne (Başkonsolosluk) atanan Halil Halid'in İngiliz hükümetince istenmemiş olduğu için geri dönmek zorunda kaldığını belirtir. Hisar, hayatını vatan menfaatlerinin müdafaasına vakfetmiş Halid'in ihtiyarlığında parasızlık ve hastalık yakasına yapışınca gözlerinde yaş biriktiğini de anlatır.[988] Bu son gözyaşları, kendilerinden vazgeçmiş çok Jön Türk'ün de sonudur.

* * *

Osmanlı İmparatorluğu, on dördüncü yüzyıldan itibaren Avrupa tarihinin oluşumunda, esas itibarıyla de Güney Doğu Avrupa ve Rusya bağlamında birinci derecede rol oynamış, bu doğrudan ve her zaman sonuç doğurmuş iletişim ve karşılıklı etkileşimi hep muhafaza etmiş, kendi etkisini de modern Avrupa'yı şekillendiren Birinci Dünya Savaşı'nın son anlarına kadar ic-

987. David Stevenson, *With Our Backs to the Wall: Victory and Defeat in 1918*, s. 307.

988. Abdülhak Şinasi Hisar, *Geçmiş Zaman Edipleri*, s. 170-172.

ra etmeyi başarmış olmasına karşın, Avrupa Güçleri Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da kurucu hisse sahibi olduğunu kabullenmeye hiçbir zaman yanaşmamıştır. 1914'te de meselenin esası burada düğümlenmekteydi. Avrupa siyasetine bu reddiyetçi zihniyet hâkim olduğu içindir ki, Osmanlılar Balkanlar'da son bulduğunda, bunun yarattığı siyasi ve diğer her türlü sorun bir kenara, ne büyük bir insani sorunun ortaya çıkmış olduğu üzerinde dahi durulmamış, kimse yardım elini uzatmamıştı.

Dışişleri Genel Sekreteri Nicolson'un Viyana Büyükelçisi Cartwright'a gönderdiği 30 Ekim 2011 tarihli telgraftaki ifadeler, hangi zihniyetin önde olduğunu göstermek bakımından ilgi çekicidir:

> Eğer Osmanlılar Libya'da bir zafer kazanacak olurlarsa, iyice çekilmez olurlar. Böyle bir durumda aramızda süregiden meselelerde anlaşmaya artık hiç yanaşmayacakları gibi Mısır ve herhalde Hindistan'daki Müslüman nüfus üzerinde de çok güçlü bir tesir icra etmiş olacaklardır.[989]

Halbuki bu sırada Avrupa ve İngiliz kamuoyu dahi İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısının son derece haksız olduğunu düşünüyordu. İngiliz Dışişleri'nin resmi beyanlarında İtalya kınanmakta, Osmanlı İmparatorluğu'na hak verilmekte olmasına karşın, gerçekte Osmanlıların göğsünün kabarması arzu edilmemişti. Zira Şark'ın özgüvenini geri getirecek herhangi bir gelişme istenmemekteydi.

Nicolson, iki yıl kadar sonra, 8 Temmuz 1913 tarihinde de şunları yazıyordu:

> Politikamız, Türkiye'nin Asya'daki idaresinin muhafaza edilmesi ve daha da güçlendirilmesine çalışmaktır. Fakat bu politikayı da hiçbir şekilde herhangi bir yüksek ilkenin gereği olarak değil, ancak basit bir ihtiyacın giderilmesi; Hindistan'daki Müslüman nüfusumuzun hâyâlkırıklığına uğratılıp da bir soğukluk ortaya çıkmamasını sağlamanın gereği olarak savunabilirim. Aslında, ahlaki sualleri bir kenara bıraktığımda, Türk idaresinin daha fazla devam ettirilebileceği hususunda çok fazla kuşkulu olduğumu görüyorum. Türklerin bir savaş makinası, İslamiyetin de askeri olarak hiçbir prestijleri kalmamıştır. O savaşçı ruhlarını kaybettikleri gibi şu ana kadar muhafaza etmiş ol-

989. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire, 1908-1914*, s. 54.

dukları pozisyonu da ellerinde tutabilecek gibi görünmüyorlar. Zannederim, bu gerçeklik kısa süre içinde Asya'daki vilayetlerde de kendini gösterecek, ülkenin parçalanıp ayrışmasına yol açacak faaliyetler ortaya çıkacaktır.[990]

Grey de daha farklı düşünmemekte, Türkiye'nin yeniden hayatiyet ve zindelik bulmasının olanak dışı olduğuna inanç getirmiş olarak, topraklarının paylaşımına gecikmesizin başlanmasının daha evla olacağını düşünmektedir.[991]

Bu yüzdendir ki, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarını birleştiren çok özel coğrafyalarının ve bunun üzerinde cereyan eden Büyük Güç çekişmesinin gereği olarak Osmanlılar için esas mesele, Avrupa'da birkaç kişinin dediğiyle, birkaç şöhretli kişinin kanaatiyle "halledilebilecek" durumda olmaktan silkinip kurtulmak olmuştur. Bunun için de memleketin özgül ağırlığının süratle güçlendirilmesi, o zamana dek yine de bir yerlerde biriktirilebilmiş yoğunlukların arttırılması gerekiyordu. Ölçekler sadece büyümemeli, muhtevaları da derinleştirilmeli, bir performanslar bütünlüğüne ulaşılmalıydı. Yoksa Batı'nın her şeyi kendinden yana yontan "yüksek ahlakçılığı" galip gelecek, belli süreçlerden geçmek kaydıyla da olsa eninde sonunda Şark ve geri kalanlar adına konuşma potansiyelini içinde tutan, Batı'da ve Batı'nın standartları içinde kalarak Şark'ın değerlerini özümseme ve temessül edebilme kabiliyetine sahip tek güç de sona erecek; herkes için şart olan küresel muvazeneler bu defa tam bir vurgun yiyecekti. Çanakkale'nin en derin anlamı, Osmanlıların İstanbul'a sahip olmakla bağırlarında taşıdıkları bu istikbalin müdafaa edilebilmesi olmuştur.

Çanakkale'de Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısına geçmiş, her köşesi armalar ve asalet unvanlarıyla çevrili, liderleri elit okullardan mezun, bir de kendisini "muzaffer" addeden güçler, kendi proletarya güruhlarına ve onların hangi şartlarda yaşadığına bakmayıp Şark'ın hem kendi halinde yaşayıp göçen, hiçbir sınıfa mensup olarak da tanımlanamayacak kalabalık güruhunu, hem de artlarında bir evveliyat ve sınıf teşhis edemediği devlet adamlarını küçük görüyordu. Churchill, 187 odası olan Blenheim Sarayı'nda Marlborough Dükü olarak, Talat Paşa ise Edirne'de Selimiye Camii civarındaki Kurşunlu Fırın Mahallesi'nde, Gebe

990. a.g.e., s. 87.

991. a.g.e., s. 89.

Yahyacı Sokağı'nda, ahşap, dört odalı küçük bir evin sokak üzerindeki köşesine isabet eden basık tavanlı odasında dünyaya gelmiş, Edirne'nin "Arasta" denilen çarşısında, Kavaf Sabri Bey isminde, yani hayatını ucuz ayakkabı yaparak kazanan bir zatın himayesinde yetişmişti... Fallodon Baronu Grey, Scarsdale Baronu Curzon'ın karşısına çıkıp mücadele eden Enver ve Mustafa Kemal Paşa'lar da loş, yoksul ve solgun Müslüman semtlerinin dar sokaklarındaki ahşap evlerde çok mütevazı ailelere doğmuşlardı. En şaşaalı zenginlik, en imtiyazlı yaşamlar içine doğup oralarda yetişen, her taraflarından asalet unvanları, apoletler, tavuskuşu tüyleri çıkan bu liderler, pek bir ilgi de duymadıkları Şark'ın içinden çıkarttığı önderleri ellerinin tersiyle itebileceklerini zannetmişlerdir.

Bu yüzdendir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda verdiği mücadeleyle kibirli emperyalist devletleri ne denli şaşkınlığa sürüklemiş olduğu savaşın en dikkat çekici veçhelerinden biri olmak gerekirken, hep güya Türkiye'nin geçmişiyle barışmasını isteyen Batı'da unutturulmuş, söz edilmez olmuştur. Hindistan Genel Valisi Hardinge, Kral V. George'un Özel Kalem Müdürü'ne gönderdiği bir yazıda, Mezopotamya'daki "şovu"nun güçlü bir şekilde devam ettiğini, Bağdat'ın yakında İngiliz İmparatorluğu'na katılmış olacağını söylüyordu.[992] Bu dönemdeki üst düzey İngiliz idarecilerinin özel mektupları ve diğer enstantanelerde ortaya çıkan duyarsızlık şaşırtıcıdır. Hardinge, on binlerce insanın hayatının söndüğü bir muharebeden kendi "şovu" olarak bahsedebilmiştir. Fakat bu şımarıklığı kısa süre sonra şaşkınlığa dönüşecek, Osmanlıların Kutü'l-Amare zaferinden sonra Mezopotamya cephesinin idaresi Hardinge'den alınarak Kitchener'a verilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa dahil olmakta daha fazla gecikmemesi en yaşamsal stratejik gereksinimi karşılamış, Rusya'nın yıpratılması yolunda zamanlıca büyük mesafe kaydedilmesini sağlamıştır. Osmanlıların verdiği mücadele koca Rusya'nın yollarını karıştırmış, önüne baş edemediği engeller çıkartmış, içsel zafiyetlerini aktif hale getirmiştir. Bu büyük mücadelenin doruğa yükseldiği an olan Çanakkale, Rusya'nın müttefikleriyle doğrudan ilişki kurmasının, Fransa ve İngiltere'den gelecek yardımın önünü keserek, çarlığı gittikçe ağırlaşan iç sorunlarına, kendi elverişsiz dünyasına hapsetmiştir. Rusya Birinci

992. Marian Kent, "Asiatic Turkey...", s. 441. Hardinge'in ifadesi, "My little show in Mesopotamia" şeklindedir.

Dünya Savaşı'nda önceden müttefiklerinin gözünü o denli boyamış coğrafi büyüklük, nüfus gibi ölçeklerini değere kavuşturamamış, aksine bu avantajların her biri gerçek dezavantajlara dönüşmüş ve Rusya'nın altını oymuştur. Çarlık Rusyası kendisine biçtiği tarihi misyona doğru hareketlenmek için gerekli gücü toparlayamamış, İstanbul ve Boğazları ele geçirmek ve elinde tutmak ölçeğinde bir hedefi izlemesine izin verecek iç istikrar şartlarından yoksun bırakılmışsa, bu sonucun ortaya çıkmasında Osmanlıların Çanakkale ve Kafkas cephelerindeki direnişlerinin rolü hiçbir şekilde yadsınamaz.

* * *

Harp yepyeni bir hal, batağın altında kalmış olan her şeyi su yüzüne çıkartan olabilecek en şiddetli dayatmadır. Osmanlı İmparatorluğu müdahil olmasaydı da o ana dek tarihin gördüğü bu en müthiş savaşta toprakları yine paylaşım konusu olacaktı. Bunun aksini iddia etmek, ezeli Şark Meselesi'nin varlığını inkâr etmekle eşanlamlıdır. Birinci Dünya Savaşı'na giden yolu döşediği aşikâr olan Bosna-Hersek'in ilhakı, Balkan Harpleri ya da Liman von Sanders gibi tüm büyük krizlerin doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili olduğunu görüp de savaşın Osmanlılarla ilgili olmadığını söylemek olanağı olmadığı gibi, İngiltere'nin de sanki Kıbrıs ve Mısır'ı eline geçirmemiş gibi Ortadoğu'ya yönelik fikir geliştirmeyeceği, tüm bunların Osmanlılar savaşa girdi diye aklına geldiği de söylenemez.

Bu şartlar altında, Jön Türk hükümetinin savaşa giriş kararı, İstanbul'un Türkiye'nin elinde kalmasını sağlayan süreci başlatmıştır. Bu yüzdendir ki, 1908-1918 dönemi 1919-1923 döneminden apayrı addedilemez.

İtilaf Bloku'nun o kof ve aldatma amaçlı, hiçbir elle tutulur tarafı olmayan sözde toprak bütünlüğü garantileri şimdi bir kez daha anımsanmalıdır. Birtakım diplomatik enstrümanların içine dürülüp sarılmış hedefler, ancak güçlü bir kuvvet zemininin dayanağında yaşama doğabilirler. Siyasi ve askeri mücadelede ne zamandır geriye kaymaya başlamış, günlük akışın maddi gerçekliği içinde ne zamandır baskın çıkamayan, ayağı yere ağır basamayan ülkelerin ellerine geçirebildikleri anlaşmaların netice doğurabilmesi için varlarını yoklarını ortaya koymaları gerekir. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin verdiği mücadeleyle ilgili olarak her geçen gün daha az anlaşılan ana gerçeklik de budur.

Son dönemde bu başıboş garantilere nedense pek bir kıymet atfedip Osmanlı hükümetini yok yere savaşa girmiş olmakla, Kayzer'e askeri selam verirken görülen fotoğrafını kullanmaya özellikle dikkat ettikleri Enver Paşa'yı da komploculuk dahil en ağır ve mesnetsiz ithamlarla suçlayan, tarihin en karmaşık hadiselerinden birini hâlâ basit zıddiyetler dahilinde anlamaya çalışan yayınların sayısında görülen düzenli artış, tek bir şeye, kritik yıldönümleri yaklaşırken Türkiye'nin anlatısını ayağından vurmak amacıyla amatörlerin hevesinden yararlanmaya çalışan çok daha bilinçli bir yerlere işaret eder.

Örneğin, Bingür Sönmez, yazılarını münhasıran Jön Türkler'in mücadelesini küçümsemeye, bunu da diğer ifadelerle anlatmaya adamış görünmektedir. Enver Paşa'nın Napoléon'a benzetilmekten hoşlanmış olmasını, çalışma odasında Napoléon'un bir büstünü bulundurmasını küçümser ve amiyane tabiriyle dalga geçer. Lakin, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi Cumhuriyet döneminin en güçlü aydınları arasında belki de başı çeken biri, "Napoléon ve Enver Paşa determinizmi zorlayan iki kişidir"[993] demek suretiyle çok daha sofistike bir gözlemde bulunmuştur.

Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'na taraf olmalarını Türkçü, Panturanist emellere bağlayarak izah etmek yahut bunu bir kaprisin eseri gibi göstermek, ancak yüzbinlerce şehidin hayatlarını yok yere verdiği iddiasına doğru ilerler, ancak bunu söylemiş olur. Böylece, yalana dayalı bir anlam dünyası oluşturmuş olmakla da kalmaz, Çarlık Rusyası'nın İstanbul ve Boğazlara, Osmanlıların yaşamlarına yönelik o müthiş ve ezeli iddiası yeniden harekete geçmiş olduğu halde bu somut olguyu denklemlerdeki kilit yerinden çıkartır, bunun yerine embriyonik kalmış Panturanizm'e olağanüstü bir açıklayıcı güç atfeder.

Tarihimizin en önemli kırılma noktasına ilişkin bu kavrama sıkıntısı sürdükçe, yalnız kültürel de değil, çok farklı ve çeşitli yön ve boyutlarda, siyasi ve jeostratejik anlamda da tek mirasçısı olduğumuz Osmanlı İmparatorluğu'yla bugün arasında derin, anlamlı ve işlevsel bir ilişki kuramayıp, şizofreninin yoksunluklarına giderek daha fazla saplanacağız.

Anlaşılmamak ve artlarından sövülmek, Şark'ın hizmetkârlarının ortak kaderi olduğu kadar, kahramanlarını tanıyamamak da Şark'ın "Şark" kalmaya, kendi öz değerleri ve insanlığa tuttuğu ışığa yabancılaşmaya ve kendisini modern anlamda kav-

993. Hüseyin Durukan, "Gündemdeki Tanpınar", *Yeni Şafak*, 2 Nisan 2001 - Aktaran Yusuf Gedikli, *Enver Paşa: Nutukları, Makaleleri, Bazı Beyannameleri ve Mektupları*, s. 10.

rayamamaya devam etmesinin de bir nedenidir. Bu yüzdendir ki, sadece idam sehpasına doğru yürümek anlamına gelen tarafsızlığa niçin uymadığımız hâlâ soruşturulur, hâlâ kendi yüksek menfaatleri için İstanbul ve Boğazları Çarlık Rusyası'na peşkeş çekerek 1908 Jön Türk Devrimi'nden itibaren Osmanlıların ayaklarını üzerinde durma çabalarına en büyük engelleri çıkartmış İtilaf Devletleri'nin nasıl olup da yanında durmadığımız merak edilir ve hâlâ yeni yetme, tarihsel derinliği olmayan, Çarlık Rusyası'yla on üç kez savaşmamış bir Latin Amerika ülkesiymişiz gibi niçin Birinci Dünya Savaşı'na girdiğimiz, bugüne dahi sarkmasına izin verdiğimiz liberal emperyalist anlatı ve propagandanın şaşkın takipçilerince sorulur. İmparatorluğun yok yere kaybedildiği yanılsamasından kaynaklanan garip bir hüzün bugünün de Şark köşelerine siner.

İlla ki tek bir hususa işaret etmek gerekseydi, Türkiye'nin tarihindeki en büyük bir şansın da Rusya'nın Ekim 1917 Devrimi'yle savaştan düşmesi olduğunu söylemek çok da abartılı olmazdı. Lakin bunun aslında üretilmiş, mücadeleyle ulaşılmış bir şans olduğu da gözden kaçmamalıdır. Zira Ekim Devrimi aynı zamanda Osmanlıların direnişi ve Çanakkale'de kazanılan zaferin de yol açtığı bir sonuçtur. Rusya'nın büyük bir potansiyele sahip olmakla beraber, aynı zamanda ancak müttefiklerinden alabileceği yardımlarla giderebileceği çok büyük zafiyetlere de sahip olduğuna işaret eden Farrar, Osmanlıların mücadelesiyle Rusya'nın belki yenilemeyecek kadar güçlü fakat öylesine de hareketsiz kaldığını belirtmektedir.[994]

Realpolitik, insanın görünürde muhtar, gerçekte mecbur olduğunun anlaşıldığı an başlar. Bütün mesele, serbestiyetlerin sona erdiği o kritik anları doğru teşhis edebilmek, o sınırlara erişildikten sonra karşıtlar kadar yandaşların da ne yapmaya mecbur kalabileceklerini zamanında görebilmektir. Rusya ve İtilaf Bloku'ndaki müttefiklerinin İstanbul ve Boğazlar diplomasisi gökten zembille inmemiştir. Hercümerç koptuğunda, o büyük hengâmenin şartlarında Rusya'nın tarihi emellerini öne sürmesi mukadderdi. "Büyük Hengâme" fikriyle ifade edilmek istenen, tüm Büyük Güçlerin birbirleriyle savaşa tutuştuğu an oluşacak dönüm noktasından nerelere varılabileceğinin, bunun kime hangi şansları yaratacağının belli olmadığı bir zaman dilimine geçilmiş olması, bu şartlarda bir tek Rusya'nın elinin güçlenmiş olaca-

994. L.L. Farrar, Jr. *The Short-War Illusion: German Policy, Strategy and Domestic Affairs August-December 1914*, s. 123.

ğı; zira müttefikleri açısından muhakkak surette savaşta tutulması gerekli olduğu için de tam manasıyla talepkâr, tavizsiz ve bütüncül bir emel diplomasisinin desteği altında güneye doğru askeri harekâtı başlatabilme şansını ele geçirecek olmasıydı.

Bugün bir köşeye oturup kaderini beklemiş bir Osmanlı geçmişinden bahsetmeyebiliyorsak, bunu sağlayan şey, kendi ifadesiyle tek mefkûresi vatanının refah içinde olmasına çalışmak ve onun menfaatini korumak olan, bu amaca ulaşmak için de Trablus'a gitmeden önce sakin ve hür olma zevkini feda ettiği gibi her şeyi feda etmeye her zaman hazır olmuş Enver Paşa ve Osmanlı liderliğinin ortaya koyduğu cesarettir.

Mehmet Akif Ersoy "Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar" tanımlamasıyla, sadece Çanakkale önünde toplarını bir kırık diş gibi Türk topraklarına çevirmiş savaş gemilerini zihinlere kazımış olmakla kalmamış, Avrupa'da iyice şirazesinden çıkmış ve hiçbir medeniyet tahayyülüyle uyuşmayan emperyalist yayılmacılığı da ayaklar altına almıştır.

Ne var ki, Çanakkale müdafaası tüm derinliğiyle hissedilip, Türkiye'nin önüne çizdiği istikbal tüm sözleriyle birlikte kavrandığında, Ömer Erdem'in ehliyetsiz bir sürücünün çöplükte marul toplamak isteyen dört küçük çocuğu ezip geçmesi üzerine kaleme aldığı şiirin sesi, daha da fazla kalp kırıklığıyla duyulur:[995]

Herkes birbirinin elini iyi tutsun
Koşar gibiyiz boşlukta bilmeden
Birkaç adım birkaç nefes kalmıştı
Marullar orada annemizin gözleri kadar yeşil
Akşamda sofrada bahar sesi

Enver Paşa, yine bir ideal peşinde, yine kendisini feda etmekte hiçbir tereddüt duymayarak, Bolşevik birliklerine karşı ta Pamirlere yakın Obtar'da girdiği çatışmada 4 Ağustos 1922 günü şehit düşmüştür. Churchill ise ileri yaşlarında Yunan armatör Onassis'in ağırladığı şöhretli misafirlerinden biri olacak ve meşhur *Christina* yatıyla sekiz ayrı seyahate çıkacaktır. Bu seyahatlerden birinde, 4 Ağustos 1959 günü Çanakkale'den geçilecekken, Onassis yüksek misafirinin "acı hatıralarının" geri gelmemesi için kaptana geçişin Churchill uykudayken gerçekleştirilmesi talimatını verir. *Christina* tam 44 yıl sonra Çanakkale Boğazı'ndan süzülüp geçerken, Churchill de sırtlarda yatan on binlerce askeri

995. Olay Kayseri'de vuku bulmuştur. Şiir, 19 Mayıs 2007 tarihli *Zaman* gazetesinde yayımlanmıştır.

gözlerinin önüne getirmeksizin kıyametin içinden gece yarısı uykusunda usulca geçip gitmiş, gözlerini İstanbul'un siluetine açmıştır. 1915'i çok gerilerde bırakmış, başından çok şey geçmiş Churchill, Enver Paşa'nın dünyaya gelmiş olduğu yoksul semtin, önündeki muhteşem manzaranın ne tarafına düştüğünü düşünmüş de olabilir düşünmemiş de...

XXII

Şark Vilayetleri Islahat Programı

> Batı bu tarihte de kendi değerlerinin taşıyıcısı olmamış, menfaat ve emperyalist dürtülerine kendi değerleriyle belirlenecek bir sınır koymamıştır. Bu durumda, Batı'nın evrenselleşebilme kabiliyetini haiz değerlerinin ancak içeriden zerkedilmesi mümkün olabilir, dış müdahale olmasaydı, Şark ulusları için yine en iyi çözüm, derin ve geniş çaplı bir reform hareketi doğrultusunda ilerleyen bir Osmanlı çerçevesi içinde kalmak şeklinde pekâlâ tecelli edebilirdi.

Ağustos 1716'da Büyük Petro'nun tahta çıkmasından ümitlenen Katogigos Yesai, Rusya'dan Ermenilere yardım etmesini istemişse de çarlığın Hıristiyanları kurtarmak değil, kendi iç ve dış siyasi emelleri doğrultusunda hareket etmek dışında pek bir niyet taşımadığı kısa sürede meydana çıkmıştı.[996] Yüz yıl sonra, 1826-1828 Rus-İran Harbi sırasında, İran'daki Ermeniler de aynı düşünceyle hareket ederek, Nahcivan ve Erivan'ın özerk Ermeni vilayetleri haline getirileceği inancıyla Rusya'nın savaş gayretine destek vermiş, bunların 1828 Türkmençay Antlaşması'yla çarlık tarafına geçirilmesinde önemli bir rol oynamışlar, Rusya'ya silahlı destek vermişlerdi. Çok geçmeden Ermeniler hayal kırıklığına uğranuş, Çar I. Nikola 21 Mart 1828 tarihli *Ukaze* (Bildirge) ile Nahcivan ve Erivan'ı imparatorluğuna katarak, bir de "Ermenistan Kralı" sıfatını unvanlarına eklemişti. Bildirge, Ermenilere ancak dini konularda ve eğitim alanında çok sınırlı bazı haklar tanımakta,[997] bu Osmanlı idaresi altındaki Ermenilerin durumuna göre hiç de daha ileri bir statü teşkil etmemekteydi.

Ne var ki, Ermenilerin ancak güçlü bir Hıristiyan devlet tarafından desteklenmeleri halinde kurtulabilecekleri inancı, ki bundan da Çarlık Rusyası'nı anlamak gerekiyordu, bir kesim tarafın-

996. Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, s. 22.

997. Louise Nalbandian, a.g.e., s. 23.

dan hep sahiplenilmiş ve Ermenilerin Rusya'yla işbirliği arayışları devam etmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında, bazıları üst rütbelerde olmak üzere çok sayıda Ermeni'nin de yer aldığı muzaffer Rus ordusunun Doğu Anadolu içine yönelik harekâtına Anadolu Ermenilerinden bir bölüm de yardımcı olmuştur. Savaş sona ererken İstanbul Ermeni patriği Narses Varjabedyan, Eçmiyazin Katogigosluğu aracılığıyla Rus çarından Rusya'nın Doğu Anadolu'da işgal ettiği toprakları Osmanlılara geri vermemesini istemiş, Ayestafanos'taki (Yeşilköy) Rus karargâhında Başkumandan Grandük Nikola ile görüşerek, Doğu Anadolu'nun Rusya tarafından ilhakını, bu olmazsa bölgeye Bulgaristan gibi özerklik verilmesini, bu da mümkün değilse bölgede Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını ve bu ıslahat tamamlanıncaya kadar Rus ordusunun geri çekilmemesini talep etmişti.[998]

Büyükelçi Giers, 26 Kasım 1912 tarihinde St. Petersburg'a gönderdiği telgrafta, her ne kadar birçok Ermeni, Doğu vilayetlerinin Rusya tarafından işgal edilmesini arzuluyor olsa da, vaktin bunun için erken olduğunu belirtiyor, ancak bölgede süren anarşinin reformlar yoluyla son bulmasının düşük bir ihtimal olarak hesaba katılması gereğine işaretle, Ermeni halkının rahatlatılamaması halinde Rus ordularının Doğu vilayetlerini işgal etmek zorunda kalabileceğine dikkat çekiyordu.[999] Wangenheim, 10 Haziran 1913 tarihli bir telgrafta Çarlık Rusyası'nı eleştirmekteydi:

> Ermeni meselesi bağlamındaki Rus etkinliğinin tek amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüşünü başlatacak olaylar dizilemini tetiklemektir. Ermenileri, Türkiye'nin kendi varlığını tehdit altına atmaksızın kabul edebileceği sınırların ötesine geçen şekilde intikamcı davranmaya iten de Rusya'dır. Rusya bir yandan Eçmiadzin Katogigosu'nun yanı sıra İstanbul'daki Ermeni Patriği'nin ve bölgedeki sayısız ajanının yardımıyla, üstelik büyük paralar da sarf etmek suretiyle yıllardan beri Ermenilerdeki rahatsızlığı körüklemekte, diğer yandan da eşkıyalığa ve Ermenilere ait malları gasp etmeye devam etmeleri için Kürtlere silah ve mühimmat sağlamaktadır. Ermeni hareketi, Rusya'nın sınırdaş ülke sıfatıyla Türkiye'ye her an müdahalesine gerekçe yaratacak şekilde Türkiye'yi sıkıntılı bir hal içinde tutmanın yöntemidir. Rusya, Ermeni meselesi marifetiyle İstanbul'a giden yolu açık tutmak istemekte, bunu Boğazların yolunu açacak anahtar olarak görmektedir.

998. Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu*, s. 128.

999. André Mandelstam, "La politique russe en Arménie turque a la veille de la Grande Guerre", s. 222.

> Rusya'nın rastgele ortaya çıkmış bir tepkisiyle değil, bilakis büyük stratejisi dahiline oturtulmuş, çok da iyi hazırlanmış bir sürecin son aşamasıyla karşı karşıya bulunduğumuzdan şüphe duymamak gerekir. İstanbul'daki meslektaşlarına oranla Giers'in eli daha güçlüdür. Zira müzakerelerin ilerlememesi halinde (Doğu vilayetleri ıslahatına ilişkin görüşmeleri kastetmektedir) bütün bölgenin ateş alması Rusya'nın bir işaretine bağlıdır. Sınıra yakın bir yerde Ermenilerin başına gelecek ilk katliam, Rusya'nın Doğu Anadolu'yu işgale girişmesi için istenen bahaneyi de yaratmış olacaktır. Ermeni sorununun radikal bir çözüme kavuşturulması, Türkiye'nin başına büyük bir iş açılmaksızın mümkün olmayıp, müzakerelerin sonuç doğurmaması halinde Rusya, taleplerini bombalar ve katliamlarla kabul ettirecektir. Ermenilerin tatmin olması halinde ise bu defa da Araplar ajitasyona başlayacaktır.[1000]

Wangenheim'in bu tahliline, St. Petersburg'daki Alman Büyükelçisi Kont Pourtalés de katılmaktaydı. Pourtalés, Rusya'nın Ermeni sorununu Boğazlara giden yolda bir anahtar gibi gördüğü ve esas amacının da İstanbul ve Boğazlar olduğu hususunda Wangenheim'a hak vermiş, bununla birlikte, Rusya'nın tam olarak gücünü toparlamadan önce barış dolu birkaç yıla daha ihtiyaç duyduğunu hatırlatmıştır.[1001]

Osmanlı hükümetinin Balkan Harpleri ertesinde Doğu Anadolu'da ıslahat programına girişmesi siyasi gerçekçiliğin gereği olarak ortaya çıkmıştır. Hükümet, Trabzon'un Vilayat-ı Sitte'ye (Kars, Erzurum, Bitlis, Sivas, Elazığ, Diyarbakır) katılmasıyla oluşturulan Vilayat-ı Şarkiye'yi kapsayan Doğu vilayetlerinde ıslahat programı uygulanmasına Nisan 1913 sonunda karar vermesini müteakip, herkesten önce İngiliz hükümetine başvurmuş, bunu yaparken de nüfuzu altına girdiği iddiasıyla karşı karşıya olduğu Almanya'nın fikrini soruşturmamıştı. İngiltere'den Doğu'da jandarma, tarım ve bayındırlık işlerinde teknik yardım vermesi ve ıslahat programının uygulanışını izleyecek müfettişler görevlendirmesinin yanı sıra, keza İngiliz danışmanlarca desteklenecek bir genel müfettiş ataması isteniyordu.

O sırada henüz İstanbul'a büyükelçi olarak atanmamış ve 1907'den o yana Dışişleri'nde Doğu Departmanı Başkanı olarak bulunan Mallet, bu teklifi heyecanla karşıladığı gibi çok da önemsemiş, Osmanlı hükümetine derhal yardım edilmesini istemişti:

1000. a.g.m., s. 226.

1001. ibid.

> Biz Türkiye'nin Asya'da bir Güç olarak kalmasını, Ermeniler için de reform yapılmasını istiyoruz. Reformların yerine getirilmemesi halinde Türkiye'nin gücünün zayıflayacağı ve bu doğu vilayetlerinde kıyımlar meydana geleceği, her türlü sıkıntıyla da karşılaşılacağı muhakkaktır... Bu vazifeyi üstlenebilecek ve bihakkın yerine getirebilecek tek ülke ise biziz. Diğer Güçlerin bu yönde rızasını alabilecek tek Güç de biziz. Zira defaatle görülerek kabul edilmiş olduğu üzere, Doğu Anadolu'ya ilişkin hiçbir siyasi ihtirasımız bulunmamaktadır. Bu teklif, Ermeniler için bir şeyler yapabilmek yönünde bize ilk defa bir şans tanımaktadır. Elimizi uzatmaz ve bizim yerimizi başkalarının almasına izin verecek olursak, etki ve prestijimiz düşecek ve eleştiri okları üzerimize yönelecektir.[1002]

Görüldüğü üzere, Mallet Doğu Anadolu'da reform için önemli bir fırsat ortaya çıkmış olduğunu düşünüyor, İngiltere'nin bu mecrada öne çıkmasının ıslahat programının başarıyla neticelendirilmesi için şart olduğuna inanıyordu. Lakin Lowther bu tarihte de İstanbul'daki görevine devam etmekte olup Jön Türkler'in İngiliz Büyükelçiliği'nden yana büyük talihsizlikleri aşılmış değildir. Büyükelçi, her zamanki önyargılı ve her şeye karşı menfi tutumuyla yine ortaya çıkmış, şimdi de Osmanlıların sanki düvel-i muazzamanın birbirleri arasındaki türlü oyunlara karışmak hal ve niyeti olabilecekmişçesine, Osmanlı hükümetinin Rusya'nın nüfuz sahasında olduğu aşikâr olan Doğu Anadolu'ya İngiliz danışmanların gönderilmesini talep etmek suretiyle İtilaf Bloku içine Alman yapımı bir nifak sokmaya çalıştığı yolunda bir tez ortaya atmıştır.[1003] Osmanlılar açısından mesele elbette Doğu Anadolu'da Rusya'nın oldubittilere kalkışmasına bahane hazırlayacak şartların asgariye çekilmesi, bu yolda da olabilecek en ileri, kapsamlı ve inandırıcı; bu yüzden de başından beri esasen Avrupa'nın kontrolünde olması kabullenilmiş bir reform hareketinin gerçekleştirilmesidir. Balkan Harplerinden sonra can derdine düşmüş olan Osmanlılar İtilaf'ın bölünmesine yol açmak gibi kendilerini aşan, aslında kendilerini hiç de ilgilendirmeyen siyaset oyunlarına girişecek durumda değildir.

Doğu'da ıslahat fikrine hiçbir zaman çok yabancı olmamış İttihat ve Terakki, içinde bulunulan siyasi şartları anlıyor, ıslahat programını Doğu Anadolu'nun da elden çıkmaması için elzem

1002. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire: 1908-1914*, s. 85.

1003. ibid.

görüyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş aşamasını tamamlar tamamlamaz düşüncelerini dışarı vurduğu ilk çalışması olan *Vatan Tehlikede* başlıklı risalede cemiyetin temel kaygılarından birisinin Doğu Anadolu ve Ermeniler olduğu vurgulanmış, Şark vilayetlerinde yapılması kaçınılmaz gözüken ıslahat sayesinde isyan ve ayrılıkçı fikirlerin önüne geçilmesi ve bölgenin bütünlüğünün temin edilmesinin mümkün olacağı ümidi izhar edilmişti.[1004] İttihat ve Terakki, Doğu vilayetlerindeki Ermeni halkın taleplerinin incelenmesi için İngiliz Subay Yüzbaşı Deedes başkanlığında bir komisyon da teşekkül ederek bölgeye göndermiş, bir diğer İngiliz Subay Albay Hawker'ı da Erzurum, Trabzon ve Van Jandarma Komutanlığı'nda görevlendirmişti. Hatta Cemal Paşa İstanbul'u ziyaret eden İngiliz Askeri Harekât Başkanı Henry Wilson'dan Anadolu'ya gönderilmek üzere daha fazla subay da talep etmiştir.[1005]

Doğu Anadolu'da asayiş ve huzurun tesis edilmesi yolunda İngiltere'yle sürdürülen bu işbirliği, şüphesiz Şark Vilayetleri Islahat Programı bağlamında daha ilk baştan İngiltere'ye yönelinmesinde ilave bir gerekçe oluşturmuş, bu ülkeden beklentileri arttırmıştır. Nitekim Cemal Paşa, Wilson'a askeri eğitmenleri olan Almanları değiştirmediklerini, fakat Maliye, Mülkiye, Bahriye gibi diğer tüm alanlarda yönetme, tatbik etme ve emir altına alabilme kabiliyetleri olan İngilizlerin rehberliğini arzu ettiklerini söylemiş, Wilson bu sözler karşısında nasıl cevap vereceğini bilememiştir.[1006] Jön Türkler bu tarihte dahi İngiltere'nin Asya'da güçlü bir Türkiye fikrini tercih edeceği yanılgısı içindeydiler.

Léon Ostrorog, İngiltere ve reformlar bağlamında şu hususları dile getirir:

> Türkler Ermeni Sorununun düzgün ve esaslı bir biçimde çözülmesi gerektiğinin bilincindeydiler ve Ermeni reformunun İngiliz denetimi altında gerçekleştirilmesini istiyorlardı... Anadolu'nun yönetimi ve reformların yapılmasında tam yetkili olarak hareket edebilmesi için Lord Milner'ın rızasının alınması istenmişti. Yalnızca diplomatik mülahazalar bu planın uygulanmasına engel olmuştur.[1007]

1004. Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası, 1908-1918*, s. 281.

1005. Feroz Ahmad, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Jön Türk-Ermeni İlişkileri 1908-1914*, s. 180.

1006. a.g.e., s. 181.

1007. Count Léon Ostrorog, *The Turkish Problem*, s. XI'den aktaran Feroz Ahmad, *İkinci Meşrutiyet*

Osmanlı hükümetinin reformlar konusunda İngiltere'yle birlikte çalışmak isteği, İngiltere'nin Türkiye bağlamında önemli önemsiz her konuyu Antant optiği ve çarlıkla ilişkileri çerçevesine oturtması nedeniyle gerçekleşmeyecektir. İngiltere, ne kadar ısrar etse de çarlık, "Rusya'nın himayesi altında cennete gitmektense bir başına kalıp cehennemde yanmayı tercih edecek"[1008] Jön Türkler açısından Doğu Anadolu'da işbirliği yapılacak son ülkedir. Osmanlı hükümetinin Doğu Anadolu'ya Rus jandarma uzmanlarını yahut Rus danışmanları davet etmesi beklenecek son şeydir.

Şüphesiz, Osmanlı hükümeti, baskı altında veya değil, ileri bir ıslahat programına yönelmekle risk de almıştır. Bizzat Grey, 12 Temmuz 1913 tarihli kabine toplantısında oldukça açık sözlü konuşmuş, Doğu vilayetleri için öngörülen reformların neticesinin Rusya'nın istediği zaman yutacağı muhtar bir bölgenin ortaya çıkması olacağını söylemiştir.[1009] Sürecin sonunda aslan payının Rusya'ya gideceğinden şüphe etmeyen Pallavicini de Viyana'ya gönderdiği telgrafta "Avrupa'daki Türkiye'nin sonunu getiren sürecin aynısının şimdi de Asya'daki Türkiye için hazırlandığını" belirtmişti.[1010]

Lowther ise Doğu vilayetlerindeki danışmanların Sazonov'un da istediği gibi Rus olması gerektiğini, buna karşılık Mezopotamya'ya İngiliz, Suriye'ye Fransız, Adana ve Batı Anadolu'ya ise Alman uzmanlar gönderilmesi gerektiğini ileri sürmekte, Osmanlılar için bu en zorlu meseleye münhasıran Avrupa ittifak sistemi ve oluşmakta yahut fikren ileri götürülmekte olan nüfuz alanları açısından bakmakta sakınca görmemekteydi.[1011] Lowther'ı elinde evirip çeviren Fitzmaurice, büyükelçiden de ileri gitmekte, 1878'de Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan, 1882'de de Mısır'ın İngiltere'nin idaresine bırakılması örneklerinde olduğu gibi, Doğu vilayetlerinin fiili kontrolünün Rusya'ya bırakılması zamanının geldiğini savunmaktaydı.[1012]

Lowther'ın mesaisi, bu derece aşırı yollara sapmışken, Mallet

Dönemi'nde Jöntürk-Ermeni İlişkileri 1908-1914, s. 181.

1008. Feroz Ahmad, *İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Jöntürk-Ermeni İlişkileri 1908-1914*, s. 181.

1009. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire...*, s. 89.

1010. F.R. Bridge, "The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, 1900-1918", s. 44.

1011. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire...*, s. 85.

1012. a.g.e., s. 86.

çok daha ihtiyatlı davranmış, açıkça Lowther'a işaretle, Türk tarihinin bu dönemecinde her kim Sazonov'un tutumunu takınacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'da da parçalanmasını istemiş olacağı hatırlatmasında bulunmuş ve Ermeni meselesinin sadece Rusya'yı değil, tüm Büyük Güçleri ilgilendirdiğine gönderme yaparak, Osmanlıların Asya'da da son bulmasının İngiltere ve Hindistan üzerinde son derece menfi etkileri olacağı uyarısında bulunmuştur.[1013] Çok şey böylesine aşikâr iken, İngiltere Osmanlı hükümetinin samimi niyetinin ürünü olduğunu bildiği isteklerini karşılamamış, Rusya'nın siyasetini desteklemeyi tercih etmiştir. Böylelikle, bir kez daha Rusya ve İtilaf Bloku'nu koruma refleksini öne çıkartan İngiltere, yine kendi değerleri ve gerekçeleri dahilinde oluşan ve ikili temelde cereyan eden bir Osmanlı politikasıyla ortaya çıkamamış oluyordu.

Mallet, Ekim 1913 ortasında İstanbul'da göreve başladıktan sonra görüştüğü Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın Ermenilere karşı samimiyetini ispat ettiği inancındaydı.[1014] Osmanlı ricali, Ermenilere karşı ihtimam ve özen gösteriyordu. Ermeni alfabesinin harflerinin 1500. yılını kutlamak maksadıyla 27 Ekim 1913 günü yapılan törenlere ve aynı gün yapılan Ermeni basınının 400. yılı kutlamalarına hükümet adına Talat ve Cemal Paşalar katılmışlardı. Mallet'in Londra'ya da bildirdiği üzere, her ikisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun meşruti rönesansı yolunda Ermeni unsuruyla "elele" çalışmak yönündeki kararlılıklarını da ifade etmişlerdi.[1015] Çok geçmeden, Osmanlı hükümetinin Şark Vilayetleri Islahatı konusunda oluşturulan komisyona hükümetin birlikte çalışmış olduğu, iş disiplini ve dürüstlüğüne son derece güvendiği Crawford'un başkanlık yapmasını istemesi, Mallet'de büyük bir memnuniyete yol açmıştı. Ne var ki, yine Eyre Crowe, Crawford'un görevlendirilmesinin İngiltere'nin tek taraflı bir tasarrufu olarak algılanacağı gerekçesiyle atamayı durduracaktı.

Mallet reformların kalıcı olup olamayacağı hususunda duraksamalar dile getirmemiş değildir. Fakat bunlara bakıp Osmanlıların iyi niyetlerinden kuşku duyduğu sonucunu çıkarmak doğru olmaz. Mallet, reformların sadece Osmanlı hükümetinin iyi niyetine bağlı olmadığının da farkında olup başta Ermeni teşkilatlarının tutumu ve uluslararası ortam olmak üzere, ıslahat programı-

1013. a.g.e., s. 87.

1014. a.g.e., s. 107.

1015. ibid.

nın sonuçlanmasında etkili olacak farklı etmenler olduğunu görüyor, esas itibarıyla Osmanlıların iyi niyetine güvenmek icap ettiğini savunuyordu. Mallet'in özü itibarıyla çok çetrefil ve Osmanlıların ulusal egemenliğini ilgilendiren bu konuya gerçekten de yapıcı bir iyimserlik içinde yaklaşmış, hatta Jön Türk hükümetini kuvvetle desteklemiş olması dikkat çekicidir. Mallet, Babıâli'yle Ermeniler arasında uyumlu ilişkiler tesisinin de olanaklı olduğuna inanmaktadır. Van'daki İngiliz konsolosu Smith de aynı iyimserliğe sahiptir. Smith'e göre her şeyden evvel ticarete yatkın bir ulus olan Ermeniler Van'da bağımsızlık değil, bayındırlık istemektedir. Yollar yapılması, Van Gölü'ne feribotlar getirtilmesi halinde bölge zenginleşecek ve Ermeni meselesi büyük ölçüde ortadan kalkacaktır.[1016]

Birtakım gelişmeler de Mallet'in iyimserliğini güçlendirmiştir. Yeni Ermeni Patriği Zaven, Bitlis, Muş, Erzurum ve Trabzon üzerinden 20 Kasım 1913 günü İstanbul'a gelmiş, gerek geçtiği şehirlerde gerek İstanbul'a varışında coşkulu törenlerle karşılanmıştır. Bu durum hükümet açısından bir zafiyet gösterisi olarak algılanabilecek de olsa,[1017] bir yandan Jön Türk hükümetinin yeni patriğe karşı çok özel bir teveccüh göstermesi, diğer yandan Patrik Zaven'in Ermenilerin bağımsızlık peşinde olmadıkları yolunda verdiği güvenceler Mallet'yi yüreklendirmişti.[1018]

Mallet'in Birinci Dünya Savaşı'nın patlaması ve Osmanlıların Almanya yanında savaşa dahil olmak zorunda kalmalarının akabinde kendi hükümeti tarafından gelişmeleri iyi izleyememiş olmakla suçlanıp hemen her konuda bir günah keçisine dönüştürülmesi, ne adıgeçenin yukarıdaki yaklaşımının içsel değerinin ne de bunun ardında duran tespitlerin isabetliliğinin soruşturulmasını gerektirir. Aksine, Mallet'yi İngiliz liberal emperyalist anlatının çıkarları öyle gerektirdiği için saf, dolayısıyla da "şeytani zekâya" sahip Jön Türklerce kolayca kandırılabilir göstererek İstanbul'un girift dünyasını anlayamamış olmakla suçlamak, bu denli kolay olmamak gerekir. 1907-1913 arası Dışişleri'nde Doğu Departmanı'nın başında bulunmuş Mallet, kendisini kolayca iyimserliğe kaptıracak bir diplomat değil, sebep ve müstenidat arayan, "anlama" sürecinin ancak öne çıkmış dinamikleri kavrayarak başarılabileceğinin farkında olan iyi bir diplomattı.

1016. Joseph Heller, *British Policy towards the Ottoman Empire...*, s. 110.

1017. Fahri Taş, *Osmanlı-Ermeni İlişkileri: 1912-1914 (Vilâyat-ı Şarkiyye Islâhatı)*, s. 54.

1018. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire...*, s. 109.

Mallet'in burada teşhis ettiği dinamik de artık 1913 ortaları itibarıyla tek geçerli yolun reform ve ıslahat olduğunun hükümetçe kavranmış; aksi takdirde, Balkanları yitirmiş olmak bir kenara, çarlığın tehdidini de giderek daha fazla hisseden bu ülkede Doğu Anadolu'nun da elden çıkacağının anlaşılmış olmasıdır. Mallet, hükümetin girişiminin Doğu'daki siyasi durumun gerçekçi bir okumasından kaynaklandığını görmüştü. Osmanlı hükümetinde gördüğü iyi niyeti bu arka dinamiğe, bu esaslı sebebe bağlayabildiği için hükümete kötü niyet atfetmemekteydi. Esasen, gerek Grey, gerekse Nicolson, Osmanlıların geleceğine ilişkin iyimserliğini paylaşmasalar da Mallet'ye bir yıl kadar ancak sürmüş büyükelçiliği sırasında övgüler yağdırmaktan geri durmamış, görevini son derece iyi deruhte etmekte olduğu yönündeki kanaatlerini defaten belirtmişlerdir.[1019]

Mallet, yine 1913 sonlarına doğru, yani bir yandan Liman von Sanders Krizi, diğer yandan Şark Vilayetleri Islahatı konusunun iyice öne geçtiği günlerde Fitzmaurice'in yıllardır yol açmış olduğu melaneti, büyükelçiliğin ruhunu yıllardır esir almış, bugün olsa antisemitik ve Hıristiyan köktendinci olarak açığa çıkacak bu adamın büyük bir engel teşkil ettiğini, hiçbir şekilde yapıcı olamayacağını fark etmiş ve Londra'ya geri gönderilmesini talep etmiştir.

* * *

Rusya'nın ıslahat programının hayata geçirilmesine yardımcı olmak yerine, konuya münhasıran kendi çıkarları açısından yaklaşacağı kısa sürede ortaya çıkacaktır. Her şeyden önce, Çarlık Rusyası Şark Vilayetleri Islahatı konusunun görüşüleceği konferansta bir Osmanlı temsilcisinin bulunmasını dahi kabul etmiş değildir. Sazonov, şayet konferansta bir "Türk" olacaksa, bunun Ermenilerin güveninin yitirilmesine sebep olacağını, bu yüzden de konferansın ilanihaye uzayacağını ileri sürerek, buna derhal itiraz etmiştir.[1020] Dahası, herhangi bir Osmanlı reform planının görüşülmesini de baştan reddetmiş, ancak İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği'nin Baş dragomanı André Mandelstam tarafından hazırlanan reform planının görüşülebileceğini bildirmiştir. Açıkçası, Rusya Doğu Anadolu'da elini mümkün olduğunca serbest

1019. a.g.e., s. 122.

1020. Roderic H. Davison, "The Armenian Crisis, 1912-1914", s. 495-496.

hissetmek için ne gerekiyorsa yapmakta, İngiltere de bu tek taraflı siyasete arka çıkmaktadır.

Mandelstam'ın planı, altı vilayetin birleştirilmesi ve Trabzon'un da buraya eklenmesiyle tek bir vilayet oluşturulmasını, bu yeni ve büyük vilayetin Büyük Güçler tarafından onay verilecek tek bir vali tarafından yönetilmesini ve Avrupalılar, Türkler ve Ermenilerden oluşan bir istişare konseyi kurulmasını öngörmekteydi. Vilayat-ı Sitte'nin böylece Vilayat-ı Şarkiye'ye dönüştürülmesi ve tek bir valinin idaresi altına alınmasını daha stratejik ve daha gelecek planlamasına yönelik bir düşüncenin ürünü olarak görmek doğru olur:[1021] Böylece, Rusya yakın bir gelecekte Doğu Anadolu'nun topraklarını kontrol ederken, Kafkasların da emniyetini temin etmiş, Anadolu kadar Asya'daki durumunu da sağlamlaştırmış olacaktı.[1022]

Wangenheim, planın Osmanlıların egemenlik haklarını ihlal ettiğini ve Anadolu'nun parçalanmasına yol açacak bir süreci başlatmakta olduğuna işaret etmekte gecikmemiştir. Wangenheim'a göre Rusya'nın sınırında bu derece muhtariyet kazanmış bir vilayet ortaya çıkması, burasının çarlık tarafından ilhak edilmesiyle eşanlamlıydı.[1023] Gerçekten, bu o kadar da açıktı ki, Fransa ve İngiltere dahi bunu Antant planı adı altında sunmak istemeyip sadece Rusya'ya ait olduğunun tasrih edilmesini istediler. Jagow ve Grey dahil Avrupa Dışişleri Bakanları Mandelstam Planı'nın eninde sonunda ilhak keyfiyetine yol açacağına inanmışlardı. Bu hususu dile getirdiklerinde, Sazonov son zamanlarda tek bildiği şey olarak yine meydan okumayı tercih etmiş ve Rusya'nın planının kabul edilmemesi halinde Ermenilerin ayaklanacaklarını, bu durumun Rusya'nın askeri müdahalesini gerektireceğini, bunun da Anadolu'nun parçalanmasına yol açacağını söylemiştir.

Bu noktada, İngiltere'nin siyasetine daha yakından bakmakta yarar olacaktır:

Yirminci yüzyılın başında emperyalist çekişme o denli had safhaya varmıştır ki, üzerinde karar kılınan nüfuz sahaları ve bu paylaşımı sağlayan bir neviden "centilmen anlaşmaları" dahi aslında kaygan zeminler üzerinde durmaktadır. Rekabet hız kazandıkça anlaşmalara uyulmamaya başlanır. Grey, Rusya'nın İngiltere'yle 1907'de vardığı Antant'ı doğuran anlayış birliğini de hep işine gel-

1021. Fahri Taş, a.g.e., s. 36.

1022. ibid.

1023. Roderic H. Davison, a.g.m., s. 496.

diği gibi yorumladığını, anlaşmanın hilafına Kuzey İran'da 12.000 asker bulundurduğunu ve İran Azerbaycanı'nda devamlı surette toprak alımıyla iştigal edip hâkimiyet kurduğundan şikâyet eden Buchanan'a, bu meselede fazla ileri gidemeyeceklerini ortaya koyan şu itirafta bulunuyordu: "Ruslar gerekirse İran'ı işgal etmeye hazırlar, biz değiliz!"[1024]

Çarlık Rusyası, daha 1907 Sözleşmelerinin altına attığı imza kurumamışken, İran'da karşısına çıkan fırsatlardan yararlanmaya kalkışmış, ülkede güç boşlukları doğdukça Rus menfaatlerinin korunması bahanesiyle doğrudan müdahalelere girişmekte beis görmemişti. Rusya, 1907 anlaşmasını işine geldiği gibi yorumluyor, bir nüfuz sahası tesisinin çok ilerisine giden şekilde kolonizasyon faaliyetine girişiyordu. Gerçekten, Rusya'nın ülkedeki diplomatik ve askeri görevlileri, St. Petersburg'un desteğini de arkalarına almış olarak, kuzey İran vilayetlerini tedricen Rus İmparatorluğu'na katmaya girişmişti.[1025] İran'daki İngiliz temsilci Townley, "Her gün yüz ya da iki yüz kadar Rus'un, kanun dışı şekilde ve baskıcı yöntemlerle edinilmiş geniş arazilere yerleştiğini" Londra'ya bildirmekteydi. Hatta İran'a yerleşmeye başlayan Rusların elinde St. Petersburg'da hazırlanmış birtakım gizli talimatlar vardı. Bunlarda, nasıl toprak edinileceği, çiftçilik ve benzeri konularda bilgiler, tarım arazilerinin haritaları bulunmaktaydı.[1026] Açıkçası, Çarlık Rusyası İngiltere'yle nüfuz sahalarına ayırmış olduğu İran'da Antant'a hiç aldırış etmeden en ileri kolonizasyon politikalarını yürütmekteydi. 1914'e varıldığında bu hegemonyacı ve genişlemeci politika artık üstü örtülemeyecek duruma gelmişti.

Diğer taraftan, önceleri pek önemsenmeyen petrol, 1910'lu yıllardan itibaren önemli bir stratejik faktör olarak uluslararası siyasette giderek artan rol oynamaya başlamıştı. Dünyanın dört köşesinde güç projeksiyonu sergileme kapasitesine sahip İngiliz donanması da bu süreçte petrole bağımlı hale gelmişti. Özellikle de dretnot sınıfı savaş gemileri muazzam miktarlarda petrol tüketmekteydi. Petrolün giderek artan bu önemini kavramış, dolayısıyla Körfez bölgesindeki emperyalist konumunda aşınma meydana gelmesini engellemek için daha da kararlı hale gelmiş olan İngiltere, Rusya'nın 1907 Sözleşmesinin ruhuna aykırı ola-

1024. Jennifer Siegel, *Endgame: Britain, Russia, and the Struggle for Central Asia*, s. 186.

1025. a.g.e., s. 198.

1026. ibid.

rak İran'da giriştiği konuşlandırma ve ihlalleri nihayet 1914 Şubat ayında gündeme daha güçlü bir şekilde getirme ihtiyacını hissetmiş ve Rusya'ya bir muhtıra vermişti. Sazonov'un bu vesileyle ortaya koyduğu izahat tarzı ve ileri sürdüğü görüşler, Rus siyasetinin nasıl bir mantık çerçevesine oturtulduğu ve hangi bakış açılarının etkili olduğunun anlaşılması bakımından son derece aydınlatıcı niteliktedir:

Rusya'nın resmi cevabı, kuzey ve kuzeybatı İran'a müdahale etmesinin "coğrafyadan kaynaklanan bir gereklilik" olduğu, "Rus ve diğer yabancıların haklarının korunması" gerektiği, Rusya'nın "büyük fedakârlıklar pahasına düzen tesis ettiği ve ülkeyi kaosa sürüklenmekten alıkoyduğu" şeklinde olmuştur.[1027] Bu sırada, Sazonov Londra'da da mukabil girişimde bulunmayı gerekli görmüş, Büyükelçi Benckendorff'tan İngiltere'nin İran ve Tibet'te Rusya'dan çok fazla fedakârlık yapmasını istediğini, İngiltere'nin kendisine hiçbir şekilde getirmediği sınırlamaları başkalarından talep ettiğini Grey'e bildirmesini istemiştir. İngiltere Kuveyt, bütün Körfez bölgesi, Afganistan ve Belucistan'ı da gözden uzak tutmamalı, bu ülkelerin içine hapsedildikleri esaret zaman zaman İngiliz tarafına hatırlatılmalıdır. Sazonov, bir de Londra Tahran'a çok uzak mesafedeyken, Moskova'nın Tebriz'e o kadar da uzak olmadığını vurgulamıştır.[1028]

Rusya'nın Kuzey İran'a hangi açıdan baktığı ve orada ne yapmakta olduğu, Doğu Anadolu'nun da hangi tehditle karşı karşıya olduğunu izah eder. "Coğrafyadan kaynaklanan gereklilik", "düzen tesisi" ve benzeri iddialar, zamanı geldiğinde aynen, hatta daha da güçlü bir şekilde Doğu Anadolu için de kullanılabilecek bahanelerdir. Nitekim Rusya Birinci Dünya Savaşı'nda işgal ettiği Doğu Anadolu'daki toprakları derhal kolonize etmeye girişmiş, Kafkas cephesinde görevli çok sayıda Rus idareci, işgal altındaki topraklara Rus mültecilerin gönderilmesini istemiştir.[1029] Osmanlıların bu konuda nasıl kaygan bir zeminde hareket etmek zorunda kaldığı, İngiltere'nin de Doğu Anadolu bağlamında Rusya'ya hiçbir şekilde karşı koymaya kalkışmayacağı açıktır.

İngiltere, İran'da çarlığın nelere kalkışmış olduğunu, uyguladığı kolonizasyon politikalarını çok iyi bilmesine rağmen, Şark Vilayetleri Islahatı konusunda Rusya'nın yaklaşımlarını göze-

1027. Jennifer Siegel, Endgame... s. 192.

1028. a.g.e., s. 193.

1029. Vatche Ghazarian ed. *Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question 1915-1918*, s. xxx.

ten bir siyasete takılmış, lakin İran'daki çok yakın tecrübesinden kaynaklanmış olması gereken mülahazalardan hiçbirini Doğu Anadolu bağlamında harekete geçirmeye yanaşmamış, bunları aklına dahi getirmemiştir. Tek bir vilayet haline getirilmiş Doğu Anadolu'ya bir Rus Genel Müfettiş atanacak olduğunda hangi sürecin başlamış olacağını bildiği halde Rusya'nın önerilerini desteklemiştir.

İngiltere'nin Azerbaycan'daki tecrübeleri bir kenara, Dışişleri Doğu Dairesi Rusya'nın Doğu vilayetlerinde birincil konum kazanmasının ancak nüfuz alanları mücadelesine yol açacağı, bunun da Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecini tetikleyeceği hususunda kuşku duymamaktadır.[1030] Hatta Grey Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmakta olduğuna dair ortada dolaşan söylentilerin artması üzerine Avam Kamarası'nı bilgilendirmek ihtiyacını hissetmiş, yaptığı konuşmada herhangi bir Büyük Güç'ün Doğu vilayetlerinde reform yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'nda bir nüfuz sahası tesis etmek peşinde olmadığını söylemiştir. Ne var ki, Grey kabine toplantısında çok daha açık konuşuyor; Rusya'nın reform planının pratikte Rusya'nın şartlar olgunlaştığı zaman yutabileceği otonom bir bölge yarattığını belirterek Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden hayatiyet bulması olanaksız olduğuna göre, o an için parçalanması her ne kadar güçlükler yaratacak olsa da bunun bir an evvel gerçekleşmesinin herkes için daha iyi olacağını ileri sürüyordu.[1031]

Ermeniler de Şark Vilayetleri Islahatı'nın sadece Rusya'nın teşvik ve güdümünde yapılmasından yanaydılar. Zira Rusya aynı zamanda gerektiğinde askeri müdahalede bulunabilecek tek Büyük Güç olarak reform süreci başladıktan sonra Osmanlı hükümeti üzerinde diğerlerine oranla çok daha etkili olabilecekti. Bu durumda, önde gelen Ermeni örgütlerinin 1913 ve 1914'te kesinkes İtilaf Bloku taraftarı olmakla, memleketin yüksek çıkarları bağlamında hangi tercihe meyletmiş oldukları suali de gündeme gelmelidir. Gerçekten, Ermenilerin sahiplendiği Antant/İtilaf taraftarlığı, Rusya'nın Ermenilerin tercihlerinde ilk sıraya yerleştirilmiş olmasıyla iç içe geçmiş şekilde Osmanlı ülkesinin objektif güvenlik ihtiyacıyla örtüşmemekteydi.

Çarlık Rusyası, bir "Büyük Güç" olarak kalabilmenin ve o şekilde kabul görmenin yolunun mücavir saha ve ülkelerde ya nüfuz te-

1030. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire...*, s. 89.

1031. Joseph Heller, "Britain and the Armenian Question, 1912-1914: A Study in Realpolitik", s. 13.

sisi ya da mümkün olan hallerde buraları içine alıp sindirmekten geçtiğine inanıyordu. Bir yandan Batı Avrupa'dan birçok açıdan geri, diğer yandan büyük nüfusu ve sonsuz gözüken bir potansiyel sahibi olmaktan kaynaklanan maddi gerçekliğin çizdiği çerçeve içinde oluşan Rusya'nın özel şartlarında bu mücavir sahada sert durma ve nüfuz tesisi siyaseti, Büyük Güç vasfı kazanmak ve bu vasfı öne sürmenin belli başlı bir yöntemi haline gelmişti. Böylece Rusya'nın yarattığı hava, öne sürdüğü "başa bela kesilme" ihtimali görmezden gelinemiyor, Batılı güçlere fatura bu yolla çıkartılıyordu.

Bu hal, meşhur "Büyük Oyun"un merkez sahası Orta Asya'ya inhisar etmemekte, özellikle 1905 Japon Harbi fiyaskosundan sonra çarlığın Batı sınırlarını da kapsamaktaydı. Rusya'nın kıta Avrupası'na ilişkin konularda İngiltere'yle daha bağlayıcı ve mükellefiyet yaratan anlaşmalara varmak isterken, Asya ve Orta Asya'da İngiltere'yi karşısına almaktan hiç de çekinmemiş olmasının sebebi de farklı olmayıp bu mücavir sahalara yönelik ana siyasettir. Çarlık, bu siyasetinin bir güç oyunu olduğunu biliyor, bu oyunu oynarken de hiçbir taviz vermiyordu. İngiltere de Rusya'yı Avrupa'da kendisinden hiçbir şekilde uzaklaştırmak istemediği için Rusya'nın, örneğin İran'daki aşırılıklarına uzun süre göz yummayı tercih etmişti.

Bu çerçevede, Çarlık Rusyası'ndan Osmanlılara yönelik tehdidin esas itibarıyla iki yönde belirdiği, İstanbul ve Boğazlar için geçerli olduğu gibi Doğu Anadolu'nun da Rusya'nın stratejik yolları üzerinde mütalaa edildiği hatırda tutulmalıdır. Doğu Anadolu da uzun yıllardan beri büyük Rus yönelimlerinin tehdit ve Anadolu'ya doğru kovalanan Kafkas halkları örneğinde olduğu gibi doğrudan tesiri altındaydı, bu tehdit de hegemonya altına girmekten başlayıp ilhakın öznesi olmaya kadar giden bir yelpazede düşünülmek durumundaydı.

* * *

Rusya, uzun süre kendi planının kabul edilmemesi halinde Doğu Anadolu'nun Osmanlılardan kopacağını, Almanya ise bizatihi Mandelstam Planı'nın sonucu olarak parçalanmanın gerçekleşeceğini ileri sürmüş, Rusya'nın Antant ortakları İngiltere ve Fransa ise Mandelstam Planı'nın bir parçalanma sürecini "başlatır göründüğünü" teslim etmek durumunda kalmışlardı.[1032]

Sonuçta, Doğu vilayetlerine tek bir Rus genel müfettiş değil,

1032. ibid.

iki kesime ayrılacak bölgeye Batılı ülkelerden iki genel müfettiş atanması kabul edilmiştir. Osmanlı hükümeti, Anadolu'da neredeyse genel vali statüsünü haiz olacak iki yabancının göreve başlamasını kabul etmişken, bu görevlilerin atamalarının doğrudan Büyük Güçler tarafından gerçekleştirilmesini değil de, kendisi tarafından ve hiç olmazsa liyakatlerini ispat etmiş; Osmanlıları bilen ve birlikte mesai tecrübesi olanlar arasından seçilmesi hususunda diretmişse de bu çok haklı talebini dahi kabul ettirememiştir. İngiltere, kafasında çarlık için ayırdığı nüfuz sahasındaki gelişmelerin arzulanan yönde ilerlediğini görmekte, burada Rusya'nın işine de karışmak istememektedir.[1033]

Uzun münakaşalardan sonra Osmanlı hükümetinin hiç olmazsa bazı nihai itirazlarının da dikkate alınmasını müteakip Sadrazam Sait Halim Paşa ile çarlığın Geçici Maslahatgüzarı Goulkevitch arasında Şark Vilayetleri Islahat Programı'na dair Yeniköy Mukavelesi, Liman von Sanders Krizi de yavaş yavaş durulmaktayken, 8 Şubat 1914 tarihinde imzalanmıştır.

Buna göre:

- Osmanlı hükümeti, Erzurum, Trabzon ve Sivas illerinden meydana gelen birinci bölge ve Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır'dan müteşekkil ikinci bölge için iki yabancı uyruklu genel müfettiş tayin edecek, bu kişiler üst düzey görevlileri atama ve azletme yetkisine de sahip olacaktır.

- Genel müfettişler, sivil idare, adliye, polis ve jandarmayı denetleyebilecekler, güvenliği koruyacak olan kuvvetlerin kifayet etmemesi durumunda gönderilecek ilave askeri kuvvetler de talep etmesi halinde genel müfettişin emrine verilecektir.

- Kanunlar, resmi ilanlar ve emirler, her bölgede mahalli dil ile yayımlanacaktır.

- Her Osmanlı tebaası, askeri görevini barış zamanında oturduğu Müfettişlik bölgesinde yapacaktır.

- Genel Müfettişlerin gözetimi altında, bir yılı geçmemek şartıyla kesin bir nüfus sayımı yapılacak, iki bölgede çeşitli mezheplerin, milliyetlerin ve dillerin gerçek oranları tespit edilecektir. Şimdilik, Van ve Bitlis illeri Genel Meclis ve Seçim Komisyonu üyeleri, Müslüman nüfus Hıristiyan nüfustan fazla olsa da, eşit sayıda Müslüman ve Hıristiyan üyeden müteşekkil olacaktır. Si-

1033. Talat Paşa'nın aklında Osmanlı Maliye ve Gümrük Nazırlığı'nda müsteşar düzeyindeki görevlerine devam eden, gümrük ve vergi gibi iki hayati konuda en üst sorumluluk mevkilerindeki çalışmalarından memnuniyet duyulan İngiliz uyruklular Crawford ve Graves'in söz konusu iki sektör için beş yıl süreli bir geçiş dönemini idare etmek üzere seçilmeleri vardı.

vas, Harput, Diyarbakır illerinde genel meclis üyeleri şimdiden nüfus oranı kuralına uyularak seçilecek, o ana değin saptanmış olan Müslüman seçmen sayısı, son seçime esas olan listelere göre belirli ve sınırlı kalacaktır. Hıristiyanların sayısı da cemaatlerince verilecek listelere göre tespit edilecektir. Azınlıklar komisyonlarda temsil edilecek, idari meclislere seçilen üyelerin yarısı Müslüman, yarısı Hıristiyan olacaktır.

- Genel müfettişler uygun gördükleri takdirde ve boş yer oldukça polis ve jandarma teşkilatına Hıristiyan ve Müslümanlardan eşit sayıda alım yapabileceklerdir.[1034]

Osmanlı Devleti, Yeniköy Mukavelesi'yle öngörülen Ermeni ıslahatı konusunda yalnızca Rusya'ya karşı sorumlu kılınmıştı. Ayrıca, genel müfettişler yabancı olacaktı ki, görevlerinin niteliğine bakıldığında, her ikisinin de olağanüstü yetkilerle donatılmış genel vali düzeyinde anlaşılmasının daha doğru olacağı görülür. Bu iki müfettiş, aşağı yukarı Anadolu'nun yarısını içine alacak şekilde o günün yedi vilayetinden meydana gelen bölgenin gerçekten de birinci derecede yöneticisi olarak öngörülmüşlerdi. Müfettişler idare, adliye, polis ve jandarmayı kontrol edebilecekleri gibi, gerekli gördüklerinde orduyu da emirleri altına alabilecekler ve memurları işten çıkartıp yerlerine uygun görecekleri kişileri atayabileceklerdi.

Babıâli, 14 Nisan günü beş aday arasından Norveçli Binbaşı Hoff ve Hollanda Doğu Hint İdaresi'nden Westenenk'i iki ayrı bölge için genel müfettiş olarak seçmiş, her ikisi de maaşları konusunda epey bir münakaşa ettikten sonra mayıs ayında mukavelelerini imzalamıştır. Genel müfettişlerin haziran ayı başında görevlerine başlaması beklenmekteydi. Nitekim Hoff 23 Haziran günü padişah tarafından kabul edilmiş, İstanbul'da bir ay kadar kalarak, bu süre zarfında Ermeni ve Rum patrikleriyle sıkça görüştüğü gibi, İstanbul'daki büyükelçilerle de görevinin içeriği konusunda sürekli temas halinde olmuştur. Kendisiyle birlikte çalışacak kişiler peyderpey bölgeye varmaktayken, Hoff da 20 Ağustos tarihinde Erzurum'a ulaşmış, bilahare Van'a geçmek üzere hazırlığa girişmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ilan olunan seferberlik yüzünden görevini icra etmesi mümkün hale gelememiş ve Babıâli tarafından İstanbul'a geri çağrılmak durumunda kalmıştır. Trabzon, Erzurum, Sivas illerini içine alan bölgeye tayin edilen Westenenk ise görev yerine hiç gidememiştir.[1035] Nisan 2013'ten o

1034. Fahri Taş, a.g.e., s. 143-146.

1035. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire...*, s. 111.

yana esas itibarıyla de Osmanlı hükümetinin ayak sürümesi nedeniyle değil, çarlığın tekelci politikaları nedeniyle çok vakit kaybedilmiş, şimdi de Birinci Dünya Savaşı'nın kopmasıyla dünya değişmişti.

Öte yandan, Westenenk ve Hoff'un görevlerinin çerçevesini ne şekilde anladıkları da geçerli bir sualdir. Westenenk, genel müfettiş olarak seçilmesinden bir hafta sonra görüştüğü, aşırı görüş ve tutumuyla tanınan, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla birlikte de gerilla örgütlenmesini sağlamak için Rusya'ya geçecek olan Karekin Pastırmacıyan (Armen Garo) ve "Özerk Ermeni Devleti" fikrini savunan Dr. Zavriev'in anlattıklarından etkilenerek bu iki Ermeni liderin İstanbul'a seyahatini ertelemesi ve İstanbul'a varmadan önce Paris'te diğer Genel Müfettiş Norveçli Hoff ile bir araya gelmesi ve görüş teatisinde bulunması yolundaki önerilerini, Sait Halim Paşa'nın bir an evvel İstanbul'a vasıl olmasını istemesine rağmen kabul etmiştir.[1036]

Westenenk ve Hoff, 30 Nisan günü Pastırmacıyan, Zavriev ve İstanbul Ermeni Patriği'nin temsilcisinden oluşan bir Ermeni heyetini birlikte kabul etmiş, heyet de Ermenilerin durumunu iyileştirmek istiyorlarsa, Taşnaklar ve Ermeni Patrikliğiyle birlikte çalışmalarının önemini genel müfettişlere vurgulamıştır.[1037] Pastırmacıyan ve Zavriev, Anadolu ve Ermeniler hakkında hiçbir şey bilmeyen Westenenk'i cana yakın ve "öğrenmeye" pek istekli bulmuşlardı.[1038]

Westenenk ve Hoff, 30 Nisan tarihli görüşmeden kısa süre sonra, 3 Mayıs günü İstanbul'a varmıştır. Ancak, Westenenk yaklaşımını ortaya koyan biçimde "memleketi idare etmesine"[1039] imkân tanıyacak yetkileri sahip kılındığından emin olmadıkça kontratını imzalamayacağını söyleyecek, bunun üzerine bir aya yakın sürecek ve zaman zaman Sait Halim ile Talat Paşa'nın da dahil olduğu bir görüşme trafiği başlayacaktır. Osmanlı tarafını Ermenilerin "bir Türk'ten daha Türk'tür" şeklinde Westenenk'e tanıtıp dikkatli olmasını istedikleri Kont Ostrorog temsil etmişti[1040] ki, bu kişinin Türkler hakkında ne düşündüğüne daha yu-

1036. Dikran Mesrob Kaligian, *Armenian Organization and Ideology under Ottoman Rule: 1908-1914*, s. 207.

1037. ibid.

1038. a.g.e., s. 206.

1039. ibid.

1040. ibid.

karıda Balkan Harpleriyle ilgili bölümde değinilmişti. Gerçekten, Taşnakların Ostrorog'u dahi "Türk dostu" olarak tanıtmış olmaları, azamiyetçi tutumlarına işaret etmez değildir.

Bu tür gelişmeler bir kenara, Şark Vilayetleri Islahat projesinin bir yandan da Liman von Sanders Krizi devam etmekteyken yürütülmeye çalışılmış olması şüphesiz kayda değerdir. Yani, Çarlık Rusyası'nın açıkça Osmanlıları tehdit ettiği, Akdeniz ve Karadeniz'deki Osmanlı limanlarının, Trabzon ve Doğubeyazıt'ın işgal edilmesi gibi fikirlerin öne sürüldüğü, hatta Rusya'nın İngiltere'nin gerçekten de iyi bir müttefik olduğunu ortaya koymak için gerektiğinde donanmasını İtilaf Bloku çıkarları lehinde kullanmaya hazır olduğunu dosta düşmana göstermesi vaktinin gelmiş olduğunu ileri sürdüğü bir dönemde, Osmanlı hükümetinin reform siyasetine sarılmaya devam etmiş olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Van'daki Rus Konsolosu, Giers'e gönderdiği telgrafta Doğu vilayetlerinde ıslahat konusunda inisiyatifin Rusya'nın elinde tutulması gerektiğini şu ifadelerle vurgulamıştı:

> Bizim siyasi nüfuz sahamız içinde bulunan Türkiye Ermenistan'ı ve Kürdistan'daki reformların hayata geçirilme sürecinin İngiltere'nin kontrolü altında cereyan etmesine izin veremeyiz. Türkiye Ermenilerinin Rusya'nın koruması altında olmaları bir zorunluluktur. Böylece, Rus hükümetinin Türkiye üzerinde daimi bir etki icra etmesi de mümkün olabilmektedir. Barışçı yöntemlerle içeri girmenin bir yolu da bu olmaktadır.[1041]

Sazonov da 27 Mayıs 1913 tarihinde Rusya'nın Şark Vilayetleri Islahatı konusundaki tutumunu İngiliz Maslahatgüzarı O'Beirne'e izah ederken, Türkiye Ermenistanı'nda etkili reformların gerçekleştirilmesini sağlamak durumunda olduklarını, bu bağlamda, Rusya'nın bazı mükellefiyetler altına da girmiş bulunduğunu, dolayısıyla bu konuda inisiyatifi diğer ülkelere bırakıp kendisini ikinci kemancı durumuna sokamayacağını, kaldı ki Duma'daki Ermeni mebusların kendisine sürekli olarak Rusya'nın Ermenilere yönelik sorumluluklarını hatırlatmakta olduklarını söylüyordu.[1042]

Bu derece tehditkâr bir çerçevede cereyan etmesine karşın İttihat ve Terakki'nin giriştiği reform programının içeriğini boş ve

1041. Dikran Mesrob Kaligian, a.g.e., s. 164.

1042. British Documents, X (I), 441.

samimiyet yoksunu olarak tanımlamak mümkün değildir. Lakin baskın Ermeni anlatısı, diğer tüm can alıcı hususlar gibi 1914 Islahat Programı'nı da ana anlatısına uymadığı için gözlerden uzak tutmayı tercih ederek gerektiğinde çarpıtır. Örneğin, Robert Melson, ayrıntılara hâkim olmayı pek de önemsemediğini ortaya koyan üstünkörü bir bakışla, 1914 Reform Programı'yla "dış müdahaleyi kabullenmek zorunda kalmış Türk milliyetçilerinin kim bilir ne denli utanç ve kızgınlığa sürüklenmiş olduğu"ndan bahseder.[1043] Böylece, satır aralarında Türklerin ön pozisyonlarının soykırıma yönelik elverişliliğine işaret etmiş olmaktadır.

O günleri anımsayan Yunus Nadi 1924'te şöyle yazar:

> Bizim İngiltere'ye müracaatlarımız arasında, özellikle Doğu Anadolu meselesinde destek istememiz hiç de reform yapmaktan kaçınmak için değildi. Biz bilakis ıslahat yapmaya olanca kesinlik ve samimiyetimizle taraftar bulunuyor ve hatta bu ıslahatta yüksek payeli İngilizlerin görevlendirilmesini istiyorduk. Bizim bertaraf etmek istediğimiz şey, Doğu Anadolu'da ıslahattan bambaşka gayeler hedefleyen Çarlık Rusyası'nın gizli fikirleri, amaçları ve açık ihtirasları idi... Genç Türkiye, donanmasını İngiltere'ye düzenletiyor, gemilerini İngiltere'ye sipariş etmiş bulunuyordu... Başlangıçta İngiltere bizim makûl ve samimi, hatta Kıbrıs Antlaşması'na dayandığı için biraz da ahdî olan taleplerimize uyuyor göründüğü halde, Çarlık Rusyası'nın karşı gelmesiyle bu eğilim ve onayından geri çekilmekte ne tereddüt etti, ne de gecikti. Rusya'nın amacı Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması değildi. Öyle olsaydı bu işin İngiliz müfettişleriyle yapılmasına rıza göstermesi gerekirdi.[1044]

Osmanlı hükümetinin ülkesinde iki yabancı genel vali bulunmasını bir kavram ve müessese olarak kabul etmiş olması, topu topu birkaç ay sonra Veliaht Prens Arşidük Franz Ferdinand'ı katleden Sırp milliyetçileri Princip ve diğer Kara El üyelerinin yargılanmaları sürecinde Avusturya-Macaristan'ın bir müfettiş tayin etmesi yönündeki talebinin Sırbistan'ın bağımsızlığına halel getireceği ve hiçbir şekilde kabul edilmemesi gerektiğini Birinci Dünya Savaşı'nın fitilini ateşleme pahasına savunacak olan İtilaf Devletleri'nin tutumuyla karşılaştırılacak olursa, Osmanlıların reform yönündeki siyasi iradelerini hangi noktaya getirmiş olduk-

1043. Robert Melson, "Provocation or Nationalism...", s. 70.

1044. Önder Kocatürk, Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması, s. 276, dipnot 851.

ları, ortaya konulan özverinin kıymeti daha iyi anlaşılacaktır. Reform önerisini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önde gelen Ermeni ismi, hem Taşnak hem de Hınçak liderleriyle dostane bağları olduğunu bildikleri Bedros Hallaçyan vasıtasıyla "aile içi sorunların yabancı güçlerin müdahalesi olmadan çözüme kavuşturulması" anlayışıyla Ermeni siyasi örgütlerine iletmiş olan hükümet,[1045] ıslahatın sonuç verebilmesi için egemenliğini bölüşerek önemli ölçüde devretmeye hazır olduğunu ortaya koymuştur.

Wangenheim'in tespitleri ise şu şekildeydi:

> Türk Devleti'nde Ermenilerin durumunun fevkalade iyi olduğunu kimse iddia edemez, fakat öte yandan da Türklerin Ermenilerden daha iyi bir durumda olduğunu kimse ispat edemeyecektir. Şu muhakkaktır ki, şimdiki Türk Hükümeti, Ermeniler için bir şey yapmak zaruretine tamamen kâni ve devletin muhtelif kısımlarını birbirinden ayırmak tehlikesine düşmeden Ermeni emellerini elinden geldiği kadar yerine getirmeye hazırdır. Ermeniler, Türkiye'de bugün, Rusya'da Yahudilerin, Lehlilerin ve Finlerin bulundukları durumdan nispeten daha iyi bir durumda bulunuyorlardı. Buna rağmen, bugün en cezrî vasıtalarla çalışan bir propaganda, dünyanın her tarafından, Ermenilerin çektikleri azapların günden güne fazlalaştığını ve bugün Avrupa'nın müdahalesini elzem kılacak bir noktaya eriştiği intibaını uyandırmaya çalışmaktadır... Ermeni taleplerinin yükselmesine sebep olan devlet, Rusya'dır... Rusya için Ermeni hareketi öyle bir vasıtadır ki, Rusya bununla Asya Türkiyesi'ni daimî bir heyecan halinde ve zamanı gelince alakalı komşu devlet sıfatıyla müdahale hakkını iddia etmesini mümkün kılacak bir durumda tutmaktadır. Rusya, Ermeni meselesinin yardımıyla İstanbul yolunu açık tutmak istiyor. Bu onun için günü gelince Boğazları açacak olan anahtardır. Boğazlarla Ermeni meselesi, Rusya için birbirine bağlıdır. Ve şunu kati olarak kabul edebiliriz ki, St. Petersburg'da Ermenilerin haline şikâyet yükselince hemen arkasından İstanbul istikâmetinde bir hareket beklenebilir.[1046]

Islahat girişimini ciddi ve resmi düzlemde tutmaya çalışan taraf da Osmanlı hükümeti olmuştur. Farklı olan, Ermeni tarafının tutumuydu. Avrupa'daki Ermeni heyetinin başında bulunan Boghos Nubar Paşa, Katogigos'a şöyle yazmaktaydı:

1045. Arsen Avagyan, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Siyasi Partileri Arasındaki İlişkiler", s. 125.

1046. Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu: Yüzyılın Kan Davası*, s. 134.

> Daha başından beri bize yön veren ilkelerden biri Türklerle ilişkilerimizi iyi götürmek, ancak sıra Ermeni sorununa gelince asla resmî görüşmelere girişmemekti. Çünkü bizim sorunumuz uluslararası bir karakter taşıyor, üstelik Türklerin dostça yaklaşımlarına ve samimiyetlerine artık güven duymuyoruz. Bunu göz önünde bulunduran arkadaşlarımız Türklerle bir araya geldiklerinde yalnızca genel meselelerden söz ettiler. Talât ve arkadaşları ise konuşmalara resmî görüşme havası katmaya ve sözü daha somut alanlara getirmeye uğraştılar.[1047]

Taşnaksutyun kurucularından Simon Zavaryan'ın Dr. Lepsius'a yaptığı açıklamaya göre, Taşnaksutyun İttihatçıların görüşme masasına oturma teklifini, Türklere öylesine zor bir durumda kendileriyle anlaşmayı reddettikleri için Ermenilere sitem etme fırsatını vermemiş olmak için kabul etmişti.[1048]

Gerçekten, bu derecede kerhen ve hiçbir şey getirmeyeceği kanaatiyle başlamış sürecin Ermenileri de memnun kılan bir ıslahat programının kabul edilmesiyle sonuçlanmış olması son derece ilgi çekicidir. Esasen, tüm bu reform süreci sırasında ortaya konulan hareket tarzı, tam bir yıl sonra Ermenilere soykırım uygulamış olmakla suçlanacak bir hükümetin ortaya koyması beklenebilecek bir yaklaşım da değildir.

Ermeni soykırım iddiaları hakkında bu tür geniş arka plan unsurları tartışmaya dahil etmeksizin anlamlı bir şekilde konuşmak mümkün olmayacaktır. Bundan da önemli olarak, Türk ve Ermeni uluslarının içine sıkıştıkları cendereden kurtulup gerçek ve kalıcı bir aşkınlığa kavuşmaları, böylece artlarında duran büyük travmaları geride bırakmalarının yolunun açılması, nihayet meselenin insani özüne doğru ilerlenerek, adil hafızanın verimli topraklarına ulaşılması olanağının yakalanması da tek bir anlatının olduğunca kabul edilmesiyle mümkün olmayacaktır.

* * *

İstanbul'da bulunduğu yıllarda Jön Türkler'le yakın dostluk ilişkileri kurmuş olan Avam Kamarası mensubu Aubrey Herbert, 26 Şubat 1921 tarihinde Almanya'nın Hamm şehrinde Talat Paşa'yla yaptığı görüşmenin Ermeni meselesiyle ilgili kısmını da şu şekilde nakletmiştir:

1047. Arsen Avagyan, a.g.m., s. 126.

1048. ibid.

Talat, Ermenilerin yok edilmeye kalkışılmasına başından beri karşı olduğunu, zaten böyle bir şeyi gerçekleştirmenin de imkânsız olduğunu ve bu tür metodlar uygulayan bir ülkenin kendisiyle medeniyet arasındaki bağları koparmış olacağını söyledi. Bu politikaya iki kez karşı çıkmış olmasına rağmen Almanlar tarafından reddedildiğini belirtti. "İngiltere'de meselenin sadece bir yönünü duyuyorsunuz" ifadesinde bulundu. "Şimdi İrlanda'da neler oluyor bilmiyorum ama duyduğum her şeye de inanmıyorum, fakat belli ki Sinn Fein'cilere çok kötü birtakım şeyler yapmaktasınız ve nihayetinde bizim Ermenistan sorununa karşılık sizin İrlanda sorununuz nedir ki? Hangi millet savaş zamanında arkadan hançerlenmiş olmayı kabullenebilir? Siz savaşırken İngiltere'nin her tarafında sizinle çatışan Sinn Fein'in kurtarılmış bölgeleri olsaydı ne yapardınız?' sözlerini dile getirdi. Azınlıklara en üst düzeyde özerklik sağlanmasından yanaydı ve kendisine getirilen her teklifi de mütalaa etmeye hazırdı.

"Hatırlıyorsun değil mi?" diyerek devam etti, "sana Lord Milner'a gidip Ermenistan Genel Valisi olmayı kabul etmesini söylemen için nasıl yalvarmıştım. Kendimizi reforma tabi tutmak gerektiğine, aksi takdirde yok olup gideceğimize inanmıştım. Herkesin eli üzerimize yönelmiş, bütün dünya memleketimizi sömürmeye çalışırken reformu kendi kendimize sağlayamayacağımızı da biliyordum. Fakat sizin hükümetiniz, yanlış ya da doğru olarak, bir Rusya politikası saptadı ve İngilizlerin Türk hizmetinde olmasını istemediği gibi aslında St. Petersburg'un hoşuna gitmeyecek hiçbir şey yapmaya da yanaşmadı.

Siz İngilizler bu konuda sorumluluğunuz yokmuş gibi davranamazsınız. Biz Jön Türkler, size memlekette en üst şeyleri teklif ettik, fakat bizi reddettiniz. Kaçınılmaz bir sonuç olarak, başbakanınızın müttefikleri olarak gördüğü Hıristiyan azınlıklar mahvoldu. Rumlar ve Ermeniler biz sizinle savaşırken sizin müttefikleriniz olmuşlar ise onlara dost muamelesi yapmamızı bekleyemezsiniz.[1049]

Yeniköy Mukavelesi'nin imzalanmasının akabinde Pastırmacıyan'ın Hoff'un yardımcısı olarak genel müfettiş gibi davranmasından hoşnut olmayan Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Pastırmacıyan'ın Hoff tarafından oluşturulmakta olan danışmanlar ekibine katılmasını önlemeye çalışmıştır.[1050] Pastırmacıyan, görüşmede kendini kaybederek, Minassian'ın anlatımıyla "İttihat ve Terak-

1049. Aubrey Herbert, *Ben Kendim: A Record of Eastern Travel*, s. 308-310.

1050. Gaidz F. Minassian, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Devrimci Federasyonu Arasındaki İlişkiler", s. 201.

ki'nin Turancı sapmasına tedbirsizce" saldırır:

> Artık iyi yolda değilsiniz. Osmanlı İmparatorluğu'nu kaosa sürüklüyorsunuz. Zaferleriniz yüzünden kendinizi Napoléon ve Bismarck sanıyorsunuz. Bu ülkeyi nereye götüreceğinizi bilmiyorsunuz ama dik kafalılığınızı sürdürüyorsunuz. Kanıtlar mı? Bir süre önce Vramyan'a Kürtleri Türkleştireceğinizi söylemişsiniz. Neyle? Hangi kültürle? Tarihiniz hakkında bilginiz olsaydı böyle ipe sapa gelmez şeylerden bahsetmezdiniz. Yalnızca 500-600 yıldır topraklarımızın üzerinde olduğunuzu, ondan önce başka milletlerin bu topraklardan geçtiğini unutuyorsunuz. Persleri, Romalıları, Arapları, Bizanslıları... Eğer onlar Kürtleri asimile edemediyse, bunu siz nasıl başaracaksınız? Geçen yaz üç vilayetimize gittim ve o coğrafyada yalnız üç köprü gördüm: İki tanesi eski Ermeni yapısıydı, üçüncüsü Timur'dan kalma. Sizin medeniyetinizin izlerini görmüş değilim. Devletin önemli sorunları konusunda bu denli düşüncesiz olmanız kabul edilebilir şey değil. Reformlar konusunda samimi değilsiniz. Ermeni sorunundan kurtulmak için ekonomik ve siyasal önlemlere, Ermenilerden arınma siyasetinize inanacağımızı mı sanıyorsunuz? Bizim ulusal bilincimiz öyle gelişkindir ki, niyetinizi gerçekleştirmenizi engelleriz.[1051]

Minassian, hemen bu paragrafın ardından aslında Ermeniler ve özelde Taşnakların reformlar konusundaki başarılarının tadını açıkça çıkarmakta olduklarını ekler.[1052]

Kısa süre sonra Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla birlikte Rusya'ya geçecek ve Rus ordularıyla birlikte Doğu Anadolu'ya girip Türk ve Müslüman nüfus üzerinde katliam uygulayan Ermeni gönüllü kuvvetlerine komutanlık edecek olan Pastırmacıyan'ın anlamak istemediği şey, İttihat ve Terakki'nin Doğu'daki Türk, Kürt, Çerkez ve diğer Müslüman nüfusun da haklarını kollamak durumunda olduğu, bu nüfusun haklarının teminini Ermeni liderliğinin tercihlerine terk edemeyeceğidir. Osmanlı hükümeti, Doğu vilayetleri için iki yabancı genel müfettiş tayinini dahi kabul etmiş, reform yolunda ne Habsburglar ne de Romanovların akıllarından dahi geçirmeyecekleri ileri adımlar atmış, fakat azamiyetçi Ermeni liderlerine yine yaranamamıştır. Pastırmacıyan daha Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na katılmasına birkaç ay varken, birtakım ne olduğu anlaşılamayan zaferle-

1051. ibid.

1052. Gaidz F. Minassian, a.g.m., s.202.

re atıfta bulunmuş, Jön Türkler'i kendilerini Napoléon ve Bismarck'la bir tutuyor olmakla suçlamıştır. Mesele, Enver Paşa'nın çalışma odasında bir Napoléon büstü olmasıdır.

Pastırmacıyan'ın da ortaya koyduğu, bu toprakların Türkler tarafından asırlardır işgal altında tutulduğu inancının henüz iki yıl evvel Balkanlar'da hangi sonuçlara yol açtığı bellidir. "İşgalci"ye yapılan her şey mubahtır...

Tabii, Armen Garo Minassian'ın hatıratını 1922 yılında yazdığı için 1914'te cereyan eden bir münakaşada dahi İttihat ve Terakki'yi Ermenilerden arınma siyasetiyle suçlamış olduğunu söylemiş olmalıdır. Türkler ise 600 yıldır Ermeni toprakları üzerinde oturan kültürsüz ve medeni olmayan, bayındırlık hizmetleri vermeyen bir halktır. Lakin bu kültürsüz millet iki lider arasındaki konuşmanın geçtiği Mayıs 1914 itibarıyla günahı ne olmuş olursa olsun Fatih Sultan Mehmet'le birlikte Ermenilerin statüsünü yükseltmiş, bu millete kıymet vermiş, el üstünde tutmuştur. Ne var ki bunlar artık hatırlanmamakta, hiç sayılmamakta, devrinin geçmiş, feci şekilde düşmüş ve düşmekte olduğuna inanılmaktadır.

XXIII

Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Ermenileri

> Yakın tarihimizde belirleyici olmuş anların içsel anlamları hâlâ kaybolmuş değil... Aralardan kayıp düşmüş tahta kaymıkları gibi birilerinin gelip onları toparlamasını beklerken, adil hafızanın ışığında bir gelecek anlayışına varmak gerekiyor. Doğu'nun kadim ulusları, ancak bu şekilde daha güçlü ve tutarlı bir anlam dünyasının inşasına yönelebilecek, hayatlarıyla ilgili yeni farkındalıklara kavuşabilecekler. Güncellikle iletişim içine giren tarih bilinci, gelecekle de bağlantılı hale gelir ve yeni bir işlevsellik kazanır. Doğru ve geçerli hedefler de bu bağlantı noktasında çıkar.

Taşnaksutyun'un Avrupa'da savaş başladıktan sonra 2-14 Ağustos 1914 tarihlerinde Erzurum'da topladığı sekizinci kongresi, süratle gelişen siyasi durum karşısında istikamet tayin etmek amacını güdüyordu. Gerçi, Birinci Dünya Savaşı Çarlık Rusyası'nın harekâtıyla başladığında, Gregoryen Ermeniler için dini protokolde en ön sırada bulunan Eçmiyazin Katogigosu, çarı tüm Ermenilerin koruyucusu ilan etmiş; onun tüm Ermenilerin çarlığa bağlı olmasını ve Rus ordularını şahısları ve mallarıyla, maddi ve manevi manada desteklemesini mecbur kılan kutsal mahiyetteki emri de Katogigosluğun resmi yayın organı *Ararat*'ın Ağustos 1914 tarihli nüshasında yayımlanmış bulunuyordu. Kongre vesilesiyle İttihat ve Terakki Fırkası Kâtib-i Umumisi Bahaeddin Şakir, Azerbaycan Müfettişi Ömer Naci ve Hilmi Bey de partiyi temsilen Erzurum'a gelmiş ve Taşnak yöneticilerle Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yı saran savaşta tutabileceği yol konusunu görüşmüşlerdir.

Türk ve Ermeni kaynaklarının Taşnaksutyun'un bu son derece kritik kongresi üzerinde yeterince durmamaları, tartışmaya derinlik katacak en önemli bir katmanın daha dışarıda kalması sonucunu doğurmuştur. Halbuki söz konusu kongre hitamında ortaya çıkan bir Taşnak siyasi pozisyonu vardır ve bu siyasi

pozisyonun 1914'te ne anlama geldiği, hangi sonuç ve inikasları beraberinde getirdiği dikkate alınmaksızın 1915'te meydana gelen olaylar, müteakip tehcir kararı ve ortaya çıkan büyük insani trajedi üzerinde ancak fazlasıyla eksik bir mantık yürütülebilir. Zira Taşnaksutyun'un kendi içinde uzun tartışmalardan sonra 14 Ağustos 1914 tarihinde aldığı karar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni vatandaşlarının devletle vatandaşlık bağlarını doğrudan doğruya tehdit ederek , kopmasına yol açacak niteliktedir.

Hovanissian'ın Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti'nin son Başbakanı Simon Vratzian'dan aktardığına göre, kongre hararetli tartışmalara sahne olmuştur. Bazı delegeler Osmanlı İmparatorluğu'nun, bazıları da Rusya'nın yanında yer alınması gerektiğini savunmuş, fakat Amerika, Avrupa ve İstanbul'dan gelen delegelerin de dahil olduğu çoğunluk, tarafsızlıktan yana çıkmıştır. Taşnak Partisi'nin, özellikle de Amerika ve Avrupa'dan gelen delegelerin imparatorluğun somut olarak karşı karşıya bulunduğu, hangi tehditlerin savaş ortamında artık iyice yakına gelmiş olduğu gibi yaşamsal sualleri ele alıp almadığı, tüm bunları hangi bakış açısından cevaplandırmaya çalıştığı, imparatorluğun stratejik durumu ve dış ilişkilerinde gelmiş olduğu noktayı hangi anlayışla ele aldığı gibi sualler açıkta kalmaya devam etmektedir. Bu durumda, Taşnaksutyun'un gerek örgütsel yapısı, gerek pan-Ermeni niteliği yüzünden ithal etmek zorunda kaldığı Osmanlı dışı bakışı da kuvvetle içine almış bir siyasi pozisyonu İttihat ve Terakki temsilcilerinin önüne getirdiği anlaşılmalıdır.

Taşnaklar dahil hiçbir Ermeni örgütü, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşmak istemiyordu. Bu sebeple, kongrenin, partinin en üst icra organı olan büroya İttihat ve Terakki liderlerini ortak vatanın yüksek menfaatleri açısından en iyi yolun tarafsızlık politikası gütmek olacağı hususunda ikna etmek görevini vermiş olması,[1053] büyük ayrılığın kökeninde teşhis edilmek durumundadır. Zira bu kararla Osmanlı İmparatorluğu'nun en önde gelen, imparatorluk hayatta kalacaksa katkısı ve aynı müdafaa hattında tutulması şart, başlıca bileşeninin siyasi liderliği, Osmanlıların objektif şartlarının elvermediği, gerçekleştirilmesi olanaksız bir taleple ortaya çıkmış oluyordu.

Taşnaksutyun, Ağustos 1914'te üyelerinin çok önemli bir bölümünün vatandaşlık sıfatıyla bağlı olduğu ülkenin nesnel koşullarından ve ona yönelik tehditlerin nesnel değerlendirme-

1053. Richard G. Hovanissian, "Simon Vratzian and Armenian Nationalism", s. 202.

sinden hareket eden bir siyaset üretebilmiş midir sualini olumlu yönde cevaplandırmak olanağı yoktur. Taşnaklar İttihat ve Terakki'nin karşısına bütüncül değil, münhasıran kendi yandaşlıklarının ürünü olan bir kararla çıkmıştır. Osmanlı hükümetinin İtilaf Bloku'yla yakınlaşmak amaçlı nihai açılımları da reddedilip bu devletlerin hiçbir şekilde Osmanlıları yanlarına almak niyetinde olmadıkları iyice açıklık kazandığında, gelişen siyasi durum muvacehesinde tarafsızlığın da idame ettirilebilecek bir statü olmadığı meydana çıktığı an, Taşnak pozisyonu da düşmeye mahkûmdu. Bunlar, Ermeni liderliğinin bilemeyeceği, vakıf olamayacağı şeyler değildi. Taşnaksutyun, bir yandan Batı Ermenilerinin İngiltere ve Fransa'ya yönelik bilinen sempatileri, diğer yandan da Doğu Ermenilerinin aşikâr Rusya yanlığının etkisi altında oluşmuş, Osmanlıları nesnel şartlarının gerekli kıldığı hareket tarzının zıddına giden çok şeyin bulaştığı, dolayısıyla da idame ettirilemeyecek bir siyasi pozisyona zorlamış, en yaşamsal sualler üzerinde temel bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır.

Bu noktada, Ermeni liderliğinin Batılıların hemen kabule yatkın olduklarından çok daha az sofistike olduğuna işaret etmek gerekir. Jön Türkler'e hangi suçlamalar getirilmiş olursa olsun, Ermeni liderliği bağlamında karşımızda duran, farklı derinlikleri haiz olmakla kazanılabilecek açı zenginliği, kapsamlı öngörüler yapabilme ve büyük stratejik okuma kabiliyetinden yoksun bir liderliktir. Bu liderlik, realpolitik şartların dayattığı çerçeve içinde kalan ve imparatorluk içinde bir gelecek perspektifinin yön verdiği siyaset üretme becerisini ortaya koyamamıştır.

Ermeni liderliğinin, yeni bir Osmanlı İmparatorluğu için mücadele etmelerinin kendileri için de en doğru hedef olacağını, zira bu imparatorluktan devraldıkları gelenek kadar imparatorluk içinde oluşturmuş oldukları geleceğin, sahip oldukları açılımlar ve ölçeklerin ne aslını, ne de bir benzerini başka hiçbir yerde bulamayacaklarını teşhis edebilmesi, imparatorluk üzerinde belirmiş yaşamsal tehdide karşı birlikte mücadele verilmesi, birlikte savuşturulması gerektiğini kavraması gerekirdi. Bunun dışındaki alternatif, ancak çarlığa bağımlı olarak yaşayabilecek, her halükârda Ermeni milletine Osmanlıların bünyesinde daha da ileri götürmek yoluna girdikleri maddi ve kimliksel zenginliği, ellerinde tuttukları bu edinim kudretini ve siyasi gücü, coğrafi bağ ve açılımları vermek istidat ve kabiliyetinde olamayacak, epey uzak ve coğrafyanın kıyısına düşmüş, ne pahasına kurulabileceği de belli olmayan küçük bir Hıristiyan devletti. Ermenilerin "Batı Er-

menistan" olarak telakki ettikleri Çukurova'nın İtilaf Bloku içindeki denge politikaları uyarınca daha 1915 başlarında Fransa'nın nüfuz sahasına terk edilmiş olması da, ancak Rusya'nın idaresi altında kalacak, büyüme ve serpilme imkânları çok şüphe götürür bir Ermeni devletine doğru gidilebilmiş olacağını ortaya koymaktadır.

Kaldı ki, nasıl olup da Ermenilerin Van vilayeti dışında çoğunluk teşkil etmedikleri Doğu Anadolu'daki diğer nüfusun sürülmesi gündeme gelmeyecekti suali, o kadar da üzerinde durulmaya değmez değildir. Netice itibarıyla, Türk ve Müslümanların Balkanlar'dan sürülmelerinin üzerinden daha iki yıl dahi geçmiş değildi. Taşnaksutyun'un Bulgar kanadının yayın organı olan *Hayasdan*, 19 Ağustos 1914 günü, Osmanlılar henüz savaşa dahi katılmamışken, buram buram ırkçılık kokan şu bildiriyi yayımlamıştı:

> Uğursuz ve hain Moğol ırkı (Türkler) en saf ve aryan ırklardan birine (Ermenilere) yeniden, ancak bu defa çok daha şiddetli bir biçimde saldırmıştır. Yüzyıllardır farklı biçimlerde devam eden bu mücadele, halen toplumsal ilerlemeyi sağlamış, ışığa doğru ilerleyen, fakat geçmişte başka bir ulusun gölgesinde kalmış bir ulusa yönelik saldırıdan başka bir şey değildir.
>
> Ya biz ya da onlar!... Bu mücadele ne bir yıldan ne de bir yüzyıldan beri devam etmemektedir. Ermeni ulusu, ihanet ve cinayeti benimsemiş bu ırka karşı her zaman cesurca direnmiştir. Dünya bu felaketten kurtulmalı, evrenin rahatlığı ve sükuneti için Türk ulusu ortadan kaldırılmalıdır.
>
> Bizler başımız dik ve zafere olan inancımızla beklemekteyiz.[1054]

Ermeni liderliğinin izlediği strateji çok önemli sualler akla getirir. Ermeni milleti Osmanlılarda sahip olduğu atardamardan, yeni düzeyler kazanmak yolundaki büyük gelenekten yoksun bırakılmış olduğunda nereye varabilecekti? Bu yeni devletin Ermeni milletine vaat edebileceği, yenilenmiş ve üzerindeki tehdidi defetmiş bir Osmanlı İmparatorluğu'nun vaat etmeye muktedir olacağıyla kıyaslanabilecek miydi?

Hovanissian'ın da dikkat çektiği üzere, Ermeniler fazlasıyla saf ve kandırılmıştır: Çar II. Nikola ve Rus yetkilileri Ermenistan'a muhtariyet verilmesinden, Ermenistan için şanlı bir gelecek-

1054. Norman Stone ve Maxime Gauin, "L'Histoire'a Yanıt", s. 131.

ten bahsetmelerine karşılık, İngiltere ve Fransa'yla Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmaya yönelik planlar yapmaktadır. Savaş sonrasında yayımlanan belgeler, çarlığın Ermenileri Doğu Anadolu'yu işgal etmekte kullandığını, fakat Ermenistan'a muhtariyet vermeyi aklından dahi geçirmediği olduğu gibi Doğu Anadolu'ya Rus kolonyalistleri yerleştirmek fikrinde olduğunu ortaya koymuştur.[1055] İşe yaramaya devam ettikçe yüzlerine gülünen Ermeniler, yeniden çarlığın azınlık politikalarına mahkûm hale getirilmişler, yeni atanan Kafkaslar Genel Valisi Grandük Nikola Romanov, Ermeni taburlarının dağıtılması talimatını vermiş ve Ermeni siyasi faaliyetine karşı sert tedbirler almıştır. Öyle ki, Ermenice yayımlanan gazetelerin Ermeni gönüllü taburlarından, Ermeni halkının geleceğinden söz etmesi dahi yasaklanmıştır.[1056]

Savaş sonrası duruma göz atmak da fikir verecektir: Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri ne kadar bağımsız bir Ermenistan'dan yana olduklarını söyleseler, Osmanlılara ne kadar atıp tutmuş olsalar da bu hedefi gerçekleştirmek yolunda gerekli kaynakları ayırmaya hiçbir zaman yanaşmamışlardır.[1057] Önceleri ABD'nin Ermenistan'ı manda altına almayı kabul edeceğine inanılıyordu. Fakat askerlerin bir an önce Avrupa'dan geri dönmesini isteyen kamuoyu baskısı altındaki ABD kendi "muhteşem yalnızlığı"na çekilmiş, İngiltere ve Fransa da savaş sırasında yaptıkları gizli paylaşım anlaşmaları nedeniyle tüm siyasi enerjilerini Ortadoğu'ya odaklamış oldukları için Ermenistan konusu gündemde tutunamamıştır. Ermeniler gayelerine hizmet ettikleri o muzaffer, hep Ermenilerin Osmanlı boyunduruğu altından kurtarılması gerektiğini söylemiş Batı ülkeleri tarafından terk edilmiş, yüksek çıkarları artık başka şeyler gerektiren İtilaf Devletleri çıkarcı maddi dünyalarına geri dönmüşlerdir.

Kendi ajitasyon ve propagandaları sonucu kurguladıkları ve harekete geçirdikleri ruhsal ve silahlı isyanlarının temelinde çarpıtma ve abartmaya dayalı isnatlar olduğu içindir ki, Ermeni örgütlerinin ardından yoluna çıktıklarına inandıkları var olma, eşitlik ve gelişme haklarını ele geçirme mücadelesi, bu hayati esasları Ermeniler için ne olursa olsun yine de en iyi şekilde sağlayabilecek tek devlete, bu devlet savaş halindeyken silahlı başkaldı-

1055. Richard G. Hovanissian, "Simon Vratzian...", s. 205.

1056. ibid.

1057. Richard G. Hovannisian, "The Historical Dimensions of the Armenian Question, 1878-1923", s. 34.

rıya ve Çarlık Rusyası'na yardım ve yataklığa dönüşmüş, Ermeni ulusunun geleceğinin güvencesi Osmanlı Ermenilerinin yüksek çıkarları da bir kenara itilmiştir.

Ermeni liderliği de temsil etme iddiasında olduğu milletin çok önemli bir cüzünü teşkil ettiği Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya yönelmiş İtilaf Bloku'nun yanında durmak ve İtilaf Bloku'nun savaş gayretini desteklemek yolunda bilinçli bir tercih yapmıştır. Bunun da sebebi sadece kendisini içinde bulduğu ikilemlerden ibaret değildir. Çarlık Rusyası'nda Ermeniler yaşamıyor olsa dahi Ermeni liderliği Fransa ve İngiltere'ye karşı savaşmayacak, bağımsızlık yolunda başkaldırıya girişmese dahi en iyi ihtimalle gücünü pasif tutmaya çalışacaktı. Bu takdirde de Osmanlı hükümetince kabulü mümkün olmayan bir durum ortaya çıkmış olurdu. Sevr Antlaşması'nı dayatan galip devletler, "Bir millet hakkında karar verilirken o milleti idare eden, onun dış siyasetini yönlendiren ve ordularını kontrol altında tutan hükümete bakmak gerektiği" mantığını öne sürmüş olduklarına[1058] göre, o takdirde Ermeni liderliğinin de hangi nedenlerle hangi kararları almış olduğunu sorgulamak, Ermeni milletinin de kendi liderliği vasıtasıyla kendisini hangi noktaya sürüklemiş olduğu sorulabilir.

Örneğin liberal emperyalist anlatı ve ona koşut ilerleyen Ermeni anlatısının, Osmanlı hükümetinin Avrupa'da savaş koptuktan sonra seferberlik ilan etmiş olmasını her türlü ihtimale karşı alınmış gerekli bir önlem olarak değil de savaşa giriş hazırlığı olarak takdim etmesine karşılık, Ermeni Ulusal Heyeti'nin de savaşın patlamasıyla bir dizi önleme yönelmiş olduğunu hiç söz konusu edilmemektedir. Halbuki Tiflis'teki Ermeni Ulusal Bürosu, Çarlık Rusyası Almanya'yla savaşa tutuşur tutuşmaz, Katogigos'a müracaat ederek gelişmelere müdahil olmasını istemiş, Katogigos da 2 Ağustos tarihli bir mektupla çardan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni vilayetleriyle ilgilenmesini isteyerek, Anadolu'daki Ermeni vilayetlerinin birleştirilip tek bir bölge oluşturulması ve bu bölgeye Rusya'nın belirteceği Hıristiyan bir vali atanması gibi taleplerde bulunmuştur.[1059] Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmasından hemen sonra Katogigos, çarlıktan taleplerini yeniden formüle ederek, 8 Kasım 1914 tarihli bir mektupla bu defa doğrudan doğruya Çukurova'nın *(Cilicie)* da

1058. a.g.m., s. 33.

1059. Vatche Ghazarian ed. *Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question 1915-1918*, s. xxvii.

dahil olacağı şekilde özerk Ermenistan'ın kurulmasını istemiştir.[1060]

Çar, Kafkaslar Genel Valisi Vorontsov-Dashkov aracılığıyla 2 Eylül günü Katogigos'a gönderdiği cevapta, anılan vilayetlerdeki reformların yerine getirilmesi meselesini üstleneceğini belirtmiş, fakat bunun için Rusya ya da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Ermenilerin kendi emirlerine riayet etmesini şart koşmuştur.[1061] Herhangi bir ülkenin vatandaşlarından bir grubun komşu bir ülkenin emri altına girmelerinin istenmesi, ilan edilmemiş bir savaştan başka bir şey değildir. Esasen, II. Nikola 2 Eylül tarihli cevabından hemen önce, Vorontsov-Dashkov'a muhatap 30 Ağustos 1914 tarihli mektubuyla Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş hazırlıklarına girişmesi talimatını vermiş,[1062] bu meyanda, "Türkiye'yle savaşın çok yakın gelecekte olduğunu göz önünde tutarak" Türkiye'deki Ermeniler ve Kürtleri isyana hazırlamak üzere silahlandırmaya başlamasını da istemişti.[1063]

II. Nikola'nın, Katogigos'un 8 Kasım tarihli mektubuna gönderdiği cevap, önceki cevabına göre daha az bağlayıcı olup "Ermenileri parlak bir geleceğin beklediği"ne ve "Ermeni meselesinin Ermenilerin beklentilerine uygun bir çözüme kavuşturulacağı"na dair genel ifadeler içermekteydi. Ghazarian, Rusya'nın hiçbir zaman özerk bir Ermenistan istememiş olduğuna işaretle, bağlayıcılığı olmayan bu yazıma şaşırmadığını vurgulamaktadır.[1064]

Türklerin korkularını en iyi anlayıp hak verebilecek, onların ruhunu kavrayabilecek tek bir Hıristiyan ulus var idiyse, o da ancak Ermeniler olabilirdi. Ermeni milleti, kendilerinin de hisse sahibi olduğu, hayatın her alanında en yüksek mevkilerine bihakkın çıkabildikleri imparatorluğun nasıl kesin bir varoluş sorunuyla karşı karşıya olduğunu görmüş olmalıydı. Düşmanları gözünde zaten mütecanis bir görünüm arz etmeyen Osmanlı İmparatorluğu, varlığına yönelik saldırıya ancak tüm unsurlarıyla bir bütün olarak karşı durabilmesi halinde başarı şansına sahip olabilecek iken, Ermeni liderliği bunun tam tersi bir yola sapmayı tercih

1060. ibid.

1061. ibid.

1062. Ulrich Trumpener, "Germany and the End of the Ottoman Empire", s. 122.

1063. C. Jay Smith, Jr. *The Russian Struggle for Power, 1914-1917: A Study of Russian Foreign Policy During the First World War*, s. 16.

1064. Vatche Ghazarian (ed). a.g.e., s. xxx.

etmiştir. Şüphesiz, siyasi liderliğin kalitesi, her şeyin normal akışında cereyan ettiği hallerde değil, mukadderat anlarında kendini belli eder.

Ermeni liderliğinin bu realpolitik dışı taleplerde bulunmakla, aynı zamanda kendi vatandaşlık bağlarını da tehdit altına atmakta beis görmemiş olduğu gözden kaçırılamayacak bir husustur. Bütün Avrupa ülkeleri on binlerce kişinin katıldığı gösteriler eşliğinde, milliyetçi ve yurtseverce duyguların birbirine karışıp yekpareleştiği, vatan aşkı fikrinin zirveye ulaştığı bir hava içinde askerlerini cephelere yollarken, en önde gelen bir Osmanlı unsuru adına oluşturulan siyasi pozisyon, büyük bir talihsizlik olmuştur.

Çarlık ise kendi menfaatlerini yine Ermenilerin özlem ve emellerinin önüne geçirmiş, Ermeni ulusunu temel jeostratejik açmazıyla bir kez daha yüz yüze bırakmıştır. Sahip olduğu tarih bilinciyle haklı olarak bu derece övünen bir milletin bu mukadderat anında nasıl olup da böylesine hayati bir atlama yapmış olduğu üzerinde herkes çok derinlemesine düşünmek durumundadır.

Diğer taraftan Ermenilerin tarihsel süreçlerin bir kalıtımı olarak Osmanlı ve Rus Ermenileri şeklinde bölünmüş olmaları, böylesi bir savaşta her iki taraf için de çaresizlikten başka bir şey sunmamış, uzun yıllar içinde oluşmuş, bir kenara çekilemeyecek müthiş bir açmaz olarak, diasporanın da etkisiyle tarihin akışını en kötü yönde zorlamıştır. Ermenilerin içine düştüğü ikilem açıktır: Vratzian'a göre Türk Ermenileri savaş ihtimali karşısında titrerken, Rus Ermenileri çarlıkla Türkiye arasında yeniden çatışma çıkması ihtimalini sevinçle karşılamıştır. Minassian'ın anlatımıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesiyle, Ermeniler kendilerini "sınırın her iki yakasında Rus ve Türk çıkarları için birbirlerini öldürmeye hazır" bir halde bulmuştur.[1065] Bu da teslim edilmesi gereken büyük bir ikilemdir.

Seferberliğin ilanının ertesi günü Ermeni Kilisesi ve Taşnaksutyun askere katılmanın bir vatan görevi olduğu yönünde duyurular yayımlamış, Ermeni kadınlar ve kız çocukları Osmanlı ordusu için paltolar hazırlamış, çorap örmeye girişmişti.[1066] Kuşkusuz, iç parçalanma yaşamayan kongre üyesi hiç yoktu denemezdi. Ne var ki, Osmanlı hükümetinin kongrenin işleyiş tarzına bakacak olduğunda yapmak zorunda kaldığı çıkarsamalar da iç açıcı değildi. Hükümet, Ermeni örgütleriyle Çarlık Rusyası ara-

1065. Gaidz F. Minassian, a.g.m., s. 205.

1066. Richard G. Hovanissian, "Simon Vratzian...", s. 202.

sındaki ilişkilerin zannedildiğinden de ileriye götürülmüş ve süratle yeni kapsamlar kazandırılmaya başlanmış olduğunu görmezden gelemiyordu. Jön Türk hükümeti, Çarlık Rusyası ve Ermeni örgütlerinin kendi aralarında Doğu vilayetlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılmasını amaçlayan ayrıntılı planlar ve anlaşmalar yaptıkları, iyice yapısallaştırılmış bir ilişkinin söz konusu olduğu kanaatine varmıştı.[1067]

Gerçekten de kongre biter bitmez Tiflis'e hareket edenler olmuş, eylül ayında da Tiflis'ten Ermeni gönüllülere Rusya'ya geçme çağrısı yapılmıştı. Kısa süre sonra, Osmanlı İmparatorluğu Rusya'yla savaş halinde olmamasına rağmen Osmanlı vatandaşı Ermeni gönüllülerinin esasen bir müddettir seferber edilmiş halde savaş eğitimi aldıkları da meydana çıkacak ve bu bulgu Osmanlı hükümetini son derece rahatsız edecektir.[1068] 1878'de çarlığa geçmiş olan Kars'taki Osmanlı Konsolosluğu, daha Temmuz 1914'te Eleşkirt'e 400 adet silah kaçırıldığını ortaya koyan bir telgrafı havada yakalamıştı. Bu şekilde çözülen telgraflar, Taşnakların Rusya'dan silah talebinde bulunduklarını ortaya koyuyordu.[1069] İngiliz Dışişleri de yine aynı sıralarda 400 kadar tüfeğin Taşnaklara ulaştırılmak üzere Trabzon'dan içeri sokulduğunu öğrenmişti.[1070]

Aslında, Ermeni örgütlerinin Doğu Anadolu'ya silah kaçırması uzun süredir devam etmekteydi. Yasal olmayan mücadele yöntemlerine karşı çıkmış olan Anayasal Ramgavar Partisi dahi 1912'de Trabzon ve Iğdır üzerinden Doğu'ya silah sevkiyatının yolunu bulmuş, bu yol Birinci Dünya Savaşı'na kadar düzenli olarak kullanılmıştı.[1071] Ramgavar, 1913 başında da Çukurova'daki Ermeni nüfusu silahlandırmaya uğraşmış, bunun için Yunanistan'dan Venizelos'un yardımıyla büyük bir parti silah temin edilmesine karşın, silahları taşıyan gemi bir Alman kruvazörü tarafından engellenmişti.[1072]

Avagyan, Ramgavar'ı da "devrimci" yöntemler benimsemeye iten faktörün, İttihat ve Terakki tarafından uygulanan siyaset olduğunu söylese de Balkan Harpleri yenilgisi sonrasında Ermeni

1067. Edward J. Erickson, "The Armenians and Ottoman Military Policy, 1915", s. 151.

1068. ibid.

1069. Edward J. Erickson, a.g.m., s. 150.

1070. ibid.

1071. Arsen Avagyan, a.g.m., s. 116.

1072. ibid.

örgütlerinin akıllarına neler geldiği, aslında imparatorluğun çöküşünün yaklaştığı varsayımı üzerine kurulu bir hazırlanma fikriyatının ne derece etkili olmuş olduğu, bu meyanda, Taşnakların 1 Şubat 1913 günü hükümetçe düzenlenen Ulusal Güvenlik Konferansı'nı gösterişli bir şekilde terk etmeleri örneğinde olduğu gibi, Ermenilerin niçin işbirliği ortamlarında bulunmamaya başladıkları da soruşturulmalıdır.

Avagyan da diğer Ermeni anlatıcılar gibi, bu radikal tutum değişikliklerini hep İttihat ve Terakki'nin "diktası"na bağlamaktadır. Fakat, her şeye hep bu bahanenin getirilmesi, Ermeni anlatısını inandırıcı kılmadığı gibi, ne bu "dikta"nın, ne de Balkanlar'dan ayrılmış, beş asırlık ekseni yerinden oynamış imparatorluğun başında bulunan idarenin yönelmek zorunda kaldığı önlemlerin Ermeni hayatına gerçekten de ne şekilde yansıdığını, Ermenilerin mevki ve içtimai hayatlarını nasıl etkilemiş olduğunu ortaya koyacak somut örnekler de verilmemekte, fazlasıyla genel ve loş bir anlatının söyledikleriyle yetinmemiz, yani İttihat ve Terakki'nin "diktası," "Türkçülük" gibi nedenlerin Ermeni örgütlerinin Doğu'ya silah kaçırılması dahil her teşebbüs ve hareket tarzını haklı çıkartmış olacağına, tüm bunların öz savunma amaçlı olduklarına inanmamız istenmektedir.

Vratzian, Rus Ermenilerinin ekonomik, siyasi ve kültürel merkezi konumundaki Tiflis'te Türkiye'yle savaş yanlısı çok yoğun bir hissiyatla karşılaştığını, herkesin Türkiye Ermenistanı'nın yakında hürriyete kavuşacağından bahsettiğini, Kafkasya'nın her tarafından gelen gönüllü Ermenilerin bu amaca hizmet etmek üzere Tiflis'te buluşmaya başladığını anlatır.[1073] Ermeni Milli Bürosu, daha o tarihte Vorontsov-Dashkov'la, Ermeni gönüllülerden oluşacak taburlar konusunu ele almaya başlamıştı[1074] Rus yetkililer, Ermeni taburlarına silah ve mühimmat temin etme sözü vermiş, Milli Büro da Vratzian'ı Ermeni askerlerinin kayıt altına alınması, donatılması ve eğitimiyle ilgili özel komiteye atamıştır.

Osmanlı-Rus savaşı başladığında binlerce Ermeni çarlığın Kafkas Orduları Komutanlığı emri altına girmiş olarak harekete hazır durumdadır.[1075] Sayıları, Hovanissian'a göre Rus ordusunun genel toplamı içinde kayda değer oranda olmasa da Ermeni gönüllülerin, öncü grup ve kılavuz olarak Rus ordusuna önemli yar-

1073. Gaidz F. Minassian, "Simon Vratzian..." s. 204.

1074. Richard G. Hovanissian, "Simon Vratzian...", s. 204.

1075. ibid.

dırıları olmuş, Vratzian'ın ifadesiyle cesur eylemlerin üstesinden gelen[1076] bu silahlı Ermeni grupları, Anadolu'yu işgale girişen Rus ordularına izcilik etmiştir.

Ramgavar Partisi lideri Kapriel S. Papazyan'ın ifadeleri önemlidir:

> Ortada bir gerçek vardır ki, Taşnaksutyun'un Osmanlı kesiminin liderleri, savaşa girildiğinde Türk davasına sadık kalacaklarını bildirmiş olsalar da bu sözlerini tutmamışlardır. Kafkaslardaki Taşnaklar bu konuda üstün çıkmışlardır. Eylemlerini Rus hükümetinin çıkarlarına göre yönlendirmişler ve savaşın Türkiye'deki Ermeniler açısından taşıdığı tehlikeleri tümüyle göz ardı etmişlerdir... Dünyanın her yerinden binlerce Ermeni, Antranik, Kery, Dro gibi tanınmış savaşçıların emrine girmiş ve Ermeni gönüllü adayları Rus ordusuna 1914, 1915 ve 1916 yıllarında çok önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.[1077]

Soykırım tezinin oluşturulmasında başlıca birkaç kaynaktan biri olan Morgenthau da Ermeni çetelerinin "10.000'den az olmadığını, ancak 25.000 rakamının daha gerçeğe yakın" olduğunu yazmıştır.[1078] Rus ordusundaki Ermeni gönüllülerin sayısının ise 50.000 olduğu tahmin edilmektedir. Bu gönüllüleri silahaltına alan Ermeni siyasi liderlerinin ifadelerine göre, bunlardan 20.000'i Rus uyrukludur.[1079] Şu halde, 30.000'e yakın Osmanlı Ermenisinin muharip olarak çarlık tarafına geçtiği düşünülebilir.

Ermenistan eski Başbakanı Hovhannes Katchaznouni ise şu samimi ifadelerde bulunmaktadır:

> Daha Türkler savaşa girmeden gönüllü Ermeni grupları büyük bir şevk ile toplanmışlardır. Erzurum'daki Merkez Komite tarafından kabul edilen bir karara rağmen, birkaç hafta önce Taşnaksutyun bu grupların kurulmasına ve özellikle Türkiye'ye karşı silahlanmasına aktif şekilde katkıda bulunmuştur.[1080]

Neticede, Rusya'nın savaş ilanını takiben Ermeni gönüllü bir-

1076. ibid.

1077. Norman Stone ve Maxime Gauin, a.g.m., s. 132,

1078. a.g.m., s. 133.

1079. ibid.

1080. ibid.

likleri Rusya'dan Doğu Beyazıt'a girerek, Osmanlı birlikleri ve köylere saldırılar başlatmış, köprü ve telgraf hatlarını tahrip etmeye başlamıştır. 12 Nisan 1915 günü Osmanlı ordusundan ayrılmış silahlı Ermeniler Diyarbakır'da karışıklıklar çıkartmış, geçici bir hükümet kurulan Van'da Amerikan mektebine iltica eden Türkler diri diri yakılmıştır. Keza birliklerinden ayrılmış binlerce Ermeni de Sivas'ta toplanmış, Doğu cephesinde savaşmakta olan Osmanlı ordusuna arkadan saldırmak suretiyle iki cepheli savaşa zorlama planları yapılmıştır. Halbuki Rus cephesine ulaşmak için savaş malzemesi ve taburlar Sivas'tan geçmek zorunda olduğu gibi, Sivas aynı zamanda, tüm savaş bölgesine yayılan telgraf sisteminin de merkezi olma konumundaydı. McCarthy, Ermeni İsyanı'nın asıl merkezlerinin askeri-stratejik noktalar olduğuna işaret ederek, bunların seçiminin tesadüflere bağlanamayacağını belirtir.[1081]

Bu sırada, bir kısım Ermeni orduya yazılmamak için direnmekte, sayıca az ve tek başına olan Osmanlı müfrezeleri ve konvoylar saldırılara uğramaktadır.[1082] Bu günlerde hemen her yerde Ermeni devrimci yayınları, silah ve malzeme ele geçirilmekte, Ermeni gönüllüleri Rus-Ermeni birliklerine katılmak üzere Rusya'ya geçmektedir. 1908 ve 1912'de iki kez Erzurum mebusu seçilmiş Karekin Pastırmacıyan da gizlice Rusya'ya geçmiş, derhal Osmanlı vilayetlerinden ya da ordudan kaçan Ermeni gönüllülerin önemli bir yer tutacağı silahlı birliklerin oluşturulmasına girişmiştir. Yine eski milletvekilleri Boyacıyan ile Papazyan da farklı gerilla çetelerinin başına geçmişlerdir. 20 Kasım 1914 günü Köprüköy'ü işgal eden, bilahare Aralık 1914'ün ilk günlerinde Erzurum'daki Pasinler Yaylası'na girerek, buradaki Müslüman nüfusa katliam uygulayan söz konusu gönüllü birlikleri arasında Pastırmacıyan'ın oluşturduğu alay da bulunmaktadır. Pastırmacıyan, Van İsyanı'na da katılacak, Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin Washington nezdindeki ilk büyükelçisi olacaktır.

Ekim ayında Üçüncü Ordu'ya ulaşan bir istihbarata göre bir yandan Rus ordusunda eğitim görmüş Osmanlı Ermenileri ellerinde harita ve nakit para olduğu halde Anadolu'ya geri dönüş yapmakta, diğer yandan da sayıları binlerle ifade edilen Ermeni, gönüllü birliklere katılmak üzere Anadolu'daki evlerinden ayrılıp Rusya'ya geçmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'yla savaşa girmesini müteakip, siviller ve yerel Osmanlı görevlilerinin

1081. Justin McCarthy, "Kim Başlattı?", s. 27.

1082. Ahmed Emin (Yalman), *Turkey in the World War*, s. 215.

katline yönelik bombalama ve suikastların sayısı da artmaya başlamıştı.[1083]

Kendisi de bir Taşnak olan, Ermeni Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı Kaçaznuni, Ermeni İsyanı keyfiyetini şu şekilde aktarmıştır:

> 1914 sonbaharı başlarında Türkiye savaşa henüz girmemiş, fakat savaş hazırlıkları içindeyken, ön Kafkasya (Maverâ-yı Kafkas) Ermeni gönüllü grupları büyük bir şevk ve bilhassa şamatayla teşekkül etmeye başladı. Taşnaksutyun, Erzurum'da birkaç hafta önceki genel kurulda aldığı karara rağmen mezkûr grupların teşkilatlanmasında ve silahlanmalarında Türkiye'nin aleyhinde olarak fiilen yardımcı oldu... 1914 sonbaharında Ermeni gönüllü grupları kuruldu ve Türklere karşı döğüştüler. Bunun aksi olamazdı. Zira yaklaşık çeyrek asırdan bu yana Ermeni toplumu belli ve kaçınılmaz bir psikolojiyle beslenmişti. Bu hâlet-i ruhiyenin tezahürü gerekliydi ve gereken oldu.[1084]
>
> Rusların gayesi, her neye mal olursa olsun Türkiye Ermenilerini kurtarmak değildi ve hiçbir zaman da öyle olmamıştır... Biz onlara kendi arzumuzla hizmet ettik, sürüklendik, gerçekte ise onların gayelerine çalışmış olduk.[1085]

Rafael de Nogalis de şunları anlatmaktadır:

> Muhasamat başladıktan sonra Erzurum mebusu Pastırmacıyan, Üçüncü Ordu'daki hemen bütün Ermeni zâbıtan ve neferleriyle Rus tarafına geçmiş ve Müslüman köyler ahalisini bilâ-rahm-ü şefkat yakmak katletmek için Ruslarla birlikte Türk arazisine girmişti. Bu vaziyet üzerine Türk hükümeti, henüz ordudan kaçmaya muvaffak olamayan Ermeni neferleri toplayarak yol inşasında yahut dağlık yerlerde erzak naklinde kullanmaya mecbur oldu...[1086]

Bu sırada, Erzurumlu Antranik, Muşlu Simbat, Vanlı Hamazasp, Sivaslı Murat gibi ünlü çete elebaşları da Müslüman halka korku salmak suretiyle, Müslümanların bölgeden göç etmesini sağlamak ve Rus ordularına öncülük etmek için Çıtak, Bitlis, Gevaş ve Van'da katliama başlamışlar, devlet dairelerini işgal etmişlerdi. Bir-

1083. ibid.

1084. Erdal Aydoğan, a.g.e., s. 339.

1085. Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu...*, s. 165.

1086. Erdal Aydoğan, a.g.e., s. 340.

çok şehirde geçici hükümetler kurulmakta, idari teşkilatlanmayla bu bölgeler eyaletlere dahi ayrılmaktaydı. Bütün bu olup bitenler karşısında İttihat ve Terakki hükümeti, Ermenilere ihtar ve nasihatlerde bulunmaktan başka bir şey yapamıyordu.[1087]

En önemli Ermeni liderlerinden Boghos Nubar Paşa, 12 Kasım 1914 günü Kahire'de İngiltere ve Fransa'yla temas kurmuş, müttefiklerin İskenderun, Mersin ya da Adana bölgesinde girişebilecekleri bir çıkartma harekâtına destek verebilecekleri gibi, dağlık bölgelerde bulunan Ermenilerin de silahlandırılmaları halinde başkaldırmaya hazır olduklarını bildirmişti.[1088]

Gerçekten, Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Cheetham, Boghos Nubar Paşa'yla görüşmesi hakkında aynı gün Grey'e aşağıdaki telgrafı çekmişti:

> Ermeni vilayetlerinde reform programı uygulanmasıyla ilgili müzakerelerde liderlerden biri olan Boghos Nubar Paşa, bana artık Türkiye'yle bir anlaşma sağlamak ümidi kalmamış olduğuna göre, Çukurova'daki Ermeni ahalinin İtilaf Devletleri'nin İskenderun, Mersin ya da Adana'ya yapacakları bir çıkartma harekâtını gönüllü olarak desteklemeye hazır olduklarını bildirdi. Kendilerine silah ve mühimmat sağlanması halinde Türkiye'ye karşı ayaklanacak olan dağlık bölgelerdeki Ermenilerden de önemli yardım alınabilecektir.
>
> Mısır'daki Ermenilerden de bir gönüllü grubu sağlanabilecek olmakla birlikte, Boghos bu hususta bizim olurumuz olmaksızın hiçbir teşvikte bulunulmayacağına dair söz verdi.[1089]

İngiliz Dışişleri'yle Savunma Bakanlığı arasında ise 1 Mart 1915 günü aşağıdaki muhaberat gerçekleşmişti:

> Dışişleri'nden Savaş Konseyi'ne
>
> Rus Büyükelçisinin, Ermeniler tarafından Türklere karşı kullanılmak üzere İskenderun'a silah gönderilmesinde İngiltere ve Fransa'nın işbirliği yapmalarına dair yazısının bir örneği, Dışişleri Bakanı Edward Grey'in talimatına istinaden Savaş Konseyi'nde ele alınmak üzere ilişikte gönderilmektedir.
>
> Sir Edward Grey, Savaş Konseyince de uygun görülmesi halinde, halihazırdaki durum muvacehesinde söz konusu silahların

1087. a.g.e., s. 343.

1088. Edward J. Erickson, a.g.m., s. 155.

1089. FO371/2146/70404.

> İskenderun'dan Anadolu içine doğru sevkiyatında karşılaşılacak güçlükler göz önünde bulundurularak, Rus hükümetinin Ermeni isyancıların ittifaka gerçek manada faydası olacağı kanaatinde olması halinde silah yardımının Karadeniz kıyıları kullanılmak suretiyle Rusya tarafından yapılmasının daha pratik olacağını Kont Benckendorff'a söylemeyi öngörmektedir.[1090]

Savaş Konseyi'nin, İskenderun yönünde bir harekât üzerinde henüz durulmadığını[1091] bildiren cevabına şimdi Dışişleri'nde Siyasi Direktör konumuna gelmiş olan Eyre Crowe, 5 Mart 1915 tarihinde aşağıdaki cevabı vermiştir:

> Sir Edward Grey, Türkiye'ye karşı hizmetlerini sunmak isteyen Ermeni isyancıların örgütsel kabiliyetlerine ilişkin olarak Rus Büyükelçisi nezdinde gerekli soruşturmaya başlanmış olduğunun Savaş Konseyi'ne bildirilmesini benden istemiştir... Öte yandan, Ermeni Komitesi'nin Amerika veya Balkanlar'dan gönüllü sağlanması hususunda Sofya Elçimizden alınan bir telgrafın örneği de bu yazı ekindedir. Sir Edward Grey, Ermeni Komitesi delegesinin öne sürdüğü tarzda bir hareketten işe yarar bir sonuç alınıp alınamayacağı hususundaki Savaş Konseyi görüşünü ivedilikle öğrenmekten memnun olacaktır. [1092]

Yani, Dışişleri Ermeni isyancılardan alınacak yardım hususunu kapatmamış, Boghos Nubar da konuyu üstelemeye devam etmiştir. 3 Şubat 1915 günü Kahire'de İngilizlere tevdi ettiği mektupta, Çukurova bölgesine çıkartma yapılması fikrini yeniden gündeme getirmiş, bölgeyi iyi bilen, fakat silaha ihtiyaç duyan Ermenilerin İngiltere'ye mükemmel destek sağlayabileceğini belirtmiştir. [1093]

Fakat 1915 yılında Osmanlılar açısından vahim olgu, sadece iç çatışmayla karşı karşıya kalmış olmaktan ibaret değildi. Ermeni çetelerinin özellikle kritik Erzurum-Sivas ikmal koridoru üzerinde giriştikleri tedhiş ve sabotaj hareketleri, hatta İstanbul-Ankara treninin dahi bombalanması,[1094] zaten seyrek ve son derece kifayetsiz olan ulaşım ve ikmal altyapısına zarar veriyor, savaş gay-

1090. FO371/2484 No 22083/15.

1091. FO371/2484 No 25073.

1092. FO371/2484 No 25167.

1093. Vatche Ghazarian ed. *Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question 1915-1918*, s. 5.

1094. Edward J. Erickson, a.g.m.,, s. 154.

retinin heder olmasına yol açıyordu. Erickson, Ermeni devrimci komitelerinin ana askeri ikmal hattını tamamen işe yaramaz hale getirmelerini sağlayacak imkân ve kabiliyete erişmiş olduklarından kuşku duymamaktadır.[1095] Ermeni isyancıları, Adana-İskenderun-Dörtyol-Halep çizgisi üzerinde gayet iyi silahlanmış olup Güney hattı da tehdit altındaydı. 14 Nisan günü Van'ın düşmesiyle Ermeni İsyanı yeni bir dönemece ulaşmış ve bu katalizör etkiyle yayılmaya başlamıştır.

Bu safahattaki en önemli iki dönüm noktası, Sarıkamış yenilgisi ve müteakiben Van'ın düşmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Van'ı koruyacak yeterli sayıda Osmanlı askeri bulunmamaktaydı. Van'daki Ermeni komitacıları çok sayıda silahı ne zamandır saklamakta oldukları zulalarından çıkararak süratle Ermeni halka dağıtmış; Rusya tarafında savaşmakta olan Ermenilerle doğrudan temas içinde kalarak, isyanı Rus ordusunun harekâtıyla ahenk içinde yürütmüşlerdi.

1915 Nisan ayı ortası itibarıyla, Osmanlı hükümeti Ermeni unsurlarının Anadolu'daki kuzey ikmal hattı üzerinde ya da buna yakın bulunan yerleşim bölgeleri ve şehirlerde silah ve mühimmat yığınağı yaptığını gösteren inandırıcı ve sahih istihbarat delillerini elinde bulunduruyordu.[1096] Tüm bu tedhiş ve ajitasyonun da ortaya koyduğu üzere, eşgüdüm içinde yürütülen ve meşru müdafaa ihtiyaçlarının çok ilerisine geçen bir hareket, terör ve tedhişi en esaslı ve birincil yöntem olarak benimsemekle kalmayan, işgalci bir orduya doğrudan yardıma girişen bir başkaldırı vardır. Üstelik içerde bir isyan çıkacağını hiç tahmin edememiş olan hükümet, tamamen hazırlıksız yakalanmıştır.

Doğu Anadolu'da durum bu iken, 24 Nisan günü müttefik donanması Çanakkale önüne gelmiş, 25 Nisan'da da çıkartma harekâtı başlamıştır. Beklendiği üzere, 7 Mayıs günü de büyük Rus taarruzu başlar. Babıâli'ye ulaşan bilgiler, Ermeni çetelerinin aktif şekilde ikmal yollarını kesmeye çalıştığı yönündedir. Doğu, Suriye ve Irak cephelerinde tutunmaya çalışan 3., 4. ve 6. ordular süratle azalmaya başlamış silah, mühimmat, yiyecek ve sair stokları, uzayıp gitmekte olan bir savaş için zaten yetecek miktarlarda olmayıp düzenli ikmalin kesilmesi halinde kısa sürede tüketilip bitirilmeye mahkûmdur. O takdirde Osmanlı ordularına düzensiz ricat veya teslim olmaktan başka çare de kalmamış

1095. a.g.m.,, s. 160.

1096. ibid.

olacaktır. Bu tarihte Doğu Anadolu, Suriye-Filistin ve Irak cephelerinde bulunan her üç ordu da düşman ordularıyla temasa girmiş durumdayken bu cephelerden herhangi birinin çökmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getirecek gediği de açabilecektir. Payitahtı Bursa'ya taşımak üzere hazırlığa girişmiş Osmanlılar açısından görmezden gelinemeyecek olan bu çıplak gerçeklerdir. 350.000 asker Çanakkale'de, 150.000 asker de Doğu cephelerinde direnirken, geride bırakılmış asker sayısı olabilecek en asgari seviyeye düşmüş olup[1097] bunlar da isyanla başa çıkabilecek halde değillerdir. Çanakkale'de müttefik çıkartmasının başladığı gün, Harbiye Nazırlığı, Genelkurmay, 3. ve 4. Ordu Kurmay heyetleri, Ermeni İsyanı'nın Doğu'daki lojistiğe ve ikmal yollarına, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş gayretine büyük bir tehdit teşkil ettiğine karar kılmıştır.

Ermenilerin eylemlerinden en fazla etkilenen Üçüncü Ordu'nun Kurmay Başkanı Felix Guse, Ermenilerin Erzurum Kongresi'nden önce bir isyan planlamış olduklarını belirtmektedir.[1098] Guse, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerle Rus Kafkas Orduları Başkomutanlığı arasında bir ittifak yapıldığının esasen Üçüncü Ordu Başkomutanlığınca öğrenilmiş bulunduğunu ifadeyle, daha seferberlik sırasında Ermenilerin üzerinde Rus silahları bulunduğuna işaret etmektedir.[1099] Guse, Ermeni komitecilerinin Ruslar cephede ilerledikçe telgraf tellerini tahrip edeceklerine ve Osmanlı birlikleri gerisinde silaha sarılıp isyan edeceklerine dair söz verdiklerini, tüm bunların da aynen gerçekleştiğini eklemekte,[1100] Ermeni İsyanı'nın birdenbire ortaya çıkmadığını, kapsamlı bir hazırlık döneminden sonra isyana kalkışıldığını, bizzat Pastırmacıyan'ın açıklamaları üzerinden gitmek suretiyle anlatmaktadır.[1101]

Justin McCarthy de Ermeni gerilla çetelerinin Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Rus İmparatorluğu'nda örgütlenmeye başladığını hatırlatarak, sırf o dönem 1878 Berlin Antlaşması hükümlerine göre Rusya'da bulunan Kağızman'a yaklaşık 8.000 Os-

1097. Edward J. Erickson, a.g.m., s. 166.

1098. Selami Kılıç, "Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin '1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları' Adlı Makalesi", s. 63.

1099. ibid.

1100. ibid.

1101. Selami Kılıç, a.g.m., s. 66.

manlı Ermenisinin eğitim ve örgütlenme amacıyla gittiğini, 6.000 kişinin Iğdır'a, daha da fazlasının başka eğitim kamplarına geçtiğini belirtir. McCarthy, bu grupların Türklerle savaşmak ve Rus savaş gücüne destek vermek için Anadolu'ya geri döndüklerini, Ermenilerin bulunduğu büyük merkezlerin istisnasız hepsinde büyük miktarlarda silah, bomba ve cephanenin, hatta üniformaların bulunduğunu, bunların depolarda kullanıma hazır olarak saklandıklarını, öyle hiç de küçük gerilla birliklerinin söz konusu olmadığını anlatır ve 1915'te Rus istilasına hem Anadolu'dan hem Rusya'dan gelen Ermeni birliklerinin öncülük ettiğini, çetelerin ulaşımı engelleyip Doğu'daki askeri iletişimi keserek Ruslara yol gösterdiklerini vurgular.[1102]

Mustafa Kemal Atatürk, bu hususta şu ifadelerde bulunmuştur:

> Çarlığın hizmetinde bulunan Taşnak Komitesi, askeri birliklerimizin gerisinde bulunan Ermeni ahalisini isyan ettirmişti. Düşmanın sayı ve malzeme üstünlüğü karşısında çekilmeye mecbur kaldığımız için kendimizi daima iki ateş arasında kalmış gibi görüyorduk. İkmal ve yaralı konvoylarımız acımasız bir şekilde katlediliyor, gerimizdeki köprüler ve yollar tahrip ediliyor ve Türk köylerinde terör hüküm sürüyordu.[1103]

* * *

Ermenilerce şikâyet mevzuu yapılan hususlar, Erzurum Kongresi'nden tam bir yıl önce, 17 Ağustos 1913'te Cenevre'de toplanan Taşnaksutyun'un yedinci kongresinde alınan kararlara şu şekilde yansımıştı:

> Meşrutiyet'in ilanını takip eden beş yıl boyunca İttihat ve Terakki Partisi'nin, sayısız görkemli vaatlerine karşın, Ermeni halkının ve Taşnaksutyun'un en sıradan isteklerini (güvenlik garantisi, toprak konusundaki tartışmalara çözüm getirilmesi, yerel ve merkezî kurumlarda nüfus oranına göre temsil vb) bile yerine getirmediğini göz önüne alarak, ayrıca, İttihat ve Terakki'nin ademimerkeziyet prensibini yalnızca yüzeysel ve biçimsel olarak kabul etmiş olduğunu hesaba katarak, Ermeni halkının var olma hakkının güvence altına alınamayacağı; aynı şekilde, eşitlik ve gelişme hakkının da Osmanlı

1102. Justin McCarthy, "Kim Başlattı?", s. 26-27.

1103. Aktaran Mehmet Saray, Metin Hülagü ve diğer, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Cilt I, s. iix.

Devleti'nin iç huzuru, gelişmesi ve halklarının barışçı varoluşu kapsamında elde edilemeyeceği anlaşıldığından, nihayet, iktidardaki partiyle işbirliği, Taşnaksutyun'u ister istemez onun ortağı ve Hükûmetin şu ya da icraatından sorumlu kılacağından, Kongre, bundan böyle Taşnaksutyun'un görüşlerini paylaşan, amaçlarının gerçekleştirilmesi, Osmanlı halklarının ulusal haklarının korunması yolunda onu destekleyen bütün toplumsal kesim ve gruplarla dostluk ilişkilerinin korunarak, taleplerimizin gereklerinin kendi çabamızla halledilmesine ve İttihat ve Terakki'yle ilişkilerdeki kopuşun belgelere dayanan, ayrıntılı hikâyesinin yayımlanmasına karar vermiştir.[1104]

Şu halde zannetmemiz gerekir ki, son beş yıl İttihat ve Terakki'nin yekpare iktidarı altında geçmiş ve ne Trablusgarp Harbi ne de Balkan Harpleri yaşanmıştır. Vakti bol ve dertsiz bir hükümet, elini kolunu bağlayan kapitülasyonları kaldırmış; gümrük vergilerini yüzde 4 oranında olsun yükseltmek yolunda Düyun-ı Umumiye'deki İtilaf Devletleri'nin de onayını alarak nihayet maliyesine bir miktar da hâkim olmuşken, güvenlik garantisi ve toprak meselesi gibi pek zorlu ve en girift konularda harekete geçmemiştir. Üstelik her ne kadar imparatorluk parçalanmaya başlamış, beş asır sonra Balkanlar'dan kopartılıp atılınmış da olsa ademimerkeziyet ilkesine de yüzeysel bir yaklaşım göstermiştir.

Aslında, dikkatle bakıldığında, yukarıdaki beyanın Ermeni halkının var olma hakkının Osmanlı Devleti altında artık güvence altına alınamayacağını, aynı şekilde, eşitlik ve gelişme hakkının da barışçı varoluş kapsamında elde edilemeyeceğini vurgulamak suretiyle bağımsızlık çağrısında bulunduğu görülür. Bundan böyle Taşnaksutyun'un ilişkileri bu amaca hizmet edip etmediğine bakılarak tayin edilecektir. Yukarıdaki metni başka türlü okumanın imkânı yoktur: Bir ulusun var olma, eşitlik ve gelişme hakkının artık bağlı olduğu devletin altında sağlanmasının mümkün olmadığını söylemek, bağımsızlık talebini ortaya koymak, bu yolda verilecek silahlı mücadelenin de meşru nedenlere dayanmış olacağını ileri sürmektir.

Hınçakların aynı tarihlerde Köstence'de yapılan kongresinde alınan kararda da "Jön Türk Devrimi'nin üzerinden geçen beş yıl içinde, İttihatçıların tüm vaatlerinin sözde kaldığı, hükümetlerin ise asimilasyon ve Osmanlı halklarının varlığını ortadan kaldır-

1104. Arsen Avagyan, a.g.m., s. 118.

ma politikaları uyguladığı"nın vurgulanmış olması,[1105] son derece dikkat çekicidir. Taşnaklar ile Hınçaklar, Jön Türkler'in sözlerini tutmadıkları, Ermeni halkının varlığını ortadan kaldırma politikaları izledikleri iddiasında söz birliği etmekte ortak bir siyasi çıkar saptamışlardır.

Halbuki, Şark Vilayetleri Islahat Programı bağlamında 8 Şubat 1914 günü imzalanan Yeniköy Mukavelesi'yle ademimerkeziyet ilkesinden de ileri bir düzeni tesise yönelecek olan yine Taşnak ve Hınçak liderliklerinin güya ümidini kesmiş oldukları İttihat ve Terakki olacaktır.

Bilinçli bir şekilde ve eşgüdüm içerisinde oluşturularak yapısallaştırılmış olan güncel Ermeni anlatısı bu hususun üzerinde hemen hiç durmaz ama "Avrupa'daki toprakların yitirilmesi ve Balkan Harpleriyle devletin zayıf düşmesi, kimi Ermeni çevrelerinde Balkanların ardından sıranın Ermeni vilayetlerine de gelebileceğine ilişkin umut uyandırmıştır."[1106]

Hınçak Partisi Paris merkezinin 1912'de yayımladığı bir bildiride şöyle denilmekteydi:

> Eğer Ermeni sorunundan söz edilmiyorsa, biz Ermeni devrimciler, Ermeni sorununu Avrupa'nın önüne kendimiz koymalıyız ve Ermeni halkının kaderini değiştirme yolunda, günümüzde tüm Türkiye'yi sarsmakta olan o feci depremden halkımızı kurtarmalıyız. O Türkiye ki, gaddar ve kanlı hükümrânlığını daima uyruğundaki halkların yıkıntıları üzerine inşa etmiştir.[1107]

Hınçaklar da Taşnaklar da "Rusya'nın Karadeniz'den Akdeniz'e uzanacak ve Alman etkisinin yayılması önünde bir engel oluşturacak özerk bir Ermenistan kurulmasında çıkarı olduğunu," bu savın Fransa ve İngiltere'nin de ilgisini çektiğini" savunmaktaydılar.[1108]

Bir yıl sonra Ermenilerin eline geçecek olan Van'da Taşnaksutyun, Sosyal Demokrat Hınçak ve Ramgavar partilerinin şubelerince 25 Haziran 1913'te yayımlanan ortak bildiride "İçinde bulunulan tarihi an, parti güçlerimizin birleştirmesini gerektiriyor"

1105. a.g.m., s. 120.

1106. Arsen Avagyan, a.g.m., s. 122.

1107. ibid.

1108. ibid.

deniliyor, partilerin yerel şubeleri arasında dayanışma sağlandığı ve ortak faaliyetlere gidileceği bildiriliyordu.[1109] 1913 yılının ortasında "içinde bulunulan tarihi an," Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun çok yakın olduğu, herkesin buna göre hazırlanması gerektiğinden başka bir şey söylüyor değildi.

Osmanlı hükümetleri, Doğu Anadolu vilayetlerinde esas itibarıyla Kürtler ve Ermeniler arasında yıllardır devam eden asayişsizliğe, çok kez de Ermenilere yönelik talan ve cinayetlere engel olamamış, bu yönde sıkça fakat münferit ve dağınık kalmış gayretler göstermişse de Doğu'nun merkezden uzaklığı, bölgenin içine düştüğü kargaşa ve geçen yüzyılın başında hâkim olan şartlar ve akla gelebilecek diğer sayısız nedenle, güvenlik sorununu ortadan kaldırmaya muvaffak olamamışlardır.

Buna karşın, Doğu'daki güvenlik sorunu dışında kalan iddialar su tutmamakta, bulanık ve belirsiz kalmaktadır. Bir yüzyıl sonra da içerik kazandırılamamış birtakım isnatların bir araya getirilmesiyle her şeyi kendine yontan tekelci bir söylem oluşturulmuş olup şimdi bu söylemin kesinkes baskın çıkarılmaya çalışılmasına yönelik eylem, adil hafıza arayışının önünü tıkar haldedir. Dönemin Taşnak ve Hınçak liderlikleri, Balkan Harpleri ertesinde önlerine çıkan eşiğin bağımsızlık mücadelesi olması gerektiğine inandıkları ve suyun akışını o yöne çevirmek istedikleri için bir meşrulaştırma söylemi ortaya çıkarmak istemiş, bu yolda da Jön Türkler'e geçersiz isnatlar yükleme taktiğini kıyasıya hareket geçirmişlerdir.

Bir yandan, Osmanlıların hiçbir gailesinin farkında olunmak istenmediğini ortaya koyan bir lisan kullanmak, diğer yandan memleketin Ermenilerin girişimcilik, yaratıcılık ve diğer vasıflarına çok ihtiyaç duyduğuna gönülden inandığını ortaya koymuş İttihat ve Terakki'nin Ermenileri asimile etmeye ve bezdirmeye çalıştığı iddiasını sürdürmekte iç tutarlılık yoktur. İttihat ve Terakki'nin çok güçlü bir kilisesi olan, tarihi binlerce yıl öncesine giden, millet-i sadıka vasfını bihakkın kazanmış ve Osmanlı toplumsal hayatında öne geçmiş, Anadolu'nun en eski ulusunun asimile edilebileceğini düşünmüş olduğu yönündeki suçlama, düşmanca duygularla kaleme alınmış birkaç eski muarız hatıratının da, başka bir şeyin de üzerine oturtulabilecek değildir.

Şu var ki, tüm hülyalarının kırılacak olmasına karşın ittihad-ı anasır siyasetine ve Osmanlılık fikrine sonuna kadar sarılma-

1109. Arsen Avagyan, a.g.m., s. 130.

ya devam etmiş, Ermeni çıkarlarını olduğu kadar Türk ve imparatorluğun diğer unsurlarının da çıkarlarını dikkate almak, tüm bunları birbiriyle meczetmek, mümkün olduğunca kaynaştırmakla yükümlü Jön Türk liderliği, Ermeni örgütlerinin diğer her şeyi dışarda tutan, kendi çıkarlarından başka ne varsa dışarı çıkarmak isteyen tekilci hedefleri önünde en güçlü engeli teşkil ediyordu.

Jön Türk liderliğinin bu niteliği nedeniyledir ki, bizatihi Ermeni kaynaklarının ortaya koyduğu gibi Hınçaklar, Talat, Enver ve Cemal Paşalara suikastlar düzenlenmesi konusunda Hürriyet ve İtilaf liderlerinden Şerif Paşa, Sadık ve İsmail'le anlaşma yapmışlar, Hürriyet ve İtilaf bu suikastın düzenlenmesi için Hınçak liderlerine 20.000 frank göndermiş, bu para da Hınçak lideri Isdepan Sabah-Gülyan'a ulaşmıştır.[1110] Suikastçı grup, gelen ihbar sayesinde İstanbul'a ayak bastığı anda tutuklanacaktır. Hürriyet ve İtilaf, birkaç yıl sonra Mustafa Kemal Paşa'ya da suikast tertip edecek, bu teşebbüs de akim kalacaktır. Hürriyet ve İtilaf neticede bu siyasi örgüttür. Taner Akçam dahil Ermeni anlatısının tüm başlıca kalemlerinin esas aldığı, o İstanbul işgal altındayken gerçekleştirilmiş mahkemeler sırasında da bu siyasi teşekkül İngiltere'nin gözetim ve yönlendirmesi altındaki o düşük iktidarını sürdürmektedir.

* * *

Bu çok çetrefil ve çok yönlü meselenin dikkat çekilmesi gereken, fakat yine üzerinde durulmamış bir yönü de Osmanlı Ermenileri içindeki idareye sadık, en azından radikalizmden yana olmayan genişçe kesimlerin ellerinin güçsüz bırakılmış, seslerinin duyurulamamış oluşudur. Doğaldır ki, Osmanlı Ermenilerinin menfaat algılamaları, coğrafya, tarihsel ve toplumsal gelişim çizgisi gibi faktörlere bağlı olarak Rus Ermenilerinin menfaat algılamalarından önemli farklılıklar gösterebiliyordu. Ne var ki, siyasi olarak güçlü ve örgütlü kesimlerde esen bastırıcı havanın sertlik, tedhiş ve ayrılıkçılığı teşvik etmesi, ılımlı kesimlerin sesini daha da kısmış, gidişat üzerinde etkili olmalarını iyice zora sokmuştur. Örneğin, Hınçakların yukarıda anılan Ağustos 1913 Köstence Kongresi'nde, terörist mücadele yöntemlerinin yeniden devreye sokulması konusunda olumsuz tutum takınan Mu-

1110. Arsen Avagyan, a.g.m., s. 120. Avagyan, Manuk G. Çizmeciyan'ın 1930 yılında ABD'de Ermenice yayımlanmış kitabını kaynak göstermektedir.

rad ve Ağinbaşyan'ın parti içindeki etkileri kırılmış, parti yönetimi Osmanlı Ermenilerinin ulusal sorunlarını halletmek için terörist yöntemlere başvurulmasında yarar olduğuna delegeleri inandırabilmiştir.

Bu fikre karşı çıkan yalnızca partinin Osmanlı şubelerinin yöneticileri olmuş, sadece bu kesim böylesi bir adımın partinin Osmanlı topraklarındaki durumunu tehlikeye atacağı için tehlikeli ve dolayısıyla anlamsız olduğunu ileri sürmüştür.[1111] Minassian'a göre aslında burada reformcularla devrimciler arasındaki mücadelenin bir yansıması söz konusudur: Agnuni ya da Vremyan gibi reformcular hep Rusya'yla mücadeleyi ve Osmanlı İmparatorluğu'yla yakınlaşmayı övmüşler, Rupen ya da Rostom gibi devrimciler ise bağımsızlıkçı bir çizgiyi savunmuşlardır.[1112] Köstence Kongresi'nde de bir yandan Kafkasya ile Avrupa şubeleri, öte yandan Türkiye şubeleri arasında İttihat ve Terakki karşısında Hınçakların takınacağı tutuma ilişkin fikir ayrılığı yaşanmıştır.[1113]

Ermenilerin kendi içlerindeki ayrışmasını ortaya koyan en iyi örnek Balkan Harpleri sırasında yaşanmış bulunuyordu: Çoğunlukla Kafkasyalı bir grup Ermeni, harbe Balkan müttefiklerinin, özellikle de Bulgaristan'ın yanında etkin olarak katılmış, Bulgar ordusu içinde Antranik'in komutasında özel bir Ermeni birliği dahi oluşturulmuştu.[1114] Pek çok Taşnak ve Hınçak da gönüllü olarak Bulgar ve Sırp ordularına katılmışken, Osmanlı ordusu saflarında da 8.000'e yakın Ermeni asker çarpışmaktaydı. Osmanlı Ermenileri, iki yıl sonrasına bu bölünmüşlüğü yanlarında taşıyarak ulaşmıştır.

Kevork Abdullah, Ermeni unsurunun Antant'a karşı savaşmak durumunda kalmasının kendileri açısından yarattığı ikilemleri aşağıdaki şekilde tasvir etmiştir:

> Onlara diyorlardı ki, önünüze gelenler düşmanlardır. Anlaşıldı. Lakin gerilerinde ve yanlarında bulunanlar şu halde dost mu idiler?... Bu dakika onların nişanlılarına, kız kardeşlerine saldıran ve onları Müslüman olmaya zorlayan dost mudur?

1111. Arsen Avagyan, a.g.m., s. 120.

1112. Gaidz F. Minassian, a.g.m., s. 208.

1113. Arsen Avagyan, a.g.m., s. 120.

1114. a.g.m., s. 109.

> Her millet kahramanlarından bahseder. Gerçek kahramanlar onlardır ki, bu halet-i ruhiye içinde, düşmanla karşı karşıya, top ve namlular karşısında yine görevlerine sadık kalırlar. İşte İngiliz ve Fransız gemileri Çanakkale'yi topla dövüyor; yaklaşıyorlar, nişan almak lâzım, ateş etmek lâzım. Ermeniler, İngilizler, Fransızlar üzerine ateş etsinler öyle mi?
>
> Halbuki her şeylerini onlara borçludurlar, tahsilleri, terbiyeleri onlardan; onların dillerini, âdetlerini biliyorlar, ruh hâletlerini anlıyorlar; onları sanki aile efradı imiş gibi seviyorlar. Fakat verilmiş söz, yapılmış yemin var ve zorunluluklar amansızca haincesine karşılarında duruyor; ateş etmek lâzım ve top namlularını tevcih ediyorlar.[1115]

Bu durumda, çoğunluk itibarıyla Ermenilerin hemen her şeyle suçlayıp sorumlu tuttukları Türklere karşı gerçekte ne derece empati sahibi olmuş oldukları suali akla gelmektedir. Zira imparatorlukta saray fotoğrafçılığına kadar yükselmiş olan Kevork Abdullah dahi Ermenilerin her şeylerini İngilizlere ve Fransızlara borçlu olduklarını, onları aile efradından saydıklarını söyleyebilmişse, ne denebilir? Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin tarihine daha geniş açılardan bakmaya çalışan modern Ermeni yazarlar dahi, beğeni ifadelerinin etrafına bir duvar örmekten kendilerini alıkoymamıştır. Örneğin, 1453'ten 1878'e Türk-Ermeni ilişkilerini, "şefkatli yahut iyi niyet sahibi ortak yaşam" anlamında Türkçeye çevrilebilecek *benign symbiosis* olarak tanımlayan Suny, aynı cümle içinde Müslüman olmayan nüfus üzerindeki külfet ve kısıtlamalara gönderme yapmıştır.[1116] Halbuki Avrupa'nın bu uzun asırlarda ne kadar çok kez mezhep savaşlarının kanlı girdaplarına sürüklendiği hatıra getirilecek olursa, Osmanlı İmparatorluğu açısından söz konusu olan şey gerçekten de olağanüstüdür.

Ermenilerin kendilerini karşı karşıya buldukları tüm bu güçlü ikilemler vardır ama tam da bu hallerin "Türk" çıkarı değil, "Osmanlı" çıkarı olarak algılanması ve doğrulanması yolunda çok şey yapmaya çalışmış, hep ittihad-ı anasır inancına dayalı Osmanlıcılık siyasetini öne sürmüş İttihat ve Terakki'ye hiç kimsenin şans ve makul bir süre tanımamış olması keyfiyeti de vardır. Jön Türkler'in siyasi örgütü, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeşitli milletlerin farklı menfaat ve beklentilerini bağdaştırmak zorunluğunu şüphesiz hissetmişti. Örneğin, 1914 seçimleri için yapılan görüşmelere Pat-

1115. Kevork Abdullah, *Kızıl Kayser*, Hazırlayan Pars Tuğlacı, s. 42.

1116. Ronald Grigor Suny, *Looking toward Ararat: Armenia in Modern History*, s. 101.

rik etrafında birleşen Ermeniler ilk kez blok olarak katılmış, Ermeni Patrikliği 18 mebusluk talep etmişti. Mebus adayları da İttihat ve Terakki'ye danışılmadan, Ermeni halkı tarafından belirlenecekti. Rum Patrikliği de neredeyse aynı talepleri öne sürmüştü. İttihat ve Terakki, Patrikliğin gücünü ve yetkisini abarttığını, "İmparatorluktaki her topluluğun Meclis-i Mebusan için kendi temsilcilerini seçmesinin Anayasa'nın anlamını kaybettireceğini" ileri sürmüşse de sonunda Ermenilere 16 mebusluk verilmesi ve adayların yarısını İttihat ve Terakki'nin seçmesi kabul edilmişti.[1117] O çok dile getirilen asimilasyon girişimleri ve samimiyetsizlik gibi suçlamaların hangi zemin üzerinde durduğu sorulmak durumundadır.

Osmanlı Ermenileri ile Kafkas Ermenileri ve Avrupa ve ABD'de bulunan diğer Ermenilerin yüksek çıkarları tam olarak örtüşmediği gibi, iki menfaat çerçevesi arasında önemli farklar da bulunuyordu. Buna karşın, Osmanlı Ermenilerinin önemli bir kesiminde beliren bu siyasi farklılık, ne Taşnak, ne de Hınçakların tespit ettiği nihai çizgiye kendini yansıtabilmiştir. Bu yüzden de Osmanlı Ermenileri, kendilerini büyük Ermeni ulusunun parçası addettikçe, kendilerine ait olmayan menfaat algılamalarını ve bunların radikal okunmasından kaynaklanan, tedhiş ve başkaldırıyı esas alan bir siyasi programı da ülkelerine ithal etmiş oluyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Osmanlı Ermenileri arasından önemli isimler ve örgüt ustalarının da Rus tarafına geçmesi bu açmazı daha da güçlendirecek, içinden çıkılmaz hale getirecektir.

1914, kendi asli kimliklerinden kaynaklanan yüksek çıkarlarını kollayabilme yeteneğinin Osmanlı Ermenilerinin ellerinden kayıp kaçtığı yıldır da... Ilımlılığa hiç şans verilmemiş olması; bugün dahi yüceltilen ve kahraman addedilenin, gerçeklikle uyum içinde kalıp kalmadıklarına hiç bakılmaksızın tedhiş ve aşırılığa kaymış isimler olması dikkat çekicidir.

* * *

"Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler" sergisinin küratörü Osman Köker'in aşağıdaki ifadelerinde kendini bulan ana fikre katılmakta hiçbir güçlük olmamak gerekir:

> Kartpostallara baktığımızda bazı yerleşim yerlerinin üretim olarak

1117. Arsen Avagyan, a.g.m., s. 128.

yüz yıl önce, daha sonraki dönemden, hatta günümüzden daha ileri olduğunu fark ediyoruz. Geçmişte bu kasabalarda farklı unsurlar arasında bir işbölümü vardı. Diyelim ki, Ermeniler belli zanaat dallarında ve taş ustalığından marangozluğa kadar inşa işlerinde uzmanlaşmıştı. Müslümanlar başka zanaat dallarında ve tarımda ileriydiler. Rumlar daha başka dallarda uzmandı. Ve diyelim ki, Yahudiler de üretilenleri dış pazarlara ulaştırıyordu. Bu unsurlardan biri ya da ikisi ortadan kaybolduğunda bu şehirler tam bir yıkım yaşadılar. Artık o yerleşim yerini ayakta tutan mallar üretilemez, üretilse bile satılamaz hale geldi. Doğu'daki gelişme ise daha çarpıcıdır. Üretim açısından çok nitelikli bir nüfus yok olurken, yeri daha geri üretim ilişkileri içindeki bir nüfusla doldurulmuştur. Ermenilerin yaşadığı dönemde özellikle Diyarbakır, Erzurum, Van ve bugün Elâzığ olarak adlandırdığımız Harput'la Mezre hem üretim yönünden hem de sosyal hayat yönünden çok ileri yerlerdi. Ermeni nüfusunu kaybetmeleri bu şehirleri uygarlık olarak geriye götürdü. İlginçtir, Doğu'nun geri kalmışlığı yıllarca her düzeyde tartışıldı, ama hiç kimsenin bu geriliğin nedenleri arasında bu bölgenin Ermeni nüfusunu kaybetmesini saydığını hatırlamıyorum.[1118]

Köker'in de işaret ettiği üzere, 1900-1914 yılları Anadolu'da Ermeni topluluğunun gelişmesinin en tepe noktalarında bulunduğu yıllardır.[1119] Gerçekten, geçtiğimiz yüzyılın başında ülkelerinin ileri hamleler yapmasından yana olan Osmanlılar kendilerini nasıl algılamaktaydılar? Neyi başarmak ve neye dönüşmek istiyorlardı?

Jön Türk neslinin, hemen bütün meselesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybı sürecini tersine çevirmek, imparatorluğu ayakta tutmak ve bu yolda toplumsal yaşamın her alanında ülkeyi yeni performans bütünlüklerine ulaştırmak olmuştur. Bu hedefleri doğrultusunda da Ermeni milletini başlıca bir ortak olarak görmüşler, Ermeni milletinin kabiliyetlerine de dayanmak istemişlerdir. İmparatorluğun asırlar içinde gelmiş olduğu noktada, realpolitik kadar ilerlemeci felsefenin de dayattığı çıplak gerçekliği gören Jön Türkler, diğer her şeyden çok, Batılı ve Batı'nın devinimleri içinde modern bir Meşrutiyet'e dönüşmek istemiş, bunun için de unsurların birliği ilkesine sarılmışlardır.

Feroz Ahmad da siyasi ilişkiler bir yana, Jön Türkler'in Ermenileri, imparatorluğun sosyo-ekonomik kalkınmasında kritik rol

1118. Osman Köker, "Bir Sergi, Bir Kitap: Yüzyıl Önce Türkiye'de Ermeniler", s. 23.

1119. a.g.m., s. 24.

oynayan bir topluluk olarak kabul ettiklerini, çoğunluğunu serbest meslek sahibi profesyoneller ve teknokratların oluşturduğu Ermeni mebuslara toplumsal ve ekonomik yapıdaki reformları gerçekleştirmek için gerekli yeteneğe sahip insanlar olarak saygı gösterdiklerini ve onları el üstünde tuttuklarını kuvvetle vurgular.[1120] Hatta geleceğin çete lideri Pastırmacıyan gibi aşırılığa kaçmış birine dahi kabinede görev alması teklifi götürülmüş, Pastırmacıyan bu teklifi reddetmiştir.

Tüm bu oluşuma bakınca, Ermenilerin köktenciliği üstün kılmak yerine niçin bir yandan dikkat, diğer yandan ılımlılık içinde, fakat esas itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda ortak bir geleceği inşa etmek fikrini ana çağrıları haline getirmemiş oldukları suali gözden kaçmamaktadır. Ne de olsa, Meclis Başkan Yardımcısı'nın Ermeni (Hallaçyan Efendi) bir ara aynı anda hem Dışişleri Bakanı'nın hem de Dışişleri Müsteşarı'nın, (Gabriel Norodunghian ve Ohannes Bey) önemli bakanların da Ermeni oldukları bir ülkeden bahsetmekteyiz. İttihat ve Terakki'yi ilk defa tek başına iktidar mevkiine getiren 23 Ocak 1913 tarihli Babıâli Baskını'ndan sonra kurulan hükümette, Posta ve Telgraf Nazırlığı gibi en önemli bakanlıklardan birine Taşnak Oskan Efendi getirilmiştir. Enver Paşa ve arkadaşlarının baskını gerçekleştirdikten sonra ilk önce telgrafhane ile Dahiliye Nezaretini denetim altına aldıkları göz önünde tutulacak olursa, bu atamanın ne denli bir güven ifade ettiği daha iyi anlaşılır. Kendisi hükümette görev almamış olmasına karşın bakanlıklara kimlerin getirileceğine Talat Paşa karar vermekteydi.[1121] Nitekim Dahiliye Nezareti'ne de en güvendiği kişilerden biri olan Hacı Adil Bey'i getirmişti.

Serpilmiş ve neşv-ü nema bulmuş bir Türk burjuvazisinin yokluğunda, giderek güçlenen Ermeni burjuvazisi de ayrıştırmacı ve ayrılıkçı siyaseti değil, işbirliğine dönük yaklaşımları desteklemiş olmalıydı. Zira Ermeni milletini sadece farklı yönleriyle oluşmakta olan bir gelecek değil, kapıdan adımını atmış, içeri girmeye zaten hazır yenilik ve değişimler beklemekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısının daha fazla gelir üretecek şekilde güçlendirilmesinden ilk ve en fazla faydayı sağlayacak kesimler arasında da kuşkusuz, Ermeniler bulunmaktaydı.

Lakin Jön Türkler'i yakalayan en büyük ikilemlerden biri de,

1120. Feroz Ahmad, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Jön Türk – Ermeni İlişkileri. 1908-1914", s. 185-186.

1121. Tevfik Çavdar, *Talat Paşa: Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, s. 265. Çavdar, çok fazla saldırıya uğramış ve yıpratılmış İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeniden yasal düzeyde dirilişini düzenlemeye öncelik veren Talat Bey'in bu sebeple hükümette görev almamış olduğunu belirtir.

uğrunda gayret gösterdikleri imparatorluğun ilerleme yollarına girmesinden en fazla faydayı sağlayacak olan, yıllardır bu şekilde konumlanmış, bu kabiliyeti biriktirmiş unsurların Jön Türkler'in yanında durmak ve kendilerini imparatorluk resmi içinde görmek yerine, dağılan ve dağılması da istenilen bir coğrafyada kendi yerlerini seçmek üzere harekete geçmiş olmalarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere "Paşa" unvanı verilmesi, Ermenilerin devlet hizmetinin en üst kademelerinde görev almaları herhangi bir kesimde tepkiye yol açıyor muydu? Ama örneğin Almanya'da Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Yahudiler devlet hizmetinde görev alamamaktaydı. Hatta gençliğinde antisemitik grupların toplantılarına katılmışken, sonraki yıllarda zengin Yahudilerle yakınlık kurup unvanlar bahşeden Kayzer Wilhelm, bu yüzden Alman aristokratlarının çok fazla tepkisini çekmişti.

Habsburg subaylarının sadece yüzde 0,2'si, yani iki elin parmaklarını geçmeyecek sayıda subay, nüfusun yüzde 10'unu oluşturan Ruthenler (Ukraynalı) arasından yükselip gelmişti. Düvel-i muazzama olarak ortaya çıkan Büyük Güçlerin işçi sınıfı berbat koşullarda yaşıyordu. Avrupa, baştan aşağı haksızlıklar içine gark olmuştu. Tüm bu hususlara hiç mi dikkat çekilemeyecektir? Halbuki her tarihi olguya bir bugünden, bir de kendi kapsam ve zamanı içinde ve mukayeseli bir çerçeve içinden yaklaşılmak gerekir.

Ermenilerin Osmanlı Devleti içindeki konumlarını, bugün toplum olarak dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan soydaşlarının durumu ile kıyaslayan Gürün'e göre, ikinci grup hiçbir zaman Osmanlı'daki gibi serbestiyete kavuşmamıştı. Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki imtiyazları "arazisiz bir muhtariyetten farksız"dı.[1122] İktisadi güç ve içtimai ağırlığa sahip olan Ermeniler, Doğu Anadolu'daki şartlardan kaynaklanan sorunlara karşın, esas itibarıyla zenginleşme ve kendilerini geliştirme olanaklarını buldukları, değişimleri yönlendirebildikleri bir imparatorluk dahilinde yaşıyorlardı. Gelecek daha iyi olabilirdi. En büyük sorunu teşkil etmiş Doğu Anadolu'daki asayişsizlik ve Kürt aşiretleriyle sürgit çatışma hali, 1914 Islahat Programı'yla orta vadede olsun netice doğurmak üzere olabilirdi ve her şey hükümetin kararlı olduğunu gösteriyordu. Örneğin, Rus ajanlarınca kışkırtılan Kürt aşiretleri Nisan 1914'te Bitlis Ermenilerine saldırınca, hükümet bölgeye asker gönderdiği gibi Ermeni topluluklarına kendilerini savunmaları amacıyla silah dağıtmış, isyankâr Kürtlerden

1122. Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu...*, s. 114.

11'i daha sonra ortaya çıkabilecek şiddet olaylarının önüne geçilmesi amacıyla idam edilmişti.

Ermenilerin, başlarına büyük bir felaketin gelmesinde kendi liderliklerine ait sorumluluk da olabileceği hususunu akıllarına dahi getirmek istememeleri ahlaki bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Dönemin Ermeni liderliğinin kendi halkını tehdit ve tehlikelerden uzaklaştırmak yerine göz göre göre yangının üzerine sürmüş olması; siyasi durumu baştan aşağı yanlış okuması sonucunda ortaya çıkan liderlik zafiyetleri gibi tartışmanın doğru kapsam ve içeriğe sahip olarak cereyan etmesi açısından gerekli birçok hayati önemde unsur bu nedenle dışarda bırakılmaktadır. Patrik II. Mesrob'un çıkışı, tartışmanın doğru zeminlere çekilmesi yolunda özel bir öneme sahiptir:

> Fransız Devrimi'nin yol açtığı milliyetçilik akımı, zamanla tüm diğer devletler gibi, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı tüm halkları da etkisi altına aldı. Özellikle, 19. yüzyılın sonlarına doğru ilişkilerin gerginleşmeye başlamasında, gerek Osmanlı Devleti'nin, gerek Alman, Amerikan, Fransız, İngiliz ve Rus devletlerinin, gerek Ermeni siyasi partilerinin, gerekse o dönemde görevlerini Türkiye Ermenilerinin sivillerden oluşan Cismanî Meclisi'nin güdümünde ifa eden İstanbul Ermeni Patrikleri'nin de sorumluluğu bulunmaktadır. Varılan acı sonuçta, tarafların sorumlulukları eşit olmasa bile, adıgeçen taraflardan herhangi birinin çıkıp da olayların gelişmesinde kendi sorumluluğunu reddetmesi veya tamamen diğer taraflara yüklemesi ahlâken doğru bir yaklaşım değildir.[1123]

1123. Metin Hülagü ve diğer, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Cilt I s. xiiv.

XXIV

Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin Ermeni anlatısının ideolojik içeriği ve Türk aydınları

> Muasır medeniyet hedefi, aynı zamanda güç dengelerine geri dönüş demektir... 1908-1923 arasındaki doğrudan bağlantılar yüzünden, Türk aydını misyonu olan bir aydın olma halini sürdürüyor. Bu *nexus*[1124] teşhis edilip, değeri anlaşılmadıkça, pek fazla söz söylenmesine izin vermeyecek yüzeysellik üstte durmaya devam edecektir.

Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'na girişine dair Ermeni anlatısı tamamen liberal emperyalist anlatının çizgisini izlemekte, aynı iddiaları kendi unsurlarını da içine katarak tekrarlamaktadır. Buna göre, İttihat ve Terakki hükümeti, ilhamını Pantürkizm'de bulan kazanç odaklı saikler ve fırsatçı bir zihniyetle hareket etmiş, basit bir halet-i ruhiycnin eşliğinde, Almanya'nın kısa sürede galip geleceğine de inanarak savaşa girme kararını vermiştir. Bu anlatı, Ermenilerin de en önemli paydaşlarından olduğu, 29 Ekim 1914 Karadeniz Harekâtı'na değin Posta ve Telgraf Nazırlığı gibi en önemli mevkilerinde bulundukları[1125] Osmanlı İmparatorluğu üzerinde belirmiş müthiş varoluşsal tehditten bahsetmeyi adeta kendine menetmiştir. Ermeni anlatısı da ancak bu iddiaların zemininde yükselebilmekte, Ermeni İsyanı'nı haklı göstermek suretiyle anlam kazanabilmektedir.

Raymond Kévorkian, *The Armenian Genocide: A Complete History* gibi olabilecek en iddialı başlığı taşıyan kitabında, Maliye Nazırlığı'ndan henüz istifa etmiş olan Krikor Zohrab'ın Cavit Bey'le 3 Kasım günü yaptığı görüşmede Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa taraf hale gelmesinin payitahtın kaybı dahil feci sonuçlara yol açacağını söylediğini belirtir, lakin İttihat

1124. Bağlantı, düğüm noktası.

1125. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmasına yol açan 29 Ekim 1914 tarihinde Oskan Efendi Mardikyan Posta ve Telgraf Nazırı olarak Bakanlar Kurulu'nda yer almaktaydı.

ve Terakki erkânının çoğunluğunun savaşı imparatorluğun yitik şaşaasını, bu defa Türk milliyetçiliği bayrağı altında geri kazanmak için bir fırsat olarak gördüğünü iddia eder.[1126] Kévorkian, bu hususta Cavit Bey'in ifadeleri dahil kanıt ortaya koymaya çalışarak Enver Paşa'nın da imparatorluğu savaşa sokmak için fesat peşinde koştuğunu ekler.[1127] Bilahare, Jön Türkler'in savaşa girmelerinin nedeninin her şeyden önce Türkçü ideolojileri ve bu ideolojiyi hayata geçirmek olduğunu, Almanya'yla yapılan ittifakın da bu hedefe hizmet edeceği için tercih edildiğini vurgular.[1128]

Girdabına kapılınmış büyük bir mücadeleden galibiyetle ayrılacak olunduğunda, tabii ki bir şaşaa da istenir. Fakat bu beklenti savaşa giriş sebebi olarak gösterilip buna karşın Osmanlılar üzerinde çok güçlü şekilde beliren varoluşsal tehdide herhangi bir göndermede bulunulmazsa, ortaya izahı güç bir durum çıkmış olur. Kévorkian bu çalışmanın daha yukarıdaki bölümlerinde baştan aşağı ele alınmış olan gerçek ve zorlayıcı, kendini dayatan maddi sebepleri göremeyecek değildir ama bunlara hiç değinmemeyi tercih etmiştir.

Kévorkian, Almanya'yla ittifak anlaşmasının münhasıran Rusya'ya yönelik olduğunu da hatırlatarak, kapsamının ancak 11 Ocak 1915 tarihinde İngiltere, Fransa ve muhtemel bir Balkan koalisyonunu da içine alacak şekilde genişletildiğine işaret etmekte, bunun da Jön Türkler'in başından itibaren Pantürkist bir plan izlediklerini ve Çarlık Rusyası'ndaki Müslüman-Türk nüfusla fiziki bir bağlantı kurmayı amaçladıklarını ortaya koyduğunu iddia etmektedir.[1129] Bundan hiç kuşku duyulamayacağını, nitekim İttihat ve Terakki'nin en önde gelen üyelerinin daha Ağustos 1914'te Trabzon, Erzurum ve Van'a gönderilmiş olduğunu, Türk ordusunun hazırlıklarına bakılmasının yeterli olacağını da ekler.[1130] Kévorkian, Rus tehdidine yine en ufak bir gönderme yapmamıştır. Çarlık Rusyası'yla bir kez daha savaşma ihtimali tüm realpolitik kıstaslarla son raddeye kadar artmış, şu halde tüm hazırlıklar bu ihtimale göre yürütülürken, bunların amacının Pan-

1126. Raymond Kévorkian, *The Armenian Genocide: A Complete History*, s. 207.

1127. ibid.

1128. ibid.

1129. ibid.

1130. ibid.

türkist emeller olarak gösterilmesi, tamamen saptırma ve baskın Ermeni söylemini ileri götürme amaçlıdır.

Kévorkian, bu iddialarını Nemrut Mustafa Paşa Divanı'na bağlamakta gecikmez. Bu mahkemenin, işgal altındaki İstanbul'da kurulmuş, tamamen siyasi amaçlı olduğuna hiç değinmeksizin, Jön Türkler'in Birinci Dünya Savaşı'na girerken izledikleri esas amaçları gizli tuttuklarının tespit edildiğini ileri sürer.[1131]

En önemli Ermeni liderlerinden olan Boghos Nubar Paşa'ya ait arşiv belgelerini yayımlayan Vatché Ghazarian da, Kévorkian da aynı şeyi söyler:

> Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden ihdas ederek, Pan-Türkik bir devlete dönüştürmek, en azından Küçük Asya'daki toprak bütünlüğünü muhafaza etmek ihtirası içindeydi. Bunu yapabilmek için de Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak kazanmak peşinde olmadığını, Osmanlıları ancak güçlendirmek istediğini yok yere zannettiği Almanya'nın safına geçti. O tarihte zaten İngiltere Mısır'a yerleşmiş; İtalya Trablusgarp'ı ele geçirmiş; Fransa'nın Suriye'ye yönelik arzusu ortaya çıkmış; Rusya da Ermenistan ile Çanakkale ve İstanbul Boğazları'na sahip olmak yönünde kararlı olduğunu ortaya koymuş bulunuyordu. Jön Türkler, Avusturya-Macaristan'ın İstanbul'daki askeri ataşesinin düşündüğü gibi, Almanların da tüm toprakları üzerinde yavaş yavaş bir protektora oluşturmak yönünde düzenli olarak çalıştıklarını belki de bilmiyorlardı.
>
> Savaş, ne zamandır arzuladıkları şeyi, yani imparatorluklarındaki ırk sorunlarını halletmek fırsatını Türklerin ayaklarına getirmişti. 1915'te bir Türkleştirme veya bağırlarındaki yabancı unsurları tahrip etme siyasetine giriştiler. Ermenilerin tehciri, bu faaliyetlerindeki en aşırı bir vak'ayı temsil etmektedir.[1132]

Ghazarian da ne İstanbul'un İtilaf ortakları tarafından Çarlık Rusyası'na söz verilmiş olduğundan ne de Osmanlılar bir ölümkalım savaşı vermekteyken meydana gelen Ermeni İsyanı'ndan bahseder. Tercihi, Türklerin bir soykırım işlemeye kesinkes meyilli olduğu iddiasını ortaya koymaya yönelik bir yazımdır.

Yahut Stephen Svajian'ın anlatımına da bakılabilir:

> Birinci Dünya Savaşı İttihat ve Terakki liderlerine Avrupa devletle-

1131. Raymond Kévorkian, a.g.e., s. 208.

1132. Vatche Ghazarian ed. *Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question 1915-1918*, s. xxiii.

ri birbirleriyle amansız bir kavgaya tutuşmuş olduğu bir sırada imparatorluktaki tüm Hıristiyanlardan, özellikle de Ermeniler ve Lübnanlı Hıristiyanlardan kurtulmak için mükemmel bir şans verdi. Türkiye bu yüzden Almanya'nın yanına geçti...

Bu dönemde, Kayzer'in İstanbul'daki Büyükelçisi Baron von Wangenheim, çok kabiliyetli bir diplomat olduğu gibi Almanya'nın Doğu'daki ihtiraslarının da bir timsaliydi ve Türk Ordularının Başmüfettişi Liman von Sanders ve Enver'in Genelkurmay Başkanı General Bronsart ile birlikte Türkiye'yi fiilen kontrol etmekteydi...

Türk liderlerinin Ermenilerin katledilmesi kararını vermiş olmalarının başka sebepleri de vardı. İttihat ve Terakki Partisi, 1911'de Selanik'te yapılan toplantıda, Ermeniler de dahil olmak üzere imparatorluktaki Hıristiyanları yok etmek için gizli bir karar almış, Almanya da Wangenheim aracılığıyla bu karara itiraz etmemişti. Aslında, Türkiye 2 Ağustos 1914'te Almanya'yla gizli anlaşmayı imzaladığında bu yolda Almanya'nın sessiz onayını da almış bulunuyordu.[1133]

Bu derece tutarsızlık, ancak bu kadar ardı ardına sıralanabilir. Daha yukarıda görüldüğü üzere, Wangenheim Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla ittifaka girmesini istemiyor, Osmanlıların ayakbağı olacağını düşünüyordu. Ancak Kayzer'den azar işittikten sonra ittifak anlaşmasından yana çıkmıştı.

Kevork A. Sarafian ise bütün bir dönemi aşağıdaki şekilde anlatır:

1915'in o kapkara günlerinde, Panislamik ve Panturancı idealler ve hülyalar peşinde olan İttihat ve Terakki isimli Türk partisinin en fanatik liderleri olan Enver ve Talat, ultra-nasyonalist rüyalarının gerçekleştirilmesi fırsatının ayaklarının önüne geldiğini düşündüler. Türkiye'den Türkistan'ın steplerine dağılmış Turani halklar ile İslamiyet arasında bir birlik yaratmak istiyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'nı başlatmış olan Kayzer Wilhelm'in orduları Fransa'daki muharebe meydanlarında zafere doğru ilerlemekteydi. Bu durum, cinnet geçiren Türk liderlerinin Almanya'yla ittifak halindeki yeni bir Türk imparatorluğu fikriyle sarhoş kafalarını iyice altüst etmişti. Zaferin yakın olduğunu zannettiklerinde güçlerini Kayzer Wilhelm'in güçleriyle birleştirdiler. Tarihin en karanlık sayfası işte bu fanatik Türkler tarafından yazılacaktı.

Türkiye'de yaşayan Hıristiyanların, özellikle de Ermenilerin kafa-

1133. Stephen G. Svajian, *A Trip Through Historic Armenia*, s. 102.

larında kurdukları o kocaman planlara engel çıkartacaklarını düşünüyorlardı. Avrupalı Büyük Güçler tarafından bir daha azınlık hakları ve reformlar gibi sorunlarını çıkartılmaması için Ermeni milletinden kurtulmak istediler. Bu yolda şeytani bir soykırım planı hazırladılar ve bunu acımasızca, aman vermeksizin uyguladılar.[1134]

Lakin Sarafian'ın kitabına koyduğu Birleşik Ermenistan haritası, bir tarafta Ardahan'dan başlayıp Sinop'un Batı'sına gider, Sinop'tan da Kayseri üzerinden geçen bir hat çizerek güneye ulaşır ve Antalya Körfezi'nin yarısını da içine alan bir noktada dururken, diğer tarafta da Bakü ve Hazar Denizi'nden Tebriz'i tam kenarda bırakarak Urumiye Gölü'nü yarıdan kesmek suretiyle Mardin üzerinden geçerek İskenderun ve Çukurova'yı da içine alacak şekilde doğu yönünden de Akdeniz'e ulaşır. Bu haritaya bakılacak olursa, Birleşik Ermenistan Anadolu'nun üçte ikisinden fazlasını kaplamaktadır. 1957'de dahi bu haritayı kullanabilmiş bir ideolojinin sahiplerinin aşırı-milliyetçi olmadığına, fakat Jön Türkler'in ırkçı-Turancı olduklarına inanılması istenmektedir.

Ermeni tarafı "Soykırım" nitelendirmesini kabul ettirmeyi tüm anlatı ve etkinliklerinin ana amacı saymaktadır. Bu yüzdendir ki, Ermeni anlatısı Ermeni kıtaliyle Holokost arasında benzerlikler bulmak ve Jön Türkler'i Nazileştirmek için gayret içinde olmuştur. Bu yöndeki girişimlerde özellikle Vahakn Dadrian, Hrair Dekmejian gibi isimler öne çıkmış, kalemdaşları da üretilmiş iddiaları tekrarlaya gelmiş, tarafsız olması gereken üçüncü şahıs yazar ve Türk aydınlarının bir bölümü de bu iddiaları soruşturmaksızın kabullenmişlerdir. Bu durum karşısında, ana Ermeni anlatısının merkezinde yer alan beyan ve iddiaları, yapısökümcü bir anlayışla ele almak, bu iddiaların hep üstü kapatılmaya çalışılmış ideolojik içeriklerini ortaya koymak gerekmektedir:

Dekmejian'a göre, daha önceki devirlerde vuku bulmuş katliamlar için söz konusu olmamışken, yirminci yüzyılda toplu kıyımlar gerçekleştirmek yolunda aşırı milliyetçilerin eline yeni olanaklar geçmiştir. Dekmejian, bu yeni olanakları, hedef amaçlı örgütlenme; planlama, programlama ve zamanlama; bürokratik etkinlik ve kapsamlı uygulama; teknolojik yetkinlik; ideolojik kaynaklı gereklilik şeklinde sıralar.[1135] Bekleneceği üzere, hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Nazi Almanyası'nın bu kıstasları karşıladığını dü-

1134. Kevork A. Sarafian, *A Briefer History of Aintab*, s. 132-133.

1135. R. Hrair Dekmejian, "Determinants of Genocide: Armenians and Jews as Case Studies", s. 86.

şünen Dekmejian, benzerlikleri üst üste oturtmaya başlar:

Buna göre, Jön Türkler'in İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1.5 milyon Ermeni'nin katliamının planlanması ve gerçekleştirilmesinde birincil rol oynamış, karar Merkez-i Umumi tarafından gizli olarak alınmıştır. Kararın uygulanmasına ise Nisan 1915'te savaş devam etmekteyken, İtilaf Devletleri'nin etkin müdahale imkânının olmadığı bir sırada geçilmiştir. Şifreli telgraflarla partinin taşra örgütlerine talimat verilmiş, planın uygulamaya geçirilmesinin eşgüdümü, etkin olamayacağı düşünülen valiler *bypass* edilerek, Dr. Bahaeddin Şakir liderliğindeki Teşkilat-ı Mahsusa'ya bırakılmıştır. Ayrıca, tam bir randıman sağlayabilmek için de kasap taburları ve terörist çeteler kullanılmıştır.[1136] Dekmejian, toplu kıyımların ancak bir ideolojinin etrafında kenetlenme sağlanmış olması halinde mümkün olabileceğini belirtmekte ve Turancılık ile Nasyonal Sosyalizm ideolojilerine işaret etmektedir. Yani, Turancılık Ermeni Soykırımı'na, Nasyonal Sosyalizm de Yahudi Soykırımı'na yol açmıştır.

Yahudilerin soykırıma tabi tutulmasında Avrupa'da kökü yüzyıllar öncesine dayanan antisemitizm ve uzun süreli endoktrinasyon faaliyetlerinin oynadığı esaslı rol yadsınamaz. Nazi partisinin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan antisemitik propagandanın hangi boyutlara vardığı, daha 1920'li yıllarda yayımlanmış, ceplerinden para saçan çirkin burunlu Yahudi bankerleri Alman bakirelerinin kanını emerken gösteren dergi kapakları, sayısız ırkçı karikatür herkesçe bilinmektedir. Ermeni anlatısı, Holokost'la benzeşme kurmak, bu ideolojik ön aşamanın Ermeni mezaliminde eksik olmadığını göstermek adına Jön Türkler'in Türkçülük ve Turancılığını keşfetmiş, on yıllardır ricat halinde olan, milliyetçilik en baskın çıkmış bir ideoloji olarak tüm Balkanları kasıp kavururken dahi aklına ulusal kimliğinin ne olduğu suali hiç düşmemiş bir milletin, esas itibarıyla de Balkan Faciası'ndan sonra yüreğinde hissettikleri dört beş risaleye döküldüğü, elli altmış kişi iki odalı bir binada birkaç toplantı yaptığı ve bu arada Sosyal Darwinist birkaç yayın da Türkçeye çevrildiği için Nazi ideolojisinin yanına Türkçü-Turancı ideolojiyi koyabilmiştir.

Bu iddia yönünde gösterilen bir diğer delil ise, Almanya'yla ittifak anlaşması imzalanırken, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırlarının Rusya'daki Müslüman topluluklarla imparatorluk arasında bir bağ yaratacak şekilde yeniden çizilmesine dair atıftır.

1136. a.g.m., s. 87.

Ermeni tezi, 1915 yılında alınan tehcir önlemi ile ittifak anlaşması arasında ilinti kurar, bu nedenle de Ermeni ulusunun yok edilmesine girişilmiş olduğunu ileri sürer.[1137]

Halbuki her şeyi baştan aşağı değiştirip dönüştürecek bir savaşa girildikten sonra tespit edilmek durumunda kalınmış, hiçbir şekilde savaşa girişin asli nedenini oluşturmayan ikinci sıra hedeflerin her şeyi izah ettiği hiçbir mantığa dayandırılamaz. Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na Rusya'daki Müslüman toplulukları Türkçü-Turancı ülkü doğrultusunda imparatorluğa katmak için değil, vatan müdafaası için müdahil olmuştu. Lakin Ermeni anlatısı, savaş sırasında meydana çıkan Ermeni İsyanı olgusunun üzerini örtmek için Osmanlıların savaşa girişinin asli sebebinin dahi yok sayılmasından yanadır. Ne kadar ilkel ve sıkıntılı olduğu bilinen Osmanlı telgraf hatlarına biteviye yapılan atıf da modern bir bürokrasinin varlığına işaret etmek niyetini taşır. Ama ana anlatının gövdesiyle uyuşmayacağı için 1914 Kasım ayı başına kadar Posta ve Telgraf Nazırı'nın Taşnak Partisi'ne mensup Oskan Efendi olduğundan hiç bahsedilmez.

Nazi liderleri, karışık ve karanlık geçmişlere sahipler ise, o takdirde Jön Türk liderleri de öyle olmak gerekir. Dekmejian'a göre, 1914'te çoğunluğu "karanlık" kökenlerden gelen İttihatçı elit,[1138] Turancılık ideolojisi ve Almanya'yla ittifak unsurlarını bir araya getiren bir "paket çözüm" hazırlamıştır. Bu meyanda, Almanya'yla ittifaka girmiş Osmanlı hükümetinin Pancermen süper nasyonalizminin bir kopyası olan Turancılığa yönelmesi rastlantısal değildir. Turancılık da otoriteryen ve ırkçıdır, Turancılar da Almanların töton mitolojisine yönelmeleri örneğini andırır şekilde Osmanlı öncesindeki Turan vatanını yeniden yaratmak istemişlerdir. Bu süreçte, birtakım marjinal kimseler tamamen Panturancı bir dönüşüm gerçekleştirecektir. İttihat ve Terakki'nin 1911 ve 1913 kongrelerine ait gizli zabıtlar, aynı zamanda 1915 yılında parti teşkilâtına çekilen şifreli telgraflar, İttihatçıların hastalıklı zihinlerini ortaya dökmekte; Jön Türkler'in bireysel ve müşterek düzlemdeki sosyo-psikolojik kenarda kalmışlık hissiyatını telafi edebilmek için hastalıklarını Osmanlı toplumuna yansıtmış olduklarını ortaya koymaktadır. Türklerin kimlik bunalımının çö-

1137. Örneğin, Christopher J. Walker, *World War I and the Armenian Genocide*, s. 244.

1138. Dekmejian'a göre bu karanlık ve marjinal kökenlere bazı örnekler şunlardır: Talat Paşa (Bulgar Çingenesi), Cavit Bey (Dönme), Sait Halim Paşa (Arnavut asıllı Mısır Prensi), Enver Paşa (Çerkez ve Arnavut), Dr. Nâzım, Dr. Bahaeddin Şakir ve Midhat Şükrü de ne olduğu bilinemeyen Balkanlılardır. Dekmejian, a.g.m., s. 93.

zümü anlamına gelen bu yansıtma, kurtuluşun gerçekleştirileceği bir "medyum"u, Ermeni halkının katledilmesini gerekli kılmıştır.[1139]

Dekmejian, Jön Türkler'in kökenlerinden bu şekilde bahsetmek suretiyle, Hitler başta olmak üzere Nazi elit kesiminin sınıflı bir sanayi toplumunda karanlık ve marjinal kökenleri hakkında epey bir fikir sahibi olan Batı kamuoyunun algılamasında basit çağrışımlara ve benzeşmelere yol açmaya çalışmakta, lakin Osmanlı Müslüman toplumu içinde bir Çerkez, Arnavut ya da herhangi başka bir kimliğin hangi başka kimliğe nazaran marjinal telakki edilebilmiş olacağı sualini aklına getirmemektedir. Şayet, İttihat ve Terakki eliti Osmanlı toplumunda "marjinal" duruma düşmüşse, o takdirde başlıca karşıtları olmuş Sadrazam Kâmil Paşa Kıbrıslı, Hürriyet ve İtilaf'ın liderlerinden Miralay Sadık Bey de Arnavut oldukları halde bu kişilerin niçin kendilerini "marjinal" hissetmemiş olduklarını da sorması gerekirdi.

Tabii, bekleneceği üzere, bu "karanlık geçmiş" iddiası da Morgenthau kaynaklıdır. Morgenthau, büyükelçiliğin aşağı derecede memurlarından birinin sanki bir müjde gibi kendisine yetiştirdiği, Cemal Paşa'nın Enver Paşa'yı baldırından vurduğu haberine inanarak not defterine, "Kimi çetecilikten ve kimi de posta müvezziliğinden gelmiş olan bu mazileri karanlık insanlar, artık birbirlerine giriyorlar. Kabine içtimalarında yekdiğerine kurşun sıkıyorlar... Dünkü dostlar bugün düşman olmuşlardır. Bu gidişle harp, hudutlardan evvel, Babıâli'de başlayacaktır" şeklinde not da düşmüş, diğer büyükelçilikleri dolaşarak bu havadisten bahsetmeye başlamıştı. Diğer meslektaşları haberin uydurma olduğunu söylediklerinde, Enver Paşa'nın Cemal Paşa tarafından yaralanması gibi "orijinal" bir hadisenin yalan olduğunu da bir türlü kabul etmek istememişti.[1140] Cemal Paşa hatıratında Morgenthau'nun bu iddialarına da atıfta bulunmuştur:

> Biz, sefir Morgenthau'nun inandığı ve başkalarını da inandırmak istediği gibi karanlıklardan gelmiş insanlar değiliz. Kimimiz askeri yüksek okullarda öğrenimimizi tamamlamış, birçoklarımız Türkiye ve Avrupa üniversitelerinden diploma almış olduğumuz ve hatta sefirin iddia ettiği gibi, hiçbir zaman posta müvezzii olmamış olan Talat Paşa bile, düzenli bir ilk ve orta tahsil gördükten sonra Selânik Hu-

1139. R. Hrair Dekmejian, a.g.m., s. 92-93.

1140. Ziya Şakir (Soko) *Birinci Birinci Dünya Savaşı'na Nasıl Girdik?* S. 233.

kuk Fakültesi'nden diploma almış olduğundan, bizden apaşlara has olan hareketlerin çıkmasına imkân yoktur.[1141]

Halbuki Elie Wiesel örgütlü toplumun dev koalisyonunu anlatır, Nazi Almanyası'ndaki ölüm fabrikalarının filozoflarla psikologların, bilim adamlarıyla mühendisler, hukukçular ve aristokratların, sanatseverler ile katiller ve sadistlerin güçlerini birleştirmeleri sayesinde mümkün hale gelmiş olduğuna işaret eder.[1142] Ermeni mezaliminde Türk örgütlü toplumu gözükmekte midir? Bir tarafta, gücünün doruğunda, şu halde tercih yelpazesi açık bir Büyük Güç, diğer yanda parçalanmakta, batmakta, yok olmakta olan ve çaresizlikler içinde kıvranan eski bir Şark imparatorluğu...

Mezalim ve katale kurban gitmiş zavallıların hatırasına, Holokost'a kurban gitmiş zavallının hatırasından daha az saygı gösterilecek değildir. Fakat Dekmejian taktik bir yazım güderek, okuyucusunu Jön Türkler'in halet-i ruhiye, ideoloji ve yöntem olarak Naziler'in neredeyse ta kendileri olduğuna inandırmaya çalışmakta, Ermenilerin de Yahudilerle aynı kaderi paylaştığı inancını yaratmayı amaçlamaktadır. Lakin Yahudilerin savaş halindeki Almanya'ya başkaldırmamış olduklarına, Bavyera dağlarında silahlı Yahudi çetelerinin dolaşmadığına, Yahudilerin kimse adına *proxy*[1143] bir savaş vermediği ve düşman kuvvetlerine destek çıkmadığına, sadece Treblinka'daki gaz odalarında 850.000 Yahudi'nin öldürüldüğüne işaret edilecek olduğunda, derhal "inkârcılık" suçlaması ortaya atılmaktadır. Türk tarafını yoran da Ermeni milletinin başına ne geldiğini anlamak gayreti değil, kapıdan içeri adım atıldığında karşılaşılan bu suçlamalar olmuştur.

Vahakn Dadrian'a göre Teşkilat-ı Mahsusa'nın görevi, "Türkiye içinde uzak alanlarda konuşlanarak Ermeni sürgün kafilelerini tuzağa düşürüp yok etmek, Ermeni Soykırımını icra" etmektir.[1144] Bu meyanda, tehcir emrinin resmi kanallarla iletildiği, fakat İttihat ve Terakki'nin "hukuk dışı" örgütlenmesi olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelenlerine ölüm mangaları organi-

1141. Cemal Paşa, *Hatıralar*, s. 156.

1142. Elie Wiesel, "The Holocaust as Literary Inspiration", s. 6.

1143. Vekâleten, temsilen (ed.n.)

1144. Guenter Lewy, "Ermeni Soykırımı Davasının Yeniden Değerlendirilmesi", s. 97-98.

ze etmeleri ve Ermeni konvoylarına saldırarak sistematik olarak katletmeleri yolunda gizli talimatlar verildiğini iddia etmektedir. Bu iddiaları doğrulayacak herhangi bir somut kanıt ortaya konmuş değildir. Ermeni söyleminde Teşkilat-ı Mahsusa'ya bu derece birincil rol biçilmesinin sebebi, işlendiği iddia edilen soykırım suçunun hangi elle yapılmış olduğu sualini cevaplamaktır. Böylece, *Sturmstaffel*'lerin karşılığı olarak da Teşkilat-ı Mahsusa yerini almış olur.

Edward J. Erickson'a göre ise bu siyasi amaç güden bir suçlamadan ibaret olup Ermenilerin katledilmesi suçunu irtikap edenlerin yağma peşindeki Kürt aşiret mensupları ve ahlaken çürümüş polisler olması daha muhtemeldir.[1145] Savaş sırasında çok şiddetli olan İngiliz propagandalarında dahi bahsi geçmeyen bu suçlama, 1919'da İngiliz işgalcilerin emriyle kurulmuş olan askeri mahkemelerde ortaya çıkmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa üzerine en özgün akademik çalışmayı[1146] gerçekleştirmiş olan Philip H. Stoddard'ın tezi, Ermeni tehcirinde Teşkilat'ın hiçbir rolü olmadığı sonucuna varmıştır. Gwynne Dyer da Teşkilat-ı Mahsusa'nın 1915-1916 Ermeni olaylarına karışmadığı kanaatine varmış, bu iddiaları "dedikodu" olarak nitelendirmiştir. Dadrian'ın suçlamalarında ısrar etmesi üzerine, Guenter Lewy, Dadrian'ın bu konudaki tüm iddialarının tahrifat yaptığı kaynaklara dayandırıldığını ortaya koymuştur.[1147] Son olarak, Erickson 1915-1916 yıllarında Başkumandanlığa gönderilen görev emirleri ve raporların sistematik bir analizini yaparak Teşkilat-ı Mahsusa'nın Ermeni katliamlarına iştirak ettiği tezini çürütmüştür.[1148]

Osmanlı İmparatorluğu'nda yapısallaşmış bir Ermeni karşıtlığı olmadığı gibi bu karşıtlıktan yarar sağlamaya kalkışmış, bunu varlık nedeni haline getirmiş bir iktidar da bulunmamaktadır. Holokost, doğrudan doğruya antisemitizmin bir sonucu iken, zamanın tek bir Osmanlı aydınının Ermeni karşıtlığı, bu yolda bir faaliyeti ortaya konulamamakta, ajitasyon yahut kitleleri saldırganlığa hazırlamak amacı gütmüş tek bir yayın gösterilememektedir. Yahudilerin tarih içinde Avrupa'daki dışlanmışlığı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeniler açısından geçerli olmadığı gibi, Jön

1145. Guenter Lewy a.g.m., s. 101.

1146. Bu konuda yeni akademik çalışmaların yapıldığı bilinmektedir.

1147. Norman Stone ve Maxime Gauin, "L'Histoire'a Yanıt", s. 136.

1148. ibid.

Türkler'in Ermenileri asimile etmek gibi bir istekleri de hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Aksine, Jön Türkler Ermeni ulusunu dışarda tutmak bir kenara, daha fazla içeri almak, imparatorluğun işleyişine dahil etmek istemişlerdir.

Esas itibarıyla, millet-i sadıka tanımında ifadesini bulan hal ve gerçekliği modernize etmek, yeni bir yüzyıla taşımak gayesini içeren ittihad-ı anasır fikrine son ana kadar samimiyetle sarılmış olan Jön Türkler, Ermenilere yönelik herhangi bir asimilasyon girişiminin ancak ters tepeceği, imparatorluğun yapısı ve çalışma tarzına aykırı düşeceğini ayırt edecek durumdaydılar. Soykırım olgusunun gerçekleşmesi için, tam olarak yerine yerleşmiş, bütün devlet aygıtını ve toplumsal yaşamı kaplamış aşırı milliyetçilik bir ön şart teşkil ederken, başa gelen müthiş trajediyi, "Türkçülük-Turancılık" başlığı altına sığdırılacak birtakım isnatlar ve Avrupa tarihinden basit transfer hatları ile izaha kalkışmak olanaklı değildir.

Lakin Ermeni anlatısı sıklıkla bu hataya düşmekte hiçbir beis görmez. Bu yüzden, Türkçülük gibi iddialar yekpare şekilde İkinci Meşrutiyet dönemine yayılabilmekte, baskın ideoloji olarak gösterilebilmektedir. Bu zihniyet içindeki Ermenilerin Morgenthau'ya neyi nasıl aktarmış oldukları pek bir şüphe götürmez. Modern yazarlar da bu "öğretiyi" içselleştirmiş olarak okuyucularına aktarmışlardır. Örneğin, Anne Elizabeth Redgate 1909 Adana katliamını dahi Türkçülük ve Türkleştirme girişimlerine bağlar ki, hadiselerin Türkçülük ile hiçbir ilgisi yoktur.[1149]

Gündüz Aktan, ABD Kongresi'nin bir alt komitesinde 14 Eylül 2000 tarihinde kendisinin de konuşmacı olarak katıldığı bir oturumda Ermeni tezi yanlısı ABD'li konuşmacıların gösterdikleri filmde, savaşlar sonucu daralan Osmanlı İmparatorluğu'nun haritası perdeden geçerken, Balkanlar'daki Türklerin öldürülerek ve sürülerek yerlerinden atılmaları olgusunun sadece "dışarı itilmek" *(pushed out)* kavramıyla nitelendirildiğini anlatır ve sorar: "Türk ve Müslümanların uğradıkları katliamları ve acıları inkâr eden bir zihniyet, olayların Ermeniler için trajik olduğunu kabul ettiğimiz halde, neden soykırım olduğunu inkâr ettiğimizi büyük bir 'hayret'le bize sormakta; uygar olmamız, bir daha soykırım yapmamamız, Ermenilerin acılarına saygı göstermemiz için Ermenileri soykırıma uğrattığımızı kabullenmemizi istemektedir. O zaman, sadece siyasi hesaplar değil de, 'Hıristiyan fanatizminden kaynaklanan derin önyargıların yarattığı bir inkâr kültürüyle

1149. Anne Elizabeth Redgate, *The Armenians*, s. 271.

mi karşı karşıyayız' sorusu akla gelir."[1150]

Ermeni yazarların yahut Ermeni tezini savunan kesimlerin en esaslı noktalarda birbirlerinden hiçbir fark ortaya koymamaları son derece dikkat çekicidir. Çok yönlü bir anlatıya ulaşmak hususunda gayret ortaya koymuş olan Dikran Mesrob Kaligian da Almanya'nın zaferine inanan ve Kafkasya ve Müslüman Orta Asya'ya doğru genişlemek isteyen İttihat ve Terakki'nin hiçbir hazırlığı olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nu Birinci Dünya Savaşı'na sürüklediğini, Ermenilerin bu yolun üzerinde yer aldıklarını söyler,[1151] bu iddiası için de tarih anlatısını en fazla çarpıtmış yazarların başında gelen Efraim ve Inari Karsh'ın *Empires of the Sand*'ine dayanır. Kaligian, daha ileri sayfalarda da Mayıs 1914'ten bahsetmekteyken, İttihat ve Terakki'nin gücünü arttırmış olmasının "Alman yanlısı Enver Paşa'nın yaklaşmakta olan savaşta Osmanlıları Almanya'yla ittifaka sokmasını" kolaylaştırmış olduğunu söyler.

Enver Paşa'nın Alman yanlısı olarak gösterilmesi, muayyen Ermeni anlatısını bütünselliğe kavuşturmak yolunda soykırım iddiasının başına yerleştirilmesi gereken temel bir taştır. Bu yüzden de Jön Türkler ve Türk modernleşmesinin azılı düşmanı Morgenthau'nun yine karşımıza çıkması çok da şaşırtıcı değildir. Enver Paşa'nın çok iyi Almanca konuşmasını ve bıraktığı bıyığın stilini Alman yanlılığına karine olarak gösteren Morgenthau, herhalde Enver Paşa'nın Almanya'yla yazışmalarını Fransızca yaptığını bilmiyordu.[1152]

Wangenheim Osmanlılarla ittifaka Kayzer'den azar işiteceği ana değin karşı çıkmışken, Morgenthau'nun hatıratında arsız bir kumarbaz gibi amansızca Türkiye'yi savaşa sokmaya çalışan bir Büyükelçi olarak resmedilmiştir. Bu husus da Morgenthau'nun en temel noktalarda ne denli yanlış yönlendirmelerde bulunduğunu ortaya koymaya yeterlidir.[1153] Daha yukarıda açıklandığı üzere, Osmanlı-Alman ittifakı, iyi düşünülmüş ve uzun döneme yayılarak devam ettirilmiş bir Alman stratejisinin ürünü olarak görülemez. Aksine, gelişmekte olan şartlara bir cevap olarak birden ortaya çıkmış, Berlin'de çok zorlu bir muhalefete rağmen kararlaştırılmış, İttifak'ı ortaya çıkartmak yönündeki esas gayret de Osmanlı tarafından gel-

1150. Gündüz Aktan, *Açık Kriptolar: Ermeni Soykırım İddiaları; Avrupa'da Irkçılık ve Türkiye'nin AB Üyeliği*, s. 22.

1151. Dikran Mesrob Kaligian, a.g.e., s. 201.

1152. Charles D. Haley, "The Desperate Ottoman: Enver Paşa and the German Empire – I", s. 36.

1153. Ulrich Trumpener, "Turkey's Entry into World War I: An Assessment of Responsibilities", s. 374, dipnot 34.

miştir. McMurray'in de belirttiği gibi, diğer bütün seçeneklerini yitirdiği gören hükümet, Osmanlıların bekasını sağlamak için Merkez Güçleri'nin yanına geçmiş, aradan geçen sürede de iyi bir diplomasiyle Almanya'dan daha fazla taahhüt sağlamayı başarmıştır.[1154]

Lakin bilimsel değeri yüksek Ermeni yazarlardan Arsen Avagyan da Almanya'yla yapılan ittifak anlaşmasını şu şekilde aktarır:

> Almanya Rusya'ya savaş ilan ettikten sonra İttihatçılar askeri-siyasi blokların her ikisiyle de görüşmelere başladı. Osmanlı devleti ile Almanya arasında 2 Eylül 1914'te (doğru tarih 2 Ağustos'tur) imzalanan anlaşmada, Osmanlıların İttifak Devletleri'nin yanında savaşa girmesi öngörülmüştü. Bu anlaşmadaki özel bir maddeyle Osmanlı devletinin Kafkasya ve Orta Asya'yı işgal edeceği ve ileride bu bölgeleri topraklarına katacağı belirtilmişti. Geçen her anın önem kazanması, Ermeni partilerini savaş sırasında izleyecekleri tutum ve taktikleri belirlemeye zorladı.[1155]

Hiçbir Ermeni yazarın Almanya'yla anlaşmayı çevreleyen esaslı ve somut olgulara herhangi bir atıfta bulunma gereğini hissetmemiş olması dikkat çekicidir. Ermeni anlatısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte yüz yüze geldiği varoluşsal tehdit, Ermeni sorununun elden çıkmasında Büyük Güçlerin oynadığı rol, 1914 Şark Vilayetleri Islahat Programı'nın gecikmesinin sebepleri, Ermeni İsyanı ve bunun hangi boyuta ulaştığı gibi konunun çok daha esaslı boyutlarıyla hiçbir şekilde ilgili değildir. Daha doğrusu, konunun tüm bu esaslı veçhelerine ancak çarpıtma amaçlı bir ilgi duymaktadır.

Öte yandan, Türkiye'de de "iki milliyetçiliğin çatışması" tezini savunan kesim, baskın Ermeni anlatısında sağlam bir yer tutmasına özel bir gayret gösterilmiş Jön Türkler'i Nazileştiren argümantasyonu benimsemiş gözükmektedir. Örneğin, kendi ifadesiyle "Ermeni Sorunu'nun uzmanı olmadığını" belirten, her zaman saygın kalmış müteveffa tarihçimiz Stefanos Yerasimos, Türkiye Bilimler Akademisi'nde verdiği konferansta "iki milliyetçiliğin çatışmasını" izahatının merkezine yerleştirerek, zaman içerisinde Türk milliyetçiliğinin Nazilere benzer bir ırkçılığa ulaşarak Ermenileri yok ettiğini savunmuştur.[1156] Bu mantık, Yerasimos'u

1154. Jonathan S. McMurray, *Distant Ties...*, s. 113.

1155. Arsen Avagian, a.g.m., s. 131.

1156. Stefanos Yerasimos, *Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu*, s. 12.

ister istemez "Van hariç Ermeni İsyanı olmadığı" ve "Van ayaklanmasının daha önce planlanmış olan tehcirin bir bahanesi olarak algılanabileceği"[1157] gibi objektif gerçeklikle ilgisi olmayan iddiaları tekrar noktasına getirmiştir.

Türklerle Ermenilerin aynı yurt için birbirleriyle mücadeleye girişmiş düşman kavimler ve ortada çarpışan iki rakip milliyetçiliğin olduğu yönündeki sav mevcut bilgi kirliliği içinde kolayca inanılır olmuştur. Bu savın mantıksal uzantıları da tutarlı olmaktan uzaktır. Osmanlı hükümeti Batı'dan ricat halindeki Türklere yer açmak için Ermenileri tehcire tabi tutmadığı gibi, 1915'te Doğu Anadolu'ya hâkim olan şartlarda, yani 30 Mayıs tarihli tehcir kararından iki hafta önce esasen Tutak, Malazgirt ve Van'ı eline geçirmiş Rus ordusu bir de büyük taarruza geçmişken, bir yurdun nasıl olup da garanti altına alınmasının düşünülebilmiş, işgal altına girme ihtimali çok yüksek bir bölgenin niçin yurt edinilmeye çalışılmış olacağı suali açıkta kalmaktadır. Gerçekten, Doğu Anadolu'nun o sırada var gücüyle Çanakkale'de direnmeye çalışan Türkiye'nin elinde kalacağını gösteren hiçbir şey ortada yoktur. Nitekim 1916 yazı başladığında Erzurum, Trabzon ve Erzincan Rus işgaline düşmüş, 350.000 kayıp vermiş Osmanlı ordusu da örgütselliğini büyük ölçüde yitirmiş durumdadır. Dikkat çekici bir husus, İç Anadolu'ya giden yolları açan bu stratejik noktaları ardı ardına eline geçirecek olan Rus ordusunun taarruzunu müttefik güçlerinin Çanakkale'den çekilmelerinden hemen sonra başlatmış olmasıdır. 1917 Şubat ayından itibaren Rusya'da devrimci bir dalga ortaya çıkmamış olsaydı, Rusya'nın daha içerilere doğru ilerlemeye başlamış olacağı kesindir. Esasen, Rusya'nın da dahil olmasıyla kapsamı genişletilen Sykes-Picot Antlaşması, fiili işgali tanımak suretiyle Doğu Anadolu'yu Erzurum, Van ve Bitlis vilayetleri dahil olmak üzere Rusya'ya bırakmıştır.

Ermeni çevrelerinin Jön Türkler'i Nazileştirme taktiği çerçevesinde Hitler'e atıfla sık sık ortaya attıkları, 22 Ağustos 1939 günü Hitler'in kartal yuvası Obersalzberg'de askeri erkân ile yapılan bir toplantıda sarf edildiği söylenen "Ermenileri kim hatırlıyor?" şeklindeki ifadenin doğruluğu da hiçbir zaman ortaya konulmamış, iddiayı araştıran Nuremberg Mahkemesi, bahse konu toplantı zabıtlarının üzerinden de gitmek suretiyle, Louis Lochner isimli bir gazetecinin üçüncü elden aktardığı bu ifadelerin mahkeme

1157. ibid.

kayıtlarında yer alması isteğini reddetmiştir.[1158]

Osmanlı hükümetinin Balkan Harbi göçmenlerine yer bulmak için Ermenilerin oturduğu topraklara göz diktiği iddiası da doğru değildir. Aynı zamanda bir nüfus hareketleri uzmanı da olan Justin McCarthy, göçmenlerin hemen hepsinin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Trakya ve Batı Anadolu'ya yerleştirilmiş olduklarını belirtmektedir.[1159]

McCarthy, şöyle devam eder:

> Son tahlilde Ermeni milliyetçilerinin tartışmaları tek bir iddiaya dayanır: Türkler delidir. 700 yıl boyunca beraber yaşadıktan sonra bir anda Ermenilerden nefret etmeye başlamış ve onları öldürmeye karar vermişlerdir. Başka hiçbir açıklama Ermeni milliyetçilerinin Türkleri suçlama arzusunu tatmin edemez. Sözde soykırım için yapılan bütün açıklamalar Türklerin tamamen akıl dışı davrandıkları iddiası üzerine oturtulmuştur.[1160]
>
> Ermeni isyancıları, kendilerinin nüfusun yüzde 20'sinden daha az bir kısmını oluşturdukları bir toprağı ele geçirmek için savaştılar. "Altı vilayet" dedikleri bölgede, Müslümanlar Ermenilerin dört katı fazlaydı... Ülkelerinin düşmanlarından yardım alan küçük bir gruptular, çünkü dışarıdan yardım almadan Müslüman çoğunluğu yenmeleri imkânsızdı.
>
> Eğer başarılı olsalardı Ermeni milliyetçileri ne yapacaktı?
>
> Balkanlar'daki Türklerin acı kaderini örnek vererek gösteriyor tarih bunu bize... Bir "Ermenistan" kurmanın tek yolu çoğunluğu sürmek ya da öldürmekti.[1161]

* * *

Bugün de Ermeni mezalimini geçen yüzyıl başında Avrupa ve Amerika'da gelenekselleşmiş denebilecek derecede yerine oturmuş Türk ve İslam karşıtlığı ile Birinci Dünya Savaşı sırasında bu çok güçlü önyargılar üzerinde yükselmiş savaş propagandasının öğrettiği ve söylediği kadarıyla kavramamız beklenmektedir. Fakat bu inanışa yol açan kaynakların gerçekte hangi stratejik hedefleri gö-

1158. Heath Lowry, "The United States and Adolf Hitler on the Armenians," *Political Communication and Persuasion*, Cilt 3 Sayı 2, s. 114.

1159. Justin McCarthy, "Kim Başlattı?", s. 17.

1160. a.g.m., s. 18.

1161. a.g.m., s. 23-24.

zetmiş oldukları belli iken, güvenilebilirlikleri, hakkaniyet ve denge mülahazalarını ne kadar göz önünde tuttukları fazlasıyla sorguya açıktır.[1162] Belge fetişizmi suçlamasını ortaya atan kesim, Bryce Raporu olarak da bilinen dönemin Türkiye'yle savaş halindeki İngiliz hükümetince yayımlanmış *Mavi Kitap* ve Morgenthau'nun anıları gibi Ermeni anlatısının başlıca kaynaklarına kendilerinin de fetişist bir yaklaşım içinde olduklarının farkında gözükmemektedir. Ne var ki, Ermeni anlatısını oluşturan başlıca kaynakların bilimsel ölçütlere vurulduğunda ayakları üzerinde durabilen, tarafsızlıklarından kuşku duyulamayacak, önyargılardan arınmış gözlemci raporları olduğunu söylemek mümkün değildir.

Aynı zamanda saygın bir hukukçu ve tanınmış bir tarihçi de olan Viscount Bryce, Türklere karşı düşmanlığıyla bilinen Gladstone kabinelerinde bakanlık yapmış, 1880-1906 yıllarında Avam Kamarası üyeliğini müteakip, 1907-1913 yıllarında Washington Büyükelçiliği görevinde bulunmuştu. Şöhreti böylesine doruğunda olan Lord Bryce'ın editörlüğünde hazırlanan *Mavi Kitap* Ermenilere duyulan diğerkâm bir sempatinin ürünü olduğu gibi, aynı zamanda dönemin İngiliz hükümeti tarafından ustalıkla idare edilip hile de karıştırılan ve esas itibarıyla İngiltere'nin kamuoyunu yanına çekmekte zorlandığı ABD'ye yönelik bir propaganda etkinliğiydi.[1163]

1914'te İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından *Wellington House*'da Savaş Propaganda Ofisi kurulduğunda, Türk ve Osmanlı sempatizanlığında Kırım Harbi yıllarında başlayan sürekli aşınma son raddesine varmış olup artık Türk karşıtlığı yolunda olduğunca ilerlenmesine engel çıkartabilecek, zihinlerde soru işareti doğurabilecek Türkiye'ye ilişkin hiçbir olumlu algılama, özlemle akla gelebilecek bir hatıralar bütünlüğü söz konusu değildi. Bu yüzdendir ki, Birinci Dünya Savaşı boyunca hiç dinmeksizin devam ettirilecek karalama propagandası, Türk ve Osmanlı karşıtlığı noktasında yıllardır önyargılarla beslenmiş, çok elverişli bir zemin bulabilmiştir.

Wellington House'da Türk karşıtı propagandayı üstlenen John Buchan stratejisini şu şekilde açıklamıştı:

> İngiltere'de, tüm müttefiklerimizde ve kısmen de tarafsız ülkelerde "Türkler gitmeli" kampanyası düzenlemeliyiz. Eğer Türkiye'nin mevcut şekli ortadan kalkarsa, Almanya'nın savaşa girmesindeki ana he-

1162. Jeremy Salt, "The Narrative Gap...", s. 23.

1163. T.G. Fraser, "The Middle East: Partition and Reformation", s. 164.

defi olan "Doğu'ya doğru" *(drang nach osten)* siyaseti de başarısızlıkla sonuçlanır... Müttefiklerimiz ve tarafsızlar ile bazı barış kavramlarımız konusunda zorluklar yaşayabiliriz, fakat Türkiye'nin olumsuzlanması, üzerinde birlik sağlayabileceğimiz bir noktadır. Küçük Asya ve Mezopotamya'nın sahip olduğu refah ve tarihi zenginlikler; Türklerin ticari ve sosyal ilerleme üzerindeki olumsuz etkileri ve Türklerin egemenliklerinde yaşayan toplulukları yönetmede yetersizliklerini vurgulamalıyız.

Buradan hareketle Yahudi, Ermeni, Suriye ve Balkan halklarının yakın tarihte maruz kaldıkları muamelenin bir envanterini çıkartmalı, Türk Devleti'nin ıslah edilmesinin imkânsız oluşu; Türklerin askeri gücün temsilinden başka bir şey olmadıkları ve sivil idare konusunda hiçbir zaman yeterli olamadıkları; Avrupa ve Asya arasında bir köprü olan bölgenin kontrolünü yeteneksiz ve reaksiyoner bir devlete bırakma tehlikesi hususlarında tarihi bir tartışma başlatmalıyız.[1164]

Buchan, Türkiye'nin parçalanmasının haklı olduğu inancını uyandıracak ek sebepler de göstermiş, Türkiye'nin geleceği için hiç de ayrıntılı düşünmeye gerek olmadığını ileri sürmüştür. Servet Avşar, bu propaganda faaliyetindeki amacın Osmanlı Devleti'ni dünya kamuoyu önünde yıpratmak ve suçlu duruma düşürmek olduğunu belirtir ve Ponsonby'nin Birinci Dünya Savaşı'nda uygulanan propagandaya dair aşağıdaki sözlerine atıfta bulunur:

Savaş sırasında vahşet yalanları en makûl olanlarıdır. Özellikle İngiltere ve Amerika'da onlarsız savaş yapılmaz. Düşmanın kötülenmesi bir vatan görevi sayılır... En can düşmanlarını bile yeterli derecede delil olmamasından dolayı mahkûm etmekten çekinecek şöhrete sahip kişiler, bütün bir milleti akla gelebilecek her türlü vahşilik ve tabii olmayan cinayetlerle suçlamak için öncülük yapmaktan çekinmemişlerdir.[1165]

Zihniyet, amaç ve yöntemleri böylesine açık olan *Welling-*

1164. McCarthy Justin, "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", s. 19.

1165. Servet Avşar, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası s. 173. Halbuki, kendilerinden binlerce kilometre ötedeki Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışmak üzere çarlık ordusuna yazılmak istemeyen Kırgızların 1916'da baş kaldırması *(Urkun)* üzerine kadınlar, çocuklar ve yetişkinler olmak üzere on binlerce Kırgız Petrograd'ın emirleri doğrultusunda ya vurulmuş ya da Çin sınırına doğru ölümlerine gönderilmişti. Olup bitenler Kerensky tarafından Duma'da dile getirilmiş olmasına rağmen, dünyada hiç kimsenin dikkatini çekmemişti. Bu olay Sovyet tarih kitaplarında da yer almamıştır.

ton House, özellikle Amerikalılara yönelik olan ve ABD'yi İngiltere'nin safında savaşa çekmeyi amaçlayan bu propaganda faaliyetinin başına Bryce'ı getirmişti. Yenik düşen çarlık orduları 1915'te Alman orduları önünde geri çekilirken Almanya ve Avusturya'dan yana çıkan Yahudileri katletmişler, Alman Genelkurmayı da bunu kullanmaya başlamıştı. Özellikle de Rus Kazakları[1166] tarafından yapılan vahşet ve katliamın Amerika başta olmak üzere tarafsız ülkelerin kamuoylarını ters yönde etkilemesi olasılığından çekinen İngiltere, Rusya'ya olan dostluğuyla bilinen tarihçi Bernard Pares'i 1914 yılında Rus cephelerine göndermiş, söz konusu iddiaları geri püskürtecek bilgi toplamasını istemişti.[1167] Aynı zamanda basında da iyi ve munis tabiatlı, yurtsever, dindar, azla yetinmeyi bilen ve güçlü bir kişiliğe sahip olan Rus askerinin yüksek ahlaki değerlerini anlatan yazılar yayımlatılmaktaydı.[1168]

Öte yandan, İngiltere Amerika'yı yanına çekmek yönünde sürdürdüğü gayretlerinde Amerika'daki Yahudi nüfusunun olası etkisini dikkate alarak, müttefiki olan Rusya'nın Yahudilere karşı giriştiği zulümden hiç söz etmemeyi yeğlerken, Almanya'nın müttefiki Türkiye'de meydana gelen Ermeni kıtalinin Amerika'da iyice duyulmasına ve tepki toplamasına çalışmaktaydı.[1169] *Mavi Kitap* da dikkatleri Ermenilerin durumuna çekmek suretiyle Alman propagandasının etkisini azaltmaya yönelikti. Bryce gibi saygın bir ismin eseri gibi anılmasının sağlanmasıyla, güvenilirliği noktasında tereddüt bırakılmaması istenmişti. Kısaca, Pares müttefik saftaki Rusya için iyilik, Bryce ise karşı taraftaki Türkiye için kötülük yapmakla görevliydiler.

1915 yılında 77 yaşına gelmiş olan Lord Bryce hâlâ dinçti. Ağrı Dağı'na tırmanmış, hayranı olduğu Bizans ve en fazla beğendiği imparator çift Jüstinyen ve Theodora hakkında kitaplar yazmıştı. Kâtibi Arnold J. Toynbee ise henüz 26 yaşındaydı. Biri eskiden beri yanında taşıdığı tüm önyargılarını ve medeniyetler arasında bir hiyerarşi olduğuna inancını iyice içselleştirmiş, diğeri çok toy olan bu iki kişi Ermeni mezalimine ilişkin *Mavi Kitap*'ı kaleme aldılar.

1166. Burada Rus Kazakları tanımından *Cossacks* ya da Don Kazakları kastedilmektedir.

1167. Keith Neilson, "Wishful Thinking: The Foreign Office and Russia 1907-1917", s. 159.

1168. ibid.

1169. M.L. Sanders ve Philip M. Taylor, *British Propaganda During the First World War, 1914-1918*, s. 178.

Toynbee, Ermenilerin isyanı diye herhangi bir durumun söz konusu olmadığını, Ermenilerin düşmanla işbirliği yapmaya kesinlikle tevessül etmemiş olduklarını; bütün bu söylentilerin harbi fırsat bilip Ermenilerden topyekûn kurtulmak isteyen Türklerin uydurmaları olduğunu, intikam hissinin de önemli ölçüde tesiri altında olan Türklerin hükümetin direktifleriyle 1915'te örgütlü bir Ermeni soykırımı operasyonuna giriştiklerini iddia etmişti. Kitleler, Türklerin böylesine insanlık dışı bir suç işlediklerine inandırılabilirse, o zaman İtilaf Devletleri de savaş suçluluğu kavramını ileri sürerek Türkleri cezalandırıcı bir barış çerçevesini dünya kamuoyuna benimsetme imkânı bulabilecekti, zira kendi halkına karşı bu kadar vahşileşmiş bir devletin toprakları paylaşılmaya, milleti de esaret altına alınmaya müstahaktı.[1170]

Meselenin gözden kaçırılmaması gereken bir başka boyutu daha vardır: Toynbee, müttefiki Çarlık Rusyası'nın 1915 baharında Polonya ve Litvanya'dan 800.000 Yahudi'yi sürgün etmesine ilişkin haberlerin etrafı kaplamasından büyük rahatsızlık duyan İngiliz hükümetinin, tam da bu sırada Bryce'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyonerleri aracılığıyla Ermenilerin tehciri hakkında ilk elden haberler almakta olduğunu öğrendiğini, bunun üzerine, dikkatlerin Rusya'dan uzaklaşmasını sağlamak amacıyla esasen daha önce Belçika'daki Alman vahşeti hakkında bir *Mavi Kitap* yazdırtmış olduğu Bryce'dan, bu defa da Ermeni tehciri ve bunun cereyan tarzının ön plana çıkarılması için ikinci bir *Mavi Kitap* yazılmasını istemiş olduğu, Toynbee'nin hatıratında da belirtmiştir:[1171]

> *Mavi Kitap* yayımlandıktan sonra hükümetin Lord Bryce'dan bu tür bir çalışma istemesinin ardındaki politikanın yavaş yavaş farkına varmaya başladım. Yıl 1915'ti. Bu yılın bahar aylarında Almanlar Doğu cephesinde müthiş bir yarma harekâtı gerçekleştirmişlerdi. Rus orduları, Yahudilerle meskûn topraklar üzerinden ricat ederken, barbarlık yapmışlardı. İçerilere doğru ilerleyen Alman ordusu da bu olayların vahim sonuçlarıyla karşılaşınca, Alman Genelkurmay Başkanlığı hiç vakit kaybetmeksizin bu durumu kendi yararına kullanmak istemiş, aralarında şüphesiz Yahudilerin de bulunduğu otuz kadar Amerikalı gazeteciyi Alman işgali altındaki Rus topraklarına da-

1170. Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu...*, s. 156.

1171. Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, *Kızılay ve Kızılhaç Belgeleriyle Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları*, s. 88.

vet etmişti. Gazetecilerin çektiği haberler, dehşet verici sahneler aktarıyordu. Bu haberlerin kesitleri Londra'ya ulaştığında, İngiliz hükümeti bunları görmekten ciddî bir rahatsızlık duymuştu. Bu dönemde dünya Yahudiliğinin İngiltere'yle bir münakaşası söz konusu değilse de müttefik Rusya'nın yaptıklarından hem İngiltere hem de Fransa son derece olumsuz bir şekilde etkilenebilir, galeyana gelen Amerikan Yahudileri ağırlıklarını İtilaf Devletleri aleyhine kullanabilirlerdi. Amerika'da o sırada devam etmekte olan İngiltere'nin uluslararası sularda trafiği bloke etmeye hakkı olup olmadığına dair tartışma da bu havada İngiltere aleyhine sonuçlanabilirdi. Buna ilaveten, Rusya'daki antisemitizm dalgası, Almanya ve Avusturya-Macaristan'daki güçlü Yahudi toplumlarında vatandaşlık ateşini daha da körükleyebilirdi. Whitehall, ne yapıp edip bu gelişmeyi durdurmanın yollarını ararken, karşı-propaganda için eline bir şans geçti. Tam da Rusların Yahudilere karşı barbarlığa giriştiği sırada, Türkler de Ermenilere epey daha beterini yapmaktaydı. Rusya'nın barbarlığı İngiltere ve Fransa'yı güç duruma sokuyorsa, Türklerin barbarlığı da Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı güç duruma sokmaz mıydı? İngiliz hükümeti, bu mantıkla Lord Bryce'dan bir de Türklerin Ermenilere neler yapmakta olduğuna dair bir *Mavi Kitap* hazırlamasını istedi.[1172]

Şüphesiz, *Mavi Kitap*'ta yer alan her şeyin yanlış ve propagandadan ibaret olduğu söylenemez. Buradaki mesele, gerçekliğin nasıl resmedildiği, neyin niçin anlatıldığı, neyin ise dışarıda bırakıldığıyla ilgilidir. Şu halde, Bryce ağırlığı misyoner kaynaklarına vermiş olduğuna göre, misyonerlerin hangi paradigma içinden dünyaya baktıklarını soruşturmak da yanlış olmaz. Zira bu temel bakış açısı hem algılamaları, hem de kimden yana olunacağını belirlemiştir. Geçen yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nu Batı etkilerine açmak amacıyla ve ne kadar iyi niyetle başlatılmış olursa olsun, sonunda Osmanlıların güç kaybı sürecinde başlı başına bir neden haline gelmiş, Türklerin tüm ticari haklarını ellerinden almış ve ülkenin maliyesini altüst etmiş kapitülasyonların kaldırılması karşısında, büyük üzüntüye kapılmış misyonerler mi tarafsız aktarımda bulunacaktı diye sormak gerekir:

Türkiye savaşa girmeden önce, Türkiye'de yaşayan her yabancının ruhunda derin yaralar açan bir adım atmıştı. O sırada kapitülasyonların lağvedilmiş olmasının, tanığı olacağımız korkunç olaylar karşısın-

1172. Arnold J. Toynbee, *Acquaintances*, s. 150-151.

da bizi hiçbir şey yapamayacak, çaresizlik içinde kendimizi ve dostlarımızı koruyamayacak durumda bırakmaya yönelik bir ilk adım teşkil ettiğini biliyor olsaydık, ruhumuzda açılan bu yara daha da derinlere giderdi.[1173]

Bu ifadeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda üçüncü nesil bir misyoner olan Henry Riggs'e aittir. En yüksek haddi yüzde 8 olarak tespit edilmiş düşük gümrük vergileriyle Osmanlı pazarını yabancılara açmış, Osmanlı toprağında yaşayan yabancıları vergi ve resimlerden muaf kılmış, yabancılara hemen her alanda idari imtiyazlar tanıyarak ülkeyi Batı'nın hammadde ambarı olmaya itmiş, Osmanlıları yarı-sömürgeleştirmiş, ticaret ve sanayiye böylesine elverişli bir coğrafyaya sahip olmalarına rağmen, Sanayi Devrimi'nin kurbanı olmalarına yol açmış kapitülasyonların nihayet kaldırılmış olması karşısında bir din adamının bu derece yeise kapılmasını gerektiren sebep merak uyandırmalıdır. Netice itibarıyla, objektif olmaktan bu derece uzak düşmüş misyonerlerin Türk karşıtı, Ermeni yanlısı yayınları ABD'de her tarafı doldurmuştu.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'daki Ermeniler arasında faaliyet göstermiş misyonerler, Türklere ve İslamiyet'e karşı duyulan tarihi antipatiyi kendi emelleri doğrultusunda kullanmaya alışmışlardı.[1174] Anadolu'da hangi şartlarda ve kimlere karşı mücadele etmekte olduklarını ayyuka çıkardıkça kendilerini finanse eden inançlı kimselere her şeyi daha iyi izah edebileceklerinin farkındaydılar.

Hıristiyan misyonerler, Boston'dan, Amerika'nın başka şehirlerinden, her beyaz çocuk için harcanan bir dolara karşılık her zenci çocuk için sadece iki sent harcanan bir ülkeden geldiklerini unutup baskı altında tutulduğuna inandıkları dindaşlarına yardım amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'na akın ediyorlardı. Belçika Kongosu'nda yeteri kadar kauçuk toplamadığı için 6 yaşındaki kızının kesik ellerine bakan babanın fotoğrafı, Philip Blom'un *The Vertigo Years* isimli başeserinde görülebilir.[1175] İster Amerikalı, isterse Avrupalı olsun, kafalarındaki hâkim paradigma olan medeniyetler hiyerarşisine göre Müslümanlar en altta, paganların bir basamak üstündeydi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda cereyan

1173. Henry H. Riggs, a.g.e., s. 32.

1174. Jeremy Salt, "The Narrative Gap in Ottoman Armenian History", s. 20.

1175. Philip Blom, *The Vertigo Years*, s. 100.

eden her hadiseye bu gözlükten bakılmaya alışılmıştı. Misyonerler, Türk, Kürt ve Müslümanlara karşı normal ahvalde kabul edilebileceğinin, hayatta her zaman ister istemez rastlanan önyargıların yol açabileceğinin çok fevkinde düşmanca bir tutum içinde olmuşlardır.

Myrtle O'Shane isimli misyoner Ermeni yetimlerinin içler acısı halini anlatmaktadır. Fakat üç yaşındaki bir kız çocuğunun, tabii ki temiz ve masum olmaktan başka türlü olamayacak ruhunu dahi kendince nitelemekte sakınca görmemiştir:

> Dikkatlice çalışarak, yirmi kadar küçük çocuğu sokaklardan toplamaya muvaffak olmuştuk. Onları sahiplenmemize izin verilmeyeceğini biliyor, fakat mümkün olduğunca yarumızda tutmak istiyorduk. Bir gün bir polis çocukları almaya geldi ve ilk günlerden beri yanımda tuttuğum çocukları da vermemi istedi. Bu çocukları vermeyi reddettim, meseleyi de fazla uzatmadım. Diğer çocuklar arasında, Bitlis'teki en iyi ailelerden biri olan Kindaryanların torunu, iki üç yaşlarındaki, hayatımda gördüğüm en güzel, en şirin çocuk simalarından birine sahip küçük bir kız çocuğu da vardı. Hepimiz onu çok seviyorduk. O da diğerleri gibi, bizden alıp götürülecek çocuklar arasına dizildiği anda, koşup onu almaya çalışsam da fayda etmedi. Küçücük ayakları taş üstünde yürümeye başladığında, hastanede çalışan bir Türk gelip küçük kızı kapıverdi ve çocuğun onda kalmasına izin verildi. (O günlerde çocukların simaları bile ciddi ve ağırdı. Bu küçük kız da, kendisini alıp kurtaranın bir Türk olduğunu herhalde anlamış olacak ki, onunla arkadaşlık yapmayı reddedince, ne yapacağını bilemeyen Türk de küçük kızı bizde çalışan hanımlardan birine, Varzhabed Semon'un karısına uzattı.) Tek sıraya dizili diğer çocuklar ise ciddi, masum, sorgulayan yüzlerle geçici cennetleri olmuş binaya son bir kez daha bakıp zahmetli bir yürüyüşe koyuldular.[1176]

Gerçi, toplumun tüm kurumlarıyla birden çöktüğü, müthiş bir savaş ve kaosun ortasında Türk ve Müslüman yetimlerin olmayacağı düşünülemez. Lakin bu çocukların da ne halde olduğu hakkında matemlerini tutmamızı sağlayacak pek bir şey bize aktarılmış değildir.

Toynbee'nin bilahare *Mavi Kitap*'ın savaş propagandası olarak hazırlandığı, Türk Kızılayı'yla birlikte bir süre geçirdikten sonra madalyonun öbür yüzünü de gördüğü itirafında bulunması,

1176. James L. Barton, *Turkish Atrocities: Statements of American Missionaries on the Destruction of Christian Communities in Ottoman Turkey, 1915-1917*, s. 11.

Ermeni tezi yanlısı kesimin çileden çıkmasına neden olmuştur:

> Toynbee'de anlaşılmaz olan, Türklerin Ermenilere kitle katliamı uyguladıklarını yetkinlikle apaçık ortaya koymuş olmasına rağmen, daha sonra geçerli ve geçersiz argümanları birbirlerinden ayırd etme yeteneğini kaybetmiş olarak, üstelik bir de gayet sofistike ifadelerle kendi dediğini kendisinin reddetmiş olmasıdır. *Mavi Kitap*'ta çok dikkatli bir kronoloji kullanarak, Ermenilerin beşinci kol gibi hareket etmediklerini, nefs-i müdafaa içinde olduklarını gösterdiği halde, sonradan yeni hiçbir şey eklememiş, mantıklı bir neden de ortaya koymamış olduğu halde bu görüşünü değiştirmiştir. Toynbee'nin yazımı, artık mantığın ileri sürüldüğü bir dünyadan ayrılmış ve kendine hayranlık ile büyüklük kompleksinin bir arada yaşadığı, olgusal gerçeklikler ile kronolojinin büyük bir adamın görüşlerinden daha az değer taşıdığı garip bir dünyaya gitmiştir. Toynbee, kendi metafizik sistemini kurarken, eskiden sahip olduğu o kronoloji ve gerçek olgular önündeki tevazuunu da kaybetmiş olduğu için, Ermeni Soykırımını gözlerinin önünden çekip kaldırır. Adeta, Ermenilerin başına gelen korkunç olaylar, Toynbee'nin o büyük dünya tarihi vizyonuna dahil edilecek önemde olmaktan çıkmıştır.
>
> Toynbee hakkında biraz olsun insaflı şeyler söylemek istersek, Yakındoğu'daki karanlık olaylara ışık tutmaktan bitap düşüp, kendi psikolojik durumundan kaynaklanan bir ihtiyaca cevap vermeye çalıştığını, bu sırada ne kadar heyecan verici olsa da gerçekliğe ilişkin ayrıntılar üzerindeki o meşhur hâkimiyetini ve güçlü argümantasyon kabiliyetini yitirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Jung'un analitik psikolojisi açısından bakılacak olduğunda, belki de Toynbee'nin kendi kişiliğindeki karanlık yönlerin araştırmasına girişmiş olduğu söylenebilir.[1177]

Toynbee'nin Bryce Raporu'nda kayıtlı esaslı unsurları sonradan reddetmiş olması, Ermeni tarafında yukarıda örnek verilen türde hezeyanlara yol açmamış değildir.

Daha da düşündürücü olan, Bryce'ın Mayıs 1915'te yayımlanan "Belçika'da Alman Vahşeti" başlıklı ilk raporunun büyük ölçüde düzmece olduğu kabul edilmişken, Ermeni mezalimine ilişkin raporunun Türkiye'ye karşı yürütülmüş bir karalama kampanyasının başlıca ürünü olduğuna değinilmemesidir.

Bryce'ın Belçika'ya ilişkin raporu, Almanları boş vakitlerinde Fransız hemşirelere tecavüz eden yahut Belçikalı çocukların elleri-

1177. Christopher J. Walker, *World War I and the Armenian Genocide*, s. 119.

ni kesen çizmeli Prusyalılar olarak resmetmiş, zamanın açık saçık kitaplarından alınan ifadeler, "mağdurların ifadeleri" olarak kullanılmıştı.[1178] Rapor, her savaşta aşırı şiddetin yaşandığını kabul ediyor, fakat Belçika'yı işgal eden Alman askerlerinin sivillere iğrenç ve gaddarca davrandığına dair inanılması güç duyumlara yer veriyordu. Rapora göre Alman askerleri silahlı çatışmalarda sivilleri kalkan gibi kullanmış, binaları rastgele yıkmış, kadınlara ve genç kızlara tecavüz etmiş, kadınların göğüslerini ve bebeklerin kafalarını parçalamış, anne babalarının gözü önünde çocukların ellerini ve kulaklarını kesmiş, bir çocuğu da çiftlik evinin kapısına kazıkla çakmıştı. Bunlar, müttefik askerlerine anlatılan hikâyeler ve Belçikalı mültecilerle yapılan mülâkatlardan derlenmişti.[1179]

Ne var ki, Bryce Raporu bu iddialardan hangilerinin ikinci ya da üçüncü elden sağlandığı, dedikodu mahiyetinde olup olmadığı üzerinde durmamıştı. Raporda aktarılan olayların çoğu, Nisan 1915 itibarıyla İngiltere'deki sayıları 180.000'e ulaşmış olan Belçikalı mültecilerden, bir kısmı da İngiltere ve Fransa'daki İngiliz ve Belçikalı askerlerin anlattıklarından derlenmişti. Rapor hazırlanırken en temel kıstaslara riayet edilmemesinin sebebi, Bryce Raporu'yla Amerikan kamuoyunun süratle, birtakım doğrulama girişimleriyle vakit kaybedilmeksizin etkilenmesinin hedeflenmiş olmasıydı.[1180] Nitekim *Wellington House*, Amerika'daki İngiliz ajanları tarafından hazırlanan basın taramasını, düzenli olarak İngiliz Savaş Kabinesi'nin toplantılarına sunmaktaydı. 27 Mayıs 1915 tarihli basın taraması, belli başlı tüm New York gazetelerinin Bryce Raporu'ndan uzun alıntılar yaptıklarını bildiriyordu. Artık herkes raporun gerçekleri yansıttığına inanmıştı.

İngiliz propaganda faaliyetlerinin başındaki Charles Frederick Masterman, Bryce'a gönderdiği 7 Haziran tarihli mektupta şunları söylemekteydi:

> Raporunuz Amerika'daki bütün havayı değiştirdi. En şüpheci kişiler dahi, sırf rapor sizin imzanızı taşıyor diye artık kendilerini bizden yana sayıyorlar. Başbakan'ın sizden bu tür bir çalışma istemiş olmasının ne kadar iyi bir fikir olduğu meydana çıkmış oldu. Rapor, ne kadar iğrençliklerle dolu olsa da tarihi bir belge olarak kalacaktır.[1181]

1178. Joachim Remak, ed. *The First World War: Causes, Conduct, Consequences*, s. 63.

1179. Gary S. Messinger, *British Propaganda and the State in the First World War*, s. 73.

1180. a.g.e., s. 78.

1181. a.g.e., s. 74.

Alınan sonuçtan çok memnun olan Masterman, hiçbir şeyi kontrol etme gereğini hissetmeden, Bryce Raporu'nu 30 lisana tercüme ettirmiş, 41.000 adet nüshasını da Amerika'ya göndermiştir. Ayrıca, raporu konferanslarda anlatacak konuşmacılar da Amerika'ya doğru yola çıkarılmıştı. Gerçekten, Bryce Raporu, Amerikan kamuoyunu Almanya'ya karşı İngiltere'den yana getirmek yolunda önemli bir işlev görmüş, İngiltere stratejik bir zafer kazanmıştı. Hatta Joachim Remak, raporun fazlasıyla başarılı olduğunu; zira aldatıldığını sonradan öğrenen Amerikan kamuoyunun, İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerin yaptığı iğrençliklere ilişkin haberlerin de savaş propagandası olduğu zannıyla, bu defa doğru olan haberlere uzun süre inanmamış olduğunu kaydetmek gereğini hissetmiştir.[1182]

* * *

İngiltere Kralı V. George'un 11 Kasım 1914 günü parlamentoda yaptığı, alışılmamış şekilde kısa olan geleneksel konuşmasının esas paragrafı, Osmanlı İmparatorluğu'yla başlayan savaşa dair olup aşağıdaki şekildedir:

> Size son defa hitap ettiğimden bu yana Osmanlı İmparatorluğu'nun müdahil olmasıyla savaşın sahası genişlemiş bulunmaktadır. Müttefiklerimle beraber, ardı ardına meydana gelen sürekli kışkırtmalara karşın, Türkiye'ye karşı dostane bir tarafsızlık politikası sürdürmeye çalıştım. Türkiye, kötü niyetli yönlendirmeler ve yabancı tesirler altında rastgele ve dikbaşlı bir saldırganlığa doğru yürümüş olup, aramızda şu anda savaş hali bulunmaktadır. Müslüman tebaam çok iyi bilmektedir ki, Türkiye'yle ilişkilerin koparılması bana zorla dayatılmış, irademe karşı meydana gelmiştir. Müslüman tebaamın hiç gecikmeksizin derhal ortaya koyduğu bağlılık ve destek gösterilerini takdir ve şükran hisleriyle kabul ediyorum.[1183]

V. George, İngiltere ve İtilaf Bloku'nun yıllardır sürdürmekte olduğu emperyalist siyasetten, Osmanlılara karşı en sert şekilde uygulanmakta olan ablukalar ve Basra'ya yönelik olarak sürdürülen askeri hazırlıklardan, İstanbul ve Boğazların çarlığa ait olması gerektiği yolunda en üst düzeyde sarf edilmiş sözlerden, İtilaf

1182. Joachim Remak ed, a.g.e., s. 63.

1183. Roger Adelson, *London and the Invention of the Middle East: Money, Power, and War 1902-1922*, s. 106-107.

Devletleri safına geçmeleri için üçüncü ülkelerin gözlerinin önüne yem olarak konulan Osmanlı topraklarından, kısaca İngiltere ve müttefiklerinin gerçekten de ne yapmakta olduklarından söz etmeye hiç gerek duymaksızın, Almanya'yı kastederek yabancı tesir altında olduğunu iddia ettiği Jön Türk yönetimini karalamakta, Müslüman tebaasını yatıştırmak için Osmanlı hükümetini dikbaşlılık ve saldırganlıkla itham etmektedir.

Hiçbir şekilde gözden kaçırılmamış olması gerekirken bugün hiç bahsedilmez olmuş şeytani bir detay, kralın konuşmasının parlamento tarafından kabulü yönündeki geleneksel destek konuşmasının, Lord Bryce tarafından yapılmış olması ve bu meyanda Bryce tarafından dile getirilen hususlardır. Bryce, "Birinci Dünya Savaşı" tanımlamasının ilk defa kullanılmış olması bakımından ilginç bir özellik de taşıyan konuşmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıkların İngiltere'nin idaresi altındaki uluslara gıptayla baktıklarını, insani açıdan savaşın alanının genişlemiş olmasından üzüntü duymakla beraber, bazı hayırlı şeylerin de bu sayede mümkün olabilecek hale geldiğini, savaş sona erdiğinde müttefiklerin Güneydoğu Avrupa ve Batı Asya'ya tekrar çeki düzen verebileceklerini, hem Müslüman hem de Hıristiyan tebaaya çok uzun süredir zulmetmiş mevcut kötü idarenin yok edilmesi işine nihayet girişebileceklerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun ebediyen ortadan kaldırılması vaktinin geldiğini söylemiştir.[1184]

Bu ifadeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına girişileceğinden başkaca bir anlam taşımaz. Bryce'ın çeki düzen verilecek olan "Güneydoğu Avrupa"dan kastı İstanbul, "Batı Asya"dan kastı ise Anadolu yarımadası ve Ortadoğu'dur. Nasıl Rusya'nın aklına İstanbul ve Boğazlar Osmanlılar savaşa girdi diye gelmemişse, İngiltere'nin de aklına Hindistan yolunu tahkim etmek ve petrol bölgelerine uzanmak için Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak, bu stratejik bölgede güç kazanma kabiliyetini her zaman muhafaza edebilecek yekpare bir devlet yerine çeşitli devletler kurmak, Osmanlılar 29 Ekim sabahı Birinci Dünya Savaşı'na girdi diye gelmemiştir.

Ne kadar İngiltere'deki en önde gelen hukukçulardan biri, şöhretli bir şahsiyet de olsa, kralın esas itibarıyla Türkiye'yle savaş hali üzerinde duran konuşmasından hemen sonra parlamentoya hitap etmek üzere Bryce'ın seçilmiş olması manidar olmaktan öte çok şeye işaret eder. Zira Bryce 1870'li yıllardan beri Ermeniler ve

1184. Roger Adelson, a.g.e., s. 108. Lord Bryce, *"extinguish forever"* ifadesini kullanmıştır.

diğer Osmanlı azınlıklarının en öne çıkmış savunucusu olarak tanınmaktadır. O da kabinelerinde bakan olarak görev yaptığı Gladstone gibi, Avrupa diplomatik çevrelerinde öne çıkmış Rus asilzadesi Bayan Olga Novikoff'un büyüsüne kapılanlar arasındadır.

Hayatını İngiltere'yle Çarlık Rusyası'nın yakınlaşmasına adayan Novikoff, İngiltere 1876'da Osmanlıların Balkanlar'da yaptığı vahşete göz yummamış olsaydı, Rus gönüllülerin de Balkanlar için yola çıkmalarına gerek kalmayacağına, Sırplara yardım etmek üzere giden genç erkek kardeşi Rus kahramanı Nicolas Kiréef'i de yitirmemiş olacağına, netice itibarıyla, en büyük suçun Hıristiyanları Müslümanların idaresi altında tutmak olduğuna inanmış birisidir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hadiselere ilişkin görüşleri açıktır:

> Aramızda Türkleri tanımış olanlardan hiçbiri, Sasun'daki canavarlıkları onların işlediğinden kuşku duymuyordu. Bunlar fazlasıyla alışıldık şeylerdi. Sayılar, olayların büyüklüğü değişiyor, fakat suçun niteliği aynı kalıyordu. Neydi bu suç? Suç, Hıristiyan bir ırk üzerinde Türk ve Müslüman idarenin tesis, yahut yeniden tesis edilmiş olmasıydı.[1185]

Parlamentodaki konuşmasından henüz dört ay önce, daha 15 Temmuz günü, Birinci Dünya Savaşı da henüz patlamamışken, yıllardır tamamen Osmanlı karşıtı bir lobi grubu olarak faaliyet gösteren Balkan Komitesi'nin yıllık kongresinde baş konuşmacı olarak yer alan Bryce'ın görüşleri de daha az şiddetli değildi:

> Türk hükümeti son bin beş yüz yıldır insanlığa bu derecede etkisi bulunmuş olanlar arasında en kötü olanıdır. Geçen yüzyılda seçkin bir Avrupalı tarihçinin söylediği gibi, Türkler ele geçirdikleri yerleri harap eden bir soyguncular çetesinden başka bir şey değildir. Hiçbir zaman medenileşememişler, uygar bir iradenin icra etmesi gereken prensiplerden hiçbirini uygulayamamışlardır. Yıllar geçtikçe iyiye gitmeleri beklenirken, daha da kötüleşmişlerdir. Türkistan steplerinden Batı Asya'ya gelirken barbardılar, yüz otuz yıl önce Edmund Burke de onları böyle tanımlamıştı ve devletleri bugün de acımasız ve barbar karakterini muhafaza etmektedir.[1186]

Aslında, buradaki en önemli bir sual, İngiliz yerleşik düzeninin

1185. Olga Novikoff, *Russian Memories*, s. 148. Sırbistan'da bir köy ismini Kiréef'ten almıştı.

1186. Justin McCarthy, "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", s. 22.

tepe noktasında duran Bryce'ın hangi siyaseti temsil ettiği ve bu siyasetin son defa hangi müthiş kızgınlığın içine sürüklenmiş olduğudur. Zira *Mavi Kitap*, Bryce'ın 1 Temmuz 1916 tarihli bir mektubu ekinde Grey'e sunulmuş olduğuna göre, dönemin en büyük emperyalist gücü İngiliz donanmasının mağlubiyete uğramış olarak Çanakkale'den ayrılması üzerinden ancak altı-yedi ay geçmiş bulunuyordu. Başbakan Asquith'in 1 Temmuz tarihinden sadece iki ay sonra, 9 Kasım 1916 günü Guildhall'de "A Free Future for the World" başlığı altında yaptığı konuşma, *Mavi Kitap*'a yön veren siyasetin mahiyetini açıklamak için de yeterli olmak gerekir.

Asquith, konuşmasını aşağıdaki sözlerle açar:

> Yıllar önce,1187 Jön Türk hareketinin Abdülhamid'in muhbir ve takipten geçilmez olmuş kanlı tiranlığını sona erdirmiş olması karşısında nasıl erken ve sonraki gelişmelerin de göstereceği üzere temelsiz bir tatmin duygusuyla alkış tuttuğumuzu hatırlıyorum. O günlerde Osmanlı İmparatorluğu'nda içerden bir yeniden doğuş olacağını ümit ediyorduk. Bunun ne kadar yanlış olduğu meydana çıktı, ümitlerimiz ayaklar altına alındı ve şimdi hepimiz görüyoruz ki, Türklerin her zaman bir yabancı olduğu ve hakkı olmadan içeri girdiği Avrupa'da Türkiye'nin idaresinin daha fazla devam etmesine izin vermek, Türkiye'nin Alman menfaat ve ihtiraslarına biat etmiş ve ona tabi olmaktan başka bir nedenle Avrupa'da bulunmadığını her zaman olduğundan da fazla gözler önüne serecektir.
>
> Ne demek istediğimi pratik olarak ortaya koyabilmek bakımından çok trajik olsa da bir örnek vermek isterim: Esir ırklar arasında Osmanlı boyunduruğu altında olmaktan en fazla çekmiş olanlar arasında, son iki yıl zarfında uğradıkları toplu katliam bütün medeni ve Hıristiyan âlemi şoke etmiş olan Ermeniler bulunmaktadır. Bizim kendi ülkemizde, Rusya'da ve zannederim her yerde olduğundan da fazla Amerika'da, bu milletin çektiği inanılmaz acılar çok derinden hissedilen bir sempatinin doğmasına yol açmış ve her üç ülkede de yardım ve ülkelerine geri dönebilmeleri amaçlı çok yüksek miktarlarda para toplanmıştır. Söylememe gerek yok ki, majestelerinin hükümeti de bu gayretlere büyük bir yakınlık duymuş olarak, bu kadim halkın savaşın sonrasında hürriyet ve kurtuluş içinde yaşamasını sağlayacak bir dönemin başlatılması için kararlı bulunmaktadır.[1188]

1187. Aslında sadece sekiz sene öncesinden söz etmektedir.

1188. Christopher J. Walker, *Visions of Ararat: Writings on Armenia*, s. 111.

V. George ve Bryce'ın 11 Kasım 1914 günü parlamentoda yaptığı konuşmalardan tam iki, İngiltere'nin Çanakkale önünden ayrılmasının üzerinden ise neredeyse bir yıl geçtikten sonra dahi Başbakan Asquith'in söyleyebileceği tek şey ve bütün bildiği, yine Türklerin Avrupa'dan atılmasını İngiltere için birinci sınıf bir savaş hedefi olarak tarif etmektir. Asquith, Türkiye'nin üzerine sürmek istediği Yunanistan'a övgüler düzmekten de geri kalmamış, "Doğu'nun barbarlık ve tiranlığına karşı hürriyet meşalesini ilk defa yakmış olan Yunanistan, bu meşaleyi yeniden ateşleyerek ölümsüz geçmişine layık olduğunu ortaya koyacaktır" demiştir.[1189] Tüm bu ifade ve çığırtkanlıkta Sevr ve Yunanistan'ın "Küçük Asya Felaketi" olarak adlandırdığı maceranın doğum anları gözlenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve Türkiye'nin Avrupa'dan atılması siyasetinin her zaman öncüsü olmuş, radikal Hıristiyan bir söylemi de öne sürerek bu fikrin başlıca savunucuları arasında yer almış Lord Bryce'ın Ermeni meselesinde tarafsız bir yazım ve müdahale içinde kalabilmiş olduğunu bir an için dahi farz etmek olanaklı değildir. Zihinsel yapısı, sahip olduğu güçlü önyargıları bu derece aşikâr olan bir siyasetçinin öne sürdüğü iddiaların olduğu gibi kabul edilmesi, cari Ermeni söylemi bağlamında ahlaki açıdan olduğu kadar bilimsel açıdan da gayet sorunlu bir durum ortaya çıkartmaktadır.

* * *

Ermeni anlatısının en belli başlı kaynağı Henry Morgenthau da hiçbir şekilde güvenilir bir kaynak değildir. Tam manasıyla ölüm kalım mücadelesi içinde olduğunu çok iyi bildiği Osmanlı hükümetinin hiç hoşlanmadığı liderleri bir kenara, Türk milleti hakkında hüküm verirken dahi kendisini önyargılarından korumak aklına gelmemiştir.

Bu meyanda Morgenthau'nun İstanbul'a atanmasının nasıl bir ortam ve hangi tesirler altında gerçekleşmiş olduğuna göz atmakta yarar olacaktır. Böylece, İstanbul'daki görevini hangi çerçeve içinde gördüğü, daha en baştan hangi saikler altında hareket ettiği de daha kolay görülebilecektir:

1912 yılında ABD Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Demokrat Parti'nin adayı Woodrow Wilson kazanmış, görevine başladıktan sonra İstanbul'daki ABD büyükelçisini geri çekmişti. Zira ge-

1189. H.H. Asquith, *A Free Future for the World*, s. 8.

leceği olduğuna inanmadığı Türkiye'de bir büyükelçinin bulundurulmasının gerektiğine de inanmamaktaydı. Nitekim karar alma süreçlerinde her zaman etkili olmuş, güvendiği Müşaviri Albay House, Wilson'a Morgenthau'nun İstanbul'a büyükelçi olarak atanmasını tavsiye ettiğinde, Wilson "Yakın gelecekte Türkiye olmayacak ki, göndermeye ne hacet var" cevabını vermişti.[1190] Wilson da Batı âlemindeki hemen herkes gibi artık Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun geldiğine inanmaktaydı. Yine de House'un "o halde izin verin de durumu yerinde görsün" mukabelesinde bulunması üzerine, aynı zamanda yakın arkadaşı olan Morgenthau'nun atanmasını kabul etmiştir.

Diğer taraftan, Türkler Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından da önce çeşitli propagandalar yoluyla Amerikan kamuoyuna zalim ve öldürmekten zevk alan insanlar olarak tanıtılmaktaydı. Öyle ki, bu karşıt propagandanın gittikçe yoğunlaşması, Osmanlı Büyükelçisi'ni basınla çok sert bir şekilde karşı karşıya getirecek, büyükelçinin Amerika'nın Filipinli bağımsızlık yanlıları ve zencilere reva gördüğü muameleyi soruşturması üzerine, Amerika'da istenmeyen adam ilan edilmesi dahi gündeme gelecektir.[1191] Morgenthau'nun İstanbul'daki büyükelçiliğinde ortaya koyduğu temel anlayış ve yaklaşım tarzını bu genel kapsam içine oturtmak, dostane ilişkilere hiç de müsait olmayan bu arka planı dikkate almak yanlış olmaz. Meşrebi itibarıyla zaten Türkler ve Müslümanlara yakınlık hissetmeyen Morgenthau, bir de Balkan Faciası sonrasında göreve başladığı Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği olduğunu savunacak değildi.

Morgenthau, 1913-1916 arasında görev yaptığı 26 ay boyunca İstanbul'dan ayrılıp Anadolu'da Hıristiyan halkın yaşadığı bölgeleri ziyaret etmiş de değildi. Raporlarını yazmak için büyükelçiliğin adli danışmanı ve tercümanı Arşak Şımavonyan ve bu kişinin yanındaki Ermeni kâtiplere sırtını dayamak zorunda kaldığı ve bu gruba raporların yazımında epey bir özgürlük tanınmış olduğu bizzat kendi ifadeleridir. Önce Beyrut, daha sonra da Londra'da ABD Başkonsolosu olarak görev yapan Stanley Hollis, Dışişleri Bakanı Lansing'e Şımavonyan'ın dürüstlüğü ve tutarlılığından kuşku duyulması gerektiğini, İstanbul'daki büyükelçiliğin bu kişinin etkisi altında hareket ettiğini bildirmişti.[1192]

1190. Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, s. 29.

1191. a.g.e., s. 28.

1192. Arşak Şıvamonyan hakkında geniş bilgi için bkz. Heath Lowry, *The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story*, s. 14-19, 25, 33, 38, 47, 53-54.

Morgenthau, galiplerin söyleminin tüm anlayış ve idrak alanını istila etmesinde son derece etkili olmuş, hatıratı Türkiye ve milli mücadeleyi en aşağılık şekilde göstermek isteyen sayısız anlatıya mehaz teşkil etmiştir. Hiçbir bilimsel kaygıya yer verilmeksizin, üstelik en ağır ifadelerle kaleme alınmış bu tekrarlardan bir örnek verilmesi, ne demek istendiğinin ortaya konulması bakımından göz açıcı olacaktır.

S.L.A. Marshall'ın Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin çok satan kitabında yer alan aşağıdaki ifadelerin ne denli yoğun önyargıları barındırdığı açıktır:

İstanbul'da kudret sahibi kırk adam tam da Ali Baba ve Kırk Haramiler'i oynayacak tiplerdi. Bunlar, Jön Türkler'in, yani Makedonya dağlarından inip İstanbul'u ele geçiren, eli kanlı kasap Abdülhamid'i iktidardan düşüren ihtilalcilerin son ve en sert kalıntılarıydı. Güya ortalığı temizleyip demokrasi getireceklerdi. Bu fikir hiçbir yerde hiçbir zaman bu kadar ayaklar altına alınmamıştır. Jön Türkler iktidardayken en kötü Chicago gangsterleri gibi davranmış, kendilerine karşı seslerini çıkarmak cesaretini gösterenleri katletmiş, işkence etmiş, terörize etmişlerdir... Jön Türkler hakikaten karakter sahibiydiler, ama baştan aşağı berbat bir karakter!

Çetenin lideri, bir Bulgar çingenesi olduğundan kuşku duyulan Talat Paşa adında eski bir postacıydı... Gerektiğinde, bir ağır sıklet güreşçisine benzeyen vücudunu kullanmasını da bilirdi... Talat'tan sonra gelen, Almanya'da züppeleştirilmiş otuz iki yaşındaki Enver Paşa'ydı. Yakınları onu "Napolyoncuk" diye çağırırdı. Bu sözde devrim kahramanının yaptığı tek iş, Bulgarların zaten çekilmiş olduğu Edirne'yi geri almak olmuştu... Askeri Ataşe olarak gittiği Almanya'da Kayzer'le sıkı fıkı olmuş, dönüşünde de aptal bir bıyık bırakmıştı. Kısa süre sonra ordunun başına geçince bu Almanya'nın zaferi olarak görüldü.

Kayzer'in Osmanlıları nasıl kendi yanında görmek istediğini bilen ve bu yolda elinden gelen her şeyi yapmaya hazır olan Baron von Wangenheim bir kenara bırakılacak olursa, İstanbul'daki büyükelçiler bu Jön Türkler'in hepsini opera-komik tipler olarak görmekteydi...

Enver ve arkadaşları herhangi bir ilke uğruna değil, Almanya'nın kazanacağına inandıkları için savaşa girdiler. Bu denli sert, acımasız ve dikkatsizce alınmış bir karardı...

Ermenistan vilayetinin Hıristiyan nüfusu yüzyıllardır acı çekiyor, katliama uğruyor, hor görülüyordu... 1915'te Türk ordusu Ermenile-

ri yok etmeye kalkıştı ve 1 milyondan fazla Ermeni kesildi. Binlerce Ermeni kadınına tecavüz edildi. Çocuklar fahişe olmaları için satıldı.[1193]

Marshall, bu derece ağır suçlamalarda bulunurken, Türkiye'nin şöhretini tarihte en fazla lekelemiş kişi olan Morgenthau'yu nakletmiş oluyordu.

Buna karşın, Morgenthau'yla aynı yıllarda İstanbul'da büyükelçilik yaptığı sırada hükümetinin Türkiye'ye yönelik siyasetiyle de sıkça ters düşmeyi göze almış olan Louis Mallet ise Talat ve Cemal Paşalar gibi Jön Türk liderlerinin karakterlerinin sağlamlığından ve dürüstlüklerinden ne denli etkilenmiş olduğunu her fırsat bulduğunda Londra'ya nakletmekten geri durmamaktaydı.[1194] Lakin Mallet'yle aynı yönde düşünen, benzer izlenimler edinmiş çok sayıda tarafsız gözlemcinin ifadelerine rağmen, Jön Türk ve Türkiye düşmanlığı adına sanki İstanbul'daki tek gözlemci diplomat Morgenthau'ymuş gibi hep onun adı öne çıkartılmıştır.

Morgenthau'nun İstanbul'dan sonra Atina'da büyükelçilik yaptığı ise hemen hiç bilinmez. Morgenthau, Atina'daki göreviyle ilgili olarak da *I Was Sent to Athens* başlığıyla bir anı kitabı yayımlamıştır. Kitabın giriş paragrafı, yazarın daha ilk cümleleri, dağ silsileleri gibi yoğun önyargılarını ve bilimsel gözlem ve çalışmaya hiçbir şekilde müsait olmayan zihin yapısını ortaya koyması bakımından son derece ilginçtir:

> Bu kitabımda size bir destanın hikâyesini anlatmak istiyorum. Etrafımız kahramanlarla dolu: İşte ulus inşasındaki dehasıyla modern bir Pericles olan Venizelos, lider olmak için dünyaya gelmiş Karamanos ise bir Aşil gibi parlıyor; akıllı, iyi kalpli, enerjik Delta, Hector gibi güçlü ve daha iyi bir davanın ardından giden Charilaos, para, cesaret ve büyük bir gönlün sahibi Diomede ve sayfalar açıldıkça isimleri ve yaptıklarıyla karşımıza çıkacak daha birçok kişi...
>
> Bu dramanın sahnesi hem tarihin kendisi kadar eski, hem Los Angeles'in en yeni banliyösü romantik Nea Smyrni kadar da yeni; o İzmir ki, daha altı yıl öncesine kadar büyük bir liman kentiyken, şimdi Türk idaresi altında yeniden çürümektedir... Tarihindeki en kalabalık olduğu zamanı yaşayan, Altın Çağları'ndaki kadar hareket ve bereket içindeki ölümsüz Atina... Büyük İskender'den Haig ve Foch'a ka-

1193. S.L.A. Marshall, *World War I*, s. 118-125.

1194. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire...*, s. 120.

dar bütün büyük kumandanları tanımış kozmopolit Selanik ve Lord Byron'ı öylesine büyüleyip heyecanlandırmış o Yunan adaları...[1195]

Kuşkusuz, Venizelos Pericles değildi, Charilaos da her ne demekse Hector kadar güçlü... Karşımızda okuyucusuna daha cazip gelecek bir üslupla yazmış olmak için eski Yunan'la birtakım benzerlikler kurmaya çalışan bir yazar değil, bilimsellik adına önümüze birkaç kırıntı dahi koyamayacak hastalıklı bir ruh hali ve düşkün bir zihinsel yapı durmaktadır. Jön Türkler ve Türkiye için söyleyebilecek tek bir iyi şey bulamamış; Mustafa Kemal önderliğindeki Türkiye'nin Bulgaristan'la birleşip Yunanları katletmeye başlayacağını da iddia etmiş olan Morgenthau, birtakım Yunan politikacıları ise destansı kahramanlar gibi sunabilmektedir. *I Was Sent to Athens* 1929'da yayımlandığına göre, İzmir'in "altı yıl" öncesine yapılan gönderme de doğrudan doğruya şehrin Yunan işgali altında olduğu döneme bir atıf teşkil etmektedir. Böylece, İzmir'in sadece Yunan işgali altındayken büyük bir liman kenti olduğunu anlamamız gerekir.

Atatürk'ün herhalde en meşhur biyografisini yazan Lord Kinross da hissiyatta tam bir İngiliz emperyalisti kalmıştı. Sığ ve maddi hatalarla dolu *The Ottoman Empire*'da Türk milliyetçiliği meselesini son derece bulanık, karmakarışık, önyargılı bir yaklaşımla ele alarak, Avrupa'daki milliyetçilikle türdeşmiş gibi göstermiş, diğer birçok esaslı konuda da son derece kaba fırça darbeleri kullanmıştır. Örneğin, inanılması güç de olsa, bu derece iddia sahibi Kinross'ta Balkan Harpleri hakkında kayda değer hiçbir bilgi yoktur. Büyük, önü ardı olmayan genellemelerle malul kitapta tahlil ve derinlemesine vurma anlarına da rastlanmaz.

Kinross'a göre İngiltere'nin Çanakkale'de yenilmesi Jön Türk *triumvirası*na dış müdahaleden korkmaksızın ne zamandır planını kurduğu Ermeni milletini nihayet yok etmeye girişmek için fırsat tanımıştı. Lakin Kinross İngiltere'nin Çanakkale'yi ancak 1916 Ocak ayında terk ettiğini unutmakta, tehcir kararının Çanakkale'deki ölüm kalım mücadelesinin en zorlu safhasında alındığını göz ardı etmektedir. Kinross'a göre, Ermenilerin Kafkas cephelerinde Rusya'ya yakın bir bölgede olmaları da kolay bir bahane teşkil etmiş, Abdülhamid'in yaptıklarını katbekat aşan bir zulümle bir milyon kadar Ermeni, tehcir sırasında katledilmiştir.[1196] Buna karşılık, Kinross Ermeni çetelerinin daha Do-

1195. Henry Morgenthau, *I Was Sent to Athens*, s. 11.

1196. Lord Kinross, a.g.e., s. 614.

ğu Anadolu'ya girmeden yol üzerinde Kafkas Müslümanlarını öldürmeye başladıkları ve benzeri hususlardan hiç söz etmez, Ermeni İsyanı ve Ermeni çetelerinin tedhiş hareketlerine hiçbir atıf yapmaksızın soykırım iddiasında bulunur, hiçbir ispat ve gerekçe gösterme yükümlülüğü de hissetmeden kurulu planlardan söz eder ama pekâlâ farkında olduğu şeytani ayrıntılardan bahsetmemeyi yeğler.

Muzaffer söylemi güncelleştirmekte başı çekmiş olan Martin Gilbert ise Türkiye'yi İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve ABD ile aynı sıraya oturtur ve yirminci yüzyıl başında bu "sanayileşmiş" Avrupa imparatorluklarının, kendilerinden daha zayıf devletler yahut daha zayıf halkları istedikleri anda yok etme olanaklarına sahip olduklarını ileri sürer.[1197] Geçen yüzyıl başı itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu Büyük Güçlerle aynı düzlemde görüp, aynı olanaklarla donatılmış olduğunu ileri sürmek, böylece Büyük Güçlerin "acımasız olabilecek etkinliği"ni Şark'ın ne zamandır yarı-sömürge haline dönüştürülmüş, varlık mücadelesi veren imparatorluğuna da atfetmek, 1915'te vuku bulan trajedinin anlaşılması gayretini daha en baştan tek yanlı izahatlara bağımlı kılan, temel bir yanlıştır. Nitekim Gilbert Ermeni milletinin başına gelen felakete dair örnekler üzerinde uzun uzadıya durur, fakat konuyu çevreleyen, hadiselerin kapsamıyla doğrudan ilgili olan hiçbir şeye, örneğin Ermeni İsyanı olgusuna herhangi bir atıfta bulunmaz, bilimsel tarafsızlığını yok edecek derecede tek yanlılığa sürüklenmiş bir otomatizme kendini bağlar. Buna göre, Rusya Türkiye'yi işgale başlayınca, Ermenileri suçlayan Türkler de Ermenileri kitlesel şekilde imha etmeye başlamışlardır. Tabii, değişmez olan belirir, Gilbert'in de başlıca kaynağı olarak yine Morgenthau karşımıza çıkar.

Gilbert, felaketin görüntülerine şahitlik edenler arasında, İngiltere tarafından Türkiye'ye karşı çalışmak üzere teşkil edilmiş Yahudi casus ağının üyelerinden olduğunu belirttiği Sarah Aaronsohn'u da katarak, İstanbul'dan Filistin'e gitmek üzere yola çıkan Aaronsohn'un gözlemlerini de aktarır. Böylece, casusluk faaliyeti içinde olan birisinin gözlemlerini de makbul bir kaynak olarak kullanmış olur. Öte yandan, kendisi de Yahudi olan Sir Martin Gilbert'in bu izahat yekûnunu aynı zamanda adeta bir "Yahudi anlatısı"na tahvil etmek istercesine hem Morgenthau'nun, hem Aaronsohn'un, hem de bilahare *Musa Dağı'nda Kırk Gün*

1197. Sir Martin Gilbert, "Twentieth-Century Genocides", s. 9.

isimli kitabından alıntılar yaptığı Franz Werfel'in Yahudi olduklarını vurgulamış olması ancak dikkat çekici bulunabilir.[1198]

Yirminci yüzyılda işlenen soykırımlar konusunda son dönemlerde en fazla okunan kitaplardan birini yazan, Harvard'da öğretim üyesi olduğu sırada Başkan Obama'nın dikkatini çekmesi üzerine ABD'nin BM Nezdindeki Daimi Temsilciliği'ne atanan Samantha Power, çok satan kitabının daha ilk sayfasında Soğomon Tehliryan'ın 14 Mart 1921 günü Berlin'de Talat Paşa'yı katletmesinin tabii karşılanması gerektiğini anlatmaya başlamakla işe koyulmuştur. Zira Talat Paşa 1 milyona yakın Ermeni'nin 1915 yılında ateş mangaları önünde, süngüyle, sopalarla ve açlıktan ölümünden sorumludur.[1199] Power tüm bu inşaatı Morgenthau'nun hatıratı ya da *New York Times*'da yayımlanan haberler üzerine kurmuştur. Lakin *New York Times*'ın sahibi Alfred Ochs, Morgenthau'nun yakın arkadaşı olup haberler de Morgenthau mahreçlidir. Power, "Türkiye, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı Almanya'nın safında savaşa girdiğinde, Talat açık açık imparatorluğun Hıristiyan tebasının hedef teşkil edeceğini belirtmişti" der.[1200] Burada öne çıkarılan tek unsur Türkiye'nin Hıristiyan tebasını hedefleyerek İtilaf Devletleri'ne karşı savaşa girdiğidir.

Morgenthau'nun anlatısını esas alan diğerleri gibi, Power da Ermeni İsyanı'nın çapının kayda değer olmadığını, soykırım planını çok dikkatle hazırlamış olan Osmanlı hükümetinin isyan iddiası ve savaş şartlarını Türkiye'deki Ermeni varlığını yok etmek için bir bahane olarak kullandığını ileri sürer.[1201] Power, Nazileştirici anlatısını güderken, Nemrut Mustafa Paşa Divanı kararlarına da bu mahkemenin düşman kuvvetleri ve işbirlikçi bir hükümetin işgali altındaki bir şehirde cereyan ettiğine hiç değinmeksizin başvurur ve mahkemeye verilmiş yazılı ve sözlü ifadelerin baştan aşağı planlanmış ve özenle yerine getirilmiş bir planın varlığını ortaya koyduğunu iddia eder.[1202]

En basit, zaman zaman sadece birkaç yüz uzmanı ilgilendiren konularda dahi bilimsellik adına kılı kırk yaran Batı, söz konusu

1198. Gilbert, a.g.m., s. 17-20. Diğer taraftan, Aaronsohn kendi idealleri uğrunda canını vermeyi de seçebilmiş birisidir. Fakat şahsiyet ile şahitlik aynı şey değildir.

1199. Samantha Power, *A Problem from Hell...*, s. 1.

1200. a.g.e., s. 2.

1201. a.g.e., s. 3.

1202. a.g.e., s. 15.

Osmanlı İmparatorluğu ve Türklerin tarihi olunca en büyük atlamaları rahatça yapabilmekte, bu tür temel hata ve baştan aşağı yanlış yahut tek taraflı anlatımla dolu olan kitaplar, en saygın yayınevlerince basılabilmektedir.

Aslında, Ermeni katliamlarının, Batı'da yayımlanmış en nitelikli eserlerde dahi üstünkörü, peşin hüküm ve önyargıları açığa vuran biçimlerde ele alınmakta olduğunu gösteren örnekler saymakla bitmez. Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*'de Avrupa'nın kaderini etkilemiş son derece çetrefil konulara etkileyici bir *mega* tarih yazımı üslubu içinde girip çıkar, kitap boyunca saygın siyasetçi, yazar ve fikir adamlarına atıfta bulunurken, birden bu ihtimamı elden bırakır. Bir Türk jandarması, Danimarkalı bir Kızılhaç hemşiresine "önce Ermenileri, ardından Rumları, sonra da Kürtleri öldüreceklerini" söylemiştir. *Dark Continent*'teki derinlik, birden yerini sığlığa bırakır. Karşımıza güya kendisine verilmiş gizli emirleri ağzından kaçırdığına inanmamız gereken bir jandarma çavuşu konmuştur.[1203]

Royal Society of Literature gibi saygın bir kurumun üyesi, A.N. Wilson, Türklerin başarılı tüccarlar ve sermaye sahibi olmaları nedeniyle nefret ettikleri Ermenileri düşmanla işbirliği yaptıklarından şüphelendikleri için soykırıma tabi tuttuklarını, amele taburlarındaki Ermeni erkeklerini ya vurduklarını, ya da kılıçtan geçirdiklerini, kadın ve çocukların "yetimhane" adı altındaki ölüm çukurlarına atıldıklarını ve burada taşlar altında kafalarının ezildiğini, kadınların tecavüze uğradığını ve rahimlerinin yarıldığını, göğüslerinin kesildiğini, Morgenthau'nun bu insanlara yardım ettiğini, Türk tarihçilerinin hâlâ "zorunlu tehcir"den söz ettiğini yazar.[1204]

Yüzlerce sorgusuz sualsiz Morgenthau aktarımı, kamuoyunu şekillendirmekte rol oynamış, liberal emperyalistlerin muzaffer söylemini sırtlayıp günümüze ulaştırmış olduğu içindir ki, söz Jön Türkler ve Osmanlıların varoluş mücadelesine gelince bilimsellikten hâlâ kolaylıkla uzaklaşılabilmekte, son derece seviyesiz üsluplar rastgele ortaya konulabilmektedir. Birinci Dünya Savaşı ve öncesinde İtilaf Devletleri'nin ürettiği karalamalar, ortaya sürdüğü anlatı böylesine bir kararlılıkla bugünlere aktarılabilmişse, bir yerden alınıp bir yere getirilen bir nefretin var olduğunun da farkına varılması gerekir.

1203. Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, s. 61.

1204. A.N. Wilson, *After the Victorians: The Decline of Britain in the World*, s. 133.

Tabiatıyla, Ermeni anlatısına temel teşkil eden sadece Morgenthau ve Bryce değildir. Bu çetrefil sorunda hep tarafsız kalmış ve hem Türk, hem Ermeni yaklaşımlarını eleştirmekten çekinmemiş olan Gwynne Dyer, Ermeni anlatıcılarda mehaz olarak rastlanılan diğer yayınların da ne denli çarpıtıcı, mübalağalı ve ideolojik kaygılardan hareket ettiğine dikkat çeker. Bunların bazıları da Türk yazarlara aittir. Örneğin, Ahrar taraftarı Mevlanzade Rifat'ın 1929 yılında Halep'te yayımladığı ve Enver, Talat ve arkadaşlarının Ermenileri öldürmek üzere çeteler oluşturduklarını anlatan İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhtarı risalenin uydurmalara dayandığını, inanılacak hiçbir yeri olmadığını, lakin bu tür kaynakların işlerine geldikçe Ermeni anlatıcılarca kullanıldığını belirtir.[1205]

İngiliz hükümetinin Bryce Raporu'ndan iki yıl kadar önce Türkiye'ye ilişkin olarak yayımladığı bir *Beyaz Kitap* daha mevcuttur. Asquith'in, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etme nedenlerini anlatmaya koyulduğu 9 Kasım tarihli Guildhall konuşmasından iki gün sonra, parlamentonun yeni döneminin açılışı vesilesiyle 11 Kasım tarihinde *Türkiye'yle İlişkilerin Kopmasına Yol Açan Olaylara İlişkin Muhaberat* başlığıyla yayımlanan bu *Beyaz Kitap*'ta, Dışişleri'yle İstanbul Büyükelçiliği arasındaki haberleşme trafiğinden dikkatle derlenmiş 184 telgrafa yer verilmiştir. Roger Adelson'un da işaret ettiği üzere, telgraflar Türk-İngiliz ilişkilerinin ağustos ayından itibaren nasıl kötüye gitmiş olduğunu ortaya koymak amacıyla seçilmişti. Ne Grey'in Fransa ve çarlıkla yürüttüğü gizli diplomasiye ne de Churchill, Kitchener ve diğerleri tarafından gerçekleştirilen kapsamlı askeri ve siyasi hazırlıklara yahut ağustos ve eylül aylarında olası müttefiklere Osmanlı ülkesinden verilen toprak sözlerine işaret edebilecek hiçbir şeye *Beyaz Kitap*'ta yer verilmiş değildi.[1206] Dolayısıyla, Bryce Raporu İngiliz hükümetinin Türkiye'yle ilgili ilk çarpıtma girişimi de değildir.

* * *

Damat Ferit Paşa, 4 Mart 1919 tarihinde sadaret makamına gelir gelmez, ilk olarak Osmanlı payitahtı 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren işgal altında olduğu için adı "Yüksek Komiser"e çıkmış İngiliz Büyükelçisi Amiral Webb'i ziyaret etmiş ve "kendisinin ve

1205. Gwynne Dyer, a.g.m., s. 99.

1206. Roger Adelson, a.g.e., s. 107.

Padişah Efendisi'nin ümitlerinin Allah'tan sonra Birleşik Krallık hükümetinde toplandığını" beyan etmişti.[1207] Artık, Mondros Mütarekesi'nden sonra iyice yaygınlaşan İttihat ve Terakki düşmanlığının siyasallaştırılmasına girişilecektir. Sadrazamın bu tutumu, İngiltere'nin hükümet üzerindeki baskısının artmasına neden olmuş, ölüm kalım mücadelesinin sürdüğü bir süreçte iç politik çekişmenin unsuru olarak kullanılan Ermeni tehciri olayı İtilaf Devletleri'nin maksatlarına ulaşmasını kolaylaştırmıştır.[1208] Nitekim "Hükümetiniz şiddetli icraat göstermez ise hakkınızda verilecek hüküm pek vahim olacaktır"[1209] tehdidini savuran işgalci devletler, ülkenin geleceği ile yargılamaların hızı ve İttihat ve Terakki mensuplarına verilecek ceza arasında güçlü bir ilişki olduğu inancını oluşturmayı başarmış ve fevkalade bir mahkeme kurulmasının yolu açılmıştır.[1210]

Bu şartlarda, sabık hükümet ve iktidar partisini yargılayacak, adı "Nemrut"a çıkmış Kürt Mustafa Paşa'nın riyasetindeki Divan-ı Harb-i Örfi'den ne beklenebileceği de açıktı. Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin hazırladığı idam listesi, bizzat İngiliz işgal ordusu komutanı tarafından Damat Ferit Paşa'ya iletilmişti. Mustafa Kemal Paşa'dan Rauf Orbay'a onlarca vatansever bu mahkeme tarafından idama mahkûm edilmiş, Beyazıt Meydanı'nda kurulan idam sehpalarında haksız yere onlarca kişi asılmıştı.

Taner Akçam ve Vahak Dadrian'ın da dahil olduğu Ermeni tezinin önde gelen oluşturucu ve anlatıcıları, Sevr'e doğru giden Türkiye'de kurulup da ülkenin parçalanması için gerekçeler üretmekle görevli kılınmış bu mahkeme ve bulgularını meşru addetmekte, bilimsel olduğu iddiasıyla sürdürdükleri inşa faaliyetlerini bir de bu zemin üzerinde kurgulamaktadırlar. Lakin işgal ortamında kurulup sabık hükümete düşmanlık güden kişilerce yönetilmiş, her an da baskı altında tutulmuş Divan-ı Harb-i Örfi mahkemelerini objektif, tarafsız, hukuka uygun biçimde çalışmış bir yargı organı olarak kabul etmek mümkün olmadığı gibi, bu mahkemede alınan kararları "Ermeni Soykırımı"nın deliliymiş gibi sunmak da olanaklı değildir.

Öte yandan, işgalci İtilaf Devletleri de suçlu olduklarını iddia ettikleri kişileri bizzat kendileri, bazen de kolluk kuvvetleri vası-

1207. Akın Çelik, *Osmanlı'nın Ermeni'yle İmtihanı: Mütareke Dönemi İstanbul Hükûmetleri ve Ermeniler*, s. 209.

1208. ibid.

1209. Ferudun Ata, a.g.m., s. 576.

1210. a.g.m., s. 574.

tasıyla tutuklattırıp ceza verilmesini sağlamamış da değildir. Bu baskıyı, İkinci Tevfik Paşa hükümetinin Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'nın şu ifadelerinde net bir biçimde görmek mümkündür:

> Oğlum,
>
> Dâvacınız İngiliz Hükûmetidir. Tevkifiniz teklifi zamanında haylice müdâfaa ve muhâfaza edilmiş ise de muvaffak olunamadı. Sabır ve tahammülden başka çare göremiyorum. Hükûmet-i Osmaniyece aleyhinizde bir dâva ve şikâyet yoktur.
>
> 24 Şubat 1919, Ömer Yaver[1211]

Bu not, İngiliz esirlerine kötü muamelede bulunduğu iddiasıyla hapishanede tutuklu bulunan, eski İstanbul Merkez Kumandanı Miralay Cevad Bey'e yazılmıştır. Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa, bir tutuklu olarak Cevad Bey'e yazdığı bu mektupta özür dilercesine gerçek davacının kim olduğunu itiraf etmekteydi.[1212] Bu olay, mütarekenin başından sonuna kadar İtilaf Devletleri'nin yargılamalara müdahalesini gösteren küçük bir örnektir. İlginçtir ki, yargılamalar işgal güçlerine ait askerlerin nöbet tuttuğu mahkemede gerçekleşmiş; bizzat İtilaf Devletleri temsilcileri Divan-ı Harp salonunu gezerek teftiş etmişler ve hükümete gösterdiği çabadan ötürü teşekkür etmişlerdir.[1213] Ayrıca, çok sayıda yalancı şahit tüm davalarda boy göstermiş, mahkeme heyeti hepsini fark etmesine rağmen bunlara karşı bir tedbir almadığı gibi, hükümlerini bu ifadeler üzerine inşa etmiş, çoğu kez sanıklara en temel savunma haklarını bile tanımayan mahkeme heyeti hem savcı hem sorgu hâkimi olmuş, kararlar gizlilik içinde alınmıştır.[1214]

1919-1920'de Osmanlı "savaş suçluları"nı Malta'da yargılamak isteyen İngiltere dahi Nemrut Mustafa Paşa Divanı'nda üretilen kanıtları yok sayıp kullanma yoluna gitmemiş, bu mahkemeyi İngiliz yetkililer dahi "maskaralık" olarak nitelendirmiş[1215] ve bizzat İngiliz Yüksek Komiseri de Robeck, mahkemenin "başarısız-

1211. a.g.m., s. 581.

1212. ibid.

1213. a.g.m., s. 581.

1214. a.g.m., s. 583-584.

1215. Örneğin, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, bu duruşmalar için "maskaralıktan daha beter" tanımını uygun görmüştür. Aktaran Sevin Elekdağ, "Ermeni Olaylarını Anlamak: Holokost ile Karşılaştırmalı Analiz" s. 102.

lığının çok büyük olduğunu ve bulgularının hiçbir şekilde kayda dahi alınamayacağını" bildirmişken,[1216] siyasi intikam ateşinin timsali haline gelmiş bu sözde mahkemeye bugün hiçbir zaman sahip olmadığı meşruiyet kazandırılmaya, yeni nesillere bu yönde öğreti aşılanmaya çalışılmakta, Türkiye'nin saygın üniversiteleri bu mahkemenin zabıtlarını yayımlamaktadır.

İstanbul'daki İngiliz işgal idaresi, 28 Mayıs 1919 günü tutukluları Malta'ya nakletmiş, kraliyet savcısından da olaylar hakkında kovuşturma başlatmasını talep etmişti. Bu arada, İttihat ve Terakki yöneticilerinin 1915 Olayları'na ilişkin suçluluğunu kanıtlayacak delil arama çalışmalarına da devam edilmekteydi. Kanıt arayışında olan İngiliz İşgal Kuvvetleri, Haigazn Kazarian isimli bir Ermeni'yi Osmanlı Devlet Arşivleri'nde derinlemesine bir araştırma ve inceleme yapmakla görevlendirmişlerdi. Ancak, Kazarian'ın derlediği belgelerin hiçbiri İngiliz mahkemelerince kabul edilebilir nitelikte bir yasal delil olarak görülmemişti.[1217] Bu tarihte İngiliz Yüksek Komiserliği'nde görevli olan Sir Harry Lamb, ABD Büyükelçiliği ile ona bağlı Anadolu'daki konsoloslukların 1916 yılına kadar görev yaptıklarını dikkate alıyor, "Amerikalıların yüklü miktarda ve paha biçilmez nitelikte malzemeye sahip olması gerektiğini" düşünüyordu.[1218] Neticede, suçluluğu kanıtlayacak delilleri bulmakta zorlanan İngiliz Dışişleri de ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan yardım talebinde bulunacak, Curzon 31 Mart 1921 günü Washington Büyükelçiliği'ne bir telgraf çekerek, "ABD'nin kovuşturma bakımından değer taşıyacak delillere sahip olup olmadığının tespit edilmesini" isteyecektir.[1219]

Dört ay kadar sonra, Washington'daki İngiliz Maslahatgüzarı Craigie, Curzon'ın telgrafını cevaplandırmış, ABD Dışişleri Bakanlığı'nda bulunan çok sayıdaki belge arasında Ermeni olaylarını tam olarak gözler önüne seren kayda değer hiçbir belge bulunamadığını bildirmiştir:

> Malta'da gözaltında tutulan Türklere karşı delil olarak kullanılabilecek nitelikte herhangi bir belgenin bulunmadığını Lord Hazretleri'ne

1216. J.M. de Robeck'ten Curzon'a 21 Eylül 1919 tarihli telgraf, FO371/4147/136069. Aktaran Sevin Elekdağ, a.g.m., s. 102.

1217. FO371/6500/E3554, Sir Harry Lamb zabıtları. Aktaran Sevin Elekdağ, a.g.m., s. 103.

1218. FO371/6500/E3554, Sir Harry Lamb zabıtları. Aktaran Sevin Elekdağ, a.g.m., s. 103.

1219. Curzon'dan Geddes'e 31 Mart 1921 tarihli telgraf, FO371/6500/E3552. Aktaran Sevin Elekdağ, a.g.m., s. 103.

> üzülerek bildirmek zorundayım... Dışişleri Bakanlığı'nda bulunan raporlar hiçbir şekilde söz konusu Türklerin mahkûmiyeti için kanıt niteliğinde görünmüyor... Korkarım ki, ABD hükümetinden bu konu hakkında daha fazla bilgi talebinde bulunmanın bir faydası olmayacaktır.[1220]

Guenter Lewy de Nemrut Mustafa Paşa Divanı'nın mahkemelerde olması gereken sürecin temel gereklerinden yoksun olduğunu belirtir; yargılamalar boyunca mahkemenin hiçbir tanık dinlemediğini, verilen tüm hükümlerin hiçbir zaman karşı sorgulamaya tabi tutulmamış belgeler ve şahitliklere dayandığını vurgulayarak, ABD'nin İstanbul Yüksek Komiseri Lewis Heck'in de "anonim mahkeme kayıtları"na dayanılarak yapılan yargılamaları onaylamamış olduğuna işaret eder,[1221] Nuremberg yargılamalarının tarihi ağırlığının, çok büyük bir özgün belge yığınına dayanmasından kaynaklandığını vurgular.[1222]

* * *

Günümüzde, yalnızca yurtdışındaki belirli çevrelerce değil, Türkiye'de de 1915 Olayları ve Ermeni meselesi ele alınırken, asli niteliği kadar siyasi kimliğini de Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik emperyalist saldırıda bulan bu derecede önyargılı görüş ve yaklaşımlara sahip Bryce ve Morgenthau gibi isimlerin rapor ve yazımlarının temel dayanak noktası teşkil etmeye devam etmesi, yüksek ahlakı tekellerine almaya kalkışan kesimin, Osmanlılar hakkında söyleyecek hiçbir iyi söz bulamamış, tarafsız oldukları akla dahi getirilemeyecek kişilerin oluşturduğu anlatıyı kenarından köşesinden dahi soruşturmayı reddetmesi son derece düşündürücüdür.

Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece ihtişamını hatırlamak isteyen, bunu da evrensellik kadar Osmanlı estetiğinden kopuk, zorlayıcı bir üslupla ileri süren, lakin Osmanlılardan tevarüs edilebilmiş en saf, en damıtılmış iksirin nerede olabileceği hakkında fikir sahibi olmayan bazı kesimler, her şeyi bir anda gelip geçici kılan bir devrin iletişim yeteneklerini de yanına kat-

1220. Craigie'den Curzon'a 13 Temmuz 1921 tarihli telgraf, FO371/6504/E8515. Aktaran Sevin Elekdağ, a.g.m. s. 103.

1221. Guenter Lewy, "Ermeni Soykırımı Davasının Yeniden Değerlendirilmesi", s. 95.

1222. a.g.m., s. 96.

mış olarak her konuda diyecek bir şey buluyor, her şeye el uzatıyor. Böylece, devir ve dönemleri birbirine olabildiğince karıştırmakta, yöntemsel esaslara uymamakta büyük meseleler olabileceğini anlamayan popülist bir sığlık etrafı kapladıkça, idrak yolları tıkanıyor.

Nihayet, Türkiye'deki yeni "gayri resmi" söylem de kendi resmi kalıplarına kavuşmuş, tabularını meydana getirmiş olarak resmin ortasına doğru ilerliyor. "Resmi tarih" başlığı altına atılmış her şey şimdi artık darmadağın edilmiş olduktan sonra, amansızca devam ettirilmiş bu süreç de kendi tepkiselliği içinde bu defa başka renkleri karartan, başka ayrıntıları boğan ve bodrum katlarına atan yeni dayatmalar öne sürüyor. Tabii, bu söküm ve içerik boşaltma ameliyesinin nereye doğru gittiği hakkında şüphe beyan edilmesi de tabudur. Böylece, Türkiye'de ana Ermeni anlatısının bakış açısını zorlayan hegemonik bir söylem oluşturulduğu, tarih anlayışı ve tarihin kavranışını "gayri resmileştirme" iddiasıyla sürdürülen bu sürecin kritik bir eşiği çoktan geride bıraktığı, kimliğin omurgasını oluşturan toplumsal hafızada doğrulayıcı yeni dengeler kurmak niyetiyle bir ara olmuş olabilecek bağlarını da kaybettiği görülüyor.

Zamanın içinde oluşmuş tarihsellik, seçilebilen olgular, her çeşit tek taraflı izahatı anlamsız kılacak derecede karmaşık niteliğiyle önümüzde duruyor, adil hafızaya olan ihtiyaç gittikçe artıyor olsa da Ermeni söylemi hâlâ doğrudan doğruya Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri gibi yaşamının da meşruiyetten yoksun olduğu tezini öne sürmeye devam ediyor. Ermeni anlatısını siyasi hedeflerle donatmak suretiyle bütünselliğe kavuşturan, Ermeni siyasetini savrukluktan alıkoyacak disiplinleri de ortaya çıkartan iddia, hâlâ Türkiye Cumhuriyeti'nin Ermeni azınlığı yok ederek dünyaya geldiği söylemi üzerine kurulu duruyor, Ermeni tarafı bu söylemin esaslarını oluşturan varsayım ve yorumlarda esneklik ortaya koymaktan halen kaçınıyor. Örneğin, Robert Melson'a göre Ermeni Soykırımı, Genç Osmanlılarla başlayıp Jön Türkler ve Mustafa Kemal Atatürk'ü de içine alan bir zaman diliminde devam etmiş bir Türk milliyetçiliği devriminin hem sonucu, hem de bir aşamasıdır.[1222][3] Bir diğer deyişle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması da dahil, Türk milliyetçiliğinin ulaştığı her sonuç, Ermeni soykırımının gerçekleştirilmesiyle mümkün kılınmıştır.

Ermeni söylemi hep bir siyasi hedefe doğru akmak zorunda ka-

1223. Robert Melson, "Provocation or Nationalism: A Critical Inquiry into the Armenian Genocide of 1915", s. 73.

lacak şekilde kurgulandığı içindir ki, bir bütün olarak, hiçbir yönüne itiraz edilmeksizin kabul edilmesi zorlanmaktadır. Halbuki Ermeni anlatısının tehcir sırasında çeşitli nedenlere bağlı olarak yüz binlerce masum sivilin hayatını kaybetmesine yol açılmış olduğu gibi doğru veçheleri olduğu kadar, Osmanlı hükümetinin Türkçü-Turancı emellerle Birinci Dünya Savaşı'na girdiği gibi yanlış ve çarpıtılmış, Osmanlı hükümetinin savaş şartlarını Ermenileri yok etmek için kullandığı gibi iftiraya dayalı içeriği de vardır.

Taşnaksutyun Genel Merkezi'nin 2 Haziran 1915 günü Cenevre'den Osmanlı hükümetine gönderdiği yazıdan da görüleceği üzere, Ermeni anlatısıyla liberal emperyalist anlatının buluşması epey önceye dayanmaktadır:

> Biz Ermeniler, Osmanlı hükümetinin izlemek istediği uğursuz politikanın bir sonuç vermeyeceğini ispat etmeye çalıştık. Rusya'ya karşı savaş açmak suretiyle yok olmanızı önlemeye çalıştık. Alman etkisine kapılmamanızı; İngiltere, Fransa gibi Türkiye'ye sadık olan ve birçok kereler varlığınızı kurtaran devletlere karşı yürümemenizi istedik. Asırlık dostlarınız ve tarihi düşmanınız olan size; Türkiye'nin bütünlüğünün ve dokunulmazlığının korunacağına söz verdiği halde, siz nankörlük ettiniz. Siz eski yetiştiricilerinize arkanızı dönerek kuvvetine hayran olduğunuz Almanya'yla birleştiniz ve uyguladığınız tarafsızlık siyasetini bırakarak Osmanlı Devleti'ni yok etmeye sürüklediniz. [1224]

Yukarıda, bu her şeyi bir araya getiren paragrafta billurlaşan Ermeni anlatısı, hemen tüm Ermeni siyasi devinimini yaratmış Taşnaksutyun'un gerçek niyetlerini ortaya koyar. Bu iddiaya bakılacak olursa, Taşnaklar İttihat ve Terakki hükümetinden Osmanlıların tüm tarihi boyunca karşı karşıya geldiği, on üç kez boğaz boğaza savaştığı Çarlık Rusyası'nın bu sefer bir büyük dünya hengâmesinde alicenaplık gösterip üzerine yürümeyeceğine dair verdiği söze inanmalıydılar... Çarlığı yanlarında tutmak için kaç yüzyıldır ardından yanıp tutuştuğu İstanbul ve Boğazları getirip önüne koymak dahil her şeyi yapmaya, bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya ve kendi paylarını almaya ne zamandır hazır; en son Kırım Savaşı döneminde tezahür etmiş dostluklarından eser kalmamış İngiltere ve Fransa'nın en basit bir kayda bağlamaya yanaşmadıkları toprak bütünlüğünün korunacağına dair lafazanlıklarını güvence olarak kabul etmeliydiler...

1224. Hasan Babacan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Sorunu, Tehcir Meselesi ve Talat Bey", s. 154.

Bu iddia, ezeli Şark Meselesi'ni yok sayarak uluslararası ilişkilerin acımasız kapsamında dahi zayıfla güçlünün karşı karşıya gelişinde de iyi niyet olabileceğini savunur; Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyalist saldırı altında olduğu gerçeğini reddetmenin yanında üzerine çullanıldığı aşikâr olan Osmanlıları saldırgan gösterir... Tabii, savaşa girilmezden önce içinden geçilen aşamaları da yok sayar. İdaresinde, toplumsal hayatının en üst köşelerinde yer almış oldukları, 1914'te artık ne kadar solmuş olsa da koca bir imparatorluğun ölüm kalım mücadelesine, cehennemi bir ateşin ortasına girmiş olmasını, İtilaf Bloku'ndaki yandaşlarınca propaganda olarak üretilmiş bir Alman hayranlığına bağlayıp çıkar. Sonra da bu söylemin her şeyi izah ettiğinin anlaşılmasını talep eder, herkesi de buna zorlar.

Ermeni liderliğinin Türk yurttaşlarını ne denli küçük görerek onlara hangi mertebede değer atfettiği de bu satırlara buram buram yansımıştır. Jön Türkler, gümrük vergilerinin yüzde 4 arttırılmasını dahi kabul etmeyerek her an ve her esnada ahtapot kollarıyla yayıldıkları Osmanlı memaliğinde deniz fenerlerinden havagazına sahip oldukları menfaatlerini daha da büyütmenin yollarını aramış; imtiyazlarını muhafaza için her türlü siyasi-diplomatik saldırıda bulunup sonunda da kendi halindeki sönük ışıklı mahallelerde yaşayan hanımların ellerindeki tek ziynet eşyasını, yüzüklerini satarak memleketlerinin edinmesine çalıştığı zırhlılara el koymuş İngiltere ve onun yandaşı Fransa'nın sadakatinden şüphe duydukları, milletin kapıları önünde duran kavaslarından dahi çekindiği o kançılaryaların sultası altına girmek yerine kurtuluş yolu aradıkları için "yetiştiricilerine nankörlük" yapmışlardır.

Taner Akçam, esaslı alıntılarını "1919 yılında İstanbul'da Ermeni Katliamı sorumlularını yargılamak amacıyla kurulan, yukarıda niteliği ortaya konulmuş Divan-ı Harp Mahkemesi tutanakları"ndan yapmıştır.[1225] İstanbul'un o tarihte işgal altında olmasını önemli bir ayrıntı olarak görmemiş olacak ki, "1919 yılında İngiltere ve Fransa'nın işgali altındaki İstanbul'da" demeyiştir. İşgal keyfiyetinden bahsedememiş birisi, bu mahkemelerin "Kuvayı Milliye unvanı altında çıkarılan fitne ve fesadın mürettip ve müşevvikleri"ni de cezalandırmakta olduğunu, okuyucusuna hiç hatırlatacak değildir. Lakin Milli Mücadele'nin fitne ve fesattan ibaret olduğu hususunda "geldikleri gibi gidenler"in talimatları dairesinde çalışmış bu mahkeme, her türlü tehlikeyi göze

1225. Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği*... dipnot 216.

alıp ulusal kurtuluş mücadelesini destekleyenlerin de peşine düşmüş, zalimane idam hükümleri vermiştir.

Akçam iddialarını doğrulayacak belge ortaya koyamayınca, "İttihatçıların döneme ilişkin birçok belgeyi imha ettikleri bilinmektedir. Konuya ilişkin var olan belgelerin de ya imha edilmiş ya da bazı kararların sözlü alınmış olması söz konusudur"[1226] şeklinde bir izahata girişir. Lakin müthiş bir insani trajedi ve hadisenin planlanmış ve sistematizasyona uğratılmış olduğunu gösterir belgelerin nasıl olup da İstanbul'da değilse başka bir yerde bir defa olsun ortaya çıkmadığı soruşturulacak olduğunda, derhal inkârcılık suçlamalarıyla karşılaşılır. Türkiye'den beklenen sadece bu gökkuşağının altından geçip tarihle yüzleşmesidir.

Bu yeni kilisenin takipçilerinden, örneğin Baskın Oran için söz konusu olan "İttihatçıların Moskof Paniği" ve "bu panikle girişilmiş bir kitlesel katliam"dır.[1227] İsim vermeye gerek olmasa da, Murat Belge'den Ahmet Altan ve Hasan Cemal'e kadar, kendi alanlarında öne çıkmış ve özgün konumlar yakalayabilmiş aydınlarımızın pek çoğu, tekrarlardan ibaret söylemlerinden o derece emindirler ki, galiplerin baskın çıkmış anlatısının destekçi ve taşıyıcıları rolünü üstlenmiş olduklarını görseler dahi, aydınca bir sıkıntı içine de girmemektedir.

Ne var ki, bu anlatı Osmanlı İmparatorluğu'nun başta İngiltere ve Çarlık Rusyası'ndan kaynaklanan emperyalist saldırıya karşı müdafaa içinde olduğu gerçeğini hiçbir şekilde içeri almaktan yana olmadığı için ana izleği de kaybeder. Bu halde de Çarlık Rusyası'nın İstanbul ve Boğazlara ilişkin yakın emelleri ve bunlara ilişkin yöntemlerinin belirlendiği, 21 Şubat 1914 tarihli Büyük Konferans'ın tutanakları ve bu tutanaklarda aynen yer alan "Avrupa'da büyük bir hengâme ve kapışma çıktığı anda İstanbul ve Boğazları ele geçirmek için en müsait fırsat da doğmuş olacaktır" saptamasını içeren ifadeden de görüleceği üzere, olabilecek en esaslı bilgi unsurları bu yaklaşımın sahipleri açısından ne haberdar olunacak, ne de üstünde durulacak kıymette bir şeydir. Aynı şekilde, çarlığın Dışişleri Bakanı Sazonov'un, Osmanlı İmparatorluğu'nun 29 Ekim 1914 tarihinde savaşa dahil olmasından neredeyse iki ay önce, 9 Eylül 1914 günü Duma'nın açılışında yaptığı konuşmada sarf ettiği

1226. a.g.e., dipnot 217.

1227. Baskın Oran'ın *Radikal* gazetesinin 30.12.2012 tarihli pazar ekinde "Asıl Ermeniler Bizi Öldürdü" başlığıyla yayımlanan pazar yazısı... Yazının başlığı yanıltıcı olmamalıdır. Oran, bu yazıda Türkiye'nin dışarda vermek durumunda kaldığı mücadeleyi küçümsemekte olduğu için, tırnak içine aldığı bu başlığı kullanmıştır.

"Rus-Türk sınırı boyunca meydana gelen son hadiseler bir kez daha silahlarımızı parlattığı kadar, Rusya'yı açık denizlere çıkış sağlamak bağlamında ortaya çıkan siyasi ve ekonomik sorunların halline de yaklaştırmıştır"[1228] şeklindeki, tüm emperyalist niyetleri ortaya döken ifadeleri de üzerinde durulmaması gereken dedikodular mahiyetinde olmalıdır ki, hiç ağza alınmamaktadır. Tabii, Çar II. Nikola'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girişinin Osmanlılar için ölümcül sonuçlar doğuracağına ve Rusya'yı atalarının Karadeniz havzasındaki emellerine yaklaştıracağına dair ifadeleri[1229] de aynı mertebede olsa gerektir.

Tüm bu en esaslı hususlar dikkate alınmadığı içindir ki, aydınlarımızın en iyi kumaşa sahip kesimleri, ülkelerinin tarihinin en olağanüstü anını paranoyak bir zavallı sokak serserisinin uydurduğu evhamlardan bahsedermişçesine, yeryüzü dinamiklerine hep kayıtsız, hem de hiçbir kuşkuya yer olmadığını gösterir kararlılık ifadeleriyle izaha kalkışabilmektedir.

Üstelik kendilerini nedense ahlaken daha yüksek bir platforma oturtan, tek insaniyetçi konumun da ancak kendilerine ait olduğuna inanan bu kesim, tutumlarını soruşturan herkesi "resmi tarih"ten yana olmak suçlamasıyla yaftalamaktadır. Çarlık Rusyası Bakanlar Kurulu kararları olsun, Londra'yla St. Petersburg arasında gidip gelen yüzlerce telgrafta yer alan ifadeler olsun, sayısız temel bilgi unsurunu gündeme getirmeye ve tarihsel çerçeveyi Birinci Dünya Savaşı boyutları içinde çizmeye çalışan, hatta, daha 1912-1913'te Balkanlar'da Türk ve Müslümanların başına gelen Facia ve uğradıkları kırımdan sanki gelişmemiş tek hücreli organizmaların başına gelen şiddetli bir asit yağmuru söz konusu imiş gibi, hiç bahsedilmemesindeki garabeti görüp bunu yadırgayan ve bu hususu da dile getiren herkes, inkârla ve Ermenileri bir kere daha ve bir kere daha öldürmüş olmakla suçlanmaktadır. Diyaloğu olanaksız kılmak suretiyle olası çözüm ve buluşmaların önünü tıkayan da bu tutumdur.

Aslında, Türk aydını sırat köprüsündedir. Toplumu ve tarihiyle doğru ilişkiyi bu en esaslı konuda da kuramaması halinde bir kategori olarak çok şey kaybedebilir. Hafızasında pek de bir şey tutamayan bir toplumun içinde işlevsellik bulmaya çalışan Türk aydını, içeriği iyice anlaşılamamış duyumsamalar, uçuşan fikirler ve birta-

1228. Anonim, Great Speeches of the War, s. 265.

1229. Adamov E.E. ed. *Partition of Asian Turkey in Accordance with the Secret Documents of the Former Ministry of Foreign Affairs*, s. 90.

kın hissiyat yoğunluklarının ancak oluşturabildiği sığ irtifayı geride bırakıp, gerçekten ne hissettiğini ve ne düşündüğünü güçlü ve iç tutarlılığı olan, uluslararası paylaşıma tabi bilgi ve tartışma kümeleri haline getirmeli, kendi temaları etrafında derine inmelidir.

En sonunda, yıllardır hep söylenen olmuş, Osmanlı İmparatorluğu son bulmuştur. Savaşa girmişler ve kaybettikleri söylenmiş, kaybettiklerine inandırılmışlardır. Fakat mağlupların hepsi köşelerine çekilmiş çarptırıldıkları cezaları çekerken, bir tek Türkiye herkesten sonra mücadelesine devam ederek Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Cumhuriyet'i kuracaktır. Ermeni anlatıcıların güttüğü gaye, Birinci Dünya Savaşı'nın millet için arz ettiği büyük değeri ortadan kaldırmak, bu dönemde verilen müthiş mücadelenin kutsal bir mücadele değil de ırkçı ve yayılmacı bir saldırganlık olduğu inancını yerleştirmeye yöneliktir. Münhasıran kendi görüş ve tercihlerine dayandırılan büyük anlatıları da ancak bu ilk temel taşı atıldıktan sonra başlamakta, bu izahat çerçevesinde yürümektedir.

Ermeni iddialarının "soykırım" tanımı üzerindeki ısrarının kabul edilmesi, aynı zamanda olayların o feci noktaya gelişine yol açan tüm hadiseler zincirinin ancak Ermeni mantığı ve bakış açıcı içinden bir arada kabulü anlamına gelecektir. Bu yüzdendir ki, Ermeni meselesi, Türkiye'nin dış siyasetteki seçenek yelpazesini kısmak, savunma pozisyonlarını çıkmazlara itmek stratejisinin en çok kullanılan bir manivelasına çoktandır dönüştürülmüştür. "İnkârcılığın soykırımın son aşaması" olduğu gibi en üst perdeden açılan suçlamalarla, Türkiye Cumhuriyeti'nin emperyalizme karşı verdiği mücadeleyi hiç kimse kendisinden beklemediği halde kazanarak, 1923'te bir Avrupa devleti olarak dünyaya gelişiyle eline geçirebildiği temel, vazgeçilemez ve devredilemez, ancak Türkiye'nin kendi ihtiyarında muhafaza ederek kullanabileceği bir hak olarak görülmek gereken AB üyeliğinin gerçekleşmesi için, önce "Ermeni Soykırımı"nı tanıması gerektiği söylemi de zorlanmakta, Avrupa'daki Türk toplumuna mensup olup da yarım asır sonra öyle çok da önde olmayan birtakım seçilmiş mevkilere gelebilme kabiliyeti nihayet kendilerine tanınmış Türk asıllı yetişkin Avrupa vatandaşları, bir dizi "itiraf"ta bulunmadıkları için siyasetin dışında bırakılabilmektedir.

Ermeni ulusunun rehinden kurtarmak istediği bir tarihi varsa, ne kadar farkında olduğumuzu kestirmek güç olsa da Türklerin de vardır. Ermeni ulusu acısının duyumsandığını ve anlaşıldığını görmek istiyorsa, bunda haksız değildir. Kimse büyük ölü-

lerini bir hiç ardından yitirmiş olmayı isteyemez. Tarihin en eski uluslarından biri olan Ermenilerin de başlarına gelen felaketi anlamlandırmaya çalışmamaları beklenemez. Fakat bu arayış, bir diğer ulusun şöhretini baştan aşağı lekelemek ve onu her yerde cezalandırmaya kalkışmakla da son bulamaz. Ermeniler de netice itibarıyla kendilerine söylenegelenden, kendilerinin inandırıldıklarından çok daha güçlü bir başkaldırının tarafı haline gelmiş olduklarını anlamalı, kendi liderliklerinin zafiyet ve hesap hataları da dahil olmak üzere, bu tür esaslı ağırlıkları da anlatıları içine yerleştirebilmelidir. Bu bağlamda, adil hafıza arayışı çok şeye cevap bulabilecektir. İki ulusun bir araya gelişinde *catharsis* görmek isteyen, aşkın bir buluşmayı arzulayan herkes, bu ince çizgiler üzerinde yürüdüğünün farkında olmalıdır.

Türklere ise Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erişi sırasında yaşanan insanlık trajedileri yüzünden yeniden birinci sınıf bir ülke olarak hüküm sürme hakkını yakmış oldukları sessizce söylenmekte, Türkiye'nin bu öğretiyi içselleştirmesi istenmektedir. Türkler de bu temel haklarını rehinden kurtarmak, 1923'teki nüfusunun yarısının son beş yıl içinde kendisine sığınmış olan zavallılardan müteşekkil olarak, yaralı şekilde dünyaya gelmiş olduğunu hatırlamak durumundadır.

Belki de Ermenilerin Türklere son hediyesi, tarihin yüzeysellik içinden değil, ciddiyetle kavranmasını sağlayarak onların da sahip olduğu gibi, tarihsellik içine kendimizi konumlandırmakla elimize geçirebileceğimiz bilinçlenme disiplinlerine bizi kavuşturmak, gelip geçiciliğin sultasından kurtarmak olacaktır. Mesele, tarihle yüzleşmek değil, tarihin içinden geçmektir. Böylece, aydınlarımızın ülkelerinin ulaşabildiği yeni zenginliklerle örtüşmeyen, bunlarla hiç uyuşmayan yavan ve yankısız yaşamları da derlenip toparlanmaya başlayabilecek, başkasını ötekileştirmeyen, lakin ulusların hayatının zaman zaman hâlâ acımasızlaşabilen uluslararası bir rekabet ortamında sürdüğünün bilinciyle, memleketin yüksek menfaatleri kavramına karşı da yabancılık hissetmeyerek basit zıddiyetler üzerinde ilerleyen izahatlarla yetinmeyi de kabullenmeyen, doğru ve çağdaş bir milliyetçilik ve yurtseverlik yerine oturabilecek; böylece bu ülkenin elden düşme hayatların yaşandığı herhangi bir diğer tüketim toplumu olmamasını sağlayacak konum ve tarihsellik içine doğduğu, bunun da en büyük şansı olduğu daha iyi anlaşılabilecek, an'da değil zamanda yaşamanın derinlikleri ve esintileri hissedilebilecektir.

XXV

Tehcir yollarında Anadolu

> Mukadderat anlarına ait hiçbir hatıra bizimle konuşmayı kesmez, o ana ait hiçbir fedakârlık hiçbir zaman çok geriye gitmez; olabilecek en derin ve yoğun anlamlı ses, gelirse yine o anların içinden gelir.

Lepsius, bir Amerikalı misyonerden dinlediğine göre Ermenilerin içler acısı durumunu şu şekilde nakletmişti:

> Bu zavallı insanların büyük bölümü zorla evlerinden, ailelerinden koparılmış, sahip oldukları her şeyi yitirmiş, üzerlerindeki her şey de sökülüp alınmıştı. Büyükbaş hayvanlar gibi sürüler halinde gökyüzünün altında soğuğa sıcağa karşı hiçbir koruma olmaksızın ilerleyen, üstlerinde başlarında olmayan bu insanlara ancak arada bir, fakat her zaman çok yetersiz yemek veriliyordu. Her türlü hava değişikliğine, çölde parlak güneş, ilkbahar ve güzde rüzgâr ve yağmur, kışın da dondurucu soğuğa maruz kalmış, sonu gelmez yürüyüşlerde mecallerini kaybetmiş, berbat bir muameleyle karşılaşıp işkence görmüş, her an hayatlarını kaybetme korkusu altındaki bu insanlar, her nasılsa nehrin kıyısında kendilerine bir kuyu kazacak hali bulmuşlardı... Bütün bir nüfus çöle yollanırken, bu insanların beslenmesi için hiçbir tedbir alınmamıştı. Tam tersine, hükümetin bu insanları açlıktan öldürmek amacı taşıyan bir planı tatbik etmekte olduğu aşikârdı.[1230]

O meşum 1915 yılında Anadolu'da aslında sadece zavallı Ermenileri değil, her şeyi ve herkesi içine alarak hüküm süren, kimsenin kaçamayacağı berbat şartlar, tam bir kaos ortamı yaratmıştı. O sırada Amerika'nın Harput Konsolosu olan Leslie A. Davis, anılarında durumun ne olduğunu anlatır:

> O kış tifo ortalığı kırdı geçirdi. Durum, bilhassa askerler arasında çok kötüydü. Bazı günler, 75 ya da 80 askerin tifodan öldüğü oluyor-

1230. Leo Kuper, "The Turkish Genocide of Armenians, 1915-1917", s. 51.

du. Bunların cesetleri vagonlara konup Konsolosluk'tan çok da uzak olmayan bir yerde toprağa verilirdi. Harput'taki tifo ve diğer hastalıklar hakkında bulabildiğim bilgileri uzun süre Dışişleri'ne göndermeye devam ettim, fakat tabii ki resmi istatistiklere erişmek mümkün değildi.[1231]

Osmanlı Kafkas ordusunun konuşlandırıldığı diğer şehirlerden gelen raporlar, her bir şehirde her gün düzinelerce askerin tifodan öldüğünü bildiriyor. General Liman von Sanders, Sarıkamış muharebesinden sonra Üçüncü Ordu'da bulunan 90.000 askerden 12.000'inin geri döndüğünü belirtiyor. Diğerleri ya donmuş, ya açlıktan ölmüş, ya da öldürülmüş veya esir düşmüş... Ayakta kalanlar da bilahare tifo ve çiçek hastalığından hayatlarını kaybettiler.[1232]

16 Mayıs 1917 günü Harput'tan ayrıldım. İstanbul'a yolculuk hiç de kolay olmadı. Demiryoluna ulaşmak 18 gün sürdü, ondan sonra da üç gün trenle seyahat ettik. Yollarda ekmek bile bulunmadığı için, tüm yolculuk boyunca ihtiyaç duyacağımız her şeyi yanımıza almıştık... Her yerde son derece nazik bir muameleyle karşılaştık ve bize her türlü kolaylığın gösterilmesi yolunda telgraf talimatları gönderilmiş olduğunu gördüm.[1233] (Bu tarihte ABD Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan etmiş olup, Davis ülkeyi terk etmektedir.)

Anadolu'daki şartları gözümüzün önüne getirebilmek bakımından bir misyoner hatıratına da başvurulabilir:

İşçiler okul binalarında kaldıkları ve başlarını askerlerin barındırıldığı diğer binalarda olduğu gibi taş ya da kum zeminler üzerinde değil de hiç olmazsa tahta üzerine koyabildikleri için çok mutluydular... Savaşın ilk aylarında askerler sırtlarını artık nereye dayayabilirse orada uykuya dalmak zorundaydılar. Nihayet, çok yavaş, çok ağır bir şekilde üniformalarına kavuştular, fakat üniformalar geldiğinde bile iç çamaşırı olarak neleri varsa onlarla idare etmek durumundaydılar.[1234]

Ordudan firar edenler eşkıyalıkla hayatlarını kazanmaya başlamış olduklarından, Türkiye'nin her tarafında kara yolculuğu tehlikelidir. Öte yandan, evlerine kaçıp kendi başlarına bakan, askerler kaçakla-

1231. Susan K. Blair ed. Leslie A. Davis, *The Slaughterhouse Province: An American Diplomat's Report on the Armenian Genocide, 1915-1917*, s. 46.

1232. a.g.e., s. 135, dipnot 32.

1233. a.g.e., s. 123.

1234. Henry E. Riggs, *Days of Tragedy in Armenia: Personal Experiences in Harpoot, 1915-1917*, s. 39.

rı aramaya geldiğinde hemen bir yerlere saklanan çok sayıda firari de vardır. Kürt aşiretlerinin kendi başlarına buyruk olduğu yerler ile askerlerin ulaşamayacağı kadar sarp ve uzak bölgelerde bulunan köyler de tekin değildir... Türk hükümeti Dersim'in tüm sathı, Harput'un kuzeyi ve Malatya'nın güneyindeki Ağcadağ yöresinde bir firariyi tevkif etmeyi göze alabilecek durumda dahi değildir.[1235]

1915 Şubat ayını anlatan bir başka misyoner hatıratı, daha da iç burkucu, yürek karartıcı sahnelerin göz önüne gelmesine yol açar:

Türk askeri savaşa teçhizatsız, üniformasız, gıdasız gönderilmektedir. İyi gıdayla beslenen Rus askerlerinin iyi de üniformaları vardır. Türk askeri savaşa beyaz şalvar ve mintanıyla gitmektedir. Hulakeş yolunda köylerinden yeni toplanmış bir grup askere rast geldik. Asker olacak sağlamlıkta olmayan bu insanların üzerinde doğru dürüst bir şey de yoktu. Daha fazla seyahat edebilecek gibi de görünmüyorlardı. İster istemez, bu cahil, bir deri bir kemik kalmış insanların memleketleri için ne yapabileceğini düşündüm. Çoğu yollarda ölüp gidecekti. Çoğu hayatlarında ilk defa köyleri dışına adım atıyordu. Erzurum'dan dönen askerler, camilerde stok edilip küflenen mısırlardan askerler için ekmek yapıldığını anlatıyor... Harput ve diğer yerlerden cepheye gönderilen kavurmalar yolda çürümüş, öyle ki bunlara rast gelen yolcuların, kokudan yolun karşı tarafına geçmek zorunda kaldığı söyleniyor. Askerler kendilerine verilen kumanyayı yenebilecek gibi görmüyor. Çoğu soğuktan, çok daha fazlası da tifo gibi korkunç hastalıklarla boğuşarak ölüyor. Şimdi bir Kızılhaç hastanesi haline getirilmiş olan Mezre'deki hastanemizde 120 hasta için yer bulunuyor. Doktorumuz Dr. Atkinson. Hastaneye çok geç yetiştirildikleri için günde altı ila on hasta ölüyor. Pek çoğu da günlerdir yolda oldukları için hastaneye nihayet ulaşmalarının üzerinden birkaç saat geçmeden ölüyor. Çoğunun ayakları donmuş. İpince kalmış, kirli ve hasta insanların bu halleri çok zavallı...

Tifo, Mezre'de ortalığı kasıp kavuruyor. Askeri hastanelerden birinde her gün 20 hasta hayatını kaybediyormuş. Buralardaki şartların felâket olduğu söyleniyor. Her yeri bit ve kir kaplamış. Bir hastaya yer açmak için önce yatağı bitlerden temizlemek gerekiyor.[1236]

Jacobsen, 7 Şubat 1915 tarihinde şu notu düşer:

1235. a.g.e. s. 44.

1236. Maria Jacobsen, *Diaries of a Danish Missionary: Harpoot, 1907-1919*, s. 59.

Wheeler Hall'da her gün askerler ölüyor. Tifo yayılmakta... Askerlere dayanılmaz şekilde kötü davranılıyor. Bu ülkede insan hayatının hiçbir değeri yok. Bir asker öldüğünde, cesedi götürülüp bir kuyudan aşağı atılıyor, sonra da sanki bir hayvan ölmüşçesine ardından hiçbir şey söylenmiyor, hiç düşünülmüyor.

200-300 kişilik bir bölükten ancak 6 ya da 8 askerin silahı var. Her asker cepheye gönderilmeden önce sadece altı atış yapabiliyor. 45 yaşına kadar olanlar da silah altına alınmış durumda... Her gün çok sayıda asker ölüyor. Bugün yeri yatak, bir taş parçasını da yastık yapmış elli askeri güneşin altında uzanmış yatarken gördük.[1237]

Devamla, Jacobsen inanılması güç manzaralar tarif eder:

Kürtler gelip cesetlerin başlarını koparttılar. Bu kadın öğleden sonra kendine geldiğinde çırılçıplak olduğunu fark etti. Onu dağlardan aşağı sürüklemişler. Uyandığında bütün Kürtler ve askerler ayrılmış, cesetlerle dolu bir tarlanın ortasında kalmıştı. Etrafı dolaşa dolaşa altı yaşındaki kızını bir kayanın üstünde ağlarken bulmuş. Askerler kız çocuğuna parası var da verecek olursa onu öldürmeyeceklerini söylemişler. Küçük kızın üzerinde annesinin evlerinden ayrılırlarken verdiği bir Mecidiye varmış, onu verince dokunmamışlar. Fakat Kürtler bütün elbiselerini almış; çocuk da etrafı işkence görmüş cesetlerle çevrili, çıplak ve yapayalnız kalmış olarak öylesine orada oturuyormuş...[1238]

Gerçekten, 1915 ve sonrasında Doğu Anadolu, her şeyi içine alıp atan ve yok eden bir kara deliktir. Söz konusu olan, ancak sistemik kaos olarak tanımlanabilecek, yani her yeri sarmış ve birbiriyle etkileşime geçtikçe de her şeyi olduğundan beter kılan olumsuzlukların bir araya üşüştüğü bir haldir. Toplumsal gerginliği aşağı çekmek, denge unsurlarını yerli yerine oturtmak amacıyla oluşturulmuş, ne var ki zaten hep zayıf kalmış kurumlar bu kaotik şartlarda eriyip ortadan kalkmış, memleket ve toplum uçurumdan aşağı düşmüştür.

Van'dan Londra'ya ulaşan raporları inceleyen Dışişleri'nde Doğu Dairesi uzmanı Norman, daha Nisan 1913'te aşağıdaki gözlemlerde bulunmuştu:

Oralarda her an her şey olabilir. Bu şartlarda, düzenin yıkılıp şid-

1237. Maria Jacobsen, a.g.e., s. 60.

1238. a.g.e., s. 118.

> det ortaya çıkması halinde asayişi ancak Rus kuvvetleri tekrar yerine oturtabilir... Van'dan gelen raporların yanı sıra Beyrut, Halep, Adana, Musul ve Basra'dan gelen raporlara da baktığımızda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da ve Asya'da sona ermesinin çok da uzak olmadığı görülmektedir.[1239]

Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte Doğu Anadolu daha da müthiş zorluk ve baskıların altına sürüklenecektir.

Şevket Pamuk da esasen uzun bir savaşı kaldırmasını sağlayabilecek askeri ve diğer hazırlıklılık içinde olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nun idari etkinliğinin, bir yandan gelişmemiş ekonomisi, diğer yandan sahip olduğu sınırlı kurumsal kapasiteleri nedeniyle Birinci Dünya Savaşı'nın öne çıkarttığı olağanüstü ağır baskılar altında ezilip erimeye geçtiği kanaatindedir.[1240] Donald Bloxham, modernitenin bir göstergesinin de devletin çevrede kurabildiği etkinlik olduğuna işaret ederek, bu açıdan bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun İkinci Meşrutiyet devrinde modern değil, ancak modernleşmekte olduğunun söylenebileceğini belirtir. Bloxham, Osmanlı İmparatorluğu'nun iletişim ve istihbarat altyapısı kadar etnik açıdan karmaşık sınırlarındaki polis hizmetlerini de henüz kurma ve iyileştirme aşamasında bulunduğunu, devletin Ermenilerin çoğunluğunun yaşadığı Doğu Anadolu'daki idari uzuvlarının gelişmemiş olduğunu vurgular.[1241]

Osmanlı İmparatorluğu'nun Çanakkale'deki müthiş kayıpları arasında yüksek tahsilli subay adayı ve ihtiyat subaylarının sayısı 10.000'e yakın olup, 70.000 kadar da lise mezunu şehit verilmiştir. Okumuş ve aydın kesimin Çanakkale'de ölüm kalım mücadelesi içinde olması da şüphesiz, Doğu Anadolu'da sistemik kaos şartlarının oluşmasında amil olmuştur.

1915'te tifüs, tifo, frengi, kolera ve dizanteri Doğu Anadolu'nun her yerinde yayılmaktadır. Sağlık teşkilatının en basit malzemelerin yokluğunu çektiği Osmanlı ordusunda kayıplar çok yüksek düzeyde olup, hastalık bulaşan Türk askerlerinin yarısı ölmüş, kayıp oranı kendi sağlık hizmetleri tarafından dikkatle korunan Alman askerleri arasında dahi yüzde 10'a ulaşmıştır. Almanlar, bitlerin temizlenmesi için mükemmel fırınlar inşa etmiş-

1239. Joseph Heller, "Britain and the Armenian Question, 1912-1914: A Study in Realpolitik", s. 6.

1240. Şevket Pamuk, "The Ottoman Economy in World War I", s. 131.

1241. Donald Bloxham, "Organized Mass Murder: Structure, Participation, and Motivation in Comparative Perspective", s. 227.

lerse de odun yokluğu yüzünden bunların işletilmesi mümkün olmamıştır. Her yerde ilaç ve hastane personeli sıkıntısı, yeterli ve sağlıklı yiyecek eksikliği çekilmektedir. Erik Jan Zürcher, bu tür faktörler nedeniyle gerçekleşen ölümlerin, çatışmalarda gerçekleşen ölümlerin tam yedi katı olduğunu belirtmektedir.[1242] Mondros Mütarekesi'nden sonra ABD Başkanı Wilson tarafından Anadolu'ya gönderilen General James G. Harbord, *Report of the American Military Mission to Armenia* başlıklı raporunda sadece tifodan ölen Osmanlı askerlerinin sayısını 600.000 olarak vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun telgraf sistemi, sık sık bozulan hatlardan müteşekkil, zaten düşük olan kapasitesi de Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte ortaya çıkacak müthiş ihtiyacı karşılamaya hiç yetmeyecek ilkel bir sistemdi. Uzak cephelerde ise sadece tek hat bulunmaktaydı. Öyle ki, savaş devam etmekteyken dahi acil telgrafların ulakla gönderilmesi tercih edilir olmuştu. Savaş başladığında Osmanlı İmparatorluğu'nda telsiz telgraf da bulunmamaktaydı. Nihayet savaşın bitmesine yakın bir dönemde kurulduğunda ise fazla bir işe yaramayacaktı. İstanbul dışında, Çanakkale cephesi hariç, imparatorluğun hiçbir yerinde telefon da yoktu. İstanbul, müttefik başkentler Berlin, Viyana ve Sofya'yla telefon teması kurabiliyor, fakat kendi cephelerine telefon edemiyordu.[1243] Doğu Anadolu'da demiryolu da yoktu, kara yollarının durumu ise ancak içler acısı olarak tarif edilebilirdi. Savaşla birlikte, ekonomik hayat durmuş, 1916 başına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticareti savaş öncesi döneme göre yüzde 80 oranında düşmüştü.[1244] 1915 yılında Doğu Anadolu, Suriye ve Lübnan müthiş bir açlığın pençesine sürüklenmişti. Açlığın hüküm sürdüğünü bildikleri halde Beyrut üzerindeki ablukayı kaldırmayan İngiliz ve Fransız donanmaları, göz göre göre 500.000'e yakın insanın açlıktan ölmesine neden olmuşlardır.[1245]

Cephelerdeki durum da tek kelimeyle korkunçtu. Osmanlı ordusunun her şeyi ya çok eksik ya hiç yoktu. Pek çok kez üstlerinde sadece çaput parçaları olan Osmanlı askerlerinin çıplak ayakla ya da ayakları paçavralarla sarılmış halde savaşmaları sıradan

1242. Erik Jan Zürcher, Savaş, *Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, s. 185.

1243. Ahmed Emin (Yalman), *Turkey in the World War*, s. 90.

1244. Şevket Pamuk, a.g.m., s. 118-120.

1245. a.g.m., s. 131.

bir haldi. Osmanlı askerleri Doğu cephesinde esir alınan Rus askerlerinin bot giymiş olmalarına çok imrenmişlerdi. Filistin cephesine bir yıl boyunca hemen hemen hiç yeni ayakkabı gönderilmemiş, son bir çare olarak askerlere ayağa iple bağlanan bedevi terlikleri dağıtılmıştı. Garnizon görevinde olanlar ise, tahta ve bitki saplarını kullanarak kendilerine ayakkabı yapmak zorunda kalmışlardı. İngiliz tarafında ise iaşe bolluğu yaşanıyordu.[1246]

Yukarıdaki misyoner ifadeleri dahil tüm bunlar, ancak en beter bir kaosa sürüklenmiş bir memleketteki o kahrolasıca şartları, karşı karşıya kalınan felaketi anlatır, bunlardan da pek bir kimsenin muaf olmadığı, Türk askerinin de en zavallı ve en güç şartlarda bir varlık mücadelesi sürdürmek zorunda kaldığı hakkında epey bir fikir verir. Bu şartların hüküm sürdüğü, güvenliğin ortadan kalktığı ve askeri bu derece perişan duruma düşmüş bir ülkenin idaresinin nasıl olup da bir soykırımı planlayabilecek olduğu suali ortadadır. Bu sualleri öne sürmek, hiçbir şekilde Ermeni milletinin çektiği acıları ve başlarına gelen felaketi küçümsemek ya da yok saymak değildir.

Ermeni devrimci örgütleri ve onların kumandası altına girmiş bir kısım Ermeni, Anadolu'ya girmekte olan Rus ordusuyla bir olup bu işgal hareketine yardımcı olmak yönünde tedhiş ve saldırıya girişmeseydi, vicdanı vatan müdafaası uğrunda cephelerde verdiği şehitlere karşı vazifesini yapıp yapmadığı sualiyle boğuşan dönemin hükümeti de tehcir kararını vermeyecekti. Tehcir, ana Ermeni anlatının iddia ettiği gibi savaş şartlarının "kamufle" etmesinden istifadeyle başlatılmış ve bilinçle uygulanmış bir yok etme planının son aşamasını teşkil etmemektedir. Hiçbir belge tehcirin Ermenileri yok etmek için bir fırsat olarak görüldüğü iddiasını doğrulamamaktadır. On binlerce masum insan, saldırılar, aynı zamanda hastalık ve açlık gibi nedenlere bağlı olarak hayatını kaybetmiştir.

Bu bağlamda, Ermenilerin ülkeyi işgale girişen düşmanın yanına aktif şekilde geçmiş olmaları, tedhiş ve terörü de yıldırma yöntemleri olarak kullandıkları hatırlanmalıdır. Kısaca, Ermeni örgütlerinin bağımsızlık mücadelesi de savaş şartlarında muharip nitelik kazanmıştır. Çanakkale'yle birlikte çift-yönlü bir saldırı altında kalmış; kudreti sınırlı ve panik halindeki bir hükümet, çaresizlik içinde verdiği tehcir kararıyla Ermeni katliamları ve kıyımına giden kapıyı da ister istemez aralamıştır.

1246. Erik Jan Zürcher, Savaş, *Devrim ve Uluslaşma...*, s. 187-188.

Şüphesiz, Ermeniler muhtemel, beklenilen bir ayaklanmanın sorumluları olarak değil, var olan ve genişleme istidadına sahip olduğu açıklıkla ortaya çıkmış bir ayaklanma ve savaş ortasında süregiden eylemlerin sorumluları olarak sevk ve iskâna tabi tutulmuşlardır. Lakin sistemik kaosun hüküm sürdüğü bir ortamda girişilen sevk ve iskân, zorunlu göçe, katliam eşliğinde yerinden kaldırıp göçürmeye dönüşmüştür. Ne var ki, Türk ve Müslümanların durumuna bakılıp onların da içler acısı hali görüldüğünde, Anadolu'ya o sıra hâkim olan sistemik kaos şartlarının keskin hatları belirmekte, çaresizlik ve zavallılığın bir girdap gibi herkesi içine çektiği görülmektedir. Tüm bu acıların bir arada hissedilmemesi, ne Ermeniler, ne Türkler, ne de Kürtler ve başka herhangi biri için doğal ve insani olur.

Ermeni Sorunu bir Gordiyon düğümüyse, düğümün iplerinin en fazla birbirine dolandığı yer de burasıdır: Ermeni katliamına giden yol arzulanmış ve bir arzu olmaktan da öte, planlanmış mıydı? Bu sorunun cevabı, ancak kendi tarihsel oluşumu içinde akan Ermeni meselesinin 1915 Nisan ayı itibarıyla hangi aşamalardan geçtiğine bakmak, bu aşamada ortaya çıkan tehdidin geçerlilik düzeyi ve Osmanlı hükümetindeki tereddüt yoğunluğunu tespit etmekle bulunabilecektir.

Üçüncü Ordu'nun Kurmay Başkanı Felix Guse'nin aşağıdaki ifadeleri dikkat çekicidir:

> Tüm bunların yanı sıra, mayıs ve haziran aylarında Türk Kafkas Ordusu'nda ağır bir kriz yaşandı. Bu ordunun takviye edilmesi söz konusu değildi. Çünkü imparatorlukta elde avuçta ne varsa hepsi çok kritik günlerin yaşandığı Çanakkale cephesine gönderilmişti. Bu yüzden Ermenilerin çıkardığı huzursuzluk, son derece ürkütücü ve korkunç bir tehlike arz etmekteydi. İhtiyaç üzerine daha şimdiden jandarma birlikleri cepheye nakledilmişti ve artık ordunun hinterlandında birkaç acemi eğitim karargâhından fazla bir şey bulunmuyordu. Doğaldır ki, bu kuvvetler genel bir ayaklanmaya karşı oldukça yetersiz kalıyordu.
>
> Bu kritik anda Ermenilerin düşmanca davranışlardan vazgeçip soyluluk gösterip göstermeyeceklerinin sabırla beklenmesi gerekiyordu. Savaşmakta olan bir ordudan da böyle bir şeyin beklenmesi biraz fazla iyimserlik olurdu. Türk hükümetinin bulduğu çözüm şuydu: "Ülke -Anadolu- Ermeniler tarafından boşaltılacaktı." Kendilerini savunmak zorunda olan Türklerin başka bir çözüm yolu bulmaları pek mümkün görünmüyordu... Cemal Paşa bir konuşmasında diyor-

du ki, "Türkiye her taraftan kuşatılmış, her an üzerine saldırılacak bir adama benziyordu ve bu kadar hayati tehlikesi olan bir şeyde de gerektiğinde olağanüstü birtakım önlemlere başvurulmalıydı."

Bu arada, işin gerçeği Ermeni huzursuzluğu da tüm Küçük Asya'ya yayılmıştı. Bitlis'te kargaşalık hüküm sürüyordu. Kayseri'de bombalar ele geçirilmişti. Zeytun ve Halep'te çatışma vardı. Cemal Paşa'nın çok ölçülü şekilde doğruladığı gibi, tüm bunlar gerçek ayaklanmalardı... İstanbul'da bir komplo ortaya çıkarılmıştı. İtilaf Devletleri donanması Çanakkale Boğazı önlerindeydi. İskenderun Körfezi'nde her an bir çıkarmanın yapılabileceği de göz ardı edilemezdi. Kısaca, tehlike her yerdeydi.[1247]

Sadece o dönemde kaleme alınmış hatıra ve resmi birincil kaynaklar değil, başta Edward J. Erickson'un çalışmaları olmak üzere, son dönemde yapılan bilimsel araştırmalar, Ermeni başkaldırısı ve tedhiş hareketlerini Van İsyanı'yla sınırlı görmenin mümkün olmayıp aksine, bir ölüm kalım savaşı içine girmiş Osmanlı ordularının performansını en can alıcı, Doğu Anadolu'nun elden kaybedilmesine yol açacak şekilde etkileyen bir yoğunluk ve şiddete ulaştığını ortaya koymuştur. Bu halde, tehcirin planlanmış bir soykırımın gerçekleştirilmesinin yöntemi olduğunu savunan, yani Ermeni anlatısının en merkezi iddiasından yana çıkan kesim, kendi mantıksal tutarlılığı bakımından, Osmanlıların planladıkları soykırımı gerçekleştirebilmek için Doğu Anadolu'daki stratejik durumun bu derece kötüleşmesini beklemiş olduğunun ana varsayımları olduğunu kabul etmek durumundadır. Bu ise hiçbir mantıksal örgü içine sarılıp tutulabilecek bir sav değildir.

Ermeni İsyanı'nın boyutlarını küçümseyip, bunu sadece Van İsyanı'na indirgemekten yana olan kesim, Doğu ve Güney cephelerindeki ordularının ikmalini önce öküz ve kağnı arabaları, bilahare at ve eşek, sonunda da insan gücüyle yapmak; Toros ve Amanosları karadan aşmak durumunda olan nefs-i müdafaa halindeki bir ülkenin söz konusu olduğunu hatırda tutmalıdır.

Osmanlı hükümeti, 24 Nisan 1915 tarihine, yani 2 Ağustos 1914 tarihli seferberlik ilanından yaklaşık on ay sonrasına kadar Ermeni komiteleri tarafından çıkarılan isyanlara karşı yalnızca yerel ve özel birtakım tedbirler almak istemiş, fakat bu tarihten sonra bu tür tedbirlerin yeterli olmayacağı kanaatine vararak, özellikle 9 Şubat 1915 tarihinde Van İsyanı'nın başlaması üzerine

1247. Aktaran Selami Kılıç, a.g.m., s. 68.

kalıcı tedbirlere yönelmek zorunda kalmıştır.[1248]

Başkumandan Vekili Enver Paşa da Ermeni Patriği ile buluşmuş, Osmanlı Devleti bu savaşta Ermeni vatandaşlarından sadakat beklerken silahları ile birlikte kaçan Ermenilerin köylere hücum edip memurları öldürdüklerini resmi raporlara dayanarak anlatmış, cemaatine iyi nasihatlerde bulunmasını tavsiyeyle, bu hareketin umumi mahiyet alması halinde ordunun sıkı tedbirler almak zorunda kalacağını söylemiştir. Patrik, bu gibi rezaletler yapmaya cesaret edenlerin komitacılar olduğunu, Ermeni halkına bunların hareket ve telkinlerine uymamalarını tavsiye edeceğini ifade etmiştir.[1249]

Lakin Van, Ermeni çetelerce Rus ordusuna teslim edilecek, bunun üzerine Çar II. Nikola, 21 Nisan 1915 tarihinde gönderdiği bir telgrafla "Rusya'ya yaptıkları hizmetler" nedeniyle Van'daki Ermeni Komitesi'ne teşekkür edecektir. Aynı gün İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale önüne ulaşmıştır. Bu durum karşısında, Osmanlı hükümeti İstanbul'daki Ermeni Patriği ve ileri gelenlerini bir kez daha uyararak, Müslümanların katliamının durdurulmaması ve düşmanla işbirliğine son verilmemesi halinde gerekli önlemlerin alınacağını bildirmiştir. Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey de çeşitli örgütlere mensup Ermeni mebuslarla konuşmuş, bu suretle Ermeniler gerek ruhani liderleri, gerek eşraf ve muteberanı vasıtasıyla isyandan vazgeçmeleri konusunda uyarılmışlardır. Bu uyarılar da fayda etmeyince, vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 24 Nisan tarihli gizli bir tamimle Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, evraklarına el konulması ve komite elebaşlarının tutuklanması istenmiştir. Bu tamim uyarınca 2.345 Taşnak ve Hınçak komiteci tutuklanmıştır.

Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfusun savaş bölgesi dışına doğru Diyarbakır vilayetinin güneyi yönünde tehcir uygulamasına tabi tutulması kararı, sahadaki şartların amansız dayatması altında 27 Mayıs 1915 günü alınmış, ilgili talimat 30 Mayıs günü imzalanmıştır.

Talat Paşa, 1 Kasım 1918 günü yapılan son İttihat ve Terakki kongresinde aşağıdaki izahatta bulunmuştur:

> Bab-ı Âli önceden verilmiş bir karar üzerine hareket etmiş değildir. Olup biten olayların sorumluluğu, her şeyden önce onlara sebep olan tahammül edilmez hareketleri yapan unsurlara aittir. Şüphesiz bundan bütün Ermeniler sorumlu değildir. Fakat devletin ölüm kalım ka-

1248. Barış Özdal, "Ermeni Sorununun Analizinde Önemli Bir Parametre: Tehcir Kavramı", s. 595.

1249. Hasan Babacan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Sorunu, Tehcir Meselesi ve Talât Bey", s. 144.

rarını verecek büyük bir harp esnasında ordularının hareket serbestliğini ihlâl eden, arkada isyanlar çıkartarak memleketin selâmetini, ordunun emniyetini tehlikeye düşüren hareketlere müsamaha edilmemesi tabii zarurî idi.İşte tehcir meseleleri her şeyden önce böyle bir harp zarureti sonucunda alınmış tedbirlerden doğmuştur.

Demek istiyorum ki, her yerde tehcir muntazam bir şekilde ve yalnız zaruretin zorladığı derecede yapılmıştır. Birçok yerlerde çoktan beri birikmiş olan düşmanlıklar bu vesile ile patlayarak asla arzu etmediğimiz yanlışlıklara sebep olmuştur. Birçok görevliler haddinden fazla zulüm ve şiddet gösterdiler. Birçok yerlerde haksız yere birtakım masumlar da kurban oldular. Bunu itiraf ederim.[1250]

İttihat ve Terakki, duygularını şu şekilde ortaya koymuştu:

Ermeniler hıyanet ettiler. Bu çok açıktır. Hem de bu hıyaneti lisan, din ve milliyetlerini sayesinde muhafaza edebildikleri, her zaman şefkat ve hürmet gördükleri hükümetin hayat ve istiklâlinin mevzu-u bahs olduğu müthiş bir harp sırasında arkasından vurmak, can alacak noktalarına kastetmek suretiyle muntazam tertibatla yaptılar.

Hükümet, her zaman kendilerinin hukukuna hürmet, hususat-ı milliyelerine riayet etti. Mezhepleri ve milliyetlerine ilişkin konularda kendilerine büyük yardımlarda bulundu, izinler verdi. Karşılığında hıyanet ve suikast gördü... Birinci Dünya Savaşı'nda ise kendilerinin de sayesinde refah temin ettikleri ve servet edindikleri memleketin müdafaası yerine, ihanet ve hıyaneti tercih ettiler.

Esasen hayat ve varoluşunu temin için binlerce evladını harp meydanlarında feda eden, cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın bütün ahalisinden vatana karşı her zaman olduğundan da fazla bağlılık bekleyen bir devletin kendisini dahilde işgale, arkadan vurmaya çalışanlara karşı böyle bir karar alması en tabii ve meşru, aynı zamanda kullanılmasının ihmal edilmesi kat'iyen caiz olmayacak bir hakkı idi.[1251]

Tehcir kararına yol açan nedenlerin izahına yönelik olduğu kadar, aynı zamanda bir durum tespiti niteliği de taşıyan yukarıdaki metne yansıyan kırgınlık, aldatılmış olma, güvenin boşa çıkarılması ve tüm bu duygu karmaşası içinde oluşup kendini ortaya koyan hiddet kolaylıkla görülse de, bu duyguların varlığının Ermeni ulusunun ortadan kaldırılmasına girişildiğini ortaya koydu-

1250. Ayvaz Gökdemir, "Ermeni Meselesine Dair", s. 71.

1251. Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu: Yüzyılın Kan Davası*, s. 180.

ğu söylenemez. İç gailelerin yanı sıra dış baskılar, hiçbir şekilde yönlendirmeyecekleri dış gelişmeler de Jön Türkler'in ellerindeki küçük şans dilimlerini işe yaramaz hale sokmuştu. Kuşku yoktur ki, Ermeniler için olduğu kadar Türkler ve diğer Osmanlı ulusları için de büyük bir talihsizlik, girdaplara kapılıp gitmiş, karanlıklar ardında kaybolmuş olmak söz konusudur.

Bu kararın kolayca alındığına işaret edebilecek hiçbir şey ortada yoktur. Aksine, Osmanlı hükümetinin sevk ve iskân kararını alır, o meşum noktaya doğru ilerlerken çok büyük tereddütler, çok sancılı bir karar verme süreci içinden geçtiği görülmekte, bu husus çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Eski Sadrazam ve nazırlar, Şubat 1918'de İkinci Şube'de ifade verirken, Ermenilerin sevkinin bir ihtiyaç üzerine yapıldığını söylemişler, "Aslında Ermenilerin kabahatleri büyük olmakla beraber, memleketin evlâdının başka mahallere nakil ve iskân edilmesi kararının alınması sırasında bir hayli tereddütler geçirdiklerini; ancak beka ve mevcudiyet için, milletin fertlerinin her türlü fedakârlığı yaptığı en buhranlı bir devrede, Ruslarla işbirliği yapanlara karşı vatanın feda edilemeyeceğini" dile getirmişlerdir.[1252]

Ermeni faaliyetinin cephelerdeki durumu ve askeri konuşlandırmaları nasıl etkilediği, ikmalin aksamasının yol açacağı sonuçlar yeterince açıktır. Hükümet, bir yandan düşmanla mücadele ederken, diğer yandan da geride bıraktıkları çocuk, kadın ve yaşlı anne babalarının emniyetinden büyük endişe duyan askerin durumunu da göz önünde tutmak zorunda kalmıştır.[1253]

Tehcir, önceden var olan bir planın hayata geçirilmesi yolunda nihai aşama olarak insani öz ve duyarlılıklarını boşaltmış bir kadro tarafından düşünülmüş olsaydı, bu meşum noktaya çaresizlik ve ruhi debelenmeler, büyük tereddütler içinde gelinmezdi.

30 Mayıs tarihli Geçici Tehcir Kanunu'nun tatbikine ilişkin ayrıntılar yerel idarecilere bırakılmıştı.[1254] Jeremy Salt'un da işaret ettiği üzere, İstanbul'un işgalinden sonra İngiliz istihbarat birimlerince ele geçirilmiş tehcire ilişkin olarak vilayetlere gönderilmiş gizli emir ve diğer belgelerde Ermenilerin hayatları ve mallarının korunmasına ilişkin açık hükümler de yer almaktaydı.[1255]

1252. Ferudun Ata, "Mütareke Döneminde Yapılan Ermeni Tehciri Yargılamaları Nasıl Değerlendirilmelidir?", s. 572.

1253. Musa Şaşmaz, a.g.e., s. 565.

1254. Jeremy Salt, "The Narrative Gap in Ottoman Armenian History", s. 21.

1255. a.g.m.

Osmanlı hükümeti bir yok etme siyaseti izliyor olsaydı, tehcir sırasında Ermenilerin canları ve mallarının korunmasına dair söz konusu talimatları gizli yollamaz, bunlar da İngiliz istihbarat görevlilerince 1920'de keşfedilmezdi. O tarihlerde Türkiye'ye karşı müthiş hınç güden Lloyd George gibi bir düşmanın başında olduğu İngiltere'nin, üstelik İstanbul işgal altındayken İttihat ve Terakki hükümetinin Ermenilere karşı bir yok etme siyaseti izlemiş ve bu yönde karar almış olduğunu gösterir üç buçuk sayfa dahi bulmuş olsaydı, Malta mahkûmlarını serbest bırakmamış olacağında tereddüt edilemez. 1915 yılında Osmanlı hükümetinin Doğu'daki Ermeni nüfusa ilişkin olarak aldığı tehcir kararı, Jön Türk Devrimi sonrasında hazırlanıp bir yerlerde tutulmuş, ondan sonra da Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı şartlar fırsat bilinerek tatbik mevkiine konulmuş bir planın gereği olarak alınmamıştır. Katliamı isteyen, bu yolda eşgüdüm içinde hareket eden ve tüm bölgeyi kontrol eden bir kadro Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu vilayetleri ile Suriye çölleri arasına atanmış olarak İstanbul'dan gelecek talimatı bekliyor değildi.

Donald Quataert'in de hatırlattığı üzere, Osmanlı hükümetinin tehcirle ilgili talimatlarını içeren arşiv malzemesi mevcut olup bunlar ne uydurma telgraflar ne de sahte evraktır. Araştırmacılara açık olan bu evrakta tehcire tabi tutulan Ermenilerin yok edilmelerinin istendiğine basit bir işaret teşkil edecek herhangi bir yazım dahi bulunmamakta, aksine ardı ardına gönderilen talimatlar, Ermenilerin korunmalarına ilişkin hükümler içermektedir.[1256] Kaldı ki, aralarında Hilmar Kaiser ve Ara Sarafyan gibi isimlerin de bulunduğu araştırmacılar Türkiye'deki devlet arşivlerinden 5.000'e yakın mikrofilm ve belge fotokopisi almıştır. Hal böyleyken, Taşnak belgelerinin bulunduğu Boston'daki Zoryan Enstitüsü arşivleri kapalı olduğu gibi, Türk araştırmacılar diğer Ermeni arşivlerine de girebilmiş değildir.

Ermeni tezinin dışarda bırakmak istediği çok ilginç hususlar dile getirilecek, bu anlatının içeriğini oluşturan iddiaların doğruluğunu ispat etmeye yarayacak belgelerin mevcut olmadığına dikkat çekilecek olduğunda, ya belgelerin yok edildiği iddiası ya da "belge fetişisti" olmak, yani sırf belgeye rastlanmadığı için göz önünde olanı görmeye yanaşmama şeklindeki bir suçlamayla karşı karşıya kalınmaktadır. Şu halde, ortadaki insani olgunun boyutları, olayların Anadolu'nun üçte birine tekabül eden bir sahada gerçekleştiği görmezden gelinmeli, devlet görevlileri-

1256. Donald Quataert, *The Ottoman Empire 1700-1922*, s. 187.

nin aralarında sessizce konuşup anlaştıkları varsayılmalıdır.

Müttefikler, 1945'te Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesiyle birlikte 15 milyon sayfa tutan Nazi Almanyası arşivine el koyma olanağı bulmuş, bu dokümanlar, Yahudi karşıtı faaliyetlere değişen ölçülerde de olsa Alman devletindeki ve Nazi Partisi'ndeki tüm kurumların bir şekilde karışmış olduğunu ortaya koymak için yeterli olmuştu. Holokost isnadı, dosyalarda, mektuplarda, toplantı tutanaklarında, raporlarda, muhtıralarda, yönergelerde, yönetmeliklerde, kanunlarda, konuşmalarda, bakanlıklar arası yazışmalarda, bültenlerde, istatistiklerde, günlük kayıtlar üzerinden gidilmek suretiyle Nuremberg Duruşmaları'nın önüne getirilmiş, 13 oturumda bu belge okyanusundan seçilen salt Holokost'a ilişkin 3.000 birincil dosya mahkeme heyetine sunulmuştur.[1257] Bir diğer deyişle, savaşı kazanan müttefikler, iddialarını yapısallaştırmak ve birincil belgelere dayanmak suretiyle ispatlayarak o dönemdeki Alman devletinin tüm organları ve Nazi Partisi'nin Holokost'a müdahil olduğuna hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açıklık kazandırmışlardır. Gerçekten, Nuremberg Duruşmaları'nın saygınlık kazanmasının ardında, hukuka uygun gerçekleştirilmiş olması bulunmaktadır. Savcılarca sunulan 100.000 sayfa belge, milyonlarca metre video film ve 25.000 fotoğrafa ilaveten, mahkemenin atadığı stenograflar 17.000 sayfalık zabıt düzenleyerek tüm ifadeleri kayda geçirmiş, ayrıca tüm duruşmaların ses kayıtları arşivlenmiştir.[1258]

Diğer taraftan isyan ve başkaldırı fikrinin Ermenilerin geneli için geçerli olmadığı, bu fikir ancak bir azınlık için geçerliyken, Osmanlı hükümetinin tüm Ermenileri suçlamakta olmadık bir süratle davranmış olduğu da ileri sürülmektedir.[1259] Bu da şüphesiz üzerinde durulması gereken bir isnattır. Lakin savaş şartlarının soykırım için bir nevi kamuflaj yarattığını ortaya koymak yolunda birtakım mantık kurgularının zorlanması, savaşla birlikte ortaya çıkan sayısız nedenselliği ikinci plana itmeye çalışmakta, aksi yöne işaret eden çok şeyi de görmezden gelmektedir. İdeolojik yapısıyla toplumu peşinden sürükleme kabiliyetine sahip olan, neticede tedhiş ve terörün altyapısını kurmuş ve katliamlara girişmiş bir azınlık söz konusudur. Osmanlı hükümetinin Birinci Dünya Savaşı'nda oluşan şartları bahane ederek ne zamandır istediği gi-

1257. Lucy S. Dawidowicz, "The Holocaust as Historical Record", s. 21.

1258. Sevin Elekdağ, *Ermeni Olaylarını Anlamak: Holokost ile Karşılaştırmalı Analiz*, s. 102.

1259. Benjamin A. Valentino, *Final Solutions: Mass Killing and Genocides in the Twentieth Century*, s. 163.

bi Ermeni soykırımını gerçekleştirdiği iddiasını akla yakın bulanların, aynı şekilde, Ermeni örgütlerinin de Birinci Dünya Savaşı'nda oluşan şartlardan istifadeyle ne zamandır istedikleri gibi bağımsızlık savaşını başlattıklarını akla yakın bulmamaları için hiçbir sebep yoktur.

Gerçi, bu dönemin en keskin gözlemcilerinden Erik Jan Zürcher, İttihat ve Terakki'nin imparatorluğun değişik unsurları arasında birlik ve eşitliğe en büyük önemi verdiğini belirtmekle[1260] beraber, Balkan Harpleri sonrasında meydana gelen facianın yeniden yaşanmasına bir daha asla izin verilmeyeceği duygusunun güçlenerek Anadolu'nun kelimenin gerçek anlamında "Türk'ün son dayanak noktası" olarak görüldüğüne işaret eder ve bu duyguların Ermenilerin toplu katliamına kalkışılması ve Ortodoks Rumların Anadolu'dan çıkartılması gibi kararların alınmasında kesinlikle etkili olmuş olduğunu ileri sürer.[1261] Lakin bu yaklaşım da büyük bir insani hadisenin "tek nedenlilik" içinde açıklanmasından, büyük tarihi olguların izahının tek bir dinamiğe indirgenmesinden ibarettir. Bu duygu ve düşünceler, Türklerin Balkan Harplerinden temel çıkarsamaları olmuşsa, Ermeniler ve Ermeni aydınlarının da hangi çıkarsamalara varmış olduklarını sormak gerekir. Tüm Avrupa kançılaryaları ve kamuoyunda, Avrupa'da son bulan Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'da da son bulmak üzere olduğu düşünülürken, Ermeni örgütleri de kendi bağımsızlıklarına kavuşmalarının zamanının geldiğine inanıyor, bu yönde hareket ediyorlardı. Hazırlıklar öncesine dayansa da Ermeni isyanının doğum yatağı bizzat savaşın kendisi olmuş, Çarlık Rusyası çapında bir Büyük Güç'ün Ermeni devrimci ülküsüne verdiği destek, doğrudan doğruya savaş sahasında hedef birliği doğurmuştur.

Yine de kadınlar, çocuklar ve yaşlılar dahil, Doğu Anadolu'daki tüm Ermeni nüfusunun tehcire tabi tutulmasının, milli güvenlik gerekçeleri tahtında gerçekten de gerekli olup olmamış olduğunu sormak gerekir. Erickson da bu suali sorar ve Osmanlı hükümeti bölgesel isyanın daha fazla yayılmasını beklememiş olduğu için, bu sualin cevabının herhalde hiçbir zaman verilemeyeceğini söyler.[1262] Bir diğer deyişle, isyanın tam bir iç savaş niteliği kazanmaksızın kendiliğinden sönmüş olup olmayacağı, bir orman yangını gibi her tarafı sarıp tutuşturmayacağı bilinebilir ol-

1260. Erik Jan Zürcher, Savaş, *Devrim ve Uluslaşma...*,, s. 169.

1261. a.g.e., s. 153.

1262. Edward J. Erickson, a.g.m., s. 164.

maktan çıkmıştır. Öte yandan, Ermeni komitacıları ayaklanmayı örgütlemeye başladığında hiçbir Ermeni sürgün edilmiş, hatta savaş dahi ilan edilmiş değildi. Rusya'yla savaş halinde olan Osmanlılar, salt askeri ve polisiye tedbirlerle terör ve isyanı bastırma olanağına da sahip değildi. Kuşkusuz, Ermeni tedhiş unsurları katliamlarına hangi noktaya kadar devam ederlerdi suali cevaplanabilir değildir.

Ermeni kıtali konusunda son yıllarda öne çıkan tarihçilerden Donald Bloxham da 5 Haziran 2008 tarihinde Boston'daki "Armenian Association" isimli Ermeni derneğinde verdiği ve yazarın da hazır bulunduğu konferansta, "soykırım" olarak vasıflandırdığı Ermeni katliamlarının ortaya çıkmasında sorumluluk dairesinin genişletilmesi (*broader ambit of responsibility*) gerektiğini vurgulamış, bu meyanda Büyük Güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik siyasetine dikkat çekerek, Ermenilerin bu siyaset doğrultusunda bir alete dönüştürüldüğünü (*instrumentalized*), şu halde ortaya çıkan dinamiğin Ermenileri Türklere karşı ajite eden Büyük Güçlerden kaynaklandığının göz ardı edilemeyeceğini, tüm bunlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sorumluluğunu azaltmayacak olmakla beraber, Ermenilerin kesici bir kama (*wedge*) gibi hareket ederek, Osmanlı ordusunu arkadan vurmaya çalıştığının da görülmesini gerektiğini, Birinci Dünya Savaşı olmasaydı, Ermeni soykırımının da olmamış olacağını söylemiştir.

Gerçekten Ermeni güçleri bir makas gibi Doğu cephesini kesmeye kalkışmamış olsaydı tehcir ve o berbat sonuçları da söz konusu olmayacaktı. Sarıkamış yenilgisinin ardından Rusya'nın kazandığı stratejik üstünlük harekete geçmiş, dünyanın en güçlü donanmalarının Çanakkale önüne varmasıyla 22 Nisan 1915 günü deniz saldırısı başlamıştı. Diğer askeri hususlar ve güvenlik mülahazaları bir kenara, Osmanlı hükümeti bu şartlarda bir iç savaş riskini üstlenememiş ve tehcire karar vermiştir. Gwynne Dyer da Osmanlı liderliğinin yanlış ya da değil, Ermenilerin Doğu'da planlı ve eşgüdüm içinde yürütülen; tüm imparatorluk için sonuç doğurabilecek güçte bir isyana kalkıştıklarına, samimiyetle inandığını vurgulamaktadır.[1263] Ermeni meselesi, tam manasıyla *sui generis*, nevi şahsına münhasır ve daha önce örneği görülmemiş, daha sonra da örneği görülmeyecek bir mesele olarak patlamıştır. Zira ölüm kalım savaşı içinde olan bir ülkede iç isyan kopması haline başka bir yer ve zamanda rastlanmaz, meselenin, son

1263. Gwynne Dyer, "'Turkish Falsifiers and Armenian Deceivers': Historiography and the Armenian Massacres", s. 106.

derece kendine özgü niteliği de buradan kaynaklanır.

Bağımsız Ermenistan'ı kurmak amacıyla başlatılan Ermeni tedhişi, Doğu Anadolu bölgesindeki Müslüman ve Hıristiyan nüfus arasında son birkaç yılda birikmiş gerilim ve hıncın da patlamasına yol açmış, savaş halindeki bir ülkede bir de iç savaşa doğru ilerlenir olması, düşünülebilecek en kötü senaryonun baş gösterdiği anlamına gelmiştir: Unutmamak gerekir ki, iç savaş, bir ülkeye karşı işlenebilecek en büyük kötülük, aynı zamanda bireyin hayatına yapılan en korkunç suikasttır. İç savaş şartlarına maruz kalan kişi, yaşamı üzerindeki sınırlı kontrolü de yitirir. Bir sebeple istese dahi öteki tarafa geçemez, öteki taraf da onu içine alamaz. Artık, ulaşan her haber, duyulan her şey, ötekinin saldırgan, kendisinin saldırı altında olduğunu; hayatına kastedildiğini söylemektedir. Kesin bir ayrışma ortaya çıkar, çıkan her küçük hadise ve her çatışma ancak bu inancı körükler. Bir tek kimliğiyle baş başa bırakılmış, başka her şeyinden soyutlanmış birey, artık sessiz bir komut altındadır. Hınç ve husumet duyguları ile savunma güdüsünü, en gayrı-insani, fakat ne yazık ki, en tabii şekilde bir araya getiren, herkesi karanlığıyla içine çeken, nerede durup nereye varacağı bilinemeyen o trajik süreç başlamış olur.

Karekin Pastırmacıyan, savaşla birlikte Rusya'ya geçer ve binlerce sivil Osmanlı vatandaşını katledecek gönüllü birliklerini kurmaya başlarken, kardeşi Harbiye mezunu teğmen Vahan Pastırmacıyan da atılgan bir subay olarak Osmanlı ordusunda savaşıyor, Doğu cephesinde Köprüköy Muharebesi'nde yara alıyordu. Baştan sona tüm bu olaylarda hayatını kaybeden bahtsız Osmanlıların gözlerimizin önüne getirmeye çalıştığımız zavallı görüntüleri, yürekleri burkar ve tüm kadim halklarıyla Anadolu'nun başına gelen trajediyi daha derinden duyumsamamıza yol açar.

Bu trajediye yol açan başlıca amil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çarlık Rusyası'na karşı savaşmak zorunda olduğunu görmek istemeyen, bu temel gerçekliğe yüzünü çeviren Ermeni liderliğinin, selametinden sorumlu olduğu milletin dağınık, fakat hemen her tarafında yaşadığı Anadolu coğrafyasının doğusunda tarihi Ermenistan'ı ihya etmek yolunda son derece muhteris bir siyasi programı, savaş sırasında ve tamamen kendi emperyalist çıkarlarına kilitli İngiltere ve Çarlık Rusyası'nın destek ve himayesinde, güç, tedhiş ve terör yöntemleri kullanmak suretiyle kalkışmış olmasıdır. Doğu Anadolu'da Bulgaristan modelini tekrarlayabileceğini zanneden Ermeni liderliğinin müthiş bir hesap hatası içine düştüğü gözden kaçırılamaz. Bütün bu iç parçalayıcı tablo-

ya tüm derinliği içinde bakıp da başta İngiltere ve Rusya olmak üzere Büyük Güçlerin izleye geldiği emperyalist siyasetin oynadığı esaslı rolü teşhis etmemek her iki taraftan hayatını kaybeden günahsızların hatırasına yapılmış büyük bir saygısızlık olacaktır. Yüzeysel, meselenin karmaşıklığını, herkesin içine düştüğü cendereyi görmezden gelen yaklaşımların içinden bir *catharsis* doğacağını ve göz yaşartıcı bir buluşmaya varılabileceğini zannetmek, üstelik bunu olası tek insani ve ahlaki duruş saymak ise ancak günah addedilebilir.

Emperyalizm çağının içinden geçmekte olan Avrupa Büyük Güçlerine zaman zaman onlarla iç içe geçecek şekilde çok yakın yaşamış; küresel devinimleri yaratan bu coğrafyaya çok yakın olmuş, şimdi artık ne zamandır hep üzerine üzerine gelse de büyük tarih ırmağının akışı içinde her zaman yer almış; varlığının sebebini ve ana kuruluş felsefesini çok etnili bir Doğu Roma olmak felsefesine dayandırmış Osmanlı İmparatorluğu, can çekişerek son bulmaktadır. Kuruluşunun, yükseliş ve güçlenişinin *raison d'être*'inin[1264] artık aleyhine işlemeye başladığını görmüş, fakat kendini toparlama fırsatını eline geçirememiş olarak 1914'te varlık mücadelesinin son raddesine ulaşmıştır.

Bu mücadele sırasında ortaya çıkan büyük insani acılardan kendini soyutlayabilmiş tek bir Osmanlı ulusu yoktur. Bu son an, aynı zamanda belirleyici an; düğüm noktasıdır. Travmalarımızı çözecek anahtar, bu son anın gerçek niteliğinin tüm yönleriyle anlaşılması, acılar arasında bir hiyerarşi yaratılamayacağının öğrenilmesidir. Her felsefi algılama ve kavrayış, konuyu yüzeyselliklerden arındırmakla, dayanılmaz bir derinleşme isteği duymakla başlar... Her buluşma, uzayda asılı duran yargılar yere doğru inmeye başlayınca gerçekleşir.

1264. Varlık nedeni (ed.n.)

XXVI

Türkler: Sokaktan çağrılan son çocuk

> Herkes Enver'in peşindeydi... İstanbul'a girince evvelâ Dolmabahçe Sarayı'nı isteyen Franchet d'Esprey, Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısını 24 saat içinde, ailesinin yanlarına hiçbir şey almasına da müsaade etmeden işgal etmişti...

Jön Türkler'i zamanın proto-faşist akımlarıyla özdeşleştiren ve Jön Türk dönemi bağlamında biteviye Türkleştirme politikalarından bahseden kesim, her şeyin, bilhassa yirminci yüzyıl başında etrafa sinmiş zamanın ruhunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak karşılaştırmalı çerçevelerden kendini uzak tutmakta, o yıllarda milliyetçiliğin tüm Avrupa sathında nasıl yükseliş içinde olduğunun görülmesini engellemeye çalışmaktadır. Ermeni anlatısının inandırıcılık kazanması, ancak Jön Türkler'i hülyalı ve vatansever değil, yok edici bir ideolojinin sahibi olarak resmedip göstermekle mümkündür.

Osmanlı ülkesi üzerinde Osmanlı idaresine karşı ne zamandır hangi şiddette milliyetçilik rüzgârları estiğini görmezden gelip de, aslında tepkisel ve esas itibarıyla kendi varlığına yönelmiş milliyetçiliklere bir cevap oluşturma güdüsünün ağır basmasıyla ortaya çıkmış, hiçbir zaman da kesin hatlarına ve belirli derinliklere kavuşmamış, bundan da önemli olarak milliyetçiliğin gerçek beşiği burjuvazinin oluşmamış olduğu kendi toplumunda yankı bulamamış bir Jön Türk milliyetçiliğine nihai açıklama gücü atfetmekte anlaşılmaz çok şey vardır.

Osmanlıların varoluş mücadelelerini aşırıcılığın ne denli galebe çalmış olduğu bir ortamda vermek zorunda kaldıklarını kavrayabilmek için, dört Balkan ülkesi kralının her birinin 1912'de Osmanlı İmparatorluğu'na harp ilan ederken kullandıkları ifadelere göz hizasıyla bakmak dahi yeterlidir. Olabilecek en azami hedeflerin peşine düşmüş Balkan Devletleri'nin tatmin edilmesi, ancak makul olan her şeyin aşırıcılığın baskısı altında eritilmesiyle

mümkün olabilecekti ki, bu da en ırkçı söylem ve propagandanın yol açabileceği bir şiddet ortamını gerekli kılmıştı. Başta Sazonov ve Belgrad'daki Elçi Hartwig olmak üzere Habsburglara karşı Sırbistan'ı destekleyen Rus şahsiyetleri ise tarihin ulus devlet temelinde oluşan bir akış ve oluşum olduğunu düşünüyor, Sırp ya da Bulgarlarla görüşmelerinde "Türk ülseri" "en saf kan Sırplar" gibi tabirleri hiçbir rahatsızlık duymadan kullanıyorlardı. Bu ideolojik tutum yüzündendir ki, Balkan Harpleri Türk ve Müslüman nüfusu Haçlı zihniyetinin yok edici humması içinde yakacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Giolitti kabinesinde Dışişleri Bakanı olan Carlo Sforza, Saraybosna'da katledilen Habsburg Veliaht Prensi Arşidük Franz Ferdinand'ın Belçika Kralı Birinci Albert'e Macarları kastederek, "Bu Asyalılar nasıl oldu da gelip Avrupa'nın kalbine yerleştiler" dediğini nakleder.[1265] İtalya'nın Viyana'daki Büyükelçisi Avarna ise Franz Ferdinand'ın Macarlara duyduğu nefret yüzünden kalbinde artık bir de Sırplardan nefret etmesini sağlayacak yer kalmamış olduğunu söylüyordu.[1266] Bu arada, Macarlar da kendilerini Slavlardan çok üstün görmekteydi.

Meşhur İngiliz yazar ve tarihçi Simon Sebag Montefiore'nin Litvanyalı Yahudi olan ailesi 1904'te New York'a doğru gideceklerini zannederek yola koyulmuş, fakat İrlanda'da gemiden atılmıştı. Çünkü biletlerinin üzerinde New York değil, New Cork yazmaktaydı. Dolandırılan aile çaresizlik içinde Limerick'e yerleşmişti. Fakat oturdukları sokak hemen "Yeni Kudüs" olarak adlandırılmaya başlanmış, bir Katolik papazın önderliğinde evleri taşlanıp mahalleden atılmışlardı.

Bu yıllarda Rus Bakanlar Kurulu Ukraynacanın ilk iki yıl boyunca bile okullarda bir eğitim lisanı olarak kullanılamayacağına, zira okulların "Rus karakteri"ne hiçbir şekilde halel getirilemeyeceğine karar vermiş, Kiev Eğitim Müfettişi, sadece devlet değil özel okullardaki kutlamalarda da Rusça haricindeki lisanların kullanılmasını yasaklamıştı. Batı'daki vilayetlerde de Lehçenin kullanılması mümkün değildi. Lehçenin itfaiyede, halk kooperatiflerinde, ilkokullarda, hatta özel nitelikli sosyal yardım kuruluşlarında dahi kullanılması yasaklanmıştı. Bu lisanda gizli özel eğitim verenler takibat altına alınıyor, Katolik köylülerin Polonya asıllıların yaşadığı

1265. Carlo Sforza, *Fifty Years of War and Diplomacy in the Balkans: Pashich and the Union of the Yugoslavs*, s. 73.

1266. Sforza, a.g.e., s. 74.

vilayetlerde toprak satın almalarına da izin verilmiyordu. Polonyalı işadamları, Lodz gibi sanayi merkezlerinde pasaportsuz geceleyemiyor, şüpheli görünenler sorgusuz sualsiz Sibirya'ya sürülüyordu. Halkın toplanma yeri olan Varşova'nın en büyük meydanının ortasına büyük bir Rus Ortodoks kilisesi inşa edilmişti.

3 Haziran 1907 tarihli yeni Seçim Kanunu'nda yer alan "milli" hükümlerin ne olduğuna dair getirilen izahat, hâkim mantığa ışık tutar:

> Duma, Rus İmparatorluğu'nun bekasını korumak amacıyla kurulmuş olduğuna göre, Rus ruhuna sahip olmalıdır. İdaremiz altına girmiş yabancı halklar, kendi ihtiyaçları için Duma'da temsilci bulundurabilirler. Fakat bunların sayıları tamamen Rusya'ya ait olan sorunlar hakkında karar almalarına yol açacak fazlalıkta olmamalıdır. Nüfusun yeterli medeni eğitime sahip olmadığı sınır bölgelerinde yapılacak Duma seçimleri şu sıra askıya alınmalıdır.[1267]

Müstakbel Başbakan Stolypin, Lehçe eğitim veren bir üniversiteleri olmadığından yakınan bir milletvekilini İçişleri Bakanı sıfatıyla Duma'da cevaplandırırken, Kasım 1907'de aşağıdaki söylemi kullanıyordu:

> Sizlerin, yani Rusçayı tedrisat lisanı olarak kabul etmeyenlerin ilk yapmaları gereken şey, bizim görüşümüzü benimsemeleri, dünyadaki büyük şansın Rus vatandaşlığı olduğunu anlamalarıdır. Her şeyden önce, bir zamanlar Romalılar nasıl Roma İmparatorluğu vatandaşlığını gururla taşımışlarsa, siz de bu hissiyata kavuşup kendinizi birinci sınıf vatandaş olarak gördüğünüz zaman bütün haklarınıza kavuşmuş olacaksınız![1268]

Jelavich, bu anlayışın St. Petersburg ve Moskova'daki aydınlardan da destek gördüğünü belirtmektedir. 1908'den sonra Meclis-i Mebusan'da bu tür bir konuşmanın gerçekten de yapılıp yapılmamış olduğu iyi bir araştırma konusu olmak gerekir.

* * *

Mustafa Kemal Atatürk'ü İttihat ve Terakki'ye üye yapan Hak-

1267. Heinz-Dietrich Löwe, "Russian Nationalism and Tsarist Nationalities Policies in Semi-Constitutional Russia: 1905-1914", s. 254.

1268. Barbara Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements: 1806-1914*, s. 208.

kı Baha Pars, Türkçülüğe ilişkin olarak aşağıdaki hususları nakleder:

> Hudut haricindeki Türkler bizde ancak bir sempati uyandırıyor ve bu sempati uzak bir âtide de olsa onları bu iş için faydalı bir unsur addetmeye müsait bulunmuyordu. Binaenaleyh, bir Pantürkizm cereyanı o zaman kimseyi meşgul eden bir mesele olmaktan uzaktı. Osmanlılık cereyanı da muattal (işlemez, kullanılamaz duruma gelmiş) idi. Müslümanlığın kâfi bir şart sayılamadığına nazaran cemiyetin bunların hepsine karşı müşterek bir alâkâsı olmakla beraber hiçbirisine doğru giden kat'i bir temayülü dahi yoktu.[1269]

Ne *Türk Derneği* ne *Genç Kalemler* ne de *Türk Ocağı* gibi dergiler etrafında toplanan, üye sayıları da hep çok kısıtlı kalmış örgütlenmelerde, proto-faşist tarzda bir milliyetçiliğe rastlanabilir. Aksine, lisanın Türkçeleştirilmesi yahut yeni bir edebiyat oluşturulması gibi kültürel içerikli kaygılar, siyasi kaygılardan çok daha ağır basmıştır. Tekin Alp'ın anlatımıyla, "yorgun ellere teslim edilmiş olan Türk Derneği'nin kaderi kararsız olmuş; büyük kitlelere ulaşabilmek, dikkatleri üstüne çekmek için gerekli olan genç, ateşli ve mücadeleci ruhtan ve yenilikler için gerekli olan şiddetten yoksun bulunması nedeniyle başarısız kalmıştır."[1270] Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali'nin de aralarında bulunduğu, esasen Türkçe konuşan Rusya göçmenleri tarafından, Türk halklarının birbirlerinden haberdar olmasını sağlamak amacıyla 31 Ağustos 1911'de kurulan *Türk Yurdu*'nda[1271] "Türk siyasal ulusu"ndan hiç bahsedilmemekte, yalnızca Türk halklarının kültürel birliğini tanımlamak ve güçlendirmeye çalışmakla yetinilmektedir.[1272] Söz konusu olan, "kendi kavmiyetine ait şahsiyetin geliştirilmesi" yönünde bir aydın çabasıdır.[1273]

İlginçtir ki, İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcılık politikasını savunduğu bu dönemde Türkiye'de *Türk Yurdu* ancak gizlice okunabilmektedir. Hasan Ferit Cansever bu durumu şu şekilde nak-

1269. Hakkı Baha Pars'ın Muhittin Birgen'e 3 Kasım 1936 tarihli mektubu; Birgen, Muhittin, *İttihat ve Terakki'de On Sene*, Birinci Cilt, s. 162.

1270. Füsun Üstel, a.g.e., s. 34.

1271. A.L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, s. 97.

1272. Mehmet Karakaş, "II. Meşrutiyet'te Fikir Hareketleri", s. 89.

1273. a.g.m., s. 91.

leder: "Mecmuayı Askeri Tıbbiye'ye sokabilmek için şimdi Haydarpaşa Lisesi olan binanın üst katından iple bahçeye inilir, gizlice Akbıyık'taki *Türk Yurdu* idarehanesine gidilerek mecmualar alınır ve mektebe gizlice getirilerek dağıtılırdı."[1274]

Reşit Galip ise, "Cuma günleri intişar eden *Türk Yurdu* mecmuasını perşembeden okumak için gece birkaç arkadaş İstanbul tarafında kalır ve Karadeniz fırtınaları arasında Tıbbiyye-i Askeriye abonelerine ait nüshaları yüklenerek kayıkla Haydarpaşa'ya geçer ve mektebin içindeki arkadaşların uzattıkları kuşaklara evvela mecmua paketlerini, sonra da kendimizi bağlayarak yukarı çekilirdik" demektedir.[1275]

Türk Ocağı nihayet 1912'de kurulmuştur ama Abdülhak Şinasi Hisar'ın naklettiğine göre Divanyolu'ndaki mavimtırak boyalı kâgir binanın daracık bir merdivenle çıkılan üst katında, bir sofa ve de iki küçük odadan ibaret bir daireye yerleşmiştir.[1276] Türk Ocağı'nın ancak Balkan Harplerinden sonra daha büyük bir kitleyi cezbetmeye başlaması üzerine Divanyolu'ndaki iki odalı yerden Beyazıt'taki konağa taşınılacaktır. Türk Ocağı'nın Askeri Tıbbiye'de başlayan örgütlenme çalışmaları da okul yönetimi tarafından engellenmiştir. Bunun üzerine toplantılar Karaca Ahmet Mezarlığı'nda yapılmaya başlanmış, sonunda gizli bir kongre yapılması kararlaştırılmıştır.[1277] Hüseyin Cahit Yalçın ise İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte kimsenin "Türk" kelimesini ağzına almadığını, sadece "Osmanlı" tabirinin kullanıldığını, gelişmelerin akışıyla neredeyse Türk olduklarını unutmaya zorlandıklarını anlatır.[1278] İçinden geçilen zamanda milliyetçilik akımının önemini kavramış bir düşünür olan Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909 Kongresi'nde arkadaşlarının ilgisini milliyetçilik yönüne çekmeyi başaramadığı için Selanik'te kalıp oradan daha müsait bir ortam yaratmak yönünde çalışmayı tercih etmiştir.[1279] Öte yandan, Taha Parla'nın da dikkat çektiği üzere, Turancılık ve Türkçülüğün düşünürü olan Ziya Gökalp'ın milliyet-

1274. Füsun Üstel, s. 44, dipnot 74.

1275. a.g.e., s. 50.

1276. a.g.e., s. 55, dipnot 19.

1277. a.g.e., s. 52.

1278. Hüseyin Cahit Yalçın, "On Yılın Hikâyesi", s. 39.

1279. Ziya Gökalp, 25 Ekim 1924'te fakr-u zaruret içinde vefat edecektir. Çok gururlu birisi olduğundan kimseye para sıkıntılarından söz etmemiştir.

çiliği "tartışılmaz şekilde dil ve kültüre" dayanmaktadır. Gökalp, "hümanizme önem veren bir kişidir." Ona göre Türk milliyetçiliği, Durkheim'ın öğrettiği gibi, "kültürel bir ideal," "dayanışmanın temelidir." Irkçı ve genişlemeci olmayan çoğulcu" bir milliyetçilik fikrine sahip olan Gökalp, Turancılığı siyasi olmayan bir mefhum olarak görmektedir.[1280]

İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi, 1910 yılı sonunda Sivas Valiliği'nden istifa ederek *Türk Yurdu* mecmuasının imtiyazını alan Mehmet Emin Yurdakul'a partinin İstanbul murahhaslığını vermek istemiş, lakin Enver Bey kendisine "Biz Osmanlılık gayesini güdüyoruz. Siz Türklüğün içeride ve dışarıda mümessilisiniz. Eğer hem İttihat ve Terakki Fırkası'nın İstanbul murahhası, hem de Türklük idealinin fikirlerini neşreden bir mecmuanın sahibi bulunursanız, bu bizim takip ettiğimiz Osmanlılık gayesine uymaz" diyerek itirazda bulununca, Mehmet Emin de murahhaslığı reddederek *Türk Yurdu*'nu neşretmeye karar vermiştir.[1281] Öyle ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk Ocağı Derneği'nin idare heyeti toplantılarını dahi engellemiş, örgütlenme çabaları bir de bu yüzden çıkmaza girmiştir.[1282]

İlla ki de öyle isteniyorsa, en "milliyetçi" bir örgütlenme olarak görülebilecek Donanma Cemiyeti'nin 2 Ocak 1914 tarihli tamimiyle şubelerine *Rio de Janeiro* dretnotunun satın alındığı müjdesini hangi sevinç ifadelerini kullanarak bildirmiş olduğu da çok açıklayıcı bulunmak gerekir: "*Rio de Janeiro* dretnotu alındı. *Sultan Osman-ı Evvel* adı konuldu. Müjdeleriz. Mevcudiyetimizin bekası için daima fedakârlık lâzımdır. Namus, hamiyet borcu olan herkesi bedelini vermek için vazifeye davet ederiz. Var olsun Osmanlılık!"[1283]

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Balkan Harplerinin patlamasından önce Bulgar hududundan gelen ilk silah seslerini vesile addederek, iktidardan düşmüş olmakla birlikte, milli hissiyatı Osmanlılık yönünde harekete geçirmek istemiş ve 21 Eylül Cuma günü Sultanahmet'te daha yukarıda da bahse konu büyük bir miting tertip etmişti. Mitingde Merkez-i Umumi azasından Talat ve

1280. Norman Stone ve Maxime Gauin, "L'Histoire'a Yanıt", s. 137.

1281. Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden; Makaleler, Anılar, İncelemeler*, s. 281'den nakleden Füsun Üstel, s. 44, dipnot 75.

1282. Füsun Üstel, a.g.e., s. 54.

1283. Önder Kocatürk, a.g.e., s. 328.

Ali Münif Beyler ile Hallaçyan Efendi, cemiyetin İstanbul murahhaslarından Kara Kemal, Doktor Nâzım ve İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup mebuslardan Ömer Naci, Übeydullah Efendi, Emmanuelidi, Pançederof ve Agop Boyacıyan ile Ayan azasından Besarya Efendi konuşma yapmışlardı.[1284] Bu konuşmacı listesine bakıp, hayata atıldığı andan itibaren ırkçı olduğu iddia edilebilecek bir siyasi örgüt görmek olanağı yoktur. Macfie, 1910'da yapılan gizli bir toplantıda üyelere İttihat ve Terakki'nin bundan böyle ırkların özgürlüğü ve eşitliği ilkesini gözetmeyeceği, bunun yerine Müslümanların üstünlüğünü korumaya gayret edeceğinin bildirildiğine dair birtakım, kendi tabiriyle "söylentiler"den, Hıristiyanların devlet görevlerinden mümkün olduğunca uzak tutulmasının kararlaştırıldığı gibi hususlardan bahsetse[1285] de bunları belgeleyen hiçbir şey ortaya konamamış, hiçbir şey de bu şekilde tecelli etmemiştir. Aksine, cemiyet 1912 yılı Eylül ayında düzenlediği en büyük mitingde muhtelif Osmanlı milletlerine mensup hatiplere söz veriyor, Osmanlı İmparatorluğu'na harp ilan etmeye hazırlanan Balkan müttefiklerine Osmanlılık camiasının ne kadar birleşik bir halde bulunduğunu göstermeye çalışıyordu.

1911 ve 1912 kongrelerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlıcılık ideolojisine sadık, gerçek anlamda anayasal bir parti olduğunu göstermek için örgütlenmesinde, programında ve tüzüğünde daha ciddi değişiklikler gerçekleştirilmiş, dinine ve ırkına bakılmaksızın her vatandaşın dini özgürlüğünü ve kanun önündeki eşitliğini sağlayacak reformlar cihetine gidilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan savaşlarındaki yenilgisinin ardından İstanbul'da gerçekleşen 1913 kongresinde, parti programına "her ne kadar ilk ve orta dereceli devlet okullarında öğretilmesi gereken tek dil Türkçe ise de anadilde eğitim her vilayette mümkün olacaktır" şeklinde bir madde eklenmiştir.[1286] Ne siyasi durum ve realiteleri tespit etmeye yönelik olmaktan ileri gitmeyen birtakım ifadelerde, ne de esas itibarıyla devlet aygıtının çalıştırılmasına ilişkin tekdüzelik taleplerinde bir Türkçülük teşhis edilmeye çalışılması abestir.

The Times, 23 Eylül 1909'da şöyle yazmaktaydı: "İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Taşnaksutyun arasında varılan anlaşmaya göre, başka hususların yanı sıra, kabinede her zaman bir Ermeni'nin

1284. Mustafa Ragıp (Esatlı), *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, s. 147.

1285. A.L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları: 1908-1923*, s. 70.

1286. A.L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları...*, s. 70.

olması gerekiyor. Bu durum yeni rejimin liderlerinin Ermenilerle dostane bir işbirliği içerisinde çalışma arzusunda olduklarının meşru bir ifadesi olarak kabul edilebilir."[1287]

Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na dahil olduğu gün dahi en kritik bir kabine görevi olan Posta ve Telgraf Nazırlığı'nda Oskan Efendi bulunmaktaydı. 1908'deki ilk hükümette yer alan İttihat ve Terakki üyesi Hallaçyan Efendi de Nafıa Nazırı olarak kalmıştı. Hüseyin Cahit Yalçın, Hallaçyan'ın nasıl şevkle görevine sarıldığını şöyle anımsar:

> Haydarpaşa'da bir gûşat resmi (açılış töreni) yapılıyordu. Alman direktör Kausch, vükelâdan, rüfekâdan, yerliden ve ecnebiden mürekkep büyük bir heyet huzurunda nutkunu okumak üzere ayağa kalktı. Birdenbire, kulaklara, alışmadığımız, bilmediğimiz bir dil çarptı. Bu ne tuhaf Almanca idi! Hayır, herkes aldanıyordu. Bir kelime Türkçe bilmeyen adam Türkçe nutuk söylüyor, yani elindeki kâğıttan okuyordu! Gözlerim Hallaçyan'a gitti.
>
> "Monşer, bu herifler Osmanlı topraklarında bulunuyorlar, burada çalışıp para kazanıyorlar. Bir resmî gûşatta resmî nutuk Türkçe olmak lâzım değil mi? Türkçeden başka bir söz söyletmem, hepinizi berbat ederim dedim. Nutku Almanca harflerle yazdırttım, Türkçe okuttum!" diye durumu açıklıyordu.[1288]

İttihat ve Terakki, Ocak 1913'te Babıâli Baskını'yla iktidarı eline geçirdiğinde, el attığı ilk işlerden biri de Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti'nin kurulması, sivil nüfusun da savaşa hazırlıklılık adına örgütlenmesi ve eğitilmesi olmuştu. Netice itibarıyla, Balkanlar'ın kaybedilmiş olmasının da ötesinde, Türkler Balkan müttefiklerinin elinde zulüm ve eziyet görmüştü. İttihat ve Terakki'nin Balkan Harpleri ertesinde ortaya çıkan bu bilinçlendirme etkinliklerinin 1913 şartlarında yersiz olduğu söylenemeyeceği gibi, bu girişim ırkçılığa da bağlanamaz. Aksine, anılan oluşumun Taşnaksutyun ve Hınçak gibi Ermeni milliyetçi örgütleri de dahil, bütün partileri birleştirebileceği düşünülmüştü.[1289]

Balkan Harplerinden sonra da Jön Türk milliyetçiliği, esas itibarıyla milli mukadderata şuurla sahip çıkılması iddiasını öne sürebilmek olmuştur. 1913 gibi geç bir tarihte dahi, olabilecek tüm acı-

1287. Feroz Ahmad, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Jön Türk-Ermeni İlişkileri: 1908-1914", s. 171-172.

1288. Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, s. 83.

1289. A.L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları: 1908-1923*, s. 87.

ların alaşımıyla uğranan halet-i ruhiyeye rağmen, Osmanlı vatanperverliği güçlendirilmeye çalışılmıştır. Basında Osmanlı bayrağı sallayan Rum asker Panayot Saliferi'nin resimleri sıklıkla yayımlanıyor, Kızılay ya da kendiliğinden ortaya çıkmış yardım amaçlı örgütlenmelerde gönüllü çalışan Hıristiyan ve Yahudi önde gelenlere teşekkürler yağdırılıyordu.[1290] Trablusgarp Harbi sırasında İtalyanların Osmanlı nüfusuna yaptıkları eziyet ve gaddarlıklara karşın, Osmanlılar memleketteki İtalyan tebaalılara karşı gayet ılımlı bir davranış sergilemişler, büyük İtalyan kolonisi polis ya da askeri makamların hemen hiçbir müdahalesine maruz kalmadan İstanbul ve diğer şehirlerde normal hayatını sürdürmeye devam etmişti.[1291] Tüm bunlar başlı başına dikkat çekici olgulardır.

İngiltere, menfaatlerinin nerede yattığını sürekli takip etme kapasitesini elinde bulunduran bir devlet olarak, Balkan Harplerinde çekilen büyük acıların Türkler ve Osmanlı Müslümanları üzerindeki etkilerinin ne olabileceğinin iyi bir fotoğrafını çekmek istemişti. Tabii, on milyonlarca Müslüman tebaası olması da bu kararında etkili olmuştu. Bu amaçla, İmparatorluk Savaş Komitesi (Birinci Dünya Savaşı'ndaki Savaş Konseyi bu komitenin devamıdır) tarafından hazırlanan 25 sual Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan ve yeni elden çıkan Selanik ile İtalyan işgali altındaki Rodos dahil, sayıları 16'ya varan diplomatik ve konsüler temsilciliğe gönderilerek, halk arasında bir anket yürütülmesi istenmişti.[1292] Grey tarafından doğrudan Lowther'a iletilen bu çok ayrıntılı anketle ekonominin savaştan nasıl etkilendiği, Osmanlı askerlerinin davranışları, yabancılar ve gayrimüslimlere nasıl muamele edildiği, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği hakkında ne düşünüldüğü gibi suallere cevaplar aranmaktaydı.

Misyonlar tarafından gönderilen hemen tüm raporlarda, Türklerin hoşgörülü davrandıkları ve kaderlerine razı bir ruh hali içinde oldukları bildirilmiştir. Anket sonuçları, hiç de hep propagandası yapılagelmiş "korkunç Türk" tiplemesine uymamaktadır.[1293] Gerçekten, Balkan Harpleri sırasında Osmanlı topraklarındaki yaban-

1290. Eyal Ginio, "Mobilizing the Ottoman Nation During the Balkan Wars (1912-1913): Awakening from the Ottoman Dream", s. 163-164.

1291. Sir Robert Graves, *Storm Centres of the Near East: Personal Memories: 1879-1929*, s. 252.

1292. İstanbul Büyükelçiliği'nin yanı sıra, İzmir, İzmit, İskenderun, Beyrut, Şam, Adana, Alanya, Çanakkale, Erzurum, Bağdat, Basra, Musul ve Cidde'de İngiliz temsilcilikleri bulunmaktaydı.

1293. Glen W. Swanson, "A Note on the Ottoman Socio-Economic Structure and Its Response to the Balkan War of 1912", s. 121.

cılara ve gayrimüslimlere karşı ortaya konan yaklaşım, Türklerin adeta programlanmış bir şekilde ve ilk fırsatta hoşgörüsüzlüğe sürüklenip zulme kalkışacağı inancıyla hiçbir şekilde örtüşmemektedir.[1294] Halbuki Osmanlı askerleri savaş başladığında Balkan cephelerine doğru sevk edilmek üzere ayrılırlarken ardlarından *zoe zoe* (hayvan) diye bağrılan bir payitahtları vardı.

Arap milliyetçiliği tarihinin en önde gelen uzmanlarından Rashid Khalidi'ye göre birtakım uykuda Türkçü fikirlere sahip olmasına, Merkezi Umumi'nin de büyük ölçüde Türklerden oluşmasına karşın İttihat ve Terakki Cemiyeti ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türk milliyetçiliğine yönelmiş, Akdeniz kıyılarındaki şehirlerin yanı sıra iç kesimlerde yaşayan Arap nüfus da büyük ölçüde hilafet makamına bağlı kalmıştır.[1295] Gerçekten, her ne kadar Jön Türkler'in çok dinli, çok dilli ve çok etnili yapısı içinde farklılığa dayalı ayrım gözetilmeksizin bütün Osmanlı tebaasını bir arada tutmaya yönelik ideolojisi gelişmeler karşısında işlevsiz hale gelmekten kurtulamamış olsa da, Osmanlıcılık, imparatorluk son bulana kadar devletin resmi politikası olmaya devam etmiştir.[1296] Jön Türkler, çalkantıların durulmasını sağlamak istedikleri içindir ki, ancak Osmanlıcılığın devletin devamını sağlayacağını, Osmanlıcılık ekseninde tüm farklılıkların aynı duygu potasında bir araya getirilebileceğini düşünmüşlerdir.

Bu anlayışla, gayrimüslimlerin de Müslümanlarla birlikte askerlik yapması istenmiş, Osmanlı milletlerinin birbirleriyle kaynaşmaları ve o çok özlenen unsurların birliği fikrinin, elle tutulur gözle görülür şekilde gerçekleşmesi yolunda farklı dinlere ve ırklara mensup askerlerin aynı koğuşları paylaşması, böylece "silah arkadaşlığı" inancının yerleşmesi en az "maarif" kadar önemli bulunmuştu.[1297] Bu öneri Taşnak Partisi tarafından da desteklenmiş, Vartkes Efendi ve aynı zamanda Meclis-i Mebusan Reis Yardımcısı da olan Hallaçyan Efendi gibi Ermeni mebusların yanı sıra, Kozmidi Efendi gibi Rum mebuslar da gayrimüslimlerin askerlik yapmalarını eşitlik ilkesinin olmazsa olmaz koşulu olarak görmüşlerdi.[1298]

1294. ibid.

1295. Rashid Khalidi, "Ottomans and Arabism in Syria Before 1914: A Reassessment", s. 55-57.

1296. Mehmet Karakaş, "II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri", s. 68.

1297. Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, s. 245.

1298. ibid.

Gayrimüslim tebaa 1856'dan beri askerlik hizmetiyle yükümlü kılınmış olsa da bu hiç uygulamaya geçirilememişti. Askerlik, ilk defa Ekim 1909'da tüm Osmanlılar için zorunlu hale getirilmiş oluyor, ayrıca İstanbul'daki Müslüman nüfusun askerlikten muaf tutulması gibi uygulamalara da son veriliyordu. Gayrimüslim askerlerin sayısı düşük kalmış olsa da, askerlik Osmanlı milletlerini ayrı ayrı kaplarda tutagelmiş bir tatbikat olarak artık kırılmıştı.

22 Nisan 1909 günü Yeşilköy'de Hareket Ordusu karargâhına giden bir grup Ermeni hanım, yetkililere üzerinde "Yaşasın Vatan, Yaşasın Kanun-u Esasi" yazılı bir bayrak hediye etmiş, Vartkes Efendi'nin kadınların tutumunu öven bir konuşma yapmasından sonra bayrağı ve çiçek demetini alan Enver Bey ve diğer zabitler, Ermeni kadınların bu jestine, "Yaşasın Taşnaksutyun Cemiyeti" diyerek alkışlarla karşılık vermişlerdi.

Mazower, bugünden bakıldığında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başarısı karşısında sevince kapılan Osmanlı nüfusunun nasıl bu kadar naif olabildiğine şaşırmak kolay olsa da, Jön Türk Devrimi'nin milliyetçiliğin bölücü etkilerine karşı imparatorluğun kozmopolit değerlerini savunmak amacıyla gerçekleştirildiğini, ittihad-ı anasır fikriyatının ilk başlarda herkese çekici gelmiş olduğunu belirtmektedir.[1299] Gerçekten, İttihat ve Terakki Cemiyeti dc hürriyet, adalet ve müsavat umdeleri etrafında herkesi memnun edebileceğini zannetmiş, İkinci Meşrutiyet'in ilk aylarındaki ortak ve her tarafa yayılan coşku da bu ümidi kuvvetlendirdiği için Nuruosmaniye'ye yerleşip, oradan Meşrutiyet'in nigâhbânı olarak Babıâli'nin faaliyetini tarassut etmeye girişmişti.

Binbaşı Muhtar Bey ve aralarında Hıristiyan yurttaşların da bulunduğu elli kadar Hareket Ordusu şehidi, kortej eşliğinde götürüldükleri, artık "Hürriyet-i Ebediye" adı verilen tepeye defnedilirlerken, toplu mezarların başında bir konuşma yapan Enver Bey, "Müslümanların ve Hıristiyanların yaşarken ve ölürken, bundan böyle hiçbir ırk ve inanç ayrımı tanımaksızın yurtsever arkadaşlar olduklarının nişanesi olarak yan yana yattıklarını" vurgulamıştı.[1300] Enver Bey, daha önce de 1908 Devrimi sırasında Selanik'te büyük bir kalabalığa hitaben yaptığı konuşmada da, yeni bir Osmanlı devrinin başladığından bahsetmiş, artık Bulgar, Yunan, Çingene, Yahudi, Müslüman değil, aynı gökyüzü altında

1299. Mark Mazower, *Salonica City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, s. 279.

1300. Sacit Kutlu, a.g.e., s. 261.

eşit ve bundan gurur duyan Osmanlılar olduğunu söylemişti.[1301] Her iki konuşma da ırkçılık karşıtı beyan, Osmanlı unsurlarının birlikteliğe sarılması yönünde güçlü çağrılardır.

Bu yaklaşım devam da ettirilmiştir. Örneğin, 1909 Adana katliamlarında hayatlarını kaybedenler için Mayıs ayı başında Beyoğlu Balık Pazarı Üç Horan Kilisesi'nde yapılan ayin ve mitinge Enver ve Niyazi Beyler de katılmışlardı. 1913 yılı sonuna doğru, Talat ve Cemal Paşalar Ermeni alfabesinin icadının 1500'üncü yıldönümü kutlamalarına katılmış, Ermenilere olan yakınlıklarını dile getirerek, Ermenilerin Balkan Harpleri sırasında yurtseverce vatanlarını müdafaa ettiklerine işaret etmişlerdi.[1302] 1912-1913'te dahi, gözlerini çevirebilecekleri kendi devletleri olmayan Hıristiyan yurttaşların Osmanlı vatandaşlığını daha kolay benimsedikleri görülmektedir. Eyal Ginio da Balkan Harplerinde Yunan, Bulgar ve Sırp asıllı Osmanlı vatandaşlarının aksine, çok az sayıda Ermeni'nin orduyu terk etmiş ya da doğrudan karşı tarafa geçmiş olduğunu belirtmektedir.[1303]

Her halükârda, silahlı gücü kendisine mahfuz tutmak yerine kaynaştırmak isteyen bir hareketin aşırı milliyetçi olduğunu iddia etmekte büyük zorluk vardır. Yola hiçbir şekilde milliyetçi olarak çıkmamış olan Jön Türkler, hiçbir zaman da proto-faşist nitelik kazanmamışlardır. Jön Türk liderliği, Osmanlıcılık ideolojisini imparatorluğun korunması ve bir arada tutulmasının tek yolu olarak kavramış, milliyet ya da dini mensubiyete bakılmaksızın bütün Osmanlılara aynı hak ve yükümlülükler tanınması halinde karmaşaların azalarak, ileriye doğru hamlelerin başlayacağına inanmıştı.[1304]

* * *

Feroz Ahmad, Birinci Dünya Savaşı yıllarında *Türk Yurdu*'nun basında sesi çok duyulsa da hükümet politikasında, özellikle de dış politikada hükümet ideolojisi üzerinde etkisiz olduğunu vurgulamış, bunun sebebinin hem yönetici sınıfın hem de genel halk kitlelerinin bilinç düzeyiyle ilgili olduğunu savunarak, milliyetçiliğin

1301. Ernest E. Ramsaur Jr., *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, s. 157.

1302. Joseph Heller, "Britain and the Armenian Question, 1912-1914: A Study in Realpolitik"s. 18.

1303. Eyal Ginio, a.g.m., s. 175.

1304. Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics*, s. 22.

daha simgelerinin dahi bulunamamış olduğuna işaret etmiştir.[1305] Ahmad, ABD'nin 2 Nisan 1917 günü Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmasını takip eden dönemde, moral bozukluğu ve savaş yorgunluğunun da bir sonucu olarak Enver Paşa'nın gücünü kaybettiğini, İttihat ve Terakki içinde Mustafa Kemal'le aynı düşünceleri paylaşanlardan biri olan Fethi Bey (Okyar) gibi bazı rakiplerince Enver Paşa'ya meydan okunduğunu, Osmanlıcılık ideolojisi yerine "Türk Anadolu milliyetçiliği"nden bahsedilmeye başlanmış olmakla birlikte, yine de Osmanlıcılık ve Panislamizm'in bu tarihte de hâkim ideolojiler olarak kaldığını belirtmektedir.[1306]

Feroz Ahmad, Osmanlı Devleti'nin gücü ve imkânlarına da dikkat çekerek, Pantürkizm veya Panturanizm'in 1917-18 haricinde Türk siyaseti üzerinde hâkim olamamış zayıf bir dürtü olarak kaldığını vurgulamaktadır.[1307] 1917-18 dönemi de netice itibarıyla, 1917 Ekim Devrimi sonucunda çarlık rejiminin çöktüğü döneme tekabül etmekte olup Rusya'nın iç kargaşa içine sürüklendiği tarihi bir dönemeçte Pantürkist eğilimlerin asgari, hatta henüz hiç olmamış olduğu kadar bir başarı şansını haiz oldukları hatırda tutulmalıdır. Çarlığın çöküşü, devasa bir bölge üzerinde yepyeni dinamikler ortaya çıkarmıştı. Jön Türk liderliğine atfedilen Pantürkizm'i Bolşevik Devrimi sonrası dinamikler ve uluslararası alanda meydana gelen esaslı değişikliklerden ayrı düşünmeye imkân yoktur.

Gerçekten, Ortaylı'nın anlatımıyla, "Türklük" imparatorluk var oldukça doğumu zaruret nedeniyle ve ihtiyatla geciktirilmiş bir kimlikti. Müslümanlığıyla yetinen bir halk vardı; Balkan Harbi'nin facialarını ve Birinci Dünya Savaşı'nın ateşinde onlar da zamanla "Türk" kimliğinin gerekli olduğunu anlayacaklardı.[1308] Türk milliyetçiliği ne zaman ve ne kadar oluşmuşsa, Balkan türü milliyetçiliklerinin aksine hiçbir zaman kolektif bir narsisizme dönüşmemiştir. Justin McCarthy'nin, "İttihat ve Terakki içindeki milliyetçiler, daima Türk olmayanları küstürmemek gerektiği endişesiyle hareket etmişlerdir"[1309] yönündeki gözlemi de kayda değerdir. Kaldı ki, etkili ve halkı hâkimiyeti altına alabile-

1305. Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 83.

1306. a.g.e., s. 86.

1307. Feroz Ahmad, "War and Society under the Young Turks, 1908-1918", s. 128.

1308. İlber Ortaylı, "Osmanlı Kimliği", s. 81.

1309. Justin McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of the Empire*, s. 76.

cek nitelikte bir milliyetçiliğin meydana çıkabilmesi için vatansever bir ajitasyona yol açabilecek kadar uzun sürmüş bir entelektüel mayalanma sürecinin ön şart teşkil ettiği açıktır. Halk ve bilhassa gençler, ancak böyle bir zeminde oluşturulabilecek bir belletme ve öğreti yoğunluğuna maruz kalabilirdi. 28 Haziran 1914 günü Saraybosna'da Habsburg Veliaht Prensi'ni katleden Sırp milliyetçisi Gavrilo Princip, gördüğü eğitimle kırsal hayatın dar ufuklarını geride bırakmış, ama bu sefer de en radikal milliyetçiliğin dar yollarına sapmış, vatanının romantize edilmiş, ama ne tarihsel, ne de anlık gerçekle uzlaşan imajlarıyla endoktrinasyona uğramış binlerce Balkanlı gencine tipik bir örnek teşkil etmekteydi.

Laurence Lafore da milliyetçiliklerin gelişim çizgisine bakarken, ancak belirgin ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip toplumlarda ortaya çıkabilecek eğitimli kesimler arasında kurulabilen hissiyat birliğini teşhis etmekte, bunların eksikliği halinde ancak kekeme bir milliyetçilikten bahsedilebileceğini ileri sürmektedir.[1310] Bu kıstas yahut ön aşamaları, en başta da entelektüel mayalanma süreci olmak üzere, Türk milliyetçiliğinin gelişimine olduğu gibi oturtmak yahut *Ethniki Eteria* veya Ermeni örgütlerinin gördüğü işlevin aynısını yerine getirmiş bir Türk örgütü teşhis etmenin olanağı yoktur. Eskilerin tabiriyle, içtimai seviyemiz bir kesimin dahi muayyen siyasi akidelere bağlanmasına müsait değildi.

Zafer Toprak, Jön Türkler'in "Türkleştirme politikaları" izlediği iddiasının, Cumhuriyet Türkiyesi'ni geriye doğru "okuma"nın bir sonucu olduğunu, Cumhuriyet'i hazırlayan fikir hareketinin tabanını Meşrutiyet'te bulmak doğal olmakla birlikte, o tarihlerde yeşeren "Türk milliyetçiliği" düşüncesinin, İttihat ve Terakki'nin benimsediği bir politika ve dolayısıyla devletin izlediği bir politika olarak görülmesinin, geriye doğru mantık yürütmenin sonucu olduğunu belirtmekle,[1311] çok haklı bir tespitte bulunmuştur. Toprak, İttihat ve Terakki'nin Türkçü bir örgüt değil, "milli" bir siyasal yapılanma olduğunu, Osmanlı Devleti'nin ise 1922'ye kadar "Osmanlı" kalmış olduğunu vurgular.[1312] Toprak'ın aşağıdaki gözlemlerini vurgulamakta yarar vardır:

1310. Laurence Lafore, "Historians and Guilt Complexes", s. 7-8.

1311. Zafer Toprak, "Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların 'Türkleştirme Politikası'" s. 14.

1312. ibid.

Arnold J. Toynbee, *Turkey: A Past and a Future* başlıklı kitabında, İttihatçıların başlangıçta Fransız Devrimi ilkelerinden esinlenerek Osmanlı unsurlarını bağdaştırmaktan yana olduklarını, 1909 kongresinde ulusçu düşüncelerin bastırılarak, örgütlenme hedefine yöneldiklerini vurguluyor, ancak bu geniş açının kısa sürede daraldığını ve Türk öğesinin ön plana geçtiğini söylüyordu. Bu söylem hemen hemen tüm İkinci Meşrutiyet yazınında egemendir. Günümüz "soykırım" savlarının geri planında da bu söylem vardır: Balkan Harbi ile – kimi diaspora tarihçilerine göre çok daha önce, hatta Tanzimat'tan itibaren – bir tür etnik milliyetçiliğin oluşturulduğu, bunun sonucu olarak da İttihatçıların "homojenizasyon" politikası güttükleri ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında bunun "patolojik" bir nitelik kazandığı iddia edilir... İkinci Meşrutiyet yıllarında gündeme gelen Türk milliyetçiliğinin Osmanlı yönetimine de hâkim olan düşünce olduğu, bunun Osmanlı'yı tek bir unsurun, "Türk unsuru"nun hâkim olduğu bir "ulus devlet"e dönüştürmeye yönelik olduğu salt diaspora tarihçilerinin ileri sürdükleri bir sav değildir. Ülkemizde tarihçilerin hemen hepsi bu görüşü savunurlar. Bu, çoğu kez Cumhuriyet Türkiyesi'ni geriye doğru "okuma"nın bir sonucudur.[1313]

Toprak, "Türk milliyetçiliği" düşüncesinin, İttihat ve Terakki'nin benimsediği bir politika, dolayısıyla da devletin izlediği bir politika olarak görülmesinin ne denli gerçekçi olabileceği sualini yönelterek, bu tür bir soruyu yanıtlayabilmek için belki de en etkin "turnusol kâğıdı" olarak tarif ettiği eğitim alanına bakılabileceğini belirtir ve Jön Türkler'in eğitim alanında bir "asimilasyon" politikası güdüp gütmemiş olduğu sualini cevaplandırmaya koyulur:

Osmanlı'da Müslüman ve gayrı-Müslim cemaat olarak gündeme gelen cemaat anlayışını, "Osmanlı cemiyeti"nin oluşmasını önleyen katmanlaşmayı aşarak bireyi devletle muhatap kılmak, bireyi cemaat mensubu olmaktan kurtarıp 'yurttaş'a dönüştürmek, ona 'anayasal vatandaşlık' vermek, 1908 devriminin ana sorunsalıydı. Ayrıca, cemaatler her türlü dış baskı için aracı işlevi görüyordu. Pekiştirilmiş Osmanlı kimliği dış müdahalelerin de önünü kesecekti... Ancak, kısa bir süre sonra İttihatçıların bundan vazgeçtikleri ve İttihat ve Terakki'nin Balkan Harbi'nin ardından iktidara geldiğinde etnik unsurları zora dayalı olarak Türkleştirme sevdasına kapıldığı, bir başka deyişle

1313. ibid.

"asimile" etme politikası izlediği vurgulanmaktadır... Tekrar ediyoruz: İttihat ve Terakki Türkleştirme politikaları uyguladı mı? Bu süreçte eğitim omurga işlevi gördü mü?[1314]

Toprak, ilgili mevzuat üzerinden gitmek ve çeşitli örnekler vermek suretiyle, Jön Türkler'in "milli eğitim"e yönelik politikalarının Osmanlı topraklarında yaşayan unsurları ya da milletleri baskı altına almaya yönelik bir politika olmayıp onları Türkleştirme kaygısı gütmediğini ortaya koymakta, aksine, Jön Türkler'in maarif politikalarının "milli" kaygılarla ve her türlü yabancı yönlendirmesinden uzak, öğrencilere Osmanlılık kimliği aşılamaya yönelik, eğitimi tek bir çatı altında birleştirme girişimi olduğunu göstermektedir.[1315]

Gerçekten, Balkanlar'da ve Ermeni ulusu içinde ayrılıkçı ve yayılmacı milliyetçilik ne zamandır gemi azıya alarak terör, bezdirme ve çaresiz bırakma politikaları çoktan galebe çalmışken, geç ve etkisiz "Türk milliyetçiliği"nden ortadaki tek hastalık gibi bahsedilmesi, söz konusu olan her ne aşırılık ise bunu daha geniş ve karşılaştırmalı bir kapsam içine oturtmak için direnç gösterilmesinde ne ahlaki, ne de bilimsel kaygının izi görülür.

* * *

Avrupa'da bu derece yaygın ve topluma nüfuz etmiş olan ırkçılık, çoğu kez de sıkça Türk düşmanlığına dönüşen bir Osmanlı karşıtlığıyla kol kola gezmekteydi. İngiltere'nin Viyana Büyükelçisi Cartwright, *The London Times* muhabiri Henry Wickham Steed'in "Türkiye'nin fanatik bir düşmanı", buna karşın tutkuyla Sırplardan yana olduğunu ve bütün Güney Slavlarının Osmanlılara ve Habsburglara karşı baştan aşağı ayaklanıp her iki imparatorluğun da sonunu getirecekleri günün hayaliyle yaşadığını belirtmişti.[1316] Sosyalist yayın organı *The Labour Leader*, Rusya'nın Balkan Ligi'ni Avusturya-Macaristan'a karşı kurdurmuş olmasına karşın Türkiye'ye savaşmak için işe yaradığını, bu bakımdan da iyi olduğunu yazıyordu.[1317]

1314. Toprak, a.g.m., s. 15.

1315. a.g.m., s. 22.

1316. F.R. Bridge, "British Official Opinion and the Domestic Situation in the Habsburg Monarchy: 1900-1914", s. 133.

1317. Frederick Franklin Schrader, *England on the Witness Stand: The Anglo-German Case Tried by a Jury of Englishmen*, s. 17.

1873'te 38 yaşındayken geldiği İstanbul'da kırk yıldan fazla yaşayan, hayatını Türkiye'de kazanıp zenginleşmiş bir başka İngiliz daha olan "Sir" unvanlı Edwin Pears'ın da "ne yazık ki, Balkan Devletleri arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve zaferin meyvelerini aralarında bölüşememişlerdi" şeklinde epey hayıflanabilmiş[1318] olduğuna bakılacak olursa, durumun vahametini, nasıl tüm yelpazeyi kapladığını anlamak için Londra'daki sosyalist yayın organlarına kadar uzanmaya gerek olmadığı görülür. Yakın arkadaşı Fitzmaurice, Bulgar ordusunun İstanbul'a girmek üzere olduğu zannıyla içinden sevinç çığlıklarının duyulabildiği mektuplar yazdığı sırada, Pears da Bulgar Eksarhlığı'na bağlı Ortodokslar ile Rum Patrikhanesi'ne bağlı Ortodoksların aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara koyup ortak Hıristiyanlık ülküsü etrafında birleşmiş olduklarını, esas itibarıyla de şehre girecek muzaffer komutanların nasıl karşılanması gerektiğine dair görüş alışverişinde bulunduklarını sevinçle anlatıyor, iki kilisenin birbirleriyle bu şekilde makul bir diyaloğa girmiş olmasından nasıl mutluluk duymuş olduğunu söylüyordu.[1319]

Türkler ve Müslümanlar, Balkanlar'dan her türlü acı çektirilerek "atılmaktadır" ama daha 1903 yılında *The Destruction of the Greek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turks* [Yunan İmparatorluğu'nun Mahvı ve İstanbul'un Türkler Tarafından Fethi] isimli kitabını yazdığı sırada dahi Yunan ve Bulgar nişanlarıyla taltif edilmiş olan Pears'ın bu kadar yıl Türklerin arasında yaşadıktan sonra eski payitahtları Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesinin Türklerin ruhlarını nasıl derinden yaralayacağı hakkında diyeceği hiçbir şey bulunmamaktadır. Sayfalar çevrildikçe, Pears'ın bir derece olsun tarafsız olmasını beklemenin çok fazla bir iyimserlik olduğu meydana çıkar. Elindeki adalet terazisi bu kadar yana düşmüş bir zihniyet için Türklerin Balkanlar'ı terk etmiş olmaları da yeterli olmayacaktır: Pears, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya'nın sonunda aralarındaki anlaşmazlıkların üstesinden gelerek Avrupa'nın güneyinde medeniyet duvarını tutabileceklerini de ümit etmektedir.

Şimdi, bu zihniyet ve uzantılarının doğru ve samimi addedilip de Enver Paşa'nın Hürriyet-i Ebediye'de yaptığı, hürriyet yolunda hayatını vermiş tüm dinlerden Osmanlıların kardeşçe yan yana yattıklarını anlatan konuşmasının herhangi bir şey ifade ede-

1318. Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople: The Recollections of Sir Edwin Pears 1873-1915*, s. 282.

1319. Edwin Pears, a.g.e., s. 328-329.

meyeceği, Jön Türkler'in dünyaya ırkçı ve Turancı olarak gelip işlerine geldikçe de Panislamist gözüktüklerinin düşünülür olması, tam bir propaganda zaferidir. Jön Türkler'in nasıl bir dünyada yaşadıkları görmezden gelinecek, lakin Sosyal Darwinist akımın birtakım risaleleri birkaç Jön Türk tarafından Türkçeye çevrildi diye her şey anlaşılmış olacak, sadece isnat ve iddialar mı bu büyük ve karmaşık denklemleri belirleyen ağırlıklar içinde yerlerini bulacaktır?

Jön Türkler'in demokrasi ve imparatorluk bağrındaki milletlerin ilerlemeleri ve haklarına tam olarak sahip olmaları yolundaki gayretleri hiç de küçük görülemez. Bu çabaların kendi tarihsel ve karşılaştırmalı perspektifi içinde görülmesi, gerçek değerlerinin anlaşılmasını da kolaylaştıracaktır. Mesela, Rusya'nın Üçüncü Roma olacağına dair inanç ve bu inancın temelinde gelişen doktrin, Rusya'ya dünya milletleri arasında ayrı bir rol biçilmesi anlamına da gelmiş, içerdiği mesihi mesaj Rusya'nın apayrı bir ruh, şu halde kaçınılmaz bir kadere sahip olduğu inancını körüklemiştir. Temmuz 1914'te tam olarak ortaya çıkacak olan da bu *manifest destiny*[1320] inancıdır. Jön Türkler'in mesajları hiçbir zaman bu tür teleolojik nitelikler taşımamış, ana vurguları milliyetçi olmadığı gibi karşıtlıklar üretmeye de yönelik olmamıştır.

Sforza "Jön Türkler denilen o deli çocuklar, zannediyorlardı ki tek ve bölünmez yeni bir Türkiye ilan edildiğinde, imparatorluk içindeki milletlerin özlemleri karşılanmış, onlar da Türk vatandaşı olmaktan gayet memnun olmuş olacaklardı. Halbuki yaptıklarıyla reayaların sonunu getiriyorlardı" demişti.[1321] Sforza İstanbul'da da görev yapmıştı. Bir Habsburg diplomatının İstanbul'daki zengin bir Ermeni paşanın ya da bir Rum bankerin evindeki davete icabet etmekte nasıl zorlanmış, bunu Habsburg alışkanlıklarıyla nasıl bağdaştıramamış olduğunu da hatıratında anlatmıştır. Fakat asıl aklına gelmiş olması gereken suali, o tarihlerde diğer çokuluslu imparatorluklarda, mesela Viyana'da önde gelen bir Sırp'ın evine bir diplomatı davet etmesi mümkün müydü, hatta önde gelen bir Sırp var mıydı diye sormamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi bütünselliği içinde, tüm unsurları bir arada tutulmuş olarak ayağa kaldırılmasını hedefleyen ittihad-ı anasır siyasetinin samimiyetinden kuşku duymak için geçerli bir neden de gösterilebilmiş değildir. Neticede bu yüksek

1320. Yayılmacılığın kaderde olduğuna dair inanış (ed.n.)

1321. Sforza, a.g.e., s. 86.

siyaset sonuç vermemişse, bu da münhasıran Jön Türkler'in başarısızlığını teşkil etmez. Oluşmakta olan geleceğe elini uzatmayan imparatorluğun Türk unsuru olmamıştır.

Gerçekten, Jön Türkler niyetlerinde samimi oldukları içindir ki, imparatorluğun Türk olmayan unsurlarının Osmanlı vatandaşlığı fikriyle ilgilenmemeleri karşısında tam bir şaşkınlık ve hayal kırıklığı duymuşlardır. Hemen her unsur bir yandan kendi farklılıklarına vurgu yapmış, diğer yandan da ta ne zamandan beri sahip oldukları geleneksel hak ve imtiyazlarından afaki buldukları bir vatandaşlık kavramı adına vazgeçmek istememiş, kendi içindeki ayrılıkçılığın büyümesi karşısında da kayıtsız kalabilmiştir. Örneğin, Ortodoks Kilisesi'nin çok güçlü etkisi altında olan Osmanlı Rumları siyasileştirilmiş bir Osmanlılık kavramına ilgi göstermemiş, Patrik Rumların ayrı birliklerde askerlik yapmalarını, ayrı kışlalarda yatıp kalkmalarını, hatta Müslüman yapılmayacaklarına dair güvence verilmesini istemişti.[1322] Meclis-i Mebusan'a seçilen Rum milletvekillerinin çoğunluğu Panhelenist kimselerdi. Bu tarihlerde hem Yunanistan'daki hem de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "kurtarılmamış" Rumlar *Megali Idea* ateşiyle yanıp tutuşuyordu. Kendi gündemlerini izleyen Ermeni örgütleri ise herhalde imparatorluktaki en güçlü siyasi kuruluşlardı.

Belki, zamanın şartları göz önünde tutulacak olduğunda, milletlerin ruhani ve sivil liderlerinin, reayanın kendi toplumlarının geleneksel olarak sahip oldukları imtiyazları kıskançlıkla korumak istemiş olmalarına şaşılmayabilir. Bu derece muhalefetle karşılaşan Jön Türkler de ittihat politikalarını tehir etmişlerdir.[1323] Fakat çokuluslu bir imparatorlukta ortaya çıkan bu tekilci yaklaşımlar, Büyük Güçlerin birer izbandut gibi kapıda bekleştiği sırada, imparatorluğu ikinci sınıf, elden düşme bir yaşama mahkûm etmiştir.

Reforma yönelmediklerinde ilerleme yollarını kapatmış olmak, tüm vatandaşlarının ortak hak ve yükümlülükleri temelinde oluşacak modern bir devlet meydana getirmeye çalıştıklarında ise Türkleri imparatorlukta üstün kılmaya çalışmakla suçlanan Jön Türkler, kendilerini derhal kötü niyetli ilan etmeye hazır önyargı kalıpları karşısında ne yapabilirlerdi? Kimse Türklerin de diğerleri gibi kendi farklılıklarını vurgulamaya başlaması halinde ne olacağını soruşturmuyordu.

1322. Feroz Ahmad, "Unionist Relations...", s. 413.

1323. a.g.m., s. 421.

Enver Paşa'nın mağlubiyetten sonra da emperyalizm karşıtı mücadelesini sürdürmüş ve Orta Asya'da şehit düşmüş olması, Jön Türkler'e birtakım genişlemeci ve Turancı emeller atfedilmesini de kolaylaştırmıştır. Halbuki Enver Paşa'nın cesur bir kararla 1921'de Orta Asya'ya geçişinin ardında, idealist kişiliği yatar. Mücadele yoksunu, savaşı kaybetmiş, ülkesini ve misyonunu yitirmiş bir lider eskisi olarak yaşamını sürdürmek yerine, çarlığın çökmesinin akabinde Orta Asya'da ortaya çıkan jeostratejik anın sunduğu eşsiz fırsata yönelmiştir. Lakin, Enver Paşa'nın hayalperest olduğu suçlamasının işte bir kez daha her şeyi izah etmiş olduğuna inanmanın rahatlığı içinde, o tarihte Orta Asya coğrafyasındaki halkların özgürlük hareketlerinin Rusya için tehdit seviyesinde addedilen bir etkinlik kazandığı,[1324] Bolşeviklerin de o sırada bölgede hâkimiyetlerini kurmaya henüz muvaffak olamadıkları, hatta Basmacı İsyanı'nın aralıklarla 1931'e kadar devam ettiği gibi esaslı ayrıntılar gözden kaçırılmaktadır.

Jön Türk siyasetinin kapsamlı bir Pantürkist çerçeveye oturtulabildiğini söylemek olanağı olmadığı gibi, bir ideolojiye dayandırılabildiği de söylenemez. Şekle şemale kavuşturulmuş, toplumsal ve örgütsel karşılıkları yerli yerine oturtulmuş, sathı kaplamış Türkçü hedeflerden de bahsedilemez. Bu durumda, ideolojik açıdan silik, daha çok Balkanlar'dan gerçekten de en aşırı milliyetçi ve dışlayıcı politikaların ve de pek kötü yakalanılmış bir harbin neticesinde "atılmış" olmanın ortaya çıkarttığı tepkisel bir halet-i ruhiyeden, üzerinde uzun uzadıya durulmamış, nereye varabileceği hiçbir zaman da kestirilememiş birtakım hissiyat bütünlükleri söz konusudur. Bu tepkiselliği belirli hedeflere bağlanmış ve derinlik kazandırılmış bir siyasi ideoloji seviyesinde algılamak mümkün değildir.

Jön Türk hükümetinin Birinci Dünya Savaşı'na Türkçü-Turancı emellerle girdiği iddiası, parçalanmasına karar verilmiş Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerine cesaretle çıktığı meşru müdafaa zemininde elinde bulunan en güçlü silahı, ahlaki üstünlüğünü el çabukluğu marifetiyle kapmaya çalışan üretilmiş bir isnattır.

* * *

Hiç kuşkusuz, Ermeni milliyetçiliği, istediği yankıyı bulamamış, çok tökezlemiş Türk milliyetçiliğiyle karşılaştırılacak olduğunda, kökleri çok daha eskiye giden, öteden beri çok daha bi-

1324. Jennifer Siegel, *Endgame: Britain, Russia and the Struggle for Central Asia*, s. 200.

linçli olarak sürdürülmüş gayretlerin neticesinde sadece aydınlar arasında rağbet görür olmaktan çıkmış, derinlik ve hedef sahibi bir ideoloji ve hareket idi. Ermeni algılaması da bu yöndeydi: Karekin Pastırmacıyan'ın Talat Paşa'ya bağıra çağıra söylediği gibi, Türkler neyi "hangi kültürle" yapacaktı![1325]

Benedikten Papazı Sivaslı Mekhithar tarafından 1701'de İstanbul'da kurulan, 1703'te Mora, bilahare 1715'te de Venedik'e taşınan Katolik Mekhitarist tarikatı, Ermeni eğitim ve edebiyatının gelişmesine olağanüstü önemde katkılarda bulunmuş, Ermenilerin aydınlanma kültürü ve Avrupa'ya açılımında başlıca köprü vazifesi görmüştür. Mekhitaristler eski Yunan ve Roma'ya ait eserleri ve Avrupalı yazarları Ermeniceye kazandırmakla kalmıyor, ulusal tarih, edebiyat ve Ermenicenin öğrenilmesini de vurguluyorlardı. Böylece, bir yüzyıl sonra modern Ermeni milliyetçiliğinin üzerinde yeşerebileceği toprağı da sermiş oldular. Ermeni milleti, ulusal bilinç kavramıyla da oldukça erken safhalarda tanışmaya başlamıştı. Agop Şamiryan'ın 1772 yılında Madras'ta basılan risalesi, Ermenilerin onurlarını ele geçirmelerinin ancak siyasi özgürlükle mümkün olacağı, bu şekilde ilerleyebilecekleri ve mutluluğa kavuşacakları fikrini işliyor, Ermenilere Batı Avrupa uluslarının gittikleri yoldan gitmelerini öğütleyerek, memleketlerini esaretten kurtarmaları yolunda ayağa kalkmaları çağrısında bulunuyordu. Bir yıl sonra yine Madras Ermenilerince, bağımsız Ermenistan için ayrıntılı bir anayasa taslağı dahi bastırılmıştı. Amerikan Devrimi'nden üç yıl önce basılan bu kitapta George Washington ve Amerikalıların İngiltere'den bağımsızlıklarını almak için duydukları özleme atıflarda bulunulmuş[1326] olması ilginçtir. İlk Ermeni dergisi olan *Aztarar* da 1794'te Madras'ta yayımlanmaya başlayacaktır. Siyasi strateji üretmenin ön şartı olarak ulusal bilinç, kıvılcım gibi bir fikir doğmuştu... Tüm bunlar sonraki Ermeni nesillerine ilham kaynağı olacaktır.

Paris'te saygın fakat kendi halinde bir din adamı olarak yaşayan Hakov Cerpetyan Şahanyantz, 8 Ocak 1800 tarihinde Eçmiyadzin Katogigosu Ghukas'a gönderdiği mektupta, Ermenilerin Çukurova ve Doğu Anadolu'ya doğru ilerlemekte olan Napoléon kuvvetleriyle temas kurmalarını önermiş, Fransa'nın Ermenilere

1325. Gaidz F. Minassian, a.g.m., s. 201.

1326. Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, s. 36.

diğer Doğulu milletlerden daha fazla yardımcı olacağı yönündeki düşüncesini dile getirmişti.[1327] Nalbandian'ın da işaret ettiği üzere, Avrupa'nın fikirleri ve tarihinden etkilenmiş diaspora Ermenileri, yurtta kalmış Ermenileri boyunduruk altında hakları çiğnenen bir millet olarak görüyor, Ermenistan'ın kurtuluşu yolunda kararlı bir mücadele veriyorlardı.[1328]

Nitekim, Şahanyantz'ın tahmin ettiği gibi Napoléon Ermenilere karşı ilgisiz kalmamıştı. Generallerinden birine yazdığı 18 Ekim 1802 tarihli bir mektupta, "İstanbul'daki Fransız büyükelçisinin Suriye ve Ermenistan'daki Hıristiyanları kendi koruması altına almak istediği"ne işaret ediyordu.[1329] İtalya'daki tüm manastırları lağvetmiş, fakat Venedik'teki Mekhitarist Manastırı'nı muaf tuttuğu gibi, koruyucusu gibi davranmış, Paris'teki Yaşayan Şark Lisanları Okulu'nda bir Ermenice kürsüsü de ihdas ederek başına Şahanyantz'ı atamıştı.

1869-1873 yıllarında Osmanlı Ermenileri Patriği olup 1878 Berlin Kongresi'ne Ermenilerin sözcüsü olarak katılan, 1893-1907 yıllarında da Ermenilerin Ana Taht gözüyle baktıkları Eçmiyadzin'de Tüm Ermenilerin Katogigosu olarak bulunan Mekertiç Kırımyan, Berlin Kongresi'nden dönüşünde İstanbul'daki Ermeni katedralinde verdiği vaazda cemaatine ilginç beyanlarda bulunmuştur: Reformlar için talepte bulunmak amacıyla elinde ola ola bir kâğıt parçasıyla Berlin'e gittiğini, Avrupalı diplomatların masanın ortasına bir hürriyet şöleni hazırladıklarını, Bulgarların, Sırpların, Karadağlıların ardı ardına salona girip ellerindeki demir kaşıklarla bu çok lezzetli yemekten paylarına düşeni aldıklarını, lakin sıra kendisine geldiğinde elindeki kâğıt kaşığın buruşup hiçbir işe yaramadığını, bu yüzden de yemekten payına düşeni alamadığını söylemişti. Bu tarihi nitelikte bir vaazdı, zira Patrik mevkiinde bulunan bir kişi, "demir kaşık" benzetmesiyle, silaha başvuran Balkan devrimcilerinin başarı kazandıklarını anlatmış, Ermeniler için de silaha başvurmaktan başka çare kalmadığını dile getirmiş oluyordu.[1330] Nitekim Ermeni köylülerini örgütlemeye çalışan Hınçakların lideri Khanazatian, Kırımyan'a Ermeni kanı dökülmedikçe Avrupalıların onları esaretten kurtar-

1327. Louise Nalbandian, a.g.e., s. 37.

1328. ibid.

1329. a.g.e., s. 38.

1330. a.g.e., s. 29.

mak için harekete geçmeyeceğini söylemişti.[1331] Gerçekten, Ermeni anlatısından yana olanların ne kadar hoşlarına gitmeyecek de olsa, en önde gelen siyasi tarihçilerden William Langer, Ermenistan ideali yolunda Ermeni köylülerin feda edilmelerinin şart, neticede ödenmesi gereken bir bedel olarak görülmüş olduklarına dikkat çekmekte[1332] katiyen haksız değildir. Ama suçluyla suçsuzu ayırmış olduğu iddiasındaki galiplerin anlatısı da idrak yolları üzerindeki tüm şeytani ayrıntıların üstünü örtmüştür. O kadar ki, artık kimsenin onları bir daha geri aramayacağına inanılır olmuştu.

Bu milliyetçilik asrında Türkler, sokaktan en son çağrılan çocuktu... Başını yeri yurdu bilinmez bir yetimhanenin pencerelerinden uzatıp dışarı bakan bu çocuğu da birisi nihayet görmüş ve "haydi gel, gidiyoruz" demişti...

1331. Ronald Grigor Suny, *Looking toward Ararat: Armenia in Modern History*, s. 99.

1332. William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, s. 160.

XXVII

En sonunda, herkesten sonra

> Enver Paşa Osmanlı son neslinin simgesi idi. Onlar Türk tarihinin belki de en ağır ve zor bir çeyrek yüz yılının sorumluluğunu omuzlayıp hayatlarını, avuçlarındaki bir kor yığını gibi taşıyarak yaşadılar. Başarılı olamadılar; hatta, koca Devlet-i Aliyye onların kollarında can verdi. Ama, Cumhuriyet de onların kollarına doğdu. Ülkücü idiler; her zaman, uğrunda can verecekleri bir iddiaları oldu; coşkun yaşadılar ve gerektiğinde gözlerini kırpmadan ölmesini bildiler... Yüz binlerce şehit veren başka hangi nesil yaşamıştır?[1333]

Kimliğimizin bu en şekillendirici döneminin, her şeyin popülizm yolunda feda edilebileceği, kısa izahların öne çıktığı, hatta tercih edildiği medyatik dünyamızda hafızalarımızdan düşüp gidiyor olması, su üstünde hep yanlış ve haksız algılamaların dolaşması, hayıflanmakla geçiştirilebilecek bir durum değildir. 1908-1918 dönemini sadece Çanakkale, Sarıkamış ve Ermeni kıtalı eksenlerine bağlı kalarak izah etmek de hatırlamak da mümkün değildir. Bu zirve olayların yamaçlarında düşüp kalmış yüzlerce ayrıntı, yerlerinin keşfedilmesini bekleyen şehitleri akla getiriyor...

Toplumsal enerjimizin kaynağını, bizi harekete geçiren tutkularımızı sadece geçmişte bulmak, bir ricat haline de dönüşebiliyor. Ne var ki, tarihle ilişkimizi bugün olduğu kadar sığ tutmaya, tarihimizi tüm yoğunluğu ve doğruları içinde kavramak ihtirasını ele geçirmek yerine rasgelelikte hiçbir yanlış görmemeye başlarsak, kimliğimizde zaten oluşmuş fakirleşmenin yeni boyutlar kazanmasını da engelleyemeyiz. Keşke en duyarlı yazarlarımızdan Selim İleri'nin Ahmet Hamdi Tanpınar bahsinde dile getirdiği "büyük yangında kavrulup gitmiş mazi, işte, bellekte yaşamak-

1333. Nevzat Kösoğlu, *Şehit Enver Paşa*, s. 17.

tadır" önermesi geçerli olsaydı...[1334] Fakat durum hiç de böyle değil. Türkiye'nin kaderini belirlemiş bir dönem, artık ne bellekte yaşıyor ne de biz o maziyi doğru biliyor, yarına doğru devam eden akışımızda hangi noktada olabileceğimizi kavramaya çalışıyoruz.

Sadece Çanakkale değil, Birinci Dünya Savaşı'ndaki tüm mücadele ve muharebelerimiz, ortaya koyduğumuz tüm inanç ve azim, Türkiye aynı zamanda Avrupalı olduğu ve Avrupa'da kalmak istediği için, Avrupa'ya yeniden bir Büyük Güç olarak geri dönmemiz gerektiğine inanıldığı için verildi. Şimdi Avrupa'yla ilişkimizin ne denli güçlü esaslara dayandığını unutmuşsak, bunun sebebi sadece AB'nin art arda önümüze yığdığı çifte standartlarda değil, kendi çıktığımız yoldaki duraksamalarımızda ve unutkanlıklarımızda da aranmalıdır. Bu yüzden, önümüzdeki tehlike, sadece elden düşme bir geçmiş algılamasının dayatılması olarak görülemez. Kimliğimizle, bu ülkede doğmakla kazandığımız haklarımız, olağanüstü tarihsel varsıllığımız, yitirilen topraklar gibi erozyona uğruyor.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu 2,9 milyon kişiyi silah altına almış, 860.137 şehit verilmiştir. Toplam 5 milyon kişi ya hayatını kaybetmiş ya da yaralanmıştır. Muharip devletler arasında bir tek Osmanlıların hastalıklardan kayıpları, savaş meydanlarında verilen kayıpların sayısını geçiyordu. 1914'te 200.000 kişi olan Birinci Ordu'nun mevcudu, 1917'de 3.000'e inmiştir.[1335]

Osmanlılar, dört yıl boyunca olağanüstü bir direnç ve kararlılık ortaya koymuşlardır. Varlıkları ve hürriyetleri müthiş belalar ve sıkıntılar pahasına temin edilmiş sonraki nesiller, bu cesaret gösterisi karşısında ancak şükran duyabilir. Bu mücadele verilmemiş olsaydı, Osmanlıların şahsında Türkiye'nin yaşamının hangi uğursuz noktada sona ermiş olacağı da açıktır. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndaki direnişi sayesinde kendisine zorlanmak istenen korkunç yazgıyı önünden çekip atabilmiş, bu mücadele sayesinde güçlerini ve özgüvenini toparlayabilmiştir.

O tarihte işbaşında olup da sorumluluğunu müdrik olan her hükümetin yöneleceği istikamet de bu olurdu. Ne var ki, o sırada

1334. Selim İleri, "Daima Şark'ta ve Garp'ta" başlıklı yazı. *Zaman*, 13 Mayıs 2007. İleri'nin bu yazısında yer alan saptamalara katılmamak olanaksız: "Bugün sadece silik hayaller üzerine konuşuyoruz... Günün insanı içi boşaltılmış Doğu ve Batı kavramlarıyla karşı karşıya... Değer görünümlü değersizlikler etrafında bir ömür tükettiğinin farkında değil..."

1335. Kevin D. Stubbs, *Race to the Front*..., s. 70.

ortada duran alternatiflere bakıp da herhangi bir siyasi parti, hizip ya da grubun liderliği altında olabilecek herhangi bir Osmanlı hükümetinin de nasıl olsa ve hiç şüphesiz böyle bir cesaret ve kararlılığa sahip olmuş olacağını söylemek mümkün değildir.

Jön Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıpratıp takatten düşüren o birikmiş zafiyetlerin tümünün üzerine aynı anda yürümek zorundaydılar. Ancak, her şey onlardan esirgenmiş, sayısız başka güçlüklerin yanı sıra, dışarıda karşı karşıya kaldıkları şartlar da içerde gerçek bir dönüşüm gerçekleştirmelerine olanak tanımamıştır. Avrupa'daki her devlet için normal görülen haklar, Osmanlılar söz konusu oldukça yok addedilmiş, Osmanlılar Avrupa'daki tüm ülkelerin, Yunanistan'ın, Bulgaristan'ın, Sırbistan'ın ve diğer herkesin aksine, Büyük Güçlerden hiçbir iltimas görmeksizin mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Bu dönemin çerçeve ve kapsamını çizen bir diğer kalın hat da Rusya'nın Boğazlar üzerinde tam bir hâkimiyet tesis etmeden Büyük Güç olarak kalamayacağı ve Büyük Güç yansıtması yapamayacağı inancını tam olarak içselleştirerek hamlelerini tamamlayacağı, kendisini daha güçlü hissedeceği zamana değin Osmanlı İmparatorluğu'nu belirli bir yorgunluk ve aşınma noktasında tutmaya çalışmış olmasıdır. Sonra da tarihin akışı süratlenmiş, hiçbir şeye vakit kalmamıştır. Silkelenip kendine getirilmek istenen imparatorluk, göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir sürede, Jön Türk Devrimi'nden sadece altı yıl sonra, Libya ve Balkan Harplerini de ardına almış olarak müthiş bir mücadelenin başlıca taraflarından birisi haline gelmiştir.

Rusya, Osmanlılar tarafsız kalıp savaşa girmemiş olsa da, İstanbul ve Boğazlar ile Doğu Anadolu yönünde ilerlemek için kendi açısından en uygun şartların ortaya çıkmasını kollayacak, muhtemelen de Karadeniz filosu Harekât Başkanı Amiral Nimitz'in önerdiği gibi, Merkez Güçlerinin tam bir yenilgiye uğratılmasını takiben İstanbul ve Boğazlara el koymaya yönelik harekâta girişecekti.

Son Osmanlılar, çabaları ve yorgunluklarının kendilerinden sonraki nesillerin daha onurlu ve hür yaşamasını sağlayacağını bilerek bu cesaret sınavından geçmiştir. Türkiye'nin bugün ulaştığı günler o zamanlar bilinmeyen bir gelecekten ibaretti. Tarafsızlığın çaresizliği içinde yerinden kıpırdayamayacak olan Osmanlılar, korkunç ve altından kalkılamayacak ölümcül risklerle dolu bir dünyaya adım atmış olurlardı. Zamanın zorladığı şartları görmezden gelip yok saymak, hürriyetin yitirilmesi anlamına geliyordu. Fakat ülkelerinin yaşamsal haklarını güçlüler âleminde

müdafaa etmeyi seçtiler. Gücü zayıflamış vatanın karşı karşıya bulunduğu tehdit karşısında ürkmek yerine varları yokları pahasına savaştılar.[1336]

Tarihte çok az ülke, böylesine mutlak ve kesin bir tehdit anında başkaldırarak bir sona erişin yıkım ve yitirimlerinden yeni bir varlık ortaya çıkarmayı başarmış, efsaneyi doğrularcasına Anka Kuşu gibi küllerinden doğmuştur. Savaş kaybedilmiştir ama ölümsüzlük de kanıtlanmış, verilen mücadele sayesinde yeni yaşam ve dirençlerin yolları açılmış, yeni bir iradeyle dünya yüzüne geri dönülmüştür.

Şark ve onun siyasi temsilcisi Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük talihsizliği, bir dağ silsilesi gibi ardı ardına dizilmiş uzun yıllar boyunca Avrupa'da meydana geldiğine yakın ve benzer, görünebilir ve algılanabilir bir yükselme trendi yakalayamamış olmasıdır. Bu durumda, yeni kapsam ve yoğunluklar üretip yeniden Büyük Güçler arasına dönemeyen imparatorluğun yaşadığı coğrafya, bir gün gelecek, moderniteyi ancak milliyetçilik ve emperyalizmin saldırısı olarak tecrübe edecekti. 1789-1918 arasındaki uzun on dokuzuncu yüzyıl boyunca, Avrupa'nın Büyük Güçleri gözlerini ne zaman Doğu'ya çevirmişlerse, hep bu farkındalık içinde olmuş, Osmanlıların güç bileşenlerini bir araya getirmekte gittikçe daha fazla zorlanacaklarını düşünmüşlerdir.

Doğu'ya dair geliştirilmiş bu paradigma, her zaman etkili olmuştur. Zara Steiner, Lowther'ın Türklerden şikâyet ederken, öğrencilerin yaramazlık yaptığını düşünen bir okul müdürü gibi konuştuğuna dikkat çeker.[1337] Eyre Crowe, Jön Türkler'in Macarlarla ortaklaşa Budapeşte'de bir teknik okul açma planlarını duyunca, Jön Türkler'in Macarca öğrenerek medeniyete giriş vizesi alabileceklerini zannetmelerinin ne kadar da komik bir şey olduğunu söylemişti.[1338]

Jön Türkler, Batı'nın yarattığı yarı-tanrıların önüne öykünme içindeki gençler olarak çıkmış olabilirler. Batılı devlet adamlarının büyük çoğunluğu, kendileri gibi olmayan, kendilerinin sahip olduğu ayrıcalıklarda büyümemiş, kendileri gibi şaşaa içinde ya-

1336. Ayrıca, Enver Paşa Birinci Dünya Harbi'nin sonlarına doğru Merkez Güçleri olarak yenilgiye gidildiğini görmüş ve Milli Mücadele'yi yürütecek bir orduyu bilinçli olarak hazırlamıştır. Bu maksatla Erzurum'daki 9. Ordu'nun mümkün mertebe çok silah ve teçhizatla takviye edilmesine önem vermiştir. Kâzım Karabekir Paşa'nın Milli Mücadele'nin başlangıcında kumanda edeceği 15. Kolordu, bu 9. Ordu birliklerinden müteşekkildi.

1337. Zara Steiner, "Elitism and Foreign Policy: The Foreign Office Before the Great War", s. 31.

1338. F.R. Bridge, "British Official Opinion...", s. 149.

şamamış, lakin Şark'ta alışılmış düzeni bozmaya kalkışmış Jön Türkler'i küçük görmeye en baştan itibaren meyilli olmuşlar, daha derinde ise başarılı olmalarından ürkmüşlerdir.

Osmanlıların haklarını aramaları, sömürüden kurtulmak için milli serveti sahiplenmeye çalışmaları, derhal aşırıcılık ve ırkçılık olarak damgalandı. Her yerdeki hâkim söylem aksini söylese de, Jön Türkler kapsayıcı; herkesi içine almaya çalışan; modernleşmeden yana ve birleştirici bir toplumsal proje uğrunda olabildiğince içten ve artniyetsiz ortaya çıkmışlardır. Şark'ın yıldızının parladığı bu tarihi anın kimler tarafından çalındığı; devrimin bağrında taşıdığı sözün hangi niyetlerle ortadan kaldırıldığı hep sorulacak, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere, Büyük Güçlerin Osmanlıların güçlerini toparlama yollarına girmesini nasıl hiç arzulamadıkları, ülkeyi yarı sömürge durumuna getirmiş kapitülasyonlara nasıl tutkuyla sarıldıkları unutulmayacaktır.

Bu yüzdendir ki, tüm bu uzun hikâye boyunca arka planda bazen canhıraş bir hal de alan uyarıcı bir çan sesi hep duyulmuş olmalıdır: Birtakım içsel zafiyetlerine karşın, devrimle birlikte yenilenmenin dinamikleri içeri alınmaya başladığına göre, Jön Türkler'in ittihad-ı anasır politikaları dahilinde Ermenilerle birlikte çalışarak, güç kazanma yolunda mesafe almaları şansının hiç mi olmamış olduğu da hep sorulacaktır. Şimdi, olup bitmiş, sonlanmış ve kesin neticesini doğurmuş olanın etkisi altında bu suali hemen olumsuzca cevaplandırabiliriz. Lakin içimizdeki bir ses de hep aksini hatırlatmayı sürdürecek, Büyük Güçler gibi Osmanlı unsurlarının da Şark'ın yıldızının yükseldiği anı niçin yakalamak istemediklerini, niçin Osmanlı rönesansından yana çıkmadıklarını hep soruşturacaktır.

Hindistan Genel Valisi Lord Minto, Jön Türk Devrimi'nin üzerinden henüz bir hafta geçmişken Hindistan Bakanı Morley'e gönderdiği 29 Temmuz 1908 tarihli yazıda, İngiltere'nin daha önce Rus Büyükelçisi Ignatieff'in sözünü dinleyerek Midhat Paşa'nın reform çabalarını sekteye uğrattığını, böylece büyük bir şansı heba etmiş olduğunu hatırlatıyor, sokaktaki sıradan Türk'e büyük güven duyduğunu söyleyerek, memleketteki çürümenin sebebinin "Paşa sınıfı" olduğunu ileri sürüyordu.[1339]

Ne var ki, Londra şimdi de Şark'ın olabilecek müstakbel geleceği yanında yer almak yerine, Jön Türk karşıtlığıyla kendi emperyalist pozisyonlarını daha iyi savunabileceğini, Jön Türkler'e

1339. Joseph Heller, *British Policy towards the Ottoman Empire 1908-1914*, s. 172, dipnot 15.

çeşitli yaftalar yapıştırmak suretiyle kendi siyasetini daha ileri götürebileceğini keşfedecek, Rusya siyasetini hiç de gerekmediği kadar öne çıkarttıkça, Osmanlılarla ilgili çok önemli mülahazaları suyun dibine doğru itecektir. Her biri göz kamaştırıcı yeteneklerle donanmış, devlet adına düşünme ve siyaset saptama, bunu da sonuna kadar izleyebilme sanatını sahiplenmiş İngiltere ve İtilaf Devletleri, güç kazanma süreçlerinin dinamikleri içine girmiş; tüm unsurlarıyla yeni bir toplumsal mutabakata doğru ilerleme ve daha mütecanis bir toplum yaratma kapasitesini haiz olduğunu ortaya koymuş bir Osmanlı İmparatorluğu'nun meydana gelmesini çıkarlarıyla bağdaştıramamışlardır.

En büyük elem, yeni nesillerin hür bir milletin koruyucu kozasında hür bireyler olarak yaşayabilmeleri için kendi adlarına ortaya konmuş en cesur ve çileli duruşları hiç bilmemeleri, bu yolda kendilerini öne atmış olanların hatırasının tarihin kıymıkları arasından düşüp ilelebet yok olup gitmesine müsaade etmeleridir. Hatırlıyor ve kaybettiklerimizin isimlerini biz de duvarlara kazıyor olsaydık, yüzbinlerce Osmanlının o gün ne için ve neyin ardından hayatlarına son verdiklerini daha iyi kavrayabilir; tabii ki, Almanya'dan yana çıkmış oldukları yahut kendilerini güya bir kaprisin ardından feda ettikleri için değil, vatan müdafaası içinde olduklarını çok iyi anlamış oldukları için böylesine bir inançla harp sahalarında dört yıl kalmış olduklarını çok daha güçlü duyumsayabilirdik.

Yazık ki, tehcir kararının yol açtığı Ermeni kıtali, tüm Şark halkları için gönüllerden geçmiş; fiiliyata aktarılmaya çalışılmış bütün o büyük gelecek tasarımının çizili olduğu özlemler ve mücadele haritası üzerine bir mürekkep şişesi gibi dökülmüş, iç içe geçmiş elemler arasından o acı hatıra baskın çıkagelmiştir. Şüphesiz, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çarlık Rusyası'ndan duyduğu derin varoluşsal endişeleri aşağı çekecek inandırıcılıkta bir siyaseti şekillendirmek üzerinde durmuş olsaydı, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlıların tutacağı saf, dolayısıyla savaşın gidişatı ve Şark milletlerinin kaderi çok daha farklı tecelli edebilirdi. Lakin bu endişeleri gidermeye çalışmak bir yana depreşmesine neden olmuş, kendi üst siyasi ihtiyaçlarını karşıladığı için Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa gireceği savını inşa edip, baskı ve ablukalar uyguladıkça, Osmanlıları savaşa zorlamıştır. Sürecin asli niteliği buyken, bizzat sürecin ortaya çıkarttığı savunma altyapısının güçlendirilmesine ilişkin zorunlulukları yerine getiren; somut olgular karşısında strateji ge-

liştiren Enver Paşa, İtilaf propagandası tarafından sürecin yaratıcısı ve Almanya'nın vasıtası gibi gösterilmiştir.

İngiltere'nin en güçlü çağında, çarlığın da kudretini yanına çekmiş olarak, çok-boyutlu zafiyetlerle malul, parçalanmanın eşiğindeki Osmanlılara yönelik siyaseti ve bu doğrultuda tesis ettiği baskı gidişatı belirlemişken, altın yaldızlarla kaplı birer flama gibi açılan "Alman yanlılığı" ve "Turancılık" iddiaları altında toplanan bir sürü suçlama sayesinde, Türkiye olağanüstü mücadele tarihinin gerçekliğinden koparılmıştır. Bu isnatlar, kendilerine ait bir bütçeleri dahi olmayan Osmanlıların maruz kaldığı emperyalist saldırıya meşruiyet kazandırmaktan başka hiçbir şeye hizmet etmemekte, Büyük Güçlerin politikaları sonucunda sayısız açmaz içine saplanıp kalmış Osmanlıların yalnızlık ve çaresizliğini gözlerden saklamaktadır. Osmanlıların 1914 Ağustosu'na hangi acıların eşliğinde ve hangi varoluşsal tehditler altında ulaştığı kaale alınmadıkça, 1915'teki Çanakkale direnişinin de Ermeni tehciri sırasında gerçekleşen büyük trajedinin de insani özü kavranmayacaktır.

Jön Türkler'in hiddetli olduğu doğrudur, fakat bu hiddet aynı zamanda realpolitik şartlarla örtüşmüştür. Osmanlıların içine saplandıkları köhneliğin büyük yoksunluklarında eriyip gideceğine, kendilerini bu bataklıktan çekip çıkartmaya da yeltenmemeleri gerektiğine inanıldığı bir zamanda, hep sahipsiz kalmış haklı endişe ve teessürleri, sessiz ve şahsi birer itiraz olmaktan kurtararak siyasallaştırmayı başarmış olan onlardır. Savaş hali, ne zamandır suyun altında yüzeni su üstüne çıkartır; lüzumsuz, fazla ve faydasız olan her mülahaza, artık tutturulamayacak her pozisyon, her ayak sürüme birden ve hep birlikte ortadan kalkar. Bosna-Hersek Krizi, Trablusgarp Harbi, Yemen ve Arnavutluk İsyanları, Balkan Harpleri ve Balkanlar'dan ayrılış... Osmanlılar, işte bu yamaçlardan aşağı inerek Ağustos 1914'e gelmişlerdi. Bu noktada, Osmanlıların meşru müdafaası, aynı zamanda bir kaderle buluşma düzeyine yükselir. Vatanlarının istikbalini kimsenin insafına terk etmek istemedikleri anlaşıldığında, her şey anlaşılacaktır. Türkiye, sadece coğrafyasının değil, dünya ve tarih dışına da itilmenin, yoz ve giderek sürgülerini çekecek bir yaşamın kenarından geri dönmüştür.

Kaderlerinin kendilerini hep istiskal etmiş Büyük Güçlerin birbirleriyle yapacakları pazarlıklara bağlı olduğunu görmek ve her gece bu korkuyla yatağa çekilmek, tam da son kor ateşinin yandığı yerde duran Jön Türkler için seçenek teşkil etmiyordu.

Jön Türkler'in bu son ana hiçbir şey yaşamadan geldiklerini, ondan sonra da kendilerini birden Türkçü-Turancı hayallerle ateşin ortasına attıklarını kim söyleyebilir? Jön Türk liderliği, üzerinde yıllardır paylaşım planları yapılarak daha iki yıl önce "Turkey out of Europe"[1340] sloganları eşliğinde Balkanlar'dan atılmış ve ardından hiç ağlanmamış insanların kaderini elinde tuttuklarını, coğrafya ve tarihin gereği olarak gelişmelerin seyrini izlemekle yetinemeyeceklerini biliyorlardı. Kalplerini ellerine aldılar ve inançlarının gereği olarak 29 Ekim 1914 günü Birinci Dünya Savaşı'na dahil oldular. Bu büyük mücadelenin sonunda, tam dokuz yıl sonra 29 Ekim 1923 günü de Türkiye Cumhuriyeti, büyüklüğün istidatlarını bağrında tutmuş olarak, aynı zamanda bir Avrupa devleti sıfatıyla dünyaya gelmiştir.

İttihat ve Terakki hükümeti, İtilaf Devletleri'nin kendisinden beklediği gibi hiç ses çıkarmadan, hiç önlem almadan imparatorluğun parçalanmasından ibaret kaderini bekleseydi, Alman yanlısı veya Türkçü-Turancı emellerle savaşa gözü kara girmiş olmak gibi suçlamalarla da karşılaşmayacaktı. Aksine, suçlanması gerekenler, Birinci Dünya Savaşı'nı başlatan ve gözünü kara bürüyen, seferberlik ilan edip ordularını Alman sınırına doğru yürütmeye başlayan Çarlık Rusyası; müttefiklerine kayıtsız şartsız destek veren Almanya ve Fransa; Avusturya'ya karşı ajitasyonunu hiç kesmemiş, aşırı milliyetçi bir terör örgütünün devlet mekanizmalarının içine girmesine göz yummuş Sırbistan, Sırbistan'a karşı başlatacağı savaşın yerel boyutların dışına taşmayacağını zanneden Avusturya, nihayet savaşa girmemesi halinde ülkedeki sınıf kavgasının halledilemeyecek şekilde büyümesinden çekinen,[1341] politikalarıyla Avrupa'nın gerilim içinde kalmasına Fransa'yla birlikte en fazla yol açmış İngiltere'dir. Sonradan yeni yetme emperyalist İtalya ve olabildiğince genişleme peşindeki Balkan Devletleri de kendilerine bir şeyler kopartabilmek için savaşa katıldılar. Bunların hiçbiri, gerçek bir varoluş mücadelesi vermek zorundaki Osmanlı İmparatorluğu'yla karşılaştırılamaz.

Başbakan Asquith, 31 Ekim 1914 günü defterine düştüğü notta "Çok az şey bana Türk imparatorluğunun nihayet Avrupa'dan silinip gittiğini görmek kadar haz verecektir" diyordu.[1342] Osmanlı hükümetinin üstlendiği mücadelenin esası da Asquith'in ümidinin bo-

1340. "Türkler, Avrupa'dan dışarı" (ed.n.)

1341. David French, "The Edwardian Crisis and the Origins of the First World War", s. 219.

1342. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill*, Cilt III: The Challenge ofWar, s. 216.

şa çıkartılmasından başka bir şey değildi. Zaten Kitchener ve Churchill 1 Eylül 1914 günü Çanakkale'nin ele geçirilmesi için gerekli kara ve deniz hazırlıklarının başlatılması talimatını vermişlerdi.[1343] İngiltere, daha 4 Eylül 1914'te Grey ve Churchill'in talimatıyla kendini Yunanistan'a bağlamış, Atina'daki İngiliz Misyonu Başkanı Amiral Kerr'den ittifak görüşmelerine başlamasını istemişti.[1344] Mallet ise Yunanistan'la görüşmelerin başlatıldığından haberdar kılınmamıştı. Aynalarla oynayanlar, Osmanlılar değil, İngiltere'dir.

İçişleri Bakanı Reginald McKenna'nın 22 Şubat 1916'da Savaş Konseyi'nde dile getirdiği üzere, herkesin hesabını Türkiye ödeyecekti.[1345] Mareşal Hindenburg, diğer muharip ülkelerden farklı olarak Osmanlıların gerçek bir ölüm-kalım mücadelesiyle karşı karşıya olduğunu söylüyordu:

> Türk imparatorluğu savaşa siyasi gücünü arttırmak amacıyla girmemiştir. Başta Enver Paşa olmak üzere, Osmanlı liderleri Türkiye için savaşta tarafsızlığın söz konusu olamayacağının farkındaydılar... Türkiye için savaş, diğer herkes için olduğundan çok daha fazla bir olup olmama meselesiydi. Zaten düşmanlarımız da durumu böyle gördüklerini savaş başlar başlamaz açıkça ortaya koymakta hiçbir beis görmemişlerdi... Bu savaşta, Türkiye herkesi şaşkınlığa uğratan bir direnç gücüne sahip olduğunu ortaya koymuştur. Harekâtlardaki aktif varlığı, dostu da düşmanı için de sürpriz olmuş; en güçlü düşman kuvvetlerini Asya cephelerinde bağlı tutmuştur.[1346]

İngiltere'nin Filistin saldırısının Nisan 1917'de Gazze'de geri püskürtülmesi, Eylül 1918'de Bakü'nün kurtuluşu bir kenara bırakılacak olursa, Osmanlıların son zaferi olacaktır. Osmanlı ordularının gücü 1917 ortalarından itibaren süratle azalmaya, Osmanlılar saldırıları artık göğüsleyememeye başlasalar da, Stevenson'un da işaret ettiği üzere, İtilaf Devletleri'ni kaynaklarını mühim ölçülerde kendilerine yöneltmeye zorlamış olmakla savaşın son dönemlerine kadar Merkezi Güçler açısından hâlâ çok büyük değer taşıyan bir müttefik olmuştur.[1347]

1343. a.g.e., s. 202.

1344. a.g.e., s. 204.

1345. David French, *British Strategy and War Aims*, s. 168.

1346. Field Marshall von Hindenburg, *The Great War*, Charles Messenger ed. s. 103.

1347. David Stevenson, *1914-1918: The History of the First World War*, s. 202.

Savaş Bakanı Lord Milner, 9 Haziran 1918 gibi çok geç bir tarihte dahi Lloyd George'a Fransa ve İtalya'nın yenilgiye uğrayacaklarının kesin gözüktüğünü, bu durumda Alman-Avusturya-Türk-Bulgar blokunun bütün Avrupa'dan Kuzey ve Orta Asya'ya, Japon nüfuz sahasına girinceye kadar muazzam genişlikte bir bölgede üstünlük kurmuş olacağını yazmaktaydı.[1348] Ağustos 1922'de Avam Kamarası'nda bir konuşma yapan Lloyd George, Türkiye'nin savaşa girme kararı vermesinin Birinci Dünya Savaşı'nın iki yıl kadar daha uzamasına yol açtığını söylemiştir.[1349] Bu yüzdendir ki, Fransa Versailles'da Almanya'ya karşı ne kadar kindar ve intikamcı olmuşsa, İngiltere de Sevr'de Türkiye'ye karşı o kadar kindar ve intikamcı olmuş, ardından bir de Yunanistan'ı "Küçük Asya Macerası"na itmiştir. Fakat savaşın uzaması ve yeni açılan cephelerle savaş alanının genişlemesinin sorumlusu Türkiye değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun her şeye rağmen toparlayabileceği askeri gücünü ve devasa coğrafyasının stratejik anlamını görmezden gelip karar alma sürecini dogma ve önyargı kümelerine teslim eden, İstanbul ve Boğazları da içine alan bir emperyalist paylaşım tutkusu içindeki İngiltere, Çarlık Rusyası ve Fransa'dır.

İngiltere, savaşa girerken Rusya'yı savaşta tutabildiği müddetçe az kayıp vereceğini düşünüyor, savaştaki rolünün müttefiklerine parasal ve maddi destek sağlamak ve kuzey Fransa'ya da göstermelik bir kara gücü konuşlandırmakla sınırlı kalacağını hesaplıyordu.[1350] Tabii, bu stratejinin işlemesi, daha fazla Osmanlının savaş meydanlarında ölmesine bağlıydı. Zira İngiltere, kendi kara ordusunun yokluğunda Almanya'nın müthiş bir kara Gücü ve kıtasal bir kudret olarak ortaya çıkmasını engellemenin tek yolu olarak Rusya'nın askeri gücünü görmüş, Rusya'yı Osmanlıların temel menfaatleri üzerinden tatmin etmeyi tercih etmiştir. Yine aynı sebeple, ağırlığını hep Osmanlıların varlığına kasteden ve tüm siyasetlerini yayılmacılık ve aşırı milliyetçiliğin tanımladığı ülkelerden yana koymuştur.

Buradaki dava, Türkiye'nin ayağa kaldırılması, vatan müdafaası ve Avrupalı bir devlet sıfatıyla hayatta kalmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, 1914-1918 ila 1919-1923'ün, Türkiye tarihinin bu en olağanüstü iki döneminin Birinci Dünya Savaşı düğümüyle birbirine sıkıca bağlandığı görülür. Birinci Dünya Savaşı'nda ve-

1348. John Darwin, *The Empire Project...*, s. 313, dipnot 1.

1349. Yuluğ Tekin Kurat, a.g.m., s. 294, dipnot 11.

1350. David French, *British Strategy and War Aims: 1914-1916*, s. xiii.

rilen mücadelenin ardından ortaya konan ulusal kurtuluş mücadelesi, modern Türkiye'yi büyük hakların ve potansiyellerin sahibi olarak dünyaya getirmiş, tüm zamanları ona yeniden bahşetmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son saatlerinde doğum verdiği Cumhuriyet'in ardında bıraktığı safhalar, Cumhuriyet'in Türkiye'nin en güçsüz olduğu, aslına bakılacak olursa berhava olmuş bir haldeyken, kimsenin kendisinden beklemediği bir inançla öne sürülmüş bir güç ifadesi olduğunu da gözler önüne serer. Kendini yenileme ve köklü reformlara girişme iradesi, bu olağanüstü değişim ihtirası, ancak ne denli acı olsa da geride bırakılan tarihsel kapsamdan gerekli dersleri çıkartmak suretiyle ele geçirilebilecek akılcı bir kararlılık, her şeyin tamamen kaybedilmediğine, ateşini içten içe muhafaza eden korun bir kutsal isyanın yangınına hâlâ çevrilebileceğine duyulan gönülden bağlılık olmaksızın ortaya konabilecek iddialar değildir. İçinden geçerek geldiği tarihin tavında dövülmüş bu irade, Cumhuriyet'in niçin aynı zamanda bir programın da ifadesi olduğunu açıklar.

Cumhuriyet'in bağrında taşıdığı söz, başta fakr-u zaruret ve eğitimsizlik olmak üzere, yirminci yüzyıl başında Türkiye'nin Anadolu içlerine doğru silinebilmesi, yok olma noktasına getirilebilmesine yol açmış tüm sebep ve zafiyetlerin bir daha baş gösteremeyecekleri şekilde izale edilmesi ve güçler dengesi içine geri dönüştür. Kuşkusuz, Cumhuriyet'in doğuş anında mirasına geçirebildiği iddialar, aynı zamanda bir dış boyutu da haizdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük acılar içinde son bulması sadece Türklerin kaderi üzerinde değil, çok geniş bir coğrafyadaki ulusların kaderi üzerinde de etkileri olan büyük bir hadisedir. Şüphesiz, Bernanos'un dediği veçhile, bir imparatorluk sona erince bir dünya da son bulmuş olur.

* * *

Zafer Toprak'ın da dikkat çektiği gibi, Birinci Dünya Savaşı dendiğinde Türkiye boyutu Ermeni Sorunu ile temsil edilir, 1915 de Osmanlı coğrafyasından, savaş bağlamından arındırılarak gelişigüzel irdelene irdelene, bugünün kavramsal kurgularıyla inşa edilir olmuştur.[1351] Bu halde de, yığınsal birikimden kurguya uygun düşecek parçacıklar bir araya getirilerek "gerçek" peşine düşülmektedir.[1352]

1351. Zafer Toprak, "Ermeni Sorunu'nda Dünü İnşa Etmek ya da 'Mukatele'nin İcadı", s. 18-20.

1352. ibid.

Halbuki esas mesele dönemin geniş ve kesinkes belirleyici kapsamını oluşturmuş olan Birinci Dünya Savaşı'nı tüm yönleriyle resmin içine sokabilmektir. Bu kapsamın en içine doğru ilerlenmeksizin hiçbir şeyi anlamak olanağına da kavuşulamayacak, öznesi insan olan felaket ve facialarının insani özünü yakalamak yönünde yol alınamayacaktır.

Şüphesiz, Ermeni milletinin başına gelen felaket, Türkleri de olağanüstü şekilde fakirleştirmiş, geçen yüzyıl boyunca potansiyellerinin çok gerisinde kalmış bir ülkede hayatlarını sürdürmelerine, yeni devletin kuruluş ve güçlenme mücadelesini çok kez yalnız, kötüye çalınmış bir şöhret altında vermesine de yol açmıştır. Türkiye, Ermeni nüfusunu kaybetmekle bütün bir yüzyılın içinden daha yoksun, manevi ve kültürel anlamlarda fakirleşmiş olarak geçmiş, kenar köşede kalmıştır.

Lakin şu can alıcı husus, her zaman gözden kaçırılır olmuştur:

Osmanlı hükümetinin İtilaf Bloku yanında ya doğrudan doğruya muharip taraf ya da en sağlam güvenceleri elde etmiş olarak gerçek anlamda idame ettirilebilir, zırhlanmış bir tarafsızlık statüsü içinde, fakat yine de esas itibarıyla İtilaf'tan yana yer tutabilmesi yönünde adeta canhıraş halde yaptığı girişimler kabul edilse, bir diğer deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çarlık Rusyası'yla karşı karşıya gelmesi bir şekilde engellenebilmiş olsaydı, Ermeni kıyımı da ortaya çıkmayacaktı. Çarlık Rusyası Osmanlıların gözünde bir tehdit olmaktan çıkarılmış olsaydı, tehcir kararına yol açan savaş ortamı ve Ermeni ajitasyonu da baş göstermeyecekti.

Ne var ki, İtilaf Bloku'nun en başından itibaren başlıca hedefi kendi içinde mümkün olabildiğince asgari düzeyde anlaşmazlığa düşmesini sağlayacak şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak haline geldiği andan itibaren Türk ve Ermeni uluslarının kötü kaderi de yola koyulmuş oldu. Ermeni liderliği de millet-i sadıkanının bu defa Rusya'dan yana içeri girmeye çalışan bir mızrak, kalbe saplanabilecek bir hançere dönüştüğü algılamasının, bir illüzyon değil de gerçeğin ta kendisi olduğunu kanıtlamak yolunda elinden geleni yapmıştır.

İtilaf Bloku'nun Osmanlılardan hiçbir şey yapmaksızın tam bir yalnızlık içinde öylece kaderini beklemeye razı olmasını istemesinin ardında Osmanlıları ve yeteneklerini küçümseme olduğu gibi imparatorluk toprakları üzerindeki niyetleri de yatmaktadır. Görmeye alıştıkları, Şarklılara mahsus tevekkülün vatan müdafaasının da önünü keseceğini farz etmiş olmalıdırlar.

Birinci Dünya Savaşı'nda tüm Osmanlı uluslarınca ödenen dehşetengiz bedelin, cephelerde şehit düşen, yollarda kaybolup giden tüm Osmanlıların ardında da İtilaf Devletleri'nin basiretsizlik ve kibirleri, duraksız ihtirasları vardır. Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'na nasıl sürüklendiğini, İtilaf propagandası değil, İtilaf'ın bağnazlığı izah eder.

Olabilecek en berbat şekilde ve her şeye rağmen son anda büyük bir şeyi yitirmiş olma hissi, esrarengiz bir şekilde nesillerden nesillere devredilmeye, içten içe sahiplenilmeye devam ettiği, Osmanlıların yaşama tutundukları bu son birkaç yıl, her an bilinç üstüne çıkmaya hazır bir yürüyüşle bilinçaltımızda gezinmesini sürdürdüğü için, Balkanlar'dan ayrılış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erişi tüm zamanlar için kayrılan bir elem, 1914 tüm Şark ulusları için büyük mukadderat anıdır.[1353]

Acı, elem ve sona erişlerin iç içe geçmiş dünyasında yanından ayrılmayı bir türlü istemediğimiz bu hüzün, farkında olmasak da o bilinen asabiyetimizde kendini ele veriyor. İstanbul, bütün o neşesine karşın derinde hüzünlü kalırken, Türkler de hep uzak bir yerlere bakan, hiçbir zaman da çok coşkulu olmamış insanlar olarak yaşamlarını devam ettirdiler. Son günlerinde yapayalnız, kenara atılmış, yine de güçlüler karşısında silahı ele almaya hazırlanan eski bir Doğu imparatorluğunun payitahtı olmanın bir sonucu hüzünlü mü olmaktı? Yahut zaten yitirilmiş insanlar, zavallı göçmenler ve elden gitmiş toprakların hatıralarıyla dolu bu eski şehirde, Tuluyhan Uğurlu'nun *Güneşin Askerleri*'ndeki anlatımıyla, yoksul evlerle bezeli mahallelerde esen rüzgârın zamanın gerisinde bir bitişi fısıldadığı, daha yitirdiğine ağlayamadan işgale düşen bu çok eski şehirde ancak hüzün mü tüm bir yüzyılı kazanırdı?

Enver Paşa'nın *Livâ el-İslam*'daki A. imzalı son yazısı, 1 Eylül 1921 tarihli 12. sayıdaki "Biricik Yol"un ikinci bölümü bir veda niteliğindedir:

> Zaten mukadder olan ölümden korkarak köpek gibi yaşarsak hem geçmişlerimizin ve hem de geleceklerimizin lânetlerine müstahak oluruz. Halbuki kurtuluş için ölmeyi göze alırsak hem biz ve hem de bizden sonrakilerin hür ve bahtiyar olmasını temin etmiş oluruz.[1354]

1353. Altay Cengizer, "Tüm Zamanlar İçin Kayrılan Elem: Eski Avrupa Sona Ererken İmparatorluk İçin Direnen Jön Türkler."

1354. Selçuk Gürsoy, a.g.e., s. 89.

Bu ifadelerin zihnimizde bir fırtına koparması gerekir. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nda bilenmemiş, Çarlık Rusyası'nın son bulmasına yol açan mücadelede bilfiil yer almak suretiyle çarlığın son bulmasına kendi katkısını getirmemiş, böylece Milli Mücadele'nin üzerine basacağı zemini sağlamamış ve bu mücadeleden muzaffer çıkmamış olsaydı, savaşın sonunda kurulan yeni dünyada herhangi bir diğer Ortadoğu ülkesi çapına indirgenmiş, 1071'den itibaren sahip olageldiği ana istikamet ve yönelimlerini, yeniden dünyaya gelmek iradesini, yetenek ve hürriyetlerini yitirmiş olarak çok fazlasıyla kendi halinde yaşamaya devam edecekti.

Son Osmanlılar, Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Boğazları sonsuza dek kaybetmemek için savaştılar, bu savaşı da sonsuza dek kazandılar. Son ana kadar Türkiye'nin bütün mücadelesi Avrupa'dan atılmamak içindi. Türkiye Cumhuriyeti hür ve Avrupalı bir devlet olarak dünyaya geldi. Bunu bilmek dahi tek başına bir bahtiyarlık ve coşkunluk sebebidir. İstanbul ve Boğazlar, onları elinde bulundurup değerine sahip çıkanlara verebileceği büyüme ve güçlenme nüvelerini hâlâ bir yerlerinde saklıyor, Anadolu'yu bir arada tutuyor.

Günümüzün büyük suali, kahramanlarını hâlâ tanıyamayan, kendinden yana olanı teşhis edemeyen bir Türkiye'nin, kendisine hissettirilmek ve öğretilmek istendiği gibi yeniden birinci sınıf bir güç olarak meydana çıkma hakkını, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiği saat itibarıyla ebediyen yakıp yakmamış olduğundan başka bir yerde düğümleniyor değildir. Bu sualin cevabını yeni nesiller verecektir.

Hatıralar varsa adalet de vardır. Yoksa tüm hatıralarımız ayaklar altına alınmış, tüm zamanları bize bahşeden fedakârlıkları unutmuş olarak mı yaşayacak, bunları hiç mi bilmeyecektik?

Bibliyografya*

Birincil Kaynaklar:

İngiltere Millî Arşivi, Kew Gardens FO/371 Dosyaları

G.P. Gooch, Harold Temperley eds. *British Documents on the Origins of the War 1898-1914* Cilt IV; V; X

Correspondence Respecting Events Leading to the Rupture of Relations with Turkey, Londra, 11 Kasım 1914.

Basılı Eserler:

Abdullah, Kevork, *Kızıl Kayzer 'Kaiser Rouge'*, Hazırlayan: Pars Tuğlacı, İstanbul, 2002.

Adamov, E.A., *Constantinople et les Détroits. Documents secrets de l'ancien Ministere des Affaires Etrangeres de Russie*, 2 Cilt, Paris, 1932.

Adamthwaite, Anthony, *Grandeur and Misery: France's Bid for Power in Europe 1914-1940*, New York, 1995.

Adelson, Roger, *London and the Invention of the Middle East: Money, Power, and War, 1902-1922*, Londra, 1995.

Ahmad, Feroz, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, Oxford, 1969.

——. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul, 2006.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara, 2009.

Aktan, Gündüz, *Açık Kriptolar: Ermeni Soykırım İddiaları; Avrupa'da Irkçılık ve Türkiye'nin AB Üyeliği*, Ankara, 2008.

Akyol, Taha ve İlber Ortaylı. *Tarihin Gölgesinde.* İstanbul, 2011.

Albertini, Luigi, *The Origins of the War of 1914*, 3 Cilt, Oxford, 1952.

Allen, W.E.D. ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921*, Cambridge, 1953.

Andelman, David A., *A Shattered Peace: Versailles 1919 and The Price We Pay Today*, Hoboken, 2008.

* Bibliyografya, yazar tarafından çalışmada kullanılan kaynaklar esas alınarak hazırlanmıştır.

Anderson, M.S., *The Eastern Question 1774-1923: A Study in International Relations*, Londra, 1966.

Andrew, Christopher and Kanya-Forstner, Alexander Sidney, *France Overseas: The Great War and the Climax of French Imperial Expansion*, Londra, 1981.

Apuhan, Recep Şükrü, *Çanakkale 1915: Ölüme Koşanlar*, İstanbul, 2007

Aspinall-Oglander, C.F. Br. Gen., *History of the Great War Military Operations: Gallipoli*, Dört Cilt, Londra, 1929.

Asquith, Herbert H., *A Free Future for the World: A Speech by the Prime Minister at the Guildhall on the 9th November, 1916*, Londra, 1916.

——. *Memories and Reflections, 1852-1927*, 2 Cilt, Boston, 1928.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk.*

Avşar, Servet, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, Ankara, 2004.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, 3 Cilt, İstanbul, 2008.

Aydın, Erdoğan, *Osmanlı'nın Son Savaşı*, İstanbul, 2012.

Aydoğan, Erdal, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası, 1908-1918*, İstanbul, 2005.

Babacan, Hasan, *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*, Ankara, 2005.

Balcı, Ramazan, *Tarihin Sarıkamış Duruşması*, İstanbul, 2006.

Baring, Maurice, *Letters from the Near East: 1909 and 1912*, Londra, 1913.

Barr, Stringfellow, *Purely Academic*, New York, 1958.

Barr, James, *Setting the Desert on Fire: T.E. Lawrence and Britain's Secret War in Arabia, 1916-1918*, New York, 2008.

Barton, James L., *Turkish Atrocities: Statements of American Missionaries on the Destruction of Christian Communities in Ottoman Turkey, 1915-1917*, Ann Arbor, 1998.

Basily, Nicholas de, *The Abdication of Emperor Nicholas II of Russia*, Princeton, 1984.

Başkaya, Fikret, *Paradigmanın İflası: Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, İstanbul, 1997.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkilâbı Tarihi - Cilt III Kısım 2*, Ankara, 1991.

Bernstein, Herman, *Celebrities of Our Time*, New York, 1924.

Berridge, G.R., *Gerald Fitzmaurice (1865-1939) Chief Dragoman of the British Embassy in Turkey*, Leiden, 2007.

Bestuzhev, *Ivan V. Bor'ba v Rossii po Voprosam Vneshnei Politiki, 1906-1910*, Moskova, 1961.

Birgen, Muhittin, *İttihat ve Terakki'de On Sene: İttihat ve Terakki Neydi?*, 2 cilt. Haz. Zeki Arıkan. Istanbul, 2006.

Blair, Susan K. Ed. Davis, Leslie A., *The Slaughterhouse Province: An American Diplomat's Report on the Armenian Genocide, 1915-1917*, New Rochelle, New York, 1989.

Blom, Philipp, *The Vertigo Years: Europe, 1900-1914*, Londra, 2008.

Bobroff, Ronald Park, *Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits*, Londra, 2006.

Bridge, F.R. and Bullen, Roger, *The Great Powers and the European States System 1815-1914*, Londra, 1987.

Bridge, F.R., *From Sadowa to Sarajevo: The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866-1914*, Londra, 1972.

Bullard, Sir Reader, *The Camels Must Go*, Londra, 1961.

Bülbül, Kudret, *Bir Devlet Adamı ve Siyasal Düşünür Olarak Said Halim Paşa*, İstanbul, 2006.

Catherwood, Christopher, *Churchill's Folly: How Winston Churchill Created Modern Iraq*, New York, 2004.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul, 2006.

Cevizoğlu, Hulki, *İşgal ve Direniş: 1919 ve Bugün*, Ankara, 2007.

——. *Gizli Sözler (Bir Devrimciyle Röportajlar)*, Ankara, 2012.

Chantepleure, Guy, *Kuşatılmış Kent Yanya: Ekim 1912-Mart 1913*, İstanbul, 2010

Charmley, John, *Splendid Isolation? Britain and the Balance of Power: 1874-1914*, Londra, 1999

Childs, Timothy W. *Italo-Turkish Diplomacy and the War Over Libya 1911-1912*, Leiden, 1990

Churchill, Winston, *The World Crisis*, New York, 1923.

Cohen, S.A., *British Policy in Mesopotamia*, 1903-1914, Londra, 1976.

Coşkun, Alev, *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*, İstanbul, 1998.

Crowe, Sibyl and Corp, Edward, *Our Ablest Public Servant: Sir Eyre Crowe (1884-1925)*, Braunton, Devon, 1993.

Çavdar, Tevfik, *Talât Paşa: Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara, 1984.

Çelik, Akın, *Osmanlı'nın Ermeni'yle İmtihanı: Mütareke Dö-*

nemi İstanbul Hükûmetleri ve Ermeniler, İstanbul, 2011.

Darwin, John, *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World System, 1830-1970*, Cambridge, 2009.

David, Edward ed., *Inside Asquith's Cabinet: From the Diaries of Charles Hobhouse*, Londra, 1977.

Davis, Paul K., *Ends and Means: The British Mesopotamian Campaign and Commission*, Londra, 1994.

Dewood, David Wade, *European Diplomacy in the Near Eastern Question 1906-1909*, Urbana, 1940.

Dikmen, Veysel, *Büyük Ölüler Meydanı: İttihat ve Terakki'nin Romanı*, İstanbul, 2006.

Dugdale, E.T.S., *German Diplomatic Documents, 1871-1914, Cilt III: The Growing Antagonism, 1898-1910*, New York, 1930.

Dutton, David, *The Politics of Diplomacy: Britain and France in the Balkans in the First World War*, Londra, 1998.

Earle, Edward Mead, *Turkey, the Great Powers and the Baghdad Railway*, New York, 1923.

Eroğlu, Nazmi, *Fırtınalı Günlerin Ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey*, İstanbul, 2006.

Ersoy, Mehmet Âkif, *Safahat*, (Türk Telekom Özel Baskısı) İstanbul, 2011.

Esatlı, Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, İstanbul, 2004.

Evans, Laurence, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, Baltimore, 1965.

Farrar, L.L. Jr., *The Short-War Illusion: German Policy, Strategy and Domestic Affairs August-December 1914*, Santa Barbara, 1973.

Fay, Sudney B.,*The Origins of the World War*, 2 Cilt, New York, 1930.

French, David, *British Strategy and War Aims 1914-1916*, Londra, 1986.

Fromkin, David, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, New York, 1990.

Furgaç, Ahmet İzzet (Paşa), *Feryadım*, İstanbul, 1992.

Gaillard, Gaston, *The Turks and Europe*, Londra, 1921.

Gedikli, Yusuf, *Enver Paşa: Nutukları, Makaleleri, Bazı Beyannameleri ve Mektupları*, İstanbul, 2005.

George, David Lloyd, *War Memoirs*, 2 Cilt, Londra, 1934.

Ghazarian, Vatche ed., *Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question 1915-1918*, Waltham, 1996.

Gibbons, Herbert Adam, *The New Map of Asia (1900-1919)*, New York, 1921.

Gilbert, Martin, *Winston S. Churchill, Cilt III: The Challenge of War*, Boston, 1971.

Göktepe, Cihat, *Balkan Harbi: Unutulmasınlar Diye*, İstanbul, 2013.

Göze, Hicran, *Mâverâdan Gelen Ses*, İstanbul, 2005.

Graves, Robert Sir, *Storm Centres of the Near East: Personal Memories: 1879-1929*, Londra, 1933.

——. *Great Speeches Of The War*, Londra, 1915.

Grey of Falloden, Viscount, *Twenty-Five Years: 1892-1916*, İki Cilt, New York, 1925.

Gülboy, Burak, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul, 2004.

Gürsoy, Selçuk, *Enver Paşa'nın Sürgünü: İhtilâlci İslam Birliği ve Livâ el-İslam Dergisi*, İstanbul, 2007.

Halevy, Elie, *The World Crisis of 1914-1918: An Interpretation, Being the Rhodes Memorial Lectures Delivered in 1929*, Londra, 1930.

Halid, Halil, *İngilizlerin Osmanlı'yı Yok Etme Siyaseti*, İstanbul, 2008.

Hanioğlu, Şükrü, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, İstanbul, 1989.

——. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, İstanbul, 2006.

Hankey, Maurice, *The Supreme Command: 1914-1918*, Londra, 1961.

Hayne, M.B., *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898-1914*, Oxford, 1993.

Heller, Joseph, *British Policy Towards the Ottoman Empire: 1908-1914*, Londra, 1983.

Helmreich, Ernst Christian, *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913*, Cambridge, 1938.

Herbert, Aubrey, *Ben Kendim: A Record of Eastern Travel*, Londra, 1924.

——. *Mons, Anzac and Kut*, Barnsley, 2009.

Hindenburg, Field Marshall von, Edited by Charles Messenger, *The Great War*, Londra, 2006.

Hisar, Abdülhak Şinasi, *Geçmiş Zaman Edipleri*, İstanbul, 2005.

Hobsbawm, E.J., *The Age of Empire 1875-1914*, New York, 1987.

Hocaoğlu, Baran, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri*, İstanbul, 2010.

Horne, Alistair, *But What Do You Actually Do? A Literary Vagabondage*, Londra, 2011.

Horvath, Béla, *Anadolu 1913*, İstanbul, 1996.

İnal, İbnül Emin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, Cilt IV, İstanbul, 1982.

Jackh, Ernst, *Doğu'da İngiliz-Alman Rekabeti ve Balkan Savaşı'ndan Sonra Almanya*, İstanbul, 2004.

Jacobsen, Maria, *Diaries of a Danish Missionary: Harpoot, 1907-1919*, Reading, 2001.

Jahn, Hubertus F., *Patriotic Culture in Russia During World War I*, Ithaca, 1995.

Jelavich, Barbara, *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*, Cambridge, 1991.

Kabacalı, Alpay, *Tanzimat'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, İstanbul, 2007.

——. (Haz.), *Talât Paşa'nın Anıları*, İstanbul, 2007.

Kaligian, Dikran Mesrob, *Armenian Organization and Ideology under Ottoman Rule: 1908-1914*, New Jersey, 2009.

Kalmykow, Andrew D., *Memoirs of a Russian Diplomat: Outposts of the Empire 1893-1917*, New Haven, 1971.

Kannengiesser, Hans, *Çanakkale'de Türklerle Beraber*, İstanbul, 2009.

Kaplan, Sefa, *1915'te Ne Oldu? 90. Yılında Ermeni Trajedisi*, İstanbul, 2005.

Karabekir, Kâzım, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, İstanbul, 2011.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IX, Ankara, 1987.

Karpat, Kemal H., *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*, Oxford, 2002.

Kedourie, Elie, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921*, Londra, 1987.

Keiger, John F.V., *France and the Origins of the First World War*, Londra, 1983.

Kestelli, Necdet Raif, Hazırlayan: Esra Keskinkılıç, *Ufûl (Batış)*, İstanbul, 2002.

Kinross, Lord, *The Ottoman Empire*, Londra, 2005.

Kirakossian, Arman J., *British Diplomacy and the Armenian Question, from the 1830s to 1914*, Princeton, 2003.

Kloot, William Van Der, *The Lessons of War: The Experiences of Seven Future Leaders in the First World War*, Londra, 2008.

Kocatürk, Önder, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914) Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması*, İkinci Cilt (1913-1914), İstanbul, 2013.

Koçer, Özdem (Haz.), *Şanlı Yavuz*, İstanbul, 2008.

Kokovtsov, Count, *Out of My Past: The Memoirs of Count Kokovtsov*, Stanford, 1935.

Kösoğlu, Nevzat, *Şehit Enver Paşa*, İstanbul, 2008.

Kutlu, Sacit, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul, 2007.

Lafore, Laurence, *The Long Fuse: An Interpretation of the Origins of World War I*, New York, 1971.

Langer, William L., *The Diplomacy of Imperialism*, New York, 1935.

Lincoln, Bruce W., *In War's Dark Shadow: The Russians Before the Great War*, Oxford, 1983.

Lockhart, R.H. Bruce, *Memoirs of a British Agent*, (The Folio Society Edition) Londra, 2003.

Lowry, Heath, *The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story*, İstanbul, 1990.

Luke, Sir Harry, *More Moves On An Eastern Chequerboard*, Londra, 1935.

Lutz, Hermann, *Lord Grey and the World War*, New York, 1928.

McCarthy, Justin, *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia at the End of the Empire*, New York, 1983.

——. *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims*, Princeton, 1995.

——. *The Ottoman Peoples and the End of the Empire*, New York, 2001.

Macfie, A.L., *Osmanlı'nın Son Yılları: 1908-1923*, İstanbul, 2003.

McMurray, Jonathan S., *Distant Ties: Germany, the Ottoman Empire, and the Construction of the Baghdad Railway*, Londra, 2001.

Margulies, Roni Yay. Haz., *Manastır'da İlân-ı Hürriyet 1908-1909: Fotoğrafçı Manakis Biraderler*, İstanbul, 1997.

Marriott, J.A.R., *Europe and Beyond: A Preliminary Survey of World-Politics in the Last Half Century 1870-1920*, Londra, 1929.

Marshall, S.L.A. *World War I*, New York, 2001.

Martel, Gordon, *The Origins of the First World War*, Londra, 1996.

Massie, Robert K. *Catherine the Great: Portrait of a Woman*, New York, 2011.

Mazower, Mark, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, New York, 1999.

Mazower, Mark, *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, New York, 2004.

Messinger, Gary S., *British Propaganda and the State in the First World War*, Manchester, 1992.

Meyer, G.J., *A World Undone: The Story of the Great War 1914 to 1918*, New York, 2006.

Mitchell, Donald W., *A History of Russian and Soviet Sea Power*, Londra, 1974.

Monger, George, *The End of Isolation: British Foreign Policy, 1900-1907*, Londra, 1963.

Morgenthau, Henry, *I Was Sent to Athens*, New York, 1929.

Muhtar, Mahmud, *Maziye Bir Nazar*, İstanbul, 1999.

Mühlman, Carl, *Çanakkale Savaşı: Bir Alman Subayının Anıları*, İstanbul, 2006.

Nalbandian, Louise, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, Berkeley, 1975.

Neilson, Keith, *Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia, 1894-1917*, Oxford, 2003.

Neilson, Keith and OTTE ,T.G., *The Permanent Under-Secretary for Foreign Affairs, 1854-1946*, New York, 2009.

Nekludoff, A., *Diplomatic Reminiscences: Before and During the World War 1911-1917*, New York, 1920.

Nevakivi, Jukka, *Britain, France and the Arab Middle East*, 1914-1920, Londra, 1969.

Nicolson, Harold, *Portrait of a Diplomatist: Sir Arthur Nicolson, First Lord Carnock. A Study in the Old Diplomacy*, Londra, 1930.

Novikoff, Olga, *Russian Memories*, New York, 1916.

Orbay, Rauf, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul, 2005.

Ortaylı, İlber, *1923-2023: Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı*, İstanbul, 2012.

Ostrorog, Count Léon, *The Turkish Problem: Things Seen and A Few Deductions*, Londra, 1919.

Öke, Mim Kemal, *Ermeni Sorunu: Yüzyılın Kan Davası*, İstanbul, 2003.

Paléologue, Maurice, *La Russie Tsariste pendant la Grande Guerre*, 3 Cilt, Paris, 1921.

——. *An Ambassador's Memoirs*, 3 Cilt, New York, 1925.

Pears, Edwin, *Forty Years in Constantinople: The Recollections of Sir Edwin Pears 1873-1915*, New York, 1917.

Power, Samantha, *"A Problem from Hell:" America and the Age of Genocide*, New York, 2002.

Prothero, Gerald J., *Searching for Security in a New Europe: The Diplomatic Career of Sir George Russell Clerk*, Londra, 2006.

Quataert, Donald, *The Ottoman Empire 1700-1922*, New York, 2005.

Ramsaur, Ernest Edmondson Jr., *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, 1957.

Redgate, Anne Elizabeth, *The Armenians*, Oxford, 2000.

Remak, Joachim ed., *The First World War: Causes, Conduct, Consequences*, New York, 1971.

Rey, Ahmet Reşit, Haz. Nur Özmel Akın, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, İstanbul, 2014.

Riggs, Henry E., *Days of Tragedy in Armenia: Personal Experiences in Harpoot, 1915-1917*, Ann Arbor, 1997.

Rossos, Andrew, *Russia and the Balkans: Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy 1908-1914*, Toronto, 1981.

Ryan, Sir Andrew, *The Last of the Dragomans*, Londra, 1951.

St. Clair, William, *That Greece Might Still Be Free: The Philhellenes in the War of Independence*, Oxford, 1972.

Sanders, M.L and Philip M. Taylor, *British Propaganda During the First World War, 1914-1918*, Londra, 1982.

Sarafian, Kevork A., *A Briefer History of Aintab*, Union of the Armenians of Aintab, 1957.

Sazonov, Serge, *Fateful Years: 1909-1916*, Londra, 1928.

Schmitt, Bernadotte, *The Coming of the War 1914*, 2 Cilt, New York, 1930.

Schrader, Frederick Franklin, *England on the Witness Stand: The Anglo-German Case Tried by a Jury of Englishmen*, New York, 1915.

Seton-Watson, Hugh, *The Decline of Imperial Russia 1855-1914*, New York, 1961.

Sforza, Carlo, *Fifty Years of War and Diplomacy in the Balkans: Pashich and the Union of the Yugoslavs*, New York, 1940.

Shatsillo, K.F., *Ruskii Imperializm i Razvitie Flota Nakanune Pervoi Mirovoi Voiny (1906-1914)*, Moskova, 1968.

Shaw, Stanford J., *Studies in Ottoman and Turkish History: Life with the Ottomans*, İstanbul, 2000.

Shea, John, *Macedonia and Greece: The Struggle to Define A New Balkan Nation*, Londra, 1997.

Shelayev, Yuri, *Nicholas Romanov: Life and Death*, St. Petersburg, 2001.

Shotwell, James T. ve Francis Deak, *Turkey at the Straits: A Short History, New York*, 1940.

Sicker, Martin, *The Islamic World in Decline: From the Treaty of Karlowitz to the Disintegration of the Ottoman Empire*, Westport, 2001.

Siebert, Baron Benno Aleksandrovic de; Schreiner, George Abel, *Entente Diplomacy and the World: Matrix of the History of Europe, 1909-1914*, New York, 1921.

Siegel, Jennifer, *Endgame: Britain, Russia and the Struggle for Central Asia*, Londra, 2002.

Smith, C. Jay Jr., *The Russian Struggle for Power, 1914-1917: A Study of Russian Foreign Policy During the First World War*, New York, 1956.

Soko, Şakir Ziya, *Birinci Birinci Dünya Savaşı'na Nasıl Girdik?*, İstanbul, 2007.

Spender, J.A. and Asquith, C., *Life of Herbert Henry Asquith*, Cilt II, Londra, 1932.

Stevenson, David, *The First World War and International Politics*, Oxford, 1988

——. *Armaments and the Coming of War: Europe 1904-1914*, Oxford, 2004.

——. *1914-1918: The History of the First World War*, Londra, 2004.

——.*With Our Backs to the Wall: Victory and Defeat in 1918*, Londra, 2011.

Stieve, Friedrich, *Isvolsky and the World War*, New York, 1926.

Stubbs, Kevin D., *Race to the Front: The Materiel Foundations of Coalition Strategy in the Great War*, Londra, 2002.

Suny, Ronald Grigor, *Looking Toward Ararat: Armenia in Modern History*, Bloomington, 1993.

Şaşmaz, Musa, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları*, Ankara, 2013.

Tansu, Samih Nafiz (Galib Vardar'dan nakil), *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, İstanbul, 1960.

Taş, Fahri, *Osmanlı-Ermeni İlişkileri: 1912-1914 (Vilâyat-ı Şarkiyye Islâhatı)*, Erzurum, 2006.

Taylor, A.J.P., *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford, 1957.

Tepeyran, Ebubekir Hazım, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, İstanbul, 1997.

Tetik, Ahmet ve Mehmet Şükrü Güzel, *Kızılay ve Kızılhaç Belgeleriyle Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921)*, İstanbul, 2013.

Thaden, Edward C., *Russia and the Balkan Alliance of 1912*, University Park, Pennsylvania, 1965.

Tokgöz, Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım (1888-1914)*, İstanbul, 2012.

Toynbee, Arnold J., *Acquaintances*, New York, 1967.

Trevelyan, George M., *Grey of Fallodon: The Life and Letters of Sir Edward Grey*, afterwards Viscount Grey of Fallodon, Boston, 1937.

Trubetskoy, Prince E.N., *Natsionalnyi Vopros*, Petrograd, 1915.

Tukin, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul, 1947.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul, 2003.

Tuncer, Hüner, *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı (1878-1914)*, İstanbul, 2011.

Turfan, M. Naim, *Rise of the Young Turks: Politics, the Military and Ottoman Collapse*, Londra, 2000.

Üstel, Füsun, *Türk Ocakları (1912-1931): İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği*, İstanbul, 2010.

Valentino, Benjamin A., *Final Solutions: Mass Killing and Genocides in the Twentieth Century*, Ithaca, 2004.

Vat, Dan van der, *The Ship That Changed the World. The Escape of the Goeben to the Dardanelles in 1914*, Londra, 1985.

Walker, Christopher J. *Visions of Ararat: Writings on Armenia*, New York, 1997.

Weber, Frank G., *Eagles on the Crescent: Germany, Austria and the Diplomacy of the Turkish Alliance 1914-1918*, Cornell, 1970.

Welch, Frances, *The Russian Court at Sea: The Last Days of a Great Dynasty. The Romanovs' Voyage Into Exile*, Londra, 2011.

Wheatcroft, Andrew, *The Ottomans: Dissolving Images*, New York, 1994.

——. *Infidels: A History of the Conflict Between Christendom and Islam*, New York, 2004.

Wilson, A.N., *After the Victorians: The Decline of Britain in the World*, Londra, 2005

Wilson, Keith M., *The Policy of the Entente: Essays on the Determinants of British Foreign Policy, 1904-1914*, Cambridge, 1985.

Winter Jay, Parker Geoffrey, Habeck Mary R. Eds, *The Great War and the Twentieth Century*, New Haven, 2000.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Tâlat Paşa*, İstanbul, 1943.

——. *Siyasal Anılar*, İstanbul, 1976.

——. *Tanıdıklarım*, İstanbul, 2001.

Yalman Ahmed Emin, *Turkey in the World War*, New Haven, 1930.

Yazan, Ümit Meriç, *Türkiye Kanatlarınızın Altında*, İstanbul, 1997.

Yeats-Brown, Francis, *Golden Horn: Plot and Counter-Plot in Turkey: 1908-1918*, Londra, 1932.

Yerasimos, Stefanos, *Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu*, Ankara, 2002.

Young, George (A Diplomatist) edited by Lord Courtney of Penwith, *Nationalism and War in the Near East*, Oxford, 1915.

Young, Harry F., *Prince Lichnowsky and the Great War*, Athens, Georgia, 1977.

Zürcher, Erik Jan, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, İstanbul, 2009.

Makaleler:

Adamov, E.H., "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Avrupa Hükûmetleri ve Türkiye", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 38, Mart 2000.

Ahmad, Feroz, "Great Britain's Relations with the Young Turks, 1908-1914", *Middle Eastern Studies*, Cilt II, Sayı 4, Temmuz 1966.

——. "Unionist Relations with the Greek, Armenian, and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914", Benjamin Braude and Bernard Lewis eds. *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Cilt I, New York, 1982.

——. "The Late Ottoman Empire", Marian Kent ed. *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Londra, 1996.

——. "War and Society under the Young Turks, 1908-1918", Albert Hourani, Philip Khoury and Mary C. Wilson eds., *The Modern Middle East: A Reader*, New York, 2004.

——. "İkinci Meşrutiyet Döneminde Jön Türk-Ermeni İlişkileri, 1908-1914", Metin Hülagü vd. Yay. Haz., *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Cilt II, Kayseri, 2007.

Akşener, Meral, "Ermeni Sorunu", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı – I*, Ocak-Şubat 2001.

Akyüz, Yahya, "Balkan Savaşları'nın Eğitimsel Nedenleri ve Sonuçları", Hüseyin Salman – Ali Arslan ed., *90. Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri*, Lüleburgaz, 2004.

Aleksic-Pejkovıc, Ljiljana, "La Serbie et les rapports entre les puissances de l'Entente, 1908-1913", *Balkan Studies* No 6 (1965).

Arı, Bülent, "İstanbul'da Corps Diplomatique ve Azîz Mahmud Hüdâyî", Hasan Kâmil Yılmaz ed., *Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 2 Cilt, İstanbul, 2005.

Ata, Ferudun, "Mütareke Döneminde Yapılan Ermeni Tehciri Yargılamaları Nasıl Değerlendirilmelidir?", *ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, 1'inci Cilt, Ankara, 2007.

Avagyan, Arsen, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Siyasi Partileri Arasındaki İlişkiler", Arsen Avagyan ve Gaidz F. Minassian. *Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya*, İstanbul, 2005.

Babacan, Hasan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Sorunu, Tehcir Meselesi ve Talât Bey", Erhan Afyoncu Yay. Haz., *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, 2001.

Balcıoğlu, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı'na Girişimizle İlgili Tartışmalar ve Yeni Belgeler", *Tarih ve Toplum*, Haziran 1993, Sayı 114.

Bayur, Hikmet, "Balkan Savaşı'nda Büyük Devletlerin İstekleri ve Kâmil Paşa hükümetinin Cevabı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Eylül 2000, Sayı 44.

Bestuzhev, Ivan V., "Russian Foreign Policy: February-June 1914", *Journal of Contemporary History*, Cilt I, Sayı 3, Temmuz 1966.

Bloxham, Donald, "Organized Mass Murder: Structure, Participation, and Motivation in Comparative Perspective", *Holocaust and Genocide Studies*, Cilt XXII, Sayı 2, 2008.

Bodger, Alan, "Russia and the End of the Ottoman Empire", Marian Kent ed. *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Londra, 1996.

Bosworth, R.J.B. "Italy and the End of the Ottoman Empire", Marian Kent ed. *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Londra, 1996.

Boyajian Levon, ve Haigaz Grigorian, "Psychosocial Sequelae of the Armenian Genocide", Richard G. Hovannisian ed., *The Armenian Genocide in Perspective*, New Brunswick, 1997.

Bridge, F.R., "British Official Opinion and the Domestic Situation in the Habsburg Monarchy: 1900-1914", B.J.M. McKercher, D.J. Moss eds., *Shadow and Substance in British Foreign Policy, 1895-1939: Memorial Essays Honouring C.J. Lowe*, Edmonton, Alberta, 1984.

——. "Tarde Venientibus Ossa: Austro-Hungarian Colonial Aspirations in Asia Minor 1913-1914" *Middle Eastern Studies*, Cilt VI, Sayı 3, Ekim 1970.

——. "The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, 1900-1918" Marian Kent ed. *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire.* Londra, 1996.

Cengizer, Altay, "Tüm Zamanlar İçin Kayırılan Elem: Eski Avrupa Sona Ererken İmparatorluk İçin Direnen Jön Türkler", *Doğu Batı*, Sayı 46, Ağustos 2008.

Chirol, Valentine, "The End of the Ottoman Empire", *The Edinburgh Review*, Sayı 474, Ekim 1920.

Corrigan, H.S.W., "German-Turkish Relations and the Outbreak of War in 1914: A Reassessment", *Past and Present*, Sayı 36, 1967.

Crampton, R.J., "The Balkans, 1909-1914", F.H. Hinsley ed., *British Foreign Policy Under Sir Edward Grey*, Cambridge, 1977.

Cunliffe-Owen, F. "The Entry of Turkey into the War: The Action of H.M. Embassy" *National Review*, Kasım 1931.

Cunningham, Allan, "The Wrong Horse: A Study of Anglo-Tur-

kish Relations Before the First World War", *St.Antony's Papers*, Sayı 17, 1965.

Davison, Roderic H., "The Armenian Crisis, 1912-1914", *American Historical Review*, Cilt LIII, Sayı 3, 1948.

Dawidowizc, Lucy S., "The Holocaust as Historical Record" Elliot Lefkovitz, Annotated by, *Dimensions of the Holocaust*, Evanston, 1977.

Dekmejian, R. Hrair, "Determinants of Genocide: Armenians and Jews as Case Studies", Richard G. Hovannisian ed., *The Armenian Genocide in Perspective*, New Brunswick, 1997.

Deringil, Selim, "The Turks and 'Europe': The Argument from History", *Middle Eastern Studies*, Cilt: 43, Sayı 5, Eylül 2007.

Dyer, Gwynne, "Turkish 'Falsifiers' and Armenian 'Deceivers': Historiography and the Armenian Massacres", *Middle Eastern Studies*, Cilt XII, Sayı 1, 1976.

Earle, Edward Mead, "Liman von Sanders' Five Years in Turkey", *The Journal of Modern History*, Cilt I, Sayı 1, Mart 1929.

Ekstein, Michael G., "Great Britain and the Triple Entente on the Eve of the Sarajevo Crisis", F.H. Hinsley ed., *British Foreign Policy Under Sir Edward Grey*, Cambridge, 1977.

——. "Russia, Constantinople and the Straits, 1914-1915", F.H. Hinsley ed. *British Foreign Policy Under Sir Edward Grey*, Cambridge, 1977.

Elekdağ, Sevin, "Ermeni Olaylarını Anlamak: Holokost ile Karşılaştırmalı Analiz", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 32, Ağustos 2009.

Emiroğlu, Kudret, "Barışı Tutturayım Derken Tarihten Kaçmak?", *Kebikeç*, Sayı 26, 2008.

Erickson, Edward J., "The Armenians and Ottoman Military Policy, 1915", *War in History*, Cilt XV, Sayı 2, Nisan 2008.

Fraser, T.G., "The Middle East: Partition and Reformation", Seamus Dunn ed., *Europe and Ethnicity: The First World War and Contemporary Ethnic Conflict*, Londra, 1996.

French, David, "The Edwardian Crisis and the Origins of the First World War", *International History Review*, 42, 1982.

Fulton, L. Bruce, "France and the End of the Ottoman Empire", Marian Kent ed., *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Londra, 1984.

Gawyrch, George W. "The Culture and Politics of Violence in

Turkish Society, 1903-1914", *Middle Eastern Studies*, Cilt 22, Sayı 3, Temmuz 1986.

Gilbert, Martin, "Twentienth-Century Genocides", Jay Winter ed., *America and the Armenian Genocide of 1915*, Cambridge, 2003.

Ginio, Eyal, "Mobilizing the Ottoman Nation During the Balkan Wars (1912-1913): Awakening from the Ottoman Dream", *War in History*, Cilt 12, Sayı 2, Nisan 2005.

Gökdemir, Ayvaz, "Ermeni Meselesine Dair", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı – I*, Ocak-Şubat 2001.

Gömleksiz, Eda Gülşen, "II.Meşrutiyet'ten Kurtuluş Savaşına Osmanlı Denizciliği" Zeki Arıkan ve Lütfü Sancar ed., *Türk Denizcilik Tarihi*, Cilt II, İstanbul, 2009.

Haley, Charles D., "The Desparate Ottoman: Enver Paşa and the German Empire – I" *Middle Eastern Studies*, Cilt XXX, Sayı 1, Ocak 1994.

——. "The Desparate Ottoman: Enver Paşa and the German Empire – II" *Middle Eastern Studies*, Cilt XXX, Sayı 2, Nisan 1994.

Hamilton, Kenneth A. "Great Britain and France, 1911-1914", F.H. Hinsley ed., *British Foreign Policy Under Sir Edward Grey*, Cambridge, 1977.

Heller, Joseph, "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire: The Road to War", *Middle Eastern Studies*, Cilt XIII, Sayı 1, Ocak 1976.

——. "Britain and the Armenian Question, 1912-1914: A Study in Realpolitik" *Middle Eastern Studies*, Cilt XVI, Sayı 1, Ocak 1980.

Hovannisian, Richard G., "Simon Vratzian and Armenian Nationalism", *Middle Eastern Studies*, Cilt V, Sayı 3, Ekim 1969.

——. "The Historical Dimensions of the Armenian Question, 1878-1923", Richard G.

——. *The Armenian Genocide in Perspective*, New Brunswick, 1997.

Irmak, Sadi, "Millî Mücadele'de Yurt ve Dünya", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt IV, Sayı 12, Temmuz 1988.

Kaldis, William Peter, "Background for Conflict: Greece, Turkey, and the Aegean Islands, 1912-1914", *The Journal of Modern History*, Cilt LI, Sayı 2, Haziran 1979.

Kalkan, Veli Denizhan, "Hürriyete Giden Yolun Kısa Tarihi", Halil Akkurt ve Akif Pamuk Haz., *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, İstanbul, 2008.

Kansu, Aykut, "Anadolu'da 31 Mart ve İttihat Terakki", *Toplumsal Tarih*, Sayı 124, Nisan 2004.

Karakaş, Mehmet, "II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri", Asım Öz ed., *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, İstanbul, 2008.

Karpat, Kemal, "The Entry of the Ottoman Empire into World War", *Belleten*, Cilt 68 Sayı 253, Aralık 2004.

Katkov, George ve Michael Futrell, "Russian Foreign Policy in 1880-1914", Oberlaender Erwin, Katkov George, Poppe Nikolaus, Rauch Georg von eds., *Russia Enters the Twentieth Century, 1894 -1917*, New York, 1971.

Kemal, Necmettin, "Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri ve Döneminin Siyasal Ortamına Etkisi", Hasan Kâmil Yılmaz ed., *Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 2 Cilt, İstanbul, 2005.

Kent, Marian, "Constantinople and Asiatic Turkey, 1905-1914", F.H. Hinsley ed. *British Foreign Policy Under Sir Edward Grey*, Cambridge, 1977.

——. ed., "Great Britain and the End of the Ottoman Empire", *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Londra, 1984.

Kerner, Robert J. "Russia, the Straits, and Constantinople, 1914-15", *The Journal of Modern History*, Cilt I Sayı 3, Eylül 1929.

Kerner, Robert J., "Russia and the Straits Question, 1915-17", *The Slavonic and East European Review*, Cilt VIII Sayı 24, Mart 1930.

Khalidi, Rashid, "Ottomans and Arabism in Syria Before 1914: A Reassessment", Rashid Khalidi et al., *The Origins of Arab Nationalism*, New York, 1995.

Kılıç, Selami, "Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin '1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları' Adlı Makalesi", Ermeni Araştırmaları, Sayı 4.

Köker, Osman, "Bir Sergi, Bir Kitap: Yüzyıl Önce Türkiye'de Ermeniler", *Toplumsal Tarih*, Sayı 134, Şubat 2005.

Kucherov, Samuel, "The Problem of Constantinople and the Straits", *Russian Review*, Cilt VIII Sayı 3, Temmuz 1949.

Kuper, Leo, "The Turkish Genocide of Armenians, 1915-1917", Richard G. Hovannisian ed., *The Armenian Genocide in Perspective*, New Brunswick, 1997.

Kurat, Yuluğ Tekin, "How Turkey Drifted into World War I",

Kenneth Bourne and David Cameron Watt eds., *Studies in International History*, Londra, 1967.

Lafore, Laurence, "Historians and Guilt Complexes", Joachim Remak ed., *The First World War: Causes, Conduct, Consequences*, New York, 1971.

Lederer, Ivo J. "Russia and the Balkans", Ivo J. Lederer ed., *Russian Foreign Policy: Essays in Historical Perspective*, New Haven, 1962.

Lewy, Guenter, "Ermeni Soykırımı Davasının Yeniden Değerlendirilmesi", Mustafa Çalık, Der., *'Ermeni Soykırımı' İddiaları: Yanlış Hesap Talât'dan ve 'Tehcir'den Dönünce...*, Ankara, 2006.

Lowe, Cedric J., "Grey and the Tripoli War, 1911-1912", F.H. Hinsley ed., *British Foreign Policy Under Sir Edward Grey*, Cambridge, 1977.

——. "Italy and the Balkans, 1914-1915", F.H. Hinsley ed., *British Foreign Policy Under Sir Edward Grey*, Cambridge, 1977.

Lowry, Heath, "The United States and Adolf Hitler on the Armenians", *Political Communication and Persuasion*, Cilt 3, Sayı 2, Nisan 1985.

Löwe, Heinz-Dietrich, "Russian Nationalism and Tsarist Nationalities Policies in Semi-Constitutional Russia: 1905-1914", Robert McKean ed., *New Perspectives in Modern Russian History*, New York, 1992.

McCarthy, Justin, "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu" *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara, 2000.

——. "Kim Başlattı?", Mustafa Çalık, Der. *'Ermeni Soykırımı' İddiaları: Yanlış Hesap Talât'dan ve 'Tehcir'den Dönünce...*, Ankara, 2006.

McDonald, David, "Review of Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia 1894-1917 by Keith Neilson", *The American Historical Review*, Cilt 102, Sayı 4, Ekim 1997.

Macfie, A.L., "The Straits Question, 1908-1914", *Balkan Studies*, Cilt XXII Sayı 2, 1981.

——. "The Straits Question in the First World War, 1914-1918", *Middle Eastern Studies*, Cilt XVIIII Sayı 1, Ocak 1983.

Mandelstam, André, "La politique russe en Arménie turque a la veille de la Grande Guerre – I", *Le Monde Slave*, Cilt I, Şubat 1935.

Margulies, Roni, "'Her tarafta bir politika tufanı var:' Ilan-ı

Hürriyet'in Halk Arasındaki Etkileri", *Virgül*, Sayı 124-125 Kasım-Aralık 2008.

Mejcher, Helmut, "Oil and British Policy towards Mesopotamia, 1914-1918", *Middle Eastern Studies*, Cilt VIII Sayı 3, Ekim 1972.

Melson, Robert, "Provocation or Nationalism: A Critical Inquiry into the Armenian Genocide of 1915", Richard G. Hovannisian ed., *The Armenian Genocide in Perspective*, New Brunswick, 1997.

Milyukov, Pavel, "Chego Zhdet Rossiya ot Voiny" başlıklı yayındaki makale, Petrograd, 1915.

Minassian, Gaidz F., "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Devrimci Federasyonu Arasındaki İlişkiler", Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki: İşbirliğinden Çatışmaya*, İstanbul, 2005.

Morrow, I.F.D., "An Unpublished Memorandum on the Straits Question by Baron von Aehrenthal". *Cambridge Historical Journal*, Cilt 2 Sayı 1, 1926.

Mosely, Philip E., "Russian Policy in 1911-1912", The Journal of Modern History, Cilt XII, Sayı 1, Mart 1940.

Mulligan, William, "We Can't Be More Russian than the Russians: British Policy During the Liman von Sanders Crisis, 1913-1914", *Diplomacy and Statecraft*, Sayı 17, 2006.

Nahoum-Grappe, Véronique, "The Anthropology of Extreme Violence: the Crime of Desecration", *International Social Science Journal*, Cilt 54, Sayı 174, Aralık 2002.

Neilson, Keith, " 'Joy Rides'?: British Intelligence and Propaganda in Russia, 1914-1917", *The Historical Journal*, Cilt 24, Sayı 4, 1981.

——. "Wishful Thinking: The Foreign Office and Russia 1907-1917", B.J.M. McKercher, D.J. Moss eds., *Shadow and Substance in British Foreign Policy, 1895-1939: Memorial Essays Honouring C.J. Lowe.* Edmonton, Alberta, 1984.

——. "Watching the Steamroller: British Observers and the Russian army Before 1914", *Journal of Strategic Studies*, Sayı 8, Haziran 1985.

——. "My Beloved Russians: Sir Arthur Nicolson and Russia, 1906-1916", *The International History Review*, Kasım 1987.

Neitzel, Sönke, "Büyük Siyaset: 1900'lerde Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu" Haz: Matthias von Kummer, *Boğaziçi'nde-*

ki Almanya: Alman İmparatorluğu Sefaret Köşkü'nün 130 Yılı – Alman Sefareti Tarabya Yazlık Rezidansı'nın 120 Yılı, İstanbul, 2010.

Nevakivi, Jukka, "Lord Kitchener and the Partition of the Ottoman Empire, 1915-1916", K.Bourne and D.C. Watt eds., *Studies in International History*, Londra, 1967.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Kimliği", *COGITO* Sayı 19: Osmanlılar Özel Sayısı.

Özbek, Nadir, "Defining the Public Sphere During the Late Ottoman Empire: War, Mass Mobilization and the Young Turk Régime (1908-1918)", *Middle Eastern Studies*, Cilt XLIII, Sayı 5, Eylül 2007.

Özdal, Barış, "Ermeni Sorununun Analizinde Önemli Bir Parametre: Tehcir Kavramı" *ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt I.

Pamuk, Şevket, "The Ottoman Economy in World War I", Stephen Broadberry and Mark Harrison eds., *The Economics of World War I*, Cambridge, 2005.

Remak, Joachim, "1914: The Third Balkan War: Origins Reconsidered", *The Journal of Modern History*, Cilt XLIII, No 3, Eylül 1971.

Renzi, William A., "Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915", *The Journal of Modern History*, Cilt XLII, Sayı 1, Mart 1970.

——. "Who Composed 'Sazonov's Thirteen Points?' A Re-Examination of Russia's War Aims of 1914", *American Historical Review*, Cilt 88, Sayı 2, 1983.

Rooney, Chris B., "The International Significance of British Naval Missions to the Ottoman Empire, 1908-1914", *Middle Eastern Studies*, Cilt XXXIV, Sayı 1, Ocak 1998.

Salt, Jeremy, "The Narrative Gap in Ottoman Armenian History", *Middle Eastern Studies*, Cilt XXXIX, Sayı 1, Ocak 2003.

Schmitt, Bernadotte, "July 1914: Thirty Years After", *The Journal of Modern History*, Cilt XVI, Sayı 3, Eylül 1944.

Schroeder, Paul W., "World War I as Galloping Gertie: A Reply to Joachim Remak", *The Journal of Modern History*, Cilt XLIV, Sayı 3, Eylül 1972.

Sertoğlu, Mithat, "Mustafa Kemal'in Balkan Savaşı'nda Edirne'nin Kurtarılması İçin Harbiye Nezareti'ne Uyarısı",

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Eylül 2000, Sayı 44.

Smith, C. Jay Jr., "Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1914", *The American Historical Review*, Cilt LXX, Sayı 4, Temmuz 1965.

Spring, D.W., "Russia and the Franco-Russian Alliance, 1905-1914: Dependence or Interdependence?", *The Slavonic and East European Review*, Cilt LXVI, No 4, Ekim 1988.

——. "Russian Foreign Policy, Economic Interests and the Straits Question, 1905-1914", Robert McKean ed., *New Perspectives in Modern Russian History*, New York, 1992.

Steiner, Zara, "The Foreign Office Under Sir Edward Grey, 1905-1914", F.H. Hinsley ed. *British Foreign Policy Under Sir Edward Grey*, Cambridge, 1977.

Steiner, Zara, "Elitism and Foreign Policy: The Foreign Office Before the Great War"B.J.C. McKercher, D.J. Moss eds., *Shadow and Substance in British Foreign Policy, 1895-1939: Memorial Essays Honouring C.J. Lowe*, Edmonton, Alberta, 1984.

Stone Norman ve Gauın, Maxime, "L'Histoire'a Yanıt", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 33-34, Aralık 2009.

Swanson, Glen W., "A Note on the Ottoman Socio-Economic Structure and Its Response to the Balkan War of 1912", *Middle Eastern Studies*, Cilt XIV Sayı 1, Ocak 1978.

Sweet, David W., Langhorne, R.T.B., "Great Britain and Russia, 1907-1914"F.H. Hinsley ed., *British Foreign Policy Under Sir Edward Grey*, Cambridge, 1977.

Toprak, Zafer, "Osmanlı donanması, Averof zırhlısı ve ulusal kimlik", *Toplumsal Tarih*, Sayı 113, Mayıs 2003.

Toprak, Zafer, "Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların 'Türkleştirme Politikası', *Toplumsal Tarih*, Sayı 146, Şubat 2006.

Trumpener, Ulrich, "German Military Aid to Turkey in 1914: An Historical Re-Evaluation", *The Journal of Modern History*, Cilt XXXII, Sayı 2, Haziran 1960.

——. "Turkey's Entry into World War I: An Assessment of Responsibilities", *The Journal of Modern History*, Cilt XXXIV, Sayı 4, Aralık 1962.

——. "Liman von Sanders and the German-Ottoman Alliance", *The Journal of Contemporary History*, Cilt I, Sayı 4, Ekim 1966.

——. "Germany and the End of the Ottoman Empire", Marian Kent ed. *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Londra, 1996.

Tugan-Baranovsky, Mikhail, "Chego Zhdet Rossiya ot Voiny" başlıklı yayındaki makale Petrograd, 1915.

Urban, George, "A conversation with George F. Kennan", *Encounter*, Cilt XLVII, Sayı 3, Eylül 1976.

Ünal, Hasan, "Young Turk Assessments of International Politics, 1906-1909", *Middle Eastern Studies*, Cilt XXXII, Sayı 2, Nisan 1996.

Vasiukov, V.S., "Glavnyi Priz: S.D. Sazonov I Soglashenie o Konstantinopole I Prolivakh", A.V. Ignatiev, I.S. Rybachenok, G.A. Sanin eds., *Rossiiskaia Diplomatia v Portretakh*, Moskova, 1992.

Vatandaş, Celalettin, "Türkiye'nin Batılılaşma Süreci ve II. Meşrutiyet'i Hazırlayan Şartlar", Asım Öz ed. *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, İstanbul, 2008.

Walker, Christopher J., "World War I and the Armenian Genocide", Richard G. Hovannissian ed., *The Armenian People: From Ancient Times to Modern Times*, Cilt II - *Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century*, New York, 1997.

Wasti, Syed Tanvir, "Halil Menteşe: The Quadrumvir". *Middle Eastern Studies*, Cilt XXXII, Sayı 3, Temmuz 1996.

——. "The 1912-13 Balkan Wars and the Siege of Edirne", *Middle Eastern Studies*, Cilt 40, Sayı 4, Temmuz 2004.

Wiesel, Elie, "The Holocaust as Literary Inspiration", Elliot Lefkovitz, annotated by, *Dimensions of the Holocaust*, Evanston, 1996.

Williamson, Samuel R. Jr, and May, Ernest R., "An Identity of Opinion: Historians and July 1914", *Journal of Modern History* 79, Haziran 2007.

Wilson, Keith, "British Power in the European Balance, 1906-1914", David Dilks ed. *Retreat from Power: Studies in Britain's Foreign Policy of the Twentieth Century*, Cilt I: *1906-1939*, Londra, 1981.

Wohlforth, William C., "The Perception of Power: Russia in the pre-1914 Balance", *World Politics*, Cilt XXXVIIII, Sayı 3, Nisan 1987.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "On Yılın Hikâyesi", *Yedi Gün*, Cilt VII, Sayı 176.

Yılmaz, Şuhnaz, "An Ottoman Warrior Abroad. Enver Paşa as an Expatriate", Sylvia Kedourie ed., *Seventy-Five Years of the Turkish Republic*, Londra, 2000.

Dizin

A

Aaronsohn, Sarah 629, 630
Abdullah, Kevork 589, 590,
Abdülaziz 55
Adelson, Roger 289, 312, 313, 316, 321, 322, 372, 373, 430, 431, 473, 620, 621, 632
Aehrenthal, Kont Alois Lexa von 107-113, 115, 118, 141, 142, 146, 148, 204, 228
Agadir Krizi 66, 342
Ahmad, Feroz 87, 91, 95, 178, 237, 275, 285, 370, 405-407, 413, 427, 547, 548, 592, 593, 669, 673, 674, 680
Ahmed Rıza 110
Ahmet Tevfik Paşa 338
Ahrar Fırkası 13, 83, 130, 632
Akçam, Taner 588, 633, 639, 640
Akçura, Yusuf 665
Aktan, Gündüz 606, 607
Alp, Tekin 665
Altan, Ahmet 640
Amca, Hasan 16
Amerikan Devrimi 682
Armenian Association 659
Askerliğin Kulluğu ve Büyüklüğü 134
Asquith, Herbert H. 17, 116, 179, 193, 295, 322, 326, 330, 371, 394, 436, 474, 476, 487, 495-497, 520, 522, 623, 624, 632, 692
Atatürk, Mustafa Kemal 468, 469, 584, 628, 637, 642, 664
Avagyan, Arsen 183, 562, 563, 575, 576, 585-589, 591, 608
Aydemir, Şevket Süreyya 241, 362
Aztarar 682

B

Babacan, Hasan 283, 638, 653
Babıâli Baskını 29, 175, 184, 186, 190, 272, 593, 669
Balfour, Arthur 71, 116, 228, 496, 520, 530
Balkan Harpleri 9, 22, 23, 30, 31, 37, 50, 55, 97, 101, 123, 129, 137-140, 142, 158-162, 164, 168, 170, 171, 174, 177, 178, 180, 181, 183, 196-199, 202, 204-207, 210-219, 221-224, 234, 237, 240, 242, 244, 258, 261, 264, 268, 288, 298, 328, 338, 341, 344, 350, 363, 377, 378, 382, 387, 391, 406, 424, 439, 461, 497, 538, 545, 546, 560, 575, 585-587, 589, 628, 658, 663, 667, 667, 669, 670, 673, 687, 691
Balkan Ligi 141-144, 153, 156, 157, 279, 394, 677
Baltacı Mehmed Paşa 72
Basmacı İsyanı 681
Bayur, Hikmet Yusuf 16, 184, 185, 463

Belge, Murat 640
Benckendorff, Alexander Konstantinovich 106, 202, 203, 292, 304, 385, 389, 454, 457, 474-476, 485, 487, 554, 581
Berlin Kongresi 226, 234, 369, 683
Besarya Efendi 668
Beyaz Kitap 632
Bieberstein, Marschall von 110, 115, 339
1908 Devrimi (bkz. Jön Türk Devrimi)
Birgen, Muhittin 282, 283, 349, 665
Birinci Fas Krizi 66
Bismarck, Otto von 64, 65, 81, 237, 565, 566
Block, Adam 86, 397
Blom, Philip 616
Bloxham, Donald 648, 659
Boghos Nubar Paşa 554, 562, 572, 580, 581, 598
Boğazlar Rejimi 66, 103, 104, 108, 112, 113, 115-117, 125, 226, 228, 230, 231
Bolşevik Devrimi 531, 674
Bonaparte, Napoléon 513
Boyacıyan, Agop 578, 668
Bryce Raporu 611, 612, 618-620, 622, 632
Bryce, Viscount 611
Buchan, John 611, 612
Buchanan, George 51, 78, 178, 198, 199, 249, 250-252, 255, 256, 258, 269, 292, 388, 407, 420, 421, 423-425, 450, 451, 458, 459, 461, 474-477, 480, 483, 486-491, 493-496, 499-501, 510, 511, 521, 553
Buxton, Noel 190, 520
Bülow, Bernhard Von 110

C

Cambon, Paul 77,
Canning, Stratford 325
Cansever, Hasan Ferit 665
Cartwright, Fairfax Leighton 100, 124, 535, 677
Cavit Bey 86, 87, 91, 272, 329, 338, 341, 356, 387, 423, 596, 597, 602
Cemal Paşa 199, 289, 291, 329, 336-339, 353, 356, 358, 400, 408, 428, 467, 524, 525, 547, 549, 588, 603, 604, 627, 651, 652, 673
Cemal, Hasan 640
Chantepleure, Guy (bkz. Jeanne-Caroline Violet)
Chirol, Valentine 57
Churchill, Winston 294, 295, 299, 306, 307, 312, 322, 324, 328, 347, 370, 395, 399, 401, 402, 436, 442, 474, 475, 484, 489, 495, 517, 518-520, 522-524, 528-530, 536, 541, 542, 632, 692, 693
Clark, Orme 274
Clerk, George Russell 306, 329, 330, 388, 392, 403
Conrad, Franz 121, 122
Constans, Ernest 46
Cox, Percy 313
Crewe-Milnes, Robert 312, 313, 322
Crowe, Eyre 59, 83, 190, 242, 252-255, 258, 277, 292, 293, 298, 302, 303, 310, 376, 398, 415, 457, 527, 549, 581, 688

Curzon, George 26, 45, 68, 71, 89, 100, 373, 530, 537, 635, 636

Ç

Çarikov, Aleksey 113, 230, 448
Çürüksulu Mahmut Paşa 443

D

Dadrian, Vahakn 600, 604, 605, 633
Damat Ferit Paşa 632, 633
Danev, Stoyan 149, 160, 161
Danişmend, İsmail Hami
Dark Continent: Europe's Twentieth Century 631
Davis, Leslie A. 644, 645
Davison, Roderic 30, 31, 551, 552
De Giers, Nicholas 284, 303
De Vigny, Alfred 134
Dekmejian, Hrair
Delcassé, Théophile 600-604
Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti 568
Deutsche Bank 20, 87, 222
Dimitrieviç, Dragutin 139, 140
Disraeli, Benjamin 55
Dussap, Edgar Etienne 133
Dünyayı Sarsan On Gün 168
Dyer, Gwyne 605, 632, 659

E

Edward, VII. 73, 80
Ekim Devrimi (bkz. Bolşevik Devrimi)
Empires of the Sand 607
Entente Cordiale 71, 73, 87, 347
Enver Paşa 19, 23, 175, 181, 182, 184, 186, 189, 240, 241, 244, 253, 288, 290, 295, 300, 303, 335-337, 349-363, 365-368, 374, 376-382, 390, 396, 398-400, 404, 407, 412, 413, 415, 416, 425-430, 432, 434, 436-438, 443, 444, 455-457, 463, 467, 468, 493, 513, 514, 517, 524, 532, 539, 541, 542, 566, 593, 597, 602, 603, 607, 626, 653, 662, 674, 678, 681, 685, 688, 691, 693, 697
Erdem, Ömer 541
Erickson, Edward J. 575, 580-583, 605, 658
Ermeni İsyanı 32, 578, 579, 582, 583, 596, 598, 602, 608, 609, 629, 630, 652
Ermeni Milli Bürosu 576
Ersoy, Mehmet Akif 180, 541
Ethem Nejat 165, 166
Ethniki Eteria 675

F

Fatih Sultan Mehmet 566
Fazlı Necip 166, 167
Fitzmaurice, Gerald 86, 101, 190, 273, 274, 315, 316, 330, 371, 573, 523-525, 527, 548, 551, 678
Franz, Joseph 102, 353

G

Gazi Ahmed Muhtar Paşa 172, 173, 174, 177, 181
Genç Kalemler 665
General Çernayev 70
George, Lloyd 78, 371, 395, 436, 467, 520, 656, 694

Geshov, Ivan Evstratiev 149
Ghazarian, Vatche 30, 554, 572, 573, 581, 598
Gilbert, Martin 518, 629, 692
Ginio, Eyal 670, 673
Gladstone, William Ewart 55, 56, 328, 395, 611, 622
Goethe 25
Goluchowski, Agenor Maria 102
Gökalp, Ziya 666, 667
Goschen, Edward 51, 78, 92
Grey, Edward 17, 59, 74, 87, 194, 399, 580, 581
Guse, Felix 583, 651

H

Habsburglar 60, 77, 102, 104, 107, 112, 119, 120, 122, 124, 125, 143, 144, 153, 156, 157, 159, 161, 169, 197, 198, 217, 220, 222, 279, 341, 353, 391, 421, 533, 565, 663, 677
Hacı Adil Bey 593
Hafız Hakkı Paşa 429, 430
Hallaçyan Efendi 94, 562, 593, 668, 669, 671
Hamilton, George Lord 68, 69, 83, 526, 530
Hanioğlu, Şükrü 181, 288, 330, 466, 467
Harbord, James G. 649
Hardinge, Charles 17, 59, 60, 73, 77, 80, 87, 92, 95, 108, 115, 230, 312, 314, 315, 526, 537
Hareket Ordusu 672
Hartwig, Nicholas 142, 143, 150, 151, 158, 159, 663
Hatzfeldt, Paul von 56
Hayasdan 570
Heck, Lewis 636
Heller, Joseph 61, 86, 89, 92, 100, 179, 185, 260, 261, 273, 277, 292, 295, 305, 306, 311, 316, 317, 324, 325, 327, 370, 397-399, 401-403, 405, 474, 476, 535, 546, 548, 550, 555, 558, 627, 648, 673, 689
Herbert, Aubrey 178, 185, 204, 371, 529, 563, 564
Hereclea Şirketi 46
Hilmi Bey 567
Hisar, Abdülhak Şinasi 11, 534, 666
Hollis, Stanley 625
Holokost 32, 600, 601, 604, 605, 634, 657
Hovanissian, Richard G.568, 571, 574, 576
Hötzendorf, Conrad von 107, 108, 340, 366
Hünkâr İskelesi Antlaşması 117, 118, 230, 281, 286, 379, 390, 511
Hürriyet ve İtilaf Fırkası 171, 178, 182
Hüseyin Hilmi Paşa 85, 95
Hüseyinzade Ali 665

I-İ

I Was Sent to Athens 627, 628
II. Abdülhamid 41, 43, 44, 4749, 54, 57, 65, 74, 85, 88, 91, 171, 237, 238, 261, 275, 278
Institute of International and European Affairs 136
İleri, Selim 685, 686
İlhak Krizi 18, 96, 119, 120-125, 141-143, 146, 153, 157, 229, 258
İngiltere-Rusya Antantı 14, 76

İttihat ve Terakki 15, 16, 20, 23, 30, 39, 44, 83, 109, 110, 124, 130, 135, 159, 164, 171, 172, 174, 175, 178, 180-183, 185-187, 196, 272, 273, 282, 283, 329, 330, 344, 349, 350, 354, 370, 403, 416, 428, 437, 443, 463, 467, 468, 514, 523, 525, 546, 547, 560, 562, 564-569, 575, 576, 580, 584-587, 589, 590, 591, 593, 596-599, 601-604, 607, 632, 633, 635, 638, 653, 654, 656, 658, 659, 664-669, 671, 672, 674 -677, 692
İzvolski, Aleksandr Petroviç 76, 80, 106, 108, 110, 112-118, 120, 123, 125, 141, 142, 144, 157, 200, 229, 230, 235, 385, 453, 495, 502, 525

J

Jacobsen, Maria 646, 647
Jaeckh, Ernst 65
Jön Türk Devrimi 13, 14, 18, 25, 41, 46, 47, 52, 62, 92, 107, 108, 109, 111, 145, 473, 540, 585, 656, 672, 687, 689
Jön Türkler 14-18, 25, 27, 28, 35, 36, 38-40, 41, 44, 46, 49, 50, 54, 62, 63, 74, 80, 83-88, 92, 109, 110, 117, 146, 171, 177, 207, 208, 237, 274, 277, 286-288, 307, 309, 314, 315, 318, 323, 343, 348, 364, 369, 370, 387, 402, 404, 406, 412, 452, 453, 456, 457, 462-465, 470, 500, 513, 526, 532, 533, 539, 546-548, 550, 563, 564, 566, 569, 586, 587, 592-594, 597, 598, 600-604, 606-609, 626, 628, 631, 637, 639, 655, 662, 671, 673, 675-677, 679-681, 687-689, 691, 692, 697

K

Kaiser, Hilmar 656
Kaligian, Dikran Mesrob 559, 560, 607
Kâmil Paşa 16, 83, 172, 175, 177-181, 184-187, 196, 371, 603
Kara El 138-140, 175, 561
Kara Kemal 668
Karal, Enver Ziya 107
Karsh, Efraim 607
Karsh, Inari 607
Kavalalı Mehmet Ali Paşa 118, 286
Kayzer II. Wilhelm 64, 88, 115, 196, 197, 218, 238, 247, 274, 278, 338, 343-345, 352, 353, 354, 365, 391, 416, 437, 493, 501, 513, 529, 539, 594, 599, 607, 626
Kazarian, Haigazn 635
Kévorkian, Raymond 596-598
Khalidi, Rashid 671
Kiréef, Nicolas 622
Kitchener, Herbert 58, 71, 77, 316-319, 321, 322, 400, 403, 410, 436, 495, 497, 520, 526, 529, 530, 537, 632, 693
Knollys, Francis 73
Kokovtsov, Vladimir 82, 114, 125, 200, 232, 246-248, 254, 255, 260
Kozmidi Efendi 671
Köker, Osman 591, 592
Köprüköy Muharebesi 660
Kuran, Ahmet Bedevi 16
Kuropatkin, Alexei 486

L

Lafore, Laurence 142, 271, 333, 473, 675
Lamb, Harry 635
Langer, William 67, 684
Lenin, Vladimir İlyiç 299
Lewy, Guenter 604, 605, 636
Liman Von Sanders Krizi 219, 237, 244, 246, 249, 250, 254, 256, 257, 259, 260, 262-264, 269, 270, 280, 283, 340, 390, 399, 451, 551, 557, 560
Livâ el-İslam 697
Lord Knollys (bkz. Francis Knollys)
Lord Lansdowne 71, 116, 496
Lord Rosebery 67, 228
Lowther, Gerard 86, 90, 91, 93, 95-98, 101, 124, 174, 190, 198, 206, 371, 527, 546, 548, 549, 670, 688

M

Mahmut Şevket Paşa 29, 238
Mallet, Louis 58, 87, 100, 244, 256, 259, 262, 276, 277, 281, 289, 292, 295, 302, 303, 306, 308, 311, 314-316, 325, 327, 330, 369, 370, 396-398, 400-405, 432, 454, 457, 474, 476, 545, 546, 548-551, 627, 693
Manchester Guardian 191
Mandelstam Planı 552, 556
Mandelstam, André 101, 462, 463, 544, 551
Margulies, Roni 63, 64, 464, 465
Masterman, Charles Frederick 619, 620
Maugham, Somerset 425
Mavi Kitap 611, 613-615, 618, 623
Mazower, Mark 631, 672
McCarthy, Justin 32, 33, 224, 578, 583, 584, 610, 612, 622, 674
McKenna, Reginald 693
McMahon, Henry 317
Megali Idea 680
Mehdi İsyanı 314
Meriç, Ümit 208
Mevlanzade Rifat 171, 632
Midhat Şükrü 602
Midilli 302, 303, 429, 430, 441, 452
Milyukov, Pavel 482, 510, 511,
Minassian, Gaidz F. 30, 183, 564-566, 574, 576, 589, 682
Moltke, Helmuth Von 121, 122, 237, 334, 340, 341, 366
Montefiore, Simon Sebag 663
Morgenthau, Henry 624, 628
Muhtar, Mahmud 87
Muraviev, Nikolay 102, 106, 227
Musa Dağı'nda Kırk Gün 629
Mürzsteg Programı 45

N

Naum Paşa 117, 118, 230
Nekliudov, Anatoli V. 142, 143, 150, 151, 153-156, 159, 163, 164, 203, 424
Nemrut Mustafa Paşa Divanı 598, 630, 634, 636
Nicolson, Arthur 17, 51, 243, 302
Nicolson, Harold 243
Nikiforov, Konstantin 149
Nikola, Grandük 420, 433, 484, 519, 544, 571
Nikola, II. 17, 28, 80, 102, 118, 206, 247, 250, 264, 266, 268,

280, 390, 420, 478, 487, 489, 493, 570, 573, 641, 653
Nogalis, Rafael de 579
Norodunghian, Gabriel 593
Novikoff, Olga 622

O

O'Shane, Myrtle 617
Ochs, Alfred 630
Ohannes Bey 593
Okyar, Fethi 674
Oran, Baskın 640
Ortaylı, İlber 463, 469, 470, 674
Oskan Efendi 443, 593, 596, 602, 669
Osman Nizamî Paşa 142, 174
Osmanlı Bankası 46, 86
Ostrorog, Léon 130, 244, 438, 547, 559, 560

Ö

Ömer Naci 567, 668
Ömer Yaver Paşa 634

P

Paléologue, Maurice 28, 257, 420
Pallavicini, Marki de 111, 123, 186, 220, 222, 223, 278, 279, 280, 281, 284, 352, 353, 363, 548
Pamuk, Şevket 354, 363, 367, 648, 649
Pantürkizm 318, 405, 596, 665, 674
Papazyan, Kapriel S. 577
Pares, Bernard 613
Parla, Taha 666
Pars, Hakkı Baha 665
Pastırmacıyan, Karekin 559, 578, 660, 682
Pastırmacıyan, Vahan 660
Pears, Edwin 185, 678
Pesiç, Petar 161, 162
Philby, John 319
Pichon, Stéphen 46, 87, 257
Power, Samantha 630
Prens Sabahaddin 13, 16, 63, 83, 130, 172
Princip, Gavrilo 561, 675
Prut Zaferi 72

Q

Quataert, Donald 656
Quinn, Ruari 136

R

Ramgavar Partisi 575, 577, 578
Rayner, Oswald 494
Rechpost 168
Redgate, Anne Elizabeth 606
Reed, John 168
Reşadiye 23, 289, 290, 292-294, 296-298, 303, 309, 351, 356, 436, 448, 458
Rifat Paşa 95, 118, 230
Riggs, Henry 616, 645
Romanov, Nikola (bkz. Grandük Nikola)
Romanovlar 104, 169, 565
Royal Society of Literature 631
Ryan, Andrew 274, 297, 301

S

Sabah-Gülyan, Isdepan 588
Saliferi, Panayot 670

Salisbury, Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil 56, 69, 209
Sarafian, Kevork A. 599, 600
Sarafyan, Ara 656
Sasun Efendi 85
Sazonov, Sergey Dmitriyeviç 120, 142, 153-158, 160, 161, 196, 198-203, 207, 213, 233, 243, 245, 247, 248, 250, 251-254-259, 263-266, 268, 269, 280, 281, 283, 284, 285, 292, 303, 304, 340, 343, 376, 379, 380-383, 385, 390, 421, 423, 433, 436, 442, 443, 449, 450, 451, 453, 459, 460, 473, 475-477, 479, 480, 481, 484-492, 495, 500, 501, 503, 504-506, 508, 510, 511, 513, 525, 548, 549, 551, 552, 554, 560, 640, 663
Schmitt, Bernadotte 140, 364
Schroeder, Paul W. 60, 158, 350
Servitude et Grandeur Militaires 134
Sevr Antlaşması 572
Shakespeare, William 317
Soko, Ziya Şakir 283, 339, 423, 427, 603
Souchon, Wilhelm 302, 414, 429, 430, 437, 440, 455
Sönmez, Bingür 539
Stavka 480, 487, 488, 504
Steed, Henry Wickham 677
Steiner, Zara 59, 688
Stevenson, David 50, 176, 215, 216, 218, 239, 243, 250, 253, 255, 265, 340, 406, 426, 453, 509, 516, 534, 693
Stoddard, Philip H. 605
Stolypin, Pyotr 51, 52, 114, 125, 231, 449, 664
Sultan Osman I 23, 288, 290, 292, 294, 297, 298, 356, 370, 436, 448, 458
Süleyman Bostani 443
Svajian, Stephen 598, 599
Sykes-Picot Antlaşması 320, 609

Ş

Şahanyantz, Hakov Cerpetyan 682, 683
Şamiryan, Agop 682
Şark Vilayetleri Islahat Programı 32, 274, 543, 547, 549, 551, 554, 555, 557, 560, 586, 608
Şerif Hüseyin 317, 319, 320
Şeyh Talip 403
Şımavonyan, Arşak 625

T

Tahir, Kemal 208
Tahsin Paşa 41
Talat Paşa 134, 173, 181, 278, 279, 282-285, 301, 337, 338, 348, 350, 354, 356, 358, 367, 371, 374, 376, 379, 407, 429, 432, 443, 469, 523-525, 536, 549, 557, 559, 563, 564, 593, 602, 603, 626, 630, 653, 682
Tankosiç, Voja 140
Tanpınar, Ahmet Hamdi 539, 685
Taşnaksutyun 30, 563, 567-570, 574, 577, 579, 584-586, 638, 668, 669, 672
Tehliryan, Soğomon 630
Temmuz Krizi 99, 121, 236, 255, 262, 263, 267, 285, 327, 334, 353, 374, 435, 462, 469, 492

Teodorov, Teodor 149
Teşkilat-ı Mahsusa 533, 601, 604, 605
Tevfik Paşa 90, 93, 98, 186, 338, 356, 369, 372, 634
The Armenian Genocide: A Complete History 596
The Destruction of the Greek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turks 678
The Labour Leader 677
The London Times 677
The Ottoman Empire 628
The Times 55, 57, 154, 191, 193, 307, 310, 668
The Vertigo Years 616
Tirpitz Programı 68
Toprak, Zafer 289, 675, 695
Toynbee, Arnold J. 613-615, 617-618, 676
Trablusgarp Harbi 44, 146, 148, 152, 159, 170, 171, 173, 234, 245, 288, 323, 328, 349, 387, 393, 585, 670, 691
Trubetskoy, Prince E.N. 234, 386, 473, 482
Tugan-Baranovsky, Mikhail 482, 483
Turancılık 601, 602, 606, 666, 691
Türk Ocağı Derneği 667
Türk Yurdu 665-667, 673
Tütün Rejisi 46, 86, 99
Tyrrell, William 66

U

Ujedinjenje ili Smrt (bkz. Kara El)
Uşaklıgil, Halit Ziya 172

V

Valéry, Paul 33
Vartkes Efendi 671, 672
Venizelos, Elefterios 152-154, 298, 391, 394, 396, 432, 436, 484, 485, 501, 502, 575, 627, 628
Violet, Jeanne-Caroline 133
Vratzian, Simon 568, 571, 574, 576, 577

W

Washington, George 682
Wellington House 611, 619
Werfel, Franz 630
Wheatcroft, Andrew 127
Wiesel, Elie 604
Willcocks, William 94
Wilson, Henry 547
Wilson, Woodrow 624, 625
Witte, Sergei 233, 266, 492-494

Y

Yaşayan Şark Lisanları Okulu 683
Yavuz 21, 302, 303, 346, 414, 429, 430, 440-443, 445, 452, 471
Yeniköy Mukavelesi 557, 558, 564, 586
Yerasimos, Stefanos 608
Yurdakul, Mehmet Emin 667

Z

Zaven Efendi 633
Zohrab, Krikor 596
Zoryan Enstitüsü 656
Zürcher, Erik Jan 332, 364, 367, 527, 649, 650, 658